

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ

ΤΟΜΟΣ Ε΄

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ
ΣΤ΄ - Θ΄ ΑΙΩΝΕΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1992

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΚΥΡΟΜΑΝΟΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ, ΤΟΜΟΣ Ε'
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ
ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΟΙΚΟ
«ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ» ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΕΡΕΤΑΚΗ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΜΑΙΑΝΔΡΟΣ
ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΕΙΟ ΒΑΡΟΥΣΙΑΔΗ
ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 1992
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ ΚΥΡΟΜΑΝΟΣ

Εἰς μνήμην
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΟΝΗ
σοφοῦ διδασκάλου καὶ ἐκλεκτοῦ φίλου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ προηγουμένου τόμου τοῦ παρόντος ἔργου, τοῦ Δ', ἀφιερώνεται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς γραμματείας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τρόπον τινά τὴν κατακλειδα τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος. Καὶ συμβατικῶς φθάνει μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος, περίπου μέχρι τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου Α' (518).

Ἐκτοτε εἰσέρχεται εἰς τὸ προσκήνιον τῆς πολιτικῆς ζωῆς ὁ Ἰουστινιανός, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐπίσης καὶ ἐγκριτος θεολόγος. Ἡ συγγραφικὴ βεβαίως παραγωγὴ συνεχίσθη ἡμείωτος μέχρι τέλους τῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν συμβατικῶς πάλιν τοποθετοῦμεν εἰς τὸ 843, ἔτος τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων. Καθ' ὄλον αὐτὸν τὸν χρόνον ἐνεφανίσθησαν μεγάλοι θεολόγοι καὶ παρήχθησαν μερικὰ ἀπὸ τὰ καλύτερα προϊόντα τῆς χριστιανικῆς γραφίδος.

Ὅλην αὐτὴν τὴν γραμματείαν τῶν μεγάλων συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ τῶν μικρῶν, παρουσιάζομεν διὰ τοῦ παρόντος τόμου, ταξινομημένην εἰς δέκα τμήματα.

Μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡ σύνταξις τοῦ παρόντος τόμου ἐπερατώθη ἐν Βασιλικῷ Πρωγόνιου τὴν 24 Αὐγούστου 1990.

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	7
Περιεχόμενα	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
ΣΥΝΟΔΙΚΑ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	25-60
Α' ΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ ΚΑΙ ΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΑΥΤΩΝ	27-50
ΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ ΤΗΣ ΕΠΙΟΧΗΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ	27
Σύνοδος Ἀλεξανδρείας Κιλικίας 514, 518.	28
Σύνοδος 518 ἐν Κωνσταντινουπόλει	28
Διάσκεψις 532 ἐν Κωνσταντινουπόλει	29
Σύνοδος 536 ἐν Κωνσταντινουπόλει	31
Σύνοδος 543 ἐν Κωνσταντινουπόλει	32
Ε' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, 553	32
Σύνοδος 587 ἐν Κωνσταντινουπόλει	35
ΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ Τῆ ΕΠΙΟΧΗΣ ΤΟΥ ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΙΣΜΟΥ	35
Σύνοδοι Κωνσταντινουπόλεως 633 καὶ 638 ἐπὶ Σεργίου	35
Σύνοδοι 646 ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ 649 ἐν Λατε- ρανῶ	36
ΑΙ ΕΝ ΤΡΟΥΑΔΩ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ	37
ς' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος 680/681	37
Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ σύνοδος 691/692	39
ΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗΣ ΕΠΙΟΧΗΣ	40
Σύνοδος 754 ἐν Ἱερεια	41
Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Νικαία 787	42
Σύνοδος 815 ἐν Κωνσταντινουπόλει	44
Σύνοδος 843 ἐν Κωνσταντινουπόλει	44
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	45
Β' ΤΑ ΚΑΝΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	51-60
ΟΙ ΔΥΟ ΚΑΝΟΝΟΛΟΓΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ	51
Ἰωάννης Γ' Σχολαστικὸς	52
Ἰωάννης Δ' Νηστευτὴς	52
ΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ	54
ΑΙΡΕΣΙΟΛΟΓΟΙ	56
Τιμόθεος πρεσβύτερος Κωνσταντινουπόλεως	56
Γεώργιος μοναχὸς	57
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	58
ΟΙ ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΟΥ ΣΤ' ΑΙΩΝΟΣ	61-140
Α' Η ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΓΑΖΗΣ	63-73
ΑΙΝΕΙΑΣ ΣΟΦΙΣΤΗΣ	64
ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ	66
ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ ΣΟΦΙΣΤΗΣ	70
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	72

Β' ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΙΤΗΣ	74-100
ΤΑ ΥΠΟ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ	74
Τὰ σωζόμενα ἔργα. Τὰ μὴ σωζόμενα ἔργα	
Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ	78
ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ	85
Ἐπιδόξεις τοῦ Διονυσίου Ἀρχαὶ λειτουργίας τοῦ Παντός. Ὁ Θεός. Τὸ σύμπαν. Ἡ προσέγγις τοῦ Θεοῦ. Ἐπίδρασις	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	96
Γ' ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤ' ΑΥΤΟΝ	101-114
ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ	101
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ	102
Διδακτικά καὶ φιλοσοφικά ἔργα. Ἀπολογητικά ἔργα. Θεολογικά ἔργα.	
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ	106
ΤΡΙΘΕΪΣΤΑΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΡΟΝΟΥΝΤΕΣ	108
Κόνων. Εὐγένιος. Θεωνάς	108
Θεοδόσιος μοναχός	109
Νικίας	109
Δαμιανός Ἀλεξανδρείας. Πέτρος Ἀντιοχείας	109
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	111
Δ' Ἄλλοι ἀπολογηταὶ	115-140
ΟΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ	115
Στέφανος Γόβαρος	115
Καيسάριος	116
ΑΝΤΙΜΑΝΙΧΑΪΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	118
Ἰωάννης Καισαρεύς Γραμματικός	119
Ἡρακλειανός Χαλκηδόνος	123
Παῦλος Πέρσης	124
ΑΝΤΙΠΟΥΔΑΪΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	126
Γρηγόριος	126
Στέφανος Βόστρων	127
Ἰερώνυμος Ἱεροσολυμίτης	127
Ἄλλα ἀντιουδαϊκὰ κείμενα	128
ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΑΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΩΡΙΓΕΝΙΣΤΑΙ	128
Ἠγέται τῶν Ὁριγενιστῶν.	130
Νόννος, Λεόντιος Βυζάντιος, Δομετιανός, Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς.	
Ἀντιωριγενισταί.	134
Στέφανος καὶ Γεμόθεος, Γελάσιος καὶ Σωφρόνιος, Ἰουστινιανός, Θεόδωρος Σκυλοπόλεως, ἄλλα κείμενα.	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	136
ΜΕΤΑΧΑΛΚΗΔΟΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ	141-253
Α' ΧΑΛΚΗΔΟΝΙΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ	143-165
ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΕΡΗΜΙΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ	143
Ταντότης τοῦ Λεοντίου. Ὁ βίος. Συγγράμματα. Διδασκαλία.	
	149
ΟΙ Ἄλλοι Χαλκηδόνιοι	154
Μακεδόνος Β' Κωνσταντινουπόλεως	154

Ἰωάννης Β' Κωνσταντινουπόλεως Καππαδόκης	155
Ἰπάτιος Ἐφέσου	155
Εὐστάθιος μοναχός	156
Λεόντιος Ἱεροσολυμίτης	157
Τὰ Σχόλια περι αἱρέσεων	160
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	162
Β' ΝΕΟΧΑΛΚΗΔΟΝΙΟΙ	166-195
ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ	167
Πολιτική δραστηριότης. Ἐκκλησιαστική πολιτική. Θεολογικά ἔργα.	
ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ	178
Ἰννοκέντιος Μαρωνείας	178
Ἐπιφάνιος Κωνσταντινουπόλεως	179
Μηνᾶς Κωνσταντινουπόλεως	179
Εὐτύχιος Κωνσταντινουπόλεως	180
Ἐφραίμιος Ἀντιοχείας	181
Ἰωάννης Σκυθοπολίτης Σχολαστικός	183
Πάμφιλος Ἱεροσολυμίτης	185
ΟΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΝ ΟΜΟΦΡΟΝΕΣ ΤΟΥ	185
Εὐλόγιος Ἀλεξανδρείας	185
Θεόδωρος Ραϊθηνός	187
Εὐσέβιος Θεσσαλονίκης	187
Ἄλλοι συγγραφεῖς. Ἄγνωστος. Ἰώβιος. Ἀμμώνιος Ἀλεξανδρεύς. Πρόβος.	188
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	190
Γ' ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΙ ΣΥΝΑΙΤΑΙ	196-225
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Α' ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ	197
Βίος.	197
Συγγράμματα.	199
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Β' ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ	203
Βίος.	203
Συγγράμματα.	205
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ	211
Τὸ πρόσωπον.	211
Συγγράμματα.	212
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΝΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ	215
Διηγήματα. Ἐρωταποκρίσεις. Ὅροι. Ἐτυμολογία περι ὀνομάτων. Κατὰ Ἰουδαίων. Περσικά. Μυστική θεωρία. Φυσιολογία. Διδασκαλία Πατέρων. Χρήσεις ἀχρηστοί.	
ΛΟΘΙΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	217
Ἑρμηνευτικά. Δογματικά. Λειτουργικά. Ὀμιλητικά. Ἀμφιβαλλόμενα.	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	220
Δ' ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ	226-253
ΣΕΒΗΡΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ	227
Βίος	227
Συγγράμματα	229
Διδασκαλία	133
ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΣΕΒΗΡΟΥ	234
Ἄνθιμος Γραπεζοῦντος	234
Τιμόθεος Ἀλεξανδρείας	235

Θεόδωρος Ἀλεξανδραῦς μοναχός	236
Κόλλουθος	236
Σέργιος Ρεσαϊνίτης	236
ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ ΛΙΓΥΠΟΥ	237
Θεοδόσιος Ἀλεξανδρείας	237
Λογγίνος Νουβίας. Θεόδωρος Φιλῶν.	238
Ἄλλοι Ἀλεξανδρινοὶ Μονοφυσίται.	239
Θεόδωρος Ἀλεξανδρείας. Πέτρος Ἀλεξανδρείας. Θεοδόσιος πρεσβύτερος. Ἰωάννης Κελλῶν	
ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ ΤΗΣ ΣΥΡΙΑΣ	240
Ἰάκωβος Βαραδαῖος	240
Θεόδωρος Βόστρων	241
Παῦλος Ἀντιοχείας	241
ΛΦΘΑΡΤΟΔΟΚΗΤΑΙ	242
Ἰουλιανός Ἀλικαρνασσοῦ	242
Γαϊανός	242
Ἀνδρέας Ἐγκλειστος	243
Σέργιος Γραμματικὸς	244
ΑΓΝΟΗΤΑΙ	244
Θεμιστιος	244
Στέφανος Σοφιστής	246
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	246
ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ Ζ' ΑΙΩΝΟΣ	255-302
Α' ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΑΙ	256-265
ΕΙΣΗΓΗΤΑΙ ΤΟΥ ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΙΣΜΟΥ	257
Θεόδωρος Φαράν	257
Σέργιος Κωνσταντινουπόλεως	258
Κύριος Ἀλεξανδρείας	259
ΣΥΝΕΧΙΣΤΑΙ ΤΟΥ ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΙΣΜΟΥ	261
Πύρρος Α' Κωνσταντινουπόλεως	261
Παῦλος Β' Κωνσταντινουπόλεως	262
Μακάριος Ἀντιοχείας	262
Ἄλλοι Μονοθελήται καὶ Μονοφυσίται	263
Ἀθανάσιος Ἀντιοχείας. Πέτρος Β' Κωνσταντινουπόλεως.	
Σέργιος Κύπριος. Θεόδωρος Διάκονος	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	263
Β' ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ	266-302
ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ	266
Βίος	266
Συγγράμματα	270
Ἑρμηνευτικά τῶν Γραφῶν. Ἑρμηνευτικά τῶν Πατέρων.	
Δογματικὰ καὶ Ἀντιρρητικὰ. Ἐπιστολαί. Πνευματικὰ κείμενα. Λειτουργιολογικά	
Λιδασκαλία	278
Συνοδοὶ τοῦ Μαξίμου	284
Ἀναστάσιος Μοναχός. Ἀναστάσιος Ἀποκρισιάριος.	

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ	285
Βίος	285
Συγγράμματα	289
Δογματικά Κείμενα. Όμιλίας. Άγιολογικά κείμενα.	
Διδασκαλία	293
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	294
ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	303-388
Α΄ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ	308-311
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΟΙ	306
Λέων Γ΄ Ίσαυρος	306
Κωνσταντίνος Ε΄ Ίσαύρων	307
Λέων Ε΄	308
Μιχαήλ Ίραυλός	309
Θεόφιλος	309
ΚΑΙΡΙΚΟΙ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΟΙ	309
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	310
Β΄ ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ	312-344
Ο ΒΙΟΣ	312
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ	316
Δογματικά. Άντιρρητικά. Άπολογητικά. Ηθικά. Όμιλίες.	
Έρμηνευτικά. Άγιολογικά. Ηοικίλα κείμενα.	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ	327
Αύθεντία. Ό Θεός. Ό κόσμος. Χριστολογία. Πρότυπα τής άρετής.	
Εικόνες. Σωτηρία. Πολιτεία. Έσχατα.	
ΕΠΗΡΑΣΙΣ	334
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	336
Γ΄ ΑΛΙΠΟΙ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΤΑΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ	345-388
ΓΕΡΜΑΝΟΣ Α΄ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	345
Βίος.	345
Συγγράμματα.	347
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ	350
ΤΑΡΑΣΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	350
ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΑΙ	352
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΒΟΥΚΑΡΑΣ	353
ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	355
Βίος. Συγγράμματα	
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ	360
Βίος. Συγγράμματα. Θεολογικά και Έκκλησιαστικά άπόψεις	369
ΑΛΙΠΟΙ ΕΙΚΟΝΟΦΙΛΟΙ ΤΗΣ ΕΠΙΟΧΗΣ	373
Νικήτας ηγούμενος Μεδικίων	373
Βασίλειος Ίεροσολύμων	373
Χριστοφόρος Άλεξανδρείας	373
Σωφρόνιος Α΄ Άλεξανδρείας	374
Έπιφάνιος Σηλυμβρίας	374
Γραπτοί Θεοφάνης και Θεόδωρος	374
ΜΕΘΟΔΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	375
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	379

ΑΣΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΗΠΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	389-436
Α' ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ΕΡΗΜΟΥ	391-409
ΣΑΒΑΣ ΗΓΙΑΣΜΕΝΟΣ	391
ΖΩΣΙΜΑΣ	392
ΒΑΡΣΑΝΟΥΦΙΟΣ ΜΕΓΑΣ. ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ	393
ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΑΒΒΑΣ	397
Βίος. Συγγράμματα. Πνευματική σκέψις	
ΣΥΜΕΩΝ ΘΑΥΜΑΣΤΟΡΕΙΤΗΣ	402
ΑΝΠΟΧΟΣ ΣΑΒΑΪΤΗΣ	404
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	406
Β' ΣΥΛΛΟΓΕΙΣ ΓΕΡΟΝΤΙΚΩΝ	410-417
ΛΑΝΙΗΑ ΣΚΗΠΤΩΤΗΣ	410
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΣΧΟΣ	411
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	415
Γ' ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ	418-435
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ	418
ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ	423
ΠΣΥΧΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ	424
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΙΣΘΙΟΣ	425
ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΛΙΒΥΣ	428
ΙΣΑΑΚ Ο ΣΥΡΟΣ	429
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ	430
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΑΒΑΪΤΗΣ	431
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	432
ΑΓΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	437-480
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	438
Α' ΕΠΙΛΕΚΤΟΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ	439-451
ΚΥΡΙΑΔΟΣ ΣΚΥΘΟΠΟΛΙΤΗΣ	439
ΑΛΛΟΙ ΔΙΑΚΕΚΡΙΜΕΝΟΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ Σ ΛΙΩΝΟΣ	442
Ζαχαρίας Μυτιλήνης	442
• Στέφανος Ίεραπόλεως	442
Ευστράτιος Κωνσταντινουπόλιτης	443
ΚΥΠΡΙΟΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ	443
Λεόντιος Νεαπόλεως	443
Άρκάδιος Κωνσταντίας	445
Άντώνιος Χωζιβίτης	445
Θεόδωρος Πάφου	446
Θεόδωρος Τριμυθούντος	446
ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ Θ' ΑΙΩΝΟΣ	446
Έπιφάνιος Μοναχός	446
Ιγνάτιος Νικαίας	446
Μιχαήλ Στουδίτης	447
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	447
Β' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΓΙΩΝ	452-467
ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ	452
ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ	452
Στρατιωτικοί μάρτυρες	452
Ρωμαίοι μάρτυρες	455

Ἄντιοχεῖς μάρτυρες	456
Κύπριοι μάρτυρες	457
Αἰγύπτιοι μάρτυρες	457
Θράκες μάρτυρες	458
Μάρτυρες Κιλικίας	458
ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ	459
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	461
Γ' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΑΓΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ	468-480
ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΙ ΟΜΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ	468
ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΙ ΟΜΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ	470
Κατά τὸν ἐναντίον τοῦ Μονοθελητισμοῦ ἀγῶνα	470
Κατά τὴν εἰκονομαχίαν	100471
ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΟΣΙΟΙ	472
Πατέρες	472
Ὅσιοι	473
ΠΑΡΑΔΟΞΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	474
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	475
ΟΜΙΛΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	481-538
Α' ΟΜΙΛΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	483-507
ΤΩΝ ΚΑΙΜΑΤΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	483
Ἄβράμιος	483
Κωνσταντῖνος Διάκονος καὶ Χαρτοφύλαξ	484
Λεόντιος πρεσβύτερος Κωνσταντινουπόλεως	484
Θεόδωρος Σύγκελλος	485
Κοσμᾶς Βεστήτωρ	485
Ἄλλοι ρήτορες	486
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	486
Ἀνδρέας Κρήτης	486
Ἰωάννης Α' Θεσσαλονίκης	490
Γεώργιος Νάξου	492
Ἰωάννης Εὐροίας	492
Γεώργιος Μυτιλήνης	492
Ἐπιφάνιος Διάκονος Κατάνης	492
ΤΗΣ ΣΥΡΙΑΣ	493
Γρηγόριος Ἀντιοχείας	493
Τιμόθεος πρεσβύτερος Ἀντιοχείας	494
ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ	495
Θεότεκνος Λιβιάδος	495
Ἰωάννης Ἱεροσολύμων	495
Ζαχαρίας Ἱεροσολύμων	495
Μόδεστος Ἱεροσολύμων	496
Παντολέων πρεσβύτερος	497
Μιχαὴλ Σύγκελλος Α'	497
ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ	499
Ἀλέξανδρος Κύπριος	499
ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ	499
Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας	499
Ἰωάννης Ἀλεξανδρείας	500

Γεώργιος Γραμματικός	501
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	501
Β' ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	508-538
ΕΠΩΝΥΜΟΙ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΤΑΙ	510
Προκόπιος Σοφιστής Γαζυῖος	510
Πολυχρόνιος	512
Οἰκουμένιος	512
Ἀνδρέας Καισαρείας	514
Ἀναστάσιος Νικαίας	515
Ὀλυμπιάδος	516
Γρηγόριος Ἀκραγυντῖνος	717
Πέτρος Λαοδικεῖας	519
Ἰωάννης Δρουγγάριος	520
Ἀνδρέας Πρεσβύτερος	520
Γεώργιος Χοιροβοσκός	521
ΑΝΩΝΥΜΟΙ ΣΕΙΡΑΙ	522
Σειραὶ εἰς βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης	522
Εἰς τὰ ἱστορικά βιβλία. Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς. Εἰς τὸν Ἰώβ. Εἰς τὸ Ἄσμα. Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν. Εἰς τοὺς μεγάλους προφήτας. Εἰς μικροὺς προφήτας.	
Σειρὰ εἰς βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης	524
Εἰς τὸν Ματθαῖον. Εἰς τὸν Μᾶρκον. Εἰς τὸν Λουκᾶν. Εἰς τὸν Ἰωάννην. Εἰς τὰς Πράξεις. Εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Εἰς τὰς καθολικὰς ἐπιστολάς. Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου.	
ΠΑΡΑΠΛΕΥΡΟΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	526
Κοσμάς ὁ Ἰνδικοκλεῦστης	526
Νόννος Σχολαστικός	530
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	531
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ	539-560
Α' ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ	540-549
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	540
Προκόπιος. Πέτρος Πατρίκιος. Ἀγαθίας. Νόννοσος. Θεοφάνης Βυζάντιος. Μενάνδρος Προτήκτωρ. Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. Ἰωάννης Ἐπιφανεὺς. Ἰωάννης Λυδός. Ἱεροκλής.	
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ	542
Ἰωάννης Διακρινόμενος	542
Βασίλειος Κίλιξ	543
Θωδῶρος Ἀναγνώστης	544
Εὐάγριος Σχολαστικός	545
Ἱστορικαὶ Σειραὶ	546
Ἄλλοι Ἱστορικοὶ	546
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	547
Β' ΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ	550-560
ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ	551
Ἡσύχιος Μιλήσιος	551
Ἰωάννης Μιλάλας	552
Ἰωάννης Ἀντιοχεὺς	554
Πασχάλιον Χρονικόν	555
Ἰωάννης Νικίου	555

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ ΕΝΑΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ	556
Γεώργιος Σύγκελλος	556
Θεοφάνης Ὁμολογητής	557
Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως	558
Θεοφάνιος	558
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	558
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ	561-718
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	561
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	563
Α' ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΕΙΔΗ	565-598
ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ	565
Εὐχολόγιον. Ἀναγνώσματα. Τροπολόγιον. Εὐχολόγιον.	
Μηναῖα. Τριώδιον. Πεντηκοστάριον. Παρακλητικὴ. Τυπικόν.	
ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΕΙΔΗ	571
Ὁρολογία	571
Ποιηταὶ καὶ Μελῶδοι	572
Μετρικὴ καὶ Στιχουργικὴ	573
Ἀκροστιχίς	577
Θεωρία περὶ συριακῆς καταγωγῆς τῶν ἑλληνικῶν ὕμνων	578
Μονόστροφοὶ ὕμνοι	583
Ὁ ὕμνος. Τὸ Κοντάκιον	584
Ἡ δομὴ τοῦ κοντακίου. Θέματα.	
Χορικά ᾠσματα	590
Συστήματα Στιχηρῶν Τροπαρίων	100
Κανόνες	591
Ὁ ᾠδὴν Ἐφραίμ	593
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	595
Β' ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΥ	599-639
ΡΩΜΑΝΟΣ Ο ΜΕΛΩΔΟΣ	529
Βίος.	600
Ποιήματα αὐτοῦ	602
ΟΙ ΠΕΡΙ ΤΟΝ ΡΩΜΑΝΟΝ ΜΕΛΩΔΟΙ	617
Δομίτιος	717
Κυριακός	617
Ἀναστάσιος	618
Ἀνώνυμοι ὕμνωδοὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ	618
Κούκουλος	619
Ο ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΤΟΥ ΣΕΡΓΙΟΥ	620
Σέργιος Κωνσταντινουπόλεως	620
Ἀκάθιστος ᾠδὴ	621
Ἀνώνυμοι ὕμνοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεργίου	628
Ἐκώνυμοι ὕμνοι τῆς ἐποχῆς	631
Ἡλίας. Κοσμάς. Γρηγόριος	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	633
Γ' ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΡΩΙΜΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ	640-650
ΜΟΝΟΣΤΡΟΦΑ ᾠσματα	640
Ἀπολυτικά. Ἐξαποστειλάρια. Ὑπακοαί. Ἀγγελικοὶ ᾠμοὶ.	
ΧΟΡΙΚΑ ᾠσματα	643
ᾠμοὶ τῆς Τραπεζῆς. Ρωμάνειος Συλλογὴ.	

ΠΟΙΚΙΛΑ ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΑΘΡΟΙΣΜΑΤΑ	646
Ποιήματα Γρηγορείου ἐμπνεύσεως. Ποικίλα Αὐτόμελα. Συν- θέσεις τοῦ τύπου «Αἱ ἀγγελικαί». Σύντομα.	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	649
Δ' ΑΚΜΗ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΣΤΙΧΗΡΩΝ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΩΝ	650-702
ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΑΙ	650
Ἀνδρέας Κρήτης	650
Κοσμάς ὁ Μελωδός	652
Κοσμάς ὁ Ξένος	658
Ἰωάννης Δαμασκηνός	659
Στέφανος Ἀγιοπολίτης	663
Σέργιος Ἀγιοπολίτης	664
Γεώργιος Ἀγιοπολίτης	665
Ἡλίας Β' Ἱεροσολύμων	665
Λοιποὶ Παλαιστῖνοι Ποιηταὶ	666
Θεοφάνης Γραπτός	666
Ἀναστάσιος	668
ΠΟΙΗΤΑΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ	668
Γερμανός Α' Κωνσταντινουπόλεως	668
Ταρύσιος Κωνσταντινουπόλεως	670
Βυζάντιος. Βίζας	671
Γεώργιοι Ποιηταὶ	671
Γεώργιος Ἀμάστριδος. Γεώργιος Ὑμνογράφος	
Μεθόδιος Κωνσταντινουπόλεως	672
Κασιανή	672
Ἄλλοι Ὑμνογράφοι	678
Εὐδόκιμος. Ἐπιφάνιος. Ἀνώνυμοι Κανόνες.	
Οἱ ΣΤΟΥΔΙΤΑΙ	678
Θεόδωρος Στουδίτης	679
Ἰωσήφ Θεσσαλονίκης Στουδίτης	681
Ἄλλοι Στουδίται ποιηταὶ ἐποχῆς	684
Ἀνατόλιος Στουδίτης. Κυπριανός Στουδίτης. Κλήμης Στουδίτης	
Στουδίται Συντάκται Κοντακίων	686
Στέφανος Ὑμνογράφος. Στουδίτης. Τάλας. Ἀρσένιος	
ΠΑΛΙΩΓΑΙ ΠΟΙΗΤΑΙ	688
Οἱ πρῶτοι Σικελιώται ποιηταὶ	689
Γεώργιος Συρακουσῶν. Γεώργιος Σικελιώτης. Θεοδόσιος Συρακουσῶν	
Γρηγόριος Συρακούσιος	690
Ἰωσήφ Ὑμνογράφος	690
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΟΙ	694
Ε' ΠΡΟΣΩΔΙΑΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ	703-718
Γεώργιος Πισίδης	703
Σωφρόνιος Ἱεροσολίμων	707
Παῦλος Σιεντιάριος	710
Ἰωάννης Μοναχός Ἀρκλᾶς	711
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	716

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐάν και ἐδῶ ἐξετάζομεν τὴν ἑλληνικὴν θεολογικὴν γραμματείαν καὶ περιοχῶν εὐρισκομένων ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, δὲν θεωροῦμεν ἀκατάλληλον τὸν τίτλον «Πρωτοβυζαντινὴ περίοδος», διὰ τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζεται τὸ παρὸν τμῆμα τοῦ πατρολογικοῦ τούτου συστήματος· καὶ τοῦτο διότι εἰς τὸν μεσογειακὸν καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον κυριαρχεῖ κατ' αὐτὴν ὄχι μόνον ἡ βυζαντινὴ πολιτικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ θεολογικὴ σκέψις.

Διάσπασις καὶ διαφύλαξις εἶναι αἱ δύο κύριαι καὶ ἐν μέρει ἀντιφατικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι δροῦν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν ἤδη πρὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης περιόδου. Ἡ αὐτοκρατορία, κατόπιν ἐσωτερικῶν καὶ κυρίως ἐξωτερικῶν διεργασιῶν, διασπᾶται εἰς ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν καὶ ἕκαστον τμῆμα κατασπαράσσεται ἀπὸ βαρβάρους ἐπιδρομεῖς· ἀλλὰ πάντοτε μένει ὀρθία, ἔστω καὶ ἀκρωτηριασμένη. Ὑπὸ παρομοίας περιπέου σινοθήκας διατελοῦσα καὶ ἡ Ἐκκλησία διασπᾶται εἰς ὀρθόδοξον, μονοφυσικὴν, νεστοριανικὴν καὶ ἀρειανικὴν.

Παρά ταῦτα δὲν καταρρέει οὔτε ἡ χριστιανικὴ πίστις οὔτε ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια οὔτε ὁ πολιτισμὸς γενικώτερον. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ λεχθῆ διὰ τὸ Βυζάντιον ὅτι, παρά τὰ ἄγρια κτυπήματα τὰ ὁποῖα ἐδέχθη ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς συγκροτήσεώς του καὶ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας, οἱ ὁποῖοι ἠκολούθησαν, ἀπὸ τοὺς ἀναριθμήτους ἐχθροὺς τοῦ Βορρᾶ, τοῦ Νότου καὶ τῆς Ἀνατολῆς, παρά τὰς διαδοχικὰς ἀποσπάσεις πλουσιῶν ἐδαφῶν καὶ παρά τὰς ἀτελειώτους καταστρεπτικὰς εἰσβολὰς, δὲν ἤθελε νὰ γονατίσῃ. Ἐμεινε μοναδικὸν φρούριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφυλάσσοντο καὶ ἐκαλλιεργοῖντο μὲ ἀσφάλειαν ὅλα τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀλλὰ ἦτο ἐπίσης καὶ ἐν τεῖχος, ὀπισθεν τοῦ ὁποίου ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἔζη σχετικῶς ἀσφαλῆς.

Ὅσοι ἀπομονώνουν ὠρισμένα ἐπεισόδια σκληρότητος ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὰ ἐξετάζουν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὰ πλαίσιά των, δύνανται νὰ μορφώσουν δυσμενῆ γνώμην περὶ τοῦ πολιτισμοῦ του· ἀλλὰ θὰ εἶναι ἄδικος. Ἡ ὅλη πορεία τῆς κοινωνικῆς καὶ ἰδιωτικῆς ἠθι-

κῆς ἑνὸς λαοῦ εἰς δεδομένην στιγμήν πρέπει νὰ κρίνεται ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν διαγωγὴν τῶν γειτονικῶν λαῶν κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμήν, καὶ τὸ ὅλον ἦθος μιᾶς περιόδου πρέπει νὰ ἐξετάζεται ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς προηγουμένας καὶ τὰς ἐπομένους περιόδους. Ὑπ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴν κατὰ τὸν βυζαντινὸν καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν «μεσαιῶνα» παρατηρεῖται μὲν εἰσβολὴ βαρβάρων ἀλλ' ὄχι ἐκβαρβάρωσις· ἡ πορεία δὲν εἶναι ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν πρὸς τὴν ἐκβαρβάρωσιν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα πρὸς τὴν ἐκπολίτεισιν. Τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη δικαιοῦνται νὰ πιστωθοῦν μὲ τοῦτο: ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν διετήρησαν τὸν κλασικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡμέρωσαν τοὺς λαοὺς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐπεζήτησαν νὰ τὰ καταστρέψουν.

Ἡ περίοδος αὕτη ἀρχίζει μὲ τὸ Βυζάντιον ἰσχυρὸν καὶ ἐκτεινόμενον εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, νὰ φθάνῃ ἐν συνεχείᾳ διὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ φιλοδόξου καὶ ἰκανοῦ ἡγεμόνος Ἰουστινιανοῦ εἰς τὴν μεγίστην δυνάμιν του μέχρι τῆς ἐσχατιᾶς τῆς Δύσεως, καὶ νὰ συνεχίζεται μὲ τὴν ὀδυνηρὰν κολόβωσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὸν Νότον καὶ τὸν Βορρᾶν. Ἠκολούθησεν ἔπειτα μία φάσις ἐξισορροπήσεως τῆς δυνάμεώς του, ἡ ὁποία διαρκεῖ μέχρι τοῦ τέλους τῆς περιόδου (843).

Θεολογικῶς ἡ ἀπὸ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐκκινουσα περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐντονὸν ἀντίθεσιν περὶ τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα καὶ τὴν προσπάθειαν συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιπάλων μερίδων διὰ σειρᾶς μέτρων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Εἰς τὸν παρόντα τόμον πάντως ἡ γραμματεία ἀναλαμβάνεται ὀλίγον μετέπειτα, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος.

Ἐκκρεμεῖς καταστάσεις τὰς ὁποίας ἄφησεν ἡ προηγουμένη περίοδος καὶ ὠρισμένα προβλήματα ἐκάλουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματεῖαν νὰ λάβῃ θέσιν πρὸς ἐπίλυσίν των. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἦτο τὸ χριστολογικὸν δόγμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἴσχυσαν νὰ διευθετήσουν τρεῖς οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἡ Τρίτη ἐν Ἐφέσῳ (431), ἡ Τετάρτη ἐν Χαλκηδόνι (451) καὶ ἡ Πέμπτη ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τὴν ἐξεταζομένην ἐποχὴν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἔλυσεν ἡ Ἑκτη Οἰκουμενικὴ σύνοδος (681). Οὕτω τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται ἔκτοτε, παρ' ὅλον ὅτι ἐπὶ τινὰς δεκαετίας ἀκόμη ἐξηκολούθει νὰ ὑποκινῆται ἀνεπαισθήτως. Μετέπειτα ἐδημιουργήθη νέον θεολογικὸν πρόβλημα, τὸ τῆς τιμῆς καὶ λατρείας τῶν εἰκόνων, τοῦ ὁποίου ἡ λύσις σημειώνει τὸ τέλος μιᾶς μείζονος περιόδου καὶ τὴν ἀρχὴν μιᾶς ἄλλης· καὶ τὸ τέλος τῶν περιεχομένων τοῦ παρόντος τόμου.

Κατὰ τὰς πρώτας φάσεις τῆς περιόδου, τὴν μεταχαλκηδονικὴν καὶ τὴν μονοθελητικὴν, ἡ καθ' αὐτὸ θεολογικὴ σκέψις εἶναι δημιουργικὴ, ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν ἡ σκέψις τυποποιεῖται, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ εἶναι ἐντυπωσιακὴ. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς θεολογίας κατὰ τὰς πρώτας φάσεις αὐτῆς τῆς περιόδου

δὲν τὰ ἔδωσαν ὀρθόδοξοι θεολόγοι, ὡς ὁ Λεόντιος, ἀλλ' εἰς φιλόσοφος, ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης. Ὁ Λεόντιος, διὰ νὰ συνθέσῃ τὸ χριστολογικόν του σύστημα, δὲν ἐδίστασε νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν βοήθειαν τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου, ἀκολουθήσας εἰς μὲν τὸν σὺλλογισμὸν τοῦς Ἀριστοτελικούς, εἰς δὲ τὴν ἀνθρωπολογίαν τοῦς Πλατωνικούς. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ 5' αἰῶνος χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν δύο κορυφαίων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, τόσον ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν θεολόγων, καὶ αὕτη ἡ τάσις ἀποτελεῖ ἕκτοτε σταθερὸν κανόνα εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας. Καὶ εἰς ἄλλος μετέπειτα ἀκραιφνῶς ὀρθόδοξος συγγραφεὺς, ὁ Μάξιμος Ὁμολογητής, ἔδανείσθη ὠρισμένα στοιχεῖα ἀπὸ τοῦς δύο φιλοσόφους, ὡς εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς διακρίσεως τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ἐννοιῶν.

Ἀντιθέτως ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, εἰς πρώην νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μὲ τὴν μυστικὴν καὶ συμβολικὴν του γλῶσσαν, ἔδωκεν εἰς τὴν θεολογίαν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἄκαμπτον σταθερότητα καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀντιστρόφως μίαν ἀπροσδόκητον πλαστικότητα· εἰς τὸ Βυζάντιον γενικώτερον ἔδωσε τὴν ταξικὴν στρωμάτωσιν τῆς κοινωνίας.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7' αἰῶνος παρατηρεῖται σημαντικὸς δισταγμὸς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν πρωτοτύπου θεολογικῆς σκέψεως. Ἡ τακτικὴ τῶν θεολόγων τῶρα ἦτο ν' ἀκολουθοῦν τὴν γραμμὴν, ἡ ὁποία ἐκφράζεται διὰ τῆς δηλώσεως τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, καὶ ἀπέβη σύνθημα: «ἐρῶ δὲ ἐμὸν μὲν οὐδέν, τὰ δὲ τοῖς ἐκκρίτοις τῶν διδασκάλων πεποιημένα συλλεξάμενος, ὄση δύναμις, σιντετημένον τὸν λόγον ποιήσομαι»¹. Ἐπειτα, ὄχι μόνον τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ τὰ κύρια ἔργα, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν θεολόγων, ἀποτελοῦν ἐκλεκτικὴν σῖνοψιν τῶν πατερικῶν γνωμῶν ἐπὶ τῶν βασικῶν κεφαλαίων τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ζωῆς. Αὕτη ἡ τάσις ἐνισχύθη διὰ τῆς ἀνάγκης νὰ κατοχυρῶνται αἱ συνοδικαὶ ἀποφάσεις δι' ἀνθολογημένων πατερικῶν γνωμῶν.

Ἐπειδὴ κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν τῆς ἐξεταζομένης περιόδου παρατηρεῖται χαρακτηριστικὴ πνευματικὴ στασιμότης καὶ εἰς τὴν Δύσιν, τὰ φαινόμενα θεωροῦνται ἀπὸ τοῦς δυτικούς ἱστορικούς παρίλληλα καὶ ἀποδίδονται εἰς τοῦς αὐτοῦς λόγους². Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν Δύσιν δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς στασιμότης, ἀλλὰ καὶ διακοπὴ ἐπὶ τινα χρόνον. κυμαινόμενον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, δηλαδὴ ὑπῆρξε μεσαίων, ὁ δὲ μεσαίων δὲν προῆλθε τόσον ἀπὸ ἐσωτερικῆς κατατάξεως, ὡς εἶναι ἡ ἀντικατάστασις τοῦ κλασικοῦ πνεύματος ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῶν θεσμῶν τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ ἀκαλλιεργήτων εἰσβολῶν.

Ἐπειδὴ εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν συνέβη τοιαύτη καταστροφή, ἡ κλασικὴ παιδεία διετηρήθη διαπαντὸς ἐν ἰσχύει. Βεβαίως παρετηρήθη κά-

1. *Πηγή Γνώσεως*, προοίμιον, PG 94, 525.

2. Βλ. σχετικῶς τόμον εἰσαγωγικόν, σελ. 215ε.

ποιος κλονισμός μετά την κατάκτησιν ἀπὸ τοὺς ξένους τῶν πλουσίων ἐπαρχιῶν, ὡς ἀνεφέραμεν, κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα, ἀλλ' ὁ κλονισμὸς δὲν περιώρισεν οὐσιωδῶς τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων, ὅπως δὲν τὴν διέκυψεν οὔτε ἡ προσπάθεια τῶν Ἰσαύρων εἰς βάρος τῆς τέχνης. Αὐξομοιώσεις εἰς τὴν ἔντασιν τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας εἶναι σύνθητες φαινόμενον εἰς τὴν ζωὴν τῶν πολιτειῶν, πολὺ περισσότερον μάλιστα εἰς μίαν πολιτείαν τῆς ὁποίας ὁ βίος διήρκεσεν ἐπὶ ἔνδεκα αἰῶνας καὶ πλέον.

Ἐξ ἄλλου οὔτε κἂν στασιμότητος ὑπῆρξεν ἐδῶ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἦτο ἠθελημένη καὶ συνειδητὴ μετακίνησις τῶν στόχων καὶ τῶν μεθόδων ἑνὸς μέρους τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Καὶ ἦτο διττὸς ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον δυσκόλως πλέον διανοεῖτο κανεὶς νὰ πρωτοτυπήσῃ εἰς ὀτιδήποτε. Πρῶτον ἡ βαθυτάτη τῶρα ἐκτίμησις πρὸς τοὺς Πατέρας τῶν προηγουμένων αἰῶνων καὶ δεύτερον ὁ σοβαρὸς κίνδυνος τὸν ὁποῖον ἐνεῖχε πάντοτε ἡ πρωτοτυπία: διότι αὕτη ἐπιτρέπει παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴν παραδεδεγμένην γραμμὴν καὶ αἱ παρεκκλίσεις ὀδηγοῦν εἰς αἵρεσιν, εἶχε δὲ χορτάσει πλέον ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τοιοῦτου εἴδους νεωτεριστικὰ κατασκευάσματα.

Ἄλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ζ' αἰῶνος καὶ ἔπειτα ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐπίμονον τάσιν ἀποθησαυρίσεως τῆς παραδόσεως.

Εἰς τὸν παρόντα τόμον ἐξετάζονται ὅλοι οἱ συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι ἠκμασαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ζ' αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 843 περικῶς ἢ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Φωτίου.

Τρεῖς οἰκουμενικαὶ σὶνοδοὶ συνεκλήθησαν κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον καὶ ὀλίγα τοπικαί. Τὰ περιλαμβάνοντα τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν κείμενα, ὡς καὶ οἱ κανόνες, οἱ ὁποῖοι τῶρα πλέον κωδικοποιοῦνται, ἐξετάζονται εἰς τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ ἔργου.

Ἐκκρεμῆς εἶχε μείνει καὶ ὁ ἀγὼν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν ἔξω θρησκευτικὸν κόσμον, καὶ κυρίως πρὸς τὸν Νεοπλατωνισμόν, ὁ ὁποῖος ἐπανελήφθη τὸν ἕκτον αἰῶνα μετὰ ποικίλας μεθόδους, καὶ μᾶλλον ἐμμέσως παρὰ ἀμέσως, καὶ παρήγαγε σπουδαίαν γραμματείαν.

Ἐν συνεχείᾳ εἰς τρία ἰδιαίτερα τμήματα κυρουσιάζεται ἡ θεολογία ὅλων τῶν τάσεων κατὰ τὴν μεταχρησθονικὴν ἐποχὴν, ἰδίως τὴν Ἰουστινιάνειον, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μονοενεργητικῆς καὶ μονοθελητικῆς ἔριδος καὶ κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴν ἐποχὴν.

Σημαντικὸν μέρος τῆς ἐκθέσεως καταλαμβάνει ἡ παρουσίασις τῆς ἀσκητικῆς θεολογίας, ἡ ὁποία ἐκαλλιεργήθη κυρίως κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου εἰς τὰς ἐρήμους τῆς Παλαιστίνης καὶ τοῦ Σινᾶ καὶ κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς εἰς τὰ ἀστικά μοναστήρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ἱστοριογραφία, ἡ ὁποία δίδει τὴν θεσιν τῆς εἰς τὴν χρονογραφίαν δὲν καταλαμβάνει πολλὴν ἑκτασιν, ἀλλὰ ἡ ἀγιογραφία ἀποτελεῖ

σπουδαῖον προῖδν τῆς περιόδου ταύτης, ἄν καὶ πολὺ τυποποιημένον.

Ἡ ἐρμηνευτικὴ συνίσταται κυρίως εἰς σειρογραφίαν δι' ἐπιλογῆς ἐκλεκτῶν χωρίων τῶν κλασικῶν ἐρμηνευτῶν. Οἱ ὁμιληταὶ καθ' ἑαυτοὺς δὲν ἀποτελοῦν βαβαίως ἰδιαιτέραν κατηγορίαν συγγραφέων, ἐφ' ὅσον ὁμιλίας ἐκφωνοῦν καὶ συντάσσουν ὅλοι οἱ ἀξιόλογοι συγγραφεῖς. Ἐδῶ ὁμως ἐξετάζονται χωριστὰ μόνον ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων τὰ κύρια προῖδντα ἦσαν ὁμιλητικά.

Εἰς τὸ δέκατον καὶ τελευταῖον μέρος τοῦ τόμου παρουσιάζεται ἡ ὕμνογραφικὴ παραγωγὴ τῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ γραμματεία αὐτὴ εὐρίσκεται εἰς τὸ κορύφωμά της μετὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ «ὕμνου» ἢ κοντακίου, τοῦ κανόνος καὶ τοῦ πλήθους τῶν λοιπῶν ἁσμάτων.

Ἡ ἐξέτασις τῆς γραμματείας ἀκολουθεῖ καὶ ἐδῶ συνήθως τὸ προσωπικὸν σύστημα, γίνεται δηλαδὴ μετὰ βάσιν τοὺς πατέρας καὶ συγγραφεῖς. Εἶναι ὁμως ἀξιοσημείωτος ἡ δυσκολία τῆς βιογραφίσεως τῶν ἀνδρῶν ἐλλείψει στοιχείων. Ἡ μείωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἐπιστολογραφίαν καὶ τὴν ἱστοριογραφίαν, καθὼς καὶ ἡ ἀποξένωσις πολλῶν τμημάτων τῆς ἄλλοτε ἐνιαίας αὐτοκρατορίας μᾶς ἔχει στερήσει τῆς δυνατότητος νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν δραστηριότητα τῶν ἐξεταζομένων ἀνδρῶν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς.

ΣΥΝΟΔΙΚΑ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Τὸ συνοδικὸν σύστημα κατεῖχε σπουδαίαν θέσιν εἰς τὸν βίον τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἂν καὶ δὲν ἠδύνατο τότε νὰ ἀναπτυχθῆ ἐπαρκῶς λόγῳ τῶν διωγμῶν. Διετήρησε καὶ ἐνίσχυσε τὴν θέσιν του κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τῆς θεολογικῆς γραμματείας, ἤτοι τὸν δ' καὶ ε' αἰῶνα, ἡ ὁποία ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἐξετάσεως τῶν δύο προηγουμένων τόμων τοῦ παρόντος συστήματος.

Κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον τὸ συνοδικὸν σύστημα ὑπῆρξε βασικὸς θεσμὸς τῆς λειτουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, παρὰ τὴν ηὔξη- μένην αὐθεντίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἀπὸ τοῦδε ὠνομάσθη «οἰκουμενικός». Αἱ σύνοδοι αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἐξακολου-θοῦν νὰ συγκροτοῦνται εἰς τὴν Ἀνατολήν, καὶ δὴ εἰς τὸν χώρον τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως· τρεῖς (συμπεριλαμβανομένης τῆς Πενθέκτης) εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μία κατὰ διαστήματα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Νίκαιαν. Ἡ Ρώμη, ὄχι μόνον δὲν ἔχει ἀντίρρησης περὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου, καὶ κυρίως περὶ τῆς πρακτικῆς νὰ συνέρχωνται αἱ σύνοδοι ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ καὶ ἀποστέλλει κανονικῶς ἐκπροσώπους ἐκεῖ, οἱ ὅποιοι συνυπογράφουν τὰ πρακτικὰ καὶ τὰς ἀποφάσεις.

Αἱ τοπικαὶ σύνοδοι εἶναι πλέον περιορισμένοι, διὰ λόγους οἱ ὅποιοι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν γενικὴν πορείαν τῶν θεσμῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Ἀντικαθιστῶνται ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὸν θεσμὸν τῆς ἐνδημούσης συνόδου.

Ὁ αὐτοκράτωρ, λόγῳ τῆς προσφορᾶς τῶν πρακτικῶν καὶ ὑλικῶν μέσων εἰς τὴν σύνοδον, εἶχε σημαντικὴν θέσιν εἰς αὐτὴν καὶ προήδρευεν αὐτῆς τουλάχιστον ἐμμέσως. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παρὰ τὸν δυναμισμὸν καὶ τὴν μεγαλειότητά του, διεκόπη ἡ προσφώνησις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὡς «βασιλέα καὶ ἱερέα», ἡ ὁποία εἶχε χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Τάσεις ἐπιβολῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς βουλήσεως ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρουσίας βραδύτερον οἱ εἰκονομάχοι.

Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι δὲν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἐκδώσουν κανόνας, διότι ἐθεωρήθη ὅτι ἀρκετοὶ ἦσαν οἱ παλαιότερον ἐκοδοθέντες ὑπὸ συνόδων κανόνες, ὡς καὶ οἱ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ κατὰ τὰ ἄλλα

οί αὐτοκρατορικοὶ νόμοι ἠδύναντο νὰ συμπληρώσουν. Ἡ Πενθέκτη Σύνοδος ὁμῶς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν παλαιὰν τακτικὴν, συντάσσουσα πλῆθος κανόνων. Γενικῶς οἱ κανόνες κωδικοποιοῦνται πλέον καὶ παραδίδονται εἰς κανονικὰς συλλογὰς, τελικῶς μάλιστα ἐν συνδέσει μὲ τοὺς νόμους εἰς Νομοκάνονας.

Διὰ τῆς ἐκθέσεως, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ, δὲν πρόκειται νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ παρουσίασις μιᾶς συνοπτικῆς ἱστορίας τῶν συνόδων, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ σημειωθῶν αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας συνετάχθησαν καὶ ἐξεδόθησαν τὰ καθ' ἕκαστον συνοδικὰ κείμενα. Οὕτω καὶ ἡ βιβλιογραφία αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου θὰ εἶναι ἐκλεκτικὴ καὶ ἐνδεικτικὴ.

Α' ΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ ΚΑΙ ΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΑΥΤΩΝ

Κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον συνεχίζεται ἡ λειτουργία τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἀπὸ τοῦ δ' καὶ τοῦ ε' αἰῶνος, καὶ ἀναπτύσσεται περαιτέρω¹. Πλὴν ἄλλων λεπτομερειακῶν διαφορῶν ἀπὸ τῆς περιόδου ἐκείνης, παρατηροῦνται καὶ δύο ἀξιόλογοι διαφοραὶ, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἐπισημάνωμεν.

Πρῶτον. Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἶναι πλέον κεντρομόλος καὶ ἐγκαθίσταται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅλοι αἱ ἀξιωματικὸν συνόδοι τῆς περιόδου ταύτης, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος κατωτέρω, ἔχουν συνέλθει ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πλὴν δύο ἢ τριῶν συνόδων ἐλάσσονος σημασίας. Τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τρεῖς σπουδαῖαι ἐπαρχίαι τοῦ Βυζαντίου, ὅπου συνεκαλοῦντο ἄλλοτε ἀξιόλογοι τοπικαὶ συνόδοι, ἀπεσπάσθησαν τοῦ κράτους καὶ περιῆλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων, ἀφοῦ ἡ μεταβολὴ εἶχε παρατηρηθῆ καὶ πρὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως. Ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνοδὸν τοῦ κύρους τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἑδρας τοῦ ἰσχυροτέρου αὐτοκράτορος εἰς τὸν τότε κόσμον καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.

Δεύτερον. Ἡ σημασία τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων αὐξάνονται ὅλον ἐν καὶ περισσότερον, ἐνῶ αἱ δευτερεύουσαι συνόδοι καθίστανται ἀντὶ τοπικῶν ἐνδημοῦσαι, ἀποτελούμεναι ἀπὸ τοὺς ἱεράρχας τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἢ καὶ ἄλλων Ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ καιροῦς ἐνδημοῦν εἰς τὴν πρωτεύουσαν.

ΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Ὁ Ἰουστινιανὸς εἰσῆρχετο εἰς τὴν σκηνὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας –καὶ γενικῶς τῆς ἱστορίας– καθ' ὃν χρόνον συνήρχετο μία σύνοδος ἢ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ἀποκαταστήσῃ τὰς σχέσεις μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης (518). Ἐκτοτε οὗτος, ἂν καὶ δεῦτερος εἰς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν κατ' ἀρχάς, μετὰ τὸν θεῖον τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστίνου, ἔπαιξε τὸν σπουδαιότερον ρόλον εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἡ πολιτικὴ του ἐναντὶ τῶν Μονοφυσιτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου καὶ κατὰ τὴν πρώτην τετραετίαν τῆς ἰδικῆς του βασιλείας ἦτο αὐ-

1. Βλ. γενικῶς Β. ΣΤΑΥΡΙΛΟΥ, Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, Θεσσαλονίκη 1986, 344–383 κά.

στηρά· μετέπειτα όμως κατέστη μετριοπαθεστέρα, όχι μόνον κατόπιν επιρροῆς τῆς συζύγου· του Θεοδώρα, φίλης τῶν Μονοφυσιτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν ὄψει τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὰς εὐπαθεῖς ἐναντι τῶν ἕξωτερικῶν ἐχθρῶν μεγάλας ἐπαρχίας τοῦ Νότου καὶ τῆς Ἀνατολῆς κατώκουν συμπαγεῖς μᾶζαι Μονοφυσιτῶν χρησιμοποιούντων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντοπίας γλώσσας, τὴν κοπτικὴν καὶ τὴν συριακὴν.

Λαμπρὸς θεολόγος ὁ ἴδιος, προσεπάθησε νὰ ἐπιβάλη τὴν ὀρθόδοξον, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν του, γραμμὴν μὲ μέτρα ἄλλοτε βίαια καὶ ἄλλοτε ἡπια ἐναντίον τῶν ἀντιφρονούντων. Ἐθεώρει πρὸς τοῦτο ἀναγκαίαν τὴν πυκνὴν σύγκλησιν διασκέψεων. ὅταν δὲ ἀντελήφθη τὴν ἀδυναμίαν τῆς δι' αὐτῶν ἐπιλύσεως τῶν προβλημάτων συνεκάλεσεν οἰκουμενικὴν σύνοδον ἐπισκόπων, τὴν ὁποίαν ἀνεγνώριζεν ὡς ἀνώτατον νομοθετικὸν καὶ δικαστικὸν ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας².

Σύνοδος Ἀλεξανδρείας Κιλικίας 514. 518

Αὕτη ἡ σύνοδος, ἐν καὶ συνεκλήθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου, θὰ ἠδύνατο νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῆς ὀρθοδοξίας χωρὶς παραχάραξίν της. Ἐπειδὴ αὕτη ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ἀναστάσιον, πρέπει νὰ συνῆλθε τὸ βραδύτερον κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 518, ὄχι δὲ πρὸ τοῦ 514. Ἀφορμὴν πρὸς σύγκλησιν αὐτῆς ἔδωσεν ἴσως ἡ ἀνάγκη νὰ τοποθετηθοῦν οἱ Ἀνατολικοὶ ἐναντι τῆς ὁμολογίας Ὁρμίσδα. Ἡ ἀπόφασις τῆς συνόδου τῆς Ἀλεξανδρείας³, περιληφθεῖσα εἰς μίαν ἐπιστολὴν της πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον, περιελάμβανεν ἑπτὰ θέσεις, τὰς ὁποίας διατηρεῖ κατ' ἐλευθέραν ἀπόδοσιν μία συριακὴ ἐπιστολὴ τοῦ Φιλοξένου Ἱεραπόλεως (Μαββοῦγ) πρὸς τὸν ἀναγνώστην Μάριον ἀπὸ τὴν Ἀναβαρζόν. Εἰς τὰς θέσεις αὐτὰς τονίζεται ἡ ἔνωσις τῶν δύο φύσεων, ἀναθεματίζονται ὁ Νεστόριος καὶ ὁ Εὐτυχῆς, ἀλλὰ ἐπισημαίνεται ὅτι ἦτο ἐσφαλμένος ὁ ἀναθεματισμὸς τῶν ὁπαδῶν τοῦ Λιοδώρου Ταρσοῦ καὶ Θεοδώρου Μοψουεστίας, διότι αὐτοὶ ἀπέθανον ὡς ἐπίσκοποι τελοῦντες ἱερά μυστήρια.

Ὁ J. Lebon, συναντήσας εἰς τὸ περιθώριον κώδικος περιέχοντος τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Φιλοξένου σημείωσιν, «Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς»⁴, εὐλόγως υπέθεσεν ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνετέθη ἀπὸ τὴν σύνοδον ἡ σύνταξις τῆς ἐπιστολῆς ἡ ὁποία περιέχει τὰς ἀποσάσεις της, καθ' ὅσον μάλιστα αὐτὰ ὁμοιάζουν μὲ τὰς ἀπόψεις τὰς διατυπωμένας ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου εἰς τὸ ἔργον του Ἀπολογία, γραφὲν ὀλίγον πρὸ τοῦ ἔτους 518.

Σύνοδος τοῦ 518 ἐν Κωνσταντινουπόλει

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας του ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος Α' ὁ Δίκωρος (491–518), λόγῳ ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ

εις διαπραγματεύσεις διά την ἄρσιν τοῦ σχίσματος τὸ ὁποῖον εἶχε προκληθῆ ἐκ τῆς τακτικῆς τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου (484). Ὁ πάπας Ὁρμίσδας ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς ἐπίσκοπους τῆς Ἀνατολῆς νὰ ὑπογράψουν ὁμολογίαν τὴν ὁποῖαν συνέταξεν ὁ ἴδιος (formula Hormisdæ), ὅπου ἀπῆντα ἡ ἔκφρασις «ἐπόμενοι ἐν πᾶσι τῷ ἀποστολικῷ θρόνῳ καὶ κηρύττοντας αὐτοῦ πάσας τὰς διατάξεις»⁵ καὶ ἀνεθεματίζοντο πλὴν τοῦ Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς καὶ ὄλοι οἱ Μονοφυσῖται πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς εἰς τοὺς ὁποῖους οἱ Λυτικοὶ συμπεριελάμβανον καὶ τοὺς συμβιβαστικούς ὀρθόδοξους Φραβίταν, Εὐφήμιον καὶ Μακεδόنيον, διότι εἶχον διατηρήσει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀκακίου εἰς τὰ δίπτυχα.

Ὁ Ἀναστάσιος ἀπέρριψε τὴν ὁμολογίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐπεδιώκετο ἡ ἐξασφάλισις τῆς ὑποταγῆς τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' αὕτη ἐγινε δεκτὴ ὀλίγους μῆνας μετὰ τὸν θάνατόν του (10 Ἰουλίου 518). Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς βασιλείας ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου Α' συνῆλθεν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ σύνοδος. Δὲν σώζονται τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου αἰτιῆς, ἀλλ' ὡς ἀποφάσις αὐτῆς δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ ὁμολογία τοῦ Ὁρμίσδα, φερομένη ἐλληνιστὶ συνήθως ὡς λίβελλος τοῦ Ὁρμίσδα, τροποποιημένη ἐλαφρῶς μὲν, οὐσιωδῶς δέ. Πράγματι εἶχε λάβει τὴν μορφήν *Ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου Β'*, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Καπαδόκου. Πρὸς σιωπηρὸν παραμερισμὸν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης φράσεως τοῦ Ὁρμίσδα «ἐπόμενοι ἐν πᾶσι τῷ ἀποστολικῷ θρόνῳ», εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωάννου παρηλληλίζοντο οἱ θρόνοι τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Ρώμης, θεωρούμενοι ὡς εἷς, καὶ ἐγένοντο δεκταὶ αἱ περὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν διοργανώσιν τῆς Ἐκκλησίας ἀποφάσεις τῶν τεσσάρων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἄρα καὶ ὁ 28 κανὼν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ὁποῖος παρείχεν εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως τὰ αὐτὰ πρεσβεῖα πρὸς τὰ τοῦ Ρώμης. Οὕτω, ἂν καὶ ἡ ὁμολογία τοῦ Ὁρμίσδα παρετίθετο ὀλόκληρος εἰς τὴν ἐπιστολὴν, ἔχανε τὸ εἰδικὸν βᾶρος τῆς διὰ τῶν πλαγίων τροποποιήσεων, καθὼς καὶ διὰ τῆς ἀπαλείψεως ἀπὸ τὸ κείμενόν του τῆς μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀκακίου φράσεως «ὁ ὑπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου καταδικασθεῖς»

Διάσκεψις τοῦ 532 ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη ν' ἀλλάξῃ τὸν τόνον τῆς θρησκευτικῆς του πολιτικῆς λόγῳ τῶν ταραχῶν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, αἱ ὁποῖαι προεκλήθησαν ἀπὸ τὴν σκληρὰν τακτικὴν του καὶ ἐξεδηλώθησαν βιαίως τὸ 531⁶. Τότε ἐπετράπη εἰς τοὺς ἐξορίστους Μονοφυσίτας νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἐστίας των καὶ οἱ ἡγέται των προσεκλήθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, προφανῶς διὰ νὰ δώσουν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσῃ τὸν τρόπον σκέψεώς των καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν ἐπηρυσμὸν των. Ἄν καὶ ὁ πρῶτος μεταξὺ των Σεβήρος πατριάρχης Ἀντιοχείας

5. MANSI 8,407.

6. ΒΙΛΑΝΤΗΣ ΜΑΛΛΑΛΑΣ, 468.

ήρνήθη νά προσέλθη, ἦλθον ἐξ αὐτῶν ὀκτώ, τοὺς ὁποίους ὁ αὐτοκράτωρ ἐγκατέστησεν εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ὁρμίσδα, ἴσως κατὰ σύστασιν τῆς Θεοδώρας, ὅπου καὶ αὐτὸς καὶ ἡ αὐτοκράτειρα τοὺς ἐπεσκέπτοντο συχνάκις.

Εἰς τὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας ἐπηρεασμοῦ τῶν ἀνδρῶν τούτων ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπρογραμματίσεν κατὰ τὸ ἔτος 532 *ἀύσκεψιν*, εἰς τὴν ὁποίαν πλὴν τούτων μετεῖχον καὶ τέσσαρες ὀρθόδοξοι. ἦτοι οἱ Ὑπάτιος Ἐφέσου, Ἰννοκέντιος Μαρωνείας, παπᾶς Εὐσέβιος καὶ Λεόντιος μοναχὸς καὶ ἀποκρισιάριος, πιθανῶς ὁ Βυζάντιος, ἐνῶ πολλοὶ κληρικοὶ παρηκολούθουν ὡς παρατηρηταί. Ἐντὶ τῶν πρακτικῶν, τὰ ὁποῖα δὲν σώζονται, ἔχομεν ὡς ὑποκατάστατα μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Θωμᾶν πρεσβύτερον Θεσσαλονίκης καὶ ἐν ὑπόμνημα πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην Β' τοῦ Ἰννοκεντίου Μαρωνείας, ἀπὸ τῆς μονοφυστικῆς δὲ πλευρᾶς ἐκθεσιν τοῦ Ἰωάννου Βαγ Αρhtonia.

Αἱ δύο πρῶται συνεδρίαὶ διεξήχθησαν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ μαγίστρου τῶν ὄφρικίων πατρικίου Στρατηγίου, αἱ δὲ δύο ὑπόλοιποι διηθύνοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοπροσώπως. Ἐπειδὴ οἱ Μονοφυσῖται ἐνέμενον εἰς τὰς θέσεις των, ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν συνεδρίαν προέτεινεν ὡς σημεῖον συμφωνίας μίαν θεοπασχιστικὴν διατύπωσιν, ἡ ὁποία εἶχε τεθῆ εἰς δοκιμασίαν ἀπὸ δεκαπενταετίας περίπου. Πρόκειται περὶ τῆς φράσεως «τὸν ἕνα τῆς Τριάδος πεπονθέναι σαρκί», τὴν ὁποίαν εἶχον εἰσαγάγει εἰς τὸν ὀρίζοντα τῶν θεολογικῶν συζητήσεων οἱ Σκύθαι μοναχοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λαβόντες τὰ στοιχεῖα αὐτῆς ἀπὸ τὸν Πρόκλον Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας. Ὁ Πρόκλος ἐχρησιμοποίησε τὴν φράσιν ἄνευ τῆς λέξεως «σαρκί», κατευθύνων αὐτὴν κατὰ τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, οὕτω δὲ ἦτο ἄρεστή καὶ εἰς τοὺς Μονοφυσίτας. Οἱ Σκύθαι προσέθεσαν τὴν λέξιν «σαρκί» ἐκ τῆς θεολογίας τοῦ Κυρίλλου, ὑπ' αὐτὴν δὲ τὴν μορφήν ἢ φράσις ἀπετέλεσε τὸν β' θεοπασχιστικὸν τύπον.

Ὁ α' θεοπασχιστικὸς τύπος ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου γενομένη τὸ 511 προσθήκη εἰς τὸν Τρισάγιον ὕμνον τῆς φράσεως «ὁ δι' ἡμᾶς σταυρωθεὶς». Ὁ τύπος οὗτος, ἂν καὶ ἠδύνατο νά ἐκληφθῆ καὶ ὡς ὀρθόδοξος, ἐθεωρήθη λόγῳ τῆς προελεύσεώς του ὡς προάγων τὰς μονοφυσικὰς ἀπόψεις, καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσεν ἀντίδρασιν. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἀντίδρασιν προεκάλεσε καὶ ὁ νέος τύπος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε προλειάνει τὴν ὁδὸν διὰ μίαν φράσεως τὴν ὁποίαν εἶχε χρησιμοποίησει εἰς προηγούμενον διάταγμά του, πιθανῶς τοῦ 527· «ἔμεινε γὰρ τριάς ἢ Τριάς καὶ σαρκωθέντος τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος Θεοῦ Λόγου»¹. Ὁ νέος θεοπασχιστικὸς τύπος ἐπεσήμεινε τὴν μετάδοσιν ιδιωμάτων μεταξὺ τῶν δύο φύσεων λόγῳ τῆς προσωπικῆς ἐνώσεως αὐτῶν. Ὁ τονισμὸς τῆς ἐνώσεως τῶν δύο οὐσεων, ὁ δανεισμὸς ἐνὸς χαρακτηριστικοῦ ὄρου ἀπὸ τὸν Κύριλλον καὶ ἡ μείωσις τοῦ προσώπου τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας,

ἦσαν στοιχεῖα ἀρεστὰ εἰς τοὺς Μονοφυσίτας, ἀλλὰ δυσάρεστα εἰς τοὺς Ὀρθοδόξους.

Ἐν τούτοις, ὅταν ὁ θεοπασχιστικὸς αὐτὸς τύπος περιεβλήθη ἐπίσημον νομικὸν κῆρας διὰ διατάγματος κατὰ Μάρτιον τοῦ 533⁸, ἔγινεν ὑπὸ ὅλους δεκτός.

Σύνοδος τοῦ 536 ἐν Κωνσταντινουπόλει

Μετὰ τὰς ἐνεργείας τῆς Θεοδώρας τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ὀρμίσδα εἶχε καταστῆ μονοφυσικὸν κέντρον, τὸ ὁποῖον ἤρχισε νὰ ἐπηρεάζῃ αἰσθητῶς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τὸ 535 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου τὸ κέντρον τοῦτο ἐπέτυχε τὴν μετάθεσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Ἀνθίμου, μετριοπαθοῦς μονοφυσίτου, ὁ ὁποῖος ἐδέχετο τὴν καταδίκην ἀμφοτέρων τῶν αἰρεσιάρχων Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς, ἀλλ' ἀπέρριπτε τὴν περὶ δύο φύσεων διδασκαλίαν. Τὸ ἴδιον ἔτος προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῇ παρακινήσει τῆς Θεοδώρας ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Σεβῆρος, ἐξόριστος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐφαίνεται ὅτι προητοιμάζετο ἡ ἀποκατάστασις τῶν Μονοφυσιτῶν ἡγετῶν μετὰ κάποιαν διατύπωσιν περισσότερον προχωρημένην ἀπὸ τὸν θεοπασχιστικὸν τύπον. Αὐτὸ ἦτο τὸ κορύφωμα τῆς μονοφυσικῆς ἐπιρροῆς εἰς τὸ Βυζάντιον, μετὰ τὸ ὁποῖον ἤρχισεν ἡ κάθοδος.

Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος (536) ἔφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ πάπας τῆς Ρώμης Ἀγαπητὸς ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Ὀστρογότθου βασιλέως Θεοδάτου μετὰ σκοπὸν νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ματαιώσιν τῶν σχεδίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ ἐκστρατείας εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ Ἀγαπητὸς, ἔχων ἤδη ἐνημερωθῆ εἰς τὴν Ρώμην περὶ τῶν συνθηκῶν αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ μοναχῶν ἀπεσταλμένων παρὰ τοῦ Ἐφραιμίου Ἀντιοχείας καὶ τῶν μοναχικῶν κοινοτήτων τῆς Παλαιστίνης, ὅταν ἔφθασεν εἰς αὐτὴν τῇ συνοδείᾳ πέντε ἐπισκόπων, δὲν ἤλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τὸν Ἀνθίμον καὶ ἐκινήθη πρὸς ἀπομάκρυνσίν του. Οὕτω ὁ Ἀνθίμος, πιεζόμενος, παρητήθη τοῦ θρόνου μετὰ αἰτιολογικὸν ὅτι ἐτοποθετήθη εἰς αὐτὸν διὰ μεταθέσεως. Ἄν καὶ ὁ Ἀγαπητὸς ἀπέθανεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, ὁ αὐτοκράτωρ κατ' ἀπαιτήσιν τοῦ νέου πατριάρχου Μηνῶ καὶ τῶν μοναχικῶν κύκλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης συνεκάλεσε σύνοδον.

Εἰς τὴν σύνοδον ἐργασθεῖσαν ὑπὸ τὸν πατριάρχην Μηνῶν ἀπὸ 2 Μαΐου μέχρι 4 Ἰουνίου 536 μετέσχον οἱ πέντε ἐπίσκοποι τῆς Δύσεως καὶ οἱ παρόντες εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι, ὡς πυραυτηρηταὶ δὲ πλῆθος μοναχῶν ἀπὸ τὰς ὡς ἄνω περιοχάς. Ὁ Ἀνθίμος, καίτοι ἐπανειλημμένως προσεκλήθη, ἤρνήθη νὰ παρουσιασθῇ· διὰ τοῦτο δὲ ἀνεθεματίσθη ἐρήμην, ὡς καὶ οἱ ἡγετικοὶ Μονοφυσῖται Σεβῆρος Ἀντιοχείας, Πέ-

τρος Ἀμασειᾶς καὶ μοναχὸς Ζωόρας. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκύρωσε τὴν ἀπόφασιν διὰ Νεαρᾶς ἀπὸ 6 Αὐγούστου τοῦ ἰδίου ἔτους, ὅπου μεταξύ ἄλλων διατυπώνει τὴν ἐπιδίωξίν του νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐν παντὶ συμφωνίαν καὶ ὁμόνοιαν «τὰ θεϊοτέρᾳ τε καὶ ἀνθρώπινα συνδραμόντα μίαν συμφωνίαν ταῖς ὀρθαῖς ποιήσασθαι ψήφοις»⁹.

Σύνοδος τοῦ 543 ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ὡς ἀναπτύσσεται ἐκτενέστερον εἰς ἄλλο κεφάλαιον τοῦ παρόντος τόμου, ἡ ἐπικίνδινος διάδοσις τῶν ὠριγενικῶν ἀπόψεων κατὰ τὴν τετάρτην δεκαετιᾶν τοῦ 5^{οῦ} αἰῶνος προεκάλεσεν ἀντίδρασιν. Ὁ Ἰουστινιανός, λαβὼν λίβελλον μερικῶν ἡγουμένων τῆς Παλαιστίνης κατὰ τῶν δογμάτων τοῦ Ὠριγένους, ὁ ὁποῖος διεβιβάσθη εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ Πέτρου Ἱεροσολύμων, καὶ προφανῶς προτραπεῖς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Μηνᾶ καὶ τοῦ παπικοῦ ἀποκρισιarioῦ Πελαγίου, ἐξέδωσε *Λόγον κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Ὠριγένους καὶ τῶν δογμάτων αὐτοῦ*, τὸν ὁποῖον ἀπέστειλεν εἰς τὸν Μηνᾶν. Εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος βεβαίως ἔχει τὴν οὐσίαν πραγματείας καὶ τὸν τύπον διατάγματος, συνάπτονται δέκα ἀναθεματισμοί. Ὁ αὐτοκράτωρ, ἀφοῦ ἐκφράζει ἐν ἀρχῇ τὴν πρόθεσίν του νὰ διατηρήσῃ ἀκεραίαν τὴν ὀρθὴν πίστιν καὶ ἀδιατάρακτον τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, ἐπειτα ἀνασκευάζει τὰς κυριωτέρας κακοδοξίας τοῦ Ὠριγένους, τὸν ὁποῖον ἐπικρίνει ὡς παρυσχόντα «ἄλλην ἀπωλείας καὶ βλασφημίας» εἰς ὄλους σχεδὸν τοὺς αἵρετικούς.

Τὸ διάταγμα ἔγινε δεκτὸν ὑπὸ τῆς κατὰ τὸ 543 συνελθοῦσης εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἐνδημούσης συνόδου ὑπὸ τὸν πατριάρχην Μηνᾶν. Ὁ Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς, ἐπίσκοπος Καισαρείας καὶ ὁ Δομετιανὸς ἐπίσκοπος Ἀγκύρας, οἱ ὁποῖοι εἶχον προσπαθῆσαι νὰ ἀποτρέψουν τὸν αὐτοκράτορα ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς του, τὸ ὑπέγραψαν ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν. Ἀκολούθως ἐδέχθησαν τὸ διάταγμα καὶ οἱ λοιποὶ πατριάρχαι, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι, πλὴν τῶν ὀλίγων Ὠριγενιστῶν.

Ε' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, 553

Πάντοτε οἱ Μονοφυσῖται παρεπονοῦντο ὅτι ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐνεστοριάνιζεν, ἐφ' ὅσον εἶχεν ἀφήσει ἀνεπάφους τοὺς προδρόμους καὶ τοὺς ὑποστηρικτὰς τοῦ Νεστορίου, τὰ δὲ παράπονά των κατέστησιν ἐντονώτερα μετὰ τὴν δυσμενῆ δι' αὐτοὺς ἀπόφασιν τῆς συνόδου τοῦ 536 καὶ τὴν ἐκδοσιν τοῦ *Λόγου κατὰ τοῦ Ὠριγένους*. Εἶναι λοιπὸν εὐλόγον ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς θὰ προσεπάθει ν' ἀποκαταστήσῃ ἰσοζύγιον μεταξύ τῶν Χαλκηδονίων καὶ τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ νὰ καταρρίψῃ ἐν σημαντικὸν ἐμπόδιον διὰ τὴν μεταξύ των συνεννόησιν. Πρόκειται ἀκριβῶς περὶ τῆς γραμμῆς τῶν λεγομένων Νεοχαλκηδονίων θεολόγων. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπε-

δίωξε τὸν στόχον του διὰ τῆς ἐκδόσεως μιᾶς πραγματείας *Κατὰ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων* ὑπὸ τύπον διατάγματος.

Ἐάν καί, ὡς ἰσχυρίζονται ὁ Λιβερᾶτος καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς¹⁰, εἶναι δυνατόν οἱ Ὁριγενισταὶ σύμβουλοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ἰδιαίτερος ὁ Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς, νὰ ἠθέλησαν νὰ στρέψουν τὴν προσοχὴν τούτου πρὸς τὸν Θεόδωρον Μοψουεστίας καὶ τοὺς μαθητὰς των, ὡς ἐχθροὺς τοῦ Ὁριγένους, πάντως ἡ θέσις τούτου ἐναντίον τῶν Τριῶν κεφαλαίων εἶναι ἐντεταγμένη εἰς τὰ πλαίσια τῆς σταθερᾶς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς του, ὡς ἐβεβαίωσεν ὁ ἴδιος¹¹. Τὸ διάταγμα συνέταξεν ὁ ἴδιος ὁ Ἰουστινιανός, παραμελήσας τὰς ἄλλας βασιλικὰς ὑποχρεώσεις του, ὡς λέγει ὁ Λιβερᾶτος. Τὸ διάταγμα δὲν διεσώθη, εἰμὴ εἰς ἀποσπάσματι πυρατιθέμενα ὑπὸ τοῦ Φακοῦνδου Ἐρμιανῆς εἰς τὸ ἔργον του *Ἐπὲρ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων*. Περιεῖχεν ἐπιχειρήματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀπερρίπτοντο, πρῶτον τὰ συγγράμματα τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας συνολικῶς καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, δεῦτερον τὰ ἐναντίον τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου συγγράμματα τοῦ Θεοδώρητου Κύρου καὶ τρίτον ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰβᾶ Ἐδέσσης κατὰ τὰ ἐδάφια τῆς τὰ ὁποῖα κατεπολέμουν τὸν Κύριλλον καὶ τὴν Σύνοδον τῆς Ἐφέσου ἢ ὑπερήσπιζον τὸν Νεστόριον καὶ τὸν Θεοδώρητον Μοψουεστίας. Σύνοψις τοῦ διατάγματος τούτου ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν δεχομένων τὸ διάταγμα ἐπισκόπων κατὰ τὴν ὑπογραφήν¹².

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ Ε. Χρυσοῦ τὸ διάταγμα τοῦτο συνετάχθη καὶ ἀπεστάλη εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπικρατείας πιθανῶς κατὰ τὸ τέλος τοῦ 545. Ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ προκληθῇ ἀντίδρασις ἀνάμεσα εἰς τὴν ἱεραρχίαν, ἡ ὁποία εἰς μὲν τὴν Ἀνατολίην ἦτο ἡπία, εἰς δὲ τὴν Δύσιν ἐντονος. Ὁ πάπας Βιγίλιος, ὁ ὁποῖος λόγω τῆς ἀπειλούμενης ἀνακαταλήψεως τῆς Ρώμης ὑπὸ τῶν Ὀστρογότθων εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρὰ τὴν ἀρχικὴν ἀρνησίαν του, ἐδέχθη τὸ διάταγμα διὰ τοῦ *Judicatum* τῆς 12 Ἀπριλίου 548, ἀλλ' ἡ ἀκαμπτος ἀντίδρασις τῶν Δυτικῶν τὸν ἠνάγκασε νὰ μεταμεληθῇ.

Βραδύτερον ὁ Ἰουστινιανός, ἀφοῦ ἔλαβε διαβεβαίωσιν τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας Κιλικίας Β', συνελθόντων κατόπιν ἐντολῆς του τὸ 550, διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου εἶχεν ἀπαλειφθῆ τῶν διπτύχων ἀπὸ ὀγδοηκονταετίας τουλάχιστον, ἐξέδωσε βᾶσει τοῦ δεδομένου τούτου νέαν πραγματείαν ὑπὸ τύπον διατάγματος. Αὕτη, περιπλέξασα τὰ πράγματα, προεκάλεσε τόσον ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν τοῦ πάπα, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ὑπεχώρησεν, ἐγκατέλειψε τὸ δεύτερον τοῦτο διάταγμα, ἀπολασθὲν μάλιστα, καὶ ἀνεζήτησε συνοδικὸν τρόπον ἐπιλύσεως τοῦ θέματος.

Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ πάπα συνεκλήθη ἡ Ε' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία συνήλθεν εἰς τὸ σεκρετᾶριον τῆς ἁγίας Σοφίας ἀπὸ 5 Μαΐου μέχρι 2 Ἰουνίου 553 εἰς ὀκτῶ συνεδρίας. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι, ἐνῶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας οἰκουμενικὰς συνόδους ὁ πά-

10. ΛΙΒΕΡΑΤΟΥ, *Breviarium* 24, *Acta Conc. Oec.* II, 5.140. ΕΥΑΓΓΡΙΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, 4,38,187.

11. Ε. ΧΡΥΣΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Θεσσαλονίκη, 1969, 31ε.

12. Ἡ παρουσία αὐτῆς τῆς συνόψεως, ἐδημιούργησε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ διάταγμα ὑφίστατο εἰς δύο παραλλαγὰς.

πας άντεπροσωπεύθη υπό τοποτηρητῶν, οἱ ὁποῖοι καί ἐκάθησαν εἰς τὸ προεδρεῖον, εἰς τὴν παροῦσαν σύνοδον, ὁ Βιγίλιος, καίτοι εὐρισκόμενος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἤρνηθη νὰ μετάσχη εἴτε αὐτοπροσώπως εἴτε διὰ τοποτηρητῶν. Πρόεδροι τῆς συνόδου ἦσαν οἱ τέσσαρες πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς μὲ προεστῶτα τὸν Εὐτύχιον Κωνσταντινουπόλεως.

Προσυνοδικῶς οἱ παρευρισκόμενοι εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐπίσκοποι κατεδίκασαν τὸν Ὁριγένην βάσει τοῦ *Λόγου* τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Σύνοδον *Βασιλικὸν τύπον*, ἦτοι ἡμερησίαν διάταξιν, περιέχουσαν τὸ ἱστορικὸν τοῦ θέματος καὶ τὴν ἐντολὴν ν' ἀχοληθῆ περί τούτου ἡ σύνοδος. Γεώργιος ὁ Μοναχὸς διατηρεῖ τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον τοῦ κειμένου τούτου ἐπεξεργασμένον¹³.

Ἡ δογματικὴ ἀπόφασις τῆς συνόδου, ὁ δρος, θεμελιώνει τὴν ἀνάγκην τῆς καταδίκης τῶν Τριῶν Κεφαλαίων μὲ τὸ αἰτιολογικὸν ὅτι οἱ Νεστοριανοὶ διέδωσαν τὴν διδασκαλίαν των διὰ μέσου τῶν κειμένων τούτων. Ἐπειτα ἀκολουθοῦν οἱ 14 δογματικοὶ κανόνες ἢ ἀναθεματισμοί, κατακλείοντες τὴν δογματικὴν ἀπόφασιν καὶ συμπίπτοντες μὲ τοὺς 13 ἀναθεματισμοὺς τοῦ β' διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (551), τὸ ὁποῖον σιωπηρῶς εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ. Ὁ κανὼν 11 ἀναθεματίζει τοὺς ἐπτὰ κυριωτέρους αἰρετικούς μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Ὁριγένην. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι καταδικάζουν τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, τὸ ἔργον τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου κατὰ Κυρίλλου καὶ Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἰβᾶ.

Εἰς τὸ τέλος τῶν πρακτικῶν παραδίδεται ὁ κατάλογος τῶν ὑπογραψάντων τὰς ἀποφάσεις ἐπισκόπων. Οἱ μετέχοντες τῆς συνόδου ἦσαν 152, τῶν ὁποίων 3 δὲν ὑπέγραψαν αὐτάς, ἐνῶ τὰς ὑπέγραψαν ἐπὶ πλέον 16 ἀκουσάζοντες.

Τὰ πρακτικὰ σώζονται πλήρως εἰς τὴν λατινικὴν, μικρὰ δὲ ἀποσπάσματα τοῦ ἐλληνικοῦ σώζονται εἰς τὸν Εὐάγριον Σχολαστικόν¹⁴, Γεώργιον Μοναχόν¹⁵ καὶ Γεώργιον Κεδρηνόν¹⁶. Ἡ λατινικὴ μετάφρασις εἶναι κατὰ λέξιν καὶ γεμάτη ξενισμούς, διότι φαίνεται ὅτι ἐγένετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ λατινομαθῶν Ἑλλήνων καὶ ὄχι ὑπὸ ἐλληνομαθῶν Λατίνων.

Τὸ κείμενον ὑπέστη ἐπεξεργασίαν, ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψαν δύο μορφᾶι εἰς ὅσα σημεῖα γίνεται λόγος περὶ τοῦ πάπα Βιγιλίου. Δηλαδή εἰς τὴν ἀ' παραλλαγὴν τὴν καὶ ἀρχικὴν ἀνεφέροντο τὰ σχετικὰ μὲ τὴν στάσιν τοῦ Βιγιλίου ἐναντι τῆς συνόδου γεγονότα ὡς συνέβησαν εἰς τὴν πραγματικότητα. Ὄταν ὁ πάπας ἀπεδέχθη τὰς ἀποφάσεις καὶ ὑπέγραψε τὰ πρακτικὰ, τότε κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐτροποποιήθησαν τὰ πρακτικὰ εἰς τὰ ἀνωτέρω σημεῖα, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ὁ πάπας ἀπέσχε τῆς συνόδου ἐγκρίσει αὐτῆς καὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ κείμενον οὕτως ἔλαβε δύο μορφὰς ὄχι μόνον εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον, τὸ ὁποῖον ἐσώζετο εἰς τὰς δύο αὐτὰς μορφὰς κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα.

Χρονικὸν 2,633. Τὸ λατινικὸν ἐν *Acta Conc. Oec.* IV, 1.8ε., MANSI, 9, 178ε. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 4,38,188. *Χρονικὸν* 2,639. *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, PG 121, 729-732.

Σύνοδος τοῦ 587 ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ἡ σύνοδος αὐτὴ δὲν ἔχει σπουδαίαν σημασίαν καθ' ἑαυτήν, διότι συνεκλήθη ἀπλῶς πρὸς θξέτασιν κατηγορίας ἐναντίον τοῦ Γρηγορίου πατριάρχου Ἀντιοχείας· ἔχει ὁμως σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς ἐκ τοῦ τίτλου «οἰκουμενικός», τὸν ὁποῖον ἀπέδωσεν εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην Δ' τὸν Νηστευτὴν.

Ὁ ὄρος οὗτος εἶναι βεβαίως παλαιότερος, ἀπαντῶμενος ρητῶς εἰς ἐγγράφον, τὸ ὁποῖον Ἀντιοχεῖς κληρικοὶ ὑπέβαλον κατὰ τὴν σύνοδον τοῦ 518 εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην Β'¹⁷. Ὁ τίτλος μάλιστα εἶχε χρησιμοποιηθῆ εὐκαιριακῶς καὶ παλαιότερον περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Διοσκόρου εἰς τὴν σύνοδον Ἐφέσου τοῦ 449¹⁸ καὶ περὶ τοῦ πάπυ τῆς Ρώμης Λέοντος εἰς τὴν σύνοδον τοῦ 451¹⁹.

Ἐπισημῶς ὁμως ὁ τίτλος ἀπεδόθη ὑπὸ τῆς συνόδου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 587 εἰς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Δ' τὸν Νηστευτὴν, ὁσάκις ἦτο παρὼν εἰς αὐτήν. Ὁ πάπας Πελάγιος Β', λαβὼν ἀμυδρὰν γνῶσιν τῶν πρακτικῶν, ἐπέκρινε τὸν πατριάρχην, νομίζων ὅτι ὑπέγραφεν ὁ ἴδιος μὲ αὐτὸν τὸν τίτλον²⁰. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Μέγας, λαμβάνων θέσιν ἐπὶ τοῦ θέματος εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαιρίκιον ἔλεγε δι' ἑαυτὸν «πάντων τῶν ἐπισκόπων δούλος εἰμι»²¹. Οὗτος ἀπεκάλεσεν ἐπίσης ἑαυτὸν «δούλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ», ἀλλὰ πάντως ὄχι ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐριδος ταύτης.

ΣΥΝΟΔΟΙ ΕΠΟΧΗΣ ΜΟΝΟΕΝΕΡΓΗΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΜΟΝΟΘΕΛΙΤΙΣΜΟΥ

Αἱ Σύνοδοι Κωνσταντινουπόλεως 633 καὶ 638 ἐπὶ Σεργίου

Ἐνδημοῦσα σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν Αὐγούστον τοῦ 633 ἐξέδωσεν ἀπόφασιν συνταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Σεργίου καὶ γνωστὴν ὡς *Ψήφος*, μὴ σωζομένην δὲ εἰμὴ συνοπτικῶς εἰς τὴν ἐπιστολὴν τὴν ὁποῖαν ἀπηύθυνεν οὗτος μετὰ τινὰς μῆνας εἰς τὸν Πάπαν Ὀνώριον.

Διὰ τοῦ κειμένου τούτου ὁ Σέργιος ἀπεμακρύνετο ἐλαφρῶς τοῦ μονοενεργητισμοῦ, ἀπορρίπτων τὴν ἀφηρημένην ἐννοίαν τῆς ἐνεργείας καὶ τονίζων τὸ συγκεκριμένον πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ. Ἀπέφευγε νὰ χρησιμοποιήσῃ τόσον τὸν τύπον μίᾱ ἐνέργεια ὅσον καὶ τὸν τύπον δύο ἐνεργεῖαι καὶ ἀπέδιδε τὴν ἐνέργειαν ὄχι εἰς τὰς φύσεις, ἀλλ' εἰς τὸ ἐνιαῖον πρόσωπον· «ἐνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐνεργεῖν καὶ ὁμολογεῖν τὰ τε θεῖα καὶ ἀνθρώπινα καὶ πᾶσαν θεοπρεπῆ καὶ ἀνθρωποπρεπῆ ἐνέργειαν ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ λόγου ἀδιαιρέτως προϊέναι»²². Τὴν διατύπωσιν ταύτην ἀπεδέχθη ὁ πάπας Ὀνώριος, ἐν ἀρχῇ δὲ καὶ ὁ Σωφρόνιος ὡς συμβιβαστικὴν μέχρις ὅτου οὗτος κατέστη πατριάρχης Ἱεροσολύμων.

17. MANSI 8,1038.

18. MANSI 6,885.

19. MANSI 6,1005–1012.

20. *Ἐπιστολὴ Παλαίου*, MANSI, 9,900 «episcopum universalem se subscribere».

21. PL 77,747 B.

22. MANSI 11,533D.

Λόγω τῆς προκληθείσης ὁμῶς ἐντόνου ἀντιδράσεως, ὁ Σέργιος ἐγκαταλείψας τὸν ὄρον «μία ἐνέργεια» ἐστράφη πρὸς τὴν «μίαν θέλησιν». Τὸ 636 συνέταξε σιωπηρῶς τὴν *Ἐκθεσιν*, πραγματείαν ὁμολογιακὴν, ἢ ὁποία εἶναι τροποποιήσις τῆς *Ψήφου*, προβάλλουσα τὸν μονοθελητισμόν. Ὁ Ὀνώριος Ρώμης, ἐρωτηθεὶς σχετικῶς ὑπὸ τοῦ Σεργίου συνεφώνησε, κατόπιν δὲ τούτου ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος υἱοθέτησε καὶ ἐπεκύρωσε τὴν *Ἐκθεσιν* τὸ φθινόπωρον τοῦ 638 διὰ διατάγματος, με κάποιαν καθυστέρησιν βεβαίως λόγω τῆς ἀντιδράσεως τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων. Ἡ κυρία γραμμὴ τῆς Ἐκθέσεως εἶναι ὅτι «ἐν θέλημα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ὁμολογοῦμεν»²¹.

Τὸ διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεβάλλετο ἡ Ἐκθεσις, δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ δεκτὸν ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου, ὅστις κατεπολέμησε τὸ περιεχόμενον τῆς, πρὶν ἀκόμη ἐκδοθῆ, καὶ ἀπέθανεν ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος· δὲν ἐγινε δεκτὸν ἐπισήμως οὔτε ὑπὸ τοῦ Ὀνωρίου, ὅστις ἀπέθανεν ἐπίσης ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκδόσεώς του, ἐνῶ ὁ διάδοχός του τὸ ἀπέρριπεν. Ὁ Σέργιος Κωνσταντινουπόλεως, ὡς συντάκτης αὐτῆς, τὴν ἀνεδέχθη δι' ἐνδημοίσεως συνόδου τὸ 638, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Ὁ μονοθελητισμὸς κατεδικάσθη εἰς τὴν Ρώμην διὰ συνόδου τὸ 641 ἐπὶ πάπα Ἰωάννου Δ' καὶ εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν διὰ συνόδου τοῦ 646 ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ.

Αἱ σύνοδοι τοῦ 646 ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῦ 649 ἐν Λατερανῶ

Αἱ προσπάθειαι ὄλων τῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος καὶ ἐξῆς ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀνεύρεσιν μιᾶς συμβιβαστικῆς λύσεως τοῦ χριστολογικοῦ προβλήματος, ὥστε αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Νότου καὶ τῆς Ἀνατολῆς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν εἰς μέγαν βαθμὸν μονοφυσιτικαὶ καὶ ξενόγλωσσοι νὰ μὴ ἔχουν ἀφορμὴν ἀποσπάσεως ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου. Δὲν ἐπετεύχθη ποτὲ ὁ πλήρης συμβιβασμός, καὶ μάλιστα ἔπειτα ἀπὸ τὴν τετάρτην δεκαετίαν τοῦ 5' αἰῶνος δὲν ὑπῆρχε κἀν λόγος συμβιβασμοῦ. Διότι μέχρι τοῦ 640 ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐπαρχίαι²² ἀπεσπᾶσθησαν δι' ἐξωτερικῶν ἐνεργειῶν καὶ οἱ εἰς αὐτὰς ζῶντες Μονοφυσῖται δὲν εἶχον πίεσιν νὰ δεχθοῦν συμβιβασμόν· ἀντιθέτως μάλιστα ἡ προσχώρησις εἰς τὴν βυζαντινὴν Ἐκκλησίαν ἦτο δι' αὐτοὺς ἐπιζημία.

Ἄν καὶ ἄχρηστος πλέον ἡ ἐνωτικὴ πολιτικὴ, συνεχίσθη ἐπὶ τινα χρόνον ἀκόμη ἐκ συνηθείας. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ πατριάρχης Παῦλος Β' διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως κατὰ τὸ 646 προέτεινε μίαν διατύπωσιν μετριοπαθεστέρου μονοθελητισμοῦ καὶ ἔστειλε σχετικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πάπαν Θεόδωρον, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον δὲν ἐδέχθη τὴν ἀπόφασιν, ἀλλ' ὅταν ἀπέτυχε νὰ μεταπείσῃ τὸν Παῦλον, τὸν ἀνεθεμάτισε.

Τότε ὁ Παῦλος ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντᾶ Β' νὰ ἐκδώσῃ τὸν

ΜΑΝΔΙ 10,996C.
Αἴγυπτος, Παλαιστίνη,
Συρία, Μεσοποταμίαι.

Τύπον, τὸ 648, τὸν ὁποῖον προφανῶς εἶχε συντάξει ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος. Ὁ *Τύπος*, παραμερίζων τὴν Ἐκθεσιν ἀπηγόρευε νὰ γίνεται λόγος περὶ μιᾶς ἢ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν. «Θεσπίζομεν τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους τοὺς ἐν Ὁρθοδοξίᾳ διατελοῦντας καὶ τῆς ἀμωμότητος ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν καθεστῶτας πίστεως καὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τιγχάνοντας μὴ ἄδειαν ἔχειν πρὸς ἀλλήλους ἀπὸ τοῦ παρόντος περὶ ἐνὸς θελήματος ἢ μιᾶς ἐνεργείας ἢ δύο ἐνεργειῶν καὶ δύο θελημάτων οἰανδήποτε προφέρειν ἀμφισβήτησιν»²⁵.

Ὁ πάπας Μαρτῖνος, ἅμα τῇ ἐκλογῇ του καὶ πρὶν λάβῃ ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς του ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, συνεκάλεσε σύνοδον, ἡ ὁποία συνήλθεν εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Σωτήρος ἐν Λατερανῶ τὸ 649. Μετέσχον 105 ἐπίσκοποι, τῶν ὁποίων εἰς μόνον, ὁ Στέφανος Δώρας, προήρχετο ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Μετεῖχον ὁμοίως αὐτῆς ἐπίσης καὶ πολυάριθμοι Ἕλληνες ἡγούμενοι καὶ μοναχοί, πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς, ἀναδειχθεὶς εἰς τὴν ψυχὴν τῆς Συνόδου.

Ἡ σύνοδος ἀπεκήρυξε καὶ τὴν Ἐκθεσιν καὶ τὸν Τύπον, τὸν ὁποῖον ἐθεώρησεν ὡς ἡμίμετρον εἰσοῦν τὸν Μονοθελητισμὸν, καὶ κατεδίκασε τοὺς προηγουμένους πατριάρχας Σέργιον καὶ Πύρρον καὶ τὸν ἐν ἐνεργείᾳ Παῦλον. Οὕτω συνετελέσθη τὸ τρίτον σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Λυτικῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ δογματικὴ ἀπόφασις αὐτῆς ἀποτελεῖ ἐπεξεργασίαν τοῦ ὄρου τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Εἰς αὐτὴν συναπτονται 20 ἀναθεματισμοί. Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ἐτηροῦντο εἰς διπλοῦν, ἐλληνιστί καὶ λατινιστί, οἱ δὲ ἀναθεματισμοί, συνταχθέντες ἐλληνιστί, μετεφράθησαν εἰς τὴν λατινικὴν.

Ὡς εἶναι γνωστὸν, τόσον ὁ πάπας Μαρτῖνος ὅσον καὶ ὁ Μάξιμος Ὁμολογητῆς ἐξωρίσθησαν καὶ ἐταλαιπωρήθησαν μεγάλως.

ΑΙ ΕΝ ΤΡΟΥΛΛΩ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ

Ἐντὸς μιᾶς δωδεκαετίας συνεκροτήθησαν δύο οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Τρούλλου τῶν ἀνακτόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῶν ὁποίων ἡ δευτέρα θεωρεῖται ὡς παράρτημα τῆς πρώτης τρόπον τινά ἢ ἕκτη καὶ ἢ πενθέκτη.

5' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, 680/681

Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Δ' Πωγωνᾶτος, εἰς μίαν ἀνάπαυαν ἀπὸ τοὺς κατὰ τῶν Ἀράβων πολέμους, ἀπεφάσισε νὰ θέσῃ ὀριστικὸν τέρμα εἰς τὴν μονοενεργητικὴν καὶ μονοθελητικὴν ἔριδα. Τόσον ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γεώργιος, ὅσον καὶ ὁ πάπας Ἀγάθων, κατόπιν

25. ΜΑΥΣΙ 10,1031

συνεννοήσεως με τοὺς δυτικούς ἐπισκόπους αὐτοῖς, ἀνταπεκρίθησαν θετικῶς εἰς τὴν πρωτοβουλίαν του· οὕτω δὲ συνεκλήθη ἡ ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἡ ὁποία εἰργάσθη εἰς τὴν αἰθουσαν τοῦ Τρούλλου ἀπὸ 7 Νοεμβρίου 680 μέχρι 16 Σεπτεμβρίου 681.

Ὁ πάπας Ἀγάθων, ἐλληνικῆς καταγωγῆς, ἀντεπροσωπεύθη ἀπὸ δύο πρεσβυτέρους καὶ ἓνα διάκονον, οἱ ὁποῖοι καὶ προήδρευσαν τῆς συνόδου, μετέσχον δὲ καὶ τρεῖς ἐπίσκοποι ἐκ τῆς Ἰταλίας. Μετέσχον βεβαίως ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γεώργιος, ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Μακάριος, ὅστις παρεπεδήμει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντιπρόσωποι τῶν τοποτηρητῶν τῶν δύο ἄλλων πατριαρχικῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι λόγῳ τῶν περιστάσεων ἦσαν ἐν χηρείᾳ, καὶ ἀριθμὸς ἐπισκόπων κωμαινόμενος κατὰ σινεδρίας ἀπὸ 43 μέχρις 174.

Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος παρευρέθη εἰς τὰς ἑνδεκα πρώτας συνεδρίας τῆς συνόδου, καθὼς καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς δεκάτης ὀγδόης, τῆς καὶ τελευταίας. Κατὰ τὴν παρουσίαν του ὁ αὐτοκράτωρ ἐκάθητο εἰς τὸ κέντρον, τρόπον τινὰ ὡς ἐπόπτης τῶν ἐργασιῶν, ἀλλ' ὄχι ὡς πρόεδρος, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀπουσίαν του ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ ἀνωτάτων ἀξιωματούχων²⁶.

Ὁ αὐτοκράτωρ ὑπέγραψε τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου:

«Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ
Ρωμαίων ἀνέγνωμεν καὶ συναινέσαμεν».

Ἐπεκύρωσε δὲ τὰς ἀποφάσεις καὶ διὰ διατάγματος.

Ἡ σύνοδος καθήρεσε τὸν παρακαθήμενον πατριάρχην Ἀντιοχείας Μακάριον ὡς μονοθελήτην, ἀποσηματισθέντα μάλιστα ἐν σινεδρίᾳ, καὶ ἀνεθεμάτισε τοὺς τεθνεῶτας πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως Σέργιον, Πύρρον, Παῦλον καὶ Πέτρον, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Κῦρον, καὶ πάναν Ὀνώριον, χωρὶς προφανῶς νὰ προβληθῇ καμμία ἀντίρρησης ἐκ μέρους τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, οἱ ὁποῖοι ὑπέγραψαν τὰ πρακτικά, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἔλαβον ἐξουσιοδότησιν καὶ ἀπὸ τὸν νέον πάπαν Λέοντα Β', ὅστις ἐπίσης ἀπεδέχθη τὰς ἀποφάσεις.

Ὁ ὅρος αὐτῆς ἀποδίδει τὰς ἀπόψεις τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ περὶ δύο φυσικῶν θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν.

«Καὶ δύο φυσικὰς θελήσεις, ἤτοι θελήματα, ἐν αὐτῷ, καὶ δύο φυσικὰς ἐνεργείας ἀδιαίρετως, ἀτρέπτως, ἀμερίστως, ἀσυγχίτως, κατὰ τὴν τῶν ἁγίων πατέρων διδασκαλίαν ὡσαύτως κηρύττομεν, καὶ δύο μὲν φυσικὰ θελήματα οὐχ ὑπεναντία, μὴ γένοιτο, καθὼς οἱ ἀσεβεῖς ἔφησαν αἰρετικοί, ἀλλ' ἐπόμενον τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ θέλημα καὶ μὴ ἀντιπίπτον ἢ ἀντιπαλαῖον, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ὑποτασσόμενον τῷ θεῷ αὐτοῦ καὶ πανσθενεῖ θελήματι»²⁷.

Ἡ διατύπωσις τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (431) καὶ συνεχίζεται ἐπὶ δύο καὶ ἡμισιν αἰῶνας, ὠλοκλήρωθη διὰ τῆς παρουσίας συνόδου. Ἀφοῦ οἱ Μονοφυσῖται

26. Δύο πατρικίων καὶ δύο ὑπῆτων.

27. I. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημῆα τῆς Ὀρθοδόξου καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1952, 187.

και οι Νεστοριανοί μετά την άραβικήν κατάκτησιν ἀπελείφθησαν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντίου, ἡ αὐτοκρατορία ἔμεινε καθαρῶς ὀρθόδοξος καὶ ἐλληνική, καὶ ἔκτοτε αἱ δογματικαὶ συζητήσεις τοῦ εἴδους τούτου ὑπῆρξαν ἡσσοнос σημασίας.

Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, 691/692

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς Β', υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Γαυγωναίου, εἶχεν ἠϋξημένα θεολογικὰ ἐνδιαφέροντα, τὰ ὁποῖα ἐξεδήλωσε καὶ διὰ τῆς ἀποφάσεώς του νὰ ἀποτυπώσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ βυζαντινὰ νομίσματα. Ταῦτα ἀπεδείχθησαν ἐπίσης καὶ διὰ τῆς ἀποφάσεώς του ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνοδὸν του εἰς τὸν θρόνον νὰ ὀργανώσῃ μίαν διάσκεψιν διὰ τὴν κατοχύρωσιν τῆς γνησιότητος τῶν πρακτικῶν τῆς Ὁικουμενικῆς Συνόδου, μὲ συμμετοχὴν τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ παπικοῦ ἀποκρισιarioῦ, παρεπιδημούντων ἐπισκόπων, καθὼς καὶ ἀνωτάτων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀξιωματῶν. Οἱ μετέχοντες τῆς διασκέψεως μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν ἔθεσαν ἐπ' αὐτῶν τὰς σφραγίδας των καὶ τὰ παρέδωσαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα πρὸς φύλαξιν.

Ἐφ' ὅσον οὕτως ἐξησφαλίσθη τὸ δόγμα, ὁ αὐτοκράτωρ δὲν εἶχε λόγον νὰ συγκαλέσῃ ἄλλην γενικὴν σύνοδον ἐν τούτοις ὁμοῦς τὸ ἔπραξεν ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς κανονικῆς καλύψεως ὠρισμένων πτυχῶν τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὅσον ἄλλωστε αἱ δύο τελευταῖαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι δὲν εἶχον συντάξει κανόνας.

Ἡ σύνοδος συνήλθε τὴν 1 Σεπτεμβρίου 691 καὶ αἱ ἐργασίαι τῆς ἐληξάν τὴν 31 Αὐγούστου 692. Μετέσχον δὲ εἰς τὰς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Παύλου Ι' συνεδρίας αὐτῆς ἐν ἀρχῇ 211 ἐπίσκοποι, ὅλοι ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, τῶν ὁποίων 43 εἶχον μετέσχει καὶ εἰς τὴν Ἑκτὴν Σύνοδον, φαίνεται ὁμοῦς ὅτι βραδύτερον προσῆλθον καὶ ἄλλοι, ἐναλλασσόμενοι κατὰ καιροῦς, ἐφ' ὅσον ἀναφέρονται καὶ οἱ ἀριθμοὶ 227 καὶ 240. Οἱ πατριαρχικοὶ θρόνοι τῆς Ἀνατολῆς, ὅλοι κενοὶ λόγῳ τῶν περιστάσεων, ἐξεπροσωπήθησαν ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν τοποτηρητῶν. Δὲν ἐξεπροσωπήθη ὁ πάπας τῆς Ρώμης, ἀλλ' εἶναι εὐλόγον ὅτι θὰ μετέσχε τῶν ἐργασιῶν ὁ τακτικὸς ἀποκρισιάρχος του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Δὲν σώζονται τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, πλην τῆς προσφωνήσεως τῶν πατέρων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν καὶ τῶν κανόνων μετὰ τῶν ὑπογραφῶν τῶν μελῶν αὐτῆς. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθὴ ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἀπουσιάζει ἀπὸ αὐτὴν τὴν σύνοδον οἰαδήποτε δογματικὴ ἀπόφασις, ἂν καὶ αὕτη δὲν συνέταξεν ἰδικὴν τῆς ἀπόφασιν. Οὐσιαστικῶς ὁ πρῶτος κανὼν εἶναι ὁρος, εἰς τὸν ὁποῖον συνοψίζεται ἡ πίστις τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν ἐξ προηγηθειῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἰσως μάλιστα ὡς ὁρος ἐξεδόθη ἀρχικῶς, ἔπειτα δὲ συνηριθμήθη

μετά τῶν κανόνων ὡς πρῶτος κατὰ σειράν. Πράγματι ὁ κανὼν αὐτὸς τελειώνει μὲ τὸν συνήθη εἰς τὸ τέλος τῶν ὄρων ἀναθεματισμόν.

«Εἰ δέ τις τῶν ἀπάντων μὴ τὰ προειρημένα τῆς εὐσεβείας δόγματα κρατοῖ καὶ ἀσπάζοιτο, καὶ οὕτω δοξάζοι τε καὶ κηρύττοι, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἰέναι τούτων ἐπιχειροῖ, ἔστω ἀνίθεμα, κατὰ τὸν ἤδη προεκτεθέντα ὄρον ὑπὸ τῶν προδηλωθέντων ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων καὶ τοῦ χριστιανικοῦ καταλόγου ὡς ἀλλότριος ἔξω θείσθω καὶ ἐκπιπέσθω. Ἡμεῖς γὰρ οὔτε προστιθέναι οὔτε μὴν ἀφαιρεῖν κατὰ τὰ προορισθέντα παντελῶς διεγνώκαμεν ἢ καθ' ὄντιναοῦν δεδυνήμεθα λόγον»²⁸.

Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ κανόνες τοὺς ὁποίους ἐθέσπισεν ἡ σύνοδος ἀναφέρονται εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ποιμαντικὴν διακονίαν καὶ τὸν βίον τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ἡ σύνοδος ἐπετέλεσε κατὰ κάποιον τρόπον ἔργον ταξινομήσεως καὶ κωδικοποιήσεως τῶν κανόνων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ πλείστον προέρχονται ἀπὸ παλαιότερας συνόδου καὶ εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς Β' ἐξήλωσε τὴν νομοθετικὴν δόξαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α'. Οἱ κανόνες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τάσιν δυσμενείας πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Πράγματι ἡ σύνοδος ἐκτὸς ἄλλων δὲν ἀναφέρει καμμίαν σύνοδον τῆς Δύσεως ὡς ὑποχρεωτικῆς ἰσχύος, ἀναγνωρίζει ὅλους τοὺς λεγομένους ἀποστολικοὺς κανόνας, καὶ τοὺς 85, ἐνῶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει μόνον τοὺς 50 πρῶτους, ἐπικυρώνει τὸν 28ον κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅστις παρέχει εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὰ τοῦ Ρώμης, καταδικάζει τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀγάμειαν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων καὶ ἀπορρίπτει τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστήν.

Ἡ σύνοδος αὕτη ἐγίνε δεκτὴ εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ἐν καιρῷ δὲ ὑπέγραψαν καὶ οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Πέτρος ζ', Ἀντιοχείας Γεώργιος β' καὶ Ἱεροσολύμων Ἀναστάσιος β'. Ὁ πάπας τῆς Ρώμης Σέργιος Α' λόγῳ τῶν ὡς ἄνω τάσεων αὐτῆς δὲν τὴν ἀπεδέχθη, ἀλλ' εἰς κάποιαν χρονικὴν στιγμήν ὁ Βασίλειος Γορτύνης τῆς Κρήτης φέρεται νὰ ὑπογράψῃ τὰ πρακτικὰ ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ρώμης, «τὸν τόπον ἐπέχων πάσης τῆς συνόδου τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας Ρώμης»²⁹. Βραδύτερον οἱ πάπαι Ἀδριανὸς Α' (872-882) ἀπεδέχθησαν τὰς ἀποφάσεις, καθ' ὅσον δὲν ἤρχοντο εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰς ἰσχυοῦσας εἰς τὴν Δύσιν διατάξεις.

ΑΙ ΣΥΝΟΔΟΙ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρὸς, πρῶτος ὑποκινητὴς τῆς εἰκονομαχικῆς ἔριδος, ἐθεώρει τὴν ἀπόδοσιν τιμῆς εἰς τὰς εἰκόνας ὡς εἰδωλολατρείαν καὶ ἄρα ὡς κατ' ἀρχὴν καταδικασμένην. Διὰ τοῦτο δὲν ἐθεώρησεν ἀναγκαίαν τὴν σύγκλησιν συνόδου περὶ αὐτῆς, πολὺ περισσότερον, καθ' ὅσον ἰσχυρίζετο ὅτι κατεῖχεν ὁ ἴδιος ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα· «βασιλεὺς καὶ

28. Ι. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ βιβλία* 1, Ἀθῆναι 1952, σ. 193.

29. ΜΑΝΣΙ 11,989B.

ιερεύς είμυ»³⁰. Ἡ κατάστασις ὁμῶς ἠλλαξεν ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος συνεκάλεσε σύνοδον εἰς ἀκύρωσιν τῆς ὁποίας συνεκροτήθησαν βραδύτερον ἄλλαι, ὀρθόδοξοι αὐταί.

Σύνοδος τοῦ 754 ἐν Ἱερείᾳ

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄, υἱὸς τοῦ Λέοντος Γ΄, ἱκανὸς θεολόγος ὁ ἴδιος, ἀντεμετώπισε τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων ὄχι ὡς εἰδωλολατρίαν πλέον, ἀλλὰ ὡς αἵρεσιν. Οὕτω πρὸς θεολογικὴν ἐπίλυσιν τῆς ἐριδος συνεκάλεσε μεγάλην σύνοδον ἢ ὁποία αὐτοεξακριτήσθη ὡς Ζ΄ Οἰκουμενική. Συνῆλθεν ἀπὸ 10 Φεβρουαρίου μέχρι 8 Αὐγούστου 754 εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἱερείας, παρὰ τὴν Χαλκηδόνα, ἀπὸ ὅπου βραδύτερον μετεφέρθη εἰς τὸν ναὸν τῶν Βλαχερνῶν

Ἡ σύνθεσις τοῦ σώματος τῆς βυζαντινῆς ἱεραρχίας, ἔπειτα ἀπὸ τριακονταετῆ βιαίαν πολεμικὴν κατὰ τῶν εἰκονοφίλων, εἶχεν ἀλλοιωθῆ πλήρως, ὥστε ὅλοι οἱ μετασχόντες τῆς συνόδου ἀπεδέχθησαν τὰς ἀπόψεις αὐτῆς. Οἱ συνελθόντες ἀνῆλθον εἰς 338, δὲν συμπεριλαμβάνοντο δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἐκπρόσωποι τοῦ Ρώμης καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι διεφώνουν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔδρα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἦτο κενή, προήδρευσεν ὁ μητροπολίτης Ἰφέσου Θεοδόσιος.

Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου δὲν διεσώθησαν, ἀλλὰ ὁ ὅρος τῆς, ἀναγνωσθεῖς καὶ ἀντικρουσθεῖς κατὰ τὴν ἕκτην συνεδρίαν τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787), συμπεριελήφθη εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἀναφορὰν αὐτῆς τῆς ἰδίας ἡσχολήθη «περὶ τῆς ἀπατηλῆς τῶν ὁμοιωμάτων χρωματουργίας»,³¹ ἢ ὁποία ἀπὸ τὴν πνευματικὴν λατρείαν τὴν ἀρμόζουσαν εἰς τὸν Θεὸν καταβιβάζει τὸν νοῦν εἰς τὴν χονδροειδῆ λατρείαν τῶν κτισμάτων. Εἰς τὸν ἐκτενέστατον ὅρον χρησιμοποιοῦνται ἐπιχειρήματα βάσει βιβλικῶν καὶ πατερικῶν διατυπώσεων, ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ὅτι οἱ χαράσσοντες τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἐφ' ὅσον ἀποσποῦν καὶ εἰκονίζουσι μόνον τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ φύσιν, εἶναι νεστοριανοί, ἐφ' ὅσον δὲ συγχέουσι τὰς δύο φύσεις καὶ τὰς εἰκονίζουσι ὁμοῦ, εἶναι μονοφυσίται. Ἡ μόνη εἰκὼν, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ δεχώμεθα, εἶναι ἡ «εἰκὼν τοῦ ζωοποιῦ σώματος» τοῦ Χριστοῦ, ἢ ἐν τῇ θεῖᾳ εὐχαριστίᾳ ἐνυπάρχουσα³².

Οἱ σύεδροι τῆς Ἱερείας ἔχουν τὴν συνείδησιν ὅτι ἐπιτελοῦν ἀποστολικὸν καὶ πατερικὸν ἔργον· «πιστεύομεν πνεῦμα Χριστοῦ ἔχειν». Ὅθεν λαμβάνουν σοβαρὰς ἀποφάσεις καὶ ἐκφέρουν ἀναθέματα κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων, τῶν ὀρθοδόξων ἐν προκειμένῳ. Τὸν ὅρον ἀκολουθοῦν εἴκοσιν ἀναθέματα, τῶν ὁποίων τὰ ἑπτὰ πρῶτα ἀποτελοῦν σύνοψιν τῆς τριαδολογικῆς καὶ χριστολογικῆς διδασκαλίας, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα δεκατρία ἀναφέρονται εἰς τὸ θέμα τῶν εἰκόνων. Ἐν τέλει, μετὰ τὸ ἐγκώμιον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς αὐτοκρατείας, προστίθεται ὁ ἀναθεματισμὸς τριῶν ἐπιλέκτων προσώπων, δεινῶν ἀντιπάλων τῶν εἰκονομάχων, τοῦ Γερμα-

30. MANSI 12.975.

31. MANSI 13.225D.

32. MANSI 13.264.

νοῦ Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μοναχοῦ καὶ συγγραφέως Γεωργίου τοῦ Κυπρίου, καὶ τοῦ Ἰωάννου Λαμασκηνοῦ. Περί τοῦ τελευταίου λέγεται:

«Μανσοῦρ τῷ κακωνίμῳ καὶ Σαρακηνόφρονι ἀνάθεμα·
τῷ εἰκονολάτρῃ καὶ φαλσογράφῳ Μανσοῦρ ἀνάθεμῳ»³¹.

Ἡ διατύπωσις αὐτὴ μαρτυρεῖ τὴν ἐπιπολαιότητα τῶν σιντακτῶν τοῦ κειμένου, ἀφοῦ χαρακτηρίζουν ὡς Σαρακηνόφρονα, δηλαδή ἰσλαμόφρονα, ἓνα θεολόγον ὁ ὁποῖος ἐπέκρινε βασικόν καὶ διὰ τὸ Ἰσλάμ δόγμα, τὴν ἀρνησιν τῶν εἰκόνων.

Ὁ ἀναθεματισμὸς μετὰ τοῦ ἐγκωμίου ἐξεφωνήθη ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς συνόδου, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν νεοεκλεγέντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντῖνον, δημοσίᾳ εἰς τὸν Φόρον τῆς πρωτεύουσας.

Ἡ Ρώμη ὄχι μόνον δὲν ἐδέχθη τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου ταύτης, ἀλλὰ καὶ διέκοψε τελείως τὰς σχέσεις αὐτῆς μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοῦ πάπα Στεφάνου Γ' (752–757). Τότε ἀκριβῶς ἀπεσπάσθη ἡ μέση Ἰταλία ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἰδρύθη τὸ παπικὸν κράτος (754), ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον τοῦ ὀριστικοῦ χωρισμοῦ τῆς Οἰκουμένης εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν.

Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Νικαίᾳ 787

Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία, ἀναλαβοῦσα τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸ Βυζάντιον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου τῆς (780), ἐγκατέλειπε τὴν γραμμὴν τοῦ πενθεροῦ τῆς Κωνσταντίνου Ε' καὶ τοῦ συζύγου τῆς Λέοντος Δ', καὶ μὲ μίαν καλῶς μεθοδευμένην πολιτικὴν κατῶρθωσε νὰ ἐξαλείψῃ βαθμιαίως τὴν εἰκονομαχίαν. Σπουδαῖον βῆμα εἰς αὐτὴν τὴν προσπάθειαν ἦτο ἡ ἀνάδειξις τοῦ εἰκονοφίλου ἀσηκρήτις Ταρασίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον (784). Οὗτος ἀπέστειλεν εἰρηνικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης Ἀδριανὸν Α' καὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ὑπὸ στυγνὴν ἀραβικὴν κατοχὴν. Ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ταρασίου ἢ Εἰρήνης καὶ ὁ υἱὸς τῆς Κωνσταντίνου Στ' ἔγραψαν πρὸς τὸν πάπαν, ζητοῦντες ν' ἀποστείλῃ ἀντιπροσώπους εἰς συγκροτηθεῖσαν οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὁ δὲ πάπας ἀπήντησε φιλοφρόνως, ὑπενθυμίζων βεβαίως τὰς περὶ πρωτείου παπικᾶς ἀξιώσεις καὶ ἀποστέλλων ὡς ἐκπροσώπους τοῦ δύο πρεσβυτέρους, φέροντας τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου, διὰ νὰ συζητήσουν περὶ τῶν ἀξιώσεων τούτων μᾶλλον παρὰ διὰ νὰ μετασχουν τῆς συνόδου.

Τότε ὁ πατριάρχης Ταράσιος ἔστειλεν εἰς τὰ ἀνατολικά πατριαρχεῖα ἀπεσταλμένους του, διὰ νὰ ζητήσουν τὴν ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἀποστολὴν ἐκπροσώπων εἰς τὴν σύνοδον, ἀλλ' ὅταν οὗτοι ἐφθασαν εἰς τὰ ὄρια τῆς Συρίας, οἱ ἐκεῖ μοναχικοὶ ἡγέται τοὺς ἀπέτρεψαν τῆς περαιτέρω πορείας, ἀπὸ φόβον ἀντιδράσεως ἐκ μέρους τῶν Ἀραβικῶν ἀρχῶν. Τοὺς ἔδωσαν

λοιπόν δύο ιερομονάχους, συγκέλλους, Ἰωάννην καὶ Θωμᾶν, ὡς ἐκπροσώπους τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας ἀντιστοίχως, χωρὶς γνώσιν καὶ χωρὶς ἐξουσιοδότησιν τῶν πατριαρχῶν. Λόγω τῆς ἀσταθοῦς ἐκπροσωπήσεως τῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς καὶ πιθανῶς τῆς ὑπερβάσεως ἐντολῆς τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ρώμης, ἡ σύνοδος αὕτη ἐθεωρεῖτο ἔγκυρος, ὄχι ὁμως ἀπὸ ὅλους ὡς οἰκουμενικὴ· «ἴσως παρὰ τισὶν ἐστὶν ἀμφιβολία», ὡς λέγει ὁ Φώτιος³⁴, ἰδίως εἰς τὴν Δύσιν· ἀλλ' ἐπεβλήθη γενικῶς διὰ τῆς ἀναγνωρίσεώς της ὑπὸ τῶν συνόδων τοῦ 869 καὶ τοῦ 879.

Ἡ σύνοδος ἤνοιξε τὰς ἐργασίας της τὸν Αὐγουστον τοῦ 786 εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου τὰς συνεδρίας της παρηκολούθει ἀπὸ τὰ κατηχουμενεῖα ἢ αὐτοκράτειρα μετὰ τοῦ υἱοῦ της. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ταγμάτων τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, πιστοὶ εἰς τὴν μνήμην καὶ τὴν πολιτικὴν τῶν εἰκονομάχων βασιλέων, προεκάλεσαν ταραχὰς ἐξ αἰτίας τῆς προοπτικῆς λήψεως ἀποφάσεων ἀντιθέτων πρὸς τὰς ἰδικὰς των ἀπόψεις, ἡ Εἰρήνη διέκοψε τὰς ἐργασίας αὐτῆς, καθ' ὅσον μάλιστα διεφάνη ὅτι πλεῖστοι ἱεράρχαι διεπνέοντο ὑπὸ εἰκονομαχικῶν φρονημάτων. Ὅταν ὁμως κατώρθωσε δι' ἐπιτυχῶν κινήσεων ν' ἀποδυναμώσῃ τὰ εἰκονομαχικὰ τάγματα, ὥρισεν ἐκ νέου χρόνον ἐργασίας τῆς συνόδου ἀπὸ 24 Σεπτεμβρίου μέχρι 13 Ὀκτωβρίου 787, αὐτὴν τὴν φορὰν ὁμως εἰς τὴν Νίκαιαν, καὶ δὴ εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, σωζόμενον καὶ σήμερον εἰς ἐρείπια. Μετέσχον δὲ τῆς Συνόδου τῶρα 367 ἱεράρχαι, οἱ ὅποιοι συνεδρίαζον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ταρασίου.

Εἰς τὸν ὅρον τῆς συνόδου, μετὰ γενικὴν ὁμολογίαν πίστεως, οἱ πατέρες, «τὴν βασιλικὴν ὡσπερ ἐρχόμενοι τρίβον», ὀρίζουν τὴν καθιέρωσιν τῶν εἰκόνων παντὸς εἶδους· διότι «ὁσῶ συνεχῶς δι' εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως ὀρῶνται, τοσοῦτον καὶ οἱ ταύτας θεώμενοι διανίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν ... ἢ γὰρ τῆς εἰκόνοσ τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει καὶ ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν»³⁵.

Ἡ ὀγδὴ καὶ τελευταία συνεδρία τῆς συνόδου ἐπραγματοποιήθη εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρουσία τῶν βασιλέων.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὅρου ἡ Εἰρήνη ἠρώτησε·

«Λεγέτω ἡ ἅγια καὶ οἰκουμενικὴ Σύνοδος, εἰ κατὰ συναίνεσιν πάντων ὑμῶν ἐξεφωνήθη ὁ ἀναγνωσθεὶς ὅρος».

Οἱ ἱεράρχαι ἐξεβόησαν·

«Οὕτω πιστεύομεν πάντες οὕτω φρονοῦμεν πάντες συναίνεσαντες ὑπεγράψαμεν· αὕτη ἡ πίστις τῶν Ἀποστόλων, αὕτη ἡ πίστις τῶν Πα-

34. Εἰς τὴν πέμπτην συνεδρίαν τῆς συνόδου τοῦ 879. MANSI 17,493.

35. MANSI 13,379.

τέρων, αὐτὴ ἡ πίστις τῶν Ὁρθοδόξων, αὐτὴ ἡ πίστις τὴν οἰκουμένην ἐστήριξεν»³⁶.

Ἡ Σύνοδος ἀπεκήρυξε τὴν σύνοδον τῆς Ἱερείας, ἀνεθεμάτισε τοὺς παλαιότερους ἡγέτας τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλὰ συνεχώρησε τοὺς παρισταμένους εἰκονομάχους ἐπισκόπους λόγω τῆς ὑπακοῆς τὴν ὁποίαν ἐπέδειξαν. Τέλος ἐξέδωσεν 22 κανόνας διοικητικοῦ περιεχομένου.

Σύνοδος τοῦ 815 ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων F' ὁ Ἀρμένιος, κατὰ τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ καθιεστὸς τῆς εἰκονομαχίας, ἐπειτα ἀπὸ τριακονταετῆ περίου ἀνάπαυλαν, ἀπεμάκρυνε βιαίως τὸν διαπρεπῆ πατριάρχη Νικηφόρον καὶ διώρισεν εἰς τὴν θέσιν του τὸν εἰκονομάχον Θεόδωτον Μελισσηνόν, ἐπιλεγόμενον Κασσιτερᾶν, ὁ ὁποῖος ἐνεθρονίσθη τὴν 1 Ἀπριλίου 815. Πολλοὶ ἦσαν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν εὐχαρίστως τὴν μεταβολήν, διὰ λόγους ὅμως ὄχι θρησκευτικούς, ἀλλὰ πολιτικούς: ἢ ὑπὸ τῆς Εἰρήνης διάλυσις τῶν ἐμπεύρων εἰκονομαχικῶν ταγμάτων καὶ ἀντικατάστασις τῶν δι' ἄλλων, ἀποτελεσθέντων ἀπὸ ἀγυμνάστους νεοσυλλέκτους, εἶχεν ἀποδυναμώσει τὴν ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἄμυναν.

Ὁ νέος πατριάρχης συνεκάλεσεν ἐντὸς ὀλίγου ἀπὸ τῆς ἐνθρονίσεώς του (815) μεγάλην σύνοδον, ἡ ὁποία συνήλθεν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Βλαχερνῶν, ἀπεκήρυξε τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας τοῦ 787 καὶ ἐπανέφερεν εἰς ἰσχὺν τὴν σύνοδόν τῆς Ἱερείας (754), μὲ ἡπιώτερον ὅμως πνεῦμα.

Ὑπὸ τῆς συνόδου ἐψηφίσθησαν ὄροι, συνοδευόμενοι ἀπὸ πατερικὸν ἀνθολόγιον ἀμφότερα ὅμως ταῦτα ἐχάθησαν, ἀλλὰ δύνανται ν' ἀνασυγκροτηθοῦν εἰς ἐπαρκῆ βαθμὸν ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Νικηφόρου *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπή*. Ὅσοι δὲν ἐδέχθησαν τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς ἐτιμωρήθησαν, ὡς ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ὁ διασημότερος ὄλων.

Σύνοδος τοῦ 843 ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος, ἐν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα μετριοπαθής, προσεπάθησε νὰ ἀναζωπυρώσῃ τὴν εἰκονομαχίαν ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Ζ' τοῦ Γραμματικοῦ, παλαιοῦ διδασκάλου του. Ἀλλ' αὐτὴ δὲν ἐπρόκειτο νὰ παραταθῆ πέραν τῆς βασιλείας του. Ἢδη ζῶντος αὐτοῦ συνεκροτήθη σύνοδος τῶν ἀραβοκρατουμένων Πατριαρχείων εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τὸ 836, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχον ἀντιπρόσωποι τῶν πατριαρχῶν καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι. Ἡ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀπόφασίς των περιέχεται εἰς ἐπιστολὴν των πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον, ἡ ὁποία δὲν εἶχεν ἀποτέλεσμα.

Ἀπέμεινεν εἰς μίαν ἄλλην δυναμικὴν βασιλίссαν ν' ἀποκαταστήσῃ ὀρι-

στικῶς τὰς εἰκόνας τὴν Θεοδώραν, ἡ ὁποία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου αὐτῆς Θεοφίλου ἀνέλαβε τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ὄχι ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνῆλικοῦ υἱοῦ τῆς Μιχαὴλ Ι', ὡς θὰ ἀνεμένετο κατὰ τὴν ἐθιμικὴν συνταγματικὴν τάξιν, ἀλλ' αὐτοδικαίως μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς. Ἀφοῦ ἐστερέωσε τὴν ἐξουσίαν τῆς, αὐτὴ ἐφρόντισεν ὥστε νὰ ἀπομακρυνθῇ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Ἰωάννης Ζ' ὁ Γραμματικὸς καὶ νὰ ἐκλεγῇ αὐθημερὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὁ εἰκονόφιλος Μεθόδιος, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 843. Μετὰ μίαν ἐβδομάδα, τὴν 11 Μαρτίου, πρώτην Κυριακὴν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, συνῆλθεν εἰς τὰς Βλαχέρνας ἡ μεγάλη σύνοδος τὴν ὁποίαν προητοίμαζεν ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους ἡ Θεοδώρα. Αὕτη, ἀφοῦ ἠθώωσε τὸν Θεοφίλον, βάσει τῆς μαρτυρίας τῆς Θεοδώρας ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ στιγμᾶς ἠσπᾶσθη τὰς εἰκόνας καὶ ἐζήτησε παρὰ τοῦ Θεοῦ συγγνώμην, ἀποκατέστησε τὰς εἰκόνας.

Τρία κείμενα ἀνήκουν εἰς αὐτὴν. α) Ὁ ὄρος περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, συνοδευόμενος ἀπὸ ἀναθεματισμούς, κατ' ἐφαρμογὴν τῆς ἀποφάσεως τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, β) Ἡ διεξοδικὴ ὁμολογία πίστεως καὶ γ) τὸ διάταγμα τῆς αὐτοκρατείας καὶ τοῦ πατριάρχου περὶ καθιερώσεως τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ ὁποῖον ἐχάθη.

Συνδεδεμένον μὲ τὴν σύνοδον αὐτὴν εἶναι τὸ *Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας*. Πρόκειται περὶ ἐγγράφου τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον κατεδίκασε τὴν εἰκονομαχίαν καὶ τοὺς εἰκονομάχους, ἐξεδόθη δὲ διὰ πρώτην φοράν τὴν 2 Μαρτίου 844, Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔκτοτε ἐκφωνεῖται διαπαντός. Τὸ κείμενον τοῦτο διαρκῶς ἀνανεούμενον καὶ ἐπεκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1α' αἰῶνος καὶ ἐξῆς. Ἐχασε τὸν ἀντιεικονομαχικὸν του χαρακτῆρα καὶ κατέστη ὄργανον καταδίκης ὄλων τῶν αἰρετικῶν καὶ ἐγκωμιασμοῦ τῶν βασιλέων καὶ πατριαρχῶν οἱ ὁποῖοι ἠγωνίσθησαν ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν αἱρέσεων. Τὸ Συνοδικὸν τοῦτο υἰοθετήθη ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ ὄλων τῶν Ἐκκλησιᾶς τῆς Ἀνατολῆς, αἱ ὁποῖαι προσθέτουν ἐνίοτε καὶ στοιχεῖα τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος· εἰς τινὰς μάλιστα Ἐκκλησιᾶς, ἐχούσας τάσεις ἰδιαιτέρας ἐπιβολῆς διεμορφώθησαν καὶ τοπικὰ συνοδικὰ περὶ τὸν πυρῆνα τοῦ κεντρικοῦ Συνοδικοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γενικά περὶ συνόδων βλ. ΜΑΝΣΙ, *Sacrorum Conciliorum Collectio*, τ. 1-31, 1758-1798.
 ΚΕΡΤΣΕ, *Conciliengeschichte*, τ. 1-9, καὶ ἡ ἐπέκτασις τῆς ὑπὸ Leclercq εἰς τὴν γαλλικὴν *Annuaire Historiae Conciliorum*.
 ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΚΡΦΑΛΛΑΣ, *Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*, β' ἔκδοσις, Ἀθῆναι 1892.
 Ι. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *περὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἀποχῆς των σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας*, Ἀθῆναι 1931.

- V. GRUMEL, *Les registres des Actes du Patriarcat de Constantinople*, t. I, τεύχη 1-3 (381-1206), Chalcedon-Paris, 1932-1947.
- I. ΚΑΡΜΠΗΣ, *Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεία τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Α', Ἀθήναι 1952.
- F. DVORNIK, *The ecumenical councils*, 3d ed., New York 1961.
- P. L'HERMINIER, «Σύνοδος», *Θρ. καὶ Ἱθ. Ἐγκ* 11 (1967), 574-580.
- YVES-DUPUY CONGAR, «Structures ecclésiales et concile dans la relations entre Orient et Occident», *Rev. des Sciences Phil. et Theol.* 58 (1974), 355-390.
- W. de VRIES, *Orient et Occident, Les structures ecclésiales vues dans l'histoire des sept premiers conciles œcuméniques*, Paris 1974.
- E. CHRYSOS, «Konzilsakten und Konzilien Protokolle von 4-7. Jahrh.», *Acta Univ. Carolinae* 15 (1983), 30-40.
- B. ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ, *Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον*, Θεσσαλονίκη 1986.

Σύνοδος 518 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Κιλικίας

- J. LEBON, *La monophysitisme sévérien. Étude historique, littéraire et théologique sur la résistance monophysite au concile de Chalcedoine jusqu'à la constitution de l'Eglise Jacobite*, Louvain 1909, 137-147.
- A. de HALLEUX, «Le synode néochalcedoine d' Alexandrette (ca 515) et l' Apologie pour Chalcedoine de Jean le Grammarien», *Rev. Hist. Eccl.* 72 (1977), 593-600.
- J. J. MYERS, *The Trullan controversy: Implications for the status of the Orthodox Churches in Roman Catholic Canon Law*, Cathol. Univ. of America, 1977.

Σύνοδος 518 ἐν Κωνσταντινουπόλει

- MANSI, 8, 1066-1067, 436-437, 451-452, 457-458.
 PL 63, 429, 443-445, 449-450, 480-481, 506-507, 507.
 O. GUVENIER, *Corp. Scr. Eccl. Lat.* 35 (1898), 607-610, 591ε, 612ε, 637-641.
 V. GRUMEL, *Les registres des Actes du Patriarcat de Constantinople*, Chalcedon 1932ξέ., ἀρ. 208, 209, 210.
 E. SCHWARTZ, «Zur Kirchenpolitik Justinians», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 1940, 2, München 1940, 33-37.
 HEFFELE-LECLERCQ, 2, 1047-1048.

Συνδιάσκεψις 532 ἐν Κωνσταντινουπόλει

- MANSI, 8, 817-834, ἐπιστολή Ἰννοκεντίου.
 E. SCHWARTZ, *Acta Conc. Oec. IV* 2, 167-184, ἐπιστολή Ἰννοκεντίου, IV, 2, 16-84, ὑπόμνημα.
 S. BROCK, «The conversation with the Syrian Orthodox under Justinian (532)», *Or. Chr. Per.* 47 (1981), 87-121.

Σύνοδος 536 ἐν Κωνσταντινουπόλει

- MANSI, 8, 926, 934-967.
Acta conciliorum Oecumenicorum III.
 V. GRUMEL, *Les registres des Actes du Patriarcat de Constantinople*, I, 1, 233-237.
 E. SCHWARTZ, «Zur Kirchenpolitik Justinians», βλ. ἀνωτέρω 41-45.
 HEFFELE, LECLERCQ, 2, 1142-1155.
 ΗΑ ΦΡΑΤΣΕΡΑ, *Ὁ Ἀπὸστολος Βυζάντιος*, Ἀθήναι 1984, 89-95.
 I. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους*, τ. Α' Θεσσαλονίκη 1978, 494ε.

Σύνοδος 543 ἐν Κωνσταντινουπόλει

PG 86/1, 945-990

E. SCHWARTZ, *Acta Conc. Oec.* III, 201-214.

E. SCHWARTZ, «Zur Kirchenpolitik Justinians», ὡς ἄνωτέρω, 50-51.

V. GRUMEL, *Les registres des Actes du Patriarcat de Constantinople*, 1.1, 240.HEFFLE, *LECTURE* 2.2, 1187-1196.E. ΧΡΥΣΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Θεσσαλονίκη 1969.ΗΛ. ΦΡΑΤΣΕΑ, *Ὁ Λεόντιος Βυζάντιος*, Ἀθήναι 1984, 48-80.

Ε' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος 553 ἐν Κωνσταντινουπόλει

E. SCHWARTZ, J. STRAUß, *Acta Conc. Oec.* IV, 2, 1-2, Berlin 1971.

MANSI, 9, 171-657, πρακτικά.

PG 86/1, 945-990, Διάταγμα κατὰ Ὠριγένους.

E. SCHWARTZ, *Drei dogmatische Schriften Justinians*, München 1939, 45-69.J. GARNERIUS, *Dissertatio de synodo V*, PG 84, 455-548.HEFFLE, *LECTURE* 3, 1-156.J. BOIS, *Dict. de Théol. Cath.* 3, 1231-1259.E. AMANN, *Dict. de Théol. Cath.* 15, 1868-1924.L. DE CHESNE, «Vigile et Pélage», *Rev. de quest. hist.* 36 (1884), 369-440.A. KNECHT, *Die Kirchenpolitik Kaiser Justinians I*, Würzburg 1896.F. DIEKAMP, *Die origenistischen Streitigkeiten im 6. Jahrhundert und das fünfte allgemeine Konzil Münster* 1899.L. DUCHERNE, *L'Église au VIe siècle*, Paris 1925.E. SCHWARTZ, «Zur Kirchenpolitik Justinians», *Sitzungsb. Bayer. Ak.*, München, 1940, 2, 32-72 = *Gesammelte Schriften* 4, 276-328.A. DUVREFFSE, «Le cinquième concile et l'œcuménicité byzantine», *Miscellanea Giov. Mercati III*, Vaticano 1946, 1-15.B. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήναι 1948, 212-218.CH. MOULIER, «Le cinquième concile œcuménique et la magistère ordinaire au VIe siècle», *Rev. des Sc. Phil. et Théol.* 35 (1951), 413-423.S. HILMER, *Neuchalkedonismus*, Bonn 1962.D. CONSTANTELLOS, «Justinian and the Three Chapters controversy», *Greek Orth. Theol. Rev.* 8 (1962-1963), 71-94.E. CHRYΣΟΣ, «Die Bischofslisten des V. Ökumenischen Konzils 553», *Antiquitas*, Reihe 1: Abhandlungen zur Alten Geschichte 14, Bonn 1966.E. ΧΡΥΣΟΣ, «Αὐτὸ μαρτυρεῖ τὸ Κηρύλλου Σκυθοπολίτου περὶ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ὠριγένους», *Θεολογικὴν Συμπόσιον εἰς Ἦ. Χρήστου*, Θεσσαλονίκη 1967, 259-293.I. O. DE URHINA, «Quali sententia Tría Capítula a sede romana damnata sunt?», *Or. Chr. Per.* 33 (1967), 184-209.E. ΧΡΥΣΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἐριν περὶ τὰ τρία κεφάλαια καὶ τὴν Ε' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον*, Θεσσαλονίκη 1969, *Κληρονομία*, 2(1970), 376-401.W. de VRIES, «Das zweite Konzil von Konstantinopel (553) und das Lehramt von Papst und Kirche», *Or. Chr. Per.* 38 (1972), 331-366.W. de VRIES, «The Three Chapters Controversy», *Wort und Wahrheit* 2 (1974), 73-85.I. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ κράτους*, Α', Θεσσαλονίκη 1978, 528-549.E. LINDWIG, *Neochalcedonism and the Council of 553*, Graduate Theol. Union 1983.

Β. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον*, Θεσσαλονίκη 1986, 344-365.

Σύνοδος τοῦ 633 ἐν Κωνσταντινουπόλει

MANSI 11, 533c-533e, Ψῆφος.

V. GRUMEL, *Les registres*, ἀρ. 287, 291.

V. GRUMEL, *Écho d'Or.* 27 (1928), 11-15, 28 (1929), 21-22.

Σύνοδος τοῦ 638 ἐν Κωνσταντινουπόλει

MANSI 10, 992-997, Ἐκθεσις. 10, 1000-1001, ἡ ἀπόφασις.

V. GRUMEL, *Le registres*, ἀρ. 292.

V. GRUMEL, *Écho d'Orient* 29 (1939), 21.

FR. DÖLGER, *Regesten*, 211.

R. RIMMINGER, «Aus den Akten der Lateran. Synode von 649», *Byz. Zeit.* 69 (1976), 21-23.

Σύνοδος 646 ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ 649 ἐν Λατερανῶ

MANSI 10, 1029c-1032d. Τύπος. 10, 1020-1025, PL 87, 91-99, Ἐπιστολὴ πρὸς πᾶσαν ἑσθέρων.

V. GRUMEL, *Les registres*, ἀρ. 300.

MANSI 10, 863έέ., Πρακτικὰ Λατερανοῦ.

Στ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, 680/681

MANSI 11, 190-922, Πρακτικὰ.

HEFLE, *Lectures*, 3, 472-538.

E. AMANS, *Dict. de Théol. Cath.* 7, 93-132.

M. JUDGE, *Dict. de Théol. Cath.* 10, 2307-2333.

J. CHAPMAN, *The condemnation of pope Honorius*, London 1907.

K. HIRSCH, «Papa Honorius I. und das VI allgemeine Konzil», *Festschrift der 57. Versammlung der Philol. in Salzburg 1929*, Baden 1929, 157-179.

P. GALTIER, «La première lettre du pape Honorius», *Gregorianum* 29 (1948), 42-61.

Β. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον*, Θεσσαλονίκη 1976, 356-364.

Ι. ΚΛΑΥΣΙΝΕΟΥ, *Ἡ Στ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος*, Θεσσαλονίκη 1981, ἀνάτυπον ἀπὸ Ἐ-ετ. Θεολ. Σχολῆς.

Δ. ΚΟΝΤΟΣΤΕΡΗΟΥ, *Ἡ Ἑκτὴ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ ἡ Θεολογία της*, Βελιγράδι 1987, διδακτορικὴ διατριβή.

Πενθέκτη Σύνοδος 691/692 ἐν Κωνσταντινουπόλει

MANSI 11, 921-1006.

ΡΑΛΛΗΣ, ΠΟΤΑΝΗΣ 2, 295-554.

ΛΜ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, *Οἱ ἱεροὶ κανόνες*, 69-117.

HEFLE, *Lectures*, 3, 560-574.

R. JANIN, *Dict. d'Hist. et Géogr. Eccl.* 13, 766-767.

G. FRIYZ, *Dict. de Théol. Cath.* 13, 2, 1581-1597.

F. GÖRRES, «Justinian II und das römische Papsttum», *Byz. Zeit.* 17 (1908), 432-454.

- V. LAURENTI, «L'oeuvre canonique du concile in Troullo (691-692) source primaire du droit de l'Église Orientale», *Rev. Ét. Byz.* 23 (1965), 7-41.
- B. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, 364-374.
- Α. ΚΟΝΤΟΣΤΕΡΗΙΟΥ, *Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως 691-692*, Θεσσαλονίκη 1985, ἀνάτυπον ἀπὸ Ἐπιστ. Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς τ. 28.

Σύνοδος τοῦ 754 ἐν Ἱερειᾷ Χαλκηδόνος

- MANSI 13, 204-364.
- V. GRUMEL, *Les registres*, 345.
- HEFLE, LECLERCQ, 3,2, 693-703.
- A. LOMBARD, *Constantin V, empereur des Romains*, Paris 1902, 122-123, 136-138.
- G. OSTROGORSKY, *Studien zur Geschichte des byz. Bilderstreites*, Breslau 1928.
- M. V. ANASTOS, «The ethical theory of images formulated by the iconoclasts in 754 and 815», *Dumb. Oaks Pap.* 8 (1954), 151-160.
- M. V. ANASTOS, «The argument of iconoclasm as presented by the iconoclastic council of 754», *Late Class. and Med. Studies in Honour of A. M. Friend jr*, Princeton 1955, 177-188.
- P. J. ALEXANDER, «Church councils and patristic authority. The iconoclastic councils of Hiereia (754) and St. Sophia (815)», *Harv. Stud. in Class. Phil.* 63(1958), 493-505.
- V. JONITA, «Sinodul al VI-lea ecumenic si importanta sa pentru ecumenical actual», *Studia Teologice Buc.* 30(1978), 357-485.

Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Νικαίᾳ, 787

- MANSI, 12, 951-1154. 13,1-485. Ὁ δόρος 13, 373-379. Οἱ κανόνες 13, 417-439.
- ΡΑΑΝΙΣ, ΠΙΣΤΑΙΣ 2, 555-646, Κανόνες.
- ΑΑ. ΛΑΜΒΙΖΑΤΟΣ, *Οἱ ἱεροὶ κανόνες* 120-133.
- HEFLE, LECLERCQ, 4, 741-798.
- G. FRITZ, *Dict. de Théol. Cath.* 11,1, 417-441.
- G. OSTROGORSKY «Rom und Byzanz im Kampfe um die Bilderverehrung», *Semin. Kondakovianum* 6 (1933), 73-87.
- J. A. MUNITIZ, «Synoptic Greek accounts of the Seventh council», *Nicaca II, in 787 A.D.* » *Rev. Ét. Grecques* 32(1974), 147-186.
- P. HENRY, «Initial Eastern Assessments of the Seventh Oecumenical Council», *Journ. Theol. Stud.* 85(1974), 75-92.
- J. DARROUXES, «Listes episcopales du concile de Nicée (787)», *Rev. Ét. Byz.* 33(1975), 5-78.
- R. RIEDINGER, *Die Präsenz- und Subskriptionslisten des VI. Oekum. Konzils und der Papyrus Find. G. 3*, München 1979.
- B. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, 374-383. *Annuaire Historiae Conciliorum*, 1988.

Σύνοδος τοῦ 815 ἐν Κωνσταντινουπόλει

- D. SERRUYS, «Les actes du concile iconoclaste de l'an 815», *Mélanges d'Archéologie et d'histoire* 23(1903) 345-351.
- G. OSTROGORSKY, *Studien zur Geschichte des byz. Bilderstreites*, Breslau 1929, 48-51.

- P. L. ALEXANDER, «The iconoclastic Council of St. Sophia (815) and its definition», *Dumb. Oaks Pap.* 7(1953), 37–66.
 HEFFELE, LECTERQ, 3, 2, 741–798.
 V. GRUMEL, *Les registres*, αρ. 408–409.

Σύνοδος τοῦ 836 ἐν Ἱεροσολύμοις

- PG 95, 343–385.
 L. DUCHESNE, *Roma e l' Oriente* 5(1912–1913), 222ff.
 J. GILL, «The life of Stephan the Younger by Stephan the Deacon», *Or. Chr. Per.* 6(1940), 114–139.

Σύνοδος τοῦ 843 ἐν Κωνσταντινουπόλει

- Cod. Matrit, gr. 4592, ff. 157^b–159^a, δ' Ὅρος.
 E. ARSENIU, *Ctenija των φίλων τῆς θρησκευτικῆς λογοτεχνίας* 1893, Νοέμβρ. Δεκ. Τμήμα III. 1–23, Ὁμολογία πίστεως.
 D. USPENSKU, *Sinodik v nedelje pravoslavija*, Odessa 1893, 1–40. Συνοδικὸν Ὁρθοδοξίας.
 V. GRUMEL, *Les registres*, αρ. 416–419.
 HEFFELE, LECTERQ, 4 / 1, 110–115.
 F. USPLNSKU, «Ἡ σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἔτους 843 καὶ ἡ καθιέρωσις τῆς Ὁρθοδοξίας» (ρωσ.), *Zurnal* 273 (1891), 73–158.
 E. von DOBSCIĆTZ, «Methodius und die Studiten», *Byz. Zeit.* 18(1909), 41–105.
 V. GRUMEL, *Les registres*, αρ. 408.
 V. GRUMEL, «La politique religieuse du patriarche Saint Méthode», *Écho d' Orient* 34(1935), 385–401.
 A. MICHEL, «Die jährliche Eucharistia nach dem Bildersturm», *Or. Christ.* 12(1924).
 V. LAURENT, «Les sources à consulter pour l' établissement des listes épiscopales du Patriarcat byzantin», *Écho d' Orient* 30 (1931), 65–80.
 J. L. DIETEN, «Synodicon vetus, Bemerkungen zu einer Neuausgabe», *Acta Univ. Carolinae* 12(1980), 62–108.

Β' ΤΑ ΚΑΝΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ὁ κανὼν ἀποτελεῖ καθοριστικὴν διάταξιν, ἡ ὁποία διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ἔχει ἀντίστοιχον πρὸς τὸν νόμον τῆς πολιτείας ἔννοιαν καὶ σημασίαν.

Τὸν δ' καὶ ε' αἰῶνα αἱ σὶνοδοὶ ἐξέδωσαν πλῆθος κανόνων, οἰκουμενικαὶ καὶ τοπικαί, περισσότερον μάλιστα αἱ τοπικαί. Ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυν αἰῶνας μετὰ τὴν Χαλκηδόνα δὲν ἐξεδόθησαν συνοδικοὶ κανόνες. Τὸ γεγονός κυρίως ὅτι δύο συνεχόμενα ἀλλ' εἰς μεγάλην μεταξὺ τῶν ἀπόστασιν οἰκουμενικαὶ σὶνοδοὶ, ἡ ε' καὶ ἡ ζ', συνῆλθον καὶ ἔλαβον ἀποφάσεις, χωρὶς νὰ ἐκδώσουν κανόνας, μαρτυρεῖ ὅτι ὑφίστατο κάποιο πρόβλημα. Εἶναι προφανές ὅτι ἐπεκράτησεν ἡ ἀποψὶς ὅτι τὰ μὲν δόγματα πρέπει νὰ ἐπιλύωνται διὰ γενικῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων καὶ αἱ λύσεις νὰ ἐπιβάλλωνται δι' αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων¹, τὰ δὲ θέματα εὐταξίας πρέπει νὰ ρυθμίζωνται διὰ νόμων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο εὐλόγον νὰ δοθῇ κάποια ὠθησις εἰς τὴν συλλογὴν καὶ κωδικοποίησιν τῶν κανόνων, ἀντίστοιχος πρὸς τὴν κωδικοποίησιν τῶν νόμων, τὴν ὁποίαν μὲ τόσῃ ἐπιμέλειαν καὶ ἐπιτυχίαν εἶχε μεθοδεύσει καὶ πραγματοποιήσει ὁ Ἰουστινιανός. Πλὴν τῆς κωδικοποιήσεως κανόνων ἔχομεν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ μίαν περιορισμένην προσπάθειαν θεωρητικῆς κατοχυρώσεως καὶ ἐρμηνείας μερικῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων.

Ὅταν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' διεπίστωσε τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον ὑφίστατο, ἐφρόντισεν ὥστε νὰ καλυφθῇ διὰ τῆς συγκλήσεως μιᾶς οἰκουμενικῆς συνόδου, ἡ ὁποία θὰ ἡσχολεῖτο μόνον μὲ τὴν παραγωγὴν κανόνων, τῆς Πενθέκτης (681–682). Ἐκτοτε αἱ σὶνοδοὶ συνέχισαν νὰ περιλαμβάνουν εἰς τὰ ἔργα τῶν καὶ τὴν ἐκδοσὶν κανόνων. Κανονικὸν κῦρος ἔλαβον βεβαίως καὶ ὠρισμέναι ἀποφάσεις πατριαρχῶν καὶ ἐνδημουσῶν συνόδων.

ΟΙ ΔΥΟ ΚΑΝΟΝΟΛΟΓΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ

Εἰς τὸ κανονολογικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον ἐδέσποσαν δύο πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου, Γ' καὶ Δ', οἱ ὁποῖοι ἐπατριάρχευσαν κατὰ τὸ τέλος καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

1. Βεβαίως διατάγματα συχνάκις προηγούντο τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων, τὰς ὁποίας ὁμως δὲν προεδίκαζον.

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ' ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ

Υἱὸς κληρικοῦ ἀπὸ τὸ χωρίον Σερέμιον τῆς περιοχῆς Ἀντιοχείας, ἔζη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ἀσκῶν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νομικοῦ, ἄλλως λεγομένου σχολαστικοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἀπέκτησε τὸ ἐπώνυμον τοῦ Σχολαστικοῦ.

Περὶ τὸ 550 πιθανῶς ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ ὀλίγον μετέπειτα ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Δομνίνου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ἀποκρισιάριος. Ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Ἰουστινιανός, ἐκτιμῶν ἰδίως τὰς νομικὰς ἐπιδόσεις του, ἐφρόντισεν ὥστε νὰ ἐκλεγῆ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Ἰανουάριον τοῦ 565, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Εὐτυχίου². Διετήρησε τὴν ἔδραν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντος τὸν Αὐγούστον τοῦ 577. Τιμᾶται ὡς ἅγιος κατὰ τὴν 30 Αὐγούστου.

Ἐχει διατυπωθῆ ἡ γνώμη ὅτι ὁ γνωστός χρονογράφος Ἰωάννης Μαλάλας, ἐξ Ἀντιοχείας καὶ αὐτὸς προερχόμενος, ταυτίζεται μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου, δεδομένου ὅτι ἡ λέξις Μαλάλ τῆς συριακῆς σημαίνει τὸν ρήτορα, τὸν σχολαστικόν. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη φαίνεται ἀβάσιμος, καθ' ὅσον τὸ ὄνομα Μαλάλας διὰ τὸν χρονογράφον εἶναι οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον, καὶ ὄχι ἐπίκτητον ὡς εἶναι διὰ τὸν πατριάρχην, τὸ ὄφος τῆς χρονογραφίας εἶναι τελείως ξένον πρὸς τὰ δείγματα γραφῆς τοῦ πατριάρχου καί, τὸ σπουδαιότερον, ἂν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, τοῦτο θὰ ἐπεσημαίνετο ἀπὸ τὰς παλαιὰς πηγὰς καὶ δὲν θὰ ἐχρειάζετο νὰ προβληματίζωνται οἱ σημερινοὶ ἐρευνηταί.

Ὁ Ἰωάννης εἶχεν ἐργασθῆ διὰ τὴν κατάρτισιν μιᾶς κανονικῆς συλλογῆς, πρὶν ἀκόμη μεταβῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ἀποκρισιάριος, ἀλλὰ συνέχισε τὸ ἔργον του μέχρι τοῦ 570, ὅτε ἔδωκε τὴν ὀριστικὴν μορφήν εἰς τὰς κανονικὰς συλλογὰς του. Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν θὰ γίνῃ εἰδικὸς λόγος κατωτέρω.

Εἰς *Κατηχητικὸς λόγος* τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου, ἀναφερόμενος ἀπὸ τὸν Φώτιον³, προήρχετο ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινίου Β' καὶ τῆς ἰδικῆς του πατριαρχείας. Ἡ δὲ *Μησταγωγία* αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Νικίου, ἴσως ἦτο τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ Κατηχητικοῦ λόγου ἔργον. Τοῦτο ἐπολεμήθη πεισμόνως ὑπὸ τοῦ Μονοφυσίτου καὶ Τριθεῖτου Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόνου.

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ' ΝΗΣΤΕΥΤΗΣ

Λόγω τῆς καταγωγῆς του ὁ Ἰωάννης οὗτος ἔλαβε τὸ ἐπώνυμον Καππαδόκης, ἔζη ὅμως ἀπὸ νεαρῆς ἡλικίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὡς διάκονος καὶ πρεσβύτερος διεκρίθη διὰ τὴν ἐπίδοσίν του εἰς τὴν ἀγαθοεργίαν, τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν· διὸ ὑπὸ τοῦ Φωτίου χαρακτηρίζεται ὡς «ἀνὴρ ἀρετῆς οἰκητήριον»⁴. Ἰδιαιτέρως διεκρίνετο διὰ τὴν αὐστηρὰν νηστείαν, τὴν ὁποίαν ἐτήρει καθ' ὅλον του τὸν βίον, ὥστε τοῦ ἀπεδόθη τὸ ἐπώνυμον Νηστευτής.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου Εὐτυχίου ἐξελέγη πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐνεθρονίσθη τὴν 12 Ἀπριλίου 583, διετήρησε δὲ τὴν θέσιν ταύτην μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντος τὴν 2 Σεπτεμβρίου 595, ὅτε κατέλιπεν ἓνα ἐπενδύτην, ἓνα σκέπασμα καὶ μίαν κλίνην. Ἡ μνήμη του ὡς ἁγίου ἐορτάζεται κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν. Μιᾶς βιογραφίας του, ἡ ὁποία ἐγράφη ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατόν του ἀπὸ ἓνα Κωνσταντινουπολίτην πρεσβύτερον Φωτεινόν, διατηρεῖται τεμάχιον εἰς τὰς πράξεις τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁵.

Ὁ Ἰωάννης εἶναι πολὺ γνωστὸς ἀπὸ τὸν τίτλον τοῦ «οἰκουμενικοῦ πατριάρχου», ὁ ὁποῖος διὰ πρώτην φοράν εἰς αὐτὸν ἀπεδόθη ἐπισήμως, καὶ δὴ ὑπὸ συνόδου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ 587, συγκληθείσης πρὸς ἐξέτασιν καταγγελίας εἰς βάρος τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου. Περὶ τῆς διαμάχης, ἡ ὁποία προεκλήθη ἐξ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἔχει γίνῃαι λόγος εἰς τὸ περὶ τῆς συνόδου ταύτης τμήμα τοῦ παρόντος τόμου.

Εἶναι ἐπίσης γνωστὸς ὡς συγγραφεὺς κυρίως κανονολογικῶν κειμένων, ἀλλὰ παρ' ὅλον ὅτι ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἔργων εἶναι πολὺ ἰσχυρά, ἡ νεωτέρα ἔρευνα τείνει νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ ὅλην τὴν συγγραφικὴν του παραγωγὴν· ἀλλὰ οὕτω βεβαίως μένει ἀναπάντητον τὸ ἐρώτημα, πῶς ἐδημιουργήθη αὐτὴ ἡ παράδοσις ἐκ τοῦ μηδενός. Εἶναι ἐνδεχόμενον ὅτι ἡ δυτικὴ θεολογικὴ ἔρευνα ἐκδικεῖται τὸν ταπεινὸν πατριάρχην διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀπεδέχθη τὸν τίτλον τοῦ «οἰκουμενικοῦ πατριάρχου».

Ὅτι κατ' ἀρχὴν ὑπῆρξε συγγραφεὺς, συνάγεται ἀπὸ τὴν συμπερίληψιν χωρίων του εἰς τὴν Συνοδικὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, τὴν ὁποίαν ὁ Φώτιος εἶχεν ἀναγνώσει εἰς τὸ πρωτότυπον⁶. Συνάγεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν μνείαν ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου Σεβίλλης μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου *Περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος* πρὸς τὸν ἀδελφόν του Λέανδρον Σεβίλλης⁷, μὴ σωζομένης ὁμως. Τὰ φέροντα τὸ ὄνομά του συγγράμματα εἶναι τὰ κάτωθι.

Περὶ μετανοίας καὶ ἐγκρατείας καὶ παρθενίας. Παλαιότερα ὁ Fronton du Duc καὶ ὁ Savile ἐξέδωσαν τὸ κείμενον τοῦτο ὡς ἔργον τοῦ Χρυσόστομου, ἀλλ' ὁ Montfaucon δὲν τὸ ἐδέχθη καὶ ὁ Migne τὸ συμπεριέλαβεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Νηστευτοῦ. Ἄν καὶ χρησιμοποιοεῖ ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Χρυσόστομου, ἐν τούτοις πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτόν, τὸν Νηστευτὴν. Σώζονται μεταφράσεις τοῦ κειμένου τούτου εἰς τὴν κοπτικὴν, τὴν συριακὴν, τὴν γεωργιανὴν καὶ τὴν παλαιοσλαβικὴν.

Διδασκαλία Μοναζουσῶν. Ἀναφερόμενον εἰς τὸν τρόπον βίου τῶν μοναζουσῶν, ἀκολουθεῖται ἀπὸ συλλογὴν ἐπιτιμίων. Ἀντίστοιχον αὐτοῦ εἶναι μία *Παραίνεσις πρὸς μοναχοὺς* εἰς στίχους.

Κανονάριον. Ἀναφέρεται εἰς τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν ἐξομολόγησιν, μετ' ἐμφάσεως ἐπὶ τῆς σαρκικῆς ἁμαρτίας. Ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Morinus, θεωρεῖται γενικῶς ὡς ἔργον ἑνὸς Ἰωάννου, μοναχοῦ καὶ διακόνου, μαθητοῦ

5. MANSI 13,79–86.

6. *Μυριόβιβλος*, 231.

7. *De viris illustribus* 39, 83, 1102A.

δὲ τοῦ Βασιλείου, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἰ' αἰῶνος, καθ' ὅσον εἰς μέρος τῆς χειρογράφου παραδόσεως αὐτοῦ τὸ ὄνομα φέρεται ἐπικεφαλῆς τοῦ κειμένου ἀντὶ τοῦ Νηστευτοῦ. Ἔχει ἐπίσης ἐκδοθῆ καὶ εἰς γεωργιανὴν καὶ παλαιοσλαβικὴν μετάφρασιν.

Διδασκαλία Πατέρων. Πρόκειται περὶ συμπλήματος διαφόρων κειμένων, τὸ ὅποιον σώζεται κατ' ἀποσπάσματα. Ἐν ἀπόσπασμα μὲ τὸν τίτλον «Ἀκολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογήσεως» ἐξεδόθη ὡσαύτως ὑπὸ τοῦ Μορίπιου καὶ συμπεριελήφθη εἰς τὴν PG. Ἄλλο ἀπόσπασμα μὲ τὸν τίτλον «Λόγος περὶ ἐξομολογήσεως» ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ αἰτοῦ Μορίπιου καὶ συμπεριελήφθη ἐπίσης εἰς τὴν PG. Ἐν ἄλλῳ ἀπόσπασμα ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ν. Συνογον μὲ τὸν τίτλον «Διδασκαλία Πατέρων» ἐκτείνεται εἰς δύο μέρη, τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον ἀποτελεῖ ἐκλογὴν ἀπὸ τοῦ Κανονάριου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ σύνολον ἐγράφη μετὰ τὸ Κανονάριον τὸν ἰα' αἰῶνα, μὲ βάσιν παλαιότερον ὕλικόν.

Κανονικόν. Συνίσταται εἰς σειρὰν συλλογῶν κανόνων, κυρίως περὶ μετανοίας, τοῦ κυρίου ἐνδιαφέροντος τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν συγγραφέως. Μία ἀπὸ αὐτὰς εἶναι ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιτήμια ἐκάστου ἁμαρτήματος», 51 τὸν ἀριθμὸν. Μία ἄλλη συλλογὴ κατηρτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ματθαίου Βλαστάρεως, σώζεται εἰς διαφόρους παραλλαγὰς, δύο τῶν ὁποίων ἔχουν ἐκδοθῆ. Κατὰ μέγα μέρος οἱ κανόνες τῶν συλλογῶν τούτων συμπίπτουσιν εἶναι δὲ προφανές ὅτι πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς κανόνας ἀνάγονται εἰς τὸν Νηστευτὴν.

Μερικοὶ λόγοι, ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, προσγράφονται ὑπὸ τινῶν κωδίκων καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Νηστευτὴν. ὡς εἶναι οἱ «εἰς Σωσάνναν» καὶ «περὶ ψευδοπροφητῶν καὶ ψευδοδιδασκάλων καὶ ἀθέων αἵρετικῶν»⁶.

Ἐπίσης τοῦ ἀποδίδεται ἡ νομοκανονικὴ συλλογὴ τῶν 14 τίτλων, περὶ τῆς ὁποίας ὁ λόγος κριτωτέρω.

ΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἐπὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δ' αἰῶνος μία εὐρεῖα συλλογὴ συνοδικῶν κανόνων περιλαμβάνουσα εἰς ἰδιαίτερα κεφάλαια τοὺς κανόνας τῶν συνόδων Νικαίας, Ἀγκύρας, Γάγγρας, Ἀντιοχείας (330/341), Λαοδικείας, Κωνσταντινουπόλεως (381) παρ' ὅλον δὲ ὅτι ἦτο ἰδιωτικῆς προελεύσεως, αὐτὴ ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας⁷. Τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον, μεταποιηθὲν κατόπιν τῶν μεταγενεστέρων ἐπεξεργασιῶν ἐχάθη, ἐκπροσωπεῖται δὲ σήμερον ἀπὸ δύο μεταφράσεις, τὴν λατινικὴν γενομένην κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ε' αἰῶνος καὶ τὴν συριακὴν γενομένην εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ.

Ἡ νέα προσπάθεια κωδικοποίησεως τῶν κανόνων ἐγκαινιάζεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς εἶναι πολὺ φυσικὸν ἄλλωστε.

Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν εὕρισκόμενος ὁ Ἰωάννης ὁ Σχολαστικὸς, κατήρτισε

⁶ Ἀντιστοιχῶς PG 56, 589-594. PG 59, 553-568.

⁷ Βλ. τόμον Γ' σ. 69.

τὴν *Συναγωγὴν Κανόνων εἰς Πεντήκοντα τίτλους*, ὅπου εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦ προϋπάρχοντος σώματος συνοδικῶν κανόνων, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, προσέθεσε τοὺς κανόνας τῆς Σαρδικῆς καὶ τῆς Χαλκηδόνος, ὡς καὶ τοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ὁ Ἰωάννης ἐταξινόμησε τὸ ὑλικὸν κατὰ διάφορον τρόπον, ἀλλὰ πάντως παρέθεσε τοὺς κανόνας κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν σειρὰν τὴν ὁποίαν ἔχουν εἰς τὴν ἐπιμέρους συνοδικὴν συλλογὴν ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται. Ὅριστικὴν μορφήν ἔλαβεν ἡ συλλογὴ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου κατὰ τὸ 570.

Μία ἄλλη συλλογὴ, τῆς ὁποίας ἴσως ἐπωφελήθη ὁ Ἰωάννης, εἶχε καταρτισθῆ ἀπὸ ἄγνωστον συντάκτην κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Ἰουστινιανοῦ βεβαίως, ἢ τῶν *Ἐξήκοντα τίτλων*, ἢ ὁποία ὅμως ἐχάθη. Καὶ μία τρίτη, ὀλίγον μεταγενεστέρα, ἢ τῶν *Ὀγδοήκοντα ὀκτὼ τίτλων*, ἐπίσης ἐχάθη.

Σύνοψιν κανόνων παρουσίασεν ὁ Στέφανος Ἐφέσου, τὸν 6^ο ἢ 7^ο αἰῶνα, ἢ ὁποία ἐνεσωματώθη εἰς τὴν συλλογὴν, τὴν ὁποίαν κατήρτισεν ἀργότερα Συμεὼν ὁ Μεταφραστής.

Ἡ κωδικοποίησις ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς ἐπιἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διατάξεις. Κατ' ἀρχὰς ἐσχηματίσθη μία συλλογὴ ἐξ εἰκοσιν ἐνὸς διαταγμάτων, εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθησαν ἀργότερα τέσσαρες Νεαραὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ σύνολον τοῦτο, ἀποκληθὲν *Συλλογὴ τῶν Ἐἰκοσι Πέντε Κεφαλαίων*, συνήφθη ὡς παράρτημα εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν κανονικὴν συλλογὴν τῶν *Ἐξήκοντα τίτλων*· ἀλλ' ἐνῶ ἡ κανονικὴ ἐκείνη συλλογὴ ἐχάθη, ἡ παροῦσα διεσώθη.

Αἱ Νεαραὶ προσετέθησαν εἰς τὸ ὡς ἄνω παράρτημα ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἦδη ὁ Ἰωάννης Σχολαστικός, πρῶτος αὐτὸς πιθανώτατα, εἶχε καταρτίσει μίαν συλλογὴν Νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ γνωστὴν ὑπὸ τὸν τίτλον *Συλλογὴ τῶν Ὀγδοήκοντα ἐπτὰ κεφαλαίων*. Αὕτη περιέχει τμήματα καὶ συντόμοις ἐκθέσεις Νεαρῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ἐκκλησιαστικὰ θέματα, καὶ δὴ ἀπὸ τὸ 535 ἕως τὸ 546. Ἐκ τῆς χρονολογίας ταύτης καθίσταται πιθανὸν ὅτι ἡ συλλογὴ κατηρτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὀλίγον μετὰ τὸ 545, καὶ ἄρα εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπου ἔμενε τότε.

Ἐπὶ τῇ βάσει προεργασίας, καὶ δὴ τῆς ἐπιτομῆς Νεαρῶν, γενομένης ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Ἐμμεσηνοῦ τὸ 572, ὡς καὶ ὑπομνήματος εἰς τὸν Ἰουστινιανεῖον Κώδικα τοῦ νομικοῦ Ἀνατολίου, κατηρτίσθη ἡ ἀξιόλογος *Τριμερὴς Συλλογὴ*, κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 6^ο αἰῶνος.

Δεκατέσσερας Νεαρὰς ἐπὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου εἰδικῶς – τοῦ γάμου καὶ τῶν τέκνων – περιέχει ἡ *Ἀμβροσιανὴ Συλλογὴ*, ἢ ὁποία σώζεται εἰς ἐπεξεργασίαν τοῦ 7^ο αἰῶνος.

Ἡ στενὴ σύνδεσις νόμων καὶ κανόνων, τὴν ὁποίαν ἠγκαινίασεν ὁ Ἰουστινιανὸς ὠδήγησεν ἀνέτως καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν λεγομένων Νομοκανόνων οἱ ὁποῖοι περιεῖχον συγχρόνως αὐτοκρατορικοὺς νόμους ἀναφερομένους εἰς ἐκκλησιαστικὰ θέματα καὶ ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας εἰς κατηγορίας κατ' ἀντικείμενον ταξινομημένας. Καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ εἶδος ἡ πρώτη ὤθησις ἐδόθη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

Ὁ πρῶτος εἰς γνώσιν ἡμῶν Νομοκάνων εἶναι ὁ τῶν *Πεντήκοντα τίτλων*, ὁ ὁποῖος κατηρτίσθη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν πιθανῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικού (582–602). Ὡς βᾶσιν ἔχει τὴν ἀπόλεσθεισαν συλλογὴν τῶν Ὑγδοήκοντα ὀκτώ τίτλων καὶ τὰς ἐπεξεργασίας τῶν νομοθετικῶν συλλογῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῶν Διγέστων, τοῦ Κώδικος καὶ τῶν Νεαρῶν. Μεγάλῃ ἦτο ἡ τύχη τοῦ Νομοκάνωνος τῶν *Δεκατεσσάρων τίτλων*, συνταχθέντος ἀπὸ ἀγνωστον πρόσωπον κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισί τοῦ ζ' αἰῶνος, καὶ δὴ μετὰ 629 καὶ 640¹⁰. Ἐπομένως δὲν φαίνεται νὰ ἔχη σχέσιν μὲ τὸν Ἰωάννην τὸν Νηστευτὴν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται ἐνίοτε. Ὁ Νομοκάνων αὐτὸς ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν γενομένην προεργασίαν, καὶ δὴ τὴν τριμερῆ συλλογὴν καὶ τὰς συλλογὰς κανόνων. Ὑπέστη ἐπανειλημμένας ἐπεξεργασίας, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων εἶναι δύο· ἡ γενομένη κατὰ τὸ 883 ἐπὶ Φωτίου καὶ ὑπὸ τὴν μέριμναν αὐτοῦ, διὸ καὶ ἔκτοτε ἀποκαλεῖται Νομοκάνων τοῦ Φωτίου, καὶ ἡ γενομένη περὶ τὸ 1090 ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Βεστῆ, ὁ ὁποῖος προσέθεσεν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ κείμενον τῶν νόμων καὶ κανόνων, ἐνῶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Νομοκάνων παρέπεμπεν ἀπλῶς εἰς τὸ κείμενον.

Αἰρεσιολόγοι

Ἐξετάζομεν δύο σημαντικούς, ἂν καὶ παραθεωρημένους κατὰ τὰ ἄλλα αἰρεσιολόγους, βασικῶς διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ βάρος τῆς διαπραγματεύσεως δίδουν ὄχι εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν διδασκαλίαν, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι αὐτῶν, ἰδιαιτέρως ὁ πρῶτος. Εἰς ἄλλην συνάφειαν θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλα παρόμοια κείμενα, ὡς εἶναι τὰ τοῦ Μεθοδίου Κωνσταντινουπόλεως.

ΤΙΜΟΘΕΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ πρεσβύτερος οὗτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ ἀξιόλογον ἔργον του *Περὶ διαφορᾶς τῶν προσερχομένων τῇ ἀνωμίτῃ ἡμῶν πίστει*, τὸ ὁποῖον προσεφώνει εἰς τὸν πρεσβύτερον καὶ χαρτοφύλακα τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκοκρατείων Ἰωάννην. Ἐπειδὴ μνημονεῖαι τὴν σύνοδον τοῦ 553, ὄχι ὁμῶς καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Μονοθελητισμοῦ¹¹, πρέπει νὰ ἔγραψε μετὰ τῶν δύο χρονολογιῶν καὶ πιθανῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος.

Μετὰ τὴν ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν τὸ ἔργον περιέχει μίαν βραχεῖαν ἐξιστόρησιν τῶν αἱρέσεων ἀπὸ τῆς πρώτης ἐποχῆς μέχρι καὶ τοῦ ζ' αἰῶνος, στηριζομένην ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τοὺς παλαιοὺς αἰρεσιολόγους, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν προσωπικὴν ἐνημέρωσιν περὶ τῶν συγχρόνων αἱρετικῶν ρευμάτων. Τμήματα τῆς ἐκθέσεως αὐτῆς, ἰδίως τὸ περὶ Λιακρινομένων, ἀπετέλουν ἰδιαιτερον δοκίμιον.

Ἐν τέλει ἐκτίθενται οἱ ὄροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους γίνονται δεκτοὶ εἰς τὴν Ἐκ-

¹⁰ Ὁ ἴδιος συντάκτης κατήρτισε καὶ μίαν Σειρὰν εἰς τὰς Διγέστας. Ἐπισήμως ἐνεφανίσθη περὶ τὸ 630.

κλησίαν οἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων προσερχόμενοι, ταξινομούμενοι εἰς τρεῖς κατηγορίας, ἦτοι

α) Τῶν ὑποχρεουμένων εἰς βάπτισιν, ὡς νὰ ἤρχοντο ἀπὸ ἐκτὸς Χριστιανισμοῦ κύκλους. Εἰς τούτους περιλαμβάνονται οἱ παλαιοὶ αἰρετικοὶ καθ' ὅλας τὰς παραφυάδας τῶν, οἱ δυαρχικοὶ Μανιχαῖοι, οἱ Σαβελλιανισταί, οἱ Παυλιανισταί, οἱ Εὐνομιανοὶ καὶ, παραδόξως, οἱ Πελαγιανισταί.

β) Τῶν δεομένων ἀπλῶς τοῦ χρίσματος ἦτοι τῶν προερχομένων ἀπὸ τοὺς Τεσσαρσκαυδεκατίτας, τοὺς Ναυατιανούς, τοὺς Ἀρειανούς, τοὺς Πνευματομάχους καὶ τοὺς Ἀπολιναριστάς.

γ) Τῶν ὑποχρεουμένων εἰς ἀπλοῦν ἀναθεματισμὸν τῆς οἰκείας αἱρέσεως, οἱ ὅποιοι εἶναι κυρίως οἱ περὶ τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα πλανώμενοι, ὡς οἱ Νεστοριανοὶ καὶ αἱ πολυάριθμοι κατὰ τὸν 5^ο αἰῶνα παραφυάδες τῶν Μονοφυσιτῶν, πολλὰι τῶν ὁποίων εἶναι δι' ἡμᾶς σήμερον ἀπλᾶ ὀνόματα, οἱ Μαρκιανισταί¹², οἱ Μεσσαλιανοὶ καὶ αἱ μεταγενέστεραι παραφυάδες τῶν, τὰς ὁποίας γνωρίζει καλῶς ὁ Τιμόθεος.

Τὸ δοκίμιον *Περὶ τῶν δύο φύσεων* τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον τοῦ ἀπέδωσεν ὁ Meursius, ἀνήκει εἰς τὸν Μάξιμον.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ ΚΑΙ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον περίπου ἔγραψε καὶ ὁ ἱερομόναχος Γεώργιος τὸ ἔργον *Κεφάλαια περὶ αἱρέσεων*, ἀλλ' αὐτὸς ἐνδιαφέρετο περισσότερο ἀπὸ τὸν Τιμόθεον διὰ τὰς δοξασίας τῶν αἰρετικῶν, διὸ καὶ συγκεφαλαιώνει συστηματικῶς τὰς διαφόρους ομάδας εἰς εὐρυτέρας ἐνότητας. Φυσικὰ ἐκκινεῖ καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων αἱρέσεων, ἦτοι τῶν Μανιχαίων καὶ τῶν Γνωστικῶν καὶ προχωρεῖ κατὰ χρονολογικὴν, ὑποτίθεται, σειράν. Περὶ τῶν παλαιῶν αἱρέσεων ἀντλεῖ ὕλικὸν ἀπὸ τὸν Ἐπιφάνιον Κύπρου, ὡς ὁμολογεῖ εἰς τὸν πρόλογον καὶ τὸν ἐπίλογον αὐτοῦ. διὰ δὲ τὰς μεταγενεστέρας ἀρύεται ἀπὸ ἄλλα γραπτὰ ἔργα καὶ ἀπὸ τὴν προσωπικὴν του ἐνημέρωσιν. Ἐξ ὅλων τῶν τμημάτων τοῦ ἔργου τὸ ἐκτενέστερον εἶναι τὸ περὶ τοῦ Ὠριγένους, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζει συμπάθειαν, καὶ τῶν Ὠριγενιστῶν.

Τὸ ἔργον ἀφιερώνεται πρὸς ἓνα σύγχρονόν του Ἐπιφάνιον, τὸν ὁποῖον καλεῖ τέκνον πιστότατον¹³.

Ἐγράψεν ἐπίσης ἔργον σχετικὸν μὲ τὸ *Πασχάλιον*, ἀφιερούμενον πρὸς τὸν πνευματικὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην, διάκονον καὶ μοναχόν, τοῦ ὁποῖου σώζονται δύο ἐνδιαφέροντα τεμάχια, ἦτοι πρῶτον μία ἐκθεσις περὶ τῶν Τεσσαρσκαυδεκακιτῶν καὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα καὶ μία ἐκθεσις περὶ τῶν τριῶν πόλων τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καὶ τῶν ἰνδικτιῶνων. Ὁ ὑπολογισμὸς τῆς ἑορτῆς καθηρτίσθη τὸ ἔτος 638–639, δύο ἔτη πρὸ τοῦ παρομοίου ἔργου τοῦ Μαξίμου.

12. Διάφοροι τῶν ἀρχαίων Μαρκιωνιτῶν.

13. Ἀφιερωτικὸς πρόλογος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ' ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ

- G. VOEL, H. JUSTEL, *Bibliotheca juris canonici vetus II*. Paris 1661, 499-602, ἡ Συναγωγή τῶν πενήτηκοντα τίτλων.
- V. ΒΕΝΕΣΙΝΙČ, *Joannis Scholastici Synagoga L. titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica*, I, Abhandl. Bayer. Ak. Wiss. ser. XIV, München 1937, 1972².
- G. E. HEIMBUCH, *Anecdota I*, Leipzig 1840, 202-234, Συλλογὴ ὀγδοήκοντα ἑπτὰ κεφαλαίων.
- J. PITRA, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta II*, Romae, 1868, 368-374 προσθήκαι εἰς Συναγωγὴν, 385-405 τὰ ὀγδοήκοντα ἑπτὰ κεφάλαια.
- L. PETIT, *Dict. de Théol. Cath.* 8° 1, 829-831.
- E. ΠΕΡΜΑΝ, *Dict. du Droit Can.* 6, 118-120.
- T. ΓΡΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Θρ. Ηθ. Έγκ.* 6, 1207-1208.
- V. GRUMET, *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople I* (1932), ἀρ. 250-259.
- E. SCHWARTZ, *Die Kanonensammlung des Johannes Scholasticus*, Sitzungsber. Bayer. Ak., München 1933, Heft 6.
- P. VANDEN VÛN, «L'accession de Jean le Scholastique au siège patriarcal de Constantinople en 565». *Byzantion* 35(1965), 329-352.

ΙΩΑΝΝΗΣ Α' ΝΗΣΤΕΥΤΗΣ

Λογος περί μετανοίας καὶ ἐγκρατείας καὶ καρθενίας

PG 88, 1937-1977.

E. A. W. BUDGE, *Coptic Homilies in the dialect of Upper Egypt*, London 1910, 1-45 κοπτική μετάφρασις, 147-191 ἀγγλική μετάφρασις, 289-338 συριακή μετάφρασις, 339-379 ἀγγλική μετάφρασις.

ΜΑΚΑΡΙΟΥ, Νοέμβριος 1335-1356, παλαιοσλαβική μετάφρασις.

Γεωργιανή μετάφρασις, βλ. M. van Esbroeck, *Les homéliaires*, σ. 117έξ.

Διδασκαλία Μοναζουσῶν. Παραίνεσις

L.-B. PITRA, *Spicilegium solesmense 4*, Parisiis 1858, 416-428. Διδασκαλία. Αὐτόθι 4, 442-444 καὶ 2, 235έξ. Παραίνεσις.

Κανονάριον

J. MORINUS, *Commentarius historicus de disciplina... poenitentiae*. Parisiis 1651, Appendix 101-117.

N. ZAUZERSKIJ, A. HAHANOV, *Nomokanon Ioanna Postnika v ego redakcia gruzinskoj, grčeskoj i slavianskoj* Moskva 1902.

N. СУВОРОВ, *Vizantinskij Vremennik* 8(1901), 422-434, παλαιοσλαβική μετάφρασις.

Διδασκαλία πατέρων

N. СУВОРОВ, *Vizantinskij Vremennik* 8(1901), 398-402. 415-422. παλαιοσλαβική μετάφρασις.

- J. MORINUS, *Commentarius*, ὡς ἄνω 77–90 (=PCi 88, 1889–1917), Ἀκολουθία καὶ Τάξις.
 J. MORINUS, *Commentarius*, ὡς ἄνω 91–97 (= PCi 88, 1920–1932), Λόγος.
 Α. Ι. ΑΙΜΑΖΟΝ, «Κανοναγίη Μοναχῶν Ἰωάννα», *Zapiski Πανεπιστημίου Ὀδησσού* 109, Ὀδησσός (1907), 158–168.

Κανονικὸν

- I.–B. PITRA, *Spicilegium Solesmense* 4, Parisiis 1858, 429–435. Τὸ 51 ἐπιτίμια.
 ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΣ, *Κανονικόν*. Κωνσταντινούπολις 1800, 312–325. Ἐπιτίμια συνειλεγμένα ὑπὸ Μ. Βλαστάρεως.
 ΝΙΚΟΛΑΙΟΣ ΑΓΙΟΡΙΣΤΗΣ, *Πηδάλιον* Leipzig 1800, 487–497, ὁμοίως.
 Γ. ΡΑΛΛΗΣ, Μ. ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων* 4, Ἀθήναι 1854, 432–445, ἄλλα ἐπιτίμια παρὰ Μ. Βλαστάρεως.

Μελέται

- V. GRUMEL, *Les regestes du Patriarcat de Constantinople* I, ἄρ. 264–272.
 Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ, *Θρ. Ἱθ. Ἐγκυκλ.* 6, 1210–1211.
 D. STERNON, *Dict. de Spirit.* 8(1972), 586–589.
 K. HOLL, *Enthusiasmus und Bussgewalt*, Leipzig 1889, 289–292.
 E. HERMAN, «Il più antico penitenziale greco», *Or. Chr. Per.* 19(1953), 70–127.
 J. GOULIARD, Εἰς *Annuaire de l' école pratique des Hautes Etudes*, V^e section, T. 85, Paris (1977), 365–370.

Αἱ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

- H. J. SCHRÖDER, *Disciplinary decrees of the general councils*, London 1937.
 ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΑΡΧΟΝΓΙΩΝΗΣ, *Περὶ τῆς κωδικοποιήσεως τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν διατάξεων ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, Θεσσαλονίκη 1970.

Κανόνες

- Διὰ τὰς συλλογὰς τῶν πενήτηκοντα τίτλων καὶ τῶν ὀγδοήκοντα ἐπτὰ κεφαλαίων βλ. βιβλιογραφίαν εἰς Ἰωάννην Γ' Σχολαστικόν, ἀνωτέρω.

Νόμοι καὶ Νεαραὶ

- G. E. HESSEBACH, *Anecdota II*, Leipzig 1840, 145έξ. Τὰ εἴκοσι πέντε κεφάλαια.
 G. VOEL, H. JUSTEL, *Bibliotheca juris canonici* II, Paris 1661, 1223έξ. Ἡ τριμερὴς συλλογή.
 P. NOMILLES, *Les collections des Nouvelles de l' empereur Justinien*, Paris 1912, 229–230, τὰ εἴκοσι πέντε κεφάλαια, 236–237 ἢ τριμερὴς συλλογή, 237–240, ἢ Ἀμβροσιανή.

Νομοκάνονες

- K. E. ZACHARIAE VON LINGENHAL, *Die griechischen Nomokanones*, Mémoires de l' Acad. Imperiale des Sc. VII 23,7, Petersburg 1877.– *Die Handbücher des geistlichen Rechts aus den Zeiten des untergehenden Herrschaft*, Petersburg 1881.
 Κ. ΛΥΘΟΥΝΙΩΤΗΣ, *Νομοκανονικαὶ Μελέται*, Ἀθήναι 1917.
 L. WENGER, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, 285–325.

Νομοκάνων τῶν πενήτηκοντα τίτλων

- G. VOEL, H. JUSTEL, *Bibliotheca juris canonici* II, Paris 1661, 603–660.

Νομοκάνων τῶν δέκα τεσσάρων τίτλων

G. VOEL, H. JUSTEL, *Bibliotheca juris canonici II* Paris 1661, 781έξ.

Γ. ΡΑΛΛΗΣ, Π. ΠΟΙΛΗΣ, *Σύνταγμα* I.

J. PITRA, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta II*, 415–642.

PG 104,441–976.

V. N. BENEŠEVIČ, *Syntagma XIV' titulorum sine scholis secundum versiones palaeoslavicam adjecto textu graeco*, Petropoli 1906–1907.

K. E. ZACHARIAE VON LINGENTHAL, *Ueber den Verfasser und die Quellen des Nomokanon in 14 Titeln*, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν Πετρούπολεως VII, 32,16, Petersburg 1885.

V. N. BENEŠEVIČ, *Η κανονική συλλογή τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ ζ' αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 883*, ρωσιστι, Petersburg 1905.

ΛΙΠΣΜΑΝΑΡΙΤΗΣ ΚΛΑΑΣΙΤΟΣ, «Μελέτη περὶ τοῦ Νομοκάνονος τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Φωτίου», *Νέα Σιών* 2(1905) καὶ 3(1906), εἰς ἑπτὰ συνεχείας.

ΤΙΜΟΘΕΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ

PG 86, 9–74.

V. BENEŠEVIČ, *Syntagma XIV' Titulorum*, ὡς ἄνω, 707–738.

F. AMANN, *D. de Théol. Cath.* 15, I, 1139–1140.

H. G. BECK, *Kirche und theol. Literatur im byz. Reich*, 401έ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ

FR. DIEKAMP, «Der Mönch und Presbyter Georgios, ein unbekannter Schriftsteller des 7. Jahrhunderts», *Byz. Zeit.* 9(1900), 14–51.

M. RICHARD, «Les Chapitres à Ériphane sur les hérésies de Georges hiéromoine», *Παλ. Ἐκ. Βυζ. Σκοπ.* 25(1955), 331–362 (= *Opera Minora III*, ἀρ. 61). «Le traité de Georges hiéromoine sur les hérésies», *Rev. Ét. Gr.* 28(1970), 231–269 (= *Opera Minora III*, ἀρ. 62).

ΟΙ ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΟΥ ΣΤ' ΑΙΩΝΟΥΣ

Ὁ ἕκτος αἰὼν ἦτο ἐξόχως δημιουργικός διὰ τὴν χριστιανικὴν θεολογικὴν γραμματείαν καὶ τοὺς συναφεῖς μὲ αὐτὴν κλάδους· ἰδιαιτέρως δημιουργικός ἦτο ἐπίσης διὰ τὴν ἀπολογητικὴν γραμματείαν. Ὁ συντελέσας εἰς τοῦτο λόγος ἦτο ἡ τελευταία ἀναλαμπὴ τῆς θεολογούσης νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας τὸν πέμπτον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἕκτου αἰῶνος, ἡ ὁποία καὶ προεκάλει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἀντιρρήσεως ἢ τοῦ συμβιβασμοῦ ἢ τῆς διαφωτίσεως.

Ἐπειδὴ εἰς τὸ παρὸν τμῆμα θὰ συμπεριλάβωμεν πρὸς ἐξέτασιν ὠρισμένους ἐκ τῶν συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι συνήθως τοποθετοῦνται εἰς ἄλλην συνάφειαν —εἰς τοὺς δογματικούς δηλαδὴ ἢ εἰς τοὺς αἱρετικούς— πρέπει νὰ αἰτιολογήσωμεν τὴν ἀποψιν ἡμῶν. Τὸ Νεοπλατωνικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον βαθμιαίως ἐλάμβανε θρησκευτικωτέραν ἰκφὴν, τὸν ε' αἰῶνα εὑρέθη εἰς ἀπροσδόκητον ἔξαρσιν διὰ τῆς λεγομένης ἀθηναϊκῆς σχολῆς, τῆς ὁποίας κύριος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ Πρόκλος (410—485). Ὁ φιλόσοφος οὗτος μεταβαλὼν τὰς βάσεις φιλοσοφίσεως τοῦ Πλωτίνου, διεμόρφωσεν ἐν σύστημα τριάδων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν αὐτοτέλειαν καὶ αὐτάρκειαν. Εἰς ἐκάστην τριάδα ὑπάρχει τὸ μὴ μετεχόμενον, τὸ μετεχόμενον καὶ τὸ μετέχον. ὅσον δὲ συγκεκριμένη εἶναι μία τριάς τόσον ἀτελεστέρα εἶναι. Εἰς τὴν κορυφὴν ὅλων εὐρίσκεται τὸ ἐν, τὸ ἀναίτιον αἷτιον. Ὅλα δὲ αὐτὰ ἀνεμγνύοντο ὑπὸ τοῦ Πρόκλου μὲ σειρὰν θεουργικῶν τελετῶν.

Παρατηρεῖται αὐτὴν τὴν ἐποχὴν στενωτάτη φιλοσοφικὴ ἐπικοινωνία μετὰ τὴν Ἀθηνῶν καὶ Ἀλεξανδρείας, εἰς τὴν ὁποίαν διεμορφώθη παρομοία φιλοσοφικὴ τάσις. Ἄλλ' ἡ κίνησις αὕτη ὑπῆρξεν ἐφήμερος. Τὸ 529 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκλείσει τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν. Πολλοὶ θεωροῦν τὴν πράξιν αὐτὴν ὡς κτύπημα κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ σχολὴ ἐφυτοζῶει, διότι δὲν εἶχε πλέον μαθητὰς, κατ'ὸν τῆς πλήρους ὑποχωρήσεως τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας. Οὕτω τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος ἀπετέλει ἀπλῶς πιστοποιήσιν τοῦ θανάτου τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας. Ἄλλωστε καὶ ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐκλείσει, χωρὶς νὰ ἔχη ἐκδοθῆ πρὸς τοῦτο διάταγμα.

Μερικοὶ ἐκ τῶν μαθητῶν τῶν σχολῶν τούτων, Χριστιανοὶ ἐκ γεννήσεως ἢ ἐκ προσηλυτισμοῦ, ἀνενέωσαν τὴν ἀπολογητικὴν γραμματείαν εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἔργον των θὰ ἐθεωρεῖτο μᾶλλον περιττόν. Ἐπολέμησαν τὰς ἀπόψεις τῶν διδασκάλων των, ἐνίοτε δὲ καὶ τῶν παλαιότερων φιλοσόφων μὲ τὰ ὄπλα τῆς φιλοσοφίας.

Προφανώς κανείς δεν θά ἔχη ἀντίρρησην νά τοποθετήσωμεν εἰς αὐτήν τὴν κατηγορίαν τοὺς θεολόγους τῆς Γ' αἰῆς, ἀλλὰ μᾶλλον θά ὑπάρξῃ ἀντίρρησης ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Διονυσίου, τὸν ὁποῖον οἱ πολλοὶ τοποθετοῦν μεταξὺ τῶν δογματικῶν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ Διονύσιος προβάλλει τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν διὰ μέσων τὰ ὁποῖα θά ἐγίνοντο ἀποδεκτὰ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Ἰωάννης Φιλόπonos ἦτο μὲν μονοφυσίτης, ἀλλ' ὡς φιλόσοφος ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀπολογητῶν. Βεβαίως ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν φιλοσοφίαν ἔδωκεν ὤθησιν εἰς τὴν διατύπωσιν παραδόξων δοξασιῶν ἐπὶ βασικῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τοῦτο παρατηροῦμεν καὶ εἰς μίαν πολυπληθεῆ ὁμάδα θεολόγων, τοὺς ὁποῖους ἐξετάζομεν εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τοῦ παρόντος τμήματος.

Ἐπειδὴ πρὶν παρέλθῃ πολὺς χρόνος τὰ θεολογικὰ ἐνδιαφέροντα μετεβλήθησαν, τὸ πλεῖστον τῶν προϊόντων αὐτῆς τῆς γραμματείας ἐχάθη, ἀλλ' ὅσα ἔχουν διασωθῆ δεικνύουν ὅλον τὸ σφριγὸς της.

Ἐξ ἄλλου ἡ καλλιέργειά της ἀνεκόπη ἐντὸς ὀλίγου, διότι μὲ τὴν ἄκρατον χρῆσιν φιλοσοφικῶν μεθόδων καὶ ἐνοιῶν ἡ χριστιανικὴ θεολογία ὠδηγεῖτο εἰς ἀλλοτρίας ἀτραπούς· καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβε μέτρα, ὥστε νά σταθεροποιηθῆ ἡ χριστιανικὴ σκέψις εἰς τὰ παραδεδομένα, ἐντὸς τῆς σταθεροποιήσεως τοῦ ὅλου πλαισίου τῆς αὐτοκρατορίας, πολιτικοῦ, νομικοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ. Οὕτω κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος συνέβη ὅ,τι ἐπρόκειτο νά συμβῆ καὶ πολὺ ἀργότερα, εἰς τὰ τέλη τοῦ 11' αἰῶνος· ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνήργησε τώρα, ὅπως ἐπρόκειτο νά ἐνεργήσῃ κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνός.

Α΄ Η ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΓΑΖΗΣ

Ἡ Γάζα ἦτο μία ἀπὸ τὰς προνομιούχους πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, διότι εὐρίσκετο εἰς τὴν τοποθεσίαν, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ πέρασμα ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ χιλιετίας συνέδεε δύο πλουσίας αὐτοκρατορίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσσυρίας, διὸ καὶ ἡ θέσις τῆς δὲν ἦτο μόνον προνομιούχος, ἀλλὰ καὶ ἐπισημῆς. Ἦτο μία ἀπὸ τὰς φιλισταϊκὰς πόλεις, ἴσως ἡ μεγαλυτέρα, αἱ ὁποῖαι ἔμειναν ἐκτὸς πάσης ἰσραηλιτικῆς ἐπιρροῆς. Ὁ Ἰσραηλῆτης ἥρωες Σαμψών, ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς Κριτὰς τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα π.χ., ἐδῶ ἐξελογιάσθη ἀπὸ τὴν Δαλιδά καὶ ἐδῶ ἐφυλακίσθη καὶ εὗρε τὸν θάνατον. Ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς αὐτὴν τὴν εὔρεν ἴσην σχεδὸν εἰς ἕκτασιν μὲ τὰς Σάρδεις. Κατὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν ὁ πληθυσμὸς τῆς ἦτο ἀνάμικτος ἑλληνοσημιτικὸς, ἀλλὰ τὸν 8^{ον} αἰῶνα μ.Χ. ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς εἶχεν ὀλοκληρωθῆ.

Βεβαίως εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἐλειτούργουν σχολαὶ ἀπὸ παλαιότερων χρόνων, ἀλλ' εἰς σπουδαῖον κέντρον παιδείας ἀνεπτύχθη αὕτη μετὰ τὴν βαθμιαίαν παρακμὴν τῆς Καισαρείας Παλαιστίνης, τὸν 6^{ον} δὲ αἰῶνα αἱ σχολαὶ τῆς ἀπετέλεσαν πραγματικὸν πανεπιστήμιον, ὅποτε ἡ πόλις ὠνομάσθη «φίλη τῶν μουσῶν», κατὰ σχόλιον τοῦ παλατινοῦ χειρογράφου τῆς Ἀνθολογίας. Εἰς τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου διευθυντὴς τῶν σχολῶν ἦτο ὁ χριστιανὸς λόγιος Προκόπιος, τοῦτον δὲ διεδέχθη ὁ ἔθνικὸς Χορίκιος, διάσημος ρήτωρ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἠκμασαν τρεῖς ἐξαίρετοι θεολόγοι ἐκ Γάζης, ὁ μνημονευθεὶς Προκόπιος, ὁ Ζαχαρίας καὶ ὁ Αἰνείας, ἀποτελοῦντες ἰδίαν σχολήν. Οἱ λόγιοι οὗτοι κατεῖχον πλουσίαν μόρφωσιν, ἐγνώριζον καλῶς τὴν κλασικὴν λογοτεχνίαν καὶ εἰς τὰ ἔργα των, γρυμμέναι εἰς γλῶσσαν καθαρὰν καὶ ρέουσαν, καὶ εἰς ἐντόνως χρωματισμένον ὕφος, ἀφθονοῦν αἱ ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος· παρὰ ταῦτα ἐπεδίωξαν ἀνανέωσιν τῆς ἀπολογητικῆς ἐναντι τῶν ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, παρακινούμενοι ἰδίως ἀπὸ τὴν προκλητικότητα τοῦ ἰσχυροῦ ἀκόμη συστήματος τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Ἀπὸ τοῦ 7^{ου} ἤδη αἰῶνος αἱ ἑλληνικαὶ φιλοσοφικαὶ κινήσεις διείδον καθαρὰ τὸν ἐκ μέρους τοῦ Χριστιανισμοῦ κίνδυνον δι' αὐτάς· ὄθεν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν θεολογικὴν πίστιν καὶ ἐξ ἐπιδράσεώς της οἱ ἀπομείναντες φιλόσοφοι συνηπίσθησαν γύρω ἀπὸ τὴν νεοπλατωνικὴν σχολήν, ἡ ὁποία ἐπεδίωκεν ἱκανοποίησιν, ὄχι μόνον τοῦ νοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς καρδίας. Ἔδω-

σαν μεγάλην προσοχήν εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἔγραψαν βίους τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Πλωτίνου, τοῦ Πρόκλου, τοῦ Ἰσιδώρου, ὡς ἀγίων, ὃ δὲ Ἰάμβλιχος προσέδωκεν ὀριστικῶς θρησκευτικὴν μορφήν εἰς τὸν Νεοπλατωνισμόν. Εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς Ἀθήνας ἦτο ἰσχυρότατος καὶ αἱ κύριαί προσπάθειαι τῶν Γαζαίων ἀπέβλεπον εἰς μείωσιν τῆς δυνάμεώς του.

ΑΙΝΕΙΑΣ Ο ΣΟΦΙΣΤΗΣ

Ὁ Αἰνείας ὁ Σοφιστής (460–536), προερχόμενος ἀπὸ τὰ περίχωρα τῆς Γάζης, ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Ἱεροκλέους. ἔπειτα δὲ ἐδίδαξεν εἰς τὴν πατρίδα του φιλοσοφίαν καὶ ρητορικὴν, ἐνῶ συγχρόνως κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἐκδίκου. Φαίνεται πολυταξιδευμένος ἄνθρωπος, καὶ ἀπὸ αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθῆ ὅτι ἴσως ἐδίδαξε καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας. Ἔζη μὲ πολλὴν ἀνεσιν¹, ἠρέσκετο εἰς τὰς εὐγενεῖς ἀσχολίας καὶ εἶχεν ἀφωσιωμένους φίλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Προκόπιος καὶ ὁ Γέσσιος. Αἱ ἐπιστολαὶ του τὸν παρουσιάζουν ὡς ἐραστὴν τῶν συναναστροφῶν καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ὅπως καὶ τὸν φίλον του Προκόπιον, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν «ὁ ἐμός Προκόπιος»². Κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς βραδείας ἀσθενείας του ὁ Γέσσιος, ἰατροφιλόσοφος, ἠμέλησε νὰ τοῦ προμηθεύσῃ φάρμακα, αὐτὸς δὲ παραπονοῦμενος τὸν ἠρώτα, μήπως νομίζει ὅτι ὁ πόνος δὲν εἶναι ἐξ ἴσου ὀχληρὸς καὶ εἰς τοὺς φιλοσόφους, ὅπως εἶναι εἰς τοὺς κοινούς ἀνθρώπους³.

Ἀπὸ ἐσφαλμένον ὑπολογισμὸν διετυπώνετο παλαιότερον ἢ ἄποσις ὅτι ἦτο ἐν ἀρχῇ εἰδωλολάτρης καὶ μετεστράφη ὄρμιος εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται ὀρθόν, ἐφ' ὅσον ὁ συζητητής, ὁ ὁποῖος τὸν ἐκπροσωπεῖ εἰς τὸν φιλοσοφικὸν του διάλογον, εἶναι ὁ Χριστιανὸς Εὐξίθεος καὶ ὄχι ὁ μεταστρεφόμενος ἐθνικὸς Θεόφραστος. Ἦτο λοιπὸν ἐκ γενετῆς Χριστιανός. Ἀπέθανεν εἰς προχωρημένην ἡλικίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ 536.

Εἰς τὸν διάλογον *Θεόφραστος*, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἔργον του⁴, μιμεῖται τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον μνημονεύει καὶ χρησιμοποιοῖ συχνότατα, καὶ μάλιστα ὄχι ἀνεπιτυχῶς, ἂν καὶ δὲν φθάνει εἰς τὴν ζωντάνειαν καὶ τὴν δραματικὴν κίνησιν τῶν διαλόγων ἐκείνου.

Κατὰ τὸ σκηρικὸν τοῦ διαλόγου, ὁ Εὐξίθεος, χριστιανὸς φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Συρίαν καὶ μαθητῆς τοῦ νεοπλατωνικοῦ διδασκάλου Ἱεροκλέους, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς, προετίθετο νὰ συνεχίσῃ τὰς σπουδὰς του εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἡ θαλασσοταραχὴ ὠδήγησε τὸ πλοῖον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὥστε ἀντὶ τοῦ Ἰλισσοῦ ἐφθασεν εἰς τὸν Νεῖλον. Ἐκεῖ συναντᾶται μὲ τὸν παλαιὸν συμφοιτητὴν του Αἴγυπτον, ὁ ὁποῖος τοῦ λέγει ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεχίσῃ τὸ ταξιδίον του, διότι αἱ Ἀθηναὶ ἤλθον ἤδη εἰς

ΑΠΟΛΟΙ ΣΤ ΑΙΩΝ σ δέ

1. Ἐπιστολή 1.
2. Ἐπιστολή 19.
3. Ἐπιστολή 19.
4. Φέρεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον του καὶ μὲ τὸν τίτλον *Περὶ ἀθανασίας ψυχῶν καὶ ἀναστάσεως σωματίων*.

τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοφράστου. Ὁ Αἴγυπτος φέρει εἰς ἐπαφὴν τοὺς δύο σοφοὺς, οἱ ὅποιοι ἀρχίζουν τὴν συζήτησιν, ἐνῶ αὐτὸς κρατεῖ μίαν βοηθητικὴν καὶ διακριτικὴν θέσιν.

Θέματα τοῦ διαλόγου εἶναι ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ προέλευσις τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν σωμάτων.

Κατ' ἀρχὴν ὁ Αἰνείας θέλει νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὰς ἀρνητικὰς ὀψεις τῆς περὶ ψυχῆς διδασκαλίᾳ του, καὶ κυρίως τὸ πρόβλημα τῆς προ-βιώσεως τῆς ψυχῆς, τῆς προϋπάρξεως, ἀνασκευάζων καταλλήλως τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Πορφυρίου, τοῦ Ἰαμβλίχου καὶ τῶν ἄλλων. Ἡ προϋπαρξὶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν μετενσωμάτωσιν· ἀλλ' ἐνῶ κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἐνσωματωμένης ζωῆς τῆς ψυχῆς καθίσταται ὀλίγον πολὺ ἐμφανὲς τὸ ἔργον τῆς ψυχῆς, δὲν ὑπάρχει καμμία ἐνδειξις περὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς λειτουργίας τῆς κατὰ τὸ στάδιον τῆς προϋπάρξεως· κανεὶς δὲν ἐνθυμεῖται τίποτε ἀπὸ τὰ γεγονότα κάποιου προηγουμένου ἐπιγείου βίου. Ἡ γνῶσις λοιπὸν, ἀντιθέτως πρὸς ὅσα ἐδίδασκεν ὁ Πλάτων, δὲν εἶναι ἀνάμνησις προηγουμένων ἐμπειριῶν, ἀλλὰ λειτουργία μιᾶς παρούσης καταστάσεως.

Ἐν συνδέσει μὲ τὸ θέμα τῆς προϋπάρξεως ὁ Αἰνείας ἐξετάζει ὠρισμένα ἠθικὰ προβλήματα, ὡς εἶναι τὸ τῆς θεοδικίας. Διὰ τί εἰς πολλὰς περιπτώσεις οἱ μὲν δίκαιοι δυστυχοῦν, οἱ δὲ ἄδικοι εὐτυχοῦν; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὁ Αἰνείας προβάλλει τὴν ἐνστασιν ὅτι δὲν γνωρίζομεν πράγματι ποιοὶ δυστυχοῦν καὶ ποιοὶ εὐτυχοῦν· διότι βεβαίως εὐτυχία δὲν εἶναι ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δύναμις καὶ δυστυχία δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις τούτων τῶν ἀγαθῶν. Τὸ ὅτι δὲν εὐρίσκονται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν ἰδίαν κατάστασιν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν «προαίρεσιν», τὸ αὐτεξούσιον⁵. Τὸ κακὸν κατ' αὐτὸν προέρχεται ἀπὸ τὰς ἀντιδράσεις, αἱ ὅποια προκυλοῦνται ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς λογικῆς ψυχῆς μὲ ἓν σῶμα τὸ ὁποῖον εἶναι αἰσθητόν. Βεβαίως δὲν ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι κακοὶ εὐτυχοῦντες καὶ ἄνθρωποι ἀγαθοὶ δυστυχοῦντες, ἐφ' ὅσον τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν καθημερινὴν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς κατωτέρω λόγους· πρῶτον ὅτι μερικοὶ ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θεωροῦνται ἀγαθοί, εἶναι ἴσως κατὰ βάθος κακοί, καὶ ἀντιστρόφως· δεύτερον ὅτι, ἂν ἡ ἀρετὴ διὰ πᾶν ἐπίτευγμά της ἐδέχετο ἀνταμοιβὴν ἐδῶ καὶ τώρα, θὰ ἔχανε τὴν αὐτοτέλειάν της· τρίτον ὅτι ὁ Θεὸς ἐνίοτε παρέχει εἰς κακοὺς ἄνθρώπους ἀγαθὰ ὡς μέσα διορθώσεως.

Τὰ ὄντα ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Λόγου κατὰ σειρὰν προτεραιότητος· πρῶτα ὁ νοητὸς κόσμος καὶ ἔπειτα ὁ αἰσθητός. Ὁ κόσμος φυσικὰ δὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς ἀθάνατος· ἂν ἦτο ἀθάνατος, δὲν θὰ ὑπῆρχον διαφοροποιήσεις εἰς τὴν κτίσιν, πράγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν τελείωσιν τῶν δημιουργημάτων. Ἐξ ἄλλου ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι θεία καί, ὡς ἐλέχθη, δὲν προϋπῆρχε τοῦ σώματος· φαίνεται ὡς νὰ ἐδημιουργήθη ἐπὶ τούτῳ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν καὶ εἶναι ἀθάνατος. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος διὰ τοῦ ὁποίου διεκοσμήθη τὸ σῶμα⁶.

5. PG 85,916.

6. PG 85,932C: «διεκοσμήσε μὲν τὴν ὕλην ἢ τὸ εἶδος ἀπὸ Θεοῦ».

Ἔλα τὰ αἰσθητὰ ὄντα εἶναι φθαρτά, καὶ αὐτὰ τὰ οὐράνια σώματα ἀκόμη, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ χάσμα τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ σῶμα εἰς τὸ μέλλον θὰ συναντήσῃ ἐκ νέου τὴν οἰκείαν ψυχὴν διὰ τῆς ἀναστάσεως, καθ' ὅσον ὁ σπερματικὸς λόγος εἶναι ἰκανὸς νὰ συγκεντρώσῃ καὶ ἀνασυγκροτήσῃ εἰς ἓν σύνολον τὰ διασκορπισθέντα στοιχεῖα τοῦ σώματος. Ἔλλωστε εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ μεταδώσῃ ἡ ψυχὴ τὴν ἀθανασίαν καὶ εἰς τὸ σῶμα. ὅπως ὁ ἥλιος μεταδίδει τὴν θερμότητά του εἰς τὸ ὕδωρ:

Κέντρον τοῦ κόσμου εἶναι διαπαντὸς ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅλη ἡ κτίσις δι' αὐτὸν ἐργάζεται⁸, διαφόρως πρὸς ὅσα πρεσβεύουν οἱ Νεοπλατωνικοὶ περὶ αἰτιότητος τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ πλατωνικοῦ κόσμου ὁ Χριστιανισμὸς τοποθετεῖ τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς πλατωνικῆς ψυχῆς, αὐτὸς τοποθετεῖ τὴν χάριν.

Ὁ Θεόφραστος ἐν τέλει πείθεται εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Εὐξιθέου καὶ διαδηλώνει τὴν ἀπόφασίν του ν' ἀποδεχθῇ τὸν Θεὸν τῶν Χριστιανῶν.

«Πείθομαι. Ἔδη γὰρ τῆς εὐμενείας αἰσθάνομαι τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ χαιρέτω μὲν ἀκαδημία, πρὸς ἐκείνον δὲ ἴωμεν. Αὐτὸς γὰρ ὁ Πλάτων μέχρι τούτου κελεύει πείθεσθαι Πλάτωνι, ἕως ἂν αὐτοῦ σοφώτερος ἀναφανῇ. Θεοῦ δὲ σοφώτερον οὐδέν»⁹.

Τοῦ Αἰνείου σώζονται 25 ἐπιστολαί, βραχείας ἐκτάσεως, γραμμέναι εἰς ρητορικὸν καὶ περίτεχνον ὕφος. Αὗται δὲν ἔχουν συμπεριληφθῆ εἰς τὴν PC¹ τοῦ Migne.

Ὁ Αἰνεῖας δὲν μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ δὲν παραπέμπει εἰς τὰς Γραφὰς καὶ τοὺς Πατέρας, ἀπὸ τὰ Χριστιανικά δὲ δόγματα ἀναφέρει μόνον τὸ τριαδικόν. Ὁρκίζεται εἰς τοὺς θεοὺς, προσεύχεται εἰς τὸν Δία, ὁμιλεῖ περὶ νέκταρος, κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος τὸν ἐμφανίζει νὰ πιστεύῃ εἰς αὐτά. Περὶ τοῦ Πλάτωνος, τὸν ὁποῖον πολεμεῖ εἰς πολλὰ σημεῖα ἀλλ' ἀκολουθεῖ εἰς ἄλλα τόσα, λέγει, «ὁ δὲ δὴ Πλάτων, ὁ ἡμέτερος πρόγονος»¹⁰. Ἦτο πλήρως ἐξοικειωμένος μὲ τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν θέσιν του. Δὲν ἀπηυθύνετο πρὸς Χριστιανούς τοῦ συνήθους τύπου, ἀλλὰ πρὸς λογίους, οἱ ὁποῖοι εἴτε ἦσαν ἔθνικοι εἴτε καίτοι Χριστιανοί, ἤρχοντο εἰς συνεχῆ ἀπαφὴν μὲ τοὺς Ἐθνικούς. Ἦτο στενώτερα συνδεδεμένος μὲ τὴν ἀρχαίαν παιδείαν ἀπὸ ὅσον ἦσαν οἱ Καππαδόκαι καὶ οἱ ἀρχαιότεροι ἀπολογηταί.

ΖΑΧΑΡΙΑΣ Ο ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ

Ὁ Ζαχαρίας, λόγῳ τῶν σπουδῶν καὶ τῶν ἀσχολιῶν του, ὀνομάζετο σχολαστικὸς καὶ ρήτωρ. Γεννηθεὶς εἰς τὴν πολίχνην Μαΐουμᾶ, λιμένα τῆς Γάζης, περὶ τὸ 468, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐσπούδασεν εἰς τὴν Γάζαν, ἔπειτα δὲ συνέχισε τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Βηρυτιόν· εἰς

τὴν πρώτην παρηκολούθησε μαθήματα ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας ὑπὸ τὸν Σώπατρον, εἰς τὴν δευτέραν παρηκολούθησε νομικά.

Ἡ συναναστροφή του μὲ νεοπλατωνικοὺς διδασκάλους καὶ συμφοιτητὰς ὤθησε καὶ αὐτόν, ὅπως καὶ τοὺς ἄλλους Γαζαίους, εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν θεμελιωδῶν προβλημάτων τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας πολὺ ἔνωρίς. Ἔλαβε μέρος εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν εἰδώλων εἰς Μανουτίν, τὴν ὁποίαν περιγράφει ὡς αὐτόπτης.

Ἦδη κατὰ τὸν χρόνον τῶν σπουδῶν του εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ Ζαχαρίας ἐγνωρίσθη καὶ συνεδέθη φιλικῶς μὲ τὸν συνομηλικόν του Σεβῆρον, ἔθνικὸν ἀπὸ τὴν Πισιδίαν, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἐκεῖ διετῆρει ἐπιφυλάξεις ἐναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰς τὴν Βηρυττόν, ὅπου ἠκολούθησε τὸν φίλον εἰσήχθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐβαπτίσθη εἰς τὴν Τρίπολιν. Ἐδιδάχθη μάλιστα οὗτος ἀπὸ τὸν Ζαχαρίαν τὰς μεθόδους τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ ἀκολούθως ἀπεσύρθη εἰς Μαΐουμᾶ διὰ νὰ μονάσῃ. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀσκησις ἦτο τὸ δεύτερον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον προσεῖλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ζαχαρίου· τὸ ἠγάπησε κατόπιν τῆς συναναστροφῆς του μὲ διασημοὺς ἀσκητὰς τῆς ἐποχῆς του, τῶν ὁποίων μάλιστα συνέταξε καὶ βιογραφίας.

Ἀλλ' ἐνῶ παρέσυρεν εἰς τὸν μοναχισμὸν τὸν νεόφυτον φίλον του Σεβῆρον, αὐτὸς μετέβαινεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ περίδοξον στάδιον τοῦ δικηγόρου, πιθανῶς τὸ 592. Ἄν κρίνωμεν ἀπὸ τοὺς τίτλους τοῦ σχολιαστικοῦ καὶ τοῦ ρήτορος, μὲ τοὺς ὁποίους τὸν γνωρίζει ἔκτοτε ἡ ἱστορία, ἡ ἐπιτυχία του εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ὑπῆρξε λαμπρά.

Ἐπὶ δεκαετίας παρέμεινε μετριοπαθῆς ὁπαδὸς τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Ὅταν ὁ νεανικὸς φίλος του Σεβῆρος ἦτο ὑποψήφιος διὰ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀντιοχείας, ἀλλὰ κατηγορήθη ὡς ἔθνικὸς (κατηγορία συνεχισθεῖσα διαπαντὸς ἔκτοτε), αὐτὸς ἦλθεν εἰς βοήθειάν του διὰ τῆς συντάξεως μιᾶς βιογραφίας του. Ἡ βιογραφία τοῦ Σεβῆρου φθάνει μέχρι τοῦ 512, ὅποτε οὗτος κατέλαβε τὸν θρόνον τῆς Ἀντιοχείας· ἐπομένως ἕως τότε ὁ Ζαχαρίας παρέμεινε φίλος τῶν Μονοφυσιτῶν, ἔστω καὶ δογματικῶς ἀδιάφορος. Ἀργότερα, ἴσως εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Α', ἐπέδωκεν ὁμολογίαν ὀρθοδόξου πίστεως. Ἐφ' ὅσον κατὰ τὸ 527 τοῦ ἐξητήθη νὰ ἀντικρούσῃ μανιχαϊκὴν πραγματείαν, ἦτο φυσικὰ ἀπολύτως εὐθυγραμμισμένος μὲ τοὺς ὀρθοδόξους, ἔστω καὶ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Μετ' ὀλίγον χρόνον ἀνεδείχθη εἰς μητροπολίτην Μυτιλήνης καὶ ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην μετέσχε τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συναθροίσεως συνόδου κατὰ τὸ 536, ὅπου κατεδικάσθησαν ὁ Ἄνθιμος Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ φίλος του Σεβῆρος Ἀντιοχείας ὡς μονοφυσῖται. Μόνον τότε δὲν ἐδίστασε νὰ παραβῆ τοὺς νόμους τῆς φιλίας¹¹. Ἦτο ὁμῶς τῶρα Νεοχρηθόνοιος. Ἀπέθανε πρὸ τοῦ 553, ἐφ' ὅσον εἰς τὴν Ἐ' Οἰκουμενικῇ Σύνοδον μετείχεν ὡς ἐπίσκοπος Μυτιλήνης ὁ διάδοχός του Παλλάδιος.

11. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Ζαχαρίας οὗτος εἶναι ἄλλο πρόσωπον, διάφορον τοῦ ρήτορος καὶ φίλου τοῦ Σεβῆρου, εἶναι ἀβάσιμος. Ἐπίσης προφανῶς ταυτίζεται μὲ τὸν Ζαχαρίαν, ὁ ὁποῖος φέρεται ὡς ἀδελφὸς τοῦ Προκοπίου.

Ἡ συγγραφικὴ παραγωγή τοῦ Ζαχαρίου, ἂν καὶ ὄχι πολὺ πλουσία, εἶναι ποικίλη καὶ ἀξιόλογος.

Ἀπὸ τῆς φοιτητικῆς τοῦ ἡλικίας τὸν προσελκυσε, ὅπως εἶναι εὐλογον, τὸ ἀπολογητικὸν εἶδος, καὶ τὰ ἐνδιαφέροντά του ἀπετύπωσε μετ' ὀλίγον εἰς τὸν διάλογον, ὁ ὁποῖος τιτλοφορεῖται κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ὁμιλητοῦ καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον του *Ἀμμώνιος Περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου*. Ὅπως λέγεται εἰς τὴν «πόθεσιν» τῆς διαλέξεως, «ἡ πᾶσα διασκευὴ πλατωνικὴ ὅσον ἦκεν εἰς φράσιν καὶ τῶν ἐκεῖθεν λειμώνων»¹². Ἡ ἐκκίνησης τοῦ διαλόγου ἐντοπίζεται εἰς τὴν Βηρυττόν, ὅπου προφανῶς καὶ ἐγράφη¹³. Ὁ Ζαχαρίας συνομιλεῖ ἐν ἀρχῇ μὲ μαθητὴν τοῦ Ἀμμωνίου καὶ ἔπειτα διηγεῖται διάλογον γενόμενον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, μεταξύ τοῦ φιλοσόφου Ἀμμωνίου Ἑρμεία, τοῦ ἰατροφιλοσόφου Γέσσίου καὶ τοῦ Χριστιανοῦ (= Ζαχαρίου). Ὁ διάλογος ὁμοιάζει εἰς μερικὰ σημεῖα τὸν διάλογον τοῦ φίλου τοῦ συγγραφέως Αἰνείου, ὁ ὁποῖος εἶχε πιθανῶς ἐκδοθῆ ἐνωρίτερον, ἀλλ' ἐμφανίζει ἐντονωτέραν ἀντίθεσιν. Λι ἐλληνικαὶ φιλοσοφικαὶ δοξασίαι διακρίνονται ὀξύτατα ἀπὸ τὰς χριστιανικὰς καὶ ὁ Ἀμμώνιος χαρακτηρίζεται ὡς ἀφιλόσοφος. Ὁ Ἀμμώνιος ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ κόσμος ὑπάρχει, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὑπάρχει καὶ ὁ δημιουργὸς του, δηλαδὴ ἀϊδίως, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπάρχει ἀφ' ἧς στιγμῆς ὑπάρχει ἡ αἰτία του· ἅμα αἰτία καὶ ἅμα ἀποτέλεσμα. Ὁ Ζαχαρίας ἀπαντᾷ ὅτι ὁ Θεός, ἀθάνατος, ἀναλλοίωτος καὶ ἀπερίγραπτος, ἔχει ἐν ἑαυτῷ δυνάμεις δημιουργικὰς καὶ ἐπομένως εἶναι πάντοτε δημιουργός. Λέγει ὁ Γέσσιος:

—«Πῶς δημιουργὸς ὁ Θεός, ὃ ἑταῖρε, εἰ μὴ ἀεὶ δημιουργεῖ;»

—«Ὡς ἔχων, ἦν δ' ἐγώ, τοὺς δημιουργικοὺς λόγους ἐν ἑαυτῷ ἀεὶ δημιουργὸς ὁ Θεός· ὥσπερ καὶ ὁ ἰατρός, ἔχων τοὺς ἰατρικοὺς λόγους ἐν ἑαυτῷ ἰατρός ἐστὶ τε καὶ λέγεται»¹⁴,

ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἰατρεύῃ. Καὶ ἦτο ἰατρός ὁ Γέσσιος. Ἡ ἀπάντησις συνεχίζεται μὲ τὴν βεβαίωσιν ὅτι ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν κόσμον ἐν χρόνῳ, καὶ μάλιστα ὀλόκληρον, δηλαδὴ καὶ καθ' ὕλην καὶ κατὰ μορφήν. Ἐπεμβαίνων ὁ Γέσσιος ἰσχυρίζεται ὅτι καὶ ὁ χρόνος εἶναι αἰώνιος, ἀφοῦ πᾶν τὸ γεννώμενον γεννᾶται ἐν χρόνῳ, ἄρα εὐρίσκει τὸν χρόνον ὑπάρχοντα. Ὁ Ζαχαρίας ἀπαντᾷ πάλιν ὅτι ὁ χρόνος δὲν εἶναι αἰώνιος, ἀλλὰ τέκνον τῆς αἰωνιότητος, λαμβάνων ὑπαρξιν διὰ τῆς γενέσεώς του.

Κατὰ τὸ 527 ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ἐξέδωσε μεταξύ ἄλλων διατάγμα κατὰ Μανιχαίων, τότε δὲ δύο Μανιχαῖοι ἔρριψαν εἰς τὸ βιβλιοπρατεῖον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατιοῦ πραγματεῖαν ἐκφράζουσαν τὰς δοξασίας των. Ὁ διευθυντὴς τοῦ βιβλιοπωλείου ἐζήτησεν ἀναίρεσιν αὐτῆς ἀπὸ τὸν Ζαχαρίαν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη γράψει κατὰ τῆς αἰρέσεως ταύτης. Τὸ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ γραφέν ἔργον εἶναι ἡ *Ἀντίρρησις κατὰ Μανιχαίων*, τῆς ὁποίας μόνον ἀπόσπασμα διεσώθη.

Αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἶχε παρατηρηθῆ κάποια ἐξαρσις τῆς μανιχαϊκῆς κινή-

12. PG 85,1016.

13. Ὑπενθυμίζει λοιπὸν ἐν ἀρχῇ τὸν *Εὐθύφωνα* τοῦ Πλάτωνος.

14. PG 85,1065.

σεως, ή όποία φυσικά προεκάλεσε και τό διάταγμα του Ίουστινιανού. Ός είδομεν, ό Ζαχαρίας είχε γράψει προηγουμένως, *Έπτά Κεφάλαια κατά Μανιχαίων*, έργον έως προσφάτως θεωρούμενον ως άπολεσθέν. Έντοπισθέν υπό του Μ. Richard, έξεδόθη πρό δεκαετίας έκ του κώδικος Βατοπ. 236. "Αν και τό κείμενον παραδίδεται άνωνύμως, είναι όπωσδήποτε τό του Ζαχαρίου, διότι αναφέρεται εις τόν πρόλογον άντιμανιχαϊκόν κείμενον Παύλου του Πέρσου τό όποϊον άπαντά εις τόν ίδιον κώδικα¹⁵. Είναι έν εξαιρετικοϋ ένδιαφέροντος κείμενον, όμολογιακοϋ χαρακτήρος, τό όποϊον δίδει έν συντομία τά στοιχεΐα της διδασκαλίας, των Μανιχαίων μετά των σχετικών άναθεματισμών. Πρέπει νά έγράφη όλίγον χρόνον πρό του διατάγματος του Ίουστινιανού.

Μόλις ό Ζαχαρίας έφθασεν εις την Κωνσταντινούπολιν τό 492, επεδόθη πέραν των νομικών του άσχολιών με την συγγραφην ένός συγγράμματος, γνωστοϋ υπό τόν τίτλον *Έκκλησιαστική Ίστορία*. Τό έργον τουτο άπευθύνεται πρός τόν Ευπράξιον, άνώτατον κρατικόν λειτουργόν, ό όποϊος του τό είχε ζητήσει. Δέν είναι πολύ πιθανόν ότι ό άξιωματοϋχος οϋτος ένδιαφέρετο νά εξυσφάλιση έν κείμενον, τό όποϊον θα προσέφερεν όλην την ιστοριαν της Έκκλήσιας, ως συνέχειαν των άντιστοιχών έργων του Σωκράτους και του Σωζομενου, αλλά μάλλον θα επεθύμει νά πληροφορηθί περί των συμβάντων εις τάς περιοχάς όπου έζησεν ό Ζαχαρίας, την Αίγυπτον, την Παλαιστίνην και την Συρίαν. Ό Ζαχαρίας όμως άντί νά προσφέρη μιαν σχετικήν με αυτά εκθεσιν, έδωσε κάτι γενικώτερον περί των γεγονότων της περιόδου 450-491, με ιδιαίτεραν έμφασιν επί των γεγονότων των ως άνω περιοχών, τά όποία ένγώριζε προσωπικώς. Τά εις τάς προσωπικάς άναμνήσεις του στηριζόμενα τμήματα περιγράφονται άκριβέστερον και είναι ειλόγως άξιολογώτερα, καθ' όσον περιέχουν και ώρισμένα έπίσημα και ιδιωτικά έγγραφα. Η εκθεσις είναι γραμμένη με τό πρίσμα της συμβιβαστικής, αλλά μάλλον φιλομονοφυσιτικής πολιτικής του Ένωτικοϋ του Ζήνωνος. Η Ίστορία, άφοϋ έχρησιμοποιήθη πλουσίως από τόν ιστορικόν Ευάγγριον τόν Σχολαστικόν μετά ένα περίπου αιώνα, τώρα δέν σώζεται ως σύνολον έλληνιστί, αλλά μόνον εις συριακήν μετάφρασιν, συντομευμένη, ως μέρος συμπλήματος ιστορικοϋ, περιλαμβανοντος διηγήσεις περί των γεγονότων από της δημιουργίας του κόσμου μέχρι του έτους 569, εις δώδεκα βιβλία, των όποϊων τά υπ' αριθμόν 3-6 περιέχουν τό κείμενον της Ίστορίας του Ζαχαρίου. Κακώς από την μεταγενεστέραν συριακήν παράδοσιν άπεδόθη τό σύνολον του συμπλήματος εις τόν Ζαχαριαν, πολύ περισσότερον καθ' όσον ή διήγησις φθάνει πολύ μετά τόν θάνατον τουτου. Τό συμπλήμα είναι έργον ένός Ίακωβίτου μοναχοϋ από την Αμίδαν της Αρμενίας.

Άπό τό ένδιαφέρον του Ζαχαρία διά τόν άσκητισμόν προέκυψαν τρία κείμενα. Τό πρώτον είναι ό *Βίος Πέτρου του Ίβηρος*, έπισκόπου της γενετείρας του, ό όποϊος είχε προκώλ'έσει ζωηράν έντύπωσιν κατά την έφηβι-

15. Κώδ. Βατοπ. 236, 135^a-136^b.

κὴν τοῦ ἡλικίαν. Ὁ Πέτρος, υἱὸς ἡγεμόνος τῆς Ἰβηρίας, ἐστάλη πολὺ νέος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 422 ὡς ὄμηρος καὶ ἐμορφώθη εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Θεοδοσίου Β'. Μεταβὰς εἰς τὴν Παλαιστίνην βραδύτερον πρὸς ἐπίδοσιν εἰς τὴν ἄσκησιν, κατέστη ἐπίσκοπος Μαίουμᾶ τὸ 453 ὑπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν, οἱ ὅποιοι ἐπεκράτουν τότε εἰς τὴν Παλαιστίνην. Ἐπὶ εἰκοσαετίαν περίπου λόγῳ τῶν φρονημάτων τοῦ ἡναγκάσθη νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἀλλ' ἔπειτα, ἐπανελθὼν, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς ἐπισκοπῆς καὶ τὴν ταυτόχρονον ἐπίδοσιν εἰς τὴν ἄσκησιν. Ἀπέθανε τὸ 488, φαίνεται δὲ ὅτι ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὁ Ζαχαρίας συνέταξε τὸν βίον τοῦ, τοῦ ὁποῦ μόνον ἀποσπάσματα σώζονται, καὶ δὴ ὄχι εἰς τὸ πρωτότυπον ἀλλ' εἰς συριακὴν μετάφρασιν¹⁶.

Ὁ Βίος Ἡσαίου σώζεται εἰς συριακὴν μετάφρασιν. Ὁ Ἡσαίας, αἰγύπτιος μοναχός, μονάσας ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ, κατέφυγε τέλος εἰς τὴν Ἐλευθερόπολιν τῆς Παλαιστίνης, ὅπου τὸν συνήνητησε καὶ τὸν ἐθαύμασεν ὁ Ζαχαρίας· ἀπέθανε πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ε' αἰῶνος.

Περὶ τοῦ Βίου τοῦ Θεοδώρου Ἀντινόη, δὲν ὑπάρχει τίποτε περισσότερον ἀπὸ μίαν εἶδησιν.

Ὁ Βίος Σεβήρου δὲν ἐντάσσεται εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν μετὰ τὰς προηγουμένας βιογραφίας, διότι ἀναφέρεται εἰς ζῶν καὶ ἀγωνιζόμενον διὰ διοικητικὴν προώθησιν πρόσωπον. Ὡς εἶδομεν, ὁ Σεβήρος, ὑποψήφιος τοῦ θρόνου Ἀντιοχείας κατὰ τὸ 512, κατηγορήθη ὡς ἐθνικός. Ὁ Ζαχαρίας ἦλθεν εἰς βοήθειάν τοῦ μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἔργου σωζομένου εἰς συριακὴν μετάφρασιν. Ἐπικαλεῖται τὰς ἀναμνήσεις τῶν μαθητικῶν χρόνων, παρέχων πολὺ ἐνδιαφερούσας περιγραφὰς τοῦ σχολικοῦ καὶ τοῦ καθημερινοῦ βίου τῆς ἐποχῆς, διὰ νὰ βεβαιώῃ ὅτι ὁ νεανικός του φίλος ἐπέδειξε ζῆλον εἰς τὴν καταπολέμησιν τῆς εἰδωλολατρίας, ἀφ' ἧς μετεστράφη εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν.

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ Ο ΣΟΦΙΣΤΗΣ

Ὁ τρίτος Γαζαῖος, ὁ Προκόπιος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 460, ἦτο φίλος τοῦ Αἰνείου, ὁ ὁποῖος τὸν ἀπεκάλει «ὁ ἐμὸς Προκόπιος»¹⁷. Εἰς τὴν οἰκογένειάν του ὑπῆρχον τρεῖς ἀδελφοί, ἐκ τῶν ὁποίων πιθανῶς εἰς ἧτο ὁ ὡς ἄνω Ζαχαρίας.

Μετὰ τὴν γενέτειράν του Γάζαν, ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὴν γενέτειραν ἐξήσεν ἐκεῖ ὄλον του τὸν βίον, διδάσκων ρητορικὴν καὶ φιλολογίαν καὶ διευθύνων τὴ φημισμένην σχολὴν αὐτῆς. Κάποτε ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Παμφυλίαν¹⁸, ἴσως καὶ ἀλλοῦ, ἀλλὰ ἀπέρριψεν ἐπιμόνωσ προσκλήσεις νὰ καταλάβῃ καθηγητικὰς ἔδρας εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Τύρον, τὴν Καισάρειαν καὶ τὴν Βηριτόν· ἠδύνατο λοιπὸν νὰ λέγῃ ὑπερηφάνως, «τὰ τροφεῖα καλῶς ἀπέδωκα τῇ πατρίδι»¹⁹. Ὁ Προ-

Περὶ τοῦ Πέτρου γίνεται λόγος καὶ εἰς τὸν τόμον Γ'.

Ἐπιστολὴ Αἰνείου 19.

Ἐπιστολὴ 80.

Ἐπιστολὴ 128.

κόπιος ἦτο ἔγγαμος καὶ εἶχε τέκνα²⁰, ἀλλά, ὅπως λέγει ὁ βιογράφος του καὶ διάδοχος εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς Χορίκιος, «πλὴν τοῦ σχήματος μόνον κατὰ πάντα ἦν ἱερεύς»²¹. Ἡ ζωὴ του ἦτο ἀπλὴ καὶ ἡ υἰεὶα του δὲν φαίνεται νὰ ἦτο πάντοτε καλὴ, ἐφ' ὅσον εἰς τὰς ἐπιστολάς του παραπονεῖται δι' αὐτὴν συχνά.

Δὲν ἦτο μόνον καθηγητὴς τῆς ρητορικῆς, ὅπως φαίνεται, ἀλλὰ καὶ διακεκριμένος ρήτωρ. Πιρὰ τὴν ἀπλότητά του, ἐκαυχᾶτο ὁ ἴδιος διὰ τὴν ρητορικὴν του ἐπίδοσιν. «Ἐνεπλήσαμεν τὸ θέατρον, βοῶντες ἐκάστοτε στεντόρειον»²², ἔλεγεν Ὁ διάδοχος του Χορίκιος τοῦ ἐπλεξεν ἐγκώμιον πλῆρες ὑπερβολῶν, λέγων ὅτι ὑπενθύμιζε τὸν Δημοσθένην «ἔφης δ' ἂν εἰκότως αὐτὸν Δημοσθένους τύπον εἰς ἀνθρώπους ἐλθεῖν». θὰ ἔλεγεσ ὅτι ἐπέστρεψεν εἰς τὴν γῆν ἢ μορφὴ τοῦ Δημοσθένους²³. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Φώτιος τὸν ἔκρινεν ὡς ἓνα τῶν ἀρίστων ρητόρων τῆς ἐποχῆς του²⁴. Τὸ μόνον δείγμα αὐτῆς τῆς δραστηριότητός του εἶναι ὁ πανηγυρικὸς *Εἰς Ἀναστάσιον τὸν αὐτοκράτορα*

Συλλογὴ ἐκφράσεων, δηλαδὴ περιγραφῶν εἰς ποιητικὸν ὕφος, συνήθων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐνῶ ἄλλοτε ἀπεδίδοτο εἰς τὸν Χορίκιον, τώρα θεωρεῖται ἰδικόν του ἔργον. Περιγράφουσαι τοπία, ἀλλὰ καὶ ψυχικὰς καταστάσεις, αἱ ἐκφράσεις μεταφέρουν εἰς ἓνα φανταστικὸν κόσμον ἑλληνικῶν θεῶν καὶ ἡρώων.

Αἱ σωζόμενα ἐπιστολαί του, ἀνερχόμενα εἰς 163, προδίδουν ἐπίσης τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα, μερικαὶ ὁμως ἀπὸ αὐτὰς διαπνέονται ἀπὸ χριστιανικὸν φρόνημα²⁵. Παρουσιάζουν ὄλην τὴν χάριν μιᾶς εὐγενοῦς καὶ μορφομένης ψυχῆς. Γενικῶς ὁ κλασικὸς κόσμος ἀναζητῆ εἰς τὰ ἔργα του καὶ ἀναμιγνύεται μὲ τὸν χριστιανικόν, ὡς δεικνύουν καὶ αἱ ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσεις ὁμηρικῶν στίχων.

Ὁ Χορίκιος εἰς τὸν ἐπιτάφιόν του ἀμφέβαλλε περὶ τῆς θεολογικῆς παιδείας τοῦ Προκοπίου, τὸ πιθανώτερον ὁμως εἶναι ὅτι ὁ Προκόπιος ἀρχικῶς μὲν ἠσχολεῖτο ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν ρητορικὴν, βραδύτερον δὲ συνέταξε καὶ θεολογικὰ ἔργα, τὰ ὅποια δὲν ἐγνώριζεν ἐπαρκῶς ὁ βιογράφος του.

Ἄν τοῦτο εἶναι ἀκριβές, δὲν ἰσχύει βεβαίως διὰ τὸ νεανικόν του κείμενον *Ἀντιρρήσεις εἰς τὰ Θεολογικὰ Κεφάλαια Πρόκλου*, τοῦ ὁποίου σώζεται τεμάχιον. ἀνιχνευθὲν πρὸ πολλοῦ εἰς τὸ Κατὰ Πρόκλου σύγγραμμα τοῦ θεολόγου τοῦ ἰβ' αἰῶνος Νικολάου Μεθώνης. Ἐθεωρήθη κατ' ἀρχάς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ὡς ἀνήκον ὀλόκληρον εἰς τὸν Προκόπιον, ἀλλ' ἤδη ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Προκόπιος δὲν ἔγραψε τοιοῦτον ἔργον καὶ κακῶς τοῦ ἀπεδόθη, ὅπως πρῶτος προέβαλε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὁ Δ. Ροῦσσος. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι, πλὴν τῆς μαρτυρίας τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἢ ὁποία εἶναι ἰσχυρά, ὑπάρχει τὸ παράδειγμα τῶν δύο ἄλλων Γαζαίων τὸ ὁποῖον ἐνισχύει τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Προκόπιος δὲν εἶναι ξένος πρὸς τὸ κείμενον τοῦτο· θὰ ἦτο παράδοξον καὶ ἀναξήγητον, ἂν οὗτος δὲν

20. *Ἐπιστολαί* 38. 75. 76. 104.

21. *Ἐπιτάφιος* 21.

22. *Ἐπιστολή* 49.

23. *Ἐπίταφος* 10.

24. *Μερώβιβλος* 206.

25. Ὡς ἡ ἐπιστολή 163.

εἶχε γράψει τοιοῦτον ἔργον. Πιθανῶς ὁ Νικόλαος Μεθώνης, ζῶν εἰς ἐποχὴν, ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν Πρόκλον ἦτο ἀνύπαρκτον, εὔρε τὸ ἔργον τοῦ Προκοπίου καὶ βάσει αὐτοῦ συνέταξε τὸ ἰδικόν του ἔργον²⁶. Ὁ Προκόπιος γράφων, ἐμφανίζει τὸν Πρόκλον ὡς ζῶντα ἀκόμη²⁷.

Ἡ περιγραφή τῆς Ἀγίας Σοφίας εἶναι τοῦ Προκοπίου Καισαρέως, ἡ δὲ μονωδία εἰς τὴν κατάρρευσιν τῆς Ἀγίας Σοφίας εἶναι τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ.

Ὁ Προκόπιος εἶναι γνωστὸς κυρίως ὡς ἐρμηνευτῆς, καὶ μάλιστα ὡς εἰσηγητῆς τοῦ συστήματος τῶν Σειρῶν. Περί τῆς δραστηριότητός του ταύτης ὁμοῦς θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν ἐρμηνευτῶν.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δ. ΡΟΥΣΣΟΣ, *Τρεῖς Γαζᾶοι*. Κωνσταντινούπολις 1893.

K. SEITZ, *Die Schule von Gaza*. Heidelberg 1892.

ΑΙΝΕΙΑΣ

PG 85,872-1003, μόνον ὁ *Θεόφραστος* (=Fr. Ducaeus, 1624).

J. FR. BOISSONADE, *Aeneas Gazaeus et Zacharias Mytilenaeus*, Paris 1836. *Θεόφραστος*.

M. E. COLONNA, *Theophrastus sive de immortalitate animae*, Napoli 1950.

R. HIRSCHER, *Epistolographi Graeci*, Paris 1873, 24-32.

L. MASSA POSITANO, *Enea di Gaza Epistole*, Napoli 1950.

G. SCHALKJAUSSER, *Aeneas von Gaza als Philosoph*, Erlangen 1898.

E. LÉGIER, «Essai de biographie d'Énée de Gaza», *Oriens Christ.* 7(1907), 349-369.

ST SIKORSKI, *De Aenea Gazaeo*, Breslau 1909.

B. TATAKIS, *Histoire de la philosophie byzantine Paris* (1949), 27-34.

L. MASSA POSITANO, *Giorn. Ital. Filol.* 5(1952), 205-207, χειρόγρ. παράδοσις.

R. J. LOENERTZ, «Observations sur quelques lettres d'Énée de Gaza», *Hist. Jahrbuch* 77(1958), 433-443.

W. GRUMEL, *Dict. Hist. Géogr. Cath.* 15(1963), 458-459.

M. WACHT, *Aeneas von Gaza als Apologet. Seine Kosmologie im Verhältnis zum Platonismus*. *Theophrastica* 21, Bonn 1969.

E. GALLICHT, «Per una rilettura del Teofrasto di Enea di Gaza e dell'Ammonio di Zacaria Scolastico I.2», *Atti Accad. Sc. Torino* 112(1978), 117-167.

ΖΑΧΑΡΙΑΣ

J. TARINUS, Paris 1919, ἀρχική ἐκδοσις Ἀμμωνίου.

PG 85,1012-1144, Ἀμμώνιος (=C. Barth, Leipzig 1654).

M. MINI II COLONNA, *Zacharia Scolastico, Ammonio, introduzione, testo critico, traduzione commentario*, Napoli 1973.

M. RICHARD, *Joannis Caesariensis opera quae supersunt*, CCSG 1, Turnhout 1977, p. XXXIII-XXXIX, ἀπόσπασμα ἀπὸ *Κεφάλαια Ζ'* κατὰ Μανιχαίων.

A. K. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Εκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη* I, Leipzig 1866, 1-4. Κατὰ Μανιχαίων Ἀντίρρησις.

J.-B. PITRÉ, *Analecta Sacra* V, Paris 1888, 67-70, *Κατὰ Μανιχαίων*. Λατινιστὶ PG 85,1143-1144.

J. P. N. LAND, *Anecdota syriaca* III, Leiden 1870.

E. W. BROOKS, *Historia Ecclesiastica Zachariae Rhevori vulgo adscripta*, CSCO 83/84, Louvain 1919/1921, 1953², συριακὸν κείμενον. 87/88, Louvain 1924, 1953², λατ. μεταφρασις.

26. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Προκοπίου ἀποτελεῖ τὸ κ. 146 τοῦ ἔργου τοῦ Νικόλαου Μεθώνης.

27. Ὁ Πρόκλος ἀπέθανε τὸ 485 καὶ ἐπομένως ὁ Προκόπιος πρέπει νὰ συνέταξε τὸ ἔργον του εἰς νεαράν ἡλικίαν. Ἀπέθανεν εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ Δημοσθένους, 63 ἐτῶν, περὶ τὸ 523.

- K. AHRENS, G. KRÜGER, γερμ. μετάφρ. 'Εκκλ. 'Ιστορίας, Leipzig 1899. F. J. HAMILTON, E. W. BROOKS, ἀγγλ. μετάφρ. 'Εκκλ. 'Ιστορίας, London 1899.
- J. SPANUTH, Βίος Σεβήρου συριστί, Göttingen 1893.
- M. A. KUGENER, *Patr. Or. II*, 1903, 1971², 7-115, Βίος Σεβήρου συριστί μετά γαλλ. μετάφρ. W. BAUER, *Aufsätze und Kleine Schriften*, Tübingen, 1967, 210-228, ἐπι Βίου Σεβήρου.
- S. N. C. HILL, «An early Byzantine formula for the renunciation of Manichaeism: The capita VII contra Manichaeos of Zacharias of Mitylene», *Jahrb. f. Antike u. Christ.* 26(1983), 152-218.
- M. A. KUGENER, «Observations sur la Vie d' ascète Isaïe et sur les vies de Pierre l' Ibérien et de Théodore d' Antinoë par Zacharie le Scholastique», *Byz. Zeit.* 9(1900), 464-470.
- ST. SIKORSKI, *Zacharias Scholasticos*, 92. Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur, IV. Abt. Breslau 1914.
- TH. NASSIN, «Eine christliche Polemik gegen Julians Rede auf den König Helios», *Byz. Zeit.* 40(1940), 15-22.
- E. HONIGMANN, *Patristic Studies*, Studi e Testi 173, Roma 1953, 194-204.
- K. WEGENAST, *Pauly Wissora Kroll*, 2,9 (1967), 2212-2216.
- M. E. COLONNA, «Zacaria Scolastico, il suo Ammonio e il Teofrasto di Enea di Gaza», *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia* 6(Napoli 1956), 107-118.
- E. GALLICET, «Per una rilettura del Teofrasto di Enea di Gaza e dell Ammonio di Zacaria Scolastico I,2», *Atti Accad. Sc. Torino* 112(1978), 117-167.
- E. W. BROOKS, *Vitae virorum apud Monophysitas celeberrimorum*, CSCO 7/8 (Scriptores Syri III, 25), Parisiis 1907, 1-16, μετά μεταφράσεως, Γερμ. μετάφρ. V. Ahrens, G. Krüger.
- E. W. BROOKS, *Vitae Virorum*, ὡς ἄνω, σ. 18 καὶ 19, συμπ. ἀπόσπασμα Βίου Πέτρου Ἰβήρου.

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ

- R. FÖRSTER, E. RICHTSTEIG, *Choricii Gazaei opera*, Leipzig 1929, 109-128.
- A. MAL, *Classici Auctores IV*, Romae 1831, 274ἔἔ.
- J. DRÄSKE, «Prokopios' von Gaza Widerlegung des Proclous», *Byz. Zeit.* 6(1897), 55-91.
- I. STIGLMAYR, «Die Streitschrift des Prokopios von Gaza gegen den Neuplatoniker Proclous», *Byz. Zeit.* 8(1899), 263-301.
- G. MURCATI, *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Melitenota ed altri appunti*, Città del Vaticano 1931, 264-266.
- PG. 87/2, 2717-2792, ἐπιστολαί, -87/3, 2828-2838, περιγραφή Ἁγίας Σοφίας, 87/3, 2840-2841, μονωδία εἰς τὴν κατάρρευσιν τῆς Ἁγίας Σοφίας.
- A. GARZYA, R. J. LOEWERTZ, *Procopii epistolae et declamationes*, Fital 1963.
- L. WESTERINK, «Ein unbekannter Brief des Prokopios von Gaza», *Byz. Zeit.* 60(1967), 1ἔἔ.
- P. FRIEDLANDER, *Spätantiker Gemäldezvklus in Gaza*, Studi e Testi, Città del Vaticano 1939.
- H. DILLS, *Über die von Prokop beschriebene Kunststuh von Gaza*, Abhandl. der preuss. Ak. der Wiss. zu Berlin, 26/1917), ἄρ. 7, Ἐκφρασις ὀρολογίου.
- C. KEMPEN, *Procopii Gazaei in imperatorem Anastasium Panegyricus*, Bonnac 1918.
- A. BRINKMANN, «Die Hommermetaphrasen des Prokopios von Gaza», *Rhein Museum* 62(1908), 618-623.
- I. EISENHOFER, *Procopius von Gaza* Freiburg i. Br. 1897.
- E. MONTMASSON, «L' homme créé à l' image de Dieu d' après Théodoret de Cyr et Procope de Gaza», *Échos d' Or.* 14 (1911), 334-339, 15 (1912), 154-162.

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Τὰ σωζόμενα ἔργα

Εἰς τὴν διάσκεψιν, ἣ ὁποία συνεκροτήθη τὸ 532 ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξύ Ὀρθοδόξων καὶ Μονοφισιτῶν παρουσιάσθη διὰ πρώτην φοράν μία συλλογὴ ἀγνώστων ἕως τότε συγγραμμάτων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου· τεσσάρων πραγματειῶν καὶ δέκα ἐπιστολῶν. Γραμμένα εἰς γλῶσσαν ἰδιόρρυθμον μὲ ἀτελειώτους γλωσσικούς νεολογισμοὺς καὶ εἰς ἕφος τελετουργικὸν καὶ συμβολικόν, συνιστοῦν μίαν κλίμακα πνευματικῆς πορείας, εἰς τὴν ὁποίαν κατέρχονται καὶ ἀνέρχονται ἀντιστοιχῶς αἱ θεῖαι πρόνοιαι καὶ οἱ λογικοὶ νόες. Ἡ ἔκφρασις των εἶναι φιλοσοφική.

Αἱ πραγματεῖαι κατὰ τὴν σειράν τῆς συντάξεώς των προφανῶς, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐσωτερικῆς μαρτυρίας, εἶναι αἱ κατωτέρω, ἀπειθυνόμεναι ὅλαι πρὸς τὸν Τιμόθεον ἐπίσκοπον Ἐφέσου.

Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων. Ἐκτενὴς πραγματεία, διαιρουμένη εἰς 13 κεφάλαια, ἀναφέρεται εἰς τὰ ὀνόματα, τὰς ιδιότητας δηλαδὴ τῆς Θεότητος. Ὁ συγγραφεὺς ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι ἀνεπίτρεπτον νὰ τολμήσωμεν νὰ ἐκφέρωμεν ἢ ἔστω νὰ σκεφθῶμεν κάτι διάφορον ἀπὸ ὅσα μᾶς ἀπεκάλυψαν τὰ ἱερὰ Λόγια, ἡ Γραφή, διὰ τὴν ὑπερούσιον καὶ κρυφίαν θεότητα. Φυσικῶς δὲν ἐπιδιώκει νὰ περιγράψῃ τὴν ὑπερουσιότητα. «Τὰ ἄρρητα σώφρονι σιγῇ τιμῶντες, ἐπὶ τὰς ἐλλαμπούσας ἡμῖν ἐν τοῖς ἱεροῖς Λογίοις αὐγὰς ἀνατεινόμεθα». Περιορίζεται ἐδῶ εἰς τὰς θεωνυμίας, αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἀπὸ τὰς προνοίας τοῦ Θεοῦ, τὰς ἄλλως λεγομένας θετικὰς θεωνυμίας, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ ὅμοια σύμβολα. Μετὰ σύντομον ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος περὶ τῶν ἐνώσεων καὶ διακρίσεων, τῶν ὁποίων αἱ πρῶται ἀνήκουν εἰς τὴν σύνολον θεότητα, εἰς τὴν Τριάδα δηλαδὴ, καὶ αἱ δευτέραι εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ὑποστάσεις, ἀναλαμβάνει τὴν ἐξέτασιν τῶν ὀνομάτων ἀγαθός, φῶς, καλόν, ἔρως. Τὸ κεφάλαιον εἰς τὸ ὁποῖον περιέχεται ἡ ἐξέτασις αὐτῶν τῶν θεωνυμιῶν, περιλαμβάνει καὶ μίαν ἐκθεσιν περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ, ἣ ὁποία εἰς πολλὰ σημεῖα ταυτίζεται μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς πραγματείας τοῦ Πρόκλου περὶ τοῦ κακοῦ, σωζομένης

εἰς λατινικὴν μετάφρασιν. Πρέπει ὁμοίως νὰ σημειωθῆ ὅτι αἱ κύριαι γραμμαὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης περιέχονται καὶ εἰς τὴν θεολογίαν τῶν Καππαδοκῶν. Συνεχίζεται ἔπειτα ἡ διαπραγμάτευσις τῶν θεωνυμιῶν διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ὀνομάτων ὄν, ζωῆ, σοφία καὶ τὰ ὅμοια, διὰ νὰ ὀλοκληρωθῆ μὲ τὴν ἐκθεσιν περὶ τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἑνός.

Ὁ συγγραφεὺς παραλείπει τὴν ἐξέτασιν τῶν ὀνομάτων τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ φάσματα καὶ αἰσθητὰ στοιχεῖα, δηλαδὴ τῶν ἀρνητικῶν θεωνυμιῶν, διότι εἶχε προγραμματίσει τὴν ἐξέτασιν τούτων τῶν ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ ἀνόμοια σύμβολα, εἰς τὴν ἀπολεσθεῖσαν πραγματείαν *Περὶ Συμβολικῆς Θεολογίας*, εἰς τὴν ὁποίαν μεταβαίνει ἀμέσως, ὅπως λέγει εἰς τὰς τελευταίας λέξεις τοῦ ἔργου³.

Περὶ Οὐρανίου Ἱεραρχίας. Κατὰ τὸν συγγραφέα ἱεραρχία εἶναι μία ἱερὰ τάξις, ἡ ὁποία κατὰ τὸ δυνατόν ἀφομοιώνεται πρὸς τὴν θεοείδειαν. Αὕτη ἡ διαδικασία ἔχει ἀφετηρίαν τὰς θείας ἐλλάμψεις, τὰς ἐκπεμπομένας πρὸς τὰ ἀντικείμενα προνοίας, αἱ ὁποῖα διαμένουν ἐνιαῖαι, ἀλλὰ καὶ ἐνοποιοῦν τὰ ἐλλαμπόμενα. Τὰ ὀνόματα τῶν οὐρανίων νόων, καὶ μάλιστα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ χαμηλὰ αἰσθητὰ στοιχεῖα, ἀντιστοιχοῦν δηλαδὴ εἰς τὰ ἀνόμοια σύμβολα, συντελοῦν εἰς τὴν φανέρωσίν των. Ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴν οὐράνιον ἱεραρχίαν ταξινομημένην εἰς τρεῖς διακοσμήσεις ἀπὸ τρεῖς τάξεις ἐκάστην. Ἀφοῦ δὲ ἐξετάσῃ καὶ μερικὰ ἰδιαίτερα ζητήματα, εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον, τὸ 15ον, περιγράφει τὰς περὶ ἀγγέλων παραστάσεις τῶν ἱερῶν κειμένων μὲ τρόπον ἁρμοζόντα εἰς τὰς ζωγραφικὰς εἰκόνας.

Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας. Ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία εἶναι ἐδῶ μία «πραγματεία», μία κοινωνία δηλαδὴ, ὅπου ὁ θεῖος ἱεράρχης ὡς φορεὺς αὐτῆς κινεῖται εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῆς μυστήρια καὶ ἀποκτᾷ τὴν μέθεξιν ὅλων τῶν ἱερωτάτων πραγμάτων, τὴν ὁποίαν μεταδίδει καὶ εἰς τοὺς κατωτέρους του. Τὰ σύμβολα ἀντιμετωπίζονται ἐδῶ ὄχι ὡς τρόπος ἐκφράσεως περὶ τῆς θείας πραγματικότητος, ἀλλὰ ὡς οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς. Ἡ ἐξέτασις χωρεῖ ἄλλοτε μὲ βάσιν τὰς τελετουργίας, τὰ μυστήρια δηλαδὴ, καὶ ἄλλοτε μὲ βάσιν τοὺς τελομένους. Ἀρχικῶς ἐξετάζονται τὰ τρία θεμελιώδη μυστήρια εἰς χωριστὸν ἕκαστον κεφάλαιον· βάπτισμα ἢ φωτισμός, εὐχαριστία ἢ σύναξις ἢ τελείωσις, μῦρον. Ἐπειτα ἡ ἐξέτασις ἔρχεται εἰς τὰς τρεῖς ἱερατικὰς τάξεις, τοῦ ἱεράρχου, τοῦ ἱερέως, τοῦ λειτουργοῦ, αἱ ὁποῖαι συμπεριλαμβάνονται εἰς ἐνιαίαν ἐκθεσιν. Προχωρεῖ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰς τρεῖς τάξεις τῶν σωζομένων μὲ ἀντίστροφον ἀπὸ τὰ κάτω περιγραφὴν. Εἶναι οἱ καθαιρόμενοι (κατηχούμενοι, μετανοοῦντες, ἐνεργοῦμενοι), οἱ πιστοὶ καὶ οἱ μοναχοὶ ἢ θεραπευταί. Ἡ βαρύτης δίδεται εἰς τὴν τελευταίαν τάξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται καὶ ἡ περιγραφομένη τελετουργία. Τὸ ἕβδομον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον ἀφιερώνεται εἰς τὸ μυστήριον τῶν κεκοιμημένων.

Τὰ κεφάλαια τῆς πραγματείας, ἐξαιρουμένου τοῦ πρώτου, εἶναι τριμερῆ

3. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*
13.4.

τὸ πρῶτον μέρος των ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ θέμα τοῦ κεφαλαίου, τὸ δεύτερον περιγράφει συντόμως τὴν τελεσιουργίαν, τὸ τρίτον δίδει τὴν θεωρίαν, δηλαδή τὴν ἐξήγησιν τῆς τελεσιουργίας.

Περὶ μυστικῆς θεολογίας. Ἡ πραγματεία αὕτη ἀρχίζει μὲ μίαν ἐπιβλητικὴν εὐχὴν πρὸς τὴν Τριάδα⁴, τὴν ὁποίαν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἡ θεολογία εἶναι κατὰ τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Βαρθολομαῖον πρότασιν πλατεία, ἀλλὰ καὶ σύντομος, καὶ ὅσον προχωρεῖ πρὸς τὰ ἐπάνω, πρὸς τὸ θεῖον, γίνεται σιωπηλοτέρα. Διὰ τοῦτο ἡ παρούσα πραγματεία εἶναι πολὺ σύντομος, ἀποτελουμένη ἀπὸ πέντε βραχύτατα κεφάλαια γραμμένα εἰς ὕφος ἀποφθεγματικόν. Ὁ θεῖος γνόφος εἶναι τὸ σκότος, ὅπου κρύπτεται ὁ Θεός· ἀνερχόμενοι εἰς τὸν ὑπέρφωτον γνόφον, βλέπομεν καὶ γνωρίζομεν τὸν ὑπερούσιον. Ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν, καθ' ὅσον τὴν καταφατικὴν θεολογίαν εἶχεν ἐκθέσει εἰς ἄλλας πραγματείας· οὕτω παραθέτει μίαν σειρὰν ἀπὸ ἀρνήσεις, αἱ ὁποῖαι δεικνύουσιν τί δὲν εἶναι ὁ Θεός, καὶ καταλήγει μὲ τὴν ὑπερβατικὴν, διὰ τὴν εἶπη ὅτι ὁ Θεός εἶναι «ὕπερ πᾶσαν θέσιν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν».

Ἐπιστολαί. Αἱ ἀπὸ τὸν συγγραφεῖα, ὅποιοι καὶ ἂν εἶναι, προερχόμενα ἐπιστολαὶ εἶναι δέκα⁵.

Ἡ ἐπιστολὴ 1 πρὸς τὸν θεραπευτὴν (μοναχὸν) Γάϊον ἀναφέρεται εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀγνωσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ κατὰ τὴν ὑψηλοτέραν σημασίαν τοῦ ὄρου τελεία ἀγνωσία συνιστᾷ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ὑπεράνω ὅλων τῶν γνωριζομένων.

Ἡ ἐπιστολὴ 2 πρὸς τὸν ἴδιον θεραπευτὴν τονίζει ὅτι ὁ Θεός, ὡς ἐπέκεινα πάντων, εἶναι καὶ ὑπεράνω τῆς θεαρχίας καὶ τῆς ἀγαθαρχίας.

Ἡ ἐπιστολὴ 3 πρὸς τὸν ἴδιον θεραπευτὴν, ἀπαντῶσα εἰς σχετικὸν ἐρώτημα, λέγει ὅτι ὁ ὑπερούσιος ἐνεφανίσθη μὲν ἐξαφνικῶς, ἀλλὰ παραμένει κρύφιος καὶ μετὰ τὴν φανέρωσιν.

Ἡ ἐπιστολὴ 4 πρὸς τὸν ἴδιον θεραπευτὴν ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ, τονίζουσα ὅτι ὁ ὑπερούσιος ἦτο ἀληθὴς ἄνθρωπος, οὐσιωμένος ὑπεράνω τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ ἐπιστολὴ 5 πρὸς τὸν λειτουργὸν Δωρόθεον κάμνει λόγον περὶ τοῦ θεοῦ γνόφου, ὅπου κατοικεῖ ὁ Θεός καὶ βεβαιώνει ὅτι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν βλέπει καὶ δὲν γνωρίζει, φθάνει εἰς τὴν ὑπερούσιον φωταυχυσίαν καὶ ἀξιῶνεται νὰ ἴδῃ καὶ νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν.

Ἡ ἐπιστολὴ 6 πρὸς τὸν ἱερέα Σωσίπατρον συνιστᾷ τὴν ἀποφυγὴν τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων. Τοῦ συνιστᾷ ν' ἀποφεύγῃ νὰ ὁμιλῇ ἐναντίον ἄλλων καὶ θεωρεῖ πρέπον νὰ ὁμιλῇ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὰ λεγόμενά του νὰ μὴ εἶναι δυνατόν ν' ἀναίρεθοῦν.

Ἡ ἐπιστολὴ 7 πρὸς τὸν ἱεράρχην Πολύκαρπον, προφανῶς κατὰ πρόθεσιν τὸν ἐπίσκοπον τῆς Σμύρνης, ἀναφέρεται εἰς κατηγορίαν τοῦ ἐθνικοῦ Ἀπολλοφάνους, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζετο ὅτι ὁ Διονύσιος ἐχρησιμοποῖε τοὺς

4. *Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας* 1, 1.

5. Ἀπεικθίνονται πέντε πρὸς Θεραπευτὰς (Γάϊον καὶ Δημόφιλον), μία πρὸς λειτουργὸν (Δωρόθεον), μία πρὸς ἱερέα (Σωσίπατρον), δύο πρὸς ἱεράρχας (Πολύκαρπον καὶ Τιτον), μία πρὸς ἀπόστολον (αὐτογγελοστὴν Ἰωάννην).

λόγους τῶν Ἐθνικῶν ἐναντίον τῶν Ἐθνικῶν, ὡς πατροκτόνος. Μὲ τὸν Ἀπολλοφάνην ὁ Διονύσιος ἦτο μαζί εἰς τὴν Ἡλιούπολιν κατὰ τὴν ὄραν τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου ἐπὶ τῇ σταυρώσει τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ ἐπιστολὴ 8 πρὸς τὸν θεραπευτὴν Δημόφιλον εἶναι ἡ ἐκτενεστέρα ὄλων. Ὁ μοναχὸς Δημόφιλος εἶχεν αὐτοδικήσει ἐναντίον τοῦ ἱερέως τοῦ τόπου του, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει πολὺ ἐπεικὴ πρὸς κάποιον ἀσεβῆ ἄνθρωπον, καὶ τὸν εἶχεν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰς ἀρμοδιότητάς του. Ὁ Διονύσιος, παρατηρῶν εἰς αὐτὴν τὴν διαγωγὴν διατάραξιν τῆς τάξεως, συνιστᾷ νὰ γίνωνται ὅλα κατὰ τὴν τάξιν τῶν καὶ μέσα εἰς τὴν τάξιν τῶν.

Ἡ ἐπιστολὴ 9 πρὸς τὸν ἱεράρχην Τίτον, προφανῶς κατὰ πρόθεσιν τὸν ἐπίσκοπον τῆς Κρήτης, ἐξηγεῖ ὠρισμένα σύμβολα κατόπιν αἰτήσεως, ὅπως εἶναι ὁ οἶκος τῆς σοφίας, ὁ κρατὴρ, τὰ βρώματα, καὶ τὰ πόματα τῆς σοφίας.

Ἡ δὲ ἐπιστολὴ 10, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, εὐρισκόμενον τότε ὑπὸ περιορισμὸν εἰς τὴν νῆσον Πάτμον, ἐκφράζει τὴν συμπαραστάσιν τοῦ συντάκτου τῆς διὰ τὰ παθήματα ἐκείνου, καὶ διατυπώνει τὴν πρόβλεψιν ὅτι ὁ Ἰωάννης θὰ ἐλευθερωθῆ προσεχῶς καὶ θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀσιατικὴν γῆν⁶, ὅπου θὰ ἐνεργήσῃ μμήματα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ.

Ἐκτὸς τῶν δέκα τούτων ἐπιστολῶν σώζονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου ἄλλαι τρεῖς εἰς μεταφράσεις· μία πρὸς τὸν Ἀπολλοφάνην, κατὰ πρόθεσιν τὸν ὡς ἄνω ἔθνικὸν σοφιστὴν τῆς ἐπιστολῆς 7, λατινιστί, μία πρὸς τὸν Τιμόθεον περὶ τοῦ πάθους τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου λατινιστί καὶ εἰς ἄλλας ἀρχαίας γλώσσας⁷, καὶ μία πρὸς Τίτον ἀρμενιστί. Αὗται αἱ ἐπιστολαὶ προέρχονται ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς καὶ οὕτω χαρακτηρίζονται ὡς νόθοι, ὡς καὶ ἡ φερομένη ὡς αὐτοβιογραφία του.

Τὰ μὴ σωζόμενα ἔργα

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων συγγραμμάτων, ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ μερικὰ ἄλλα ἔργα· ἀλλ' αὐτὰ οὔτε ἔχουν διασωθῆ οὔτε μαρτυροῦνται ἀπὸ ἄλλας πηγᾶς, καὶ δὲν φαίνεται νὰ εἶχον ἀναγνωθῆ ποτὲ ἀπὸ κανένα, συμφώνως πρὸς γνωστὰ μᾶς δεδομένα. Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι δὲν εἶχον γραφῆ, καθ' ὅσον μάλιστα εἰς μερικὰ σημεῖα γίνεται ἀπολύτως σαφὲς ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα εὐρίσκονται ἐνώπιον τοῦ συγγραφέως ὁ ὁποῖος παραπέμπει εἰς αὐτά. Ἡ ἐπὶ κλησις τοιοῦτων ἀνωπάρκτων συγγραμμάτων κατὰ τὰ ἄλλα δὲν θὰ προσέφερε τίποτε εἰς τὸ σκηρικὸν τῆς παρουσιάσεως τῶν διονυσιστιανῶν συγγραμμάτων. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς.

*Θεολογικαὶ Ὑποτιπώσεις*⁸. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Διονύσιος βεβαιώνει ὅτι ὕμνησε, ἢ κατὰ ἀπόδοσιν τῆς ὀρολογίας του περιέγραψε, τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς καταφατικῆς θεολογίας· δηλαδὴ πῶς ἡ θεία Ἐνὰς λέγεται συγχρόνως ἐνικὴ καὶ τριαδική, μὲ ποῖον τρόπον ἰφίσταται ἡ πατρότης, ἢ

6. Θὰ ἐπανήρχετο εἰς τὴν Ἐφεσον, ὅπως διηγουῦνται αἱ ἀπόκρυφοὶ Πράξεις.

7. Συριακὴν, ἀρμενικὴν, γεωργιαντὴν, ἀραβικὴν, αἰθιοπικὴν.

8. *Περὶ Θεῶν ὀνομάτων* 11,5. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 3.

υιότης και ἡ ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος, πῶς ἐφύτρωσαν τὰ φῶτα τῆς ἀγαθότητος, πῶς ὁ Ἰησοῦς ἐνηθρώπησε καὶ πῶς ἔσωσε τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Συμβολικὴ Θεολογία? Τὸ ἔργον τοῦτο, σταλὲν κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ συγγραφέως εἰς τὸν Τίτον, ἀσχολεῖται μὲ τὰ φασματικά σύμβολα, τὰ ἄλλως φερόμενα ὡς ἀνόμοια, μὲ τὰς παραστάσεις δηλαδὴ αἱ ὁποῖαι διὰ μέσου αἰσθητῶν πραγμάτων διαδηλώνουν τὴν Θεότητα· μὲ τὰς μετωνυμίας ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ εἰς τὰ θεῖα, μὲ τὰ σχήματα, τὰ μέρη καὶ τὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται εἰς τὰ θεῖα, καθὼς καὶ μὲ τοὺς τόπους. Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ συγγραφέως, ἐπρόκειτο περὶ ἐκτενεστάτου ἔργου.

*Περὶ τῶν Θεῶν Ὕμνων*¹⁰. Πρόκειται περὶ κειμένου τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνῃ πραγματικὸς ὕμνολογίας τῶν θεῶν νόων πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοῦ μὲ τὴν θεολογικὴν τῶν ἐρμηνειῶν.

Περὶ τῶν ἀγγελικῶν Ἰδιοτήτων καὶ Τάξεων. Ἄν καὶ ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις, φαίνεται ὅτι εἶναι διάφορον τοῦ ἔργου *Περὶ Οὐρανίου Ἱεραρχίας*, καθ' ὅσον μάλιστα μνημονεῖται παραλλήλως πρὸς αὐτό¹¹. Ἐξέθετε τὰς γενικὰς ἀρχὰς περὶ τῶν ἐνώσεων καὶ διακρίσεων τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων, τὰς ἀναγωγὰς τῶν κατωτέρων πρὸς τὰς ἀνωτέρας τάξεις, τὰς προνοίας τῶν πρεσβυτέρων πρὸς τὰς νεωτέρας, τὰς συνελίξεις τῶν πρὸς ἑαυτάς.

*Περὶ Νοητῶν καὶ Αἰσθητῶν*¹². Παρουσιάζει τὰ μὲν ἱερὰ σύμβολα ὡς ἀπεικονίσματα τῶν νοητῶν, ἀποτελοῦντα χειραγωγίαν καὶ ὁδὸν πρὸς αὐτά, τὰ δὲ νοητὰ ὡς ἀρχὴν καὶ ἐπιστήμην τῶν κατ' αἰσθησιν ἱεραρχικῶν μυστηρίων.

*Περὶ ψυχῆς*¹³. Εἰς τὸ δοκίμιον τοῦτο αἱ ψυχαὶ παριστῶντο ὡς νοεραὶ ὑπάρξεις, ἔχουσαι ἀνώλεθρον τὴν οὐσιώδη ψυχὴν καὶ ἀνυψοῦμεναι πρὸς τὴν ἀγαθαρχίαν ὄλων τῶν ἀγαθῶν διὰ τῶν ἀγγελικῶν ζώων ὡς καθηγεμόνων.

*Περὶ Αἰκαίου καὶ Θείου Αἰκαστηρίου*¹⁴. Ἡ πραγματεία αὕτη πρέπει νὰ περιεῖχε ἐκθεσιν περὶ τιμωρίας τῆς ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαίας ἀνταμοιβῆς τῆς ἀρετῆς.

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

Περὶ Θεῶν ὀνομάτων 1,8.
9,5. *Περὶ ἐκκλ. Ἱεραρχίας*
15,6. *Μυστικὴ Θεολογία* 3.
Περὶ οὐρανίου Ἱεραρχίας
7,4.
Περὶ Θεῶν ὀνομάτων 4,2.
Περὶ ἐκκλ. Ἱεραρχίας 28,2.
1,2.
Περὶ Θεῶν ὀνομάτων 4,2.
Περὶ Θεῶν ὀνομάτων
4,35.

Τὰ σηγγράμματα τοῦ Διονυσίου κατέλαβον σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεολογίας κατ' Ἀνατολήν καὶ Δύσιν ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἐμφανισεῶς τῶν μέχρι καὶ τοῦ τέλους τῶν μέσων χρόνων. Ὅταν παρουσιάσθησαν εἰς τὴν σύναξιν τοῦ 532, δὲν ἦσαν ἴσως ἐντελῶς ἄγνωστα, διότι ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας πρέπει ἤδη νὰ τὰ εἶχε χρησιμοποιήσει, ἀλλὰ πάντως μόλις προσφάτως. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Ὑπατίου Ἐφέσου ὡς πρὸς τὴν ἀθθεντικότητά των, ὁ Ἰωάννης Σκυθοκολίτης ὁ Σχολαστικὸς

τὰ ἐχολίασε καὶ μετὰ ἓνα αἰῶνα ἐπανέλαβε τὸ ἐγχείρημα ὁ Μάξιμος Ὁμολογητής¹⁵. Ὁ Μάξιμος ὁμοίως προέβη καὶ εἰς εὐρύτεραν ἐπεξεργασίαν, δι' ἀνασυνθέσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Διονυσίου καὶ ἀπαλλαγῆς αὐτῆς ἀπὸ ὠρισμένα ἄβωλα διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν διδάγματα, τὴν ὁποίαν ἐξετέλεσε χωρὶς νὰ πειράξῃ καθόλου τὰ κείμενα, εἰς τὸ περίφημον ἔργον τοῦ *Περὶ ἀποριῶν* καὶ εἰς τὰ *Σχόλια*. Μετὰ τὴν ἐγχείρισιν τοῦ Μαξίμου δὲν ἀπέμενε πλέον ἀμφισβόλια περὶ τῆς γνησιότητος τῶν συγγραμμάτων τούτων. Ὁ Νικήτας Στηθαῖος ἐπεξεργάσθη τὸ θέμα τῶν δύο ἱεραρχιῶν ἐν ἀλληλεξαρτήσῃ, στενῶς ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸν Διονύσιον, ὁ δὲ Γεώργιος Παχυμέρης ὑπεμνημάτισεν ἐκ νέου τὰ ἔργα τὸν ἰγ' αἰῶνα, ὅπως καὶ ἄλλοι λόγιοι. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡσυχαστικῆς ἐριδος τὸ ὄνομά του ἠκούετο περισσότερο ἀπὸ οἰουδήποτε ἄλλου ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως καὶ ἀντίπαλοι ἀπὸ τὰς δύο μερίδας ἤντλουν ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὰ ἔργα του, ἀποδίδοντες σύμφωνον πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν ἐρμηνειῶν εἰς τὰ χρησιμοποιούμενα χωρία.

Ὁ ἐπίσκοπος Θεοδοσιουπολεως¹⁶ Σέργιος, ἄλλοτε μονοφυσίτης, ἀλλὰ τελικῶς ὀρθόδοξος, τὰ μετέφρασεν εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐμφάνισίν των, ἀφοῦ αὐτὸς ἀπέθανε ὄχι πολὺ ἀργότερα, τὸ 536. Εἰς τὴν Δύσιν ἐνεθρόνισαν τὸν Διονύσιον εἰς ἔδραν ὑψηλὴν ὁ Ἰλδουῖνος καὶ ὁ Ἰωάννης Σκῶτος Ἐρίγενας. Τὰ συγγράμματά του τὸ 757 εἶχον σταλῆ ἀπὸ τὸν πάπαν Παῦλον Α' εἰς τὴν Γαλλικανικὴν Ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας εἰς τῶν μεγάλων ἐπισκόπων καὶ ἁγίων ὠνομάζετο Διονύσιος ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ κείμενόν των ἦτο εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον, κανεῖς δὲν ἦτο πλέον ἱκανὸς νὰ τὰ ἀναγνώσῃ εἰς τὸν τόπον τοῦτον. Μετὰ ἑβδομήντα ἔτη, τὸ 827, ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς ἐστείλειν ἄλλο ἀντίγραφον τῶν ἔργων πρὸς τὸν Φράγκον βασιλέα Λουδοβίκον· αὐτὸς δέ, νομίζων ὅτι ἐπρόκειτο δι' ἔργα τοῦ πολιούχου τῶν Παρισίων, διέταξε τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς Ἁγίου Διονυσίου Ἰλδουῖνον νὰ τὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν λατινικὴν, φροντίζων ὥστε ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου τῆς μεταφράσεως νὰ συμπέσῃ μετὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου. Ὁ ἡγούμενος τὰ ἐδέχθη ὡς θεῖον δῶρον καὶ γράφει ὅτι τὴν ἰδίαν νύκτα συνέβησαν δέκα ἐννέα θαύματα¹⁷. Ἡ *μετάφρασις* ὁμοίως ἐκείνη δὲν ἱκανοποίησε τὸ λατινικὸν κοινόν, ἀφοῦ ἄλλωστε πράγματι ἡ μετάφρασις τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου εἶναι ἀπὸ τὰ δυσχερέστερα ἐγχειρήματα, πολὺ περισσότερο ὅταν ἡ εἰδικὴ προπαρασκευὴ εἶναι ἀνεπαρκής. Διὰ τοῦτο μετὰ δεκαετίας κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ ἐφιλοτεχνήθη νέα μετάφρασις ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Σκῶτον Ἐρίγεναν, ἱκανὸν θεολόγον καὶ φιλόσοφον, ὁ ὁποῖος καὶ ἀνεχώνευσε τὰς ἰδέας τῶν κειμένων τούτων εἰς τὸ ἔργον τοῦ *De divisione naturae*. Ἄλλαι λατινικαὶ μετάφρασεις ἐξεπονήθησαν ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Sarazin περὶ τὸ 1167, ἀπὸ τὸν Ροβέρτον Grosseteste περὶ τὸ 1240, ἀπὸ τὸν Ἀμβρόσιον Traversari περὶ τὸ 1435 καὶ ἀπὸ τὸν Μαρσίλιον Ficino τὸ 1490.

15. Τὰ σχόλια τοῦ πρώτου ἔχουν ἀνωμυθῆ πρὸς τὰ τοῦ δευτέρου εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν. Μετὰ τὴν βοήθειαν συριακῆς μεταφράσεως ἡ ὁποία εἶχε προηγηθῆ εἶναι δυνατὸς ὁ διαχωρισμὸς των.

16. Σημτικὸν ὄνομα τῆς συριακῆς πόλεως εἶναι Reshaina.

17. PL 106.16.

Ὁ Θωμᾶς Ἀκινᾶτος, παραπέμπων εἰς τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου 1700 φορές, περισσότερας δηλαδή ἀπὸ παντός ἄλλου συγγραφέως, μετὰ τὰ βιβλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τοῦ δίδει ὑψηλοτέραν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Λύγουστινου θέσιν, ἐνῶ ὁ Δάντης Alighieri τὸν τοποθετεῖ μεταξὺ τῶν μεγάλων θεολόγων εἰς τὸν οὐρανὸν τοῦ ἡλίου, διότι ζῶν ἀκόμη ἐν τῇ σαρκὶ εἶχε κατορθώσει νὰ διεισδύσῃ βαθύως εἰς τὴν φύσιν τῆς διακονίας τῶν ἀγγέλων¹⁸. Τὰ ἴχνη τῶν ἰδεῶν τοῦ Διονυσίου εἶναι ἐντονα εἰς τὴν κίνησιν τῆς σκέψεως καὶ τὴν δομὴν συγγραφῶν τοῦ Δάντη· ἀλλ' οὗτος γενικώτερον ἐπηρέασεν ἴσως περισσότερον ἀπὸ πάντα ἄλλον θεολόγον τὴν πορείαν τῆς δυτικῆς θεολογίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους.

Ἡ ἀπόδοσις τούτων τῶν τιμῶν ὀφείλετο εἰς τὴν ἀξίαν τῶν συγγραμμάτων καθ' ἑαυτά. Ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι ἐρευνηταὶ φρονοῦν ὅτι αἱ τιμαὶ ὀφείλονται καὶ εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ ὑποτιθεμένου ὡς συγγραφέως αὐτῶν, πρέπει νὰ τονίσωμεν ὅτι ὁ μαθητὴς αὐτὸς τοῦ Παύλου Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης μνημονεύεται μὲν εὐφήμεως εἰς τὸ βιβλίον τῶν Ἰσχυρῶν τῶν Ἀποστόλων¹⁹, ἀλλ' ἔκτοτε δὲν ἀκούεται καθόλου πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἔργων τούτων, τὰ ὁποῖα μάλιστα ἀντιστρόφως τοῦ ἔδωσαν θεολογικὴν αὐθεντίαν.

Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς αὐτοαποκαλεῖται Διονύκιος²⁰ καὶ παρουσιάζεται ὡς ὁ ἀρεοπαγίτης μαθητὴς τοῦ Παύλου²¹. Στέλλει ἐπιστολὴν εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, διὰν αὐτὸς ἦτο ἐξόριστος εἰς τὴν Πάτμον, κατὰ τὰ τελεθὰ τοῦ α' αἰῶνος μ. Χ., καὶ ἄλλα κείμενά του εἰς ἀποστολικούς ἄνδρας, τὸν Τίτον, τὸν Τιμόθεον, τὸν Γάϊον, τὸν Σωσίπατρον περιγράφει τὴν κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ γενομένην ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου, τὴν ὁποίαν εἶδεν ὁ ἴδιος εὐρισκόμενος τότε εἰς τὴν Ἡλιούπολιν τῆς Αἰγύπτου²²· καὶ δηλώνει ὅτι παρέστη εἰς τὴν ταφὴν τῆς Θεοτόκου μαζί μὲ τὸν ἀπόστολον Πέτρον καὶ τὸν Ἀδελφόθεον Ἰάκωβον²³. Παριστάνει ἐπίσης ἑαυτὸν ὡς μαθητὴν τοῦ Ἱεροθέου, μαθητοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀποστόλου, φερομένου ἀπὸ πολὺ μεταγενέστεραν παράδοσιν ὡς ἐπίσκοπον Ἀθηναίων, εἰς τὸν ὅποιον ἀπαδίδει δύο συγγράμματα, τὰς *Θεολογικὰς Στοιχειώσεις* καὶ τοὺς *Ἐρωτικὸς Ὕμνους*, καὶ παραθέτει ἀπὸ αὐτὰ χωρία²⁴. Ἱστορικῶς ὁμοῦς δὲν μαρτυρεῖται τίποτε διὰ τὸν Ἱερόθεον.

Ὁ μεταγενέστερος μύθος περιέπλεξε τὰ πράγματα περισσότερον. Ὁ Ἰλδουῖνος ἀνηγόρευσε τὸν συγγραφεὰ μαθητὴν τοῦ Λυκείου, μύστην τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν καὶ μάρτυρα²⁵. Παλαιαὶ διηγήσεις φέρουν τὸν ἐπίσκοπον Παρισίων Διονύσιον νὰ ἔχη ὑποστῆ τὸ μαρτύριον ἐπὶ Δεκίου κατὰ τὰ μέσα τοῦ γ' αἰῶνος· ἀλλ' ὁμοῦς ἡ μεταγενέστερα παράδοσις ἐταῦτισε τοὺς δύο ἄνδρας, δηλαδή τὸν Ἀθηναῖον ἐπίσκοπον ζήσαντα τὸν α' αἰῶνα καὶ τὸν Παρισινὸν ἐπίσκοπον ζήσαντα τὸν γ' αἰῶνα· ἐπίσης ἡ μεταγενέστερα παράδοσις ἐταῦτισε τὸν Ἀθηναῖον Ἀρεοπαγίτην καὶ ἐπίσκοπον μὲ τὸν Διονύσιον Κορίνθου, ἄνδρα τοῦ β' αἰῶνος, καὶ μὲ τὸν Διονύσιον Ἀλεξανδρείας, ἄνδρα τοῦ γ' αἰῶνος. Οὕτω λοιπὸν τέσσαρες δια-

κεκριμένοι άνδρες, οί όποίοι έζησαν κατά διαφόρους χρόνους και εις διαφόρους τόπους, έταυτίσθησαν έν τῷ προσώπῳ ένός πέμπτου άνδρός, τοῦ άγνώστου κατά τὰ άλλα συγγραφέως τῶν έδῶ εκδιδομένων έργων, ό όποίος έζησε πολύ άργότερα από όλους τούτους.

Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τὰ πράγματα ἔχουν άποσαφηνισθῆ εὐκόλως από πολὺν καιρὸν. Ὁ συγγραφεὺς «Λιονύσιος Ἀρεοπαγίτης» εἶναι διάφορος από τοὺς άνωτέρω άναφερομένως ὁμωνύμους άνδρας, αλλά τὸ πρόβλημα τῆς ταυτότητός του, τῆς ταυτότητος δηλαδή τοῦ συγγραφέως τῶν παρόντων έργων, παραμένει ἄλυτον. Τὰ έργα ταῦτα ένεφανίσθησαν διά πρώτην φοράν εις τὴν θεολογικὴν διάσκεψιν τοῦ 533, κατά τὴν όποίαν, ὡς έσημειώθη προηγουμένως, οί Μονοφυσίται έπεκαλέσθησαν μαρτυρίαν από αὐτὰ ὑπὲρ τῶν άπόψεών των. Ἐπειδὴ ἔως τότε ταῦτα παρέμενον άγνωστα, εὐλόγως ἡ γνησιότης των ἠμφεσβητήθη από τὴν πρώτην στιγμήν. Ὁ Ὑπάτιος Ἐφέσου, άπευθυνόμενος πρὸς τοὺς περὶ τὸν Σεβῆρον Ἀντιοχείας, εἶπε· «ποῦ στηρίζετε τὴν άθθεντιαν αὐτῶν τῶν μαρτυριῶν; Πῶς έξηγεῖτε τὴν σιωπὴν τοῦ ιεροῦ Κυρίλλου; Τί λέγω; Ἐάν ὁ Ἀθανάσιος ὁ ἴδιος τὰ έθεῶρει άθθεντικά, θὰ τὰ εἶχεν επικαλεσθῆ εις τὴν σύνοδον τῆς Νικαίας διά τὴν κατοχύρωσιν τῆς τριαδικῆς ὁμοουσιότητος έναντίον τῶν βλασφημιῶν τῶν Ἀρειανῶν, οί όποίοι ὑποστηρίζουν τὴν διαφορὰν τῶν οὐσιῶν τῶν θείων προσώπων. Ἀλλ' ὁμως κανεῖς άρχαῖος συγγραφεὺς δέν τὰ επικαλέσθη. Ποῦ λοιπὸν στηρίζετε τὰς άποδειξεις σας;»²⁶ Ἀλλά τὰ έργα ἦσαν τόσον άξιόλογα, ὡστε πολὺ σινητόμως άνεγνωρίσθησαν ὡς γνήσια από προσωπικότητα, ὡς ὁ Ἰωάννης Σκυθοπολιτης και ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, και άπετέλεσαν έντρύφημα τῶν φιλοσόφων, τῶν θεολόγων και τῶν μορφωμένων μοναχῶν. Ἡ πραγματεία τοῦ πρεσβυτέρου Θεοδώρου, διά τῆς όποίας άνεσκευάζοντο τέσσαρες σοβαραὶ ένστάσεις κατά τῆς γνησιότητος τῶν έργων, πιθανῶς έγράφη τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 5' αἰῶνος.²⁷

Βεβαίως ὁ Φώτιος διατηρεῖ ἐπ' αὐτῶν χαρακτηριστικὴν σιωπὴν, πράγμα τὸ όποῖον σημαίνει ὅτι ἴσως άντελαμβάνετο τὰς δυσκολίας τῆς άποδόσεως των εις τὸν Ἀρεοπαγίτην αλλά δέν έπεθύμει νὰ τὸ εἶπη, διά νὰ μὴ ἔλθῃ εις αντίθεσιν πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην²⁸. Νέαι άμφιβολίαι, διετυπώθησαν μόλις τὸν 10' αἰῶνα από τὸν Λαυρέντιον Valla και άργότερα από τὸν Ἑρασμὸν και από πολλοὺς διαμαρτυρομένους θεολόγους. Συστηματικὴ έρευνα, ἡ όποία ἤρχισε κατά τὰ τέλη τοῦ 18' αἰῶνος και συνεχίσθη μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρόντος, ὑπὸ τοῦ Koch, τοῦ Stiglmayr και άλλων άπέδειξε πέραν πάσης άμφιβολίας ὅτι τὰ έργα δέν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν γνήσια διά πολλοὺς λόγους, ὡς εἶναι οί κάτωθι.

Δέν μνημονεύονται καθόλου ἐπὶ πέντε αἰῶνας ἔως τοῦ 533, πράγμα άδιανόητον διά τοιαύτης προελεύσεως και άξίας συγγράμματα.

Προϋποθέτουν ὀριστικὴν ὀργάνωσιν και ὀρολογίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅστις διά πρώτην φοράν ένεφανίσθη μόλις τὸν 8' αἰῶνα.

26. MANSI, *Sacr. Concil. Collectio* 7,820C. Τὸ κείμενον παρατίθεται άνωτέρω εις μετάφρασιν.

27. Αὐτή, άπολεσθεῖσα, εἶναι γνωστὴ από τὸ σημεῖωμα τοῦ Φωτίου, *Μυριόβιβλος* κῶδ. 1.

28. Ἀξιοσημεῖωτος βεβαίως εἶναι και ἡ σιωπὴ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787).

Χρησιμοποιούν σποραδικῶς νεοχαλκηδονικὴν θεολογικὴν ὀρολογία. Εἰς τὸ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* σύγγραμμα, ἀπειθυνόμενον πρὸς τὸν Τιμόθεον, παρατίθεται χωρίον ἐπιστολῆς τοῦ Ἰγνατίου τοῦ Θεοφύρου²⁹, γραφείσης ὀπωσδήποτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου.

Λειτουργικαὶ μαρτυρίαι, ὅπως εἶναι ἡ περὶ ἀπαγγελίας τοῦ συμβόλου πίστεως κατὰ τὴν λειτουργίαν, προϋποθέτουν στάδια λειτουργικῆς ἀναπτύξεως τοῦ τέλους τοῦ ε' αἰῶνος.

Περικλείουν ἰχνη ἐξωχριστιανικῶν ἀντιλήψεων, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου, ἀποθανόντος τὸ 484, ἀλλ' ἐπίσης καὶ αὐτούσια χωρία ἔργων αὐτοῦ.

Ἦ ὅλα αὐτὰ ἐξηγοῦνται, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν ἐξῆσε μετὰ τὰ τέλη τοῦ ε' αἰῶνος, καὶ πιθανῶς κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετίας τοῦ 5' αἰῶνος.

Πολλοὶ ἐρευνηταὶ ἔχουν ἐπιδοθῆ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀναζητήσεως τοῦ πραγματικοῦ συγγραφέως, εἴτε λαμβάνοντες τὸ ἀνωτέρω χρονικὸν ὄριον εἴτε ὄχι. Ὁρισμέναι θεολογικαὶ ἀποχρώσεις, ἢ ἄλλου εἴδους ἐνδείξεις, ἀρκοῦν ἐκάστοτε νὰ πείσουν κάποιον ζηλωτὴν ἐρευνητὴν νὰ ὑποδείξῃ ἓνα πιθανὸν διεκδικητὴν τῆς πατρότητος τῶν συγγραμμάτων. Ἦ ἔχουν προταθῆ ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀμμώνιος Σακκάς ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινούς τοῦ γ' αἰῶνος. Ἀπὸ τοῦ δ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος ὑπεδείχθησαν ἀπὸ μὲν τοὺς ἀρχαίους ἀρνητὰς τῆς γνησιότητος ὁ Ἀπολινάριος³⁰, ἀπὸ νεωτέρους δὲ ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ ὁ ἀδελφός του Γρηγόριος Νύσσης, ἢ ἄνθρωπος τοῦ περιβάλλοντος αὐτῶν, καὶ ὁ Συνέσιος Κυρήνης. Θὰ ἐλέγομεν ὅτι ἕκαστος τῶν οὕτω προτεινόντων ἐρευνητῶν ἓνα μόνον ὁπαδὸν ἀπέκτησεν ἑαυτὸν.

Αἱ ἀποδόσεις εἰς ἄνδρας τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ ε' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος εἶχον κάπως καλυτέραν ἀπήχησιν, ἀλλ' ὀπωσδήποτε ὄχι σοβαράν. Οὕτως ὑπεδείχθησαν ὡς συγγραφεῖς ὁ Πέτρος ὁ Ἰβηρ, μονοφυσίτης μοναχικὸς ἡγέτης καὶ ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ (Honigsmann, 1952)³¹, ὁ Πέτρος Ἰναφεὺς, μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας (U. Riedinger, 1956). Τρεῖς ἄλλοι διαπρεπεῖς θεολόγοι ὑπεδείχθησαν ὑπὸ νεωτέρων, διότι ἔχουν κάποιαν προσωπικὴν σχέσιν μὲ τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν συγγράμματα· εἶναι ὁ πρῶτος, καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν, χρησιμοποήσας τὰ κείμενα ταῦτα Σεβήρος Ἀντιοχείας (Stiglmayr, 1928), ὁ πρῶτος ὑπομνηματιστής των Ἰωάννης Σκυθοπολίτης (J. M. Hornus), καὶ ὁ πρῶτος μεταφραστής των εἰς τὴν συριακὴν Στέφανος ἐπίσκοπος Θεοδοσιουπόλεως, ἄλλως Reshaina (I. Hausherr).

Ἦ ἂν καὶ πιστεύομεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς θὰ παραμείνῃ διαπαντὸς ἄγνωστος, θὰ διατυπώσωμεν μίαν ἀόριστον ἄποψιν περὶ αὐτοῦ. Ὑπάρχει ὀπωσδήποτε κάποια σκηνοθεσία. Δυνατὸν νὰ τὴν παρεσκεύασαν ἄλλοι· δυνατὸν δηλαδὴ, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς συνέταξε τὸ σύνολον τῶν ἔργων του, τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, καὶ καθ' ὑπόθεσιν ἀπέθανε πρὶν τὰ κυκλοφορήσῃ.

Χρησιμοποιούν σποραδικῶς νεοχαλκηδονικὴν θεολογικὴν ὀρολογία. Εἰς τὸ *Περὶ Θείων ὀνομάτων* σύγγραμμα, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Τιμόθεον, παρατίθεται χωρίον ἐπιστολῆς τοῦ Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου²⁹, γραφείσης ὀπωσδήποτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου.

Λειτουργικαὶ μαρτυρίαί, ὅπως εἶναι ἡ περὶ ἀπαγγελίας τοῦ συμβόλου πίστεως κατὰ τὴν λειτουργίαν, προϋποθέτουν στάδια λειτουργικῆς ἀναπτύξεως τοῦ τέλους τοῦ ε' αἰῶνος.

Περικλείουν ἴχνη ἐξωχριστιανικῶν ἀντιλήψεων, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου, ἀποθανόντος τὸ 484, ἀλλ' ἐπίσης καὶ αὐτούσια χωρία ἔργων αὐτοῦ.

Ἔτι ἀπὸ αὐτὰ ἐξηγοῦνται, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν ἐξησε μετὰ τὰ τέλη τοῦ ε' αἰῶνος, καὶ πιθανῶς κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετίας τοῦ ζ' αἰῶνος.

Πολλοὶ ἐρευνηταὶ ἔχουν ἐπιδοθῆ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀναζητήσεως τοῦ πραγματικοῦ συγγραφέως, εἴτε λαμβάνοντες τὸ ἀνωτέρω χρονικὸν ὄριον εἴτε ὄχι. Ὁρισμέναι θεολογικαὶ ἀποχρώσεις, ἢ ἄλλου εἴδους ἐνδείξεις, ἀρκοῦν ἐκάστοτε νὰ πείσουν κάποιον ζηλωτὴν ἐρευνητὴν νὰ ὑποδείξῃ ἓνα πιθανὸν διεκδικητὴν τῆς πατρότητος τῶν συγγραμμάτων. Ἐχουν προταθῆ ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀμμώνιος Σακκάς ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς τοῦ γ' αἰῶνος. Ἀπὸ τοῦ δ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος ὑπεδείχθησαν ἀπὸ μὲν τοὺς ἀρχαίους ἀρνητὰς τῆς γνησιότητος ὁ Ἀπολιναρίου³⁰, ἀπὸ νεωτέρους δὲ ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ ὁ ἀδελφὸς του Γρηγόριος Νύσσης, ἢ ἄνθρωπος τοῦ περιβάλλοντος αὐτῶν, καὶ ὁ Συνέσιος Κυρήνης. Θὰ ἐλέγομεν ὅτι ἕκαστος τῶν οὕτω προτεινόντων ἐρευνητῶν ἓνα μόνον ὀπαδὸν ἀπέκτησεν ἑαυτὸν.

Αἱ ἀποδόσεις εἰς ἄνδρας τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ ε' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ζ' αἰῶνος εἶχον κάπως καλυτέραν ἀπήχησιν, ἀλλ' ὀπωσδήποτε ὄχι σοβαράν. Οὕτως ὑπεδείχθησαν αἰς συγγραφεῖς ὁ Πέτρος ὁ Ἰβηρ, μονοφυσίτης μοναχικὸς ἡγέτης καὶ ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ (Honigsmann, 1952)³¹, ὁ Πέτρος Γναφεὺς, μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας (U. Riedinger, 1956). Τρεῖς ἄλλοι διαπρεπεῖς θεολόγοι ὑπεδείχθησαν ὑπὸ νεωτέρων, διότι ἔχουν κάποια προσωπικὴν σχέσιν μὲ τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν συγγράμματα· εἶναι ὁ πρῶτος, καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν, χρησιμοποιήσας τὰ κείμενα ταῦτα Σεβήρος Ἀντιοχείας (Stiglmayr, 1928), ὁ πρῶτος ὑπομνηματιστὴς τῶν Ἰωάννης Σκυθοπολίτης (J. M. Hornus), καὶ ὁ πρῶτος μεταφραστὴς τῶν εἰς τὴν συριακὴν Στέφανος ἐπίσκοπος Θεοδοσιουπόλεως, ἄλλως Reshaina (I. Hausherr).

Ἄν καὶ πιστεύομεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς θὰ παραμείνῃ διαπαντὸς ἄγνωστος, θὰ διατυπώσωμεν μίαν ἄριστον ἄποψιν περὶ αὐτοῦ. Ὑπάρχει ὀπωσδήποτε κάποια σκηνοθεσία. Δυνατὸν νὰ τὴν παρεσκεύασαν ἄλλοι· δυνατὸν δηλαδὴ, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς συνέταξε τὸ σύνολον τῶν ἔργων του, τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, καὶ καθ' ὑπόθεσιν ἀπέθανε πρὶν τὰ κυκλοφορήσῃ,

29. *Περὶ Θείων ὀνομάτων* 4,12 ἀπὸ τὴν *Πρὸς Ρωμαίους* 7,3 τοῦ Ἰγνατίου.

30. «Συγγράμματα Ἀπολιναρίου εἶναι», ΜΛΞΙΜΟΣ, *Σχόλια*, PG 5,85C.

31. Εἰδικῶς αὐτὴν τὴν ἄποψιν ἀπεδέχθησαν ὅλοι οἱ Γ' ἰωργιανοὶ ἐρευνηταί.

ήλθαν εις χειρας κάποιας μονοφυσιτικῆς ομάδος, τῆς ὁποίας οἱ ἡγετικοὶ παράγοντες παρετήρησαν εἰς αὐτὰ μερικὰς ἀγαπητὰς τῶν ἐκφράσεις καὶ ἐθεώρησαν χρήσιμον διὰ τὰς ἀπόψεις τῶν τὴν διδασκαλίαν περὶ ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεὸν καὶ θεώσεως. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔφεραν εἰς τὸν τίτλον τὸ ὄνομα ἐνὸς ἐπισκόπου Διονυσίου, εὐλογον εἶναι νὰ ἐσκέφθησαν ὅτι ἦτο δυνατόν ἢ χρήσιμον νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν Λιονύσιον Ἀρεοπαγίτην· ἀλλὰ διὰ νὰ καταστῇ τοῦτο γενικῶς ἀποδεκτόν, ἐχρειάζοντο κάποιαν διασκευὴν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ προέβησαν, παρεμβάλλοντες εἰς τοὺς προλόγους ὀνόματα ἀνδρῶν ὡς παραληπτῶν καὶ προσθέτοντες ὀλίγας φράσεις ἐδῶ καὶ ἐκεῖ κατὰ τὸ ἰδικόν του ὕφος. Βεβαίως τὰ συγγράμματα δὲν ἔγιναν ποτὲ μονοφυσιτικά, ἀλλὰ ὁ Σεβῆρος καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ομάδα του ἐπίστευον ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ τὰ ἐκμεταλλευθοῦν. Τὸ ὅτι ταῦτα δὲν τοὺς ἱκανοποιοῦν πλήρως, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐγκατέλειψαν τὴν προπάθειαν οἰκειοποιήσεώς τῶν ἐνωρίσ.

Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι τὴν σκηνοθεσίαν ἐπραγματοποίησεν ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς κατὰ ἓνα τρόπον ὁ ὁποῖος καὶ τότε ἦτο ἐπιτρεπτός καὶ σήμερα δὲν εἶναι ἀνεπίτρεπτος. Εἰς ἓν ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιδιώκει τὴν παροχὴν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ εἰδήσεων, κάλλιστα εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ κάποιο σκηρικόν διὰ τὴν καλύτεραν ὑποδοχὴν του. Ἐθεσε λοιπὸν ὁ ἱκανώτατος συγγραφεὺς τὰς σκέψεις του εἰς τὴν γραφίδα ἐνὸς παλαιοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο τότε πολὺ γνωστὸν εὐρύτερον, ἀλλὰ διὰ κάποιον λόγον ἦτο εἰς αὐτὸν ἀξιοσέβαστον· τὸ ἐπραξε μὲ τὴν ἐπιδίωξιν νὰ τιμᾶται δι' αὐτὰς ἐκεῖνο τὸ παλαιὸν πρόσωπον καὶ ὄχι αὐτὸς ὁ ἴδιος.

Τὸ πρῶτον ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἀνακύπτει ἀπὸ αὐτὰ εἶναι· διατί ἐπέλεξε τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου; Πῶς εἰς ἀντιοχειανὸς συγγραφεὺς, ὅπως τείνουν νὰ πιστεύσουν ὅλοι σχεδὸν οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί, ἐσκέφθη νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς τίτλον τιμῆς τὸ λησμονημένον ὄνομα ἐνὸς Ἀθηναίου Χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος παρέμενε ἀγνωστος ἐπὶ 500 ἔτη; Ὁ Ἀρεοπαγίτης, πλὴν τοῦ χωρίου τῶν Πράξεων, εἰς τὸ ὁποῖον ἔγινε παραπομπὴ προηγουμένως³², δὲν μνημονεύεται ἀπὸ καμμίαν ἱστορικὴν πηγὴν οὔτε ὡς συγγραφεὺς οὔτε ὡς ἐπίσκοπος οὔτε ὡς μάρτυς οὔτε ὡς ἀπλοῦν πρόσωπον³³. Κατὰ τί ἐπρόκειτο νὰ ὠφεληθοῦν τὰ ἔργα ἐνὸς μεγαλοφυοῦς συγγραφέως, λαμβάνοντα τὸ ὄνομα τοῦ μακρινοῦ τούτου Διονυσίου καὶ ὄχι ἐνὸς ἄλλου προσώπου τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον νὰ συνδέεται μὲ τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην;

Διὰ νὰ ἔχη διαλέξει λοιπὸν τοῦτο τὸ ὄνομα ὁ συγγραφεὺς, πρέπει νὰ εἶχε προσωπικὸν σύνδεσμον μὲ τὰς Ἀθήνας. Οὕτω πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ἐγράφησαν τὰ ἔργα τοῦτα καὶ ὄχι ἄλλοῦ. Ὁ γεωγραφικὸς καὶ προσωπογραφικὸς χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον κινεῖται οὗτος, εἶναι ὁ τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Τὰ πρόσωπα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀλληλογραφεῖ ἢ συναναστρέφεται, εὐρίσκονται εἰς τὰς Ἀθήνας (Ἱερόθεος), τὴν Θεσσα-

32. Πράξ. 17,34.

33. Ἐορτάζεται βεβαίως 3 Ὀκτωβρίου.

λονίκην (Γάϊος), τὴν Βέροϊαν (Σωσίπατρος), τὴν Κρήτην (Γίτος), τὴν Πάτμον (Ἰωάννης ὁ Θεολόγος), τὴν Ἑρεσον (Τιμόθεος), τὴν Σμύρνην (Πολύκαρπος) ἢ Ἰλιούπολιν τῆς Αἰγύπτου εἶναι μακρινὴ ἀνάμνησις. Εἶναι ἐξ ἄλλου πολὺ δεμένος μετὰ τὸν Ἄρειον Ἰάγον διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Εἰς τὸν ἐκεῖ ἐκφωνηθέντα λόγον τοῦ ὁ Παῦλος ἐβεβαίωσεν ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας εὔρε «βωμόν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο Ἀγνώστῳ Θεῷ· ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν»³⁴. Καὶ ὁ Διονύσιος κηρύττει τὸν Θεὸν ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς τὸν γνόφον, μεταξὺ ἀγνώσιας καὶ γνώσεως. Περαιτέρω ὁ Παῦλος κηρύσσει ὅτι πρέπει νὰ ζητῶμεν τὸν Κύριον, μήπως τὸν ψηλαφήσωμεν καὶ τὸν εὔρωμεν, ἂν καὶ δὲν εἶναι μακρὰν ἀπὸ τὸν καθένα ἐξ ἡμῶν³⁵. Καὶ ὁ Διονύσιος δὲν κάμνει τίποτε ἄλλο παρά νὰ ἀναζητῇ τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ποιθενά καὶ εἶναι παντοῦ, ὄχι μόνον διὰ νὰ τὸν ψηλαφήσῃ, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐνωθῇ μαζί του.

Ἐξ ἄλλου ὁ Διονύσιος εἶναι ἐξοικειωμένος μετὰ τὰ Ἑλευσίνεια μυστήρια καὶ χρησιμοποιεῖ ὀρολογίαν ἢ ὅποια εἶναι οἰκεία εἰς αὐτὰ τὰ μυστήρια. Τοιαύτην γλῶσσαν χρησιμοποιεῖ καὶ εἰς ἄλλος Ἀθηναῖος θεολόγος, ὁ Κλήμης, ὁ καταχρηστικῶς λεγόμενος Ἀλεξανδρεὺς.

Τέλος ὁ Πρόκλος, τοῦ ὁποῖου ἐπιδράσεις ἐπισημαίνονται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου, ἦτο διακεκριμένος καθηγητὴς εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπὶ πενήντα περίπου ἔτη, ἀπὸ τὸ 438 μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος τὸ 485. Καὶ ὁ Διονύσιος, συμφώνως πρὸς τὰς ἐγκυρωτέρας ἀπόψεις περὶ τοῦ χρόνου ἀκμῆς του, πρέπει νὰ εἶχεν ἡλικίαν φοιτητοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Πρόκλου.

Ἴδου λοιπὸν ἡ εἰκὼν, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ἐνώπιόν μας. Εἰς εἰδωλολάτρης νεανίας τελειώνει τὰς σπουδὰς του πλησίον τοῦ Πρόκλου καὶ ἐπειτα διδάσκει φιλοσοφίαν εἰς τὴν σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἴδιον σύστημα· δηλαδὴ θεολογικὴν φιλοσοφίαν, ἢ ὁποία θέλει νὰ εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, καθίσταται μέλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀναθεωρεῖ πλέον τὸ σύστημά του συμφώνως πρὸς τὰς νέας του ἀπόψεις, τὰς χριστιανικάς. Τὸ σύστημα ὅμως δὲν χρειάζεται ν' ἀναθεωρηθῇ εἰς ὅλα τὰ σημεῖα· διατηρεῖ τὴν φιλοσοφικὴν του δομὴν καὶ μερικὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα ἔχουν οἰκοθεν χριστιανικὴν χροιάν, ὅπως εἶναι ἡ τριαδικὴ συγκρότησις τῶν ἱεραρχιῶν.

Ἀνέτως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν βάπτισίν του ἔλαβε τὸ κοινὸν τότε ὄνομα τοῦ Διονυσίου, τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ ὁ πρῶτος Χριστιανὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ἐὰν τώρα ἡσθάνετο ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ προκαλέσῃ ἀμέσως τὰ σχόλια τῶν παλαιῶν συναδέλφων καὶ μαθητῶν του μετὰ τὴν συγγραφικὴν ἐμφάνισιν εἰς τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον, ἠδύνατο νὰ θέσῃ τὰ ἔργα του ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὡς ἀφιέρωμα. Ἐδείκνυεν οὕτω ὅτι αἱ γραμμαὶ τῆς ἀναζητήσεως τοῦ Ἐνός καὶ τοῦ Θείου εἶχον διαγραφῆ πολὺ πρὸ τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Πλωτίνου ἀπὸ τὸν Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ

Ἐπιδιώξεις τοῦ Διονυσίου —

Τὸ θεολογικὸν σύστημα τοῦ Διονυσίου, περιοριζόμενον εἰς τὰ θεμελιώδη σημεῖα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἔχει ἀποτελεσθῆ διὰ συνθέσεως καὶ ὀργανικῆς συγχωνεύσεως στοιχείων τὰ ὁποῖα ἀπὸ μίαν ἀποψιν φαίνονται ἑτερογενῆ. Ἡ τύσις περὶ πλήρους παραμερισμοῦ τῶν ὑλικῶν στοιχείων καὶ ἡ ἀπόδοσις ἱεραρχικῆς καὶ τριαδικῆς συγκροτήσεως εἰς τὰ μέρη τοῦ σύμπαντος, νεοπλατωνικῆς καὶ εἰδικῶς προκλείου προελεύσεως, δένονται ἀναποσπᾶστως μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, καθὼς καὶ μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον ὅτι ὁ Διονύσιος ἐπιθυμῆ νὰ κατασκευάσῃ ἓνα συγκρητιστικὸν σύστημα, διότι διαφαίνεται παντοῦ ἡ προσπάθειά του νὰ παραμείνῃ Χριστιανός, καὶ μάλιστα ὀρθόδοξος. Εἶχεν, ὅπως ἐθεωρήσαμεν πιθανόν, προσωπικοὺς λόγους ν' ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς Νεοπλατωνικοὺς μὲ μίαν ἰδιόρρυθμον ἀπολογητικὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία θέλει ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πραγματικὸν μυστήριον καὶ ἡ πραγματικὴ θεὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι κτῆμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὄχι ἐκείνων.

Τὸ θεμέλιον τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ἀποτελοῦν αἱ ἅγιοι Γραφαί, τὰς ὁποίας ὁ Διονύσιος ἀποκαλεῖ ἀπαρεγκλίτως Λόγια. Τὰ Λόγια εἶναι ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας· «οὐσία γάρ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ἐστὶ τὰ θεοπαράδοτα Λόγια»³⁶. Οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς φέρονται νὰ εὐρίσκονται εἰς μίαν ὑψηλοτέραν θεογνωστικὴν κατηγορίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ ἔχουν ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῶν θείων ἀληθειῶν, μέρος τῆς ὁποίας προσφέρουν. Ταιριαστὸν εἰς τὰ ἱερά Λόγια εἶναι πράγματι, ὡς λέγει, τὸ ν' ἀποκρύπτουν τὴν ἱερὰν καὶ κρυφίαν ἀλήθειαν τῶν ὑπερκοσμίων νόων μὲ ἀπόρρητα αἰνίγματα καὶ νὰ τὴν καθιστοῦν ἀπρόσιτον εἰς τοὺς πολλοὺς· διότι ἡ γνῶσις δὲν εἶναι δι' ὅλους³⁷. Προσφέρουν λοιπὸν τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ τὴν προσφέρουν μὲ εἰκόνας, παραστάσεις καὶ σύμβολα, τὰ ὁποῖα χρειάζονται διασάφησιν· καὶ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπιτελεῖ ὁ Διονύσιος.

Προσφέρει ὁμως καὶ τὸ σῆμπεαν βοήθειαν διὰ τὴν γνῶσιν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅλα τὰ ὄντα καὶ τὰ πράγματα εὐρίσκονται εἰς τῶν αὐτῶν ἀλληλεξάρτησιν μεταξύ των, ὥστε ν' ἀποτελοῦν μέρη μιᾶς ἀληθείας καὶ νὰ ἀλληλοβοηθοῦνται εἰς τὴν σύλληψιν αὐτῆς τῆς ἀληθείας.

Ἡ μέθοδος ὁμως τοῦ Διονυσίου εἶναι ὅπωςδήποτε φιλοσοφική. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου κατηγορεῖτο ὡς πατροκτόνος, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐχρησιμοποιοῖ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ λογικὰ ὄργανα τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, δηλαδὴ τῶν εἰδωλολατρῶν. «Σὺ δὲ φῆς λοιδορεῖσθαι με τὸν σοφιστὴν Ἀπολλοφάνη καὶ πατραλοῖαν ἀποκαλεῖν, ὡς τοῖς

36. *Περὶ Ἐκκλ. Ἱεραρχίας* 2,4.

37. «Ὅτι πάντων ἡ γνῶσις». *Περὶ Οὐρανοῦ Ἱεραρχίας* 2,2.

Ἔλλησιν ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας οὐχ ὀσίως χρωμένω»³⁸. Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐρμηνεύει τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τρόπον, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ κλονίσῃ ριζικότερον τὸ νεοπλατωνικὸν οἰκοδόμημα τοῦ τέλους τοῦ ε' αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἰσχυρῶς δομημένον.

Σκοπὸς αὐτῶν τῶν πραγματειῶν εἶναι νὰ προσφέρουν μίαν «θεο-λογία», ἓνα λόγον περὶ τοῦ Θεοῦ. Περιγράφουν τὴν κάθοδον τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον εἰς ἓν ἀκατάσχετον ρεῦμα καὶ τὴν ἀνοδὸν τῶν νῶων πρὸς τὸν Θεὸν εἰς ἓν παράλληλον ἀλλ' ἀντίστροφον ρεῦμα· μὲ ἄλλους λόγους περιγράφουν τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν συμβόλων καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν συμβόλων.

Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην προσφέρει ὁ Διονύσιος μὲ τὴν ἀρμόζουσαν γλῶσσαν. Ὁμιλεῖ πράγματι ὡς ἱεράρχης καὶ ἡγεμῶν τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς εἰς ὄψος σεβασμιον, τελετουργικόν, αὐτοκρατορικόν. Οἱ νεολογισμοὶ τοῦ εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς τὰς ὑποφητικὰς του ἐπιδιώξεις, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ ἀφθονοὶ σύνθετοι καὶ πολυσύνθετοι λέξεις. Χρησιμοποιεῖ τὰ ὑπερθετικά, καὶ ἰδίως τὰ ὑπερεξοχικά, μὲ μίαν σταθερότητα ἢ ὁποῖα διήκει δι' ὅλων τῶν σελίδων του ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· φθάνει οὕτω εὐχερέστερον εἰς τὸν ὑπερβατικὸν στόχον του. Ἡ τριαδικὴ ἔκφρασις, σύμφυτος μὲ τὴν θεολογικὴν του σκέψιν, προκαλεῖ συσσιώρευσιν ἐπιθετικῶν προσδιορισμῶν. οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι τόσον κουραστικοί, ὅσον θὰ ἀνέμενε κανεὶς. Εἶπομεν ἀνωτέρω, πῶς ἀρχίζει ἡ πραγματεία *Περὶ μυστικῆς θεολογίας*, εἰς τῆς ὁποίας τοὺς πρώτους τέσσαρας στίχους συναντῶμεν τρεῖς χαρακτηριστικὰς τριπλόας.

«Τριάς
 ὑπερούσιε καὶ ὑπέρθε καὶ ὑπεράγαθε...
 ἐπὶ τὴν τῶν μυστικῶν Λογίων
 ὑπεράγνωστον καὶ ὑπερφυᾶ καὶ ἀκροτάτην κορυφὴν
 ἔνθα τὰ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστήρια».

Ἀρχαὶ λειτουργίας τοῦ παντός

Εἰς τὸ σύστημα τοῦ Διονυσίου ὑφίστανται δύο σφαιραὶ ὑπάρξεως, ἡ θεία καὶ ἡ ἐγκοσμία· εἶναι αὐστηρῶς διακεκριμέναι μεταξύ των, ἀλλὰ εὐρίσκονται εἰς σαφῆ ἀλληλεξάρτησιν. Δι' ἀρχαί, αἱ διέπουσαι τὰς σχέσεις των, εἶναι αἱ κάτωθι.

Ἀρχὴ τῆς ἐνώσεως. Ἡ ἔξαρσις τῆς ἐνώσεως εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους στόχους τῆς θεολογίας τοῦ Διονυσίου. Ἀποτελεῖ τρόπον ἐκφράσεώς του. Ἐπὶ παραδείγματι, λέγει διὰ τὴν ψυχὴν, «ὡς ἐνοειδῆ γενομένην ἐνοῦσαν ταῖς ἐνιαίως ἠνωμέναις δυνάμεσιν»³⁹. Τρεῖς φορές ἀπαντᾷ ἡ λέξις ἐνοεῖς μίαν σύντομον φράσιν, ὡς αἴτη. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ Ἔν, τὸ ὁποῖον διὰ τῶν ἐξόδων ἢ προόδων του πρὸς τὸν κόσμον πληθύνεται. Ὁ κόσμος εἶναι

τά πολλά· τὰ πολλὰ πρέπει νὰ τείνουν παντοτεινὰ πρὸς τὴν ἔνωσιν μεταξὺ τῶν καὶ μετὰ τοῦ Ἐνός, τοῦ Θεοῦ.

Ἀρχὴ τῆς κινήσεως. Ὅλα τὰ ὄντα εὐρίσκονται εἰς κίνησιν, ἀκόμη καὶ τὸ Ἐν· εὐθείαν, ἑλικοειδῆ, κυκλικήν. Ἐν τῷ Θεῷ «τὸ μὲν εὐθὺ τὸ ἀκλινές νοητέον καὶ τὴν ἀπαρέγκλιτον πρόοδον τῶν ἐνεργειῶν καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ τῶν ὄλων γένεσιν· τὸ δὲ ἑλικοειδές τὴν σταθερὰν πρόοδον καὶ τὴν γόνιμον στάσιν· τὸ δὲ κατὰ κύκλον τὸ ταυτὸν καὶ τὸ τὰ μέσα καὶ ἄκρα περιέχοντα καὶ περιεχόμενα συνέχειν καὶ τὴν εἰς αὐτὸν τῶν παρ' αὐτοῦ προεληλυθότων ἐπιστροφὴν»⁴⁰. Παρομοία κινήσις ὑφίσταται καὶ εἰς τὰ χαμηλότερα ἐπίπεδα ἀναμέσον τῶν ἀγγέλων καὶ ἀναμέσον τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν⁴¹.

Ἀρχὴ τῆς τάξεως. Εἰς ὅλας τὰς ἱεραρχίας τῶν ὄντων ἀπονέμονται ἀπὸ τὴν δικαιοτάτην πρόνοιαν τὰ ἄξια κατὰ τάξιν, εἰς τὰ δευτέρα διὰ μέσου τῶν πρώτων, εἰς τὰ τρίτα διὰ μέσου τῶν δευτέρων· ἐκτὸς τῆς οἰκείας τάξεως δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὸν οὔτε τὰ δίκαια ἀκόμη νὰ ἐπιδιώκωμεν⁴².

Ἀρχὴ τῆς συγγενείας. Πᾶσα διακόσμησις εὐρισκομένη περὶ τὸν Θεὸν εἶναι θεοειδεστέρα ἀπὸ ἄλλην διακόσμησιν ἢ ὅποια εἶναι πολὺ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ αὐτόν· ἐκεῖνα αἱ ὅποια εἶναι πλησιέστερον εἰς τὸ ἀληθινὸν φῶς εἶναι φωτεινότεραι καὶ φωτιστικότεραι⁴³.

Ἀρχὴ τῆς μετοχῆς. Τὰ ὄντα, ἀγγελικὰ καὶ ἀνθρώπινα, εἶναι μέτοχα τοῦ Θεοῦ. Ἡ μετοχὴ ἐπιτυγχάνεται δι' ἑνὸς συστήματος ἐνεργειῶν, αἱ ὅποια χαρακτηρίζουν τὴν κίνησιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἀποκαλοῦνται «πρόοδου». Ὑπὸ ὠρισμένην ἔννοιαν αἱ πρόοδοι αὗται δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ὄντοτητες εὐρισκόμεναι μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ὄντων. Ἀποτελοῦν βεβαίως ἡδιακεκριμένης κατηγορίας, ὡς εἶναι αἱ τῆς οὐσίας, τῆς ζωῆς, τῆς σοφίας κ.ο.κ. Διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς αὐτὰς τὰς τρεῖς κατηγορίας, ὁ Θεὸς εἶναι ὁ θεῖος Ὡν, ὁ Ζῶν καὶ ἡ θεία Σοφία, ἐκ τῶν ὁποίων ἔρχονται ἔπειτα κατὰ σειρὰν ἱεραρχικὴν αἱ ἐκτὸς τῶν ὄντων κατηγορίαι τῆς αὐτοουσίας, αὐτοζωῆς καὶ αὐτοσοφίας, ἐκ τῶν ὁποίων πάλιν ἔρχονται αἱ γενικαὶ ἔννοιαι τοῦ εἶναι, τῆς ζωῆς καὶ τῆς σοφίας, πέραν ἀπὸ τὰς ὁποίας ὑπάρχουν τὰ μέτοχα τούτων.

Εὐρίσκομεν λοιπὸν⁴⁴

Θεὸς ὑπερουσίως Ὡν	Θεὸς θεία Ζωὴ	Θεὸς θεία Σοφία
αὐτοεἶναι	αὐτοζωὴ	αὐτοσοφία
πάν εἶναι	πᾶσα ζωὴ	ὄλη σοφία
μέτοχα τοῦ εἶναι	μέτοχα ζωῆς	μέτοχα σοφίας

Ὁ Θεός

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ, τί ὑπάρχει εἰς τὸν χῶρον τοῦ Θεοῦ. Διότι, καθὼς συγγέεται ἐκεῖ τὸ φῶς μετὰ τὸν γνόφον, εἶναι ἀδύνατον νὰ διαπεράσῃ ὁ

40. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 9,9.
 41. Ἀντιστοιχῶς *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4,8, 8,9.
 42. *Ἐπιστολὴ* 8,1 ἐξ.
 43. *Ἐπιστολὴ* 8,2.
 44. Βλ. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 5 καὶ 6.

νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὴν συλλάβην τὰ ὑπάρχοντα. Ἐπειδὴ ἡ σφαῖρα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπολύτως διάφορος ἀπὸ τὴν ἐγκόσμιον, τὸ πρῶτον ὅπερ δύναται νὰ λεχθῆ δι' αὐτὸν εἶναι ὅτι δὲν ἔχει κανέν γράμμα τῶν αἰσθητῶν ὄντων, οὔτε σχῆμα οὔτε εἶδος οὔτε ποσότητα· καὶ τὸ δεύτερον εἶναι ὅτι δὲν ἔχει οὔτε τῶν νοητῶν κάποιο γνώρισμα⁴⁵. Βεβαίως ὁ Διονύσιος ἐκφράζεται οὕτως, διὰ τὴν ἀποφύγην πᾶσαν ἀνθρωπομορφικὴν καὶ κοσμοκρατικὴν παράστασιν τοῦ Θεοῦ. Λέν τὸν θεωρεῖ ὅμως ἀκοινωνήτον, Ἄρνούμενος πᾶσαν θέσιν καὶ πᾶσαν ἀφαίρεσιν, τοῦ ἀποδίδει κάτι θετικόν· διότι θέσις εἶναι ἡ βεβαίωσις τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ἐπέκεινα τῶν ὄλων» καὶ ἰδίως ὁ χαρακτηρισμὸς ὅτι εἶναι «παντελής καὶ ἐνιαία τῶν πάντων αἰτίω».⁴⁶

Τὸν Θεὸν ἐκλαμβάνει τριαδολογικῶς μὲ ἀπόλυτον σαφήνειαν. Ἀρχίζει τὴν διαπραγματεύσιν τοῦ θέματος περὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας μὲ τὴν προσευχὴν εἰς τὴν Τριάδα καὶ ἀφιερώνει εἰς αὐτὴν ὀλίγα μὲν ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ χωρία. Τονίζει ἐν τούτοις ὅτι ὁ Θεὸς Πατὴρ εἶναι «θεογόνος μονώτατος», ἡ μοναδικὴ ἀρχὴ τῆς θεότητος⁴⁷.

Βεβαίως ὁ Θεὸς εἶναι Ἐἷς, εἶναι τὸ Ἕν· τοῦτο ὅμως ἐξέρχεται καὶ διαπλώνεται πρὸς τὰ πολλά. Περικλείει μίαν δύναμιν ἢ ὁποῖα τὸν κινεῖ εἰς ἐκδήλωσιν· εἶναι ὁ ἔρωσ. Ὁ ἔρωσ τοῦ Θεοῦ εἶναι «ἐκστατικός», τὸν φέρει λοιπὸν εἰς ἔκστασιν, κατὰ τὴν παράδοξον ὀρολογία τῶν Διονυσίου. «Δι' ὑπερβολὴν ἐρωτικῆς ἀγαθότητος ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται ὁ Θεός»⁴⁸. Ὁ ἔρωσ εἶναι τὸ κίνητρον τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ καθιστᾷ τὸν Θεὸν μεταδοτικὸν ἀγαθῶν. Ἡ πρὸς τὰ ἔξω κινήσις τοῦ Θεοῦ ὀνομάζεται συνήθως πρόοδος καὶ τὸ σύνολον τῶν σχετικῶν μὲ αὐτὴν ἐνεργειῶν λέγονται «πρόοδος».

Οὕτως ὁ Θεὸς ὑφίσταται ταυτοχρόνως εἰς ἔν-ωσιν καὶ εἰς διά-κρισιν. Ἡ θεότης, «δωρουμένη πᾶσι τοῖς οὔσι καὶ ὑπερχέουσα τὰς τῶν ὄλων ἀγαθῶν μετουσίᾳς, ἡνωμένως μὲν διακρίνεται, πληθύνεται δὲ ἐνικῶς καὶ πολλαπλασιάζεται ἐκ τοῦ ἐνὸς ἀνεκφοιτήτως· οἷον, ἐπειδὴ ὧν ἐστὶν ὁ Θεὸς ὑπερουσίως, δωρεῖται δὲ τὸ εἶναι τοῖς οὔσι καὶ παράγει τὰς ὄλας οὔσις, πολλαπλασιάζεσθαι λέγεται τὸ ἐν ὄν ἐκεῖνο τῇ ἐξ αὐτοῦ παραγωγῇ τῶν πολλῶν ὄντων, μένοντος δὲ οὐδὲν ἥττον ἐκεῖνου καὶ ἐνὸς ἐν τῷ πληθυσμῷ καὶ ἡνωμένου κατὰ τὴν πρόοδον καὶ πλήρους ἐν τῇ διακρίσει, τῷ πάντων εἶναι τῶν ὄντων ὑπερουσίως ἐξηρημένον καὶ τῇ ἐνιαίᾳ τῶν ὄλων παραγωγῇ καὶ τῇ ἀνελαττώτῃ χύσει τῶν ἀμειώτων αὐτοῦ μεταδόσεων»⁴⁹.

45. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 4ε.

46. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 5.

47. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1.

48. Περὶ Θεῶν ὀνομάτων 4.13.

49. Περὶ Θεῶν ὀνομάτων 2.11.

Τὸ Θεῖον, ὡς ὑπερκεῖμενον ὄλης τῆς κτίσεως, εὐρίσκεται εἰς ἄπειρον ἀπόστασιν ἀπὸ ὄλην τὴν κτίσιν. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑπάρχει ἡ δυνατότης νὰ σχηματισθῆ μία ἀτελείωτος σειρὰ ὀνομάτων καὶ ρημάτων διὰ τῆς χρήσεως τῶν προθέσεων ἵπέρ καὶ ἐκ, καθὼς καὶ τοῦ στερητικοῦ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἐπιδεικνύουν ἐμφαντικῶς τὸ χάσμα τῶν δύο φύσεων. Ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης δὲν διστάζει νὰ φθάσῃ εἰς μίαν κουραστικὴν κατάχρησιν αὐτῶν τῶν προθημάτων, διότι ἀντιλαμβάνεται ὅτι μόνον μὲ αὐ-

ων τὴν διαρχίαν, δὲν φθάνει εἰς τὸν ἐνισμὸν τῶν Νεοπλατωνικῶν, διότι ἀπορρίπτει τὴν ἀπορροὴν τοῦ κόσμου ἀπὸ τοῦ Ἐν. Ὁ ἔρωσ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ πρὸς ἐξοδόν, εἶναι κατὰ πρῶτον ἡ δύναμις πρὸς δημιουργίαν. «Αὐτός γάρ ὁ ἀγαθοεργός τῶν ὄντων ἔρωσ, ἐν τ' ἀγαθῷ καθ' ὑπερβολὴν ὑπάρχων, οὐκ εἶασεν αὐτὸν ἄγονον ἐν ἑαυτῷ μένειν, ἐκίνησε δὲ τὸν εἰς τὸ πρακτικεῦσθαι κατὰ τὴν ἀπάντων γεννητικὴν ὑπερβολήν»⁵⁶. Καὶ βεβαίως αὐτός εἶναι τὸ κίνητρον, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὸν Θεὸν μεταδοτικὸν ἀγαθῶν, καὶ κυρίως μεταδοτικὸν τοῦ φωτὸς αὐτοῦ εἰς πᾶν ὄν⁵⁷.

Ὁ Θεὸς ἔχει συλ-λάβει καὶ προ-λάβει μέσα του τὸ πᾶν. Ὅλα τὰ πράγματα εὐρίσκονται εἰς τὴν θεϊαν αὐτοζωὴν καὶ αὐτοουσίαν ὡς αἷτια καὶ ὡς παραδείγματα· ὡς οὐσιοποιοὶ λόγοι. «Παραδείγματα δὲ φάμεν εἶναι τοὺς ἐν τῷ Θεῷ τῶν ὄντων οὐσιοποιούς καὶ ἐνιαιούς προϋφεστῶτας λόγους, οὓς ἡ θεολογία προορισμούς καλεῖ καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα, τῶν ὄντων ἀφοριστικὰ καὶ ποιητικὰ, καθ' οὓς ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα πάντα προ-ώρισε καὶ παρήγαγεν»⁵⁸.

Τὸ κοσμικὸν σύμπαν ἀποτελεῖ ὀργανικὸν σύνολον μὲ ἀρμονικὴν τάξιν, ἀνάλογον πρὸς τὸ ἀρμονικὸν σύμπαν. ὅπως τὸ παρουσιάζει ἡ κλιμακικὴ καὶ μετακλασικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ μέρος τῆς χριστιανικῆς ἀπολογητικῆς. «Τὰ πάντα ... πάσης ἀρμονίας ἐνθέου καὶ ἱερῆς εἰπρεπειᾶς ἐστὶν ἀνά-πλευα»⁵⁹.

Ἄν καὶ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ὅπου τὸ ἀγαθὸν κυκλοφορεῖ ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν Θεόν, δὲν ὑπάρχει χῶρος διὰ τὸ κακὸν ὡς ἰδιαιτέραν ὄντοτητα, ἐν τούτοις ὁ Διονύσιος ἀφιερώνει ὀλόκληρον παρεμβλητὸν πραγματείαν ἐντὸς τοῦ ἔργου του *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*⁶⁰, ἡ ὁποία συγγενεῦει στενῶς μὲ τὴν περὶ κακοῦ πραγματείαν τοῦ Πρόκλου, ὡς ἐσημειώθη καὶ ἀνωτέρω. Τὸ κακὸν κατ' αὐτὴν δὲν εἶναι οὔτε ὄν οὔτε κἂν μὴ ὄν, οὔτε ὑπόστασις· εἶναι «παρυπόστατον»⁶¹, ἐν εἶδος παρασίτου. Καὶ δὲν εἶναι οὔτε ἐντὸς τῶν δαιμόνων οὔτε ἐντὸς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' εἶναι ἔλλειψις καὶ ἀπουσία τῆς τελειότητος τῶν ἀγαθῶν⁶². Εἶναι κατὰ τινα τρόπον διατάραξις τῆς τάξεως τοῦ σύμπαντος. Μόνον ὁ Θεός, μὲ τὰς προόδους καὶ τὰς ἐλλάμψεις διασπᾷ ὁμαλῶς τὰς τάξεις καὶ διαπερᾷ ὅλας τὰς βαθμίδας τοῦ σύμπαντος καὶ τὰς διέπει ἀγαθοεργῶς.

Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ σύμπαντος ἵσταται ὁ ἐνσαρκωθεὶς Λόγος, ὁ ὁποῖος κινεῖ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν· «ἡγεῖται δὲ τοῦ λόγου Χριστός ... ὁ ἐμός»⁶³. Εἶναι τὸ πατρικὸν φῶς, διὰ μέσου τοῦ ὁποῖου ἐπετεύχθη ἡ προσαγωγὴ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸν ἀρχίφωτον Πατέρα⁶⁴. Μερικοὶ ἀπὸ τοῦς χριστολογικοῦς ὄρους, τοὺς ὁποῖους χρησιμοποιεῖ ὁ Διονύσιος, ἐμφανίζουσαν ἐλαφρὰν μονοφυσικὴν ἀπόχρωσιν· ὁμιλεῖ περὶ «θεοπλαστίας»⁶⁵, καὶ περὶ μιᾶς «θεανδρικῆς ἐνεργείας»⁶⁶. Ὁ τελευταῖος μάλιστα ὄρος, τὸν ὁποῖον ἐπεκαλέσθησαν καὶ ὁ Σεβήρος Ἀντιοχείας καὶ οἱ Μονοφυσῖται γενικώτερον, κατεδικάσθη μαζὶ μὲ ἄλλους εἰς τὰς συνόδους τοῦ Λα-

56. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4,10.

57. *Περὶ οὐρανόθεν ἱεραρχίας*, 3,1.

58. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 5,8.

59. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 1,4.

60. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4,18-35. Ἡ πραγματεία τοῦ Πρόκλου σώζεται εἰς λατινικὴν μετάφρασιν.

61. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4,31.

62. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4,24.

63. *Περὶ οὐρανόθεν ἱεραρχίας* 2,5.

64. *Περὶ οὐρανόθεν ἱεραρχίας* 1,2.

65. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2,9.

66. Ἐπιστολὴ 4.

τὴν ἐπιτυχάνεται τὸ ἐπιθυμητὸν ἐκφραστικὸν ἀποτελεσμα. Ἀρχίζει τὸν μεγαλειώδη ὕμνον τοῦ πρὸς τὴν Τριάδα μὲ λέξεις αἱ ὁποῖαι ἤχουσι ὡς φθόγγοι ὑπερουρανίου φωνῆς.

«Τριάς ὑπερούσιε καὶ ὑπέρθυε καὶ ὑπεράγαθε
τῆς Χριστιανῶν ἔφορε θεοσοφίας,
ἴθυνον ἡμᾶς ἐπὶ τὴν τῶν μυστικῶν Λογιῶν
ὑπεράγνωστον καὶ ὑπερφαῆ καὶ ἀκροτάτην κορυφήν,
ἐνθα τὰ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα
τῆς Θεολογίας μυστήρια
κατὰ τὸν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται
τῆς κρυφιομύστου σιγῆς γνόφον,
ἐν τῷ σκοτεινοτάτῳ τῷ ὑπερφανεστάτῳ ὑπερλάμποντα
καὶ ἐν τῷ πάμπαν ἀναφεῖ καὶ ἀοράτῳ
τῶν ὑπερκάλων ἀγλαϊῶν
ὑπερπληροῦντα τοὺς ὀνοματάτους νόας»⁵⁰.

Ἦσυχία καὶ σιωπὴ περιβάλλουν τὸ Θεῖον εἰς ἐκείνην τὴν ἀδιερεύνητον καὶ ἀπόκρυφον κατάστασιν τῆς ὑπερβατικότητος, «κρυφιόμυστος σιγή»⁵¹. Ἄλλ' ἡ κατάστασις αὕτη χαρακτηρίζεται ἐπίσης ὡς γνόφος, ὡς θεῖον σκότος καὶ ὡς ἀκίνησις καὶ ὡς ἔκνος⁵². Ὅλοι ὁμως αὐταὶ αἱ ἐκφράσεις παριστάνουν μόνον τὴν μίαν ὄψιν τῆς θείας πραγματικότητος. Εἰς τὸν Διονύσιον παρατηρεῖται μία ἐναλλαγὴ μεταξὺ φωτὸς καὶ σκότους, ἡ ὁποία ἐκφράζει τὴν διπλὴν τῆς θείας φύσεως τὸ σκότος τοῦ ὑπερβατικοῦ παραμένει βεβαίως ἀκέραιον, ἀλλ' εἶναι σκότος φωτεινόν. Οὕτως ὁ θεῖος γνόφος, κατὰ μίαν ἀντινομίαν, προσιδιάζουσαν εἰς τὴν διπλότητα τῆς θείας φύσεως δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «ἀπρόσιτον φῶς»⁵³, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατοικεῖ ὁ Θεός. Παραμένει ἀπρόσιτον τοῦτο τὸ φῶς, διότι εἶναι ἀφθονον εἰς ὑπερούσιον φωτοχυσίαν ὑπερβαίνουσαν τὴν ἀνθρωπίνην ἀντοχήν, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ εἶναι φῶς, ἐν στοιχεῖον ἀντίθετον πρὸς τὸ σκότος, ὅπως ἡ θεία σιγή δὲν παύει νὰ εἶναι πολύφθογος.

Κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἔξω πρόοδόν του ὁ Θεὸς φανερώνεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἂν καὶ αὐτοὶ οὔτε τότε δὲν γνωρίζουν τίποτε ἄλλο, εἰ μὴ τὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐκχύνονται πρὸς τὰ ἔξω καὶ μετέχονται. «Οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς εἰς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς (τῆς κρυφιοτήτος) προαγομένας δυνάμεις, ἐκθεωτικοὺς ἢ οὐσιοποιοὺς ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδῶρους»⁵⁴. «Ἢ πάντα γὰρ τὰ θεῖα... ταῖς μετοχαῖς μόναις γινώσκονται»⁵⁵. Πῶς γινώσκονται. Θὰ σημειωθῆ κατωτέρω.

Τὸ Σύμπαν

Ὁ κόσμος τοῦ Διονυσίου δὲν εἶναι βεβαίως αἰθυλόστατος, ἀλλ' εὐρίσκειται εἰς συνάρτησιν πρὸς τὸ Θεῖον καὶ ἐν τούτοις ὁ συγγραφεὺς, ἀποκρού-

50. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1,1.

51. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1,1.

52. *Ἐπιστολή* 9,6.

53. *Ἐπιστολή* 5.

54. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2,7.

55. *Αὐτόσημ.*

τερανοῦ (649) καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (680). Αὐταὶ ὁμως αἱ ἐκφράσεις, ἐντασσόμεναι φυσικῶς εἰς τὸ σύστημα τοῦ Διονυσίου, δὲν εἶναι μονοφυσικαί, διότι αὐτὸς ἄλλοῦ ὁμιλεῖ σαφῶς μὲ χαλκηδονίους ὄρους περὶ ἀπνευγῆτος ἐνώσεως τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου ἐν τῷ Χριστῷ. Ἀρμόζουσι περισσότερο πρὸς τὴν νεοχαλκηδονικὴν νοοτροπίαν τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 5' αἰῶνος. Πρέπει ὁμως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Χριστοῦ δὲν ἔχει καὶ δὲν δύναται νὰ ἔχη σπουδαίαν θέσιν εἰς τὸ σύστημα τοῦτο.

Ὁ νοερός καὶ λογικός κόσμος εἶναι αὐστηρῶς ἱεραρχημένος εἰς δύο ἐπίπεδα, εἰς δύο ἱεραρχίας. Γενικῶς ἱεραρχία εἶναι μία συντεταγμένη ὁμάς νόων ἢ ψυχῶν, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐνέργειάν των τείνουσι νὰ ἀφομοιωθῶσι κατὰ τὸ ἐφικτὸν πρὸς τὸ θεοειδές καὶ νὰ ἀναχθῶσι πρὸς τὰς ἐλλάμψεις αἱ ὁποῖαι ἐκπέμπονται πρὸς αὐτὰς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ⁶⁷.

Τὰ ἱεραρχικά στρώματα εἶναι δύο, τὸ ἀγγελικὸν καὶ τὸ ἀνθρώπινον· ἔχομεν λοιπὸν δύο ἱεραρχίας, τὴν οὐράνιον καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν. Ἡ διάρθρωσις των εἶναι τριαδική, ὄχι μόνον κατὰ τὴν τάξιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειαν. Ἡ θεία μακαριότης συνυρτάται μὲ μίαν τριπλὴν πνευματικὴν διεργασίαν· τὴν κάθαρσιν, τὸν φωτισμὸν, τὴν τελειώσιν. Τοῦτο τὸ τριπλοῦν σχῆμα δὲν ἰσχύει μόνον διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν οὐράνιον· καὶ εἰς τοὺς ἀγγέλους ὑπάρχει κάθαρσις, ἀλλ' εἶναι διαφορετικῆς ὑφῆς. Εἰς ἕκαστον πάλιν κλιμάκιον ὑπάρχουν πρῶται καὶ μεσαῖαι καὶ τελευταῖαι τάξεις· οἱ ἀνώτεροι ἐκάστοτε νόες εἶναι μυσταγωγοὶ τῶν κατωτέρων. Οὕτως εἰς πᾶσαν τάξιν ὑφίστανται οἱ καθαρτικοί, οἱ φωτιστικοί καὶ οἱ τελειωτικοί· ἄλλοι καθαίρουν καὶ ἄλλοι καθαίρονται, ἄλλοι φωτίζουν καὶ ἄλλοι φωτίζονται, ἄλλοι τελειώνουν καὶ ἄλλοι τελειώνονται. Ἀλλὰ ἐκάστη τάξις ἔχει διπλὴν ἀποστολήν· ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι τελειώνονται ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους, τελειώνουν τοὺς κατωτέρους των. Ὅλα εἶναι ἀλληλένδετα.

Εἰς τὴν οὐράνιον ἱεραρχίαν διακρίνονται ἐννέα χοροὶ νόων ταξινομημένοι εἰς τρεῖς τριάδας· κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ Διονυσίου ὑπάρχουν τρεῖς διακοσμήσεις καὶ εἰς ἐκάστην διακόσμησιν ὑπάρχουν τρεῖς τάξεις νόων.

Θρόνοι	Χερουβίμ	Σεραφίμ
Κυριότητες	Δυνάμεις	Ἐξουσίαι
Ἄρχαί	Ἄρχάγγελοι	Ἄγγελοι

Αἱ κατὰ ὁμάδας διακρίσεις τῶν οὐρανίων δυνάμεων εἶχον γίνεαι καὶ παλαιότερον, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγόμενα· ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων μάλιστα εἶχε φθάσει ἀκριβῶς εἰς τὸν ἀριθμὸν ἐννέα, χωρὶς ὁμως νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν τριαδικὴν ταξινόμησιν⁶⁸. Ἡ μεγαλυτέρα ἔκτασις τῆς εἰδικῆς δι' αὐτὴν τὴν ἱεραρχίαν πραγματείας καταλαμβάνεται ἀπὸ τὴν «κάθαρσιν» τῶν οὐρανίων νόων ἀπὸ τὰ ἀνόμοια σύμβολα τὰ ὁποῖα

67. *Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας* 3,1.

68. *Κατηχήσεις* 23,6.

τούς συνοδεύουν. Ἡ ὑψηλότερα τριάς ὑπηρετεῖ μόνον τὸν Θεὸν καὶ μυσταγωγεῖ τὴν ἐπομένην τριάδα, χωρὶς νὰ ἔχη καμμίαν ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Τὴν γνώμην αὐτήν, ἡ ὁποία ἀποκρούεται ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν θεολόγων, ἐπανελάβε ὁ Θωμᾶς Ἀκινᾶτος. Εἶναι ὁμοῦς ἀληθές ὅτι καὶ ὁ Διονύσιος συζητεῖ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς διασπάσεως τῆς τάξεως ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο⁶⁹. Ἄφοῦ καὶ γενικώτερον αἱ θεῖαι ἐλλάμψεις διαπεροῦν ὅλην τὴν κλίμακα τῶν ἱεραρχιῶν. Οἱ παλαιότεροι θεολόγοι ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἀγγέλους αἰθέρια σώματα, ἀλλὰ τώρα ὁ Διονύσιος διακηρύσσει τὴν αὔλον κατάστασιν των, τὴν ὁποίαν ἀπεδέχθησαν ἀργότερα ὁ Γρηγόριος ὁ Μέγας καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Λαμασκηνός.

Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν βλέπει ὁ Διονύσιος κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῶν τελετῶν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῶν τελούντων. Ὡς ἀπεικόνισις τοῦ οὐρανοῦ κόσμου, ἡ Ἐκκλησία εἶναι τριαδικῶς στρωματωμένη. Τὰ μέσα μεταδόσεως τῆς χάριτος, τὰ μυστήρια δηλαδή, εἶναι βασικῶς τρία: βάπτισμα, σὺνάξις, μύρον. Καὶ ἀνοίγουν τρεῖς φάσεις ἀνόδου πρὸς τὸν Θεόν, κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἀρχὴν τῆς καθάρσεως, τοῦ φωτισμοῦ, τῆς τελειώσεως. Αὐτὰ τὰ μέσα ἀποτελοῦν τὸν στοιχειωδέστερον τρόπον προσεγγίσεως τοῦ Θεοῦ.

Οἱ ἱερατικοὶ πάλιν βαθμοὶ εἶναι τρεῖς: ἱεράρχης, ἱερεὺς, λειτουργός. Ἀκόμη καὶ καθ' ἑαυτὴν ἡ προτίμησις τῶν μυστηριακῶν τούτων ὀνομάτων τῶν κληρικῶν ἀντὶ τῶν παλαιωτάτων ὀργανωτικῶν ὀνομάτων (ἐπίσκοπος, πρεσβύτερος, διάκονος), μιλτορεῖ τὰς τάσεις τοῦ συγγραφέως. Ἐξ ἄλλου καὶ τῶν λαϊκῶν αἱ τάξεις εἶναι τρεῖς, ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὰς βαθμίδας τοῦ χριστιανικοῦ βίου: οἱ κατηχούμενοι μαζί μὲ τοὺς ἀκοινωνήτους, οἱ λαϊκοί, οἱ θεραπευταὶ (μοναχοί). Ἐκάστη τάξις ἔχει ἰδιαιτέρας ἀρμοδιότητας καὶ ἰκανότητας, καθωρισμέναι ἀπὸ τὸν Θεόν. ἔχει τὴν ἀναλογίαν καὶ τὴν συμμετρίαν τῆς «ἐν εὐκοσμῷ καὶ τάξει καὶ ἀνυλογίᾳ τῆς ἐκάστου πρὸς τὰ ἱερά συμμετρίας»⁷⁰. Εἰς τὴν Ἐπιστολὴν 8 πρὸς τὸν μοναχὸν Δημόφιλον ὁ Διονύσιος λαμβάνει θέσιν εἰς τὸν ἀνταγωνισμόν, ὁ ὁποῖος κατὰ περιστάσεις παρετηρεῖτο μεταξὺ ἀκραίων τάσεων μοναχῶν καὶ κλήρου. Ὁ μοναχὸς οὗτος εἶχεν ἀπομακρύνει βιαίως ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ἑνα ἱερέα, διότι τὸν ἐθεώρει ἀσεβῆ· ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν τονίζει ὅτι ἡ πρᾶξις αὐτὴ ἀποτελεῖ φοβερὰν ἀταξίαν. Δὲν δύναται ὁ μοναχὸς νὰ κρίνη κληρικόν.

Ἡ προσέγγισις τοῦ Θεοῦ

Ὁ Διονύσιος συναρτᾷ τὴν προσέγγισιν καὶ γνώσιν τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν διασάφισιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν συμβόλων· δηλαδή μὲ τὴν ἀπομύθευσιν των. Διακρίνονται δύο μέθοδοι δι' αὐτὴν τὴν πορείαν· ἡ καταφατικὴ καὶ ἡ ἀποφατικὴ. Ἡ πρώτη εἶναι θετικὴ καὶ συνίσταται εἰς τὴν κάθοδον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ κάτω μὲ τὴν προσθήκην εἰς αὐτὸν ἰδιωμάτων, ὀνομά-

69. Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας 13,1ε.

70. Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας 3,3.

των. συμβόλων, τὰ ὅποια ἀρχικῶς μὲν εἶναι ὑψηλότερα, εἰς τὴν συνέχειαν ὁμῶς κατώτερα. Ἡ καταφατική αὐτὴ μέθοδος ἰδιάζει εἰς τοὺς ἀτελεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα εἶναι ἀσαφής καὶ ἀνθρωπομορφική. Ἡ ἀποφατικὴ μέθοδος εἶναι ἀρνητικὴ καὶ συνίσταται εἰς τὴν ἀνάβασιν πρὸς τὰ ἄνω μὲ τὴν ἀφαίρεσιν ἰδιωμάτων, συμβόλων, ὀνομάτων, τὰ ὅποια ἀρχικῶς μὲν εἶναι κατώτερα, εἰς τὴν συνέχειαν δὲ ὑψηλότερα. Ἔως οὗτου φθάσωμεν εἰς τὸν θεῖον γνῶφον, εἰς τὸ ἀδιαπέραστον σκότος τοῦ Θεοῦ.

Παρὰ τὴν προτίμησίν του πρὸς τὴν ἀποφατικὴν μέθοδον ὁ Διονύσιος δὲν ἀποκρούει ἐντελῶς καὶ τὴν καταφατικὴν, ἀλλὰ διατηρεῖ καὶ τὰς δύο ὡς ἀποτελέσματα τῆς ἀντινομίας, τὴν ὁποίαν ἐνέχει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι συγχρόνως καὶ ἀκατάληπτος καὶ καταληπτός.

Ἡ καταφατικὴ μέθοδος ἀποτελεῖ τὴν πρώτην φάσιν γνώσεως τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ στοιχεῖα λαμβάνονται ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως καὶ τῆς Γραφῆς. Μὲ βάσιν τὴν Γραφὴν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἰς, ἀγαθός, δίκαιος κτλ., ἀλλὰ αὐταὶ αἱ λέξεις χρησιμοποιοῦνται ἐπίσης καὶ διὰ τὰ ἐγκόσμια ὄντα καὶ δὲν δύνανται νὰ ἔχουν εἰμὴ ἀνθρωπίνην ἔννοιαν. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ὄνομα «εἰς» σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἰς κατὰ τὰ ἐγκόσμια αἰσθητὰ κριτήρια, τότε δὲν εἶναι πάντοτε εἰς· διότι εἰς τὸν κόσμον τὸν ἀκολουθοῦν καὶ δεῦτερος καὶ τρίτος ὅμοιοι.

Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη ν' ἀρνηθῶμεν τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἰδιώματα, ὁπότε φθάνομεν εἰς τὴν δευτέραν φάσιν, τὴν ἀποφατικὴν φάσιν τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν λέγομεν τί εἶναι, ἀλλὰ τί δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἢ μᾶλλον λέγομεν ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητὰ. Καὶ δι' αὐτὴν τὴν μέθοδον εὐρίσκομεν στοιχεῖα εἰς τὴν Γραφὴν.

Πράγματι περὶ τῶν θεῶν τὰ ἱερὰ Λόγια ἐχρησιμοποίησαν σύμβολα καὶ εἰκόνας, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκτυφλωτικὴ θεῖα ἀκτίς ἦτο ἀδύνατον νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς παραπέτασμα. Πρῶφανῶς οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κατανοοῦν καλύτερον τὴν θεῖαν πραγματικότητα καὶ ἐφρόντισαν νὰ τὴν διασκευάσῃν εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς⁷¹. Αἱ εἰκόνας, αὐτὰ τὰ ἀγάλματα, ἔχουν θεοειδὲς κάλλος, ἀλλὰ πρέπει νὰ γυμνωθοῦν διὰ ν' ἀτενισθοῦν καθαρῶς, ἀφοῦ παραμείνει εἰς αὐτὰ μόνον τοῦ τὸ νοητὸν στοιχείου⁷².

Τὰ σύμβολα καὶ αἱ εἰκόνας, ἐπειδὴ εἶναι τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον παριστοῦν οἱ συγγραφεῖς τὸ θεῖον, διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτόν, ὀνομάζονται ἀπὸ τὸν Διονύσιον καὶ μορφώματα καὶ σχήματα. Ὑπάρχουν σύμβολα ὅμοια, ὑποδεικνύοντα ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἐγκόσμια, ὅπως εἶναι ὁ λόγος, ὁ νοῦς, ἡ οὐσία, ἡ ζωὴ, τὸ φῶς, τὸ πνεῦμα· ὑπάρχουν ἐπίσης σύμβολα ἀνόμοια, ὑποδεικνύοντα ἀνομοιότητα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἐγκόσμια, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, ἀόρατος, ἀπειρος, ἀχώρητος· μὲ ἄλλους ὅρους θὰ τὰ ἐλέγγομεν καταφατικὰ καὶ ἀποφατικὰ σύμβολα.

Ἐὰν ἰκανοποιεῖ πλήρως τὸν Διονύσιον οὔτε ἡ καταφατικὴ οὔτε ἡ ἀποφα-

71. *Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας* 1.2.2.3.

72. *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* 3γ.31.

τική θεολογία, διότι καμμία από αὐτάς δὲν διαλύει τὸν γύρω ἀπὸ τὸν Θεὸν γνόφον. Εἶναι καὶ αἱ δύο κατὰ κάποιον τρόπον παίγνια τοῦ νοῦ. Το- νίζει.

«διττὴν εἶναι τὴν τῶν θεολόγων διάκρισιν· τὴν μὲν ἀπόρρητον καὶ μυστικὴν, τὴν δὲ ἐμφανῆ καὶ γνωριμωτέραν· καὶ τὴν μὲν συμβολικὴν καὶ τελεστικὴν, τὴν δὲ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτι- κὴν. Καὶ συμπλέκεται τῷ ρητῷ τὸ ἄρρητον, καὶ τὸ μὲν πείθει καὶ καταδεῖται τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν, τὸ δὲ δρᾷ καὶ ἐνιδρύει τῷ Θεῷ ταῖς ἀδιδάκτους μυσταγωγίας»⁷³.

Μὲ αἰτοῦς τοὺς λόγους δὲν ἐννοεῖ διάκρισιν ἀνάμεσα εἰς τὰς δύο μεθό- δους, ἀλλὰ ἀνάμεσα εἰς τὴν κατὰ τὰ ἀνθρώπινα θεολόγησιν ἀπὸ τὸ ἐν μέ- ρος καὶ εἰς τὴν μυστικὴν ἐμπειρίαν ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὴν ὁποῖαν δοκιμάζει ὁ Χριστιανός, ὅταν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια. Εἶναι ἡ διάκρισις με- ταξὺ ρητοῦ καὶ ἄρρητου. Τὸ ἄρρητον ἐγκαθιδρύει τὸν πιστὸν εἰς τὸν Θεὸν μὲ ἀδιδάκτους μυσταγωγίας· πρῶτον μὲ τὰ μυστήρια καὶ ἔπειτα μὲ τὰς ἄλλας μυστικὰς ἐμπειρίας. *Εὐρίσκομεν οὕτω μίαν τρίτην μέθοδον θε- ολογίας, τὴν ὑπερβατικὴν.*

Παριτηρεῖται ἐν ρεῦμα ἀντίστροφον πρὸς τὸ κατερχόμενον θεῖον ρεῦμα· τὸ ἀνερχόμενον ἀνθρώπινον ρεῦμα. Ὡθησιν πρὸς τὸν Θεὸν παρέχει ὁ ἔρωσ (ἀκτινοβολία τοῦ ἔρωτος τοῦ Θεοῦ), ὁ ὁποῖος φέρει τὸν ἀνθρωπον εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἐπιδιώκῃ «οὐ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ἀλλὰ τὴν τοῦ ἔραστοῦ ὡς σφόδρα ἀγαπητὴν»⁷⁴. Ὁ Διονύσιος χρησιμοποιεῖ συχνὰ καὶ τὰς λέξεις ἀγάπη καὶ ἀγάπησις, ἀλλὰ προτιμᾷ τὴν λέξιν ἔρωσ· «θειότερον γάρ, λέγει, τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα τοῦ τῆς ἀγάπης»⁷⁵, ἀν καὶ γνωρίζει ὅτι ἡ λέξις εὐρι- σκεν ὀξεῖαν ἀντίθεσιν. Διὰ τοῦ ἔρωτος ἀρχίζει μίαν ἀναβατικὴν πορεία.

Ὁ Διονύσιος, ὅστις ἄλλωστε ἀρχίζει τὴν διαπραγματεύσιν τῶν θεμάτων του συνήθως μὲ προσευχὴν, δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς αὐτὴν, ἀν καὶ σπανίως διερευνᾷ τὴν ἐννοιάν της. Εἰς τὴν πραγματικότητά ὅλη ἡ πνευ- ματικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου τελεῖται μὲ προσευχὴν καὶ ἐν προσευχῇ. Ἐν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν ριφθῆ μία ἄλυσις καὶ ἀρχίσωμεν τὴν ἀνάβασιν δι' αὐτῆς, μᾶς φαίνεται ὅτι κατέρχεται ὁ οὐρανός, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότη- τα ἀναβαίνομεν ἡμεῖς. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ μὲ τὴν προσευχὴν· ἡμεῖς ἀναβαίνομεν πρὸς συνάντησιν τοῦ Θεοῦ⁷⁶. Ἐν τούτοις ὁμοῦς ὁ Θεὸς ἔχει καταβῆ πρῶτος.

Σπουδαῖον μέρος αὐτῆς τῆς προσπαθείας εἶναι ἡ συγκέντρωσις τῆς ψυ- χῆς εἰς τὸν ἑαυτὸν της, ἢ συνέλιξις τοῦ νοῦ, «ἢ ἐνοειδῆς συνέλιξις» τῶν νοερῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς⁷⁷. Ὁ νοῦς πρέπει νὰ συγκεντρωθῆ εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀπὸ τὰ ἔξω καὶ νὰ ἐπινέλθῃ εἰς τὸ ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ ὅπου ἔχει ἐκχυθῆ⁷⁸. Τοῦτο εἶναι ἡ κυκλικὴ κίνησις τοῦ νοῦ, ἢ κυκλοειδῆς ὁδός. Ὅπως ὁμιλεῖ περὶ ἐκστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκδηλώσεώς του πρὸς τὰ ἔξω ὁ Διονύσιος, οὕτως ὁμιλεῖ καὶ περὶ ἐκστάσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν

73. Ἐπιστολὴ 9,1.

74. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4,13.

75. Περὶ Θεῶν ὀνομάτων 4,12.

76. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 3,1.

77. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4,9.

78. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 1,4.

διαφοράν ὅτι τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἔκστασις δὲν εἶναι ἐκδίπλωσις, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετον, εἶναι συγκέντρωσις καὶ ὀλοκλήρωσις.

Ὁ νοῦς τότε ἐπανέρχεται εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ καὶ φωτίζεται. Μαρμαρυγαὶ περιαιγάζουν ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐφθασαν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὅπως περιηύγασαν τοὺς ἐγκρίτους μαθητὰς εἰς τὸ ὄρος Θαβώρ⁷⁹. Φωτοχυσία καὶ ἐπιφοιτήσεις θείων ἐλλάμψεων διαλύουν τὴν ἄγνοιαν. Βεβαίως τὸ περὶ τὸν Θεὸν σκότος δὲν ἔχει ἐκλείψει τελείως, ἀλλ' ἤδη ὁ Διονύσιος ἀναγκάζεται νὰ ὀμιλήσῃ περὶ «ὑπερφώτου γνόφου».

Ἀποτελεσμα αὐτῆς τῆς πορείας εἶναι ἡ θέωσις, ἡ ὁποία εἶναι «ἢ πρὸς Θεὸν ὡς ἐφικτὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἔνωσις» καὶ «ἢ τῆς ἐνοειδοῦς τελέσεως ἐνθεος μέθεξις αὐτοῦ τοῦ ἐνός, ὡς ἐφικτὸν»⁸⁰. Ὅσοι κατορθώσουν νὰ ἐπιτύχουν τοῦτο, «μετὰ τοῦ Θεοῦ αἰεὶ ἔσονται, τὸ πάντων ἀγαθὸν μέγιστον»⁸¹.

Ἐπίδρασις

Ἄνωτέρω, κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος περὶ τῆς ταυτότητος τῶν ἔργων τούτων, ἀνεφέρθη ἡ εὐρεία διάδοσις των. Ἡ ἐπίδρασις τούτων ἦτο ἀσφαλῶς οὐσιαστικὴ εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν, πιστεύεται δὲ γενικῶς ὅτι αὕτη ὑπῆρξεν ἰσχυροτέρα εἰς τὴν Δύσιν. Πράγματι ἐκεῖ, ἀφ' ὅτου μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν κατὰ τὸν θ' αἰῶνα, δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐπηρεάζουν τόσον τὴν θεολογικὴν σκέψιν ὅσον καὶ τὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν μάλιστα ἐντονώτερον. Ἡ μυστικὴ θεολογία τῶν Δυτικῶν ἀπὸ τοῦ ια' ἕως τοῦ ιε' αἰῶνος εἶναι στενῶς ἐξηρητημένη ἀπὸ τὴν θεολογίαν τοῦ Διονυσίου· ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἡ σχολαστικὴ θεολογία ἔχει ἐπηρεασθῆ βαθύτατα ἀπὸ τοῦ Διονυσίου παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, τὴν ὁποίαν αὐτὸς διηκούλυε σοβαρῶς.

Δὲν εἶναι ὁμως ἀληθές ὅτι ἡ ἐπίδρασις του εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἦτο ἀσθενεστερά· ἡσκήθη ἀπλῶς ἐπὶ διαφορετικῶν πεδίων. Ἡ ἀνατολικὴ θεολογία ἀπεδέχθη τὴν διδασκαλίαν, καθαρισμένην ἀπὸ τὰ παράξενα διὰ τὸν Χριστιανισμὸν στοιχεῖά της· ἐπομένως ὄχι αὐτουσίαν. Οὕτω τὰ πρωτότυπα στοιχεῖα του παρεμερίσθησαν, ἐνῶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα διετηρήθησαν, ἦσαν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς κοινῆς θεολογήσεως τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ χρησιμοποίησις του κατὰ τὰς ἡσυχαστικὰς συζητήσεις τοῦ ιδ' αἰῶνος ἦτο ἐντελῶς τυπικὴ καὶ μᾶλλον ἐπουσιώδης, ἂν καὶ πολὺ ἐπίμονος καὶ ἀπὸ τὰς δύο πλευράς.

Ἡ ἐπίδρασις ὁμως τῆς σκέψεώς του εἶναι ἀποτελεσματικὴ εἰς δύο ἄλλα σημεῖα. Ἀπὸ τοῦ ς' αἰῶνος καὶ ἔπειτα τόσον ἡ λειτουργικὴ πράξις, ὅσον καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν τελετῶν ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν γραμμὴν τοῦ Διονυσίου. Ὅλα πλέον γίνονται μυστικῶς καὶ ἐρμηνεύονται συμβολικῶς· ἀκόμη καὶ ὁ ἀρχιτεκτονικὸς ρυθμὸς τῶν ναῶν λαμβάνει τὴν μορφήν, ἡ ὁποία προσαρμύζεται εἰς αὐτὴν τὴν συμβολικὴν καὶ μυστικὴν.

79. *Περὶ Θεῶν ὀνομάτων* 1,4.

80. *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* 1,3.

81. *Ἐπιστολὴ* 8,5.

Ἐξ ἄλλου ἢ αἰσθηρῶς ἱεραρχικῆ στρομάτωσις τοῦ κόσμου τῶν οὐρανίων νόων καὶ τῶν ἐπιγείων ψυχῶν, τὴν ὁποίαν προβάλλει ὁ Διονύσιος, ἀπαυτώθη καὶ εἰς τὴν ἱεράρχησιν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία παρ' ὄλας τὰς ταλαντεύσεις, κυρίως ἀπὸ ἐξωτερικῶς ἐπιθέσεις, ἔμεινεν ἀμετάβλητος ἐπὶ αἰῶνας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σηγηράματα

- B. CORDERIUS, Amversae 1634, Parisiis 1644, Venetiae 1755-1756. PG 3-4 (=Corderius).
 ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης*, Ἔργα, Θεσσαλονίκη 1986.
 R. ROQUES, G. HEIL, M. de CANDILLAC, *La hiérarchie céleste*, Sources Chrét. 58, Paris 1958.
 S. LILLA, «Osservazioni sul testo del De divinis nominibus dello Ps -Dionigi Areopagita»,
Annali Scuola Norm. Super. Pisa 10(1980), 125-202.
 A. M. RUIFFER, *Stemmatistische Versuche zum Corpus Dionysiacum Areopagiticum*, Göttingen 1980.
 PH. CHEVALIER, *Dionysiana. Recueil donnant l'ensemble des traductions latines des ouvrages attribués au Denys de l'Aréopage I. II*, Burgos 1937, 1951.
 Dionysius Areopagita *Opera* Μεταφράσεις, ὑπομνήματα τῶν Hugo τοῦ St. Victor, Thomas Gallus, Robertus Grosseteste, Albertus Magnus, Thomas τοῦ Aquin, Ambrosius Traversari, Marsilius Ficinus. Ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1502, Frankfurt 1969.
 S. I. ESUCASVILI, *Περὶ τοῦ ἱεροῦ ἱβηρικῶς (συνὸς ἀποστολῶν Ἀρεοπαγίτου) ἔργου ἱβηρικῆ μεταφράσεως* ὑπὸ Ἐφραίμ Mšire, Tiflis 1961.
 ΜΑΚΑΡΙΟΥ, *Velikiy Minei, Oktobr*, 275-785.
 J. M. HORNUS, «Le corpus dionysien en syriaque», *Parole de l'Orient* 1(1970), 69-93.
 G. WIESSNER, *Zum Handschriftenüberlieferung der syrischen Fassung des corpus Dionsiacum*, Nachr. Akad. Göttingen, 1972.
 W. STROTSMANN, *Das Sakrament der Myron-Weihe in der Schrift De ecclesiastica hierarchia des Pseudo-Dionysius Areopagita*, 1, 2, Wiesbaden 1977, 1978.
 H. GOLTZ, *Studien und Texte zur slavischen Kirchenväter Tradition Zur Tradition des Corpus areopagiticum slavicum*, Halle 1979.

Ὑπομνήματα

- PG 4, 15-432, 527-576, Σχόλια Ἰωάννου Σκυθουπόλεως καὶ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ.
 PG 3, 108-116, 120-1064, PG 4, 433-508, Παράφρασις Γεωργίου Παχυμέρη κατὰ κεφάλαια.
 J. BARBIT, *Johannis Scoti Erugenae Expositiones in Ierarchiam coelestem*, CCSL Cont. Med. XXXI(1975).
 BEATE REGINA SUCHLA, «Die sogenannten Maximus - Scholien des Corpus Dionysiacum Areopagiticum», *Nachr. Ak. Göttingen*, 1980, 33-66.

Νόθα

- PG 3, 1119-1122, λατ. μετάφρασις, P. CANART, «En marge de la question areopagitique; la lettre XI de Denys à Apollonhane», *Byzantion* 41(1971), 18-27.
 I.-B. ΠΙΤΡΑ, *Analecta Sacra*, IV, Parisiis 1883, 261-271. Εἰς λατινικὴν μετάφρασιν. Λυτῶθι καὶ εἰς συριακὴν καὶ ἄρμενικὴν. W. Scott Watson, «An Arabic Version of the

Epistle of Dionysius the Areopagite to Timothy», *Amer. Journ. of Semit. Languages and Literatures* 16(1899–1900), 225–241. Μετάφρασις εἰς ἀραβικὴν.

F. A. WALLIS BULFIF, *The contendings of the Apostles I*. London 1899, 50–65.

K. SROWANSDIANTZ, *E novis et veteribus; historia de Davide et Moyse Chorensi*. Constantinopoli 1874, 110–115, ἀρμενικὴ μετάφρασις, Γερμανικὴ ἐξ αὐτῆς *Theol. Quartalschrift* 69(1887), 133–138.

Λήψεις περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ

Εἰς συριακὴν M. A. KUGENER, «Une autobiographie syriaque de Denys l'Aréopagite», *Oriens Christ* 7(1907), 292–348, δύο παραλλαγῶν. Εἰς κοπτικὴν O. von LEMM, *Δελτίον Ἀκαδημίας Ἡερσοπόλεως*, 5 σειρά τ. 12(1909), 268–306.

Εἰς ἀραβικὴν P. PEETERS, *Al – Masriq* 12(1909), 118–127, λατ. μετάφρασις, *Anal. Boll.* 29(1916), 317–322, ἐπιτομή. Τὸ σύνολον ἀνέκδοτον.

Εἰς γεωργιανὴν P. PEETERS, «La version ibéro-arménienne de l'autobiographie de Denys l'Aréopagite», *Anal. Boll.* 39(1921), 293–313. Ἐπίσης ὑπὸ I. ABULADZE, *K' art' uli da somhuri literaturuli urtiertobi* IX–X. 9–si, Tiflis 1944, 133–147.

Γενικὰ ἔργα

FR. HILPER, *Dionysius der Areopagita. Untersuchungen über Echtheit und Glaubwürdigkeit der unter diesem Namen vorhandenen Schriften*. Regensburg 1861.

A. JAHN, *Diomysiaea*. Altona 1889.

J. LANGEN, «Die Schule des Hierotheus», *Intern. Theol. Zeit.* 1(1873), 590–609, 2(1894), 28–46, 7(1899), 367–373.

O. SIEBERT, *Die Metaphysik und Ethik des Pseudo-Dionysius Areopagita*, Jona 1894.

H. KOCH, «Proklus als Quelle des Pseudo-Dionysius Areopagita in der Lehre vom Bösen», *Philologus* 54(1895), 438–454.– «Der pseudepigraphische Charakter der Dionysischen Schriften», *Theol. Quartalschrift* 77(1895), 353–420.– *Pseudo-Dionysius in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysterienwesen*. Mainz 1900.

J. STIGLMAYR, *Das Aufkommen der Pseudo-Dionysischen Schriften und ihr Eindringen in die christliche Literatur bis zum Lateran Konzil 649*. Feldkirch 1895.– «Der neuplatonische Proklus als Vorlage des sogenannten Dionysius Areopagita», *Hist. Jahrbuch* 16(1895), 253–273, 721–748.– «Ascese und Mystik des sogenannten Dionysius Areopagita», *Scholastik* 2(1927), 161–207.

L. DRÄSEKE, «Prokopius von Gaza Widerlegung des Proklus», *Byz. Zeit.* 6(1897), 55–91.

J. PARKER, *Are the Writings of Dionysius the Areopagite genuine?* London 1897.

J. NIRSCHL, «Dionysius der Areopagita», *Der Katholik* 1898, 267 ἔξ., 348ἔξ., 432ἔξ., 532ἔξ.

I. Γ. ΔΕΡΒΟΣ, *Λόγος περὶ τοῦ χρηματίσαντος πρώτου ἁπισκοποῦ Ἀθηναίων*. Ἀθήναι 1914.

H. F. MÜLLER, *Dionysius, Proklus, Plotinos*. Münster im W. 1918.

J. DURANT, *Saint Thomas et le pseudo-Denys*, Paris 1919.

G. THIÉRY, «Recherches pour une édition grecque historique du Pseudo-Denys», *New Scholasticism* 3(1929), 353–442. *Études Dionysiennes*, I, II, Paris 1932, 1938.

V. LOSSKY, «La notion des analogies chez Denys le Pseudo-Aréopagite», *Archives d'Hist. Doctr. et Litér. du Moyen Age* 5(1930), 279–309. «La théologie négative dans la doctrine de Denys l'Aréopagite», *Rev. Sc. Phil. et Théol.* 28(1939), 277–309.

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ, *Ὁ γνησιος συγγραφεὺς τῶν εἰς Λιονίκιον τὸν Ἀρεοπαγίτην ἀποδομένων συγγραμμάτων*. Ἀθήναι 1932.– *Διονύσιος ὁ Μέγας ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας ὁ ἀπὸ ρητόρων καὶ βουζυριτῶν, ὁ συγγραφεὺς τῶν ἀρωπαγικῶν συγγραμμάτων*. Ἀλεξάνδρεια 1934.

- I. HAUSIERR, «Doutes au sujet du Divin Denys», *Orient. Christ. Per.* 2(1936), 484-490.
 «Le Pseudo-Denys est-il Pierre l' Ibérien?» *Orient. Christ. Per.* 19(1956), 247-260.
- C. PERA, «Denys le mystique et la théomachie», *Rech. des Sciences Phil. et Théol.* 25(1936), 5-75.— «Il teologi e la teologia nello sviluppo del pensiero cristiano dal III al IV secolo», *Angelicum* 19(1942), 39-95.— *In Librum beati Dionysii De divinis nominibus expositio*, Torino 1950.— «Il mistero della chiesa nello Pseudo-Dionigi», *Mysterium Ecclesiae*, Roma 1967, 134-157.
- H. OL PÆCH, «La ténébre mystique chez le Pseudo-Denys l' Arcéopagite dans la tradition patristique», *Études Carmélit.* 23 (1938), 33-53.
- URS VON BALTHASAR, *Liturgie cosmique*, Paris 1941.
- A. VAN DEN DAELE, *Indices pseudo-Dionysiani*, Louvain 1941.
- G. DELLA VOLPE, *La dottrina del Arcopagita e i suoi presupposti neoplatonici*, Roma 1941.
- E. LORDUY, «Es Ammonio Sakkas el pseudo-Arcopagita?», *Estudios Ecles.* 18(1944), 501-557.— *Ammonio Sakkas I. La doctrina de la erración y del mal en Pruelo y el ps. -Arcopagita*, Oña 1959.
- R. ROQUES, «La notion de hierarchie selon le Pseudo-Denys», *Archives d' hist. doctrin. et litter. du Moyen Age* 17(1949), 183-222, 18(1950-1951), 5-54.— *L' univers dionysien. Structure hierarchique du monde selon le Pseudo-Denys*, Paris 1954.— «Le sens du baptême selon le pseudo-Denys», *Irénicon* 31 (1958), 427-449. *Éléments pour une théologie de l' état monastique selon Denys l' Arcéopagite*, Paris 1961.
- HORNIG, «Quelques réflexions à propos du Pseudo-Denys l' Arcéopagite et la mystique chrétienne en general», *Rev. d'Hist. et de Philos. Rel.* 26(1946-1947), 37-63.— «Les recherches récentes sur le Pseudo-Denys l' Arcéopagite», *Rev. d' Hist. et de Philos. Rel.* 35(1955), 404-448.— «Les recherches dionysiennes de 1955 à 1960», *κατόχη* 41(1961), 22-81.
- O. SOMMERROTH, *Das austrahlende und emporziehende Licht*, Bonn 1947.— «Gottes Überwesentliche Einheit. Zur Gotteslehre des Pseudo-Dionysius Arcopagita», *Scholastik* 25(1950), 209-234.
- E. HONGMANN, «Pierre l' Ibérien et les écrits du Pseudo-Denys l' Arcéopagite», *Mémoires Acad. belgeque Class. des Lettres* 47, 3(1952).
- M. F. DONDERINE, *Le corpus dionysien de l' université de Paris au XIII siècle*, Rome 1953.
- H. BALL, *Die Hierarchien der Engel und der Kirche*, München 1955. *Dionysius Arcopagita*, Stockholm 1961.
- L. H. GRONDUS, «Sur la terminologie dionysienne», *Bull. Budé*, 18(1955), 438-477.
- V. GRONEL, «Autour de la question pseudo-dionysienne», *Rev. des Étud. Byz.* 13(1955), 21-49.
- C. KERN, «La structure du monde d' après Pseudo-Denys», *Irénicon* 29(1956).
- BOULARAND, «L' eucharistie d' après le pseudo-Denys l' Arcéopagite», *Bull. Litt. Ecclés.* 58(1957), 193-217. 59(1958), 129-169.
Dict. Hist. Géogr. Eccl. 14(1958), 265-310, Roques, Cappuyens, Aubert.
Dict. Spirit. 3(1957), 244-429, Roques και άλλοι.
- J. MEYENDORFF, «Notes sur l' influence dionysienne en Orient», *Studia Patr.* 2(1957), 547-552.
Realenz. Antike u. Christ. 3(1957), 1075-1121.
- E. CORSINI, «La questione arcopagitica e i contributi alla cronologia di Pseudo-Dionigi»,

- Atti Accad. Torino* 93(1958-1959), 128-227.- *Il trattato de divinis nominibus dello Pseudo-Dionigi e i commenti neoplatonici al Parmenide*. Torino 1962.
- W. VÖLKNER, *Kontemplation und Ekstase bei Pseudo-Dionysios Areopagita*, Wiesbaden 1958. «Der Einfluss des Pseudo-Dionysios Areopagita auf Maximus Confessor», *Studien zum Neuen Testament und zur Patristik*. Berlin 1961.
- J. PÉPIN. «Univers Dionysien et univers Augustinien», *Rech. Philos.* 2(1958), 79-124.- «Aspects théoriques du symbolisme dans la tradition dionysienne», *Simboli e Simbologia*. Spoleto (1978), 33-66.
- U. RIEDINGER, «Pseudo-Dionysios Areopagites, Pseudo-Kaisarios und die Akoineten», *Byz. Zeit* 5(1959), 276-296.
- GABRIELLA M. ROSCHINI, «Lo Pseudo-Dionigi e la morte di Maria SS», *Marianum* 21(1959), 16-80.
- W. JAEGER, «Der neuentdeckte Kommentar zum Johannes Evangelium und Dionysius Areopagites», *Scripta minora* 2, Roma 1960, 33-67.
- E. VON IVANKA, *Von den Namen zum Unnennbaren*, Einsiedeln 1960.- *Plato Christianus*, Einsiedeln 1964.
- P. SCAZZOSO, «Considerazioni metodologiche sulla ricerca pseudo-dionisiana a proposito della recente identificazione dello Pseudo-Dionigi con Pietro il Fullone da parte di V. Riedinger», *Aevum* 34(1960), 139-147. - «Rivelazioni del linguaggio pseudo-dionisiano intorno ai temi della contemplazione e dell'estasi», *Rivista Filos. Neoscol.* 56(1964), 37-66.- «Lo pseudo-Dionigi nell'interpretazione di Gregorio Palamas», *Rivista Filos. Neoscol.* 59(1967), 671-694.- «La liturgia - Chiesa dello pseudo-Dionigi e la parola che la esprime», *Aevum* 41(1967), 23-52.- *Ricerche sulla struttura del linguaggio dello pseudo-Dionigi Areopagita*. Milano 1967. «La teologia antinomica dello pseudo-Dionigi», *Aevum* 50(1976), 1-35, 195-234.
- VANNESTE, *Le mystère de Dieu. Essai sur la structure de la doctrine mystique du Pseudo-Denys l'Aréopagite*, Bruxelles 1959.
- SH. NUZUBIDZE, *Πέτρος ὁ Ἰβηρ καὶ ἡ ἀρχαία φιλοσοφικὴ κληρονομία, τὸ πρόβλημα τῶν Ἀρεοπαγίτικῶν*. Τιφλίς 1963, ρωσιστῶν.
- M. SCHAVONE, *Neoplatonismo e Cristianesimo nello Pseudo-Dionigi*, Milano 1963.
- S. LILLA, «Ricerche sulla tradizione manoscritta del De divinis nominibus dello Pseudo-Dionigi l' Areopagita», *Annali Scuola Normale superiore Pisa* 34(1965), 269-386.- *Il testo tachigrafico del De divinis nominibus (Vat. Gr. 1809)*. Studi e Testi 213, Città del Vaticano 1970.- «Introduzione allo studio dello Pseudo-Dionigi l' Areopagita», *August.* 22 (1982), 533-577.
- D. RUTLEDGE, *Cosmic theology*. New York 1965.
- Δ. Ν. ΚΟΥΤΡΑΣ, «Ἡ ἔννοια τῆς αἰκόνος εἰς τὸν ψευδοδιονισίον Ἀρεοπαγίτην», *Ἐκκλ. Ἐτ. Βιζ. Σπουδῶν* 35 (1966-1967), 243-258.
- ΧΡ. ΠΑΝΝΑΡΑΣ, *Ἡ θεολογία τῆς ἀπουσίας καὶ τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ μὲ ἀναφορὰ πρὸς ἀριστοκρατικὰς συγγραφὰς καὶ τὸν Martin Heidegger*, Ἀθήνα 1967.
- C. RIGGI, «Il creazionismo e il suo simbolo nello Pseudo-Dionigi», *Salesianum* 29 (1967), 300-325.- «Il simbolo Dionisiano dell'estetica teologica», *Salesianum* 32 (1970), 47-91.
- R. E. HATHAWAY, *Hierarchy and the definition of order in the letters of the pseudo-dionysian writings*, Den Haag 1969.
- A. BRONTESI, *L'incontro misterioso con Dio. Saggio sulla teologia affermativa e negativa nello Pseudo-Dionigi*. Biescia 1970.
- N. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, «Γνώσις καὶ ἀγνωσία Θεοῦ», *Κληρονομία* 2 (1970), 53-87.

- P. RAMIS, «Il problema del mal en Dionisio Areopagita», *Crisis* 18 (1971), 17-52.
- IVAN L. LOIASVILI, *Τὸ πρόβλημα τῆς ταυτότητος τοῦ Ψευδοδιονυσίου μετὰ Πέτρου τοῦ Ἰβήρου*, Τιολίς 1973, Ἰβηριστ.
- G. BEBIS, «The ecclesiastical hierarchy of Dionysios the Areopagite», *Greek Orth Theol Rev.* 19 (1974), 159-175.
- H. GOLTZ, *Hiera Mesiteia. Zur Theorie der hierarchischen Societät im Corpus areopagiticum*, Erlangen 1974.
- V. R. MUNIZ, «A proposito del Pseudo-Dionisio en san Buenaventura», *Naturaleza y Gracia* 21(1974), 173-181.- «La doctrina de la luz en el pseudo-Dionisio y S. Buenaventura», *Verdad y Vida* 33(1975), 225-251.- «Significado de los Nombres de Dios en el Corpus Dionysiacum», *Helmantica* 26(1975), 389-403.- «El misterio trinitario en Dionisio Areopagita y sua influencia en la mística española del siglo de oro», *Estudios Trinitarios* 16(1982), 175-216.
- W. M. NEIDL, *Thearchia. Die Frage nach dem Sinn von Gott bei Pseudo-Dionysius Areopagita und Thomas von Aquin*, Innsbruck 1974, Regensburg 1976.- «Das Gott in Kosmos-Sein des Pseudo-Dionysius Areopagita und das Sein-in-Welt Martin Heideggers», *Zeit. f. Kirchengeschichte*, 100(1978), 211-246.
- PI. SPEARRI, *A philosophical enquiry into Dionysian Mysticism*, Friburg 1975.
- B. BRONS, *Gott und die Seienden*, Göttingen 1976.- «Pronoia und das Verhältnis von Metaphysik und Geschichte bei Dionysius Areopagita», *Freib. Zeit. für Phil. u. Theol* 24(1977), 165-186.- *Pronoia et contigence chez Proclus et Denys l' Areopagite*, *Freib. Zeit. für Phil. u. Theol.* 25(1978).
- B. ΜΕΥΤΟΙ ΚΑΣ, *Θεὸς καὶ ἱστορία κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην*, Θεσσαλονίκη 1976.
- GI.- A. BERNARD, «Les formes de la théologie chez Denys l' Areopagite», *Gregor.* 29(1978), 39-66.
- G. DRAGLIN, «Ecclesiologia tratatelor areopagitice si importanta ei pentru ecumenismul contemporan», *St. Bucur* 31(1979), 54-300.
- E. STEIN, *Wege der Gotteserkenntnis, Dionysius der Areopagit und seine symbolische Theologie*, München 1979.
- A. GOLTZIN, *Mystagogy: Dionysius Areopagita and the christian predecessors*, Oxford 1980.
- M. NINCI, *L' universo e il non essere*, Roma 1980.
- L. GOULIOBARITSIS, «Le status de la critique dans les lettres du Pseudo-Denys», *Byzantium* 51(1981), 112-121.- «Le sens de la notion demonstration chez le Pseudo-Denys», *Byz. Zeit.* 75(1982), 317-335.
- THEOL. REALENZ., 8(1981), 772-780, ἐπὶ G. O' Daly.
- N. ΚΑΛΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὴ γνώσις τοῦ Θεοῦ κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην*, Θεσσαλονίκη 1981.
- S. ILLIA, «Introduzione allo studio dello Ps. Dionigi l' Areopagita», *Augustinianum* 22(1982), 533-577.
- ROSEMARY ANN LEES, *The negative language of the Dionysian School of mystical theology. An approach to the cloud of unknowing*, Salzburg 1983.
- I. A. LOIASVILI, *Altgeorgische philosophische Denkmäler. Texte u. Unters.* 8. Das corpus Areopagiticum, Tbilisi 1983.
- M. MUNESEI, «Les trois voies de la connaissance de Dieu d' après Denys l' Areopagite», *Presence Orth.* 62(1984), 24-46.
- V. KEIL, *Dionysius Areopagita. Ich schaute Gott in Schwägen*, Freiburg 1985.
- BLATE REGINA SUCHLA, *Eine Redaktion des griechischen Corpus Dionysiacum Areopagiticum im Umkreis des Johannes von Skythopolis des Verfassers von Prolog und Scholien*, Nachrichten Akad. Göttingn 1985.
- II. K. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης*, Φιλοκαλία 3, Θεσσαλονίκη 1986.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ

Ὁ Ἰωάννης εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς τελευταίους μεγάλους Ἑλληνας τῆς προαβαβικῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ τελευταῖος μέγας πολυεπιστήμων τῆς ἀρχαιότητος. Ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς περισσοτέρους θεολόγους τῆς ἐποχῆς του, τὰ δεδομένα τοῦ βίου του εἶναι ἄγνωστα. Ἡ ἐπίμονος ἔρευνα ἐπὶ τῶν θεολογικῶν κινήσεων καὶ δραστηριοτήτων τοῦ 5' αἰῶνος ἔχει ἀποκλείσει πλέον τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Καισαρέα Ἰωάννην τὸν Γραμματικὸν καὶ τὴν πιθανότητα νὰ ἐγεννήθη εἰς εἰδωλολατρικὴν οἰκογένειαν. Ἀπὸ ἔνδειξιν εἰς τὸ ὑπόμνημά του *Εἰς τὰ Φυσικὰ* τοῦ Ἀριστοτέλους, κατὰ τὴν ὁποίαν τοῦτο γράφεται ἐν ἔτει 517, καὶ δεδομένου ὅτι ὅλα τὰ ὑπομνήματα αὐτοῦ ἐγράφησαν κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν, δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὴν γέννησίν του εἰς τὰ περὶ τὸ 490 ἔτη καὶ βεβαίως εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν. Καίτοι ἀνήκεν εἰς χριστιανικὴν οἰκογένειαν, ἐσπούδασε μετὰ ζήλου φιλοσοφίαν εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν νεοπλατωνικὸν μαθητὴν τοῦ Πρόκλου Ἀμμώνιον Ἑρμεῖαν¹. Μαρτυρεῖται καὶ εἰς γραμματικὸς διδάκαλός του, ὁ Ῥωμανός.

Ἀπὸ μερικὰ κείμενά του καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐπώνυμόν του, Γραμματικός, τὸ ὁποῖον ἀπέδιδεν ὁ ἴδιος εἰς ἑαυτὸν² κατὰ τὸν ἀντίπαλόν του Σιμπλικίον συνάγεται ὅτι ἀρχικῶς ἐδίδασκε γραμματικὴν. Ἐκεῖ ὅμως, ὅπου ὁ Ἰωάννης εἶχεν ἀξιοσημεῖωτον ἐπίδοσιν, εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν αὐτὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν.

Δὲν εἶναι σαφές εἰς ποῖον λόγον ὀφείλεται ἡ ἀπόδοσις εἰς αὐτὸν τοῦ ἐπωνύμου Φιλόπονος. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι καὶ εἰς τὴν 5' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ ὑπὸ τοῦ Φωτίου τὸ ἐπώνυμον παρωδεῖται εἰς «ματαιόπονον»³, τοῦτο εἶχε τόσον ἰσχυρὰν βάσιν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι πιθανόν ὅτι ὀφείλεται εἰς τὴν προσωπικὴν του φιλεργίαν καὶ φιλοπονίαν, εἰς ἰδιότητα δηλαδὴ κοινὴν εἰς πλῆθος ἀνθρώπων. Εἶναι πιθανώτερον ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὸ φοιτητικὸν του στάδιον ἀνήκεν εἰς ὀμίλων νέων φέροντα τὸν τίτλον τῶν «φιλοπόνων», προφανῶς ὀμίλων Χριστιανῶν φοιτητῶν. Ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν φιλοσοφικὴν ἐπένδυσιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Βραδύτερον ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς

ΙΩ ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ σ. 101-110

1. *Εἰς τὰ Μετεωρολογικὰ* 106,90, «ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος Ἀμμώνιος Ἑρμεῖου».
2. ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ, *Εἰς τὸ περὶ σύμπετον τοῦ Ἀριστοτέλους*, «οὗτος ὁ γραμματικὸν ἑαυτὸν ἐπιγράφων».
3. *Μεγίστη βιβλος* 55, «μῆλλον ματαιόπονος».

δογματικὰς συζητήσεις, ἀρχικῶς μὲν ὡς ὀπαδὸς τῶν Μονοφυσιτῶν, τέλος δὲ ὡς ἀρχηγὸς ἰδίας μερίδος, τῆς τῶν λεγομένων τριθεϊστῶν. Ἀπέθανεν εἰς γερωντικὴν ἡλικίαν περὶ τὸ 570.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ

Ὁ Ἰωάννης Φιλόππος διέπρεπεν ὄχι μόνον ὡς ἐκκλησιαστικὸς, ἀλλὰ καὶ ὡς θύραθεν συγγραφεύς· φαίνεται μάλιστα ὅτι τὰ πρῶτα γραπτὰ του ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐγχειριδίων ἢ πραγματειῶν, τὰ ὅποια ἀπετέλουν ἀπαραίτητα βοηθήματα εἰς τὸ διδακτικὸν του ἔργον.

Διδακτικά καὶ φιλοσοφικά ἔργα

Σώζονται δύο πολὺ ἐνδιαφέροντα γραμματικὰ ἔργα του ὑπὸ τοῖς τίτλοις *Τονικὰ παραγγέλματα καὶ Περὶ τῶν διαφορῶν τονιζομένων καὶ διάφορα σημαινόντων*, ἐνῶ μερικὰ ἄλλα, ἀσθενῶς μαρτυρούμενα ἄλλωστε, ἔχουν χαθῆ¹.

Ἀπὸ τὰ μαθηματικῶ περιεχομένου κείμενα σώζονται τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἀριθμητικὴν Νικομάχου τοῦ Γερασίου καὶ τὸ Περὶ χρήσεως τοῦ ἀστρολάβου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πρῶτον ἐλληνικὸν σωζόμενον ἔργον περὶ τοῦ ἀστρολάβου.

Ἐξ ἄλλου ὁ Φιλόππος παραθέτει συχνὰ χωρία ἀπὸ τὰ Ἱπποκράτεια κείμενα καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Γαληνοῦ, εἶχε δὲ πράγματι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἰατρικὴν, ὥστε νὰ ἐξηγητῆ ἡ μαρτυρία ὑπὸ τῆς χειρογράφου παραδόσεως δύο κειμένων μὲ τὸ ὄνομα του *Περὶ σφιγμῶν καὶ Περὶ πυρετῶν*.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὑπομνήματα *Εἰς τὸν Φαίδωνα* καὶ *Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν* τοῦ Πτολεμαίου, συνέταξε μακρὰν σειρὰν ὑπομνημάτων εἰς φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἧτοι *Εἰς τὰς Δέκα κατηγορίας*, *Εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ πρότερα*, *Εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ Ὑστερα*, *Εἰς τοὺς Σοφιστικοὺς ἐλέγχους*, *Εἰς τὸ Περὶ ψυχῆς*, *Εἰς τὰ φυσικὰ*, *Εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ*, *Εἰς τὸ Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*, *Εἰς τὰ Μετεωρολογικὰ*.

Ὁ ἀντίζηλος τοῦ Φιλοπόνου Νοεπλατωνικὸς φιλόσοφος Σιμπλίκιος, εἰς ἀπὸ τοῖς τελευταίους καθηγητὰς εἰς τὰς Ἀθήνας, προσεπάθει νὰ ὑποτιμήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων τούτων, λέγων, ὅτι «γέγραφε πολὺστίχα βιβλία, ὧν τὸ σαθρὸν καὶ πρὸς ἀνοήτους μόνους ἀκροατάς»². Ταῦτα ὅμως ἐθεωρήθησαν ἀπὸ παλαιούς καὶ νέους μελετητὰς ὡς ἐκ τῶν καλυτέρων ὑπομνημάτων τοῦ εἶδους τῶν, φερόμενα παραδοσιακῶς ὡς κοινὸν ἔργον τοῦ διδασκάλου του Ἀμμωνίου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ὁ τίτλος τοῦ πρώτου εἶναι «Ἰωάννου Γραμματικοῦ Ἀλεξανδρέως τοῦ Φιλοπόνου ἐκ τῶν συνουσιῶν Ἀμμωνίου τοῦ Ἑρμείου σχολικαὶ ἀποσημειώσεις εἰς τὰς Ἀριστοτέλους Δέκα κατηγορίας». Ἐπρόκειτο δηλαδὴ κατὰ ταῦτα περὶ διδακτικοῦ ἐγχειριδίου, ἀλλ' εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἐπομένου Ὑπομνήματος εἰς τὰ

Ἀναλυτικά Πρότερα, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁμοιος, προστίθεται χαρακτηριστικῶς «μετά τινων ἰδίων ἐπιστασιῶν». Εἶναι προφανές ὅτι τὰ ὑπομνήματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς βᾶσις τῆς διδασκαλίας εἰς τὴν φιλοσοφικὴν Σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, προήρχοντο ἀπὸ μακρὰν παράδοσιν διδασκάλων μὲ προτελευταῖον τὸν Ἀμμώνιον καὶ τελευταῖον τὸν Ἰωάννην Φιλόπονον.

Συχνὰ ὁ Φιλόπονος ἀπέδιδε μὲ τὰ ὑπομνήματά του τὰς ἰδικὰς του ἀπόψεις, ἐνίοτε ὁμοίως καὶ τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀμμωνίου καὶ τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ βᾶσει πάντοτε τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ γεγονός πάντως τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι εἰς τὴν Νεοπλατωνικὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐμελετᾶτο μὲ προσοχὴν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἤσκει σοβαρὰν ἐπιρροήν. Ὁ Φιλόπονος, καίτοι παρὰ τὴν Χριστιανὸς καὶ ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν διδασκάλων ἐκλέγει τὰ συμφωνοῦντα μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, εἶναι εἰς τῶν πρώτων εἰσηγητῶν τῆς ἀριστοτελικῆς μεθόδου εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν μαζὶ μὲ τοὺς συγχρόνους τοῦ Λεόντιου τὸν Βυζάντιον, ὅπως λέγεται, εἰς τὴν Ἀνατολήν, καὶ Βοήθιον εἰς τὴν Δύσιν.

Ἀπολογητικά ἔργα

Ὅπως ἔχει ἤδη ἐπισημανθῆ, αὐτὴν τὴν ἐποχὴν τῆς τελικῆς φάσεως τοῦ ἀγῶνος μεταξύ Χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρίας ὑπὸ τὴν νεοπλατωνικὴν τῆς μορφήν, οἱ διαπρεπέστεροι Χριστιανοὶ στοχασταὶ ἀντεμετώπιζον τὰ θεολογικὰ προβλήματα ἀπολογητικῶς, ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδικὴν του μέθοδον. Ὁ Φιλόπονος ἀπὸ τῆς πλευρᾶς του διεπραγματεύθη τὸ φλέγον θέμα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου εἰς δύο ἔργα του, τὰ ὁποῖα τυπικῶς εἶναι αὐτοτελῆ, ἀλλ' οὐσιωδῶς ἀποτελοῦν μίαν σύνθεσιν εἰς δύο ἐνότητας. Τὸ πρῶτον ἐξετάζει τὸ πρόβλημα ἀπὸ τῆς ἀρνητικῆς τοῦ ὄψεως, ἐνῶ τὸ δεύτερον παρουσιάζει θετικῶς τὴν βιβλικὴν διδασκαλίαν περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου.

Τὸ πρῶτον λοιπὸν σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον *Περὶ ἀιδιότητος κόσμου*⁶ δεικνύει τὴν ἀντιρρητικὴν του πρόθεσιν καὶ ἀπλῶς διὰ τοῦ προσθέτου ὑποτίτλου «κατὰ Πρόκλου». Ἀντικρούων γενικῶς τὰς δοξασίας τῶν Πλατωνικῶν καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ Πρόκλου, περὶ αὐτοτελείας τοῦ κόσμου, ἀνασκευάζει κατὰ σειρὰν τὰς προτάσεις τοῦ τελευταίου τούτου, χρησιμοποιῶν φυσικὰ φιλοσοφικὴν καὶ διαλεκτικὴν γλῶσσαν. Ἔως ἓνα βαθμὸν λαμβάνει καὶ θετικὴν μορφήν, ἀφοῦ κατοχυρώνει τὸ χριστιανικὸν δόγμα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίας τοῦ κόσμου. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Πρόκλου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἢ ἐν χρόνῳ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ θά ἦρε τὸ ἀναρχον αὐτοῦ, ἀνατρέπεται διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι καθ' ἑξὶν δημιουργὸς αἰωνίως, ἐνῶ ἐν

6. Ἐκτείνεται εἰς 18 βιβλία.

χρόνω δημιουργεῖ κατ' ἐνέργειαν, ὡς ὁ ἀρχιτέκτων εἶναι ἀρχιτέκτων καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν κτίζη.

Τὸ δεύτερον σύγγραμμα τιτλοφορούμενον *Εἰς τὴν Μωυσέως κοσμογονίαν Ἐξηγητικὰ*⁷ ἐκθέτει τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς ὑπομνήματος εἰς τὴν Ἑξαήμερον τῆς Γενέσεως. Παρ' ὅλον ὅτι χρησιμοποιεῖ εὐρέως τὸ ἀντίστοιχον ἔργον τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ παρ' ὅλον ὅτι τονίζει ὅτι ἡ διήγησις τῆς Γενέσεως δὲν εἶναι οὔτε φιλοσοφικὸν οὔτε ἐπιστημονικὸν κείμενον, ἀλλὰ πρόσκλησις εἰς ἀναζητήσιν τοῦ Θεοῦ καὶ διαβίωσιν κατὰ τοὺς νόμους του, τὸ ἔργον ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη ἀπολογητικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ δύο αὐτὰ συγγράμματα, σωζόμενα εἰς τὸ πρωτότυπον, ἐγράφησαν εἰς τὴν νεανικὴν τοῦ ἡλικίαν, κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετίαν τοῦ 5' αἰῶνος, καθ' ὃν χρόνον ἐδίδασκε φιλοσοφίαν καὶ συνέτασσε τὰ ὑπομνήματά του.

Θεολογικὰ ἔργα

Τὸ πλεῖστον τοῦ καθ' αὐτὸ θεολογικοῦ συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ Φιλοπόπου ἔχει καταστραφῆ. Εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον πλήρως δὲν σώζεται εἰμὴ ἐν μόνον σύγγραμμα, θεολογικῶς οὐδέτερον, τὸ *Περὶ Πάσχα*, εἰς τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων λέγει ὅτι τὸ Πάσχα ἐώρτισεν ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὴν 13 τοῦ μηνὸς Νισάν. Τοῦ συγγράμματος τούτου ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης, διότι ἡ χειρόγραφος παράδοσις του εἶναι ἀσθενής, ἀλλ' ὁ Φώτιος μνημονεύει λόγον του πρὸς Ἰουδαίους καὶ τοὺς μετὰ τούτων αἰρετικούς καὶ τοὺς καλουμένους Τεσσαρασκαϊδεκατίτας⁸, καὶ εἶναι πιθανόν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὡς ἄνω ἔργου περὶ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα.

Τὰ ἄλλα ἔργα παρηγκωνίσθησαν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας λόγῳ τῶν μονοφιστικῶν καὶ τριθεϊστικῶν ἀπόψεων, τῶν ὁποίων ἐκθεσιν περιεῖχον.

Τρία ἐξ αὐτῶν σώζονται πλήρως εἰς συριακὴν μετάφρασιν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ σπουδαιότερου ὅλων, τοῦ φερομένου ὑπὸ τὸν τίτλον, *Αἰαιτητής* ἢ *Περὶ ἐνώσεως*, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ 7 βιβλία ὁ Φιλόπονος ἀνέπτυσε τὰς χριστολογικάς του θέσεις περὶ ἐνώσεως ἐν Χριστῷ τῶν δύο φύσεων, θείας καὶ ἀνθρωπίνης. Ἀναλύων τὰς ἐννοίας τῶν ὄρων οὐσία, φύσις, ὑπόστασις, πρόσωπον, κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν μέθοδον, ταυτίζει αὐτάς, ἐνῶ οἱ ὀρθόδοξοι διεκρίνον ταύτας τύσον εἰς τὴν τριαδολογίαν ὄν καὶ εἰς τὴν χριστολογία. Οὕτως εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἄπτεται καὶ τῆς τριαδολογίας, ὅπου ἡ διάκρισις τριῶν οὐσιῶν συνεπάγεται τὴν ὑπαρξιν τριῶν θεοτήτων. Ἑλληνιστὶ μόνον ὠρισμένα ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου σώζονται ἀπὸ τὴν Διδασκαλίαν Πατέρων, τὸν Λαμασκητὸν καὶ τὸν Νικηφόρον Κάλλιστον⁹.

Εἰς συριακὴν ἐπίσης μετάφρασιν σώζονται μία *Ἐπιτομὴ εἰς τὸν Αἰαιτητήν*,

⁷ Ἐκτείνεται εἰς 7 βιβλία.

⁸ *Μεριοβιβλιος* 115.

⁹ DIEKAMP, *Doctrina Patrum*, 272-283. In ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ αἰρέσεων* κκ. 6 ε. PG 94, 743-754. ΝΙΚΗΦ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 18,47. PG 147,424^{ab}.

Λύσις ἀποριῶν εἰς τὸν Διαιτητὴν διπλῆ, καὶ τὸ δοκίμιον *Περὶ μέρους καὶ ὅλου πρὸς Σέργιον*.

Ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων τοῦ Φιλοπόνου τὸ δοκίμιον *Περὶ ἀναστάσεως* προεκάλεσε πολλὰς ἀντιρρήσεις καὶ συζητήσεις, διότι πλὴν ἄλλων ἐν αὐτῷ «τὴν τῶν σωμάτων ἀνάστασιν ἀναιρεῖ» κατὰ τὸν Φώτιον¹⁰. Ἄν καὶ πιθανῶς δὲν συνέβαινεν ἀκριβῶς τοῦτο, πάντως ἔλεγε κάτι τὸ ὁποῖον παρεξέκλινεν ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ἐξ αἰτίας δὲ τούτου ἐναντίον τοῦ Φιλοπόνου ἀντεπεξῆλθον ὁ Θεοδόσιος, Κόνων καὶ Εὐγένιος¹¹. Ἐξ ἄλλου τὸ *Κατὰ Θεμιστίου* ἔργον τοῦ Φιλοπόνου, τοῦ ὁποῖου σώζονται ἀποσπάσματα εἰς τὴν συριακὴν, προφανῶς ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Ἀγνοητῶν Θεμιστίου, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐγραψεν ἔργον ἐναντίον τοῦ περὶ ἀναστάσεως ὡς ἄνω ἔργου¹², ἂν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεμιστίου, ἐκτεινόμενον τουλάχιστον εἰς τρία βιβλία, εἶχεν εὐρύτερον περιεχόμενον.

Εἰς τὸν *Διαιτητὴν*, ὡς καὶ εἰς τὸ δοκίμιον *Κατὰ Θεμιστίου*, ὁ Φιλόπονος διετύπωνεν ἀπόψεις τριθεϊστικάς· ὀριστικὴν ὁμῶς διατύπωσιν εἰς τὰς τριθεϊστικάς του γνώμας ἔδωκεν ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους τοῦ βίου του εἰς τὸ ἔργον του *Περὶ Θεολογίας*, φερόμενον ἄλλως μὲ τὸν τίτλον *Περὶ Τριάδος*, καὶ ἐκτεινόμενον τουλάχιστον εἰς τρία βιβλία. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι προφανῶς τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἀναφερόμενον βιβλιδᾶριον τοῦ Φιλοπόνου «κατὰ τῶν ἐνθέως δογματισθέντων περὶ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσιῶν Τριάδος ὑπὸ τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἀπὸ σχολαστικῶν»¹³.

Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος παρουσίασε συστηματικὴν τριθεϊστικὴν διδασκαλίαν φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ Ἰωάννης ἐξ Ἀπαμείας, καταλιπὼν, ὅταν ἀπέθανε τὸ 565, τὰς σημειώσεις του εἰς τὸν μοναχὸν Ἀθανάσιον, ὁ ὁποῖος τὰς ἀπέστειλεν εἰς τὸν Φιλόπονον, αὐτὸς δὲ τὰς συνέθεσεν εἰς βιβλίον καὶ τὰς ἔστειλεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς λέγει ὁ Μιχαὴλ ὁ Σῦρος¹⁴. Βεβαίως ὁ Φιλόπονος, ἔχων παρομοίας ἀπόψεις ἀπὸ προηγουμένην ἐποχὴν, δὲν συνέταξε βιβλίον ἀπὸ τὰς σημειώσεις αὐτάς, ἀλλὰ συνέταξεν ἰδικὸν του βιβλίον ἐξ ἀφορμῆς αὐτῶν τῶν σημειώσεων, μετατρέπων τὴν πατερικὴν τριθεΐαν τοῦ Ἀπαμείως εἰς φιλοσοφικὴν τριθεΐαν. Τὸ *Περὶ Τριάδος* ἔργον πρέπει νὰ ἐγράφη κατὰ τὸ 567. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 568 ἀνατολικοὶ ἀρχιμανδριῖται συνῆλθον εἰς τὴν μονὴν τοῦ Βάσσου διὰ νὰ καταδικάσουν τὸ σύγγραμμα *Περὶ Τριάδος* καὶ τὸν μὴ κατονομαζόμενον συγγραφέα του¹⁵, μία δὲ ἐπιστολὴ Μονοφυσιτῶν ἐπισκόπων ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμενόντων ἀναφέρει ρητῶς τὸν Φιλόπονον ὡς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος συγγραφέα¹⁶.

Ὁ Φώτιος βιβλιοκρίνει ἔργον τοῦ Φιλοπόνου *Περὶ ἀγαλμάτων* κατὰ Ἰαμβλίχου, ὁ ὁποῖος ἐφρόνει ὅτι τὰ ἀγάλματα εἶναι πεπληρωμένα ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ¹⁷. Τὸ ἀπολεσθὲν τοῦτο ἔργον εἶναι ἴσως τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου¹⁸ μνημονευόμενον μὲ τὸν τίτλον «Πρὸς

10. *Μετρώβιβλος* 21. Βλ. καὶ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ, *Εκκλ. Ἱστορία* 18,47.

11. *Μετρώβιβλος* 22.

12. ΦΩΤΙΟΥ, *Μετρώβιβλος* 23.

13. *Μετρώβιβλος* 75.

14. ΜΙΧΑΗΛ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ, *Χρονικόν*, ΣΙΑΒΟΥ, Συρ. κείμενον 4,315. Μετάφρ. 2,225.

15. *Documenta monophysitica*, 168(117).

16. *Documenta monophysitica*, 145–155 (101–109).

17. *Μετρώβιβλος* 215.

18. *Εκκλ. Ἱστορία* 18,47.

Ἑλληνας», ὁ ὁποῖος ὁμῶς δυνατόν νὰ ἀναφέρεται εἰς περισσότερα κείμενα, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἀπολογητικοῦ *Περὶ αἰδιότητος τοῦ κόσμου*.

Τὰ Ἑπτὰ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύοντο εἰς τὸν Διαιτητὴν, ἀνεσκευάσθησαν ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Νικίου¹⁹, ἀλλὰ δὲν σώζονται.

Συριακὰ ἀποσπάσματα σώζονται ἐπίσης ἀπὸ τὰ ἔργα *Κατὰ τῆς Δ' Οἰκουμένης Συνόδου τόμοι τέσσαρες* καὶ *Κατὰ Ἀνδρέου*, ἀνέκδοτα πάντως.

Ἄλλα ἔργα τοῦ Φιλοπόνου ἀσθενῶς μαρτυρούμενα εἶναι τὰ *Κατὰ Σεβήρου*, *Κατὰ αἰρέσεων*, τὸ ὁποῖον εἶναι ἴσως ἐν ἀπὸ τὰ ὀνομαστί παραδιδόμενα κείμενα ἢ καὶ πολλά, *Πρὸς Χριστοφόρον*, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ διαφορᾶς μετὰ τὴν ἑνωσιν*.

Ἐσφαλμένως ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν κείμενα τὰ ὁποῖα προήλθον ἀπὸ ἄλλην γραφίδα, ὡς εἶναι ὁ *Λόγος περὶ διαφορᾶς ἀριθμοῦ καὶ διαιρέσεως* καὶ ἐν ἀντιτριθεϊστικὸν κείμενον, ἀμφότερα ἐκδεδομένα εἰς συριακὴν μετάφρασιν καὶ δύο ἀνέκδοτα εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν, ἧτοι ἡ *Ἀναίρεσις Νεστορίου* καὶ *Περὶ μοναχισμοῦ*.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΠΟΦΕΙΣ

Πνεῦμα δυνατόν, εὐρὸν καὶ πολὺπλευρον ὁ Ἰωάννης Φιλόπρονος, παρουσιάζει πρωτότυπους σκέψεις εἰς τὰ συγγράμματά του, τόσον τὰ φιλοσοφικὰ ὅσον καὶ τὰ θεολογικά. Ὡς διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ μακρὰ ἔτη, ἦτο ἠναγκασμένος νὰ χρησιμοποιῇ διαλεκτικὴν γλῶσσαν καὶ μέθοδον εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰς φιλοσοφικὰς συγγραφάς· τοιαύτην ὁμῶς μέθοδον χρησιμοποιεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ εἰς τὰ θεολογικά του ἔργα. Βεβαίως ἡ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο διὰ τοὺς Χριστιανούς κάτι τὸ ξένον πρὸς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν²⁰, ἐνῶ ἡ μέθοδος τοῦ Πλάτωνος ἐφαίνετο οἰκειότερα πρὸς αὐτήν. Τὸ γεγονός ὅτι, ὡς οἱ παλαιότεροι ἀπολογηταί, ὁ Φιλόπρονος θεωρεῖ τὸν Πλάτωνα μαθητὴν καὶ ἐρμηνευτὴν τοῦ Μωϋσέως²¹ καὶ ὅτι ἀκολουθεῖ κατὰ κανόνα τὴν μέθοδον τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ ἀναθεωρῇ βασικά σημεῖα τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τούτων. Εἶναι πραγματιστὴς ἐναντι τοῦ Πλάτωνος καὶ ὑπερβατικὸς ἐναντι τοῦ Ἀριστοτέλους.

Τὰ κύρια σημεῖα τὰ ὁποῖα ἀλλοιώνει ἢ ἐξαφανίζει εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος ἐναντι τοῦ ὁποῖου ἐκλαμβάνει τὰς ἰδέας ὡς τὰ δημιουργικὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ εἰκὼν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ὕλης τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ κόσμος εἶναι αἰδιος καὶ κατὰ τινὰ τρόπον ἀποτελεῖ συμπλήρωμα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ Φιλόπρονος ἀνατρέπει δι' ἑνὸς ὀλοκλήρου συγγράμματος αὐτὴν τὴν ἄποψιν. Τὰ δημιουργήματα, τονίζει, εἶναι ἐντελῶς ξένα καὶ ἀλλότρια τῆς θείας οἰκίας· διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν

19. Φαπτιού, *Μυριόβιβλος* 50.

20. Οὕτω, κινεῖς δὲν ὠνόμασε τὸν Ἀριστοτέλην, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ πολλοὺς ἄλλους, μαθητὴν τοῦ Μωϋσέως, ἢν καὶ ἀργότερα ἐπροκειτο νὰ χαρακτηρισθῇ διστακτικῶς ὡς δέκατος τρίτος ἀπόστολος.

21. *Περὶ Κοσμογονίας*, Reischardt 78.119, 134, 303, 331, 359. Ἐπίσης τὸν Ἰππαρχον καὶ τὸν Πτολεμαῖον, αὐτόθι 15, 1-9.

ν' ἀποτελέσουν συμπλήρωμα τῆς θεότητος. Ὁ Θεὸς εἶναι τέλειος, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ὑπάρχη κανὲν δημιούργημα, καὶ εἶναι ἐπίσης αὐτάρκης²².

Καὶ ὄχι μόνον ἀΐδια δὲν εἶναι τὰ ἀρχικά δημιουργήματα, ἀλλ' οὔτε προϋπάρχουσιν ὕλην δὲν ἐχρεώσθησαν, διὰ νὰ συντελεσθοῦν οἷτε προϋπάρχον ὄν διὰ νὰ προέλθουν. Δὲν ὑπάρχει ὕλη χωρὶς μορφὴν, ἀλλ' αὐται, ὕλη καὶ μορφή, ἐμφανίζονται ἠνωμένοι καὶ συνδεδεμένοι ἀδιασπᾶστος εἰς ὄλα τὰ κτιστά²³. Ἰδιάζουσα εἶναι περαιτέρω ἡ διδασκαλία του περὶ ὑπνώσεως τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον καὶ περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀνισταμένων σωμάτων ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων, τὴν ὁποίαν ἀπέκρουσαν καὶ οἱ ὁμόφρονές του ὡς πρὸς τὴν τριθεῖαν θεολόγοι, τοὺς ὁποίους θὰ μνημονεύσωμεν κατ' ὄνομα κατωτέρω.

Ἐὐλογον ἀντίδρασιν προεκάλεσεν ἡ περὶ χωριστῶν ἐν τῇ Τριάδι οὐσιῶν διδασκαλία του, περὶ τῆς ὁποίας ἐγινε λόγος καὶ ἀνωτέρω. Οἱ Ὀρθόδοξοι διέκρινον μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ὑποστάσεως ἐν τῇ Τριάδι· συνεπῶς ἠδύνατο νὰ δεχθοῦν μίαν οὐσίαν καὶ τρεῖς ὑποστάσεις ἐν τῇ Τριάδι. Διέκρινον δὲ μετὰ τῶν ἐννοιῶν τούτων καὶ ἐν τῷ Χριστῷ· συνεπῶς ἠδύνατο νὰ δεχθοῦν δύο οὐσίας ἢ φύσεις ἐν τῷ Χριστῷ (θεῖαν καὶ ἀνθρωπίνην) καὶ μίαν ὑπόστασιν ἢ ἐν πρόσωπον. Οἱ Μονοφυσίται συνεφώνουν ὡς πρὸς τὴν Τριάδα εἰς τὴν διάκρισιν, ἀλλ' ἐταίτιζον τὰς ἐννοίας εἰς τὴν χριστολογία· συνεπῶς ἐνόμιζον ὅτι, ἂν ἐδέχοντο εἰς τὸν Χριστὸν δύο φύσεις ἢ οὐσίας, θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθοῦν δύο ὑποστάσεις ἢ πρόσωπα. Ὁ Φιλόπονος ἐταίτιζε τὴν ἐννοιαν τῶν ὄρων οὐσία καὶ φύσις ἐπ' ἀμφοτέρα, διότι ἐξεκίνει ἀπὸ τῆς ἀριστοτελικῆς ἀντιλήψεως, ὅτι πᾶν ἄτομον κατέχει μίαν «μερικὴν οὐσίαν» καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐσία, ἣτις δὲν εἶναι συγχρόνως καὶ ὑπόστασις²⁴. Κατὰ ταῦτα εἰς τὸν Θεόν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν τρεῖς ὑποστάσεις, ὑπάρχουν καὶ τρεῖς μερικαὶ οὐσίαι ἢ φύσεις· τὰ τρία πρόσωπα τῆς Τριάδος εἶναι «μερικαὶ οὐσίαι ἢτοι φύσεις ἢγον ὑποστάσεις»²⁵. Ἀπαντῶν εἰς ἀντιρρήσεις παρεδέχετο σαφῶς τὴν ταύτισιν «ἔστω τρεῖς φύσεις λέγειν ἡμᾶς ἐπὶ τῆς Τριάδος»²⁶. Δὲν ἔφθανε βεβαίως ὡς καθαρὰν τριθεῖαν, διότι ὠμίλει μόνον περὶ μερικῶν ἢτοι συγκεκριμένων οὐσιῶν, ἐνῶ ἐδέχετο καὶ μίαν ἀφηρημένην κοινὴν εἰς τὰς ὑποστάσεις οὐσίαν· εἶναι ἡ διαφορὰ μετὰ τῶν δύο ἀριστοτελικῶν οὐσιῶν. Παρὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων ἐχαρακτηρίθη ὡς τριθεϊτικῆς, καὶ κυρίως ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου παρωνομάσθη εἰς μεταϊόπονον ἀντὶ φιλοπόνου. Πάντως ἡ προσπάθειά του νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ χριστιανικὸν δόγμα βάσει τῶν ἀριστοτελικῶν ἐννοιῶν ἀπέτυχεν.

Τὴν τριθεϊστικὴν ταύτην διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν θεολογικῶς εἶχε προβάλλει, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, ἡ ἐξ Ἀπαμείας Ἰωάννης ὁ Σῦρος, καὶ κατωχύρωσε φιλοσοφικῶς ὁ Φιλόπονος, ἡσπάθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὡς ὁ Κόνων, ὁ Εὐγένιος ἐκ Σελευκείας καὶ ὁ Θεμιστιος.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Φιλόπονος ἐσήρμοζε τὴν ταύτισιν καὶ εἰς τὴν χριστολογία. Φρονῶν ὅτι «δύο φύσεις σωζούσας κατ' ἀριθμὸν τὴν δυάδα μίαν

22. *Περὶ ἀδιότητος*, RABF 85.4.

23. *Περὶ ἀδιότητος*, 269.4.

24. Παρὰ ΛΕΟΝΤΙΩ, *Σχόλια* 5.6. PG 86.1232εε.

25. Παρὰ ΔΑΜΑΣΚΗΝΩ, *Περὶ ἀφύσετον* 83. PG 94.748.

26. Παρὰ ΛΕΟΝΤΙΩ, *Σχόλια* 5.6. PG 86.1233.

ἀποτελέσαι ὑπόστασιν ἀδύνατον», ἐφ' ὅσον φύσις καὶ ὑπόστασις ἔχουν τὴν αὐτὴν ἔννοιαν²⁷, ἐδέχετο μόνον μίαν εἰς τὸν Χριστὸν φύσιν (ἢ ὑπόστασιν) σεσαρκωμένην· ἦτο λοιπὸν μονοφυσίτης.

Οἱ Μονοφυσῖται δὲν ἔδωσαν πολλὴν προσοχὴν εἰς τὰς τριθεϊστικὰς ἀπόψεις τοῦ Φιλοπόνου, τὸν ὁποῖον ἀνεγνώριζον ὡς μέγαν διδάσκαλον τῆς μερίδος τῶν, δεῦτερον μετὰ τὸν Σεβήρον. Καὶ ἦσαν πολὺ ἱκανοποιημένοι ὅτι ἦτο πολέμιος τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας καὶ τοῦ Θεοδώρητου.

ΤΡΙΘΕΪΣΤΑΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΡΟΝΟΥΝΤΕΣ

Δύο σπουδαῖα σημεῖα τῆς θεολογίας τοῦ Φιλοπόνου προεκάλεσαν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τῶν συγχρόνων του, ἀκόμη καὶ ὁμοφρόνων του κατὰ τὰ ἄλλα, κυρίως ἀπὸ ἀντιρρητικῆς σκοπιᾶς· τὸ περὶ τριῶν θεοτήτων καὶ τὸ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων μετὰ τὴν ἀνάστασιν.

ΚΟΝΩΝ ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΘΕΩΝΑΣ

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πατριαρχείας τοῦ Ἰωάννου Ι΄ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σχολαστικοῦ, περὶ τὸ 567, καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ, συνεστήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν δημοσία συζήτησις περὶ τῆς Τριάδος, τὰ πρακτικὰ δὲ τῆς συζητήσεως εἶχεν ἰδεῖ ὁ Φώτιος, ὁ ὁποῖος καὶ ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὰ σύντομον βιβλιογραφικὸν σημείωμα²⁸. Εἰς τὴν συζήτησιν μετέσχον τέσσαρες ὀλίγον κατὰ τὰ ἄλλα γνωστοὶ θεολόγοι, ἦτοι ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ τριθεῖσται Κόνων Ταρσοῦ καὶ Εὐγένιος Σελευκείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Παῦλος καὶ Στέφανος, πρόσωπα μὴ ταυτιζόμενα ἄλλως. Οἱ δύο τελευταῖοι, ἂν καὶ ἦσαν ἐπίσης «Διακρινόμενοι», δηλαδὴ ἀποχωρισμένοι τῆς Ὀρθοδόξιας ὡς μὴ ἀποδεχόμενοι τὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνας, ἀπήτησαν τὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Φιλοπόνου διὰ τὰς ἀπόψεις του ἐπὶ τοῦ συζητουμένου θέματος· ἦσαν λοιπὸν ἀντιτριθεῖσται.

Οἱ δύο τριθεῖσται τότε, Κόνων καὶ Εὐγένιος, ὄχι μόνον ἠρνήθησαν τοῦτο, ἀλλὰ καὶ προσεπάθησαν νὰ ὑπερασπίσουν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Φιλοπόνου, προσκομίζοντες μαρτυρίας, διὰ ν' ἀποδείξουν ὅτι οὗτος φρονεῖ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν κοινῶν διδασκάλων τῶν Σεβήρου καὶ Θεοδοσίου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποθάνει προσφάτως. Οὗτοι κατὰ τὸν Φώτιον, ὡς πρὸς μὲν τὰς ἄλλας παχὰς τοῦ θεολογικοῦ προβλήματος ἦσαν εὐσεβεῖς, διότι ἀπεδέχοντο Τριάδα ὁμοούσιον, ἓνα Θεὸν καὶ μίαν θεότητα, ἐβλασφήμουν ὁμῶς κατὰ τὸ ὅτι ἐδέχοντο τὰς τρεῖς τριαδικὰς ὑποστάσεις ὡς μερικὰς οὐσίας καὶ ἰδιαιτέρας θεότητας.

Εἰς τὸ θέμα τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ὡς καὶ ὁ Θεωνᾶς²⁹, διεφώνουν πρὸς τὸν Φιλόπονον καὶ ἔγραψαν κατ' αὐτοῦ ἀπὸ κοινοῦ, ὡς φαίνεται, βιβλίον ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, γνωστὸν τῶρα

27. Παρὰ ΛΑΜΑΣΚΗΝΩ, *Περὶ αἱρέσεων* 83, PG 94, 753.

28. *Μυριόβιβλος* 24. Τὰ πρακτικὰ ἔχουσιν χαθῆ.

29. Ὁ Φώτιος ἐκ παραδρομῆς φερεῖ τοῦτον μὲ τὸ ὄνομα Θεμιστίος.

μόνον ἀπὸ τὸ σύντομον βιβλιογραφικὸν σημείωμα τοῦ Φωτίου³⁰ καὶ ἀπὸ μερικὰ ἀποσπάσματα. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες, ἂν καὶ ὁμόφρονες τοῦ Φιλοπόνου εἰς τὸ χριστολογικὸν καὶ τὸ τριαδικὸν θέμα, κατηγοροῦν τοῦτον ὅτι μὲ τὸ περὶ ἰνιστίαςεως δοκίμιόν του ἀπεξένωνεν ἑαυτὸν ἀπὸ τὴν θρησκείαν τῶν Χριστιανῶν.

Φαίνεται ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἐγράφη μετὰ τὸν ὡς ἄνω διάλογον, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ οἱ φίλοι οὗτοι τοῦ Φιλοπόνου κατέστησαν ἐπιφυλακτικοὶ ἐναντι τοῦ αἰρεσιάρχου.

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

Ὁ μοναχὸς Θεοδόσιος εἰς μίαν πραγματείαν του προέβαινεν εἰς ἔλεγχον τῆς τοῦ «Ἰωάννου ματαιοπονίας» διὰ τῆς παραθέσεως γραφικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων, ἀφοῦ ἀνεσκεύαζε τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου διδομένην ἔρμηνείαν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιούμενα χωρία. Ἡ ἀπολεσθεῖσα αὕτη πραγματεία του πιθανῶς ἐπεγράφετο *Ἀνατροπὴ τοῦ περὶ ἀναστάσεως λόγου Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόνου*³¹.

ΝΙΚΙΑΣ

Ὁ Νικίας ὑπῆρξεν ἀντιρρητικὸς καὶ ἀπολογητικὸς συγγραφεὺς, ἰδιαιτέρως ἐπαινούμενος ὑπὸ τοῦ Φωτίου ὡς «ἀπλοῦς καὶ σύντομος», «ικανὸς καὶ ἀπέρριτος»³². Λύο ἐκ τῶν ἀναφερομένων ἔργων του εἶναι ἀντιμονοφυσικά· τὸ ἐν *Κατὰ τῶν ἑπτὰ Κεφαλαίων τοῦ Φιλοπόνου*, τὸ ἕτερον *Κατὰ τοῦ δισσεβουῦς Σεβήρου*. Δύο ἄλλοι λόγοι του ἐπεγράφοντο *Κατὰ Ἑλλήνων*, πιθανῶς ἀποτελοῦντες ἐνιαῖον ἔργον.

Ὁ Φώτιος φαίνεται ὅτι τὰ ἐγνώριζεν ὅλα, ἀλλὰ σήμερον δὲν ὑφίσταται τίποτε ἐξ αὐτῶν οὔτε περὶ αὐτῶν πλὴν τοῦ συντόμου σημειώματος τοῦ Φωτίου.

ΔΑΜΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, ΠΙΠΤΡΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

Τὸ θέμα περὶ τῶν θεοτήτων ἐν τῇ Τριάδι ἀπησχόλει ἐπὶ τινὰς ἀκόμη δεκαετίας τὴν μονοφυσικὴν θεολογίαν, καθ' ὅσον ἦτο προσδεδεμένη εἰς τὸ ἄρμα τῶν ἀριστοτελικῶν ἐννοιῶν, καὶ δὴ εἰς ἔντονον ἀντίθεσιν. Ὁ πατριάρχης τῶν Μονοφυσικῶν Ἀλεξανδρείας Δαμιανὸς (578–605) ἀνέπτυξε περαιτέρω τὴν τριθεϊστικὴν διδασκαλίαν τοῦ Φιλοπόνου, ἰσχυριζόμενος ὅτι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἀποτελοῦν ἰδιαιτέρας ὄντοτητας, αἱ ὁποῖαι ὁμως λαμβάνουν τὴν θεότητα ἀπὸ τὴν κοινὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἔλεγον λοιπὸν «ἄλλον μὲν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ ἄλλον τὸν Υἱόν, καὶ ἄλλον τὸν Παράκλητον, τὸ ἅγιον Πνεῦμα· μὴ εἶναι δὲ τούτων ἕκαστον καθ' ἑαυτὸν Θεὸν φύσει, ἀλλ' ἔχειν κοινὸν Θεὸν ἡγουν θεότητα ἐνύπαρκτον, καὶ ταύτης μετέχοντα ἀδιαίρετως εἶναι Θεὸν ἕκαστον»³³. Οὕτως, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ κοινὴ

30. *Μυριόβιβλος* 23.

31. *Φωτίου. Μυριόβιβλος* 22.

32. *Μυριόβιβλος* 50. Τὸ ὄνομά του φέρεται ὑπὸ τοῦ Φωτίου εἰς γενικὴν, Νικίου καὶ ὡς ἐκ τούτου εἰς τὴν ὀνομαστικὴν δυνατὸν νῆ ἦτο Νίκιος ἢ Νικίας. Οἱ ξένοι προτιμοῦν τὸ πρῶτον.

33. Παρὰ Τιμοθέου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως, PC¹ 86/1,60.

ουσία ἢ φύσις εἶναι Θεός καὶ αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἐπίσης εἶναι Θεοί. ἔχομεν ἀντὶ Τριάδος τετράδα καὶ τετραθεῖαν. Διὰ τοῦτο οἱ ὄπαδοί του, οἱ ὁποῖοι ἐκ τοῦ ὀνόματός του ἐκαλοῦντο Δαμιανῖται, ἐλέγοντο ἐπίσης Τετραδῖται.

Ἀντίθετος εἰς τὸ θέμα τοῦτο πρὸς τὸν Λαμιανὸν ἦτο ὁ περίπου σύγχρονός του μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος Καλλίνικος (581–591). Λόγω τῆς ἐκδηλωθείσης ἀντιθέσεως πρὸς τὰς τριαδολογικάς του ἀπόψεις, ὁ Δαμιανὸς συνεκάλεσεν εὐρείαν μονοφυσιτικὴν σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (585), εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχε καὶ ὁ Πέτρος. Ἐκεῖ προεκλήθη ἔντονος ἀντιθεσις μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ ὁ Δαμιανὸς ἐφέρθη σκληρῶς πρὸς τὸν Πέτρον. Τέσσαρα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαμιανοῦ σύνοδος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (609) συνεφιλίωσε τὰς δύο μεγάλας μονοφυσιτικὰς Ἐκκλησίας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, ἀφοῦ κατεδίκασε τὴν ὡς ἄνω διδασκαλίαν τοῦ Δαμιανοῦ.

Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τῶν δύο ἀνδρῶν, ἀναφερόμενον κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν πρόβλημα, κατέφυγε πολὺ ἔνωρίς εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν διὰ μεταφράσεως ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν· σήμερον ὁμοῦς τοῦτο σώζεται ἐλλιπῶς καὶ παραμένει κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτον.

Ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Δαμιανοῦ ἐκδεδομένα εἶναι, εἰς τὴν συριακὴν φυσικά, μόνον ἡ *Συνοδικὴ Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰάκωβον Βαραδαῖον* καὶ ἡ μετὰ τὸν θάνατον τούτου *Παραμυθητικὴ Ἐπιστολὴ*. Τὰ δύο ταῦτα κείμενα ἐγράφησαν προφανῶς τὸ 578, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔτος ἀναλήψεως τῆς πατριαρχείας ὑπὸ τοῦ Δαμιανοῦ καὶ θανάτου τοῦ Ἰακώβου. Τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ πρὸς τὸν Πέτρον Ἀντιοχείας καὶ ἐν ἀπόσπασμα πραγματείας του μένου ἀνέκδοτα.

Τοῦ Πέτρου Ἀντιοχείας ἐκδεδομένος εἶναι εἷς ᾠδὴν *ᾠδὴ εἰς τὴν Σταύρωσιν*. Ἀνέκδοτα εἶναι τὰ ἀντιτριθεϊστικά του κείμενα, ἤτοι μία συλλογὴ περιλαμβάνουσα τρεῖς ἐπιστολάς καὶ μίαν πραγματείαν *Κατὰ τοῦ Δαμιανοῦ*, μίαν ἐπιστολὴν πρὸς Ὀρθοδόξους Ἀλεξανδρείας καὶ μίαν πρὸς κοινόβιον. Πέραν αὐτῶν σώζονται ἀνέκδοτα μία *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐπισκόπους Μεσοποταμίας* καὶ μία πραγματεία *Πρὸς Ἰωάννην ἀρχιμανδρίτην*.

Ὁ κώδιξ Brit. Mus. Add. 12155, φφ. 231^v–238^r περιέχει τὰ πλεῖστα τῶν ὡς ἄνω κεμένων τοῦ Πέτρου, ὁμοῦ μετὰ τῶν τριῶν ἐπιστολῶν τοῦ Δαμιανοῦ πρὸς αὐτόν.

Ἀπὸ τοῦ 11^{ου} αἰῶνος εἰς τὴν Δύσιν, ἐν συναφείᾳ μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν διαλεκτικὴν, αἱ συζητήσεις τοῦ εἴδους τούτου ἐπαναλήφθησαν· καὶ οὕτως ὁ μὲν ὀνοματιστὴς Ροσκελῖνος παρουσιάζεται ὡς τριθεϊστής, ὁ δὲ πραγματιστὴς Γιλβέρτος Γορρετανὸς ὡς τετραθεϊστής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ

Φιλοσοφικά και διδακτικά έργα

- Τὰ φιλοσοφικά ὑπομνήματα ἔχουν ἐκδοθῆ κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν σειρὰν τῆς Πρωσσικῆς Ἀκαδημίας *Commentaria Aristoteles Graeca*.
- Εἰς τὰς Λέκκα κατηγορίας*, τ. XIII, 1 (A. Busse).
- Εἰς Ἀναλυτικά πρότερα*, τ. XIII, 2 (M. Wallies).
- Εἰς Ἀναλυτικά ἕστερα*, τ. XIII, 3 (M. Wallies).
- Εἰς Σοφιστικούς ἑλέγχους*, τ. XIII, 4 (M. Hayduck).
- Εἰς τὰ Περὶ φυσικῆς*, τ. XV (M. Hayduck). Ἐπίσης M. DE SORTE, Paris 1934.
- Εἰς τὰ Φυσικά*, τ. XVI καὶ XVII (H. Vitelli).
- Εἰς τὸ Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*, τ. XV, 3 (H. Vitelli).
- Εἰς τὰ Μετεωρολογικά*, τ. XIV, 1 (M. Hayduck).
- Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Παρθουρίου*, τ. IV.
- Εἰς τὴν Ἀριθμητικὴν τοῦ Νικομάχου Γερασμοῦ*, ἔκδ. R. Hoche, Leipzig 1864.
- Περὶ χρήσεως ἀστρολάβου*, ἔκδ. H. Hase, *Rhein. Museum* 6(1839), 127–171. Ἐπίσης J. Drecker, «Des Johannes Philoponus Schrift über Astrolab», *Isis* 11(1928), 15–44.
- Τονικά παραγγέλματα*, ἔκδ. W. Dindorf, Leipzig 1825.
- Περὶ τῶν διαφόρων τωνομένων καὶ διάφορα σημαινόντων*, ἔκδ. P. Egenolff, *Lexica Graeca* (K. Latte), Hildesheim 1965, 359–372.
- M. GRABMANN «Mittelalterliche lateinische Uebersetzungen von Schriften des Aristoteles Kommentatoren Johannes Philoponus», *Sitzungsb. Bayer. Akad. der Wis.*, München 1929, 7.
- Z. KLIMKOWICZ, «Une commentaire averroïste anonyme sur la traité de l'âme d'Aristote», *Rev. Phil. de Louvain* 62(1964), 424–465.
- L. G. WESTERINK, «Deux commentaires sur Nicomaque, Asclépius et Jean Philopon», *Rev. des Ét. Grecques* 77(1964), 526–535.
- W. HAASE, «Ein vermeintlichen Aristoteles Fragment bei Johannes Philoponos», *Synopsisia Festsgabe Schadewaldt*, Phullingen 1965, 323–354.
- J. L. KRAMER, «A lost passage from Philoponus contra Aristotelem in Arabic translation», *Journ. of Amer. Orient. Society* 84(1965), 318–327.
- SIMONE VAN RIEL, «Fragments de l'original grec du De intellectu de Philopon, une compilation de Sophonias», *Rev. Phil. de Louvain* 63(1965), 5–46.
- G. VERBEKE, *Jean Philopon. Commentaire sur le de anima d'Aristote*, μετ. G. de Moerbeke, Louvain, Paris 1966.
- ET. EVRARD, «Jean Philopon, son commentaire sur Nicomaque et ses rapports avec Ammonius», *Rev. Ét. Gr* 78(1965), 592–598.
- R. B. TODD, «Somme concepts in physical theory in John Philoponus' Aristotelian Commentaries», *Archiv. für Begriffsgeschichte* 24(1980), 151–170.

Θεολογικά έργα

Περὶ αἰδιότητος κόσμου κατὰ Προκλόν.

J. FR. TRINCVELLUS, Βενετία 1535, ἀρχικὴ ἔκδοσις.

H. RABE, *Johannes Philoponus. De aeternitate mundi contra Proclum*, Lipsiae 1899.

SHILOMO PINES, *Israel. Orient. Stud.* II, Tel Aviv University (1972), 329–352, *Αραβική επιτομή εις ἀγγλικὴν μετάφρασιν.*

Περὶ κοσμογονίας

B. CORDERIUS, Βιέννη 1630, ἀρχικὴ ἐκδοσις.

G. RECHARDT, *Ioannis Philoroni De officio mundi libri VII*, Lipsiae 1897.

Διαιτητής

PG 94.744–755, ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα παρὰ Δαμασκηνῶ, *Περὶ αἱρέσεων* 83.– F. DIEKAMP, *Doctrina patrum*, 272–273, 273–281, 281–283, PG 147, 425–428, Παρὰ Νικηφόρω Κωλλίστῳ, *Ἐκκλ. Ἱστορία*

A. SANDA, *Opuscula monophysitica Ioannis Philoroni*, Beryti 1930, Συριακὸν κείμενον 3–48, Μετάφρασις λατ. 53–88.

A. SANDA, *Opuscula, Ἐπιτομὴ Διαιτητοῦ*, συρ. κείμεν. 49–62, μετάφρ. λατ. 89–103.

Λύσεις ἀποριῶν ἐξ Διαιτητῆν διπλῆ (συριακὰ)

A. SANDA, *Opuscula*, συρ. κείμεν. 63–80, λατ. μετάφρ. 104–125.

Κατὰ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (συρ. ἀποσπάσματα)

J. –B. CHABOT, *Chronique de Michel le Syrien*, Paris 1901, Bruxelles 1963², 4.218–238 (συρ. κείμενον), 2, 92–121 (λατ. μετάφρασις).

Περὶ Τριάδος ἢ Περὶ Θεολογίας (συρ. ἀποσπάσματα)

Κῶδ. Brit. Mus. Add. 14532 τοῦ η' αἰ. Κῶδ. Brit. Mus. 14538 τοῦ η' αἰ.

J. – B. CHABOT, *Chronique de Michel le Syrien*, 4, 361–362, (συρ. κείμενον), 2, 331–332 (λατ. μετάφρασις).

G. FURLANI, «Un Florilegio antitrinitario in lingua siriacca», *Atti de Reale Istit. Veneto* 83(1923–1924), μέρος II, 66, 663–674, ἰταλ. μετάφρασις.

Κατὰ Θεμιστίου (συρ. ἀποσπάσματα)

Κῶδ. Brit. Mus. Add. 14532 τοῦ η' αἰ. Κῶδ. Brit. Mus. Add. 14538 τοῦ η' αἰ.

G. FURLANI, «Un florilegio antitrinitario», σσ. 67–68.

Περὶ μέρους καὶ ὄλου πρὸς Σέργιον (συριακὰ)

A. SANDA, *Opuscula*, συρ. κείμενον 81–94, λατ. μετάφρασις 126–129.

G. FURLANI, «Il trattato di Giovanni Filorono sul rapporto tra le parti e gli elementi ed il tutto e le parti tradotto dal siriacco», *Atti del Reale Istituto Veneto* 81(1921–1922), μέρος II, 83–105, ἰταλικὴ μετάφρασις ἀπο συριακὰ.

Περὶ ἀναστάσεως (ἑλλ. καὶ συρ. ἀποσπάσματα)

PG 147.424, παρὰ Νικηφόρω Κωλλίστῳ, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, ἑλληνικὰ. Κῶδ. Brit. Mus. Add. 14538, συριακὰ.

Πρὸς Ἰουστινιανὸν Ἐπιστολὴ (συριστι)

A. SANDA, *Opuscula*, συρ. κείμενον 123–130, λατ. μετάφρασις 172–180.

G. FURLANI, «Una lettera di Giovanni Filopono all' imperatore Giustiniano tradotta dal siriano e commentata», *Atti del Reale Istituto Veneto* 79(1919-1920), μέρος II, 1247-1265.

Κατὰ Ἀνδρέου (ἀνέκδοτον. Συρ. ἀποσπάσματα)

Κώδ. Brit. Mus Add. 17214.

Περὶ Πάσχα

C. WALTER, *Iohannes Philoponus, Disputatio de Paschate*, Iena 1899.

Λόγος περὶ διαφορᾶς ἀριθμοῦ καὶ διαιρέσεως (συριστί, νόθον)

A. SANDA, *Oronika*, συρ. κείμενον 95-122, λατ. μετάφρασις 140-171.

Ἀντιτριθεϊτικὰ Κείμενα (νόθα)

G. FURLANI, *Sei scritti antitriestici*, *Patr. Orient.* 14 (1920), 675-766 (1-94).

Μελέται

ΦΩΤΙΟΥ, *Μυριόβιβλος*, κώδικες 21, 43, 55, 75, 215, 240.

G. BARDY, *Dict. de Théol. Cath.* 8, 831-839.

W. KROH, *Pauly Wissowa* 9.2, 1764-1795.

G. FURLANI, «L' anatema di Giovanni d' Alessandria contro Giovanni Filopono». *Atti della R. Accademia di Torino* 55(1920), 188-194.- «Il contenuto dell' Arbitrio di Giovanni Filopono». *Rivista di studi filol. e relig.* 4 (Perugia 1922), 385-405.- «Unità e dualità di natura secondo Giovanni il Filopono», *Bessarione* 39(1923), 45-65.

TH. HERMANN, «Johannes Philoponos als Monophysit», *Zeit. Neu. Wiss.* 29(1930), 209-264.

H. D. SIFFERT, «Le chrétien Jean Philopon et la survivance de l' école d' Alexandrie au VIes., *Rev. Ét. Grecques* 67 (1954), 396-410.

E. EVRARD, «Les convictions religieuses de Jean Philopon et la date de son commentaire aux Météorologiques», *Bull. CL des Lettres de l' Acad. de Belgique* 5.39(1953), 299-357.

H. MARTIN, «Jean Philopon et la controverse trithéite du VIes.», *Studia Patr.* 5(1962), 512-525.

W. WOLSKA, «La topographie chrétienne de Cosmas Indicopleustes», *Théologie et science au I^r siècle*, Paris 1962, 147-192.

H. MARTIN, «Jean Philopon et la controverse trithéiste du VIes.», *Studia patr.* 5(1964), 151-525.

A. R. SODANO, «I frammenti dei Commentari di Porfirio al Timeo di Platone nel De aeternitate mundi di Giovanni Filopono», *Rendiconti dell' Accademia di Archeologia, Lettere e Belle arti di Napoli* 37(1968), 97-125.

H. A. DAVISON, «John Philoponus as a source of Medieval Islamic and Jewish proofs of creation», *Journ. of Amer. Orient. Soc.* 89,2(1969), 357-391.

M. WOLFF, *Fallgesetz und Massebegriff. Zwei wissenschaftshistorische Untersuchungen zur Kosmologie des Philoponus*, Berlin 1971.

G. A. LUCCHETTA, «Ipotesi per l' applicazione dell' impetus ai cicli in Giovanni Filopono»,

- Atti e memorie Accad. Patavina* 87(1974-1975), 339-352.- *Una fisica senza matematica, Democrito, Aristotele, Filopono*, Trento 1978.- «Aristotelismo e Cristianesimo in Giovanni Filopono», *Studia Patavina* 25(1978), 573-593.
- J. BIOMKVIST, *John Philoponus and Aristotelian Cosmology*, *Lycabon* (1979-1980), 1-19.

ΤΡΙΘΕΙΣΤΑΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΡΟΝΟΥΝΤΕΣ

- G. BAREILLE, *Dict. Théol. Cath.* 3, 1153-1155, Κόλων.
- G. FURLANI, «Un florilegio antitriteistico in lingua siraca», *Atti Istituto Veneto* 83(1923-1924), 2, 671-673.
- ΦΩΤΙΟΣ, *Μυριόβιβλιος* 23 και 24, Κόλων κλπ.
Cod. Brit. Mus. Add. 14532, φφ. 200^a-200^b, ανέκδ. συριακή έποσκάσματα.
- ΦΩΤΙΟΣ, *Μυριόβιβλιος* 22, Θεοδόσιος μοναχός.
- R. JANIN, *Dict. Théol. Cath.* 11/1, 486, Νίκιας.
- A. VAN ROEY, «L' oeuvre littéraire de Pierre de Callinique, patriarche jacob. d' Antioche», *Orient Chrétien*, Actes du XXIXe Congrès international des orientalistes, Paris 1975, 64-68.- «Une controverse christologique sous le patriarcat de Pierre de Callinique», *Orient Chr. Anal.* 205, Roma 1978, 353-358.
- I. ORTIZ DE URBINA, *Patrologia Syriaca* Roma 1958, 154-155, Πέτρον.
- R. Y. EBIED, «Peter of Antioch and Damian of Alexandria», *Tribute to A. Vööbus*, Chicago 1977, 277-282.
- R. Y. EBIED, A. VAN ROEY, L. R. WICKHAM, *Peter of Callinicum, Antitriteist Dossier*, Leuven 1981.
- R. Y. EBIED, L. R. WICKHAM, «The Discourse of Mar Peter Callinicus on the Crucifixion», *Journ. of Theol. Stud.* 26(1975), 23-37.
- Cod. Brit. Mus. Add. 12155, φφ. 231^v-238^r, Κατά Τριθειστών, ανέκδοτον συριστί, φ. 562 έπιστολή πρὸς επισκόπους Μεσοποταμίας, ανέκδοτον συριστί.
- ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια 1935, 445, Δαμιανός.
- Dict. Théol. Cath.* 4, 39-40, Δαμιανός.
- Σ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Θρ. III. Ἐγκυκλιος* 4(1964), 934-935, Δαμιανός.
- J. MASPERO, *Histoire des Patriarches d' Alexandrie*, Paris 1923, 278-317, Δαμιανός.
- J.-B. CHABOT, *Chronique de Michel le Syrien*, τ. 4, Paris 1901, Bruxelles 1963², 358-363, 368-369, συριακὸν κείμενον Ἐπιστολῆς Πρὸς Ἰάκωβον καὶ Παραμυθητικῆς Ἐπιστολῆς, τ. 2, Paris 1901, Bruxelles 1963², 325-334, 339-342 μετάφρασις ἐκ τοῦ συριακοῦ.
- J.-B. CHABOT, *Documenta ad Origines Monophysitarum Illustrandas*, Corp. Scr. Chr. Or. 17 (συριακὸν κείμενον), 103 (μετάφρασις), Ἐπιστολαὶ καὶ ἐκθέσεις τριθειστικῆς ἢ ἀντιτριθειστικῆς προελεύσεως, συνδεδεόμεναι ἐν μέρει μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰακώβου Βαραδαίου.

Δ' ΑΛΛΟΙ ΛΗΘΑΙΟΓΗΤΑΙ

ΟΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΙ

Δύο ἀπὸ τοὺς θεολόγους τοῦ 5' αἰῶνος, μονοφυσικῆς κατευθύνσεως, ἐξετάζονται εἰς τὰ πλαίσια τοῦ παρόντος κεφαλαίου, ὅχι μόνον διότι ἠσχολήθησαν μὲ τὰ βασικὰ θέματα τῆς δογματικῆς καὶ τῆς ἀπολογητικῆς, ἀλλὰ καὶ διότι ἐφήρμωσαν μέχρις ἑνὸς βαθμοῦ διαλεκτικὴν μέθοδον εἰς τὴν ἐξέτασίν των.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΓΟΒΑΡΟΣ

Ὁ Στέφανος Γόβαρος εἶναι εἰς τῶν πρωτοτυπωτέρων συγγραφέων τοῦ Βυζαντίου διὰ τὴν μέθοδον τῆς ἀντιπαραθέσεως τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε, τὴν μέθοδον τοῦ *ὑπὲρ* καὶ *κατὰ*, ἢ, ὡς θὰ παρουσίαζεν αὐτὴν μετὰ ἕξ αἰῶνας εἰς τὴν Δύσιν ὁ Πέτρος Ἀβαιλάρδος, τοῦ *ναὶ* καὶ *ὄχι*¹.

Αἱ περὶ τοῦ Στεφάνου πληροφορίες εἶναι πενιχραὶ καί, ἂν δὲν εἶχεν ἀφιερῶσει περὶ τοῦ ὀγκώδους κατὰ τὰ φαινόμενα καὶ μοναδικοῦ συγγράμματός του ἕν ἐκτενέστατον σημείωμα ὁ Φώτιος εἰς τὴν *Μυριόβιβλον*, οὗτος θὰ παρέμενε σχεδὸν ἔντελῶς ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς². Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις ἔζησε τὸν 5' αἰῶνα, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἦτο τριθεΐτης. Ὁ Φώτιος, ἂν καὶ ἀναλίπει τὰ περιεχόμενα τοῦ συγγράμματος μὲ πολλὴν ἀκρίβειαν καὶ λεπτομέρειαν, δὲν διατηρεῖ τὸν τίτλον του, ὁ ὁποῖος, ὅπως δύναται νὰ συναχθῆ ἄλλοθεν, ἦτοι ἀπὸ ἕν παράθεμά του εἰς σχόλιον εἰς τὸν Βασίλειον, ἦτο πιθανῶς *Θεο-ὄγνωστα*³.

Τὸ ἔργον ἀνεφέρετο βασικῶς εἰς θεολογικὰ θέματα καὶ δευτερευόντως εἰς θέματα τῆς θύραθεν σοφίας, ἀπτόμενα ὁμῶς τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου. Κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ Φωτίου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι βέβαιον ἂν εἶχεν εἰς χεῖρας του τὸ σύνολον τοῦ ἔργου, τοῦτο ἀπετελεῖτο ἀπὸ πολυάριθμα κεφάλαια, κύρια καὶ δευτερεύοντα. Τὰ κύρια κεφάλαια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ Φώτιος εἶχεν ἴδει 52, περιεῖχον διττὴν ἐκθεσιν, ὅπου μὲ διαλεκτικὴν μέθοδον καθ' ἕκαστον θέματα παρουσιάζοντο πρῶτον μὲν μὲ θετικὴν κατοχύρωσιν καὶ δεύτερον μὲ ἀρνητικὴν κατοχύρωσιν. Ὡς παράδειγμα παραθέτομεν τὸ τμήμα τῆς ἐκθέσεως τοῦ Φωτίου, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸ κεφάλαιον 3.

1. Sic et non.

2. *Μυριόβιβλος* 232.

3. G. PASQUALI, *Nachrichten Ges. Wiss. Göttingen* 1910, 200.

«Ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει τὸ αὐτὸ σῶμα κατὰ πάντα, ὃ καὶ νῦν περι-
κείμεθα, ἀποληψόμεθα, μηδεμίαν διαφορὰν ἐπὶ τὸ ἄφθαρτον
προσειληφότες
καὶ τὸ ἀντικείμενον,
ὡς οὐ τὸ αὐτὸ σῶμα τῷ νῦν ἀναληψόμεθα φθειρομένῳ».

Σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα, ὁ Στέφανος ἔφερε χωρία γραφικὰ καὶ πατερικὰ
ὑπὲρ τῆς θέσεως τοῦ προβλήματος καὶ ἔπειτα ἄλλα χωρία κατὰ τῆς θέσε-
ως καὶ ὑπὲρ τῆς ἀρνήσεως. Ἦτο λοιπὸν κατὰ βίαν ἐν ἐκτεταμένῳ ἀνθο-
λόγιον, ἐπιστημονικῶς διηρθρωμένον καὶ σχολιασμένον.

Εἰς τὰ κεφάλαια ταῦτα μὲ τὴν διττὴν σύνθεσιν παρενεβάλλοντο ἄλλα με-
ρικώτερα καὶ μικρότερα κεφάλαια μὲ μονομερῆ ἐκθεσιν, καὶ ἄρα χωρὶς
ἀντιπαράθεσιν ἀπόψεων.

Ὁ Φώτιος παρατηρῶν ὅτι τὸ ἔργον φαίνεται ὡς καρπὸς πολλῶν κόπων,
χωρὶς ὅμως ἀντίστοιχον ὠφέλειαν, δεικνύει ὅτι δὲν τὸ ἐκτιμᾷ σοβαρῶς,
προφανῶς δὲ τοῦτο ὀφείλεται πρῶτον μὲν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Στέφανος,
ὡς τριθεΐτης, προεκάλει εἰς αὐτὸν κάποιαν ἀπέχθειαν καὶ δεῦτερον εἰς τὸ
ὅτι ἔβλεπε πολὺ μικρὰν τὴν συμβολὴν τοῦ Στεφάνου εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ
ἔργου, ἀφοῦ ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἀνθολόγησιν χωρίων. Ἐν ταῦτοις αὐτὸ τοῦτο
τὸ ἐγχείρημα τῆς συλλογῆς καὶ ἀντιπαραθέσεως τῶν χωρίων εἰς μίαν δια-
λεκτικὴν μορφήν προσδίδει εἰς τὸ ἔργον ἰκανὴν ἀξίαν.

ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ

Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καισαρίου σώζεται σύγγραμμα φέρον τὸν τίτλον *Διά-
λογοι τέσσαρες*. Ἐκ τῶν σχετικῶν μὲ τὸ ἔργον τοῦτο προβλημάτων ἐκεῖνο,
τὸ ὁποῖον ἐπέσυρεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν εἶναι τὸ τῆς
ταυτότητος τοῦ συγγραφέως, ὅστις κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν αὐτοῦ εἶναι ὁ
Καισάριος, ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου. Ὁ πλήρης τίτλος του, ὡς
φέρεται εἰς τὴν ἐκδοσὶν βιάσει τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ἔχει ὡς
ἑξῆς⁴.

«Καισαρίου τοῦ σοφωτάτου πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεο-
λόγου ὁμαίμονος *Δialogoi Τέσσαρες*. Πεύσεις προσαχθεῖσαι
ἀπὸ Κωνσταντίου, Θεοχαρίστου, Ἀνδρέου, Γρηγορίου, Λόμνου,
Ἰσιδώρου, Λεοντίου, ἐπισηκρήτῳ Καισαρίῳ, τῷ ἀδελφῷ τοῦ
ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ, ὁπηνίκα ἐκρατήθη ἐν
Κωνσταντινουπόλει διδάσκειν ἐπὶ ἔτη εἴκοσιν».

Ὡς διαπιστώνεται μὲ τὸ πρῶτον βλέμμα ὁ τίτλος εἶναι πολύπλοκος καὶ
προβληματικός. Καὶ κατ' ἀρχὴν μὲν εἶναι διπλοῦς. Εἰς τὸν πρῶτον ἀνεφέ-
ρεται ἐν ἀρχῇ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἔπειτα ἡ παρατήρησις ὅτι πρό-
κειται περὶ ὁμαίμονος τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου καὶ τέλος ὁ τίτλος «*Διά-
λογοι τέσσαρες*». Εἰς τὸν δεῦτερον ἀναφέρεται ἐν ἀρχῇ ὁ τίτλος, ἑλλιπῆς

ὄμως, «πεύσεις» χωρὶς μνειάν τῶν ἀποκρίσεων. μετὰ παραθέσεως τοῦ ὀνόματος τῶν ἑπτὰ προσώπων τὰ ὁποῖα τὰς προσήγαγον, ἔπειτα τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἐν συνεχείᾳ ἢ παρατήρησις ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γρηγορίου, ὁ ὁποῖος ὄμως φέρεται ἐσφαλμένως ὡς ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ, καὶ τέλος σημειώνεται ὁ χρόνος. Ἡ σημείωσις «ἐπὶ ἑτη εἴκοσιν» δὲν εἶναι τόσον προβληματικὴ ὅσον νομίζεται βάσει τοῦ λόγου ὅτι ὁ Καισάριος οὗτος δὲν ἔμεινεν εἴκοσι ἀλλὰ ὀκτῶ ἔτη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν· καὶ τοῦτο διότι ἦτο πολὺ εὐκόλον εἰς κάποιαν φάσιν τῆς χειρογράφου παραδόσεως τὸ Η νὰ ἐκληφθῆ ὡς Κ.

Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου Καισάριος, διαπρεπὴς ἰατρός καὶ ἀνώτατος ἀξιωματοῦχος τῶν ἀνακτόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε θεολογικὰ ἐνδιαφέροντα, ἂν καὶ καταληφθεὶς ἐνωρὶς ὑπὸ τοῦ θανάτου δὲν ἐπρόλαβε νὰ ἱερωθῆ, ὅπως ἴσως θὰ ἔπραττεν ἄλλως. Ἐν τούτοις ὄμως δὲν πρέπει νὰ ἔγραψε τίποτε, ὡς δύνатаι νὰ συναχθῆ ἀπὸ τὴν περὶ τούτου σιωπῆν τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸν πρὸς αὐτὸν Ἐπιτάφιον.

Πότε οἱ παρόντες διάλογοι ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Καισάριον δὲν εἶναι γνωστὸν ἴσως τοῦτο συνέβη ὀλίγον πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φωτίου. Ὁ Φώτιος, ὁ ὁποῖος ἀφιερώνει εἰς τὸ ἔργον τοῦ Καισαρίου σύντομον σημείωμα⁵, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι βέβαιος ἂν συγγραφεὺς τοῦ ἔργου εἶναι ὁ Καισάριος· «εἶναι δέ φασι Γρηγορίου, οὗ τὸ θεολόγος ἐπώνυμον, τὸν συγγραφέα ἀδελφόν». Δίδει ὄμως περὶ τοῦ ἔργου τοιαῦτα στοιχεῖα ὥστε νὰ δημιουργοῦν ἐρωτηματικά. Οὕτω, ἐνῶ ὁ Φώτιος λέγει ὅτι «ὁ ἀνὴρ ἔοικε νεάζειν», εἰς τὸ παρὸν ἔργον οὗτος προσφωνεῖται ὡς πατήρ· «καὶ ἡμεῖς οὖν, φιλότεκνε πάτερ»⁶. Ἐπὶ πλέον ἀντὶ τῶν τεσσάρων διαλόγων τοῦ παρόντος ἔργου ὁ Φώτιος λέγει ὅτι τοῦτο ἐξετείνετο εἰς ὀκτῶ κεφάλαια καὶ περιελάμβανε 220 ἐρωταποκρίσεις. Διὰ τοῦτο ὁ Gallandī εἶχεν ὑποθέσει ὅτι τὸ σωζόμενον ἔργον εἶναι διάφορον τοῦ ὑπὸ τοῦ Φωτίου μαρτυρουμένου⁷. Ἐπειδὴ ὄμως ἄλλα στοιχεῖα ταυτίζονται εἰς τὰ δύο κείμενα, δικαιοῦμεθα νὰ θεωρήσωμεν πιθανὸν ὅτι ὁ πατριάρχης εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ παρὸν ἔργον, ἀλλ' εἰς χειρόγραφον τὸ ὁποῖον παρέδιδε διάφορον παραλλαγὴν αὐτοῦ. Ὁ τελευταῖος διαπρεπὴς ἐρευνητὴς, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριξε τὴν ἀπὸ τοῦ ἱατροῦ Καισαρίου προέλευσιν τοῦ ἔργου, ἦτο ὁ Th. Zahn⁸.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει καθ' ἑαυτὸ πολλὴν ἀξίαν. Πρόκειται περὶ σειρᾶς 196 ἐρωταποκρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἀρχικῶς ἦσαν πιθανῶς 200, ἀνυπερομένων εἰς τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὴν θεολογίαν, τὴν κοσμολογίαν, τὴν ἀνθρωπολογία, τὴν ἀγίαν Γραφήν. Αἱ ἐρωταποκρίσεις εἶναι ταξινομημέναι εἰς τέσσαρα κεφάλαια, χαρακτηριζόμενα ὡς Διαλόγους εἰς τὸν τίτλον, μὲ κατάταξιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μεθοδικήν. Ἄν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ὁ συγγραφεὺς μεταφέρει ποικίλας ἀπόψεις παλαιοτέρων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ β' μέχρι τοῦ ε' αἰῶνος, ἀναπτύσσει τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα διασπᾶ εἰς μικρὰς ἐνότητας μὲ ἰκανὴν πρωτοτυπίαν καὶ αὐτε-

5. Μοριέββλος 210.

6. Διάλογος 1, πεύσις 1, ἀλλοῦ.

7. PC 38, 847.

8. Zeit. für Kircheng. (1920), 313ε.

νέργειαν. Κατέχει έντυπωσιακὴν εὐρύτητα γνώσεων ἐπὶ ποικίλων πεδίων, ὡς λέγει ὁ Φώτιος, σφριγᾶ «πρὸς γονὰς λόγων καὶ μάθησιν τῆς τε θύραθεν σοφίας καὶ τῆς ἡμετέρας». Παρουσιάζει μονοφυστικὰς τάσεις, ἂν καὶ ὄχι τόσον ἐντόνους.

Πρέπει βεβαίως νὰ ἔγραψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἂν καὶ πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ τὰς περιοχάς, τῶν ὁποίων καλὴ γνώσις μαρτυρεῖται εἰς τὸ σύγγραμμα, ἦτοι τὰς κατὰ τὸν Δούναβιν ἐπαρχίας καὶ ἐπαρχίας τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι ἔγραψε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστίνου. Ἴσως νὰ ἐλέγετο Καισάριος ὁ ἴδιος, ἐξ οὗ καὶ μετέπειτα προεκλήθη ἡ σύγκρισις μετὰ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Γρηγορίου Ἴσως ἐπίσης νὰ ἠσκήθη, πλὴν ἄλλων τόπων, καὶ εἰς τὴν Μονήν Ἀκοιμήτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἦτο ἀναμφιβόλως ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν θεολογίαν τοῦ ἡγέτου τῶν μετριοπαθῶν Μονοφυσιτῶν Σεβήρου· ὁ Κ. Μπόνης μάλιστα φρονεῖ ὅτι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Σεβήρος.

ΑΝΤΙΜΑΝΙΧΑΪΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Κατὰ τὸν δ' αἰῶνα ἡ πολεμικὴ κατὰ τῶν Μανιχαίων παρουσίασεν ἔξαρσιν, ἀλλ' ἔπειτα ὑπεχώρησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον, διὰ νὰ ἐπανεμφανισθῆ τὸν 5' αἰῶνα. Ἡ ρευστότης τῶν ἀνατολικῶν συνόρων κατὰ τὸν 5' αἰῶνα καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' ἐπέτρεψε τὴν συνεχῆ εἰσροὴν ἀνατολικῶν δυαρχικῶν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὥστε νὰ ἀναζωογονηθῆ ἡ μανιχαϊκὴ κίνησις. Ὁ Ἰουστινιανός, ἐπιθυμῶν νὰ ἔχη τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αὐτοκρατορίας καθαρὸν ἀπὸ πολίτας, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦτο δυνατόν λόγῳ τῶν δυαρχικῶν φρονημάτων αὐτῶν νὰ ὑποστηρίζουν τοὺς Πέρσους κατὰ τὰς ἀναμενομένας πολεμικὰς συγκρούσεις, ἔλαβε νομοθετικὰ μέτρα, πλὴν ἄλλων, καὶ κατὰ τῶν Μανιχαίων, ἐπιβάλλοντα πιέσεις ὥστε νὰ ἀναγκασθοῦν οὗτοι νὰ προσέλθουν εἰς τὴν χριστιανικὴν ὀρθοδοξίαν. Τὸ σχετικὸν διάταγμα⁹ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527) διὰ τοὺς τυχόν ἐπιστρέφοντας εἰς τὸν Μανιχαϊσμὸν μετὰ τὴν προσχώρησίν των εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὠριζε τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου. Πολλοὶ διακεκραμένοι Μανιχαῖοι, διὰ νὰ διατηρήσουν τὰ ἀξιώματά των, ὑπεκρίθησαν ὅτι προσχώρουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ παρέμειναν κρυφίως πιστοὶ εἰς τὸ δόγμα των· ἐκ τούτου ἐξηγοῦνται αἱ βιαιότητες κατὰ τὸν διωγμὸν ἐναντίον τῶν Μανιχαίων τῷ 545.

Κατὰ τὸν 5' αἰῶνα διαπρεπεῖς θεολόγοι ἐχρησιμοποίησαν τὴν γραφίδα των εἰς τὸν κατὰ τῶν Μανιχαίων ἀγῶνα, ὡς εἶναι ὁ Ζαχαρίας ὁ Σχολαστικός, ὁ Ἰωάννης Καισαρεύς, ὁ Ἡρακλειανὸς Χαλκηδόνος καὶ ὁ Παῦλος ὁ Πέρσης. Περὶ τοῦ Ζαχαρίου ἔγινε λόγος εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, ἡ ἐξέτασις τῶν ἄλλων γίνεται ἐδῶ. Μετὰ δύο αἰῶνας ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐπρόκειτο νὰ συντάξῃ ἓν ἀριστοτεχνικὸν κατὰ τῆς μανιχαϊκῆς δυαρχίας ἔργον.

Jur. Civ. 1.5.12.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΙΣΑΡΕΥΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ

Ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης ἀφιερώνει εἰς τὸν Ἰωάννην Γραμματικὸν δύο σημειώματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν του ἀντίθεσιν μετὰ τὸν μονοφυσίτην ἡγέτην Σεβήρον Ἀντιοχείας¹⁰. Ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἰωάννου Ἀπολογία ὑπὲρ τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος διατηροῦνται ἕξ τεμάχια εἰς τὴν Διδασκαλίαν Πατέρων¹¹ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐλλογίου Ἀλεξανδρείας, ἐνῶ ἄλλα ἀποσπάματα διατηροῦνται ὑπὸ τοῦ Λεοντίου Ἱεροσολιμίτου καὶ τοῦ μοναχοῦ Εὐσταθίου, εἰλημμένα ἐκ τοῦ ἀναιρετικοῦ ἔργου τοῦ Σεβήρου. Ἀυτὰ τὰ λείψανα καὶ μερικὰ ἄλλα στοιχεῖα ἦσαν ὅσα ἐγνώριζε μέχρι προσφάτως ἡ πατρολογικὴ ἐρευνα περὶ τοῦ Ἰωάννου, ἀλλ' ἦσαν τόσον πενιχρά, ὥστε δὲν ἐπέτρεπον τὴν μόρφωσιν γνώμης περὶ τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἀδύνατον τῆς ἀποσπασματικότητος τῶν στοιχείων εἰς τὴν νεωτέραν ἐρευναν παρετηρεῖτο σύγχυσις μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνου, ὅστις ἐπίσης ἐπωνομάζετο Γραμματικός, καὶ τοῦ Ἰωάννου Χοζιβίτου Καισαρείας ἀφ' ἑτέρου. Προφανῶς ἐξῆσε κατὰ τὸν χρόνον τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Α' καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὅταν ὑπὸ τοῦ J. Lebon ἐξεδόθη πλήρες τὸ ἔργον τοῦ Σεβήρου *Κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Γραμματικοῦ* εἰς συριακὴν μετάφρασιν μετὰ λατινικῆς ἀποδόσεως αὐτῆς¹², ἐγνώσθη τὸ σύνολον τῶν εἰς αὐτὸ παραθεμάτων ἐκ τῆς Ἀπολογίας. Ἐπειτα αἱ ἐρευναι τοῦ M. Richard καὶ ἄλλων ἐπέτρεψαν νὰ γνωρίσωμεν σημαντικὸν μέρος τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς, ἀλλ' αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς προσωπικότητός του, ἂν καὶ κάπως διεσαφήθησαν, παρέμειναν ἀνεπαρκεῖς.

Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀποκαλεῖται γενικῶς Ἰωάννης Γραμματικός, ἀλλ' εἰς σημαντικὸν μέρος τῆς προστίθεται καὶ τὸ ἐνδεικτικὸν τῆς προελεύσεώς του, «Καισαρεύς». Δύο ἀποσπάσματα τὸν φέρουν ὡς ἐπίσκοπον Καισαρείας, τὸ δὲ δεύτερον ἐξ αὐτῶν¹³ προσδιορίζει ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης. Ἐν καὶ ἀμφιλέγεται ἡ ταυτότης τῆς Καισαρείας, φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἐν γένει δραστηριότητα αὐτοῦ ἀρμόζει καλύτερον ἢ Καισαρεία Παλαιστίνης. Ἐν διετέλεσεν ἐπίσκοπος ἢ ὄχι, εἶναι ἀβέβαιον, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διετέλεσε διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς εἰς τὴν γενέτειράν του, ἐξ οὗ καὶ τὰ δύο ἐπωνυμῖά του.

Εἰς περιθωριακὸν σχόλιον ἐπιστολῆς τῷ Φιλοξένου Ἱεραπόλεως (Μαββούγ) πρὸς τὸ Μάρωνα λέγεται ὅτι ὁ Ἰωάννης μετέσχε συνόδου τῆς Ἀλεξανδρείας τῆς Κιλικίας¹⁴, ἡ ὁποία συνήλθε μεταξὺ 514 καὶ 518, καὶ μάλιστα τοῦ ἀνέθεσε τὴν σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον Α'. Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ὡς τὸ παρουσιάζει ὁ Φιλόξενος, εἶναι σύμφωνον πρὸς τὰς ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι διατυπώνονται εἰς τὴν Ἀπολογίαν τοῦ Ἰωάννου¹⁵. Ἡ τοιαύτη ἐνεργὸς συμμε-

10. Ὁδηγὸς 6, PG 89, 101D-104A καὶ 105CD.

11. DIEKAMP, *Doctrina Patrum*, 69-71, 193-198, 205-206, 206, 214-216, 220-221.

12. *Corpus Scr. Chr. Orient.*, τόμοι 94, 102, 112, Louvain 1929, 1933, 1938.

13. Τῆς Συνόδου Ἀλεξανδρείας, MANSI 10, 1116D. Τὸ πρῶτον διατηρεῖ ὁ Λεόντιος Ἱεροσολιμίτης, PG 8672, 1848D.

14. Τῆς σημερινῆς Ἀλεξανδρείας.

15. Βλ. M. RICHARD, *Johannis Caesariensis Opera*, VI-VII.

τοχή εις μίαν σύνοδον θά ἠδύνατο νά ἐκληφθῆ ὡς ἐνδειξίς ὅτι πράγματι ἦτο ἐπίσκοπος, κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην ἐπίσκοπος εἰς τὴν Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης ἦτο ὁ Ἰωάννης Χοζιβίτης (514–521).

Ἡ συγγραφικὴ δραστηριότης τοῦ Ἰωάννου εἶναι προσανατολισμένη ἀντιρρητικῶς καὶ ἀπολογητικῶς. Οὕτω ἀπὸ τὰ ἀσφαλῶς μαρτυρούμενα, καὶ κατὰ μέρος σωζόμενα συγγράμματα, εἰς τρία ὑπερασπίζεται τὴν πίστιν τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος (451) κατὰ τῶν Μονοφυσιτῶν, εἰς ἓν ἀπευθίνεται πρὸς τοὺς Ἰουδαίους καὶ εἰς τέσσαρα καταπολεμεῖ τὸν Μανιχαϊσμόν. Εἶναι ἔργα ἐντεταγμένα εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐκφράζουν ἢ καὶ μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ ὀρίζουν τὰς ἀπόψεις του.

Ἡ δραστηριότης του παρουσιάζεται ἐν ἀντιστοιχίᾳ καὶ ἀντιθέσει πρὸς τὴν δραστηριότητα τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας, ἀλλ' ὄχι τόσο στενῶς, ὥστε νά ἀποδεχθῶμεν ὅτι ὁ *Φιλαλήθης* καὶ ἡ *Ἀπολογία τοῦ Φιλαλήθου* τοῦ Σεβήρου ἀπηυθίνοντο πρὸς αὐτόν, ὡς ἐδέχοντο πολλοὶ παλαιότερον. Τὸ κυριώτερον ὅλων τῶν ἔργων του ἦτο προφανῶς τὸ ὑπὸ τῶν τίτλων *Ἀπολογία ὑπὲρ τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος*, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀπολεσθῆ. Ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον κείμενον δὲν διατηροῦνται εἰμὴ μόνον ἕξ ἀποσπάσματα, ἐκτενῆ κάπως, εἰς τὴν *Διδασκαλίαν Πατέρων* ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐλογίου Ἀλεξανδρείας (579–607), ὁμοῦ μὲ ἄλλα δύο ἀποσπάσματα αὐτοῦ τούτου τοῦ Εὐλογίου. Ἡ ἀνάλυσις ἔργου τοῦ Εὐλογίου ὑπὸ τοῦ Φωτίου¹⁶ καθιστᾷ πρόδηλον ὅτι ὁ Εὐλόγιος εἶχε χρησιμοποίησει τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἰωάννου εὐρύτατα. Πλὴν τούτων τὸ ἔργον, ὡς εἶδομεν, γίνεται γνωστόν, διὰ τοῦ εἰς συριακὴν μετάφρασιν παραδιδδομένου ἔργου τοῦ Σεβήρου *Κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Γραμματικοῦ*, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀναίρεσις αὐτοῦ. Βάσει τοῦ πλήθους τῶν ἀποσπασμάτων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ Σεβήρος πρὸς ἀναίρεσιν, ἀνερχομένων συνολικῶς εἰς 118, καὶ τῶν ὀλίγων ὡς ἄνω ἑλληνικῶν ἀποσπασμάτων, ἀποτελούντων ὁμοῦ τὸ ἓν τρίτον τοῦ ἔργου, ἀποκαθίσταται ὁλόκληρον τὸ σχεδιάγραμμα αὐτοῦ.

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ συγγράμματος ἐξετίθετο καὶ κατωχυρώνετο ἡ διφυσιτικὴ διδασκαλία τῆς Χαλκηδόνος καὶ ἠσκειτο κριτικὴ ἐπὶ τῶν μονοφυσιτικῶν ἀντιρρήσεων κατ' αὐτῆς. Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον περιεγράφοντο αἱ σχέσεις τοῦ Κυρίλλου πρὸς τοὺς συγχρόνους του ἀνατολικοὺς ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταστῆ μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ ὑποστηρικταὶ τῆς διαιρετικῆς χριστολογίας τοῦ Νεστορίου. Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον προέβαινεν εἰς κριτικὴν τῆς πρώτης πραγματείας τοῦ Σεβήρου πρὸς τὸν Νηφάλιον. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου ἦτο προσηρητημένον ἓν πλοῖσιον ἀνθολόγιον πατερικῶν χωρίων.

Τὸ δεύτερον ἔργον εἶναι ἓν ἀπλοῦν σύντομον δοκίμιον τιτλοφορούμενον *Πρὸς Ἀκεφάλους Κεφάλαια Λεκαεπτὰ* καὶ φαίνεται ὅτι συνετάχθη ὡς συμπλήρωμα τῆς *Ἀπολογίας*. Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἔργου ὀνομάζεται Ἰωάννης Γραμματικὸς καὶ πρεσβύτερος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαί-

Μυριόβιβλος 230. R. HENRY, Paris 1967, 29–30. Πρόκειται περὶ τοῦ τρίτου λόγου τοῦ συγγράμματος τοῦ Εὐλογίου.

νει ότι, ἂν κάποτε κατέστη ἐπίσκοπος, δὲν εἶχεν ἀκόμη προαχθῆ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὅταν ἔγραφε τὸ ἔργον του, ὡς καὶ τὸ προηγούμενον.

Τὸ ἔργον *Πρὸς Ἀφθαρτοδοκίτας*, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ἐπίσης ὡς πρεσβύτερος, παραδίδεται ἑλλιπῶς δι' ἑνὸς μόνον χειρογράφου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκέφαλον. Ἔχει ἐκπέσει τὸ κύριον μέρος τούτου, πλὴν τοῦ τελευταίου κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἀποτόμως μὲ τὴν παρατήρησιν: «Εἰ ἄφθαρτον φύσει τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ φθορᾶς ἀνεπίδεκτον, πῶς ἡμῖν ὁμοούσιον, περὶ ὧν εἰρηται, ἴδει γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν»¹⁷. Τὸ τμήμα τοῦτο δὲν καταλαμβάνει ἑκτασιν πέραν τῶν δύο σελίδων, τὰς ὁποίας ἀκολουθεῖ τὸ σύνθημα κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἀνθολόγιον μὲ τὸν τίτλον «χρήσεις ἀγίων πατέρων ὅτι φθαρτὸν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ πρὸ τῆς ἀναστάσεως».

Εἰς τὴν Σειρὰν Ἰωάννου τοῦ Τύπου Δ ὑπάρχουν δύο παραθέματα ἐπ' ὀνόματι Ἰωάννου Γραμματικοῦ ἐπὶ χωρίων τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου. Ὁ ἀντιουδαϊκὸς χαρακτήρ τῆς ἐρμηνείας καθιστᾷ φανερόν ὅτι ταῦτα προέρχονται ἀπὸ πραγματείας ἢ λόγον τοῦ Γραμματικοῦ *Κατὰ Ἰουδαίων*, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶναι ἄλλως ἄδηλος καὶ ἀμφίβολος, καὶ οὕτω δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ τίνας Ἰωάννου Γραμματικοῦ ἦτο.

Ὁ Ἰωάννης κατέχει ἀξιόλογον θέσιν εἰς τὴν ἀντιμανιχαϊκὴν γραμματείαν τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἰς μίαν χαρακτηριστικὴν συλλογὴν τοιούτων ἔργων¹⁸ περιλαμβάνονται καὶ τέσσαρα ἀντιμανιχαϊκὰ κείμενα τοῦ Ἰωάννου.

Ὁ Μάνης κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ἰωάννου «ἄλην ἀντιστρατεύει τῷ ἀληθεῖ καὶ μόνῳ Θεῷ καὶ τὸ σκότος ἀντιπαρατάττει τῇ φαιδρότητι τοῦ φωτός καὶ τῷ ἀγαθῷ τὸ κακὸν ἰσόρροπον εἶναι φησιν»¹⁹. Εἰς αὐτὰς τὰς τρεῖς βασικὰ θέσεις τοῦ Μάνητος, ἀφιερώνεται ἡ *A' Ὀμιλία πρὸς Μανιχαίους*. Ἡ *B' Ὀμιλία* συμπληρῶνει τὴν πρώτην, δίδουσα τὸ βάρος εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ.

Ἡ *Μάλεξις Ἰωάννου Ὀρθόδοξου πρὸς Μανιχαῖον* ὑποτίθεται ὅτι ἔχει συνταχθῆ ἀπὸ τὸν φερόμενον ὡς συνομιλητὴν Ὀρθόδοξον Ἰωάννην, ἀλλὰ δὲν διευκρινίζεται ποῖος ἦτο αὐτός ὁ Ἰωάννης. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ κείμενον τοῦτο εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν συνδέεται στενῶς μὲ τὰ ἄλλα ἀντιμανιχαϊκὰ ἔργα τοῦ Γραμματικοῦ, εἶναι πολὺ πιθανόν ὅτι αὐτός εἶναι ὁ συγγραφεύς. Τὰ θέματα τῆς συζητήσεως εἶναι φυσικὰ εἰλημμένα ἀπὸ τὰ βασικὰ δόγματα τοῦ Μανιχαϊσμοῦ. Θεὸς καὶ ὕλη, τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ, ἡ λατρεία τοῦ Ἡλίου, ἡ κρίσις.

Τέλος ὑπάρχει ἓν σύντομον κείμενον μὲ τὸν τίτλον *Σηλλογισμὸν Πατέρων κατὰ Μανιχαίων*. Φέρεται ἀνωνύμως, ἀλλ' ὁ Richard λόγω τῆς παραδόσεως τοῦ μαζί μὲ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Γραμματικοῦ ἀποδίδει καὶ τοῦτο εἰς αὐτόν καὶ ἴσως ἔχει δίκαιον. Θὰ ἐλέγομεν ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ ἀνακεφαλαίωσιν τῆς παλαιότερας ἀντιμανιχαϊκῆς γραμματείας τὴν ὁποῖαν ἐτοίμασεν ὁ Ἰωάννης κατὰ τὴν μελέτην τοῦ προβλήματος καταπολεμήσεως τοῦ

17. *Πρὸς Ἀφθαρτοδοκίτας*, 1.1.

18. Vatop. 236 τοῦ 1 αἰῶνος.

19. *Πρὸς Μανιχαίους* Α', 2.

Μανιχαϊσμοῦ, ὡς σημεῖον ἐκκινήσεως τῆς ἰδικῆς του πολεμικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς στάσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Οἱ *Συλλογισμοὶ* ἀπαντοῦν εἰς δύο παραλλαγάς, α)τὴν περιλαμβάνουσαν ἔνδεκα συλλογισμοὺς καὶ β) τὴν περιλαμβάνουσαν δέκα συλλογισμούς, ἧτοι ὅκτῳ ταυτοσήμους μὲ τὰς προηγουμένους (πλὴν τῶν 5,10,11) καὶ δύο ἐπὶ πλεόν, ἀποδιδομένων αὐτῶν εἰς τὸν Δίδυμον Ἀλεξανδρέα²⁰ καὶ τὸν Γρηγόριον Νύσσης²¹.

Ὅπως οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω ἐξετασθέντας συγγραφεῖς, ὁ Ἰωάννης σκέπτεται συγχρόνως θεολογικῶς καὶ φιλοσοφικῶς, ἂν καὶ δὲν υἰοθετεῖ καθ' ὀλοκλήριαν τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον. Ἀρέσκειται εἰς τὴν καθαρὰν θεολογικὴν τοποθέτησιν, τὴν ὀρθόδοξον, καὶ τὸ τονίζει μὲ ἰδιαιτέραν ἔμφασιν, διὰ νὰ μὴ ἀφήσῃ περιθώρια ἀμφιβολιῶν. Ἀνοίγει τὰ *Κεφάλαια πρὸς Ἀκροβάτους* μὲ μίαν σειρὰν ἀπὸ χαρακτηριστικῶν ὀρισμῶν²².

Ὁ λέγων Θεὸν μόνον τὸν Χριστὸν	μανιχαΐζει.
Καὶ ὁ λέγων μόνον ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν	παυλιανίζει.
Καὶ ὁ λέγων Θεὸν τέλειον τὸν Χριστὸν, ἄνθρωπον δὲ οὐ τέλειον,	ἀπολιναρίζει.
Καὶ ὁ λέγων Θεὸν τέλειον καὶ ἄνθρωπον τέλειον ἰδιοσυστάτως καὶ ἀνά μέρος θεωρουμένου τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἐνεργουμένου	νεστοριανίζει.
Ὁ δὲ λέγων Θεὸν τέλειον τὸν αἰτὸν Χριστὸν καὶ ἄνθρωπον ὡς ἐνώσαντος ἑαυτῷ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸ ἡμέτερον φύραμα. ὃ ἐστὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπότητα	ὀρθοδόξως φρονεῖ.

Φυσικὰ εἰς τὴν ἀντιμανιχαϊκὴν πολεμικὴν δὲν δύναται νὰ προστεθῇ τίποτε τὸ νέον αὐτὴν τὴν προχωρημένην ἐποχὴν, ἐφ' ὅσον εἶναι κανεῖς ὑποχρεωμένος νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς πολεμικῆς κατὰ τὴν παλαιότεραν φάσιν.

Εἰς τὸ φλέγον ὁμως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ζήτημα, τὸ χριστολογικόν, ὁ Ἰωάννης ἔχει νὰ εἶπῃ τὰ ἰδικά του. Κατ' ἀρχὴν θέλει ν' ἀκολουθῇ τὴν μέσσην ὁδόν, «τὴν ἀκλινῆ καὶ μέσσην ὁδὸν βαδιούμεθα»²³ ἀλλὰ φροντίζει, ὥστε νὰ διευθετησῇ ὁ ἴδιος τὴν μέσσην ὁδόν. Οἱ Μονοφυσῖται ἐπέμενον εἰς παλαιὰν των ἀριστοτελικῆς ἐμπνεύσεως, ἄποψιν ὅτι ἡ οὐσία ἀποτελεῖ κάτι τὸ συγκεκριμένον, εἶναι ὑπόστασις. Μεταφέροντες αὐτοὺς τοῖς ὅροις μὲ τὴν ἰδίαν ἐννοίαν εἰς τὴν χριστολογίαν ἔχομεν τοὺς ταυτοσήμους ὅρους φύσιν καὶ πρόσωπον. Ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν μονοφυστικὴν ἀποψιν πᾶσα φύσις εἶναι πρόσωπον, ἂν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὑφίστατο ἐν τῷ Χριστῷ, τότε θὰ εἶχομεν καὶ δύο πρόσωπα, ἄρα θὰ ἐφθάνομεν εἰς τὸν Νεστοριανισμόν²⁴.

Ὁ Ἰωάννης βεβιαίως, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ὑπερασπισταὶ τῆς χαλκηδονίου ὁμολογίας, ἀπέρριπτε τὴν ταύτισιν τῶν ἐννοιῶν φύσις καὶ πρόσωπον ἐπομένως δεχόμενος δύο φύσεις εἰς τὸν Χριστὸν, θεῖαν καὶ ἀνθρωπίνην,

20. PG 39,1088C-1089B.

21. PG 46,541.

22. Πρὸς Ἀκροβάτους I.

23. Ἀπόσπασμα. *Doctrina*.
194.

24. Ἀπόσπασμα. *Doctrina*.
193.

δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῆ καὶ δύο πρόσωπα ἐν αὐτῷ. Οὐσία εἶναι τὸ κοινόν εἰς ὄλους τοὺς φορεῖς αὐτῆς, ἢ ὑπόστασις εἶναι ἡ οὐσία μαζὶ μετὰς χαρακτηριστικὰς τῆς ιδιότητος. Μεταφέροντες αὐτὰς τὰς ἐννοίας εἰς τοὺς χριστολογικοὺς ὄρους, ἐὰν ἔχωμεν δύο φύσεις συνδεδεμένας, δὲν ἔχομεν κατ' ἀνάγκην καὶ δύο πρόσωπα. Εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν γενικῶς εὐρίσκομεν δύο εἶδη ἐνώσεως, τὴν κατ' οὐσίαν καὶ τὴν ἐνυπόστατον· τὸ πρῶτον προσιδιάζει εἰς τὰς ὑποστάσεις, τὸ δεύτερον εἰς τὰς φύσεις. Οὕτω αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἐν τῇ Τριάδι εἶναι ἠνωμένα μεταξὺ των κατ' οὐσίαν καὶ σχέσιν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ ἔνωσις δύο διαφορετικῶν φύσεων εἶναι ἐνυπόστατος. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι «ὑπόστασις καθ' ἑαυτὴν χαρακτηριστικὴ καὶ πρόσωπον», εἶναι ἐν πρᾶγμα ἐνυπόστατον, δηλαδὴ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἡ ὁποία ἠνώθη μετὰ τὴν θείαν φύσιν ἐν τῇ ὑποστάσει τοῦ Λόγου.

Ὁ Ἰωάννης καταβάλλει προσπάθειαν ν' ἀποδείξῃ ὅτι εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος δὲν παρετηρήθη κανενὸς εἶδους παραμερισμὸς τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ἔστω καὶ ἂν αὕτη ἀποκατέστησε τοὺς Ἀνατολικοὺς θεολόγους. Ἐθεώρησε ἀναγκαῖον ν' ἀποκυταστήσῃ τὸ νόημα τοῦ τύπου «μία φύσις τοῦ Λόγου σαρκαωμένη», τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Κύριλλος ὡς ἀθανασιανὴν, ἐνῶ αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἀπολινάριον καὶ εἶναι ἐμφανῶς μονοφυσικὴ. Ὁ Ἰωάννης τονίζει ὅτι, ἂν χρησιμοποιῆσιν αὐτὸν τὸν τύπον ὡς ἔχει, ἀπολιναρίζεις, ἂν ὁμως τὸν ἐπεξηγήσῃ μετὰ μίαν προσθήκην, «μίαν φύσιν τοῦ Λόγου σαρκαωμένην σαρκὶ ἐψυχωμένην ψυχῇ λογικῇ», τότε εἶσαι ὀρθόδοξος, διότι εἶναι ὡς ἐὰν ὁμολογήσῃς δύο τελείας φύσεις ἐν μιᾷ χαρακτηριστικῇ ὑποστάσει σωζομένας²⁵.

ΗΡΑΚΛΕΙΑΝΟΣ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ

Ὁ Φώτιος, μὴ γνωρίζων ἀκριβῶς τὸν χρόνον ἀκμῆς τοῦ Ἡρακλειανοῦ, ἄφησε κενὴν πρὸς συμπλήρωσιν μετὰ ἐνημέρωσιν τὴν σχετικὴν πρότασιν εἰς τὸ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφικὸν σημείωμα τῆς Μυριοβίβλου. «Ἦν δ' οὗτος ὁ θεοσεβέστατος Ἡρακλειανὸς κατὰ τοὺς χρόνους...»²⁶. Ἡμεῖς τώρα γνωρίζομεν βεβαίως πότε ἤκμασεν, ἀλλὰ παραμένουν ἀκόμη ἄγνωστοι αἱ λεπτομέρειαι ἐκ τῆς δραστηριότητός του.

Ἐξησε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας του μάλιστα, καὶ πιθανῶς διετέλεσε πρεσβύτερος εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἕως ὅτου τὸ 536 ἀνέλαβε τὴν ἐπισκοπὴν Χαλκηδόνος. Μαρτυροῦνται δύο συγγράμματά του, τὰ ὁποῖα μολονότι δὲν σώζονται φαίνεται ὅτι κατεῖχον ἀξιόλογον θέσιν εἰς τὴν γραμματείαν τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς, ἐφ' ὅσον ἐμνημονεύθησαν ἐγκωμιαστικῶς ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων.

Ὁ Φώτιος ἀφιερώνει σύντομον σημείωμα εἰς τὸ ἔργον του *Κατὰ Μανιχαίων*, ἀποτελούμενον ἀπὸ εἴκοσιν ὀλόκληρα βιβλία. Ἀπειθινόμενον

25. Πρὸς Ἀκεράτους

26. Μυριοβίβλος 85.

πρὸς Ἀχιλλεῖον, τὸν ὁποῖον προσεφώνει «πιστὸν καὶ ποθεινότατον τέκνον», ἦτο γραμμένον εἰς ὕψος ἀπέριττον, ὑψηλὸν καὶ σαφές. Ἀνέτρεπε δι' αὐτοῦ τὸ μανιχαϊκὸν Εὐαγγέλιον, τὸ Γιγάντειον βιβλίον καὶ τοὺς Θησαυρούς. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἡρακλειανὸς ἔγραψε κατὰ παρακίνησιν τοῦ Ἀχιλλεῖου ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν κατὰ τῶν Μανιχαίων μέτρων τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὸ 527 καὶ ἐξῆς καί, ὅπως εἶναι εὐλόγον, δὲν ἀνέφερε τοὺς συγχρόνους του ἀντιμανιχαϊκοὺς συγγραφεῖς, ἐμνημόνευεν ὁμῶς καὶ ἐχρησιμοποῖει ὅλους ἐκείνους τοὺς συγγραφεῖς τοῦ δ' αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι ἠσχολήθησαν μὲ αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸν σύστημα, ἀπὸ τοῦ Ἰγμεμονίου καὶ ἔπειτα τοὺς ἔκρινε, τοὺς διώρθωνε καὶ τοὺς συνεπλήρωνεν²⁶.

Τὸ δευτέρον σύγγραμμα, συντομώτερον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἦτο μία ἐπιστολική πραγματεία περὶ τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τὴν ὀρθόδοξον ἔννοιαν. Ἀπηθύνετο πρὸς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας Σωτήριχον, ὁ ὁποῖος δὲν ἠκολούθει τὴν ὀρθὴν ὁδὸν εἰς τὸ ἐπίμαχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦτο θέμα. Ὁ Μάζιμος Ὁμολογητὴς διατηρεῖ ἐν παράθεμα σχετικὸν μὲ τὰς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ²⁷, τὸ ὁποῖον δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν πρὸς Σωτήριχον ἀλλ' ἀπὸ τὴν πρὸς Ἀχιλλεῖον πραγματείαν καὶ δεικνύει τὰς ἰδιαιτέρας τάσεις τοῦ Ἡρακλειανοῦ.

«Μία μὲν ἢ καθ' αὐτὴν ὅλη τοῦ Κυρίου φύσις τε καὶ κίνησις, δύο δὲ αἱ κατ' ἀναφορὰν. Μία μὲν ἢ τῶν μερῶν κινήσις τε καὶ φύσις κατ' οἰκειώσιν, δύο δὲ αἱ καθ' αὐτάς. Κίνησιν δὲ ὅταν φῶ, ἐνέργειαν καὶ πάθος βούλομαι δηλοῦσθαι».

Αἱ φύσεις τοῦ Χριστοῦ λοιπὸν εἶναι δύο κατὰ τὴν ἀναφορὰν, ἀλλὰ μία καθ' ἑαυτήν, δηλαδή ὅταν ἐνώνωνται εἰς ἓν πρόσωπον. Ὁ ἐπίσκοπος Χαλκηδόνος ὑπεστήριξε τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου ἢ ὅποια εἶχε συνέλθει πρὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν εἰς τὴν ἔδραν του, ἀλλὰ δὲν ἦτο τόσον αὐστηρὸς ὥστε νὰ μὴ κάμη μίαν λεκτικὴν παραχώρησιν· ἀνῆκεν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν μετριοπαθῶν ἐρμηνευτῶν τῆς Χαλκηδόνος.

ΠΑΥΛΟΣ Ο ΠΕΡΣΗΣ

Ὁ Παῦλος ὁ Πέρσης ἔζη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προφανῶς δὲ ἦτο περσικῆς καταγωγῆς ἢ τουλάχιστον προήρχετο ἀπὸ τὴν περσικὴν ἐπικράτειαν. Ἀπὸ τὴν ἐπίμονον ἀσχολίαν του μὲ τὴν καταπολέμησιν σώζονται τέσσαρα ἀντιμανιχαϊκὰ κείμενα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐκδοθῆ ἀνεπαρκῶς ὑπὸ τοῦ Α. Mai, ἀλλὰ διατηροῦνται ἐν κυλῆ καταστάσει εἰς κώδικα τοῦ Βατοπεδίου²⁸. Εἶναι τὰ ἐξῆς.

26α. Ὁ Φώτιος μνημονεύει τὸ ἔργον καὶ εἰς τὸ ἰδικὸν του κατὰ Μανιχαίων I, 11.

27. Πρὸς τοὺς Σικελοὺς Πατέρας, PG 91, 125.

28. Κώδ. Βατοπ. 236, τοῦ 18^{ου} αἰῶνος.

α) *Ἀπάλεκτοι Φωτεινοὶ Μανιχαίου καὶ Παύλου Χριστιανοῦ*. Εἶναι τρεῖς διαλέξεις γενόμεναι εἰς τρεῖς διαφορετικὰς ἡμέρας καὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς ἀντιθέσεως μεταξύ τῶν δύο θρησκειῶν· περὶ

κτίσεως ψυχῶν, περί δυαρχίας, περί τῶν θείων τῆς ἀμφοτέρας διαθήκης Γραφῶν. Συμφώνως πρὸς τὸν ὑπότιτλον τοῦ ἔργου αἱ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι διαπνέονται ἀπὸ ἀριστοτελικὴν διαλεκτικὴν, ἐπραγματοποιήθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συμβασιλείας τῶν αὐτοκρατόρων Ἰουστίνου καὶ Ἰουστινιανοῦ, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πρώτου, ἤτοι μεταξύ Ἀπριλίου καὶ Αὐγούστου τοῦ 527. Ἡ ἐκθεσις περὶ τῶν τριῶν συζητήσεων, συνταχθεῖσα ἀπὸ τὸν Παῦλον, ἐστάλη εἰς Σασανίδην αὐλικὸν ἱατρόν.

β) *Πρότασις Φωτεινοῦ καὶ Ἀπολογία Παύλου*. Τὰ περιστατικὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου τοῦτου φαίνονται εἰς τὸν πρόλογον αὐτοῦ. Ὁ Παῦλος διηγεῖται ὅτι εἰς Μανιχαῖος, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ Φωτεινός, μόλις ἐδημοσιεῖθη τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τῶν αἱρέσεων, τὸ 527²⁹, ἔρριψε κρυφίως εἰς τὸ βιβλιοπρατεῖον τῶν ἀνακτόρων ἕνα «χάρτην», περιέχοντα τὰς μανιχαϊκὰς προτάσεις. Ὁ διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης, ὡς λέγει ὁ Παῦλος, ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ζαχαρίαν τὸν Σχολαστικὸν τὴν ἀνασκευὴν τῶν προτάσεων, ἀλλ' εἶναι προφανές ὅτι τὰς ἀνεσκεύασεν ἀργότερα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος. Εἰς τὸ ἔργον γίνεται λόγος περὶ αἰτίας ἀγαθοῦ, ἐνεργείας, κακοῦ, σκότους καὶ συμπεριλαμβάνονται συλλογισμοὶ ἁγίων πατέρων.

γ) *Κεφάλαια μθ' κατὰ βλασφημιῶν Μανιχαίων*.

δ) *Προτάσεις χριστιανικαὶ ες' κατὰ Μανιχαίων*.

Σώζεται ἐξ ἄλλου ἐν ἀπόσπασμα λόγου του *Περὶ κρίσεως*³⁰.

Ὁ Ἰουνίλιος Ἀφρικανός, γαιοκτήμων, ὁ ὁποῖος ἔζη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διετέλεσεν ἐπὶ τινὰ χρόνον πρῶτος μυστικὸς σύμβουλος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διηγήθη εἰς τὸν Πριμάσιον ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει συνήνητησε ἕνα διαπρεπῆ καθηγητὴν τῆς θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Νισίβεως, ὀνομαζόμενον Παῦλον. Οὗτος εἶχε συντάξει ἐν ἀξιόλογον ἐγχειρίδιον περὶ τῆς σπουδῆς τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τὸ ὁποῖον ὁ Ἰουνίλιος μετέφρασεν, εἰς τὴν λατινικὴν καὶ τὸ ἀφίσρωσεν εἰς τὸν Πριμάσιον, φέρεται δὲ τοῦτο ὑπὸ τὸν τίτλον *Instituta regularia divinae legis*. Τὸ ἔργον εἶχε γραφῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἐξ οὗ δύναται ἴσως νὰ εἰκασθῆ ὅτι οὗτος ἐδίδασκεν ἑλληνιστὶ εἰς τὴν Νίσιβιν, ἀκολουθεῖ δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐξηγητικῆς τοῦ Θεόδωρου Μωσουεστίας. Ταξινομεῖ τὰ βιβλία εἰς τρεῖς κατηγορίας· νόθα (τὰ ἀπόκρυφα), ἀμφιλεγόμενα, ὁμολογούμενα. Ὅχι μόνον ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐθεώρει πολλὰ βιβλία ἀμφιλεγόμενα, ὡς ὁ Θεόδωρος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐτοποθέτει εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν τὰς ἐπιστολάς Ἰακώβου, Β' Πέτρου, Β' καὶ Γ' Ἰωάννου καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν³¹.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ Παύλου, ὁπότε προφανῶς, ὅταν ἡ Νίσιβις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, κατ' ἀνάθεσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ μετέβη ἐκεῖ ὡς καθηγητὴς, βραδύτερον ἀνεδείχθη εἰς ἐπίσκοπον Νισίβεως καὶ ἀπέθανε τὸ 571.

29. «Προκειμένης τῆς κατ' αὐτῶν διατάξεως», C. MERCATI, *Note di letteratura biblica e cristiana antica*. Studi e Tesi 5, Roma 1901, σ. 187.

30. MANST. 10, 1120C D.

31. Περὶ τούτου βλ. εἰς τὸν τ. Α'.

ΑΝΤΙΟΥΔΑΪΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Εἰς τὴν γενικὴν πολιτικὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν μίαν μονολιθικὴν ἐνότητα ἐντάσσεται καὶ ἡ λήψις μέτρων ἐναντίον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἰουδαῖοι ἐστερήθησαν σημαντικοῦ μέρους τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων αὐτῶν. Αὐτὰ τὰ μέτρα συνωδεύοντο καὶ ἀπὸ τὴν συγγραφικὴν κατοχύρωσιν, ἡ ὁποία ἐξασφαλίσθη διὰ τῆς συντάξεως σειρᾶς συγγραμμάτων, ἡ ὁποία συνεχίσθη καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, κυρίως μάλιστα τῶρα ἐξ αἰτίας τῆς στάσεως τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὴν περσικὴν ἐπιδρομὴν καὶ κατὰ τὴν ἀραβικὴν ἐπίθεσιν τοῦ 633, καὶ βραδύτερον.

Οὕτω προέκυψε μίᾳ ἀξιόλογος ἀντιουδαϊκὴ γραμματεία, ἡ ὁποία ἐκαλλιέργηθη ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου, Στεφάνου Βόστρων, Ἰερωνύμου Ἱεροσολύμων, Λεοντίου Νεαπόλεως, Ἀναστασίου Σιναΐτου, τοὺς ὁποίους θὰ ἐξετάσωμεν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον καὶ ἐν μέρει εἰς ἄλλα ἐκ τῶν ἐπομένων.

Ἡ ἀντιουδαϊκὴ γραμματεία συνεχίσθη ἐντόνως καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλὰ ὑπὸ διαφορετικὸν πρῖσμα καὶ εἰς ἄλλην συνάφειαν³².

ΓΡΗΓΕΝΤΙΟΣ

Τρία συγγράμματα ἔχουν σχέσιν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγεντίου καὶ τὴν ἱεραποστολικὴν δραστηριότητα εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀραβικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ *Βίος Γρηγεντίου ἐπισκόπου Ταφάρ*, ὁ ὁποῖος συνετάχθη ἀπὸ ἑνα ἐπίσκοπον τοῦ Νεσδράμ, φερόμενον μὲ τὸ ὄνομα Ἰωάννης ἢ Παλλάδιος. Συμφώνως πρὸς τὸν βίον τοῦτον ὁ Γρηγέντιος κατήγετο ἀπὸ τὸ Μεδιόλανον, ὅπου ἐγεννήθη ὡς τέκνον τοῦ Ἀγαπίου καὶ τῆς Θεοδότης. Ἀκολουθήσας τὸν ἀσκητικὸν βίον, μετέβη εἰς τὴν Αἴγυπτον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἦδη αὐτὴν τὴν ἐποχὴν (525) ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰθιοπίας Ἐλεσβᾶ εἶχεν ὑποτάξει τὴν χώραν τῶν Ὀμηριτῶν εἰς τὴν Εὐδαίμονα Ἀραβίαν, τὴν νεωτέραν Ὑεμένην δηλαδὴ, ὅπου ὁ λαὸς εἶχεν ἐξιουδαίσθη σχεδὸν πλήρως, ὡς καὶ ἡ βασιλικὴ δυναστεία. Εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ μεταστρέψῃ τὰ θρησκευτικὰ ἐνδιαφέροντα τῶν Ὀμηριτῶν ὁ Ἐλεσβᾶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν προσέφερεν (535). Ἀπὸ τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας ἀπεστάλη εἰς βοήθειαν τῶν ἐπισκόπων ὁ Γρηγέντιος, διακεκρωμένος διὰ τὴν ἀρετὴν του μοναχὸς ἤδη, ὁ ὁποῖος ἐγκατεστάθη ὡς ἐπίσκοπος Ταφάρ, πρωτεύουσης τῆς χώρας τῶν Ὀμηριτῶν. Παραλαβὼν οὗτος ἀσύντακτον ποίμνιον, τὸ ὠργάνωσεν εἰς Ἐκκλησίαν, ἀφοῦ ἐγκατέστησεν ἐπισκόπους, ἐχειροτόνησεν ἱερεῖς καὶ ὠκοδόμησε ναοὺς. Ἐκτοτε οἱ Ὀμηριταὶ ἐπρέσβευον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐπὶ ἑνα περίπου αἰῶνα μέχρι τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἰσλάμ. Ὁ Γρηγέντιος ἀπέθανε κατὰ τὸ 552 καὶ ἡ μνήμη του εορτάζεται τὴν 19 Δεκεμβρίου.

³² Ἐν σχέσει μὲ τὴν μωσαικὴν ἀπαγόρευσιν τῆς χρήσεως εἰδώλων καὶ εἰκόνων.

Ἡ ἀντιουδαϊκὴ γραμματεία συνεχίσθη ἐντόνως καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλὰ ὑπὸ διαφορετικὸν πρῖσμα καὶ εἰς ἄλλην συνάφειαν³².

Μαζί με αὐτὸν συνδέεται ἡ *Διάλεξις* μετὰ νομοδιδασκάλου Ἐρβάν τοῦνομα, ἃν καὶ ἐνίοτε παραδίδεται αὐτοτελῶς. Ἡ συζήτησις τοῦ Γρηγεντίου γίνεται μετὰ τὸν Ἐρβάν, διότι ἦτο ἀνήσυχος διὰ τὴν διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως μετὰ τῶν Ἀράβων. Τὸ κύριον βᾶρος αὐτῆς στρέφεται περὶ τὴν προαναγγελίαν τῶν προφητῶν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὸ τέλος τῆς συζητήσεως ἐμφανίζεται ὁ Χριστὸς· ὁ Ἐρβάν πιστεύει καὶ ἐν τέλει τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ πλῆθος Ἑβραίων βαπτίζονται.

Ἐπειδὴ τὰ περὶ τοῦ διαλόγου δὲν μαρτυροῦνται ἀπὸ ἄλλην πηγὴν, οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ πιστεύουν ὅτι ὁ διάλογος ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν ἐπεξεργασίαν διηγήσεως περὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ Γρηγεντίου εἰς τὴν Ἀραβίαν· ἐν τούτοις ὅμως τοιοῦτον ἐνδιαφέρον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ, ἀφ' ὅτου ἡ Ἀραβία κατέστη τὸ κέντρον τοῦ Ἰσλάμ³³. Εἶναι πάντως πιθανὸν ὅτι ὁ διάλογος, βάσει τοιούτων διηγήσεων, συνετάχθη ὁμοῦ μετὰ τὸν Βίον.

Τὸ δεύτερον κείμενον φέρει τὸν τίτλον *Νόμοι τῶν Ὀμηριτῶν*, μετὰ τὸν ὑπότιτλον «ὡς ἐκ προσώπου τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Ἀβρααμίου». Περιέχει ἄκρως ἐνδιαφερούσας διατάξεις, περὶ τῶν ἐπικρατούντων εἰς τὴν Εἰδαίμονα Ἀραβίαν νόμων καὶ ἐθίμων. Φυσικὰ οἱ νόμοι δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Γρηγεντίου, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀποτύπωσιν μιᾶς ὑφισταμένης καταστάσεως, ἐπηρεασμένης σοβαρῶς ἀπὸ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐνεφύσησεν ὁ Γρηγέντιος.

Τὰ τρία κείμενα ἀποδίδουν γνησίως τὸ ἐπικρατοῦν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ πνεῦμα.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΟΣΤΡΩΝ

Ὁ Στέφανος πρέπει νὰ ἔζησεν εἰς τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος, εἰς τὰ Βόστρα τῆς Ἀραβίας, ὅπου πιθανῶς ἦτο ἐπίσκοπος. Μαρτυρεῖται λόγος του *Κατὰ Ἰουδαίων*, εἰς τὸν ὁποῖον ἠσχολεῖτο μετὰ ὅλα τὰ θέματα τῶν ἀντιθέσεων μετὰ τὸ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, ὡς καὶ μετὰ τὸ θέμα τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, τὸν ἐπικαλεῖται ὡς μάρτυρα εἰς τὸ θέμα τῶν εἰκόνων³⁴.

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΗΣ

Ὁ Ἱερώνυμος οὗτος ἔζησε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος, ὡς καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου, εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ὑπὸ τὸ ὄνομά του σώζονται τρία κείμενα, τῶν ὁποίων μόνον τὸ πρῶτον εἶναι ἀσφαλῶς γνήσιον, ἤτοι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Διάλογος περὶ ἀγίας Τριάδος Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ*. Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα αὐτοῦ εἶναι ἰκανὰ νὰ ἐπιτρέψουν σχετικὴν ἀνασυγκρότησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἔμμεσος γνῶσις αὐτοῦ, διότι ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις κατὰ τὸν θ' αἰῶνα ἔγραψεν ἕν ἀν-

33. Ἐπομένως ἡ ἐπεξεργασία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔξη γίνῃ τὸ βραδύτερον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος.

34. PG 94,1376.

τιουδαϊκὸν ἔργον, φερόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου. Τὸ δεύτερον ἔργον μὲ τὸν τίτλον *Φιλοπονία παντὶ Χριστιανῶ ὠφελοῦσα*, κατ' ἐρωταπόκρισιν, εἶναι σύντομον κείμενον, τὸ ὁποῖον ὁ Κ. Rahner θεωρεῖ ὡς προερχόμενον ἀπὸ μεσσαλιανὸν συγγραφέα τοῦ δ' αἰῶνος. Τὸ ἔργον *Εἰς ψαλμοὺς*, τοῦ ὁποῖου σώζονται ἀποσπάσματα, θεωρεῖται ἐπίσης νόθον.

ἌΛΛΑ ΑΝΤΙΠΟΥΔΑΪΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Μερικὰ ἄλλα κείμενα, παραδιδόμενα ἀνωνύμως ἢ φερόμενα ὑπὸ ὀνόματα ἄλλων ἀγνώστων συγγραφέων, προέρχονται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ζ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ η' αἰῶνος.

Ἡ *Λιδασκαλία Ἰακώβου Νεοβαπτίστου* εἶναι εἰς διάλογος, ὁ ὁποῖος συντάχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπιβολῆς μέτρων ἐναντίον τῶν Ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου μὲ σκοπὸν νὰ καθοδηγήσῃ ἓνα νεοβαπτισθέντα Ἰουδαῖον. Ὁ διάλογος φέρεται ὡς συνταχθεὶς ὑπὸ δύο βαπτισθέντων Ἰουδαίων, τοῦ Ἰωσήφ καὶ τοῦ υἱοῦ του Συμεῶν.

Εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀνήκουν ὁ *Λιάλογος Τιμοθέου καὶ Ἀκύλα*, ἡ Ἐρώτησις 137 τοῦ Ἀθανασίου *Πρὸς Ἀντίοχον Δοῦκα*³⁵, καὶ ἀρκεταὶ ἀκόμη πραγματεῖαι ἢ διαλέξεις κατὰ τῶν Ἰουδαίων παραμένουσαι ἀνέκδοτοι.

Ἄξιόλογος εἶναι ὁ ὑπὸ τὸν τίτλον *Τρόπαια κατὰ Ἰουδαίων ἐν Λιμισσκῶ* διάλογος μεταξὺ Ἰουδαίου καὶ Χριστιανοῦ, πραγματοποιηθεὶς κατ' ἰδίαν μαρτυρίαν κατὰ τὸ εἰκοστὸν ἔτος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ δὴ κατὰ Μαῖον τῆς 9 Ἰνδικτιῶνος, πάντως εἰς τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος³⁶.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος ἐγράφη εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁ *Λιάλογος Παπίσκου καὶ Φίλωνος Ἰουδαίων πρὸς μοναχόν*, ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ τὰ ὡς ἄνω *Τρόπαια*, δεικνύει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτηθεισῶν χωρῶν μὴ δυνάμενοι ἐξ ἀνάγκης νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ Ἰσλάμ ἐστρεφον τὴν πολεμικὴν των πρὸς τοὺς Ἰουδαίους.

ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΑΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΩΡΙΓΕΝΙΣΤΑΙ

Κατὰ τὴν περίοδον ἀνθήσεως τῶν φιλοσοφικῶν μελετῶν, ἐθνικῶν καὶ χριστιανικῶν, τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος, ἦτο εὐλογον νὰ παρουσιασθῇ νέα ἀναβίωσις τῶν ὠριγενικῶν ἀπόψεων, ὡς εἶχε συμβῆ καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ δ' αἰῶνος.

Εἰς πρόσφατον ἐργασίαν του ὁ Ἰβλίας Frasca³⁷ ἀναπτύσσει τὴν ἄποψιν ὅτι οἱ φερόμενοι ὡς ἡγέται τοῦ Ὠριγενισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, Νόννος, Λεόντιος Βυζάντιος, Δομετιανός, Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς, δὲν ἦσαν Ὠριγενισταὶ καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρξε κανὼν ὠριγενιστικὴ κίνησις κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, εἰμὴ μόνον ὡς ἀποκύημα φαντασίας τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολί-

PG 28,684-700.

Πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ Κωνσταντοῦ Β' (641-668), τοῦ ὁποῖου τὸ ἀρχικὸν ὄνομα ἦτο Κωνσταντῖνος καὶ τὸ ὑποκοριστικὸν Κωνσταντῆς. Ὁ Λεόντιος Βυζάντιος Ἀθηναῖος 1984, ἰδίως σσ. 48-80.

του, ὁ ὁποῖος ἐχαρακτήριζεν ὡς ὠριγενισμόν πᾶσαν προσπάθειαν διὰ θεολογικὸν στοχασμόν καὶ γενικῶς διὰ φιλοσοφικὴν παιδεῖαν. Ἐάν τὰ πράγματα εἶχον οὕτως, ἐρωτᾶται, διατί δὲν ἐχαρακτηρίσθη ὡς ὠριγενιστής καὶ ὁ κατὰ πολὺ στοχαστικώτερος ὄλων αὐτῶν, σύγχρονος δὲ αὐτῶν, Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος; Ἐξ ἄλλου θὰ ἦτο δυνατόν κατ' ἀρχὴν νὰ συζητηθῆ τοιαύτη ὑπόθεσις, ἂν ὁ Κύριλλος ἦτο ἡ μόνη πηγὴ περὶ τοιαύτης κινήσεως; ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι πολλαί. Ἐφ' ὅσον δέ, ὡς θὰ φανῆ κατωτέρω, ἐγράφησαν ὄχι ὀλίγα κείμενα ὑπὲρ καὶ κατὰ τοῦ Ὄριγένους, αὐτοκράτορες ἠσχολήθησαν μὲ αὐτόν, καὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι συνεζήτησαν τὸ θέμα τοῦτο καὶ κατεδίκασαν τὸν Ὄριγένην, αἰῶνας μετὰ τὸν θάνατόν του, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ἀναμιχθέντες εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον, τὸ ἐπραξαν ἀέρα δέροντες.

Ἡ ὠριγενιστικὴ κίνησις παροικίασθη εἰς τὴν Παλαιστίνην, ὡς ἐν μέρει καὶ κατὰ τὰς δύο προηγουμένας φάσεις τῶν ὠριγενιστικῶν ἐρίδων³⁸, καὶ δὴ ἐν τῇ μονῇ τῆς Νέας Λαύρας, τὴν ὁποῖαν ἱδρῖσαν μοναχοὶ τῆς Μεγάλης Λαύρας ἀποχωρήσαντες λόγῳ διαφωνίας τῶν μὲ τὸν ἅγιον Σάβαν. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ὄριγενιστῶν ἦτο ὁ Νόννος, ὁ ὁποῖος ἦτο πιθανῶς καὶ ὁ θεολογικὸς ἐκπρόσωπος αὐτῶν.

Ὅταν ὁ Σάβας, τὸ 530, μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς πρεσβυτῆς ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῆς Παλαιστίνης, δεινοπαθούτων ἐκ τῆς προσφάτου ἐπαναστάσεως τῶν Σαμαρειτῶν, εἶχεν εἰς τὴν συνοδείαν του καὶ ἓνα μοναχὸν τῆς Νέας Λαύρας, καλούμενον Λεόντιον, τὸ γένος Βυζάντιον. Συμφώνως πρὸς τὰ λεγόμενα τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου³⁹, οὗτος κρυφίως ἦτο ὠριγενιστής, ἀλλά, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ὁμόφρονές του, δὲν ἐξεδήλωνε δημοσίως τὰ φρονήματά του. Τὸ αὐτὸ ἄλλωστε εἶχε πράξει παλαιότερον εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν ἔρημον ὁ Εὐάγριος, τοῦ ὁποῖου θαυμάσται φαίνεται ὅτι ἦσαν οὗτοι ἐδῶ. Καὶ τοῦτο, διότι ὁ Ὄριγένης, καίτοι δὲν εἶχε καταδικασθῆ ἕως τότε ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου, ἀλλὰ ὑπὸ τοπικῆς, ἐθεωρεῖτο τρόπον τινὰ ὡς ἀπηγορευμένος θεολόγος. Ἐπειδὴ ὁ Λεόντιος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξεδήλωσε κάπως τὰ φρονήματά του, ὁ Σάβας τὸν ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν συνοδείαν του καὶ, ἀναχωρῶν, τὸν ἄφησεν εἰς τὴν πρωτεύουσιν.

Ἦδη οὗτος εἶχε συνδεθῆ στενῶς μὲ τὸν πατῆρ Εὐσέβιον, πρεσβύτερον καὶ κειμηλιάρχην τῆς ἀγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος ἐπεμελεῖτο τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς εἶδος ὑπουργοῦ τῶν θρησκευμάτων. Ὁ Εὐσέβιος ἦτο ἐπίσης κρυφὸς ὀπαδὸς τοῦ Ὄριγένους ἢ ἐγίνε μετὰ τὴν γνωριμίαν του μὲ τὸν Λεόντιον· τοῦλάχιστον ἐκτοτε ὑπεστήριζεν ὅσον ἠδύνατο τὴν ὠριγενιστικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία ἠϋξήθη ἐν Παλαιστίνῃ καὶ διεδόθη εὐρέως, ἕως ὅτου μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ὄριγένους καὶ τῶν δογμάτων αὐτοῦ διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (542) καὶ τῆς ε' οἰκουμενικῆς συνόδου (553) ὑπεχώρησε⁴⁰.

Περὶ τοῦ Νόννου ὑπάρχουν ὠρισμένα μαρτυρία ὅτι ἦτο συγγραφεὺς

38. Βλ. Β. ΣΤΑΥΡΙΑΟΥ, *Αἱ ὠριγενιστικαὶ ἐρίδες*, Ἀθήναι 1958, ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Θεολογίας*.

39. *Βίος ἁγίου Σάβα* 72.

40. Προσυνοδικῶς. Βλ. Ε. ΧΡΥΣΟΥ, *Ἡ ἐκκλ. πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Θεσσαλονίκη 1969, 91ε.

υπάρχουν ενδείξεις ότι και μετά τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ ὄπαδοί του ἠσχολήθησαν μὲ τὴν συγγραφὴν. Εἶναι βέβαιον ὅτι εἶχεν ἀναπτυχθῆ κάποια γραμματεία ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐριδος, ἂν ὄχι πλουσία τοῦλάχιστον ἐπαρκῆς, διὰ τὴν διαφωτίξῃ τοὺς ἐνδιαφερομένους ἐκάστης πλευρᾶς. Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου ὁδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ οἱ Ὠριγενισταὶ καὶ οἱ Ἀντιωριγενιστιᾶ ἔγραψαν ὠρισμένα κείμενα. ἀπαραίτητα εἰς τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον.

«Τοῦ γὰρ Νόννου ἐκποδῶν γεγονότος οἱ τῆς Φιρμίνου Λαύρας πρὸς τοὺς τῆς Νέας Λαύρας διενεχθέντες περὶ τῶν σφῶν αὐτῶν δυγμάτων εἰς τὸν κατ' ἀλλήλων ἀπησχολήθησαν πόλεμον. Καὶ ἡ μὲν τῶν ἀμφοτέρων πολυσχεδῆς ἀσέβεια κατὰ τὸν παρόντα χρόνον ἐπὶ τινῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν τῆς ἡμετέρας ἀγέλης ἀκριβεστέρῳ τε καὶ πλατυτέρῳ λόγῳ στηλιτεύεται καὶ τῆς προσηκούσης τυγχάνει ἀνατροπῆς»⁴¹.

Θὰ ἦτο ἀσφαλῶς πολὺ παράδοξον, Ὠριγενισταὶ αὐτοί, καὶ νὰ μὴ γράφουν.

Ὁ Νόννος ἦτο ἡ συνεκτικὴ δύναμις τῶν Ὠριγενιστῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατεφάνη ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Τότε διεχωρίσθησαν εἰς δύο παρατάξεις βάσει τῆς ἀντιλήψεως περὶ καταστάσεως τῆς ψυχῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῶν Πρωτοκτίστων καὶ τῶν Ἰσοχρίστων. Οἱ Πρωτοκτίσται, μετριοπαθέστεροι τῶν ἄλλων, ἐπικρατήσαντες εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Φιρμίνου, ἐπίστευον ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ ἦτο ἀνωτέρα τῶν ἄλλων πνευμάτων εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα των. Οἱ Ἰσόχριστοι, στηριζόμενοι εἰς τὴν ὠριγενικὴν διδασκαλίαν περὶ προϋπάρξεως καὶ ἀρχικῆς ἰσότητος ὅλων τῶν πνευμάτων, ὡς καὶ περὶ ἀποκατατάσεως αὐτῶν, ἐδέχοντο τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ μέλλοντι. Οὗτοι ἐπεκράτησαν εἰς τὴν Νέαν Λαύραν καὶ εἶχον ἡγέτην ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Θεόδωρον Ἀσκιδᾶν. Ὁ ἡγούμενος τῆς Μεγάλης Λαύρας Κόνων ἐπέτυχε νὰ προσελκύσῃ μὲ τὸ μέρος του ὅλους τοὺς Πρωτοκτίστας μετὰ τοῦ ἡγουμένου αὐτῶν Ἰσιδώρου, ὁπότε οἱ Ἰσόχριστοι ἀπεμονώθησαν καὶ διελύθησαν⁴².

ΟΙ ΗΓΕΤΑΙ ΤΩΝ ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΩΝ

Νόννος. Κατ' ἐπίμονον ἰσχυρισμὸν τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου ἡγέτης τῆς ὠριγενιστικῆς κινήσεως ἦτο ὁ Νόννος: «πάντων δὲ τῶν ζιζανίων σπορεῖς καὶ τῶν κακῶν αἴτιος γέγονεν ὁ Νόννος»⁴³.

Ὄταν ὁ Ἀγαπητὸς ἀνέλαβε τὴν ἡγουμενίαν τῆς Νέας Λαύρας, 515, εὔρεν ἐκεῖ μεταξὺ ἄλλων τέσσαρας μοναχοὺς προεγκατεστημένους ἐπὶ τοῦ προκατόχου τοῦ Παύλου τοῦ Ἀπλοῦ, ἡγουμενεύσαντος ἐπὶ ἐξάμηνον μόνον. Οὗτοι ἐπιθύριζον ἐν κρυπτῷ τὰ Ὠριγενεῖς δόγματα, ἔχοντες ἡγέτην τὸν Παλαιστινὸν Νόννον, «ὁστις χριστιανίζειν προσποιούμενος καὶ εὐλά-

Βίος ἁγίου Σάβα 89.
ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΣΚΥΘΟΠΟΛΙ-
ΤΟΥ, Βίος Σάβα 89ε.
Βίος Κορμικοῦ 8.

βειαν ὑποκρινόμενος τὰ τῶν ἀθέων Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων καὶ Μανιχαίων δόγματα ἐφρόνει, τὰ ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους καὶ Εὐαγρίου καὶ Διδύμου περὶ προϋπάρξεως μεμυθολογημένων⁴⁴. Ὁ Νόννος μετὰ τῶν ἄλλων ἐξεδιώχθη τότε ἀπὸ τὴν Νέαν Λαύραν, ἀλλ' ἐγινε πάλιν δεκτὸς εἰς αὐτὴν βραδύτερον ἐπὶ ἡγουμενίας τοῦ Μάμαντος, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀγίου Σάβα, ἡγουμένου τῆς Μεγάλης Λαύρας, κατέλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἡγουμένου τῆς Νέας Λαύρας, ὁπότε «ἐδημοσίευσεν» μετὰ τῶν συνοδῶν του τὴν κακοδοξίαν τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τὸ βάθος τῶν σπλάγγνων του καὶ ἐπότιζε τοὺς μοναχοὺς τῶν γύρων μοναστηρίων ἀνατροπὴν θολεράν⁴⁵.

Ἀφοῦ μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τοῦ Ὠριγένους οἱ ὑπὸ τὸν Νόννον ὁπαδοὶ αὐτοῦ ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν ἐκ νέου τὴν Νέαν Λαύραν καὶ νὰ παραμείνουν εἰς τὴν πεδιάδα. Ἐπειτα καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Θεοδώρου Ἀσκιδᾶ ἐγραψαν εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἱεροσολύμων, ζητοῦντες «πληροφάν», ψυχικὴν ἱκανοποίησιν.

Ὁ Νόννος ἀπέθανε κατὰ τὸ 547.

Θὰ ἦτο παράλογον, ἂν μοναστικὸς ἡγέτης τῆς δυναμικότητος τοῦ Νόννου, καὶ δὴ ὠριγενιστῆς, δὲν συνέγραφεν. Ὁ Λεόντιος ὁ ἐρημίτης εἰς τὸ ἔργον του *Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανῶν*⁴⁶ ἀναφέρεται εἰς ἓνα εὐλαβῆ καὶ θεῖον ἄνδρα, ὁ ὁποῖος καλεῖ τοὺς ὡς ἄνω αἰρετικούς Ἐναντιοδοκῆτας, εἰς παρυσελίδιον δὲ σημείωμα τοῦ βατικανοῦ κώδικος λέγεται ὅτι τοῦτο «περὶ τοῦ ἀββᾶ Νόννου φησί». Εἶναι σαφές ὅτι τοῦτο ἐλέγχετο εἰς γραπτὸν κείμενον καὶ ὄχι εἰς προφορικὸν λόγον, ἀλλ' οὔτε αὐτὸ οὔτε ὁποιοδήποτε ἄλλο κείμενον τοῦ Νόννου ἔχει διασωθῆ. Δὲν εἶναι ὁμως κῆν βέβαιον ὅτι ἐδῶ περὶ τοῦ Νόννου γίνεται ὑπαινιγμὸς.

Ὁ Φώτιος εἰς τὴν Μυριόβιβλον⁴⁷ ἀναλύει ἓν σύγγραμμα φερόμενον ἄνωγμως ὑπὸ τὸν τίτλον Ἰπὲρ Ὠριγένους εἰς πέντε βιβλία, βεβαιώνει δὲ ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ δὲν ἀνασκευάζει τὰς κατηγορίας, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς ὑποστηρίζει, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τὴν περὶ προϋπάρξεως τῶν πιστῶν. Εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον παρετίθεντο 15 αἰρετικαὶ προτάσεις ὡς δῆθεν προερχόμενοι ἀπὸ τὸν Ὠριγένην, διὰ τὰς ὁποίας ὁ συγγραφεὺς ἐτόνιζεν ὅτι ἐσφαλμένως ἀπεδίδοντο εἰς αὐτόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ὀρθόν. Ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιληψίμους προτάσεις ὁ συγγραφεὺς ἰσχυρίζεται ὅτι μερικὰς ἐδέχθη ὁ Ὠριγένης χάριν γυμνασίας καὶ ἄλλας πυρενέβαλλον εἰς τὰ ἔργα του μεταγενέστεραι χεῖρας.

Δὲν εἶναι τίποτε ἄλλως γνωστὸν περὶ τοῦ ἔργου τούτου, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ ὅτι ἐγράφη ἴσως μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγενισμοῦ διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ κατὰ τὸν χρόνον τῆς προετομασίας τούτου ὑπὸ ἐνὸς ὠριγενιστοῦ ἡγέτου, ὡς ὁ Νόννος, διὸ καὶ τὸ ὄνομά του ὑπεσιωπήθη.

Λεόντιος Βυζάντιος. Κατὰ τὸν Κύριλλον Σκυθοπολίτην⁴⁸ ὁ πρωτεργάτης τοῦ ὠριγενισμοῦ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἦτο ὁ Νόννος, εἶχε δὲ «Λεόντιον

44. Βίος Σάβα 36.

45. Βίος Σάβα 83.

46. PG 86/1.1273.

47. Μυριόβιβλος 117.

48. Βίος Κυριακοῦ 8.

τὸν Βυζάντιον ὑπουργὸν καὶ ὑπέρμαχον καὶ συναγωνιστήν». Περὶ τοῦτου δὲν ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν τίποτε περισσότερον τῶν στοιχείων τὰ ὅποια παρέχει ὁ δεινὸς πολέμιός του Κύριλλος εἰς τὸν *Βίον ἀγίου Σάβα* καὶ τὸν *Βίον ἀγίου Κορνακιῦ*. Ἄν καὶ ὁ *Loofs παλαιότερα* καὶ ἄλλοι νεώτεροι εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο προσθέτουν καὶ ἄλλους συγγραφεῖς, ἡμεῖς θὰ περιορίσωμεν ἐδῶ τὸν λόγον εἰς τὸ μόνον πρόσωπον τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς πηγὰς φέρει τοῦτο τὸ ὄνομα.

Κατὰ τὸ 530 ὁ Σάβας τῆς Μεγάλης Λαύρας, ὡς εἶδομεν, ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς πρεσβευτῆς τῶν χειμαζομένων κατοίκων τῆς Παλαιστίνης πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἔχων μαζί του πλὴν ἄλλων καὶ τὸν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον⁴⁹. Ἐκ τῶν συναναστροφῶν τῶν συνοδῶν του μοναχῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀπεδείχθη ὅτι μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, ἰδιαιτέρως δὲ ὅτι ὁ Λεόντιος ἦτο θαυμαστής τοῦ Ὁριγένους, ἐνῶ προσεποιεῖτο τὸν ὀπαδὸν τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος. Ὁ Σάβας τὸν ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν συναδείαν του καὶ τὸν ἄφησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅταν ἔωιγε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 531. αὐτὸς δὲ ἔμεινεν εὐχαρίστως ἐκεῖ, διότι οὕτω θὰ ἠδύναιτο νὰ ὑποστηρίξη ἀποτελεσματικῶς τὰ συμφέροντα τῆς ὀριγενιστικῆς κινήσεως.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (532) ὁ Ἰουστινιανὸς σινεκάλεσεν εἰς σύσκεψιν ἐκπροσώπους τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Μονοφυσιτῶν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰς τῶν ἐκπροσώπων τῆς ὀρθοδόξου πλευρᾶς, ὑπὸ τὴν νέαν Ἰουστινιάνειον ἀντίληψιν αὐτῆς βεβαίως, ἦτο «ὁ κύριος Λεόντιος, ὁ μοναχὸς καὶ ἀποκρισιάριος τῶν ὑπὸ τὴν ἀγίαν πόλιν πατέρων»⁵⁰. Οὗτος λοιπὸν εἰς τὸ χριστολογικὸν θέμα ἀπεδέχετο, εἴτε εἰλικρινῶς εἴτε ὑποκριτικῶς, τὰς ἀποφύσεις τῆς Χαλκηδόνος, ἂν καὶ φυσικὰ κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐρμηνείαν των, ἐνῶ, ὡς φαίνεται, μὲ ἰδιαιτέραν προφύλαξιν ἐξεδήλωνε τὰς ὀριγενιστικὰς ἀπόψεις του. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐπηρεάξῃ σημαντικῶς τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν του πολιτικὴν. Εἰς τοῦτο τὸν ἐβοήθησεν ἐξ ἀρχῆς σπουδαίως ὁ δεινὸς ἐκκλησιαστικὸς πολιτικὸς πατὴρ Εὐσέβιος, πρεσβύτερος τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Μηνᾶν συνελθοῦσαν ἐνδημοῦσαν σύνοδον τὸ 536 μετέσχεν εἰς «Λεόντιος μοναχὸς καὶ ἡγούμενος καὶ τοποτηρητῆς τῆς ἐρήμου πάσης»⁵¹. Ἡ ὁμοίότης τίτλων καὶ περιστατικῶν δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου ὡς ἄνω προσώπου, ὁ δεῦτερος ὁμοῦς Λεοντιος φέρεται καὶ ὡς «ἡγούμενος» καὶ μάλιστα «ἰδίου μοναστηρίου»⁵², διὸ πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ Λεόντιος ὀλίγον πρὸ τῆς χρονολογίας ταύτης εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ συνέτησε μονῆριον, ὥστε νὰ μετέχη εἰς τὰς διασκέψεις *αἰτοδικαίως* καὶ *ὄχι ὡς ἀπεσταλμένος κάποιου* ἰδρύματος. Ἡ ἐπιρροή του ἐφάνη εὐθύς ἀμέσως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ διάσημοι Ὁριγενισταὶ Δομετιανὸς καὶ Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς «διὰ τῆς πυροθέσεως Λεοντίου», μὲ τὴν σύστασιν τοῦ Λεοντίου, προσεκολλήθησαν εἰς τὸν παπᾶν Εὐσέβιον καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτοκράτορα, γενόμενοι μάλιστα ἐπίσκοποι μετ' ὀλίγον.

49. *Βίος Σάβα* 72.

50. ΙΝΝΟΚΕΝΙΟΣ ΜΑΡΤΥΡΙΑΣ, *Περὶ τῆς μετὰ τῶν Σεβηριανῶν διαλέξεως*. *Acta Concil. Oecum.* IV/2, 170.

51. Βλ. *Acta Conc. Oecum.* III σπιδράδην. Βλ. ἐπίσης ΗΛ ΦΡΑΤΣΙΑ, *Ὁ Λεόντιος Βυζάντιος*, Ἀθήναι 1984, 306-309.

52. *Ἀιβιλλῆς πρὸς Μηνᾶν*. *Acta Conc. Oecum.* III, 50.

Μετά την σύνοδο ταύτην ὁ Λεόντιος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ ἐκινήθη μανιωδῶς ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων τοῦ Σάβα.

Ὅταν ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ τὴν Μεγάλην Λαύραν τεσσαράκοντα Ὀριγενισταί, ὁ Λεόντιος τοὺς ὑπεδέχθη εἰς τὴν Νέαν Λαύραν, ὠργάνωσεν ἐκεῖ ἀποστολὴν πρὸς τὴν μονὴν Θεοδοσίου, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ παρέσυρε τὸν ἡγούμενον τῆς Σωφρόνιον καὶ τοὺς ἀδελφούς, ἀνεπιτυχῶς, καθὼς καὶ ἐκστρατεῖαν κατὰ τῆς Μεγάλης Λαύρας, ἄκαρπον ἐπίσης· ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ παπᾶ Εὐσεβίου, ὁ ὁποῖος διῆλθεν ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα ἐπιστρέφων ἀπὸ τὴν σύνοδο τῆς Γάζης, ἐπέτυχε τουλάχιστον τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν Μεγάλην Λαύραν ἕξ ἀδελφῶν, οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν Ὀριγενιστῶν ὡς διώκται των.

Ὅταν ὁ Ἐφραίμιος Ἀντιοχείας ἀνεθεμάτισε τὰ δόγματα τοῦ Ὀριγένους, καὶ προητοιμάζοντο οἱ κατὰ τοῦ Ὀριγένους λίβελλοι εἰς τὴν Παλαιστίνην, ὁ Λεόντιος εὕρισκετο ἤδη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἶχε μεταβῆ πιθανῶς μετὰ τοῦ Εὐσεβίου τὸ 540⁵³. Πιθανῶς ἀπέθανεν ἐκεῖ τὸ 542, ὀλίγον πρὶν ἐκδοθῆ τὸ κατὰ τοῦ Ὀριγένους διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἄν καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ δραστηριότης τοῦ Λεοντίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἐξεφράσθῃ καὶ διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου, κανὲν κείμενον του δὲν ἔχει διασωθῆ.

Δομετιανός. Ἠγούμενος τῆς Μονῆς Μαρτυρίου, ἦτο εἷς ἀπὸ τοὺς Ὀριγενιστὰς ἡγέτας τῆς Παλαιστίνης, οἱ ὁποῖοι ἦλθον, προφανῶς κατὰ σύστασιν τοῦ Λεοντίου, εἰς τὴν σύνοδο τοῦ 536 ἐν Κωνσταντινουπόλει. Μετὰ ἕν ἢ δύο ἔτη ἀνεδείχθη εἰς ἐπίσκοπον Ἀγκύρας μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ Εὐσεβίου.

Συνέταξεν ἕν *Υπόμνημα ὑπὲρ τοῦ Ὀριγένους*, ὑποβληθὲν εἰς τὸν πάπαν Βιγίλιον, ἀπὸ ἀπόσπασμα τοῦ ὁποῖου διατηρούμενον ὑπὸ τοῦ Φακούνδου Ἑρμιανῆς⁵⁴ συνάγεται ὅτι οἱ Ὀριγενισταὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τοῦ Θεοδώρου Μοιμουεστίας, μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ὀριγένους, πιστεύοντες ὅτι οἱ ὅπαδοί τοῦ Θεοδώρου εἶχον ἀνακινήσει τὸ ζήτημα τοῦ Ὀριγένους καὶ ἐλπίζοντες ὅτι οὕτω θὰ ἀνεκουφίζοντο οἱ Ὀριγενισταί.

Ὁ Δομετιανὸς ὑπέγραψε κατ' ἀνάγκην τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τοῦ Ὀριγένους, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου μετενόησεν, διὰν εἶδεν ἄλλους Ὀριγενιστὰς νὰ ἔχουν ἀποφύγει τὴν ὑπογραφήν. Μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν.

Θεόδωρος Ἀσκιδάς. Ἐφθασεν ἀπὸ τὴν Παλαιστίνην εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 536 μαζὶ μὲ τὸν Δομετιανόν, διὰ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδο τοῦ πατριάρχου Μηνᾶ. Ἦτο «ἐξάρχων», ἴσως ἡγούμενος, τῆς Νέας Λαύρας, μέτοχος δὲ τῆς «ὠριγενείου λύμης» κατὰ τὸν Κύριλλον Σκυθοπολίτην⁵⁵. Ἀπέκτησε τὴν εὐνοίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, τοῦ ὁποῖου τὴν μετριοπαθῆ πολιτικὴν ἐναντι τοῦ μονοφυσιτισμοῦ ἠκολούθησεν.

53. *Βίος Σάβα* 85.

54. *Acta defensionis trium capitularum* 4,4. PL67,627.

55. *Βίος Σάβα* 83.

Τὸ 537 ἢ 538 ἀνέλαβε τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τῆς Καισαρείας Καππαδοκίας, διαδεχθεὶς τὸν Σωτήριχον, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι διέμενε μόνιμωσ εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ὡς σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπισκεπτόμενος ἴσως ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὴν ἔδραν του. Παρὰ τὸ κύρος του ὁμωσ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν καταδίκην τοῦ Ὀριγένους διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ ὁποῖον μάλιστα ὑπέγραψε καὶ ὁ ἴδιος. Μετὰ ταῦτα, κατὰ τὸν Λιβερᾶτον⁵⁶, ὁ Θεόδωρος παρεπλάνησε τὸν αὐτοκράτορα εἰς ἄλλους δρόμους κατὰ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων, κατώρθωσε δὲ καὶ μετὰ τὴν καταδίκην των νὰ προστατεῖσῃ ἱκανοποιητικῶσ τοὺσ Ὀριγενιστάσ.

Ὁ Εὐάγριωσ ὁ Σχολαστικὸσ διατηρεῖ ἐν ἀπόσπασμα κειμένου του, τὸ ὁποῖον τὸν χαρακτηρίζει ὡσ ἰσόχριστον⁵⁷.

Ἀπέθανε τὸ 558.

ΟΙ ΑΝΤΙΩΡΙΓΕΝΙΣΤΑΙ

Ὁ σκληρότεροσ ἀπὸ τοὺσ ἀντιωριγενιστάσ τῆσ ἐποχῆσ αὐτῆσ εἶναι ἐκεῖνοσ ὁ ὁποῖοσ δίδει καὶ τὰσ περισσοτέρασ πληροφορίασ περὶ τῆσ κινήσεωσ τῶν Ὀριγενιστῶν· ὁ Κύριλλοσ Σκυθοπολίτησ, περὶ τοῦ ὁποῖου θὰ γίνῃ λόγωσ εἰσ ἄλλην συνάφειαν.

Τὸ πρῶτον ἀντιωριγενιστικὸν κείμενον αὐτῆσ τῆσ ἐποχῆσ ἦτο ἐν ὑπόμνημα τῶν ἕξ ἀντιωριγενιστῶν μοναχῶν τῆσ Μεγάλῆσ Λαύρασ, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν πίεσιν τοῦ παπᾶ Εὐσεβίου εἶχον ἐκδιωχθῆ ἀπὸ τὴν μονὴν των καὶ κατέφυγον εἰσ τὸν πατριάρχην Ἀντιοχείασ Ἐφραίμων, προφανῶσ συνταχθέν ἀπὸ τοὺσ ἐπικεφαλῆσ τῆσ ομάδοσ Στέφανων καὶ Τιμόθεων ἐπωφεληθέντασ τῆσ Ἀντιρρήσεωσ τοῦ Ἀντιπάτρου Βόστρων. Ὁ Ἐφραίμ βάσει τοῦ ὑπομνήματος τούτου κατεδίκασε τὸν Ὀριγενισμὸν διὰ σινόδου.

Πρὸσ ἀντιμετώπισιν τῶν διαβουλεύσεων τῶν φιλωριγενιστικῶν κύκλων ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ εἰδικῶσ τῶν αὐτοκρατορικῶν συμβούλων παπᾶ Εὐσεβίου, Λεοντίου Βυζαντίου καὶ Θεοδώρου Ἀσκιδᾶ, οἱ ἡγούμενοι τῆσ Μεγάλῆσ Λαύρασ Γελάσιωσ καὶ τῆσ Λαύρασ τοῦ Θεοδοσίου Σωφρόνιοσ συνέταξαν *Λίβελλον* κατὰ τῶν δογμάτων τοῦ Ὀριγένους⁵⁸, εἰσ τὸν ὁποῖον προσήρτησαν σημεῖωμα περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ὀριγενιστῶν τῆσ Παλαιστίνῆσ. Ὁ λίβελλοσ οὗτοσ ἀπετέλεσε τὴν βάσιν ἐπὶ τῆσ ὁποῖασ στηριζόμενοσ ὁ Ἰουστινιανὸσ κατεδίκασε τὸν Ὀριγενισμὸν, μετὰ τὴν ἐνθάρρυνσιν προφανῶσ τοῦ Μηνα Κωνσταντινουπόλεωσ καὶ τοῦ παπικοῦ ἀντιπροσώπου Πελαγίου.

Τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ἐν ἀξιόλογον κείμενον, εἰσ τὸ ὁποῖον ἀνασκευάζονται μετὰ σαφήνειαν καὶ πειστικύτητα ὠρισμέναι ἀπὸ τὰσ ἀπόψεις τοῦ Ὀριγένους, ὡσ αἱ περὶ προϋπάρξεωσ τῶν ψυχῶν, τοῦ κόρου αὐτῶν καὶ ἀποκαταστάσεωσ τῶν πάντων. Ὁ Ἰουστινιανὸσ, ὁ ὁποῖοσ καὶ συνέταξεν αὐτοπροσώπωσ τὸ διάταγμα, ἀποτελοῦν ἐξάαιρετον δοκίμιον ἀντιρρητικῆσ θεολογίασ, ὡσ καὶ τὰ ἄλλα παρόμοια διατάγματα αὐτοῦ, συν-

Breviarium 24. *Acta Conc. Oecum.* II, 5, 140.
Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 38.
 ΚΥΡΙΑΔΟΥ ΣΚΥΘΟΠΟΛΙ-
 ΤΟΥ, *Βίωσ Σάβα* 85.

δέει τὸν ὠριγενισμόν μετὰ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν καταδίκην του. Οὕτω γράφει εἰς τὸν ἐπίλογον τοῦ διατάγματος.

«Ἐπεὶ τοίνυν διέγνωσται ἡμῖν, ὡς τινὲς ἐν Ἱεροσολύμοις εἰσι μοναχοὶ δῆπουθεν, Πυθαγόρα καὶ Πλάτωνι καὶ Ὁριγένει τῷ Ἀδαμαντίῳ καὶ τῇ τούτων δυσσεβείᾳ καὶ πλάνῃ παρακολουθοῦντες καὶ διδάσκοντες, δεῖν ψήθημεν φροντίδα καὶ ζήτησιν ποιήσασθαι περὶ τούτων, ἵνα μὴ τέλεον διὰ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Μανιχαϊκῆς ἀπάτης αὐτῶν πολλοὺς ἀπολέσωσιν»⁵⁹.

Πρὸ τῆς συνοδικῆς καταδίκης τοῦ Ὁριγενισμοῦ διὰ τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (553) μοναχοὶ τῆς Παλαιστίνης συνέταξαν καὶ ὑπέβαλον εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν λιβέλλους, δηλαδὴ ὑπομνήματα, «κατὰ τῶν Ὁριγένους τοῦ καὶ Ἀδαμαντίου δογμάτων καὶ τῶν ἐπομένων τῇ τούτου δυσσεβείᾳ καὶ πλάνῃ». οὗτοι δὲ εἶναι οἱ Εὐλόγιος, Κόνων, Κυριακὸς καὶ Παγκράτιος. τῶν ὁποίων τὰ κείμενα δὲν σώζονται⁶⁰. Πάντως ἐξ αὐτῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ νὰ θέσῃ ἐκ νέου τὸ θέμα εἰς συνοδικὴν κρίσιν τὸν Μάρτιον τοῦ 553.

Σώζεται ἀντιθέτως ὁ *Λίβελλος πρὸς Ἰουστινιανὸν* τοῦ Θεοδώρου Σκυθοπόλεως, ὅστις ἦτο ὠριγενιστὴς κατὰ τὸ μοναχικὸν του στάδιον. διὸ καὶ ὑπεστηρίχθη θερμῶς ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Ἀσκιδᾶ νὰ καταλάβῃ τὴν ἔδραν τῆς Σκυθοπόλεως. Μεταμεληθεὶς ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, ὑπέβαλε τὸν παρόντα λιβέλλον, ἐν εἶδος συντόμου ὁμολογίας καὶ ἀπολογίας, εἰς τὴν ὁποίαν προσαρτῶνται καὶ δώδεκα ἀναθεματισμοί. Ἐπειδὴ οἱ τελευταῖοι ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ἀναθεματισμοὺς τοῦ 543, ἀλλ' ὄχι τοῦ 553, πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ λιβέλλος συνετάχθη καὶ ὑπεβλήθη εἰς τὴν προσύνοδον τοῦ 553 διὰ νὰ διαχωρίσῃ τὴν θέσιν τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ τοὺς Ὁριγενιστάς. περιέχει δὲ χαρακτηριστικῶς εὐχαριστίαν πρὸς τὴν αὐτοῦ γαληνοτητα τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοὺς πατριάρχας, οἱ ὅποιοι τὸν ἐδέχθησαν εἰς κοινωσίαν⁶¹.

Τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βαρσανουφίου καὶ μετὶ τὸν τίτλον *Λιδασκαλία περὶ τῶν Ὁριγένους, Εὐαγγερίου καὶ Διδύμου* φρονημάτων⁶², περιέχει πέντε ἐρωταποκρίσεις κατὰ τῶν διδασκαλιῶν περὶ προὔπαρξενος καὶ ἀποκαταστάσεως. Βεβαίως πρόκειται περὶ μικρῶν ὑποσημασμάτων ἀπὸ τὴν μεγάλην συλλογὴν ἐρωταποκρίσεων Βαρσανουφίου καὶ Ἰωάννου, τὰ ὅποια πάντως φανερόνουν ὅτι ὁ Βαρσανούφιος μετεῖχεν ἐνεργῶς εἰς τὰς συζητήσεις αἱ ὁποῖαι ἐγίνοντο εἰς τὸ περιβάλλον του.

Τὸ ἔργον Λεοντίου τοῦ Σχολαστικοῦ *Περὶ αἰρέσεων* ἀφιερώνει εἰς τὸ τέλος του σύντομον ἐκθεσιν περὶ τῶν κεντρικῶν σημείων τοῦ Ὁριγενισμοῦ⁶³.

59. *Ἄγιος πρὸς Μηνῶν κατὰ Ὁριγένους*, PG 86/1, 945–993. Τὸ ὡς ἄνω χωρίον στ. 991.

60. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΣΚΥΘΟΠΟΛΕΙΟΥ, *Βίος Σίββα* 90. ΕΥΑΓΓΕΡΙΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 4,38, PG 86/2, 2777.

61. PG 86/1, 232ε.

62. PG 86/1, 891–902.

63. PG 86/1, 1264–1268.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΓΟΒΑΡΟΣ

- ΦΩΤΙΟΣ, *Μυρίοβιβλος* 232, ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιον τοῦ Στεφάνου, PG 103, 1092–1105.
- A. V. HARNACK, «The sic et non of Stephanus Gobarus», *Harv. Theol. Rev.* 16(1923), 205–234.
- G. BARDY, «Le florilège d' Étienne Gobar», *Rev. Ét. Byz.* 5(1947), 5–30 καὶ 7(1949), 51–52.

ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ

PG 38,851–1190 = Giallandi

Pauly Wissowa 3/1, 1298–1300, O. Seeck.

ARCHIM. IONID, *Četure besedy Kasarija ili voprosy svjatago Sil'vestra i otvety prepodobnago Antonija. Tekst po rukopisi XV veka*, Moskva 1890.

F. BARIŠIĆ, «Kada i gde su napisani pseudo-Cesarijevi Dijalozi», *Zbornik Vizant. Inst.* 1 (1952), 29–51.

K. ΜΙΧΟΝΗΣ, «Ποῖος ὁ συντάκτης τοῦ τετραμεροῦς διαλόγου τοῦ ψευδο-Καισαρίου Ναζιανζηνοῦ», *Ἐπετηρίς* 23 (1953), 261–279.

J. DUJCEV, «Le témoignage du Pseudo-Césaire sur les Slaves», *Slavia Antica* 4(1953), 193–209.

P. DUPREYS, «Quand furent composés les Dialogues attribués à Césaire de Nazianz», *Proch-Orient Chrét.* 5(1955), 14–30, 297–315.

I. DUJCEV, «I a versione paleoslava dei Dialoghi dello Pseudo-Cesario», *Silloge Bizantina in onore di S. G. Mercati*, Roma 1957, 89–100.

Y. RIFDINGER, «Pseudo-Dionysios Areopagites, Pseudo-Kaesarios und die Akoimeten», *Byz. Zeit.* 52(1959), 276–296. – «Neue Hypothesen-Fragmente bei Pseudo-Kaesarius und Isidor von Pelusium», *Zeit. für Neu. Wiss.* 51(1960), 154–196. – «Eine Paraphrase des Engel-Traktates von Klementis von Alexandria in den Erotapokriseis des Pseudo Kaisarios», *Zeit. für Kircheng.* 73(1962), 253–271. – «Die Eriphanios-Paraphrase des Pseudo-Kaisarios», *Miscellanea Critica I, Festschrift zum 150. Jahr. Jubileum des Teubner-Verlags, Leipzig 1962*, 218–239. – «Θαρραῖτε Θεοὺ τὰ Μυστήρια. Ein Beitrag des pseudo-Kaisarios zu den Symbola des Firmicus Maternus», *Perennitas, P. Thomas Michel zum 70. Geburtstag*, Münster i. W. 1963, 19–24. – *Pseudo-Kaisarios. Ueberlieferungsgeschichte und Verfasserfrage*, München 1969. – «Die Parallelen des Pseudo-Kaisarios zu den Pseudo klementinischen Recognitionen. Neue Parallelen aus Basileios Πρόσεχε σαυτῶν», *Byz. Zeit.* 62(1969), 243–259. – «Neue Quellen zu den Erotapokriseis des Pseudo-Kaisarios», *Jahrb. Oester. Byz.* 19(1970), 153–184.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΙΣΑΡΕΥΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ

M. RICHARD, *Iohannis Caesariensis Presbyteri et Grammatici Opera quae supersunt*, *Corpus Christianorum S. Graeca I*, Turnhout 1977.

PG 86,2944B–2960 (Απολογία, ἀποσπ.), 88,573, 577 (πρὸς Μινιχιῶν ἀποσπ.), 96, 1320–1336 (Διάλεξις Πρὸς Μινιχιῶν, ἐκδιδομένη ὡς ἔργον τοῦ Δαμασκηνοῦ).

- I. LEBON, *Severi Antiocheni Liber Contra impium Grammaticum*, Corp. Scr. Chr. Orient. vol. III, 93, 101 (συρ. κείμεν.), 112, 94, 102 (λατ. μετάφρ.) έκτενή ἀποσπάσματα ἐκ τῶν τοῦ Ἰωάννου.
- J. LEBON, «Fragments syriaques de Nestorius dans le Contra Grammaticum de Sévère d'Antioche», *Muséon* 36(1923), 47–65.
- M. RICHARD, «Le Néochalcedonisme», *Mélanges de Science Relig.* 3(1946), 156–161.
- CH. MOEHLER, «Trois Fragments grecs de l'Apologie de Jean le Grammairien pour le concile de Chalcedoine», *Rev. Hist. Eccl.* 46(1951), 683–688.
- S. HEIMER, *Der Neuchalkedonismus*, Bonn 1962, 160–162.
- A. DE HALLEUX, «Le synode néochalcedonien d'Alexandrie (ca 515) et l'Apologie pour Chalcedoine de Jean Grammairien. A propos d'une édition récente», *Rev. Hist. Eccl.* 72(1977), 593–600.

ΗΡΑΚΛΕΙΑΝΟΣ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ

- E. HONIGMANN, *Patristic Studies*, Studi e Testi 173, Roma 1953, 205–216.
- F. DIKAMP, *Doctrina Patrum*, 42–43, 134, 207–208, 216–217, ἀποσπάσματα ἀπὸ ἐπιστολῆν πρὸς Σωτήριχον.
- PG 91, 125, Παρά Μαξιμῶ.
- ΦΩΤΙΟΣ, *Μυριόβιβλος* 85, PG 103, 228έέ. R. HENRY 2, 9έέ.

ΠΑΥΛΟΣ ΠΕΡΣΙΟΣ

- G. MERCATI, «Per la vita e gli scritti di Paolo il Persiano», *Note di letteratura biblica e cristiana antica*, Studi e Testi 5, Roma 1901, 180–206.
- I. ORTIZ DE URBINA, *Patrologia syriaca*, Romae 1958, 117έ.
- M. RICHARD, *Ioannis Caesariensis opera quae supersunt*, CCSG I, Turnhout 1977, XXXIX–XLI.
- H. KIHN, *Theodor von Mopsuestia und Junilus Africanus als Exegeten*, Freiburg 1880, 465–528.
- A. MAI, *Nova Patrum Bibliotheca* 4, Romae 1847, 2, 80–98, ὄθεν ἢ PG.
- PG 88, 529–552, Οἱ τρεῖς διαλέξεις μὲ τὸν Φωτεινόν.
- PG 88, 552–557, Προτάσις Φωτεινοῦ καὶ ἀπολογίῳ Παύλου.
- PG 88, 557–569, Κεφάλαια μὲ κατὰ βλασφημιῶν τῶν Μανιχαίων.
- PG 88, 569–577, Προτάσεις Χριστιανικαὶ ἰς κατὰ Μανιχαίων.
- PL 68, 15–54, Εἰσαγωγή εἰς τὸν θεῖον νόμον.
- A. K. ΔΙΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἑκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη, I, Leipzig 1886, 4–18, τὰ κεφ. 49 καὶ αἱ χριστιανικαὶ προτάσεις.

ΑΝΤΙΟΥΔΑΪΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΛΙΑ

- R. JANIN, «Les Juifs dans l'empire Byzantin», *Échos d'Orient*, 15(1912), 126–133.
- A. M. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, «Οἱ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει», *Ἐπιτηρίς Ἐτ. Βυζ. Σπουδ.* 6(1929), 23–43.
- J. PARKS, *The conflict of the Church and the Synagogue*, 1934.
- P. BROWE, «Die Judengesetzgebung Justinians», *Anal. Gregoriana* 8(1935), 109–146.
- A. L. WILLIAMS, *Adversus Judaeos. A bird's-eye view of Christian Apologie until the Renaissance*, Cambridge 1935.
- J. STARR, *The Jews in the Byzantine Empire 641–1204*, Athens 1939.

ΓΡΗΓΕΝΤΙΟΣ

- PG 86, 568–620. J. B. Boissonade, Paris 183, από ανέκδοτον κώδικα. Νόμοι Ὀμηριτῶν.
 Ν. Β. ΡΙΣΙΛΕΝΣΚΑΙΑ, «Οἱ νόμοι τῶν Ὀμηριτῶν» (ρωσ.), *Виз. Временик* Νέα Σεφρά 3 (1950), 51–61.
 PG 86, 621–784. Διάλεξις μετὰ τοῦ Ἰουδαίου Ἐρβάν = N. Galonius, Lucetiae 1586. 1603.
 A. EHRLARD, *Ueberlieferung* I 3, 952–953. 977.
 A. VASILIEV, «Βίος τοῦ ἁγίου Γρηγεντίου, ἐπισκόπου τῶν Ὀμηριτῶν» (ρωσ.), *Виз. Временик* 14(1907), 23–67.
 F. HALKIN, *Bibliotheca Hagiogr. Graeca* 705–706d.
 Κ. ΔΟΥΚΑΚΗΣ, *Συναξαριστής* Δεκ. 484–490, παράφρασις τοῦ βίου πλήρους.
 Θ. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Διάλογος τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγεντίου ἀρχιεπισκόπου Αἰθιοπίας μετὰ τοῦ Ἑβραίου νομοδιδασκάλου Ἰερβάν περὶ τῆς ἀληθοῦς πίστεως τοῦ Χριστοῦ*, ἔκδ. Β. Ρηγοποδλου, Θεσσαλονίκη, 1958.
 Ν. ΓΑΥΚΥ, ἔκδ., *Διάλογος*, Ἐνετία 1780, εἰς νοελληνικὴν παράφρασιν.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΟΥΤΡΩΣ

- G. MERCATI, *Theol. Quartalschrift* 77(1895), 662–668, τὰ ἀποσπάσματα *Opere Minori I*, *Studi e Testi* 76, Roma 1937, 202–206.
 B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos* III, PTS 17, Berlin 1975, 174.

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΗΣ

- PG 40, 848–860, 865 = Galland–Fabriciusa (1712), *Διάλογος Περί Τριάδος*, ἀποσπάσματα.
 P. BATIFFOL, «Jérôme de Jérusalem d'après un document inédit», *Revue des questions Historiques* 39(1886), 148–255.
 PG 40, 860–865, Φιλοπονία.
 K. RAHNER, «Ein messalianisches Fragment über die Taufe», *Zeit. für Kath. Theol.* 61(1937), 258–271.
 F. AMANN, *Dict. Theol. Cath.* 8/1, 983–985.
 G. MORIN, *Anecdota Maredsolana* III, 3, Maredsoli, 1903, 122–128, εἰς Ψαλμούς.
 J. WALDIS, *Hieronymi graeca in Psalmis fragmenta untesucht und auf ihre Herkunft geprüft*, Münster 1908.

Διδασκαλία Ἰακώβου Νεοβαπτίστου

- N. BONWEISCH, «Die Didaskalia Jakobus Neobaptistens», *Nachrichten Ges. Wiss. Göttingen* 1899, 4, 411–440. – *Doctrina Jacobi Judaei nuper baptizati*, *Abhandl. Ges. Wiss. Göttingen*, Νέα Σεφρά XII, 3, Berlin 1910.
 F. NAU, *Papologie Orient.* 8(1912), 745–780.
 R. DEVERESSE, *Rev. Sc. Reliq.* 17(1937), 25–35.
 S. GRÉBAU, «Sargis d' Abergé (Controverse Judéochrétienne)», *Patr. Orient.* 8(1909, 1971²), 551–643. 13(1919), 5–109.

Διάλογος Τιμοθέου καὶ Ἀκίλια

- PG 86, 252–253, ἀπόσπασμα.
 F. C. Conybeare, *Dialogues of Athanasius and Zacchaeus and of Timothy and Aquila*, *Anecdota Oxoniensia* I, 8, Oxford 1898, 65–104.

Διάλογος Παπίσκου και Φίλωνος πρὸς μοναχὸν

A. C. MC CUFFERT, *Dialogue Between a Christian and a Jew*, New York 1889.

Τρόπαια Λαμασκοῦ

G. BARDY, *Les Trophées de Damas, controverse judéo-chrétienne du VIe siècle*, *Patrologia Orient.* 15(1927), 173-275.

Πραγματεία κατ' Ἰουδαίων, ἀνέκδ. Laur Plut. 7,1, φ. 111-269.

Αἰάλογος κατὰ Ἰουδαίων, ἀνέκδ. Vat. gr. 1753, φ. 523-529.

Λόγος Κατὰ Ἰουδαίων, ἀνέκδ. Coisl. 111, ἀκέφ.

Βιβλίον κατὰ Ἰουδαίου, ἀνέκδ. Coisl. 16, φ. 1-4.

ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ

F. DIEKAMP, *Die origenistischen Streitigkeiten im 6. Jahrhundert und das fünfte allgemeine Konzil*, Münster 1899.

N. BONWETSCH, «Origenistische Streitigkeiten», *Realenz. für prot. Theol u Kirche* 1,4.

ΧΡΥΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, Ἱεροσόλυμα 1910, 181-234.

A. D'ALLÈS, «Origénisme», *Dict. Apol. de la foi cathol.* 3(1926), 1228-1250.

ΙΩ ΦΟΥΚΛΙΑΔΗΣ, *Ἡ Ἱερὰ Αἰὴρ Σάβα τοῦ Ἱμασμένου*, Ἀλεξάνδρεια 1927.

G. FRITZ, «Origénisme», *Dict de Théol. Cath.* 11,2, 1580-1588.

M. RICHARD, «Léonce de Byzance était il origéniste?», *Rev. des Ét. Byz.* 5(1947), 31-66.
Opera Minora 2, ἀρ. 57.

E. V. IVANKA, «Zur Geistgeschichtliche Einordnung des Origenismus», *Byz. Zeit.* 44 (1951), 291-303.

B. ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ, *Αἱ ὀριγενιστικαὶ ἐριδες*, Ἀθήναι 1958. - «Ὀριγενιστικαὶ ἐριδες», *Θρ. Ἠθ. Ἐγκ.* 12(1968), 592-595.

Ε. ΧΡΥΣΟΣ, «Αἱ μαρτυρίαι τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου περὶ τῆς Ἐ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ὀριγένους», *Θεολογικὸν Συμπόσιον Π. Χρήστου*, Θεσσαλονίκη 1967, 258-272. - *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Θεσσαλονίκη 1969.

BR DALEY, «The origenism of Leontius of Byzantium», *Journ of Theol. Stud.* 27(1976), 333-369.

P. NAUTIN, *Origène, sa vie et son oeuvre*, Paris 1977, 114-133.

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ θέσις τοῦ Ὀριγένη στὴν Ἐκκλησίαν*, Ἀθήνα 1978.

ΠΑ. ΦΡΑΤΣΕΑ, *Ὁ Λεόντιος Βυζάντιος*, Ἀθήναι 1984, 48-80.

M. van EBBROUCK, «L' homélie de Pierre de Jérusalem et la fin de l' origénisme palestinien en 551», *Or. Christ Period.* 51(1985), 33-59.

ΝΟΝΝΟΣ

B. ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ, *Αἱ ὀριγενιστικαὶ ἐριδες*, Ἀθήναι 1958, 59-62, 68.

ΠΑ. ΦΡΑΤΣΕΑ, *Ὁ Λεόντιος Βυζάντιος*, Ἀθήναι 1984, 54-57.

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ

Β. ΣΤΑΥΡΙΑΝΗΣ, *Αι Ωριγενιστικά έριδες*, Αθήναι 1958, 60-63.

ΗΛ. ΦΡΑΓΣΕΛΑ, Ο Λεόντιος Βυζάντιος, Αθήναι 1984, 48-101, 271-281.

Βλ. επίσης τὰ γενικά περί Λεοντίου Βυζαντίου καὶ Ἱεροσολυμίτου καὶ ἐρημίτου έργα.

ΔΟΜΠΙΑΝΟΣ

J. M. CLÉMENT, R. VAN DER PLAETSE, *Facundi episcopi ecclesiae Hermianensis Opera omnia*, Corp. Chr. Scr. Latin. 110A, Turnout 1974, σ. 126.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΛΕΚΙΔΑΣ

PG 86/3, 2777-2780.

J. BIDEZ, L. PARMENIER, *Euagrius, The Eccl. History*, London 1898, Amsterdam 1964, σ. 189.

Λ. ΝΑΧΗ, *Pauhy Wissowa Kroll*, VA 2, 1890-1893.

Βλ. έκφησης σποράδην εἰς τὴ περί ὠριγενιστικῶν ἐρίδων έργα.

ΑΝΤΙΩΡΙΓΙ ΝΙΣΤΑΙ

PG 86/3, 2277-2780, ΕΥΑΓΓΡΙΟΣ, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, Κόνων, Εὐλόγιος, Κυριακός, Παγκρότιος.

J. BIDEZ, L. PARMENIER, *Euagrius* ὡς ἄνω.

PG 86/1, 945-993, Διάταγμα Ἰουστινιανοῦ κατὰ Ὠριγένους.

Acta Conc. Oec III, Διάταγμα Ἰουστινιανοῦ κατὰ Ὠριγένους.

PG 86/1, 232-236, Αἰβέλλος Θεοδώρου Σκυθοπόλεως.

J. IRMSCHER, «Teodoro Scitopolitano, De vita et scriptis», *Augustinianum* 26(1986), 185-190.

ΜΕΤΑΧΑΛΚΗΔΟΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ θεολογικὴ γραμματεία δεσπόζεται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν ἑρμηνείας τοῦ ὄρου τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος, ἡ ὁποία βεβαίως εἶχεν ἐγκαινιασθῆ ἑνωρίτερον. Ἡ ἀδυναμία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας νὰ ἐπιβάλῃ γενικῶς τὸν ὄρον περι δύο ἐν Χριστῷ φύσεων ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως ἡνωμένων, ὠδήγησε τὴν πολιτείαν εἰς τὴν χάραξιν ἰδικῆς τῆς πολιτικῆς ἐν προκειμένῳ, καὶ δὴ ἐνωτικῆς τῶν παρατάξεων. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς λοιπὸν ἀγὼν, δεδομένης τῆς ἐπιρροῆς τῆς ὀρθοσκευτικῆς πίστεως εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ τότε βίου, μετεβλήθη καὶ εἰς πολιτικὸν ἀγῶνα. Διεξήγητο μεταξὺ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἡ ὁποία ἐκράτει τὸ κέντρον, καὶ τῶν δύο ἀκραίων παρατάξεων, ἤτοι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ Νεστοριανισμοῦ, με τοὺς βασιλεῖς νὰ κυμαίνωνται ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην μερίδα, ἀλλὰ πάντοτε συμβιβαστικῶς. Ἄλλ' ὁ ἀγὼν τέλος κατήντησε καὶ φυλετικὸς, καθ' ὅσον ἢ διὰ τῆς δημιουργίας ἐθνικῆς λογοτεχνίας ὑπὸ τῶν Κοπτῶν καὶ τῶν Σύρων ἀφύπνισις τῆς ἐθνικῆς τῶν συνειδήσεως ἐξεφράσθη καὶ εἰς τὴν προτίμησιν δόγματος τὸ ὁποῖον ἀντετίθετο εἰς τὸ δόγμα τοῦ βασιλέως καὶ τῶν βασιλικῶν.

Βεβαίως ἡ πολιτικὴ τῶν αὐτοκρατόρων κατηγορεῖτο ὑπὸ ὄλων, ὑπὸ τῶν μὲν ὡς προάγουσα τὰς θέσεις τῶν δέ, ὡς συμβαίνει πάντοτε μετὰ τὴν τακτικὴν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐπιζητοῦν συμβιβασμόν. Πράγματι, οἱ αὐτοκράτορες τῆς περιόδου ταύτης δὲν ἐζήτουν τίποτε περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἐζήτει ἄλλοτε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος· κατασίγασις τῶν ἀντιθέσεων καὶ συμβιβασμόν. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἐξεφράσθη ἐπισημότατα μετὰ τὸ Ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος (482), τὸ ὁποῖον ἐπεδίωκε συμβιβασμόν διὰ παρμερισμοῦ ὄλων συγχρόνως τῶν ἐπιμάχων χριστολογικῶν ὄρων, «δύο φύσεις» καὶ «μία φύσις», καὶ εἶχε πολλαπλᾶς ἐπιπτώσεις· ἐχώρισε τοὺς Μονοφυσίτας εἰς μετριοπαθεῖς καὶ αὐστηροῦς, ἐχώρισεν ὡσαύτως τοὺς Ὁρθοδόξους εἰς μετριοπαθεῖς καὶ αὐστηροῦς, ἔφερεν εἰς ἐπαφὴν τοὺς μετριοπαθεῖς ὁπαδοὺς τῶν δύο μερίδων καὶ προεκάλεσε σχίσμα βραχείας σχετικῶς διαρκείας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης. Τὸ σχίσμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἦρθη τὸ 518, ἀποτελεῖ τὸ σύνορον μεταξὺ τῆς προηγουμένης καὶ τῆς παρούσης περιόδου.

Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἔργου ἐξετάζομεν τὴν γραμματείαν ταξινομημένην εἰς τρεῖς ἐνότητας συγγραφέων τῶν Χαλκηδονικῶν, τῶν Νεοχαλκη-

δονικῶν καὶ τῶν Μονοφυσιτῶν. Ὁ Νεστοριανισμὸς, καταφυγῶν πλέον εἰς ἄλλας γλώσσας, δὲν ἀπησχόλησε τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὰ ἐλάχιστα δείγματα γραφῆς Νεστοριανῶν συγγραφέων τοποθετοῦνται εἰς ἄλλας ἐνότητες. Ἡ ὁμὰς τῶν Ὀριγενιστῶν συγγραφέων, ἂν καὶ συνδέεται στενῶς μὲ τὴν δογματικὴν γραμματεῖαν, ἔχει τοποθετηθῆ εἰς τὸ περὶ ἀπολογητῶν τμήμα τοῦ ἔργου.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- H. RILTON, *A study in christology*, London 1917.
 R. SIEBERG, *Lehrbuch der Dogmengeschichte, II. Die Dogmenbildung in der alten Kirche*, Erlangen, Leipzig, 1923³.
 W. A. WIGRAM, *The separation of the Monophysites*, London 1923.
 L. DUCHESNE, *L'Église au VIes.*, Paris 1925.
 J. TINFRONT, *Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne*, τ. III, *La fin de l'âge patristique*, Paris 1928⁷.
 Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθῆναι 1948, 206–220.
 Β. ΤΑΤΑΚΙΣ, *La philosophie byzantine*, Paris 1949. Τὸ αὐτὸ ἑλληνιστὶ ἀναθεωρημένον. Ἀθῆναι 1977.
 A. GRILLMEIER, H. BACHT, (ἐκδ.), *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, τ. I, II, III, Würzburg 1951–1954.
 H. G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, 283–292.
 Ι. ΚΑΡΜΙΡΙΣ, *Αἱ ἀρχαῖαι ἀντιχαλκηδόνοι Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς*, Ἀθῆναι 1966.
 J. MEYENDORFF, *Le Christ dans la théologie byzantine*, Paris 1969.
 L. PIERONE, *La chiesa di Palestina e le controversie cristologiche*, Brescia 1980.

Α' ΧΑΛΚΗΔΟΝΙΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ

Οί αυστηροί Ὁρθόδοξοι παρέμειναν ἀπολύτως πιστοὶ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Χαλκηδόνας, ἢ ὅποια διέκρινε σαφῶς τὰς δύο φύσεις καὶ παρεμέριζεν ὅσας ἐκφράσεις ἐδυσχέραινον τὴν διάκρισιν ἀπὸ ὅπουδῆποτε καὶ ἂν προήρχοντο, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, ὡς εἶναι ἡ φράσις «μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη», δάνειον ἀπολιναριστικόν. Ἐννοεῖται ὅτι, ὁσάκις ἐρχειάζετο, ἐφρόντιζον καὶ εἰς τοιαύτας ἐκφράσεις νὰ δώσουν χαλκηδονικὴν ἐρμηνείαν, ἐφ' ὅσον ἐφρόνουν ὅτι ἀνήκον εἰς τὸν Κύριλλον ἢ ἄλλοις ὀρθοδόξοις θεολόγοις.

Μολονότι ἡ ἀκραιφνὴς αὕτη μερίς, ἢ ὅποια κατὰ τὴν περὶ τὸ 500 ἐποχὴν εἶχεν ἐκκλησιαστικὸν ἐκπρόσωπον τὸν Μακεδόνιον Β' Κωνσταντινουπόλεως, ἔχαινε διαρκῶς ἔδαφος, πολὺ περισσότερον ἐνώπιον τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀνέδειξεν ἓνα ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους θεολόγους τῆς περιόδου, Λεόντιον τὸν Ἐρημίτην.

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΕΡΗΜΙΤΗΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ

Ἐν καὶ τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου φερόμενα συγγράμματα εἶναι ὀλίγα καὶ βραχέα, ἢ ἐπιδρομαίαι τοῦ ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρως βυζαντινῆς θεολογίας ὑπῆρξε σημαντικῆ. Ἐν τούτοις παρατηροῦνται πολλαὶ ἀβεβαιότητες ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Λεοντίου καὶ τὸ συγγραφικόν του ἔργον.

Ταυτότης τοῦ Λεοντίου

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν αὐτοκρατόρων Ἰουστίνου καὶ Ἰουστινιανοῦ, καθὼς καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, ἀναφέρονται πολλοὶ θεολόγοι μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ τῆς δημοσιεύσεως εἰδικῆς ἐπὶ τοῦ θέματος πραγματείας τοῦ Fr. Loofs (1887) καὶ παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Rügamer (1894) οἱ κυριώτεροι τῶν θεολόγων τούτων ἐταυτίζοντο ὑπὸ τῶν πατρολόγων εἰς ἓν πρόσωπον. Νεώτεροι ἐρευνᾶν ἀπέδειξαν τὸ ἄτοπον τῆς ταυτίσεως, τὴν ὅποιαν καθίστων ἀστήρικτον ἤδη οἱ ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοί, τοὺς ὁποίους δίδει εἰς τὰ καθ' ἕκαστον πρόσωπον ὀνόματα ἢ χειρόγραφος παράδοσις.

Θὰ ἀποχωρίσωμεν πέντε ἐξ αὐτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Loofs ἐταύτιζεν: Λεόντιον Ἐρημίτην τὸν Βυζάντιον, Λεόντιον Βυζάντιον ὠριγενιστὴν, Λεόν-

τιον μοναχόν Σκύθην, Λεόντιον Ἱεροσολυμίτην, Λεόντιον Σχολαστικόν. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν συγγραφεύς, ὅλοι ὁμοῦ οἱ ἄλλοι εἶναι διάφοροι ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἀπ' ἀλλήλων, ὡς θὰ δεῖξωμεν ἐν συντομία.

Ὁ Λεόντιος ὁ Σκύθης δὲν εἶναι ὀρθόν νὰ ταυτισθῆ μετὸν ἡμέτερον καὶ διὰ τὸ διάφορον ἐπίθετον καὶ διὰ τὴν ἄγνοιαν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ δι' ἄλλους λόγους¹. Ὁ φερόμενος εἰς τὴν ἐπικεφαλίδα τοῦ συγγράμματος *Σχόλια* ἀπὸ φωνῆς Θεοδώρου Λεόντιος εἶναι ἐπίσης διάφορος τοῦ παρόντος συγγραφέως, διότι λέγεται Σχολαστικός, δηλαδὴ ἀπόφοιτος νομικῆς σχολῆς, ὅπερ δὲν προσιδιάζει εἰς τὸν ἡμέτερον, καὶ διότι τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔχει ἱστορικὰ στοιχεῖα μεταγενεστέρας ἐποχῆς. Ὁμοίως διὰ τὸ διάφορον ἐπίθετον καὶ τὴν διαφορὰν διδασκαλίας, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸν οἰκείον τόπον καὶ ὡς ἀπέδειξεν ὁ M. Richard, δὲν εἶναι ὀρθόν νὰ ταυτίζεται μετ' αὐτοῦ καὶ ὁ Λεόντιος Ἱεροσολυμίτης, ὅστις μάλιστα πιθανῶς ἔλαβε τοῦτο τὸ ἐπώνυμον πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου².

Ὅλοι οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί, πλην τοῦ W. Rügamer καὶ τοῦ E. Schwartz, ἀποδέχονται τὴν ἀποψιν ὅτι ὁ ἡμέτερος Λεόντιος ταυτίζεται μετὸν Ὀριγενιστὴν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, περὶ τοῦ ὁποῦ δίδει ἀξιολόγους πληροφορίας ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, ὡς εἰς τὸ περὶ Ὀριγενιστῶν κεφάλαιον τοῦ παρόντος ἔργου ἀναπτύσσομεν. Διὰ νὰ ἐπιχειρηθῆ βεβαίως ταύτισις τῶν δύο ἀνδρῶν, πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ὑφίστανται ὀριγενιστικὰ στοιχεῖα εἰς τὰ ἔργα τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως, ἐκεῖνα ὁμοῦ τὰ ὁποῖα ἐπεσημάνθησαν δὲν εἶναι τοιαῦτα στοιχεῖα ἀλλὰ ἀπλαῖ ἀναφοραί. Οὕτως εἰς τὸ ἔργον του *Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανιστῶν* ὑπάρχει ἡ παράθεσις, «καὶ καλῶς εἴρηται τι τῶν πρὸ ἡμῶν ἀνδρῶν θεοσόφω. Εἷς πόθος ἀγαθὸς καὶ αἰώνιος ὁ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἐφιέμενος»³. Ὁ ἀρχαιότερος κώδιξ τοῦ ἔργου σημειώνει εἰς τὸ περιθώριον ὅτι ἐνταῦθα ὁμιλεῖ «περὶ τοῦ Εὐαγρίου»⁴. Εἰς τὸ ἴδιον ἔργον ἐπίσης λέγεται, «οἱ τῆς Νεστορίου ἀνθρωπολατρίας καὶ οἱ τῆς Εὐτυχοῦς φαντασίας, μᾶλλον δὲ οἱ τῆς ἐκατέρας φαντασίας μαθηταί· καλῶς γὰρ αὐτοὺς εὐλαβῆς καὶ θεῖος ἀνὴρ οὕτω κέκληκεν, ἐναντιοδοκῆτας ἀμφοτέρους καλέσας»⁵. Εἰς τὸ περιθώριον τοῦ ἰδίου κώδικος σημειώνεται ἡ φράσις «περὶ τοῦ ἀββᾶ Νόννου». Καὶ ἂν ἀκόμη πρόκειται περὶ τοῦ Ὀριγενιστοῦ Νόννου, πράγμα ἀβέβαιον, ἂν καὶ πιθανόν, ἡ σιωπηρὰ ἀναφορὰ δύο φιλωριγενιστῶν συγγραφέων δὲν σημαίνει ὅτι ἦτο ὁ ἴδιος ὀριγενιστῆς, πολὺ περισσότερο μάλιστα ὅταν αὕτη γίνεται πρὸ τῆς καταδίκης τοῦ Ὀριγένους καὶ τῶν ὁπαδῶν του (543-553).

Ὑπάρχουν δὲ σοβαραὶ ἐνδείξεις περὶ τοῦ ὅτι ὁ Λεόντιος ἐθεώρει τὸν Ὀριγένην αἵρετικόν. Εἰς τὸ ὡς ἄνω ἔργον ὁ Λεόντιος χαρακτηρίζει τὸν Ἐπιφάνιον τὸν Κύπριον γέροντα «μέγαν»⁶, πράγμα τὸ ὁποῖον οὐδέποτε θὰ ἔπραττεν εἰς ὀριγενιστῆς διὰ τὸν σκληρότερον ὄλων τῶν πολεμιῶν τοῦ Ὀριγένους. Εἰς τὸ αὐτὸ δὲ ἔργον, θέλων νὰ ἀποδυναμώσῃ τὸ ἐπιχείρημα τῶν Νεστοριανῶν ὑπὲρ τοῦ Διοδώρου ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του

1. Περὶ τούτου βλ. διὰ μακρῶν εἰς ΗΛ. ΦΡΑΤΣΣΑ, *Ἁ Λεόντιος Βυζάντιος*, 31-47.

2. Ὁ Ἡλ. Φράτσει ὁμοῦ προσφάτως ἐπανήλαθεν εἰς τὴν ἀποψιν τοῦ Loofs ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦτο.

3. Λόγος I, PG 86/1, 1285A.

4. Cod. Vat. Gr. 2195.

5. PG 86/1, 1273.

6. Λόγος 3,37. PG 86/1, 1376.

μετά τοῦ Βασιλείου καὶ ἐκ τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου πρὸς αὐτόν, τονίζει ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸν βάσει τοιούτων στοιχείων νὰ θαυμάζωμεν τὸν ἄνδρα, ὅπως δὲν θαυμάζωμεν οὔτε τὸν Ὠριγένην διὰ παρόμοιον λόγον. «Τὸν δὲ γε Ὠριγένην οὐ θαυμάζωμεν, ὅτι ὁ τῶν θαυμάτων ἐπώνυμος Γρηγόριος, τὸν ἐξιτήριοι συντάττων μυρίους ἐγκωμίων διέξεισιν εἰς αὐτὸν κύκλους»⁷. Ἐνδεικτικώτερον μάλιστα εἶναι τὸ ἀμέσως κατωτέρω λεγόμενον περὶ τοῦ Ἀπολιναρίου, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει ὡς αἰρετικὸν τοῦ ἄλλου ἄκρου· «Ἀπολινάριος ὁ κατὰ διάμετρον αὐτῷ τῆς ἀληθείας ὑποσφαλεῖς».

Ὁ Ἡλ. Φρατσεά φρονεῖ ὅτι ὁ Λεόντιος καὶ ὁ Νόννος καὶ οἱ μετ' αὐτῶν δὲν ἦσαν πράγματι ὠριγενισταί, ἀλλ' ἐχαρακτηρίσθησαν οὕτω ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου διὰ τὸν λόγον ἀπλῶς ὅτι παρουσίαζον «μία φανερὴ τάση γιὰ θεολογικὸ στοχασμὸ, γιὰ φιλοσοφικὴ παιδεία»⁸. Τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι ὁ συγγραφεὺς Λεόντιος δὲν εἶχε τοιαύτην τάσιν καὶ οὔτε κἀν μετέσχε τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας, «μηδὲ τῆς ἔξω παιδείας μετεσχήκαμεν» ὡς διαβεβαιώνει ὁ ἴδιος⁹, ἂν καὶ ἀπὸ τὰς κατ' ἰδίαν μελέτας του εἶχε κάποια γνῶσιν βυζαντινῶν στοιχείων φιλοσοφίας.

Ὁ Βίος

Οὕτω, ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν παραμένει διάφορος ὄλων τῶν ὡς ἄνω ὁμωνύμων του· ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ἄγνωστος, περισσότερο μάλιστα ἄγνωστος ἀπὸ τὸν μέσον ὄρον τῶν συγγραφέων τῆς περιόδου. Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν φέρεται ἀπλῶς μὲ τὸ ὄνομά του Λεόντιος καὶ τὰ ἐπώνυμα ἔρημίτης¹⁰ καὶ μοναχός, ἐνίοτε δὲ καὶ μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐπίθετον μακάριος. Εἰς τὴν ἔμμεσον ὅμως παράδοσιν, δειλῶς ἐν ἀρχῇ, παρουσιάζεται καὶ μὲ τὸ ἐπώνυμον Βυζάντιος, διὰ πρώτην μάλιστα φοράν εἰς τὴν *Ληδασκαλίαν πατέρων*, ὅπου ἀπόσπασμα τῆς *Ἐπιλύσεως* εἰσάγεται διὰ τῆς ἐνδειξεως «ἐκ τῶν Λεοντίου μοναχοῦ τοῦ Βυζαντίου»¹¹. Ἐὰν ἡ προσθήκη τοῦ ἐπωνύμου τούτου στηρίζεται εἰς τὰ πράγματα καὶ δὲν προέρχεται ἐκ συγχύσεως, τότε πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ Λεόντιος ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐγεννήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐξ οὗ καὶ ἔλαβε τὸ ἐθνικὸν τοῦτο ἐπώνυμον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔζησε, τουλάχιστον δι' ἓν χρονικὸν διάστημα εἰς ἔρημον μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς «Βυζάντιος», ἐκτὸς ἂν τὸ ἐπώνυμον ἐδόθη ὑπὸ μεταγενεστέρων.

Ἐφ' ὅσον ἀπεχωρίσαμεν τὸν Λεόντιον ἡμῶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, αἱ μόναι εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ αὐτοῦ εἶναι ὠρισμένοι ὑπανιγμοὶ αὐτοῦ τοῦ ἴδιου. Εἰς τὸν τρίτον λόγον διηγεῖται ὅτι, ὅταν ἦτο νέος εἰς τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν διάνοιαν καὶ ἐνῶ ἀνεζήτει τὴν δογματικὴν ἀκρίβειαν, παρεσύρθη ὡς τυφλὸς ἀπὸ τοὺς Νεστοριανοὺς καὶ ἦτο ἤδη ἔτοιμον θήραμα δι' αὐτοὺς, ἀλλ' ἡ θεία χάρις τὸν ἀπέσπασεν ἀπὸ τοὺς ὀδόντας των. Προφανῶς ὅτε συνέβησαν ταῦτα οὗτος εἶχε μόλις ὑπερβῆ τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς

7. Λόγος 3,40. PG 86/1, 1377.

8. Ὁ Λεόντιος Βυζάντιος, σ. 79.

9. Προθεωρία. PG 86/1, 1268B.

10. Οὕτω χαρακτηρίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ Φωτίου, «Λεόντιος ὁ τὴν ἐρημικὴν πολιτείαν καὶ τὸν μονάδα βίον ἐλόμενος». *Μηριόβιβλος* 231. PG 103,1092.

11. F. DIEKAMP, *Doctrina Patrum* 198. Ἐπειτα ἀπαντᾷ τὸ ἐπώνυμον καὶ παρὰ τῷ ἸΩΑΝΝΗ ΔΑΜΑΣΚΗΝΩ, Ἐκδόσις ἀκριβής 3,11.

ήλικίας του, ἀλλ' ἦτο ἤδη μοναχός. Ἐκτοτε ἐμόρφωσε τὴν συνείδησιν ὅτι εἶχε χρέος πρὸς τὴν θείαν χάριν νὰ ἐκπληρώσῃ διὰ τῆς καταπολεμήσεως τῶν αἰρετικῶν.

Δὲν ἀπεπλήρωσεν ὁμοίως τὸ χρέος ἐκείνην τὴν στιγμὴν, ἀλλὰ πολὺ ἀργότερα, ὅτε ἦτο πλέον «παλαιὸν χρέος, πάλαι ἀποδοθῆναι ὀφειλόμενον»¹². Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ τελικὴ σύνθεσις τῶν τριῶν λόγων συντελέσθη πιθανῶς τὸ 532 καὶ ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς «παλαιὸν χρέος» πρέπει νὰ προϋποθέτῃ τουλάχιστον παρέλευσιν εἰκοσιπέντε ἐτῶν, δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὴν γέννησιν τοῦ Λεόντιου γύρω εἰς τὸ 480. Ἐπειδὴ ἐπὶ ἄγνωστον χρονικὸν διάστημα ἐξῆσεν ὡς ἐρημίτης, εἰς ἄγνωστον πάλιν τόπον, πρέπει νὰ ἐγκατεστάθῃ εἰς ἀστικὸν κέντρον. Μόνον εἰς τοιοῦτο κέντρον ἦτο δυνατόν νὰ ἐκφωνήσῃ «τὰς εἰς τὸ κοινὸν διαλέξεις», ὡς λέγει εἰς τὴν προθεωρίαν, πιθανῶς δὲ τοῦτο ἦτο ἡ γενέτειρά του Κωνσταντινούπολις ἢ ἡ Ἀλεξάνδρεια.

Συγγράμματα

Δὲν ὑπῆρξε πολυγράφος ὁ Λεόντιος, καθ' ὅσον μάλιστα δὲν ἤθελε κἄν νὰ γίνῃ συγγραφεὺς καὶ ἔγινεν εἰς πολὺ μεγάλην ἡλικίαν, ὡς εἶδομεν. Ἐξ ἄλλου τὸ ὑπάρχον περιωρισμένον ἔργον του δὲν ἔχει πλουσίαν χειρόγραφον παράδοσιν οὔτε ἠτύχησε ἰκανοποιητικῆς κριτικῆς ἐκδόσεως μέχρι τοῦδε.

Ἰσθόκειται κατ' οὐσίαν περὶ τριῶν πραγματειῶν τῆς συνήθους τότε ἐκτάσεως τῶν «λόγων» ἢ «βιβλίων», ἧτοι περίπου εἴκοσι πέντε σελίδων τοῦ σημερινοῦ ὄγδου σχήματος. Εἶναι ἐπιμελῶς συντεταγμέναι τόσοσιν κατὰ τὸ ὄψος ὅσον καὶ κατὰ τὴν μέθοδον καὶ φέρουν τὰς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως ἐπαρκῶς κατωχυρωμένας, ὥστε νὰ εἶναι κρῖμα ὅτι ὁ Λεόντιος δὲν ἀπέκτησε ἐνωρίτερον τὴν συνείδησιν ὅτι εἶναι ἰκανὸς συγγραφεὺς. Τὸ χαρακτηριστικὸν δὲ γνώρισμα τοῦ τρόπου ἐργασίας του εἶναι ἡ ἐπισυναψις εἰς τὸ τέλος ἐκάστης πραγματείας ἐνὸς ἐκτενοῦς ἀνθολογίου ἐκ πατερικῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα στηρίζουν τὰς ἀπόψεις ταύτας· εἶναι μία μέθοδος τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ἠκολούθουν ἔκτοτε ὄλοι οἱ μεγάλοι θεολόγοι.

Αἱ τρεῖς αὐταὶ πραγματεῖαι συνεδέθησαν ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ συγγραφέως εἰς ἐνιαίαν σύνθεσιν, προλογιζομένην ὑπὸ μιᾶς «προθεωρίας», εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Λεόντιος δηλώνει ὅτι εἶχε δεχθῆ ἐπιμόνως προτροπὰς φίλων νὰ παραδώσῃ ἐγγράφως «τὰς εἰς τὸ κοινὸν διαλέξεις», καὶ οὕτω συνέταξε τρεῖς λόγους, τοὺς ὁποίους ἐξέδωσεν εἰς ἐνιαίαν συλλογὴν. Ἐὰν οἱ λόγοι εἶχον καταγραφῆ πρωύτερα ἀντοτελῶς, κατὰ τὴν σύνδεσιν πρέπει νὰ ὑπέστησαν κάποιαν διασκευὴν, καὶ περὶ τούτου συνάγεται πλὴν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὰς πρώτας λέξεις τοῦ τρίτου ἐξ αὐτῶν ὅπου λέγεται, «τρίτον ἐπὶ τοῖς προλαβοῦσί μοι δυσὶ λόγοις τουτονὶ συντάττων». Σημειωτέον ὁμοίως

12. Λόγος 3, προοίμιον, PG 86/1, 1357ε.

ὅτι εἰς τὰ ὀλίγα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα διατηροῦν τὴν συλλογὴν, μεταξὺ τοῦ α' καὶ τοῦ β' λόγου παρεμβάλλονται δύο ἄλλα κείμενα τοῦ Λεοντίου, ἢ θεωρούμενα ὡς τοῦ Λεοντίου, ἢ *Ἐπίλυσις* καὶ τὰ *Τριάκοντα Κεφάλαια*. Οἱ τρεῖς λόγοι ἔχουν χωριστοὺς τίτλους ἀπὸ τὴν χειρὰ τοῦ Λεοντίου, ἀλλὰ τοῦ συνόλου τῆς συνθέσεως δὲν διεσώθη ἐνιαῖος τίτλος, ὁ δὲ ὑφιστάμενος τίτλος *Λόγοι τρεῖς κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχανιστῶν* ὀφείλεται εἰς τὸν ἐκδότην τῆς λατινικῆς μεταφράσεως Canisius, ὁ ὁποῖος τὴν διετύπωσε βάσει τοῦ τίτλου τοῦ α' λόγου. Ἄν θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι ὁ Λεόντιος εἶχε δώσει τίτλον εἰς τὸ σύνολον, αὐτὸς θὰ ἠδύνατο νὰ συναχθῆ ἀπὸ τὰς ἐκφράσεις τῆς προθεωρίας «Υποτυπώσεις ἀποριῶν καὶ λύσεων»¹³. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὁμοῦς ὅτι ὁ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως, γράφων περὶ τὸ 730, ἀναφέρει τὰ ἔργα τῆς συλλογῆς ταύτης ὡς *Λεόντεια*¹⁴, δεικνύεται ὅτι ἡ συλλογὴ δὲν ἔφερεν ἄλλον γενικὸν τίτλον πλὴν τούτου, ὑπὸ τὸν ὁποῖον μάλιστα φέρονται εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Λεοντίου.

Ὁ πρῶτος λόγος τιτλοφορεῖται *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ἐναντίας δοκίσεως Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς*¹⁵. Συμφώνως πρὸς τὰ λεγόμενα εἰς τὴν προθεωρίαν, ἡ πραγματεία αὐτὴ ἦτο διηρημένη ὑπὸ τοῦ Λεοντίου εἰς κεφάλαια (ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν), ἀλλ' ἡ διαίρεσις δὲν ἐσημειώθη εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ Α. Μαί καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν PC, ἂν καὶ παραδίδεται διὰ τῶν χειρογράφων. Εἰς τὴν πραγματείαν δεικνύεται ὅτι αἱ δύο αἱρέσεις παρὰ τὰς ἀντιθέσεις τῶν ἐκκινουῦν ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἐσφαλμένων προϋποθέσεων καὶ ἐμφανίζουσι τὰς αὐτὰς ἀδυναμίας. Εἰς τὸ τέλος αὐτῆς εἶναι προσηρητημένον ἓν ἀνθολόγιον περιέχον 82 ἀποσπάσματα πατερικὰ, ἰδιαίτερος τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη μόνον εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Turianus ὑπὸ τοῦ Canisius.

Ὁ δεύτερος λόγος, στρεφόμενος εἰδικῶς κατὰ τῶν Ἀφθαρτοδοκητῶν, τιτλοφορεῖται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως *Διάλογος κατὰ Ἀφθαρτοδοκητῶν*¹⁶, οἱ ὁποῖοι «ἀνθίσταντο» κατὰ τῶν δύο φύσεων καὶ ἠρνοῦντο τὴν διαφορὰν αὐτῶν μετὰ τὴν ἔνωσιν. Εἰς τὸν διάλογον, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ συγγραφέως ὁ μὲν Ἀφθαρτοδοκῆτης ἐσημειώνετο δι' ἀστερίσκου, ὅστις ὑπηνίσσετο τὴν ἀστάθειαν τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ὁ δὲ Ὁρθόδοξος διὰ σταυροῦ, ὁ ὁποῖος ἐδήλωνε τὴν ἐξόπλισιν τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ διὰ τοῦ τροπαίου τῶν Χριστιανῶν. Ὁ λόγος κατακλείεται δι' ἐνὸς ἀνθολογίου ἐξ 27 ἀποσπασμάτων πατερικῶν εἰλημμένων ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, τοῦ Ἀθανασίου, τῶν Καππαδοκῶν, τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Ταῦτα ὁμοῦς ἐπίσης δὲν ἔχουν συμπεριληφθῆ εἰς τὴν ἔκδοσιν, πλὴν τοῦ σχετικοῦ μὲ τὰς «χρήσεις» προοιμίου καὶ τριῶν ἐξ αὐτῶν.

Ὁ τρίτος λόγος, στρεφόμενος κατὰ τῶν Νεστοριανῶν ἐπιγράφεται *Φωρὰ καὶ θριαμβὸς τῆς ἀσεβείας τῶν Νεστοριανῶν*¹⁷. Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸν λό-

13. Προθεωρία 86/1, 1268B.

14. «Ὅθεν καὶ Λεόντεια ἐκ τούτου τὸ βιβλίον ἐκλήθη». *Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων*, PC 98,72.

15. Πληρέστερον «τῆς κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀνθρωπότητα ἐναντίας δοκίσεως Νεστορίου τε καὶ Εὐτυχοῦς ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ».

16. Κατ' ἀκρίβειαν. «Πρὸς τοὺς ἐξ ἡμῶν προσθεμένους τῇ κατεσθαρμένη γνώμῃ τῶν Ἀφθαρτοδοκητῶν διάλογος».

17. «Τῆς ἀπορρήτου καὶ ἀρχειδεστερας τῶν Νεστοριανῶν ἀσεβείας καὶ τῶν ταύτης πατέρων φωρὰ καὶ θριαμβός».

γον τοῦτον, ὁ ὁποῖος εἶναι διηρημένος εἰς 43 σύντομα κεφάλαια, ἀνευρίσκει τὰς ρίζας τῆς διδασκαλίας τοῦ Νεστορίου εἰς τὰς δοξασίας τῶν προδρόμων τοῦ Παύλου Σαμοσατέως, Λιοδώρου Ταρσοῦ καὶ Θεοδώρου Μοψουεστίας, κατοχυρώνων τὴν ἀποψίν του μὲ ἐν προσηρητημένον ἀνθολόγιον ἀποσπασμάτων ὀρθοδόξων συγγραφέων, καὶ δὴ τῶν Καππαδοκῶν. Τὰ ἀνθολόγια ἔχουν ἐκδοθῆ μερικῶς μόνον.

Δύο σημαντικαὶ ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις ἐπιτρέπουν τὴν κατὰ προσέγγισιν χρονολόγησιν συντάξεως τῶν πραγματειῶν. Ὁ δεύτερος λόγος, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἀφθαρτοδοκῆτας, προϋποθέτει τὴν προσχώρησιν πολλῶν Ὀρθοδόξων εἰς τὴν κίνησιν αὐτῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προφανῶς ἀπῆται χρόνον μιᾶς δεκαετίας τουλάχιστον ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἀφθαρτοδοκητισμοῦ, αἰρέσεως ἐκδηλωθείσης εἰς τὴν Αἴγυπτον περὶ τὸ 520 δι' ἐπιστολῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ Ἀλικαρνασσοῦ πρὸς τὸν φίλον του Σεβῆρον Ἀντιοχείας. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ ἀνθολόγιον, τὸ ὁποῖον εἶναι προσηρητημένον εἰς τὸν ἴδιον λόγον, περιέχονται ἀποσπάσματα ἐξ ἔργων τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἐνῶ εἰς τὸν πρῶτον λόγον¹⁸ ἀναφέρονται χωρία τοῦ «μεγάλου Διονυσίου» πρὸς κατοχύρωσιν τῶν λεγομένων. Εἶναι ἡ πρώτη φορά κατὰ τὴν ὁποῖαν μνημονεύονται τὰ συγγράμματα τοῦ μυστηριώδους τούτου προσώπου, τὸ ὁποῖον ὁ Λεόντιος ταυτίζει μὲ τὸν ἀρχαῖον μαθητὴν τοῦ Παύλου. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν διάσκεψιν τοῦ 532 ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ὑπάτιος ἀπέρριψε τὴν αὐθεντίαν τῶν συγγραμμάτων τούτων, τὰ ὁποῖα προεβάλλοντο ὑπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν συνομιλητῶν, εἶναι προφανές ὅτι ὁ λόγος οὗτος ἐγράφη πρὸ τῆς διασκέψεως, ἀλλ' ὄχι πολὺν χρόνον προηγουμένως· ἴσως δηλαδὴ κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔτος 532.

Ἐπομένως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ σύνδεσις τῶν τριῶν λόγων ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἢ κατὰ τὰ δυὸ ἢ τρία ἐπόμενα ἔτη.

Ἄλλο ἔργον τοῦ Λεοντίου εἶναι ἡ *Ἐπίλυσις τῶν Συλλογισμῶν Σεβήρου*, ἡ ὁποία εἶναι διάλογος μεταξὺ ἐνὸς Ὀρθοδόξου καὶ ἐνὸς Σεβηριανοῦ μονοφυσίτου, Ἀκεφάλου, ὅστις κατ' ἐσωτερικὰς ἐνδείξεις ἦτο διηρημένος εἰς κεφάλαια¹⁹. Ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Λεοντίου Βυζαντίου τοῦ Ἐρημίτου, συνάγεται πλὴν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὰ λεγόμενα εἰς τὸ προοίμιον αὐτοῦ, καθ' ὃ οἱ «ἐφευρεταὶ κακῶν» Μονοφυσῖται ἀντέδρασαν πρὸς τὰ λεγόμενα εἰς τὸν πρῶτον λόγον του κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανιστῶν, ὁ δὲ Σεβήρος συμφώνως πρὸς τὴν ἐνδειξίν του τίτλου ἀπήντησε πρὸς τὸν Λεόντιον διὰ σειρᾶς συλλογισμῶν. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι ἐβράδυνε πολὺ ἡ ἀντίδρασις τοῦ Σεβήρου, εἶναι εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Ἐπίλυσις συνετάχθη περὶ τὰ 535, πάντως δὲ μετὰ τὸ 533, ὅτε ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως ὁ θεοπασχιστικὸς τύπος «τὸν ἕνα τῆς Τριάδος πεπονθέναι σαρκί», τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὁ Λεόντιος, ἀλλ' ὄχι εἰς τὰ προηγούμενα συγγράμματά του.

Ἡ προέλευσις τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον *Κατὰ τῶν Ἀπολιναριστικῶν ψευδῶν*²⁰ ἀμφιβύλλεται. Πρόκειται κατ' οὐσίαν περὶ ἐνὸς ἀνθολογίου 40 ἀποσπα-

18. PG 86/1, 1288C καὶ 1304D.

19. PG 86/2, 1936C.

20. «Πρὸς τοὺς προσφέροντας ἡμῖν τινὰ τῶν Ἀπολιναρίου ψευδῶς ἐπιγεγραμμένα εἰς ὄνομα τῶν ἁγίων πατέρων».

μάτων ἐξ ἔργων τριῶν Ἀπολιναριστῶν συγγραφέων τοῦ Ἀπολιναρίου (14 ἀποσπάσματα), τοῦ Οὐαλεντίνου (2) καὶ τοῦ Τιμοθέου Βηρυτοῦ (24). Ἡ ἀξία τοῦ ἀνθολογίου τούτου εἶναι διττή· πρῶτον διότι διέσωσε μίαν ἀξιόλογον συλλογὴν ἀπολιναριστικῶν κειμένων, τὰ ὅποια συμβιβάζουν εἰς τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τῆς αἵρέσεως, καὶ δεύτερον διότι διέπεται ἀπὸ μίαν ἀρχὴν σοβαρᾶς κριτικῆς. Ὁ συντάκτης δὲν προσέφερε τίποτε ἄλλο πέραν ὀλίγων στίχων εἰς τὸν πρόλογον καὶ τὸν ἐπίλογον, οἱ ὅποιοι βεβαίως δὲν δύνανται νὰ ὑποδείξουν ἐσωτερικῶς τὸν συγγραφέα.

Ὁ S. Rees καὶ προσφάτως ὁ Ἡλ. Φρατσεά ἀποδίδουν αὐτὸ εἰς τὸν Ἰωάννην Σκυθοπόλεως· τὸ προσαγόμενον ὁμῶς ἀπὸ τὸ *Κατὰ Μονοφυσιτῶν* ἔργον τοῦ Ἱεροσολυμίτου χωρίον «Ἰωάννης δὲ ὁ Σκυθοπόλεως ἐπίσκοπος, φιλοπονήσας ἐν τοῖς παλαιωτάτοις Ἀπολιναρίου συγγράμμασιν, εὗρεν ἐπὶ λέξεως τὴν χρῆσιν»²¹, ἴσως ἀποδεικνύει τὸ ἀντίθετον, διότι προϋποθέτει ὅτι ὅπως οἱ Ῥωμαῖοι ἐρευνήσαντες εὗρον ὅτι τὸ ἀμφισβητούμενον χωρίον δὲν εἶναι τοῦ πάπα Ἰουλίου, οὕτω καὶ ὁ Ἰωάννης ἐρευνήσας εὗρε τὸ χωρίον εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀπολιναρίου· τοῦτο ὁμῶς ἐγένεν εἰς εἰδικὴν περίπτωσιν καὶ ἄρα ἐκτὸς τοῦ ἀνθολογίου τούτου.

Βεβαίως ἡ χειρόγραφος παράδοσις, ἀποδίδουσα τὸ ἔργον εἰς τὸν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, εἶναι πολὺ πτωχὴ, διότι συνίσταται εἰς ἓν μόνον χειρόγραφον. Ἀλλὰ πάντως ἡ στάσις τοῦ Λεοντίου Βυζαντίου τοῦ Ἐρημίτου²² ταιριάζει μὲ τὴν τοῦ παρόντος συγγραφέως καὶ γενικῶς δὲ ἡ ἐπιμελὴς κατάρτισις ἀνθολογίου εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ τρόπου ἐργασίας τοῦ Λεοντίου· εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι οὗτος κατήρτισε τὸ ἀνθολόγιον, χωρὶς πάντως νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ Ἰωάννου Σκυθοπόλεως. Πάντως ἡ συλλογὴ κατηρτίσθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λεοντίου, διότι παρατίθεται εἰς αὐτὸ ἀπόσπασμα, τὸ ὅποιον κατὰ τὸν τίτλον τοῦ προέρχεται ἀπὸ παλαιὸν αὐτόγραφον εὑρεθὲν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἐπισκόπου Σιδῶνος Ἀνδρέου, ὅστις μνημονεύεται ὡς παρὼν εἰς τὴν συνοδὸν τῆς Τύρου κατὰ τὸ 518²³.

Τὰ ἄλλα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου ἐκδιδόμενα ἔργα θὰ ἐξετασθοῦν εἰς ἄλλην συνάφειαν κατωτέρω, ἤτοι εἰς τὸ τμήμα περὶ τοῦ Λεοντίου Ἱεροσολυμίτου (*Κατὰ Μονοφυσιτῶν*, *Κατὰ Νεστοριανῶν*, *Τριάκοντα κεφάλαια*), περὶ Λεοντίου Σχολαστικοῦ (*Σχόλια*) καὶ περὶ Λεοντίου πρεσβυτέρου (ὁμῆλαι).

Διδασκαλία

Τὸ ἔργον τοῦ Λεοντίου ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἐρανιστικόν, ὡς τὸ τοῦ συγχρόνου του Προκοπίου τοῦ Γαζαίου εἰς τὴν ἑρμηνευτικὴν ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητά εἶναι συνθετικόν καὶ εἰς μερικὰ σημεῖα πρωτότυπον. Ἐπέλεξε τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων καὶ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων ἐπὶ τῆς χριστολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς τριαδολογίας,

21. PG 86/1, 1865 BC.

22. *Φωρὰ καὶ θρίαμβος*, PG 86/1, 1377.

23. *Mansi* 7, 1082. Τὸ ἀπόσπασμα PG 86/2, 1969C.

εἰς τὰς ὁποίας δηλώνει αἰωνίαν πίστιν· «ἡμᾶς δ' αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ τε ἀναρτήσομεν καὶ τῶν μακαρίων ἐλπίδων ἐχόμενοι οὐποτε λήξομεν ὧν τε ἔσχον οἱ Πατέρες ἡμῶν καὶ ἡμῖν ταύτας φίλανθρώπως λίαν διὰ τῶν ἐν μέσῳ παρέπεμψαν καὶ μεταπαρέδωσαν, τοῦτο μόνον παρ' ἡμῶν ἐκβιβάζοντες, ἀπρόσκοπον αὐτῶν φυλάττειν τὴν παρακαταθήκην· ἀμειψτόν τε καὶ ἀπλήθυντον φυλάττουσα ἡ ἀγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία διατελεῖ καὶ διατελέσει μέχρι τῆς μεγάλης ἐπιφανείας τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»²⁴. Ἰδιαιτέρως ἠρέσκετο εἰς τοὺς μεγάλους Καππαδόκας, οἱ ὅποιοι ἦσαν καὶ κατὰ τὴν δογματικὴν μετριοπάθειαν πρόδρομοι αὐτοῦ. Μὲ τὰ στοιχεῖα δὲ ταῦτα συνέθεσε σύστημα χριστολογίας ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ δόγματος τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Χαλκηδόνας ἐναντίον τῶν δύο ἄκρων, τῶν παραγόντων τῆς Ἐναντίας Δοκίσεως. Δύναται νὰ θεωρηθῆ εἰς τοῦτο πρόδρομος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἂν καὶ ὁ τελευταῖος ὑπῆρξε συστηματικώτερος συλλέκτης καὶ περισσότερον δέσμιος τῶν πηγῶν του.

Διὰ νὰ ἐπιτύχη εἰς τὸ ἔργον του ὁ Λεόντιος προσέφυγεν εἰς τὴν βοήθειαν τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου, ἡ ὁποία δὲν περιεφρονεῖτο μὲν καθ' ὀλοκλήριαν ἀπὸ τοὺς παλαιότερους Πατέρας, ἀλλ' ἐχρησιμοποιεῖτο σποραδικῶς καὶ ἄνευ συστήματος. Ἄλλοτε οἱ κριτικοὶ ἐδέχοντο ὅτι ἡ προσπάθειά του ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν μέθοδον καὶ ὅτι ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασίν της, ἐνῶ τώρα μερικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι οὗτος ἐγνώρισε τὸν Ἀριστοτέλη μόνον μέσῳ τῶν Νεοπλατωνικῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Πορφυρίου, ἀλλὰ καὶ αἱ δύο γνῶμαι προϋποθέτουν μακρὰν καὶ συστηματικὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ἐπιδοθῆ ὁ Λεόντιος, κατὰ τὴν βεβαίωσίν του, τὴν ὁποίαν εἶδομεν ἀνωτέρω· «μηδὲ τῆς ἔξω παιδείας μετεσχῆκαμεν»²⁵. Αἱ φιλοσοφικαὶ δοξασίαι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δὲν ἦσαν οὔτε πλατωνικαὶ οὔτε ἀριστοτελικαὶ, ἀλλ' ἦσαν ἐκλεκτικαὶ καὶ ἐπλήρωνον τὴν ἀτμοσφῆραν τόσον, ὥστε πᾶς μορφωμένος ἄνθρωπος νὰ δύναται νὰ γνωρίσῃ πολλὰ στοιχεῖα των, ἀκόμη καὶ χωρὶς νὰ ἔχη σπουδάσει φιλοσοφίαν, ὅπως συμβαίνει συχνάκις καὶ σήμερον. Δὲν ἀποκλείεται ἡ πιθανότης νὰ εἶχε μελετήσει ὁ Λεόντιος μερικά φιλοσοφικὰ συγγράμματα, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος, τὸν ὁποῖον φαίνεται ν' ἀκολουθῆ εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν, καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν. Πάντως, ἀφαιροῦντες ἀπὸ τὴν συλλογὴν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λεοντίου τοῦτου ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται γενικώτερον εἰς τὸν Λεόντιον τὸν Ἱεροσολυμίτην, ὡς καὶ τὰ Τριάκοντα κεφάλαια, δὲν δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ σχολαστικισμοῦ αὐτοῦ.

24. *Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχανιστῶν*, Λόγος 3, PG 86/1, 1384A.

25. *Προθεωρία τοῦ Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχανιστῶν*, PG 86/1, 1268B.

Κίριον μέλημα τοῦ Λεοντίου ὑπῆρξεν ἡ διευκρίνησις τῶν χριστολογικῶν ὄρων. Αἱ ἀκραῖαι μερίδες τῆς ἐποχῆς του ἔτεινον ν' ἀπορρίψουν τὸ δόγμα τῆς εἰς ἓν πρόσωπον ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων, δηλαδὴ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνας. Ὁ Νεστοριανισμὸς, ἐκκινῶν ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὰς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ καὶ ταυτίζων τοὺς ὄρους φύσις καὶ ὑπόστασις, ἠναγ-

κάζετο να παραδεχθῆ δύο ὑποστάσεις, εἰς τὸν Χριστόν. Ἐπομένως διέλυε τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεανθρώπου. Ὁ Μονοφυσιτισμός, ἐκκινῶν ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἐνιαίαν ὑπόστασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπίσης ταυτίζων τοὺς ὄρους φύσις καὶ ὑπόστασις, ἠναγκάζετο νὰ παραδεχθῆ μίαν φύσιν ἐπομένως κατέστρεψε τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεανθρώπου. Εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν αἰρετικῶν ὁ Λεόντιος διέβλεπε τάσεις παραχωρήσεων πρὸς τὰς ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ κινήσεις τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Ἑθνικῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν συνεχώρουν τὴν περὶ τοῦ Θεανθρώπου ἰδέαν, καὶ ἐκβολῆς ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὰ δύο στοιχεῖα, τοῦ θείου ἢ τοῦ ἀνθρωπίνου. Ἡ ἀπόφασις τῆς Χαλκηδόνας ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἀρχικῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ Λεόντιος μὲ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδόν του διακρίνων καὶ ἀναλύων τὰς θεολογικὰς ἐννοίας μὲ ἀσυνήθιστον λεπτότητα καὶ δύναμιν, κατάρθωσε νὰ προσδώσῃ εὐπρόσδεκτον μορφήν εἰς τὸ δόγμα τοῦτο καὶ νὰ συνθέσῃ σύστημα ὑπερπηδῶν τὰς ἀντιφάσεις.

Διὰ τοῦτο πρωτίστως διετύπωσε τὰς ἀκριβεῖς ἐννοίας τῶν ὄρων *οὐσία φύσις εἶδος ὑπόστασις πρόσωπον ἐνυπόστατον* κατὰ τὰ ἀντικείμενα ἀναφορᾶς των. Γενικῶς οὐσία σημαίνει τὸ εἶναι ἢ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὄντων, ὅπερ σημαίνει καὶ ὁ ὄρος φύσις. Διάφορος ἂν αὐτῶν εἶναι ὁ ὄρος ὑπόστασις, ὁ ὁποῖος σημαίνει τὸν ἰδιαιτερόν τρόπον ὑπάρξεως, ὡς καὶ ὁ ὄρος πρόσωπον²⁶. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ χωρίον «τῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως ἡγουν πρόσωπον καὶ φύσεως»²⁷. Οὐσία καὶ φύσις εἶναι τὸ εἶδος, ὑπόστασις καὶ πρόσωπον εἶναι τὸ ἄτομον κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ὀρολογίαν.

Κατ' ἀρχὴν ὁ Λεόντιος ἐτόνισεν ὅτι ὁ Λόγος προσέλαβεν ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ ἀποκαθάρῃ τὸ ὅμοιον μὲ τὸ ὅμοιον κατὰ τὴν κλασικὴν ἑλληνικὴν, ἀλλὰ καὶ καππαδοκικὴν ἔκφρασιν «ὄλον ἄνθρωπον, τὸν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς λογικῆς τε καὶ νοεράς συγκείμενον, οὐσιωδῶς προσλαβὼν, ὄλου ἀνθρώπου τὴν σωτηρίαν εἰργάσατο, τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον ἀποκαθαίρων»²⁸. Οὕτως ἀπέκλειε τὰς ἀπολιναριστικὰς δοξασίας.

Ἐπειτα κατωχύρωσε τὸν ὄρον τῆς Χαλκηδόνας. Ἐνῶ αἱ δύο αἰρετικαὶ μερίδες ἐθεολόγουν βάσει τῆς ταυτότητος φύσεως καὶ ὑποστάσεως (ὅπου φύσις, ἐκεῖ καὶ ὑπόστασις), ὁ Λεόντιος κατὰ τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω διέκρινε τὰς δύο ἐννοίας, ὅπως καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς Χαλκηδόνας. Κατ' αὐτόν, ἐπειδὴ φύσις εἶναι ἡ καθόλου ὑπαρξίς τοῦ πράγματος, ὑπόστασις δὲ ἡ καθ' ἑαυτὸ ὑπαρξίς, χρησιμοποιοῦμεν τὴν ἀντωνυμίαν εἰς μὲν τὰς φύσεις «ἄλλο καὶ ἄλλο», εἰς δὲ τὰς ὑποστάσεις «ἄλλος καὶ ἄλλος». Ἐπομένως, ἂν δεχθῶμεν δύο φύσεις, δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ δεχθῶμεν καὶ δύο ὑποστάσεις. Ἡ θεία φύσις εἶναι αἰντοτελής καὶ πάντοτε τελεία, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη εἰς τὴν συνήθη αὐτῆς κατάστασιν δὲν εἶναι τελεία καὶ θὰ ἐλέγομεν ὅτι τότε δὲν ἀποτελεῖ ὑπόστασιν ἢ προσωπικότητα, ἀλλ' ἄτομον. Τὸ ἄτομον εἶναι δεμένον μὲ τὴν φύσιν, ἀποτελοῦν ὑπαρξίν εἰς τὴν ὁποίαν

26. Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἐὐπχιανιστῶν 1, PG 86/1, 1277-1280 κἀ.

27. Ἐπίλυσις, PG 86/2, 1924.

28. Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἐὐπχιανιστῶν 2, PG 86/1, 1325.

συγχέονται ή φύσις και ή προσωπικότης· διὰ νά μεταβληθῆ δὲ τὸ ἄτομον εἰς ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν, πρέπει νά προηγηθῆ ἀρνήσις τῆς ἰδίας θελήσεως και ὑποταγή εἰς ὑψηλότεραν ὑπόστασιν. Μὲ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ λοιπὸν ἠνώθη μία ἀπλή ἀνθρωπίνη φύσις, ἕν ἄτομον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποτελέσει ἰδίαν ὑπόστασιν. Ὁ Λεόντιος καλεῖ τοῦτο δι' ἐνὸς ὄρου χρησιμοποιοῦμένου και ἀπὸ ταῖς Νεοπλατωνικοῦς μὲ ἄλλην ἐννοίαν, «ἐνυπόστατον». Εἶναι λοιπὸν ἐνυπόστατον μία φύσις ἀπλή, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἐντὸς μιᾶς ὑποστάσεως ἄλλης φύσεως και δὲν δύναται νά ὑπάρξῃ ἐκτὸς αὐτῆς χωρὶς νά ἐξαφανισθῆ. Οὕτως αἱ δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ, θεία και ἀνθρωπίνη, διαμορφώνουν μίαν ὑπόστασιν, μίαν μόνην προσωπικότητα²⁹.

Πρὸς ἐξεικόνισιν τοῦ πράγματος ἔφερε τὸ παράδειγμα τῆς ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἕν πρόσωπον· σῶμα και ψυχὴ, ὅταν δὲν εἶναι ἠνωμένα, δηλαδὴ μετὰ θάνατον, ἀποτελοῦν δύο χωριστῶς ὑπαρχούσας ὑποστάσεις. ἀλλ' ὅταν εἶναι ἠνωμένα, ἦτοι ἐν τῇ παρουσίᾳ και ἐν τῇ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ζωῇ, ἀποτελοῦν ἕν πρόσωπον μὲ δύο φύσεις³⁰, ὅπως και ὁ Θεάνθρωπος. Οἱ μετριοπαθεῖς Μονοφυσῖται ἐνίσταντο· διατί, ἐνῶ τὸν ἀνθρωπον, ἀποτελούμενον ἀπὸ δύο ἑτερογενῆ στοιχεῖα, ψυχὴν και σῶμα, ὀνομάζομεν μίαν φύσιν, τὸν δὲ Χριστόν, ἀποτελούμενον ὡσαύτως ἀπὸ δύο ἑτερογενῆ στοιχεῖα, δὲν ἐπιτρέπεται νά λέγωμεν μίαν φύσιν; Ὁ Λεόντιος ἀπαντᾷ· διότι ἡ λέξις φύσις εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου δηλώνει τὸ εἶδος τῶν πολυαρίθμων ἀνθρωπίνων ἀτόμων, ἐνῶ, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Χριστοῦ, ὅπου δὲν ὑπάρχει εἶδος, διότι οὗτος εἶναι εἰς και μόνος, αὕτη σημαίνει τὴν οὐσίαν³¹.

Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ δὲν ὑπῆρξε ποτὲ καθ' ἑαυτὴν και δὲν προδιεπλάσθη οὔτε προϋπῆρξε τῆς ἐνώσεως³². Ἦλθεν εἰς τὴν ζωὴν συγχρόνως μὲ τὴν ἔνωσιν και δὲν δύναται νά ὑπάρξῃ ἐκτὸς αὐτῆς. Ἡ ἔνωσις τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ διαφέρει τῆς ἐνώσεως τῶν τριαδικῶν προσώπων. Ὑπάρχει δύο μορφῶν ἔνωσις· πρῶτον ἡ εἰς ἕν ἔνωσις ἀριθμοῦ ἀτόμων ἀνηκόντων εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος³³· δεύτερον ἡ λόγω δεσμοῦ τινος εἰς ἕν ἔνωσις ἀριθμοῦ ἀτόμων ἀνηκόντων εἰς διάφορα εἶδη³⁴. «Ἴνα δὲ ἡμῖν γνώριμος ἡ διαφορὰ γένηται τῆς τῶν κατ' οὐσίαν ἠνωμένων και μὴ τρεπομένων πρὸς τὸ ἐκ τῆς ἐνώσεως τρέπεσθαι πεφυκότα, και τὸ μὲν τὸ τῆς προτέρας εἶδος, τὸ δὲ τὸ τῆς δευτέρας ἀποτελέσμα, ἦδη γινέσθω ἡ διαίρεσις ... τῶν δὲ ἐνώσεων και τῶν διακρίσεων διττὸς ὁ λόγος· τὰ μὲν γὰρ ἦνῶται τοῖς εἶδεσι, διήρηται δὲ ταῖς ὑποστάσεσι. τὰ δὲ διήρηται τοῖς εἶδεσιν, ἦνῶται δὲ ταῖς ὑποστάσεσιν»³⁵. Π.χ. τὰ μέλη τῆς ἁγίας Τριάδος εἶναι ἠνωμένα κατὰ τὸ εἶδος και χωρισμένα κατὰ τὴν ὑπόστασιν (πρῶτη μορφή ἐνώσεως)· ὁ Χριστὸς εἶναι ἐνιαῖος κατὰ τὴν ὑπόστασιν, διακεκριμένος κατὰ τὸ εἶδος (δευτέρα μορφή ἐνώσεως). Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην μορφήν ἐνώσεως (σύνθεσιν) εἶναι δυνατόν τὸ ἕτερον στοιχεῖον νά ἀπορροφηθῆ ὑπὸ τοῦ πρώτου, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης δυνατόν νά συγκραθῆ

29. Κατὰ Νεστοριανῶν και Εὐτυχανιστῶν 1, PG 86/1, 1277ε.

30. Κατὰ Νεστοριανῶν και Εὐτυχανιστῶν 1, PG 86/1, 1280. Ἐπίλους, PG 86/2, 1941.

31. Κατὰ Νεστοριανῶν και Εὐτυχανιστῶν 1, PG 86/1, 1292.

32. Ἐπίλους, PG 86/2, 1944-1933.

33. Ἐνωσις εἶδους κατ' Ἀριστοτέλη, Μεταφυσικά 5, 6, 1016b 23-24.

34. Σύνθεσις κατ' Ἀριστοτέλη, Περί γενέσεως και φθορᾶς 1, 10, 3270b 34.

35. Κατὰ Νεστοριανῶν και Εὐτυχανιστῶν 1, PG 86/1, 1301εε.

ἀπλῶς ἢ νὰ διατηρήσῃ μέρος τῆς αὐτοτελείας του. Τοῦτο δὲ τὸ τελευταῖον ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὸ ἐνυπόστατον τοῦ Λεοντίου· τὸ δὲ ἀνθρώπινον στοιχεῖον τοῦ Χριστοῦ ἔχει μὲν ὀλόκληρον τὴν φύσιν του, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ κάτι τὸ αὐτοτελές, ἤτοι ἰδιαίτερον πρόσωπον. Οὕτω τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἶναι καὶ ἓν καὶ δύο· «ἓν μὲν τῇ ἐνώσει, δύο δὲ ταῖς φύσεσιν»³⁶. Ἡ φράσις «μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη» δὲν ἀναφέρεται εἰς οὐσιώδη σύνθεσιν τῶν δύο φύσεων, ἀλλ' εἰς σχέσιν τῶν δύο φύσεων ἐν τῇ ἐνώσει. Δηλαδή οὐσιαστικῶς ὁ Λεόντιος ἀπορρίπτει τὴν φράσιν. Ἄν καὶ τὴν δέχεται ἐρμηνευομένην ὀρθῶς ὑπὸ τὴν ἐννοιαν ὅτι περικλείει τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν δύο φύσεων³⁷.

Ἡ ἐνωσις ἐπέφερεν ἀντίδοσιν ἰδιωμάτων ἢ οἰκειοποίησιν τῶν ἰδιωμάτων τῆς μιᾶς φύσεως ἀπὸ τῆς ἄλλης, ἀλλὰ συγχρόνως ἐκάστη φύσις διετήρησε τὰ ἰδικά της ἰδιώματα. Ἦτο μία ἀπὸ τὰς βασικὰς ἀσυνεπείας τῶν Μονοφυσιτῶν ὅτι, ἐνῶ ἀπέρριπτον τὴν ὑπαρξιν δύο φύσεων, ἐδέχοντο διαφορὰν ἰδιωμάτων τῆς θείας ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ³⁸.

Ἡ ὑπαρξις ἐνιαίας ὑποστάσεως συνάπτει τὰς δύο φύσεις καὶ διαστέλλει τὸν Χριστὸν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐνῶ ἡ ὑπαρξις δύο ἀτρέπτων φύσεων διαστέλλει τὸν Λόγον ἀπὸ τῆς σαρκὸς καὶ τὸν συνάπτει πρὸς τὸν Πατέρα. Εἰς τὴν χριστολογία παρατηρεῖται κάτι τὸ ἀντίθετον ἀπὸ τῶν συμβαινόντων εἰς τὴν θεολογίαν· εἰς τὴν Τριάδα ὑπάρχει ταυτότης φύσεως καὶ ἑτερότης ὑποστάσεων. ἐνῶ εἰς τὸν Χριστὸν ὑπάρχει ἑτερότης φύσεων καὶ ταυτότης ὑποστάσεων³⁹.

Οὕτως ὁ Λεόντιος, χωρὶς νὰ περιπέσῃ οὔτε εἰς τὴν μίαν οὔτε εἰς τὴν ἄλλην αἵρεσιν, ἐνίσχυσε τὴν ἐννοιαν τῆς αὐθυπαρξίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς προσωπικῆς εἰς τὸν Χριστὸν ἐνώσεως. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἤκμαζεν ἡ λεγομένη νεοχαλκηδόνιος θεολογικὴ κίνησις. Ὁ Λεόντιος τιμᾷ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας καὶ χρησιμοποιοῖ πλουσίως γνῶμας του, ἐπίσης δὲ ἀντικρούει τὸν Θεόδωρον Μοψουεστίας· ταῦτα εἶναι δύο τῶν γνωρισμάτων τῆς νεοχαλκηδονίου τύσεως. Ἀλλὰ δὲν προσπαθεῖ νὰ ἀποσιωπήσῃ μέρος τῶν ἀποφάσεων τῆς Χαλκηδόνος, οὔτε χρησιμοποιοῖ ἀδιαφόρως τοὺς ὄρους μία φύσις καὶ δύο φύσεις· ἐπομένως παραμένει σταθερῶς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Χαλκηδόνος.

Ἀπερροφημένος ἐκ τῆς χριστολογίας, ὁ Λεόντιος ὀλίγον ἐνδιαφέρθη διὰ τὴν ἐξέτασιν ἄλλων θεολογικῶν προβλημάτων. Ἀξία σημειώσεως πάντως εἶναι ἡ ἔμφασις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ. «Τὸ πάντων μυστηρίων μυστηριωδέστατον αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, ὃς καὶ τοῖς ἁγίοις Σεραφεῖμ συγκαλύπτεται, πρὸς ὄν... καὶ τὰ τῆδε ὄρα μυστήρια· περὶ οὗ δικαίως ἂν σιγήσῃ πᾶς λόγος, πᾶσα δὲ νοερά κίνησις παύσεται εἰς τὸ ὑπὲρ λόγον καὶ νοῦν χωροῦσα· τὸ δὲ τῶν τοῦ Θεοῦ κρυφίων ἐμφανὲς μυστήριον τοσοῦτον παρ' ἐκεῖνό ἐστιν ἐμφανέστερον, καθ' ὅσον ἂν εἰ τὸ ἐμφανὲς τῆς φύσεως εἰς τὸ ὑπὲρ φύσιν πρόεισιν»⁴⁰. Εἶναι διατύπωσις κυππαδοκικῆς ἀποχρώσεως, ἐνθυμίζουσα ὁμῶς ἐπίσης τὸν Ἀρεοπαγίτην.

36. *Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανιστῶν* 1, PG 86/1, 1293.

37. *Ἐπίλωσις*, PG 86/2, 1929C. «Ἐξέστω καὶ ἡμῖν, ἐπειδὴ Εὐτυχῆς τε καὶ οἱ ἄπ' αὐτοῦ κακῶς ἐχρήσαντο τῇ μιᾷ σεσαρκωμένη, ταύτην παραιτεῖσθαι ἢ μὴ παραιτημένους καὶ αὐτοὺς τὴν ἐν δύο φύσεσιν καταδέχεσθαι».

38. *Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανιστῶν* 1, PG 86/1, 1289C. PG 86/1, 1317-1320.

39. *Ἐπίλωσις*, PG 86/2, 1941.

40. *Ἐπίλωσις*, PG 86/2, 1924.

ΟΙ ΛΟΙΠΟΙ ΧΑΛΚΗΔΟΝΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ἀπὸ τοῦ Μακεδονίου Β' Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ πρώτου αἰστηροῦ Χαλκηδονίου τοῦ 5' αἰῶνος, καὶ ἐξῆς ἔχομεν μίαν ὄχι καὶ τόσον μακρὰν σειράν θεολόγων οἱ ὅποιοι μένουσιν πιστοὶ μέχρι τῶν λέξεων ἀρχικῶς εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ ρεῦμα τῶν Νεοχαλκηδονίων, ὡς συνέβη κυρίως μὲ τὸν Λεόντιον Ἱεροσολυμίτην.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΟΣ Β ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Μακεδόσιος, ἀνεψιὸς τοῦ πατριάρχου Γενναδίου Α', διετέλεσε πρεσβύτερος καὶ σκευοφύλαξ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Διακρινόμενος διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 495 διεδέχθη τὸν ἐκθρονισθέντα Εὐφῆμιον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ὁποῖον διετήρησεν ἐπὶ δεκαῆξ ἔτη. Ἀκολουθῶν ἐν ἀρχῇ μετριοπαθῆ ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν, ὑπέγραψε τὸ Ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, πράγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε τοῦ ἐπέτρεψε τὴν ἀνάληψιν τοῦ θρόνου· ἀλλὰ βαθμιαίως ἐσκλήρυνε τὴν στάσιν του, μέχρις ὅτου, ἀρνηθεὶς ν' ἀποδεχθῆ τὴν εἰς τὸ τέλος τοῦ τρισαγίου ὕμνου προσθήκην τῆς θεοπασχιστικῆς φράσεως «ὁ δι' ἡμᾶς σταυρωθεὶς», ἦλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκθρονισθῆ τὴν 11 Αὐγούστου τοῦ 511. Ἀφοῦ ἐξωρίθη εἰς τὴν Χαλκηδόνα καὶ ἀκολούθως εἰς τὰ Εὐχάϊτα, ἐγκατεστάθη τέλος εἰς τὴν Γάγγραν, ὅπου ἀπέθανε τὸ 516. Τιμᾶται ὡς ἅγιος τὴν 25 Ἀπριλίου, ἡμέραν τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Ὡς εἶναι γνωστὸν, τὴν ὡς ἄνω φράσιν, ἀποτελοῦσαν τὸν πρῶτον θεοπασχιστικὸν τύπον, εἶχεν ἐπινοήσει ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Πέτρος Γναφεύς, εἶχε μεταφέρει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Σεβῆρος, μετέπειτα πατριάρχης Ἀντιοχείας ἐπίσης καὶ εἶχεν υἰοθετήσει ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος. Ἐπειδὴ ὁ Μακεδόσιος τὴν ἀπέρριψεν, ὁ Σεβῆρος τὸν ἐχαρικτήρυσεν ὡς νεστοριανόν.

Ὁ Σεβῆρος τοῦ ἀπέδιδε τὴν κατάρτισιν δύο πατερικῶν ἀνθολογιῶν, τὰ ὅποια ὅμως εἶναι προγενέστερα αὐτοῦ. Τὸ πρῶτον φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ψευδαθανασιανόν, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν πρὸ τῆς Ἐφεσιανῆς Συνόδου (431) περίοδον⁴¹, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι ὀλίγον μεταγενέστερον, ἀλλὰ πάντως τοῦ 5' αἰῶνος⁴². Φαίνεται ὅτι ὁ Μακεδόσιος διέθετεν ἀντίγραφα αὐτῶν τῶν ἀνθολογιῶν καὶ τὰ ἐχρησιμοποίησε, ἴσως δὲ κατὰ κάποιον τρόπον τὰ εἶχεν ἐπεκτείνει μὲ ἰδικῆς του προτιμήσεως χωρία.

Τοῦ ἀποδίδεται ἐπίσης μία συλλογὴ ἐπιστολῶν πρὸς τὸν μονοφυσίτην πατριάρχην Πέτρον Γναφέα περὶ τῆς ὡς ἄνω προσθήκης εἰς τὸν Τρισαγιὸν ὕμνον, ἀλλ' αὐτὰ πρέπει νὰ συνετάχθησαν ὑπ' ἄλλων, καὶ δὴ μοναχῶν.

Βλ. Cod. Laurent. IV, 23.
Ἴσως τοῦ νεστοριανοῦ
Ἰωάννου ἐπισκόπου Αἰ-
γῶν.

ΙΩΑΝΝΗΣ Β΄ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΗΛΙΑΔΟΚΗΣ

Ἄνελαβε τὴν πατριαρχίαν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 518 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου Α΄ ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ἀνιστασιίου. ἡ δὲ πατριαρχεῖα του, ἂν καὶ πολὺ σύντομος ἀπὸ Ἀπριλίου 518 μέχρι Φεβρουαρίου 520, ὑπῆρξε πολὺ ἀποτελεσματικὴ. Μετὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἰουστίνου Α΄ καὶ τοῦ ἀνεμιοῦ του Ἰουστινιανοῦ ὡς διαδόχοι συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἡ ὁποία ἦρε τὸ ἀκακιστικὸν σχίσμα δι' ἀποσάσεως μὴ σωζομένης αὐτοτελῶς⁴³, ἀλλὰ περιλαμβανομένης εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὸν πάπαν Ὁρμίσδαν, ἡ ὁποία πάλιν ἀποτελεῖ ἀναμόρφωσιν τῆς ὁμολογίας τοῦ Ὁρμίσδα. Ὁ Ἰωάννης ἀφαιρεῖ τοὺς ὑπαινιγμοὺς τοῦ Ὁρμίσδα περὶ κυριαρχίας τῆς Ρώμης ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ὡς καὶ τῶν λοιπῶν βεβαίως), διὰ τῆς ὀνομαστικῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰς τέσσαρας Οἰκουμενικὰς Συνόδους, καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν τετάρτην, τῆς ὁποίας ὁ 28^{ος} κανὼν ἀπέδιδε ἴσα δικαιώματα εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν τῆς Ρώμης, καὶ διὰ τῆς δηλώσεως του ὅτι τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Νέαν Ρώμην ἐθεώρει ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ Ἰωάννης προσεφωνήθη ἀπὸ τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαὸν τῆς Ἀντιοχείας «πατὴρ πατέρων, ἀρχιεπίσκοπος καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης», τὸ 518, ἤτοι ἑβδομήκοντα περίπου ἔτη, πρὶν εἶς ἄλλος Ἰωάννης, ὁ Δ΄ ὁ Νηστευτῆς, προσλάβῃ τὸν τίτλον αὐτὸν συνοδικῶς. Ἐορτάζεται ὡς ἅγιος τὴν 25 Αὐγούστου.

Ἑλληνιστὶ σώζονται μία ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἱεροσολύμων καὶ μία πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον Ἰύρου, λατινιστὶ δὲ ἔξ ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν πάπαν Ὁρμίσδαν.

ΥΠΑΤΙΟΣ ΕΦΕΣΟΥ

Ὁ Ὑπάτιος διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανίζεται εἰς τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Σάβα ἔργον τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου⁴⁴, κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ ὁποίου οὗτος φέρεται νὰ ὑποδέχεται κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ τὸν ἡγούμενον τῆς Μεγάλης Λαύρας Σάβαν μαζὶ μὲ τὸν πατριάρχην Ἐπιφάνιον καὶ τὸν παπᾶν Εὐσέβιον. Τὸ γεγονὸς ὅτι φέρεται τρίτος εἰς τὴν σειράν, κατὰ τὴν διήγησιν αὐτὴν, μετὰ τὸν ἀπλοῦν πρεσβύτερον Εὐσέβιον, δεικνύει ὅτι δὲν εἶχεν ἀκόμη καταλάβει δεσπόζουσαν θέσιν εἰς τὸν κύκλον τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ κατέλαβε πολὺ σύντομως.

Εἰς τὴν διάσκεψιν τοῦ 532 κατεῖχε κυρίαρχον θέσιν ὡς τρόπον τινὰ θεολογικὸς ἀντιπρόσωπος τοῦ αὐτοκράτορος. Ὅταν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Μονοφυσιτῶν προσήγαγον κατ' αὐτὴν τὴν διάσκεψιν μαρτυρίας ἀπὸ τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών των, ὁ Ὑπάτιος ἠμφεσβήτησε τὴν γνησιότητα τῶν κειμένων αὐτοῦ, ὡς ἐκτίθεται εἰς ἄλλην συνάφειαν τοῦ παρόντος ἔργου. Εὐθύς μετὰ τὴν διάσκεψιν ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ υἰοθέτησεν ἐπισημῶς τὸν δεῦτερον Θεοπασχιστικὸν τύπον, «τὸν ἕνα

43. Βλ. ἄνωτέρω, κεφάλαιον περὶ Συνόδων.

44. *Βίος Σίββα* 71.

τῆς τριάδος πεπονθέναι σαρκί», διὰ διατάγματος, ἀνέθεσε δὲ εἰς τὸν Ὑπάτιον νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ρώμην μαζί με τὸν ἐπίσκοπον Φιλίππων Δημήτριον, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ συμφωνίαν τοῦ πάπα Ἰωάννου Β' ἐπὶ τῆς διατυπώσεως ταύτης. Ὁ πάπας ὄχι μόνον δὲν ἀπεδέχετο ἀρχικῶς τὸν τύπον τοῦτον, ἀλλὰ καὶ εἶχε δεχθῆ εἰς τὸ περιβάλλον του μοναχοῦς τῆς Μονῆς Ἀκοιμητῶν Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὅποιοι ἠρνοῦντο ὅτι ὁ Χριστὸς ἦτο εἰς τῆς Τριάδος καὶ ἐδέχοντο ὅτι ἡ Μαρία δὲν ἦτο ἀληθῆς μήτηρ τοῦ Θεοῦ· ἄρα ἐνεστοριάνιζον. Ὁ πάπας μετεπείσθη διὰ τῶν λόγων τῶν δύο τούτων ἱεραρχῶν καὶ ἀπέστειλε δι' αὐτῶν ἐπιστολὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπαινεῖ τούτους καὶ ἐκφράζει τὴν συμφωνίαν του μετὰ τὸν θεοπασχιστικὸν τύπον. Μετέσχεν ἐπίσης εἰς τὴν ὑπὸ τὸν πατριάρχην Μηνῶν συνελθοῦσαν σύνοδον κατὰ τὸ 536, ἐν τῇ ὁποίᾳ αὐτὸς ἀπήγγειλε τὴν ἀπόφασιν περὶ τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἀνθίμου πρώην Κωνσταντινουπόλεως ὡς μονοφυσίτου. Κατὰ τὸ ἔτος 541 ἐμφανίζεται ἄλλος ἐπίσκοπος Ἐφέσου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει προφανῶς ὅτι αὐτὸς εἶχεν ἀποθάνει. Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Ὑπατίου εἶναι πολὺ μικρὸν. Μία *Διάταξις* αὐτοῦ περὶ ταφῆς διεσώθη εἰς ἐπιγραφὴν ἐπὶ λίθου. Τονίζεται εἰς αὐτὴν τὸ χρέος περὶ τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν, καὶ δὴ δωρεάν.

Ἀπὸ τὸ ἔργον του *Σύμμικτα ζητήματα*, τὸ ὁποῖον ἀφιερῶτο εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἀδραμυττίου Ἰουλιανόν, σώζεται ἐκτενὲς ἀπόσπασμα περὶ εἰκόνων, ἀποτελοῦν τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ α' βιβλίου αὐτοῦ. Παραδόξως χρησιμοποιοεῖ περὶ τῶν εἰκόνων τὴν συμβολικὴν διονυσιανὴν ὁρολογίαν.

Ἰκανὰ ἐρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα, σωζόμενα διὰ Σειρῶν εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, εἰς τοὺς Δώδεκα προφήτας καὶ εἰς τὸν Λουκᾶν τοῦ Νικήτα, δεικνύουσιν ὅτι εἶχε συντάξει ὑπομνήματα ἢ ὁμιλίας εἰς τὰ βιβλία αὐτά, τουλάχιστον εἰς τὸ Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον.

Τὰ ἐλάχιστα δείγματα γραπτῶν του καὶ αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς συμμετοχῆς του εἰς συζητήσεις καὶ διαλόγους παρουσιάζουν θεολόγον μετὰ διαλεκτικὴν ἰκανότητα, ἀρίστην γνῶσιν τῆς χριστιανικῆς γραμματείας καὶ κριτικὸν πνεῦμα. Ἡ ὄλη δραστηριότης του φανερῶνει ὅτι ἦτο πιστὸς εἰς τὴν Χαλκηδόνα, ἀλλὰ τελικῶς ἀπεδέχθη τὴν συμβιβαστικὴν γραμμὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔζησε καὶ ὁ μοναχὸς Εὐστάθιος, ἄγνωστος ἄλλοθεν, πλὴν τοῦ δοκιμίου του *Περὶ δύο φύσεων Κατὰ Σεβήρου*, προσφωνομένου εἰς Τιμόθεον τὸν Σχολαστικόν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου. «ἄπερ πρώην ἐν ταῖς συντυχίαις συνεζητοῦμεν, ταῦτα καὶ διὰ γραμμάτων οὐκ ᾤκνησα προσδιαλεχθῆναί σοι, ἐπειδὴ τοῦτο ἐκέλευσας, φιλαληθέστατε Τιμόθεε»⁴⁵, δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ καταγραφῆς προφορικῆς συζητήσεως. Ἀποκαλεῖ τὸν Σεβήρον ἐναντιωματάρην, ὡς ἀντιφατικόν

εις τὴν ἐπιχειρηματολογίαν του, καὶ τοὺς Μονοφυσίτας φαντασιανιστάς, ὡς δεχομένους φανταστικὴν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ.

Καὶ ὁ Εὐστάθιος, ἂν καὶ παραμένει πιστὸς εἰς τὴν Χαλκηδόνα, ἐνίστε χρησιμοποιοῦ νεοχαλκηδονικὴν ὀρολογίαν. Ἰονίζει ὅτι ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἐχρησιμοποίησε τὴν ἔκφρασιν «μία φύσις τοῦ Λόγου σεσυρκαμένη» ὄχι πρὸς ἀναίρεσιν τῶν δύο φύσεων, ἀλλὰ πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς «σχετικῆς ἐνώσεως» τοῦ Νεστορίου καὶ ὅτι ὁ ὄρος «σύνθετος Χριστὸς» σημαίνει ὅτι οὗτος ὄχι μόνον συνίσταται ἐκ δύο φύσεων, ἀλλὰ καὶ κατέχει δύο φύσεις⁴⁶.

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΗΣ

Ἡ μνήμη του ἔμεινεν εἰς τὴν ἀφάνειαν ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ ἄλλου Λεοντίου, τοῦ Βυζαντίου Ἐρημίτου. Ὁ Loofs τὸν εἶχε ταυτίσει μὲ τοὺς ἄλλους Λεοντίους, τοὺς ὁποίους ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, ὁ M. Richard τὸν διακρίνει ἀπὸ αὐτοὺς ὡς ἰδιαιτερον πρόσωπον, ἐνῶ ὁ Ἡλ. Φρατσεά ἐπανερχεται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Loofs. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὁμως, ἰσχυρίζομενος ὅτι τὰ δύο φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Ἱεροσολυμίτου ἔργα ἀποτελοῦν μεταγενεστέρας ὑπ' ἄλλων διασκευῆς ἔργων τοῦ Λεοντίου τὰ ὁποῖα ἀπώλεσθησαν, ἀνατρέπει ὁ ἴδιος τὴν βάσιν τῆς ἐπιχειρηματολογίας του⁴⁷.

Ἡμεῖς, ὡς κατεφάνη ἀνωτέρω, θεωροῦμεν τὸν Ἱεροσολυμίτην ὡς διακεκριμένον πρόσωπον κυρίως βάσει τοῦ διαφόρου ἐπωνύμου του εἰς τὴν, ἔστω πτωχὴν, χειρόγραφον παράδοσιν «πάνσοφος μοναχὸς κῦρ Λεόντιος Ἱεροσολυμίτης»⁴⁸. εἶναι δυνατόν ἐν πρόσωπον νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ν' ἀποκαλεῖται Ἱεροσολυμίτης λόγῳ ἐγκαταστάσεώς του εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα· ἀλλὰ ν' ἀποκαλεῖται τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ δύο ἔθνικα ὀνόματα, Βυζάντιος καὶ Ἱεροσολυμίτης, εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λόγοι μὴ εἰσοδούντες τὴν ταύτισιν τῶν δύο ἀνδρῶν. Ἡ γλῶσσα τοῦ ἐνὸς εἶναι διάφορος ἀπὸ τοῦ ἄλλου. Ἡ παιδεία τοῦ Ἱεροσολυμίτου εἶναι βασικῶς κοσμικὴ, ἐνῶ τοῦ Βυζαντίου εἶναι κυρίως θεολογικὴ. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ πρῶτος ἐφαρμόζει τὴν διαλεκτικὴν μετὰ στοιχείων θεολογίας ἰστάμενος εἰς τοῦτο μετὰ τῶν καθ' αὐτὸ Νεοχαλκηδονίων, καὶ ἰδίως τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ δὲ δεύτερος θεολογεῖ μετὰ στοιχείων διαλεκτικῆς. Ἡ διαφορὰ θὰ φανῆ καλῆτερον ἀπὸ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν.

Ἄλλ' οὔτε μὲ τὸν ἀντιπρόσωπον τῶν μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης, ὁ ὁποῖος μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μετεῖχε τῶν ἐκεῖ δογματικῶν συζητήσεων, ταυτίζεται ὡς εἶχομεν πιστεύσει ἄλλοτε, διότι ἐκεῖνος ἀπακαλεῖται κατ' ἐξοχὴν Βυζάντιος καὶ εἶναι Ὁριγενιστῆς.

Ἀπὸ τὴν πενιχρὰν χειρόγραφον παράδοσιν, τὸ μαρκιανὸν χειρόγραφον τοῦ ἱβ' αἰῶνος, τοῦ ἀποδίδονται ρητῶς μὲ τὸν μνημονευθέντα τίτλον δύο συγγράμματα, ἀνά ἐν ἐναντίον ἐκάστης τῶν δύο μεγάλων αἱρέσεων τῆς ἐποχῆς.

46. PG 86/1, 911AB.

47. FR. LOOFS, *Leontios*, 174, 1946. HA. ΦΡΑΤΣΕΑ, βλ. βιβλιογραφίαν.

48. Οὐσιωδῶς ἐν μόνον χειρόγραφον, Marc. Gf. 69, φ. 265.

Τὸ *Κατὰ τῶν Νεστοριανῶν* ἔργον περιελάμβανεν ὀκτώ βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνηροῦντο ἰσάριθμοι θέσεις τῶν Νεστοριανῶν. Τὰ βιβλία διαιρούμενα εἰς πολλὰ κεφάλαια ἕκαστον, φέρουν ἰδιαιτέρας ἐπιγραφάς, ὡς ἐξῆς.

α' «Κατὰ τῶν δύο τὰς ὑποστάσεις Χριστοῦ λεγόντων, τὴν δὲ οἰανοῦν σύνθεσιν ἐπ' αὐτοῦ οὐχ ὁμολογούντων»⁴⁹.

β' «Δευτέρας ἀσεβείας αὐτῶν ἔλεγχος, λεγόντων δύο καὶ οὐ μίαν τὴν ὑπόστασιν ἐκ τῆς κατὰ τὴν σάρκωσιν τοῦ Λόγου οἰκονομίας ὁρᾶσθαι».

γ' «Τρίτης ἀσεβείας αὐτῶν ἔλεγχος, δύο υἱοὺς εἶδέναι κατὰ τὴν οἰκονομίαν βουλομένων».

δ' «Τετάρτης αὐτῶν ἀσεβείας ἔλεγχος, παραιτουμένων λέγειν Θεοτόκον τὴν ἁγίαν Παρθένον».

ε' «Πέμπτης αὐτῶν ἀσεβείας ἔκφανσις, ἀναίδην τὴν φυσικὴν θεότητα ἀρνούμενων Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν».

στ' «Ἑκτῆς αὐτῶν ἀσεβείας δεῖξις, θεοφόρον ἄνθρωπον καὶ οὐ Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα λεγόντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν».

ζ' «Ἐβδόμης ἀπιστίας αὐτῶν στηλίτευσις, διαμεμφομένων τοῖς λέγουσι τὸν ἕνα τῆς ἁγίας Τριάδος πεπονηθέναι σαρκί».

Τὸ ὄγδοον βιβλίον, κατὰ τὰ λεγόμενα εἰς τὸ προοίμιον⁵⁰, ἀντεμετώπιζε τὴν ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν ἄρνησιν τῆς «καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως». Τοῦτο ὁμως εἶχεν ἐκπέσει ἐνωρίς, δεδομένου ὅτι ἀπουσίαζεν ἤδη τὸν ἱβ' αἰῶνα, ἀφοῦ εἰς τὸν κώδικα σημειώνεται, «οἶμαι ὅτι λείπει τῆς ὄγδότης αὐτῶν ἀσεβείας ὁ ἔλεγχος».

Ἐφ' ὅσον τὸ ἑβδομον βιβλίον ἀφιερώνεται εἰς τὴν συνηγορίαν ὑπὲρ τῆς θεοπασχτικῆς διατυπώσεως, ἡ ὁποία ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως τὸ 532, εἶναι προφανές ὅτι τὸ ἐκτενές τοῦτο ἔργον ἐγράφη μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην καὶ δὴ εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐπιβολῆς τῆς θεολογίας τῆς γραμμῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγράφη ἀμέσως μετὰ τὸ 532 ἢ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σεβήρου (539).

Τὸ ἔργον *Κατὰ τῶν Μονοφυσιτῶν*⁵¹ εἶναι βραχύτερον τοῦ πρώτου ἔργου, ἀλλὰ σύνθετον. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν του «ἀλλὰ ταῖς αὐτῶν ἀπαντήσαντες ἀπορίαις, ὀλίγα τινὰ νῦν ἐκ πλειόνων καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς ἀνταπορήσωμεν»⁵², συνάγεται ὅτι τοῦτο εἶναι ἀκέφαλον ἢ ἀποτελεῖ δεῦτερον μέρος ἐνὸς συνόλου, τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον ἔχει χαθῆ.

Τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ ἔργου ἀποτελεῖται ἀπὸ 63 συλλογισμοῦς, εἰς τοὺς ὁποίους διὰ λογικῶν καὶ πατερικῶν ἐπιχειρημάτων προβάλλεται ἡ δυοφυσικὴ ἀποψις. Οἱ συλλογισμοὶ εἶναι ἀκραιῆς μορφῆς καὶ εἰσάγονται ὅλοι διὰ τοῦ συνδέσμου «εἰ», εἴτε ἐξ ἀρχῆς εἴτε ἐνδιαμέσως.

Τὸ δεῦτερον τμήμα, ἐπιγραφόμενον «*μαρτυρίαι τῶν ἁγίων*», ἀποτελεῖται πρῶτον μὲν ἀπὸ μίαν ἐκτενῆ ἀνάλυσιν τῆς φράσεως «μίαν φύσιν τοῦ Λόγου σεσαρκωμένην» ὑπὸ ὀρθόδοξον ἔννοιαν, ἔπειτα δὲ ἀπὸ ἓν ἐκτενές

49. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἐκλαμβάνεται ἐσφαλμένως ὡς τίτλος συνόλου τοῦ ἔργου.

50. PG 86:1, 1401A.

51. Πλήρης τίτλος, «Ἀπορίαι πρὸς τοὺς μίαν φύσιν λέγοντας σύνθετον τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν καὶ μαρτυρίαι τῶν ἁγίων καὶ ἀνάληψις τῶν δογματικῶν αἰτιῶν».

52. PG 86/2, 1769A.

άνθολόγιον, περιλαμβάνον 113 λήμματα ὀρθοδόξων θεολόγων περι τοῦ εἶναι τοῦ Χριστοῦ καὶ περι τῆς ἐνώσεως ἐπ' αὐτοῦ.

Τὸ τρίτον τμήμα, ἄτιτλον κατὰ τὰ ἄλλα⁵³, εἶναι μονοφυσικὸν ἀνθολόγιον, περιλαμβάνον 22 λήμματα εἰλημμένα ἀπὸ ἔργα τοῦ Σεβήρου.

Τὸ τέταρτον τμήμα, ἄτιτλον ἐπίσης⁵⁴, περιλαμβάνει ἀντίκρουσιν τῶν ἀντιρρήσεων τῶν Μονοφυσιτῶν περι τῶν δύο φύσεων, με παραθέματα ἐκ τῶν Πατέρων καὶ ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς λογικῆς.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο γίνεται λόγος περι τῆς αἵρέσεως τῶν Ἰακωβιτῶν μεταξὺ τῶν Σαρακηνῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἡ αἵρεσις αὐτῆ, ἐμφανισθεῖα διὰ πρώτην φοράν τὸ 543, εἶχε προχωρήσει πολὺ, ἂν καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ σχετικοῦ σημειώματος δὲν ἀπαιτεῖ ἀναγκαίως νὰ ἔχη ἤδη ἀποθάνει ὁ εἰσηγητῆς αὐτῆς Ἰάκωβος Βαραδαῖος (579). Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός ὅτι μνημονεύεται τὸ Ἀρειανικὸν φρόνημα τῶν Λογγοβάρδων⁵⁵, καὶ δὴ κατ' ἀποκλειστικότητα, σημαίνει ὅτι οἱ Λογγοβάρδοι ἀπετέλουν τὸ κυριώτερον πλεόν ἀρειανικὸν φύλον, τοῦτο δὲ συνέβη μετὰ τὸ 568, ὅτε οὗτοι κατέλαβον ἀπὸ τοῖς Βυζαντινοῦς τὴν Β. Ἰταλίαν. Ἀκόμη καὶ ἂν θεωρηθῆ πρόσθετος ὁ ἐπίλογος, εἰς τὸν ὁποῖον γίνεται λόγος περι τῶν Ἰακωβιτῶν, ἢ περι Λογγοβάρδων ἀναφορά ἐπιτρέπει νὰ συναχθῆ ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη μετὰ τὸ 568. Φαίνεται λοιπὸν ἐκ τούτου ὅτι ὁ Λεόντιος Ἱεροσολυμίτης ἔζησε μίαν γενεάν μετὰ τὸν Ὀριγενιστὴν Λεόντιον Βυζάντιον, ὡς καὶ μετὰ τὸν Χαλκηδόνιον Λεόντιον Ἐρημίτην Βυζάντιον.

Αἱ ὑπάρχουσαι ὁμοιότητες τῆς διδασκαλίας του μετὰ τοῦ Ἐρημίτου φανεροῦν ὅτι ἴσως ἦτο μαθητῆς ἐκεῖνου, προσχωρήσας ὁμῶς πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν Νεοχαλκηδονίων, καὶ κατὰ τινὰ τρόπον μεταφράζει τὴν χριστολογίαν τοῦ Ἐρημίτου με νεοχαλκηδονικοῦς ὅρους. Χρησιμοποιῶν τοὺς Καππαδόκας με κάποιαν φειδῶ, ἐν ἀντιθέει πρὸς τὸν Ἐρημίτην, στηρίζεται κυρίως εἰς τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας. Τὴν φράσιν «μία φύσις τοῦ Λόγου σσαρκωμένη» ἀποδέχεται, ὀρθῶς ἐρμηνευομένην, ὡς στοιχεῖον τῆς διδασκαλίας του. Χρησιμοποιεῖ ἀδιστακτως τὰς ἐκφράσεις «ἐνωσις φυσικῆ» καὶ «ἐκ δύο φύσεων», τὰς ὁποίας ἀποφεύγει ὁ Ἐρημίτης.

Ἡ ἀπόστασις του ἀπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν σημειώνεται ἐνίοτε δι' ἐλαφρῶν ἀποχρώσεων ἐννοιῶν. Ὡς παράδειγμα φέρομεν τὴν διαφοροποίησιν τῆς ἐκφράσεως «σύνθετος ὑπόστασις» τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τὸν Λεόντιον ὁ Λόγος ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν προῦπαρξιν του ἐν τῇ Τριάδι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ διαμορφωμένον ἄθροισμα ἰδιωμάτων, τὰ ὁποία διέκρινον αὐτὸν ἀπὸ τῶν δύο ἄλλων προσώπων, εἶχε δηλαδὴ «σύνθετον ἰδίωμα», τὸ ὁποῖον διὰ τῆς προσλήψεως τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου κατέστη συνθετώτερον. «Συνθετώτερον ἰδίωμα τῆς τοῦ Λόγου γέγονεν ὑποστάσεως πλειόνων ἐπισωρευθέντων ἐν αὐτῷ τῶν ἀπλῶν ἰδιωμάτων μετὰ τὴν σάρκωσιν»⁵⁶. Τὸν ὅρον ἐνυπόστατον ἐχρησιμοποῖει με διάφορον ἀπὸ τὸν Ἐρημίτην ἐννοιαν, ἥτοι ὡς τὸ ἐνούσιον. Ὡς ὅπως αἱ τρεῖς θεῖαι ὑποστάσεις

53. PG 86/2, 1841A-1849C.

54. PG 86/2, 1850-1901.

55. PG 86/2, 1900C, Περὶ Ἰακωβιτῶν. PG 86/2, 1896C. Περὶ τῶν Λογγοβάρδων. Οἱ Λογγοβάρδοι ἐν ἀρχῇ ἐφαίνοντο Ὀρθόδοξοι εἰς τοὺς Βυζαντινοῦς. Βλ. ΚΟΝΣΤ. ΣΗΡΙΣΤΟΥ, *Byzanz und die Langobarden*. Athen 1991, 118ξ.

56. Κατὰ Νεστοριανῶν 1,20, PG 86/1, 1485.

εἶναι ἐν μιᾷ οὐσίᾳ, ἐνούσιοι, οὕτως αἱ δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεις εἶναι ἐν μιᾷ ὑποστάσει. ἐνυπόστατοι⁵⁷.

Τὰ *Τριάκοντα κεφάλαια Κατὰ Σεβήρου* ἀποτελοῦν μίαν σειρὰν τριάκοντα συντόμων συλλογισμῶν, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀποτόμας, χωρὶς κανένα πρόλογον. Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ἀκολουθοῦν τὴν *Ἐπίλυσιν* τοῦ Λεοντίου Ἐρημίτου, ἐνῶ ἡ *Διδασκαλία Πατέρων* τὰ ἀποδίδει εἰς τὸν «μακάριον Λεόντιον», χωρὶς ἄλλον προσδιορισμόν, εἰς τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην συλλογὴν παρουσιάζονται ὡς ἀπόσπασμα, ὅπως ὅλα τὰ ἔργα, καὶ φαίνεται ὅτι δι' αὐτῆς διεσώθησαν. Δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι ὁ τίτλος προέρχεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα καὶ ἐπομένως ἡ ἐνδειξις «κατὰ Σεβήρου» δὲν δύναται νὰ τεθῆ ὡς βᾶσις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ κειμένου.

Οἱ συλλογισμοί, αὐστηρῶς λογικοῦ χαρακτῆρος, πρᾶγμα ἀσυνήθιστον διὰ τὸν Ἐρημίτην, εἰσάγονται ὅλοι μὲ τὸ ὑποθετικὸν «εἰ» καὶ εἶναι τῆς αὐτῆς δομῆς μὲ τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ κειμένου *Κατὰ Μονοφυσιτῶν* τοῦ Ἱεροσολυμίτου, εἰς τὸν ὁποῖον κατὰ τὴν ἄποψιν ἡμῶν πρέπει νὰ ἀποδοθῶν.

ΤΑ ΣΧΟΛΙΑ ΠΕΡΙ ΑΙΡΕΣΕΩΝ

Ἐν ἀπὸ τὰ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα κείμενα τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον τιτλοφοροῦμεν *Σχόλια περὶ αἵρέσεων*. Πρόκειται περὶ ἐκθέσεως εἰς 10 κεφάλαια, τὰ ὁποῖα φέρονται μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «πρᾶξις α'» «πρᾶξις β'» κλπ.

Εἰς τὴν πρώτην πρᾶξιν μνημονεύονται κατὰ ζεύγη οἱ τέσσαρες βασικοὶ ὅροι τῆς πατερικῆς θεολογίας καὶ χριστολογίας, ἤτοι οὐσία καὶ φύσις, ὑπόστασις καὶ πρόσωπον, καὶ ἐπισημαίνονται αἱ τέσσαρες βασικαὶ αἵρέσεις, αἱ ὁποῖαι προῆλθον ἀπὸ παρερμηνείαν τῶν ὄρων τούτων, ἤτοι Σαβελλιανισμὸς καὶ Ἀρειανισμὸς, Νεστοριανισμὸς καὶ Εὐτυχιανισμὸς. Εἰς τὴν δευτέραν γίνεται λόγος περὶ τῶν βιβλίων τῆς ΠΔ. καὶ τῆς ΝΔ., ὡς καὶ περὶ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρειτῶν. Εἰς τὴν τρίτην μετὰ ἱστορικὴν ἀναδρομὴν περὶ τῆς δογματικῆς ἐξελίξεως ἀκολουθεῖ ἡ ἐξέτασις τοῦ Ἀρειανισμοῦ, εἰς δὲ τὴν ἐπομένην ἐξετάζονται ἄλλαι σημαντικαὶ αἵρέσεις, ἤτοι τῶν Μακεδονίου καὶ τοῦ Ἀπολιναρίου, τοῦ Νεστορίου καὶ τοῦ Εὐτυχῆ. Εἰς τὴν πέμπτην πρᾶξιν ἀναφέρονται αἱ *δογματικαὶ κινήσεις μετὰ τὴν Χαλκηδόνα*, ἐνῶ εἰς τὰς τέσσαρας ἐπομένας ἀνατρέπονται τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Διακρινομένων, ἤτοι Μονοφυσιτῶν, κατὰ τῆς Ὀρθοδοξίας. Εἰς τὴν δεκάτην δὲ πρᾶξιν ἀντιμετωπίζονται αἱ τελευταῖαι αἱρετικαὶ κινήσεις, τῶν Γοϊανιτῶν καὶ τῶν Ἀγνοητῶν, ὡς καὶ ὁ Ὀριγενισμὸς, ὁ ὁποῖος προσφάτως τότε εἶχε σημειώσει ἔξαρσιν.

57. *Κατὰ Νεστωριανῶν* 2,13, PG 86/1, 1560.

Σοβαρὸν πρόβλημα παρουσιάζει ὁ παραδιδόμενος τίτλος τοῦ ἔργου, καθὼς καὶ ἡ προέλευσις αὐτοῦ. Δύο αἰνιγματικὰ πρόσωπα συνδέονται μὲ

αὐτὸ εἰς τὸν τίτλον· ὁ Θεόδωρος ὁ ἀββᾶς καὶ φιλόσοφος καὶ ὁ Λεόντιος ὁ Σχολαστικός. Ὁ δὲ τίτλος αὐτοῦ εἶναι σύνθετος.

Τὸ ἀρχαιότερον χειρόγραφον⁵⁸, ὡς καὶ μερικά μεταγενέστερα ἔχουν τὸν τίτλον «Ἀπὸ φωνῆς Θεοδώρου τοῦ θεοφιλετάτου ἀββᾶ καὶ σοφωτάτου φιλοσόφου τὴν τε θείαν καὶ ἐξωτικὴν ὡς χρῆ φιλοσοφήσαντος γραφήν», ἐνῶ δύο ἢ τρία ἄλλα συμπληρώνουν τὸν τίτλον τοῦτον, προσθέτοντα εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τὴν λέξιν «Σχόλια» ἢ ὁποία προφανῶς εἶχεν ἐκπέσει. Ἄλλα χειρόγραφα ἀπὸ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος καὶ ἔπειτα διατηροῦν ἓνα περισσό-τερον σύνθετον τίτλον, «Λεοντίου τοῦ Σχολαστικοῦ Σχόλια ἀπὸ φωνῆς Θεοδώρου τοῦ θεοφιλεστάτου ἀββᾶ καί...». Τὸ πρῶτον λοιπὸν ἐρώτημα εἶναι, ἂν τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν τίτλον καὶ ἐξέ-πεσεν ἀπὸ τὴν πρώτην ομάδα χειρογράφων, ἢ δὲν ὑπῆρχε καὶ προσετέθη εἰς τὴν δευτέραν ομάδα χειρογράφων, ὅτι προὑπῆρχε φαίνεται ἐκ τῆς μνείας τοῦ εἰς τὴν *Διδασκαλίαν Πατέρων*⁵⁹ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1^{ου} αἰῶνος, καὶ εἰς Ἐπιστολὴν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου⁶⁰, ἂν καὶ ἔχει προβληθῆ καὶ ἡ ἀποψις ὅτι ἡ *Διδασκαλία Πατέρων* εἶναι ἐκείνη, ἢ ὁποία ἐπέβαλε τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου, ἐκτοπίσασα τὸ τοῦ Θεοδώρου⁶¹. Ἐπειδὴ ἡ ἐνδειξις «ἀπὸ φωνῆς Θεοδώρου» δὲν θὰ εἶχε νόημα ἀνευ τῆς συμμετοχῆς ἄλλου προσώπου εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ ἔργου, καὶ ἐπειδὴ θὰ ἦτο ἀδιανόητον νὰ ἐφευρεθῆ καὶ ἐν δευτέρον ὄνομα συγγραφέως ἐκ τοῦ μηδενός, παρὰ τὸ πρῶτον, φρονοῦμεν ὅτι ὁ ἀρχικὸς τίτλος τοῦ ἔργου ἦτο «Λεοντίου τοῦ Σχολαστικοῦ Σχόλια ἀπὸ φωνῆς Θεοδώρου» μετὰ τῶν ἐν συνεχείᾳ προσδιορισμῶν.

Ἄλλ' ἐνῶ τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει ἀβέβαιον εἶναι, ποῖος ἐκ τῶν δύο ἦτο ὁ ἀρχικὸς διαμορφωτὴς τοῦ κειμένου· ὁ Λεόντιος ἢ ὁ Θεόδωρος; Ἡ λέξις «πρᾶξις» ἐν προκειμένῳ σημαίνει πρακτικὸν συνεδρίασμα ἢ συζητήσεως, φαίνεται δὲ ὅτι αἱ δέκα πράξεις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο εἰ μὴ περιλήψεις ἀντιστοιχῶν διαλέξεων, καὶ περὶ τούτου ὑπάρχουν ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις. Καὶ οἱ δύο ἀμαφερόμενοι εἰς τὸν τίτλον ἄνδρες ἦσαν εἰς θέσιν νὰ συντάξουν τὸ κείμενον, ἐφ' ὅσον ὁ Λεόντιος ἦτο σχολαστικός, ἦτοι νομικός, ὁ δὲ Θεόδωρος ἦτο φιλόσοφος. Ἡ διατύπωσις τοῦ τίτλου βεβαιώνει ὅτι τὰ Σχόλια εἶναι τοῦ Λεοντίου, ἢ δὲ φωνὴ τοῦ Θεοδώρου· εἶναι λοιπὸν δυνατόν ἢ ὁ Θεόδωρος νὰ ἐδίδασκε καὶ ὁ Λεόντιος νὰ ἐκράτησε σημειώσεις περιληπτικὰς, ἢ ὁ Λεόντιος νὰ εἶχε συντάξῃ τὰ Σχόλια καὶ ὁ Θεόδωρος βᾶσει αὐτῶν νὰ τὰ παρέδωσεν εἰς μαθητάς, τὸ δὲ σωζόμενον κείμενον νὰ εἶναι σημειώσεις φοιτητικαί, ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων μάλιστα φαίνεται νὰ εἶναι. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι εὐκό-λον νὰ ἀποφανθῶμεν ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀπόψεως, ἃς εἴπωμεν ἀπλῶς ὅτι καὶ οἱ δύο συνέβαλον εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ θαυμασίου μὲν ἀτελοῦς δέ, λόγῳ τῆς ἐπιτόμου μορφῆς του, κειμένου τούτου

Ὁ Λεόντιος ὁ Σχολαστικὸς δὲν δύναται διὰ πολλοὺς λόγους νὰ ταυτισθῆ με τοὺς ἀνωτέρω ἐξετασθέντας ἄλλους Λεοντίους· διότι φέρει ἄλλο ἐπώ-

58. Paris. gr. 1115, τοῦ 1^{ου} αἰῶνος.

59. Gr. Diekamp. *Doctrina*, 111. 177. 191. 213. 217.

60. PG 99, 1532.

61. Ηλ. Φρατζέα, *Λεόντιος Βυζάντιος*, 253ε.

υμον, ἤκμασε μίαν γενεάν μετ' αὐτοῦς καὶ διαφέρει ἀπ' ἐκείνων ἢ στάσις του ἔναντι τῶν παλαιῶν Ἀντιοχειανῶν Διοδώρου Ταρσοῦ καὶ Θεοδώρου Μοψουεστίας, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει «μεγάλους ἄνδρας» καὶ θεωρεῖ ἀγωνιστὰς τῆς ὀρθοδοξίας⁶². Ὁ δὲ ἀββᾶς Θεόδωρος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸν Θεόδωρον Ραϊθηνοῦ πρόσωπον, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρευνητῶν φρονοῦν σήμερον καὶ ἡμεῖς ἐδεχόμεθα παλαιότερον⁶³, διότι οὗτος ἀντιμετωπίζει μὲ τελείως διαφορετικὴν προοπτικὴν τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα ἀπὸ τὴν μαρτυρουμένην εἰς τὴν *Προπαρασκευὴν* τοῦ Ραϊθηνοῦ. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο πρέπει νὰ ἐγράφη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καταδίκην τῶν Τριῶν κεφαλαίων, τὴν ὁποίαν μνημονεύει, ἀλλ' ἐπίσης καὶ μετὰ τὴν ἄνοδον τοῦ Ἰουστίνου β' εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον (565), διότι θεωρεῖ ἀναγκαῖον νὰ διακρίνη ἀπὸ αὐτὸν τὸν παλαιὸν ὡς «Ἰουστίνον τὸν πρῶτον»⁶⁴. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν πρᾶξιν ε'⁶⁵, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῶν τότε ἐπισκόπων Ἀλεξανδρείας, τελευταῖος φέρεται ὁ Εὐλόγιος, συνάγεται ὅτι ἐγράφη μετὰ τὴν ἄνοδον αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον καὶ βεβαίως πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (579–607).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΕΡΗΜΙΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ

PG 86/1, 1268–1316 Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιστῶν.— 1316–1357 Διάλογος κατὰ Ἀφθαρτοδοκητῶν.— 1357–1396 Φωρὰ καὶ θρῆσιμος.

PG 86/2, 1916–1945. Ἐκδόσεις.— 1945–2000 Κατὰ Ἀπολινηριστικῶν ψευδῶν.

FR. LOOPS, *Leontius von Byzanz und die gleichnamigen Schriftsteller der griechischen Kirche*, Leipzig 1887.— «Leontius von Byzanz», *Revue. für Th. und Kirche* 11(1902), 394–398.

P. W. RÜGAMER, *Leontius von Byzanz, ein Polemiker aus dem Zeitalter Justinians*, Würzburg 1894.

V. ERMONI, *De Leontio Bizantino et de eius doctrina christologica*, Parisiis 1895.

J. P. JUNGLAS, *Leontius von Byzanz*, Paderborn 1908.

A. CASAMASSA, «I tre libri di Leonzio Bizantino contro i Nestoriani e i Monofisiti», *Bessarione* 25(1921), 33–46.

V. GRUMEL, «Léonce de Byzance», *Dict. de Théol. Cath.* 9(1926), 400–426.—«L'union hypostatique et la comparaison de l'âme et du corps chez Léonce de Byzance et saint Maxime le Confesseur», *Échos d'Orient* 29(1926), 393–406.—«Le surnaturel dans l'humanité du Christ viateur d'après Léonce de Byzance», *Mélanges Mandouret* 2, Paris 1930, 15–22.—«La sotériologie de Léonce de Byzance», *Échos d'Orient*, 40(1937), 385–397.

R. DEYREESSE, «Le Florilège de Léonce de Byzance», *Rev. des Sc. Relig.* 10(1930), 545–576.

S. REPS, «Leontius of Byzantium and his defense of the Council of Chalcedon», *Harv. Theol. Rev.* 24(1931), 111–119.—«The life and personality of Leontius of Byzantium», *Journ. of Theol. Stud.* 41(1940), 236–280.—«The literary activity of Leontius of Byzantium», *Journ. of Theol. Stud.* 19(1968), 229–242.

PG 86/1, 1221A.
Θρησκ. καὶ ἱθ. Ἐγκ.
6,229.
PG 86/1, 1229C.
PG 86/1, 1232C.

- A. ALTANER, «Der griechische Theologe Leontius und Leontius der skythische Mönch», *Theol. Quart.* 21(1947), 145–165 = *Kleine Schriften*, 375–391.
- M. RICHARD, «Léonce de Byzance était-il origéniste?», *Rev. Ét. Gr.* 5(1947), 31–66 = *Opera Minora* II, άρ. 57. – «Les florilèges diphysites du Ve et du VIe siècle», *Chalcedon* I, 721–748 = *Opera Minora* I, άρ. 3. – «Le florilège du Codex Vatopedi 236 sur le corruptible et l' incorruptible», *Opera Minora* I, άρ. 4.
- H. RINDL, *Der Aristotelismus bei Leontius von Byzanz*, München 1953.
- E. HAMMERSCHMIDT, «Einige philosophisch-theologische Grundbegriffe bei Leontius von Byzanz, Johannes von Damaskus und Theodor Abu Qurra», *Ostkirchliche Stud.* 4(1955), 147–154.
- A. ΘΕΩΔΩΡΟΥ, *Χριστολογική όρολογία και διδασκαλία Λεοντίου του Βυζαντίου*, Αθήναι 1955.
- H. G. BECK, «Leontius von Byzanz», *Real. für Gesch. und Gög.* 4(1960³), 323–324.
- G. KRETSCHMAR, «Leontius von Byzanz», *Evang. Kirchenlex.* 2, 1077–1078.
- Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Λεόντιος ό Βυζάντιος», *Θρ. και Ηθ. Έγκυκλ.* 8(1966), 227–233.
- J. H. I. WATT, «The authenticity of the writings ascribed to Leontius of Byzantium. A new approach by means of statistics», *Studia Patr.* 7, Berlin 1966, 321–336.
- S. ΟΤΤΟ, *Person und Substanz. Die philosophische Anthropologie des Leontius von Byzanz*, München 1968. βλ. D. B. EVANS, *Byz. Zeit.* 67(1974), 159–166.
- D. B. EVANS, *Leontius of Byzantium. An Origenist Christology*, Washington 1970. βλ. S. ΟΤΤΟ, *Byz. Zeit.* 66(1973), 95–99, και A. DE HALLEUX, *Mus.* 84(1971), 553–560 και *Rev. d' Hist. Eccl.* 66(1971), 977–985.
- J. J. LYNCH, «Leontius of Byzantium: a Cyrillian Christology», *Theol. Stud.* 36(1975), 455–471.
- BR DALEY, «The origenism of Leontius of Byzantium», *Journ. of Theol. Stud.* 27(1976), 333–369.
- D. STIERNON, «Léonce de Byzance, theologien et controversiste», *Dict. de Spirit.* 9(1976), 651–660.
- D. B. EVANS, «Leontius of Byzantium and Dionysius the Areopagite», *Byz. Studies* 7, 1(1980), 1–34.
- L. PERRONE, «Il Dialogo contro gli Apertodoceti di Leonzio di Bizanzio e Severo di Antiochia», *Cristianesimo nella storia* 1(1980), 411–445.
- Η. ΣΤΙΕΚΕΛΒΕΡΓΕΡ, «Substanz und Akzidens bei Leontius von Byzanz», *Theol. Zeit.* 1981, 153–161.
- Η. ΦΡΑΤΣΕΦΑ, *Ό Άγιός Βυζάντιος. Βίος και Συγγράμματα*, Αθήναι 1984.

ΛΟΥΙΟΙ ΧΑΛΚΗΔΟΝΙΟΙ

Μακεδόνης Β' Κωνσταντινουπόλεως.

- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Άγιολόγιον* σ. 285.
- E. SCHWARTZ, *Der sogenannte Sermo major de fide des Athanasius*, *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 1924, 6, München 1924. – *Publizistische Sammlungen zum acacianischen Schisma*, München 1934, 287–300.
- M. RICHARD, «Les Florilèges diphysites», *Chalcedon* I, 733.

Ίωάννης Β' Καρπαδόκης

- V. GRUMEL, *Les registres du Patriarcat du Constantinople* I, 206–216.
- Έπιστολαί πρός Ίωάννην Έεροσόλιμιν και Έπιφάνιον Τύρου, *Acta Cone. Oecum.* III, 76–77.

Ἐπιστολαὶ πρὸς Ὀρμίσδαν: PL 63,425. 443-445. 449-450. 480-481. 506-507. O. GUNTHER, *Corp. Scr. Eccl. Latin.* 35(1898), 591ε. 607-613. 637-441.

Ἵπάτιος Ἐφέσου

R. HEBERDEY, «Vorläufiger Bericht über die Grabungen in Ephesus 1904», *Jahreshefte des Oesterr. Archäolog. Instituts* 8(1905), Beiblatt Sp. 78ε.

FR. DIEKAMP, *Analecta Patristica*, OI. Chr. Anal. 117, Roma 1938, 109-125. 127-129. 129-153.

P. J. ALEXANDER, «Hypatius of Ephesus», *Harv. Theol. Rev.* 45(1952), 177-184.

J. GOUILLARD, «Hypatios d' Ephèse ou du Pseudo-Denys à Théodore Studite», *Rev. des Ét. Byz.* 19(1961), 63-75.

S. GERO, «Hypatius of Ephesus on the cult of images», *Christianity, Judaism and other Greco-Roman Cults*, Studies for M. Smith II, Leiden 1975, 203-216.

Y. M. DUVAL, *Le livre de Jonas dans la littérature chrétienne grecque et latine*, Paris 1973, 657-662.

H. G. TÜMMEL, «Hypatios von Ephesos und Julianos von Adramytion zur Bilderfrage», *Byzantinist.* 44(1983) 161-170.

βλ. Ἐπίσης τὰς περὶ Νεοχαλκηδονίων μελέτας τῶν M. Richard, Ch. Moeller, S. Helmer.

Εἰσατάσιος Μοναχὸς

PG 86/1,901-942.

Λεόντιος Ἱεροσολυμίτης

βλ. καὶ βιβλιογραφίαν εἰς Λεόντιον Ἐρημίτην Βυζάντιον ἄνωτέρῳ.

PG 86/1,1400-1768, *Κατὰ Νεστοριανῶν.*- 86/2,1769-1901 *Κατὰ Μονοφυσιτῶν.*- 86/2, 1901-1916, *Τριάνκοντα Κεφάλαια*. Ταῦτα ἐπίσης FR. DIEKAMP, *Doctrina Patrum*, 155-164.

M. RICHARD, «Léonce de Jerusalem et Léonce de Byzance», *Rech. des Sc. Relig.* 1(1944), 35-88 = *Opera Minora* III, ἄρ. 59.- «Les florilèges diphysites», *Chalcedon I* (1951), 721-748.

CH. MOELLER, «Textes monophysites de Léonce de Jérusalem», *Ephem. Theol. Lovan* 27(1951), 467-482.-«Le chalcédonisme et le néochalcédonisme en Orient de 451 à la fin du VIe siècle», *Chalcedon I* (1951), 637-720.

S. HELMER, *Der Neochalcedonismus*, Bonn 1962, 202-215.

A. BASDEKIS, *Die Christologie des Leontius von Jerusalem. Seine Logoslehre*, Münster 1974.

D. STIERNON, «Léonce de Jérusalem, prêtre et prédicateur grec», *Dict. de Spirit.* 9(1976), 662-663.

K. W. WESCHE, *The defense of Chalcedon in the 6th century: The doctrine of hypostasis and deification in the christology of Leontius of Jerusalem*, Fordham Univ. 1986.- «The christology of Leontius of Jerusalem monophysite or chalcedonian», *St. Vladim. Theol. Quart.* 31(1987), 65-95.

P. T. R. GRAY, «Leontius of Jerusalem's Case for a synthetic union in Christ», *Studia patrist.* 18,1, 151-154.

LUISE ABRAMOWSKI, «Ein nestorianischer Traktat bei Leontius von Jerusalem», IIIe *Symposium Syriacum*, 43-55.

Σχόλια Περί Αιρέσεων

- S. REES, «The De sectis: A treatise attributed to Leontius of Byzantium», *Journ. of Theol. Stud.* 40(1939), 346–360.
- M. RICHARD «Le traité De Sectis et Léonce de Byzance», *Rev. d' Hist. Eccl.* 35(1939), 695–723 = *Opera Minora* II, άρ. 55.– «Από φωνής», *Opera Minora* III, άρ. 60.
- J. SPEIGL, «Der Autor der Schrift De sectis über die Konzilien und die Religionspolitik Justinians», *Annuaire Historiae Conciliorum* 2(1970), 207–230.
- M. WAEGFMAN, «The text tradition of the treatise De sectis», *Antiquité class.* 45(1976), 190–196.
- A. Θ. ΝΙΚΑΣ, *Θεόδωρος της Παϊδοῦ*. Ἀθήναι 1980. 1981².
- M. VAN ESBROECK, Le De sectis attribué à Léonce de Byzance dans la version géorgienne d' Arsène Iqoltoeli», *Bedi Kartlisa* 42(1984), 35–52.– «La date et l' auteur du De sectis attribué à Léonce de Byzance», *After Chalcedon*, 415–424.

Ἡ μετριοπαθής μερίς τῶν Ὀρθοδόξων, τελοῦσα ὑπὸ πολιτικὴν καθοδήγησιν, ἐπεδίωκε τὴν ἐξασφάλισιν νέας διατηρώσεως τοῦ δόγματος τῆς Χαλκηδόνος εἰς μίαν προσπάθειαν νὰ ἐλκύσῃ τοὺς μετριοπαθεῖς Μονοφυσίτας, οἱ ὅποιοι κατὰ μέγα μέρος ἦσαν συρόφωνοι καὶ κοπτόφωνοι καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔπρεπε νὰ ἰκανοποιηθοῦν κατὰ τινα τρόπον, διὰ νὰ μὴ παρουσιάσουν χωριστικὰς τάσεις, ὅπως ἐπρόκειτο πράγματι νὰ συμβῆ μετέπειτα.

Ἄλλ' ἐνῶ οἱ ἀμέσως μετὰ τὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος κυβερνήσαντες βασιλεῖς ἐπεζήτησαν τὸν συμβιβασμὸν μὲ τεχνικὰ καὶ κατασταλτικὰ μέτρα, ἀκολουθούμενοι καὶ ὑπὸ τινῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν, πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου Α' ἠγκαινιάσθη ἡ ἐφαρμογὴ θεολογικῶν μέσων. Ὁ Νηφάλιος¹ ἦτο εἷς ἐκ τῶν πρωτοπόρων πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν, οἱ δὲ Σκύθαι μοναχοὶ ἤνοιζαν νέαν ὁδὸν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς θεοπασχιστικῆς φράσεως τὴν ὁποίαν θὰ ἐπισημάνωμεν μετ' ὀλίγον².

Κατ' ὀλίγον διεκρίθη σαφῶς μία νέα χριστολογικὴ τάσις, τῆς ὁποίας οἱ φορεῖς κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ὠνομάσθησαν Νεοχαλκηδόνιοι, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς αὐστηροὺς Ὀρθοδόξους, οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζονται ὡς Χαλκηδόνιοι. Οἱ ἀρνούμενοι τὴν ὑπαρξίν θεολογικῆς μερίδος, ἡ ὁποία δύναται ν' ἀποκληθῆ Νεοχαλκηδονικὴ³, στηρίζονται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ διάκρισις σημαίνει τὴν παρουσίαν δύο ἀντιθέτων ρευμάτων, τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἔχει οὐσιωδῶς διαφοροποιημένην χριστολογίαν ἀπὸ τὴν Χαλκηδόνα. ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητι πρόκειται περὶ δύο παραλλήλων τάσεων. Καὶ αἱ δύο μερίδες ἦσαν ἀπολύτως ἀφωσιωμένα εἰς τὸν ὄρον τῆς Χαλκηδόνος, ἀλλ' ἐνῶ οἱ Χαλκηδόνιοι ἐνέμενον ἀμετακίνητοι ἐπὶ τῆς φρασεολογίας τῆς Συνόδου ταύτης, οἱ Νεοχαλκηδόνιοι ἀπεδέχοντο καὶ ὠρισμένας ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶχον υλοθετηθῆ ὑπὸ τῆς Χαλκηδόνος ἢ δὲν εἶχον ἀκόμη διαμορφωθῆ. Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς Νεοχαλκηδονικῆς μερίδος, πέραν τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ὄρου τῆς Χαλκηδόνος, ἦσαν ταῦτα.

Πρῶτον ἡ χρῆσις ὀλοκλήρου τοῦ ἔργου τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀπολιναριστικῆς ἀρχικῶς προελεύσεως προτάσεως «μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη» μὲ χαλκηδονικὴν βεβαίως ἐρμηνείαν. Τὸν Κύριλλον χρησιμοποιοῦν, ἐνίστε εὐρέως, καὶ οἱ παράγοντες τῆς ἄλλης τάσεως, ἀλλὰ δὲν τὸν ἔχουν ὡς βῆσιν τῆς ἐπιχει-

1. Περὶ τούτου γίνεται λόγος εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ Δ' τόμου.
2. Οὗτοι, γράναντες εἰς τὴν λατινικὴν, ἐκφεύγουν τῶν πλαισίων τῆς παρούσης διαπραγματεύσεως.
3. Ἐπὶ παραδείγματι προσφάτως ὁ Π. ΦΡΑΙΣΚΑ, Ὁ Λεόντιος Βυζάντιος, Ἀθήναι 1984.

ρηματολογίας των, τὴν δὲ ὡς ἄνω πρότασιν χρησιμοποιοῦν κατ' ἀνάγκην καὶ δὴ ὡς ξένον στοιχεῖον πρὸς τὴν διδασκαλίαν των.

Δεύτερον ἢ κατὰ περιστάσεις χρήσις τῶν φράσεων «ἐκ δύο φύσεων», «ένωσις καθ' ὑπόστασιν» καὶ «έν δύο φύσεσιν». Διὰ τοὺς Νεοχαλκηδονίους ὁ ἀναγνωρίζων μίαν μόνον φύσιν εἶναι βεβαίως μονοφυσίτης, ὁ ἀναγνωρίζων δύο φύσεις εἶναι νεστοριανός, ἐνῶ ὀρθόδοξος εἶναι ὁ δεχόμενος ἀμφότερα, δηλαδή κατὰ μὲν τὴν διαιρέσιν δύο φύσεις, κατὰ δὲ τὴν ένωσιν μίαν φύσιν· ἢ ἄλλως ὁ δεχόμενος τὸν Χριστὸν ἐκ δύο φύσεων έν δύο φύσεσιν ἠνωμέναις καθ' ὑπόστασιν.

Τρίτον ἢ χρήσις τῆς θεοπασχιτικῆς φράσεως «τὸν ἕνα τῆς Τριάδος πεποιθέναι σαρκί». Ἡ ὑπὸ τῶν Σκυθῶν μοναχῶν Μαξεντίου καὶ Λεοντίου εἰσαγωγή τῆς φράσεως ταύτης ἐξυπηρετεῖ τὰς ἐπιδιώξεις τῆς μερίδος ταύτης, ἢ ὁποία ἦτο ἀκόμη ἀδιαμόρφωτος τότε (512). Χωρὶς τὴν λέξιν «σαρκί» ἢ φράσιν ἀπαντᾶ εἰς τὸν Πρόκλον Κωνσταντινουπόλεως, καταπολεμοῦντα ἕνα αἰῶνα ἐνωρίτερον τὸν Θεόδωρον Μοψουεστίας, τὴν λέξιν δὲ ταύτην προσέθεσαν οἱ Σκυῖται μοναχοὶ παραλαβόντες ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἀπαντᾶ εἰς τὴν συνάφειαν «ἐπαθεν ἀπαθῶς έν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ». Ἐνωρίτερον ἀκόμη εἶχεν εἰσαγάγει εἰς τὸν τρισάγιον ὕμνον ἕνα ἄλλον θεοπασχιτικὸν τύπον ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Πέτρος ὁ Γναφεὺς⁴ διὰ τῆς προσθήκης εἰς τὴν κατακλείδα αἰποῦ τῆς φράσεως «ὁ δι' ἡμᾶς σταυρωθεῖς». Ἡ φράσις αὕτη λόγῳ τῆς μονοφυσιτικῆς αὐτῆς προελεύσεως ἀπερρίφθη ὑπὸ τῶν Ὀρθόδοξων. Ἄν καὶ ἡδύνατο νὰ ἔχη τὴν ἰδίαν μὲ τὴν ἄλλην ὡς ἄνω θεοπασχιτικὴν φράσιν έννοιαν. Ἡ σπουδαιότης τῆς σκυθικῆς φράσεως, κατανοηθεῖσα ὄχι εὐθὺς μετὰ τὴν διατύπωσιν αὐτῆς, ἀλλὰ πάντως ἐνωρίς, ὠδήγησεν εἰς τὴν μετέπειτα ἐπισημοποίησιν τῆς διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (533). Αὕτη βεβαίως σημαίνει μετάδοσιν ἰδιωμάτων μεταξὺ τῶν φύσεων τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς εἰς μίαν ὑπόστασιν ένώσεως αὐτῶν.

Τέταρτον, ἢ πολεμικὴ κατὰ τῶν μεγάλων στηριγμάτων τοῦ Νεστοριανισμοῦ, ἦτοι τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, διδασκάλου τοῦ Νεστορίου, καὶ Θεοδωρήτου Κύρου, συμφοιτητοῦ καὶ φίλου τοῦ Νεστορίου, ἢ ὁποία ἀπέληξεν εἰς τὴν καταδίκην τῶν Τριῶν Κεφαλαίων.

Ἡ νεοχαλκηδονικὴ μερίς, κερδίσασα εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν, ἐπέβαλε τὰς ἀπόψεις τῆς εἰς τὴν Ε' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ εἰς ὅλην τὴν μετέπειτα ὀρθόδοξον θεολογίαν, ἔδωκε δὲ ἐπίσης τὴν σφραγίδα τῆς εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, ὅπου ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Χριστοῦ παρουσιάζεται ὡς ὑπεργήνη καὶ φωτιζομένη ὑπὸ τοῦ θείου Λόγου. Ἀποτύπωσιν τῶν χριστολογικῶν ἀντιλήψεων τῆς νεοχαλκηδονικῆς θεολογίας παρατηρεῖ ὁ θεατὴς εἰς τὸ μωσαϊκὸν τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ έν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐξετάζονται οἱ κύριοι ἐκπρόσωποι τῆς νεοχαλκηδονικῆς θεολογίας, μὲ πρῶτον τὸν Ἰουστινιανόν· ἀλλ' αὐτοὶ δὲν εἶναι οἱ

4. Περὶ τούτου βλ. εἰς τὸ τελευταῖον τμήμα τοῦ τόμου Δ'.

μόνοι. Ἦδη ἐξητάσαμεν ἀνωτέρω εἰς ἄλλην συνάφειαν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν καὶ ἄλλα γνωρίσματα, τὸν Ἰωάννην Καισαρέα Γραμματικὸν καὶ τὸν Ἱρακλειανὸν Χαλκηδόνος μετὰ τῶν Ἀπολογητῶν, καὶ δύο Λεοντίους, τὸν Ἱεροσόλυμίτην καὶ τὸν Σχολαστικόν, μετὰ τῶν Χαλκηδονίων.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ

Πολιτικὴ δραστηριότης

Ὁ Ἰουστινιανὸς υἱὸς τοῦ Σαβατίου, ἐγεννήθη τὸ 482 εἰς τὸ χωρίον Ταυρήσιον, παρὰ τὴν Βεδεριάναν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Σκοπίων. Ἡ οἰκογένειά του, ζῶσα εἰς περιοχὴν, ὅπου συνηγτῶντο τρία ἔθνη, Ἑλληνας, Ἰλλυριοὶ καὶ Θράκες. ἦτο πιθανῶς μικτῆς καταγωγῆς, πάντως ἐξελληνισμένη καὶ ἐκλατινισμένη.

Ὁ θεῖος του Ἰουστίνος, στρατηγὸς τῶν ἐξκιβουτόρων, ἦτοι ἀρχηγὸς τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ παλατίου ἐπὶ Ἀναστασίου Α', ἦτο ἀμόρφωτος, ἀλλὰ μετεκάλεσε τοὺς ἀνεψιούς του εἰς τὴν Κωνταντινούπολιν, διὰ νὰ τοὺς προσφέρῃ ὅ,τι ἐστερεῖτο ὁ ἴδιος. Οὕτως ὁ Ἰουστινιανὸς, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκπαιδευθῇ ἐπιμελῶς εἰς τὴν νομικὴν καὶ τὴν θεολογίαν, τὸ δὲ 518, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀναστασίου, φαίνεται ὅτι ἀποδίδων τὰ τροφεῖα ἐρρύθμισε τὰ πράγματα κατὰ τρόπον, ὥστε εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ν' ἀνυψωθῇ ὁ θεῖος του.

Τότε ὁ ἴδιος κατέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου καὶ συνεκυβέρνα μετὰ τοῦ γέροντος θεῖου του. Ἔως ὅτου διεδέχθη τοῦτον τὸ 527 εἰς ἡλικίαν 45 ἐτῶν. Ἀντίδρασις ἐναντίον του ὑποκινηθεῖσα ὑπὸ παραγκωνισθέντων συγγενῶν τοῦ πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος Ἀναστασίου καὶ κορυφωθείσα τὸ 532 εἰς τὴν στάσιν τοῦ Νίκα, κατεπνίγη διὰ τῆς τόλμης τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας καὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ στρατηγοῦ Βελισσαρίου. Κυβερνήσας ἐπὶ 38 ἔτη (527–565), κατέλιπε τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός του εἰς τὴν ὄλην πορείαν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους, διὰ τῆς μεγαλοψυχίας, τῆς νομοθεσίας, τῶν κτισμάτων, τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Κατὰ τὰς εἰδήσεις τῶν συγχρόνων του ἱστορικῶν ἦτο μετρίου ἀναστήματος, στρογγυλοπρόσωπος, πυρρόχρους καὶ πυρρόμαλλος, ὅπως περίπου εἰκονίζεται εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Ἁγίου Βιταλίου τῆς Ραβέννης (τοῦ ἔτους 547). Τὸ ὀλίγον μεταγενέστερον ψηφιδωτὸν τοῦ Ἁγίου Ἀπολινάριου τοῦ Νέου, τῆς αὐτῆς πόλεως, τὸν ἐμφανίζει παχύτερον καὶ κάπως κουρασμένον, καθ' ὅσον ἄλλωστε ἤδη ἦτο γέρον.

Παροιμιώδης κατέστη ἡ ἀντοχή του εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ τὰς στερήσεις. Ἐξη ἐντὸς τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἀνακτόρου σχεδὸν ὡς ἀσκητῆς ἐνίστε ἔμενον ἄσιτος ἐπὶ διήμερον συνεχῶς, ἐκοιμᾶτο δὲ τόσον ὀλίγον ὥστε ἐπωνομάσθη ἀκοίμητος. Ἡ μεγαλυτέρα ἀπόλαυσις του ἦτο νὰ ἐργάζεται

3. Φλάβιος Πέτρος Σαββάκιος Ἰουστινιανός.

εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ περιστοιχισμένου ὑπὸ βιβλία. Ὡς νεώτερος κοινοβουλευτικὸς ἄρχων, ἐδέχεται τοὺς πάντας εἰς τὸ ἀνάκτορον πρὸς συζήτησιν· ἦτο τὸ πλεον προσιτὸν πρόσωπον εἰς τὸν κόσμον, λέγει ὁ Προκόπιος⁶. Μολονότι ἐνίσταται ἐκ τῶν περιστάσεων ἠναγκάζεται νὰ εἶναι αἰσθηρὸς, διεισφέρει κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν μεγαλοψυχίαν του καὶ εἰς τὰς δυσχερεστέρας ἀκόμη στιγμὰς τῆς σταδιοδρομίας του. Ὅτε ὁ στρατηγὸς Πρόβος κατεδικάθη ἐπὶ προσβολῇ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ προδοσίᾳ, ἐφθασε δὲ εἰς αὐτὸν ἡ δικογραφία, τὴν ἐσχισε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν στρατηγὸν τὸ μήνυμα ὅτι τὸν συγχωρεῖ διὰ τὴν προσβολὴν καὶ παρεκάλει τὸν Θεὸν νὰ τὸν συγχωρήσῃ καὶ ἐκεῖνος.

Τὸ συναίσθημα ἀνωτερότητος τοῦ ἐπέτρεπε νὰ δέχεται συμβουλὰς ἀνέτως καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἱκανῶν προσώπων διὰ τὴν ἐπ' ἀνδρωσιν τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ σύζυγός του Θεοδώρα. Αὕτη ἦτο θυγάτηρ κατ' ἄλλους μὲν μονοφυσίτου ἱερέως κατ' ἄλλους δὲ Κυπρίου ἀρκτοτρόφου, τοῦ Ἀκακίου. Ὁ Προκόπιος εἰς τὰ Ἀνέκδοτά του δίδει θλιβεράν εἰκόνα περὶ τῆς πρὸ τοῦ γάμου διαγωγῆς της, ἡ ὁποία εἰκὼν ὁμῶς εἶναι προῖόν τοῦ μίσους τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἀλικαυτοῦ διὰ κάποιαν παθάνην μείωσιν τὴν ὁποίαν ὑπέστη κάποτε ὑπὸ τὴν αὐτοκράτειραν. Ἡ διαγωγή της ἦτο δῆθεν τόσον σκανδαλώδης καὶ πορνικῆ, ὥστε εἰς τὰς ὁδοὺς οἱ ἄνθρωποι παρεμέριζον ἐνώπιόν της, διὰ νὰ μὴ μισθῶνται ἀπὸ τὴν μετ' αὐτῆς ἐπαφήν. Ἄν τοῦτο ἦτο ἀληθές, τότε οἱ θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι τὴν ἐθεώρουν αἰρετικὴν, διατί δὲν μνημονεύουν κἀν τὸν παλαιὸν ἀκάθαρτον βίον της; Φαίνεται ὅτι ἡ Θεοδώρα ἦτο χορεύτρια καὶ ἠκολούθησε τὸν Ἐκηβόλον, ἀνώτερον ὑπάλληλον τοῦ κράτους, εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν, ἀλλ' οὗτος βραδύτερον τὴν ἀπεμάκρυνε. Μεταβάσα δὲ αὕτη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, εὗρε περιθαλψιν εἰς ξενῶνας Μονοφυσιτῶν καὶ ἐγενεὶν ὁπαδὸς τῶν· ἴσως ἐγνώρισε καὶ τὸν ἐκεῖ ἐξόριστον πατριάρχην Ἀντιοχείας Σεβήρον. Ἐπιστρέψασα ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν πρωτεύουσάν, ἤνοιξε κλωστήριον καὶ ἐξῆ σεμνοπρεπῶς. Τότε τὴν συνήντησεν ὁ Ἰουστινιανός, τὴν ἠγάπησε καὶ τὴν ἐνυμφεῖθη, διάδοχος ὢν ἀκόμη. Ἐμείνεν εἰς αὐτὸν ἀπολύτως πιστή, τὸν ἐτίμησε μὲ τὴν διαγωγὴν της καὶ τὸν προεφύλασσε μὲ τὰς συμβουλὰς της· ἀλλ' ἡ μονοφυσιτικὴ της ἀπόκλισις συνετέλεσεν, ὥστε ὁ σύζυγός της νὰ ταλαντεύεται ἐνίσταται εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν του πολιτικὴν.

Ὡς θεμέλιον τῆς κυβερνήσεώς του ἔθεσε δύο σκοπούς· τὴν ἐνότητα καὶ αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ «μακαρίου γένους τῶν Ῥωμαίων» καὶ τὴν ἐνότητα καὶ ἀκμὴν τῆς Ἐκκλησίας⁷.

Ἡ ἐξωτερικὴ του πολιτικὴ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν παλαιῶν ὁρίων τοῦ κράτους καὶ συγχρόνως τὴν προστυσίαν τῆς Ὀρθοδοξίας. Οἱ Βάνδαλοι εἰς τὴν Ἀφρικὴν, οἱ Ὀστρογότθοι εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ οἱ Βησιγότθοι εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ὅλοι Ἀρειανοί, ἐπίεζον βαρῶς τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου αἱ τρεῖς ἐκεῖναι χῶραι ἀπετέλουν ἄλλοτε ἐκλε-

6. Εἰς τὰ φαρμακερά Ἀνέκδοτα 15,11.

7. Δεύτερος πρόλογος τοῦ Κώδικος.

8. Νικαρά 6.

κτὰς ἐπαρχίας τῆς αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας μάλιστα ἡ μία ἦτο καὶ ἡ ἑστία τῆς. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰουστινιανὸς ἠτοίμασε καὶ διεξήγαγε διὰ τῶν ἰκανωτάτων στρατηγῶν του πολυετείς πολέμους, οἱ ὅποιοι ἀπέληξαν εἰς τὴν ἀνάκτησιν αὐτῶν, συγχρόνως δὲ διὰ δαπάνης μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν ἐπέτυχε τὴν συγκράτησιν τῶν βαρβάρων φύλων παρὰ τὰ σύνορα καὶ τὴν ὀχύρωσιν τῶν παραμεθορίων ἐπαρχιῶν. Δυστυχῶς ὑπεβάρθιωσε τὸ μέτωπον τοῦ Δουνάβεως μὲ ἀποτελεσματὰ νὰ ἐξασθενήσῃ ἡ ἄμυνα αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιτραπῇ κατ' ὀλίγον ἡ κάθοδος τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλάβων. Αἱ κατακτήσεις εἰς τὴν Δύσιν ἀπέβησαν εἰς βάρος τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Νότου.

Ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο ἡ νομικὴ μεταρρύθμισις, ἀπαραίτητος πλέον, καθ' ὅσον οἱ μὲν νόμοι ἦσαν ρωμαϊκοί, οἱ κυριώτεροι νομοδιδάσκαλοι ἦσαν Ἕλληνες, αἱ σπουδαιότεραι νομικαὶ σχολαὶ ἀπὸ τοῦ γ' αἰῶνος ἐλειτούργουν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, καὶ ἡ κοινὴ γλῶσσα τῶν πληθυσμῶν εἰς ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν, κατὰ τὸ πλεῖστον πρώτη, ἐνίοτε δὲ δευτέρα, ἦτο ἡ ἑλληνικὴ καὶ τέλος ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἀπαιτήσεις ἐπὶ τῆς νομικῆς ἀναπροσαρμογῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ ὄρισεν ἐπιτροπὴν διὰ τὸ ἔργον τοῦτο ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Τριβωνιανοῦ, ἔθνικοῦ Ἑλλήνος ἐκ Παμφυλίας, καὶ πάντοτε ὑπὸ τὴν ἰδικὴν του ἐποπτείαν, ἡ ὁποία ἐντὸς συντομωτάτου χρόνου παρεσκεύασε τὰ κάτωθι ἔργα: α) Τὸν *Codex Justinianus*, ἤτοι συλλογὴν νόμων ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ μέχρι τῆς ἐκδόσεώς του⁹. β) Τὴν *Digesta* ἢ Πανδέκτην, περιέχοντα γνώμας παλαιῶν νομοδιδασκάλων καὶ τροποποιήσεις καὶ ἐρμηνείας τῆς ἐπιτροπῆς. γ) *Institutiones* ἢ *Εἰσαγγήσεις*, διδασκτικὸν ἐγχειρίδιον χάριν τῶν σπουδαστῶν τοῦ δικαίου. Ταῦτα ἀπετέλεσαν τὸ *Corpus Juris Civilis* (Σῶμα Ἀστικοῦ Δικαίου), ἀντίστοιχον τοῦ ὁποίου ἦτο τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ αὐτοκράτωρ βεβαίως συνέχισε τὴν ἐκδοσὴν νέων διαταγμάτων (*Novellae*, Νεαραί), καὶ δὴ εἴτε λατινιστὶ εἴτε ἑλληνιστὶ. Ἡ διὰ πρώτην φοράν τώρα ἐπίσημος καὶ γενικὴ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ρωμαϊκὴν νομοθεσίαν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐκλαίκευσιν τῶν νόμων, «ὥστε ἅπασιν αὐτὸν (=τὸν νόμον) εἶναι γνώριμον». Ἡ Ἰουστινιανέσις νομοθεσία δὲν εἶναι ἀντιγραφὴ τοῦ παλαιότερου δικαίου, ἀλλὰ μεταρρύθμισις καὶ ἀναπροσαρμογὴ αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἐν τῶν λαμπροτέρων ὁρῶν τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβε μέτρα πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς αὐτοδιοικήσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἀνέκοπτε τὸ ἰσχυρὸν καὶ τότε ρεῦμα τῆς ἀστυφιλίας. Εἰς τινὰς ἐπαρχίας λόγῳ τοπικῶν ἀναγκῶν ἐνομοθέτησε τὴν συγκέντρωσιν τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐξουσίας εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ὅπερ ἀπετέλεσε κρῆδρομον τοῦ συστήματος τῶν θεμάτων. Γενικῶς δὲ ἀνέθεσεν εἰς τοὺς ἐπισκόπους κάποιαν ἐποπτείαν ἐπὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως καὶ τῶν ἐπαρχιακῶν ὑπαλλήλων.

Κώδιξ. α'
β' ἐκδόσις

Τὴν πρὸς τὸ μεγαλεῖον, ἐν τῇ ἀπλότητι, τάσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ δεικνύον καὶ τὰ κτίσματα αὐτοῦ, τῶν ὁποίων σώζονται πολλά. Ὁ ναὸς τῆς

Ἁγίας Σοφίας ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, οἰκοδομηθεῖς ὑπὸ Ἀνθεμίου καὶ Ἰσιδώρου μὲ τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τοῦ αὐτοκράτορος, εἶναι ἐν ἀριστοτέχνημα, ἐπιβαλὼν νέον ρυθμὸν εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ θαυμαζόμενον καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας. Οἱ ναοὶ τῆς Ραβέννης ἐν Β. Ἰταλίᾳ μὲ τὰ ἐξαισία ψηφιδωτά των εἶναι ἀληθινὰ κομψοτεχνήματα. Καὶ ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης ἐν Σινᾷ διασώζει μέχρι σήμερον τὴν μνήμην τοῦ ἑλληνικοῦ Βυζαντίου εἰς ἐν ξένον πλέον περιβάλλον.

Ἐκκλησιαστικὴ Πολιτικὴ

Μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ αὐτοκράτορες ἐβοήθουν τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἀνεμιγνύοντο εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν υποθέσεων, εἴτε ὡς συμφιλίωται εἰς τὰς δογματικὰς ἐριδας εἴτε ὡς ὑποστηρικταὶ μιᾶς τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων· ἀλλὰ δὲν ἐφιλοδοξοῦν νὰ θεολογήσουν οἱ ἴδιοι. Πρῶτος ἐπεδίωξε τοῦτο ὁ Ἰουστινιανός, καὶ μάλιστα μὲ ἐπιτυχίαν. Οὕτως ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου ἀνῆλθε τώρα δι' αὐτοῦ ἡ θεολογία, ὅπως ἄλλοτε εἶχεν ἀνέλθει ἡ φιλοσοφία διὰ τοῦ Μάρκου Λύρρηλου. Ὁ Ἰουστινιανός δὲν ἦτο συμβιβαστὴς τῶν ἀπόψεων, ἀλλὰ ρυθμιστὴς, λαμβάνων ὁ ἴδιος μέρος εἰς τὰς δογματικὰς συζητήσεις, ἐρμηνεύων ἀνέτως τὰ δόγματα καὶ ἀποφασίζων σχετικῶς κατόπιν διαβουλεύσεων μετὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Ἐπέβαλε καθεστῶς συνιλλήλιας πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας μὲ ἐμφανῆ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς πρώτης, τὸ ὁποῖον διετηρήθη μέχρι τέλους τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, συνήθως παρηλλαγμένον καὶ ἐλαστικώτερον.

Διὰ διατάγματος ἵδρυσε τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τῆς Ἰουστινιανῆς εἰς τὴν ἰδιαίτεράν του πατρίδα καὶ διὰ διαταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀληθεῖς θεολογικὰς πραγματείας, ἐφρόντιζεν ἐκάστοτε νὰ ἐπιλύῃ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ἐκκλησίας τὰ δογματικὰ ζητήματα. Ἐνενήντα περίπου ἐκ τῶν Νεαρῶν του ἀνωφέρονται ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ εἰς τὴν ρύθμισιν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων.

Ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου ὁ Ἰουστινιανός συνετέλεσεν ὥστε ὁ θεῖος του Ἰουστίνος νὰ στραφῇ πρὸς τὴν Δύσιν εἰς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἤδη προσχεδιασμένου πολιτικοῦ του προγράμματος, ἀποβλέποντος ἔκτοτε εἰς τὴν ἀνάκτησιν τοῦ ὑπὸ τοὺς βαρβάρους πλέον τελοῦντος δυτικοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀποτελεσμα αὐτῆς τῆς κινήσεως, ἄμεσον μάλιστα, ἦτο νὰ ἀκυρωθῇ τὸ φιλομονοφιστικὸν Ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος καὶ νὰ ὑπογραφῇ ὁ Λίβελλος τοῦ Ὁρμίσδα, τροποποιημένος κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ἀποκατεστάθη ἡ Ἀ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ ἐπανασυνεδέθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ 484 διακεκομμένα σχέσεις τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἐν τῇ ἐπιζητήσει τῆς θρησκευτικῆς ἐνότητος τοῦ κράτους, ἐπολέμησε τὸν ἄλλως ἀνίσχυρον ἐθνισμόν. Ἐνῶ δὲ οἱ

προηγούμενοι αυτοκράτορες, πλην τοῦ Θεοδοσίου Α', παρημπόδιζον ἠπίως τὰς δραστηριότητας τῆς ἐθνικῆς λατρείας. αὐτὸς ἐπεδίωξε τὴν ἐκρίζωσιν αὐτῆς διὰ καταπιεστικῶν διαταγμάτων. Ἐκλείσεν ἐπίσης καὶ τὴν φυτοζωοῦσαν ἤδη καὶ ἄνευ σπουδαστῶν σχεδὸν εὕρισκομένην φιλοσοφικὴν σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας οἱ διδάσκαλοι ἀνεχώρησαν εἰς τὴν Περσίαν. διὰ νὰ ἐπιστρέψουν μετ' ὀλίγα ἔτη ἀπὸ ἐκεῖ ἀπογοητευμένοι. Ἡ σχολὴ αὐτὴ ἦτο συνδεδεμένη μὲ τὴν νεοπλατωνικὴν λατρευτικὴν πρακτικὴν. Ἐξ ἴσου αὐστηρὰ ἦτο ἡ ὑπ' αὐτοῦ δίωξις τῶν Σαμαρειτῶν, ἐνῶ τὰ κατὰ τῶν Ἰουδαίων ληφθέντα μέτρα ἦσαν χαλαρότερα. Τοὺς ὁπαδοὺς τῶν ἀρχαίων αἱρέσεων, Μανιχαίους, Μοντανιστὰς, Ἀρειανούς, ἀπέκλεισε τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματίων τῆς πολιτείας καὶ παντοιοτρόπως ἐπίεσε, διὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ προσχωρήσουν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ὁ Προκόπιος σημειώνει μὲ ἀρκετὴν δόσιν εἰρωνείας, ἀναφερόμενος εἰς τὰς θεολογικὰς ἐνασχολήσεις τοῦ αὐτοκράτορος: «Ὅς δὲ κάθηται ἀφύλακτος ἐς ἡμεῖς ἐπὶ λέσχης τινὸς ἄωρι νυκτῶν ὁμοῦ, τότε τοῖς τῶν ἱερέων ἐσχατογέρουσιν ἀνακυκλεῖν τὰ Χριστιανῶν λόγια σπουδῆν ἔχων»¹⁰. Πιστὸν καὶ εὐλικρινὲς τέκνον τῆς Ἐκκλησίας, ἐφρόνει ὅτι τὸ μέγιστον ἀγαθὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἡ χριστιανικὴ πίστις: «πρῶτον εἶναι καὶ μέγιστον ἀγαθὸν ἀνθρώποις πιστεῖομεν τὴν τῆς ἀληθοῦς καὶ ἀμωμῆτου τῶν Χριστιανῶν πίστεως ὀρθὴν ὁμολογίαν»¹¹.

Τὸν Μονοφυσισμὸν ἀντεμετώπισεν ὡς θεολόγος, γράφων καὶ συζητῶν. Διὰ σοβαροὺς λόγους δὲν ἐφήρμωσεν ἐναντι αὐτοῦ τὴν αὐτὴν μέθοδον ἐκρίζωσης: πρῶτον, διότι συνεκρατεῖτο ὑπὸ τῆς παλαιότερον μονοφυσιτιζούσης συζύγου τοῦ Θεοδώρου· δεύτερον, διότι ἐφοβεῖτο ἀπόσπασιν τῶν μονοφυσιτιζουσῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νότου, πλουσιωτάτων μάλιστα· τρίτον, διότι ἐφρόνει ὅτι ἡ μονοφυσιτικὴ δοξασία ἦτο μὲν αἰρετικὴ· ἀλλὰ δὲν ἀνέτρεπε ριζικῶς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν· καὶ τέταρτον, διότι εὐλόγως ἐθεώρει δυνατὴν τὴν προσέλκυσιν τῶν Μονοφυσιτῶν διὰ τῆς ἐξευρέσεως νέων διατυπώσεων τοῦ δόγματος. Ὁ ἴδιος παρέμενε πιστὸς εἰς τὸν ὅρον τῆς Χαλκηδόνος περὶ δύο ἐν Χριστῷ φύσεων ἀσυγχύτως ἠνωμένων, ἀλλὰ ἤθελε νὰ διατηρήσῃ καὶ ὁλόκληρον τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας μετὰ τῆς ἐκφράσεως, «μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκακωμένη» ἦτο δηλαδὴ νεοχαλκηδονικὸς θεολόγος καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν αἱ σχετικαὶ τοῦ ἐνέργειαι, αἱ ὁποῖαι ἄλλως φαίνονται ἀντιφατικά.

Τὸ 532 συνεκάλεσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διάσκεψιν, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχον τέσσαρες ὀρθόδοξοι θεολόγοι καὶ ὀκτώ ἐκπτωτοὶ μονοφυσῖται ἐπίσκοποι. ὡς καὶ πλῆθος παρατηρητῶν. Προσελθὼν καὶ ὁ ἴδιος μετὰ τῆς Συγκλήτου εἰς τὴν τρίτην συνεδρίαν καὶ λαβὼν μέρος εἰς τὴν συζήτησιν προεκάλεσε τὸν θαυμασμὸν τῶν παρισταμένων. Ἡ διάσκεψις ἀπέτυχε καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀντελήφθη ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπαλλάξῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς Χαλκηδόνος τῶν παρὰ τῶν Μονοφυσιτῶν ἐκτοξευομένων κα-

10. *Γοτθικοὶ Πόλεμοι* 3,22.

11. *Νεαριὰ* 132.

τηγοριῶν, ἤτοι τῆς ὑπ' αὐτῶν διασπάσεως τῶν δύο φύσεων καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν νεστοριανιζόντων θεολόγων, ὅπερ ἦτο εὐκολον δι' αὐτὸν λόγῳ τῶν νεοχαλκηδονικῶν του ἀπόψεων.

Οὕτως εὐθύς ἀμέσως, τὸν Μάρτιον τοῦ 533, διὰ δύο διαταγμάτων, ἐνὸς πρὸς τὸν λαὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐνὸς πρὸς τὸν πατριάρχην Ἐπιφάνιον, ἐπέβαλε τὸν θεοπασχιστικὸν τύπον «τὸν ἕνα τῆς Τριάδος πεπονθέναι σαρκί», ὁ ὁποῖος ἐσήμαινε μετάδοσιν τῶν ἰδιωμάτων τῶν δύο φύσεων εἰς τὸ ἓν πρόσωπον¹², καὶ ἤρε τὴν κατηγορίαν περὶ διουσιτισμοῦ νεστοριανικοῦ χαρακτήρος. Ὁ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεὶς καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν εἰσαχθεὶς χριστολογικὸς ὕμνος Ὁ Μονογενῆς Υἱὸς ἐκφράζει τὰς αὐτὰς τάσεις. Ἐξ ἄλλου τὸ 543 διὰ νέου διατάγματος κατεδίκασε τὰ Τρία Κεφάλαια, ὡς ἐλέχθη καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς παρούσης διαπραγματεύσεως¹³, ἤτοι τὸ πρόσωπον καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, τὰ κατὰ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας συγγράμματα τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου καὶ τὴν Πρὸς Μάριν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰβρα Ἐδέσσης, περιληφθέντα εἰς τρία ἰδιαίτερα κεφάλαια.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Θεοδώρα ἠκολούθει κάπως ἀνεξάρτητον ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν, μεταβαλοῦσα ἀπὸ τοῦ 531 τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ὀρμίσδα εἰς εἶδος μοναστηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφιλοξενοῦντο πολλοὶ μονοφυσῖται ἐξόριστοι ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ 535 ἐπέτυχεν νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἀπὸ Τραπεζοῦντος Ἄνθιμον, κρυπτομονοφυσίτην ἢ μετριοπαθῆ μονοφυσίτην, ἀλλ' οὕτως τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἀγαπητοῦ Ρώμης, ἐλθόντος ἐπὶ πολιτικῇ ἀποστολῇ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας¹⁴, καὶ τοῦ Ἐφραὶμ Ἀντιοχείας ἠναγκάσθη εἰς παραίτησιν καὶ ἐκπτώσιν τὸ ἐπόμενον ἔτος. Ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεοδόσιος, ἐξορισθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἔζη εἰς τὰ προάστεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔχων τὴν εὐνοίαν τῆς αὐτοκρατείας. Ἐκεῖθεν ἀπέστειλε τὸν Ἰάκωβον Βαραδαῖον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου ἐστερέωσε τὸν μονοφυσισμὸν κατὰ τὴν Ἰακωβιτικὴν ἐρμηνείαν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ πιστευθῇ ὅτι ἡ Θεοδώρα ἀντέδρα εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ συζύγου τῆς αὐτοκράτορος ἦτο προφανῶς σύμφωνος μὲ αὐτὰς, μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ μάλιστα τὰς ἐνέπνεε, ἀλλὰ ἐπεξέτεινε τὴν συναίνεσιν τῆς πέρα ἀπὸ τὴν νεοχαλκηδόνιον θεολογίαν πρὸς τὴν μετριοπαθῶς μονοφυσιτικὴν. Τελικῶς πρέπει νὰ συνεφώνησε μετ' αὐτοῦ πλήρως. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐκράτει πλησίον τῆς τοῦς ἡγέτας τῶν Μονοφυσιστῶν ἦτο ὅτι ἤθελε νὰ τοῦς ὀδηγήσῃ εἰς μετριοπάθειαν.

Οὕτω ὁ Ἰουστινιανὸς μένων ἀμετακίνητος εἰς τὴν γραμμὴν του, ἐξέδωκε τὸ 542 διάταγμα περὶ Μονοφυσισμοῦ ἐξ ἀφορμῆς προσχωρήσεως μονοφυσιστῶν μοναχῶν τῆς Αἰγυπτίου εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Οἱ Μονοφυσῖται ἱστορικοί, ἀν καὶ ἀναγνωρίζουν τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐπιείκειάν του, τὸν ἀποκαλοῦν δυνάστην καὶ αἰρετικόν. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἡ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου, ἐξέδωκε τὸ διάταγμα κατὰ τοῦ Ἰβριγενισμοῦ. Τὸ 553 συνεκάλεσε

12. Ὁ Τύπος μετὰ τινος μηνῶν ἔγινε δεκτὸς καὶ ἀπὸ τὸν πάπαν Ἰωάννην Β'.

13. Ἦτοι εἰς τὸ περὶ συνόδων κεφάλαιον.

14. Εἶχεν ἀποσταλῆ ὑπὸ τοῦ Ὀστρογότθου βασιλέως τῆς Ἰταλίας Θεοδώτου εἰς μίαν προσπάθειαν ματαίωσεως τῶν σχεδίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ νὰ στείλῃ ἐκστρατευτικὸν σῶμα εἰς τὴν Ἰταλίαν.

τὴν Ε' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἣ ὁποία ἐπεκύρωσε τὴν καταδίκην τῶν Τριῶν Κεφαλαίων, προσυνόδικῶς δὲ καὶ τοῦ Ὠριγενισμοῦ. Ὁ πάπας Βιγίλιος εὐρισκόμενος ἀπὸ μακροῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, δὲν ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν Σύνοδον, ἀλλὰ μετὰ δισταγμοῦ ἐνέκρινε τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς, καθ' ὃν χρόνον δὲ ἐπέστρεφεν εἰς τὴν Ρώμην ἀπέθανε. Δυστυχῶς οἱ σκοποὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἐπετεύχθησαν οὔτε διὰ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, διότι οἱ Μονοφυσῖται εἰς τὴν πλειονότητά των δὲν ἐδείκνυον προθυμίαν ἐνώσεως μὲ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς φαίνεται νὰ παρέμεινεν εἰς θεολογικὴν ἀπραξίαν ἐπὶ δεκαετίαν καὶ πλέον. Αἰφνιδίως, κατὰ τοὺς παλαιοὺς ιστορικοὺς, εἰς τὰ τέλη τοῦ βίου του ἐνεφανίσθη ὡς ὑποστηρικτὴς τῶν Ἀφθαρτοδοκητῶν, δηλαδὴ τῆς μερίδος ἐκείνης τῶν Μονοφυσιτῶν, ἣ ὁποία, διευκρινίζουσα μίαν παγχῆν τῆς χριστολογίας τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀφήσει ὑπανάπτυκτον ὁ Εὐτυχῆς, διεκήρυσσεν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἦτο ἀπῆλλαγμένον τῆς φθορᾶς ἀπὸ τῆς συλλήψεώς του καὶ ὅτι ἐπασχε τὰ ἀνθρώπινα κυττῶνιν εἰδικῆς θαυματουργικῆς ἐνεργείας. Πεισθεῖς λοιπὸν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὰς εἰσηγήσεις ἀφανῶν αἰρετικῶν, ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτῆ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ ὀρθοδόξως, ἀπεφάσισε, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν μετέπειτα ιστορικῶν, νὰ τὴν ἐπιβάλη. Συμφώνως πρὸς τὸν Εὐάγριον Σχολαστικόν, ὁ ὁποῖος εἶναι πλησιέστερον πρὸς τὰ πράγματα καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχικὴν πηγὴν τῶν ἄλλων ιστορικῶν¹⁵, οὗτος ἀπέθανε, καθ' ὃν χρόνον ἠτοιμάζετο νὰ ἐπιβάλη κυρώσεις κατὰ τῶν πατριαρχῶν, οἱ ὁποῖοι ἤρνωδοντο νὰ δεχθῶν τὸ σχετικὸν διάταγμα. Συνέβη κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του νὰ χάσουν τοὺς θρόνους των οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Εὐτύχιος καὶ Ἀντιοχείας Ἀναστάσιος, μεταγενέστεραι δὲ πηγαὶ συνδέουν τὴν ἔκπτωσιν των μὲ τὸ διάταγμα τοῦτο. Ὁ Εὐάγριος ὁμοῦ δὲν ἐπιβεβαιώνει ταῦτα, φέρων τὸν μὲν Εὐτύχιον ἐκβληθέντα τοῦ θρόνου¹⁶ πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ διατάγματος¹⁷, τὸν δὲ Ἀναστάσιον ἐκβαλλόμενον βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου¹⁸, πάντως καὶ τοὺς δύο δι' ἀσχέτους πρὸς τὸ διάταγμα λόγους. Γεννᾶται ὁμοῦ τὸ ἐρώτημα τοῦτο· ἐὰν ὁ Ἰουστινιανὸς ἤθελε διὰ λόγους πολιτικοὺς ν' ἀλλάξῃ ἐκκλησιαστικὴν τακτικὴν, διατί δὲν προετίμησε τὸν μετριοπαθῆ μονοφυσισμὸν τοῦ Σεβήρου καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν ἀκραιὸν τοῦ Ἀφθαρτοδοκητισμοῦ; Τοῦτο θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῆ μόνον ἐξ ἐνδεχομένης ἀδυναμίας κατανόησεως τῶν πραγμάτων λόγω τῆς γεροντικῆς ὑπερογδοηκονταετοῦς ἡλικίας, ὅπερ ὁμοῦ δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰς πηγάς.

Τὸ κείμενον τοῦ διατάγματος τούτου δὲν διεσώθη καὶ ἴσως δὲν ἐδημοσιεύθη ποτέ, ἀφοῦ ὁ Εὐάγριος δηλώνει ἀπλῶς περὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅτι «τὸ ἴδικτον γράφει», καὶ ὅχι «ἐκδίδει». Δύναται λοιπὸν νὰ δοθῆ ἡ ἐξήγησις ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐδέποτε προσεχώρησεν εἰς τὸν Ἀφθαρτοδοκητισμὸν, ἀλλὰ παρέμεινε διαπαντὸς προσηλωμένος εἰς τὰς ἀρχάς τῶν Νεο-

Ἐκκλ. Ἱστορία 4,39εε. PG 86, 7 7781-2785.
Ἐκκλ. Ἱστορία 4,38.
Ἐκκλ. Ἱστορία 4,39.
Ἐκκλ. Ἱστορία 5,5...

χαλκηδονίων, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος καθώρισεν ὀριστικῶς· ἐπιθυμῶν ὁμως νὰ συνεχίσῃ τὰς προσπάθειάς του εἰς συμβιβασμὸν καὶ συνεννόησιν. ἐχρησιμοποίησεν ἴσως ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο ἰδιάζουσαι εἰς τοὺς Ἀφθαρτοδοκῆτας. Πάντοτε ἐφρόνει ὅτι ὁ Χριστὸς ἦτο ἄτρεπτος καὶ τὴν ἀποψίν του ταύτην ἐκφράζει ὁ δωδέκατος ἀναθεματισμὸς τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου¹⁹. Αἱ προτάσεις του εὐρίσκοντο εἰς τὸ στάδιον τῶν συζητήσεων μὲ τοὺς πατριάρχας, οἱ ὁποῖοι δὲν τὰς ἐδέχθησαν, καὶ τὸ θέμα ἔμεινε στάσιμον. Ὁ Εὐάγριος, αὐστηρὸς Χαλκηδόνιος, ὡς γνωστὸν, ὑπερέβαλε κάπως τὰ πράγματα.

Εἶναι ἔν ἐκ τῶν ἱστορικῶν παραδόξων τὸ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔστερεώθη ἡ ὀρθοδοξία εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν, κατέλιπεν εἰς πολλοῖς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀπέθανεν ὡς μονοφυσίτης, ἀλλὰ βεβαίως αὐτὴ ἡ ἐντύπωσις δὲν ἐπεκράτησεν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέθανε τὴν 14 Νοεμβρίου τοῦ 365, πολὺ δὲ ἐνωρὶς κυθιερώθη ἡ μνήμη αὐτοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας κατὰ τὴν 15 Νοεμβρίου, ὡς μαρτυρεῖ τὸ σύνολον σχεδὸν τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν Μηνολογίων· ὅπερ σημαίνει ὅτι εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ οὗτος ἀπέθανεν ὀρθόδοξος²⁰. Τὴν συνείδησιν ἐπεκύρωσεν ἐμμέσως ἡ Στ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (680), εἰς τὰς συζητήσεις τῆς ὁποίας, ὡσάκις γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ, ἀναφέρεται «ὁ ἐν ἁγίοις βασιλεὺς Ἰουστινιανός». Βραδύτερον ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Θ΄ Ἀγαπητὸς (1111–1134) μετέφερε τὴν ἑορτὴν εἰς τὴν 2 Αὐγούστου²¹, ὅπου σημειώνεται καὶ σήμερον.

Θεολογικὰ ἔργα

Κανεὶς δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουστινιανοῦ κείμενα ἔχουν γραφῆ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ὑπὸ μορφήν διατάγματος ἢ ἐπιστολῆς, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον θεολογικαὶ πραγματεῖαι, μαρτυροῦσαι ὄχι ἀπλῶς καλὴν ἐνημέρωσιν, ἀλλὰ καὶ σοβαρὰν μελέτην καὶ ἔρευναν, ἢ ὁποῖα ἐπιτρέπει μίαν ἀκριβολόγον καὶ πειστικὴν διατύπωσιν. Ἐπὶ παραδείγματι, διὰ νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἀξίας τῆς μαρτυρίας τῆς φερομένης ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουλίου Ρώμης ἐπιστολῆς τὴν ὁποῖαν ἐχρησιμοποιοῦν κατὰ κόρον οἱ Μονοφυσῖται, ἀπέστειλεν εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐπισκοπείου τῆς Ρώμης δι' ἔρευναν, ἢ ὁποῖα ἔδειξεν ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἀντίγραφον τοιαύτης ἐπιστολῆς· πολὺ εὐλόγως, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστολὴ εἰς τὴν πραγματικότητα ἦτο τοῦ Ἀπολιναρίου. Τὰ κυρίως θεολογικὰ κείμενα τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι γραμμένα εἰς τὴν ἐλληνικὴν, μόνον δὲ μερικαὶ ἐπιστολαί, σταλεῖσαι πρὸς ἐπισκόπους τῆς Ρώμης εἶχον γραφῆ καὶ διατηροῦνται λατινιστί. Τὰ σωζόμενα κείμενα, κατὰ κανόνα ἀντιαιρετικά, σημειώνονται κατωτέρω.

Διάταξις Κατὰ Ἀνθίμου, Σεβήρου, Πέτρου καὶ Ζωόρα. Εἶναι ὁ «νόμος», διὰ τοῦ ὁποίου ἐπικυρώνεται ἡ ἀπόφασις τῆς ἐνδημούσης συνόδου τοῦ 536,

19. *Mansi* 9,384b.

20. «Μνήμη τῶν ἁγίων βασιλέων Ἰουστινιανοῦ καὶ Θεοδώρας».

21. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 17,31.

ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν πατριάρχην Μηνῆν, ὁ ὁποῖος εἶχε συγκαλέσει τὴν σύνοδον καὶ εἶχε προεδρεύσει αὐτῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ δικαιολογεῖ τὴν ἐνέργειάν του αὐτὴν διὰ τῶν λόγων «πράγμα οὐκ ἄθρες βασιλεία καὶ ἡμεῖς πράττοντες, ἐπὶ τὸν παρόντα ἐληλύθαμεν νόμον. Ὅσακις γὰρ ἡ τῶν ἱερέων ψῆφός τις τῶν οὐκ ἀξίων τῆς ἱερώσυνης τῶν ἱερατικῶν κατεβίβασε θρόνων... τοσαντάκις ἡ βασιλεία σύμψηφος γέγονε τῇ τῶν ἱερέων ἀσθεντία, ὥστε τὰ θεϊοτάρα τε καὶ ἀνθρώπινα συνδραμόντα μίαν συμφωνίαν ταῖς ὀρθαῖς ποιήσασθαι ψήφοις»²². Λίδει ἐδῶ τὸν τρόπον ἐπεμβάσεων του εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Ε. Χριστὸν εἶναι ὁ ἐθιμικῶς ἐπικρατήσας ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐξῆς²³. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ νόμος ἀνακεφαλαιώνει καὶ συνοψίζει τὰς συζητήσεις καὶ ἀποφάσεις τῆς συνόδου, τὰς ὁποίας πιθανῶς εἶχε καὶ ἐμπνεύσει.

Λόγος Κατὰ Μονοφυσιτῶν. Ἡ πραγματεία αὕτη ἐγράφη μὲ σκοπὸν τὸν κλονισμὸν τῆς μονοφυσικτικῆς ἐπρροῆς, καὶ ἄλλου καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἐξ ἀφορμῆς τῆς προσελεύσεως εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν ἀριθμοῦ μονοφυσιτῶν μοναχῶν, ἀσκουμένων εἰς τὸ Ἐνατον τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ πατριαρχείας Ζωΐλου, κατὰ τὸ ἔτος 542 πιθανῶς. Ὁ αὐτοκράτωρ θέλει νὰ τονίσῃ ὅτι ἡ εἰς Χριστὸν ἔνωσις τῶν δύο φύσεων, θείας καὶ ἀνθρωπίνης, δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔνωσιν τῶν δύο οὐσιῶν, ψυχῆς καὶ σώματος· διότι εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ τὰ δύο στοιχεῖα εἶναι κτιστά, ἐνῶ εἰς τὸν Χριστὸν τὰ στοιχεῖα ἀνήκουν εἰς διαφορετικὰς κατηγορίας, τὸ ἓν εἶναι κτιστὸν καὶ τὸ ἄλλο ἄκτιστον. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποτελέσεις μιᾶς φύσεως ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο. Οὕτω «καὶ δύο φύσεις συνελθούσαι, οὐ φύσιν σύνθετον ἀλλὰ Χριστὸν σύνθετον ἀπετέλεσαν, ἐπειδὴ καὶ φύσει Θεὸς καὶ φύσει ἄνθρωπος, εἰ καὶ ὁ αὐτὸς ὁμολογεῖται»²⁴.

Λόγος πρὸς Ζωΐλον. Εἶναι δογματικὴ ἐπιστολὴ σταλεῖσα πρὸς τὸν πατριάρχην Ζωΐλον, ὀλίγον πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ Λόγου κατὰ Μονοφυσιτῶν²⁵. Σώζεται μόνον ἐν ἐκτενῆς ἀπόσπασμά της διὰ τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, εἰς τὸ ὁποῖον τονίζεται ἡ διάκρισις δύο κατηγοριῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν φύσεως ἢ οὐσίας ἢ μορφῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποστάσεως ἢ προσώπου.

Λόγος Κατὰ Ὠριγένους. Εἰς τὸ περὶ τῆς κινήσεως τῶν Ὠριγενιστῶν κεφάλαιον τοῦ παρόντος τόμου ἐγινε λόγος περὶ τῆς πραγματείας ταύτης, ἡ ὁποία κατεδίκασε τὸν Ὠριγένην (καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του βεβαίως), διότι «ταῖς τῶν Ἑλλήνων μυθολογίαις ἐντραφεῖς καὶ ταύτας ἐπεκτεῖναι βουλόμενος ἐσχηματίσατο τὰς θείας δῆθεν ἐρμηνεύειν Γραφάς, ἵνα τῷ τρόπῳ τούτῳ... κακοήθως τὴν ἐλληνικὴν καὶ μανιχαϊκὴν αὐτοῦ πλάνην καὶ ἀρειανικὴν μανίαν εἰσαγάγῃ καὶ τοὺς μὴ ἠκριβωμένους τὰ τῆς θείας Γραφῆς δυνηθῆ ὑπελάσσει»²⁶. Ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς μεθοδικωτέρας ἀντιρρητικὰς συγγραφὰς πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Ὠριγένους, ἀν καὶ εἶναι ἐπιλεκτικὴ εἰς τὰ θέματά της. Τόσον δι' αὐτῆς, ὅσον καὶ δι' ἄλλων κειμένων του ὁ

22. PG 86/1, 1097A.

23. *Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῶν Ἰουστινιανῶν*. Θεσσαλονίκη 1969, 200έ.

24. PG 86/1, 1124D.

25. Βλ. PG 86/1, 1137D. «Τὰ περὶ τούτου καὶ ἐν τῷ ἤδη γραφέντι παρ' ἡμῶν λόγῳ πρὸς Ζωΐλον τὸν μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς Ἀλεξανδρέων καὶ πατριάρχην ἱκανῶς ἀποδέδεικται».

26. PG 86/1, 949C.

αυτοκράτωρ δεικνύει ότι ἦτο ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ αὐστηροῦ πατερικου πνεύματος καὶ ἀντίθετος εἰς τὰ διαλεκτικὰ ἀνοίγματα πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς διατυπώσεις. Ἡ πραγματεία ἐστάλη πρὸς τὸν πατριάρχην Μηνῆν, ὅπως ἐπίσης καὶ πρὸς τὸν πάπαν Βιγίλιον καὶ τοὺς λοιποὺς πατριάρχας, διὰ νὰ κοινοποιηθῇ παρ' αὐτῶν καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς κατὰ τόπους ἡγουμένους, οἱ ὅποιοι τώρα πλέον παίζουν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὰς θεολογικὰς συζητήσεις. Εἰς αὐτὴν συνάπτονται κεφάλαια τὰ ὅποια περιέχουν χωρία τοῦ Ὁριγένους μὲ «βλασφημίας» κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐν τέλει δέκα ἀναθεματισμοί.

Σχετικὸν μὲ τὴν πραγματείαν αὐτὴν εἶναι ἔν *Γράμμα πρὸς τὴν ἁγίαν Σύνοδον περὶ Ὁριγένους καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ*. Πρόκειται ἐδῶ περὶ γράμματος διὰ τοῦ ὁποίου ὑποδεικνύεται εἰς τοὺς ἀφικνουμένους πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐπισκόπους νὰ λάβουν θέσιν κατὰ τοῦ ἀρχαίου θεολόγου, οὗτοι δέ, συνελθόντες κατὰ Μάρτιον τοῦ 553 εἰς προσυνοδικὴν διάσκεψιν, βάσει τῶν κειμένων τούτων καὶ ἄλλων στοιχείων, κατεδίκασαν τὸν Ὁριγένην, τὸν Εὐάγριον καὶ τὸν Δίδυμον τὸν Τυφλόν.

Τρία κείμενα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναφέρονται εἰς τὰ Τρία Κεφάλαια, τὰ ὅποια ἀπετέλεσαν σπουδαῖον ἀντικείμενον τῆς ἐκκλησιαστικῆς του πολιτικῆς, διότι ἀντιπαρεβάλλοντο πρὸς τὴν μονοφυσικὴν διδασκαλίαν. Ὁ λόγος κατὰ τῶν τριῶν Κεφαλαίων, συνταχθεὶς τὸ 545, ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ διευκολύνῃ τὴν προσέλευσιν τῶν Μονοφυσιτῶν διὰ τῆς ἄρσεως ἐνὸς ἀπὸ τὰ βασικὰ ἐμπόδια, τῆς σιωπῆς τῶν Ὁρθοδόξων ἐναντι τῶν νεστοριανιζόντων συγγραφέων τοῦ προηγουμένου αἰῶνος. Ἡ καταδίκη τῶν Κεφαλαίων τούτων ἀπετέλει κύριον αἴτημα τῆς Νεοχαλκηδονίου θεολογίας, δηλαδὴ τῆς θεολογίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ πραγματεία αὕτη ἔχει χαθῆ, πλὴν μιᾶς σειρᾶς ἀποσπασμάτων, τὰ ὅποια διετήρησεν ὁ Φακοῦνδος Ἑρμιανῆς εἰς τὸ ὑπὲρ τῶν Τριῶν κεφαλαίων ἔργον του²⁷. Ἐν δεῦτερον κείμενον περὶ τοῦ θέματος ἀποκαλεῖται λόγῳ τῆς μορφῆς του *Ὁμολογία ὀρθῆς πίστεως*. Ἐπειδὴ ἡ συζήτησις συνεχίζετο, ὁ αὐτοκράτωρ ἐπανῆλθεν εἰς τὸ θέμα τὸ 551, ἀνασυντάσων τὰ ἐπιχειρήματά του βάσει τῆς γενομένης κριτικῆς εἰς τὴν πρώτην πραγματείαν καὶ παραδίδων τὸ κείμενον τούτο, λαβὼν ἔπειτα τὸν τύπον διατάγματος καὶ ὑποβοηθῆσαν σοβαρῶς τοὺς πατέρας τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου²⁸. Τὴν τακτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν τριῶν κεφαλαίων ἀπέρριψαν, πλὴν τῶν Δυτικῶν καὶ ὠρισμένων Αἰγυπτίων, καὶ ὁμᾶς ἐπισκόπων τοῦ Βορείου Ἰλλυρικοῦ, πρὸς τοὺς ὁποίους οὕτως ἀπηύθυνε πραγματείαν, φέρουσαν τὸν τίτλον *Πρὸς τοὺς γράψαντας καὶ ἐκδικήσαντας Θεόδωρον τὸν δυσσεβῆ* καὶ ἀνασκευάζουσαν ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις.

Ὁ Βασιλικὸς Τύπος πρὸς τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, σωζόμενος ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ, ἀποτελεῖ τὸ καθοδηγητικὸν κείμενον διὰ τὴν ἑναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου αὐτῆς, περιέχον πληροφορίας περὶ τῶν πρὸ

27. *Pro defensione Trium Capitulorum*, ἀπὸ ὅπου ὁ E. SCHWARTZ, *Justinian*, 73-81.

28. Τὸ κείμενον σώζεται καὶ εἰς ἀρχαίας μεταφράσεις, λατινικὴν καὶ συριακὴν.

τῆς συνόδου διαπραγματεύσεων, καὶ ἐκθέτον τὰς ἀπόψεις τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τοῦ χριστολογικοῦ ζητήματος, ἐν ἀναφορᾷ μὲν τὰ τρία κεφάλαια.

Ἀξιόλογον εἶναι τὸ τροπᾶριον *Ὁ μονογενὴς Υἱός*, διὰ τοῦ ὁποίου κατοχυρώνεται καὶ λειτουργικῶς ὁ θεοπασχιστικὸς τύπος διὰ τῶν φράσεων «σταυρωθεὶς τε, Χριστὲ ὁ Θεός», «εἷς ὢν τῆς ἁγίας Τριάδος». Κατὰ ἀμάχητον παράδοσιν ἔχει συντεθῆ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Ὄρισμὸς πρὸς τὸν ἡγούμενον τοῦ Σινᾶ, διὰ τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἡ ἀπονομὴ τοῦ τίτλου τοῦ ὑπερτίμου εἰς τὸν ἡγούμενον τοῦ Σινᾶ, θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν μεταγενεστέρως προελεύσεως, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ ὄροι «ὄρισμὸς» καὶ «ὑπερτίμος».

Εἰς τὴν λατινικὴν σώζονται ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀπειθυνόμεναι κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς ἱεράρχας, ἤτοι:

Πρὸς τὸν πάπαν Ὀρμίσδαν (514–523), ἐννέα ἐπιστολαὶ ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο διάδοχος.

Πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην (532–535), ἐπιστολὴ περιλαμβάνουσα τὸ διάταγμα περὶ τοῦ θεοπασχιστικοῦ τύπου.

Πρὸς τὸν πάπαν Ἀγαπητὸν (535–536), δύο ἐπιστολαί.

Πρὸς τὴν σύνοδον περὶ ἀφαιρέσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Βιγιλίου ἀπὸ τὰ δίπτυχα.

Πρὸς Κοσμᾶν ἐπίσκοπον Μοψουεστίας.

Πρὸς Ἰωάννην Ἰουστινουπόλεως.

Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικοῦ ἀντικειμένου νόμων τοῦ Ἰουστινιανοῦ γίνεται λόγος εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

ΙΝΝΟΚΕΝΤΙΟΣ ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ

Εἰς τῶν τεσσάρων ὀρθοδόξων συνέδρων εἰς τὴν διάσκεψιν τοῦ 532 ἦτο ὁ Ἰννοκέντιος Μαρωνείας τοῦ ὁποίου σώζονται δύο κείμενα σχετικὰ μὲ τὴν διάσκεψιν ταύτην, γραφέντα βεβαίως ἐλληνιστί, ἀλλὰ σωζόμενα μόνον εἰς λατινικὴν μετάφρασιν.

Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ *Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Θωμᾶν*, ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης, περιέχουσα ἐκθεσιν περὶ τῶν συζητήσεων κατὰ τὴν ὡς ἄνω διάσκεψιν μὲ τοιαύτην ἀκρίβειαν, ὥστε νὰ ὑποκαθιστᾷ ἱκανοποιητικῶς τὰ ἀπολεσθέντα πρακτικὰ τῆς συνάξεως²⁹. Τὸ δεῦτερον κείμενον τοῦ εἶναι *Ἐπόμνημα* περὶ τοῦ τύπου «τὸν ἕνα τῆς Τριάδος πεπονθέναι σαρκί», τὸ ὁποῖον ἐστάλη εἰς τὸν πάπαν Ρώμην ὡς συνοδευτικὸν τῶν πρακτικῶν τῆς Διασκέψεως καὶ διεσώθη μόνον αὐτό, καὶ δὴ εἰς λατινικὴν μετάφρα-

29. Περὶ αὐτῆς βλ. ἀνωτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ συνόδων.

σιν. Ἀνήκων εἰς τὴν Ἰουστινιάνειον μερίδα τῶν λεγομένων Νεοχαλκηδονίων, εἶχεν ἀναλάβει τὸ χρέος νὰ πείσῃ τὸν πάπαν ὅτι ὁ ὡς ἄνω θεοπασχιστικὸς τύπος «τὸν ἓνα τῆς Τριάδος» προέκυψεν ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς καταπολεμήσεως τοῦ Νεστοριανισμοῦ καὶ δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ τόμου τοῦ Λέοντος.

ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Διαδεχθεὶς τὸν Ἰωάννην εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπατριάρχευσε (520–535) καθ' ὃν χρόνον διεμορφώοντο ἡ νεοχαλκηδόνιος χριστολογικὴ ὁρολογία ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διαδόχου καὶ ἀρχᾶς καὶ ἔπειτα αὐτοκράτορος. Θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι αὐτὸς ἐπηρεύει τὸν αὐτοκράτορα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆν, ἂν δὲν ἐγνώριζεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ἰσχυρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ θεολογικὴ προσωπικότης, μὴ ἐπηρεαζομένη τόσο πολύ ὅσον ἐπηρεάζεν ὁ ἴδιος ἄλλους.

Ὄταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀπέστειλε κατὰ τὰ εἰωθότα ἐνθρονιστήριον ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς λοιποὺς πατριάρχας, καὶ δὴ πρῶτον εἰς τὸν πάπαν Ὁρμίσδαν, εἰς τὴν ὁποίαν διετύπωνε τὴν ὁμολογίαν πίστεως καὶ ἡ ὁποία σώζεται λατινιστὶ εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Ὁρμίσδα, ὁμοῦ μετ' ἄλλων δύο ἐπιστολῶν του. Τὸ 533 ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐνδημούντων ἐπισκόπων ὑπέγραψε τὸ περὶ τοῦ θεοπασχιστικοῦ τύπου διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀκολούθως δὲ ἔγραψε καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην Β' ὑπὲρ τοῦ τύπου τούτου³⁰.

Ὁ Ἐπιφάνιος ἐκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ, καταλιπὼν φήμην ἀγίου ἀνδρός, ἡ δὲ μνήμη του τιμᾶται τὴν 25^{ην} Ἀυγούστου μετὰ τοῦ προκατόχου του Ἰωάννου Β'.

ΜΗΝΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Μηνᾶς, Ἀλεξανδρεὺς τὸ γένος, εἰργάσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς πρεσβύτερος καὶ προϊστάμενος τοῦ μεγάλου νοσοκομείου, τὸ ὁποῖον ἐλειτούργει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ συγκροτήματος τῶν πατριαρχικῶν κτιρίων, μετὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ Ἁγίας Εἰρήνης. Ὄταν ὁ Ἄνθιμος, ὑπὸ ἰσχυρὰν πίεσιν, ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀνῆλθεν εἰς αὐτὸν ὁ Μηνᾶς, χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ πρωτευούσῃ εὐρισκομένου πάπα Ἀγαπητοῦ, τὸ 536, ἔκτοτε δὲ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἡ πολιτικὴ του ἦτο καθ' ὅλα εὐθυγραμμισμένη μετὰ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, καὶ μολονὸς πολυάριθμοι θεολογικοὶ σύμβουλοι κατὰ καιροὺς εὐρέθησαν εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ αὐτοκράτορος, συχνάκις ἀντιτιθεμένων φρονημάτων, αὐτὸς παρέμεινεν ἀδιατάρακτος εἰς τὴν θέσιν του καὶ τὴν ἀποστολὴν του.

30. Ὁ παπᾶς πείσθη εἰς ἀπαδέχθαι τὸν Τύπον.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς συνεκάλεσε σύνοδον, ἡ ὁποία ἐπεκύρωσε τὴν ἐκπτώσιν τοῦ Ἀνθίμου καὶ κατεδίκασε τὸν Σεβῆρον Ἀντιοχείας μετ' ἄλλων ἡγετῶν τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. τὸ 543 δι' ἐνδημούσης συνόδου ἐνέκρινε τὸ κατὰ τῶν Ὀριγενιστῶν διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παρόμοια δὲ ἐπραξε μετέπειτα ὡς πρὸς τὸ διάταγμα κατὰ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων.

Τὸ 552 ἐξεφώνησε τὸν *Δογματικὸν Λόγον*. ἐνώπιον τοῦ πάπα Βιγιλίου ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸν ὁποῖον καὶ ἐνεχείρισεν εἰς αὐτόν. Εἰς τὸν Λόγον τοῦτον, σωζόμενον λατινιστί, ἀπαντᾶται ἡ φράσις «μία ἐνέργεια ἐν Χριστῶ», τὴν ὁποίαν βραδύτερον θὰ ἐπεκαλεῖτο ὁ πατριάρχης Σέργιος γράφων πρὸς τὸν πάπαν Ὀνώριον, ἐνῶ ἡ Στ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος θὰ ἐθεώρει τὸ κείμενον αὐτὸ νοθευμένον. Ἡ ἐκφρασις αὕτη, ἀποτελοῦσα ἀκραίαν θέσιν τῶν Νεοχαλκηδονίων, ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὸν Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην³¹, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη τὴν ἐξειδικευμένην ἐννοίαν, τὴν ὁποίαν τῆς ἀποδίδουν οἱ Μονοενεργῆται.

Ὁ Μηνᾶς προέστη τῶν ἐγκαινίων δύο ἀπὸ τὰ μεγαλειωδέστερα οἰκοδομήματα τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης, τῆς Ἁγίας Σοφίας (538) καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (550). Ἀπέθανε τὴν 24 Αὐγούστου 552, ἡ δὲ μνήμη του ἐορτάζεται τὴν 25^{ην} Αὐγούστου.

Σῶζεται βίος του, συνταχθεὶς ἐντὸς τοῦ 5' αἰῶνος³².

1. ΕΥΤΥΧΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Εὐτύχιος, γεννηθεὶς εἰς τὸ Θεῖον τῆς Φρυγίας, εἰργάσθη ὡς ἱερεὺς εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Ἀμασείας, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ὁποίας ἐστάλη ὡς τοποτηρητῆς του εἰς τὴν προγραμματιζομένην ἀπὸ τοῦ 550 Ε' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ὅπου ἔγινε δεκτὸς εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις διέγνωσε τὰς ἐξαιρετικὰς ἱκανότητάς αὐτοῦ εἰς τὰς θεολογικὰς συζητήσεις καὶ διαπραγματεύσεις. Ἀφοῦ ἐβοήθησεν ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῆς πολιτικῆς κατὰ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων, προστιμήθη διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατριάρχου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μηνᾶ τὸ 552.

Αἱ σχέσεις του μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρξαν ἀγαθαὶ μέχρι τοῦ τελευταίου ἔτους τῆς ζωῆς τούτου. Εἰς τὸν βίον του, τὸν ὁποῖον συνέταξεν ὁ μαθητῆς του Εὐστράτιος, καὶ εἰς ἄλλα μεταγενέστερα κείμενα, ὡς καὶ εἰς ἄλλα τὰ σημειώματα τῶν νεωτέρων κριτικῶν καὶ ἱστορικῶν, ὡς αἴτιον τῆς ἀπομακρύνσεώς του ἀπὸ τὸν θρόνον φέρεται τὸ γεγονός ὅτι οὗτος ἠρνήθη ν' ἀποδεχθῆ τὸ ὑπὲρ τοῦ Ἀφθαρτοδοκητισμοῦ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Εὐάγγελος ὁμοίως ὁ Σχολαστικὸς καθιστᾶ σαφές ὅτι ἡ ἐκβολὴ τοῦ Εὐτυχίου ἀπὸ τὸν θρόνον προηγήθη τῆς συντάξεως τοῦ διατάγματος καὶ ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ διατάγματος πατριάρχης ἦτο πλέον «ὁ Ἰωάννης ὁ ἀπὸ Σηρήμιος»³³ ὅπως ἐπιμελῶς σημειώνει, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν, διὰ νὰ χρονολογηθῆ ἀκριβῶς τὸ πρᾶγμα.

31. Ἐπιστολὴ 4, πρὸς Γάϊον, «θεανδρική ἐνέργεια».

32. *Acta Sanctorum* 5, 169-170.

33. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 4, 38-39.

Ἐξ ἄλλου ὁ βιογράφος Εὐστράτιος ὡς αἷτια τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Εὐτύχιου παρουσιάζει ἀναξίας λόγου κατηγορίας, τὰς ὁποίας περιεῖχεν ὁ εἰς τὸ συνοδικὸν δικαστήριον ἐμφανισθεὶς λίβελλος, «ὅτι συκωτόκοιλα ὀρνιθίων ἔφαγε καὶ ὅτι πολλὰς ὥρας γονυκλισίας ποιῶν ἤρχετο καὶ ὁμοια τοῦτοις καταγεμιστότερα»³⁴. Παρατηρεῖται μάλιστα ὅτι ὁ βιογράφος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μὲ ἄκρως ἐπαινετικούς λόγους, λέγων ὅτι ἡ Εὐ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος συνεκροτήθη «ἐπὶ τοῦ τῆς θείας λήξεως Ἰουστινιανοῦ, οὗ τὸν ζῆλον τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως οὐκ ἄγνοεῖτε οἱ ἐπιστάμενοι τὴν σπουδὴν»³⁵, καὶ δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ φθάνῃ οὗτος εἰς τὸ ἐπίμαχον σημεῖον παρουσιάζει τὸν αὐτοκράτορα ὡς ἐξαπατηθέντα ἀπὸ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖοι «κατέδραμον τῆς ἀπλότητος» αὐτοῦ³⁶. Εἶναι προφανές ὅτι ἀπαιτεῖται περαιτέρω διερεύνησις τοῦ θέματος τούτου.

Ὁ Εὐτύχιος τότε μετέβη εἰς μοναστήριον τῆς πατρίδος του Ἀμασειας, ὁπόθεν ἀνεκλήθη εἰς τὸν θρόνον ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου Β' μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Γ'. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην πατριαρχεῖαν, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἐπὶ πενταετίαν (577-582), ἐντάσσεται τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀντιθέσεώς του πρὸς τὸν ἀποκρισιάριον τῆς Ρώμης Γρηγόριον, τὸν μετέπειτα πάπαν, σχετικῶς μὲ τὰς γνώμας τοῦ Εὐτυχίου περὶ ἀναστάσεως σαρκός.

Τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητος τοῦ Εὐτυχίου σώζονται μόνον μικρὰ δείγματα, ἤτοι α) ἡ *Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπαν Βιγίλιον* ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀνάγκην συμμετοχῆς τοῦτου εἰς τὴν Σύνοδον, τὴν ὁποῖαν συνυπέγραψαν οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Ἀπολινάριος καὶ Ἀντιοχείας Δομνίνος, καὶ ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἡλίας. β) Ἀποσπάσματα πραγματείας *Περὶ Εὐχαριστίας*.

Εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον *Περὶ ἀναστάσεως τῆς σαρκός*, τὸ ὁποῖον προεκάλεσε τὴν ἀνωτέρω ἐπισημανθεῖσαν ἀντίθεσιν μὲ τὸν Γρηγόριον, ὁ Εὐτύχιος ἐτόνισε τὴν διαφορὰν τοῦ ἀνισταμένου σώματος τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ἐπιγείου, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον κατὰ πόσον ἦτο εἰς τοῦτο ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Ὠριγένην. Ἐπίσης ἔχουν χαθῆ ἢ μαρτυρουμένη πραγματεία του *Κατὰ Ἀφθαρτοδοκῆτων* καὶ τὸ δοκίμιον κατὰ τῆς μονοφυστικῆς διασκευῆς τοῦ τρισαγίου ὕμνου διὰ τῆς προσθήκης τῆς φράσεως «ὁ δι' ἡμᾶς σταυρωθεὶς» εἰς τὸ τέλος του.

Ὁ Εὐτύχιος ἀπέθανε τὸ 582, ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ ἄγεται τὴν 6^{ην} Ἀπριλίου.

ΦΡΑΙΜΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

Σῦρος τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν καταγωγὴν³⁷, προήρχετο ἀπὸ τὴν Ἀμίδαν, ἐμορφώθη πλουσίως καὶ κατέλαβε διάφορα πολιτικὰ ἀξιώματα. τῶν ὁποίων τελευταῖον ἦτο τὸ τοῦ κόμητος τῆς Ἀνατολῆς. Τέλος ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Ἀντιοχείας, τὸ ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Ἰουστινιανὸς κατελάμβανε τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, τὸ 527. Ἐν καὶ εὐ-

34. *Βίος*, PG 86/2, 2320B.

35. *Βίος* 19. PG 86/2, 2296D.

36. *Βίος* 35. PG 86/2, 2316BC.

37. ΦΑΙΜΙΟΣ. *Μυριόβιβλος* 228, ἀρχή.

ο α β γ δ ε ζ η θ ι κ λ μ ν ξ ο π ρ σ τ υ φ χ ψ ω

η δ ε ζ η θ ι κ λ μ ν ξ ο π ρ σ τ υ φ χ ψ ω

ρίσκετο μακράν τῆς πρωτευούσης, κατέστη εἰς τῶν σπουδαιότερων συμβούλων τοῦ αὐτοκράτορος, οἱ ὅποιοι συνεμερίζοντο τὰς τάσεις του πρὸς διατύπωσιν τοῦ ὄρου τῆς Χαλκηδόνος μὲ μορφήν κατὰ τὸ δυνατόν ἀνεκτὴν παρὰ τῶν Μονοφυσιτῶν. Ἐδέχθη ἄνευ ἀντιρρήσεων τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τοῦ Ὀριγένους, τὸ ὁποῖον μάλιστα κατὰ τινὰ τρόπον ἐνέπνευσε, καὶ μετ' ἀντιρρήσεων τὸ κατὰ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων. Ἀποθανὼν τὸ 547, δὲν ἐπρόφθασε νὰ γνωρίσῃ τὴν τύχην τοῦ δευτέρου τούτου διατάγματος. Ὁ Φώτιος ἐγνώριζε τρεῖς τόμους περιέχοντας ἔργα του, τὰ ὁποῖα «ὑπὲρ τῶν τῆς ἐκκλησίας σπουδάζουσι δογμάτων καὶ τοῦ παραστήσαι τὴν κατὰ Καλκηδόνα ἀγίαν σύνοδον πάσης λαβῆς αἰρετικῆς ὑπερκειμένην καὶ ἐπικρατοῦσαν»³⁸, ἀνέλυσε δὲ τοὺς δύο ἐξ αὐτῶν³⁹. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν περιελάμβανεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος 13 Ἐπιστολάς πρὸς διαπρεπεῖς προσωπικότητας τῆς ἐποχῆς, ὧν τρεῖς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν, δύο πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀνθιμον (ἢ μία ἐνῶ οὗτος ἦτο ἀκόμη Τραπεζοῦντος) εἰς τὸ δεύτερον δὲ ὀκτὼ ὁμιλίαις εἰς ἑορτάς καὶ μίαν κατήχησιν. Ὁ δεύτερος τόμος περιελάμβανε τέσσαρας πραγματείας, ἧτοι α) Ἀπολογία ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς τοῦ Κυρίλλου πρὸς Σούκενσον, β) Ἀπόκρισιν πρὸς τὸν μοναχὸν Ἀνατόλιον, σχολαστικόν, γ) Ἀπολογία ὑπὲρ τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος εἰς τέσσαρα βιβλία, δ) πραγματείαν πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς μοναχοὺς, ὁπαδοὺς τοῦ Σεβήρου.

Τὰ σωζόμενα κείμενα τοῦ Ἐφραιμίου εἶναι ἐλάχιστα καὶ ἔχουν παραδοθῆ εἰς μικρὰ ἀποσπάσματα ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ *διαφόρων συλλογῶν*. Εἰς τὰ παλαιότερα γνωστὰ προσέθεσε μερικὰ τεμάχια προσφάτως (1962) ὁ S. Helmer, τῶν ὁποῖον κυριώτερον εἶναι τὰ *Δώδεκα Κεφάλαια*⁴⁰.

Ἀξιολογώτερα βεβαίως εἶναι τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχει ὁ Φώτιος μετὰ τὰς ἀναλύσεις του, εἰς ὅλας 60 σελίδας βιβλίου, περιεχούσας ἐνίοτε κατὰ λέξιν ἀπόψεις τοῦ Ἐφραιμίου. Ἡ προσπάθεια τούτου ἀπέβλεπεν εἰς τὸ ν' ἀποδείξῃ τὴν συμφωνίαν τοῦ Κυρίλλου πρὸς τὸν Λέοντα Ρώμης, καθὼς καὶ πρὸς τὸν ὄρον τῆς Χαλκηδόνος: «παρατίθησι δὲ ταῖς φωναῖς τοῦ ἀγίου Λέοντος τοῦ Κυρίλλου δόγματα, δεικνὺς κατὰ πάντα συμφωνοῦντα»⁴¹.

Χρησιμοποιεῖ ἀμφότερα, μία φύσις καὶ δύο φύσεις, ὥστε ἡ συμφωνία νὰ εἶναι κατοχυρωμένη. Ἡ ἔκφρασις «μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη» πολεμεῖ τοὺς διαιροῦντας, ἡ ἔκφρασις «ἐν δύο φύσεσιν ἢ καθ' ὑπόστασιν ἔνωσις» πολεμεῖ τοὺς συγχυτικοὺς. Δηλαδὴ ἡρμήνευε τὸν ἀπολιναριστικῆς ἐν ἀρχῇ προσελύσεως ὄρον «μία φύσις σεσαρκωμένη» ὡς σημαίνοντα μία ὑπόστασις, μία προσωπικότης. Οὕτως: «Οὔτε ἡ μία τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη φύσις ἐπ' ἀναιρέσει τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς λέγεται οὔτε ἡ ἐν δύο φύσεσιν γινωκομένη καθ' ὑπόστασιν ἔνωσις διαίρεσιν ἀπ' ἀλλήλων εἰσάγει τῶν φύσεων ὥστε ἡ τῶν δύο φύσεων ἔνωσις βεβαίως ἐστὶ τῆς

38. Φωτιου. *Μυριόβιβλος* 228, Henry 4, 114.

39. Μυριόβιβλος 228 καὶ 229.

40. Ὀρισμένα ἀποσπάσματα εἶναι ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ ἑλληνικοῦ «Ἐφραίμ», ὡς τὰ *Εἰς τὸν Ἀνατολίτην*.

41. *Μυριόβιβλος* 228, Henry 4, 117.

μιᾶς τοῦ Λόγου σεσαρκωμένης ὑποστάσεως ἀσυγχύτου καὶ διαφορᾶς ἀδιαιρέτου κηρυττομένης»⁴².

Ὁ Ἐφραίμιος ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἀποκαλεῖται ἅγιος, ἀλλ' ἡ μνήμη του πρέπει νὰ ἔχη συγχωνευθῆ μετὰ τῆς τοῦ ἱερομάρτυρος Ἐφραίμ, ἀγομένης τὴν 7 Μαρτίου. Μέγα θέμα ἀποτελεῖ ἡ πιθανὴ συμμετοχὴ του εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν κειμένων τοῦ ἑλληνικοῦ «Ἐφραίμ».

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΥΘΟΠΟΛΙΤΗΣ Ο ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ

Ἔχομεν μαρτυρίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως δύο προσώπων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου, συνδεομένων μετὰ τὴν Σκυθοπόλιν, τοὺς ὁποίους οἱ ἐρευνηταὶ ταυτίζουν εἰς ἓν πρόσωπον, τὸν Ἰωάννην ἐπίσκοπον Σκυθοπόλεως. Τοῦτου ὁ μὲν Lequien⁴¹ τοποθετεῖ τὴν ἀρχιερατείαν εἰς τὴν περίοδον μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Κοσμά καὶ τῆς ἀνόδου τοῦ Θεοδοσίου, ἤτοι μεταξὺ 496 καὶ 518, ὁ δὲ Loofs μετέφερεν εἰς τὰ ἔτη 536–548. Τὴν ἀποψιν τοῦ δευτέρου δέχονται σήμερα γενικῶς οἱ ἐρευνηταί, πλὴν τοῦ Ἡ. Φράτσεα, ὁ ὁποῖος ἐπανέρχεται εἰς τὴν τοῦ Lequien⁴⁴.

Τὸ θέμα ὁμῶς ἀπαιτεῖ περαιτέρω ἐξέτασιν, διότι εὐρικόμεθα ἐνώπιον δύο προσώπων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὰς πηγὰς διακρίνονται. Κατὰ πρῶτον ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς «Σχολαστικὸς Ἰωάννης» ἐν Σκυθοπόλει «ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ τὴν ψυχὴν πεφωτισμένος», ἐξεφώνησε λόγον περὶ τοῦ Ἰουστίνου τοῦ Σαμαρείτου, τὸ 518⁴⁵. αὐτὸς λοιπὸν ὁ Ἰωάννης δὲν ἦτο ἐπίσκοπος, ἀλλὰ σχολαστικὸς, δηλαδὴ δικηγόρος, οὔτε ἀργότερα ἐγένεν ἐπίσκοπος, ἀφοῦ ὁ συμπολίτης του Κύριλλος δὲν ἀναφέρει τίποτε σχετικόν.

Περὶ αὐτοῦ τοῦ πρώτου προσώπου ἔχομεν ἐπίσης τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φωτίου⁴⁶, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σχολαστικὸς Ἰωάννης Σκυθοπολίτης εἶχε γράψει ἔργον *Κατὰ τῶν Ἀποσχιστῶν*, ἤτοι τοῦ Εὐτυχοῦς, τοῦ Διοσκόρου καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτῶν. εἰς 12 βιβλία, ἀπειθυνόμενον πρὸς ἀποσχιστικὸν σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον ἐφέρετο ἀνωνύμως μετὰ τὸν παραπλανητικὸν τίτλον «Κατὰ Νεστοριανῶν». ἀλλὰ κατ' εἰκασίαν τοῦ Φωτίου εἶχε γραφῆ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Κίλικος, ὅστις ὀψωσδῆποτε μετέπειτα ἀνήρσε τὰ τρία πρῶτα βιβλία τοῦ Σκυθοπολίτου μετὰ νεώτερόν του σύγγραμμα, ἐκτεινόμενον εἰς 16 λόγους καὶ ἀναλυόμενον ὑπὸ τοῦ Φωτίου. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φωτίου ὁ Κίλιξ ἐβεβαίωσεν ὅτι εἶχε γράψει τὸ ἔργον ἐπὶ βασιλείας Ἀναστασίου (491–518) καὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Φλαβιανοῦ Β' Ἀντιοχείας (498–512), ἄρα πρὸ τοῦ 512, ἐνῶ τὸ τοῦ Σκυθοπολίτου εἶχε γραφῆ ἀκόμη ἐνωρίτερον⁴⁷. Ὁ Κίλιξ ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην «δικολόγον» ἤτοι δικηγόρον καὶ ἰχυρίζεται ὅτι οὗτος λόγῳ τῆς λαιμαργίας του δὲν ἀνέμενε τὴν καθαγίασιν τῶν τιμίων δώρων διὰ νὰ μεταλάβῃ, ἀλλὰ μετελάμβανεν ἀμέσως μετὰ τὸ εὐαγγέλιον μαζί μετὰ τὰ παιδιά, διὰ νὰ μεταβῆ ταχέως εἰς τὴν τράπεζάν του. Ἐκ τούτων δεικνύεται πάλιν ὅτι δὲν ἦτο κληρικὸς.

42. *Μυριόβιβλος* 228. Henry. 4, 125.

43. *Oriens Christianus* III. 690–692.

44. *Λεόντιος Βυζάντιος*. Ἀθήναι 1984, 225.

45. *Βίος Σάβα* 61.

46. *Μυριόβιβλος* κῶδ. 95 καὶ 107.

47. *Μυριόβιβλος* κῶδ. 107, Henry 2, 77. Βλ. καὶ κῶδ. 95.

Ὁ Ἰωάννης, ὅπου ἀποκαλεῖται Σχολαστικός, δὲν λέγεται ἐπίσκοπος· ἀλλὰ καὶ ὅπου ἀποκαλεῖται ἐπίσκοπος, δὲν λέγεται Σχολαστικός· διάφορος λοιπὸν εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Ἰωάννης. Οὕτω, ἡ Στ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος χρησιμοποιεῖ χωρίον ἀπὸ ἔργον «τοῦ ἐν ἀγίοις Ἰωάννου ἐπισκόπου Σκυθοπόλεως ἐκ τῶν *Κατὰ Σεβήρου βλασφημιῶν*»⁴⁸, τὸ ἴδιον δὲ χωρίον διατηρεῖται καὶ εἰς τὴν *Doctrina Patrum* μὲ τὴν ἐνδειξιν «Ἰωάννου Σκυθοπόλεως»⁴⁹. Δεδομένου ὅτι, ὡς σημειώνεται ἐκεῖ, τὸ ἀπόσπασμα εἶναι εἰλημμένον ἀπὸ τὸ βιβλίον η'. τὸ ἔργον φυσικὰ ἀπετελεῖτο τουλάχιστον ἀπὸ ὀκτῶ βιβλία. Ἐξ ἄλλου ὁ Σεβήρος Ἀντιοχείας εἰς τὸ σύγγραμμά του κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Γριμματικοῦ μνημονεύει σύγγραμμα Ἰωάννου Σκυθοπολίτου ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀπολογία ὑπὲρ τῆς Χαλκηδόνας*, ἀπὸ τὸ ὁποῖον καὶ λαμβανεῖ ἐν παράθεμα. Ἐν τὰ δύο κείμενα, ἤτοι τὸ *Κατὰ Σεβήρου* καὶ ἡ *Ἀπολογία ὑπὲρ Χαλκηδόνας*, δὲν ταυτίζονται, τὸ δεύτερον πρέπει νὰ ἐγράφη ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸ προηγούμενον.

Ὁ Λεόντιος Ἱερουσολυμίτης εἰς τὸ ἀνθολόγιον, τὸ προσηρτημένον εἰς τὸ ἔργον *Κατὰ Μονοφισιτῶν*⁵⁰, δηλώνει ὅτι «Ἰωάννης ὁ Σκυθοπόλεως ἐπίσκοπος, φιλοπονήσας ἐν τοῖς παλαιοτάτοις Ἀπολιναρίου συγγράμμασιν, εὗρεν ἐπὶ λέξεως τὴν χρῆσιν». Ἄρα ὁ Λεόντιος οὗτος γνωρίζει καλῶς ἕνα Ἰωάννην ἐπίσκοπον Σκυθοπόλεως, ἐπισκοπεύσαντα μάλιστα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος, εἶναι δὲ αὐτὸς ὁ ὁποῖος συνέθεσε τὴν συλλογὴν *Κατὰ τῶν Ἀπολιναριστικῶν ψευδῶν* κατ' ἴσην πιθανότητα μὲ τὸν Λεόντιον τὸν Ἐρημίτην, ὡς ἔχομεν δεχθῆ.

Εἰς Ἰωάννης Σκυθοπολίτης συνέταξε, πρῶτος αὐτός, Σχόλια εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, τὰ ὁποῖα ἔχουν μὲν ἀναμιχθῆ ἡδη πρὸ τοῦ 1β' αἰῶνος μὲ τὰ Σχόλια τοῦ Μαξίμου, ἀλλὰ βάσει προϋπαρχούσης μεταφράσεως τῶν σπουδαιότερων μερῶν των εἰς τὴν συριακὴν, καθίσταται δυνατὸς ὁ διαχωρισμὸς των. Τὸ ἔργον τοῦτο συνετάχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐξάρσεως τῶν Ὀριγενιστικῶν ἐρίδων, περὶ τὸ 532. Ὁ Ἀναστάσιος Βιβλιοθηκᾶριος ἐφρόνει ὅτι ὁ συντάκτης τῶν Σχολίων τούτων ἦτο ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως.

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν σχετικῶν στοιχείων πρέπει νὰ συναχθῆ ὅτι εἰς ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως Ἰωάννης, ἀκμάσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἴσως διεξήγαγεν ἔρευναν καὶ συνέταξε τὴν συλλογὴν τῶν ἀπολιναριστικῶν νοθειῶν. Ὅλα τὰ ἄλλα ὡς ἄνω κείμενα ὁμοῦς ἔχουν γραφὴ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Σχολαστικόν, ὁ ὁποῖος δὲν ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος, ἀλλ' ἐκ συγχύσεως μεταγενέστεραι πηγαὶ ἀπέδωσαν μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἰς τὸν ἐπίσκοπον. Ὁ Φώτιος δὲν ἠκολούθησεν εἰς τὴν σύγχυσιν ταύτην. Ὁ Σκυθοπολίτης, ὡς δεικνύεται ἀπὸ τὰ παράγματα καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ ἀναφορὰς, ὑπῆρξε σπουδαῖος θεολόγος, ἀξίος ν' ἀναμετρηθῆ μὲ τὸν Σεβήρον, εἶναι δὲ εἰς τῶν πρώτων φορέων τοῦ θεολογικοῦ ρεύματος τῶν Νεοχαλκηδονίων.

48. MANSI, 11, 438.

49. *Doctrina Patrum*, 85.

50. PG 86/2, 1865C.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΗΣ

Ἔχει παραδοθῆ ἀνωνύμως ἐν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον *Λύσις διαφόρων κεφαλαίων καὶ ἀποριῶν περὶ εὐσεβείας*, τιτλοφορούμενον ἀβασίμως Ραπορλία Dogmatica ὑπὸ τοῦ ἐκδότης αὐτοῦ Α. Μαί⁵¹ καὶ καταπολεμοῦν τοὺς ὑπὸ τὸν Σεβήρον Ἀκεφάλους καὶ τοὺς Τριθεϊστας. Ἀπὸ ἐπώνυμα ἀποσπασματα τοῦ ἔργου εἰς τὴν *Διδασκαλίαν Πατέρων*⁵² γνωρίζομεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως εἶναι Πάμφιλος, ἐφ' ὅσον δὲ καταπολεμεῖ τὴν τριθεϊαν, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ἔγραψε περὶ τὸ 565, ὅταν αἱ σχετικαὶ συζητήσεις εὐρίσκοντο εἰς ἔξαρσιν.

Ὀλίγα ἔτη ἐνωρίτερον εἰς Πάμφιλος Ἱεροσολυμίτης εἶχε παροτρύνει τὸν Κοσμᾶν Ἰνδικοπλεύτην νὰ γράψῃ τὴν *Τοπογραφίαν του* καὶ ὑπῆρξεν ἀποδέκτης ἐνὸς μέρους αὐτῆς μετὰ τὴν σύνταξιν της, ἐνῶ εἰς ὁμώνυμος Ἱεροσολυμίτης εἶναι ὁ συντάκτης *Ἐγκωμίου τῆς ἁγίας Σωτηρίδος*. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου εἰς τὰς δύο πρώτας περιπτώσεις, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν συντάκτην τοῦ Ἐγκωμίου ἡ πιθανότης εἶναι μικροτέρα.

Ὁ Πάμφιλος οὗτος κατὰ τὰ ἄλλα ἔχει τὰς αὐτὰς διαλεκτικὰς τάσεις μετὰ τὸν Λεόντιον τὸν Ἱεροσολυμίτην.

ΟΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΝ ΟΜΟΦΡΟΝΕΣ ΤΟΥ

ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ὁ Εὐλόγιος κατ' ἀρχὰς πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἡγούμενος μονῆς τῆς Παναγίας Θεοτόκου, τῆς λεγομένης τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατέστη ἀργότερα (581) ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας καὶ συνεδέθη μετὰ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου, ὁ ὁποῖος τὸν ἐξετίμα βαθέως καὶ τὸν ἀπεκάλει *organum Dei* εἰς ἐπιστολῆν του⁵³. Ὁ Φώτιος τὸν χαρακτηρίζει καλὸν γνώστην καὶ χρήστην τῶν Γραφῶν, πειστικὸν συγγραφέα, διδακτικόν, χαριτωμένον, ἂν καὶ εὕρισκε τὴν φραστικὴν του ἀνακριβῆ καὶ ἀνώμαλον⁵⁴. Τὸν ὀνομάζει ἐξ ἄλλου «ἀγιώτατον πάπαν». Κατεῖχε τὴν ἔδραν μέχρι τοῦ θανάτου του (608).

Ὁ Φώτιος εἶχεν ἀναγνώσει πολλὰ συγγράμματά του καὶ ἀφιερώνει εἰς αὐτὰ ἑπτὰ σημειώματα, ἄλλα σύντομα καὶ ἄλλα ἐκτενέστατα. Ἀπὸ τὰς ἀναλύσεις τούτου συνάγεται ὅτι ἔγραψε τὰ κάτωθι ἔργα, ὅλα ἀπολεσθέντα, πλην ὀλίγων ἀποσπασμάτων.

Πέντε βιβλία *Κατὰ Ναυάτου καὶ περὶ οἰκονομίας*, ἐπιμένουν εἰδικῶς εἰς τὸ θέμα τῆς τιμῆς πρὸς τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων, τὴν ὁποίαν ἀπεδοκίμαζον οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ναυατιανοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Εὐλογίου. Ἐν ἑκτον αὐτοτελὲς βιβλίον ἀνεσκεύαζε τὰ γραφόμενα εἰς τὸ *ὑπόμνημα περὶ ἀθλήσεως* τοῦ Ναυάτου⁵⁵.

51. Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ ἦτο ὑπο ἀνατύπωσιν εἰς τὸν τ. 162 τῆς PG, ὁ ὁποῖος κατεστράφη πρὶν ἐκτοπωθῆ.

52. DIECKAMP, *Doctrina Patrum*, 44-47.

53. *Epistola* 10, Γρηγορίου.

54. *Μηρίόβιβλος* 182, HENRY, 2, 193.

55. *Μηρίόβιβλος* 182, 208, 280.

Δύο βιβλία φέροντα πιθανῶς τὸν τίτλον *Συνηγορία ὑπὲρ τοῦ τόμου τοῦ Λέοντος* καὶ ἀπευθυνόμενα πρὸς τὸν Δομετιανὸν Μελιτηνῆς ὑποστηρίζουν τὴν γνωστὴν δογματικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Λέοντος ἐναντίον τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Τιμοθέου Αἰλίου καὶ τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας. Τὸ πρῶτον βιβλίον ἤρχιζε μὲ τὴν ἀξιοσημεῖωτον παρατήρησιν ὅτι τὰ συγγράμματα δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ κρίνωνται μὲ βάσιν ἐπὶ μέρους σποράγματα, ἀλλὰ βάσει «τῆς ὅλης διανοίας τοῦ γράφοντος»⁵⁶.

Μίαν βιβλίον Ὑπὲρ τῶν δογματικῶν τῆς εἰσεβείας, εἰς 14 κεφάλαια, ὑπερασπίζουσαν πάλιν τὸν τόμον τοῦ Λέοντος ἐναντίον τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Σεβήρου, τῶν Ἀκεφάλων⁵⁷.

Λόγον Σηλητευτικὸν κατὰ Θεοδοσιανῶν καὶ Γαϊανιτῶν, τῶν Ἀκεφάλων οἱ ὅποιοι δίσταντο μεταξὺ τῶν, ἀλλ' ἔπειτα ἠνώθησαν καὶ πάλιν διεσπασθησαν⁵⁸.

Ἐνδεκα *Λόγους* περιλαμβανομένους εἰς ἓνα τόμον, ἀναλυομένους ὑπὸ τοῦ Φωτίου διὰ μακρῶν⁵⁹. Ὁ α' λόγος ἀπηυθύνετο πρὸς ἀρχιερεῖα τῆς Ρώμης, μὴ κατονομαζόμενον ὑπὸ τοῦ Φωτίου, ἀλλὰ ταυτιζόμενον ὑπὸ πολλῶν μὲ τὸν Γρηγόριον, ἐσφαλμένως ὅμως καθ' ὅσον πρέπει νὰ ἐγράφῃ πρὸ τῆς ἀνόδου τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸν θρόνον τῆς Ρώμης (590). Ὁ Εὐλόγιος κατὰ τὴν ἀνοδὸν του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον προφανῶς, τὸ 581, εἶχε γράψει συνοδικὴν ἐπιστολὴν κατὰ τὰ εἰωθότα περὶ τῆς πίστεώς του. Ἐπειδὴ ὁ τότε ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης τὴν εὔρε σίντομον καὶ ἐλλιπῆ, ἠναγκάσθη νὰ γράψῃ τὴν παροῦσαν πραγματείαν ἢ ὁποία περιεῖχε διεξοδικὴν ὁμολογίαν. Ἡ ἀκολουθοῦσα ὡς β' λόγος Ἐκθεσις πίστεως, συντομωτέρα τοῦ προηγουμένου, ὡς σημειώνεται, δυνατόν νὰ ἦτο ἢ προηγουμένως ἀναφερθεῖσα συνοδικὴ ἐπιστολή, ἢ ὁποία εἶχε σταλῆ πρὸς ὄλους τοὺς πατριάρχας. Οἱ λόγοι γ'–ε' ἀποτελοῦν ἀπολογία ὑπὲρ τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος, ὁ στ' ἐκθέτων τὸ τριαδικὸν θέμα κατηυθύνετο πιθανῶς πρὸς τοὺς Τριθεῖτας, ὁ ζ' ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Δομετιανὸν Μελιτηνῆς ἐτόνιζεν ὅτι δὲν εἶναι ἀπρόσφορον τὸ νὰ χρησιμοποιοῦμεν τὴν ἐκφρασιν «μία φύσις τοῦ λόγου σεσαρκωμένη», ὀρθῶς ἐρμηνευομένην ὁ η' πρὸς τὸν ὀσιώτατον Χριστοφόρον ἀναφέρεται εἰς γραφικὰ θέματα ἐπὶ ἐρωτήσεων τούτου, ὁ θ' ἀναφέρεται εἰς τοὺς δισταμένους ἀπὸ τὴν εὐσέβειαν, ὁ ι' εἰς τοὺς Ἀγνοητὰς καὶ ὁ τελευταῖος, ια', ἀπευθίνεται πρὸς τοὺς Σαμαρείτας Δοσιθεανοὺς, κατὰ τὸ ἑβδομον ἔτος τοῦ Μαυρικίου ἐκφωνηθεῖς, τὸ 589.

Πλὴν ὅμως τῶν ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἀναφερομένων συγγραμμάτων ὑπάρχουν ἀπὸ ἄλλας πηγὰς μαρτυρίαι καὶ περὶ ἄλλων ἔργων.

Ἐλάχιστα ἀποσπάσματα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἔχουν διατηρηθῆ εἰς τὴν *Διδασκαλίαν Πατέρων*⁶⁰, ὡς καὶ τὸν Μάξιμον καὶ εἰς τὰς Σειρὰς ἀπὸ ἐρμηνείας εἰς Ψαλμούς, Λουκᾶν καὶ Ἰωάννην.

Σῶζεται ἑκτενὲς ἀπόσπασμα ἀπὸ πραγματείας *Περὶ Τριάδος καὶ ἐνανθρωπήσεως*, τὴν ὁποίαν ὁ Εἰρηφανοῦς ἀποδίδει εἰς τὸν Ἐπιφάνιον Β' τῆς

Μυριόβιβλος 225, ἑκτενὴς ἀνάλυσις.

Μυριόβιβλος 226.

Μυριόβιβλος 227.

Μυριόβιβλος 230.

Ἀπὸ τῆς Ἀπορίας Ὁρθοδόξου καὶ τῆς Συνηγορίας.

Κύπρου. Μία πλήρης όμιλία *Εἰς τὰ Βαβα καὶ τὸν Παῦλον* ἀποδίδεται πλην τοῦ Εὐλογίου καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας καὶ τὸν Σωφρόνιον Ἱεροσολύμων.

Ὁ Εὐλόγιος, στερρῶς ἀφωσιωμένος εἰς τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνος, ἠκολούθει τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἰδιαιτέρως ἐτόνιζεν ὅτι ἡ ἔκφρασις περὶ μιᾶς φύσεως τοῦ Λόγου σεσαρκωμένης «ὀρθῆς γίνεται δόξης, ἀπομερισθεῖσα τῆς ὁμωνυμίας... Ἡ μὲν γὰρ τοῦ Λόγου φύσις σεσαρκωμένη τὴν καθ' ὑπόστασιν ἀπλῶς ἔνωσιν εἰσάγει, ὁ δὲ τὰς δύο φύσεις λέγων ἀδιαιρέτως τὸ ἄφυρτόν τε καὶ ἀσύγχυτον τῶν συνελθόντων μηνύει»⁶¹.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΡΑΪΘΗΝΟΣ

Ἦτο ἱερομόμαχος μονῆς πλησίον τοῦ λιμένος Ραῖθοῦ εἰς τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Σιναΐτικῆς Χερσονήσου, ὅπου ἤδη πολυάριθμοι ἀσκηταί, περὶ τοὺς 600, ἀπετέλουν πραγματικὴν ἀποικίαν. Ὁ χρόνος ἀκμῆς του τοποθετεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ ς' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος, ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις τοῦ Elert ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἐπισκόπου Φαράν Θεοδώρου, τοῦ κυριωτέρου μονοενεργήτου συγγραφέως εἶναι ἀβάσιμος⁶².

Ἡ χειρόγραφος παράδοσις διατηρεῖ ἓν ἀξιόλογον ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον *Προπαρασκευή*, τὸ ὅποιον εἰς δύο τμήματα ἀναπτύσει τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα, πρῶτον μὲν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀντιμετώπισιν του, δεύτερον δὲ συστηματικῶς καὶ διαλεκτικῶς. Εἰς τὰς γραμμὰς του διακρίνεται ἡ προσπάθεια ἐναρμονίσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας μὲ τὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος (451). Κατ' ἐσωτερικὴν μαρτυρίαν ἐγράφη εἰς περίοδον εἰρήνης, ἡ ὁποία διὰ τὸ Σινᾶ πρέπει νὰ συνδυασθῆ πιθανῶς μὲ τὸ τέλος τῶν περσικῶν εἰσβολῶν κατόπιν τῶν πολεμικῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Μαυρικίου, τὸ 591.

Τὸ ἀποδιδόμενον ἐνίοτε εἰς αὐτὸν ἔργον *Περὶ ἁγίας Τριάδος* εἶναι ἐκλογή ἀπὸ τὸ 5^{ον} βιβλίον τοῦ συγγράμματος τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου *Λίρετικῆς Κακομολίας Ἐπιτομή*.

Περὶ τῆς ἀποδόσεως τῶν *Σχολίων* εἰς τὸν Θεόδωρον τὸν Ραῖθηνὸν γίνεται λόγος εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ὁ Εὐσέβιος Θεσσαλονίκης εἶναι γνωστὸς μόνον ἀπὸ ἓν σημεῖωμα τοῦ Φωτίου καὶ μίαν ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου, ὅπου εὐρίσκομεν εἰδήσεις περὶ διαφορετικῶν πτυχῶν τῆς δραστηριότητος τοῦτου, δυναμένων ὁμῶς κατὰ τινὰ τρόπον νὰ συνδυασθοῦν.

Κατὰ τὸν Φώτιον⁶³ ὁ Ἀνδρέας, ἐγκλειστος μοναχὸς τῆς μονῆς Ἁγίου Παύλου ἐν Ρώμῃ, ἀπέστειλεν εἰς τὸν Εὐσέβιον Θεσσαλονίκης σύντομον ἐπιστολιμαίαν πραγματείαν περὶ τῶν φύσεων τοῦ Θεανθρώπου, εἰς τὴν

61. *Μυριόβιβλος* 230, HENRY, 5.13.

62. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει ὁ Ραῖθηνὸς μοναχὸς νὰ ἐξελέγη ἀργότερα ἐπίσκοπος τοῦ γειτονικοῦ Φαράν.

63. *Μυριόβιβλος* 162. PG 86: 103, 129-134.

ὅποιαν, παρ' ὄλον ὅτι κατεφέρετο τόσον κατὰ τοῦ Σεβήρου ὅσον καὶ κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ, διετύπωνεν ἀφθαρτοδοκητικὰς ἀπόψεις. Ὁ Εὐσέβιος, ἀποκαλῶν τὴν ἐπιστολὴν «παραναγνωστικὴν», ἀνεσκεύασε τὰς ἀπόψεις, δεικνύων ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀφθαρτοδοκητικῶν, ὁ δὲ Ἄνδρέας, λαβὼν τὴν ἀπάντησιν μὲ τὰς παραινέσεις, ἀντὶ νὰ συμμορφωθῆ, «ἀπέκλινεν ἐπὶ τὸ χεῖρον», ἀφοῦ συνέταξεν ἐκτενεστέραν πραγματείαν πρὸς τὸν Εὐσέβιον, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Τότε ὁ Εὐσέβιος συνέταξε τοὺς *Δέκα λόγους κατὰ Ἀνδρέου Ἐγκλείστου*, διὰ τῶν ὁποίων ἐλέγχει τὴν ἀπὸ τῆς Χαλκηδόνος ἀπόκλισιν τοῦ Ἀνδρέου, τὸν περιορισμὸν τοῦ πολυσημάντου ὄρου «φθορᾶ» εἰς μίαν μόνον σημασίαν, τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ Κυριακὸν *σῶμα εἶναι ἀπαθὲς καὶ ἀφθαρτον* ἤδη ἀπὸ τὴν ἔνωσίν του μὲ τὴν θεότητα, καὶ τὰ παρόμοια.

Φαίνεται ὅτι ὁ Ἄνδρέας, ὅταν ἀπέστειλε τὸ δεύτερον ἔργον του, ἔστειλε ταυτοχρόνως ἓν κείμενον νοθευμένον, τὸ ὁποῖον παρουσίασεν ὡς προερχόμενον ἀπὸ τὸν πάπαν Γρηγόριον τὸν Μέγαν, διὰ νὰ ἐπηρεάσῃ εἰχερέστερον τὸν Εὐσέβιον· οὗτος δὲ ἔγραψε καὶ πρὸς τὸν πάπαν ἐπιστολὴν ζητοῦσαν διευκρινίσεις, διὰ τοῦ Θεσσαλονικέως ἀναγνώστου Θεοδώρου. Ἐπειδὴ ὁμοίως, ὡς φαίνεται, ὁ Θεόδωρος μετέφερε καὶ τὸν Δεκάλογον τοῦ Εὐσεβίου, ἡ ἐπιστολή περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀνδρέου, ὁ ὁποῖος παρεποίησε καὶ αὐτόν. Ὁ πάπας μαθὼν τὰ σχετικὰ μὲ ὅλα αὐτὰ, ἔγραψε πρὸς τὸν Εὐσέβιον⁶⁴ ἐπιστολὴν παρέχουσαν τὰς ἀναγκαίας ἐξηγήσεις καὶ ζητοῦσαν ἀπὸ τὸν παραλήπτην νὰ ἀκυρώσῃ τὰ νοθευμένα κείμενα.

Ὁ Φώτιος χαρακτηρίζει τὸν Εὐσέβιον ὡς «σαφῆ καὶ ἀπλοῦν τὴν φράσιν, καθαρότητα χρώμενον».

ἌΛΛΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Κατὰ τὴν περὶ τὸ 600 ἐποχὴν ἐξῆσε πιθανῶς εἰς ἄγνωστος συγγραφεὺς ὁ ὁποῖος συνέταξεν ἓνα ἀξιόλογον *Λιάλογον Ὀρθοδόξου καὶ Σεβηριανοῦ*.

Ὁ μοναχὸς Ἰωβίος τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν, ἢ ὀλίγον ἐνωρίτερον, συνέταξεν ἓν ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερα συγγράμματα τῆς περιόδου αὐτῆς, ὅπως δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀπὸ τὰ ὑπ' ὄψιν μας στοιχεῖα. Τὸ ἔργον τοῦτο, ὑπὸ τὸν τίτλον *Οἰκονομικὴ Πραγματεία*, ἔφερε διπλὴν διαίρεσιν, εἰς ἔννεα λόγους (βιβλία) καὶ τεσσαράκοντα πέντε κεφάλαια. Καὶ εἶναι μὲν ἐλάχιστα τὰ σωζόμενα λείψανα τοῦ ἔργου, συγκεντρωμένα ἀπὸ τὸν Α. Μαί, ἀλλ' ὁμοίως τὸ βιβλιοκριτικὸν σημεῖωμα τοῦ Φωτίου περὶ αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὀλόκληρον πραγματείαν.

Ὁ Φώτιος δὲν ἦτο πολὺ ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς διαπραγματεύσεως τοῦ Ἰωβίου, ἐπισημαίνων ἰδιαιτέρως ὅτι οὗτος ἄλλα θέματα ἐξέθετεν ἐρευνητικῶς διὰ μακρῶν καὶ ἄλλα παρέτρεχεν· ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐξετάζει τὰ θέματα εἶναι πολὺ πρωτότυπος καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ εἶναι πειστικὴ.

Διατί δὲν ἐνηθρώπησεν ἄγγελος;
 Διατί δὲν ἐπετελέσθη δι' ἀνθρώπου ἡ σωτηρία;
 Διατί ἐνηθρώπησεν ὁ Λόγος;

Ἄπαντῶν εἰς τὰ ἑρωτήματα αὐτά, τονίζει ὅτι ἡ ἀνάπλασις εἶναι μεγαλυτέρας ἀξίας ἀπὸ τὴν πλάσιν, διότι ἐκείνη μὲν παρήχθη μὲ λόγον, αὐτὴ δὲ ἐπετεύχθη διὰ αὐτουργίας. «Μείζονος εἶναι καὶ τιμῆς καὶ σοφίας κατασκυιάζει τῆς πλάσεως τὴν ἀνάπλασιν τὰ τε ἄλλα καὶ ὅτι ἡ μὲν πλάσις λόγῳ προήχθη, αὐτουργία δὲ τοῦ δημιουργοῦ ἢ ἀνάπλασις»⁶⁵.

Ἀπὸ τὸ σημείωμα τοῦ Φωτίου συνάγεται ὅτι ὁ Ἰώβιος οὗτος εἶχε γράψει καὶ ἄλλα κείμενα, ἰδιαιτέρως δὲ ἐν ἀπολεσθὲν ἔργον *Κατὰ Σεβήρου*.

Εἰς τὸν Ὁδηγὸν Ἀνυστασίου Συναΐτου διατηρεῖται ἐν ἀξιόλογον τεμάχιον τοῦ ΑΜΜΩΝΙΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ἀπὸ τὸ σύγγραμμά του *Πρὸς τὰς αἰρέσεις Ἐτύχοις καὶ Διοσκόρου*, καὶ δὴ ἐκ τοῦ λόγου κε' αὐτοῦ, πρᾶγμα σημαῖνον ὅτι τοῦτο ἦτο ἐκτενέστατον⁶⁶. Δύο ἄλλα ἐκτενῆ τεμάχια τοῦ Ὁδηγοῦ προέρχονται ἀπὸ ἔργον τοῦ Ἀμμωνίου Ἀλεξανδρέως, προφανῶς τοῦ αὐτοῦ μὲ τὸν ὡς ἄνω ὁμώνυμον, *Πρὸς τὸν Ἀλικαρνασσεῖα περὶ ἀφθαρσίας*⁶⁷. Πιθανῶς ὅλα τὰ τεμάχια προέρχονται ἀπὸ ἐν ἔργον ἀντιμονοφυσιτικόν, τοῦ ὁποίου τὰ ἐπὶ μέρους βιβλία ἐφέροντο μὲ ἰδιαιτέρους τίτλους. Ὁ Ἀμμώνιος οὗτος ἐξῆσε πιθανῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Εἰς Ἰακωβίτης, μεταστραφεὶς εἰς τὴν χαλκηδόνιον ὀρθοδοξίαν κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐρμηνείαν, ἐπεδόθη εἰς τὴν συγγραφὴν, τῆς ὁποίας μικρὸν μόνον δεῖγμα ἔχομεν εἶναι ὁ ΠΡΟΒΟΣ, γενόμενος ἐπίσκοπος Χαλκηδόνος. Τὸ δεῖγμα εἶναι ἐν δοκίμιον ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἐπαπορήματα πρὸς Ἰακωβίτας*, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἑπτὰ ἀπορίας μετὰ τῶν λύσεων αὐτῶν εἰς βραχεῖαν μορφήν. Μίαν ιδέαν περὶ τῆς βραχύτητος καὶ τοῦ τρόπου ἐκφράσεως δίδει τὸ παρατιθέμενον δεῦτερον ἀπόρημα.

«Ἡ μία φύσις, ἣν ὁμολογεῖτε ἐν τῷ Χριστῷ, κτιστὴ ἐστὶν ἢ ἄκτιστος; Εἰ μὲν ἄκτιστος, τοῦ Θεοῦ μόνον ἐστὶν· εἰ δὲ κτιστὴ, ψιλοῦ ἀνθρώπου ἐστὶν. Ἐὰν δὲ ψιλὴν καὶ ἄκτιστον αὐτὴν λέγετε, εὐρεθήσεσθε καὶ ὑμεῖς, μὴ βουλόμενοι, δύο φύσεις ὁμολογοῦντες».

Τὸ κείμενον τοῦτο ἐξεδόθη προσφάτως ὑπὸ τοῦ Declercq, ὅστις ὑπέδειξε τὴν ὑπαρξιν καὶ ἄλλου δοκιμίου τοῦ Πρόβου ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀποκρίσεις πρὸς Ἰακωβίτας περὶ Ὀρθοδόξου πίστεως*, φυλασσομένου εἰς κώδικα τῆς Λαύρας, ἀλλ' ὡς διεπιστώσαμεν κατόπιν ἐλέγχου τοῦ ἀναφερομένου κώδικος⁶⁸, πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω κειμένου.

65. Φωτίου, *Μυριόβιβλος* 222, Henry 3.161.

66. Ὁδηγὸς 14.

67. Ὁδηγὸς 13.

68. Λαύρ. 1146, φ. 12^b-13^a.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΝΕΟΧΑΛΚΕΔΟΝΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

- M. RICHARD, «Le néo-chalcédonisme», *Mélanges des Sc. Relig.* 3(1946), 156-161=*Opera Minora* II, αρ. 56.
- CH. MOELLER, «Le Chalcedonisme et le néochalcedonisme en Orient de 451 à la fin du VIe siècle», *Chalcedon I* (1951), 637-720.
- H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, 279-291, 375-384.
- P. GAILLIER, «L'occident et le néo-chalcedonisme», *Gregor.* 40(1959), 54-74.
- S. HELMER, *Der Neuchalcedonismus*, Bonn 1962.
- Ε. ΧΡΥΣΟΣ, *Η εκκλησιαστική πολιτική του Ίουστινιανού*. Θεσσαλονίκη 1969.
- Η. ΦΡΑΤΣΕΛ, *Ο Λεόντιος Βυζάντιος*, Ἀθήναι 1984, 19-26, 102-140.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ

Ἐκδόσεις

- PG 86:1. 945-993, Κατὰ Ὠριγένους.- 993-1036, Ὁμολογία πίστεως.- 1035-1041, Τύπος πρὸς τὴν Σύνοδον περὶ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων.- 1041-1095, Ἀπάντησις εἰς ὑπόμνημα ὑπὲρ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων (κυλοβόν).- 1095-1104, Διάταξις κατὰ Ἀνθίμου, Σεβήρου, Πέτρου, Ζωόρα.- 1104-1145, Λόγος δογματικὸς πρὸς μοναχοὺς Ἐνάτου κατὰ Μονοφυσιτῶν.- 1145-1149, Πρὸς Ζωΐλον. ἀπόσπασμα.- 1149-1152, Χρυσόβουλλον πρὸς ἡγούμενον Σινά.
- PL 63,430-510, Ἐπιστολαὶ πρὸς Ὀρμίσδαν.
- PL 66,14-17, Ἐπιστολὴ πρὸς πάπαν Ἰωάννην. 35-37, 42-43, Ἐπιστολαὶ πρὸς πάπαν Ἀγαπητόν.
- PL 67, 527-854, Φιλοκλήτου Ἐρμιανῆς, ὅπου σποράδην ἀποσπάσματα.
- PL 69,30-37, 267-273, Ἐπιστολὴ πρὸς Σύνοδον Κατὰ Θεοδώρου Μοψουεστίας. 119, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰωάννην Ἰουστινιανουπόλεως.- 119-120 Πρὸς Κοσμάν Μοψουεστίας.- 177-225, Κατὰ Ὠριγένους.- 225-265, Ὁμολογία πίστεως.- 275-325, Ἐπιστολὴ Κατὰ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων.
- PL 72,976-984, Διάταξις Κατὰ Ἀνθίμου, Σεβήρου, Πέτρου, Ζωόρα πρὸς Μηνᾶν.
- Corpus Script. Eccl. Latin.* 35(18954, ὑπὸ O. Giventer. Ἐπιστολαὶ πρὸς Ὀρμίσδαν. Ἐπιστολὴ πρὸς πάπαν Ἰωάννην Β'. Ἐπιστολαὶ δύο πρὸς πάπαν Ἀγαπητόν.
- Acta Concil. Oecum.* III, Διάταξις Κατὰ Ἀνθίμου κ.λπ., Διάταγμα Κατὰ Ὠριγένους, Πρὸς Ἰωάννην Ἰουστινιανουπόλεως, Πρὸς Κοσμάν Μοψουεστίας, Πρὸς τὴν Σύνοδον περὶ Θεοδώρου Μοψουεστίας, Πρὸς τὴν Σύνοδον περὶ Βιγλίου.
- E. SCHWARTZ, *Drei dogmatischen Schriften Justinians*. München 1959, Milano 1973². Κατὰ Μονοφυσιτῶν, Κατὰ τῶν Τριῶν Κεφαλαίων, Ὁμολογία Πίστεως.
- Λειτουργικὴ φυλλάδα*, τροπάριον «Ὁ μονογενὴς Υἱός».
- E. SCHWARTZ, *Zur Kirchenpolitik Justinians* 73-81, ἀπόσπασμα περὶ καταδίκης τριῶν Κεφαλαίων.
- F. DIEKAMP, *Doctrina Patrum*. 134, ἀπόσπασμα διατάγματος.
- Διὰ τοῖς Νόμους καὶ τὰς Νεαρὰς βλ. εἰς Κεφάλαιον περὶ Κανόνων.
- M. AMEIOTTI, L. MICHIAARDI ZINGALE, *Scritti teologici e ecclesiastici di Giustiniano*. Milano 1977.
- R. S. HEFFER, «Zur lateinischen Überlieferung von Kaiser Justinians Ὁμολογία τῆς ὀρθῆς πίστεως», *Κληρονομία* 3(1971), 285-301 καὶ 4(1972), 267-284.

Κ. ΚΕΚΕΛΙΔΕ, *Καίμενα*, 2,67-71, I. ΑΒΥΛΑΔΕ, *Μεταλλάθαι*, 302-307. Λόγος περί ἐορτῶν γεωργιανιστ. λατ. μετάφρασις Μ. VAN ESBRONC K, «La lettre de l'empereur Justinien sur l'Annonciation et la Noël en 561», *An. Boll.* 86(1968), 356-362. 87(1969), 442-444.

Clavis Patrum Graecorum III, Turnhout 1979, 300-305.

Μελέται

FACUNDI HERMIANENSIS, *Pro defensione trium capitulorum libri III ad Justinianum imperatorem*, PL 67,527-854. *Libor contra Mectanum scholasticum*, PL 67,853-868.

ΚΥΡΙΑΛΟΣ ΣΚΥΘΟΠΟΑΙΤΗΣ, *Biol.* ED. SCHWARTZ, Leipzig 1939. Α. ΓΚΟΑΤΕΟΥ, ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 1987.

PELAGII DIACONI, *In defensione trium capitulorum*. Έκδ. R. DEVRESSE, Studi e Testi 57, Vaticano 1932.

J. GARNERIUS, *Dissertatio de synodo V*, PG 84,455-548.

L. DUCHESNE, «Vigile e Pélage», *Rev. de quest. hist.* 36(1884), 369-440. *L'Église au VIe siècle*, Paris 1925.

A. KNECHT, *Die Kirchenpolitik Kaiser Justinians I.* Würzburg 1896.

F. DIEKAMP, *Die origenistische Streitigkeiten im 6. Jahrhundert und das fünfte allgemeine Concil.* Münster 1899.

CH. DIEHL, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle*. Paris 1901.

G. GLAYZOLE, *Un empereur théologien. Justinien*, Lyon 1905.

A. ΑΙΛΙΒΙΑΤΟΣ, *Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian*, Berlin 1913, Έλληνιστ., *Νέα Σίον* 1913 και ἀνάτυπος.

V. GRUMEL, «l' auteur et la date de composition du tropaire 'Ο μονογενής Υιός», *Échos d' Orient* 22(1923), 398-418.

P. BATHIFOL, «L' empereur Justinien et le siège apostolique», *Rech. de Sc. Relig.* 16(1926), 193-264.

I. M. POPESCU, «Tratatul imperatului Justinian contra lui Origen», *Studii Teologice* 4(1933), 17-66.

B. BIONDI, *Giustiniano primo, principio e legislatore cattolico*, Milano 1936.

ED. SCHWARTZ, «Zur Kirchenpolitik Justinians», *Sitzungsber. Bayr. Ak.*, München 1940, 2, 32-72-Gesammelte Schriften, 4, Berlin 1960, 276-328.

W. SCHUBART, *Justinian und Theodora*, München 1943.

G. A. KINSELLA, *The two phases of the ecclesiastical policy of Justinian*, Washington, 1948.

R. DEVRESSE, *Essai zur Théodore de Mopsueste*, Studi e Testi 141, Vaticano 1948.

L. BREHIER, «La politique religieuse de Justinien», FLICHT, MARTIN, *Histoire de l'Église*, IV, Paris 1948, 437-448.

CH. MOELLER, «La cinquième Concile oecuménique et la magistère ordinaire au VIe siècle», *Rev. des Sc. philos. et théol.* 35(1951), 413-423.

M. V. ANASTOS, «The immutability of Christ and Justinian's condemnation of Theoder of Mopsuestia», *Dumb. Oaks Pap* 6(1951), 123-160.

G. DOWNEY, «Justinian's view of Christianity and the Greek classics», *Angl. Theol. Rev.* 40(1958), 3-12.

B. RUBIN, *Das Zeitalter Justinians I.* Berlin 1960.

D. CONSTANTELOS, «Justinian and the Three chapters controversy», *The Greek Orth. Theol. Rev.* 8(1962/1963), 71-94.

E. CHRYSOS, *Die Bischofslisten des V. Oekumenischen Konzils (553)*, Bonn 1966.

I. O. DE URBINA, «Quali sententia Tria capitula a sede romana damnata sunt?», *Orient. Chr. Per.* 33(1967), 184-209.

- Ε. ΛΥΣΣΕ, «Αἱ μαρτυρίαι τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου περὶ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τῆς καταδίκης τοῦ Ὠριγένου», *Θεολ. Συμπόσιον εἰς Π. Χρήστου*, Θεσσαλονίκη 1967, 259-293.- *Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Θεσσαλονίκη 1969.- «Γήμματα τῶν πρακτικῶν τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς συνόδου παρὰ βυζαντινοῖς χρονογράφοις», *Κληρονομία* 2(1970), 376-401.
- Ι. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, «Relation of Popes and Patriarchs of Constantinople in the frame of imperial policy from the time of the Acacian Schism to the death of Justinian», *Or. Chr. Anal.* 181, Roma 1968, 55-69.
- Α. ΒΟΝΙΝΙ, «I subsidia del vocabulario delle Leges di Giustiniano», *Aegyptus* 55(1975), 247-262.
- Μ. ΑΜΕΛΟΤΤΙ, «Giustiniano tra teologia e diritto», *L' imperatore Giustiniano. Storia e Mito*, Milano 1978, 133-160.

Ἰννοκέντιος Μαρωνείας

- MANSI, 8, 817-834.
- Ε. SCHWARTZ, *Acta Conc. Oec.* 4, 2, 167-184 (ἐπιστολή), αὐτόθι 68-74 (ὑπόμνημα).
- Ε. SCHWARTZ, «Konzilstudien», *Schriften der Wiss. Ges. Strassburg* 20(1914), 36-52.

Ἐπιφάνιος Κωνσταντινουπόλεως

- V. GRUMEL, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, Chalcedon*, Bucarest I, ἀρ. 217-227.
- PL. 63, 494-499. 523-524, Ἴρεῖς ἐπιστολαὶ πρὸς πᾶσαν Ὁρμίσδαν.
- O. GVENTHER, *Corpus Script. Eccl. Lat.* 35(1898), 652-654. 707-710. 741-742, Τρεῖς Ἐπιστολαὶ πρὸς Ὁρμίσδαν.
- W. RIEDEL, *Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien*, Leipzig 1900, 288-294, κανόνες ἀρβυστί. G. GRAF, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur* I, 620ε., ἀρνεῖται γνησιότητα κανόνων.
- ΠΑΡ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Θρησκ. Ἠθ. Ἐγκ.* 5(1965), 808.

Μηνᾶς Κωνσταντινουπόλεως

- O. GVENTHER, *Corpus Scr. Eccl. Latin.* 35(1898), 231-232 λατινιστί Αἰβελλος ὁμολογίας πρὸς Βιγίλιον.- 340-342 Αἰβελλος πίστεως, λατινιστί.
- J. PITRA, *Juris eccl.* II, 217-219, Αἰβελλος πίστεως, λατινιστί.
- MANSI, 7, 1139-1142, Ἀπόφασις κατὰ Σεβήρου καὶ Πέτρου Ἀπαμείας, λατινιστί. 9, 62-63 Αἰβελλος ὁμολογίας πρὸς Βιγίλιον. 11, 525. 529-536 Λόγος δογματικός, ἀποσπάσματα.
- ED. SCHWARTZ, *Acta Conc. Oecum.* III, 111-113, Ἀπόφασις κατὰ Σεβήρου καὶ Πέτρου. 124ε. Ἐπιστολὴ πρὸς Πέτρον Ἱεροσολιμίτην. 153ε. Ἐντολὴ α'. 160ε. Ἐντολὴ β'. 168ε. Ἐντολὴ γ'. 176ε. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀνθιμον. 180ε. Ἀπόφασις κατὰ Ἀνθίμου.
- H. ZOTIENBERG, *Chronique de Jean évêque de Nikiou*, 1883. 1935², 52ε. Ἐπιστολὴ πρὸς Βιγίλιον αἰθιοπιστί, ψευδεπίγραφος.
- V. GRUMEL, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, I, ἀρ. 232-243.
- F. DIEKAMP, *Die origenistischen Streuigkeiten im sechsten Jahrhundert*, Münster 1899, 69-73.
- ED. SCHWARTZ, *Vigilius-Briefe. Zur Kirchenpolitik Justinians*, *Sitzungsb. der Bayer. Akad. Wiss.* 1940, 2, München 1940, 42εε.
- X. ΤΖΩΓΑΣ, *Θρησκ. Ἠθ. Ἐγκ.* 8(1966), 8, 1123-1124.

Εὐτύχιος Κωνσταντινουπόλεως

- PG 86/2, 2392–2401, ἀπόσπασμα Λόγου περὶ εὐχαριστίας, ἀπὸ Α. ΜΑΙ, *Nova Patrum Bibliotheca* 4,54–63.
- PG 86/2, 2401–2406, Ἐπιστολὴ πρὸς Βιγύλιον περὶ τριῶν Κεφαλαίων.
- MANSI, 9,186, Ἐπιστολὴ πρὸς Βιγύλιον.
- Acta Concil. Oecum.* IV, 1, σ. 235ε, καὶ πάλιν 237ε. Ἐπιστολὴ πρὸς Βιγύλιον. Λατινικὴ μετάφρασις αὐτόθι 15ε, καὶ πάλιν 16ε. PL 69,63–64. Corp. Scr. Eccl. Latin. 35,232–234.
- Acta Concil. Oecum.* IV, 1,240–245, Κανόνες XIV τῆς 5' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Λατινικὴ μετάφρασις αὐτόθι 215–220.
- P. ANANIAN, «L'opusculo di Eutichio patriarca di Constantinopoli sulla distinzione della natura e persona», *Mélanges d'études Arménnes*, Βενετία 1969, 316–382. Περὶ διαφορᾶς φύσεως καὶ ὑποστάσεως ἄρμενιστί μετὰ ἰταλ. μεταφράσεως.
- V. GRUMPL, *Les Regestes des acts du Patriarcat de Constantinople I*, ἀρ. 244–249, 260–263.
- R. JANIN, *Dict. d'Hist. Eccl. et de Géogr.* 16(1964), 94ε.
- ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Θρησκ. καὶ Ἱθ. Ἔγκ.* 5(1964), 1110.
- Acta Sanctorum* Ἀπρῆλιος I, LIX–LXXXII, Τρίτη ἔκδ. LI–LXX καὶ PG 86,2273–2390. Βίος Εὐτυχίου ὑπὸ Εὐστρατίου.

Ἐφραίμ Ἀντιοχείας

- PG 86/2, 2104–2109, Ἀποσπάσματα ἀπὸ Ἀπολογίαν Συνόδου Χαλκηδόνος, Κατὰ Σεβήρου. Πρὸς Ἰωάννην Γραμματικόν. Ὁμιλία εἰς ρητόν τῆς πρὸς Ἑβραίους.
- PG 86/2, 2108–2109, νόθα κείμενα, ἐφραμικῆς προελεύσεως.
- PG 89, 1185–1188, 96,481.
- Mansi 11, 433, 436.
- S. HELMER, *Der Neuchalkedonismus*, 262–274. Κεφάλαια Δώδεκα. Περὶ τῆς καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως, Περὶ οὐσίας, Πρὸς Ἀκάκιον.
- ΦΩΤΙΟΣ, *Μετρώβιβλος* 228 καὶ 229. PG 103,957–969, 1024. P. HENRY, 4,114–126, 126–174.
- J. LEBON, «Ephraïm d' Amide», *Mélanges Ch. Moeller I*, Löwen 1914, 197–214.
- G. DOWNEY, «Ephraemius Patriarch of Antioch», *Church. History* 7(1938), 364–370.
- CH. MOELLER, «Le chalcédonisme et le néochalcédonisme en Orient de 451 à la fin du VIe siècle», *Chalkédon I* (1951), 680–683.
- M. RICHTARD, Les florilèges diphysites du Ve et du VIe siècles, *Chalkédon I*, (1951), 721–748. (738–739).
- S. HELMER, *Der Neuchalkedonismus*, Bonn 1962, 185–195.
- A. GRILLMEIER, *Dict. d'Hist. et de Géogr. Eccl.* 15(1962), 581–585.
- Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Θρησκ. καὶ Ἱθ. Ἔγκ.* 5(1964), 1164–1165.

Ἰωάννης Σχολαστικός Σκυθοπολίτης

- Mansi 11,437–440, Κατὰ Σεβήρου.
- F. DIEKAMP, *Doctrina Patrum*, 85ε.
- J. LEBON, Severi Antiocheni liber contra imprium Grammaticum, *Corp. Script. Chr. Orient.* 94, Louvain 1952², 202–204. Ἀπολογία Συνόδου Χαλκηδόνος, ἀπόσπασμα εἰς λατιν. μετάφρασιν.
- PG 4, 15–432, 527–576. Σχόλια εἰς Ἀρεοπαγτικά.
- S. L. ΕΡΙΦΑΝΟΒΙΤΣ, *Materialy k izučeniju žizni i tvorenij prep. Maksima Isprovednika*, Kiev, 1917, 101–108. Εἰς Σχόλια προσθήκαι.

ΦΩΤΙΟΣ, *Μυριόβιβλος* 95 καὶ 107.

H. URS VON BALTHASAR, «Das Scholienwerk des Johannes von Scythopolis», *Scholastik* k
15(1940), 16–38.– *Kosmische Liturgie*, 1960², 644–672.

S. HELMER, *Der Neuchalkedonismus*, Bonn 1902, 176–184.

W. BEIERWALTER, R. KANNICHT, «Plotin–Testimonia bei Johannes von Scythopolis», *Her-* -
mes 96(1968), 247–251.–«Johannes von Scythopolis und Plotin», *Studia Patri-* -
stica 11(1972), 3–7.

G. WIESSNER, «Zur Handschriftenüberlieferung der syrischen Fassung des Corpus Diony-

 -
siacum», *Nachr. Akad. Göttingen* 1972³, 165–216. Συριακή μετάφρασις.

BEATE REGINA SUCHLA, «Die sogenannten Maximus–Scholien des Corpus Dionysiacum n
Aegypticum», *Nachr. Akad. Göttingen* 1980, 33–66.

Πάμφιλος Ἱεροσολυμίτης

A. MAL, *Nova Patrum Bibliotheca* II, Romae 1844, 597–693. Λίσις. Ἡ ἐκδοσις αὐτῆ συμπε- :-
ριλαμβάνεται εἰς τὸν τόμον 162 τῆς PG. ὁ ὅποιος καταστρέφῃ, πρὶν ἐκτυπωθῆ.

F. DIEKAMP, «Notiz über Pamphilus, einen theologischen Schriftsteller des 6. Jahr- -
hundert», *Theol. Rev.* 5(1906), 157.

CH. MOELLER, «Chalcédonisme et néo–chalcédonisme en Orient de 451 à la fin du VIe siècle» :-
», *Chalkedon* 1(1951), 693–694.

M. RICHARD, «Léonce et Pamphile», *Rev. des Sc. philos et théol.* 27(1938), 27–52=Opera a
Minora III, ἄρ. 58. «Pamphile de Jérusalem», *Muséon* 90(1977), 277–280.

S. HELMER, *Der Neuchalkedonismus*, Bonn 1962, 225–235.

Acta Sanctorum 5, 169–170, Βίος τοῦ Μηνοῦ.

Εὐλόγιος Ἀλεξανδρείας

Κεφάλαια ἑπτὰ περὶ τῶν δύο φύσεων ἀπὸ Ἀπριλίου, ἀποσπάσματα. PG 86/2, 2937–2940 }
PG 91, 264–265.–F. DIEKAMP, *Doctrina Patrum*, 152–155.

Συνηγορία, ἀποσπάσματα. PG 86/2, 2956–2957. F. DEVRÉSSE, *Dict. de la Bibl.*, Suppl. I, I,
1192Α. J. SICKENBERGER, *Titus von Bostra*, Leipzig 1901, 61.

Εἰς Ἰωάννην 21, 16 ἀπόσπασμα, PG 86/2, 2961. R. DEVRÉSSE, *Dict. de la Bible*, Suppl. I, I,
1204.

Ψευδεπίγραφη ἀποσπάσματα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐλογίου εἰς PG 86/2, 2944–2956, }
2957–2960 καὶ εἰς F. DIEKAMP, *Doctrina Patrum* 69–71, 193–198, 205–206, }
214–216, 220–221 ἀνήκουν εἰς τὸν Ἰωάννην Καισαρέα, κατὰ M. RICHARD, *Josah-* -
nis Caesariensis opera XVIII–XXV.

Ψευδεπίγραφον. O. BARDENIEWER, U'ngedruckte Excerpte aus einer Schrift des Patriarchen n
Eulogius von Alexandrien über Trinität und Inkarnation», *Theol. Quartalschrift* ff
78(1896), 353–401, ἀπόσπασμα. Βλ. καὶ PG 86/2, 2940–2944. J. STIGLMAYR, }
«Zur neuentdeckten Schrift des Patriarchen Eulogius von Alexandrien», *Der* }
Katholik 77(1897), 93–96. Ταῦτα κατὰ S. L. ΕΡΙΓΑΝΟΒΙČ, «Pseudo–Eulogij», }
Trudy Kievskoj Duhovnoj Akademii, 1917, 130–141, ἀνήκουν εἰς τὸν Ἐπιφάνιον }
B' Κύπρου. Ψευδεπίγραφος Ὁμιλία εἰς Βαῦα, PG 86/2, 2913–2938 = PG }
77, 1049–1072 (Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας). PG 43, 428–440 (Ἐπιφάνιον Κύπρου). }

ΦΩΤΙΟΣ, *Μυριόβιβλος* 182, 208, 225–227, 230, 280.

S. HELMER, *Der Neuchalkedonismus*, 236–241.

J. DARROUZÈS, *Dict. d' Hist. et de Géogr. Eccl.* 15(1963), 1388ε.

Θεόδωρος Ραϊθηνός

PG 91,1484-1504, Προπαρασκευή (τὸ α' μέρος).

F. DIEKAMP, *Analecta patristica, Or. Chr. Anal.* 117(1938),173-227. Προπαρασκευή δλό- κληρος.

F. J. THOMSON, *Slavica Gaudensia* 5(1978), 111, περί τῆς παλαιοσλαβικῆς μεταφράσεως.

MANSI, 10, 960. 11. 568ε. Πέντε ἀποσπάσματα τοῦ Λόγου πρὸς Σέργιον Ἀρσενούτην, 10,960ε. 11,569 εε. Ἔξ ἀποσπάσματα τοῦ Λόγου περί ἐρμηνείας πατερικῶν χρήσεων.

J. TH. VOEMEL, *Jahresberichte des Frankfurter Gymnasiums*, Frankfurt 1926. Προπαρ- σκευή δλη, ὡς ἔργον τοῦ Νικολάου Μεθώνης.

M. RICHARD, *Dict. de Théol. Cathol.* 15(1946), 282-284=*Opera minora* I. ἄρ. 9.

W. ESSERT, «Die theopaschitische Formel», *Theol. Lit. Zeit.* 75(1950), 195-206. «Theodor von Pharan und Theodor von Raithu», *Theol. Lit. Zeit.* 76(1951), 67-76.- *Der Ausgang der altkirchlichen Christologie*, Berlin 1957, 185-229.

ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Θρησκ. ΗΘ. Έγκ.* 6(1965), 229.

ΑΘ ΝΙΚΑΣ, *Θεόδωρος τῆς Ραϊθοῦ. Βίος, ἔργα, διδασκαλία*, Ἀθήνα 1980. 1981².

H. ΦΡΑΙΣΛΑ, *Λεόντιος Βυζαντίος. Βίος καὶ συγγράμματα*, Ἀθήναι 1984, σποράδην, ἰδιαιτέρως 248-260.

Βλ. καὶ βιβλιογραφίαν εἰς τὸ ἔργον Περὶ σχισμάτων. κεφ. παρὶ Χαλκηδονίων.

Εὐσέβιος Θεσσαλονίκης

ΦΩΤΙΟΣ, *Μυριόβιβλος*, 162. PG 103,453-457. Henry, 5,129-134.

W. M. SINCLAIR, *Dict. of christ. biography* II (1880), 373-374.

I. X. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Θρησκ. ΗΘ. Έγκ.* 5 (1964), 1086.

Ἄνωνυμοι

N. BONWETSCH, «Ein antimonophysitischer Dialog», *Nachrichten der Ges. Wiss. Göttingen* 1909, Berlin 1909,123-159.

Ἰώβιος

PG 86,2,3313-3320, ἀπὸ Α. Μπαι.

ΦΩΤΙΟΣ, *Μυριόβιβλος* 222, HENRY, 3, 152-227.

E. AMANN, «Joh», *Dict. de Théol. Cath.* 8,2,1486-1487.

J. SLIPYI, *Zeit für Kath. Theol.* 45(1921), 81-87.

Ἀμμώνιος Ἀλεξανδρεὺς

J. REUSS, «Der Eleget Ammonios und die Fragmente seines Matthäus- und Johannes Kom- mentar», *Biblica* 22(1941), 13-20.

Ὀδηγός. εκδ. VEISS, 13,8,23-51, 13,10,12-79. 14,1,1-33.

Πρόβος

J. H. DECLERCK, «Probus I' ex-Jacobite et ses Ἐπακορήματα Πρὸς Ἰακωβίτας», *Byzantion* 53(1983), 213-239.

A. VAN RAES, «Het dossier van Probe en Johannan Barber», *Scrinium Lovaniense*, 1961, 161-190.

Ἐπῆρξε καί, παρὰ τὰς προσφάτως γενομένας καρποφόρους ἐρεῦνας, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη πρόβλημα ταυτίσεως καὶ διακρίσεως τῶν Ἀναστασίων Σιναϊτῶν¹. Ὁ κύριος λόγος διὰ τὸν ὁποῖον τοῦτο κατέστη ἐν τῶν δυσχερεστέρων προβλημάτων τῆς πατερικῆς γραμματείας εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως τῶν σπουδαιότερων ἐκ τῶν Ἀναστασίων ἐπῆλθε ριζικὴ τομὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ χώρου, ὅπου ἔδρασαν οὗτοι, διὰ τῆς ἀραβικῆς κατακτησεως ὀλίγον πρὸ τῶν μέσων τοῦ ζ' αἰῶνος. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς μεταβολῆς ἐσίγησαν αἱ προφορικαὶ παραδόσεις τοῦ τόπου καὶ ἐξέλιπον αἱ περὶ αὐτῶν εἰδήσεις.

Ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος ἐταύτιζεν ὄλους τοὺς γνωστοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀναστάσιοι συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ ζ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς εἰς ἓν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζει εἰς τὸν πατριάρχην Ἀντιοχείας Ἀναστάσιον, ἂν καὶ μὲ αἰτὸ τὸ ὄνομα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπῆρχον δύο πατριάρχαι, ὁ Α' (559–599) καὶ ὁ Β' (599–609)². Αὐτὴ ἡ σύγχυσις συνεχίσθη ἐπὶ πολὺ, ἕως ὅτου ἐπεκράτησεν ἡ ὑπὸ τοῦ Fabricius παγιωθείσα ἄποψις, καθ' ἣν οἱ Ἀναστάσιοι τῆς ἐποχῆς εἶναι τρεῖς, ἦτοι ὁ Ἀναστάσιος Α' Ἀντιοχείας, ὁ Ἀναστάσιος Β' Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἀναστάσιος Σιναϊτῆς ὁ συγγραφεύς.

Αὐτὴ ἡ δευτέρα ἄποψις συμφωνεῖ μὲ τὰ Μηναῖα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα μνημονεύουν κατὰ τὴν 21 Ἀπριλίου Ἀναστάσιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας καὶ Ἀναστάσιον Σιναϊτῆν, κατὰ δὲ τὴν 21 Δεκεμβρίου Ἀναστάσιον τὸν ἕτερον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας. Τὰ ἑλληνικὰ Μηναῖα μνημονεύουν δύο μόνον Ἀναστασίους· κατὰ τὴν 20 Ἀπριλίου τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Ἀναστάσιον Ἀντιοχείας, ἄνευ συναξαρίου ἀλλὰ μετὰ διστίχου, καὶ κατὰ τὴν 21 Ἀπριλίου τὸν ὁσίου Ἀναστάσιον Σιναϊτῆν μετὰ συναξαρίου, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι, «ἐδέξατο χαρίσματα γνώσεως καὶ σοφίας πολλῆς καὶ βίους πατέρων ἁγίων συγγραψάμενος, καὶ ψυχωφελεῖς λόγους συνθείς». Ἐπειδὴ εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ ρωμαϊκὸν μηνολόγιον παρέλαβε τὰς ἐγγραφὰς ἀπὸ τὸ ἑλληνικόν, εἶναι προφανές, ὅτι ὑπῆρχεν ἡ μνήμη καὶ τοῦ ἄλλου Ἀναστασίου Σιναϊτοῦ ἐδῶ κατὰ τὴν 21 Δεκεμβρίου, ἀλλὰ βραδύτερον, ἀφοῦ λόγῳ τῆς παρατηρηθείσης συγχύσεως ἐθεωρήθη ὅτι εἷς ἦτο ὁ Ἀναστάσιος Ἀντιοχείας κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἐποχὴν, ἀπηλείφθη ἡ μνημία τῆς 21 Δεκεμβρίου, ἔπειτα δὲ ἀπηλείφθη καὶ τὸ συναξάριον τῆς 20 Ἀπριλίου, διότι εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος παρέμεινεν ἡ βεβαιότης ὅτι ὁ Ἀναστάσιος Ἀντιοχείας ἦτο ὁ ἱερο-

1. Βλ. ἰδίως Σ. ΣΑΚΚΟΥ, *Περὶ Ἀναστασίων Σιναϊτῶν*, Θεσσαλονίκη 1964.
2. Ὁ ἴδιος ὁ Νικηφόρος παρὰ τὴν σύγχυσιν ἐγνώριζε τὴν ὑπαρξιν δι' ὁ Ἀναστασίων πατριαρχῶν τῶν ὁποίων ὁ δεῦτερος διεδέχθη τὸν πρῶτον ἀλλὰ δὲν ἦτο συγγραφεύς.

μάρτυς, ὅστις ὁμως ἠωρτάζετο τὸν Δεκέμβριον, ὅταν δὲ διεπιστώθη ὅτι τὸ σιναϊτάριον τῆς 20 Ἀπριλίου ἦτο ἄσχετον μὲ τὸν ἱερομάρτυρα, παρελείφθη.

Ἡ θεωρία περὶ τῶν τριῶν Ἀναστασιῶν ἕρηνεν ἐν τούτοις πολλὰ προβλήματα ἄλλα, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν πατρότητα τῶν τριῶν τούτων, ἢ καὶ ἄλλων, προσώπων, ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τὰ ὁποῖα φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀναστασίου. Κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσιπενταετίαν ἔχει γίνεαι σοβαρωτάτη ἔρευνα περὶ τῶν Ἀναστασιῶν, ἐν Ἑλλάδι μὲν ὑπὸ τῶν λαμπρῶν μαθητῶν ἡμῶν Στ. Σάκκου, Ε. Χριστοῦ καὶ Β. Φανουργάκη, ἐν Γερμανίᾳ δὲ ὑπὸ τῶν G. Weiss καὶ K. H. Uthemann.

Ἐκ τούτων ὁ Στ. Σάκκος κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἀναστάσιοι συγγραφεῖς τῶν γνωστῶν, ἐκδεδομένων καὶ μὴ, ἀναστασιανῶν ἔργων, εἶναι ἑπτὰ, ὅλοι Σιναῖται, ἦτοι Ἀναστάσιος Α΄ Ἀντιοχείας, Ἀναστάσιος Β΄ Ἀντιοχείας, Ἀναστάσιος Σιναΐτης δογματικός, Ἀναστάσιος Σιναΐτης τυπικός, Ἀναστάσιος διηγηματογράφος Α΄ καὶ Β΄, Ἀναστάσιος Ἀλληγοριστής. Ἀπὸ τὰ ἐντυπωσιακὰ πορίσματα αὐτῆς τῆς ἐρεύνης, τὰ ὁποῖα κατεστρώθησαν κατὰ τρόπον συλλογιστικόν, δύο εἶναι τὰ σπουδαιότερα: πρῶτον ὅτι ὁ Ἀναστάσιος Β΄ Ἀντιοχείας εἶναι ἐξαίρετος συγγραφεὺς καὶ ἔγραψεν εἰδικῶς τὸ κύριον μέρος τοῦ Ὁδηγοῦ, καὶ δεύτερον, ὅτι συγγραφεὺς τῆς Ἐξαημέρου εἶναι ὁ Ἀναστάσιος πρεσβύτερος ὁ Ἀλληγοριστής.

Ἡ ἔρευνα τῶν ὡς ἄνω πατρολόγων διεφώτισε πολλὰς πτυχὰς τοῦ προβλήματος, ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἔλυσεν ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους θέματα· ὅθεν ἀπαιτεῖται περαιτέρω προσπάθεια, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι βέβαιον ὅτι πάντοτε θὰ παραμένουν ὠρισμένα κενά. Ἡ ἔκθεσις ἡμῶν περὶ τῶν Ἀναστασιῶν κατηρτίσθη ἐν ὄψει τῆς γενομένης ἐρεύνης ἀλλὰ καὶ μὲ προοπτικὴν νὰ προσφέρῃ νύξεις πρὸς νέας κατευθύνσεις τῆς ἐρεύνης. Οἱ μελωδοὶ Ἀναστάσιοι θὰ ἐξετασθοῦν εἰς ἄλλο κεφάλαιον.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

Βίος

Ὁ Ἀναστάσιος Α΄ Ἀντιοχείας, ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον τὸ 559 καὶ ἀποθανῶν μετὰ τεσσαρακονταετῆ διακεκομμένην πατριαρχίαν πρέπει νὰ ἐγεννήθη ὀλίγον πρὸ τοῦ 524. Ὡς βεβαιώνει ὁ ἴδιος³, ἐνετρίφθησεν ἀπὸ βρεφικῆς ἡλικίας εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἔμεινεν ἐντελῶς ἀμέτοχος τῆς παιδείας τὴν ὁποῖαν παρεῖχον οἱ ἔξω διδάσκαλοι. Ἀπὸ τὸν *Βίον Συμεῶν τοῦ Στυλῆτου*⁴ συνάγεται ὅχι μόνον ὅτι ἦτο Παλαιστίνος τὴν καταγωγὴν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐμόναζεν εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἐνῶ ἡ ἀποψις ὅτι ἐμόνασε καὶ εἰς τὸ Σινᾶ μόνον εἰς εἰκασίας στηρίζεται. Φαίνεται πάντως ὅτι κάποτε ἐχρειάσθη νὰ παραμείνῃ ἐπὶ ἀγνώστου διαρ-

3. *Περὶ ἀληθείας δογμάτων*, 1,3.

4. PG 86/2,1161-1164.

κειάς χρόνον εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, ὅπου ἀνεδείχθη εἰς «δεξιὸν παραστάτην» τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἀπολιναρίου, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐστάλη ἀποκρισιάριος. Ἄν καὶ εἰς τὰς πηγὰς δὲν ὑπάρχει ἔνδειξις περὶ τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον ἐστάλη ἀποκρισιάριος, ἀπὸ τὰ λεγόμενα εἰς τὸν Βίον Συμεῶν καθίσταται πιθανὸν ὅτι εἶχε σταλῆ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, προφανῶς ἐπὶ προσωρινῇ ἐντολῇ· εὑρεθεὶς ὁμοῦς ἐκεῖ μετ' ἄλλων Παλαιστινίων μοναχῶν κατὰ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχου Δομνίνου, ἐξελέγη αὐτὸς διάδοχος τούτου, τὸ 559, ὡς ἐλέχθη.

Ἀπὸ τὴν δραστηριότητά του εἰς τὴν θέσιν ταύτην εἶναι γνωστὴ ἡ στάσις του ἔναντι τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς βασιλείας τούτου, ὅτε οὗτος, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἠτοίμασε διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεχειρεῖ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν λύσιν τοῦ χριστολογικοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον συνετάρασε τὰς νοτίους καὶ νοτιονατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους, χρησιμοποιοῦν προφανῶς πολὺ τολμηρὰς νεοχαλκηδονίους διατυπώσεις. Πρὶν ἐκδώσῃ τὸ διάταγμα, ὁ αὐτοκράτωρ ἐζήτησε τὴν γνώμην ἢ συναίνεσιν τῶν πατριαρχῶν, οἱ ὅποιοι ἐθεώρησαν ὡς ἀφθαρτοδοκητικὰς τὰς κυρίας ἐν αὐτῷ ἐκφράσεις καὶ ἀπέβλεψαν πρὸς τὸν Ἀναστάσιον διὰ τὴν θεολογικὴν ἀντιμετώπισίν των, ὅστις ἐντὸς ὀλίγου χρόνου συνέταξεν ἔκθεσιν ἀναιρετικὴν τῶν ἀπόψεων τοῦ αὐτοκράτορος καὶ συνεκάλεσε μεγάλην σύνοδον (565), ἡ ὁποία ἐνέκρινε τὰς θέσεις τοῦ Ἀναστασίου γνωστοποιηθείσας δι' ἐπιστολῆς εἰς τὸν αὐτοκράτορα⁶. Εἶχε δὲ τότε ἐτοιμάσει καὶ λόγον ἀποχαιρετιστήριον πρὸς τὸν λαὸν τῆς Ἀντιοχείας ἐπὶ τῇ προοπτικῇ ἐκπτώσεώς του ἀπὸ τὸν θρόνον λόγῳ τῆς ἀντιδράσεώς του, ἀλλ' ὁ λόγος ἔμεινεν ἀδημοσίευτος ἐξ αἰτίας τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος ἐματαιώσε τὰ ἐπαπειλούμενα μέτρα.

Εἰς περιπετείας ἐπρόκειτο νὰ εἰσέλθῃ ἀπὸ τοῦ 570, λόγῳ τῆς ἐναντίον του στάσεως τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνου Β', μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀπὸ μακροῦ χρόνου τεταμέναι σχέσεις. Κατὰ τὸν Εὐάγγριον⁷, ἐρωτώμενος κάποτε ὁ Ἀναστάσιος περὶ τοῦ λόγου, διὰ τὸν ὁποῖον δαπανᾷ ἀφειδῶς τὰ χρήματα τῆς Ἐκκλησίας, εἶπεν ὅτι τὸ πράττει, «ὡς ἂν μὴ παρὰ Ἰουστίνου, τῆς κοινῆς λύμης, ἀφαιρεθεῖεν». Δευτέρα αἰτία ἐντάσεως ἦτο ὅτι ὁ Ἀναστάσιος ἤλεγξε τὸν Ἰωάννην Σχολαστικόν, φίλον τοῦ Ἰουστίνου, διότι κατέλαβε τὴν ἔδραν τοῦ παρὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπομακρυνθέντος Εὐτυχίου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως⁸.

Ὁ τόπος τῆς διαμονῆς τοῦ Ἀναστασίου κατὰ τὸν μακρὸν χρόνον τῆς ἐκπτώσεώς του παραμένει ἄγνωστος· εἶναι ὁμοῦς βέβαιον ὅτι ἐπὶ τινὰ τουλάχιστον χρόνον ἐτέλει ὑπὸ περιορισμὸν, ἐφ' ὅσον δικαιολογεῖται ὅτι, «ἐν ὑπερροίᾳ καθήμενος καὶ παντοίας ὑλῆς βιβλίων ἐστερημένος»⁹, δὲν ἠδυνήθη νὰ κατοχυρώσῃ ἐπαρκῶς τὰ γραφόμενά του. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας του ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Διάλογος ἤρχισε μετ' αὐτοῦ πυκνὴν ἀλληλογραφίαν, συνεχισθεῖσαν μέχρι ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ πάπας ἐκδηλώνει πρὸς αὐτὸς βαθὺν σεβασμὸν, τὸν προσφωνεῖ

5. MANSI 9,768A, πρακτικὰ Συνόδου τοῦ 565.

6. ΜΙΧΑΗΛ ΣΥΡΟΣ, *Χρονικόν*, Corpus Script. Chr. Orient. 106,273.

7. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 5,5. PG 86/2, 2801B-2804A.

8. ΘΙΟΦΑΝΟΥΣ, *Χρονογραφία*, Bonn I, 243. Αἱ περιέργοι εἰδήσεις τοῦ *Χρονικοῦ τοῦ Εὐτυχίου* εἶναι ἀνιστόρητοι.

9. *Περὶ ἀληθείας δογμάτων* 3,66.

εις πληθυντικὸν (*amor vestra, dominus meus* κλπ.), φθάνει δὲ εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε νὰ δηλώνη ὅτι «δὲν συμβαίνει ὅ,τι λέγετε σεῖς νὰ εἶναι οὕτως, ἀλλ' εἶναι οὕτω διότι τὸ λέγετε σεῖς»¹⁰.

Ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ Γρηγορίου δεικνύεται ὅτι ὁ Ἀναστάσιος δὲν εἶχε ἀπλῶς ἐκθρονισθῆ, ἀλλὰ καὶ καθαιρεθῆ, διὸ καὶ ὁ πάπας παρεκάλει τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον νὰ τὸν ἀποκαταστήσῃ εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμὸν καὶ νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ρώμην, διὰ νὰ ζήσῃ μετ' αὐτοῦ. Ποῦ ἐγνώρισε τὸν Ἀναστάσιον ὁ Γρηγόριος; Ὁ τελευταῖος εἶχε παραμείνει ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ἀποκρισιάρχιος τοῦ πάπα (579–585) καὶ εἶναι εὐλόγον καὶ πιθανὸν ἐκεῖ νὰ συνήνητησεν τὸν ὑπερόριον πατριάρχη, εἶναι δὲ τόσον στενὸς ὁ σύνδεσμός των, ὥστε νὰ προϋποθέτῃ μακρὰν συναναστροφὴν. Τοῦτο ἴσως σημαίνει ὅτι ὁ Ἀναστάσιος μετὰ τὴν ἔκπτωσίν του διέμεινεν ἀρχικῶς μὲν ὑπὸ κράτησιν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ἔπειτα δὲ ἐλεύθερος εἰς ἡσυχαστηρίον περὶ αὐτήν. Ἄν πάλιν, ὡς πιθανολογεῖται ὑπὸ νεωτέρων, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐμόνασεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἢ εἰς τὸ Σινᾶ, τότε ὁ Γρηγόριος δυνατὸν νὰ συνήνητησεν αὐτὸν εἰς τινὰ τῶν τόπων τούτων κατὰ προσκυνηματικὴν ἐπίσκεψίν του.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀντικαταστάτου αὐτοῦ Γρηγορίου, ἀποκατεστάθη αὐτὸς εἰς τὸν θρόνον μετὰ εἰκοσιτριετὴ ὑπερορίαν, τὴν 25 Μαρτίου 593. Ἐπὶ τῇ ἐπανενθρονίσει του ἐξεφώνησεν ἐντυπωσιακὸν εἰρηνικὸν λόγον, ὁ δὲ πάπας Γρηγόριος τοῦ ἀπέστειλε συγχωρητήριον ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν χαρακτηρίζει ὡς ποταμόν, ὁ ὁποῖος ἐξέφυγεν ἀπὸ τὴν κοίτην του καὶ μετὰ μακρὸν ἐπανῆλθε, διὰ νὰ ποτίσῃ τὰς διψώσας κοιλάδας τοῦ ποιμνίου του.

Ὁ Ἀναστάσιος ἀπέθανε πλήρης ἡμερῶν τὸ 599, προφανῶς εἰς ἡλικίαν 75–80 ἐτῶν. Ἡ μνήμη του δὲν σημειώνεται εἰς τὰ Μηναια, ἀλλὰ ἐνυπάρχει εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἀναστασίου ἱερομάρτυρος, ἡτοῖ τοῦ Ἀναστασίου Β' Ἀντιοχείας, κατὰ τὴν 21 Ἀπριλίου, ὡς εἶπομεν ἤδη.

Συγγράμματα

Ὁ Ἀναστάσιος Α' ὑπῆρξε γόνιμος συγγραφεὺς καὶ τὰ ἔργα του κατέλαβον καλὴν θέσιν εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν. Εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐγένετο ἐγκωμιστικὸς λόγος περὶ αὐτοῦ, ὅτε ὁ ἐπίσκοπος Γόρτυνος Βασίλειος ἠρώτησε τὴν σύνοδον, ἂν ἀποδέχεται τὸν ἅγιον Ἀναστάσιον, καὶ τὰ μέλη ἀπαντοῦν, ναί. Ἐπειτα ὁ Θεόφιλος Μελιτηνῆς ἐξεφώνησε τοὺς λόγους: «Ἄγιον ἀποκαλεῖ πᾶσα ἡ Ἀνατολή τοῦτον τὸν τῆς ὁσίας μνήμης Ἀναστάσιον, τὸν γενόμενον ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιοχείας καὶ τὸν μὴ δεχόμενον αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀνεθιμάτισεν» τότε ὅλοι συμφώνως εἶπον, «ἀμήν»¹¹. Ὁ ἴδιος εἶχε τὴν συνείδησιν, ὡς ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς μετέπειτα, ὅτι συνέχιζε τὸ φρόνημα τῶν πατέρων· ὁ ἀναγιγνώσκων τὰ ἔργα μου, ἔλεγε, «τούς πατέρας εὐρήσει διδάσκοντας δι' ἐμοῦ»¹².

10. *Epistola* 1, 26, 479C.

11. MANSI II, 437BC.

12. *Περὶ ὁρθῶν δογμάτων* 1, 7.

Δέν συμφωνοῦν ὅλοι οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ περὶ τῶν ἀναστασιανῶν συγγραμμάτων τὰ ὁποῖα ὀπωσδήποτε προέρχονται ἀπὸ τὴν γραφίδα αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ ἐπ' αὐτοῦ συμφωνία εἶναι εὐρυτέρα παρ' ὅσον δι' οἰουδήποτε ἄλλου ὁμωνύμου του τὰ ἔργα. Ἀπὸ τὰ μαρτυρούμενα συγγράμματά του τὰ περισσότερα ἔχουν χαθῆ τελείως, ἄλλα ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ λείψανα, εἴτε ἀξιόλογα εἴτε πενιχρά, καὶ τρία μόνον σώζονται ὀλόκληρα, τὰ ὁποῖα ἐξέδωσεν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀποσπασμάτων καὶ τῶν μαρτυριῶν ὁ Στ. Σάκκος τὸ 1976.

Τὸ κυριώτερον τῶν τριῶν σωζομένων ἔργων εἶναι τὸ φερόμενον εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν μετὰ τὸν τίτλον *Περὶ τῶν Ὁρθῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων*, ὑπὸ τοῦ ἰδίου δὲ χαρακτηρίζεται καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τίτλου ἀλλὰ καὶ ὡς «δογματικὴ ἔκθεσις». Εἶναι ἐν θαυμάσιον δογματικὸν ἐγχειρίδιον διηρθρωμένον εἰς πέντε λόγους, ἀνίσου ἐκτάσεως, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρῶτοι ἀναφέρονται εἰς τὰ θέματα τῆς θεολογίας καὶ οἱ τρεῖς τελευταῖοι εἰς τὰ θέματα τῆς οἰκονομίας μετὰ σύντομον κατάληξιν εἰς τὴν ἐσχατολογία. Ὁ πρῶτος λόγος ἀρχίζει μετὰ μίαν συντομωτάτην εὐχὴν, συνεχίζει μετὰ τὴν ἀναφορὰν τῶν συνθηκῶν τῆς συντάξεως τοῦ κειμένου καὶ ἐπισημαίνει τὴν ἀνάγκην τῆς καταλλήλου ψυχικῆς παρασκευῆς διὰ τὴν κατανόησιν τῶν θεῶν.

«Οὐκοῦν πᾶσαν καθάραντες αἴσθησιν, μᾶλλον δὲ πᾶσαν αἴσθησιν καταλιπόντες, καὶ ὑπὲρ τὴν γῆν αὐτὴν γενόμενοι καὶ τὸν ἀέρα πάλιν ὑπερβάντες καὶ πρὸς αὐτὸν κουφισθέντες τὸν οὐρανόν, εἰ δὲ δυνατὸν καὶ τοῦτου χωροῦντες ἀνωτέρω, πάσης τε σωματικῆς φαντασίας τὸν νοῦν ἐλεύθερον καταστήσαντες, γυμνῆ διανοίᾳ τοῖς ἀσωμάτοις προσομιλήσαντες ...»¹³.

Εὐλόγως ὁ Ἀναστάσιος ἀναπτύσσει ἐδῶ τὰ θέματα κυρίως ἐν ὄψει τῶν ἐν ἐνεργείᾳ αἰρέσεων καὶ δὴ τῆς τῶν Τριθεϊτῶν, ἐναντι τῶν ὁποίων τονίζει ὅτι δὲν ὑφίστανται τρεῖς θεῖαι οὐσίαι, ἀλλὰ μία ἐκτεινομένη εἰς τρία πρόσωπα, ἕκαστον τῶν ὁποίων διαθέτει μίαν «ιδιότροπον ιδιότητα χαρακτηριστικὴν προσωπικῆς ὑποστάσεως»¹⁴. Τὸ ἔργον τοῦτο, ἂν καὶ εἶναι σήμερον τὸ κυριώτερον καὶ χαρακτηριστικώτερον τῶν ἔργων τοῦ Ἀναστασίου, δὲν εἶναι καλῶς κατωχυρωμένον οὔτε ὀλοκληρωμένον, καὶ τοῦτο ὡς ἐκ τῶν συνθηκῶν κατὰ τὰς ὁποίας ἐγράφη. Ὡς δηλώνει πράγματι ὁ ἴδιος, ἐγράφη κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας του, ὅτε δὲν διέθετε βιβλία, διὰ τὰ συμβουλευθῆ. Ὅπως πάλιν δηλώνει ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ σύνοψιν τῶν δογματικῶν λόγων τοὺς ὁποίους εἶχε παλαιότερον ἐκφωνήσει καὶ δημοσιεύσει.

Ἡ *Λιάλεξις*¹⁵ μετὰ τὸν ὀρθοδόξου καὶ αἰρετικοῦ εἶναι διάλογος ὁ ὁποῖος διετηρήθη εἰς δύο παραλλαγὰς, ὅθεν διακρίνεται εἰς Α' καὶ Β'. Πρόκειται πιθανῶς περὶ πραγματικῶς διεξαχθέντος διαλόγου, ὁ ὁποῖος ἐκρατήθη διὰ τῆς βραχυγραφίας, ἀλλὰ τὸ διατηρηθὲν κείμενον ἐπεθεωρήθη καὶ συμπληρώθη ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἀναστάσιον, ἐνῶ παρεδόθη καὶ εἰς τὴν ἀρχι-

13. *Περὶ ὀρθῶν δογμάτων* 1.11.

14. Αὐτόθι 1.34.

15. Φέρεται καὶ ὡς *Λιάλεκτος*.

κήν βραχυγραφικήν μορφήν. Διεξήχθη εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου διέμενε τότε ὁ ὀρθόδοξος καὶ ὅπου μετέβη ἐξ Ἀλεξανδρείας διὰ προσκύνημα ὁ αἰρετικός, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν πρώτην παραλλαγὴν ἀναγράφεται ὡς ἀκοινώ- νητος, εἶναι δὲ πάντως τριθεΐτης. Ὁ Ἀναστάσιος ἀνατρέπει ἐδῶ τὴν τρι- θεϊστικὴν διδασκαλίαν μὲ μεγάλην εὐστροφίαν, ἀλλὰ καὶ προσήνειαν. Ὁ *Εἰρηνικὸς Λόγος*, ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τὴν ἐξορίαν καὶ ἐπανενθρόνισίν του τὸ 593, εἶναι σύντομον προσφώνημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκφράζονται τὰ συναισθήματα τοῦ ἱεράρχου μετὰ μακροχρόνιον ἀπουσίαν, ἀφοῦ ἐν ἀρχῇ πλέκεται ὕμνος πρὸς τὴν εἰρήνην.

«Εἰρήνη καὶ πάλιν εἰρήνη· τιμὴ τῆς Τριάδος. Εἰρήνη τὸ πάντων ἡδίων καὶ τερπνότατον ὄνομα καὶ τοῖς εὖ φρονοῦσιν ἅπασιν ἐπέ- ραστον».

Τοῦτο ἦτο τὸ σύνθημα τοῦ Ἀναστασίου διαπαντός καὶ τὸ διεκήρυξεν, ὅταν διὰ πρώτην φοράν ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ἑδραν του, ὅταν ἐξετέλει τὰ καθήκοντα τοῦ πατριάρχου, ὅταν ἀπεμακρύνθη ἀπὸ αὐτὴν· καὶ περισσό- τερον τώρα.

Πλὴν τῶν ἔργων τούτων διετηρήθησαν ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα γνωστὰ ἔργα τοῦ Ἀναστασίου, καὶ δὴ ἀπὸ τὰ κάτωθι.

Τὸ ἔργον *Κατὰ τοῦ Διαιτητοῦ* τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόπου ἀναφέρεται ρητῶς ὑπὸ τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ¹⁶ καὶ ὑποδηλώνεται σιωπηρῶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀναστασίου¹⁷, ὅστις μάλιστα μαρτυρεῖ ὅτι εἶχε γραφῆ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνακίνησιν τῆς συζητήσεως περὶ τριθεΐας, δηλαδὴ τὸ 567. Διε- σώθησαν τρία ἀποσπάσματα εἰς τὸν Μάξιμον καὶ εἰς τὴν Διδασκαλίαν Πατέρων. Εἰς τὴν Διδασκαλίαν Πατέρων¹⁸ σώζονται δύο ἐκτενῆ ἀποσπά- σματα ἀπὸ ἔργου τοῦ Ἀναστασίου φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον *Λόγος περὶ ἐνεργειῶν*. Ἐπειδὴ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται δύσκολον νὰ ἔχη γραφῆ αὐτοτελὲς ἔργον περὶ ἐνεργειῶν τὸν 5' αἰῶνα, πρὶν δηλαδὴ ἀνακύψῃ τὸ θέμα περὶ τῆς παρουσίας θεΐας καὶ ἀνθρωπίνης ἐνεργείας εἰς τὸν Χρι- στὸν, ὁ Weiss φρονεῖ ὅτι ταῦτα προέρχονται ἀπὸ ἓν κεφάλαιον τῆς Ἀπο- λογίας ὑπὲρ τοῦ τόμου τοῦ Λέοντος. Ἐὰν καὶ τοῦτο δὲν ἀποκλείεται, πρέ- πει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα δὲν γίνεται λόγος ἀποκλειστικῶς περὶ τῶν δύο ἐνεργειῶν, ἀλλὰ γενικώτερον περὶ ἐνερ- γειῶν, αὗται δὲ ἐξετάζονται ἐν συναφείᾳ μὲ τὰς δύο φύσεις καὶ τὴν μίαν ὑπόστασιν καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τριθεΐαν καὶ τετραθεΐαν· ὡς ἐκ τού- του πιθανῶς προέρχονται ἐξ ἰδιαιτέρου συγγράμματος μὲ τὸν ἀποδιδόμε- νον εἰς αὐτὸ τίτλον. Ὁ Ἀναστάσιος τονίζει ὅτι ἐκ τῶν διαφόρων ἐνερ- γειῶν προκύπτει ἓν ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον παρατηροῦμεν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ.

Ἡ *Ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ Τόμου Λέοντος* πρέπει νὰ ἦτο ἔργον πολὺ ἐκτενές, δεδομένου ὅτι τὸ πρῶτον ἐξ αὐτοῦ ἀπόσπασμα ἐκ τῶν δύο διατηρουμένων εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ 649 προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐξῆ-

16. Πρὸς Μαρίνον Τόμος δογ- ματικός, PG 91,229B.

17. Περὶ ὀρθῶν δογμάτων 1,52.

18. DIEKAMP, *Doctrina Patrum*, 78-80, 134-136.

κοστὸν κεφάλαιον, ἔστω καὶ ἂν τὰ κεφάλαια ἦσαν πολὺ σύντομα. Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὰς θελήσεις τοῦ Χριστοῦ, διὸ καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὸ Λατερανόν, ἐνῶ ἡ Ἀπολογία ὡς σύνολον μνημονεύεται ὑπὸ τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἣτις βάσει αὐτῆς ἀνεκήρυξε τὸν Ἀναστάσιον ἅγιον.

Τὸ ἔργον *Πρὸς Σέργιον Σχολαστικὸν* ἦτο ἐπιστολιμαῖον καὶ ἀπετελεῖτο ἀπὸ 150 κεφάλαια, τὰ ὁποῖα εἶχον συνταχθῆ εἰς ἐρωταποκρίσεις κατόπιν παρακλήσεως τοῦ νομικοῦ Σεργίου, ὅστις προφανῶς εἶχε καταρτίσει τὰς ἐρωτήσεις. Σώζονται τέσσαρα μικρὰ ἀποσπάσματα εἰς συλλογὰς καὶ μία ὀλόκληρος ἐρωταπόκρισις¹⁹.

Τὸ ἔργον *Πρὸς Ζύμεθρον ἐπίσκοπον Βόστρων*, ἐπιστολιμαῖον ἐπίσης, ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἄγνωστον ἀριθμὸν λόγων, ὡς σημειώνεται εἰς τὰ σωζόμενα τρία μικρὰ ἀποσπάσματα εἰς τὴν Διδασκαλίαν Πατέρων, τὸ ἀνθολόγιον τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Εἰς τῶν λόγων ἐπεγράφετο «περὶ Σαββάτου».

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν *Πρὸς Γαβριήλιον πρεσβύτερον Πέρσην*, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς ἀπορίας τοῦ παραλήπτου, σώζεται μέρος τοῦ προομίου, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη διὰ πρώτην φοράν προσφάτως ὑπὸ τοῦ Στ. Σάκκου· ἐπειδὴ δὲ εἰς αὐτὸ γίνεται λόγος περὶ ἀποριῶν εἰς πληθυντικόν, δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὅτι τοῦτο ἦτο τῆς αὐτῆς μὲ τὰ δύο προηγούμενα ἔργα μορφῆς, ἦτοι συλλογὴ μικρῶν κεφαλαίων, ἂν καὶ πιθανῶς βραχυτέρα αὐτῶν.

Ἡ *Τάξις τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, σωζομένη εἰς ἐπεξεργασμένην μορφήν εἶναι διοικητικὸν κείμενον τοῦ Ἀναστασίου εἰς τὸ ὁποῖον ἀναγράφονται αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Ἀντιοχείας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀνερχόμενα εἰς 154. Ἡ σημερινὴ τῆς μορφῆς πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὸν θ' αἰῶνα.

Πλήθος ἄλλων ἔργων ἔχουν χαθῆ μέχρι τῆς τελευταίας προτάσεως. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν καὶ οἱ φερόμενοι ὡς *Λόγοι διάφοροι*, ἀγνώστου ἀριθμοῦ καὶ ἀγνώστων κατ' ἀκρίβειαν τίτλων, οἱ ὁποῖοι εἶχον «ἐπ' ἐκκλησίας» δημοσιευθῆ, κατ' ἰδίαν μαρτυρίαν²⁰. Ἦσαν δογματικὸν περιεχομένου, προφανῶς πολικᾶριθμοι καὶ ἐν συνόλῳ κατελάμβανον πολὺν ὄγκον. Οἱ πέντε λόγοι περὶ τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀπετελέσθησαν κατ' ἐλευθέραν ἐπίτησιν αὐτῶν· ἐνῶ δὲ ἡ ἐπιτομὴ διετηρήθη, οἱ ἔκτενεις λόγοι ἐχάθησαν.

Ὁ Γερμανὸς Α' Κωνταντινουπόλεως²¹ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἀγωνισθεὶς μεγάλως ὑπὲρ τῆς συνόδου Χαλκηδόνας, «*λογματικοὺς κανόνες ἐγγράφως ἐξέθετο*», οἱ ὁποῖοι προφανῶς δὲν ἦσαν συνήθεις κανόνες συνταχθέντες κατ' ἀνάθεσιν τῆς συνόδου τοῦ 565, διότι αὐτὴ δὲν ἠσχολήθη κυριολεκτικῶς μὲ τὴν Χαλκηδόνα, ἀλλ' ἴσως πρόκειται περὶ προτάσεων περιλαμβανομένων εἰς τὴν Ἀπολογίαν ὑπὲρ τοῦ τόμου τοῦ Λέοντος. Ἡ *Ἐκθεσις πρὸς Ἰουστινιανὸν κατ' Ἀφθαρτοδοκητῶν*, μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου²², ἐγράφη εὐθύς μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος σύνταξιν τοῦ οἰκείου διατάγματος, αἱ αὐτόθι δὲ φερόμεναι ὡς *Ἐπιστολαὶ* πρὸς τοὺς

19. Εἰς τὴν *Διδασκαλίαν Πατέρων* καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

20. *Περὶ ὀρθῶν δογμάτων* 1.2.

21. *Περὶ Συνόδων καὶ αἵρέσεων* 3, PC 98,69C.

22. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 4,40, «οἰκεία μῆνυσις».

μοναχοὺς τῆς πρώτης καὶ δευτέρας Συρίας ἦσαν πιθανῶς ἀντίγραφα μιᾶς ἐγκυκλίου διὰ τῆς ὁποίας ἀνεκοινώνοντο παντοῦ αἱ ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ 565.

Τρία κείμενα, σχετικὰ μὲ τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ ἐχάθησαν ἐπίσης. Ὁ *Εἰσιτήριος Λόγος*, ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν ἐνθρόνισίν του τὸ 559, μνημονεύεται ἀπὸ τὸν ἴδιον εἰς τὸν Εἰρηνικὸν καὶ ἐσώζετο μέχρι τοῦ ἰδ' αἰῶνος, ὅτε ἀνέγνωσεν αὐτὸν ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος. Ὁ *Συντακτήριος Λόγος* εἶχε συνταχθῆ ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐκπτώσεώς του δι' ἀποφάσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐξεφωνήθη λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ δὲ *Ἐξιτήριος Λόγος* ἐξεφωνήθη ἐξ ἀφορμῆς τῆς καθαιρέσεώς του τὸ 570.

Ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου μαρτυροῦνται πέντε ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀναστασίου πρὸς αὐτόν, τῶν ὁποίων δίδεται καὶ τὸ περιεχόμενον, γραφεῖσαι ἀπὸ τοῦ 590 μέχρι τοῦ 598.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Β' ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

Βίος

Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν σπουδαίαν θέσιν κατέχει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου, ὡς ἤδη κατεφάνη ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων, παρέχεται δὲ ἐντονος ἐντύπωσις ὅτι κατὰ τὸ μεταίχμιον τοῦ ζ' καὶ ζ' αἰῶνος ἦκμασε μία σπουδαία προσωπικότης φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦτο.

Τὰ ἱστορικὰ περὶ αὐτοῦ στοιχεῖα εἶναι πτωχά, προερχόμενα κυρίως ἀπὸ τὸν *Ὁδηγόν*, τὸν ὁποῖον κατὰ δήλωσίν του συνέταξεν αὐτὸς ὁ ἴδιος: «ἐγὼ Ἀναστάσιος μοναχὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους Σινᾶ ὁμολογῶ»²³. Κατὰ τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν προσφέρουν αἱ περιγραφαὶ τοῦ συγγράμματος τούτου, ὁ Ἀναστάσιος ἦτο εἰς σεβάσμιος ἀλλὰ καὶ πολὺ δραστήριος μοναχὸς εἰς τὸ Σινᾶ, ἴσως καὶ ἡγούμενος, ὁ ὁποῖος κατήρχετο συχνάκις εἰς τὸν κόσμον πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθῆς πίστεως ἐναντίον τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. «Ταῦτα ἡμεῖς οὐκ ἐξ ἀκοῆς γράφομεν, ἀλλ' ἐκ πείρας πολλῆς τυγχάνοντες καὶ ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν ἑτέροις τόποις εἰδότες τοὺς τὴν μίαν φύσιν ἐν Χριστῷ δογματίζοντας»²⁴. Μετέβαινε λοιπὸν πολλαχοῦ, ἀλλ' ἰδίως εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, πᾶσα δὲ κάθοδος του ἐκινητοποιεῖ τὰ ὀρθόδοξα πλήθη εἰς συλλαλητήρια, πανδήμους συγκεντρώσεις εἰς πλατείας καὶ συνάξεις εἰς κλειστοὺς χώρους. Διὰ νὰ πείθῃ τὰ πλήθη ἐχρησιμοποιεῖ πρωτοτύπους μεθόδους, διὰ τῶν ὁποίων συχνάκις ἐπαγίδευσεν τοὺς ἀντιπάλους του, ὥστε νὰ ὁμολογήσουν τὴν πλάνην των.

Τὴν πολιτικὴν του κατηύθυνεν ἐναντίον τῆς ἡγεσίας τῶν Μονοφυσιτῶν, ἦτοι ἐναντίον τοῦ Εὐτυχῶς, Λιουσκόρου, Τιμοθέου Αἰλούρου, Πέτρου Κναφέως, Σεβήρου, Ἰουλιανοῦ Ἀλικαρνασσοῦ, Θεοδοσίου, Γαϊανοῦ, Βαρσανουφίου, καὶ Ἰακώβου, τοὺς ὁποίους συλλογικῶς ὠνόμαζε «δεκακέραιον ὀρχήστραν». Εἰλόγως δέ, ἐπειδὴ συγκεντρώσεις τοῦ ὡς ἄνω εἶ-

23. Ὁδηγὸς 10,3

24. Ὁδηγὸς 6,1.

δους ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθοῦν κατὰ τὴν ἀραβοκρατίαν, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἐπρόκειτο περὶ πολυπληθῶν συγκεντρώσεων τοῦ ἑλληνοφώνου στοιχείου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχεν ἐξοντωθῆ καὶ ἐκτοπισθῆ ἢ ἀπωθηθῆ εἰς τὸ περιθώριον, ἢ δραστηριότης τοῦ Ἀναστασίου τούτου πρέπει νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὴν πρὸ τοῦ 640 ἐποχὴν· ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν Ὁδηγὸν ὁ Εὐλόγιος Ἀλεξανδρείας φέρεται ἅπαξ ὡς ζῶν²⁵· πρέπει αὕτη νὰ τοποθετηθῆ καὶ εἰς τὸν πρὸ τοῦ 608, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Εὐλόγιος, χρόνον. Τοῦτο δὲ ἐνισχύεται σημαντικῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ μνημονευόμενοι αἰρεσιάρχαι ἀνῆκον εἰς τὸν ε' καὶ ς' αἰῶνα καὶ δὲν ἐφθانون πέραν τοῦ ἔτους 580.

Ἄλλαι περὶ τοῦ συγκεκριμένου τούτου Ἀναστασίου Σιναΐτου πληροφορίες δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ὑπάρχει καὶ εἷς ἄλλος Ἀναστάσιος. Μία ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Γρηγορίου Διαλόγου, γραφεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 598, ἀπευθύνεται πρὸς τὸν σεβάσμιον φίλον του Ἀναστάσιον Α', ἢ ἀμέσως ἐπομένῃ πρὸς Ἀναστάσιον ὅμως ἀπευθύνεται πρὸς ἄλλον νεώτερον καὶ ὄχι σεβάσμιον διὰ τὸν ἀποστολέα πρόσωπον. Ἐγράφη καὶ αὕτη ἢ τελευταία ἐπὶ Μαυρικίου, ἄρα πρὸ τοῦ 602, καὶ δεικνύει ὅτι εἰς τὸ ἐνδιάμεσον μεταξύ τῶν ἀνωτέρω χρονολογιῶν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὡς διάδοχος τοῦ Ἀναστασίου Α' ὁ Ἀναστάσιος Β', πιθανῶς κατὰ τὸ 599, καθ' ὅσον βεβαιώνεται ὅτι ἐμαρτύρησε κατὰ τὸ ἑβδομον ἔτος τοῦ Φωκᾶ (602–609) καὶ κατὰ τὸ ἕνατον ἔτος τῆς ἰδικῆς του πατριαρχείας. Οὗτος πρέπει νὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 550 καὶ κατὰ τὸ Πασχάλιον Χρονικόν²⁶ ἦτο «ἀπὸ σχολαστικῶν», ἦτοι δικηγόρος.

Ὡς εἶναι εὐλόγον, ὁ Ἀναστάσιος Β', εὐθὺς μετὰ τὴν ἐνθρόνισίν του ἀπέστειλεν εἰρηνικὴν ἐπιστολὴν, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν ἀπαντητικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Γρηγορίου Διαλόγου. Πολὺ συντόμως ὁ Ἀναστάσιος κατέστη φίλος τοῦ Γρηγορίου, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἀρκετάς ἐπιστολάς, συνήθως προσφωνουμένας εἰς ἐνικὸν ἀριθμὸν καὶ πάντως ὡς ἴσου πρὸς ἴσον, καὶ μετέφρασε μετ' ὀλίγον χρόνον τὴν *Regula Pastoralis* τοῦ Γρηγορίου τούτου.

Κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς πατριαρχείας του, τὸ ἑβδομον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ ὡς εἶδομεν, οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Ἀντιοχείας ἐστασίασαν κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, ἐφόνευσαν πολλοὺς πολίτας, μεταξύ δὲ τῶν ἄλλων κατέσφαξαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον τοῦτον, καὶ ἔσπυραν τὸ πτώμα του εἰς τὴν μεγάλην ἀγορὰν τῆς πόλεως, τὴν καλουμένην Μέσην. Τοῦτο συνέβη τὸ 609. Ἡ μνήμη του ὡς ἱερομάρτυρος παλαιότερον μὲν ἐτελεῖτο πιθανῶς τὴν 21 Δεκεμβρίου ὡς ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ μέχρι τοῦδε, σήμερον δὲ τελεῖται τὴν 21 Ἀπριλίου ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἀναστασίου Α' ἐν συγχύσει.

Κατὰ τὴν ἀξιόλογον ἔρευναν τοῦ Στ. Σάκκου²⁷ ὁ ἀγωνιστῆς Ἀναστάσιος εἶναι προφανῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ὁδηγοῦ κατὰ τὸν ἀρχικὸν του πυρῆνα,

²⁵ Ὁδηγός II.

Bonn 1,699. PG 92,980A.

²⁶ Περὶ Ἀναστασιῶν Σιναίτου. Θεσσαλονίκη 1964.

²⁷ Στ. Σάκκου, *Ἡ ἀγωνιστῆς Ἀναστάσιος*, Θεσσαλονίκη 1964.

ἀλλ' ἐπίσης εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν Ἀναστάσιον Β' Ἀντιοχείας καὶ τέλος αὐτὸς εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν λεγόμενος Σιναΐτης. Τὸ πρῶτον εἶναι βέβαιον· τὸ δευτερον εἶναι πιθανώτατον· τὸ τρίτον ὁμοίως εἶναι ἀπίθανον, καθ' ὅσον εἰς τὰ μηναιὰ ἀναφέρεται ἰδιαίτερον πρόσωπον μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν «Ἀναστάσιος ὁστος Σιναΐτης», ὁστος εἶναι προφανῶς ὁ κατ' ἐξοχὴν λεγόμενος οὕτως.

Ἡ ταύτις ἔχει ὀλίγας μὲν, ἀλλὰ πολὺ χαρακτηριστικὰς καὶ πειστικὰς ἐνδείξεις. Οὕτως ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος²⁸ λέγει ὅτι ὁ Ἀναστάσιος Ἀντιοχείας προήρχετο ἀπὸ τὸ Σινᾶ· καὶ ναι μὲν ὁ Νικηφόρος λέγει τοῦτο διὰ τὸν Ἀναστάσιον Α', τὸν ὁποῖον θεωρεῖ καὶ μάρτυρα, ἐνῶ τὸν Ἀναστάσιον Β' τοποθετεῖ μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ Α'. δεδομένης ὁμοίως τῆς βεβαιότητος ὅτι ἱερομάρτυς ἦτο ὁ Β', οὗτος πρέπει νὰ ἐφέρετο ὡς Σιναΐτης ὑπὸ τῆς παραδόσεως· ἔπειτα, τὸ μαρτυρικὸν τέλος τοῦ Ἀναστασίου Β' ἐνθυμίζει τὴν ἀγωνιστικότητα τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου, συγγραφέως τοῦ Ὁδηγοῦ, χωρὶς δὲ αὐτὴν τὴν ταύτις ὁ δυναμικὸς οὗτος μοναχός, ὁ ὁποῖος τόσον σπουδαίαν θέσιν κατέλαβεν εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς κατοχίρωσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, θὰ παρέμενεν ἀγνωστος καὶ μετέωρος. Τρίτον, εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν πολλὰ κείμενα, φερόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου, συχνάκις ἔχουν καὶ τὸν πρόσθετον τίτλον παρὰ τὸ ὄνομα «ἐπίσκοπος Θεουπόλεως». ἢ «ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας». Τέλος, εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸν ὅτι μία φορητὴ εἰκὼν τοῦ Σινᾶ, ἀνήκουσα μάλιστα εἰς τὸν ζ' ἢ η' αἰῶνα²⁹, παριστάνει πρόσθετον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἐπιγραφήν ἀποκαλεῖται «ἅγιος Ἀναστάσιος» καὶ φέρει ἀφ' ἐνὸς μὲν κουκούλιον, γνώρισμα μοναχοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὠμοφόριον, γνώρισμα ἐπισκόπου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἤδη κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα εἰς Σιναΐτης μοναχός ἐφέρετο ὡς ἐπίσκοπος· καὶ κανὲν ἄλλο πρόσωπον τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν φέρει τὰς δύο ταύτας ιδιότητες, πλὴν τοῦ Ἀναστασίου Β' Ἀντιοχείας.

Συγγράμματα

Ὁ Ἀναστάσιος Β' ἤρχισε τὸ στάδιόν του ὡς λαϊκὸς θεολόγος καὶ ἱεραπόστολος, ἔχων ὀρηγήριον τὴν Μονὴν Σινᾶ, καὶ τὸ ἐκλείσεν ὡς ἱερομάρτυς. Τὰ συγγράμματά του, τῶν ὁποίων ἡ πατρότης δὲν διακρίνεται πάντοτε σαφῶς ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων, φέρονται κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου.

Ὁ Ὁδηγός, τὸ κύριον ἔργον αὐτοῦ, μεταφρασθὲν καὶ εἰς τὴν ἰβηρικὴν, ἐξακολουθεῖ ν' ἀποτελῇ γραμματολογικὸν αἰνίγμα, ὡς νομίζομεν, παρὰ τὰς ἀξιολόγους ἐρεῦνας αἱ ὁποῖαι διεξήχθησαν προσφάτως. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐνιαίου ἔργου, ἀλλὰ περὶ μιᾶς συλλογῆς πολυαριθμῶν αὐτοτελῶν ἢ ἀλληλεπενδέτων κειμένων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς μεγάλην ποικιλίαν ἀντικειμένων εἰς 24 τμήματα

28. Ἐκκλ. Ἱστορία 18,44.

29. ΣΙ. ΣΑΚΚΟΥ, *Περὶ Ἀναστασίων Σιναΐτων*, σ. 91ε. καὶ εἰκ. ἀρ. 2.

ἢ κεφάλαια· ἡ δὲ ποικιλία διευρύνεται σημαντικῶς ἐκ τοῦ λόγου ὅτι καὶ τὰ ὡς αὐτοτελῆ κατὰ κεφάλαιον ἐμφανιζόμενα κείμενα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον πολυσύνθετα³⁰. Ἀπλῆ παράθεσις τῶν τίτλων τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν ὑποδιαίρέσεών των, κατ' ἀπόδοσιν, δίδει κάποιαν ιδέαν περὶ τοῦ πράγματος, ἀλλ' ὄχι πλήρη εἰκόνα.

1. Προγυμνασία κατ' ἐπιτομήν. Ἐκθεσις κατ' ἐπιτομήν. Περί πίστεως. Προθεωρία ὑποθέσεως τῶν ὄρων τῆς βίβλου.
2. Ὅροι διάφοροι κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ πίστιν τῆς ἀγίας καθολικῆς Ἐκκλησίας· Θεός, Πατήρ, Υἱός, Πνεῦμα, φύσις, ὑπόστασις, θέλημα, ἰδίωμα, ἐνέργεια, ἐνωσις, ὁμοούσιον, ψυχὴ, σῶμα, αἴσθησις, φθαρτόν, πίστις λόγος, περὶ τοῦ πρὸς τι ἐτυμολογία, περὶ τοῦ οἰκονομικῶς, ἀνατροπὴ τοῦ μονοφυσιτικοῦ προβλήματος ὡς οὐκ ἔστι φύσις ἀνυπόστατος.
3. Πόνημα περὶ πίστεως ὀρθοδόξου, προοίμιον. Κεφάλαια ἄπερ ὀφείλει ἀποβάλλεσθαι πρὸ τῆς διαλέξεως ὁ ὀρθόδοξος, ἥνικα μέλλει πρὸς Θεοδοσιανούς καὶ Γαϊανίτας συναίρειν περὶ πίστεως λόγον.
4. Ἐπιστολὴ περὶ πίστεως τῆς οἰκονομίας Χριστοῦ πρὸς τὴν ἀγίαν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἐν Βαβυλῶνι, τῆς Αἰγύπτου βεβαίως.
5. Περί τῶν ἀγίων Συνόδων, τῶν πέντε πρώτων οἰκουμενικῶν.
6. Πόθεν ἐβλάστησε ἡ μονόφθαλμος πίστις τοῦ Σεβήρου.
7. Ἀπόδειξις ὅτι ὁ δυσσεβὴς Σεβήρος ἀπέβαλλε τοὺς ἀγίους πατέρας.
8. Ἀπόδειξις ἐκ Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ὅτι δὲν εἶναι ταυτὸν φύσις καὶ πρόσωπον.
9. Περί φύσεως καὶ ὑποστάσεως, ἐκ τῆς ἀγίας συνόδου ἐν Νικαίᾳ. Χρήσεις Πατέρων ἀγίων λεγόντων καὶ αὐτῶν ἕτερον εἶναι τὴν φύσιν καὶ ἕτερον τὴν ὑπόστασιν.
10. Ὁ σκυπός, ὃν ἐδογματίσαμεν πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Δραματουργία. Διάλεξις α', διάλεξις β', διάλεξις γ', διάλεξις δ'. Περί τῆς φωνῆς «μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη».
11. Πόθεν ἡ φωνὴ ἡ λέγουσα τὰς φύσεις ὑποστάσεις;
12. Περί τοῦ σωτηρίου πάθους Χριστοῦ καὶ τῶν θεοπασχιστῶν. Χρήσεις τὰς ὁποίας προφέρουν οἱ Θεοδοσιανοὶ καὶ Γαϊανῖται ἀγωνιζόμενοι ν' ἀποδείξουν παθητὸν ἐν τῇ σαρκὶ καὶ τὸν ἀπαθῆ ἐν αὐτῇ Θεὸν Λόγον.
Ἐρώτησις ἐλέγχουσα τὴν θεοπασχίαν αὐτῶν.
13. Συζήτησις καὶ γυμνασία ὀρθοδόξου καὶ ἀκεφάλου περὶ τινων χρήσεων, τὰς ὁποίας προφέρουν κατὰ τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος αἱ αἰρέσεις αἱ θέλουσαι νὰ ἀβητήσουν τὴν ἐνσαρκον οἰκονομίαν τοῦ Χριστοῦ, αἱ ἀπὸ τοῦ Οὐάλεντος, Μάνεντος, Μαρκίωνος καὶ καθεξῆς ἕως τοῦ Εὐτυχοῦς, Διοσκόρου, Θεοδοσίου καὶ Γαϊανοῦ.
14. Ἀμμωνίου πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας ἐκ τοῦ λόγου ιε' πρὸς τὰς αἰρέσεις Εὐτυχοῦς καὶ Διοσκόρου.

15. Περὶ τῆς ἑορταστικῆς ἐπιστολῆς τοῦ νῦν ἐπισκόπου τῶν Θεοδοσιανῶν Ἀλεξανδρείας, τῆς σταλείσης εἰς τὴν Βαβυλῶνα.
16. Σεβηριανοῦ ἐπισκόπου Γαβάλων εἰς τὸ ἀποστολικὸν λόγιον ὅτι «ἐν Χριστῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς».
17. Ἀπόδειξις ὅτι δὲν συνεσαρκώθη μὲ τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.
18. Ὅτι οἱ ὁμόφρονες τοῦ Σεβήρου ἐκλαμβάνουν κακῶς τὸ ὑπόδειγμα τῆς κατασκευῆς καὶ συνθέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἀπὸ δύο μερικᾶς ἀτελεῖς φύσεις συγκροτεῖται μία φύσις τῆς θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος τοῦ Χριστοῦ.
19. Ἀντίθεσις κακοτρόπου Παυλιανιστοῦ πρὸς Σεβηριανὸν ἰσχυριζόμενον ὅτι ἡ σύνθεσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀντίστοιχος πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ.
20. Κεφάλαια συλλογιστικά πρὸς Ἀκεφάλους κατ' ἐρωταπόκρισιν περὶ τῆς ἀρρήτου ἐνώσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐξ αἰτίας τῶν ἰσχυρισμῶν αὐτῶν ὅτι μετὰ τὴν ἐνωσιν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λέγωμεν δύο φύσεις.
21. Ἀντίκρουσις τῆς μονοφυσικῆς ρήσεως ὅτι δὲν ὑπάρχει φύσις ἀπρόσωπος.
Διαμαρτυρία προταθεῖσα δημοσίως παρὰ τῶν κληρικῶν Κωνσταντινουπόλεως περὶ τοῦ ὅτι ὁ Νεστόριος εἶναι ὁμόφρων Παύλου τοῦ Σαμοσατέως.
Ἀνατροπὴ τῆς δυσσεβοῦς ἐκθέσεως τῆς νομοθεσίας τοῦ Σεβήρου, τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Νηφάλιον.
Ἀνακεφαλαίωσις περὶ τοῦ πῶς ὁ συγγραφεὺς ἐκλαμβάνει ὀρθοδόξως τὴν οἰκονομίαν τοῦ Χριστοῦ.
22. Ἐπερωτήσεις τῶν ἀποστατῶν πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανούς, πέντε ἀπὸ τὴν Παλαιὰν καὶ δεκαπέντε ἀπὸ τὴν Καινὴν Διαθήκην.
Ἀναίρεσις τῆς μονοφυσικῆς διδασκαλίας διὰ τῆς Γραφῆς, τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, τῶν Πατέρων γενικώτερον. Κεφάλαιον Ἀνδρέου Νεστοριανοῦ.
23. Περὶ πίστεως Γαϊανιτῶν. Διάλεξις Γαϊανίτου καὶ Ὀρθοδόξου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.
24. Ἀνατροπὴ τῆς προτάσεως τῶν Μονοφυσιτῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν «εἰ τελεία θεότης ἐστὶν ἡ σαρκωθεῖσα τοῦ Θεοῦ Λόγου ὑπόστασις καὶ ἐν αὐτῇ ὁράται πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς Τριάδος, εὐρίσκονται πάντα τὰ ἐν τῷ Υἱῷ ὁμολογούμενα ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, ταῦτα τῇ πάσῃ Τριάδι προσαπτόμενα, εἴτε δύο φύσεις, εἴτε θελήσεις εἴτε ἐνέργειαι».

Πλήθος σημειώσεων, σχολίων, προλόγων, ἐπιλόγων, ὁδηγιῶν καὶ ἐπιγραφῶν εἶναι κατάσπαρτα εἰς τὸ ἔργον· προφανῶς πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τὸν ἀρχικὸν κύριον συγγραφεῖα, μερικὰ ὅμως εἶναι μεταγενέστερα.

Ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἀναφορᾶς τῶν περιεχομένων δεικνύεται ὅτι ὁ Ὁδηγὸς ὑπὸ τὴν σημερινὴν του μορφήν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν αἰρέσεων, ἰδίως τῶν τελευταίων χρονικῶς, καὶ τὴν κατοχύρωσιν καὶ τόνωσιν τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος διὰ τῆς ἐπικλήσεως τῆς μαρτυρίας τῆς Βίβλου, τῶν Πατέρων, καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ὡς καὶ διὰ τῶν «πραγματικῶν παραστάσεων». Ὁ συγγραφεὺς ἐκκινεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπόψεών του ἀπὸ τὴν Γραφήν, θεωρεῖ ὅμως μονομερὲς καὶ ἀνεπαρκὲς τὸ νὰ περιορίζεται κανεὶς εἰς τὴν χρῆσιν λεξιδίων καὶ φρασιδίων τῆς Βίβλου, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε ἐπιδέχονται διαφορετικὴν κατὰ περιστάσεις ἑρμηνείαν, πρὸς κατοχύρωσιν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν. Ἡ ἀποτελεσματικὴ μέθοδος εἶναι ἡ «πραγματικὴ παράστασις», δηλαδή ἡ γενικὴ καὶ ὄχι στενῶς ἐξηγητικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ θεολογικοῦ προβλήματος βάσει τῶν ἀναμφισβητήτων πραγμάτων τῆς Γραφῆς, ἤτοι βάσει τοῦ συνόλου περιεχομένου τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος καὶ τῆς ὅλης τάσεως τῆς Γραφῆς. Ἄν καὶ ἀπορρίπτει ρητῶς τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον, εἰς τὴν πραγματικότητα ἐνίοτε τὴν χρησιμοποιοεῖ.

Εἰς ὠρισμένα ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους κείμενα ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου Συναΐτου ὡς συγγραφέως, ὅπως ἐκεῖ ὅπου φέρεται ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν αὐγουστάλιον τῆς Αἰγύπτου εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἀγωνιστικὰς του καθόδους: «ἐγὼ Ἀναστάσιος, μοναχὸς τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ»³¹. Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀπὸ τινῶν αἰώνων ἄποψιν τὸ ἔργον εἶναι μὲν σύνθετον, ἀλλὰ κατὰ τὸ σύνολόν του συνεγράφη ὑπὸ ἐνὸς προσώπου, ἤτοι τοῦ Ἀναστασίου Συναΐτου. Ἐπειδὴ εἰς τὸ περὶ συνόδων κεφάλαιον τοῦ ἔργου (5) ὡς τελευταία οἰκουμενικὴ σύνοδος φέρεται ἡ πέμπτη, θεωρεῖται βέβαιον ὅτι ἐγράφη πρὸ τῆς Ἑκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (680–681) καὶ πάντως μετὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου (640). Ὁ Uthemann ὅμως, βάσει τῆς μαρτυρίας περὶ τῆς ἑορταστικῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἐπισκόπου τῶν Θεοδοσιανῶν, ὀνομαζομένου εἰς τὸ παρατιθέμενον σχόλιον Ἰωάννου³², τοποθετεῖ τὴν συγγραφὴν τῶν ἐπὶ μέρους τμημάτων εἰς τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ Κίρου Ἀλεξανδρείας (642) μέχρι τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (680), τὴν δὲ συγκρότησιν τῶν εἰς ἐνιαῖον σύνολον μεταξύ τῶν ἐτῶν 686 καὶ 689.

Ὁ Σάκκος μὲ ἱκανὰ ἐπιχειρήματα διέκρινεν εἰς τὸ ἔργον ἓν γνήσιον τμήμα, ἤτοι τὰ κεφάλαια 3–15, καὶ ἓν νόθον προστεθὲν ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει αὐτοῦ, ἤτοι κκ. 1–2 καὶ 16–24. Κατ' αὐτόν, τὸ πρῶτον ἔχει γραφῆ ἑνωρῖς, ἤτοι ὁπωσδήποτε πρὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως, ἐφ' ὅσον ἡ παρουσία «αὐγουσταλίου», δηλαδή τοῦ ἀνωτάτου διοικητοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, διεκόπη ἀπὸ τῆς κατακτήσεως, ἢ συνεχῆς δραστηριότης τοῦ Ἀναστασίου εἰς τὴν Βαβυλῶνα (Κάϊρον) καὶ τὴν Ἀλεξανδρείαν, ὡς περιγράφεται εἰς τὸ ἔργον, προϋποθέτει ἐλευθερίαν τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀδιανόητον μετὰ τὴν κατάκτησιν καὶ αἱ ὀγκώδεις συγκεντρώσεις ἐνώπιον τῶν ὁποίων ὠμίλει ἑλληνιστὶ ὁ Ἀναστάσιος προϋποθέτουν παρουσίαν μεγάλου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως μετὰ τὴν κατάκτησιν εἶχε

συρρικνωθῆ καὶ τεθῆ εἰς τὸ περιθώριον. Οἱ ἀναφερόμενοι ἅπαζ ὡς θρησκευτικὴ αἵρεσις Σαρακηνοί³³ δὲν εἶναι πιθανῶς οἱ Μωαμεθανοί, ἀλλὰ κάποια παραχριστιανικὴ ἀραβικὴ αἵρεσις, ὡς δύναται νὰ συναχθῆ διὰ παραβολῆς πρὸς τὰ ἄλλοῦ λεγόμενα περὶ μαθητεύσεως τοῦ Σεβήρου εἰς διδασκάλους τῶν Ἀράβων³⁴. Ἔχει γραφῆ μάλιστα τὸ ἔργον κατὰ τὸν Στ. Σάκκον καὶ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς μονοενεργητικῆς διδασκαλίας, διότι ἐνῶ ἀναφέρονται εἰς τὸ κείμενόν του ἐπιμόνως καὶ ἀδιακόπως Μονοφυσίται καὶ Ἀφθαρτοδοκῆται, δὲν ὑπάρχει κἄν ὑπαινιγμὸς περὶ μονοενεργητισμοῦ καὶ μονοθελητισμοῦ.

Τὸ νόθον μέρος ὁ Στ. Σάκκος ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀναστάσιον πρεσβύτερον Ἀλληγοριστὴν, πρόσωπον τοῦ θ' αἰῶνος. Ὅταν διετύπωνε τὴν ἀποψίν του ταύτην, δὲν εἶχε λάβει ὑπ' ὄψιν του τὸν κώδικα Paris. Gr. 1115, τὸν ὁποῖον ἐμελέτησεν ὁ Εὐ. Χρυσός, ὅστις ἐπεβεβαίωσε μὲν κατ' ἀρχὴν τὸ πόρισμα τοῦ Σάκκου περὶ δύο τμημάτων, ἐνὸς ἀρχικοῦ καὶ ἐνὸς μεταγενεστεροῦ, ἀλλὰ διὰ προσεκτικῆς ἀναλύσεως ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ὡς ἄνω κώδιξ τοῦ ἔτους 1274, εἶναι ἀντίγραφον ἐνὸς ἄλλου ἀπολεσθέντος κώδικος τοῦ ἔτους 759. Ὁ κώδιξ οὗτος φέρει ὅλον τὸ κείμενον τοῦ Ὁδηγοῦ μὲ τινὰς παραλείψεις εἰς δύο τμήματα αὐτοτελῆ, χωριζόμενα δι' ἐνὸς ξένου ἐνδιαμέσου κατὰ σημαντικῶς διάφορον διάταξιν τῆς ὀριστικῆς διατάξεως, τὴν ὁποῖαν παρουσιάζει εἰς τὴν ὑποδειγματικὴν ἐκδοσίν του ὁ Uthemann. Γενικῶς πάντως ἡ διαίρεσις εἶναι ὡς ἐκείνη τὴν ὁποῖαν ὑπέδειξεν ὁ Σάκκος, καίτοι ἠγνῶει τὸν κώδικα, μὲ ἐλαφρὰς διαφοροποιήσεις. Ἄν καὶ ὁ Uthemann φρονεῖ ὅτι ὁ Ὁδηγὸς τοῦ Κώδικος Paris Gr. 1115 (καὶ τὸ πρότυπόν του τοῦ ἔτους 759) ἀποτελεῖ ἐπιλογὴν ἐκ τοῦ πραγματικοῦ Ὁδηγοῦ, εἶναι σαφές ὅτι τὸ τμῆμα Β αὐτοῦ³⁵ εἶναι τὸ ἀρχικὸν μέρος τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον κατὰ σαφεῖς ἐνδείξεις συνετάχθη εἰς τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου. Ὁ συγγραφεὺς ὁ ἴδιος εἰς μίαν σημείωσίν του (3,1), ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται περισσότερον ἀνεπτυγμένη εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου, βεβαιώνει ὅτι προέβη εἰς τὴν σύνταξιν κειμένων δι' ἐνιαίαν σύνθεσιν, γράφων αὐτοσχεδίως ἅπ' εὐθείας εἰς τὰ τετράδια καὶ ὄχι εἰς τὰ πρόχειρα ἀπὸ ὅπου ἔπρεπε ν' ἀντιγράψουν οἱ ὁμόφρονές του μετὰ τὴν διόρθωσίν του. Εἶναι λοιπὸν προφανές ὅτι ὅσα κατὰ τοὺς ἀντιαιρετικούς του ἀγῶνας εἶχεν εἶπει εἰς ὁμιλίαις, διαλόγους καὶ διαλέξεις, κατέγραψεν ὁ ἴδιος αὐτοσχεδίως καὶ συνεπῶς μὲ λάθη καὶ παραλείψεις. Τὸ τμῆμα Α τοῦ κώδικος τούτου περιλαμβάνει τὰ πρόσθετα κείμενα, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ συνετάχθησαν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος.³⁶ Ὁ ἀπολεσθεὶς κώδιξ τοῦ 759 ἀποτελεῖ τὴν πρώτην προσπάθειαν συμπλήσεως τῶν δύο κειμένων, ὁμοῦ μεθ' ἐνὸς τρίτου, τοῦ καὶ ἐνδιαμέσου, ἐνῶ ἡ ὀριστικὴ συμπίλησις ἐγίνε κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀνεξαρτήτως τῆς ὡς ἄνω προσπαθείας εἴτε ὀλίγον ἀργότερον. Τόσον τὸ ἀρχικὸν τμῆμα ὅσον καὶ τὸ πρόσθετον ἔχουν τὴν μορφήν ἀνθολογικοῦ κειμένων, καὶ τὰ

33. Ὁδηγὸς 10,2,4, 9^{εε}.

34. Ὁδηγὸς 7,2,117^ε.

35. Ἦτοι κατὰ τὴν ἐκδοσιν Uthemann τὰ κεφάλαια 2,8,138-13,5,84, 13,9,91-13,10,111. 14, 1, 43-15, 96. 19, 1-23,1,29. 24,22-24,98.

36. Κεφ. 1,1,1-2, 8,137. 13,1,1-3. 13,5,85-13,9,90. 14,1,1-43. 16,1-18,66. 21,4,1-40. 23,1,30-3,75.

καθ' ἕκαστον δὲ τμήματα περικλείουν ἐπὶ μέρους ἀνθολόγια χωρίων καὶ μαρτυριῶν.

Κεφάλαια κατὰ Μονοφυσιτῶν. Τὸ συντομώτατον τοῦτο κείμενον, ἀποτελούμενον ἀπὸ 16 ἀντιμονοφυσιτικὰς προτάσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀπαντῶνται καὶ ὠρισμέναί προτάσεις ἐκ τῶν Κεφαλαίων κατὰ Μονοφυσιτῶν τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ, κατὰ τὸν κώδικα Μόσχας 32 εἶναι ἔργον «Ἀναστασίου Μοναχοῦ». Ἐξεδόθη προσφάτως ὑπὸ Στ. Σάκκου.

Λόγος εἰς τὸν 5' Ψαλμῶν. Ὑφίσταται εἰς δύο παραλλαγὰς, τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι ὡς ἐτηρήθη βραχυγραφικῶς ἐκ τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἡ δὲ ἄλλη προήλθε διὰ γραπτῆς ἐπεξεργασίας ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως. Σώζεται ἐπίσης εἰς μεταφράσεις συριακὴν, ἀραβικὴν, κοπτικὴν, γεωργιανὴν, παλαιορωσικὴν καὶ νεοελληνικὴν³⁷. Πρόκειται περὶ ἑνὸς ἐξαιρετικῆς ποιότητος λόγου ὁδηγοῦντος εἰς κατάνυξιν διὰ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ ψαλμοῦ τούτου, μὲ ὕφος ζωηρὸν καὶ βραχυπερίοδον. Ἐξαιρετικῶς ἀγαπητόν, ἦτο τὸ περισσότερο διαδεδομένον ἐκ τῶν ἔργων του. Ὁ συγγραφεὺς, εἰσάγων εἰδησιν, λέγει «καὶ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ τῶν Χριστιανῶν βασιλέως γεγονότος»³⁸, ἐπισημαίνων ὅτι ἐγράφη κατὰ τὴν γενεάν τοῦ Μαυρικίου, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (602). Εἶναι ὁμοῦς χαρακτηριστικὸν ὅτι φέρει τὸ ὄνομα «Ἀναστασίου Σιναΐτου», ἐνῶ ὁ Ἀναστάσιος πρέπει ἤδη νὰ ἦτο πατριάρχης.

Κεφάλαια Κατανυκτικά. Εἶναι ἐργίδιον φερόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἀναστασίου τοῦ ἀγίου Ὁρους Σινᾶ» καὶ ἐκδοθὲν διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ Στ. Σάκκου. Τὰ κεφάλαιά του, 23 τὸν ἀριθμὸν, εἶναι συντομώτατα, ἀποφθεγματικὰ καὶ ἐντυπωσιακὰ. Ἴδου τὸ πρῶτον καὶ τὸ τελευταῖον ἐξ αὐτῶν.

«Οὐαί σοι, ψυχὴ, ὅτι ἐν γνώσει ἁμαρτάνεις».

«Κεφάλαιον δὲ τοῦ λόγου· ψυχὴ, μὴ ἀμέλει·

μέλλεις γὰρ μετὰ μικρὸν τὸν ζυγὸν ἀναδέχεσθαι».

Τόμος δογματικός. Κατὰ τοὺς ἀντιμονοφυσιτικούς του ἀγῶνας, ὁ Ἀναστάσιος, θέλων ν' ἀποδείξῃ τὴν προκατάληψιν τῶν Μονοφυσιτῶν κατὰ τοῦ Φλαβιανοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Λέοντος Ρώμης συνέταξεν ἕνα δογματικὸν τόμον τὸν ὁποῖον παρουσίασεν ὡς ἔργον τοῦ Φλαβιανοῦ μὲ ἐλαφρῶς παραλλαγμένας ἐκφράσεις. Ὁ τόμος οὗτος, χρησιμοποιῶν μαρτυρίας ἐκ διαφόρων πατέρων, συμπεριελήφθη εἰς τὸν Ὁδηγόν³⁹.

Λόγος Περὶ Ψευδοπροφητῶν καὶ Ψευδοδιδασκάλων. Σώζεται εἰς πολλὰς παραλλαγὰς, τῶν ὁποίων μία ἐξεδόθη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου⁴⁰, προφανῶς διότι εἶναι ὕφους χρυσοστομείου. Παλαιὰ μετάφρασις εἰς τὴν ἀπλουστέραν ἐλληνικὴν φέρει τὸν λόγον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου καὶ ἡ ἀπόδοσις αὐτῆ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ λεγόμενον εἰς τὴν ἀρχὴν του «ὀδυνηρὸς ὁ λόγος, καθ' ὅτι καὶ ἔσχατος, ὡς τισὶ δεδήλωται, ἀλλὰ καὶ πολλῆς χαρᾶς γέμων· ὀδυνηρὸς μὲν ὅτι οὐκέτι λαλήσω πρὸς ὑμᾶς, πολ-

37. Τμήμα τῆς ἀπετέλεσε μίαν ψευδοχρυσοστόμειον ὁμιλίαν, PG 55, 543-550.

38. PG 89, 1112A.

39. IO, 2, 7. «Καθίσθεις συντάξατο τόμον δογματικὸν ὡς ἐξ ὀνόματος Φλαβιανοῦ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως».

40. PG 59, 553-568.

λῆς δὲ χαρῆς γέμων διὰ ἐφέστηκέ μοι ὁ καιρὸς εἰς τὸ ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι με»⁴¹. Προφανῶς ἐγράφη καὶ ἐξεφωνήθη ἀμέσως πρὸ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀναστασίου. Ἀποτελεῖ μίαν ἐντονὸν προτροπὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν Γραφῶν καὶ ἀποφυγὴν τῶν ψευδοδιδασκάλων.

Εὐχὴ. Ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ νέου ἔτους, δηλαδὴ τοῦ ἰδίου (1 Σεπτεμβρίου). Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Στ. Σάκκου ἀπὸ λαυρεωτικὸν κώδικα τοῦ 1 αἰῶνος ὡς ἔργον τοῦ Ἀναστασίου, καθ' ὅσον στηρίζεται εἰς τὸν ἐρμηνευτικὸν λόγον εἰς τὸν ζ' ψαλμὸν, ἐξετασθέντα ἀνωτέρω.

Ὁρισμένα συγγράμματα τοῦ Ἀναστασίου, μαρτυρούμενα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἢ ὑπ' ἄλλων, ἔχουν ἀπολεσθῆ. Ταῦτα εἶναι α) *Σύνταγμα κατὰ Νεστορίου*, προφανῶς ἔργον μεγάλης ἐκτάσεως⁴². β) *Τόμος ἀπολογητικὸς*, μία ὠλοκληρωμένη ἀντιμονοφυσικὴ σύνοψις ἀπευθυνομένη «Πρὸς τὸν λαόν»⁴³. γ) *Ὁμολογία πίστεως ἐνθρονιστήριος*, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Γρηγορίου Διαλόγου⁴⁴.

Ἐπίσης ἀπωλέσθη ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Β' γενομένη μετάφρασις τῆς *Regula Pastoralis* τοῦ Γρηγορίου Διαλόγου, ἢ ὁποία μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ τελευταίου⁴⁵.

Μερικὰ ἄλλα ἀπὸ τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν ἴδιον Ἀναστάσιον κείμενα θὰ ἐξετασθοῦν κατωτέρω⁴⁶.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ

Τὸ πρόσωπον

Τὸν ἀνέσυρον ἀπὸ τὴν ἀφάνειαν ὁ Στ. Σάκκος, ὅστις κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρη περὶ αὐτοῦ συγκεντρωμένα βιογραφικὰ στοιχεῖα· οὕτως ὁμοίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἔργου. Ὁ Σάκκος τὸν χαρακτηρίζει ἀλληγοριστὴν, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι τυπολογιστὴς, ὡς εἶναι οἱ πλεῖστοι ἐρμηνευταὶ καὶ ἀπολογηταὶ τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς. Ὡς θὰ φανῆ ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα τοῦ ἀποδίδομεν, θὰ ἦτο καλύτερον νὰ ὀνομασθῆ ἀπολογητὴς.

Δὲν ὑφίσταται καμμία ἐξωτερικὴ περὶ αὐτοῦ μαρτυρία, ἐνῶ εἰς τὰ ἔργα του διακρίνονται κάμποιοι ὑπαινυγμοί. Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν φέρεται ὡς Ἀναστάσιος Σιναΐτης πρεσβύτερος ἢ ἀββάς, ἢ καὶ ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιοχείας. Ἐπειδὴ γνωρίζει καλῶς τὴν Κύπρον, δύναται νὰ ὑποτεθῆ διὰ κατήγετο ἀπὸ αὐτὴν τὴν νῆσον, ἀλλὰ προφανῶς ἐξῆσεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, τῆς ὁποίας κατ' ἰδίαν του βεβαίωσιν ἔγραψεν ἐγκώμιον, ἰδίως δὲ εἰς τὸ Σινᾶ, ἐφ' ὅσον χαρακτηρίζει ὡς γειτονικὴν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν· «ἢ θάλασσα αὕτη ἢ ἐρυθρὰ καὶ ἡμῖν γειτνιαζουσα»⁴⁷. Ἡ χρονολογία του συνάγεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα εἰς τὸ ἔργον του *Κατὰ Ἰουδαίων Β'*⁴⁸, «Ὀκτακόσια καὶ πλεῖονα ἔτη... οὐ θυσιαστήριον οὐ κιβωτὸν οὐ τόπον τοῦ

41. PG 59,553.

42. Ὁδηγὸς 4,128. «καθ' οὗ διὰ πλάτους σύνταγμα πεποιηκμεν».

43. Ὁδηγὸς 8,2,16.

44. *Epistola* 9,49. PL 77, 980A.

45. *Epistola* 12,24. PL 77, 1234.

46. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀναστασίου πρεσβυτέρου Σιναΐτου καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον Λοικὰ Ἀναστασιανά.

47. *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, Vat. Gr. 378, φ. 47^b-48.

48. PG 89, 1237BC.

Ιλίσχα φυλάττοντες», πράγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι τὸ κείμενον ἐγράφη τὸ γρηγορώτερον τὸ 870 μ.Χ.

Ζῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ, ἐντὸς τῶν ἀραβοκρατουμένων περιοχῶν, ἐθεώρει πατρίδα του τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἀποψίν του ἀποτελεῖ πολιτείαν ἢ ὁποία δὲν πρόκειται νὰ καταλυθῆ εἰς τοὺς αἰῶνας, διότι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ βασιλεὺς του εἶναι συμβασιλεὺς τοῦ Χριστοῦ⁴⁹. Ἐξῆσεν εἰς τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Φωτίου καὶ τῶν ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, τὸ ἔργον του δὲ ἀντικατοπτρίζει τὴν νέαν φάσιν ἐπεκτάσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Μιχαήλ Γ' καὶ τῶν πρώτων Μακεδόνων. Οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὸ ἔργον *Κατὰ Ἰουδαίων*⁵⁰ Τοῦρκοι εἶναι οἱ Χάζαροι, εἰς τὸ κράτος τῶν ὁποίων, ἐκτεινόμενον μεταξὺ Εὐξείνου Πόντου καὶ Κασπίας Θαλάσσης, ἀντηγωνίζοντο τότε Ἰουδαῖοι, Μουσουλμᾶνοι καὶ Χριστιανοί. Ἀποφεύγει, διὰ λόγους ἀσφαλείας, νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Μουσουλμᾶνους κυριάρχους εἰς τὸν τόπον διαμονῆς του, καὶ τοὺς ἀντικαθιστᾷ με τοὺς Πέρσας. Ἐπὶ Φωτίου οἱ ἀδελφοὶ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος εἶχον μεταβῆ με ἀποστολὴν εἰς τὸ Χαγανᾶτον τῆς Χαζαρίας (861), ἐνῶ πρωτύτερα ὁ ἴδιος ὁ Φώτιος μετὰ τοῦ Κυρίλλου εἶχον ἐπισκεφθῆ με ἄλλην ἀποστολὴν τὸ Χαλιφᾶτον τῆς Βαγδάτης (856).

Τὰ Συγγράμματα

Ἡ συγγραφικὴ δραστηριότης τοῦ Ἀναστασίου τούτου κατὰ τὴν ἀποψίν ἡμῶν εἶναι συντηρημένη πρὸς τὰς νέας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9' αἰῶνος διενθεῖς σχέσεις εἰς τὸν χῶρον, ἀλλὰ καὶ τὰς πνευματικὰς ἀναζητήσεις, οὕτως ὥστε τὰ κείμενά του νὰ λαμβάνουν ἀπολογητικὸν χρῶμα⁵¹. Εἶναι ὁμως χαρακτηριστικὸν ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐργάζεται ἐπὶ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε διαμορφωθῆ παλαιότερον.

Τὸ σημαντικώτερον ἔργον του εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* ἢ ἀκριβέστερον *Εἰς τὴν ἀναγωγὴν τῆς ἑξαήμερου κτίσεως*. Ὡς σύνολον εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτον κατὰ τὸ πρωτότυπόν του, ἀλλ' ἀναμένεται ἐκδοσίς του ὑπὸ τοῦ J. D. Baggarly· πάντως οἱ ἔνδεκα πρῶτοι λόγοι ἐξεδόθησαν εἰς λατινικὴν μετάφρασιν ὑπὸ τοῦ Hervey διὰ πρώτην φοράν τὸ 1579, ὁ δὲ δωδέκατος λόγος ἐξεδόθη εἰς τὸ πρωτότυπον καὶ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Allixius τὸ 1682⁵².

Ἡ *Ἑξαήμερος* εἶναι ἐν ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς του ἐκτυλίσσει μίαν ρωμαλέαν ἐρμηνείαν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας καὶ μίαν ἐντυπωσιακὴν προβολὴν τῆς ἀποκαλύψεως, Χρησιμοποιῶν τὴν τυπολογικὴν καὶ μεταφορικὴν ἐρμηνείαν, ὥστε νὰ προσφέρῃ εἰς τὸ κοινὸν τὰ πνευματικὰ νοήματα τῆς Βίβλου, κατὰ τὴν μέθοδον ἢ ὁποία ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 9' αἰῶνος κυρίως καὶ συνεχίσθη μέχρι τοῦ 19' αἰῶνος καὶ πέραν. Ὡς νέος Μωυσῆς ἐκφράζει τὴν ἄμεσον ἐμπειρίαν του

49. *Κατὰ Ἰουδαίων Α'*, PG 89,1209 ἐκ. *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον II*. Κῶδ. Vat. Palat. 378.φ. 260^B.

50. *Κατὰ Ἰουδαίων Α'*, PG 89,1212BC.

51. Ὁ Σάκκος τοῦ ἀποδίδει καὶ πολλὰ ἄλλα κείμενα, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς θὰ ἴδωμεν μετὰ τῶν «Ἀναστασιανῶν», ὡς ἐπίσης καὶ τὴν νόθευσιν τοῦ Ὁδηγοῦ καὶ τῶν Ἑρωταποκρίσεων.

52. *Καὶ ἄλλα ὁμοῦ ἐν PG* 89,851-1077.

ἐκ τῆς κοινωνίας μὲ τὸν πνευματικὸν καὶ ἀόρατον κόσμον καὶ παρουσιάζει τὴν ἑξαήμερον δημιουργίαν ὡς τὸ πρότυπον τῶν σχέσεων μεταξὺ Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας. Ὅταν ἀξιολογήσωμεν δεόντως τὴν ποιότητα τοῦ ἔργου, δὲν κινδυνεύομεν νὰ τὸ ὑποτιμήσωμεν ἐξ αἰτίας ὠρισμένων ὑπερβολῶν καὶ ἀστοχιῶν του.

Τὸ ἔργον διαθέτει γνωρίσματα, διαχωρίζοντα αὐτὸ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ κείμενα τὰ ὁποῖα ἐξητάσαμεν ὡς ἔργα τοῦ Ἀναστασίου Α' καὶ Ἀναστασίου Β' Ἀντιοχείας. Εἶναι δὲ ταῦτα κυρίως ἡ ἰδιαιτέρα ἐκτίμησις πρὸς τὴν θύραθεν σοφίαν, προσιδιάζουσα εἰς τὸν θ' καὶ τὸν ια' αἰῶνα, ὠρισμένα δοξασίαι αἱ ὁποῖαι εἶναι γνωστικῶς χρωματισμένα, καθὼς καὶ αἱ ἐθνικιστικαὶ ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω. Διὰ τῆς ἀξιοποιήσεως τῶν στοιχείων τοῦ *Κατὰ Ἰουδαίων* ἔργου δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὸν χρόνον συντάξεώς του περὶ τὸ 870.

Περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου λόγοι Α'-Β'. Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν διατηροῦνται δύο λόγοι ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἔχει ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ Ducaeus ὡς ἔργον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ ὁ ἄλλος ὑπὸ τοῦ I. Tarinus. Μαρτυροῦνται τετράκις εἰς τὴν Ἑξαήμερον⁵³, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται αὐτολεξι παραθέματα ἐξ αὐτῶν, καὶ παρουσιάζουν στενὴν συγγένειαν μὲ αὐτήν. Εἶναι ἐντόπως ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης περὶ διπλῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸν Μεθόδιον καὶ Μάξιμον. Ἡ κατ' εἰκόνα κατασκευὴ ἐρμηνεύεται κατὰ τρόπον πρωτότυπον. Καὶ κατὰ πρῶτον αὕτη εἶναι ἐξεικόνισις τῆς Τριάδος· καὶ ἰδιαιτέρως ὁ ἀγέννητος Ἀδάμ εἶναι εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, ὁ γεννητὸς υἱὸς του εἶναι εἰκὼν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐκπορευτὴ Εὐα εἶναι εἰκὼν τῆς ἐκπορευτῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος⁵⁴. Γενικῶς πάντως ἡ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου «εἰ φιλοσοφεῖν περὶ τοῦ κατ' εἰκόνα σου καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ βούλει, οὕτω φιλοσόφησον· οὐκ ἐκ τῶν ἐκτὸς ἀλλ' ἐκ τῶν ἐντὸς σου τὸν κρυπτὸν Θεὸν γνώρισον»⁵⁵. Εἰς τὸν δεῦτερον λόγον τὸ κατ' εἰκόνα ἀναζητεῖται εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγον, τὸν Χριστόν.

Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν διατηρεῖται εἷς ἄλλος λόγος μὲ τὸν τίτλον *Εἰς τὸ κατ' εἰκόνα (Γ')* ὡς συνέχεια τῶν προηγουμένων, ἀλλὰ μὲ ἄσθενεστέραν μαρτυρίαν. Καταπολεμεῖ μὲ ἐπιμονὴν τὸν μονοθελητισμὸν καὶ εἶναι διαφορετικῆς θεολογικῆς γραμμῆς ἀπὸ τοὺς προηγουμένους. Εἰς τὸ κ. 3 τοῦ λόγου τούτου λέγεται, «διὰ τοῦτο καὶ μόνον ἡμῖν πεπόνηται οἱ προκείμενοι εἰς τὸ κατ' εἰκόνα λόγον, εἰς τὸ δεῖξαι ὡς ἐν τύπῳ τινὶ καὶ εἰκόνι τῷ ἀνθρώπῳ, οὐ μόνον τῶν δύο τοῦ Χριστοῦ οὐσιῶν τὴν προδιατύπωσιν, ἀλλὰ καὶ δύο ἐνεργειῶν καὶ θελημάτων ἀδιαβλήτων ὡς ἐν τύπῳ τινὶ ἀμυδρῶ προδιάγραψιν». Εἰς κάποιον σημεῖον τῆς χειρογράφου παραδόσεως αὐτὰ τὰ λόγια ἐξεληθήθησαν ὡς σημαίνοντα τοὺς δύο λόγους περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω δὲ ἐξέλαβον τὴν ἔννοιαν τοῦ χωρίου καὶ πολλοὶ νεώτεροι ἐρευνηταί. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁμοῦς τὸ

53. ΣΤ. ΣΑΚΚΟΥ, *Περὶ Ἀναστασίων Σιναϊτῶν* σ. 202.

54. *Περὶ κατασκευῆς* 1,1.

55. *Περὶ κατασκευῆς* 1,5.

χωρίον δὲν ἀναφέρει δύο συγκεκριμένους προδιαγεγραμμένους λόγους καὶ ἄλλωστε οἱ δύο ὡς ἄνω περὶ κατασκευῆς λόγοι δὲν προβάλλουν διδασκαλίαν περὶ δύο ἐνεργειῶν καὶ δύο θελημάτων. Τὸ χωρίον λοιπὸν ἀναφέρεται εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει. Ἐξ ἄλλου ἢ Ἐξαήμερος μνημονεύει δύο μόνον σχετικούς λόγους· ὅθεν πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ τρίτος λόγος εἶχε συνταχθῆ ἑνωρίτερον, τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος ἀπὸ ἀντιμονοθελήτην συγγραφέα· ὁ λόγος αὗτος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Mai (= Migne).

Εἰς τὸν λόγον Β' ἔχουν προστεθῆ ὡς παράρτημα σχόλια, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε παρουσιάζονται ὡς λόγος Γ'. Ἀποσπάσματα τοῦ Λόγου Α' ἔχουν ἐκδοθῆ ὡς αὐτοτελές κείμενον⁵⁶.

Κατὰ Ἰουδαίων. Εἶναι ἐν ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρον κείμενον, τοῦ ὁποῖου τὸ πρωτότυπον ἔχει πολὺ πτωχὴν χειρόγραφον παράδοσιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ ιβ' αἰῶνος, ἢ ὁποῖα εἶναι πλουσία. Ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε μέρη⁵⁷, ἤτοι α) Ἀναστασίου ἀββᾶ Διάλεξις κατὰ Ἰουδαίων, β) τοῦ αὐτοῦ Δευτέρα ἐρώτησις, γ) τοῦ αὐτοῦ τρίτη ἐρώτησις, δ) Διάλογος μικρὸς πρὸς Ἰουδαίους, ε) ἑτέρα ἐρώτησις. Ὡς ἢ Ἐξαήμερος, φέρει καὶ αὐτὸ ἐθνικιστικὸν χαρακτῆρα, κατὰ τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω.

Ὁ συγγραφεὺς πρέπει νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τοῦ τῆς Ἐξαήμερου, δεδομένου ὅτι ὁ τελευταῖος τονίζει ὅτι «πολλὰς μετὰ τοῦ γένους αὐτῶν συνεστησάμεθα τὰς ἀντιρρήσεις, ἃς καὶ ἐσχεδιάσαμεν»⁵⁸ καὶ παραπέμπει εἰδικῶς εἰς τὴν δευτέραν βίβλον αὐτοῦ (κάτι τὸ ὁποῖον πρέπει ἴσως νὰ ἀναγνωσθῆ «ἐν ἰδιαιτέρᾳ βίβλῳ»). Ἡ σύμπτωσις τῶν ἐθνικιστικῶν ἀπόψεων ἀνεφέρθη ἤδη ἀνωτέρω. Περὶ τῆς χρονολογίας του εἰς τὸ ἔτος 870 ἐλέχθη ἐπίσης ἀνωτέρω.

Περσικά. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπιγράφεται τοῦ Ἀναστασίου Θεουπόλεως, ἀλλ' ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τοῦ πρεσβυτέρου, τὸν ὁποῖον ἐξετάζομεν ἐδῶ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο βιβλία, τῶν ὁποῖων τὸ πρῶτον ἐπιγράφεται «ἐξηγήσεις περὶ τῶν ἐν Περσίδι πραχθέντων» καὶ διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τῶν μάγων ἐντὸς τῶν πλαισίων μιᾶς ὁρησκευτικῆς συνάξεως, τὸ δὲ δεύτερον ἐπιγραφόμενον, «τὰ ἐπίλοιπα Περσικῶν» περιγράφει τοὺς ἀγῶνας χριστιανῶν ἐπισκόπων πρὸς Ἰουδαίους λογίους καὶ εἰδωλολάτρας θαυματουργούς. Τὴν διδασχὴν παρουσιάζει ὁ ἀρχιμάγειρος τοῦ Πέρσου βασιλέως Ἀρρηνάτου⁵⁹ Ἀφροδιτιανός, ὁ ὁποῖος φέρεται ὡς κρυπτοχριστιανός. Πλήρες ἀντιουδαϊκοῦ φρονήματος καὶ μυθιστορηματικοῦ χαρακτῆρος, οἰκοδομεῖται ἐπὶ μιᾶς ἀπολεσθείσης διηγήσεως τοῦ Φιλίππου Σιδήτου, μαθητοῦ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ ἱστορικοῦ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ ε' αἰῶνος.

Μυστικὴ Θεωρία. Ἡ Ἐξαήμερος ἀναφέρει ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον καὶ παραπέμπει εἰς αὐτό⁶⁰. Ὅπως δὲ συνάγεται ἀπὸ τὸ σχετικὸν χωρίον, τὸ ἀπολεσθὲν τοῦτο ἔργον ἦτο μία ἐκτενὴς ὁμιλία ἐπὶ τῶν συμβάντων εἰς

56. PG 89,1144–1149.

57. PG 89,1204–1281, ἀπὸ τὴν ἐκδοσιν Mai.

58. *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, 6, Κῶδ. Vat. Palat. 378, φ. 148.

59. Ἀγνώστου εἰς τὴν ἱστορίαν προσώπου.

60. PG 89,31.

τόν κήπον τῆς Γεθσημανῆ, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἐπὶ «τῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ σωτηρίων Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν παθημάτων», διὰ τυπολογήσεως τῶν ἐν τῷ παραδείσῳ γενομένων.

Ἐγκύριον τῆς Αἰγύπτου. Σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἀναφέρεται ὡς ἔργον τοῦ Ἀναστασίου εἰς τὴν Ἑξαήμερον, ἴσως δὲ τὰ εἰς τὸ ὄγδοον κεφάλαιον αὐτῆς ἀπαντώμενα στοιχεῖα ἀποτελοῦν σύνοψιν αὐτοῦ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΝΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Μερικὰ ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου κείμενα ἀποτελοῦν συλλογὰς, αἱ ὁποῖαι κατηρτίσθησαν, ὅπως φαίνεται, κατὰ καιροῦς ὑπὸ μοναχῶν τοῦ Σινᾶ. Τοιαῦται συλλογαί, συνήθεις ὡς ἀπανθίσματα ἢ ἀνθολόγια ἀπὸ τοῦ ε' ἤδη αἰῶνος διὰ τὴν θεολογικὴν κατοχύρωσιν τῶν δογματικῶν ἀποφάσεων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τὴν ὑπὸ τῶν μετέπειτα πατέρων ὑποστήριξιν αὐτῶν, κατέστησαν συστηματικαὶ καὶ ἔλαβον μορφήν συγγραμμάτων ἀπὸ τοῦ ζ' αἰῶνος καὶ βεβαίως τοιαῦται συλλογαὶ δὲν εἶναι ἔργον ἐνὸς προσώπου, ἀλλ' ἐκκινοῦν ἀπὸ ἐνὸς πυρῆνος, εἰς τὸν ὁποῖον κατ' ὀλίγον προστιθενται νέα στοιχεῖα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου καὶ ὑπ' ἄλλων μεταγενεστέρων. Τουλάχιστον ὀκτὼ συλλογαὶ συνδέονται ἀπὸ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθοῦν ἐπακριβῶς οἱ ἐπὶ μέρους συλλογεῖς.

Πρῶτον ἐξ αὐτῶν πρέπει νὰ μνημονευθῆ ὁ *Ὁδηγός*, τὸν ὁποῖον ἐξητήσαμεν ἀνωτέρω ὡς ἔργον τοῦ Ἀναστασίου Β' Ἀντιοχείας, ὅπου ἐλέχθη ὅτι τὰ σημαντικώτερα κείμενα αὐτοῦ ἔχουν συνταχθῆ ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιον τοῦτον, αὐτοτελῶς μὲν καθ' ἕκαστον ἀλλ' ὡς μέρη ἐνὸς συνόλου, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ὑπὸ ἐνὸς ἄλλου ἢ περισσοτέρων ἄλλων συγγραφέων τοῦ τέλους τοῦ ζ' αἰῶνος. Ἡ συνένωσις τῶν πρέπει νὰ συνετελέσθη κατὰ τὸν η' αἰῶνα.

Διηγήματα. Ἀπὸ τὰς τρεῖς σωζομένας εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν συλλογὰς διηγημάτων ἡ Α περιέχει 42 κεφάλαια, τὰ ὁποῖα πλὴν δύο ἐξεδόθησαν ὑπὸ Νου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀναστασίου ταπεινοῦ μοναχοῦ Διηγήματα διάφορα περὶ τῶν ἐν Σινᾶ ἁγίων πατέρων», γνωστὰ ἄλλως ὡς βίοι ἁγίων Πατέρων⁶¹. Ὅτι εἶναι ἔργον ἐνὸς Σιναΐτου, καὶ δὴ τοῦ ζ' αἰῶνος, δεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐπιτόπιον γνῶσιν τῶν προσώπων.

Ἡ συλλογὴ Β περιέχει διηγήσεις ἀπὸ γεροντικά μετὰ ὠρισμένην κατεύθυνσιν, ἐπιδιωκούσας τὴν δικαίωσιν συγκεκριμένων θεσμίων τοῦ σταυροῦ, τῶν ἁγίων τόπων, τῶν εἰκόνων, τῶν ὁραμάτων, τοῦ μοναχισμοῦ, τοῦ ἀξιώματος τῶν ἱερέων. Ἡ συλλογὴ αὕτη παρουσιάζεται διεσπασμένη εἰς δύο ἐπὶ μέρους, τῶν ὁποίων ἡ μία, ἐξ 9 διηγήσεων ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Νου, ἡ δὲ ἄλλη ἐκ 18 διηγήσεων παραμένει κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτος. Ὁ συντάκτης τῆς συλλογῆς Β, εἰς καὶ τῶν δύο τμημάτων αὐτῆς, γνωρίζει κα-

61. Οὗτοι μνημονεύονται καὶ εἰς τὸ Μηναιὸν (21 Ἀπριλίου) ὡς ἔργον τοῦ ὁσίου Ἀναστασίου Σιναΐτου. Ὁ Σάκκος ὀνομάζει τὸν συντάκτην τῆς συλλογῆς αὐτῆς Ἀναστάσιον Διηγηματογράφον Β', τὸν δὲ τῆς ἐπομένης συλλογῆς Ἀναστάσιον Διηγηματογράφον Α'.

λῶς τὴν Κύπρον καὶ ἀναφέρει τὴν δευτέραν ἄλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἅρα ἔγραψε μετὰ τὸ 690.

Ἐρωταποκρίσεις, ἐπὶ ἐρμηνευτικῶν, ἠθικῶν καὶ πρακτικῶν θεμάτων. Ἔργον εὐρύτατα διαδεδομένον λόγῳ τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς φύσεώς του, διατηρεῖται εἰς πολυάριθμα χειρόγραφα. Ὁ Φίλιππος Μονότροπος παραθέτει μίαν ἐρωταπόκρισιν καὶ ὁ Μιχαὴλ Γ' λυκάς, τὸν 13^{ον} αἰῶνα, δεκαεὶς χωρία ἐκ τῆς συλλογῆς. Φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀναστασίου Σιναΐτου, ἐνίοτε μὲ τὴν προσθήκην «ἐπισκόπου Ἀντιοχείας», ἀλλ' εἶναι ἔργον συλλογικόν, ἀκαθορίστου προελεύσεως, ὡς δεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν πολλάκις φέρονται ἐντὸς τῆς συλλογῆς ἐρωταποκρίσεις ἄλλων προσώπων, ἀπαντῶνται διακεκριμέναι ἀπ' ἀλλήλων συλλογαὶ καὶ παραδίδονται ἀποκρίσεις ἄνευ ἐπὶ μέρος ἐρωτήσεων. Χωρὶς ἀμφιβολίαν σημαντικὸς πυρὴν προέρχεται ἀπὸ ἓνα Ἀναστάσιον Σιναΐτην, ὁ ὁποῖος ἔγραψε μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Φωκᾶ⁶², προφανῶς τὸν Ἀναστάσιον Β' Ἀντιοχείας, τὸν Ἀναστάσιον Νικαίας, ἴσως τὸν Δ' ἀκμάσαντα τὸν 9^{ον} αἰῶνα, καὶ τὸν πρεσβύτερον ἀλληγοριστὴν Ἀναστάσιον, ἐκ τοῦ ὁποῦ καὶ ἡ εἶδησις περὶ ἀλώσεως τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Ἀράβων⁶³, ἄλλα δὲ μεμονωμένα τεμάχια ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς μεταγενεστέρως ἐποχῆς. Δὲν δύναται πάντως νὰ λεχθῆ ἴσως ἢ περιόλου συνετελέσθη ἡ ὀριστικὴ συμπίλησις τοῦ συνόλου τῶν κειμένων, ἀλλὰ πάντως πρέπει νὰ ἐγινε πρὸ τοῦ 11^{ου} αἰῶνος. Ὁ Cretser ἐξέδωκεν 161 ἐξ αὐτῶν, ἄλλοι ἐξέδωσαν μερικὰς ἐπὶ πλέον, παραμένουν δὲ καὶ πολλὰ ἀνέκδοτοι. Κατόπιν σοβαρᾶς προεργασίας τοῦ Μ. Richard, ἀναμένεται κριτικὴ ἔκδοσις τῶν ὑπὸ τοῦ J. Munitiz. Σώζονται καὶ ἀρχαῖαι μεταφράσεις αὐτῶν, εἰς τὴν γεωργιανικὴν καὶ τὴν ἀραβικὴν.

Ὅροι. Πρόκειται περὶ συλλογῶν ἀπὸ ἐκείνας αἱ ὁποῖαι ἀφθνοῦν ἀπὸ τοῦ 5^{ου} μέχρι τοῦ 9^{ου} αἰῶνος. Τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ ζήτησιν κειμένων τούτων φέρεται εἰς τρεῖς συλλογὰς, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη καταλαμβάνει τὸ δεύτερον κεφάλαιον τοῦ *Ὁδηγοῦ*, περιέχον ὀρισμοὺς πενήκοντα περίπου ἐννοιῶν καὶ ἔτυμολογήσεις ὑπερεκατὸν λέξεων, φέρον τὸν τίτλον *Ὅροι διάφοροι* καὶ παραδιδόμενον ἐπίσης ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Αἱ δύο ἄλλαι συλλογαὶ, ἔχουσαι τοὺς τίτλους *Περὶ Ὅρων καὶ Κεφάλαια ἐμφιλύσοφα*, παραμένουν ἀνέκδοτοι, εἶναι δὲ τῆς αὐτῆς μετὰ τῆς ὡς ἄνω φύσεως. Πολλοὶ τῶν ὀρισμῶν τούτων εὐρίσκονται ἐπίσης εἰς τὴν Διδασκαλίαν Πατέρων καὶ εἰς τὰ Κεφάλαια Διαλεκτικῶν τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. Αἱ συλλογαὶ ἀπετελέσθησαν σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ παλαιᾶς ἐποχῆς καὶ ἐξῆς, ἔλαβον δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου, διότι ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ διηρῦνθησαν ὑπὸ τινος συλλογῆος Ἀναστασίου Σιναΐτου, καὶ τελικῶς εὐρέθησαν εἰς τὰ κατάλοιπά του.

Ἐτυμολογία περὶ ὀνομάτων. Ἐτυμολογήσεις ὀνομάτων ἀφθνοῦν εἰς τὰ θεολογικὰ ἔργα τῆς βυζαντινῆς περιόδου, καθὼς καὶ εἰς κείμενα φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου, ὡς ὁ Ὁδηγός, ἡ Ἐξαήμερος καὶ ἄλλα. Τὸ αὐ-

Ἐρωταποκρίσεις 16.

Ἐρωταποκρίσεις 94.

τοτελές κείμενον ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον, περιέχον πολλὰς ἐπιμολογήσεις ἀπὸ τὰς ἀπαντώσας εἰς τὰ ἀναφερθέντα ἔργα, εἶναι σύντομον καὶ ἀνέκδοτον.

Φυσιολογία. Εἰς τὴν Ἑρωταπόκρισιν 125 ἀναφέρεται πόνημα ὑπὸ τὸν τίτλον, Φυσιολογία περὶ τῶν στοιχείων», ταυτιζόμενον μὲ τὸ τιτλοφορούμενον «Φυσικὰ» ἢ «Κεφάλαια φυσικὰ». Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ἀπολεσθὲν ἤδη, ἐγένετο λόγος περὶ τόπων, ἀέρων, στοιχείων, καρπῶν, φυτῶν καὶ ζώων.

Διδασκαλία Πατέρων. Φερόμενον εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν μὲ τὸν τίτλον «Λόγοι Πατέρων», ἐξεδόθη παλαιότερον ἀτελῶς, τὸ δὲ 1907 ὀλόκληρον διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ Diekamp ⁶⁴ μετὰ μεταγενεστέρου συμπληρώματος (1938). Τὸ μεγάλης ἀξίας κείμενον τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ συλλογὰς πατερικῶν χωρίων εἰς 45 κεφάλαια, εὐρυτάτου φάσματος, ὡς ἐπισημαίνεται διὰ τοῦ τίτλου «Λόγοι ἁγίων Πατέρων, ἡγουν ἐκλογὴ χρήσεων, δι' ὧν τὴν ὅλην τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας δόξαν σαφῶς διδασκόμεθα, τὸ τε τῆς θεολογίας φημι κήρυγμα καὶ τῆς θείας οἰκονομίας τὸν λόγον καὶ τῶν ἄλλων ὀρθῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων τὴν ἀκρίβειαν». Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἡ συλλογὴ ἐστιάζεται κατὰ κύριον λόγον εἰς ὀρισμένα θέματα· περὶ Τριάδος καὶ μοναδικῆς θεολογίας, περὶ ὑποστάσεων, δύο φύσεων, ἐνεργειῶν καὶ θελήσεων καὶ περὶ εἰκόνων. Ἀξιόλογα ἐπίσης εἶναι τὰ τμήματα περὶ τοῦ τρισαγίου ὕμνου, ὄρων, ἐτυμολογίας ὀνομάτων. Πολλὴ εἶναι ἡ γενομένη καὶ γινομένη ἀκόμη συζήτησις περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἔργου, ταυτιζομένου ὑπὸ ἄλλων μὲ τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν καὶ ὑπὸ ἄλλων μὲ τὸν Ἀναστάσιον Σιναΐτην, ἀλλὰ πρόκειται βεβαίως περὶ συλλογῆς, ἡ ὁποία συνεκροτήθη σταδιακῶς. Εἰς τὴν ἐκδεδομένην μορφήν αὐτῆς πρέπει νὰ εἶχεν ἀποπερατωθῆ εἰς τὰ μέσα τοῦ 5 αἰῶνος, νὰ ἔλαβε δὲ ἑλαφρὰν ἐπέκτασιν τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 7 αἰῶνος. Ὁ κώδιξ Βατοπεδίου 594, περιέχων μίαν ἀξιόλογον ἐπέκτασιν περὶ τῶν εἰκόνων, δεικνύει τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀπηρτίσθη ἡ συλλογὴ αὐτὴ βαθμιαίως⁶⁵.

Χρήσεις ἀχρηστοί. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἄλλης συλλογῆς, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἀλλὰ βραχυτέρας αὐτῆς, ἡ ὁποία περιέχει ἐν ἀρχῇ σειράν χωρίων τῶν μιαρῶν Ἀρειανῶν συγγραφέων, ἀθετούντων τὸ ὁμοούσιον, ἔπειτα δὲ σειράν χωρίων ὀρθοδόξων πατέρων, πολεμούντων τὰς αἱρέσεις τῶν Ἀρειανῶν, τοῦ Ἀπολιναρίου, τοῦ Σαβελλίου καὶ τῶν Μονοθελητῶν. Πρέπει καὶ αὐταὶ αἱ συλλογαὶ νὰ ἔχουν σχέσιν μὲ κάποιον Ἀναστάσιον Σιναΐτην.

ΛΟΙΠΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἰπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου φέρεται ἐπίσης μία μακρὰ σειρά κειμένων, πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν ἐκά-

64. *Doctrina Patrum.*

65. Ὁ κώδιξ οὗτος ἐμελετήθη ἐμπεριστατωμένως ὑπὸ τοῦ Β. Φανουργάκη, ὅστις παρασκευάζει ἔκδοσιν τοῦ κειμένου.

στοτε νά προσδιορισθῆ ὁ συγγραφεὺς, εἶναι προτιμότερον ταῦτα νά ἐξετασθοῦν καθ' ὁμάδας μᾶλλον, βάσει τοῦ εἴδους των, παρά κατὰ συγγραφέα.

Ἑρμηνευτικά

Ἐν τεμάχιον ἑρμηνείας εἰς τὸ Παροιμ. 24,15–31, ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Λ. Μαί εἰς ἕξ ὄχι τόσον καταλλήλους ἐρωταποκρίσεις, φαίνεται νά προέρχεται ἀπὸ ἓν Ὑπόμνημα εἰς τὰς Παροιμίας.

Ἰκανὰ ἀποσπάσματα, διατηρούμενα ἀπομεμονομένως ἢ καθ' ὁμάδας, δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἀντίστοιχα ὑπομνήματα, διότι εἶναι δυνατόν νά ἀπεσπᾶσθησαν ἀπὸ ἄλλα ἔργα τοῦ καθ' ἕκαστον συγγραφέως· μερικά δὲ δὲν εἶναι ἀναστασιανῆς προελεύσεως, ἀλλὰ προγενέστερα.

Ταῦτα εἶναι α) Τὰ ἀποσπάσματα εἰς τὸν κώδικα Coisl. 193 τοῦ 11^{ου} αἰῶνος, τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύουν τὰς περικοπὰς Ματθ. 17,24–27 καὶ 22, 15έ. καὶ ἐπεξηγοῦν ἐβραϊκὰς λέξεις. Ἐν ἀπόσπασμα προέρχεται «ἀπὸ τοῦ θ' τόμου», ὅθεν ἀπὸ ἓν ἕκτενὲς σύγγραμμα. β) Πέντε ἀποσπάσματα ἑρμηνείας εἰς περικοπὰς τοῦ Λουκᾶ 2,21–32· 19,28–38 μετ' ἐξηγήσεως ἐβραϊκῶν ὀνομάτων. γ) Ἀπόσπασμα ἑρμηνείας εἰς χωρίον τοῦ Ἰωάννου, ὅπερ συμπεριέλαβεν εἰς τὴν ἐκδοσίν του ὁ I. A. Cramer. δ) Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἑρμηνείας εἰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου καὶ Καθολικὰς Ἐπιστολάς.

Δογματικά

Τρία σύντομα δοκίμια, τῶν ὁποίων σώζονται τὰ δύο, φερόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου μοναχοῦ Σιναιῆτου, ἀναφέρονται εἰς δογματικὰ ἀντικείμενα. Ὁ συγγραφεὺς κατ' ἐσωτερικὰς μαρτυρίας εἶχε σύντροφον τὴν ἀσθένειαν καί, ζῶν «ἐν βαθυτάτῃ ἐρήμῳ», ἐστερεῖτο ἐπαρκοῦς γραφικῆς ὕλης⁶⁶.

Τὸ ἓν ἐκ τῶν ἔργων, ἔχον τὸν τίτλον *Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων*, γραφὲν καθ' ὃν χρόνον ἐβασίλευεν ὁ διάδοχος τῆς εὐσεβείας καὶ βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου (Πωγωνάτου) υἱὸς τοῦ Ἰουστινιανός, ἄρα εἰς τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, δίδει συνοπτικὴν ἱστορίαν τῶν αἱρέσεων ἕως τὴν ἐποχὴν τοῦ Μονοθελητισμοῦ καὶ τῆς 5^{ης} Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἀντίστοιχον κεφάλαιον τοῦ Ὁδηγοῦ, χωρὶς ν' ἀντλή ἐξ αὐτοῦ, καὶ ἀποτελεῖ σπουδαίαν πηγὴν διὰ τὴν περὶ τὰς συνόδους ἔρευναν.

Τὸ ἄλλο ἔργον, ἐπιγραφόμενον *Διάγνωσις τῆς πίστεως ἡμῶν*, εἶναι συνοπτικὴ ἀλλὰ σαφῆς ὁμολογία τῆς ὀρθῆς πίστεως μετ' ἀποκηρύξεως τῶν αἱρέσεων, καὶ ἰδίως τοῦ Μονοθελητισμοῦ.

66. *Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων*. ΡΙΤΡΑ, *Juris ecclesiastici* 2.257.

67. ΡΙΤΡΑ, *Juris ecclesiastici* 2.265.

Τὸ τρίτον δοκίμιον, *Ἐπερ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου*, μαρτυρούμενον εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ὡς ἄνω δοκιμίων⁶⁷, ἔχει ἀπολεσθῆ

ὅκτῳ κείμενα, διατηρηθέντα εἰς τὸν κώδικα Vatic. 1409 καὶ ἐκδοθέντα προσφάτως ὑπὸ τοῦ Cithemann, εἶναι ἀντιμονοθελητικῶς περιεχομένου.

Προηγούνται τῆς συλλογῆς οἱ δύο Λόγοι περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, τοὺς ὁποίους ἐξητάσαμεν ἀνωτέρω ὡς συγγράμματα τοῦ συγγραφέως τῆς Ἑξαήμερου· οὗτοι δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἄλλων ὀκτώ. Φαίνεται ὅτι ὅλα ἔχουν συνταχθῆ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ η' αἰῶνος.

Μεταξὺ αὐτῶν πρῶτος ἔρχεται ὁ λόγος *Εἰς τὸ κατ' εἰκόνα* τὸν ὁποῖον ἐξητάσαμεν προηγουμένως. Τὸ ἐπόμενον εἶναι ἢ ὑπὸ τὸν τίτλον *Χρήσεις ἀχρηστοὶ* συλλογὴ τὴν ὁποίαν ἐπίσης εἶδομεν ἀνωτέρω. Τὰ ἄλλα ἔξ κείμενα, συντομώτατα ὅλα, εἶναι τὰ ἐξῆς α) Κεφάλαιον ἀποδεικτικὸν ὅτι ἄλλο τὸ σαρκικὸν καὶ ἕτερον πάλιν τὸ θεϊκὸν θέλημα, β) Κεφάλαιον σαφηνίζον τὰς ἀντιθέσεις τῶν ἐναντίων, γ) Χρήσεις Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, δ) Περὶ τῆς θεανδρικῆς ἐνεργείας, ε) Κεφάλαιον ὅτι δὲν ἦσαν ὅλα θεανδρικά ἐν Χριστῷ, στ) Περὶ μανιχαϊσμοῦ τῶν Μονοφυσιτῶν. Εἶναι σαφές ὅτι πρόκειται περὶ συμπληματικῶν κειμένων.

Λειτουργικά

Δύο μικρὰ τυπικά, γραμμένα εἰς τὴν δημώδη τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων γλῶσσαν, φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου μοναχοῦ Σιναΐτου εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν. Τὸ *Περὶ τῶν τεσσαράκοντα λειτουργιῶν τῶν ἀποιχομένων* περιέχει τυπικὰς διατάξεις περὶ ἐκφορῶν καὶ μνημοσύνων εἰς ἐρωταποκρίσεις. Τὸ δεύτερον, καλούμενον *Λιδασκαλία Χρονική*⁶⁸, ἀναφέρει τὰς νηστείας τοῦ ἔτους. Εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο κείμενον λέγεται, «καθὼς ὁ θεοφόρος πατήρ ἡμῶν Θεόδωρος ὁ Στουδίων παρέδωκεν ἡμῖν», ὅπερ δεικνύει ὅτι ὁ Θεόδωρος οὗτος εἶχεν ἤδη ἀποθάνει καὶ ὅτι τὸ κείμενον πρέπει νὰ ἐγράφη ἀρκετὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (826).

Μία βραχεῖα πραγματεία *Περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Πάσχα* ἀσχολεῖται μὲ ἡμερολογιακὰ καὶ ἀστρονομικὰ θέματα, τείνουσα νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὰ βαθυτέραν ἐννοίαν διὰ μεταφορικῆς καὶ τυπολογικῆς ἐξηγήσεως.

Ὀμιλητικά

Τὰ ἀναστασιανὰ ὀμιλητικά κείμενα, τὰ ὁποῖα ἀπλῶς μνημονεύομεν ἐνταῦθα, δὲν προέρχονται πιθανῶς ἀπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γραφίδα, ἀλλὰ περικλείουν μηνύματα ἔχοντα κοινὰ γνωρίσματα. Ὑπὸ τῶν Σ. Σάκκου καὶ G. Weiss ἀποδίδονται ἄλλα εἰς τὸν Ἀναστάσιον Α', ἄλλα εἰς τὸν Ἀναστάσιον Β' καὶ ἄλλα εἰς τὸν Ἀναστάσιον πρεσβύτερον Σιναΐτην.

Ὁ Λόγος περὶ τῆς ἀγίας σιναΐτικῆς, προσεγγίζον τὸ ὕφος τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, εἰς τὸν ὁποῖον, ὅπως καὶ εἰς μερικοὺς ἄλλους, ἀποδίδεται ὑπὸ τινῶν χειρογράφων. τονίζει ὅτι ἡ Γραφή εἶναι παιδευτήριον ἀρετῆς, ἐπικρίνει τὸν ράθυμον βίον, τὴν μνησικακίαν καὶ τὴν κατάκρισιν καὶ ζητεῖ τὴν προετοιμασίαν διὰ τὴν προσέλευσιν εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας.

68. Ἐπιγράφεται ἐπίσης καὶ *Κατήχησις Χρονική*.

Εἶναι ἐκδεδομένοι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου *Λόγοι εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν Α' καὶ Β'* καὶ *Λόγοι εἰς τὴν μεταμόρφωσιν Α' καὶ Β'*. Ἀνέκδοτοι εἶναι οἱ δύο Λόγοι εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν καὶ ὁ Λόγος εἰς τὰ Βαῖα, ἐνῶ τοῦ Λόγου *Εἰς τὸ πάθος* ἔχει ἐκδοθῆ ἀρχαία ἀραβικὴ μετάφρασις καὶ ἐξ αὐτῆς γερμανικὴ. Εἶναι ὅλοι ὑψηλῆς ποιότητος παρὰ τὸν στόμφον, ὁ ὁποῖος διακρίνει μερικοὺς ἐξ αὐτῶν.

Τέσσαρες ἄλλαι ὁμιλίαι ἐκπροσωποῦνται σήμερον ἀπὸ ἀποσπάσματα. Εἶναι ὁ Λόγος *εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν καὶ τὸν ἀπόστολον Θαιμῶν*, ἐκ τοῦ ὁποῖου σώζεται τεμάχιον περὶ προσκυνήσεως τῆς εἰκόνης τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν⁶⁹. Ὁ Λόγος *περὶ μετανοίας* ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον διέσωσεν ὁ Γλυκᾶς⁷⁰. Ὁ Λόγος *εἰς τὴν Τεσσαρακοστὴν* ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ἀπόσπασμα, εἰς τὸ ἀνθολόγιον τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ μετὰ τὸν λόγον τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ *Περὶ νηστειῶν*, ὅπου ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀναστάσιον πατριάρχην Ἀντιοχείας. Ὁ Λόγος *περὶ Ἀναστάσεως* μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Γλυκᾶ πεντάκις εἰς τὰ Χρονικά καὶ ἑπτάκις εἰς τὰ Θεολογικά Κεφάλαια, οὕτω δὲ προσφέρεται καλὴ εἰκὼν περὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ.

Ὁ Λόγος *περὶ τῶν κεκοιμημένων*, εἰς ὕφος γοργόν καὶ συναρπαστικὸν καὶ μὲ δραματικὴν πλοκὴν ἐκθέτει τὰ θέματα περὶ τοῦ στενοῦ συνδέμου τῆς θριαμβευούσης μὲ τὴν στρατευομένην ἐκκλησίαν, περὶ τοῦ ἀδήλου καὶ τοῦ φοβεροῦ τοῦ θανάτου, περὶ τοῦ ἀποχαιρετιστηρίου λόγου τοῦ ἀποθνήσκοντος, περὶ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος. Εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων ἐπιμνημοσύνων λόγων τῆς πατερικῆς γραμματείας καὶ προέρχεται ἀπὸ δοκιμώτατον κάλαμον, προφανῶς τοῦ Ἀναστασίου Β' Ἀντιοχείας Σιναΐτου.

Ἀμφιβαλλόμενα κείμενα

Μεταξὺ τῶν ξένων ἔργων τὰ ὁποῖα ὑπὸ μέρος τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἀποδίδονται εἰς Ἀναστασίου Σιναΐτας ἀξιομνημόνευτα εἶναι δύο λειτουργικά, ἓν ποιμαντικὸν καὶ δύο ἀσκητικά.

Περὶ ἑορτῶν

Περὶ τῶν Τριῶν Τεσσαρακοστῶν

Περὶ ἱερωσύνης

Κλιμαξ ἀρετῶν ἢ ἀναβάσεως

Ζητήματα ἀναγκαῖα καὶ ψυχοφελῆ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

69. *Περὶ εἰκόνων Γ'*, PG 94,1416BC.

70. *Θεολογικά κεφάλ.* 73, Σ. Ἡ Περὶ τῶν Ἀναστασιῶν βιβλιογραφία ἀλληλοπεριχωρεῖται λόγω τῆς ὁμωνυμίας καὶ τῆς συγχύσεως. Διὰ τοῦτο ὁ ἀσχολούμενος μὲ ἓνα ἐξ αὐτῶν καλὸν εἶναι νὰ καταφεύ-

γη και εις την παράπλευρον βιβλιογραφίαν, κυρίως δὲ εις αὐτὴν τὴν ὁποίαν προτάσσομεν κατὰ τινὰ τρόπον ὡς γενικὴν.

J. B. KUMPFMÜLLER, *De Anastasio Sinaita*, Würzburg 1865.

Π. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, *Ἡ Ἱερά Μονή τοῦ Σινᾶ*, Ἱεροσόλυμα 1875.

D. SERRUYS, «Anastasiana», *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire* 22(1902), 157-207.

TH. SCHIRMANN, *Die Geschichte der dogmatischen Florilegien von V.- VIII Jahrhundert*, (TU NF 13,1), 1904.

T. SPACIL, «La teologia di S. Anastasio Sinaita», *Bessarione* 26(1922), 157-178. 27(1923), 15-44.

Ε. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, *Ἡ Ἱερά μονή τοῦ Σινᾶ*, Ἀθήναι 1932.

G. ROCHEFORT, «Une Anthologie grecque du XI siècle, texte d'Anastase d'Antioche», *Scriptorium* 4(1950), 3-17.

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Περὶ Ἀναστασίων Σιναϊτῶν*, Θεσσαλονίκη 1964.

G. WEISS, *Studia Anastasiana I. Studien zum Leben, zu den Schriften und zur Theologie des Patriarchen Anastasius I. von Antiochien*, München 1965.

ΕΥΑΓΓ. ΧΡΥΣΟΣ, «Νεώτεροι ἐρευναι περὶ Ἀναστασίων Σιναϊτῶν», *Κληρονομία* 1(1969), 121-144.

K. H. UTHMANN, «Sprache und Sein bei Anastasios Sinaites», *Studia Patrist.* 18,1, 221-231.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Α΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

M. JUGIF, «Quelques témoignages grecs nouveaux ou peu connus sur la doctrine catholique de la procession du Saint-Esprit. III Textes d'Anastase Ier patriarche d'Antioche», *Échos d'Orient* 35(1936), 268-273.

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἀναστάσιος Α΄ Ἀντιοχείας», *Θρησκ. καὶ Ἠθ. Ἐγκυκλ.* 2,577.

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Περὶ Ἀναστασίων Σιναϊτῶν*, Θεσσαλονίκη 1964, 44-86.

G. WEISS, *Studia Anastasiana I. Studien zum Leben, zu den Schriften und zur Theologie des Patriarchen Anastasius I von Antiochien*, München 1965.

Συγγράμματα

PG 89.

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίου Α΄ Ἀντιοχείας ἅπαντα τὰ σωζόμενα*, Θεσσαλονίκη 1976.

Περὶ τῶν Ὀρθῶν δογμάτων

J.- B. PITRA, *Anastasiana. Anastasiorum Antiochenorum et Sinaitarum anecdota*, Romae 1866, 60-99.

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίου Α΄ ἅπαντα* 17-78.

PG 89,1309-1362, λατινιστί.

Διάλεκτος

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίου Α΄ ἅπαντα*, 80-105. 107-119.

Εἰρηνικὸς Λόγος

J.- B. PITRA, *Juris ecclesiastici graecorum historia et monumenta II*, Romae 1868, 251-257.

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίου Α΄ ἅπαντα*, 121-124.

Κατὰ Διαιτητοῦ ἀποσπάσματα

PG 89, 1280–1286.

Doctrina Patrum, F. DIEKAMP, 191, 204–205.ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίον Α' ἅπαντα* 127–133.

Περὶ ἐνεργειῶν ἀποσπάσματα

PG 89, 1281–1284.

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίον Α' ἅπαντα* 131–133.

Ἀπολογία ὑπὲρ τόμου Λέοντος ἀποσπάσματα

Mansi 10, 435–437, 10, 1107.

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίον Α' ἅπαντα* 134–135.

Πρὸς Σέργιον Σχολαστικόν ἀποσπάσματα

PG 89, 1285–1286.

Doctrina Patrum, 125ε.G. WEISS, *Anastasia* 128.ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίον Α' ἅπαντα* 136–139.

Πρὸς Συμεὼν Βόστρων ἀποσπάσματα

PG 89, 1405.

MANSI, 13, 56–57.

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίον Α' ἅπαντα* 140ε.

Πρὸς Γαβριήλ πρεσβύτερον

G. WEISS, *Anastasia* 128ε.ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίον Α' ἅπαντα* 142.

Τακτικὸν Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας

E. HONIGMANN, «Studien zur Notitia Antiochena», *Byz. Zeit.* 25(1925), 60–88.ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίον Α' ἅπαντα* 143–144.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Β' ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Περὶ Ἀναστασίον Σιναϊτῶν*, Θεσσαλονίκη 1965, 87–171.M. RICHARD, «Anastase le Sinaïte, Γ Hodegos et le monothélisme», *Opera minora* III (1977), ἀρ. 63.H. BELTING, CHRISTA BELTING-IIIIM, «Das Kreuzbild im Hodegos des Anastasios Sinaïtes», ἐν W. N. Schumacher, *Tortulae*, Rom, Freiburg, Wien, 1966, 30–39.

Συγγράμματα

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίον Β' Ἀντιοχείας*, ἀνέκδοτα ἔργα, Θεσσαλονίκη 1976.

Ὁδηγός

PG 89, 36–310 (Gretser, 1606).

K. H. UTHMANN, *Anastasi Sinaitae Viae Dux*, Corpus Christianorum Ser. Gr. 8, Louven 1981.F. CAVALLERA, «Les fragments de Saint Amphiloque dans Γ Hodegos et le tome dogmatique d'Anastase le Sinaïte», *Rev. d'Hist. Ecclés.* 8(1967), 473–497.

S. H. GRIFFITH, «Anastasios of Sinai, the Odegos and the Muslims», *Gr. Orth. Theol. Rev.* 32(1987), 341–358.

Κεφάλαια κατά Μονοφυσιτών

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίου Β' ἀνεκδότα*, 5–8.

K. H. UTHMANN, «Antimonophysitische Aporien des Anastasios Sinaites», *Byz. Zeit.* 74(1981), 11–26.

Λόγος εἰς τὸν ἕκτον Ψαλμὸν

PG 89,1077–1116 καὶ 1116–1144 (Canisius).

Κεφάλαια Κατανυκτικὰ

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίου Β' ἀνεκδότα*, 9–10.

Λόγος περὶ ψευδοπροφητῶν καὶ ψευδοδιδασκάλων

PG 59, 553–568, μεταξύ ἔργων Χρυσοστόμου

Εὐχὴ

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Ἀναστασίου Σιναΐτου Β' ἀνεκδότα*, 11–12.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Περὶ Ἀναστασίων Σιναΐτων*, 187–221.

Εἰς τὴν Ἑξαήμερον

PG 89,851–1077, λατινικὴ μετάφρασις τοῦ ὅλου, ἑλληνικὸν πρωτότυπον τοῦ τελευταίου λόγου.

R. SCHÖNE, «Ein Fragment des Johannes Laurentius Lydus bei Anastasius Sinaitas», *Beiträge zur alten Geschichte*, Festschrift Hirschfeld, Berlin 1903, 327–329.

F. CUMONT, «Lydus et Anastase le Sinaïte», *Byz. Zeit.* 30(1930), 31–34.

E. ELORDY, «Anonimo escurtista», *Estudios Biblicos* 16(1957), 187–217.

J. D. BAGGART Y, «A parallel between Michael Psellos and the Hexaemeron of Anastasius of Sinai», *Oriental. Chr. Per.* 36(1970), 337–347.– «Hexaplaric readings on Genesis 4,1, in the Ps.–Anastasian Hexaemeron», *Oriental. Chr. Per.* 37(1971), 205–208.– *The Conjugate Christ Church in the Hexaemeron of Ps.–Anastasius of Sinai. Textual foundations and theological context*, Roma 1974.

Περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, Α', Β'

PG 44, 1328–1345 (Fronton du Duc), δ Α'.

I. TARINUS, *Philocalia Origenis*, Paris 1624, 589–605, δ Β'.

PG 89,1151–1180 (Mai), δ Γ'.

K. H. UTHMANN, *Anastasioi Sinaitae, Sermones duo et opuscula* (Corpus Christ, Scr. Graeca 12), Leuven 1985, Α'–Γ'.

Κατὰ Ἰουδαίων

PG 89,1204–1281 (Mai), μετα λατινικῆς μεταφράσεως.

G. DAHAN, «Paschalis Romanus. Disputatio contra Judaeos», *Rech. Aug.* 11(1976), 161–213.

Περσικά

A. A. VASSILIEV, *Anecdota Graeco-Byzantina*, Μόσχα 1893, 73–125.

E. BRATKE, *Das sogenannte Religionsgespräch um Hof der Sasaniden*, Leipzig 1899.

ΜΑΚΑΡΙΗ, Decembr., 2259–2265, 2323–2329, 2340–2348, παλαιωρυσ. μετάφρασις.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΝΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Περὶ Ἀναστασιῶν Σιναϊτῶν*, πολλαχοῦ.

Διηγήματα

F. NAU, «Le texte grec du récit du moine Anastase sur les saints Pères du Sinai», *Orient. Chr. Period.* 2(1902), 58–89. 3(1903), 56–79.

F. HALKIN, *Anal. Boll.* 63(1945), 62–64.

P. CANART, «Nouveaux récits du moine Anastase», *Acts du XIIIe Congr. Internat. d' Ét. Byz.* 1961, II Beograd, 1964. 263–271.

Ἐρωτυποκρίσεις

PG 89, 312–824 (Greiser 1617).

M. RICHARD, «Les véritables Questions et Réponses d' Anastase le Sinaïte», *Bull. de l' Inst. de Rech. et d' Hist. des Textes* 15(1967–1969), 39–56.

Ὅροι

ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Περὶ Ἀναστασιῶν Σιναϊτῶν*, 190–191.

Ὁδηγὸς κ. 2.

K. H. UTHLMANN, «Die philosophische Kapitel des Anastasius I. Von Antiochien», *Orient. Chr. Period.* 46 (1981), 306–366.

Διδασκαλία Πατέρων

F. DIEKAMP, *Didascalia Patrum de incarnatine Verbi*, Münster 1907. 1981 μετὰ προσθηκῶν.

J. STIGLMAYR, «Der Verfasser der Doctrina patrum de incarnatione», *Byz. Zeit.* 18(1909), 14–40.

F. DIEKAMP, «Ein christologisches Florilegium aus dem codex Athous Vatopedianus 507», *Analecta Patristica, Roma* 1938, 223–229.

Χρήσεις ἀγρηστοί

PG 89, 1180–1190 (Mai).

ΛΟΙΠΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἑρμηνευτικά

G. WEISS, *Anastasiana I*, 123–127, Εἰς Ματθαῖον.

I. A. CRAMER, *Catenae Graecorum Patrum II*, Oxonii 1844, 410–412.

G. WEISS, *Anastasiana I*, ἀποσπάσματα Εἰς Ἐπιστολὰς Παύλου καὶ Εἰς καθολικὰς ἐπιστολάς.

Δογματικά

I. B. ΠΙΡΑ, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta II*, Romae 1868, 257–271, Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων.

- K. H. UTHMANN, «Die dem Anastasios Sinaites zugeschriebene Synopsis de haeresibus et Synodis. Einführung und Edition», *Annuaire Historiae Conciliorum* 14(1982), 58–94.
- I. B. PITRA, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta II*, 271–274. Διάγνωση της πίστεως ἡμῶν.
- K. H. UTHMANN, *Anastasi Sinaitae. Sermones duo et opuscula*. Corpus Christ., Ser. Gr. 12. Leuven 1985, Ὀκτώ ἀντιμονοθελητικά κείμενα ὁμοῦ μετὰ τῶν περὶ τασκευῆς.

Λειτουργικά

- I. B. PITRA, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta II*, 277–278. Περί τῶν τεσσαράκοντα λειτουργιῶν. 278–280. Διδασκαλία Χρονική.

Ὁμιλητικά

- PG 89, 825–849 (Combefis), Περί τῆς ἁγίας συνάξεως.
- PG 89, 1376–1389 (Gallandi 1788). Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν Α' καὶ Β'.
- PG 89, 1361–1376 (Gallandi 1788). Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν Β'.
- PG 89, 1192–1201. Εἰς τοὺς κεκοιμημένους.
- A. GRILLI, «Le monastère de la Théotocos au Sinai», *Mélanges d' Archéol. et d' Hist.* 67(1955), 216–258, Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν Α'.
- M. COLNNE, «Vie spirituelle et Transfiguration. Une homélie patristique peu connue», *Questions liturg. et paroiss.* 43(1962), 222–236.
- A. KHATER, «Homélie de St. Anastase, évêque du monastère du Mont Sinai pour la fête de la Transfiguration», *Bull. de la Société d' Archéol. Copte* 20 (1969/1970), 75–86, ἀραβικὴ μετάφρασις.
- L. CHEIKHO, *Al-Masriq* 15(1912), 264–280. Εἰς τὸ πάθος, ἀραβικὴ μετάφρασις. *Theol. Prakt. Quartalschrift* 65(1912), 780–795.

Δ' ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ

Ὁ Μονοφυσιτιμὸς, ἡ αἵρεσις ἢ ὁποῖα διεμορφώθη δι' ἐξελίξεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀπολιναρίου καὶ ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν χωριστικὴν τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν τοῦ Νεστορίου καὶ κατεδικάσθη εἰς τὴν Χαλκηδόνα τὸ 451, δὲν ἐξηφανίσθη. Ὁ Νεστοριανισμὸς εἶχε σημαντικὴν διάδοσιν εἰς τὴν Συρίαν, ἀλλὰ κατόπιν τῶν ἐναντίον αὐτοῦ μέτρων τῆς πολιτείας μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἐφέσου (431) ἀπωθῆθη ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς αὐτοκρατορίας, πρὸς τὴν Περσίαν καὶ τὴν Ἀραβίαν, ἐνῶ ἐντὸς αὐτῆς διετήρησεν ἐλαχίστας θέσεις. Μεταξὺ τῶν ὀλίγων δειγμάτων νεστοριανικῆς γραφῆς τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι δύο ἀποσπάσματα τοῦ Μάρωνος Ἐδεσσηνοῦ ἀπὸ ἔργου του *Κατὰ Σεβήρου* εἰς τὸν *Ὁδηγόν*¹. Ὁ Μονοφυσιτισμὸς ὁμοίως εἶχε σημαντικὴν δύναμιν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ ὅπου ραγδαίως ἐπεξετάθη εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Συρίαν.

Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῶν τριῶν ὡς ἄνω περιοχῶν, ἂν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπετέλουν μικρὰν μειονότητα εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐντοπίων πληθυσμῶν, σὺν τῷ χρόνῳ μὲ τὴν μετανάστευσιν, τὴν ἐπιγαμίαν πρὸς τοὺς ἐντοπίους καὶ τὴν ἐξελλήνισιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἀπέβησαν πλειονότης, ἢ ὁποῖα κατὰ τὸ ἀπόγειον τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, περὶ τὸ 180 μ.Χ., ἀπετέλει τὴν ἰσχυροτάτην ἐθνικὴν δύναμιν εἰς τὰς χώρας αὐτάς. Μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων ὁμοίως οἱ ἐντόπιοι ἀπέκτησαν σοβαρὰ ἐρείσματα, ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ μὲν Ἕλληνες κάτοικοι τῶν πόλεων λόγῳ τῆς συμφουῶς μὲ τὴν ἀστικὴν τῶν ιδιότητων ὑπογεννητικότητος ἤρχισαν νὰ μειώνωνται ἐπικινδύνως, οἱ δὲ ἐντόπιοι Αἰγύπτιοι (Κόπται), Σύροι καὶ Ἀραβες κάτοικοι τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν καὶ νομάδες λόγῳ τῆς ὑπεργεννητικότητός των ἠϋξήθησαν ὑπερβαλλόντως.

Ἡ ἀναπόφευκτος ἀνάπτυξις τοῦ ἐθνικιστικοῦ φρονήματος ὤθησε τοὺς ἐντοπίους εἰς τὴν υἱοθέτησιν θρησκευτικῶν συστημάτων ἀντιθέτων πρὸς τὰ ἐπισήμως ἀνεγνωρισμένα ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἐν ἀκμῇ διατελοῦντος Μονοφυσιτισμοῦ. Οὕτως ἡ θρησκευτικὴ ἀντίθεσις ἐπρόκειτο βριδιύτερον νὰ διευκολύνη τὴν καταλυτικὴν ἀραβικὴν ἐπίθεσιν καὶ κατάκτησιν τῶν χωρῶν τούτων. Οἱ ὀρθόδοξοι ἀκολουθοῦντες τὴν βασιλικὴν πίστιν ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν *Μελχίται*, Βασιλικοί.

Οἱ Μονοφυσίται δὲν ἀποτελοῦν κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν ἐποχὴν, τὸν ε' καὶ ζ' αἰῶνα, ἐνιαίαν θρησκευτικὴν παράταξιν, ἀλλ' ἦσαν διεσπασμένοι εἰς πολυαριθμοὺς ομάδας ἐξ αἰτίας τῶν διαρκῶς ἐπαναλαμβανομένων κινήσεων πρὸς συνάντησιν ἢ ἀπομάκρυνσιν. τὰς ὁποίας βλέπομεν παρακολουθοῦντες τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνωτικῶν διαταγμάτων τοῦ Ζήνωνος, τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί, ἀργότερα, τοῦ Ἰρακλείου.

Ἡ ποικιλία τῶν ἀπόψεων μεταξύ τῶν μονοφυσιτικῶν τάξεων ἀνταντακλάται καὶ εἰς τὸ πλῆθος τῶν ὀνομάτων τὰ ὁποῖα δίδονται εἰς τὰς μερίδας των. Οὕτω πλὴν τῶν γενικῶν ὀνομάτων αὐτῶν, Μονοφυσίται, Εὐτυχιανοί. Ἀκέφαλοι, Ἀποσχίσται, Διακρινόμενοι, Θεοπισχίται, ὑπάρχει καὶ μεγάλη σειρὰ ὀνομάτων διὰ τὰς ἐπὶ μέρους ομάδας, προερχομένων ἀπὸ τοὺς ἡγέτας των ἢ ἐνδεικνύοντων τὴν βασικὴν των διδασκαλίαν. Οἱ μετριοπαθεῖς ἀποκαλοῦνται Σεβηριανοί, Θεοδοσιανοί, Ἰακωβίται, ἐκ τοῦ ὀνόματος, τῶν ἡγετῶν αὐτῶν· Κτιστολάτραι, Φθαρτολάτραι ἐκ τῶν μετριοπαθῶν θέσεών των παρὰ τῶν ἀκραίων. Οἱ ἀκράιοι, οἱ ὁποῖοι διατηροῦν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν τὰς τάσεις τοῦ Εὐτυχοῦς, ὀνομάζονται Ἰουλιανισταί, Γαϊανῖται, Ἀφθαρτοδοκῆται, Φαντασιασταί καὶ Ἀκτιστίται. Ὁρισμέναι μικρότεραι ομάδες εἶναι γνωσταί ὡς Τριθεῖσταί², Ἀγνοῆται καὶ Θεμιστιανοί.

Εἰς τὰ πλαίσια τῶν ποικίλων μονοφυσιτικῶν παραφυάδων ἀνεπτύχθη ἀξιόλογος γραμματεία, ἡ ὁποία μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ ζ' αἰῶνος ἦτο κυρίως ἐλληνικὴ, ἀλλὰ λόγω τῆς ἀρνητικῆς τοποθετήσεως τῶν κρατικῶν ἀρχῶν ἀπέναντι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ αὕτη κατέφυγεν εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, ἀρχικῶς μὲν διὰ μεταφράσεων, ἔπειτα δὲ καὶ πρωτοτύπως. Οἷτω, παρὰ τὴν ἀρχικὴν τῆς προέλευσιν καὶ μορφήν, σήμερον εὐρίσκεται μᾶλλον ἐκτὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐλληνικῆς χριστιανικῆς γραμματείας· ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ παρουσιάσις αὐτῆς.

ΣΕΒΗΡΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

Ο ΒΙΟΣ

Ὁ Σεβήρος εἶναι ὁ μεγαλύτερος θεολόγος τὸν ὁποῖον ἀνέδειξεν ὁ μονοφυσιτισμός³. Γεννηθεὶς εἰς τὴν Σωζόπολιν τῆς Πισιδίας ὀλίγον πρὸ τοῦ 470, ἠκολούθησε μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν σπουδὰς φιλοσοφίας εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου συνεδέθη φιλικῶς μὲ τὸν Γαζαῖον συμφοιτητὴν του Ζαχαρίου, τὸν μετέπειτα ἀποκληθέντα Σχολαστικόν, καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν πνευματικὴν καθοδήγησίν του. Ἐν συνεχείᾳ οἱ δύο φίλοι μετέβησαν ὁμοῦ εἰς τὴν Βηρυτόν, διὰ νὰ σπουδάσουν νομικά, ἐκεῖ δὲ ὁ Σεβήρος ἐπέισθη εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ Ζαχαρίου νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν Χριστιανισμόν· ἐβαπτίσθη τὸ 488 εἰς τὴν Τρίπολιν τῆς Φοινίκης.

2. Οἱ ἐκ τῶν τριθεῖστων συγγραφεῖς ὡς καὶ μερικοὶ ἀντιπαλοὶ των ἐξετάζονται εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον τοῦ περὶ ἀπολογητῶν τμήματος.
3. Βίον τοῦ Σεβήρου, φθάνοντα μέχρι τῆς ἐκλογῆς του εἰς τὸν πατριάρχικόν θρόνον (512), συνέταξεν ὁ Ζαχαρίας ὁ Σχολαστικός, σωζόμενον εἰς συριακὴν μετάφρασιν. Βραδύτερον, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σεβήρου, συνέγραψε Βίον αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ἀββάς τῆς Βεθ-Ἀφθονία, σωζόμενον ἐπίσης μόνον εἰς συριακὴν μετάφρασιν.

Ἐπισκεφθεῖς μαζί με τὸν Ζαχαρίαν τὴν γενέτειραν τοῦ τελειταίου Γάζαν, ἔμεινε εἰς τὸ κοινόβιον τοῦ Μαΐουμᾶ, τὸ ὁποῖον πρὸ ὀλίγων δεκαετιῶν εἶχε δοξασθῆ ἀπὸ τὸν Πέτρον τὸν Ἰβηρα, ἓνα πείσμονα μονοφυσίτην ἀσκητὴν καὶ ἐπίσκοπον, ἀφοῦ δὲ μετέπειτα ἠσκήθη ἐπὶ τινα χρόνον ὡς ἐρημίτης, ἱδρυσεν τέλος ἰδικὴν του μονὴν εἰς τὸ Μαΐουμᾶ, ὅπου ἐχειροτονήθη ἱερεὺς ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ ἐξορίστου ἐπισκόπου ἐκ Παμφυλίας Ἐπιφανίου. Λόγω τοῦ συνδέσμου του μετὰ τὴν μονὴν τοῦ Ἰβηρος ἠκολούθησε τὰς μονοφυσικὰς ἀπόψεις εἰς τὴν μετριοπαθῆ των μορφὴν. Εἶς ἄλλος μονοφυσίτης μοναχός, ὁ Νηφάλιος, ἀφοῦ μετεστράφη εἰς τὴν Χαλκηδόνιον ὀρθοδοξίαν, κατὰ τὰς δυναμικὰς ἀντιμονοφυσικὰς περιουσίας του εἰς τὴν Παλαιστίνην ἐφθασε μαζί με ὀμάδα ὁμοφρόνων του μοναχῶν εἰς τὸ Μαΐουμᾶ· ὁ Σεβήρος, ἐνώπιον αὐτῶν τῶν ἐπιθέσεων, προσέφυγε μαζί με ὀμάδα διακοσίων ὁμοφρόνων του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον, τὸν οὕτως ἢ ἄλλως φίλον τῶν μονοφυσικῶν ἀποψεων, προστασίαν ὑπὲρ τῆς υποθέσεώς του τὸ 509.

Καὶ ἔτυχε μὲν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς ὑπὸ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπιστρέψῃ ἀμέσως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μάλιστα ἀπέβη πολλαπλῶς ἐπωφελές δι' αὐτόν· πρῶτον, διότι εὔρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὴν συγγραφὴν δογματικῶν ἔργων, καὶ δὴ τοῦ *Φιλαλήθους*· δεύτερον διότι αὐτὸς καὶ οἱ φίλοι του εὔρον τὰ μέσα διὰ νὰ ἐπεκτείνουν εὐρέως τὴν μονοφυσικὴν ἐπιρροήν· καὶ τρίτον, διότι μετὰ τριετὴ παραμονὴν εἰς τὴν πρωτεύουσάν, διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς κριτικῆς ἐξουσίας, ἐξελέγη πατριάρχης Ἀντιοχείας, ἀφοῦ κατόπιν μονοφυσικῆς στάσεως ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης Φλαβιανὸς Β' ἀπεμακρύνθη τοῦ θρόνου⁴. Διὰ νὰ ἔχη τὴν τελικὴν ἔγκρισιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α', ἀπεδέχθη φυσικῶς τὸ Ἐνωτικόν, πρὸς μεγάλην ἀπογοήτευσιν τῶν ἀκράϊων Μονοφυσιτῶν, ἀλλὰ συγχρόνως διεκήρυξεν ὅτι ἀπορρίπτει τὸν τόμον τοῦ πάπα Λέοντος Α' καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος (451), πρὸς μεγάλην δυσἀρέσκειαν τῶν μετριοπαθῶν ὀπαδῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐνωτικῆς πολιτικῆς, πολὺ δὲ περισσότερον τῶν Χαλκηδονικῶν Ὀρθοδόξων.

Παρά τὰς κατ' αὐτοῦ ἀντιδράσεις κατῶρθωσε νὰ παραμείνῃ ἐπὶ ἐξαιτίαν εἰς τὸν θρόνον, διότι λόγῳ τῆς μορφώσεώς του καὶ τοῦ ἰσχυροῦ χαρακτῆρος του εἶχεν ἐπιτύχει νὰ ἀποκτήσῃ πολλαριθμούς προσωπικοὺς ὀπαδοὺς. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ εἰς αὐτὸν μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἰουστινιανοῦ, τὸ 518, ὅποτε κατηργήθη ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἐνωτικοῦ. Κατέφυγε τότε μαζί με πολλοὺς ὁμόφρονάς του εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφιλοξενήθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἐνάτου⁵, ἀκολούθως δὲ εἰς διαφόρους τόπους. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Τιμόθεος Δ', ἂν καὶ ὡς μονοφυσίτης ἀντετίθετο εἰς τὴν θρησκευτικὴν πολιτι-

4. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν ἰδίως τοῦ Φιλοξένου Ἱεραπόλεως, ὅστις εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ Σεβήρου.

5. Τοῦ Ἐνάτου μιλίου ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας.

κὴν τοῦ Ἰουστίνου, δὲν μετεκινήθη ἀπὸ τὴν ἔδραν του, διότι ὁ λαὸς τῆς περιοχῆς ἦτο εἰς τόσον μέγαν βαθμὸν διαποτισμένος ἀπὸ τὸν Μονοφυσιτισμόν, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐτόλμησε νὰ τὸν θίξῃ. Ὁ Σεβήρος εἶπε πλῆσιόν του θερμὴν ὑποστήριξιν καὶ ἐνθάρρυνσιν, ὥστε κατώρθωσε μὲ τοὺς λόγους, τὰς συγγραφάς, καὶ ἰδίως τὰς ἐπιστολάς νὰ κατευθύνῃ ἐπιτυχῶς τὴν ἀντίστασιν τῶν Μονοφυσιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἐναντίον τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς.

Ὁ Ἰουστινιανός, ἀνελθὼν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τὸ 527, ἀρχικῶς συνέχισε τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τοῦ Ἰουστίνου, τὴν ὁποίαν ἄλλωστε αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχε διαμορφώσει. Ἡ στάσις τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, ἡ ὁποία κατὰ τὰς πρὸ τοῦ γάμου τῆς μετὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ περιπετείας τῆς εἰς τὴν Αἴγυπτον εἶχε σχετισθῆ μὲ μονοφυσιτικοὺς κύκλους, ἴσως δὲ καὶ μὲ αὐτὸν τοῦτον τὸν Σεβήρον, πολὺ ἐλαφρῶς καὶ βραδέως ἐπηρεάσε τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν πολιτικὴν του. Κατὰ τὸ 532 πάντως οὗτος διὰ τῆς ὀργανώσεως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διασκέψεως μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Μονοφυσιτῶν θεολόγων ἐπεζήτησε νὰ φέρῃ εἰς ἐπαφὴν τὰς δύο παρατάξεις. Ὁ Σεβήρος δὲν προσήλθε προσωπικῶς εἰς τὴν διάσκεψιν ταύτην, ἦλθεν ὁμοῦς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον μετὰ τριετίαν, τὸ 535, ὅταν πατριάρχης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐγκατεστάθῃ ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος Ἄνθιμος, εἰς φαινομενικῶς μὲν ὀρθόδοξος ἱεράρχης, πράγματι δὲ μετριοπαθὴς μονοφυσίτης.

Ἦτο μία στιγμὴ μεγάλου κινδύνου διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἡ ὁποία παρὰ ταῦτα ἐξῆλθε πολὺ συντόμως νικητήρια. Εἰς τὴν νίκην συνετέλεσεν ἡ στάσις τοῦ πάπα Ἀγάθωνος, ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Ὀστρογότθου βασιλέως Θεοδάτου, ἀλλὰ δὲν ἦτα αὐτὴ ἡ μόνη δύναμις ἀνατροπῆς τῶν σχεδιαζομένων. Διότι οἱ Μονοφυσίται δὲν κατεδικάσθησαν ζῶντος τοῦ Ἀγάθωνος, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, συμβάντα ἐν Κωνσταντινούπολει, διὰ συνόδου συνελθούσης ἐν αὐτῇ τὴν 2 Μαΐου 536. Ἡ κυρία δύναμις ἀνατροπῆς ἦτο ἡ ἀντίστασις τῶν Ὁρθοδόξων τῆς Κωνσταντινούπολεως, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἀντιοχείας. Ἀπὸ τὴν σύνοδον ταύτην κατεδικάσθη μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ Σεβήρος, ὁ ὁποῖος ὑπεχρεώθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πρωτεύουσαν, μετέβη δὲ πάλιν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἀπέθανε τὴν 8 Φεβρουαρίου 538⁶. Στιρεώσας τὸν μονοφυσιτισμόν θεολογικῶς καὶ ἐμπεδώσας αὐτόν, τιμᾶται ὑπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν ὡς ἅγιος.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ὁ Σεβήρος, ἀκαταπόνητος ἀγωνιστὴς ὑπὲρ τῶν δογματικῶν του ἀπόψεων ὑπῆρξε καὶ μέγας θεολόγος· κάτοχος θαυματοῦς παιδείας, δεινὸς τὸν λόγον, δυνατὸς εἰς τὴν ἔκφρασιν, πολυμερῆς, ἀνεδείχθη εἰς τὸν παρα-

6. Ἐτάφη εἰς μονὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

γωγικώτερον θεολόγον συγγραφέα μετά την Χαλκηδόνα διά πολλούς αιώνας. Τὰ σωζόμενα ὅμως σήμερα ἔργα του εἶναι ὀλίγα καὶ εὐρίσκονται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς συριακὴν μετάφρασιν.

Ἑλληνικά κείμενα

Τὰ ἑλληνικά λείψανα ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὰ παραθέματα εἰς ἀντιμονοφυσιτικὰ συγγράμματα καὶ ἀνθολόγια, ὡς καὶ ἀπὸ λήμματα εἰς σειράς, τῶν ὁποίων πολλὰ ἔχει συγκεντρώσει ὁ Α. Μαὶ εἰς *διάφορα μελετήματά του*.

Τὸ μόνον πλήρες ἑλληνιστὶ σωζόμενον κείμενόν του εἶναι ἡ Ὁμιλία *Περὶ τῆς ἀναστάσεως* τοῦ Κυρίου, εἰς τὴν ὁποίαν καταβάλλεται προσπάθεια ἐναρμονίσεως τῶν εὐαγγελικῶν διηγήσεων περὶ τῶν ἐμφανίσεών του εἰς τοὺς Ἀποστόλους. Εἶναι ἐκδεδομένη μεταξὺ τῶν Ὁμιλιῶν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης (ὁμ. 2), ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὸν Σεβήρον (ὁμ. 77).

Ὁ Κ. Μπόνης ἀποδίδει εἰς τὸν Σεβήρον τοὺς Διαλόγους, τοὺς φερομένους ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καισαρίου, τοὺς ὁποίους ἐτοποθετήσαμεν μεταξὺ τῶν Ἀπολογητῶν τῆς παρουσίας περιόδου. Τελείως ἀβάσιμος εἶναι ἡ ἀπόδοσις εἰς αὐτὸν τῶν Ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων⁷.

Τὰ ὑπόλοιπα κείμενα σώζονται εἰς συριακὴν μετάφρασιν.

Ἀντιρρητικά συγγράμματα πρὸς Ὁρθοδόξους.

Ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ὁ Σεβήρος τὸ 509 ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἀπὸ τοῦ Μαΐουμᾶ καὶ μεταβῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν λόγῳ τῶν δυναμικῶν ἐπεμβάσεων τοῦ μοναχοῦ Νηφαλίου, ὅστις ὑπῆρξε καὶ ἀξιόλογος συγγραφεὺς⁸. Κατὰ *Νηφαλίον* ὁ Σεβήρος συνέγραψε δύο λόγους, οἱ ὁποῖοι σώζονται εἰς μετάφρασιν, ὁ πρῶτος ὅμως ἀποσπασματικῶς.

Ἄγνωστος συγγραφεὺς εἶχε συλλέξει μέγαν ἀριθμὸν χωρίων ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τὰ ἠρμήνευσε ταξινομημένα εἰς 244 κεφάλαια καὶ τὰ ἐκυκλοφόρησε προφανῶς ἀνωνύμως, ἡ ἔρμηνεία τῶν δέ, ἀκολουθοῦσα τὴν γραμμὴν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου Χαλκηδόνης, ἀντεφέρετο πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Σεβήρου. Ὁ τελευταῖος διὰ τοῦ *Φιλαλήθους*, ἑνὸς τῶν σπουδαιότερων ἔργων του γραφέντος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, δίδει εἰς τὰ ἴδια Κυρίλλεια κείμενα τὴν ἰδικὴν του ἔρμηνείαν. Βραδύτερον ἐχρειασθῆ νὰ συντάξῃ Ἀπολογία⁹ τοῦ *Φιλαλήθους*, διὰ νὰ διευκρινίσῃ καὶ κατοχυρώσῃ ἀποτελεσματικώτερον ὠρισμένα σημεῖα αὐτοῦ.

Ἄλλο θεμελιώδες σύγγραμμα τοῦ Σεβήρου εἶναι τὸ τριμερὲς *Κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Γραμματικοῦ*, εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἔρμηνείας μεγάλου πλήθους πατερικῶν χωρίων, περίπου 150 τὸν ἀριθμὸν, καταπολεμῆ τὰς

7. Ἡ ἀπόδοσις αὐτῆ ὑπὸ νεωτέρων ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σεβήρος εἶναι εἰς ἕκ τῶν πρώτων χρησιμοποισάντων τὰ ἔργα ταῦτα, ἂν ὅχι ὁ πρῶτος.

8. Περὶ τούτου γίνεται λόγος εἰς τὸν τόμον Δ'.

ἀπόψεις τοῦ Ἰωάννου Καισαρέως Γραμματικοῦ, ὅπως τὰς εἶχε διατυπώσει εἰς τὴν ἀπολογίαὶν του ὑπὲρ τῆς συνόδου Χαλκηδόνος. Πλήν τῆς καθ' αὐτὸ ἀξίας του τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Σεβήρου προσφέρει σημαντικὴν βοήθειαν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀπολεσθέντος ἐκεῖνου συγγράμματος τοῦ Γραμματικοῦ, ἀφοῦ διατηρεῖ μέγαν ἀριθμὸν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, ἧτοι 117 ἐν ὄλῳ.

Ἀντιρρητικά πρὸς τοὺς Ἰσχυροὺς Μονοφυσίτας

Πολὺν χρόνον καὶ κόπον ἀφιέρωσεν ὁ Σεβήρος διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς περὶ ἀφθαρσίας διδασκαλίας τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐπισκόπου Ἀλικαρνασσοῦ, παλαιοῦ φίλου καὶ ὁμόφρονός του. Ὁ Ἰουλιανός, ὁ ὁποῖος συνεμερίζετο τὸν βίον τῆς ἐξορίας μετὰ τοῦ Σεβήρου, ἀρχικῶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, βραδύτερον δὲ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἔγραψεν ἓνα τόμον ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἀφθαρσίας τοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον ἔστειλε συνοδευόμενον μὲ ἐπιστολὴν εἰς τὸν Σεβήρον, ὅποτε ἤρχισεν ἔντονος ἀντιρρητικὴ μετὰ τῶν δύο ἀνδρῶν γραμματεία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν ἑπτὰ κείμενα τοῦ Σεβήρου, ἧτοι *Ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Ἰουλιανὸν τρεῖς*, ὁ *Ἐλεγχος τοῦ περὶ ἀφθαρσίας τόμου τοῦ Ἰουλιανοῦ*, ἡ *Ἀναίρεσις τῶν προτάσεων Ἰουλιανοῦ*, τὸ *Κατὰ τῶν προσθηκῶν τοῦ τόμου τοῦ Ἰουλιανοῦ*, τὸ *Κατὰ τῆς Ἀπολογίας τοῦ Ἰουλιανοῦ*. Αὐτὰ τὰ κείμενα δεικνύουν πόσῃν προσπάθειαν κατέβαλεν ὁ Σεβήρος διὰ ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸν σκληρὸν μονοφυσιτισμὸν, καὶ πλησιάσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν χωρὶς νὰ τὸ τολμήσῃ.

Σχετικαὶ εἶναι καὶ αἱ τέσσαρες ἐπιστολαὶ *Κατὰ τοῦ Σεργίου Ἰβραμιτικοῦ*, ἐνὸς ἄλλου ἀκράϊου μονοφυσίτου, ὡς καὶ οἱ *Λόγοι Πρὸς Φηλικίσσιμον*, τουλάχιστον δεκαπέντε.

Ὀμιλίαι

Σώζεται μία συλλογὴ κειμένων τοῦ Σεβήρου μὲ τὸν τίτλον *Ὀμιλίαι ἐπιθρόνιοι*. Ἀνερχόμεναι εἰς 125, ἐξεφωνήθησαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς πατριαρχείας του εἰς τὴν Ἀντιόχειαν (512–518), διακρίνονται δὲ εἰς τέσσαρας κατηγορίας, ἧτοι α) εἰς τὰς κυρίας ἑορτὰς τοῦ ἔτους, β) εἰς ἀγίους, γ) εἰς καινοδιαθηκικὰς περικοπὰς τῶν Κυριακῶν, δ) εὐκαιριακάς. Σώζονται εἰς δύο μεταφράσεις, τὴν τοῦ Παύλου Καλλινίκου, γενομένην περὶ τὸ 530, καὶ τὴν τοῦ Ἰακώβου Ἐδέσσης γενομένην κατὰ τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος, ἔχουν δὲ ἐκδοθῆ ὄλαι. Ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου, πλήν ἀποσπασμάτων τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ F. Nau, σώζεται πλήρης ἡ Ὀμιλία 77 μετὰ τῶν Ὀμιλιῶν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὡς εἶδομεν.

Σώζονται μερικαὶ ἀκόμη Ὀμιλίαι του ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ὡς ἡ *ἐνθρονιστήριος* συριστὶ καὶ ἡ *Εἰς τὴν Παρθένον Μαρίαν* κοπιιστί.

Ἡ γνησιότης πολυαρίθμων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σεβήρου φερομένων ὁμιλιῶν, αἱ ὁποῖαι σώζονται ἄλλαι εἰς κοπτικὴν καὶ ἄλλαι εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν, ἀμφιβάλλεται ἰσχυρῶς.

Ἐπιστολαὶ

Εὐρισκόμενος κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς σταδιοδρομίας του εἰς τὴν ἐξορίαν, ὁ Σεβήρος ἐχρησιμοποῖει ἀναγκαίως εὐρύτατα τὸ μέσον τῆς ἐπιστολογραφίας, διὰ τὴν συγκράτησιν τοῦ μονοφυσιτικοῦ μετώπου, τοῦ ὁποῖου ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ ὄλων ὡς ὁ πραγματικὸς ἡγέτης. Μαρτυρεῖται ὅτι ἡ πολυμερὴς συλλογὴ ἐπιστολῶν του περιελάμβανε 4000 τεμάχια, ταξινομημένα εἰς 23 βιβλία. Ἀπὸ τὸ σύνολον τοῦτο εἶχε καταρτισθῆ πολὺ ἐνωρὶς μία ἐκλογὴ 700 ἐπιστολῶν κατανεμηθεισῶν ἐπίσης εἰς βιβλία, τῶν ὁποῖων τὸ ἕκτον, περιέχον 123 ἐπιστολάς, μετεφράσθη τὸ 669 εἰς τὴν συριακὴν ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Ἀθανασίου τῆς Νισίβεως.

Ἐκτὸς τοῦ ἕκτου βιβλίου ἔχουν ἐκδοθῆ ἐπίσης μία ἄλλη συλλογὴ, περιλαμβάνουσα 118 ἐπιστολάς, καὶ πολυάριθμα μεμονωμένα τεμάχια με παραλήπτas διαπρεπεῖς προσωπικότητας τῆς ἐποχῆς, ὡς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπεβλήθη ἐπιστολιμαία ὑπόλογια, καὶ μεγάλοι ἱεράρχαι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ὡς ὁ Ἄνθιμος καὶ ὁ Θεοδόσιος. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονται καὶ μερικὰ τεμάχια εἰς κοπτικὴν καὶ ἀραβικὴν μετάφρασιν.

Τὰ εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον σωζόμενα ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν εἶναι ἄφθονα, ἀλλ' εἰς τὰ ἐπὶ μέρους βραχύτατα.

Λειτουργικά

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Σεβήρος ὑπῆρξεν ἀξιόλογος ὑμνογράφος. Ὑμνοὶ του περιλαμβάνονται εἰς τὴν συριακὴν Ὀκταήχον⁹, ἡ ὁποία μετεφράσθη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν συριακὴν ὑπὸ τοῦ Παύλου Καλλινίκου περὶ τὸ 530. Συμφώνως μὲ βεβαίαν μαρτυρίαν ἢ μετάφρασις αὕτη ἀνεθεωρήθη τὸ 675 ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Ἐδέσσης, ἀλλ' εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ ἀναθεώρησις ἀναφέρεται εἰς τὴν συλλογὴν μᾶλλον παρά εἰς τὴν μετάφρασιν, ὁπότε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἰακώβος προσέθεσεν ὕμνους εἰς ἓνα ἀρχικὸν πυρῆνα, τοῦ ὁποῖου συνθέτης ἦτο ὁ Σεβήρος.

Λειτουργικὰ κείμενα τοῦ Σεβήρου, ὡς ἡ *Ἀναφορά*, ἢ *Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων* καὶ ἡ *Τάξις τοῦ βαπτίσματος*, εἰς βραχεῖαν καὶ ἐκτενῆ *παραλλαγὴν*, φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς συριακὴν μετάφρασιν. Ὡς εἶναι εὐλογον, δὲν πρόκειται περὶ πρωτοτύπων δημιουργιῶν, κατὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀνήκουστον διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀλλὰ περὶ διασκευῶν προϋπαρχουσῶν ἀκολουθιῶν.

9. Ἡ ἀποκρίσις ὅτι ὁ Σεβήρος συνέταξε τὴν ὅλην συλλογὴν τῆς Ὀκταήχου ἢ ὅτι ἐπενόησε ταῦς ὀκτὼ ἤχους εἶναι ἀβάσιμος καὶ αὐθαίρετος.

Τέσσαρες εἰχαὶ τοῦ Σεβήρου διατηροῦνται εἰς κοπτικὴν μετάφρασιν.

Ἑρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα.

Πολυάριθμα εἶναι τὰ εἰς ἑλληνικὰς ἑρμηνευτικὰς Σειράς διατηρούμενα ἀποσπάσματα τοῦ Σεβήρου, ἀναφερόμενα εἰς τὰ πλείστα τῶν βιβλίων τῆς Γραφῆς, καὶ δὴ εἰς τὴν Ὀκτάτευχον, τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν, τοὺς Ψαλμοὺς, τὰς Ὠδὰς, τὸν Ἰώβ, τὸν Ἰωνᾶν, τοὺς μεγάλους προφήτας, τὰ Εὐαγγέλια, τὰς Πράξεις, τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, καὶ τὰς Καθολικὰς Ἐπιστολάς. Ὑπάρχουν καὶ πολυάριθμα ἀποσπάσματα εἰς κοπτικὰς Σειράς.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Προικισμένος με ἀσυνήθη δύναμιν λόγου καὶ διανοίας ὁ Σεβήρος, χάριν καὶ εἰς τὴν τὴν λαμπρὰν γνῶσιν τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Θεολογικῆς παραδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀνεδείχθη εἰς δεινὸν θεολόγον. Κατεπολέμησε με τὴν αἰτὴν ὀξύτητα καὶ τὰ δύο ἄκρα, ἤτοι τὸν Νεστοριανισμὸν καὶ τὸν Εὐτυχιανισμὸν ἢ ἄκρῳ Μονοφυσιτισμὸν, διότι ἤθελε νὰ εὕρισκεται ἐπὶ τῆς μέσης ὁδοῦ. Διὰ τοῦτο ἐπέμενε εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπεθύμει νὰ ἴσταται ἀμετακίνητος· ἀλλὰ τοῦ Κυρίλλου τοῦ ἀντινεστοριανικοῦ ἀποκλειστικῶς ἀγῶνος, τοῦ πρὸ τῆς συμφωνίας τοῦ 433 καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος. Ἐὰν εἶχε συνδυάσει τὴν διδασκαλίαν του με τὴν τῆς Χαλκηδόνος, ἡ θέσις του θὰ ἦτο ἐντελῶς διάφορος.

Ὁ Σεβήρος ἀπέρριπτε τὸν ὄρον «δύο φύσεις», ὡς ὀδηγοῦντα, κατὰ τὰς προϋποθέσεις του βεβαίως, εἰς διπλότητα προσώπων, ἀπεδέχετο ὁμως τὴν εἰς τὸν ἕνα Χριστὸν ὑπαρξίν θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ὡς τελείων στοιχείων. Ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀπέρριπτε τὸν ὄρον «δύο φύσεις», εἶναι ὅτι συνέχιζε τὴν παλαιὰν ταύτισιν τῆς ἐννοίας τῶν ὄρων «φύσις» «ὑπόστασις» «πρόσωπον» εἰς τὴν χριστολογία. Εἶναι ἐφαρμογὴ τῆς ἀδυναμίας τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἡ ὁποία παλαιότερον διὰ μιᾶς λέξεως, τῆς substantia, ἐδήλωνεν εἰς τὴν τριαδολογίαν ταυτοχρόνως καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν.

Ἄνεγνώριζε δὲ τὴν διαφορότητα τῶν δύο στοιχείων, διὰ νὰ μὴ καταλήξῃ εἰς σύγχυσιν αὐτῶν. Ἐλεγεν ὅτι ἀπὸ τὰς δύο φύσεις, τὴν θεϊαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην, ἐμορφώθη εἰς Ἐμμανουήλ καὶ μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη, ἐπεξηγῶν ἐνίοτε αὐτὴν τὴν Κυρίλλειον ἔκφρασιν διὰ παραλλαγῶν, ὡς εἶναι αὐτὴ «μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σύνθετος πρὸς τὴν σάρκα». Εἰς τὸν Χριστὸν ἢ ἀναζητήσις δύο φύσεων εἶναι κάτι τὸ θεωρητικὸν καὶ φαντασιῶδες· «τὸ δύο σκοπεῖν τῇ φαντασίᾳ τοῦ νοῦ μό-

νον ἐφίεται»¹⁰. Ἐξ ἄλλου δὲ ἐδίδασκεν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ κατέστη ἄφθαρτον μόνον μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἐνῶ προηγουμένως ἦτο φθαρτόν, ἀπορρίπτων οὕτω τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἰουλιανοῦ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ περὶ ἀρχικῆς ἀφθαρσίας τοῦ σώματος· διὸ καὶ ὑπὸ τῶν Ἰουλιανιστῶν ἀπεκαλεῖτο φθαρτολάτρης. Τὴν διαφορότητα ἐξ ἄλλου τῶν δύο φύσεων ἀνεγνώριζον καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἄκρους Μονοφυσίτας· ἀλλ' ἐνῶ αὐτοὶ ἐδέχοντο τελικῶς μίαν μόνον ιδιότητα τοῦ ἐνιαίου προσώπου, ὁ Σεβήρος ἀπέδιδεν εἰς τὸ ἐνιαῖον πρόσωπον «δύο ιδιότητας ὡς ἐν ποιότητι φυσικῇ»¹¹.

Πράγματι οὗτος ἴστατο πολὺ πλησίον τῶν θέσεων τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Ὀρθοδόξων ἐν γένει, οἱ ὅποιοι ἀπέρριπτον τὰς ἀπόψεις του δι' ἓνα βασικὸν λόγον, ὅτι αὐταὶ ἠγνόουν καὶ ἀπέκρουον τὴν Ἀ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Οἱ πλεῖστοι τῶν Μονοφυσιτῶν ἐν συνεχείᾳ ἠκολούθουν τὴν μετριοπαθεῖ γραμμὴν αὐτοῦ τόσο εἰς τὴν Αἴγυπτον ὅσον καὶ εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἄλλαχοῦ· καὶ τὴν ἀκολουθοῦν ἀκόμη ἕως τῶρα.

ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΣΕΒΗΡΟΥ

ΑΝΘΙΜΟΣ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

Ὁ Ἄνθιμος, ἐγκατέλειψε τὴν ἔδραν τῆς Τραπεζοῦντος, διὰ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν μοναχικὴν ἀσκήσιν, ἦτο δὲ ἐκ τῶν μοναχῶν ἐκείνων τοῦ Ἰουστινιανείου κύκλου, οἱ ὅποιοι κυρηκολοῦθησαν τὴν διάσκεψιν εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ὀρμίσδα κατὰ τὸ 532. Κυμαινόμενος μετὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ Μονοφυσιτισμῷ¹² ὑπεστηρίχθη ἀποτελεσματικῶς ὑπὸ τῆς Θεοδώρας, ὥστε νὰ καταλάβῃ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 535, μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Ἐπιφανίου.

Ἡ Θεοδώρα τὸν ἔφερεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Σεβήρον, ὅστις κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀνόδου τοῦ Ἄνθιμου εἰς τὸν θρόνον ἦλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Διὰ τῶν λόγων ὁ Ἄνθιμος ἐδεικνύετο πράγματι ἀμφιταλαντευόμενος, διότι ἀπεδέχετο τὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος μετ' ἐπιουλάξεων, κατεδίκαιζε τόσο τὸν Νεστόριον ὅσον καὶ τὸν Εὐτυχή, ἀλλ' ἀπέρριπτε τὸ δόγμα τῶν δύο φύσεων, ἐπιθυμῶν γενικῶς νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἐνωτικοῦ τοῦ Ζήνωνος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀλληλογραφίας του μὲ τὸν Σεβήρον καὶ τὸν Θεοδόσιον Ἀλεξανδρείας ὑπεχώρει πρὸς τὰς μονοφυσικὰς ἀπόψεις, ἀπεδέχθη δὲ καὶ τὴν ὁμολογίαν πίστεως τοῦ Σεβήρου.

Παρά τὰς ἀκαιτήσεις τῆς πλειονότητος τῶν μοναχῶν ἠρνεῖτο νὰ καταδικάσῃ τὸν Μονοφυσιτισμὸν, τελικῶς ὅμως κατόπιν συντονισμένων ἐνεργειῶν τῶν Ὀρθοδόξων, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἐφραϊμίου Ἀντιοχείας καὶ τοῦ πάπα Ρώμης Ἀγαπητοῦ, ὅστις μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν

ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ, *Περὶ δύο φύσεων*, PG 86/1, 908.

Πρὸς Σάργιον ἐπιστολὴ, Lehon 54.

ΕΥΛΕΠΙΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 4.11.

μὲ πολιτικὴν ἀποστολὴν. ὁ Ἄνθιμος ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ τῆς θέσεως τοῦ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 536, ἀναγνωρίσας ὅτι κακῶς κατέλαβε ταύτην. ἐφ' ὅσον ἦτο προηγουμένως μητροπολίτης Τραπεζοῦντος. Ἐθεωρήθη τότε ὅτι αὐτὸς παραμένει εἰς τὴν ἔδραν τῆς Τραπεζοῦντος, τὸν διεδέχθη δὲ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Μηνᾶς, ὅστις προήδρευσε συνόδου κατὰ τὸν ἐπόμενον μῆνα, ἡ ὁποία κατεδίκασε τοῦτον ὡς μονοφυσίτην, στεροῦσα αὐτὸν παντὸς ἱερατικοῦ ἀξιώματος. Ἐκτοτε ἐπὶ δωδεκαετίαν ἐφιλοξενήθη εἰς τὰ ἀνάκτορα ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρου μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς.

Σώζονται εἰς συριακὴν μετάφρασιν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστολαὶ αὐτοῦ πρὸς Σεβήρον, Θεοδόσιον Ἀλεξανδρείας, Ἰάκωβον Βαραδαῖον, ὡς καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ *Λόγον τοῦ πρὸς Ἰουστινιανόν*, ὅπου τονίζει τὴν ὑπαρξίν μιᾶς ἐνεργείας καὶ μιᾶς θελήσεως ἐν τῷ Χριστῷ.

ΤΙΜΟΘΕΟΣ Α' ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ὁ Τιμόθεος οὗτος, καταλαβὼν τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου Α' ¹³ καί, παρ' ὅλον ὅτι ἦτο μονοφυσίτης, δὲν ἀπεμακρύνθη τῆς θέσεώς του ἐπὶ Ἰουστίνου καὶ Ἰουστινιανοῦ. Φαίνεται ὅτι, ἂν καὶ κεκηρυγμένος ἐχθρὸς τῆς Χαλκηδόνος, δὲν ἠγωνίζετο κατ' αὐτῆς ἐντόνως, ἀλλὰ διὰ τὴν παραμονὴν του εἰς τὴν ἔδραν συνετέλεσε καὶ ἡ ἀγάπη τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρου, ἡ ὁποία τὸν ἀπεκάλει πνευματικὸν πατέρα καὶ πιθανῶς τὸν εἶχε γνωρίσει προσωπικῶς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Κατὰ τὴν πατριαρχεῖαν του ὁ Μονοφυσιτισμὸς ἐπεβλήθη εἰς εὐρείαν ἑκτασιν ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ καὶ διεσπάρθη εἰς μερίδας. Ὅταν ἐνεφανίσθη ἡ περὶ τὴν ἀφθαρσίαν ἔρις, ὁ Τιμόθεος ἐταλαντεύετο συνεχῶς, τασσόμενος πότε μετὰ τοῦ Σεβήρου, πότε μετὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ. Τέλος τὸ 535 ὁ Ἰουστινιανὸς προσεκάλεσε καὶ αὐτόν, ὡς καὶ πολλοὺς ἄλλους, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν του, ἀλλὰ, πρὶν ἐκκινήσῃ, ἀπέθανεν.

Ἐκ τῶν ἔργων του σώζονται μόνον ἀποσπάσματα, τῶν ὁποίων ἐκτενίστερα εἶναι τὸ ἐκ τῆς *Ὀμιλίας* εἰς τὸ χωρίον «ὁ δὲ Ἰησοῦς κεκοπιακῶς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας ἐκαθέζετο» ¹⁴, διατηρούμενον εἰς τὴν Τοπογραφίαν Κοσμά τοῦ Ἰνδικοπλεύστου. Τὰ ἄλλα βραχύτατα ἀποσπάσματα, προερχόμενα ἀπὸ ἑπτὰ διαφόρους ὁμιλίας, σώζονται ἐπίσης εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον τοῦ Κοσμά.

Αἰόλογος πρὸς Καλιώνυμον ἦτοι Θεμιστίον, τοῦ ὁποίου σώζονται ἀποσπάσματα, ἀποδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Λεοντίου εἰς τὸν Τιμόθεον Αἰλουρον ¹⁵, ἀποκλείεται βεβαίως νὰ εἶναι ἔργον αὐτοῦ καὶ προφανῶς ἀνήκει εἰς τὸν παρόντα Τιμόθεον, γραφεὶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του.

Τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτόν λειτουργικὰ κείμενα, εἰς συριακὴν μετάφρα-

13. Ὁ Τιμόθεος φέρεται I' ἢ Δ'.

14. Ἰω. 4,6.

15. PG 86/2,1849.

σιν, ἤτοι μία Ἀναφορὰ καὶ μία Τάξις βαπτίσματος, ἀμφιβάλλονται σοβαρῶς.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

Ἐπεδόθη ἰδιαίτερος εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Θεμιστίου περὶ ἀγνοίας τοῦ Χριστοῦ. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φωτίου ἦτο Σεβηριανός¹⁶, «ἀμφω δέ, ὁ τε Θεόδωρος καὶ ὁ Θεμιστίος, αἰρετικοὶ καὶ τῆς τῶν Θεοπασχιτῶν μερίδος ὑπάρχουσι, Σεβήρῳ προσανακείμενοι».

Ὅταν ὁ Θεμιστίος ἐξέδωσε τὸ πρῶτον ὑπὲρ τῆς ἀγνοίας τοῦ Χριστοῦ ἔργον του, ὁ Θεόδωρος ἀνεσκέασε τὰ τέσσαρα ἐπιχειρήματα αὐτοῦ δι' ἑνὸς βραχέος πιθανῶς τόμου. τὸν ὁποῖον ὁ Φώτιος φέρει μὲ τὸν τίτλον *Ἐλεγχος ὡς ἐν συντόμῳ*. Σημαντικὰ τούτου ἀποσπάσματα σώζονται εἰς συριακὴν μετάφρασιν, ἀλλὰ παραμένουν ἀνέκδοτα. Ὁ Θεμιστίος ἀπήντησεν εἰς αὐτό, τότε δὲ ὁ Θεόδωρος ἐν ἀνταπάντησιν ἔγραψεν ἄλλο ἔργον ἐκ τριῶν τόμων, τῶν ὁποίων δὲν διατηροῦνται ἴχνη εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν.

ΚΟΛΛΟΥΘΟΣ

Ὁ Κόλλουθος, Σεβηριανός καὶ αὐτός, ἔγραψεν ἐπίσης σύγγραμμα κατὰ τοῦ ἀγνοητισμοῦ τοῦ Θεμιστίου, ἐκ τοῦ ὁποίου ὀλίγα ἀποσπάσματα διασώζουσι διάφοροι πηγαί. Τὸ ἔργον τοῦτο κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Διδασκαλίας Πατέρων ἐπεγράφετο *Ἀπολογία ὑπὲρ Θεοδοσίου*. Ὁ Θεμιστίος ἀντέκρουσε καὶ τὸν Κόλλουθον.

Οὗτος μεταξύ ἄλλων ἐτόνιζεν ὅτι, ἂν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ ἐκινεῖτο ἄλλοτε θεϊκῶς καὶ ἄλλοτε ἀνθρωπίνως, «μία τοῦ ἑνὸς ἢ γνώσις»¹⁷.

ΣΕΡΓΙΟΣ ΡΕΣΑΪΝΙΤΗΣ

Εἶναι ἄγνωστον, ποῦ ἐγεννήθη ὁ Σέργιος οὗτος, ἀλλ' εἰργάσθη εἰς τὴν πόλιν Ρεσαΐνην τῆς Μεσοποταμίας, ὅπου διέπρεψεν ὡς ἱερεὺς καὶ ἀρχίατρος. Ἐγκατασταθεὶς εἰς τὴν πόλιν ταύτην μετὰ τὴν λαμπρὰν ἐκπαίδευσίν του εἰς τὰς φημισμένας σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐπεδόθη μὲ ἰδιαίτεραν ἐπιτυχίαν εἰς τὴν μετάφρασιν ἔργων ἀπὸ τῆν ἑλληνικὴν εἰς τὴν συριακὴν, ἐκ τῶν ὁποίων ἄξια μνείας εἶναι τὰ τοῦ Διονυσίου Ἀρσοπαγίτου¹⁸, ὑπομνήματα εἰς ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλα φιλοσοφικὰ συγγράμματα, ἐνίοτε μετὰ σχολίων, καὶ ἰατρικὰ κείμενα.

Ἄν καὶ μονοφυσίτης, ὑπέβαλε παράπονά του κατὰ τοῦ ἐπισκόπου του εἰς τὸν ὀρθόδοξον πατριάρχην Ἀντιοχείας Ἐφραίμιον, οὗτος δὲ τότε τὸν ἐπεφόρτισε μὲ ἀποστολὴν εἰς τὴν Ρώμην πρὸς διαφώτισιν τοῦ πάπα Ἀγαπητοῦ περὶ τῶν κινήσεων τῶν μονοφυσιτικῶν παραγόντων ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἠκολούθησε καὶ ὁ ἴδιος τὸν Ἀγαπητὸν εἰς τὴν Κωνσταντι-

Μυριόβιβλος 108.
Doctrina Patrum 313.
Πρώτη μετάφρασις τῶν
διονυσιακῶν ἔργων εἰς
ξένην γλῶσσαν.

νούπολιν, ὅπου καὶ ἀπέθανε μετὰ τινὰς μῆνας, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 536. Ἐκ τῆς στάσεώς του ταύτης κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ βίου του δύναται νὰ συναχθῆ ὅτι οὗτος ἦτο μετριοπαθὴς μονοφυσίτης, ἐν τέλει δὲ προσεχώρησεν εἰς τὴν ὀρθόδοξον μερίδα τῶν λεγομένων Νεοχαλκηδονίων. Εἶχε γράψει πραγματείαν *Περὶ πνευματικῆς ζωῆς*, τὴν ὁποίαν συνῆψεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς μεταφράσεως τῶν Ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων. Αὕτη παρουσιάζει σημαντικὴν ἐπίδρασιν παρὰ τοῦ Εὐαγγρίου Ποντικοῦ, τοῦ ὁποίου κατὰ τινὰ μαρτυρίαν εἶχεν ἐπίσης μεταφράσει ἔργα.

ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ

Οἱ μετριοπαθεῖς ὁπαδοὶ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, οἱ ὅποιοι ἀνεγνώριζον τὴν ἡγεσίαν τοῦ Σεβήρου μετὰ τὸν θάνατον τούτου περιῆλθον ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Θεοδοσίου Ἀλεξανδρείας, ὅστις τὸ 536 ἐξωρίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, διὸ καὶ ἀπεκαλοῦντο Θεοδοσιανοί, ὄνομα τὸ ὁποῖον σὺν τῷ χρόνῳ περιωρίσθη εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐκ τῶν συγγραφέων αὐτῆς τῆς ομάδος, τῶν ὁποίων γενικῶς τὰ κείμενα ἔχουν χωρῆ ἢ σώζονται εἰς συριακὴν μετάφρασιν, ἀξιωματιμότεροι εἶναι οἱ κάτωθι.

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ὁ Θεοδόσιος οὗτος, λογογράφος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προηγουμένως, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου τὸ 535 ἐπελέγη πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως, ἀλλ' ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀνάρρησίν του, εἰσελθὼν ὁ δῆμος εἰς τὸ μέγαρον του τὸν ἀπεδοκίμασεν, εἰς δὲ τῶν εἰσβολέων τὸν ἔρριψεν ἀπὸ τὸν θρόνον ὅθεν ἐγκατέλειπε τὸ πατριαρχικὸν οἶκημα, ὁπότε τὴν θέσιν του κατέλαβεν ὁ ἄκρος μονοφυσίτης Γαϊανός¹⁹.

Ὁ αἰτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς μετ' ὀλίγους μῆνας ἀπέστειλε τὸν Ναρσήν διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν, οὗτος δέ, μαθὼν ὅτι πρῶτος εἶχεν ἐκλεγῆ εἰς τὸν θρόνον ὁ Θεοδόσιος, ἀπεμάκρυνε τὸν Γαϊανόν, ὅστις ἔκτοτε δὲν ἠκούσθη πλέον, καὶ παρέδωσε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Θεοδόσιον. Οὗτος ἐπεδόθη μὲ ζῆλον εἰς τὰ ἔργα του καὶ ἠνοιξεν ἀλληλογραφίαν μεταξὺ ἄλλων καὶ μὲ τὸν Ἄνθιμον Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν Σαβῆρον, ἀλλὰ πρὶν παρέλθῃ πολὺς χρόνος εἰς ἐφαρμογὴν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου τοῦ 536 καθηρέθη, τὴν θέσιν του δὲ κατέλαβεν ὁ Παῦλος, ὅστις ἦτο Χαλκηδόνιος, καθὼς καὶ οἱ διάδοχοί του.

Κληθεῖς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου μετέβη μετὰ τριακοσίων κληρικῶν καὶ μοναχῶν ὁπαδῶν του, ἐν ἀρχῇ διετέλει ὑπὸ σχετικῶν περιορισμῶν, ἀλλ' ἔπειτα εἶχε πολλὴν ἐλευθερίαν κινήσεως καὶ δράσεως, ζῶν εἰς τὸ προύστειον Δέρκις ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σεβήρου (538) μέχρι τοῦ ἰδικοῦ του θανάτου (566) ἀνεγνώριζετο γενικῶς ὡς ἡγέτης τοῦ μετριοπαθοῦς Μονοφυσιτι-

σμοῦ, κατὰ τὸ μακρὸν δὲ τοῦτο χρονικὸν διάστημα συνεκράτησε τὸν μονοφυσιτικὸν κόσμον καὶ ἀνασυνεκρότησε τὴν ἱεραρχίαν του. Ἐχειροτόνησε διὰ μὲν τὰς ἀκραίας ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τὸν Ἰακώβον ἐπίσκοπον Ἐδέσσης καὶ τὸν Θεόδωρον ἐπίσκοπον Βόστρων, διὰ δὲ τὰς κεντρικὰς, ἀργότερον, τὸν σύγκελλόν του Παῦλον πατριάρχην Ἀντιοχείας, τὸν ὁποῖον ὠρίσε καὶ ἑξαρχόν του διὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Ἄν καὶ εὕρισκετο ἐν ἑξορίᾳ, ἐχρησιμοποίει τὸ ὄνομα τοῦ θρόνου του καὶ ὑπέγραφε συνήθως ὡς «οἰκουμενικὸς πάπας» ἢ «οἰκουμενικὸς πατριάρχης», οἰκειοποιούμενος τὸν τίτλον ὃ ὁποῖος εἶχε προσδοθῆ εἰς τὸν Διόσκορον ὑπὸ τῆς συνόδου Ἐφέσου τοῦ 449. Τὸ 566, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀφέθη ἐλεύθερος νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του.

Μαρτυροῦνται τριάκοντα περίπου συγγράμματά του, κατὰ τὸ πλεῖστον ὁμιλητικῆς καὶ ἐπιστολιμαίας μορφῆς, δογματικοῦ δὲ περιεχομένου, τὰ ὅποια κατὰ μέγα μέρος σώζονται εἰς συριακὴν μετάφρασιν.

Ἐλάχιστα ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα σώζονται, ἤτοι τρία βραχύτατα τεμάχια ἀπὸ τρεῖς Ὀμιλίας διὰ τῆς Τοπογραφίας Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδικοπλεύστου καὶ ἓν ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Τόμον εἰς τὴν ἀποκράτειραν Θεοδώραν, τὴν ὁποίαν προφανῶς εἶχε γνωρίσει εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Διδυσκαλίαν Πατέρων καὶ εἰς Πρακτικὰ Συνόδων. Ὁ τελευταῖος οὗτος τόμος δυνατόν νὰ περιεῖχε καὶ στοιχεῖα πολεμικῆς κατὰ τοῦ Θεμιστίου, ἐξ οὗ καὶ πιθανῶς ἐνίοτε συγγέεται μὲ τὸν τόμον Θεοδώρου μοναχοῦ κατὰ Θεμιστίου²⁰. Σώζονται πλήρως εἰς συριακὴν μετάφρασιν δεκαεὶς κείμενα αὐτοῦ, ἤτοι δώδεκα ἐπιστολαὶ πρὸς διαφόρους παράγοντας προσωπικῶς ἢ συλλογικῶς, μετὰξὺ τῶν ὁποίων ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας, ὁ Ἄνθιμος Τραπεζοῦντος, ὁ Παῦλος Ἀντιοχείας, δύο ἐντολαὶ πρὸς τὸν Παῦλον τοῦτον καὶ δύο πραγματεῖαι.

Τρεῖς ὁμιλίαι αὐτοῦ, ὡς καὶ ἀποσπάσματα μιᾶς ἄλλης, ἔχουν ἐκδοθῆ εἰς κοπτικὴν μετάφρασιν. Ἐξ ὁμιλίας ἐπίσης σώζονται εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν, ἐξ ὧν ἡ μία *Περὶ Τριάδος* κατὰ τῶν Τριθεϊτῶν καὶ Σαβελλιανῶν, συγγραφεῖσα κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ βίου του, ἐξεδόθη λατινιστί, ὡς ἐπίσης καὶ μία ἐπιστολὴ *Πρὸς Ἀλεξανδρεῖς*.

Ὅταν ὁ Θεοδόσιος διέμενεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶχε μαζί του τὸν ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗΟΝ ΗΦΑΙΣΤΟΥ, τῆς Αἰγύπτου, τὸν ὁποῖον ἀπέστειλλε μὲ διαφόρους προφάσεις εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μὲ ἐντολὴν του νὰ χειροτονῆ κληρικοὺς διὰ τὰς μονοφυσιτικὰς κοινότητας. Τούτου σώζεται μία Ἐπιστολὴ *Πρὸς ἀρχιμανδρίτας τῆς Ἀνατολῆς* εἰς συριακὴν μετάφρασιν.

20. Τοῦτο ἰσχύει, ἂν ὁ Θεοδόσιος δὲν ἔγραψεν αὐτοτελεῆς σύγγραμμα κατὰ Θεμιστίου.

ΛΟΓΓΙΝΟΣ ΝΟΥΒΙΑΣ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΦΙΛΩΝ

Ὁ Θεοδόσιος Ἀλεξανδρείας, εἰρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀνέ-

θεσεν εἰς τὸν Παῦλον Ἀντιοχείας μεταξὺ ἄλλων νὰ χειροτονήσῃ ἐπίσκοπον Νουβίας τὸν ΛΟΓΓΙΝΟΝ, ὁ ὁποῖος εἰργάσθη ἐπὶ ἐξαετίαν πρὸς στερέωσιν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τῆς περιοχῆς, βραδύτερον δὲ μετέβη εἰς τοὺς Ἀλοδαίους, ὅπου διέδωκε τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἡ Ἀλδὸα ἀπετέλεσεν ἔκτοτε πρωτεύουσαν χριστιανικοῦ βασιλείου μέχρι καὶ τοῦ 15' αἰῶνος, ὅτε κατελύθη ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων, εὐρίσκονται δὲ ἀκόμη ἐκεῖ πολλά ἑλληνικὰ καὶ μερικὰ κοπτικὰ χριστιανικὰ λείψανα.

Προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν νομάδων Ἀράβων Ἀλμουνηρ, μετέβη μετὰ τοῦ Θεοδώρου ἐπισκόπου Φιλῶν εἰς τὴν Συρίαν πρὸς συμφιλίωσιν τῶν μονοφυσιτικῶν μερίδων, χωρὶς νὰ ἐπιτύχῃ τίποτε κατ' αὐτὴν τὴν ἀποστολήν.

Ἡ ἀλληλογραφία του ἦτο εὐρυτάτη, ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ὑπογραφῆς του εἰς λόγον τοῦ Θεοδοσίου Ἀλεξανδρείας μικρὰ μόνον ἀποσπάσματα σώζονται ἐξ αὐτῆς. Ἡ σημασία ὅμως τοῦ ἔργου του δεικνύεται ἀπὸ τὰ σωζόμενα λείψανα τῶν ἐπιστολῶν ἢ διατριβῶν ἄλλων συγχρόνων του μονοφυσιτικῶν ἡγετῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπηυθύνοντο πρὸς αὐτόν.

Στενῶς μετ' αὐτοῦ συνδέεται τὸ ἔργον τοῦ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΦΙΛΩΝ²¹ τῆς Ἄνω Αἰγύπτου. Οὗτος μαζί με δύο Ἰακωβίτας ἐπισκόπους ἐχειροτόνησε πατριάρχην Ἀλεξανδρείας τὸν μοναχὸν Θεόδωρον τὸ 575, ἑννέα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου. Προσκληθεὶς καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Ἀλμουνηρ μετέβη μετὰ τοῦ Λογγίνου εἰς τὴν Συρίαν πρὸς συμφιλίωσιν τῶν ἐριζουσῶν μονοφυσιτικῶν μερίδων.

Ἡ συγγραφικὴ του δραστηριότης ἐκπροσωπεῖται σήμερον ἀπὸ ἓν μικρὸν συριακὸν ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς *Πρὸς Λογγίνον*.

ΑΛΛΟΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΙ ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸ 575, ἑννέα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου Ἀλεξανδρείας, ἐχειροτονήθη ὑπὸ δύο Ἰακωβιτῶν ἐπισκόπων καὶ τοῦ Θεοδώρου Φιλῶν πατριάρχης ὁ μοναχὸς Θεόδωρος, τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν ἐδέχθησαν ὅλοι οἱ Μονοφυσιταὶ τῆς χώρας. Οἱ ἀποδοκιμάσαντες αὐτὸν ἐξέλεξαν πατριάρχην τὸν Πέτρον, ὅστις ἀπέθανε μετὰ διετίαν, ὅποτε διεδέχθη αὐτὸν ὁ ἐκ Συρίας Δαμιανός, διατηρηθέντος οὕτω τοῦ σχίσματος μέχρις ὅτου ἀπέθανεν ὁ Θεόδωρος.

Τοῦ μὲν ΘΕΟΔΩΡΟΥ (575-581) σώζεται μιὰ συνοδικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Παῦλον Ἀντιοχείας, συριστὶ καὶ ἓν ἑλληνικὸν ἀπόσπασμα αὐτῆς. Τοῦ δὲ ΠΕΤΡΟΥ (575-577) διεσώθη ἀπόσπασμα συνοδικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἰάκωβον Βαριαδαῖον, ὅστις τελικῶς εἶχεν ἀναγνωρίσει αὐτὸν ἀντὶ τοῦ Θεοδώρου. Πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὅλα τὰ κείμενα αὐτά, ἐφ' ὅσον δὲν σημειώνεται ἄλλη ἐνδειξις, σώζονται εἰς συριακὴν μετάφρασιν.

Τοῦ ΘΕΟΔΩΣΙΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ Ἀλεξανδρείας διαπιστώνεται μιὰ ἐπιστολὴ πρὸς Λογγίνον, τοῦ δὲ ΙΩΑΝΝΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΕΦΑΛΩΝ μιὰ ἐπιστολὴ ἐπίσης πρὸς Λογγίνον καὶ τὸ ἀνάθημα κατὰ τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνοῦ.

21. Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως εἶναι Φίλαι (γενικὴ Φιλῶν).

ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ ΤΗΣ ΣΥΡΙΑΣ

Ὁ Μονοφυσιτισμός, ἐνῶ ὑπεχώρησε καὶ μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ ἀποσυνετέθη μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Σεβήρου ἐκ τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀπόφασιν τῆς συνόδου τοῦ 536, ὁπότε ἔμεινεν ἄνευ ἱεραρχίας, ἐπρόκειτο νὰ σημειώσῃ ἀνάκλιψιν ἀπὸ τοῦ 543 καὶ ἐξῆς, εἰς σημεῖον ὅστε μετὰ τινος δεκαετίας νὰ φθάσῃ εἰς μεγάλην ἀκμὴν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν διὰ τῆς ἀκαμάτου δραστηριότητος των ἀνδρες ὡς ὁ Ἰάκωβος, ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Παῦλος.

ΙΑΚΩΒΟΣ ΒΑΡΑΔΑΙΟΣ

Ὁ ἡγεμὼν τῶν Γασανιδῶν, μιᾶς ἀραβικῆς ἐθνοφυλίας νομάδων, Ἀρέθας, ἐλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν ἐπισκόπους διὰ τὴν ἀκέφαλον Ἐκκλησίαν τῶν Μονοφυσιτῶν τῆς Συρίας. Εἰς ἐκ τῶν δοθέντων ἦτο ὁ Ἰάκωβος, ὁ ὁποῖος εἶχε γεννηθῆ τὸ 505 εἰς τὴν Τέλλαν τῆς Μεσοποταμίας, ἦτο καλὸς γνώστης τῆς ἐλληνικῆς καὶ ἐξῆς ὡς μοναχὸς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τοῦ 527. Χειροτονηθεὶς τὸ 543 ἐπίσκοπος Ἐδέσσης τῆς Συρίας ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει διαβιοῦντος Θεοδοσίου Ἀλεξανδρείας, δὲν ἔγινε δεκτὸς εἰς τὴν ἑδραν του, ὅπου εἶχεν ἐπιρροὴν ὁ ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος Ἀμαζόνιος, οὕτω δὲ μετέβη εἰς τὴν Χίρταν τῆς Μεσοποταμίας καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀρέθα ἐπεδόθη εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀνασυγκροτήσεως καὶ συνενώσεως τῶν διεσπασμένων μονοφυσιτικῶν παρατάξεων.

Κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τῆς ἀρχιερατείας του, τριακονταπενταετῆ ἀκριβῶς, ἡ ὁποία ἦτο περιοδευτικὴ μᾶλλον καὶ ἱεραποστολική, ἐχειροτόνησεν εἰκοσιπέντε ἐπισκόπους ἐν συνόλῳ καὶ χιλιάδας πρεσβυτέρων καὶ διακόνων. Οἱ πρῶτοι ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντες, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ν' ἀποτελέσουν μετ' αὐτοῦ τριμελῆ σὺνδον διὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν ἄλλων, ἦσαν οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἐγκατεστημένοι Κόνων καὶ Εὐγένιος, διὰ τὰς ἑδρας τῆς Ἰαρσοῦ καὶ τῆς Σελευκείας ἀντιστοίχως²².

Κατὰ τὰς κινήσεις του ἔφευγεν ἐπενδύτην ἐκ ρακῶν, διὸ ὑπὸ μὲν τῶν Βυζαντινῶν ἐκαλεῖτο Ζάνζαλος, ὑπὸ δὲ τῶν Ἀράβων Βαραδαῖος. Διὰ τῆς ἄνευ προηγουμένου ἐπιρροῆς του κατάρθωσε νὰ δώσῃ μονοφυσιτικὴν ἀγωγὴν εἰς τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀραβίας, ἐξαιρέσει τῆς Ἀντιοχείας καὶ μερικῶν μεγάλων πόλεων τῆς Δυτικῆς Συρίας, ἐξ οὗ οἱ Μονοφυσιταὶ τῆς Συρίας ὀνομάσθησαν Ἰακωβῖται. Ἀπέθανε καθ' ὁδὸν μεταβαίνων εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν δι' ἀποστολὴν, τὴν 30 Ἰουλίου 578²³.

22. Οἱ δύο οἱτοὶ ἄνδρες, ὡς σημειώνεται ἄλλοῦ, παρεσύρθησαν βραδύτερον εἰς τὴν μερίδα τῶν Τριθεϊτῶν.

23. Εἰς μονὴν τοῦ Πηλοισίου ἔφους.

Εἰς τὰς συγγραφάς του ἐχρησιμοποιοῖ ἐπιτυχῶς τόσον τὴν ἐλληνικὴν ὅσον καὶ τὴν συριακὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ σήμερον ὅσα ἐλληνικά του κείμενα περιεσώθησαν εἶναι εἰς συριακὴν μετάφρασιν.

Ταῦτα εἶναι κυρίως δέκα Ἐπιστολαί, πρὸς διαφόρους παράγοντας τοῦ ἐκ-

κλησιαστικοῦ βίου, ἦτοι δύο πρὸς πατριάρχην Θεοδοσίον, μία πρὸς Εὐνόμιον, μία πρὸς μοναχοὺς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Θεοδώρου Βόστρων, μία πρὸς Παῦλον Ἀντιοχείας, δύο πρὸς Κόνωνα καὶ Εὐγένιον, μία πρὸς Ἰωάννην καὶ Εὐνόμιον καὶ Στέφανον καὶ Λογγῖνον, μία πρὸς Πέτρον Ἀλεξανδρείας (ἀπόσπασμα) καὶ μία πρὸς Ἀνατολικούς (ἀπόσπασμα).

Ἡ γνησιότης μιᾶς ἀραβικῆς ἐκθέσεως πίστεως, μιᾶς ἀραβικῆς ὁμιλίας εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν καὶ μιᾶς συριακῆς Ἀναφορᾶς ἀμφιβάλλεται.

Ἐκ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰακώβου ἀξιόλογος συγγραφεὺς φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ ΖΩΤΟΣ ὅστις κατὰ τὴ μαρτυρίαν τοῦ Ἀναστασίου Κορίνθου²⁴ συνέταξε *Τετράβιβλον*, ἡ ὁποία δὲν σώζεται.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΟΣΤΡΩΝ

Ὁ Θεόδωρος ἦτο ὁ δεῦτερος, ὁ ὁποῖος ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου Ἀλεξανδρείας, κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἡγεμόνος Ἀρέθα, καὶ δὴ ὡς ἐπίσκοπος Βόστρων (543), μὲ δικαιοδοσίαν ἐπὶ ὀλοκλήρου τῆς Πητριάας Ἀραβίας, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἐν αὐτῇ καὶ περὶ αὐτὴν νομάδων. Παρέμεινε διαπαντὸς πιστὸς συνεργάτης τοῦ Ἰακώβου. Κατὰ τὸ ἔτος 568, εἰς ἐποχὴν ὀξείας ἀντιθέσεως μετὰ τῶν μονοφυσιτικῶν μερίδων, ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὗτος ἔγραψεν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἰακώβου δύο ἐπιστολάς ἐξ ὀνόματος τοῦ «φίλου τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκλαμπροτάτου πατρικίου» Ἀρέθα πρὸς τοὺς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ μονοφυσίτας δι' εἰρήνευσιν, καθὼς ἐπίσης μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Παῦλον Ἀντιοχείας. Σώζεται δὲ καὶ μία προσωπικὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν αὐτὸν Παῦλον.

ΠΑΥΛΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

Ὁ Παῦλος, ἀποκαλούμενος Μέλας, κατήγετο μὲν ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' ἐμορφώθη εἰς τὴν συριακὴν μονὴν Κούβα Βαραῦα. Ὡς ἀρχιμανδρίτης διέμενεν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Θεοδοσίου Ἀλεξανδρείας ἐν Κωνσταντινουπόλει²⁵, ὑπὸ τοῦ ὁποῖου ἐχειροτονήθη πατριάρχης Ἀντιοχείας μὲ ἐξουσιοδότησιν νὰ εἶναι καὶ ἐξαρχὸς του ἐπὶ τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησίν του αὐτὸς μετὰ τὸν θάνατόν του.

Ἀντιμετώπισεν ὁμως προβλήματα καὶ εἰς τὰ δύο αὐτὰ κέντρα. Εἰς μὲν τὴν Ἀντιόχειαν δὲν ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαόν, μονοφυσιτικὸν φυσικά, διότι δὲν εἶχον ἐρωτηθῆ πρὸ τῆς ἐκλογῆς του, ἀλλὰ κυρίως διότι δὲν εἶχεν ἐρωτηθῆ ὁ Ἰακώβος Βαραδαῖος, ὁ ὁποῖος κατὰ τρόπον σιωπηρὸν ἤσκει ἀρμοδιότητος πατριάρχου. Οὕτως ὁ Παῦλος περιωρίσθη εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν περὶ τὸν Εὐφράτην μονῶν καὶ ἐπισκοπῶν, διεμορφώθησαν δὲ ὡς ἐκ τούτου ἐν Συρίᾳ δύο μονοφυσιτικαὶ μερίδες, ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ, ἡ ἄλλως οἱ Ἰακωβῖται καὶ οἱ Παυλίται. Ὅταν πάλιν μετέβη εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν πρὸς ἀσκήσιν τῶν ἐξαρχικῶν του ἀρμοδιοτήτων, συνήντησε τὴν ἀντίθεσιν ἐκ μέρους τοῦ ὑποψηφίου πατριάρχου τῶν τρι-

24. PG 106,1024.

25. Ὁ Παῦλος ἦτο ἡγούμενος τῆς Μεγάλης Μονῆς

θειτῶν Ἀθανασίου. Τελικῶς ὁ Ἀρέθας τὸν συνδιήλλαξε μὲ τὸν Ἰάκωβον.

Τὸ 571, πιεσθεὶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου Σχολαστικοῦ, ὅστις ἐπέτυχε τὴν κατόπιν αὐτοκρατορικῆς ἐντολῆς κλείσιν τῶν μονοφυσιτικῶν ναῶν τῆς πρωτεύουσας, ὑπέγραψε μίαν συμβιβαστικὴν ὁμολογίαν, χωρὶς ρητὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ὄρου τῆς Χαλκηδόνος. Τοῦ Παύλου τούτου σώζονται πλήρως καὶ ἐξεδόθησαν τρεῖς Ἐπιστολαὶ εἰς συριακὴν μετάφρασιν, ἀνά μίαν πρὸς Θεοδόσιον Ἀλεξανδρείας συνοδική, πρὸς Ἰάκωβον Βαραδαῖον καὶ Θεόδωρον Βόστρων, πρὸς Θεόδωρον Ἀλεξανδρείας συνοδική· ἐξεδόθησαν δὲ ἐπίσης συριακὰ ἀποσπάσματα μιᾶς ἐπιστολῆς πρὸ τὸν Ἰάκωβον καὶ μιᾶς Ἀπολογίας. Ἡ ἐκθεσίς του πρὸς τὸν Ἰωάννην Σχολαστικὸν Κωνσταντινουπόλεως σώζεται, ἀλλὰ παραμένει ἀνέκδοτος.

ΑΦΘΑΡΤΟΔΟΚΙΓΪΑΙ

Παρά τὰς ἐπὶ ὄγδοηκονταετίαν καταβαλλομένας προσπάθειάς πρὸς προσέγγισιν τῶν Χαλκηδονίων καὶ τῶν Ἀντιχαλκηδονίων, ἐξηκολούθουν νὰ διατηροῦνται εἰς ὠρισμένας κύκλους αἱ ἀκράϊαι ἀπόψεις τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νὰ ἐμφανίζωνται γραπτῶς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰς ἀπόψεις ταύτας ἐξεπροσώπουν οἱ Ἀφθαρτοδοκῆται.

ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΟΥ

Εἰσηγητὴς τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἀφθαρσίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἦτο ὁ Ἰουλιανὸς ἐπίσκοπος Ἀλικαρνασσοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γραμμὴν τῶν Εὐτυχιανῶν, ἀρνούμενων τὴν ἀπόλυτον ὁμοουσιότητα τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ μὲ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ὁ Σεβήρος παρέμενε σταθερῶς εἰς τὴν μετριοπαθῆ χριστολογία τοῦ Διοσκόρου.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον φίλος του Σεβήρου μετὰ τοῦ ὁποίου διέμενεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τριετίαν. Κατὰ τὸ 512 ἐξελέγη ἐπίσκοπος τῆς Ἀλικαρνασσοῦ εἰς τὴν Καρίαν, ἀλλὰ μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 518 ἠναγκάσθη καὶ αὐτὸς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἔζη κατ' ἀρχάς ἐν στενῇ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ Σεβήρου. Φαίνεται ὅτι ἀνέκαθεν ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο ἀκράϊος εἰς τὰς ἀπόψεις του, ἀλλ' ἡ λάμπις τῆς προσωπικότητος τοῦ Σεβήρου τὸν ἠμπόδιζε νὰ ἐκφράζεται ἐλευθέρως. Ἡ μεταξύ των ρῆξις ἐπῆλθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον μετὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐκεῖ παραμονῆς των. Κατὰ τὰς ὑφισταμένας μαρτυρίας²⁶ μοναχὸς ἐν Αἰγύπτῳ ἠρώτησεν τὸν Σεβήρον, ἂν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἔπρεπε νὰ θεωρῆται ἀφθαρτον ἢ φθαρτόν, οὗτος δὲ ἀπήντησεν, «φθαρτόν». Ὁ ἴδιος μοναχὸς ἠρώτησεν ἐν συνεχείᾳ τὸν Ἰουλιανὸν περὶ τοῦ ἰδίου πράγματος, ὅστις ἀπήντησεν, «ἀφθαρτον». Ὅθεν ἐπῆλθε μετα-

ΡΗΤΟΡΟΣ,
9.9-14.

ξὺ αὐτῶν ζωηρὰ διαφωνία. Αὐταὶ αἱ λέξεις βεβαίως ἔδωσαν ἀντιστοίχως εἰς τοὺς ὑποστηρικτάς των τὰς ὀνομασίας Φθαρτολάτραι καὶ Ἄφθαρτοδοκῆται ἢ Φαντασιασταί.

Ὁ Ἰουλιανός, χαρακτηρίζων τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἄφθαρτον, ἐνόει πιθανῶς ἐν ἀρχῇ τὸ πρῶγμα ἠθικῶς, ὅτι δηλαδὴ τοῦτο ἐγεννήθη ἄνευ ἁμαρτίας, ἀλλὰ κατόπιν τῆς κατὰ τὰς μετέπειτα συζητήσεις σημειωθείσης ὀξύτητος ἢ ἀποψίς του ἔλαβεν ἄλλην διατύπωσιν. Οὕτως ἢ ἄλλως ἐπέστρεφεν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀκραίαν διδασκαλίαν τοῦ Εὐτυχούς.

Ἡ συγγραφικὴ δραστηριότης τοῦ Ἰουλιανού, ὡς εἶναι εὐλογον, συνδέεται μὲ τὴν κατὰ τοῦ Σεβήρου καὶ τῶν ὀπαδῶν τούτου πολεμικὴν, καὶ ἐκπροσωπεῖται σήμερον ἀπὸ ὀλίγα κείμενα εἰς συριακὴν μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου.

Σῶζονται πλήρεις τρεῖς *Ἐπιστολαὶ πρὸς Σεβήρον* αὐτοτελῶς, αἱ δὲ δύο πρῶται ἐξ αὐτῶν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τοῦ Ζαχαρίου καὶ εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μιχαήλ Σύρου. Τὰ μαρτυρούμενα ἄλλα συγγράμματά του, τὰ ὁποῖα προεκάλεσαν ὀξεῖαν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τοῦ Σεβήρου, εἶναι ὁ *Τόμος*, αἱ *Προσθήκαι εἰς τὸν Τόμον*, ἡ *Ἀπολογία περὶ τοῦ Τόμου*, οἱ *Κατὰ Βλασφημιῶν Σεβήρου λόγοι* δώδεκα καὶ ὁ *Ἀνάλογος πρὸς Ἀχιλλέα καὶ Βίκτορα Ναστοριανούς*. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων, ὡς καὶ ἐξ ἐπιστολῶν, ἔχουν ἀνευρεθῆ 154 ἀποσπάσματα.

ΓΑΪΑΝΟΣ

Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰουλιανού²⁷ εἶχον μεγάλην ἐπιρροὴν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, καὶ δὴ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τόσον ὥστε τὸ 535 κατώρθωσαν διὰ τοῦ λαοῦ νὰ ἀνατρέψουν τὸν ἐκλεγένται ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως καὶ τοῦ κλήρου αὐτῆς πατριάρχην Θεοδόσιον καὶ νὰ ἀναβιβάσουν εἰς τὸν ἀλεξανδρινὸν θρόνον τὸν φίλον των Γαϊανόν, ἀρχιδιάκονον τοῦ μόλις ἀποθανόντος μονοφυσίτου πατριάρχου Τιμοθέου. Ἐὰν καὶ οὗτος μετ' ὀλίγον χρόνον ἀπεμακρύνθη τοῦ θρόνου ὑπὸ τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ναρσή, οἱ Ἄφθαρτοδοκῆται ὠνομάσθησαν ἐξ αὐτοῦ Γαϊανῖται²⁸. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς του προεχώρησαν περισσότερο, ἰσχυριζόμενοι ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ὑπῆρξεν ἄκτιστον, διὸ καὶ ὠνομάσθησαν Ἄκτιστῖται.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΓΚΛΕΙΣΤΟΣ

Περὶ τοῦ Ἀνδρέου τούτου ἐλέχθησαν ἀρκετὰ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς δραστηριότητος τοῦ Εὐσεβίου Θεσσαλονίκης. Μοναχὸς εἰς τὴν Ρώμην κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 5' αἰῶνος, προσεπάθει νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν πάπαν Γρηγόριον Διάλογον καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Εὐσεβιον, προφανῶς δὲ καὶ ἄλλοις ἐκκλησιαστικοῦς ἄνδρας, ὑπὲρ τῶν ἄφθαρτοδοκητικῶν ἀπόψεων πλαιγίως, παρουσιάζων ταύτας παρηλα-

27. Καλούμενοι Ἰουλιανισταί, ὡς δὲ ἐλέχθη ἀνωτέρω, καὶ Ἄφθαρτοδοκῆται καὶ Φαντασιασταί, λόγοι τοῦ ὅτι ἐνεθίμιζον τοὺς ἀρχαίους Λοκητάς.

28. ΛΕΟΝΤΙΟΥ, *Σχόλια* ΡC: 86:1,1232.

γμένας και πιθανῶς ἀπαρνοίμενος τόσον τὸν Σεβήρον ὅσον καὶ τὸν Ἰουλιανόν.

Κατὰ πρῶτον ἔγραψε μίαν ἐκτενῆ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Εὐσέβιον Θεσσαλονίκης, μὲ σκοπὸν νὰ τὸν παρασύρῃ εἰς τὰς ἀπόψεις του, τὴν ὁποίαν ὁ Εὐσέβιος ἀντέκρουσεν. Ὅθεν οὗτος συνέταξε καὶ δεύτερον ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνέπτυσσε τὰ αὐτὰ θέματα εἰς περισσότερον ἀνεπτυγμένην μορφήν. Παρήλλαξεν ἐπίσης ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Γρηγορίου πρὸς τὸν Εὐσέβιον καὶ τοῦ Εὐσεβίου πρὸς τὸν πάπαν ἀμοιβαίως ἀποστελλομένας, διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἕνα πρὸς τὸν ἄλλον ὡς φίλον τοῦ μονοφυσιτισμοῦ σιωπηρῶς.

Ὁ πάπας Γρηγόριος χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς ἀπειρον παιδείας καὶ ἀδαῆ τῶν θείων Γραφῶν²⁹, ὁ δὲ Εὐσέβιος Θεσσαλονίκης βεβαιώνει ὅτι διεκρίνετο δι' ἀμάθειαν καὶ θράσος³⁰.

ΣΕΡΓΙΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ

Ἄκραϊος μονοφυσίτης, Εὐτυχιανιστῆς καὶ ἄρα οἰκεῖος πρὸς τὸν Ἀφθαρτοδοκητισμόν, ἦτο καὶ ὁ Σέργιος Γραμματικός, ὁ ὁποῖος ἀντήλλαξεν ἀρκετάς ἐπιστολμαίας διατριβάς μετὰ τοῦ Σεβήρου. Σώζονται εἰς συριακὴν μετάφρασιν τρεῖς ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Σεβήρον καὶ ἡ *Ἀπολογία* πρὸς αὐτόν. Ὁ Σεβήρος ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Σέργιος θεολογεῖ *συγγέων* τὸ εἶδος τῆς ἐνώσεως εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Χριστόν μὲ τὸ εἶδος τῆς ἐνώσεως εἰς τὴν Τριάδα. Ὁ Σέργιος ἀπὸ τὴν πλευρὰν του ἐν ἀρχῇ κατηγορεῖ τὸν Σεβήρον ὡς νεστοριανόν, διότι δὲν ἐδέχετο τάχα ἔνωσιν ἢ κράσιν, ἀλλὰ παράθεσιν, ὅπερ δὲν εἶναι ἀκριβές, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς τὴν Ἀπολογίαν του ἀναγνωρίζει ὅτι ἐδέχετο τὴν ἔνωσιν.

Ὁ Σέργιος, ὑποστηρίζων ὅτι «ἡ σὰρξ δὲν ὑφίστατο πρὸ τῆς ἐνώσεως, ἀλλ' ἦλθεν εἰδικῶς διὰ τὴν μυστικὴν ἔνωσιν»³¹, κατέστρεψε τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἀνθρωπότητος ἐπιστρέφων εἰς τὸν Ἀπολινάριον καὶ τὸν Εὐτυχῆ.

Αἴνονται

ΘΕΜΙΣΤΙΟΣ

Κατὰ μαρτυρίαν τῶν Σχολίων³², «καθεζομένου ἐν Βυζαντίῳ κατ' ἰδίαν τοῦ Θεοδοσίου ἐκινήθη τὸ δόγμα τῶν Ἀγνοητῶν», ὁπότε ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῶν Θεοδοσιανῶν οἱ λεγόμενοι Ἀγνοηταί, οἱ ὁποῖοι συνέπηξαν ἰδίαν Ἐκκλησίαν μὲ ἰδιαιτέραν ἱεραρχίαν καὶ χωριστὰς συναθροίσεις. Τοῦτο κατὰ τὴν μάρτυριαν αὐτὴν πρέπει νὰ σινέβῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐξορίας τοῦ Θεοδοσίου Ἀλεξανδρείας, ἤτοι περὶ τὸ 540, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπόσχισιν καὶ ὄχι εἰς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς σχετικῆς διδασκαλίας.

29. *Epistola* 11,74. PL 77,1212-1214.

30. ΦΑΤΙΟΥ, *Μυριόβιβλος* 162.

31. Ἐν ἀρχῇ τῆς *Ἀπολογίας*.

32. ΑΒΘΝΤΙΟΥ, *Σχόλια* PC 86/1,1232

Εισηγητής αὐτοῦ τοῦ δόγματος ἦτο ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διάκονος Θεμιστιος, λεγόμενος ἄλλως Καλώνυμος, ὅστις προφανῶς ἦτο περισσότερο μετριοπαθῆς καὶ αὐτοῦ τοῦ Σεβήρου. ἂν καὶ περιώριζε τὸ ἐνδιαφέρον του εἰς ἓν συγκεκριμένον σημεῖον. Βάσει τῶν λόγων τοῦ Κυρίου, «περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι ἐν οὐρανοῖς, οὐδὲ ὁ Υἱός, εἰμὴ ὁ Πατήρ»³³, ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶχεν ἄγνοιαν ὠρισμένων πραγμάτων, ἂν καὶ ἡ ἄγνοια ἀνήκεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μόνον ψυχὴν αὐτοῦ. ὄχι δὲ καὶ εἰς τὴν θεότητα. Οὕτω πάντως ὁ Θεμιστιος ἐξέφευγε σχεδὸν πλήρως ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ἐφ' ὅσον ἀπεδέχετο ἰδιαιτέραν λειτουργίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Φωτίου³⁴ «Καλώνυμος ὁ καὶ Θεμιστιος» διετύπωσε τὰς ἀπόψεις του ταύτας εἰς τὸ ἔργον του *Ἀπολογία τοῦ ἁγίου Θεοφωβίου*, τὸ ὁποῖον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο καὶ τὸ πρῶτον αὐτοῦ καὶ ἀνεπτύσσει τέσσαρα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ αὐτῶν. Ἐν συνεχείᾳ ἡ συγγραφικὴ δραστηριότης τοῦ Θεμιστίου ἀνεπτύχθη κατ' ἀντιλογίαν πρὸς τοὺς μονοφισίτας φίλους τοῦ Θεοδοσίου. Ὁ Τιμόθεος Ἀλεξανδρείας φέρεται νὰ ἔγραψεν ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ, προφανῶς ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ (535).

Ὁ Ἀλεξανδρεὺς μοναχὸς Θεόδωρος, ὡς εἶδομεν ἄλλαχού, ἀνεσκεύασε τὰ ὡς ἄνω ἐπιχειρήματα ἐν πρὸς ἓν, ὁ δὲ Θεμιστιος ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ θέμα ἀπαντῶν δι' ἄλλου μονοβίβλου ἔργου *Κατὰ Θεοδώρου*, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνταπήντησεν ὁ Θεόδωρος μὲ τρίτομον σύγγραμμά του. Πρέπει ὅπωςδὴποτε κατὰ τοῦ Θεμιστίου νὰ ἔγραψε καὶ ὁ πατριάρχης Θεοδοσίος, ἐφ' ὅσον ἀφ' ἐνὸς μὲν τοῦτο ἐξυπακούεται εἰς τὸ χωρίον τοῦ Λεοντίου, ἀφ' ἐτέρου δὲ σώζεται τεμάχιον ἐξ ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀντίρρησις κατὰ τόμου Θεοδοσίου*. Ὁ Θεοδόσιος ἐπίσης ἔγραψε *Πραγματεῖαν κατὰ Κολλοείθου*, ἐνὸς ἄλλου ἀντιφρονοῦντος, ἐκ τριῶν βιβλίων.

Ἄλλα ἔργα μαρτυρούμενα τοῦ Θεμιστίου εἶναι αἱ ἐπιστολαὶ *Πρὸς Μαρκελλῖνον καὶ Στέφανον*, *Πρὸς Χαρίσιον μοναχόν*, *Πρὸς Κωνσταντῖνον Λαοδικείας*, *Πρὸς Σαλαμίτας*, *Πρὸς τοὺς λέγοντας μίαν τὴν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐνέργειαν*, καὶ ἡ *Ἀπολογία ὑπὲρ τῶν εἴκοσι κεφαλαίων*.

Ἐπειδὴ ὁ Θεμιστιος δὲν ἔγινεν ἀποδεκτὸς ἀπὸ τὸν κύριον κορμὸν τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, τὰ κείμενά του δὲν μετεφράσθησαν οὔτε εἰς τὴν συριακὴν οὔτε εἰς ἄλλην ἀνατολικὴν γλῶσσαν, οὕτω δὲ δὲν διετηρήθησαν, ἔστω καὶ ἐλλιπῶς, πλὴν ἀσημάντων ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον.

Εἰς Θεμιστιος φέρεται νὰ ἔγραψεν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐπισκόπων Κόνωνος καὶ Εὐγενίου ἐν βιβλίον κατὰ τῆς περὶ ἀναστάσεως διδασκαλίας τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνου³⁵. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ πραγματικὸν ὄνομα τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἦτο Θεωνᾶς.

33. Μάρκ. 13.32.

34. *Μυριόβιβλος* 108.35. ΦΩΤΙΟΥ, *Μυριόβιβλος*.

Ὁ Ἀγνοητισμὸς διετηρήθη ἐπὶ τινα ἀκόμη χρόνον, ἐφ' ὅσον καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος καταπολεμεῖται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Διαλόγου, τοῦ Εὐλογίου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Στεφάνου Ἱεραπόλεως. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ὅστις κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος συνέγραψε τὸ μαρτύριον τῆς μάρτυρος Γολινδούκης, συνέταξε καὶ ἔργον περὶ τῆς Ἀγνοίας τοῦ Χριστοῦ ἐναντίον τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀγνοητῶν.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΟΦΙΣΤΗΣ

Ἐπονομαζόμενος Νιόβης³⁶, ἦτο ἡγέτης μιᾶς τῶν δώδεκα μονοφυσιτικῶν μερίδων κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος, ὡς ἀναφέρει ὁ Τιμόθεος ὁ πρεσβύτερος³⁷: ἀλλ' ἐνῶ συνεφώνει μὲ τοὺς Ἀγνοητὰς εἰς τὰ θέματα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, διέφερε πρὸς αὐτούς, ὡς καὶ πρὸς πάντας τοὺς λοιπούς, εἰς τὰ θέματα τῆς οἰκονομίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- J. LEHON, *Le monophysisme sévérien*, Louvain 1919.
 H. REIION, *A study in christology: The problem of the relation of the two natures in the person of Christ*, London 1917.
 W. A. WIGAN, *The separation of the Monophysites*, London 1923.
 J. MASPÉRO, *Histoire des Patriarches d' Alexandrie*, Paris 1923.
 M. JUGIE, «Monophysisme», *Dict. de Théol. Cath.* 10, 2216–2251.
 A. GRILLMEIER, H. BACHY (ἐκδ.), *Das Konzil von Chalkedon, I–III*, Würzburg 1951–1954.
 I. N. ΚΑΡΜΙΡΙΣ, *Αἱ ἀρχαῖαι ἀντιγαλκηδόνιοι Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ βία τῆς ἐπανενώσεως αὐτῶν μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθῆναι 1966.
 J. MEYENDORFF, *La Christ dans la théologie Byzantine*, Paris 1969.

ΣΕΒΗΡΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

- I. ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ, *Σεβήρος ὁ μονοφυσιτὴς πατριάρχης Ἀντιοχείας*, Leipzig 1894.
 M. PRIJSKER, *Severus von Antiochien*, Halle 1903.
 M. A. KUGENER, *Extraits relatifs à Sévère*, *Patr. Orient.* 2(1907) 267–305.
 J. LEHON, *Le monophysisme sévérien*, Louvain 1919.
 W. E. CRUM, «Sévère d' Antioche en Egypte», *Rev. d' Or. Chrét.* 23(1922–1923), 92–104.
 R. DRAGUET, *Julien d' Halicarnasse et sa controverse avec Sévère d' Antioche*, Louvain 1924.
 G. BARDY, «Sévère d' Antioche», *Dict. de Théol. Cath.* 14, 1988–2000.
 G. BARDY, «Sévère d' Antioche et la critique des textes patristiques», *Mémorial L. Petit*, Bucarest 1948, 15–31.
 E. DE LACY O' LEARY, «Severus of Antioch in Egypt», *Aegyptus* 32(1953), 425–436.
 H. ENDFERDING, «Wann wurde Severus zum Patriarchen von Antiochia geweiht?», *Oriens Christ.* 37(1953), 132–134.
 R. HESPEL, *Le florilège cyrillien réfuté par Sévère d' Antioche*, Louvain 1955.
 Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Ἡ χριστολογικὴ ὁρολογία καὶ διδασκαλία Σεβήρων τοῦ Ἀντιοχείας*, Ἀθῆναι 1957.

36. Διάφορος βεβαίως τοῦ Στεφάνου Σοφιστοῦ, καθηγητοῦ τοῦ Ἰωάννου Μόσχου καὶ τοῦ Σωφρονίου.

37. PG 86/1,65.

- V. C. SAMUEL, *The Council of Chalcedon and the christology of Severus of Antioch*, Diss. Yale University, 1957.
- W. de VRIES, «Die Eschatologie des Severus von Antiochien», *Orient Chr. Per.* 23(1957), 354–380.
- F. GRAFFIN, «La catéchèse de Sévère d' Antioche», *Or. Syr.* (1960), 47–54.
- V. JANERAS, «Une lettre de Sévère d' Antioche utilisée par Moïse Bar Képha», *Liturgica* 3 (1966, Montserrat), 67–72.
- W. H. C. FREND, «Severus of Antioch and the Origins of Monophysite Hierarchy», *The Heritage of the Early Church*, in honor of G. V. Florovsky, Rome 1973, 261–275.
- J. MATEOS, «Théologie du baptême dans le formulaire de Sévère d' Antioche», *Symposium Syriacum* 1972, Roma 1974, 135–161.
- J. CAUDET IURBE, «La cadena coptoárabe de los evangelios y Severo de Antioquia», *Homenaje a Juan Prado* Madrid 1975, 421–432.
- I. H. DALMAIS, «Source baptismale et mystère pascal d' après les homélies de Sévère d' Antioche sur la préparation quadragesimale de l' entrée au baptistère», *Parole de l' Orient* 6/7 (1975/1976), 349–356.
- J. GRIBOMONT, «La catéchèse de Sévère d' Antioche et le credo», *Parole de l' Orient* 6/7 (1975/1976), 125–158.
- A. DE HALLEUX, «Une notice syro-chalcédoine sur Sévère d' Antioche», *Parole de l' Orient* 6/7(1975, 1976), 461–478.
- C. J. A. LASH, «The scriptural citations in the Homiliae Cathedrales of Severus of Antioch and the textual criticism of the Greek Old Testament», *Studia patristica* 12(1975), 321–327.
- ROBERTA C. CHISHOLM, *Three monophysite christologies: Severus of Antioch, Philoxenus of Mabbug and Jacob of Sarug*, Oxford 1976.
- V. C. SAMUEL, «Further studies in the christology of Severus of Antioch», *Επιστ. Φάρος* 58(1976), 270–301.
- A. VÖÖBUS, «Découverte d' une lettre de Sévère d' Antioche», *Rev. des Ét. Byz.* 33(1975), 295–298. «Die Entdeckung einzigartiger liturgischer Urkunden. Der Gedächtnistag des Severus von Antiochien in neuer Beleuchtung», *Archiv für Liturgiewiss.* 17/18(1975/1976), 76–79. — «Die Entdeckung von zwei neuen Biographien des Severus von Antiochien», *Byz. Zeit.* 68(1975), 1–3. — «Neue Entdeckungen für die Biographie des Severus von Antiochien von Johannan von Bet Aphthonia», *Ostkirchl. Stud.* 24(1975), 333–337.
- KATHLEEN Mc VEY, «George, Bishop of the Arabs: A syriac homily on the life of Severus of Antioch», *Third Annual Byz. Studies Conference, Abstracts of Papers*, New York (1977), 18–20.
- J-MARIE SAUGET, «Une découverte inespérée, L' Homélie 2 de Sévère d' Antioche sur l' Annonciation de la Théotokos», *A tribute to Arthur Vööbus*, Chicago 1977, 55–62.
- I. R. TORRANCE, *A translation of the letters between Severus of Antioch and Sergius the Grammarian, with a theological introduction*, Oxford 1979.
- L. PERRONE, «Il Dialogo contro gli Astartoceti di Leonzio di Bimanzio e Severo di Antiochia», *Christianesimo nella storia* 1(1980), 411–443.
- W. H. C. FREND, «Isauria. Severus of Antioch's problem-child, 512–518», *Überlieferungsgeschichtliche Untersuchungen*, éd. F. Paschke, Berlin 1981, 209–216.
- C. J. A. LASH, «Techniques of a translator. Worknotes on the methods of Jacob of Edessa in translating the homilies of Severus of Antioch», *Überlieferungsgeschichtliche Untersuchungen*, éd. F. Paschke, Berlin 1981, 365–383.

Ἀντιρρητικά πρὸς Ὀρθοδόξους

- J. LEBON, *Severi Antiocheni orationes ad Nephelium, eiusdem ac Sergii Grammatici mutuae*, Corp. Scr. Chr. Orient. 119. Πρὸς Νηφάλιον δύο λόγοι, Πρὸς Σέργιον Γραμματικὸν τρεῖς ἐπιστολαί. Συριακὸν κείμενον. Corpus Scr. Chr. Orient. 120. μετάφρασις.
- R. HESSEL, *Sévère d' Antioche. Le philalèthe*, Corp. Scr. Chr. Orient. 133, συρ. κείμενον, 134 μετάφρασις, *Sévère d' Antioche, la polémique antijulianiste III*, Corp. Scr. Chr. Orient. 318, συριακὸν κείμενον ἀπολογίας Φιλαληθούς, τ. 319 ἢ μετάφρασις.
- J. LEBON, *Severi Antiocheni Liber contra imperium Grammaticum*, Corp. Scr. Chr. Orient. 111. 93. 101, τὸ συρ. κείμενον τῶν τριῶν λόγων, Αὐτόθι 112. 94. 102. ἢ μετάφρασις.

Ἀντιρρητικά πρὸς ἀκραίους Μονοφυσίτας

- R. HESSEL, *Sévère d' Antioche, la polémique antijulianiste I*, Corp. Scr. Chr. Orient. 244, συρ. κείμενον, τρεῖς ἐπιστολαί πρὸς Ἰουλιανὸν Ἀλικαρνασσοῦ, Ἐλεγχος τοῦ τόμου Ἰουλιανοῦ, Ἀναίρεσις προτάσεων. Αὐτόθι τ. 245 ἢ μετάφρασις. II A. Corpus Scr. Chr. Orient. 295, συριακὸν κείμενον, κατὰ τῶν προσθηκῶν Ἰουλιανοῦ. Αὐτόθι τ. 296 ἢ μετάφρασις. II B, Corp. Scr. Chr. Orient. 301. Κατὰ τῆς ἀπολογίας τοῦ Ἰουλιανοῦ, συριακὸν κείμενον. Αὐτόθι τ. 302 ἢ μετάφρασις.

Doctrina patrum 21–24. 356, ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ λόγους κατὰ Φηλικισμοῦ.

Ὁμιλία

M. BRIÈRE, «Introduction générale aux homélies de Sévère d' Antioche» *Patr. Orient.* 29(1960), 7–72.

F. GRAFFIN, «Jacques d' Édesse reviseur des homélies de Sévère d' Antioche», *Orient. Chr. Anal.* 205(1978), 243–255.

Ἐπιθρόνιοι ὁμιλία. Ἐξεδόθησαν εἰς τὴν συριακὴν μετάφρασιν διὰ συνεργασίας πολλῶν λογίων ἐπὶ σειράν ἐτῶν (M. Brière, F. Graffin, C. Lash, R. Duval, M. A. Kugener, E. Triffaux, I. Guidi) εἰς τὴν *Patr. Orientalis*.

Patr. Orient	38,2	Ὁμ.	1–17	Patr. Orient.	12,1	Ὁμ.	70–76
	37,1		18–25		20,2		78–83
	34,4		26–31		23,1		84–90
	36,3		32–39		25,1		91–98
	36,1		40–45		22,2		99–103
	35,3		46–51		25,4		104–112
	4,1		52–57		26,3		113–119
	8,2		58–69		29,1		120–125

Ἡ ὁμιλία 77 ἐξεδόθη εἰς *Patr. Orient.* 16,5 ἑλληνιστί, καὶ εἰς δύο συριακὰς μεταφράσεις. Ἡ αὐτὴ καὶ PC 46, 628–652 ὡς ἔργον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

Ἄλλαι ὁμιλία

M. A. KUGENER, *Or. Christ.* 2(1902), 265–282, καὶ *Patr. Orient.* 2(1904), 322–325, ἡ ἐνθρονοιστήριος ὁμιλία συριστί.

R. HESSEL, *Sévère d' Antioche. La polémique antijulianiste I*, Corp. Scr. Chr. Orient. 244, εἰς τὴν ἀνάληψιν συριστί.

E. PORCILLI, *Rev. d' Or. Chrét.* 20(1917), 416–423, εἰς τὴν παρθένον Μιρίαν κοπιιστί.

Ἐπιστολαί

- E. W. BROOKS, *The sixth book of the select Letters of Severus Patriarch of Antioch in the syriac version of Athanasius of Nisibis I*, London 1902, 1904, 1969², συριακὸν κείμενον τῶν 123 ἐπιστολῶν. II, London 1903, 1904, 1969², μετάφρασις.
- E. W. BROOKS, *A collection of Letters of Severus of Antioch*, *Patr. Orient.* 12,2 (1915), 165–342, συριακὸν κείμενον τῶν 118 ἐπιστολῶν. Ἀπόδοθι 18,1(1920), 1–291. Μετάφρασις.
- S. P. BROCK, «Some new letters of the Patriarch Severos», *Studia Patr.* 12(1975), 17–24.
- E. W. BROOKS, *Historia Ecclesiastica Zachariae Rhetori vulgo adscripta II*, *Corp. Scr. Chr. Orient.* 87, συριακὸν κείμενον, 88 μετάφρασις Ἀπολογίας πρὸς Ἰουστινιανόν, ἐπιστολῶν πρὸς ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς Ἀντιοχίης, Ἄνθιμον, Θεοδοσίον.
- A. VAN LANINGSMA, *Muséon* 59(1946), 469–477, Ἐπιστολή πρὸς Θεόγναστον κοπτισί.
- J. LEBOU, *Muséon* 59(1946), 525–528, Ἐπιστολή πρὸς ὀρθοδόξους ἀδελφοὺς ἐν Ἐρέφ συριστί.
- M. CHALINE, *Oriens Chr.* 3(1913), 32–58, Ἐπιστολή πρὸς διακόνισσιν Ἀνιστασίαν κοπτισί. Σώζεται ἢ αὐτὴ καὶ συριστί. Ἑλληνικὸν ἀπόσπασμα C. MICHAEL, *Or. Chr.* 4(1914), 62.
- G. GARITTE, *Muséon* 65(1952), 185–198, Ἐπιστολή πρὸς Σωτήριον κοπτισί.
- A. MAI, *Spicilegium Romanum III*, Romae 1840, 728–731, Ἐπιστολή Συνοδικὴ πρὸς Ἰωάννην Ἀλεξανδρείας, λατινικὴ μετάφρασις ἀπὸ ἀραβικῆν, 731–738 Ἐκθεσις πίστεως πρὸς αὐτοκράτορα Ἀνυστάσιον, λατινικὴ μετάφρασις ἀπὸ ἀραβικῆν.
- Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἐπιστολῶν ἄφθονα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐλληνιστί εἰς ἐρμηνευτικὰς σειράς, βλ. *Clavis Patrum Graecorum III*, 335–340.

Λειτουργικά

- E. W. BROOKS, «The Hymns of Severus and others in the syriac version of Paul of Edessa as revised by James of Edessa», *Patr. Orient.* 6,1(1909), 1–179, 7,5(1911), 593–802.
- J. JEANNIN, J. RUYADE, «L'«Otiöchos Syrien»», *Oriens Chr.* 3(1913), 82–104, 277–298.
- H. G. CODRINGTON, «Anaphora syriaca Severi Antiocheni», *Anaphorae syriacae*, τ. I, Romae 1939, 51–87.
- M. RAJH, *Rev. d'Or. Chr.* 21(1918–1919), 25–39, προηγιασμένων συριστί.
- I. S. ASSFEMANI, *Codex liturgicus Ecclesiae universae*, Romae 1749–1750, 1902², II σ. 261–300, Ἀκολουθία βαπτίσματος συριστί, 300–306 τάξις βραχεία βαπτίσματος συριστί.
- F. E. BRIGHTMAN, *Liturgies eastern and western*, Oxford 1896, 144, 162ε, 181ε., εὐχαὶ συριστί ἐν μετάφρασει ἀγγλικῆ.

Ἐρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα

Πολύριθμα εἰς σειράς καὶ ἀνθολόγια.

Οἱ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΣΕΒΗΡΟΥ

Ἄνθιμος Τραπεζοῦντος

- E. HONIGMANN, *Patristic studies*, Romae 1953, 185–193.
- V. GRUMEL, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, Chalcedon, Bucarest 1, 1932, ἀρ. 228–231.

- E. W. BROOKS, *Historia Ecclesiastica Zachariae Rhetori II*, Corp. Scr. Chr. Orient. 87, Louvain 1952², 141–147 (κείμενον), αὐτόθι 88, Louvain 1952², 96–100 (μετάφρασις). Ἐπιστολή πρὸς Σεβήρον. Αὐτόθι σσ. 163–168 καὶ 111–113 ἀντιστοίχως ἐπιστολή πρὸς Θεοδοσίον Ἀλεξανδρείας.
I. F. RAHMANI, *Studia syriaca* III, Saïla 1908, σ. 23–25 (71–72).
MANSI, 11,440–441. ἀποσπάσματα ἀπὸ Λόγων πρὸς Ἰουστιανιανόν.

Τιμόθεος Α' Ἀλεξανδρείας

- J. MASPERO, *Histoire des Patriarches d' Alexandrie*, Paris, 1923, πολλαχοῦ, βλ. πίνακα.
PG 86/1, 265–269, ὅλα τὰ ἀποσπάσματα.
A. RÜCKE, *Anaphorae Syriacae, quotquot in codicibus adhuc repertae sunt*, I, Romae 1939, 3–47.
S. P. BROCK, *A new syriac baptismal ordo attributed to Timothy of Alexandria*, *Muséon* 83(1970), 367–431.
PG 86/1, 276. 86/2, 1849, ἀπόσπασμα Διαλόγου πρὸς Καλώνυμον.

Θεόδωρος Ἀλεξανδρεὺς μοναχὸς καὶ Κόλλουθος

- TH. HERMANN, «Monophysitica», *Zeit. f. Neut. Wiss.* 32(1933), 287–293.
ΦΩΤΙΟΣ, *Μυριόβιβλος*, περὶ Θεοδώρου.
Brit. Mus. Add. 14533 καὶ 12155, ἀποσπάσματα τοῦ Ἐλέγχου.
MANSI 10, 1117, 1121–1124
F. DIEKAMP, *Doctrina patrum*, 313.

Σέργιος Ρεσαϊνίτης

- P. SHERWOOD, *Sacris Erudiri* 4(1952), 174–183. – «Mimro de Serge de Reshayna sur la vie spirituelle», *Orient Syrien* 5(1960), 433–437, 6(1961), 96–115, 122–156.

Θεοδόσιος Ἀλεξανδρείας

- J. MASPERO, *Histoire des Patriarches d' Alexandrie*, Paris 1923, 425.
E. HONIGMAN, *Évêques et évêchés monophysites d' Asie antérieure au Ve s.*, Louvain 1951, 275.
R. ORLANDI, «Teodosio di Alessandria nella letteratura copta», *Giornale Ital. di Filos.* 23(1971), 175–185.
A. VAN ROEY, «Théodose d' Alexandrie dans les manuscrits syriaques de la British Library», *Studia Pauli Naster oblata*, Leuven 1982, 287–299.
PG 86/1, 285, Ἑλληνικά ἀποσπάσματα.
MANSI 10, 1121, 11, 273, 445.
Doctrina Patrum, 314.
N. WOLSKA-CONUS, *Cosmas Indicopleustes Topographie Chretienne* III, Sources Chrét. 197, Paris 1973, 301ἔε.
I. B. CHABOT, *Documenta ad origines Monophysitarum illustrandas*, Corp. Scr. Chr. Or. 17 (συριακὸν κείμενον), 103 (μετάφρασις). Ἐπιστολαί, πραγματεῖαι, ἐντολαί.
E. W. BROOKS, *Historia Ecclesiastica Zachariae Rhetori vulgo adscripta II*, Corp. Scr. Chr. Or. 87 (συριακὸν κείμενον), 88 μετάφρασις. Δύο ἐπιστολαί.
K. H. KILIN, *A panegyric on John the Baptist attributed to Theodosius of Alexandria*, Corp. Scr. Chr. Or. 268, 269. – «Three further fragments of a Panegyric of John the Baptist», *Muséon* 88(1975), 103–112.

- F. A. W. BUDGE, *Miscellaneous coptic texts in the dialect of Upper Egypt*, London 1915, Ἐγκώμιον εἰς Μιχαὴλ ἀρχάγγελον.— *Saint Michael the Archangel. Three Encomiums by Theodosius archbishop of Alexandria, Severus and Eustathius*, London 1894, 2–61 (κοπτ. κείμενον), 2^ο–50^ο, μετάφρασις.
- M. CHAÏNI, «Sermon de Théodose patriarche d' Alexandrie sur la dormition et l' assumption de la vierge», *Rev. d' Or. Chr.* 29(1933–1934), 273–312, κοπτικὸν κείμενον καὶ μετάφρασις.
- F. NAU, «Littérature canonique syriaque inédite», *Rev. d' Or. Chrét.* 14(1909), 48έέ., γαλλικὴ μετάφρασις ἐπιστολῆς Ἰωάννου Ἡφρίστου.

Λογγίνος καὶ Θεόδωρος Φιλῶν

- E. HONIGMANN, *Évêques et évêchés*, 224–229 Λογγίνος, 275 Θεόδωρος.
- J. MASPERO, «Théodore de Philae», *Rev. d' hist. des relig.* 59(1909), 299–317.
- I. B. CHAIKOT, *Documenta ad origines monophysitarum illustrandas*, Corp. Scr. Chr. Or. 17, Louvain 1908, 1952², σ. 84–86, 241, 242, 243–244, ἀποσπάσματα Λογγίνου σ. 58–59, 168, 168–169, 170, μετάφρασις. Αὐτόθι σ. 274–275 (μετάφρ. 192). ἐπιστολὴ Θεοδώρου Φιλῶν πρὸς Λογγίνον.

Λοιποὶ Ἀλεξανδρινοὶ Μονοφυσιῖται

- J. MASPERO, *Histoire des Patriarches d' Alexandrie*, σποράδην.
- E. HONIGMANN, *Évêques et évêchés*, σποράδην.
- I. B. CHAIKOT, *Documenta ad origines monophysitarum illustrandas*, Corp. Scr. Chr. Or. 17, σ. 298–308 ἐπιστολὴ Θεοδώρου πρὸς Παῦλον Ἀντιοχείας καὶ αὐτόθι τ. 103, σ. 208–215 μετάφρασις αὐτῆς.
- MANSI, II, 448, ἑλληνικὸν ἀπόσπασμα.
- I. B. CHAIKOT, *Documenta* ὡς ἄνω σ. 230 συριακὸν κείμενον Συνοδικῆς Ἐπιστολῆς πρὸς Ἰακώβον Βαραδαῖον, καὶ ἀντιστοιχῶς 161 μετάφρασις.
- E. HONIGMANN, *Évêques et évêchés*, 226έ. Θεοδοσίος πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας.
- I. B. CHAIKOT, *Documenta* ὡς ἄνω, τ. 17 καὶ 103, σ. 272–273 συριακὸν κείμενον ἐπιστολῆς Θεοδοσίου, σ. 190 μετάφρασις αὐτῆς. Αὐτόθι σ. 160–161 κείμενον Ἀναθήματος Ἰωάννου Κελλῶν, σ. 111–112 μετάφρασις αὐτοῦ. Αὐτόθι σ. 277–278 Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Κελλῶν πρὸς Λογγίνον, σ. 194 μετάφρασις αὐτῆς.
- G. FURLANI, «L' Anathema di Giovanni d' Alexandria contro Giovanni Filorono», *Atti della Acad. delle Scienze di Torino* 55(1919–1929), 188–194.

Ἰακώβος Βαραδαῖος

- H. G. KLEYN, *Jacobus Baradaeus, de stichter der syrische monophysitische Kirk*, Leiden 1882.
- I. ORTIZ DE URBINA, *Patrologia Syriaca*, Romae 1958, 1534έ.
- E. HONIGMANN, *Évêques et évêchés*, σποράδην.
- W. WRIGHT, *A short history of Syriac Literature*, London 1894, 85–88.
- R. DUVAL, *La littérature Syriacque*, Paris 1920³, 360έέ.
- J. P. N. LAM, *Anecdota syriaca* II (1875), 364–383 καὶ *Patrologia Orient.* 19, 228–268, Βίος Ἰακώβου.
- H. D. KLEYK, *Jacobus Baradaeus*, ὡς ἄνω, σ. 121–163, Ἐκθεσις πίστεως ὑμνιστικὴ μετὰ ὀρθόδοξου μεταφράσεως. Αἰθιοπικὴ μετάφρασις τῆς αὐτῆς ἐκθέσεως. C. H. CORNELL, *Zeit. der deutschen morgenl. Ges.* 3(1876), 417–466.

E. RICHAUDOT, *Liturgiarum Orient. Collectio II*, Parisiis 1716, Frankfurt 1847², 333–341, λατινική μετάφρασις Ἀναφορᾶς ἐκ τῆς συριακῆς.

Θεόδωρος Βόστρων

E. HONIGMANN, *Évêques et évêchés*, 157–160, 163–164.

I. B. CHABOT, *Documenta ad Origines Monophysitarum illustrandas*, Corp. Scr. Chr. Orient. 17, 94–96 συριακὸν κείμενον ἐπιστολῆς πρὸς Παῦλον, 103, 65–66, μετάφρασις αὐτοῦ.

Παῦλος Ἀντιοχείας

TIL HERMANN, «Paul von Antiochia und das alexandrinische Schisma von Jahre 575», *Zeit. für Neut. Wiss.* 27(1928), 263–304.

E. W. BROOKS, «The Patriarch Paul of Antioch and the Alexandrine Schism», *Byz. Zeit.* 30(1930), 468–476.

E. HONIGMANN, *Évêques et évêchés*, 195–205.

ΜΑΚΣΙ. II, 448–449, ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα.

I. B. CHABOT, *Documenta ad origines Monophysitarum illustrandas*, Corp. Scr. Chr. Orient. 17, 98–114, 177–179, 308–334, 293, 237–238, 283–284, 293. Συριακὸν κείμενον τῶν τεσσάρων ἐπιστολῶν καὶ τῆς Ἀπολογίας. Μετάφρασις τῶν αὐτῶν τ. 103, 68–79, 123–125, 215–233, 205, 66, 198–199, 205.

Ἰουλιανὸς Ἀλικαρνασσοῦ

R. DRAGUET, *Julien d' Halicarnasse et sa controverse avec Sévère d' Antioche sur l' incorruptibilité du corps du Christ*, Louvain 19–24.– «Julien d' Halicarnasse», *Dict. de Théol. Cath.* 8(1925), 1931–1940.– «Une pastorale antijulianiste des environs de l' anné 530», *Muséon* 10(1923), 59–89.– «Pièces de polémique anti-julianiste», *Muséon* 44(1931), 254–317, 54(1941), 59–89.

M. JEGIE, «Julien d' Halicarnasse et Sévère d' Antioche», *Échos d' Orient* 27(1925), 129–162, 257–285.

P. R. CASEY, «Julian of Halicarnassus», *Harvard Theol. Rev.* 19(1926), 206–213.

E. HONIGMANN, *Évêques et évêchés monophysites d' Asie antérieure au VIe*, Corp. Scr. Chr. Or. 127, Louvain 1951, 125–131.

H. USENER, «Zu Julian von Halikarnass», *Kleine Schriften*, Onashrück 1965, 316–333.

R. HESPEL, *Sévère d' Antioche. La polémique eintijulianiste I*, Corp. Scr. Chr. Or. 244, 6–7, 10–11, 106–209, τρεῖς ἐπιστολαὶ πρὸς Σεβῆρον, συριακὸν κείμενον. Αὐτόθι 245, 5–6, 8–9, 159–162, μετάφρασις αὐτοῦ.

E. W. BROOKS, *Historia ecclesiastica Zachariae rhetori vulgo adscripta II*, Corp. Scr. Chr. Orient. 87, 102–103, 103–104, αἱ δύο ὡς πρῶται τῶν ὡς ἦνω ἐπιστολῶν. Αὐτόθι 88, μετάφρασις αὐτῶν.

J. B. CHABOT, *Chronique de Michel le Syrien II*, Paris 1901, Bruxelles 1963², 225–226, 228–229, ὁμοίως εἰς μετάφρασιν.

R. DRAGUET, *Julien d' Halicarnasse et sa controverse avec Sévère d' Antioche* ὡς ἀνω, I^o–78°, δογματικὰ ὑποσπάσματα, συριακὸν κείμενον μετ' ἀναμεταφράσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

G. GENEBRARD, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰᾶβ εἰς τὴν λατινικὴν ἐκδοσιν Ὀριγένους, Paris 1574.

R. DRAGUET, «Un commentaire grec arien sur Job», *Rev. d' Hist. Eccl.* 20(1924), 38–65.

Ἀνδρέας Ἐγκλείστος

ΦΑΠΟΣ, *Μυριόβιβλος* 162.

M. JUDGE, *Dict. d' Hist. Géogr. Eccl.* 2, 1610-1611.

Σέργιος Γραμματικὸς

J. LEBON, *Le Monophysisme Sévérien*, Louvain 1909, 163-172.

J. LEBON. *Severi Antiocheni orationes ad Nephaium. Riusdem ac Sergii Grammatici Epistulae mutuae*, *Corp. Scr. Chr. Or.* 119, 70-73, 96-103, 145-157, 167-177. τὸ συριακὸν κείμενον τῶν τριῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Σεβήρον καὶ τῆς Ἀπολογίας. Αὐτῶθι τ. 120, ἡ μετάφρασις.

I. TORRANCT. «A theological introduction to the letters between Severus of Antioch and Sergius the Grammarian», *Ἐκκλησία καὶ Θεολογία*, 2(1981), 3(1982), 4(1983), 5(1984).

Θεμιστιος

TIL HERMANN. «Monophysitica», *Zeit. für Neut. Wiss.* 32(1933), 287-294.

E. AMANN, *Dict. de Théol. Cath.* 15(1946), 219-222.

MANSS 10,981. 117. 120. 121. II,440-441. *Doctrina Patrum* 314. PG 91,172.

Στέφανος Ἱεραπόλεως

F. DIEKAMP, *Analecta Parisica*, Roma 1938, 154-160.

Στέφανος Σοφιστής

I. B. CHABOT, *Corp. Scr. Chr. Or.* 88,151.

ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ Ζ' ΑΙΩΝΟΥ

Ὁ ζ' αἰὼν ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς κρισιμωτέρας περιόδους τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, κυρίως διότι κατ' αὐτὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ Ἄραβες διὰ τῶν κατακτήσεων εἰς τὸν Νότον καὶ τὴν Ἀνατολήν ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Σλάβοι διὰ τῶν διεισδύσεων των εἰς τὸν βορρᾶν ἐστέρησαν τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπὸ τὸ ἡμισυ τῶν ἐδαφῶν τῆς ἐντὸς ὀλίγων δεκαετιῶν καὶ τὴν κατέστησαν πτωχοτέραν· συγχρόνως δὲ προεκάλεσαν συρρίκνωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰ ἀποσπασθέντα ἐδάφη καὶ ἔστησαν ἐμπόδια εἰς τὴν περαιτέρω ἐξάπλωσίν του.

Πρὶν τὰ κατενεχθέντα πλήγματα ἐπιδράσουν ὀλοσχερῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, ἡ χριστιανικὴ γραμματεία παρουσίαζεν ἀξιόλογα προϊόντα εἰς πολλοὺς τομεῖς, ἀλλ' ἰδιαίτερος εἰς τὸν τομέα τῆς καλλιέργειας τῆς καθ' αὐτὸ θεολογίας. Ἡ ἀμφισβήτησις τοῦ χριστολόγικου δόγματος, ὡς εἶχε διατυπωθῆ ὑπὸ τῆς Δ' καὶ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, εἶχε τώρα τὴν μορφήν τοῦ μονοενεργητισμοῦ καὶ τοῦ μονοθελητισμοῦ, ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ ὁποίου συνετάχθησαν κείμενα κυρίως ὁμολογιακά, ἀλλ' ὄχι ἐκτεταμένη γραμματεία.

Οἱ καταπολεμήσαντες τὰς ἀπόψεις τῶν Μονοθελητῶν Ὀρθόδοξοι ἀνέπτυξαν σπουδαιοτάτην γραμματείαν, ἡ ὁποία καταλαμβάνει βασικὴν θέσιν εἰς τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν. Τὰς ἀπόψεις τῶν θεολόγων τούτων ἐπεκύρωσεν ἡ ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (680/681).

Οἱ Μονοφυσίται ἔχουν πλεόν ἀποκοπῆ πλήρως ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸν κορμὸν τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, γράφουν εἰς τὰς ἀνατολικὰς γλώσσας, συριακὴν, κοπτικὴν καὶ ἀρμενικὴν, ἀλλ' ὄχι εἰς τὴν ἐλληνικὴν¹. Ἀντιθέτως πρὸς αὐτοὺς οἱ Μονοθεληταὶ εἶναι Ἕλληνες, καὶ δὲν ἐπηρέασαν μὲ τὴς ἀπόψεις των εἰμὴ μόνον τοὺς ἐλληνοφώνους Μονοφυσίτας, οἱ ὅποιοι ὑφίσταντο ἀκόμη εἰς πολὺ περιορισμένους ἀριθμούς.

1. Διὰ τοῦτο δὲν ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῆς ἐλληνικῆς πατρολογίας.

Α' ΟΙ ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΑΙ

Οί ὄροι μία θέλησις καὶ μία ἐνέργεια εἶναι ἐγγενεῖς εἰς τὸν μονοφυσιτισμόν, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι κανεὶς μονοφυσίτης χωρὶς νὰ εἶναι μονοενεργήτης, ἐνῶ ἀντιστρόφως δύναται νὰ εἶναι μονοενεργήτης χωρὶς νὰ εἶναι μονοφυσίτης. Αὐτὴ ἡ σκέψις προεκάλεσε τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νέου δόγματος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἐναυσμα ἔδωσαν αἱ πολιτικαὶ ἀνάγκαι τῆς ἐποχῆς. Ὁ μονοθελητισμὸς ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς πολιτικῆς τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν θεολογικῶν συμβούλων τῶν -κατὰ τὸ πλεῖστον πατριαρχῶν- νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐπάνοδον τῶν Μονοφικιτῶν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ὁρθοδοξίας. Εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὸ δόγμα περὶ τῆς μιᾶς φύσεως ἀπὸ ὅσον ἡ νεοχαλκηδόνιος θεολογία! καὶ ἐφάνη ἀρχικῶς ὅτι ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ δεκτὸς ὑπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν.

Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (610-641) οἱ Πέρσαι ἐνήργησαν σειρὰν ἐπιθέσεων κατὰ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον εὐκόλον ἐπιτυχίαν εἰς ὅλας τὰς ἀνατολικὰς καὶ νοτιοὺς ἐπαρχίας αὐτῆς. Ὁ Ἡράκλειος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνιπωλῶν μεταξὺ τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀναλύων τὰ γεγονότα, παρετήρησεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν ἐν λόγῳ ἐπαρχιῶν, Μονοφυσῖται καὶ ξενόφωνοι κατὰ τὸ πλεῖστον, δὲν παρουσίασαν καμμίαν διάθεσιν ἀντιστάσεως κατὰ τῶν εἰσβολέων, ἀν δὲν τοὺς διευκόλυναν ἐν συζητήσει δὲ μὲ παράγοντας τοῦ δημοσίου βίου, καὶ ἰδίως μὲ τὸν Σέργιον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀνατολίτην τὸν ἴδιον, καὶ τὸν Θεόδωρον ἐπίσκοπον Φαράν, ἀνεζήτησαν καὶ ἀνεῦρον τὴν νέαν διατύπωσιν διὰ μίαν προσέγγισιν. Μία πρότασις περὶ μιᾶς θελήσεως καὶ μιᾶς ἐνεργείας, ἡ ὁποία εὐρέθη εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Μηνᾶ Κωνσταντινουπόλεως, ἐθεωρήθη κατάλληλος βάσις διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ ὅτι ὁ Χριστὸς ἔχει μὲν δύο φύσεις, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ ἐνιαῖον πρόσωπον, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ εἰμὴ μόνον μίαν θέλησιν καὶ ἐνέργειαν, τὴν «θεανδρικήν», δηλαδὴ τὴν θεανθρωπίνην. Ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς διατυπώσεως ἦτο «δύο φύσεις καὶ μία ἐνέργεια» ἢ «μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη καὶ μία ἐνέργεια».

Ἐπ' αὐτὴν τὴν τελευταίαν μορφήν ἐπετεύχθη ἡ ἐνωσις Μονοφυσιτῶν καὶ Ὁρθοδόξων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐπὶ πατριαρχείας τοῦ Κύρου τὸ 633, ὄχι ὁμῶς μὲ μόνιμα ἀποτελέσματα. Λόγω τῆς παρουσιασθείσης ἀντιδράσεως ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων εὐθὺς ἀμέσως ὁ Σέργιος ἀντὶ τοῦ ὄροι «μία

Καὶ ὡς ἐκ τούτου μακρότερον τῆς Ὁρθοδοξίας.

ἐνέργεια ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν *Ψῆφον* τὸν ὄρον «εἰς ὃ ἐνεργῶν Χριστός», ὃ δὲ πάπας Ὀνώριος, ὅστις ἐνέκρινε τὴν ἄποψιν ταύτην, προετίμησε τὸν ὄρον «μία θέλησις», τὸν ὁποῖον ἀπεδέχθη καὶ ὁ Σέργιος εἰς τὴν *Ἐκθεσιν*, τὸ 638.

Ὁ μονοενεργητισμὸς εἶναι βαρυτέρα μορφή τοῦ μονοθελητισμοῦ· διότι ἡ ἐνιαία ἐνέργεια προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην καὶ ἐνιαίαν θέλησιν, ἐνῶ ἡ ἐνιαία θέλησις δὲν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην ἐνέργειαν.

ΕΙΣΗΓΗΤΑΙ ΤΟΥ ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΙΣΜΟΥ

Ὡς ἐφάνη ἐκ τῶν ἀνωτέρω γραμμῶν, τὴν ἐπίσημον πρωτοβουλίαν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νέου χριστολογικοῦ δόγματος, τοῦ μονοενεργητισμοῦ καὶ μονοθελητισμοῦ δηλαδή, εἶχον οἱ Σέργιος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Κῦρος Ἀλεξανδρείας ἐν στενῇ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου. Ἐκεῖνος ὅμως, ὃ ὁποῖος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἠσχολήθη πρῶτος μὲ τὸ θέμα, ἰδιωτικῶς καὶ θεωρητικῶς, ἦτο ὁ Θεόδωρος.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΦΑΡΑΝ

Ὁ Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Φαράν, ἔζησε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος καὶ ἀπέθανε πιθανῶς πρὸ τοῦ 638. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος διαμορφωτὴς καὶ ὁ μεθοδικώτερος ἐπισητὴς τῆς περὶ μιᾶς ἐνεργείας ἐν τῷ Χριστῷ διδασκαλίας, συμφώνως πρὸς μαρτυρίαν παρουσιασθεῖσαν εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ Λατερανοῦ (649).

Ἐστειλε μίαν *Ἐπιστολὴν πρὸς Σέργιον Κωνσταντινουπόλεως*, ὃ ὁποῖος εἶχε ζητήσει τὴν γνώμην του περὶ τοῦ τύπου «μία ἐνέργεια» τοῦ περιλαμβανομένου εἰς τὸν Λόγον πρὸς τὸν πάπαν Βιγίλιον τοῦ πατριάρχου Μηνᾶ, γνωρίζων προφανῶς ὅτι ὁ Θεόδωρος οὗτος εἶχε μελετήσει ἤδη τὸ θέμα, πρὶν ἀπευθυνθῆ πρὸς αὐτόν. Ἐπίσης ἔγραψε μίαν *Ἐπιστολὴν πρὸς ἕνα ἄλλον Σέργιον*, τὸν ἐπίσκοπον Ἀρσινόης, τῆς ὁποίας σώζονται ἀποσπάσματα. Πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀπόψεών του κατήρτισε *Σύλλογὴν πατερικῶν χωρίων*, τὴν ὁποίαν καὶ ὑπεμνημάτισεν καὶ τῆς ὁποίας σώζονται μικρὰ ἀποσπάσματα.

Ὁ Μάξιμος Ὁμολογητὴς γνωρίζει ἔργον *Περὶ οὐσίας καὶ φύσεως, ὑποστάσεώς τε καὶ προσώπου* τοῦ ἐπισκόπου Θεοδώρου², τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἦτο συστηματικὸν σύγγραμμα καὶ νὰ εἶχε γραφῆ πρὸ τῶν ἄλλων μνημονευομένων κειμένων του. Ὁ Elef ταυτίζει τὸν Θεόδωρον Φαράν μὲ τὸν Θεόδωρον Ραῖθηνόν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ταυτίζει καὶ τὸ μόλις μνημονευθὲν ἔργον *Περὶ οὐσίας* μετὰ τῆς *Προπαρασκευῆς* τοῦ Ραῖθηνοῦ, αὐτὴ δὲ ἡ ἄποψις τείνει νὰ ἐπικρατήσῃ μετὰ τῶν πατρολόγων, καθ' ὅσον μάλιστα ἐπισημαίνονται εἰς μὲν τὸν Ραῖθηνόν μονοενεργητικὰ στοιχεῖα, εἰς δὲ τὸν Φαρανίτην νεοχαλκηδονικά. Ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει ὁ νε-

2. Πρὸς Μαρίνον, 91,136.

οχαλκηδόνιος μοναχός τῆς Ραϊθούς κατέστη ἐν καιρῷ ἐπίσκοπος τῆς γειτονικῆς πόλεως τοῦ Φαράν καὶ ἀνεδείχθη εἰς ἀρχηγέτην τῆς μονοενεργητικῆς αἰρέσεως. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον τὰ συγγράμματα τοῦ Φαρανίτου ἔχουν ἀπολεσθῆ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταχυρωθῆ ἐπαρκῶς ἡ ὑπόθεσις αὐτῆ· διότι τὰ λεξίδια, ἀποχωριζόμενα τῶν συμπραζομένων καὶ τοῦ ὄλου πλαισίου τῶν οἰκείων συγγραφῶν, δὲν δύνανται ν' ἀποτελέσουν σταθερὰν βάσιν διὰ τοιοῦτου εἴδους ὑποθέσεις.

Ὁ Θεόδωρος Φαράν κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς 5' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἔργα του παρεμερίσθησαν καὶ ἐχάθησαν· ἂν ὁ Ραϊθηνός ἦτο τὸ αὐτὸ πρόσωπον μετὰ τοῦ Φαρανίτου, θά εἶχε χαθῆ καὶ ἡ Προπαρασκευὴ αὐτοῦ.

Ὁ Φώτιος³ παρουσιάζει ἔργον ἐνὸς Θεοδώρου *Περὶ βιβλίου Διονυσίου*, λέγων ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀνασκευάζει τὰ τέσσαρα ἐπιχειρήματα τὰ προβαλλόμενα καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατὰ τῆς γνησιότητος τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου παραδιδομένων συγγραμμάτων, τὰ ὅποια εἶναι· α) πῶς οἱ μετέπειτα πατέρες μέχρι καὶ τοῦ ε' αἰῶνος δὲν ἀναφέρουν καθόλου τὰ συγγράμματα ταῦτα, β) πῶς ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας δὲν τὰ μνημονεύει εἰς τοὺς καταλόγους πατερικῶν συγγραμμάτων τοὺς ὁποίους κατήρτισεν, γ) πῶς ἐξηγεῖται τὸ ὅτι τὰ συγγράμματα αὐτὰ ἀπῆχον μεταγενεστέρως παραδόσεις, δ) πῶς εἶναι δυνατόν ν' ἀναφέρουν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰγνατίου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος Φαράν παραθέτει ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου, θεωρεῖται πιθανόν ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου αὐτοῦ τοῦ ἰδίου.

ΣΕΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Σέργιος, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους⁴ «Συρογενῆς καὶ γονέων Ἰακωβιτῶν», ἀφοῦ ὑπηρέτησεν ὡς διάκονος καὶ διευθυντῆς γηροκομείου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξελέγη πατριάρχης τὸ 610, ἐπὶ βασιλείας τοῦ Φωκᾶ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θωμᾶ, ἀλλὰ μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ὁ Ἡράκλειος, κατέστη σύμβουλος καὶ ὁδηγητῆς του εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα. ἔμεινε δὲ ἀφωσιωμένος εἰς αὐτὸν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Προσέφερον ἄμεσον καὶ ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν εἰς τὸ κράτος κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς πρωτεύουσας ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Περσῶν. καθ' ὃν χρόνον ἡ ἄμυνα εἶχε σχεδὸν καταρρεύσει. Ἠγήθη τῆς λιτανείας μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, ἐνεψύχωσε τὸν λαὸν καὶ τοῖς πολεμιστάς, ἴσως ἔδωκε κάτι περισσότερον ἀκόμη· διὸ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Πισίδου θεωρεῖται σωτὴρ τῆς πόλεως κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Πολλοὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν τὴν σύνταξιν τοῦ *Ἀκαθίστου Ὕμνου*, μετὰ βασιμῶν τεκμηρίων, ἀλλ' ἂν τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον, τὸ δεῦτερον προοίμιον τοῦ ὕμνου τούτου, δηλαδὴ τὸ «τῆ Ὑπερμάχῳ στρατηγῶ», εἶναι πράγματι ἰδικόν του. Ἐδεί-

κνυεν ιδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν κατοχύρωσιν τῆς τιμῆς πρὸς τὴν Θεοτόκον, ἐξ οὗ καὶ κατὰ τὸ 620 ὄρισε νὰ ἑορτάζεται ὡς κυρία ἑορτὴ εἰς τὰς Βλαχέρνας ἢ ἐπέτειος τῆς εἰς αὐτὰς καταθέσεως τῆς ἐσθῆτος τῆς Θεοτόκου.

Καταγόμενος ἀπὸ τὴν εἰς τὸ ἔλεος τῶν Περσῶν εὕρισκομένην τότε Ἀνατολήν, ἀντελαμβάνετο καλῶς τὸ πρόβλημα τῆς φυλετικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνθέσεως τῶν πληθυσμῶν τῆς αὐτοκρατορίας· διὸ ἀπὸ τοῦ 618 καὶ ἐξῆς συνειργάσθη μὲ τὸν Κῦρον ἐπίσκοπον Φάσιδος καὶ τὸν Θεόδωρον ἐπίσκοπον Φαράν, διὰ τὸν καθορισμὸν τρόπου συνεννοήσεως μετὰ τῶν Μονοφυσιτῶν, ὥστε νὰ βοηθηθῇ ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἐνότητος. Ἐκτοτε ὅλαι αἱ πρωτοβουλίαι διὰ τὰς σχετικὰς συνεννοήσεις ἐτέλουν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν καὶ ἐμπνευσίν του. Ὡς εἶδομεν, τὴν βᾶσιν ἀνεζήτησεν εἰς τὸν Λόγον τοῦ πατριάρχου Μηνᾶ πρὸς τὸν Βιγίλιον, ὁ ὁποῖος ὁμῶς εἰς τὴν 5^η Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐθεωρήθη πλαστογραφημένος.

Τὸ 633 διηύθυνεν αὐτοπροσώπως τὰς διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώσεως τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν Βυζαντινὴν καὶ παρηκολούθησε μὲ προσοχὴν τὰς προσπάθειαι τοῦ Κύρου διὰ τὴν ἐνωτικὴν συμφωνίαν μὲ τοὺς Μονοφυσίτας τῆς Αἰγύπτου. Λόγω τῶν ἀντιδράσεων, τὰς ὁποίας προέβαλον οἱ Ὀρθόδοξοι μὲ ἐξάρχοντα τὸν Σωφρόνιον, ἐτροποποίησε τὴν ἀρχικὴν διατύπωσιν περὶ «μιας ἐνεργείας» καὶ τὴν ἀντικατέστησε μὲ τὸ ἐνιαῖον «ἐνεργοῦν πρόσωπον», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βεβαίως οὐσιωδῶς εἶναι τὸ ἴδιον, τὴν δευτέραν δὲ αὐτὴν διατύπωσιν συμπεριέλαβεν εἰς τὴν Ψῆφον, ἐκδοθεῖσαν πρὸς τὸ τέλος τοῦ 633. Ὁ πάπας Ὀνώριος λαβὼν δι' ἐπιστολῆς τὴν Ψῆφον, ἀπεδέχθη κατ' ἀρχὴν τὸ περιεχόμενον αὐτῆς.

Ἄλλ' ἐπειδὴ αἱ ἀντιδράσεις ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς συνεχιζόντο, ὁ Σέργιος συνέταξε νέον κείμενον, τὴν λεγομένην Ἐκθεσιν⁵, προβάλλουσαν ἀντὶ τῆς μίας ἐνεργείας τὴν μίαν θέλησιν· αὕτη δὲ δύο ἔτη μετὰ τὴν σύνταξιν αὐτῆς, κατόπιν συνεννοήσεως καὶ μὲ τὸν Ὀνώριον, ἐξεδόθη ὡς διάταγμα τοῦ Ἡρακλείου τὸ 638. Τὸν Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Σέργιος ἐξέδωσε συνοδικὴν ἀπόφασιν ἐγκρίνουσαν τὴν Ἐκθεσιν καὶ καταδικάζουσαν τοὺς ἀπορρίπτοντας αὐτήν. Ἀπέθανε μετὰ τινὰς ἑβδομάδας.

Ὡς ἐφάνη ἐκ τῶν ἀνωτέρω, τὰ κείμενα τοῦ Σεργίου εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν ὁμολογιακὰ καὶ ἐπιστολιμαῖα, ἐξ αὐτῶν δὲ σώζονται ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὰς ἀπόψεις καὶ τὸν τρόπον σκέψεως αὐτοῦ. Γὰρ παρὶ τῶν ποιητικῶν τοιῶν συνθέσεων θὰ ἐξετασθοῦν εἰς τὸ τμήμα περὶ ὕμνογραφίας.

ΚΥΡΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ὁ Κῦρος διεδραμάτισεν ἀξιόλογον ρόλον εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς διακοσιετοῦς προσπάθειαι πρὸς ἐπανασύνδεσιν τῶν Μονοφυσιτῶν μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὁ αὐτοκάτωρ Ἡράκλειος κατὰ τὰς περιο-

5. Ὁ ἴδιος ὁ Ἡράκλειος βεβαιώνει ὅτι συντάκτης τῆς Ἐκθέσεως εἶναι ὁ Σέργιος. F. DÖLGER, *Regesten* 215.

δειάς του, τὰς ὁποίας ἐπραγματοποιεῖ διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, τὸν συνήντησεν εἰς τὴν Φάσιν τῆς Λαζικῆς, ὅπου ἦτο ἐπίσκοπος, τὸ 626, συνεζήτησεν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ τελικῶς τὸν ἐπεισεν ἐπὶ τοῦ προτεινομένου ὑπὸ τοῦ Σεργίου καὶ Θεοδώρου σχεδίου περὶ «μῆς ἐνεργείας», ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἔλαβεν ἐπιστολὰς ἐκ μέρους τοῦ Σεργίου.

Μετ' ὀλίγον χρόνον ἐχρησιμοποιήθη εἰς καιρίαν θέσιν, γενόμενος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας τὸ 631, εἰς ἀντικατάστασιν Γεωργίου τοῦ Α' (621–630), εἴτε ἀποθανόντος εἴτε ἀπομακρυνθέντος τῆς θέσεως του ὡς ἀκαταλλήλου διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς νέας πολιτικῆς. Πλὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος ἀνέλαβε καὶ πολιτικὰ καθήκοντα ὡς διοικητῆς τῆς Αἰγύπτου, εἶναι δὲ γνωστὸς εἰς τὰς ἀραβικὰς πηγὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλ Μακουκάς, ἦτοι ὁ Καυκάσιος. Ἐδοκίμασεν ἐν ἀρχῇ ἄφατον λύπην, βλέπων ὅτι ἐκ τῶν ἑξ ἑκατομμυρίων κατοίκων τῆς Αἰγύπτου μόνον αἱ ἑξακόσθαι χιλιάδες ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἐνῶ οἱ λοιποὶ ἦσαν Μονοφυσῖται μὲ ἴδιον πατριάρχην, διὸ καὶ ἐτέθη μὲ ζῆλον ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς συμφιλιώσεως. Συγκαλέσας τὸ 633 σύνοδον Ὀρθοδόξων καὶ Μονοφυσιτῶν ἡγετῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τοὺς ἐπεισε νὰ ὑπογράψουν ἐνωτικὴν ὁμολογίαν πίστεως ἑξ ἐννέα σημείων, τὴν ὁποίαν ἱκανοποιήθη ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τούτου, ὥστε ἔγραψεν ἀμέσως εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν Σέργιον ὅτι ἡ Αἴγυπτος εἰρήνευσε καὶ δὲν ὑπάρχουν πλέον αἰρετικοὶ εἰς αὐτήν.

Ἄλλ' ἡ πρώτη αὐτῆ ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ἐπιτολαία. Κύριον σημεῖον τῆς συμφωνίας ἦτο ἡ φράσις «τὸν αὐτὸν ἕνα Χριστὸν καὶ Υἱὸν ἐνεργοῖντα τὰ θεοπρεπῆ καὶ ἀνθρώπινα μὲ θεανδρικῆ ἐνεργείᾳ»⁶. Ἡ ἐκ τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου εἰλημμένη φράσις «θεανδρικὴ ἐνέργειᾳ», καὶ δὴ «μία», ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς ὑπογράφοντας Μονοφυσίτας νὰ ἰσχυρίζωνται ὅτι δὲν ἐκοινώνησαν αὐτοὶ μὲ τὴν Χαλκηδόνα, ἀλλ' ἡ Χαλκηδὼν ἐκοινώνησε μετ' αὐτῶν. Παρὰ ταῦτα ὁ Κόπτης πατριάρχης Βενιαμὴν καὶ πολλοὶ Κόπται ἐπίσκοποι, προβλέποντες τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, εἶχον ἤδη ἀπομακρυνθῆ εἰς τὴν Ἄνω Αἴγυπτον καὶ δὲν ἐδέχοντο οὔτε νὰ ἴδουν κἄν τὸν Κῦρον εἰς τὰς θέσεις τῶν οὗτος ἐτοποθέτησεν ἄνδρας ἐκ τῶν προσχωρησάντων εἰς αὐτόν.

Ἐκ τῆς πλευρᾶς τῶν Ὀρθοδόξων παρατηρήθη ἀνένδοτος ἐπίθεσις κατὰ τῆς συμφωνίας, ἰδίως δὲ ὑπὸ τῶν διασῆμων μοναχῶν Σωφρονίου καὶ Μαξίμου, οἱ ὁποῖοι, εὐρεθέντες εἰς τὴν Αἴγυπτον πρὸς πρόληψιν αὐτῆς τῆς ἐξελίξεως, κατεπολέμησαν τὸσον πολὺ τὴν ἔνωσιν, ὥστε αὕτη, μολονότι ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῶν διασημοτέρων ἡγετῶν τῆς ἐποχῆς, δὲν εὐδωθή. Ὁ Ἡράκλειος κατὰ συμβουλὴν τοῦ Σεργίου ὑπεχώρησεν εἰς ἄλλην θέσιν, ἡ ὁποία διευτυπώθη εἰς τὴν Ἐκθεσιν, τὴν τῆς μῆς θελήσεως.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 639 ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁ ἀραβικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν Ἀμρού καὶ ἤρχισε νὰ καταλαμβάνῃ τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς αἰγυπτιακὰς πόλεις. Ὁ Κῦρος καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸν στρατὸς τοῦ Βυζαντίου

ἠγωνίσθησαν γενναίως, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον νὰ ἀναχαιτίσουν τοὺς εἰσβολεῖς, διότι ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἦτο διεσκορπισμένος εἰς πολλὰς φρουράς, αἱ ὁποῖαι ἀπεμονώθησαν, δεδομένης καὶ τῆς ἀδιαφορίας τῶν Μονοφυσιτῶν περὶ τῆς ἀμύνης. Ὁ Κῦρος μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ προτείνῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα νὰ δεχθῆ τὴν πληρωμὴν φόρου εἰς τοὺς Ἄραβας, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ, δυσηρεστημένος ἀπὸ τὰς ἀποτυχίας τοῦ πατριάρχου εἰς τὸν πολεμικὸν τομέα, τὸν ἐξώρισε. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου οὗτος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου τὸν Νοέμβριον τοῦ 641 ὑπέγραψε συμφωνίαν παραδόσεως τῆς χώρας εἰς τοὺς Ἄραβας καὶ ἀπέθανε τὸ ἐπόμενον ἔτος.

Πλὴν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐνωτικῆς συμφωνίας σώζονται καὶ τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ Κύρου πρὸς τὸν Σέργιον.

ΟΙ ΣΥΝΕΧΙΣΤΑΙ ΤΟΥ ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΙΣΜΟΥ

Ἡ ἰσχνὴ γραμματεία τῶν Μονοθελητῶν συνεχίσθη ἐπὶ τινα ἔτη μὲ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Μετὰ τὴν 5' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (681) οἱ μόνον ἐναπομείναντες Μονοθεληταὶ ἦσαν οἱ περὶ τὴν Μονήν Μάρωνος ἐπὶ τοῦ Λιβάνου Ὅρους, λεγόμενοι ἔκτοτε Μαρωνῖται, οἱ ὁποῖοι σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεξετάθησαν. Ἡ γραμματεία ὁμῶς τούτων ἦτο συριακῆ.

ΠΥΡΡΟΣ Α' ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἀνέλαβε τὴν πατριαρχεῖαν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σεργίου, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 638 καὶ βεβαίως ἐτάχθη εὐμενῶς ὑπὲρ τῆς Ἐκθέσεως⁷. Ἀπολαύων τῆς εὐνοίας τῆς βασιλίσσης Μαρτίνης, ἡ ὁποία ἐκυβέρνησε τὸ κράτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου τῆς Ἡρακλείου, ἀπεμακρύνθη τῆς ἑδρας, ὅταν ἔχασε καὶ αὐτὴ τὸν θρόνον τῆ ἐνεργείᾳ τοῦ νέου αὐτοκράτορος Κωνσταντος Β', τὸ 641. Ἐξορισθεὶς εἰς τὴν Β. Ἀφρικὴν, εἶχε διάλογον περὶ τῶν θελήσεων τοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ Μαξίμου εἰς τὴν Καρχηδόνα, τὸ 645, κατόπιν τοῦ ὁποίου ἐσημείωσε στροφὴν πρὸς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὴν Ρώμην, παρὰ τὴν στροφὴν του καὶ τὴν ρητὴν ἀποδοκίμασίαν τῆς μονοθελητικῆς διδασκαλίας, ὁ πάπας Θεόδωρος τὸν ἀφώρισε καὶ ἡ Σύνοδος Λατερανοῦ, 649, ἐπανάλαβε τὴν καταδίκην. Ἐπειτα προέτεινεν εἰς τὸν νέον πάπαν Εὐγένιον Α' νέαν διατύπωσιν τῆς πίστεως, ἐνωτικῆς χροιάς, ἡ ὁποία ὁμῶς δὲν εὐωδώθη. Τὸ 654 ἀνέλαβε πάλιν τὴν πατριαρχεῖαν Κωνσταντινουπόλεως δι' ὀλίγους μόνον μῆνας, ἀπέθανε δὲ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

Κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς 5' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὁποία ἐγνώριζεν ἐξ βίβλους περιλαμβανούσας συγγράμματα τοῦ Πύρρου καὶ καταγεγραμμένας κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ χειρὸς του. Μεταξὺ τῶν ἔργων του ἦτο καὶ *Τόμος πολύστιχος*, τὸν ὁποῖον συνέταξεν εὐθὺς μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἑδραν

7. Οἱ ἐν Ρώμῃ εἶχον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ συντάκτης τῆς Ἐκθέσεως, ἐνώ, ὡς εἶδομεν, ἦτο ὁ Σέργιος.

καὶ ἀπηύθυνε πρὸς Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν μὲ ἐπιδίωξιν νὰ τὸν μετα-
πείσῃ.

Σῶζονται σήμερον ἀπόσπασμα τῆς *Συνοδικῆς ἀποφάσεως*, διὰ τῆς ὁποίας ἐνέκρινε τὴν Ἐκθεσιν, ἀπόσπασμα *Ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην Α'* καὶ ἀπόσπασμα τοῦ *Λογματικοῦ Τόμου* αὐτοῦ. Ὁ *Διάλογος Μαξίμου καὶ Πύρρου* ἔχει διατηρηθῆ βάσει ἐστενογραφημένων πρακτικῶν.

ΠΑΥΛΟΣ Β' ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Οἰκονόμος τῆς Ἁγίας Σοφίας, διεδέχθη τὸν Πύρρον Α', ὅταν αὐτὸς ἀπε-
μακρύνθη ἀπὸ τὴν ἄδραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Κωνσταντος
Β', τὸ 641, ὅτε ἀπέστειλε πρὸς τοὺς λοιποὺς πατριάρχας ἐπιστολὴν ἐπὶ τῇ
ἐνθρονίσει του, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν μόνον ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Θε-
οδώρου Ρώμης⁸. Τὸ 647 συνεκάλεσε σύνοδον ἐνδημοῦσαν ἐν Κωνσταν-
τινουπόλει, ἡ ὁποία ἀπεδέχθη μονοθελητικὸν ὄρον, ἀποσταλέντα μετὰ
συνοδικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πάπαν Θεόδωρον, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον
ἀπέρριψε τοῦτον πειθόμενος εἰς τὸν Μάξιμον, ἀλλὰ καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν
Παῦλον παρανετικὴν πρὸς ἐπάνωδον εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἐπιστο-
λὴν. Ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Παύλου ἦτο μονοθελητικοῦ χαρακτή-
ρος, ὁ πάπας ἀνεθεμάτισεν τοῦτον, αὐτὸς δὲ εἰς ἀντίποινα ἔλαβε μέτρα εἰς
βάρος τοῦ παπικοῦ ἀποκρισίου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Μαρτίνου,
μετέπειτα πάπα καὶ αὐτοῦ.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντα Β' νὰ ἐκδώσῃ
νέον διάταγμα, τὸν *Τύπον*, τὸν ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης συνέτα-
ξεν, ἀπαγορεύοντα νὰ γίνεταί λόγος περὶ μιᾶς ἢ δύο θελήσεων καὶ ἄρα
ἦτο κρυπτομονοθελητικόν. Ἡ Σύνοδος Λατερανοῦ, συνελθοῦσα τὸ 649
ὑπὸ τὸν Μαρτίνον κατεδίκασεν ὄχι μόνον τὴν Ἐκθεσιν καὶ τὸν *Τύπον*,
ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμπνευστὰς καὶ συντάκτας αὐτῶν Σεργιον, Πύρρον καὶ
Παῦλον.

Τὸ 650 ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν *Πρὸς Ἀρμενίους* ὑπὲρ ἐνώσεως αὐτῶν μὲ
τὴν Ὄρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἀπολεσθεῖσαν.

Ἡ 5' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος γνωρίζει μίαν συλλογὴν *Ἐπιστολῶν* τοῦ
Παύλου, ὡς καὶ τρεῖς *Τόμους προσφωνητικοῦς* πρὸς τὸν αὐτοκράτορα
Κωνσταντα Β' ὑπὲρ τῆς μιᾶς θελήσεως⁹.

ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

Ὁ Μακάριος ἐξελέγη ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριάρχης Ἀντιοχείας τὸ
650, κατὰ τινὰ δὲ πληροφορίαν ἀπέθανε μετὰ ἐξαετίαν, πρὶν προλάβῃ νὰ
μεταβῆ εἰς τὴν θέσιν του, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀνακριβές, καθ' ὅσον μαρτυ-
ρεῖται ὅτι *οὗτος* κατεῖχε τὸ ἀξίωμά του ἐπὶ τριακονταετίαν μέχρι τοῦ 685.
Παρέστη εἰς τὴν Σύνοδον Κωνσταντινουπόλεως τὸ 680 ἐπικεφαλῆς
κληρικῶν καὶ μοναχῶν τῆς μονοθελητικῆς μερίδος τῆς Συρίας καὶ ὑπε-

8. MANSI 10,702-706. PL
87,75-82.

9. MANSI 11,560.

στήριξεν εἰς αὐτὴν τὰς μονοθελητικὰς ἀπόψεις. Κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν αὐτῆς ὑπέβαλε ὁμολογίαν πίστεως καὶ ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος ἐδήλωσεν ὅτι ἀποδέχεται «μίαν θεανδρικήν ἐνέργειαν».

Ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν πατερικὴν κατοχύρωσιν τοῦ μονοθελητισμοῦ, εἶχε συλλέξει πλῆθος χωρίων, τὰ ὅποια καὶ ὑπεμνημάτισεν, ἡ δὲ ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐγνώριζε τρεῖς τόμους μὲ τοιαῦτα χωρία, τῶν ὁποίων τὴν ἐξήγησιν ἀπέρριψε. Ὁ Μακάριος παρουσίασεν εἰς τὴν σύνοδον ταύτην δύο ἀκόμη κώδικας καὶ ἓν τετράδιον μὲ κείμενά του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν εἰς *Λόγος προσφωνητικὸς εἰς τὸν Κωνσταντῆ Β'* καὶ μία *Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν μοναχὸν καὶ πρεσβύτερον Λουκᾶν*.

ΑΛΛΟΙ ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΑΙ ΚΑΙ ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ

Ὁ Σεβηριανὸς ἀρχικῶς ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ ὑπέβαλε τὸ 634 εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἡράκλειον *Χάρτην*, εἶδος ὁμολογίας ὑπὲρ τοῦ μονοθελητισμοῦ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Ἀθανάσιος προσεχώρει ἤδη εἰς τὰς ἀπόψεις τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς. Τὸν ἀπολεσθέντα αὐτὸν χάρτην ἀνεσκείασεν ὁ Εὐβουλος Λύστρων διὰ τοῦ *Λόγου πρὸς τὸν χάρτην Ἀθανασίου τοῦ ψευδοεπισκόπου*, τοῦ ὁποίου ἀπόσπασμα ἐκτενὲς σώζεται¹⁰.

Ὁ ΠΕΙΡΟΣ Β ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (654–665) ἐξέδωσε *Συνοδικὴν ἀπόφασιν* κατὰ Μαξίμου καὶ τῶν συνοδῶν αὐτοῦ Ἀναστασίων, ἔγραψε δὲ μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πάπαν Βιταλιανόν. Εἶχε προτείνει συμβιβαστικὴν τροποποίησιν τοῦ Τύπου, καθ' ἣν ὁ Χριστὸς εἶχε συγχρόνως δύο καὶ μίαν θελήσεις· δύο μὲν κατὰ τὴν διάκρισιν τῶν φύσεων, μίαν δὲ κατὰ τὴν εἰς ἓν πρόσωπον ἔνωσιν αὐτῶν.

Εἰς τὸν Ὁδηγὸν τοῦ Ἀναστασίου¹¹ γίνεται λόγος περὶ ἐορταστικῆς ἐπιστολῆς ἐπισκόπου τῶν Θεοδοσιανῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἰς τὸ παρατιθέμενον δὲ σχόλιον λέγεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ. Ἐὰν καὶ ἡ μαρτυρία αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς, πάντως τοῦ Ἰωάννου σώζονται δύο *Ἐορταστικαὶ ἐπιστολαὶ*.

Τοῦ ΣΕΡΙΠΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ σώζεται μία *Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπαν Θεόδωρον*. Ὁ ρήτωρ καὶ συνοδικάριος τοῦ πατριάρχου Παύλου Β' ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ προέβαλε δύο *Ἀπορίας* κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ μονοθελητισμοῦ τὰς ὁποίας γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς ἀπαντήσεις τοῦ Μαξίμου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Υ. GRUMMEL, «Recherches sur l'histoire du monothélisme», *Échos d'Or.* 27(1928), 6–16, 257–277, 28(1929), 29–34, 272–282, 29(1930), 401–443.

Μ. J. GIE, «Monothélisme», *Dict. de Théol. Cath.* 10,2(1929), 2307–2323.

10. *Doctrina patrum.* 141–142.

11. Ὁδηγός 15.

Θεόδωρος Φαράν

- MANSI, 10, 957-961. 11,567έξ. Ἐκκοσπασματα ἀπὸ Λόγον πρὸς Σέργιον Ἀρσινόης. 10,960έξ. 11,509. 572. Ἐκκοσπασματα ἀπὸ Συλλογὴν χωρίων.
 V. GRUMEL, «Recherches sur l'histoire de monothélisme», *Échos d'Ori.* 27(1928), 259έξ.
 M. RICILARD, *Dict. de Théol. Cath.* 15(1946), 282-284=*Opera Minora* I, σ. 9.
 W. EILERT, «Theodor von Pharan und Theodor von Raithu», *Theol. Lit. Zeit.* 76(1951), 67-76.- *Der Ausgang der altkirchliche Christologie, Eine Untersuchung über Theodor von Pharan und seine Zeit.* Berlin 1957.

Σέργιος Κωνσταντινουπόλεως

- MANSI, 11,525-528. 10,972-976. Ἐπιστολαὶ α' καὶ β' πρὸς Κῆρον.
 MANSI, 11,529-537. Ἐπιστολὴ πρὸς πᾶπαν Ὀνώριον, συμπεριλαμβάνουσα τὴν Ψῆσον.
 MANSI, 10,992-997. Ἐκθεσις.
 M. I. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριρχικοὶ Πίνακες*, 238έξ.
 V. GRUMEL, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, ἄρ. 279-293.
 J. L. VAN DIETEN, *Geschichte der Patriarchen von Sergius I bis Joannes VI (619-715)*. Amsterdam 1972, 1-56.

Κῦρος Ἀλεξανδρείας

- HEFLE, LECLERCQ, *Histoire des Conciles* 3, 333-343.
 V. GRUMEL, «Recherches sur l'histoire du Monothélisme», *Échos d'Orient* 28(1929), 19-34.
 ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΕΛ. ΑΝΤΩΝΗ, *Ὁ Κῦρος Ἀλεξανδρείας καὶ οἱ Κόπται*. Θεσσαλονίκη 1959.
 MANSI, 11,564-568. Ἐνωτικὴ Συμφωνία. 11,560-561, 561-564 καὶ 10,1004-1005, τρεῖς ἐπιστολαὶ πρὸς Σέργιον.

Πύρρος Α' Κωνσταντινουπόλεως

- V. GRUMEL, *Les Regestes du Patriarcat de Constantinople*, 294-298.
 M. KRITZ, «Martin I und Maximus Confessor», *Hist. Jahrbuch* 38(1917), 213-236, 429-458.
 J. L. VAN DIETEN, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I bis Joannes VI (610-715)*, Amsterdam 1972, 57-75.
 MANSI, 10,1001-1004, ἀπόσπασμα Συνόδ. Ἀποφάσεως. 11,581, ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς πρὸς πᾶπαν Ἰωάννην. 10,988. 11,572, ἀπόσπασμα δογματικοῦ τόμου.
 PG 91,288-353, Διάλογος Πύρρου καὶ Μαξίμου.

Παῦλος Β' Κωνσταντινουπόλεως

- HEFLE, LECLERCQ, *Histoire des Conciles*, 3,398-400, 428-432.
 V. GRUMEL, *Les Regestes du Patriarcat de Constantinople*, 299-301.
 J. L. VAN DIETEN, *Geschichte der Patriarchen*, ὡς ἄνω σ. 76-103.
 MANSI, 10,1020-1026, ἐπιστολὴ πρὸς πᾶπαν Θεόδωρον. 10,1029-1032. Τίτλος. PG 87,91-99, ἐπιστολὴ πρὸς πᾶπαν Θεόδωρον.

Μακάριος Ἀντιοχείας

- J. RISSBERGER, *Das Glaubensbekenntnis des Patriarchen Makarius von Antiochien*. Offenbach 1940.

MANSI, II, 349–360, Ὁμολογία πίστεως. II, 359–388. 511–526, ἀποσπάσματα.

Πέτρος Β΄ Κωνσταντινουπόλεως

PG 90, 169–172. Συνοδική ἀπόφασις.

MANSI, II, 572–573. Ἐπιστολή πρὸς Βιταλιανὸν ἀποσπασματικῶς.

Ἰωάννης Ἀλεξανδρείας

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Zurnal* 1910, Δεκέμβριος, 509–522, δύο φαρμακικαὶ ἐπιστολαί.

Σέργιος Κύπριος

J. L. VAN DIEËN, *Geschichte der Patriarchen von Sergius I bis Joannes VI (610–715)*, Amsterdam 1972, 82έ.

MANSI, 10, 913–916. Ἐπιστολή πρὸς παπᾶν Θεόδωρον.

Θεόδωρος Διάκονος

P. SHERWOOD, *An annotated date-list of the works of Maximus Confessor*, 51–52.

PG 91, 2116–228. αἱ Ἀπορίαι μετὰ τῶν ἀπαντήσεων.

Β' ΟΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Μονοθελήτας οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι τῆς ἐν προκειμένῳ ἐποχῆς ὑπῆρξαν εὐρείας πνευματικῆς δραστηριότητος καὶ γενικῆς προβολῆς, ἰδίως οἱ δύο ἐπισημότεροι ἐξ αὐτοῦ Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων καὶ Μάξιμος Ὁμολογητής. Ἐννοεῖται ὁμως ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων τῆς ἐποχῆς θὰ ἐξετασθοῦν εἰς εἰδικωτέρους τομεῖς τῆς γραμματείας.

ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

Ὁ Μάξιμος, ὁ σφοδρότερος τῶν πολεμιῶν τοῦ Μονοθελητισμοῦ, ἀνεδείχθη εἰς ἓνα τῶν διαιπρεπεστέρων θεολόγων ὄλων τῶν ἐποχῶν. Εἶναι δύσκολον νὰ εὐρεθῆ ἄλλος θεολόγος ὁ ὁποῖος νὰ ἐπηρέασε περισσότερο τὴν πορείαν τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου θεολογίας ἀπὸ αὐτόν.

ΒΙΟΣ

Ὁ ἀρχαῖος *Βίος Μαξίμου*¹, συντεταγμένος ἀπὸ θαυμαστήν του περὶ τὸ 680, παρέχει πολὺ ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις περὶ τῶν κινήσεων τούτου, ἀλλ' ἀφήνει οὐσιωδῶς ἀκάλυπτον τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν, ὅπως βεβαίως πράττουν καὶ τέσσαρα ἄλλα ἀποσπασματικά βιογραφικὰ κείμενα καὶ ἡ *Ἐξήγησις τῆς Κινήσεως*, ἧτοι ἡ ἔκθεσις περὶ τῆς δίκης αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει².

Εἶναι πάντως γνωστόν ὅτι ἐγεννήθη τὸ 580 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς ἐπιφανῆ οἰκογένειαν, ὅτι ἔλαβε τὴν συνήθη εἰς τοὺς ἀποβλέποντας νὰ καταλάβουν δημοσίαν θέσιν ἢ ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα ἐγκυκλοπαιδικὴν μόρφωσιν καὶ ὅτι ἐπεδόθη ἰδιαιτέρως εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ὀρθοδοξίας. Ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (610–641) προσελήφθη ὡς ἀρχιγραμματεὺς, «ὕπογραφεὸς πρῶτος τῶν βασιλικῶν ὑπομνημάτων»³. Ἄν καὶ δὲν παρέμεινεν ἐπὶ πολὺ χρόνον εἰς τὴν θέσιν ταύτην, διετήρησεν ἐπὶ μακρὸν στενὰς σχέσεις καὶ ἀλληλογραφίαν μετὰ κυβερνητικὰ πρόσωπα.

Παραιτηθεὶς τοῦ ἀξιώματος μετ' ὀλίγα ἔτη, ἐγκατέλειψε τὸν κόσμον καὶ ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον, ἀλλ' εἶναι πολὺ μικρὰ ἡ πιθανότης ὅτι συνέμνησε τότε ἐν Παλαιστίνῃ μετὰ τὸν Σωφρόνιον, μετέπειτα πατριάρχην Ἱεροσολύμων, τὸν ὁποῖον πράγματι ἀποκαλεῖ προϊστάμενον, πατέρα καὶ

1. PG 90,57–110.

2. ΕΠΙΦΑΝΟΝΙΟΣ, *Materialy*, 1–25. Ἡ *Ἐξήγησις* ἐν PG 90,109–127.

3. *Bios*, PG 90,72.

διδάσκαλον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἠσκήτευσεν εἰς μονὴν τῆς ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου κειμένης Χρυσουπόλεως, τῆς ὁποίας κατέστη ἐν καιρῷ καὶ ἡγούμενος. Ἐκεῖ ἀπέκτησε μαθητὴν τὸν Ἀναστάσιον, ὁ ὁποῖος τὸν ἠκολοῦθησεν ἔπειτα διὰ βίου.

Ἡ περσικὴ ἀπειλὴ εἶχε δημιουργήσει κρίσιμον διὰ τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν κατάστασιν. Ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν οἱ Πέρσαι ἐνεφανίζοντο εἰς τὴν ἐναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀκτῆν, φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ μίαν εἰσβολὴν των εἰς τὴν Χρυσούπολιν ὁ Μάξιμος ἠναγκάσθη νὰ ἀποσυρθῆ μετὰ των μαθητῶν του νοτιώτερον εἰς τὴν Κύζικον, τὸ 624, ὅπου διέμεινεν εἰς τὴν ἐκεῖ λειτουργοῦσαν μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπὶ διετίαν. συναναστρεφόμενος συχνάκις τὸν ἐπιτόπιον ἐπίσκοπον Ἰωάννην. μετὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἀντήλλασσε βραδύτερον ἐπιστολάς. Ἴσως εἶχεν ἀρχίσει ἐνωρίτερον τὴν συγγραφικὴν του δράσιν, ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπεδόθη εἰς τὴν συγγραφὴν ἐντατικώτερον, ὥριμος πλέον εἰς τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν σκέψιν.

Λόγω τῆς συνεχίσεως τῶν περσικῶν ἐπιδρομῶν ὁ Μάξιμος ὑπεχρεώθη νὰ φύγῃ καὶ ἐκ τῆς Κυζίκου, διὰ νὰ τὸν συναντήσωμεν ἀκολούθως εἰς τὴν Ἀφρικὴν. ὅπου ἤδη ἐψυχορράγει ἡ ὀρθοδοξία καὶ ὁ ἑλληνισμός. Εἶναι δύσκολον νὰ ἐξιχνιάσωμεν τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Μάξιμος ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἀπομακρυσμένην Ἀφρικὴν, ἐνῶ ἠδύνατο νὰ μεταβῆ εἰς τὴν πλησιόχωρον πρωτεύουσαν. Ὁ βιογράφος⁴ ὡς λόγον τῆς τοιαύτης κινήσεως προσάγει τὴν στροφὴν τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ πατριάρχου Σεργίου πρὸς τὸν μονοθελητισμόν. Βάσει αὐτῆς τῆς μαρτυρίας μερικοὶ νεώτεροι φρονοῦν ὅτι ὁ Μάξιμος μετέβη εἰς τὴν Δύσιν, διότι ἐβλεπεν ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχε μianθῆ ἀπὸ τὴν μονοθελητικὴν αἵρεσιν, ἐνῶ ἡ Ἀφρικὴ καὶ ἡ Ρώμη ἦσαν καθαρὰ ἀπὸ αὐτῆν. Τοῦτο βεβαίως δὲν εὐσταθεῖ πολλάκις. Κατ' ἀρχὴν ὁ Μάξιμος, γράφων καθ' ὄν χρόνον ἦτο ἐτοιμος νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Κύζικον, τὸ 626, πρὸς τὸν Ἰωάννην Κουβικουλάριον ὅτι «μίαν γνώμην καὶ θέλημα ἐν Θεῷ καὶ ἀλλήλοις ἔχειν δυνάμεθα»⁵, ἤτοι ὅτι τὸ θέλημα τὸ ἀνθρώπινον (τοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ Ἰωάννου) δύναται νὰ εἶναι ἐν ἐν τῷ Θεῷ, φανερῶναι ὅτι δὲν ἀντιμετωπίζει ἀκόμη πρόβλημα μονοθελητικοῦ κινδύνου.

Ὅταν οὗτος ἐφευγεν ἀπὸ τὴν Κύζικον δὲν εἶχον ἐκδηλωθῆ καὶ αἱ προθέσεις τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Σεργίου πουθενά. ἐξεδηλώθησαν δὲ αὐταὶ διὰ πρώτην φοράν ἐκεῖ ὅπου μετέβαινεν ὁ Μάξιμος, εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν τὸ 633, ὅποτε καὶ ἡ Ρώμη εὐθὺς ἀμέσως «ἐμίανθη» διὰ τοῦ μονοενεργήτου πάπα Ὀνωρίου (625–638). Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καθαρωτέρα ἦτο ἀκόμη ἡ Κωνσταντινούπολις, ὅθεν, ἂν ὁ Μάξιμος ἀνεζήτει δυσμετικὴν καθαρότητα κάπου, διὰ νὰ ἐγκατασταθῆ, ἔπρεπεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν νὰ μεταβῆ. Μᾶλλον ὅμως θὰ ἀνεζήτει χῶρον, ὅπου θὰ ἠγωνίζετο κατὰ τῆς αἵρέσεως.

Ἐξ ἄλλου, ὡς δεικνύουσιν πολυάριθμοι ἐπιστολαὶ του, ἐπιδιώξεις του ἦτο νὰ

4. *Bios* 7, PG 90, 736b.

5. *Ἐπιστολή* 7, PG 91, 396.

ἐπιστρέψη τὸ ταχύτερον δυνατὸν εἰς τὴν Κύζικον, τῆς ὁποίας τὴν πραγματοποίησιν δὲν ἐπέτρεψαν αἱ μετέπειτα περιπλοκαὶ τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο θεωροῦμεν πιθανὸν ὅτι λόγοι ἀσφαλείας δὲν ἐπέτρεψαν κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν τὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετάβασιν καὶ ἐπέβαλον τὴν πρὸς νότον κατεύθυνσιν. Ἐκτοτε ἐξῆσε μίαν ζωὴν περιοδεύοντος ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτου, εἰς ἓνα ρόλον ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ἡρμοζε καὶ ὠφέλιμος ἦτο.

Πρὶν μεταβῆ εἰς τὴν Ἀφρικὴν, διήλθε διὰ τῆς Κρήτης, ὅπου ἔμεινεν ἐπ' ἄρκετὸν χρόνον καὶ εἶχε συζήτησιν μὲ Σεβηριανούς ἐπισκόπους⁶, θεωρεῖται δὲ πιθανὸν ὅτι διήλθεν ἐπίσης διὰ τῆς Κύπρου, ὅπου συνέστησε οἰλίαν μετὰ τοῦ Μαρίνου ἢ τῶν Μαρίνων, ἂν οἱ μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο παραλήπται ἐπιστολῶν του ἦσαν πολλοί. Εἶναι ἄγνωστον, ἂν καὶ ἐξ Ἀλεξανδρείας διήλθεν, ἀλλὰ εἶναι πολὺ πιθανόν, δεδομένου ὅτι τὰ πλοῖα ἐκ Κύπρου πρὸς βορειοδυτικὴν Ἀφρικὴν προσήγγιζον ἀπαραιτήτως εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Εἰς τὴν Καρχηδόνα ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ 632, ἀλλ' ἴσως εἶχε φθάσει ἐκεῖ ἐνωρίτερον.

Διέμενεν εἰς τὴν πλησίον τῆς Καρχηδόνας μονὴν Εὐκρατᾶ, ὅπου ἦτο ἐγκατεστημένος καὶ ἄλλος πρόσφυξ, ἐκ Παλαιστίνης αὐτός, ὁ Σωφρόνιος, ὁ ὁποῖος μάλιστα προῖστατο τῆς μοναχικῆς κοινότητος. Ἐκεῖ ἔλαβον γνῶσιν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ νέου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κύρου, αἱ ὁποῖαι ἀπέληξαν εἰς τὴν ἐνωτικὴν συμφωνίαν τοῦ 633, τὴν «ὑδροβαφῆ ἔνωσιν»⁷, δι' ὑποχωρήσεων αἱ ὁποῖαι διεμόρφωσαν τὸν μονοενεργητισμόν. Ὁ Σωφρόνιος ἐτάχθη ἀμέσως κατὰ τῆς νέας ταύτης μορφῆς τῆς χριστολογικῆς αἵρέσεως, ἂν καὶ ὀλίγον ἀργότερα πρὸς στιγμὴν ἐδίστασε πάλιν, καὶ μέχρις ἐνὸς σημείου παρέσυρε καὶ τὸν Μάξιμον εἰς τὴν ἀντίθεσίν του. Φαίνεται ὅτι ἀμφότεροι μετέβησαν τότε εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἔμειναν ἐπὶ τινα χρόνον διὰ νὰ ὀργανώσουν τὴν ἀντίδρασιν.

Δὲν ἠκολούθησεν ὁμοῦ τὸν Σωφρόνιον καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ὁ Μάξιμος ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὅταν ἐξεδόθη ἡ Ψήφος τοῦ Σεργίου, ὁμολογιακὸν κείμενον κρυπτοενεργητικὸν ἀπαγορευτὸν τὴν χρῆσιν τῶν ὄρων «μία ἐνέργεια» καὶ «δύο ἐνέργειαι», οὗτος ἐπήνεσε τὸν πατριάρχην διὰ τὰς θέσεις του. Τὴν γνώμην του ἐν προκειμένῳ διετύπωσεν ὁ Μάξιμος εἰς ἀπάντησίν του πρὸς τὸν ἡγούμενον Πύρρον, ὁμόφρονα καὶ ἔπειτα διάδοχον τοῦ Σεργίου, ὅστις δι' ἐπιστολῆς εἶχε ζητήσῃ τὴν ὑποστήριξίν του ὑπὲρ τῆς Ψήφου καὶ τοῦ κρυπτοενεργητισμοῦ. Ὁ Μάξιμος ἦν καὶ ἐπαινῆ ἐνθέρμως καὶ τὸν Πύρρον, δὲν ἐκάμφθη πλήρως, ἀλλ' ἐζήτησε περισσοτέρας ἐξηγήσεις⁸.

Ἡ αἵρεσις ἔλαβεν ἄλλην μορφήν διὰ τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Ἡρακλείου (638), ἡ ὁποία εἶναι μὲν κατὰ τὴν ὕλην παραλλαγή τῆς Ψήφου, ἀλλ' ἔχει σαφῆ μονοθελητικὴν τάσιν. Τότε ὁ Μάξιμος, λαβὼν γνῶσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς τὸ 640, ἐτάχθη ἀναφανδὸν ἐναντίον τῆς αἵρέσεως.

Ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου ὁ Πύρρος ἐκθρονισθεὶς μετέβη

καὶ αὐτὸς εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ὅπου ἐκερδήθη προσκαίρως εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ὑπὸ τοῦ Μαξίμου κατὰ δημοσίαν συζήτησιν, τῆς ὁποίας τὰ πρακτικὰ διεσώθησαν (645). Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ Μάξιμος ἀπέβη ἡ ψυχὴ τοῦ ἀντιμονοθελητικοῦ ἀγῶνος· ἔγραψεν ἐπιστολάς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, τὸν πάπαν, τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, συνέγραψε πλῆθος συγγραμμάτων καὶ ἐνήργησε διὰ τὴν σύγκλησιν τριῶν ἀντιμονοθελητικῶν συνόδων.

Ἦδη οἱ Ἄραβες, καταλαβόντες τὴν Αἴγυπτον, προήλυνον πρὸς τὰ δυτικά, ἐνώπιον δὲ αὐτῶν πλήθη Ἑλλήνων κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐνίσχυσαν τὸν ἀρχαῖον ἐλληνισμόν καὶ συνετέλεσαν ὥστε ὁ παπικὸς θρόνος νὰ περιέλθῃ ἐκ νέου εἰς ἐλληνικὰς χεῖρας ἐπὶ ἓνα αἰῶνα. Το 646 διεπερεύθη εἰς τὴν ρώμην καὶ ὁ Μάξιμος, ὡς ἔπραξε καὶ ὁ Πύρρος, ὅστις μετ' ὀλίγον μετεστράφη πάλιν εἰς τὴν αἵρεσιν. Ὁ αὐτοκράτωρ Κώνστας Β' εἰς μίαν νέαν προσπάθειαν διευθετήσως τῶν ἐκκλησιαστικοπολιτικῶν πραγμάτων ἐξέδωσε τὸν Τύπον (647), διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηγορεύοντο αἱ συζητήσεις, εἴτε περὶ μιᾶς εἴτε περὶ δύο θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν. Ἡ Σύνοδος ὁμῶς τοῦ Λατερανοῦ (649), τῆς ὁποίας κύριον πρόσωπον ἦτο ὁ Μάξιμος, κατεδίκασε τὸν μονοθελητισμόν, χρησιμοποίησασα βαρείας ἐκφράσεις διὰ τὰ δύο περὶ αὐτῆς αὐτοκρατορικὰ διατάγματα: *impiissima Ecthesis* καὶ *scelerosus Typus*⁹.

Ὁ Μάξιμος συνέχισε τὴν διὰ συγγραφῶν καὶ ἄλλων μέσων σφοδρὰν πολεμικὴν κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς, δι' ἣν καὶ ὑπέστη πολλὰ δεινὰ κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦ βίου του στάδιον. Συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐξάρχου τῆς Ἰταλίας Θεοδοσίου, ὠδηγήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν δύο πιστῶν φίλων καὶ ἀκολουθῶν του, δηλαδὴ τοῦ μαθητοῦ του Ἀναστασίου καὶ τοῦ παπικοῦ ἀποκρισιarioῦ εἰς τὴν πρωτεύουσαν Ἀναστασίου. Εἶχεν ἤδη ὀδηγηθῆ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ὁ πάπας Μαρτῖνος καὶ εἶχεν ἐξορισθῆ εἰς τὴν Χερσῶνα διὰ πολιτικὴν δῆθεν συνωμοσίαν (653). Τὸ αὐτὸ ἔγκλημα, φυσικὰ ἀστήρικτον, ἀπεδόθη καὶ εἰς τὸν Μάξιμον. Μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι οὗτος δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ ἰσθετήσῃ τὴν ἐπίσημον ἀποψιν, ὑπογράφων τὸν Τύπον, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν συμβιβαστικὴν μορφήν τὴν ὅποιαν εἶχε προτείνει ὁ πατριάρχης Πέτρος Β', ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπάρχουν δύο μὲν θελήσεις κατὰ τὴν διάκρισιν τῶν φύσεων, μία δὲ κατὰ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν εἰς ἓν πρόσωπον, ἐξωρίσθη μετὰ τῶν συντρόφων του εἰς τὴν Βιζύην τῆς Θράκης (655).

Συζητήσεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκεῖ μετὰ τὸν ἐπίσκοπον Καισαρείας Θεοδόσιον καὶ τοὺς ὑπάτους Παῦλον καὶ Θεοδόσιον ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς ἀνάκλησιν του εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ νέαν ἀνάκρισιν, τέλος δὲ καὶ εἰς νέαν ἐξορίαν, εἰς τὰ Πέρβερρα τῶρα (656), μετὰ τὴν ἀρνήσιν νὰ ὑπογράψῃ τὸν Τύπον. Μετὰ ἐξαετίαν ἀνεκλήθη πάλιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὁμοῦ μετὰ τῶν συντρόφων του, διὰ μίαν τρίτην καὶ τελευταίαν προσπάθειαν προσεταιρισμοῦ του, ἀρνηθέντες δὲ καὶ οἱ τρεῖς νὰ ὑποκύψουν, ἀνεθεμα-

9. Ἀσεβεστάτη Ἐκθεσις καὶ μιὰρὸς Τύπος.

τίσθησαν, ἐκακοποιήθησαν καὶ διεπομπεύθησαν. Ἡ κακοποιήσις ἔδω-
σεν ἀφορμὴν εἰς διαμόρφωσιν θρύλου περὶ ἀποκοπῆς τῆς γλώσσης καὶ
τῆς δεξιᾶς χειρὸς του, ὥστε νὰ ὀμιλῇ καὶ νὰ μὴ γράφῃ κατὰ τῆς αἰρέσεως
«γλῶσσαν ἔνδον ἀπὸ τοῦ φάρυγγος καὶ τῆς παραψαυούσης ἐπιγλωττίδος
παρὰ νόμῳ ἐκτέμνουσιν» καὶ «σμίλη καὶ σφύρα τὴν δεξιάν τῶν χειρῶν
ἐκκόπτουσιν»¹⁰. Εἶναι προφανές ὅτι ὑπέστη κακώσεις καὶ εἰς αὐτὰ τὰ
μέλη, ἀλλ' ὄχι πλήρη ἐκκοπήν, ἀφοῦ εἰς τὸ Συναξάριον σημειώνεται ὅτι
μετ' ὀλίγον νέα μέλη ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀποκοπέντων¹¹. Ἡ
ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον παρουσιάσις τῶν κακώσεων, κατὰ μίμησιν ἀρ-
χαίων μαρτυρολογίων, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατοχύρωσιν τοῦ τίτλου τοῦ
ὁμολογητοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Μάξιμος ἐδικαιοῦτο οὕτως ἢ ἄλλως.
Τὰ ἴδια φέρονται ὑποστάντες καὶ οἱ συνοδοὶ τοῦ Ἀναστασίου. Μετὰ ταῦ-
τα ὠδηγήθησαν εἰς τόπους ἐξορίας ἐν Ἀλανίᾳ τοῦ Καυκάσου, χωριστὰ
ἕκαστος. Ὁ Μάξιμος ἐνεκλείσθη μόνος εἰς τὸ φρούριον Σχίμαρις, ὅπου
ὑπέκυψεν εἰς τὰς ταλαιπωρίας καὶ τὸ γῆρας δύο μῆνας βραδύτερον, τὸν
Αὐγουστον τοῦ 662. Ἡ μνήμη του εορτάζεται τὴν 13 Αὐγούστου.

ΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ὁ Μάξιμος, ἂν καὶ, ὅπως φαίνεται, ἤρχισε κάπως ἀργὰ τὴν συγγραφικὴν
του δρᾶσιν, ἀνεδείχθη εἰς μέγαν συγγραφέα, καὶ κατὰ ποσότητα καὶ κατὰ
ποιότητα. Ὡς οἱ μεγάλοι θεολόγοι τῆς περιόδου ἀκμῆς τῆς χριστιανικῆς
γραμματείας, ἦτο πολυμερὴς συγγραφεὺς καὶ ἐκάλυπεν ὅλους σχεδὸν
τοὺς κλάδους τῆς θεολογίας μὲ χαρακτηριστικὴν πληρότητα. Δὲν ἠθέλη-
σε νὰ ἀναπτύξῃ τὰ μεγάλα προβλήματα εἰς εἰδικὰ μεγάλα καὶ πολυσύνθε-
τα συγγράμματα, ἀλλὰ διασπῶν τὰ ζητήματα εἰς μικρὰ θέματα, τὰ ἀνέλυε
καθ' ἕκαστον κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικόν. Συλλέγει καὶ χρησιμοποιεῖ
προσεκτικῶς τὰς ἀπόψεις τῶν παλαιότερων, διασαφῶν καὶ διευκρινίζων
ὅσάκις χρειάζεται, ἀλλὰ ἐπισυνάπτει καὶ τὰς ἰδικὰς του ἀπόψεις δίδων
πάντοτε αὐτὸς ὁ ἴδιος τὴν λύσιν.

Εἰς τὴν ἔκφρασιν ἄλλοτε εἶναι σχοινοτενῆς καὶ ἄλλοτε ἀποφθεγματικὸς,
ἀναλόγως τοῦ εἶδους τῶν κειμένων του. Ἀλλὰ ἐν παντὶ λάμπει ἡ γνησιό-
της, ὡς λέγει ὁ Φώτιος «πανταχοῦ δὲ τὸ εὐσεβὲς αὐτοῦ καὶ τοῦ εἰς Χρι-
στὸν πόθου τὸ καθαρὸν καὶ γνήσιον διαλάμπει»¹².

Ἐμνηνευτικά τῶν Γραφῶν

Ὁ Μάξιμος δὲν ἐπεχείρησε τὴν σύνταξιν συνεχῶν δι' ὑπομνηματισμοῦ
ἐρμηνειῶν, ἀλλ' ἐπέλεξε σπουδαῖα χωρία εἴτε ἀφ' ἑαυτοῦ εἴτε ἐρωτώμε-
νος, διὰ ν' ἀποδώσῃ τὴν ἐννοίαν αὐτῶν. Ἐκ τοῦ κειμένου τῶν Γραφῶν
ἀνάγεται εἰς διαπραγμάτευσιν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ζητημάτων μὲ
ἐξαιρετικὸν δύναμιν, ἐπωφελοῦμενος τῶν γνωμῶν τῶν παλαιότερων πατέ-
ρων, ἀλλὰ συνεισφέρων πάντοτε τὰς θαυμασίας σκέψεις του. Ἡ τυπολο-

Βίος 34–37. ΘΙΟΦΑΝΗΣ,
Χρονογραφία 1,351.
PG 90,209–212.
Μυμύβιλος 192Α,9.

γική μέθοδος την οποίαν χρησιμοποιεῖ κατα προτίμησιν ἐπιτρέπει πολλήν ἀνεσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν πρωτοτύπων ἀπόψεων.

Πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις. Ἡ συλλογὴ αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ 239 συντόμους ἀπαντήσεις εἰς ἐρωτήσεις ἐπὶ προβλημάτων κυρίως ἐρμηνευτικῶν, συνταχθεῖσας πιθανῶς τὸ 626. Διακρίνονται διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν.

Πρὸς Θαλάσσιον περὶ διαφορῶν ἀπόρων τῆς Θείας Γραφῆς. Ὁ γνωστός ἱερομόναχος καὶ ἡγούμενος εἰς τὴν Λιβύην Θαλάσσιος, συναναστραφείς τὸν Μάξιμον κατὰ τὸν χρόνον τῆς παραμονῆς τούτου εἰς τὴν Ἀφρικτὴν, συνέταξε κατάλογον ἀποριῶν, τῶν ὁποίων τὴν ἀναγωγικὴν ἐρμηνείαν ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὸν πρόλογον τοῦ Μαξίμου «πολλῶν τῆς ἁγίας Γραφῆς ἀπορουμένων κεφαλαίων χάρτην πληρώσας ἀπέστειλε, ζητῶν καὶ παρ' ἐμοῦ τοῦ πάσης ἀρετῆς ἐρήμου καὶ γνώσεως, ἐκάστου κεφαλαίου κατὰ τὴν ἀναγωγικὴν θεωρίαν τὴν ἀπόκρισιν ἐγγράφον»¹³. Ὁ Μάξιμος ἀνταπεκρίθη μετὰ δέους εἰς τὴν αἴτησιν καὶ ἔδωκεν οὕτως ἐν τῶν καλυτέρων ἔργων του, περιέχον 65 ἔκτενεῖς ἐρωταποκρίσεις, τῶν ὁποίων μερικαὶ ἔχουν τὴν μορφήν πραγματειῶν. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐγράφη τὸ 633 προσηρτήθησαν σχόλια κατὰ τὸν 1' καὶ 1ε' αἰῶνα. Διὰ τῆς ἀναγωγικῆς ἐρμηνείας ὁ Μάξιμος δεικνύει ὅτι τὸ κέντρον τῆς υπάρξεως καὶ τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ὑποστατικὴ ἔνωσις Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐν τῷ Χριστῷ, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἀπόκρυφον μυστήριον καὶ ἀπετέλεσεν ἀναδρομικῶς τὸν σκοπὸν τῆς δημιουργίας, καὶ τονίζει ὅτι διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τὸν Θεὸν τὸ κτιστὸν καθίσταται ἄτρεπτον.

Ἐρμηνεία εἰς τὸν Ψαλμὸν 59. Κλασικὴ ἀναγωγικὴ ἐξήγησις τοῦ ψαλμοῦ τούτου.

Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πατέρ ἡμῶν. Ἀπευθυνομένη πρὸς ἓνα φιλόχριστον, ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐπισημαίνει πόσον ἀποτελεσματικῶς συμβάλλει ἡ προσευχὴ εἰς τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἔνωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

Πρὸς Θεόπεμπτον Σχολαστικόν. Ἀπαντήσεις εἰς τρία ἐρωτήματα ἐπὶ ζητημάτων τῶν Εὐαγγελίων.

Τὰ εἰς ἐρμηνευτικὰς Σειρὰς σχόλια τοῦ Μαξίμου δὲν ἔχουν διερευνηθῆ ἑπαρκῶς.

Ἐρμηνευτικὰ τῶν Πατέρων

Ὁ Μάξιμος ἡρμήνευσε κατὰ τρόπον ἐντυπωσιακὸν τοὺς δύο προσφιλεῖς του πατέρας, Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην καὶ Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, διὰ τῆς ἐρμηνείας του δὲ αὐτῆς ἐχάραξεν ἐν πολλοῖς νέας γραμμὰς εἰς τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν.

Σχόλια εἰς τὰ Συγγράμματα Διονυσίου. Ταῦτα ἀνemiχθησαν μετὰ τῶν σχολίων Ἰωάννου τοῦ Σκιθοπολίτου κατὰ τὸν 1' αἰῶνα, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐνωρίτε-

13. PC 90.245. Ἴσως ὁ Θαλάσσιος νὰ εἶχεν ἀπευθῆ καὶ εἰς ἄλλους.

ρον εἶχεν ἤδη ἐκπονηθῆ μεταφρασίς τῶν σχολίων τοῦ δευτέρου εἰς τὴν συριακὴν, ὁ διαχωρισμὸς δὲν εἶναι πλέον δύσκολος. Ὁ Μάξιμος, μεταθέσας τὸν μυστικισμὸν τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὴν σφαῖραν τοῦ ἀσυνειδήτου εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ συνειδητοῦ, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ζωντάνειαν καὶ ἀπέσπασε τὰ ἔργα του ἀπὸ τῆ ὄπλοστάσιον τῶν Μονοφυσιτῶν.

Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν Ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀπετελέσθη μεταγενεστέρως διὰ τῆς ἐνώσεως δύο συγγενῶν αὐτοτελῶν ἔργων, ἢτοι α) τοῦ *Περὶ ἀποριῶν τῶν Ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου* πρὸς Θωμᾶν ἡγιασμένον πνευματικὸν καὶ διδάσκαλον, ὅπου διασαφοῦνται ἐν χωρίον τοῦ πρώτου καὶ πέντε χωρία τοῦ δευτέρου εἰς ἕξ κεφάλαια, καὶ β) τοῦ *περὶ ἀποριῶν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου*, κατὰ πολὺ ἐκτενεστέρου (65 κεφάλαια) καὶ ἀξιολογωτέρου τοῦ πρώτου. Ἡ σύνταξις τοῦ δευτέρου τούτου ἔργου προηγήθη τῆς τοῦ προηγουμένου, καὶ μάλιστα ἐσχεδιάσθη ἤδη ἐν Κυζίκῳ διὰ συζητήσεων μὲ τὸν ἐκεῖ ἐπίσκοπον Ἰωάννην, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἀφιερώνεται. Ὁ Μάξιμος εἰς τὴν ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν λέγει «διὸ καγὼ, δεξάμενος τὴν τιμίαν ὑμῶν ἐπιστολὴν τὸν περὶ ἐκάστου τῶν ἀπορηθέντων ὑμῖν κεφαλαίων ἐν τοῖς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου λόγοις, περὶ ὧν ἐφιλοπονοῦμεν ἡνίκα σὺν ἀλλήλοις ἤμεν ... ὑμᾶς μὲν εἰκότως τῆς ἀρετῆς ἐθαύμασα»¹⁴. Ἐρμηνεύων τὸν Γρηγόριον, εὐρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ διατυπώσῃ μερικὰς ἐκ τῶν καλυτέρων γνωμῶν του. Παρὰ τὴν διάσπασίν του εἰς μικρὰ τμήματα, ὁ τρόπος τῆς διαπραγματεύσεως προσδίδει πλήρη ἐνότητα εἰς τὸ κείμενον, ὅπου παρελαύνουν τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς θεολογίας τοῦ Μαξίμου τριαδικὸς Θεός, Λόγος τοῦ Θεοῦ, λόγοι τῶν ὄντων, ὁ κόσμος, ὁ ἄνθρωπος, ἡ ἐνότης τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν νοητῶν, ἡ θέωσις.

Τὸ πρῶτον μέρος μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκώτου Ἐρίγενα, ὁ ὁποῖος ὠμολόγει ὅτι ἐγνώρισε τὸν Διονύσιον διὰ τοῦ «θείου φιλοσόφου Μαξίμου».

Δογματικὰ καὶ Ἀντιρρητικὰ

Τὰ ἔργα αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀναφέρονται κυρίως εἰς τοὺς ἐναντίον τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ ἔπειτα τῶν Μονοθελητῶν ἀγῶνας του. Εἶναι ὄλα σχεδὸν σύντομα δοκίμια ἀναπτύσσοντα διεξοδικῶς ἐπὶ μέρους θέματα καὶ διὰ τῆς ὁμαδοποιήσεώς των συνθέτοντα τρόπον τινὰ ἐνιαῖον σύνολον. Διὰ τοῦτο ἄλλωστε τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἐνωρὶς ἐνιαίαν συλλογὴν καὶ ἐκδίδονται ὁμοῦ, εἶναι δὲ τὰ ἐξῆς κατὰ τὴν οἰκειάν τάξιν, ἢ ὅποια ἐπεκράτησεν εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ἀνευ ὑπολογισμοῦ χρόνου καὶ ἀντικειμένου. Μερικὰ εἶναι ἀποσπάσματα ἐκτενεστέρων ἔργων.

1. *Περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς*, μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὰς δύο θελήσεις τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν πρεσβύτερον Κύπρου Μαρίνον.

2. *Περὶ ἐνεργειῶν καὶ θελημάτων*, πραγματεία πρὸς Μαρίνον. τὸ κ. 50, περὶ ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων.
3. Ἐκ τῆς ἰδίας πραγματείας, τὸ κ. 51, περὶ δύο θελημάτων, κατὰ τὸν φυσικὸν νόμον, ἀλλ' ὄχι κατὰ τὰς γνώμας.
4. *Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως* πρὸς Γεώργιον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον.
5. *Κατὰ τῶν δεχομένων μίαν ἐνέργειαν*, σύντομοι ἀπαντήσεις εἰς τρία ἐπιχειρήματα.
6. *Εἰς τὸ «Πάτερ, εἰ δυνατόν παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο»*, ἐρμηνεία τοῦ χωρίου μὲ ἀντιμονοθελητικὴν τάσιν.
7. *Δογματικὸς τόμος περὶ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν*, πρὸς Μαρίνον διάκονον ἐν Κύπρῳ. Ἐὰν πρόκειται περὶ τοῦ ὡς ἄνω καὶ ὡς κατωτέρω πρεσβυτέρου Μαρίνου, τότε ὁ τόμος οὗτος πρέπει νὰ ἐγράφη πρὸ τῶν ἄλλων κεμένων πρὸς αὐτόν. ἐνῶ ἀκόμη ἦτο διάκονος.
8. *Περὶ δύο ἐνεργειῶν*, ἐπιστολὴ πρὸς Νικάνδρον ἐπίσκοπον.
9. *Πρὸς τοὺς Καθολικοὺς τῆς Σικελίας*, ἀπολογία περὶ τοῦ ὅτι δῆθεν ἀπεδέχετο τρεῖς θελήσεις καὶ ἐνεργείας, μίαν δι' ἑκάστην φύσιν καὶ μίαν διὰ τὸ ἐνιαῖον πρόσωπον.
10. *Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἀναμαρτησίας Χριστοῦ*, ἐπιστολὴ πρὸς Μαρίνον πρεσβύτερον ἐν Κύπρῳ ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα. Ὑπάρχει καὶ ἀρχαία λατινικὴ μετάφρασις αὐτῆς ὑπὸ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου.
11. *Ἐπιστολὴ γραφεῖσα ἐκ Ρώμης*, ἀπόσπασμα.
12. *Ἐπιστολὴ πρὸς Πέτρον ἐπιφανῆ*, ἀπόσπασμα διατηρηθὲν εἰς λατινικὴν μόνον μετάφρασιν παρὰ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου. ἐνδιαφερομένου διὰ τὴν ἔξαρσιν τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα.
13. *Περὶ τῶν δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεων*, προφανῶς ἐκ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ἐμφανισθῆ ἡ αἵρεσις περὶ μιᾶς ἐνεργείας.
14. *Ὅροι διάφοροι*, δηλαδὴ ὀρισμοὶ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν τριαδολογίαν καὶ τὴν χριστολογία¹⁵.
15. *Πνευματικὸς καὶ δογματικὸς τόμος*, πρὸς Στέφανον ἐπίσκοπον Δώρας Παλαιστίνης κατὰ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Ἡρακλείου, ἀποσταλεῖς ἐκ Ρώμης.
16. *Περὶ δύο θελημάτων τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ*.
17. *Περὶ ὄρων διαστολῶν*, δηλαδὴ διακρίσεων τῶν ὄντων.
18. *Περὶ ὄρων ἐνώσεων*, δηλαδὴ περὶ κατ' οὐσίαν ἐνώσεων.
19. *Ἐπίλυσις ἀποριῶν Θεοδώρου διακόνου Βυζαντίου* μονοθελήτου, τὰς ὁποίας οὗτος ἀπηύθυνεν εἰς τὸν Μαρίνον, ἐνῶ ὁ Μαρίνος ἐγνωστοποίησεν εἰς τὸν Μάξιμον τὰς ἀτόπους γνώμας του.
20. *Δογματικὸς τόμος πρὸς τὸν πρεσβύτερον Μαρίνον*, εἰς τὸν ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων δίδεται ὀρθόδοξος ἐρμηνεία τῆς πρὸς τὸν Σέργιον ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Ὀνωρίου.
21. *Περὶ ποιότητος, ιδιότητος καὶ διαφορᾶς*, πρὸς Θεόδωρον πρεσβύτερον ἐν Σικελίᾳ.

15. Ἀπόσπασμα βλ. *Doctrina Patrum*, 256..

22. Περί συνόδου Χαλκηδόνος απόσπασμα.

23. *Κεφάλαια περί ουσίας και φύσεως, ύποστάσεως και προσώπου*, μετά συλλογής πατερικών χωρίων. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία τμήματα: α) Δέκα κεφάλαια. β) Ἑπτὰ κεφάλαια τοῦ Εὐλογίου Ἀλεξανδρείας γ) Περί οὐσίας και φύσεως κλπ.

24. *Ὅτι ἀδύνατον ἐν θέλημα λέγειν ἐπὶ Χριστοῦ.*

25. *Κεφάλαια δέκα περί δύο θελημάτων* τοῦ Κυρίου πρὸς Ὀρθοδόξους.

26. *Ἀπαντήσεις εἰς ἐρωτήσεις τοῦ Θεοδώρου μοναχοῦ* πρὸς αὐτόν, φιλοσοφική και θεολογική ἐρμηνεία τριαδολογικῶν και χριστολογικῶν ὄρων μετά πατερικοῦ ἀνθολογίου, μὴ ἀνήκον πιθανῶς εἰς τὸν Μάξιμον.

27. *Ὅροι διάφοροι περί δύο ἐνεργειῶν*, πατερικὸν ἀνθολόγιον μὴ ἀνήκον εἰς τὸν Μάξιμον.

Εἰς τὰ δοκίμια ταῦτα πρέπει νὰ προστεθοῦν μερικὰ ἀκόμη τεμάχια.

28. Τρία ἀποσπάσματα¹⁶, προερχόμενα ἴσως ἀπὸ τὸ πρὸς Μαρίνον ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκον και τὰ ὡς ἄνω ὑπ' ἀριθμὸν 2 και 3.

29. *Διάλεξις πρὸς Ἠύρρον*, ἀπὸ τὰ πρακτικά τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης συζητήσεως, μεγάλης ἀξίας διὰ τὴν γνῶσιν τῆς θέσεως τοῦ Μαξίμου ἐναντι τοῦ Μονοθελητισμοῦ.

Τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἐρμηνευτικὰ κείμενα, καθὼς και μερικὰ ἀπὸ τὰ πνευματικὰ ἔχουν βεβαίως πλούσιον δογματικὸν περιεχόμενον ἀνάμικτον μὲ ἀντικείμενα ἄλλης φύσεως.

Ἐπιστολαί

Πολλαὶ ἀπὸ τὰς σωζομένας ἐπιστολάς τοῦ Μαξίμου εἶναι πράγματι ἀντιρρητικά δοκίμια, ἐνίοτε μάλιστα ἐκτενέστερα ὠρισμένων ἐκ τῶν ἀνωτέρω. Ἐξ ἄλλου πολλὰ ἀπὸ τὰ μνημονευθέντα δοκίμια ἐστάλησαν ὡς ἐπιστολαί.

Ἡ συλλογὴ ἐπιστολῶν του, περιλαμβάνουσα 45 τεμάχια, εἶναι ἀτελῶς ἐκδομένη εἰς τὴν PG. Μερικαὶ ἀπὸ αὐτὰς εἶναι τόσον μεγάλης δογματικῆς σημασίας, ὥστε προσετέθησαν εἰς αὐτὰς και σχόλια, ἐνῶ ἄλλαι εἶναι ἀπλᾶ γράμματα προσωπικῆς ἐπικοινωνίας ἢ ἀπαντήσεις εἰς ἐρωτήματα δευτερευούσης σημασίας.

Μὲ τὸν κουβικουλάριον Ἰωάννην, κρατικὸν ἀξιωματοῦχον, ἤρχισε τὴν ἀλληλογραφίαν ἐνωρίς ἀπὸ τὴν Κύζικον και τὴν συνέχισεν ἐπὶ δεκαετίας. Τεμάχια αὐτῆς εἶναι αἱ ὑπ' ἀριθμὸν 2,3,4,10,12,27,44,45, ἐνῶ μία ἄλλη ἐπιστολὴ (43) φερομένη πρὸς τὸν αὐτόν εἰς τὴν συλλογὴν εἶναι ἢ αὐτὴ μὲ τὴν 24, ἀπευθυνομένην πρὸς Κωνσταντῖνον. Ἀκόμη και ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐντελῶς προσωπικοῦ χαρακτήρος, ὡς εὐχριστήριοι και συστατικά, παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον. ἄλλα βεβαίως ἀξιολογώτερα εἶναι αἱ ἀπανθητικαὶ εἰς ἐρωτήματα, τῶν ὁποίων μερικαὶ εἶναι πολὺ σημαντικά. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 10 δίδει ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα, διατί, ἐνῶ ὅλοι

οί άνθρωποι είναι ίσοι, διακρίνονται άλλοι εις ἄρχοντας καὶ ἄλλοι εις ἀρχομένους, ἢ ὑπ' ἀριθμὸν 2 ἀναπτύσσει τὸ θέμα τὸ ὁποῖον δεσπόζει εις τὴν σκέψιν τοῦ Μαξίμου, τὸ περὶ ἀγάπης, ἢ δὲ μακροτάτη ὑπ' ἀριθμὸν 12 ἀναπτύσσει συστηματικῶς τὴν διδασκαλίαν τῆς Χαλκηδόνης μετ' ἀναιρέσεως τῶν δοξασιῶν τοῦ Σεβήρου.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκ Κυζίκου ἔγραψεν ἐπανελημμένως πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κυζίκου Ἰωάννην, κοινοποιῶν ἐν ἀρχῇ τὸν πόθον τοῦ πρὸς ἐπιστροφὴν εις τὴν φιλόξενον αὐτὴν πόλιν, ὃ ὁποῖος βαθμιαίως ἔσβηνεν. Αὐταὶ αἱ ἐπιστολαὶ εἶναι αἱ ὑπ' ἀριθμὸν 8¹⁷, 28,29,30,31. Ἡ ἐπιστολὴ 6 ἐξετάζει τὸ θέμα περὶ τοῦ ἀσωμάτου τῆς ψυχῆς.

Πρὸς τὸν πρεσβύτερον Στέφανον, ἴσως πνευματικὸν αὐτοῦ ἐν Χαλκηδόνι, σώζονται δύο ἐπιστολαὶ προσωπικοῦ χαρακτήρος, ἢ ὑπ' ἀριθμὸν 23 τῆς συλλογῆς καὶ μία ἐκδεδομένη ὑπὸ τοῦ Εἰρηανοῦ.

Πρὸς τὸν Πέτρον Ἰλλούστριον, ἤτοι εὐγενῆ ἄρχοντα, ἀπέστειλε τὴν συστατικὴν ἐπιστολὴν 14 καὶ τὴν 15 περιέχουσιν ἐκτενὴ κάπως ἀνασκευὴν τῶν δογμάτων τοῦ Σεβήρου.

Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 24 ἐπιστολὴ ἀπεστάλη πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Σακελλάριον μετὰ τὴν νίκην κατὰ τοῦ Πέρσου βασιλέως Χοσρόου, εἶναι δὲ ἡ αὐτὴ μετὰ τὴν 43 ἢ ὁποῖα κακῶς ἐπιγράφεται πρὸς τὸν Ἰωάννην Κουβικουλάριον. Ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται ἢ ἐπιστολὴ 5 περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν καὶ τηρήσεως τῶν ἐντολῶν εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τὸν Σακελλάριον, δὲν εἶναι σαφές. Μερικοὶ ταυτίζουσι τοῦτον μετὰ τὸν ἐγγονὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου.

Πρὸς τὸν πρεσβύτερον Ἰορδάνην (καὶ ὄχι Ἰωάννην ὅπως φέρει ἡ ἐκδοσις) ἀπευθύνεται ἢ ἐπιστολὴ 7 περὶ δυνάμεων τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον.

Πρὸς τὸν Θαλάσιον, τὸν πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον φίλον τοῦ Μαξίμου εις τὴν Λιβύην, εις τὸν ὁποῖον ἀφιερώνεται καὶ τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω ἐρμηνευτικὸν σύγγραμμα, ἀπευθύνονται αἱ ἐπιστολαὶ 9,26,40,41,42, τῶν ὁποῖων αἱ τρεῖς τελευταῖαι εἶναι ἀποσπασματικαί, ἐπὶ θεμάτων προσωπικῶν ἢ ἡσσοнос σημασίας, καθὼς καὶ ἡ εις τὴν συλλογὴν τοῦ Mansi περιεχομένη¹⁸.

Πρὸς τὸν ἄβαν Πολυχρόνιον, ὃ ὁποῖος περιέβαλεν ἐνίστιν αὐτόν, ἀπέστειλεν ἀρκετὰς ἐπιστολάς, τῶν ὁποῖων σώζονται αἱ ὑπ' ἀριθμὸν 32,33,34,35,36,37,38,39, ὅλαι σύντομοι παραινετικαὶ ἢ προσωπικαί.

Πρὸς τὸν διάκονον Κοσμᾶν ἀπευθύνεται ἢ ὑπ' ἀριθμὸν 15 ἢ ὁποῖα εἶναι μακροτάτη καὶ πραγματεύεται τὸ θέμα περὶ κοινου καὶ ἰδίου, περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, καθὼς καὶ τὴν σύντομον 16.

Πρὸς τὸν Πύρρον, πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον καὶ ἀργότερα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, γνωστοποιήσαντα τὰ περὶ τῆς Ψήφου τοῦ Σεργίου, ἀπέστειλε τὴν ἐπιστολὴν 19, διατυπωμένην εις ἕφος φιλικὸν καὶ μετριοπαθές.

Πρὸς τὸν Ἀλεξανδρέα Ἰουλιανὸν τὸν Σχολαστικὸν ἀπέστειλε τὴν ἐπι-

17. Σημειουμένη εις τὴν ἐκδοσιν «τοῦ αὐτοῦ», ἤτοι τοῦ ἀνωτέρω, ὅστις ὁμοῦς εἶναι ὁ πρεσβύτερος, Ἰωάννης (=Ἰορδάνης) ἐκ λάθους.

18. ΜΑΝΣΙ, 10.677. Πρὸς τὸν ἴδιον ἀπευθύνεται καὶ μία ἐπιστολὴ λατινιστὶ σωζομένη, PL 129, 583-586.

στολήν 17 περί τοῦ δόγματος τῆς ἐνσαρκώσεως με ἀντιρρητικὴν τάσιν. Πρὸς ἄλλα πρόσωπα ἀπευθύνονται αἱ σύντομοι ἐπιστολαὶ ὡς ἐξῆς ὑπ' ἀριθμὸν 11 πρὸς ἡγούμενόν τινα, 18 πρὸς ἀσκητρίαν, 20 πρὸς Μαρίνον μοναχόν, ἴσως τὸν αὐτὸν μετὰ τὸν διάκονον καὶ πρεσβύτερον τῆς Κύπρου, 21 πρὸς ἐπίσκοπον Κυδωνίας τῆς Κρήτης, 22 πρὸς Λύξέντιον, 25 πρὸς Κόνωνα, πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον, ἴσως τῆς μονῆς τῆς Ἀφρικῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἠσκεῖτο ὁ Μάξιμος.

Ἡ ἐπιστολὴ 1, πολὺ ἐκτενὴς πράγματι, ἐπιγράφεται «λόγος παραινετικὸς ἐν εἴδει ἐπιστολῆς» καὶ περιέχει παραινέσεις περὶ πολιτικῶν καθηκόντων, ἀπευθύνεται δὲ πρὸς τὸν κύριον Γεώργιον, ἐπαρχον τῆς Ἀφρικῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἐπιστολάς σώζονται ἐπὶ πλέον ἢ δευτέρα πρὸς Θωμᾶν, μία πρὸς Ἀναστάσιον μοναχόν μαθητὴν μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου καὶ ὠρισμένα ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν εἰς τὸν Εἰσαφανοῖ.

Πνευματικὰ κείμενα

Με ἐξαιρετικὸν ζῆλον καὶ ἱκανὴν ἀποτελεσματικότητα ἐπεδόθη ὁ Μάξιμος εἰς τὴν ἐκπόνησιν ἀσκητικῶν καὶ πνευματικῶν ἔργων, κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ μορφήν τῆς σειρᾶς κεφαλαίων, συνήθως ἑκατοντάδων¹⁹. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ σώζονται, ἢ δὲ χειρόγραφος παράδοσις τοῦ ἀπέδωσε καὶ ἄλλα μεταγενέστερα.

Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, εἰς τέσσαρας ἑκατοντάδας, τὰ ὁποῖα διατηροῦνται ἐπίσης εἰς ἀρχαίας μεταφράσεις, λατινικὴν, γεωργιανικὴν, ἀραβικὴν, παλαιοσλαβικὴν. Αὐτὰ τὰ σύντομα γενικῶς κεφάλαια δὲν περιορίζονται εἰς τὴν ἀγάπην, ἀλλ' αὐτὴν θέτουν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἀσκητικῆς ἀρετολογίας καὶ αὐτὴν θεωροῦν ὡς ὁδηγοῦσαν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. Οἱ ὅροι ἀγάπη, ἀπάθεια, γνῶσις, πράξις, θεωρία καὶ ἄλλοι παρόμοιοι χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν εἶχον λάβει ἀπὸ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου καὶ τοῦ Εὐαγρίου. Τὰ κεφάλαια ταῦτα ἐγράφησαν ὀλίγον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μαξίμου ἀπὸ τὴν Κύζικον, ἤτοι μετὰ 628 καὶ 630.

Κεφάλαια περὶ θεολογίας καὶ οἰκονομίας, εἰς δύο ἑκατοντάδας, γραφέντα ὀλίγον χρόνον μετὰ τὰ προηγούμενα, πιθανῶς μετὰ 630 καὶ 634, καὶ διατηρούμενα ἐπίσης εἰς γεωργιανικὴν καὶ ἀραβικὴν μετάφρασιν. Δογματικοῦ χαρακτῆρος, ἀναμίκτου μετὰ τοῦ πνευματικοῦ, παρουσιάζουν σαφῆ ἐπίδρασιν τοῦ Ὁριγένους καὶ τοῦ Εὐαγρίου, τῶν ὁποίων ὅμως τὰς διασκαλίας καταβάλλεται προσπάθεια προσαρμογῆς πρὸς τὸ ὀρθόδοξον πνεῦμα. Οἱ δύο οὗτοι διαπρεπεῖς στοχασταί, διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως ταύτης μέρους τῆς διδασκαλίας των καὶ παρὰ τὴν καταδίκην των ὑπὸ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐξηκολοῦθησαν νὰ ἐπηρεάζουν τὴν χριστιανικὴν σκέψιν.

Κεφάλαια γνωστικὰ ἑκατόν, ἄλλως λεγόμενα Ἐκατοντὰς τῆς Μόσχας, ἐκ-

19. Δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας ὅτι τὰ κεφάλαια ἔχουν τὴν σύντομίαν τῶν ἀντιστοιχῶν κεφαλαίων τοῦ Εὐαγρίου, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ πατὴρ τοῦ λογοτεχνικοῦ τούτου εἴδους.

δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Εριφανονίε ἀμφιβάλλεται μὲν ὑπὸ τινων, ἀλλὰ ὑπ' ἄλλων θεωρεῖται γνησία.

Ἄρκετά ἀνέκδοτα ἔργα ἀποδίδονται εἰς τὸν Μάξιμον ἀπὸ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν. ἀλλὰ ταῦτα πρέπει νὰ διερευνηθοῦν προσεκτικῶς, διὰ νὰ ἐκφρασθῇ ὑπεύθυνος γνώμη περὶ τῆς πατρότητός των. Ἐκ τῶν ἐκδεδομένων δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομά του κειμένων ξένης πατρότητος εἶναι τὰ κατωτέρω.

Κεφάλαια διάφορα θεολογικά καὶ οἰκονομικά καὶ ἠθικά, εἰς πέντε ἑκατοντάδας, ἀποτελοῦντα συμπίλημα μεταγενέστερον ἐξ ἔργων τοῦ Μαξίμου, καὶ ἰδίως τοῦ πρὸς Θαλάσσιον, πλὴν τῶν πρώτων δεκαπέντε, τὰ ὅποια εἶναι γνήσια.

Ἔτερα κεφάλαια διακόσια τεσσαράκοντα τρία, ἀνήκοντα εἰς τὸν Ἰλίαν Ἐκδικον.

Κεφάλαια ἐκλογῶν, ἐβδομήκοντα ἔν τὸν ἀριθμόν, ἐκ διαφόρων βιβλίων χριστιανικῶν καὶ θύραθεν, ἐπωφελοῦμενα τῶν Ἱερῶν Παραλλήλων τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ προερχόμενα ἐκ τοῦ θ' αἰῶνος.

Λειτουργιολογικά

Ἐξηγησις περὶ τοῦ Πάσχα, «τὸ διαγραφὲν κανόνιον ἐρμηνεύουσα», ἤτοι περιέχουσα ὑπολογισμὸν τοῦ κύκλου ἑορτῶν τοῦ Πάσχα καὶ ἄλλων χρονολογικῶν δεδομένων, γραφεῖσα δὲ τὸ 640. Ἦτο ἔντονον τὸ ἐνδιαφέρον περὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν χρόνων τοῦ Πάσχα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μαξίμου, ὡς δεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἴκοσι μὲν πρὸ αὐτοῦ ἔτη συνέταξε παρόμοιον κείμενον ὁ φιλόσοφος Στέφανος Ἀλεξανδρεὺς, δύο δὲ ἔτη πρὸ αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος Γεώργιος.

Ἡ περίφημος *Μυσταγωγία*, ἴσως τὸ πλέον διαδεδομένον κείμενον τοῦ Μαξίμου, μεταφρασθὲν εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου, μεταγενεστέρως δὲ ἀκόμη καὶ εἰς τὴν τουρκικὴν, προσφέρει μίαν λαμπρὰν συμβολικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀκολουθιῶν καὶ ἰδίως τῆς λειτουργίας ἐντὸς κοσμολογικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν πλαισίων, ὡς καὶ ἀναγωγικὴν παράστασιν τῆς Ἐκκλησίας²⁰.

Πρόσθετα κείμενα καὶ ἀποσπάσματα

Ὁ S. L. Εριφανονίε συνέλεξε ποικίλον ὕλικόν ἀπὸ διαφόρους κώδικας, τὸ ὅποιον παρουσίασε τὸ 1917. Πρόκειται κατὰ τὸ πλεῖστον περὶ βιογραφικῶν, πνευματικῶν, δογματικῶν, ἀντιρρητικῶν, ἐρμηνευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν κειμένων, διατηρουμένων ἀποσπασματικῶς ἢ ἀποτελούντων προσθήκας εἰς ἄλλως γνωστὰ ἔργα. Μερικὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι προδήλως ἄλλων συγγραφέων.

Ἄποσπάσματα ἀπὸ σειρᾶς κεφαλαίων καὶ ἄλλα κείμενα ἐξεδόθησαν ἐπίσης ἀπὸ τὸν κώδικα Vat. gr. 1809.

20. Περὶ τῆς Κυριακῆς προσευχῆς ἐγίνε λόγος ἀνωτέρω, εἰς τὰ ἐρμηνευτικὰ κείμενα.

Οι έκδιδόμενοι εις την ΡG του Migne ως ὕμνοι του ἀνήκουν εις τὸν Μάξιμον Μαργούνιον, θεολόγον τοῦ 15' αἰῶνος.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Ἐχων ἐπιδοθῆ ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας εις τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν πατερικῶν ἔργων, ὁ Μάξιμος εἶχεν ἱκανὸν καταρτισμὸν διὰ μίαν πλουσίαν συμβολὴν εις τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεολογικῆς σκέψεως. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τοῦ ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴν ὥστε νὰ προσέχη ἰδιαιτέρως εις τὴν διάκρισιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ὄρων· οἱ δὲ μεγάλοι Πατέρες καὶ συγγραφεῖς, ἰδίως ὁ Ὠριγένης, ὁ Εὐάγγελιος, ὁ Γρηγόριος Θεολόγος καὶ ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, τοῦ ἔδωσαν τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν συγκρότησιν ἰδίου θεολογικοῦ συστήματος. Κατηγορήθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ὅτι ἐπηρεάσθη ὑπερβαλλόντως ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν πλανῶν τῶν δύο πρώτων ἐκ τῶν ὡς ἄνω συγγραφέων, προσφάτως καταδικασμένων τότε ἄλλωστε²¹, καὶ ἠναγκάσθη ν' ἀπολογηθῆ περὶ τούτου διὰ συγγραφῶν του. Τὴν ἐπιρροὴν ταύτην διακρίνουν καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἐρευνητάς. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι εἶχεν ὁ ἴδιος τοιαύτην πρωτοτυπίαν σκέψεως, ὥστε νὰ δύναται νὰ διορθώσῃ πολλὰς ἀπὸ τὰς πλάνας ἐκείνας. Πράγματι ἐν πολλοῖς τὸ ἔργον του ἦτο ἐρμηνευτικὸν καὶ διορθωτικὸν τῶν πρὸ αὐτοῦ διαπρεπῶν θεολόγων.

Τὰ περὶ ἐνότητος καὶ τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ παραλαμβάνει ὁ Μάξιμος ἀπὸ τοὺς Καπαδόκας καὶ πραγματεύεται κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν. Ἀρνεῖται νὰ δεχθῆ ποιότητος ψυχολογικῆς φύσεως εις τὴν Τριάδα, ὡς πράττει ὁ Αὐγουστίνος, διότι ἡ βούλησις π.χ. δὲν εἶναι ποιότης τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ στοιχεῖον τῆς ὑπάρξεώς του, δὲν ὑπάρχει θέλησις ἄνευ τοῦ θέλοντος· «μάτην τὴν θέλησιν προεβύλλοντο ... χωρὶς τοῦ αὐτῆν ἔχοντός τε καὶ θέλοντος»²².

Ὁ Θεὸς ἔχει πρὸς τὰ ἔξω ἐνέργειαν, κίνησιν, ἡ ὁποία μάλιστα εἶναι κοινὴ εις τὰς τριαδικὰς ὑποστάσεις, διότι, ὡς ἂν ἐνεργεῖ ἡ μία, συνεργοῦν καὶ αἱ δύο ἄλλαι. Περιοριζόμενοι εἰς μίαν περίπτωσιν, θὰ ἐπισημάνωμεν ὅτι εις τὴν ἐνανθρώπησιν μετέχει καὶ ἐνεργεῖ ὁλόκληρος ἡ Τριάς, ὁ μὲν Πατήρ κατ' εὐδοκίαν, ὁ δὲ Υἱὸς κατ' αὐτουργίαν, τὸ δὲ Πνεῦμα κατὰ συνέργειαν²³. Αὐτὴ ἡ πρὸς τὰ ἔξω κίνησις, ἡ ὁποία ὑπὸ τῶν δογματικῶν καλεῖται συνήθως ἀγάπη καὶ ἀγαθότης, ὑπὸ τοῦ Μαξίμου δηλοῦται ἐνίοτε διὰ τοῦ μυστικοῦ ὄρου ἔρωτος, ἰδιαιτέρως ἀρεστοῦ εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης καὶ Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην. «Ὡς μὲν ἔρωτος ὑπάρχον τὸ θεῖον καὶ ἀγάπη κινεῖται, ὡς δὲ ἔραστον καὶ ἀγαπητὸν κινεῖ πρὸς ἑαυτὸ πάντα τὰ ἔρωτος καὶ ἀγάπης δεκτικά. Καὶ τρανότερον αὐθις φάναι· κινεῖται μὲν ὡς σχέσιν ἐμποιοῦν ἐνδιάθετον ἔρωτος καὶ ἀγάπης τῆς τούτων δεκτικοῖς, κινεῖ δὲ ὡς ἐλκτικὸν φύσει τῆς τῶν ἐπ' αὐτῷ κινουμένων ἐφέσεως»²⁴. Κατὰ τὴν κίνησιν ταύτην ὁ Θεὸς ἔρχεται εἰς συνάντησιν πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ

21. Διὰ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ ὅποιον ἐγίνε δεκτὸν καὶ εἰς προκαταρκτικὴν ἀπόφασιν τῆς Ε' Οἰκουμένης Συνόδου.

22. *Περὶ ἀποριῶν*, ΡG 91, 1261.

23. *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΡG 90, 624.

24. *Περὶ ἀποριῶν*, ΡG 91, 1260.

παρέχει εἰς αὐτὸν «μεταδόσεις». οὕτω δὲ ἐξηγεῖται, διατί παρατηρεῖται ἀντινομία μεταξύ καταλήψεως καὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ, μεταξύ μεθεκτοῦ καὶ ἀμεθέκτου τοῦ Θεοῦ· εἶναι μεθεκτὸς κατὰ τὰς μεταδόσεις, ἀλλ' ἀμεθεκτὸς κατὰ τὴν οὐσίαν.

Γενικῶς θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς θεολογίας εἶναι ἡ διάκρισις μεταξύ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, ἡ ὁποία ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, τὴν συνδέουσαν τὸ ἄφθαρτον καὶ τὸ φθαρτόν, τὸ αἰδίως ὑπάρχον καὶ τὸ δημιουργούμενον παρ' αὐτοῦ. Ἡ διάκρισις αὕτη, ἔχουσα τονισθῆ ἤδη παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου καὶ ἄλλων πατέρων, ἐκφράζεται ἀποφθεγματικῶς ὑπὸ τοῦ Μαξίμου «ἀκτίστου καὶ κτιστοῦ ἄπειρον τὸ μέσον ἐστὶ καὶ διάφορον»²⁵. Ἡ ἄκτιστος φύσις εἶναι ἀπολύτως ξένη πρὸς τὴν κτιστὴν φύσιν.

Ἡ μεταξύ ἀκτίστου καὶ κτιστῆς φύσεως σχέσις ἐκφράζεται διττῶς. Κατὰ πρῶτον ὡς σχέσις ὑπερβατότητος· ἡ ἀκτιστος φύσις ὑπέρκειται τῆς κτιστῆς ἀπολύτως καὶ ἀπείρως, εἰρρίσκειται εἰς μίαν τόσον ἄπειρον ἀπόστασιν, ὥστε λόγῳ τοῦ ἀπεριορίστου ὕψους αὐτῆς νὰ παραμένῃ ἀπρόσιτος. Κατὰ δεῦτερον λόγον εἶναι σχέσις ἀγαθότητος· τὸ κτιστὸν προῆλθεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παρὰ τοῦ ἀκτίστου, τοῦ μόνου ἀγαθοῦ²⁶, καὶ αἰτία τῆς παραγωγῆς του εἶναι ἡ ἄπειρος ἀγαθότης αὐτοῦ, δυνάμει τῆς ὁποίας οὐσίωσε καὶ προέβαλεν, ὅταν ἠθέλησε, τὴν προϋπάρχουσαν εἰς ἐαυτὸ ἐξ αἰδίου γνῶσιν²⁷.

Ὁ κόσμος εἶναι προῖον τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀποβλεπούσης εἰς τὴν παραγωγὴν ὄντων, τὰ ὁποία θὰ μετεῖχον τῆς φύσεως αὐτοῦ· εἶναι ἐπομένως κυρτὸς τοῦ ἔρωτος τοῦ Θεοῦ. Γενικῶς ὁ Μαξίμος εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ παντός σκέπτεται διαλεκτικῶς κατὰ τὸ σχῆμα γένεσις-κίνησις-στάσις. Αἱ τρεῖς αὗται δυνάμεις κυριαρχοῦν εἰς τὸ σύμπαν μέχρι τῶν ὁρίων τοῦ πεπερασμένου. Οὕτως ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς γενέσεως καὶ τῆς κινήσεως εἶναι ὁ Θεός. Ἀρχὴ μὲν πάσης φυσικῆς κινήσεως εἶναι ἡ γένεσις τῶν κινουμένων, ἀρχὴ δὲ τῆς γενέσεως τῶν κινουμένων εἶναι ὁ Θεὸς ὡς γενεσιουργός. Τῆς φυσικῆς κινήσεως τῶν γενομένων τέλος εἶναι ἡ στάσις, τὴν ὁποίαν πάντως προκαλεῖ μετὰ τὴν διάβασιν τῶν πεπερασμένων ἡ ἀπειρία, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει πλέον διάστημα, καταπαύεται ἡ κίνησις τῶν φυσικῶν κινουμένων. Εἶναι λοιπὸν ὁ Θεὸς ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς γενέσεως καὶ κινήσεως τῶν ὄντων, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐγιναν καὶ δι' αὐτοῦ κινοῦνται καὶ εἰς αὐτὸν θὰ εὑρουν τὴν στάσιν²⁸.

Ἄν καὶ τὰ ὄντα ὅλα προῆλθον ἐλευθέρως κατὰ τὴν ἀγαθὴν τοῦ Θεοῦ θέλησιν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος καὶ εἰς τὸν δέοντα καιρὸν, οἱ λόγοι τῶν προῦπηρχον αἰδίως ἐντὸς τοῦ ἐνὸς Λόγου, ἐντὸς τοῦ Θεοῦ. Οἱ προϋπάρχοντες λόγοι τῶν ὄντων δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὴν προϋπάρχουσαν ὕλην ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐνήργησε τὸ ἔργον ὁ Δημιουργός τοῦ Πλάτωνος²⁹, διότι ἐκεῖνη ἦτο ἄμορφος καὶ ἄζωος, ἐνῶ αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὰ ἀρχέτυπα τῶν ὄντων, οὔτε πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος,

25. *Περὶ ἀποριῶν* 7, PG 91, 1077A.

26. *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* 4,90, PG 90,1069C.

27. *Περὶ ἀποριῶν* 7, PG 91, 1080A. *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* 4,4, PG 90,1048D.

28. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1217.

29. Τίμιος 28 ἐε.

διότι εκείνοι εφίσκονται εἰς ἓνα αὐτοτελῆ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ κόσμον, οὔτε πρὸς τὰς ἀπορροὰς τῶν Ἰνωστικῶν καὶ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, διότι αὐταὶ δὲν ἀποσπῶνται τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ ἀποτελέσουν ἀνεξάρτητα κατώτερα μεθ' ἐκάστην ἀπορροήν ὄντα. Κατὰ τὸν Μάξιμον δι' ὅλα τὰ γενόμενα καὶ γενησόμενα προϋπάρχουν παγίως ὑφιστάμενοι ἐν τῷ Θεῷ λόγοι³⁰. Πᾶν κτιστὸν ἐδημιουργήθη κατ' ἀντίστοιχον λόγον, ὁ ὁποῖος ὀρίζει ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν γένεσιν ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν οὐσίαν του. Ἄν οἱ λόγοι ἦσαν αὐθιπαρκοί, ἡ δημιουργία θὰ ἦτο φυσικὴ καὶ ἀναγκαία, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι προῖον τῆς θελήσεως· οὗτοι ἀποτελοῦν τὸ προαιώνιον θεῖον σχέδιον περὶ δημιουργίας, τὸ ὁποῖον ἐπραγματοποιήθη ἐν χρόνῳ.

Ἡ τροπὴ καὶ ἡ ἀλλοίωσις εἶναι γνωρίσματα τῆς κτίσεως ἀκολουθοῦντα τὴν κίνησιν· ἡ ἀτρεψία εἶναι τὸ κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Σχετικὴ μὲ τὴν κτιστὴν κατάστασιν κατηγορεῖται ὁ χρόνος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν κίνησιν τῶν ἐπὶ μέρος δημιουργημάτων καὶ προσμετρῶν αὐτὴν· ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὸν χρόνον, ὅλα δὲ τὰ κτιστά, τὰ διαιρετά, ἐμπίπτουν εἰς τὴν τροχίαν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς μεσότητος καὶ τοῦ τέλους τῶν χρόνων³¹.

Ἡ διάκρισις μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος δὲν εἶναι ριζικὴ εἰς τὸν Μάξιμον, διότι οὗτος ἀναφέρει καὶ τὰ δύο εἰς κτιστὰς καταστάσεις, τὸν μὲν χρόνον εἰς τὴν κίνησιν τῶν ἐπὶ μέρος πραγμάτων, τὸν δὲ αἰῶνα εἰς τὴν κίνησιν τῆς συνόλου κτίσεως³². Ὁ χρόνος κατ' αὐτὸν μετρεῖ τὴν κίνησιν, ὁ αἰὼν τὴν ὑποδηλώνει. Μεθοδεύει ὅμως οὗτος σαφέστερον τὴν διάκρισιν μεταξὺ αἰωνιότητος καὶ αἰδιότητος, ἀναφέρων τὴν δευτέραν εἰς πᾶν τὸ ὑπὲρ τὸν χρόνον καὶ ὑπὲρ τὸν αἰῶνα, ἤτοι εἰς τὸν Θεόν. Χρόνοι καὶ αἰῶνες εἶναι σχετικοὶ πρὸς τι, ἀλλ' ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἐκ τῶν πρὸς τι, δὲν ἔχει τίποτε τὸ συμβατικόν· εἶναι λοιπὸν ὑπὲρ χρόνον καὶ αἰῶνα, αἰδιός³³. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πᾶσα ἐνέργεια αὐτοῦ εὑρίσκονται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς αἰδιότητος.

Ἄν καὶ εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐπειδὴ εἶναι ἔργον αὐτοῦ, ὁ κόσμος δὲν εἶναι τῆς αἰτιῆς μετὰ τούτου φύσεως· θέσις τοῦ ἐνὸς εἶναι ἀφαίρεσις τοῦ ἄλλου· «θέσιν εἶναι τοῦ ὑπερόντος τὴν τῶν ὄντων ἀφαίρεσιν, καὶ τὴν τῶν ὄντων θέσιν εἶναι τοῦ ὑπερόντος ἀφαίρεσιν»³⁴.

Ὁ Μάξιμος εἰς τὸ σῦμπαν ἐπισημαίνει πέντε διαδοχικὰς κατηγορίας.

30. *Περὶ ἀποριῶν* 41, PG 91, 1329A.

31. *Κεφάλαια Θεολ. καὶ Οἰκον.* 1,5, PG 90,1085.

32. Βλ. κυρίως *Κεφάλαια Θεολ. καὶ Οἰκον.* 1,68, PG 90,1180C καὶ 1,70, PG 90,1109A.

33. *Κεφάλαια Θεολ. καὶ Οἰκον.* 1,80.

34. *Μυσταγωγία*, PG 91,664.

- 1) Εἰς τὸ ὄλον, ἀκτίστου καὶ κτιστῆς φύσεως
- 2) Εἰς τὴν κτιστὴν φύσιν, νοητῶν καὶ αἰσθητῶν
- 3) Εἰς τὰ αἰσθητά, οὐρανοῦ καὶ γῆς
- 4) Εἰς τὴν γῆν, παραδείσου καὶ οἰκουμένης
- 5) Εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἄρρενος καὶ θήλεος.

Ἡ τελευταία διάκρισις κατέστη ὀριστικὴ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν. Προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἦτο νὰ ἐνώση πρῶτον τὰ δύο φίλα εἰς ἓν, ἀκολούθως δὲ τὰ λοιπὰ διστάμενα, μέχρις ὅτου φθάσῃ εἰς τὴν ἄκτιστον φύσιν, τὸν

Θεόν, ὅστις τότε θὰ ἐστρέφετο πλήρως πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ θέωσις των³⁵.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἀνθρώπου νὰ πράξῃ τοῦτο κατέστησεν ἀναγκαίαν τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου. Φαίνεται ὡς εἶν σκοπὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου εἶναι ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ ἐνανθρώπησις εἶναι τέλος καὶ ὄχι προϋπόθεσις.

«Τοῦτό ἐστι τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον τοῦτό ἐστι τὸ μακάριον δι' ὃ τὰ πάντα συνέστησαν τέλος· τοῦτό ἐστι τὸ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων προεπινοούμενον τέλος, οὗ ἕνεκα μὲν πάντα, αὐτὸ δὲ οὐδενός ἕνεκα πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἀφορῶν, τὰς τῶν ὄντων ὁ Θεὸς παρήγαγεν οὐσίας»³⁶.

Αὐτὸ τὸ «προεπινοούμενον τέλος», ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν τὰ πάντα, ἐνῶ αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἐξ αἰτίας οὐδενός, εἶναι ἡ ὑποστατικὴ ἔνωσις Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐν τῷ Χριστῷ, ὅπως διευκρινίζεται εἰθὺς πρὸ τοῦ χωρίου τούτου. Ἐὰν ἐρμηνεύσωμεν τὸ χωρίον τοῦτο εὐθέως, ὅπως ἔχει, χωρὶς ἐνταξίν του εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ὄλου συστήματος τοῦ Μαξίμου, φαίνεται ὡς εἶν σκοπὸς τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ διευκόλυνσις τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ προφανῶς ἀκριβεστερα εἶναι ἡ ἔννοια, ἡ ὁποία εὐρίσκεται δι' ἀντιστρόφου ἐρμηνείας· σκοπὸς τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἔνωσις του μὲ τὸν Θεόν, τῆς ὁποίας ἀρχὴ ἐπρόκειτο νὰ εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ ὑποστατικὴ ἔνωσις τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου.

Πρὸς τοῦτο ὑπῆρξεν ἐπίσης ἀναγκαία ἡ πρόσληψις ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ Λόγου· «πῶς γάρ... καινουργήσῃ τὸν πάλαι, μὴ δι' ὄλου καὶ ὄλον λαβών, μόνῃς δίχα τῆς ἀμαρτίας, ἐξ ἧς ἡ παλαιώσις»³⁷. Τὸ θεῖον στοιχεῖον ἐνώνεται ἀρρήτως μὲ τὸ ἀνθρώπινον καὶ πάντως κατὰ μυστήριον. Λύνεται ἀπὸ τινος ἀπόψεως νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἦτο αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐφαίνετο ἀκριβῶς, διότι τὸ θεῖον στοιχεῖον ἐκρύπτετο τρόπον τινά· ἡ πραγματικὴ ὑπαρξις τοῦ Θεανθρώπου ἐφανερώθη ἐφ' ἅπαξ κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν. Διὰ ταῦτα καταχρηστικῶς ὁ Χριστὸς δύναται νὰ ὀνομασθῆ καὶ «σύμβολον ἑαυτοῦ»³⁸, χωρὶς τοῦτο νὰ διαλύῃ τὴν πραγματικότητα τῆς θεοφανείας καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ.

Εἰς τὸ φλέγον τότε πρόβλημα τῶν θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Χριστοῦ ὁ Μάξιμος ἀφιέρωσε, πλὴν τοῦ πολλοῦ ἰδρώτος καὶ αἵματος, καὶ πολλὰς σελίδας. Κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Χριστὸς εἰς πᾶσαν πράξιν του εἶχε δύο διακεκριμένας ἐνεργείας, θεῖαν καὶ ἀνθρωπίνην, ὅτι ἐνήργει δι' ἀμφοτέρων τῶν φύσεων καὶ τῆ συμφωνία ἀμφοτέρων, ὅπως τὸ πυρκατωμένον ξίφος καὶ κόπτει συγχρόνως καὶ καίει³⁹. Ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε θεῖον θέλημα, δὲν ἠμφεσβητεῖτο ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του, ἀλλ' ἠμφεσβητεῖτο ὑπ' αὐτῶν ὅτι εἶχε καὶ ἀνθρώπινον. Ὁ Μάξιμος ἐτόνισεν ὅτι πῶσα φύσις λογικὴ ἔχει φυσικὸν θέλημα, ἤτοι δύνωμιν ὀρεκτικὴν, ὡς οὐσιώδεις

35. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1305–1308.

36. *Πρὸς Θελάσιον* 60, PG 90,621A.

37. *Πνευματ. τάξις*, PG 91, 156.

38. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1165.

39. *Ἀνάλογος πρὸς Πίπρον*, PG 91,337.

στοιχεῖον τῆς· ἀλλὰ πᾶν πρόσωπον ἔχει καὶ γνωμικὸν θέλημα, ἤτοι προαιρετικὸν θέλημα. Οὕτως, ὁ ἄνθρωπος ὡς φυσικὸν θέλημα ἢ ἐνέργειαν ἔχει τὸ νὰ ὁμιλῇ, ἀλλὰ δὲν ὁμιλεῖ διαπαντός· τὸ πότε θὰ ὁμιλήσῃ καὶ πότε ὄχι, καθορίζεται ἀπὸ τὸ γνωμικὸν θέλημα, τὸ ὁποῖον εἶναι δύναμις τῆς ὑποστάσεως, τοῦ προσώπου, καὶ ὄχι τῆς φύσεως.

«Τὸ μὲν γάρ (φυσικὸν θέλημα) δύναμις ὑπάρχει τοῦ κατὰ φύσιν ὄντος ὀρεκτικῆ. Πᾶν γάρ εἰ τι τῶν ὄντων καὶ μάλιστα λογικῶν, φυσικῶς τοῦ κατὰ φύσιν ὄντος ὀρέγεται, καὶ τούτου παρὰ Θεοῦ λαβὸν κατ' οὐσίαν ἔχει τὴν δύναμιν πρὸς σύστασιν τὴν ἑαυτοῦ ... Τὸ δὲ (γνωμικὸν θέλημα) αὐθαίρετος ὁρμὴ καθέστηκε τὰς ἐφ' ἐκάτερα ποιουμένη παρεκτροπᾶς, καὶ οὐ φύσεως ὑπάρχον ἀφοριστικόν, ἀλλὰ προσώπου κυρίως καὶ ὑποστάσεως»⁴⁰.

Κατὰ ταῦτα ὁ Χριστός, ὡς συνιστάμενος ἐκ δύο τελείων φύσεων, ἔχει δύο φυσικὰ θελήματα, ὡς ἀποτελῶν δὲ μίαν ἐνιαίαν ὑπόστασιν, ἐνιαῖον πρόσωπον, ἔχει ἐνιαίαν δύναμιν ἐκλογῆς, τὸ ἐν καὶ μοναδικὸν γνωμικὸν θέλημα. Βεβαίως εἰς τὸ ἐνιαῖον τοῦτο θέλημα ἐπικρατεῖ τὸ θεῖον, τὸ ὁποῖον, ὅσάκις ὑπάρχει ἀνάγκη, παραχωρεῖ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τὴν ἄδειαν νὰ ἐνεργήσῃ τὰ ἀνήκοντα εἰς αὐτήν.

Περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Μάξιμος διαγράφει ποικίλας συμβολικὰς παραστάσεις· ἡ Ἐκκλησία εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, εἰκὼν τοῦ σύμπαντος κόσμου τοῦ συνισταμένου ἐξ ἀοράτων καὶ ὀρατῶν στοιχείων, σύμβολον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ τέλος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου⁴¹. Αὕτη περιλαμβάνει ποικίλης προελεύσεως καὶ μορφώσεως ἀνθρώπους, ἄνδρας, γυναῖκας, παιδιὰ, πάσης ἡλικίας, καὶ παντὸς ἐπιτηδεύματος, ὅλοι δὲ αὐτοὶ ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀπλοϊκὴν πίστιν⁴², μολοντί διὰ τὴν κατάκτησιν ὑψηλοτέρων κορυφῶν πνευματικῆς τελειώσεως ἀπαιτεῖται κάτι περισσότερο. Ἐν τέλει ἡ Ἐκκλησία εἶναι κοινωνία πρὸς τελείωσιν

“Ὅλα μετέχουν τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς δημιουργίας των, ἰδιαιτέρως δὲ ἕκαστον τῶν λογικῶν ὄντων εἶναι καλεῖται μοῖρα τοῦ Θεοῦ συμφώνως πρὸς τὸν λόγον κατὰ τὸν ὁποῖον ἐκτίσθη· «μοῖρα λέγεται καὶ ἔστι Θεοῦ, διὰ τὸν αὐτοῦ προόντα ἐν τῷ Θεῷ λόγον»⁴³. Αὕτη ὁμως ἡ ιδιότης δὲν εἶναι στατικὸν χάρισμα, διδόμενον ἅπαξ καὶ παραμένον διαπαντός, ἀλλὰ κατάκτησις τοῦ ὄντος, τοῦ ἀνθρώπου ἐν προκειμένῳ, διὰ τῶν προσόντων καὶ τῶν ἀγώνων του. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε καὶ ὑπὸ οἰασδήποτε συνθήκας μοῖρα Θεοῦ· ἐδημιουργήθη ὡς μοῖρα Θεοῦ καὶ παραμένει οὕτως, ἐφ' ὅσον κινεῖται καὶ ἐνεργεῖ κατὰ τὸν οἰκεῖον λόγον, ἐνῶ, ἂν κινηθῇ ἀντιθέτως πρὸς τὸν λόγον τοῦ, καταρρέει, φθάνει πάλιν εἰς τὸ μὴ ὄν⁴⁴.

Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου βάσει τοῦ προϋπάρχοντος λόγου αὐτοῦ συνιστᾷ τὴν πρώτην θεμελίωσιν τῆς δυνατότητος αὐτοῦ νὰ ἀνηλωθῇ ὑπέρνω τῆς φυσικῆς του καταστάσεως καὶ τοῦ προσδίδει ἤδη ἀπὸ τῆς

40. *Περὶ δύο θελημάτων*, PG 91,192.

41. *Μυσταγωγία*, PG 91, 668εε.

42. *Μυσταγωγία*, PG 91,665.

43. *Περὶ ἀποριῶν* 7, PG 91, 1080Α.

44. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1081C.

δημιουργίας του μίαν δόσιν αιδιότητος, ἀφοῦ αἰδῖος εἶναι ὁ λόγος αὐτοῦ.

Πράγματι ὁ ἄνθρωπος εἶχε κατὰ φύσιν τάσιν πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἢ δὲ στροφή πρὸς τὸ κακὸν τὸν ἔφευγεν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ παρὰ φύσιν· ἐπομένως ἡ πρώτη προσπάθειά του εἶναι νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τὴν κατὰ φύσιν κατάστασιν⁴⁵. Πρόκειται περὶ ὑπερβάσεως τῆς παρουσίας καταστάσεως ἢ ὁποῖα ὁδηγεῖ εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἑνὸς εἶδους ὑπερανθρώπου πνευματικοῦ. Ὅταν κάποιος ἀποκατασταθῇ εἰς τὸ κατὰ φύσιν καὶ ἀρθῇ εἰς τὸ ὑπὲρ φύσιν, καθίσταται «ὑπὲρ ἄνθρωπον ἄνθρωπος»⁴⁶. Κατὰ τὴν συνήθειάν του ὁ Μάξιμος προσδιορίζει ἀριθμητικῶς τοὺς τρόπους τῆς φυσικῆς θεωρίας, καὶ δὴ εἰς πέντε. Ἡ εἰς τὸν Θεὸν ἀναγωγή ἐκ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως βοηθεῖται διὰ τῶν τρόπων τούτων, τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς εἶναι γνωστικοί· ἡ οὐσία ἢ ὑπαρξίς τῶν ὄντων, ἢ ὁποῖα μαρτυρεῖ τὸν αἰτιὸν αἰτῶν, ἢ κίνησις τῶν ὄντων ἢ ὁποῖα ἐνδεικνύει τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ἢ διαφορὰ τῶν ὄντων, ἢ ὁποῖα δεικνύει τὴν κρίσιν· οἱ δὲ λοιποὶ δύο εἶναι παιδαγωγικοί· ἡ κρᾶσις τῶν ὄντων συμβολίζουσα τὴν σύνθεσιν γνώμης καὶ ἀρετῆς καὶ ἡ θέσις ἢ στάσις τῶν ὄντων ἀνάγουσα εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ ἡθους.

Ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας, πέρα τῆς ὁποίας ὑπάρχουν ὑψηλότεραι κορυφαί. Εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὰ φθαρτὰ εἶναι καλάμη, ἢ ἀλογία εἶναι χόρτος, ἢ προσπάθεια περὶ τὰ αἰσθητὰ εἶναι ξύλα, οἱ εὐσεβεῖς λογισμοὶ εἶναι τίμιοι λίθοι, ὁ κυδιανὸς βίος εἶναι ἄργυρος, ἢ δὲ θεολογικὴ μυσταγωγία εἶναι χρυσός⁴⁷, ἢ τελειότης. Διὰ μιᾶς ἐντάσεως τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ λειτουργιῶν ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ὄχι μόνον ἀτελεύτητος ἀλλὰ καὶ ἀναρχος. Τὸ νὰ μὴ ἔχη οὔτε ἀρχὴν ἡμερῶν οὔτε τέλος ζωῆς, ὡς ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος καὶ ἐντελῶς ἀπειρος, δέν εἶναι ἴδιον τοῦ Μελχισεδέκ μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὸς τελείου ἀνθρώπου τοῦ ὁποίου τύπος εἶναι ἐκεῖνος. Πᾶς ἄνθρωπος ὅστις ἀπαλλάσσεται τῶν γνωρισμάτων τοῦ κόσμου «γέγονε καὶ ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος, τὴν χρονικὴν μηκέτι φέρων ζωὴν, τὴν ἀρχὴν καὶ τέλος ἔχουσαν»⁴⁸. Καθίσταται κατὰ χάριν ὅ,τι εἶναι ὁ Θεὸς κατὰ φύσιν, ἤτοι καθίσταται Θεὸς «ὄλος ὄλω περιχωρήσας ὀλικῶς τῷ Θεῷ καὶ γενόμενος πᾶν εἰ τι πᾶρ ἐστὶν ὁ Θεός, χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος»⁴⁹. Τοῦτο δύναιτο νὰ ἐπιτευχθῇ ἀπὸ τοῦ ἐνταῦθα βίου ἀκόμη, ὡς συνέβη μὲ τοὺς ἀποστόλους τοὺς ἰδόντας τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου καὶ μεταβάντας ἀπὸ τῆς σαρκὸς εἰς τὸ πνεῦμα⁵⁰. Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χαρακτηρίσωμεν τοὺς ἐπιτυγχάνοντας τοιαύτην τελειότητα ἄχι ὡς θεούς, ἀλλ' ὡς θεανθρώπους κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου. Ὅπως ὁ Θεὸς διὰ τοῦ ἔρωτος κινεῖται πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τελικῶς ἐνηθρώπησεν, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος κινεῖται ἀνταποκριτικῶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τελικῶς ἐνθεοῦται μένων ὀλόκληρος ἄνθρωπος, κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν φύσιν καὶ

45. Πρὸς Θαλίσσον, PG 90, 324.

46. Περὶ ἀργυρίων, PG 91, 1056.

47. Πενήσεις καὶ ἀποκρίσεις 73, PG 90, 845.

48. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1144BC.

49. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1308.

50. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1125.

γινόμενος όλόκληρος Θεός κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐμπρέπουσαν εἰς αὐτὸν θεϊὰν λαμπρότητα τῆς μακαρίας δόξης⁵¹.

Πολὺ συζητεῖται, ἂν ὁ Μάξιμος ἀποδέχεται τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ὠριγενιστικὴν θεωρίαν, τουλάχιστον τῶν ἀδίκων ἀνθρώπων. Λέγει πράγματι ὅτι εἰς τοὺς ἁμαρτάνοντας τὰ ἔργα κατακαίονται, διότι ἡ διάγνωσις διακαίει τὴν συνείδησιν, μειώνει τὰς ἁμιρτίας καὶ σώζει τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα «τὰ ἔργα τῆς ἁμαρτίας εἰς ἀνυπαρξίαν χωρήσουσι, τῆς φύσεως τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀπολαβούσης σώας διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τῆς κρίσεως»⁵². Τὸ χωρίον ἀπαντᾷ εἰς ἓν κάπως πρῶτον ἔργον τοῦ Μαξίμου, ἐνῶ ὑπάρχουν χωρία εἰς ἄλλα συγγράμματα μαρτυροῦντα ὑπὲρ τῆς ἀντιθέτου ἀπόψεως. Πάντως τὴν θεωρίαν ταύτην σφαιρῶμεν εἰς σειρὰν συγγραφέων μετὰ τὸν Ὠριγένην, πολὺ μετριασμένην βεβαίως, ὡς εἶναι ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Διάδοχος Φωτικῆς, διὰ νὰ μὴ ἀναφέρωμεν τὸν Εὐάγριον.

ΣΥΝΟΔΟΙ ΤΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ

Δύο μαθηταὶ τοῦ Μαξίμου τὸν ἠκολούθησαν ὡς συνοδοὶ εἰς τὰς δραστηριότητας καὶ τὰς περιπετείας του· εἶναι αἱ δύο Ἀναστασίου.

Ὁ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ο ΜΟΝΑΧΟΣ, καταγόμενος ἀπὸ ἐπιφανῆ βυζαντινὴν οἰκογένειαν, ἠκολούθησε τὸν Μάξιμον ὡς πιστὸς μαθητῆς καὶ ἀκόλουθος ἤδη ἀπὸ τὴν μονὴν τῆς Χρυσουπόλεως, τὸ 624, εἰς ὅλας τὰς κινήσεις καὶ περιπετείας του· μετέβη μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Κύζικον, τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ρώμην, συνελήφθη εἰς τὴν τελευταίαν πόλιν μετὰ τοῦ Μαξίμου καὶ ὠδηγήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπέστη δὲ τέλος τὰς αὐτὰς σωματικὰς κακώσεις· καὶ ἀπέθανεν εἰς τὴν ἐξορίαν ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ Μαξίμου, τὴν 24 Ἰουλίου 662. Τιμᾶται δὲ ὡς ὁμολογητῆς μετὰ τοῦ ἄλλου Ἀναστασίου τὴν 20 Σεπτεμβρίου.

Καθ' ὁμολογίαν του εἰς τὴν δίκην τοῦ Μαξίμου καὶ αὐτοῦ⁵³ ἔγραψεν ἓνα *Λίβελλον κατὰ τοῦ Τύπου*, τοῦ γνωστοῦ διατάγματος τοῦ Κωνσταντος, ὅστις ὁμως ἀπωλέσθη, ἐνῶ σώζεται *Ἐπιστολὴ πρὸς Καλαρίτας μοναχοῦ* εἰς λατινικὴν μετάφρασιν γενομένην ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου. Τοῦ ἀποδίδονται ἐπίσης μερικά ἄλλα ἀμφιβαλλόμενα κείμενα.

Ὁ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΑΠΟΚΡΙΣΙΑΡΙΟΣ ἐγνώρισε τὸν Μάξιμον εἰς τὴν Ρώμην καὶ κατέστη μαθητῆς του. Ὅτε ἦτο ἀποκρισιάριος τοῦ παπικοῦ θρόνου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, λόγῳ τῆς ἀντιθέσεώς του πρὸς τὸν Τύπον τοῦ Κωνσταντος, συνελήφθη τὸ 648 καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Μεσημβρίαν. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν Δύσιν συνελήφθη τὸ 553 εἰς τὴν Ρώμην μετὰ τοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ μοναχοῦ Ἀναστασίου, ἔκτοτε δὲ ἠκολούθησε τὴν τύχην τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἀπέθανεν ἐν ἐξορίᾳ εἰς τὴν χώραν τῶν Λαζῶν ὡς ὁμολογητῆς τὴν 11 Ὀκτωβρίου 666, ἡ δὲ μνήμη του ἄγεται τὴν 20 Σεπτεμβρίου μετὰ τοῦ μοναχοῦ Ἀναστασίου.

51. «Ὁλος ἄνθρωπος μένων κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν φύσιν καὶ ὅλος γινόμενος Θεός κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ θεϊὰν τῆς μακαρίας δόξης λαμπρότητα», *Περὶ ἀπορμῶν* PG 91,1088.

52. *Πεῦσεαι καὶ Ἀποκρίσεις*, PG 90,845.

53. PG 90,124.

Ὁ Ἀποκρισιάριος ἐπεμελήθη τῆς συντάξεως κειμένων, τὰ ὅποια περιγράφουν μερικὰ ἐπεισόδια ἀπὸ τὰς κινήσεις τοῦ Μαξίμου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του καὶ προσφέρουν ὑλικὸν εἰς τὸν συντάκτην τοῦ ἀρχαίου βίου αὐτοῦ. Ταῦτα εἶναι δύο.

Ἐξήγησις τῆς κινήσεως. τῆς γενομένης μεταξὺ τοῦ κυροῦ ἀββᾶ Μαξίμου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ καὶ τῶν ἀρχόντων ἐπὶ σεκρέτου. Αὕτη ἀποτελεῖ ἔκθεσιν περὶ τῆς δίκης τοῦ Μαξίμου καὶ τῶν δύο Ἀναστασίων ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῶν ἀνακτόρων κατὰ τὸ ἔτος 655

Περὶ τῶν πραχθέντων ἐν τῇ πρώτῃ ἐξορίᾳ Μαξίμου ἐν Βιζύῃ. Εἶναι ἔκθεσις περὶ τῆς συζητήσεως τοῦ Μαξίμου καὶ ἀντιπάλων του εἰς τὴν Βιζύην τῆς Θράκης, ἐνθα κατὰ πρῶτον εἶχεν ἐξορισθῆ.

Ἡ Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρεσβύτερον Θεοδόσιον Γαγγρηνόν, παρουσιάζει πατερικὰς χρήσεις κατὰ τοῦ Μονοθελητισμοῦ καὶ δίδει ὠρισμένα στοιχεῖα διὰ τὰς τελευταίας περιπετείας τοῦ Μαξίμου, εἰς λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου. Προσηρητημένον εἰς αὐτὴν εἶναι ἐν ψευδιπολύτειον κείμενον.

Ἡ Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Ἀσκάλωνος, ἀνέκδοτος⁵⁴, πλὴν τῆς ἀρχῆς καὶ δύο ἀποσπασμάτων, ἐπεξηγεῖ τοὺς εἰς τὴν χριστολογία ἀποπροσκειμένους φιλοσοφικοὺς ὅρους.

Θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκει ὁ Σηλιτευτικὸς κατὰ Κωνσταντινουπολιτῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Μαξίμου ὑπὸ μοναχοῦ τινος.

Ὁ Stiglmayr προσγράφει εἰς τὸν Ἀποκρισιάριον τὴν *Διδασκαλίαν Πατέρων*, ἀνεῦ ἐπαρκῶν ἐρεισμάτων.

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Ὁ Σωφρόνιος εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν προσωπικοτήτων τῆς Ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι μὲ τὴν δραστηριότητά των καὶ τὴν ἐκλεκτὴν ποιότητα των περιωρισμένης ἐκτάσεως ἔργων των, καὶ δὴ ποικίλης μορφῆς, κατέλαβον σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν χορείαν τῶν πατέρων.

ΒΙΟΣ

Πληροφορίας περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεώς του εὐρίσκομεν εἰς τὸν Λειμῶνα τοῦ Ἰωάννου Μόσχου, ὅπου παρατηρεῖται κάποια ἀσάφεια εἰς τινὰ σημεῖα, εἰς τὴν ἐπιστολογραφίαν τῆς ἐποχῆς, εἰς τὰ πρακτικὰ διασκέψεων καὶ συνόδων καὶ εἰς τὸν *Βίον* του τὸν ὅποιον συνέταξε πολὺ βραδύτερον ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, τὸν 13^{ον} αἰῶνα⁵⁵.

Ὁ Σωφρόνιος ἐγεννήθη εἰς τὴν Δαμασκὸν, τὴν πατρίδα τόσων διαπρεπῶν προσωπικοτήτων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ζ' καὶ η' αἰῶνα, διὸ καὶ ἐνίοτε ἀπεκαλεῖτο Δαμασκηνός. Δὲν νομίζομεν ὅτι ἐγεννήθη τόσον ἐνωρὶς ὅσον δέχονται τελευταίως μερικοὶ ἐρεισμηταί⁵⁶, ἤτοι τὸ 550, στηριζόμενοι εἰς

54. *Cod Vat. gr 662.*

55. ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Κ. ΡΑΜΕΥΣ, *Ἀνάλ. Ἱεροσολ. Σταχυολογίας* 5, 137-150.

56. Ἰδίως ὁ SCHÖNBORN, *Sophronie de Jerusalem*, σ. 54.

άσαφεις πληροφορίας τοῦ Λειμῶνος. Ἐάν εἶχε γεννηθῆ τὸ 550, τὸ 634, ὅτε κατέστη πατριάρχης, πρέπει νὰ ἦτο 84 ἐτῶν καὶ φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον ὅτι εἰς γερῶν τοιαύτης ἡλικίας θὰ ἐξελέγετο εἰς μίαν τόσον ὑπεύθυνον θέσιν καὶ μάλιστα εἰς ἐξαιρετικῶς κρίσιμον ἐποχὴν ἄλλ' οὔτε θὰ ἦτο εὐκόλον εἰς ἓνα ὑπερογδοηκοντούτην γέροντα νὰ περιοδεύῃ ἀδιακόπως ἀνά τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα. Δι' ἀξιολογήσεως τῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς ἡλικίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ ἀρχαιότερου τοῦ Ἰωάννου Μόσχου, γεννηθέντος περὶ τὸ 555, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ νεωτέρου τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, γεννηθέντος τὸ 580, *δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὴν γέννησίν του περὶ τὸ ἔτος 564.*

Ἐάν καὶ εἶναι δυνατόν εἰς τὸ Λειμωνάριον νὰ κινῆται καὶ εἰς ἄλλος Σωφρόνιος, καὶ δὴ σοφιστής, ὁ ὁποῖος φέρεται νὰ ἀπέθανεν ἐνωρίς⁵⁷, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Σωφρόνιος ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ καταστῆ πατριάρχης Ἱεροσολύμων καὶ ὁ σπυροδός τοῦ Ἰωάννου Μόσχου Σωφρόνιος εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Εἰς τὴν Δαμασκόν, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ παιδεία εὐρίσκετο ἐν ἀκμῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, μετὰ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα παρηκολούθησε πρόγραμμα ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν ρητορικὴν, ἀμέσως δὲ ἔπειτα ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ εἰς Ἀλεξανδρείαν πρὸς διείρυσιν τῶν σπουδῶν του⁵⁸. Διελθὼν τότε διὰ τῆς μονῆς Θεοδοσίου τοῦ Κοινοβιάρχου ἐν Παλαιστίνῃ, ὅπου ἦσαν ἤδη ἐγκατεστημένοι μερικοὶ συμπατριῶται καὶ συγγενεῖς του μοναχοί, ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, μαζί μὲ τὸν ἐπίσης συμπατριώτην τοῦ Ἰωάννου Μόσχου, ὅστις συμφώνως πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν ἦτο κατὰ δέκα ἔτη πρεσβύτερος αὐτοῦ καὶ ἤδη μοναχός, ἐνῶ αὐτὸς ἦτο κοσμικός⁵⁹.

Ἀπὸ τὸ κεφάλαιον 112 τοῦ Λειμῶνος συνάγεται ὅτι οἱ δύο φίλοι ἦσαν εἰς τὴν Αἴγυπτον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Τιβερίου, καὶ θὰ ἐλέγομεν κατὰ τὸ τέλος τῆς βασιλείας του⁶⁰, ὅπως δὴποτε δὲ θὰ ἔμειναν ἐκεῖ ἐπὶ τινα ἔτη, σπουδάζοντες καὶ ἐπισκεπτόμενοι διασήμους γέροντας τῆς ἐρήμου. Γνωρίζομεν τουλάχιστον ἓνα διδάσκαλον αὐτῶν, Στέφανον τὸν Σοφιστήν. «Ἀνήλθομεν ἐν μιᾷ εἰς τὴν οἰκίαν Στεφάνου τοῦ Σοφιστοῦ ἐγὼ καὶ ὁ κύρις Σωφρόνιος ἵνα πράξωμεν», διὰ νὰ παρακολουθήσωμεν μάθημα⁶¹. Σημειώνεται εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον ὅτι ἡ σχολὴ τοῦ Στεφάνου τούτου ἐστεγάζετο εἰς οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνεγείρει ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Εὐλόγιος (581–608), εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὸν θρόνον του, ὡς φαίνεται.

Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πρέπει νὰ παρέμεινεν ὅσον ἐχρειάζετο διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ρητορικῶν καὶ νομικῶν σπουδῶν του ἴσως ἀπὸ τοῦ 582 *μέχρι τοῦ 584.* Ἐπειτα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν γενέτειράν του καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ρητορικῆς ἢ ὁποῖα τοῦ προσέδωκε τὸ ἐπώνυμον σοφιστής, χρησιμοποιούμενον ἐνίοτε ὑπὸ τοῦ Λειμωναρίου πρωθυστερώς.

Ὁ Ἰωάννης Μόσχος εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν μονὴν τῆς Ἀἴλας παρὰ τὸ Σινᾶ

57. *Λειμωνάριον* 102, πρὸ τοῦ Ἰωάννου Μόσχου.

58. *Συναξάριον, Μάρτιος* 11.

59. «Σωφρόνιος ὁ Σοφιστής προτοῦ ἀποτάξασθαι αὐτόν», *Λειμωνάριον* 69.

60. «Ἐν ταῖς ἀρχαῖς Τιβερίου». Ἡ φράσις δὲν σημαίνει «εἰς τὴν ἀρχὴν», ἀλλὰ «κατὰ τὴν βασιλείαν», τὴν διακυβέρνησιν. Ὁ Τιβέριος ἐβασίλευσε τὰ ἔτη 578–582.

61. *Λειμωνάριον* 77. Αὐτὸς ὁ Στέφανος δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῆ μὲ τὸν αἰρεσιάρχη Στέφνον φιλόσοφον τὸν Νιόβην.

ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ δεκαετίαν, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ Σωφρόνιος, ὅταν ἀπηρνήθη τὸν κόσμον, κατέφυγε πλησίον του· κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁμοῦ ἀπὸ τοῦ 594 ἐγκατεστάθη εἰς τὴν μονὴν Θεοδοσίου πλησίον τῶν Ἱεροσολύμων ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Μόσχου. Ὁ Μόσχος εἶχεν ἀποδείξει διὰ τῶν προγενεστέρων κινήσεών του ὅτι ἦτο μοναστικὸς περιηγητὴς κατὰ τὸ παράδειγμα παλαιότερων περιοδευτῶν, ὡς ὁ Παλλάδιος, μὲ σκοπὸν νὰ συνεντευχθῇ μὲ διαπρεπεῖς μοναχοὺς καὶ συλλέξῃ ἀνέκδοτα καὶ γνώμας αὐτῶν καὶ περὶ αὐτῶν. Οὕτω τὸ 603, καθ' ὃν χρόνον οἱ Πέρσαι ἤρχιζον νέον κύκλον ἐπιθέσεων κατὰ τοῦ Βυζαντίου μὲ τὴν δικαιολογίαν τῆς ἐξοντώσεως τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου ὑπὸ τοῦ Φωκά, ἀνέλαβε νέαν περιοδείαν εἰς τὴν ὁποίαν τὸν ἠκολούθησεν ὁ Σωφρόνιος ὡς πιστὸς μαθητὴς καὶ φίλος.

Κατ' ἀρχὰς περιῆλθον τὰ μοναστικὰ ἰδρύματα τῆς Φοινίκης, τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ταρσοῦ καὶ τῆς Σελευκείας. Μετὰ τετραετίαν, τὸ 607, μετέβησαν ἐκ νέου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐγνωρίσθησαν μὲ τοὺς κύκλους τῶν πατριαρχῶν Εὐλογίου, Θεοδώρου καὶ Ἰωάννου Ἐλεήμονος, τοῦ ὁποίου ἡ προσωπικότης τοὺς ἐντυπώσασε βαθύτατα. Ἐκεῖθεν βεβαίως ἐπεσκέπτοντο διακεκριμένους μοναχοὺς εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Αἰγύπτου. Ἐν ἀρχῇ τῆς πατριαρχείας Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (610–620) ὁ Σωφρόνιος προσεβλήθη ἀπὸ βαρυτάτης μορφῆς ὀφθαλμίας καὶ ἐκινδύνευσεν νὰ χάσῃ τὸ φῶς του· προσῆλθε τότε εἰς τὸν τάφον τῶν ἀναγύρων Κύρου καὶ Ἰωάννου εἰς τὸ Μαυοῦθιν, ὅπου ἐθεραπείθη θαυματουργικῶς, εἰς εἰγνωμοσύνην δὲ ἀφιέρωσεν εἰς αὐτοὺς τὸ ἐγκύμιον καὶ τὴν συλλογὴν θαυμάτων.

Τὸ 615, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τῆς καταστροφῆς τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀνεχώρησαν εἰς Ρώμην, ὅπου διέμειναν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννου Μόσχου (619). Ὁ Μόσχος εἶχεν ἐκφράσει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ταφῇ εἰς τὸ Σινᾶ τῇ φροντίδι τοῦ Σωφρονίου ἢ, ἂν τοῦτο καθίστατο ἀδύνατον ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων, εἰς τὴν μονὴν τοῦ Θεοδοσίου. Διὰ τοῦτο ὁ Σωφρόνιος, παραλαβὼν τὸ λείψανον ἔφθασεν εἰς τὴν Μονὴν Θεοδοσίου, ὅπου καὶ τὸ ἐνεταφίασεν. Ὁ Ἰωάννης Μόσχος εἰς τὴν Ρώμην εἶχε περαιώσει τὸ Λειμωνάριον βάσει τῶν σημειώσεών του ἀπὸ τὰς κατὰ τόπους συνεντεύξεις του, τὸ ὁποῖον ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Σωφρόνιον, ὅστις μετ' ὀλίγον ἐκυκλοφόρησε τοῦτο, ἀφοῦ πιθανῶς προέβη καὶ εἰς κάποιαν ἐκδοτικὴν ἐπεξεργασίαν.

Ὁ Σωφρόνιος μετὰ δεκαετὴ περίπου παραμονὴν εἰς τὴν Παλαιστίνην, περὶ τῆς ὁποίας ἀγνοοῖμεν τὰ περιστατικά, μετεκινήθη πάλιν πρὸς τὴν Β. Ἀφρικὴν καὶ ἐγκατεστάθη εἰς μονὴν παρὰ τὴν Καρχηδόνα, φέρουσαν τὸ ὄνομα τῶν Εὐκρατάδων. Ὡς φαίνεται, τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερον ὁμᾶς μοναχῶν ἀποτελουμένη ὑπὸ μαθητᾶς τοῦ Ἰωάννου Μόσχου καὶ τοῦ Σωφρονίου, οἱ ὁποῖοι τελικῶς συνέστησαν μοναστήριον φέρον τὸ ὄνομα τοῦτο. Οἱ δύο ὡς ἄνω μοναστικοὶ ἡγῆται ἔφερον ἄκριβῶς οἱ ἴδιοι τὸ ὄνομα Εὐ-

κρατιᾶς⁶², πιθανῶς διότι ἀντὶ οἴνου ἐχρησιμοποιοῦν τὸ διὰ τοῦ ὀνόματος εὐκρατον δηλουμένου ποτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ κρᾶμα πεπέρεως, κυμίνου καὶ ἀνίσου⁶³ καὶ ἐπίνετο ὑπὸ πολλῶν μοναχῶν.

Ὁ Σωφρόνιος φέρεται ὡς προϊστάμενος τῆς μονῆς ταύτης, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπὶ τινα χρόνον παρέμεινε καὶ ὁ Μάξιμος. Ὅταν οἱ δύο ἄνδρες, Σωφρόνιος καὶ Μάξιμος, ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὁ νέος τότε πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύρος προητοιμαζε τὸ ἔδιφος διὰ συμβιβασμὸν εἰς τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Μονοφυσιτῶν, μετέβησαν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, διὰ ν' ἀντιδράσουν εἰς ἐνδεχομένης παραχωρήσεις χάριν τοῦ συμβιβασμοῦ.

Μετὰ ταῦτα ὁ Σωφρόνιος μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ ἐνημερωθῆ καλύτερον περὶ τῆς γενικωτέρας πολιτικῆς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Σεργίου πρὸς τὸν Ὀνώριον Ρώμης⁶⁴ κατόπιν πολλῶν συζητήσεων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν ἀντιγνωμιῶν αἱ ὁποῖαι θὰ εἶχον δυσμενῆ ἀντίκτυπον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, συμφωνήθη νὰ μὴ ὁμιλοῦν μήτε περὶ μιᾶς ἐνεργείας μήτε περὶ δύο, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐνὸς ἐνεργοῦντος Χριστοῦ, ὡς ἐσημειώσαμεν ἄλλοῦ.

Τὸ φθινοπώρον τοῦ 633 μετέβη εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἔκτοτε κατέστη ἀδύνατον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν μονὴν του τῆς Καρχηδόνας. Ὅταν κατὰ τὴν ὄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν Περσῶν, τὸ 614, ὁ πατριάρχης τῆς πόλεως Ζαχαρίας ἐσύρθη αἰχμάλωτος, τοποτηρητῆς τοῦ θρόνου κατέστη ὁ Μόδεστος, ὁστις προσέφερε πολλὰ εἰς τὴν ἀνάσυγκρότησιν τῆς πόλεως καὶ τὴν περιθαλάψιν τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τῆς ἐπαρχίας. Ὁ Μόδεστος ἀνέλαβε τὴν πατριαρχίαν, ἀφοῦ ὁ Ζαχαρίας ἀπέθανεν ὀλίγον μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν τὸ 631· ἀλλ' ἀπέθανε καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔπειτα ἀπὸ μικρὸν χρόνον, τὴν 17 Δεκεμβρίου 633.

Κατόπιν τούτου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 634⁶⁵ πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐξελέγη ὁ Σωφρόνιος. Αἱ συνθήκαι ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐπατριάρχευσεν ἦσαν βεβαίως δειναί. Ἐῦρε μίαν ἐπαρχίαν, ἡ ὁποία δὲν εἶχε προλάβει νὰ συνέλθῃ πλήρως ἀπὸ μίαν φοβερὰν καταστροφὴν, ἐτάλαιπωρεῖτο ἀπὸ ὀξύτατον θρησκευτικὸν διχασμὸν καὶ ἠπειλεῖτο ἀπὸ νέαν βαρβαρικὴν ἐπιδρομὴν.

Τὸ πρῶτον ἔργον του ἦτο ἡ διὰ συνόδου ἐπιβεβαίωσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, τὴν ὁποίαν ἐκοινοποίησε κατὰ τὰ κρατοῦντα καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς πατριάρχας. Τὸ ἄλλο ἔργον του ἦτο νὰ συμβάλῃ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν ἐπερχομένων Ἀράβων. Δὲν ἠδυνήθη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 634 νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Βηθλεὲμ διὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, διότι αὕτη εἶχε καταληφθῆ ἀπὸ Ἄραβες. Καὶ ὠργάνωσε μὲν τὴν ἀμυναν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ τὴν σώσῃ· τὸ 637 παρέδωσε τὴν πόλιν εἰς τὸν Χαλίφην Ὀμάρ καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀπέθανεν (638). Ἡ μνήμη του τελεῖται τὴν 11 Μαρτίου.

Vat. gr. 1569, φ. 226,
βίος Ἰωάννου Ἐλεήμο-
νος.

Σαῦδα 1716B.

MANSI, II, 533E.

Ἡ τελετὴ Δεκεμβρίου τοῦ
633.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ὁ Σωφρόνιος δὲν εἶναι πολυγράφος, ἀφοῦ ἄλλωστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιδοθῆ ἐπιμόνως εἰς τὴν συγγραφὴν, διότι ἦτο περιοδευτῆς μοναχός. ἤρχισε μάλιστα τὴν συγγραφὴν εἰς μεγάλην ἡλικίαν, ἐνῶ ἡ πατριαρχεῖα του, καθ' ἣν ᾤφειλε νὰ ὁμιλῆ συστηματικῶς καὶ νὰ γράφῃ μεθοδικῶς, διήρκεσεν ὀλίγον καὶ ἦτο ἐμπερίστατος. Ὅσα πάντως κείμενά του διεσώθησαν εἶναι ἐκλεκτῆς ποιότητος καὶ μαρτυροῦν μίαν ἐπιμελῶς συγκροτημένην θεολογικὴν διάνοιαν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενά του εἶναι ποιητικά· ὁ ρυθμὸς ὁμοῦ δὲν χαρακτηρίζει μόνον τοὺς ὕμνους του, ἀλλὰ καὶ τὰς ὁμιλίας καὶ τὰς διηγήσεις του, διότι οὗτος ἔχει τὴν ἁρμονίαν εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὸν λόγον του.

Δογματικὰ κείμενα

Ὁ Σωφρόνιος, παρὰ τὸ ζῶηρόν ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν καθαρότητα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τὴν ὅλην θεολογικὴν δραστηριότητά του κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ βίου του, δὲν ἔγραψεν ἐκτενῆ δογματικὰ ἔργα· αὐτὰ δὲ τὰ ὁποῖα ἔγραψεν εἶναι εὐκαιριακὰ καὶ φέρουν τὴν μορφήν ὁμολογίας ἢ ἐπιστολῆς. Πρέπει ὁμοῦ νὰ σημειωθῆ ὅτι καὶ τὰ ἄλλα κείμενά του, ἰδίως αἱ ὁμιλίαι καὶ οἱ ὕμνοι του, εἶναι πλήρεις θεολογικῶν ἐννοιῶν καὶ ἐκφράσεων.

Ἡ *Συνοδικὴ Ἐπιστολὴ* τοῦ Σωφρονίου ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐπίσημον ἀντίδρασιν ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς κατὰ τῆς μονοενεργητικῆς αἵρέσεως. Ἡ ἐπιστολὴ βεβαίως ἀπηυθύνθη εἰς ὄλους τοὺς πατριάρχας, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ πάπα, διεσώθη δὲ τὸ πρὸς τὸν Σέργιον Κωνσταντινουπόλεως ἀπειθυνόμενον ἀντίγραφον. Γραμμένη ὀλόκληρος εἰς ρυθμόν, ἐκφράζει ἐν ἀρχῇ τὴν στενοχωρίαν του ἐπὶ τῇ ἀνόδῳ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον.

«Βαβαί, βαβαί, παμμακάριστοι,
 πῶς μοι φίλον νῦν τὸ ἡσύχιον,
 καὶ πολὺ τοῦ πρὶν προσφιλέστερον,
 ἀφ' οὗπερ ἐξ ἡσυχίας ἀπράγμονος
 εἰς πραγμάτων τύρβην ἐλήλυθα
 καὶ χερσαίοις τισὶ καταντοῦμαι τοῖς κύμασι.
 Βαβαί, βαβαί, θεοτίμητοι,
 πῶς μοι νῦν ἡδὺ τὸ ἐλάχιστον
 καὶ τοῦ πρὶν οὐ μένει ἡδύτερον,
 ἀφ' οὗπερ ἐκ κοπρίας καὶ γῆς
 καὶ ἀφάτου καὶ πολλῆς ταπεινότητος
 εἰς θῶκον ἱεραρχικὸν ἀνελήλυθα»⁶⁶.

Παρεθέσαμεν τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τοῦ προλόγου, διὰ νὰ δεῖξωμεν 66. PG 87/3,3147.

ὁποῖαν ρυθμικὴν μορφήν λαμβάνει ἡ ἔκφρασις του, μὲ τὸν ἐπίμονον τονισμὸν τῆς καταληκτικῆς λέξεως τοῦ στίχου εἰς τὴν προπαραλήγουσαν. Τὸ κύριον τμῆμα τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ἐκτενῆς ὁμολογία, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀναλύονται καὶ ἐρμηνεύονται τὰ χριστιανικὰ δόγματα καὶ ἐκτίθεται ἡ τριαδικὴ θεολογία καὶ ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ, τῶν δύο ἐνεργειῶν τοῦ ἑνὸς προσώπου. Εἰς τὸ τέλος τῆς φυσικῆ ἀναφέρεται ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἀποφάσεων τῶν πέντε ἕως τότε οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν πρωταγωνιστῶν αὐτῶν, παρατίθεται δὲ καὶ ὀνομαστικὸν ἀνάθεμα εἰς βάρος ὅλων τῶν ὑπερεκατὸν αἵρεσιάρχων ἀπὸ τοῦ Σίμωνος τοῦ Μάγου μέχρι τοῦ Ἀναστασίου τοῦ Ἀποζυγαρίου. Ἐν τέλει ζητεῖται ἡ συμπάραστασις καὶ προσευχὴ τοῦ παραλήπτου ὑπὲρ τοῦ ἀποστολέως⁶⁷.

Ἔχει διασωθῆ ἐπίσης καὶ ἐπιτομὴ τῆς συνοδικῆς ταύτης ἐπιστολῆς, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἰππολύτου.

Ὁ Φώτιος⁶⁸ ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀναγνώσει ἀπόγραφον τοῦ εἰς τὸν Ὀνώριον Ρώμης ἀποσταλέντος ἀντιγράφου, βεβαιώνει ὅτι εἰς τὸ τέλος τοῦ τεύχους παρετίθετο συλλογὴ χρήσεων τῶν πατέρων πρὸ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου κατ' αὐτὴν καὶ μετ' αὐτὴν ὑπὲρ τῆς διπλῆς ἐνεργείας, μέχρι καὶ τοῦ Ἀναστασίου Ἀντιοχείας. Ἡ ἀπολεσθεῖσα αὐτὴ συλλογὴ ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ ἴδια μὲ τὴν μνημονευομένην ὑπὸ τοῦ Στεφάνου ἐπισκόπου Δώρας εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ Λατερανοῦ (649)⁶⁹, καὶ ἀποτελουμένην ἐκ δύο βιβλίων καὶ 600 συνολικῶς λημμάτων.

Ἡ *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀρκάδιον Κύπρου*, ἀφιερωμένη εἰς τὸ θέμα τῆς προσθήκης ὑπὸ τοῦ Πέτρου Γναφέως εἰς τὸ τέλος τοῦ τρισαγίου φράσεως «ὁ δὲ ἡμᾶς σταυρωθεῖς», καὶ γραφεῖσα πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς μονοενεργητικῆς αἵρέσεως προφανῶς, ἐχάθη καὶ σώζεται μόνον εἰς συριακὴν μετάφρασιν.

Ὀμιλίαι

Ἡ λυρικότης τῶν ὀμιλιῶν του, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν ἐνίοτε δραματικὴν μορφήν, δεικνύει πόσον ἐντονος ἦτο ἡ βίωσις τῆς ἐπιγείου ζωῆς τοῦ Χριστοῦ ἐν Παλαιστίνῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σωφρονίου.

Ἡ *Ὀμιλία εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀγρυπνίας τῆς ἑορτῆς, διὸ καὶ εἶναι πολὺ ἐκτενῆς, ἢ ἐκτενεστέρα τῶν σωζομένων ὀμιλιῶν του. Πλὴν τοῦ ὅτι εἶναι κατ' ἀρχὴν εὐλογον ὅτι αὐτὴ ἐξεφωνήθη κατὰ τὸν χρόνον τῆς πατριαρχείας του, τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται ἐκ τοῦ ὅτι χαρακτηρίζει ἑαυτὸν «ἀγρυπνον φύλακα» τῶν ἀποστολικῶν παραδόσεων. Ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου σώζεται καὶ γεωργιανικὴ μετάφρασις τῆς ὀμιλίας.

Ἡ *Ὀμιλία εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν* ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, ἣτις ἐπιπτε κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰς Κυριακὴν. τοῦτο δὲ ἐπὶ

τῆς πατριαρχείας τοῦ Σωφρονίου συνέβη μόνον ἅπαξ, τὸ ἔτος 634. Ἡ ὁμιλία δὲν ἐξεφωνήθη εἰς τὸν φυσικὸν τῆς χώρον, τὴν βασιλικὴν τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλέεμ, διότι αὐτὴ εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ ὁ Σωφρόνιος δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβῆ ἐκεῖ.

Ἡ Ὅμιλία εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν πρέπει νὰ ἐξεφωνήθη ἐπίσης κατὰ τὸν χρόνον τῆς πατριαρχείας του, καθ' ὅσον ὁμιλεῖ μετὰ πατριαρχικῆς αὐθεντίας. Σῶζονται καὶ ἀρχαῖαι μεταφράσεις αὐτῆς εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν γεωργιανικὴν.

Ἡ Ὅμιλία εἰς τὰ Θεοφάνια περιγράφει ζωηρῶς τὸ κλίμα, τὸ ὁποῖον εἶχε δημιουργηθῆ ἀπὸ τὴν προέλασιν τῶν Ἀράβων, προφανῶς μετὰ τὴν μάχην τοῦ Γιαρμούκ, ἡ ὁποία ἐσήμανε τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. Προφανῶς λοιπὸν ἐξεφωνήθη τὴν 1ην Ἰανουαρίου τοῦ 637 ἢ 638, καὶ πιθανῶς εἶναι ἡ τελευταία ὁμιλία τοῦ πατριάρχου.

Ἡ Ὅμιλία εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν μαρτυρεῖ τὴν στενοχωρίαν του, διότι λόγῳ τῶν λειτουργικῶν καθηκόντων του δὲν δύναται ν' ἀκολουθήσῃ τὸν Ἰωάννην εἰς τὴν ἔρημον. Σῶζεται καὶ εἰς γεωργιανικὴν μετάφρασιν.

Ἡ Ὅμιλία εἰς τὴν Ὑψώσιν τοῦ Σταυροῦ καὶ τὴν ἀγίαν Ἀνάστασιν φαίνεται νὰ ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν ἐπέτειον τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως⁷⁰, ἡ ὁποία ἐτελεῖτο τὴν 13 Σεπτεμβρίου, παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τῆς Ὑψώσεως, διὸ καὶ συνδυάζει στενωτάτα τὸν Σταυρὸν μετὰ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου.

Ἡ Ὅμιλία Εἰς τοὺς ἀγίους Πέτρον καὶ Παῦλον ἀποτελεῖ ἐγκώμιον ἐκφωνηθὲν κατὰ τὴν οἰκειαν σημείωσιν τὴν τετάρτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἤτοι τὴν 28 Δεκεμβρίου, ὅτι ἐτελεῖτο ἡ ἑορτὴ τῶν δύο κορυφαίων Ἀποστόλων εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τότε.

Ἀπολογικὰ κείμενα

Ὡς εἶδομεν, κατὰ τὴν δευτέραν περιοδείαν του εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁ Σωφρόνιος ἠσθένησεν ἀπὸ ὀφθαλμίας, ἐπισκεφθεὶς ὁμως τὸ ἀγίασμα τῶν ἁγίων Ἀναργύρων Κύρου καὶ Ἰωάννου εἰς τὸ Μανουῦθιν παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐθεραπεύθη θαυμαστῶς· ὤθεν ἀφιέρωσεν ἐν διπλοῦν σύγγραμμα εἰς τοὺς ἁγίους, ἁποῦ παρὰ τὴν προσπάθειάν του δὲν εὔρε καμμίαν διήγησιν περὶ τῆς ἀθλήσεως τῶν ἁγίων, πλὴν δύο συντόμων ὁμιλιῶν τοῦ Μεγάλου Κυρίλλου. Ὁ Σωφρόνιος συνέταξε τὸ ἔργον ἀμέσως μετὰ τὸ συμβάν, περὶ τὸ 612, πιθανῶς ὡς τὸ πρῶτον θεολογικὸν του κείμενον.

Πρῶτον μέρος αὐτοῦ εἶναι τὸ Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην, ἐν εἴδει προοιμίου εἰς τὸ δεύτερον τὸ ἀποτελοῦν τὸ κύριον τμήμα. Τοῦτο κατακλείεται δι' ἐνὸς δεκατετραστίχου ἐπιγράμματος τοῦ Σωφρονίου αὐτοβιογραφικοῦ περιεχομένου, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἐπισυνάπτεται

70. Εἶναι ἡ κυριωτέρα ἑορτὴ τῶν ἐγκαινίων εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

ἐν τετράστιχον εἰς τοὺς δύο ἁγίους, συντεταγμένον ὑπὸ τοῦ ἱατροφιλοσόφου Σενέκα. Τοῦ ἐγκωμίου σώζεται καὶ λατινικὴ μετάφρασις ἐκπονημένη ὑπὸ τοῦ Βονιφατίου Κονσιλιαρίου. Δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου εἶναι ἡ *Ἀφήγησις Θαυμάτων τοῦ ἁγίου Κίθρου καὶ Ἰωάννου τῶν σοφῶν ἀναργύρων*. Περιλαμβάνει ἐβδομήκοντα ἐν ὄλῳ θαυματουργικὰς διηγήσεις εἰς λεπτομερῆ συνήθως ἀνάπτυξιν, τῶν ὁποίων τελευταία εἶναι ἡ περὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἐνῶ τὸ ἐγκώμιον συνετάχθη ἀπὸ εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς ἀναργύρους διὰ τὴν θεραπείαν τῶν, ἡ διήγησις τῶν θαυμάτων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν. Τῆς διηγήσεως σώζεται καὶ λατινικὴ μετάφρασις ὑπὸ Βονιφατίου Κονσιλιαρίου καὶ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου.

Δύο σύντομοι *Βίοι* τῶν ἁγίων τούτων, ἠκδοθέντες ὑπὸ Μαί, δὲν ἀνήκουν βεβαίως εἰς τὸν Σωφρόνιον.

Περὶ τοῦ *Βίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος*, ἐπικρατεῖ ἡ ἀποψις ὅτι ἐγράφη ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Μόσχου καὶ τοῦ Σωφρονίου, ἀλλ' ἐγγράφη μόνον ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου, ἐφ' ὅσον ὁ Ἐλεήμων ἀπέθανε τὸ 620, ἐν ἔτος μετὰ τὸν Μόσχον. Γνωρίζομεν τὸν ἀπολοσθέντα τούτον βίον ἀπὸ τὰς μνείας καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα διατηροῦνται εἰς ἄλλα μεταγενέστερα κείμενα, καὶ δὴ α) τὰ ἐξ πρώτα κεφάλαια τῆς παραλλαγῆς τοῦ Μεταφραστοῦ, προερχόμενα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Σωφρονίου, β) τὸν *Βίον τοῦ Ἐλεήμονος* ὑπὸ ἀνωνύμου, γ) τὸ τέλος τοῦ Συναξαρίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, τὸ ὁποῖον ἔχει παραληφθῆ αὐτούσιον, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τὸν τοῦ Σωφρονίου, δ) τὸν *Βίον τοῦ Ἐλεήμονος* ὑπὸ τοῦ Λεοντίου Νεαπόλεως κατὰ τὴν ἐκτενῆ παραλλαγὴν του⁷¹.

Ποιήματα

Περὶ τούτων θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ περὶ ὑμνογραφίας τμήμα τοῦ παρόντος τόμου.

Ἀμφιβαλλόμενα καὶ νύθια κείμενα

Λόγω τῆς μεγάλης καὶ σεβασμίας φήμης τοῦ Σωφρονίου ἀπεδόθησαν εἰς ταῦτ' ὑπὸ τῆς χειρογράφου παραδόσεως πολυάριθμα κείμενα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐξ ἄλλης χειρός.

Μεταξὺ τῶν ἀμφιβαλλομένων θὰ μνημονεύσωμεν τὰ *Σχόλια* εἰς ἕν ρητὸν ἀπὸ τὸ κατὰ Εὐνομίου ἔργον τοῦ Βασιλείου, τὴν Ὀμιλίαν *Εἰς τὰ Βαῖα*, τὴν ὑπόσια ὁ *V. N. Benesevicié θεωρεῖ γνησίαν, τὴν Ὀμιλίαν Εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Σταυροπροσκυνησεως* καὶ τὸ *Ἐγκώμιον εἰς Γρηγόριον τὸν Θεολόγον*, ἐκ τοῦ ὁποίου μόνον ἀπόσπασμα σώζεται.

Εἰς γεωργιανικὴν μετάφρασιν φέρονται αἱ ἀνέκδοτοι Ὀμιλίαι *Εἰς τὰ Θεοφάνια, Εἰς τὴν Ἀνάληψιν, Εἰς τὸν Ἄγιον Στέφανον Α' καὶ Β'*.

Κατὰ τὸν Σιμεὼν Θεσσαλονίκης ὁ Σωφρόνιος ἀναδιήρθωσε τὸ *Τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάβα*, ἐνῶ ὑπὸ χειρογράφου τοῦ 15' αἰῶνος⁷² παραδίδεται τὸ κείμενον *Περὶ τῶν μὴ ἀπαγγελλόντων τὴν λειτουργίαν κατὰ πᾶσαν ἀκολουθίαν*, εἰς νεοελληνικὴν μετάφρασιν.

Περὶ τῶν δύο ἐπιτόμων *Βίῳ τῶν Ἁγίων Κύρου καὶ Ἰωάννου* ἐλέχθησαν τὰ δέοντα ἀνωτέρω, τὸ δὲ ἀποδιδόμενον ἐνίοτε εἰς τὸν Σωφρόνιον Ἐγκώμιον εἰς Ἀναστάσιον τὸν Πέρσην ἀνήκει εἰς τὸν Γεώργιον Πισίδην.

Ὁ *Βίος Μαρίας τῆς Αἴγυπτίας* εἶναι συντεταγμένος εἰς ὕφος συγγενές μὲν πρὸς τὸ ρυθμικὸν ὕφος τοῦ Σωφρονίου, ἀλλ' ὄχι ἀπολύτως ταυτό, ἐνῶ ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι σύμφωνος κατὰ περιεχόμενον μὲ τὴν ἀντίστοιχον διήγησιν τοῦ Λειμωναρίου, ἀπὸ τῆς ὁποίας βεβαίως δὲν θὰ εἶχε διάθεσιν ν' ἀπομακρυνθῇ ὁ Σωφρόνιος, ἂν ἦτο αὐτὸς ὁ συντάκτης. Τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο κείμενον ἦτο τόσον προσφιλές εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν κοινὸν τῶν μέσων χρόνων, ὥστε ἐσώθη εἰς πλῆθος χειρογράφων καὶ εἰς πολυαριθμούς ἀρχαίας μεταφράσεις, λατινικὴν τρεῖς, συριακὴν, ἀρμενικὴν, γεωργιανικὴν, ἀραβικὴν, αἰθιοπικὴν καὶ παλαιοσλαβικὴν.

Τὸ *Περὶ ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων* ἔργον, τὸ παραδιδόμενον κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνωνώμως, ἀνήκει εἰς τὸν Μιχαὴλ Σύγκελλον.

Ὁ *Λόγος περὶ τῶν ἐν τῇ θεῇ λειτουργίᾳ τελουμένων* εἶναι μεταγενέστερον κείμενον, εἰς τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται, ἢ εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν μεγάλων πατέρων ἀποδιδομένη «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορικῆς ἀναπαραστάσεως.

Ἄλλα ψευδεπιγράφως ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὸν κείμενα εἶναι τὰ περὶ βαπτίσματος τῶν Ἀποστόλων, περὶ ἐξαγγελίας ἁμαρτιῶν, περὶ ἱεραποδημιῶν Πέτρου καὶ Παύλου, *Περὶ ψυχῆς ἀπόσπασμα*, *Περὶ στιγμῆς*, *Περὶ συντάξεως ἀπαρεμφάτου καὶ ἐγκρίσεων*⁷³.

Ψευδεπίγραφος εἶναι καὶ μία ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ παραδιδομένη σειρά *τριωδίων*.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Ὁ Σωφρόνιος, ἂν καὶ δὲν ἔχει παραδώσει συστηματικὸν δογματικὸν ἔργον, ἔχει ἀποσαφηνισμένας καὶ ὠλοκληρωμένας θεολογικὰς ἀπόψεις. Περισσότερον ἀπὸ πᾶν ἄλλο κείμενον τοῦ, ἢ ὁμιλία *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν*, ἐν ἐκτενῆς θεολογικὸν δοκίμιον θὰ ἐλέγομεν, ἐκφράζει γνησίως τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν ἀπόψεών του. Συνδέει τὸν εὐαγγελισμόν μὲ τὸ εὐαγγέλιον, φυσικά, καὶ τὸ εὐαγγέλιον μὲ τὴν Τριάδα· τὰ εὐαγγέλια, ἢ καλὴ ἀγγελία, ἐπαναλαμβάνόμενα τρεῖς φορές, δηλοῦν τὴν ὑπερτάτην καὶ θεῖαν ἀρίθμησιν τῆς μακαρίας Τριάδος⁷⁴. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ θαυμαστὸν καὶ φρικτὸν τῆς Τριάδος, ὅτι, ἐνῶ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ κατὰ φύσιν, εἷς Θεὸς καὶ μία Θεότης, εὐρίσκεται νὰ εἶναι τρία κατὰ τὰ πρόσωπα, χωρὶς νὰ ἀποκόπη τὴν φύσιν καὶ τὴν θεότητα, ἀλλὰ διευρύνουσα τὰς ὑποστάσεις.

72. *Cod. Paris. gr. 1632.*

73. Τὰ τρία τελευταῖα ἀνεκδότα, κατὰ σειράν *Κῶδ. Ἀθηνῶν Ἐθν. Βιβλ.* 1070. *Κῶδ. Ἱερουσ.* 64, φ. 198. *Κῶδ. Ἱερουσ.* 64, φ. 200.

74. *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* 1.

τὰ πρόσωπα αὐτῆς, ἀριθμητικῶς. Εἶναι λοιπὸν «τρισσά» τὰ εὐαγγέλια, ἂν καὶ ὁ λόγος τῶν εἶναι «οἰκουμενικὸς» καὶ εὐαγγελίζεται μόνον τὴν ἄφιξιν τοῦ Λόγου εἰς τὴν γῆν⁷⁵.

Ἰδιαιτέρα βεβαίως προσοχὴ πρέπει νὰ δίδεται εἰς τὴν ἀποψιν τοῦ Σωφρονίου περὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ θελήσεων τοῦ Λόγου. Πράγματι τονίζει ὅτι ἐκάστη φύσις ἔχει τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ἂν καὶ αἱ δύο ἐνέργειαι ἐνώνονται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Λόγου, τὸ ὁποῖον ρυθμίζει ἐννιῶς τὰ ἐκδηλώματα αὐτῶν.

«Ὁ δὲ Ἐμμανουήλ εἰς ὧν καὶ ἐν ταυτῶ τὰ ἐκάτερα,
τουτέστι Θεὸς τε καὶ ἄνθρωπος,
τὰ ἐκατέρας ἔδρα κατὰ ἀλήθειαν φύσεως,
κατ' ἄλλο καὶ ἄλλο ἐνεργῶν τὰ πραττόμενα.
Καθ' ὃ μὲν Θεὸς ὁ αὐτὸς τὰ θεῖα,
καθ' ὃ δὲ ἄνθρωπος ὁ αὐτὸς τὰ ἀνθρώπινα»⁷⁶.

Ἡ ἐνανθρώπησις σημαίνει τὴν λύτρωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀνατολήν τοῦ καιροῦ τῆς χάριτος, διότι ἐν αὐτῇ

«Ἰάρεστι τῶν ἀνθρώπων ἡ λύτρωσις,
ἐλήλυθε τῶν πεπτωκότων ἡ ἔγερσις,
τοῦ νόμου τὸ πέρασ ἀφίκετο,
τῆς χάριτος ὁ καιρὸς ἀνατέταλκε»⁷⁷.

Ἡ πορεία τῆς λυτρώσεως εἶναι πορεία πρὸς τὸν Χριστόν· ἐνωσις πιστῶν μεταξύ των, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἔπειτα συνάντησις τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ τόπος τῆς ἀναπαύσεως αὐτῶν.

«Πάντες ἀθροίζεσθε,
πάντες συνάγεσθε,
πάντες σπουδάξετε,
πάντες συνθέετε,
πάντες συντρέχετε,
πάντες ἀλλήλων προτρέχετε,
περιστερᾶς ἑαυτοῖς περιθέμενοι πτέρυγας,
ὅπως καὶ πετασθήσισθε
καὶ καλῶς ἐπὶ Χριστοῦ καταπαύσισθε»⁷⁸.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

Μελέται

H. WESTR. *S. Maximi Confessoris praecepta de incarnatione Dei et deificatione hominis exponuntur et examinantur*. Berlini, 1869.

- G. E. STEITZ, «Die Abendmahlslehre des Maximus Confessor», *Jahrb. für deutsche Theol.* 11(1886), 229–238.
- Σ. ΣΤΑΥΡΙΑΠΗΣ, *Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν Θεὸν ἢ περὶ τοῦ τέλους κατὰ Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν*. Κωνσταντινούπολις 1894.
- A. PREUSS, *Ad Maximus Confessoris de Deo hominiquē deificatione doctrinam*, Schneeburg 1894.
- WAGEMANN, «Maximus Confessor», *Real. für Prot. Theologie u. Kirche* 12³(1903), 457–470.
- H. STRAUBINGER, *Die Christologie des hl. Maximus Konfessor*, Bonn 1906.
- J. SIGLMAYR, «Der hl. Maximus mit seinen beiden Schülern», *Der Katholik* 1908, 39–45.
- J. DRÄSEKE, «Maximus Konfessor und Johannes Skotus Erigena», *Theol. Studien u. Kritiken* 84(1911), 20–60, 204–229.
- W. M. PEITZ, «Martin I und Maximus Konfessor», *Hist. Jahrbuch* 38(1917), 213–236, 429–458.
- G. SCHÖNTLID, *Die Psychologie des Maximus Confessor*, 1918.
- V. GRUMET, «Notes d'histoire et de chronologie sur la vie de saint Maxime le Confesseur», *Échos d'Or* (1927), 24–32.
- W. LAMPEN, «De Eucharistie-leer van S. Maximus Confessor», *Studia Cathol.* 2(1926), 35–54.
- R. DEVREESSE, «La vie de saint Maxime le Confesseur et ses recensions», *An. Boll.* 46(1928), 5–49.
- M. VILLER, «Aux sources de la spiritualité de S. Maxime: les œuvres d'Évagre Pontique», *Rev. Ascèt. et Myst.* 11(1930), 156–184, 239–268, 331–336.
- TH. DISDIER, «Les fondements dogmatiques de la spiritualité de saint Maxime le Confesseur», *Échos d'Or* 29(1930), 296–313.
- E. STEPHANOU, «La coexistence initiale du corps et de l'âme d'après S. Grégoire de Nysse et S. Maxime l'Homologète», *Échos d'Or* 31(1932), 304–315.
- J. HEINTJES, «Een onbekende leer van ascese en mystiek: S. Maximus Confessor», *Studia Cathol.* 11(1935), 175–200. – «De opgang van den menschelijken geest tot God volgens Sint Maximus Confessor», *Bijdragen, der Nederlandsche Jesuiten* 5(1942), 260–302. 6(1943), 64–123.
- J. LOOSEN, *Logos und Pneuma bei begnadeten Menschen bei Maximus Confessor*, Münster 1941.
- H. V. BALTHASAR, *Kosmische Liturgie. Maximus der Bekenner: Höhe und Krisis des griechischen Weltbilds*, Freiburg i. B. 1941, 1961². *Liturgie Cosmique*, Paris 1947.
- I.-H. DALMAIS, «S. Maxime le Confesseur, docteur de la charité», *Vie spirit.* (1948), 196–303. – «La théorie des loges des créatures chez S. Maxime le Confesseur», *Rev. des Sc. phil. et théol.* 36(1952), 244–249. – «L'œuvre spirituelle de S. Maxime le Confesseur», *Vie Spirit. suppl.* 21(1952), 216–226. – «La doctrine ascétique de S. Maxime le Confesseur», *Irénicon* 26(1953), 17–39.
- I. HAUSHERR, *Philautie, de la tendresse pour soi à la charité selon S. Maxime le Confesseur*, Rome 1952.
- P. SCHERWOOD, *An annotated date-list of the works of Maximus the Confessor*, Rome 1952. – «Maximus und Origenism», *Ἀρχή καὶ τέλος*, *Berichte zum XI Intern. Byz. Kongress III*, München 1958, 276έ.
- F. A. GAUTHIER, «S. Maxime le Confesseur et la psychologie de l'acte humain», *Rech. Théol. Inc. et Médiev.* 21(1954), 51–100.
- M. GEORGEȘCU, «Virtutea iubirii în teologia Sf. Maxim Marturisorul», *Studii teol. București* 10(1958), 600–609.

- E. VON IVANKA, «Der philosophische Ertrag der Auseinandersetzung Maximus des Bekenner's mit dem Origenismus», *Jahrb. d. Ost. Byz. Ges.* 7(1958), 23-49.
- P. SHIRWOOD, «Survey of recent work on St. Maximus the Confessor», *Traditio* 20(1964), 428-437.
- M. VÖLKER, «Der Einfluss des Pseudo-Dionysius Areopagita auf Maximus Confessor», *Universitas. Festschrift f. Bischof Albert Stohr*, I, Mainz 1960, 243-324.- «Der Einfluss des Pseudo-Dionysius Areopagita auf Maximus Confessor», *F. Klostermann Studien zum Neuen Testament und zur Patristik*, Berlin 1961, 331-350.- «Zur Ontologie des Maximus Confessor», *Und fragten nach Jesus. Festschrift Ernst Barnikol*, Berlin 1964, 57-79. *Maximus Confessor als Meister des geistl. Lebens*, Wiesbaden 1965.
- E. CANDAL, «La gracia increata del Liber Ambiguum de S. Maximo», *Ori Chr Per* 27(1961), 131-149.
- I.-H. DALMAIS, «Saint Maxime le Confesseur et la crise de l'Origenisme monastique», *Théol. de la vie monast.*, Paris 1961, 411-421. «La fonction unificatrice du Verbe incarné d'après les oeuvres spirituelles de S. Maxime le Confesseur», *Sciences Ecclési.* 14(1962), 445-459.
- P. MEYVAERT, «The exegetical treatises of Peter the Deacon on Eriugena's Latin rendering of the ad Thalassium of Maximus the Confessor», *Sacris Erudiri* 14(1963), 130-148.
- L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Lund 1965.
- Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Μάξιμος Ὁμολογητής», *Θρησ. Ἐγκυκλ.* 8(1966), 614-624.
- D. J. GEANAKOPOULOS, «Some aspects of the influence of the byz. Maximus the Confessor on the theology of East and West», *Church History* 38(1969), 150-163.
- A. THEODOROU, *Cur Deus homo*, Ἀθήναι 1972. «Ἡ θέσις τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ ἐναντι τῶν αἰρετικῶν», *Κοινωνία* 2 (1974), 74-89.
- C. N. TSIRPANIS, «Acta S. Maximi», *Θεολογία* 43(1972), 106-124.
- A. RIOU, *Le monde et l'Eglise selon Maxime le Confesseur*, Paris 1973.
- S. BROCK, «An early Syriac Life of Maximus the Confessor», *An. Boll.* 91(1973), 299-346.
- L. NEGRI, «Elementi cristologici ed antropologici nel pensiero di S. Massimo il Confessore», *Scuola Cattol.* 101(1973), 331-361.
- J. PELLIKAN, «Council or Father or Scripture: the concept of authority in the theology of Maximus the Confessor», *The heritage of the early Church in honor of G. Florovsky*, *Ori. Chr. Anal.* 195, Roma 1973, 277-288.
- J. J. PRAIDO, *Voluntad y naturaleza la antropologia filosofica de Maximo el Confesor*, Rio Cuarto 1971.
- V. CROCI, *Tradizione e ricerca. Il metodo theologico di san Massimo il Confessore*, Milano 1974.
- J. M. GARRIGUES, «La personne composé du Christ d'après Saint Maxime le Confesseur», *Rev. Thomiste*, 74(1974), 181-204.- «L'energie divine et la grâce chez Maxime le Confesseur», *Istina* 19(1974), 272-298.- *Maxime le Confesseur, la charité, avenir de l'homme*, Paris 1976.- «Le martyre de saint Maxime le Confesseur», *Rev. Thomiste* 84(1976), 410-452.- «Le sens de la primauté romaine chez Saint Maxime le Confesseur», *Istina* 21(1976), 6-29.
- STERFA TACHE, «Teologia Logosului la sfintul Maksim Marturisitorul», *Studii Teol.* 29(1977), 516-526.
- W. R. GREEN, *Maximus Confessor, an introduction, Spirit and Light*, New York 1976. *Dictio. de Spirit.* 10(1978).
- E. JEAUNEAU, «Quisquillae e Mazariaco codice 561 depromptae», *Rech. de théol. anc. et méd.* 45(1978), 79-129.

- F.-M. LETHIEL, *Théologie de l'agome du Christ. La liberté humaine du Fils de Dieu et son importance sotériologique mises en lumière par saint Maxime le Confesseur*, Paris 1979.
- A. ARGYRIOU, *S. Maxime le Confesseur. Le mystère du salut*, Numur 1979.
- M. DOLCET, «Vues récents sur les metamorphoses de la pensée de Saint Maxime le Confesseur», *Science et Esprit*, 31(1979), 269-302.
- X. Γ. ΣΥΤΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Η διὰ τῶν ἀρετῶν ἀπάθεια κατὰ τὸν ἄγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητήν», *Θεολογία* 50(1979), 567-593.
- R. B. BRACKE, *Ad sancti Maximi Vitam*, Leuven 1980.
- F. HEINZER, «Gottes Sohn als Mensch. Die Struktur des Menschseins Christi bei Maximus Confessor», *Paradosis* 26(1980), 30-58.- «Anmerkungen zum Willensbegriff Maximus Confessor», *Freih. Zeu. für Phil und Theol* 28(1981), 372-392.
- P. PLASS, «Transcendent time in Maxim the Confessor», *Thomist* 44(1980), 259-277.
- N. MAKSIM, «Rascumpararea in teologia Sfintului Maksim Marturitorului», *Mitr. Mold.* 57(1981), 447-467.
- N. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Κόσμος, ἄνθρωπος, κοινωνία, κατὰ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητή*, Ἀθήναι 1980.
- MAXIMUS CONFESSOR, *Actes de Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg Sept. 1980, edités par FLUX HEINZER, CHR. SCHÖNBORN, Fribourg 1982. Μελέτη I. H. DALMAIS, «La manifestation du Logos dans l'homme et dans l'Eglise» (13-25). E. DES PLACES, «Maxime le Confesseur et Diadoque de Photicé» (29-35). E. BRILJINI, «Maxime interprète de Pseudo-Denys l'Aréopagite» (37-49). G. C. BERTHOLD, «The Cappadocian roots of Maximus the Confessor», (51-59). J. D. MADDEN, «The authenticity of early definitions of will» (61-79). CH. G. ΣΟΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Remarques sur l'édition critique de la *Mystagogie*» (83). J. H. DECLERCKE, «Le tradition des *Quaestiones et Dubia*» (85-96). R. B. BRACKE, «Some aspects of the manuscript tradition of the *Ambigua*» (97-109). R. RIEDINGER, «Die Lateransynode von 649 und Maximus der Bekenner» (111-121). A. CLRESA GASTALDO, «Tradition et innovation linguistique chez Maxime le Confesseur» (123-137). C. LAGA, «Maximus as a stylist» (139-146). N. MADDEN, «The commentary on the *Pater Noster*» (147-155). F. HEINZER, «L'explication trinitaire de l'économie» (159-172). J. M. GARRIGUES, «Le dessein d'adoption du créateur dans son rapport au fils» (173-192). A. RADOSAVLJEVIĆ, «Le problème du présumé ou du non-présumé de l'incarnation» (193-206). F. M. LETHIEL, «La prière de Jésus à Gethsémani» (207-214). P. PIRET, «Christologie et théologie trinitaire» (215-222). K. H. UTHEMANN, «Das anthropologische Modell der hypostatischen Union» (223-233). M.-J. LE GUILLOU, «Quelques réflexions sur Constantinople III» (235-237). B. STUDER, «Zur Soteriologie des Maximus Confessor», (239-246). V. CROCE, B. VALENTE, «Provvidenza e pedagogia divina» (247-259). PAN. CHRISTOU, «Maximos Confessor on the infinity of man» (261-271). CHR. SCHÖNBORN, «Plaisir et douleur» (273-284). L. THUNBERG, «Symbol and mystery» (285-308). BR. E. DALEY, «Apokatastasis and honorable silence» (309-339). E. JEANEAU, «Jean l'Erigène et les *Ambigua ad Johannem* de Maxime» (343-364). C. STEEL, «Un admirateur de S. Maxime: Isaac le Sebastocrator» (365-373). H. STICKELBERGER, «Freisetzende Einheit» (375-384). JAR. PHILKAN, «The place of Maximus Confessor in the history of Christian thought» (387-402).
- P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris 1983.
- R. SCHWAGER, «Das Mysterium der übernatürlichen Naturlehre zur Erlösungslehre des Maximus Confessor», *Zeit. f. Kathol. Theologie* 105(1983), 32-57.

Συγγράμματα

Γενικαὶ ἐκδόσεις

F. COMBESIS, Paris 1675, τ. 1-2= PG 90-91, Paris 1860.

I. ΣΑΚΚΑΛΗΣ, Ε. ΜΙΦΤΑΚΗΣ, Μαξίμου Ὁμολογητοῦ ἔργα, Φιλοκαλία 14, Θεσσαλονίκη 1985. Μυσταγωγία, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, Λόγος ἀσκητικός, Κεφάλαια θεολογικά.

S. L. ΕΡΙΦΑΝΟΒΪ, *Materialu k izučeniju žizni i tvorčeski prep. Maksima ispravodnika* (ἰλικά διὰ τὴν σπουδὴν τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων Μαξίμου Ὁμολογητοῦ), Kiev 1917.

R. CANIARELLA, S. *Massimo Confessore, La Mistagogia ed altri scritti*, Firenze 1931.

M. GERARD, *Clavis Patrum Graecorum*, τ. 3, Turnhout 1979, ἀρ. 7688-7721.

Ἑρμηνευτικὰ Ἁγίας Γραφῆς

PG 90,244-909. Πρὸς Θαλάσσιον, Περὶ αἰσῶν καὶ ἀποκρίσεις, εἰς Ψαλμὸν 59, εἰς τὴν προσευχὴν, 90,1292-1400. Πρὸς Θεόπεμpton.

C. LAGA, C. STEEL, *Maximi Confessoris Quaestiones ad Thalassium*. I (Corp. Christ. Graeca 7), Turnout 1980.

S. C. GIANNELLI, «Una editio major delle Quaestiones et Dubia di S. Massimo il Confessore», *Ἑλληνικά παράρτημα* 9(1955), 100-111.

U. RIEDINGER, «Die Quaestiones et Dubia des Maximus Homologeta», in *Cod. Vatic. Gr. 1703», Byz. Neogr. Jahrb.* 19(1966)260-275.

I. ΣΑΚΚΑΛΗΣ, *Μαξίμου Φιλοσοφικά καὶ Θεολογικά ἐρωτήματα*, Ἀθήναι 1978.

H. DECLERCK, *Maximus Confessor Quaestiones et Dubia*, Corp. Christian. Gr. 10, Turnhout 1982.

I.- H. DALMAIS, «Un traité de théologie contemplative, le commentaire du Pater de S. Maxime le Confesseur», *Rev. d'Asc. et de Myst.* 29(1953), 123-159.

M. GITLBAUER, *Die Ueberreste griech. Tachygraphie im Codex Vat. gr. 1809*, Wien, 1878, 85-89. Πρὸς Θεόπεμpton.

Ἑρμηνευτικὰ Πατέρων

B. CORDURIUS, Venetiae 1755-1756=PG 4,19-432, 527-576. Σχόλια εἰς Διονυσίου ἔργα.

FR. OEHLEB, *Anecdota graeca* I, Hallis 1857=PG 91, 1032-1417. Περὶ διαφόρων ἀποριῶν.

D. STANILOAE, *Sfintul Maksim Marturisitorul, Ambigua*, Bucuresti 1983.

Maximi Confessoris Ambigua ad Johannem iuxta Johannis Scoti Eriugenae latinam interpretationem, nunc primum edidit E. Jeuneau, Turnhout 1988.

Δογματικὰ καὶ ἀντιρρητικὰ

PG 91,9-285 = τὰ 27 Δοκίμια, 91, 288-353 Διάλεξις πρὸς Πύρρον, 91, 353-361 Περὶ ψυχῆς.

M. DOUCETI, *La dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrus*, Montréal 1980.

S. L. ΕΡΙΦΑΝΟΒΪ, τρία ἀποσπάσματα 628ε.

Ἐπιστολαὶ

PG 91, 364-649.

PG 90,132-133. Πρὸς Ἀναστάσιον μοναχὸν μαθητὴν μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου.

PL 129, 583-586. Πρὸς ἀββῶν Θαλάσσιον, λατινικὴ μετάφρασις.

MANSI, 10,677, Πρὸς Θαλάσσιον

S. L. ΕΡΙΦΑΝΟΒΪ, 84ε. Πρὸς πρεσβύτερον Στέφανον.

- P. CANART, «La deuxième lettre à Thomas de S. Maxime le Confesseur», *Byzantion* 34(1964), 415-445.
Cod. Cantabrig. Coll. S. Trinii. O. 348, τοῦ ἰβ' αἰ., 64^v-66, πρὸς Ἰσαάνην Κουβικουλῆριον ἀνέκδοτος.
 R. DEVRÈSSE, «La fin inédite d' une lettre de S. Maxime», *Rev. de Sc. Rel.* 17(1937), 25-35.

Πνευματικὰ κείμενα

- PG 90, 960-1080. Κεφάλαια περὶ ἀγάπης. 90.1084-1176. Κεφάλαια περὶ θεολογίας καὶ οἰκονομίας. 90, 912-956. Λόγος ἀσκητικός. 90,1177-1392. Κεφάλαια διάφορα. 90. 1401-1461, Ἴτερα κεφάλαια 243 (τοῦ Ἠλία Ἐκδίκου). 91.721-1017. Ἐκλογαὶ κεφαλαίων.
 ΣΠ ΛΑΜΠΡΟΣ, *Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα*. Ἀθήναι 1882, 276^ε., ποιητικὸς πρόλογος εἰς κεφάλαια περὶ ἀγάπης ὑπὸ Νικολάου Κερκύρας.
 A. EHRHARD, «Zu den Saera parallela des Joh. Damascenus und dem Florilegium des Maximus», *Byz. Zeit.* 10(1901), 394-415.
 W. SOPPA, *Die diversa capita unter den Schriften des hl. Maximus Confessor in deutscher Bearbeitung und quellenkritischer Beleuchtung*, Dresden 1927.
 M. TH. DISIDIER, «Une oeuvre douteux de St. Maxime le Confesseur», *Échos d' Or* 30(1931), 160-178.
 U. VON BALTHASAR, *Die Gnostische Centurien*, 1941.
 J. PEGON, *Maxime le Confesseur Centuries sur la charité*, Sources Chrét. 9, Paris 1945.
 P. SCHERWOOD, *St. Maximus the Confessor. The four centuries on charity*, London 1955, ἄγγλ. μετάφρασις μετ' εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων.
 A. CERESA-GASTALDO, «Die Ueberlieferung der Κεφάλαια περὶ ἀγάπης von Maximus Confessor», *Or. Chr. Per.* 23(1957), 145-158.
 A. CERESA-GASTALDO, *Maximo Confessore capitoli sulla carità*, Roma 1963.
 Ι. ΣΑΚΚΑΛΗΣ, Ε. ΜΕΡΕΓΑΚΗΣ, Φιλοκαλία 14, ὡς ἄνωτέρω.

Λειτουργικὰ

- PG 19, 1217-1280. Ἐξήγησις περὶ Πάσχα.
 PG 91, 657-717=Combesis, Μυσταγωγία.
 Χ. ΣΠΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ Μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁσιολογοῦ*, Ἀθήναι 1978.
 S. PETRIDES, «Traité liturgiques de Saint Maxime... traduits par Anastase le Bibliothécaire», *Rev. d' Or. Chrét.* 10(1905), 289-309, 350-364.
 I.-H. DALMAIS, «Place de la Mystagogie de Saint Maxime le Confesseur dans la théologie liturgique Byzantine», *Studia Patr.* 5(1962), 277-283.- «Mystère liturgique et divinisation dans la Mystagogie de Saint Maxime le Confesseur», *Épektasis Mélanges Jean Daniélou* 1972, 55-62.
 E. BRANISTE, «Eglise et liturgie dans la Mystagogie de Saint Maxime le Confesseur», *Orthodoxia* 33(1981), 13-22.
 ΤΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, «Zur Identität des Μακάριος γέρον in der Mystagogia von Maximus dem Bekenner», *Or. Chr. Per.* 49(1983), 407-418.
 G. D. DRAGAS, «The Church in St. Maximus' Mystagogy», *Θεολογία* 56(1985), 385-403.

Πρόσθετα

- S. L. ΕΡΙΓΑΝΟΝΙΣ, *Materialr.* ὡς ἄνωτέρω.
 M. GITTLBAUER, *Die Ueberreste griechischer Tachygraphie in codex Vat. gr 1809*, Wien 1878, 84-95.

Νόθα

MARGARET PHILLIPS, *Loci communes of Maximus the Confessor*, Saint Louis Univ. 1977.
 B. DAI SJAAARD LARSEN, «Les traités de l'âme de saint Maxime et de Michel Psellos dans le Parisinus Graecus 1868», *Cahiers de l'Inst. Grec et Lat.* 30(1979), 1-32. Ἡ περὶ ψυχῆς πραγματεία τοῦ Μαξίμου ἐν PG 91, 353-361.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

PG 90, 133-136. Πρὸς Καλαρίτας εἰς λιπτικὴν μετάφρασιν. MANSI 11, 12-20.
 A. MAI, *Scriptorum Veterum nova collectio* 9, Romae 1837, 648έ. 650 δις, 653, 706 δις. Πέντε ἀποσπάσματα εἰς Λουκᾶν ἀμφιβόλου προελεύσεως.
 J. CARELLIUS, Nuova raccolta d'opuscoli scientifici e filologici XXXIV, Venetiis 1780. Περὶ ἑορτῶν ἀμφιβόλου προελεύσεως.
 R. DEVREESSE, «La vie de S. Maxime le Confesseur et ses recensions», *An. Boll.* 46(1928), 5-49.
 J. STIGMAYER, «Der hl. Maximus mit seinen beiden Schülern», *Der Katholik* 88(1908), 39-45.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΑΠΟΚΡΙΣΙΑΡΙΟΣ

PG 90, 109-129. Ἐξηγητικὴ κινήσεως. 90, 136-172. Περὶ τῶν πρᾶκθέντων ἐν τῇ πρώτῃ ἐξορίᾳ. 90, 173-178. Πρὸς Θεοδοσίον. 90, 201-205. Κατὰ Κωνσταντινουπολιτῶν.
Cod. Vat. gr. 662. Πρὸς μοναχὸς Ἀσκαλωνίτας, ἀνέκδοτον.
 J. STIGLMAYER, Der hl. Maximus, ὡς ἀνωτέρω.
 R. DEVREESSE, La vie de S. Maxime, ὡς ἀνωτέρω.

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΩΝ

Μελέται

K. ΡΟΡΟΝΙΪ, «Σωφρόνιος πατριάρχης Ἱεροσολύμων ὡς Θεολόγος καὶ συγγυρεὺς ὁμιλιῶν καὶ ὕμνων», (ρωσιστ.), *Ἔργασια τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας Κιέβου*, 1889-1890.
 Α. ΠΑΠΑΔΗΜΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Βίος Σωφρονίου ὑπὸ Ἰωάννου Ζωναρᾶ», *Ἀνάλ. Ἱεροσολ. Σταχ.* 5(1989), 137-150.
 S. VAILLÉ, «Sophrone le sophiste et Sophrone le patriarche», *Rev. d'Or. Chrét.* 7(1902), 360-385. 8(1903), 356-387.
 H. STRAUBINGER, «Die Lehre des Patr. Sophronius von Jerusalem über die Trinität, die Inkarnation und die Person Christi», *Der Katholik* 87, 1 (1907), 81έέ. 175έέ. 251έέ.
 M. JUCIE, «St. Sophrone et l'immaculée conception», *Rev. August.* (1910), 567-574.
 Ι. ΦΩΚΥΛΑΙΗΣ, «Ἰωάννης Μόσχος καὶ Σωφρόνιος ὁ Σοφιστῆς πατριάρχης Ἱεροσολύμων», *Νέα Σιών* 14(1914), 185έέ.
 ΧΡ. ΠΑΠΑΔΗΜΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, 236.
 G. ZURETTI, «Sofronio patriarca di Gerusalem», *Didascalion* 4(1926), 19-68.
 Ι. ΦΩΚΥΛΑΙΗΣ, *Ἡ Ἱερὰ Λαύρα Σύβα τοῦ ἡγιασμένου*, Ἀλεξάνδρεια 1927, 246-252, 259-282.
 Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Σωφρόνιος πατριάρχης Ἱεροσολύμων», *Νέα Σιών* 26(1934), 188-193, 241-254, 305-321, 434-442, 481-501.
 TH. NISSEN, «Sophronios-Studien», *Byz. Zeit.* 37(1937), 66-85. 39(1939), 81-115, 349-381.
 B. STEFANI, «Der hl. Sophronius von Jerusalem», *Bened. Monatschrift* 20(1938), 310έέ.

- G. COSMA, *De deo tomia incarnationis secundum Sophronium Hierosolymitanum*, Roma 1940.
- CHR. VON SCHÖNBORN, *Sophrone de Jérusalem. vie monastique et confession dogmatique*, Paris 1972.
- H. CHADWICK, «John Moschus and his friend Sophronius», *Journ. of Theol. Stud.* 25(1975), 41–74.
- R. RIEDINGER, «Das Bekenntnis des Gregor Thaumaturgus bei Sophronius von Jerusalem und Makarius von Antiochia», *Zeit. für Kircheng.* 92(1981), 311–314.

Συγγράμματα

- ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Τὰ συγγράμματα τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολίμων», *Νέα Σιών* 17(1922), 130–141.

Δογματικά κείμενα

- PG 87/3, 3148–3200, Συνοδική ἐπιστολή. MANSI, 11, 461–510. ΦΩΤΙΟΣ, *Μυρίβιβλος*, 231.
- ΑΡΧΙΜΑΝΑΡΙΤΗΣ ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ, *Νέα Σιών* 17(1922), 178–186. Ἐπιτομή Συνοδικῆς Ἐπιστολῆς.
- R. RIEDINGER, «Die Epistola synodica des Sophronios von Jerusalem im Codex Par. BN Gr. 1115», *Βυζαντικά* 2(1982), 143–154.
- M. ALBERT, CHR. VON SCHÖNBORN, *Lettre de Sophrone de Jérusalem à Arcadius de Chypre*, συριακή μετάφρασις μετὰ γαλλικῆς ἀποδόσεως, *Pat. Ori.* 39,2. Τυτθουσι 1978.– «Die Nachkommen der Epistula synodica des Sophronios von Jerusalem», *Röm. Hist. Mittel.* 26(1984), 91–106.

Ὁμιλίες

- PG 87/3, 3201–3212, λατινική μετάφρασις ἀτελῶς τῆς εἰς Χριστοῦ Γέννησιν.
- H. USNER, *Rhein Museum* 41(1886), 500–516 ἑλληνιστί, τῆς αὐτῆς ὡς ἄνω.
- PG 87/3, 3217–3288, εἰς τὸν Ἐγγελισμὸν. 87/3, 3301–3309, εἰς Ὑψωσιν Σταυροῦ. 87/3, 3356–3364, εἰς Πέτρον καὶ Παῦλον. 87/3, 3287–3302, εἰς τὴν Ὑκαπαντὴν. 87/3, 3321–3353, εἰς τὸν Ἰωάννην Βαπτιστὴν.
- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ.* *Σταχυμίαις* 5(1898), 151–168, εἰς τὰ Θεοφάνια.

Ἄγιολογικά κείμενα

- PG 87/3, 3380–3421, Ἐγκώμιον εἰς Κύρον καὶ Ἰωάννην.
- TH. NISSEN, «De SS. Cyri et Johannis vitae formis», *An. Boll.* 57(1939), 65–71.
- PG 87/3, 3424–3676, Διηγήσεις θαυμάτων Κύρου καὶ Ἰωάννου.
- FERNANDEZ MARCOS, «Los Thaumata de Sofronio», *Contribución al estudio de la incubatio cristiano*, Madrid 1975.
- J. DUFFY, «Observations on Sophronius' miracles of Cyrus and John», *Journ. Theol. Stud.* 35(1984), 71–90.

Ἀμφιβαλλόμενα καὶ Νόθα

- Ἔ 87/3, 4012, Σχολιον εἰς Βασιλείου, *Doctrina Patrum*, 89.
- Ἔ 77, 1049–1072. 86/3, 2913–2937, εἰς τὰ Βαῖτα.
- Ἔ 87/3, 3309–3316, εἰς ἑορτὴν Σταυροῦ.
- Ἔ 87/3, 3372 καὶ 92, 1076–1077, Περὶ βαπτίσματος Ἀποστόλων.
- III SCHERMANN, *Prophetarium vitae fabulosae. Indices Apostolorum*, Lipsiae 1907, 160–163.

- PG 87/3, 3315–3322. Περὶ ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων λατινιστί.
 PG 87/3, 3365–3372. Περὶ ἐξαγγελίας ἀμαρτιῶν.
 PG 87/3, 3677–3682. Βίος Κύρου καὶ Ἰωάννου.
 TH. NISSEN, «De ss. Cyri et Joannis vitae formis», *An. Boll.* 57(1939), 65–71.
 PL 129.703–714. Βίος Κύρου καὶ Ἰωάννου λατινιστί.
 PG 87/3, 3689–3696. Μαρτύριον καὶ Ἐγκώμιον Κύρου καὶ Ἰωάννου.
 PG 87/3, 3697–3726. *Acta Sanctorum* April. I (1675). XIII–XXI, γ' ἔκδοσις XI–XVIII.
 Βίος Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας.
 G. G. MARXSEMAN, «Kritische Glossen von de Vita Mariae Aegyptiaca», *Festschrift Dr. L. Reypens*. Antwerpen (1964), 205–228.
 P. F. DIMBOWSKI, *La vie de sainte Marie l'Égyptienne; versions en ancien et en moyen français*, Gienève 1977.
 M. S. CRUZ-SALÉN, *The life of St. Mary of Egypt*, Barcelona 1979.
 PG 87/3, 3849–3981. Τριῶδια.
 M. PARANIKAS, «Ueber das angebliche Triodion des hl. Sophronius», *Sb. Bayer. Ak.* 1870, 2.53–74.
 PG 87/3, 3981–4001. Λόγος περὶ ἱερουργιῶν.
 N. PETRISI, «Τὸ λειτουργικὸν ὑπόμνημα Σωφρονίου Ἱεροσολύμων» (ρουμανιστί), *Μισρα.* *Ωκτ.* 16(1964), 351–372.
 PG 87/3, 4011–4014. Τερατοδημία Πέτρου καὶ Παύλου λατινιστί.
 Cod. Athen. Bibl. Nat. 1070. Περὶ ψυχῆς ἀπόσπασμα.
 Cod. Hier. 64. Περὶ στιγμῆς.
 Cod. Hieros. Crucis 64. Περὶ Συντάξεως.

ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Μετά την κατάκτησιν τῶν νοτίων καὶ ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων παρετηρήθη ὕφεσις εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου εἰς τὸ Βυζάντιον, φυσικῆ ἄλλωστε. Ἐδόθη βεβαίως εἰς τὸ κράτος μία εὐκαιρία ν' ἀναλάβῃ τὰς δυνάμεις του καὶ νὰ φθάσῃ εἰς νέαν ἰκμὴν μετὰ τὴν μεγαλειώδη νίκην τοῦ Λέοντος Ι' κατὰ τῶν Ἀράβων πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ 718. αὐτὸς ὅμως, ἐνῶ ἦτο μέγας εἰς τὰ πολεμικὰ καὶ εἶχε τὰς ἰκανότητας νὰ διαπρέψῃ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς τοῦ δημοσίου βίου, ἐφάνη μικρὸς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν. Μὲ τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἠγκαινίασε δέκα ἔτη μετὰ τὴν ἐνθρόνισιν του ἐκίνησεν ἐν ἰδιότυπον εἶδος ἐμφυλίου πολέμου, ὁ ὁποῖος, μὲ μίαν διακοπὴν, ἐπρόκειτο νὰ διαρκέσῃ περισσύτερον τοῦ αἰῶνος (726–843).

Οἱ λόγοι οἱ ὁποῖοι ὠδήγησαν τὸν Λέοντα καὶ τοὺς συμβούλους του εἰς τὴν εἰκονομαχίαν ἀμφιλέγονται, καὶ δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ κατάλληλος χῶρος νὰ ἀναπτυχθοῦν αἱ ποικίλαι περὶ τοῦ θέματος ἀπόψεις. Νομίζομεν πάντως ὅτι οἱ κυριώτεροι λόγοι δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς. Κατὰ πρῶτον εἶναι ἡ διαπίστωσις ἐνὸς κινδύνου ἐκπτώσεως τῶν Χριστιανῶν εἰς εἰδωλολατρίαν. Οἱ Χριστιανοὶ θεολόγοι τῶν πρώτων αἰώνων, χάριν ἀπολογητικῶν σκοπῶν κατεδίκαζον ἐπιμόνως τὴν ἀπόδοσιν τιμῆς εἰς κατασκευάσματα ἀνθρωπίνων χειρῶν δι' ὑλικῶν συστατικῶν¹. Ἄλλ' ὅταν ἡ εἰδωλολατρία ὑπεχώρησε, ἐγένετο αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς χρησιμοποίησεως τῆς εἰκονικῆς τέχνης διὰ λόγους κατ' ἀρχὴν συμβολικοὺς καὶ διακοσμητικοὺς. Ἦτο βεβαίως ἐντελῶς εὐλογος ἡ ἐνδειξις εὐλαβείας πρὸς τὰ ἐκάστοτε εἰκονιζόμενα ἱερά πρόσωπα τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, καθὼς καὶ τοῦ Χριστοῦ, βραδύτερον δὲ καὶ τῆς Θεοτόκου. Μὲ τὸν καιρὸν ὅμως εἰς ὠρισμένους κύκλους ἀφελῶν Χριστιανῶν ἐπεκράτησεν ἡ τάσις ἀποδόσεως λατρείας εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς εἰκόνας ἀντὶ τῶν εἰκονιζομένων προσώπων καὶ ἡ σαφῶς εἰδωλολατρικὴ χρῆσις αὐτῶν, ἰδίως τῆς τοῦ Χριστοῦ. Ὁρισμένοι ἱεράρχαι ἦσαν περισσότερον ἀνήσυχτοι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ φαίνεται ὅτι ἐπηρέασαν τοὺς πρώτους αὐτοκράτορας τῆς Ἰσαυρικῆς δυναστείας εἰς τὰς σχετικὰς ἀποφάσεις των. Ὁ κυριώτερος ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Νακωλείας ἐν Φρυγίᾳ Κωνσταντίνος. Κατὰ τὸν Ἰερμανδὸν Κωνσταντινουπόλεως:

«Ἀνεφν γάρ τις ἐπίσκοπος Νακωλείας, οὕτω καλουμένης πολί-

1. Ἡ ἀντικονικὴ πολεμικὴ εἶναι ἐντονος μετὰ τῶν Ἀπολογητῶν, ἀλλὰ φθάνει καὶ μέχρι τοῦ Ἐπιφανίου Κύπρου.

χνης τῆς Φρυγίας, ἀνὴρ οὐκ ἐλλόγιμος, ἀλογία δὲ μᾶλλον τὴν ἑαυτοῦ ἐκκαλύπτει φρόνησιν φανταζόμενος καινουργεῖν παρὰ τὰ ἱεροπρεπῶς ἐκπεφασμένα παρεδογματίζε· καὶ ταῖς πατρικαῖς κατεξανίστασθαι παραδόσεσιν ἀνθωπλίζετο».

Δύο ἄλλοι θεολογικοὶ ἐκφρασταὶ τῆς εἰκονομαχίας, οἱ ὅποιοι ἦλθον εἰς συζήτησιν μὲ τὸν Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως, ἦσαν ὁ Θωμᾶς Κλαυδίουπόλεως καὶ ὁ Θεοδόσιος Ἐφέσου.

Δεύτερος λόγος διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς εἰκονομαχίας ἦτο ἡ ἐπιδείνωσις τῆς ἀμυντικῆς θέσεως τοῦ Βυζαντίου λόγω τῆς εἰρηνοφιλίας, ἡ ὁποία συνεδέετο μὲ τὴν ἄκραν χριστιανικὴν εὐλάβειαν. Ἡ ἐπίδοσις εἰς τὴν εἰκονιστικὴν λατρείαν, συνδεομένη καὶ μὲ τὸν μοναχικὸν βίον, προεκάλει ἡσυχαστικὴν καὶ εἰρημιστικὴν νοοτροπία, ἡ ὁποία εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία ἐξεπαίδευε τοὺς πιστοὺς τῆς εἰς τὸν ἀκατάπαυστον ἱερὸν πόλεμον (Τζιχὰδ), ἐστέρει τὸ Βυζάντιον ἀπὸ ἱκανοῦς πολεμιστᾶς. Διὰ τοῦτο ἐν ἀπὸ τὰ μέτρα τῶν εἰκονομάχων ἦτο ὁ περιορισμὸς τοῦ μοναχικοῦ βίου.

Καὶ τρίτος λόγος, ὁ ὁποῖος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ Λέοντος, ἦσαν αἱ λατρευτικαὶ συνήθειαι τοῦ στρατεύματος, αἱ ὁποῖαι ἦσαν κατ' ἀνάγκην ἀντικονομικαί. Οἱ στρατιῶται, εὐρισκόμενοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ὑπαιθρον, δὲν ἦσαν εἰθισμένοι εἰς τὴν χρῆσιν εἰκόνων, ἀφοῦ ἄλλωστε ἀνῆκον εἰς μίαν πανσπερμίαν φυλῶν, θρησκευμάτων καὶ αἰρέσεων². Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ στρατὸς ἦτο ἡ δύναμις ἡ ὁποία προσέφερεν εἰς τὸν Λέοντα τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον.

Ἡ περίοδος τῆς εἰκονομαχίας περιλαμβάνει δύο φάσεις, αἱ ὁποῖαι διαχωρίζονται ἀπὸ μίαν τριακονταετη περίπου διακοπὴν. Τόσον εἰς τὴν μίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν τὴν εἰκονομαχίαν ἐπέβαλεν εἰς πολεμικώτατος αὐτοκράτωρ καὶ κατέπνιξε μίαν αὐτοκράτειρα. Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν (726–787) αἱ ἀπόψεις τῶν εἰκονομάχων ἐπισημοποιήθησαν διὰ τῆς συνόδου τῆς Ἱερείας συγκληθείσης ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' (754), ἀλλ' ἀνετράπησαν διὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐπὶ Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας (787). Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν αἱ εἰκονομαχικαὶ ἀπόψεις ἐπεκυρώθησαν διὰ τῆς συνόδου τοῦ 815 ἐπὶ Λέοντος Ε' καὶ ἀνετράπησαν διὰ τῆς συνόδου τῆς Ὀρθοδοξίας τοῦ 843 ἐπὶ Θεοδώρου.

Ἡ εἰκονομαχία εἶχεν ἐπιζήμια ἀποτελέσματα διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν, τὴν ὁποίαν διέσπασεν ἠθικῶς, διότι ἔδωσε τὸ ἔναυσμα εἰς ἕνα μακροχρόνιον ἐμφύλιον πόλεμον. Πρὸς μεγάλην ζημίαν τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπεμάκρυνε τὴν προσοχὴν καὶ τὴν φροντίδα ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνον κατάστασιν τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων καὶ ἀπλησχόλησε τὴν κοινὴν γνώμην μὲ ἐσωτερικὰς θρησκευτικὰς διαφωνίας, οὕτως ὥστε, ἐνῶ ἡ ἀνοδος τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων εἰς τὸν θρόνον ἐσημαδεύθη μὲ περιφανῆ νίκην κατὰ τῶν Ἀράβων, μετὰ ἕνα αἰῶνα οἱ Ἄραβες κατέστησαν ἐξ ἴσου ὡς καὶ προηγουμένως ἐπικίνδυνοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατεσπάρασσον τὰς

2. Πολλοὶ στρατιῶται μάλιστα ἀνῆκον εἰς τὰς ἀντικονομικὰς αἰρέσεις τῶν Παυλικιανῶν καὶ τῶν Νεστοριανῶν.

ἐπαρχίας τοῦ Αἴμου. Ἐπίσης διέσπασε τὸ κράτος καὶ γεωγραφικῶς, ἀπομακρύνασα τὴν παπωσύνην μὲ τὴν κεντροϊταλικὴν περιοχὴν ὑπὸ τὰ ὄρια τοῦ.

Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ κράτος ἐκέρδισεν εἰς ἐνότητα ὑπὸ μιᾶς ἄλλης ἀπόψεως, ἀφοῦ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' ὑπαγωγῆς τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἀντὶ τῆς Ρώμης, καθὼς καὶ τῆς Ἰσαυρίας εἰς τὸ αὐτὸ πατριαρχεῖον ἀντὶ τοῦ τῆς Ἀντιοχείας, ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιοχὴ τοῦ Βυζαντίου συνέπεσε μὲ τὴν πολιτικὴν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ

- K. SCHWARTZLOSE, *Der Bilderstreit*. Gotha 1890.
 D. SERRUYS, *Mélanges Archéol. et Hist.* 23(1903), 345-351.
 L. BRÉHIER, *La querelle des images*, Paris 1904.
 G. OSTROGORSKY, *Studien zur Geschichte des byzant. Bilderstreites*, Breslau 1929.
 J. MARTIN, *A history of the iconoclastic controversy*, London 1930.
 K. N. USPENSKI, «Σχεδιάσματα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς εἰκονομαχικῆς κινήσεως ἐν τῇ Βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ κατὰ τοὺς 7^ο-8^ο αἰῶνας», ρωσιστί. *Byzantinskij Vremennik* 3(1950), 393-438. 4(1951), 211-262.
 P. J. ALEXANDER, «The iconoclastic council of St. Sophia (815) and its definition (Horos)», *Dumb Oaks Papers* 7(1953), 53-66.
 M. V. ANASTOS, «The ethical theory of images formulated by the iconoclasts in 754 and 815», *Dumb Oaks Papers* 8(1954), 153-160. «The argument for iconoclasm as presented by the iconoclastic council of 754», *Late Classical and Medieval Studies in honor of A. M. Friend*, Princeton 1955. «The transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-733», *Silloge Bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati*, Roma 1957. «Leo III's edict against the images in the year 726-727 and Italo-Byzantine relations between 726 and 730», *Polychordia. Festschrift Franz Dölger*, III, Amsterdam 1968, 5-41.
 J. GOULLARD, «Deux figures mal connues du second iconoclasm», *Byzantion* 21(1961), 371-401. «Aux origines de l' iconoclasm: le témoignage de Grégoire II?», *Travaux et Mémoires* 3(1968), 243-307. - «L' Eglise d' Orient et la primauté romaine au temps de l' iconoclasm», *Istina* 21(1976), 25-54.
 A. GRABAR, *L' iconoclasm byzantin. Dossier Archéologique*, Paris 1957.
 V. LAURENT, «Εἰκονομαχία», *Θρησκ. καὶ ἴθ.* Ἔγκ. 5(1964), 395-405.
 B. N. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Αἰχριστολόγικαὶ ἀντιλήψεις τῶν εἰκονομάχων*, Ἀθήναι 1975.
 CHR VON SCHÖNBORN, *L' icône du Christ: Fondements théologiques élaborés entre le 1er et le 1er concile de Nicée (325-787)*, Fribourg 1976.

Ἡ εἰκονομαχία, κατ' ἀρχὴν κίνησις ὀρθολογιστικὴ καὶ ἀντιθεολογικὴ, δὲν ἀνέδειξε σπουδαίους θεολόγους, ἐνῶ ἀπὸ τοῦς ἀντιπάλους τῆς προῆλθον μερικὰ ἐξάφρετα κείμενα· ἀλλὰ καὶ ὄσα ἐγράψαν σχετικῶς ἀπὸ εἰκονομάχους ἐχάθησαν σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν.

Ὁ εἰσηγητὴς τῆς εἰκονομαχίας ΛΕΩΝ Γ' Ο ΙΣΑΥΡΟΣ, ὀνομαζόμενος ἀρχικῶς Κόνων, ἐγεννήθη εἰς τὴν Γερμανικουπόλιν τῆς Ἰσαυρίας¹, ἀπὸ συριακὴν οἰκογένειαν, ἡ ὁποία βραδύτερον ἐπρόκειτο νὰ μετοικήσῃ εἰς τὴν Θράκην. Ἀφοῦ διεκρίθη ὡς στρατηγός, κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, ἀπομακρύνας αὐτοῦ τὸν σφετεριστὴν Θεοδόσιον Γ', καὶ τὸν διετήρησεν ἐπὶ εἰκοσιτέσσαρα ἔτη (717-741). Μὲ τὴν σπουδαίαν νίκην τοῦ ἐναντίον τῶν Ἀράβων κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, τὸ 718, ἔθεσε φραγμὸν εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν καὶ ἐπέκτασιν αὐτῶν εἰς τὴν Εὐρώπην².

Δέκα ἔτη μετὰ τὴν ἐνθρόνισίν του, τὸ 726, ἐκοινοποίησε δημοσίᾳ λόγον κατὰ τὸν ὁποῖον αἱ εἰκόνες εἶναι εἰδώλα ἀπορριπτόμενα ἀπὸ τὴν ἁγίαν Γραφήν· «τῆς κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων καθαιρέσεως λόγον ποιεῖσθαι»³. Συμφώνως πρὸς τὸν Βίον Στεφάνου τοῦ Νέου συνεκάλεσε τὴν σύγκλητον ἐνώπιον τῆς ὁποίας ἀνεκοίνωσε τὴν σκέψιν του, «μὴ δεῖν ταύταις τὴν προσκύνησιν ἀπονέμειν, ἵνα μὴ λάθωμεν εἰδώλοις προσκυνοῦντες ἀντὶ Θεοῦ»⁴.

Δὲν σώζεται διάταγμα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, τὸ 726, καὶ πιθανῶς δὲν ἔξεδόθη κἀν· ἀνεκοίνωσεν ἀπόφασιν ἀποβλέπουσαν εἰς προετοιμασίαν τῆς κοινῆς γνώμης ἡ ὁποία ἀντέδρουσε πεισμόνως. Ἐπειδὴ, ἔστω καὶ ἄνευ διατάγματος, ἤρχισε βαθμιαίως ἡ ἐπιβολὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς μίαν δὲ δημοσίαν συγκέντρωσιν καθηρέθη ἡ ἐπὶ τῆς μεγάλης Χαλκῆς πύλης τῶν ἀνακτόρων εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, ὃ λαὸς ἀντέδρουσεν ἀκαριαίως· ἐξηγέρθη καὶ ἐφόνευσε τοὺς ἐντολοδόχους ἀξιωματικούς. Μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς ἐκτάσεως τῶν ἀντιδράσεων ὁ αὐτοκράτωρ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν διέταξε τὴν παντελεῆ καθαιρέσιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν εἰς ὑψηλότερα σημεῖα, διὰ νὰ μὴ καθυβρίζωνται πλέον

1. Ὅχι δὲ εἰς τὴν Γερμανικεῖαν τῆς Συρίας, ὡς φέρεται ὁ Χρονογράφος Θεοφάνης.

2. Αὐτὴ ἡ νίκη κρίνεται ὡς μεγαλύτερας σπουδαιότητος ἀπὸ τὴν μετὰ εἰκοσαετίαν ἐπιτευχθεῖσαν νίκην τοῦ Καρόλου Μαρτέλου εἰς τὸ Πικταύιον

(Πονατιά).

3. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, *Χρονογραφία*, C. de Boor I (1883), 404. Βλ. καὶ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, *Ἱστορία Σύντομος*, C. de Boor (1880), 57.

4. ΣΥΜΕΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ, J. GILL, «A note on the life of St. Stephen the Younger, by Symeon Metaphrastes», *Byz. Zeit.* 39 (1939), 382-386.

τά θεῖα. Ἴσως τοῦτο εἶναι ἀληθές, διότι ὁ Λέων μετὰ τὴν σχετικὴν βολιδοσκοπήσιν περὶ τῆς ἀπηγήσεως τῆς ἀποφάσεώς του ἔκρινεν ἀρκετὴν τὴν ὑπερύψωσιν, ἐλπίζων ὅτι διὰ τῆς ἀποστάσεως θὰ ἔπαυεν ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων.

Τὰ πράγματα ὁμοῦς εἶχον ἤδη δρομολογηθῆ πρὸς τὴν σύγκρουσιν, καὶ δὴ εἰς εὐρύτατον πεδῖον. Ἡ ἀντίδρασις ἐκ μέρους τῆς Δύσεως πρὸς μίαν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν ἢ ὁποῖα ἐφαίνετο πολὺ ἀνατολική, ἦτο πολὺ ἔντονος. Ἐπανάστασις, ὀργανωθείσα εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους, κατεστάλη, ἀφοῦ ὁ στόλος τῶν στασιαστῶν ἐφθασε πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐντονος ἦτο ἐπίσης ἡ ἀντίδρασις τοῦ πάπα τῆς Ρώμης Γρηγορίου Β', μετὰ τὸν ὁποῖον ὁ Λέων ἀντήλλαξεν ἐπιστολάς. Δικαιολογῶν τὰς ἐνεργείας του ὁ Λέων προέβαλε πρὸς τὸν πάπαν τὴν ἀποψίν του ὅτι ἦτο καὶ ἱερεὺς: «βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς εἰμι»⁵.

Κατὰ τὸν Θεοφάνη ὁ Λέων ἔκλεισε τὰ «παιδευτήρια», διότι οἱ διδάσκαλοι ἦσαν εἰκονόφιλοι, καὶ ἀπηγόρευσε τὴν «εἰσεβῆ παιδείαν», ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἐλήφθησαν τοιαῦτα μέτρα: τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὴν προσοχὴν του εἶχεν ἐστραμμένην ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς σημασίας τῆς εἰκόνος, τὴν ὁποῖαν ἐθεώρει εἰδῶλον. Μετὰ τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων κατήργη καὶ ἄλλα συγγενῆ στοιχεῖα, ἀπτόμενα τῆς εἰδωλολατρίας, ὡς ἐφρόνει, τὴν τιμὴν εἰς τὴν Θεοτόκον, τοὺς ἁγίους καὶ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων, ἐνῶ συγχρόνως κατήργησε τὰς ἀγρυπνίας καὶ ἄλλας ἀκολουθίας, τὰς νηστειὰς καὶ τὰς ἐορτάς, ἐσυντόμεισε τὴν θεῖαν λειτουργίαν, ἠπλούστευσε τὴν δίαίταν τῶν μοναχῶν, ἐπέβαλε τὴν δήμευσιν τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν μονῶν, περιώρισε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ ἐνομοθέτησε τὴν ὑποβολὴν τῶν ἐπισκοπικῶν ἐκλογῶν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῆς συγκλήτου.

Καθίσταται ἐκ τούτων σαφές ὅτι ὁ Λέων, ἐνῶ ἀντεμετώπιζε τὸ θέμα τῶν εἰκόνων κατ' ἀρχὴν θρησκευτικῶς, καθίστα τοῦτο ἐμμέσως καὶ πολιτικόν διότι διὰ τῶν μέτρων του ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀφήρει ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν στοιχεῖα τῆς λατρείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπέβαλεν ἰσχυρὸν ζυγὸν τῆς πολιτείας ἐπ' αὐτῆς.

Ἐπειδὴ, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀπέτυχε νὰ ἐλκύσῃ πρὸς τὰς ἀπόψεις του τὸν γηραιὸν πατριάρχην Γερμανόν, τὸν ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν θέσιν του τὴν 7 Ἰανουαρίου 730 καὶ ἀνεβίβασεν εἰς αὐτὴν τὸν Ἀναστάσιον.

Ὁ Λέων, ἀποθανὼν τὸ 741, ἐτάφη εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ε' ΙΣΑΥΡΟΣ, συμβασιλεὺς τοῦ πατρὸς του ἀπὸ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, ἐβασίλευσε πράγματι ἀπὸ τοῦ 741 μέχρι τοῦ 775. Ἰκανώτατος στρατηγὸς καὶ κυβερνήτης, ἐμείωσε τὴν ἐπίδοσίν του λόγῳ τοῦ φανατισμοῦ του, ὁ ὁποῖος τὸν ἔφερεν εἰς ἀντίθεσιν μετὰ τοὺς εἰκονοφίλους, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀπεκάλουν Κοπρώνυμον ἢ Καβαλῖνον.

Αὐτὸς ἀντεμετώπισε τὸ πρόβλημα τῶν εἰκόνων ὄχι θρησκευτικῶς, ὡς ὁ

5. Παρὰ Γρηγορίου Β', *ἕπει* *στολή* 2, PL 89,521.

πατήρ του Λέων Γ', αλλά θεολογικῶς ὡς χριστολογικὴν αἵρεσιν, περιορίζων φυσικά τοῦτο εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία ἦτο καὶ τὸ κέντρον ἐνδιαφέροντος. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ ἦτο ἀνένδοτος εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων, δὲν ὑπεισηλθεν εἰς ἄλλους θεσμοὺς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πατέρα του. Ἔλαβεν ἐν τούτοις μέτρα κατὰ τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι ἀντέδρων ἐπιμόνως εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος ἀποφάσεις καὶ ἐνεργείας του· ὅθεν πολλοὶ ἀπὸ αὐτοῦς κατέφυγον τότε εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς ἀραβοκρατούμενας χώρας, μερικοὶ δέ, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς τὸν Ἄθωνα.

Ἐπιδιώκων ἐπίσημον καταδίκην τῶν εἰκόνων συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Ἱερραία τὸ 754, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν μετέσχε κανεὶς πατριάρχης οὔτε ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα, ἀλλὰ μετέσχον 338 ἐπίσκοποι ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Θεοδοσίου Ἐφέσου. Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης, ὡς καὶ ἡ χρησιμοποίηθῆσα κατὰ τὰς συνεδρίας αὐτῆς συλλογὴ ἀντικεινικῶν χωρίων, ἐχάθησαν, ἀλλὰ διετηρήθη ἡ ἀπόφασις αὐτῆς ἐνσωματωμένη εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787) καὶ ἀποτελοῦσα τὸ σπουδαιότερον κείμενον τῆς εἰκονοκλαστικῆς θεολογίας.

Ὁ Κωνσταντῖνος, δόκιμος συγγραφεὺς, συνέγραψε *Πραγματείας* θεολογικάς, ἀποτελούσας μέρος ἐνὸς συνολικοῦ προγράμματος, ἀπὸ τὰς ὁποίας σώζονται μικρὰ, καίτοι σημαντικὰ, ἀποσπάσματα, μαρτυροῦντα ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ ἐμπνευστὴς τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου τῆς Ἱερραίας, ἡ ὁποία κατεδίκασε τὴν λατρευτικὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων ὡς αἵρεσιν νεστοριανικὴν καὶ μονοφυσικὴν συγχρόνως, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀποσπᾶ καὶ εἰκονίζει τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ συγχέει τὰς δύο φύσεις, θεϊαν καὶ ἀνθρωπίνην, καὶ τὰς εἰκονίζει ὁμοῦ· ὄχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ διαστρέφει τὴν ὀρθόδοξον τριαδολογίαν, διότι, ἐν ἐπὶ παραδείγματι εἰκονίζῃ μόνην τὴν σάρκα, τότε προσδίδει εἰς τὴν σάρκα καὶ ἰδιαιτέρον πρόσωπον, τοῦτο δὲ δημιουργεῖ τετράδα εἰς τὴν ὄλην θεότητα ἀντὶ τριάδος⁶.

Διὰ τὸν Κωνσταντῖνον μία μόνον εἰκὼν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ὑπάρχει, ἡ θεία εὐχαριστία. «Τί γάρ, καὶ εἰκὼν ἐστὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ ὁ ἄρτος ὃν λαμβάνομεν, μορφάζων τὴν σάρκα αὐτοῦ ὡς εἰς τύπον τοῦ σώματος αὐτοῦ γινόμενος»⁷.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀνετράπη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου διὰ τῶν Ἀντιρρητικῶν αὐτοῦ.

Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀνεκίνησεν ἐκ νέου τὸ θέμα τῶν εἰκόνων, μετὰ εἰκοσιπενταετῆ ἀνάπαυλαν, ἦτο ὁ ΛΕΩΝ Ε' (813–820), ὁ λεγόμενος Ἀρμένιος, διότι ἦτο ἀπὸ τὸ θέμα τῶν Ἀρμενικῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἰκανὸς στρατηγὸς καὶ κυβερνήτης δίκαιος καὶ χρηστός, προσέφερε σπουδαίας ὑπηρεσίας εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἦτο κατὰ τινα τρόπον τὸ ἀντίγραφον τοῦ Λέοντος Γ', διότι ὅπως ἐκεῖνος κατέρριψε τὴν δύναμιν τῶν Ἀράβων, οὕτω καὶ αὐτὸς κατέρριψε τὴν δύναμιν τῶν Βουλγάρων, ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ

ΚΙΩΝΣΙΑΝΤΙΝΟΥ Ε', ἀπόσπασμα 6, OSTROGORSKY, *Studies* σ.9.

Ἀπόσπασμα 21, αὐτόθι σ. 10.

καὶ ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος ἠσυχολήθησαν μετὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν εἰκόνων, ἐξασθενίζοντες τὰς δυνάμεις τοῦ κράτους.

Ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐργασθῆ παλαιότερον ὑπὲρ τῆς ἀνόδου αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, ἠρνήθη νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Λέοντος, ἐξωθήθη εἰς παραίτησιν, ὅπότε ἀντικατεστάθη ἀπὸ τὸν σπαθάριον Θεόδοτον Κασσιτεράν, ὁ ὁποῖος ἦτο λαϊκὸς καὶ ἔγγαμος. Ἡ εἰκονομαχικὴ σύνοδος τοῦ 815 ἀνεπέωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου Ἱερείας τοῦ 754· αἱ θέσεις τοῦ Λέοντος ἦσαν ἠπιώτεροι, συνιστάμεναι εἰς τὴν μετάθεσιν τῶν εἰκόνων ἀπὸ τὰ χαμηλὰ σημεῖα εἰς τὰ ὑψηλά, διὰ νὰ μὴ προσφέρωνται εἰς προσκύνησιν.

Τὰ σχετικὰ διατάγματα τοῦ Λέοντος ἔχουν χαθῆ.

Ὁ ΜΙΧΑΗΛ ΠΡΑΥΛΟΣ (820–829) κατέλαβε τὸν θρόνον μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ὡς ἄνω Λέοντος Ἀρμενίου. Ἄν καὶ κατήγετο ἀπὸ τὸ προπύργιον τῆς εἰκονομαχίας, τὴν Φρυγίαν, ὑπῆρξεν εἰρηνικὸς ἐπὶ τοῦ προβλήματος· καὶ δὲν ἀποκατέστησε μὲν τὰς εἰκόνας, ἀλλὰ μὲ θεσπισμὰ του ἀπηγόρευσε τὰς συζητήσεις περὶ τῶν εἰκόνων· «σιγῇ βαθεῖα τῆς τῶν εἰκόνων μνήμης ἕνεκα ἐμπολιτεῖσθαι τὸ σύνολον». Ὅταν ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Θεόδοτος Κασσιτεράς, ἀντὶ νὰ ἀποκατασταθῆ εἰς τὸν θρόνον ὁ ἀπομακρυνθεὶς παλαιότερον Νικηφόρος, ἐτοποθετήθη εἰς αὐτὸν ὁ εἰκονομάχος ἐπίσκοπος Συλαίου Ἀντώνιος Κασσιμάτης. Σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τὸν Λουδοβίκον Εὐσεβῆ⁸.

Ὁ υἱὸς τούτου ΘΕΟΦΙΛΟΣ (829–842), ἦτο μὲν ἰκανὸς καὶ δίκαιος εἰς τὰ πολιτικά καὶ διήνευσε βασιλείαν πλουσιωτάτην εἰς γεγονότα, ἀλλ' ἐφάνη σκληρότερος τοῦ πατρὸς του εἰς τὸ θέμα τῶν εἰκόνων. Περιεστοιχίζετο ὑπὸ λογίων ἀνδρῶν οἱ ὁποῖοι ἦσαν εἰκονομάχοι, ὡς ὁ Ἰωάννης Γραμματικὸς καὶ Λέων ὁ Μαθηματικὸς.

Τὸ θεσπισμὰ του περὶ τῶν εἰκόνων, ἐκδοθὲν τὸ 832, σώζεται κατὰ ἓν μέρος. Ἐνῶ ὁ Μιχαὴλ Πραυλὸς ἐν τῇ μετριοπαθείᾳ του εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν κατ' οἶκον προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ὁ Θεόφιλος ἀπηγόρευσε καὶ τοῦτο, ἀλλὰ τὰ μέτρα εἰς βάρος τῶν παραβατῶν δὲν ἦσαν τόσον πιεστικά, ἀφοῦ ἀκόμη καὶ ἡ σύζυγός του Θεοδώρα διετήρει λατρευτικὰς εἰκόνας εἰς τὰ διαμερίσματά της. Ἐδίωξε βεβαίως ὠρισμένους ἰσχυροὺς παράγοντας τῶν εἰκονοφίλων, ὡς οἱ μοναχοὶ Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης οἱ «Ἰραπτοί».

Ἡ σύζυγός του Θεοδώρα ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του ἀνεστήλωσε τὰς εἰκόνας διὰ τῆς συνόδου τοῦ 843 καὶ ὥρισε τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας.

ΚΑΗΡΙΚΟΙ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΟΙ

Ὁ ΙΩΑΝΝΗΣ Ζ' ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ, ἐκ τῶν ἐμπνευστῶν τῆς εἰκονομαχίας κατὰ τὴν β' φάσιν αὐτῆς, ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος εἰκονομάχος πατριάρχης. Καλῶς ἐκπαιδευμένος εἰς τὴν θύραθεν σοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν, ἐπεδί-
δετο ὡς καθηγητῆς ἰδιαιτέρως εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν φυσικῶν καὶ μα-

8. MANSI 14,420.

θηματικῶν ἐπιστημῶν. διὸ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του ὠνομάζετο Λεκανομάντις καὶ Ὑλιῶς καὶ Ἰαννῆς. Φίλος τῶν εἰκόνων κατ' ἀρχάς καὶ ἐπαινούμενος διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ἠλλάξεν αἰφνιδίως ἀπόψεις. ὅποτε κατέστη σύμβουλος τοῦ Λέοντος Ε' Ἀρμενίου εἰς τὰ θρησκευτικὰ θέματα.

Κατ' ἀνάθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου σινέταξε μετὰ τοῦ μετέπειτα ἐπισκόπου Συλαίου καὶ πατριάρχου Ἀντωνίου Κασιμάτη *Θησαυρόν*, περιέχοντα συλλογὴν βιβλικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων εἰς χρῆσιν τῶν εἰκονοκλαστῶν, μετὰ ἐρμηνείας αὐτῶν, ἡ ὁποία ἐτέθη ὡς βᾶσις εἰς τὴν σύνοδον τοῦ 815. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος, μαθητὴς αὐτοῦ, τὸν ἐχρησιμοποίησεν ὡς σύμβουλον, τὸν ἀπέστειλεν εἰς πρεσβεΐαν εἰς τὴν Βαγδάτην (829–831) πρὸς τὸν Χαλίφην Μα'μούν καὶ τὸν ἐβοήθησεν ὥστε νὰ καταλάβῃ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀντωνίου Κασιμάτη (837).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου ὑπεχρεώθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν θρόνον, ὅποτε ἐγκατεστάθη εἰς τὸ μέγρον τοῦ ἀδελφοῦ του πατρικίου Ἀρσαβήρ. Ὁ Κωνσταντῖνος φιλόσοφος, ὁ ἱεραπόστολος Κύριλλος δηλαδή, κατὰ τὴν νεότητά του εἶχε μετ' αὐτοῦ ἐπίσημον συζήτησιν περὶ τῶν εἰκόνων κατὰ τὸ 850.

Ἐκτὸς τοῦ ὡς ἄνω Θησαυροῦ ἐχάθησαν ἐπίσης τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ πρὸς Θεόδωρον Στουδίτην, αἱ ὁποῖαι ἀπηντήθησαν παρ' αὐτοῦ¹¹. Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἓνα Ἀντιρρητικὸν αὐτοῦ κατὰ τῆς εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ, δεικνύοντα τὴν κλασικὴν του παιδείαν καὶ τὴν διαύγειαν σκέψεων, ἀνιχνεύθησαν προσφάτως.

Ἀναφέρονται ἱαμβοὶ κατὰ τῶν εἰκόνων ὑπὸ Ἰωάννου (τοῦ Γραμματικοῦ, ὡς ἄνω), Ἰγνατίου, Σεργίου καὶ Στεφάνου. οἱ ὁποῖοι δὲν σώζονται, ἀλλὰ ἀνασκευάζονται περίπου κατὰ λέξιν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου.

Τὴν εἰκονομαχίαν διέδωσεν εἰς τὴν Κρήτην, κατὰ βεβαίωσιν τοῦ Μιχαῆλ Κηρουλαρίου, ὁ Γερόντιος Λάμπης, ὅστις συνέταξεν ἀπολεσθέντα *Συγγράμματα*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εἰκονομαχία

K. SCHWARTZLOSE, *Der Bilderstreit*, Gotha 1890.

D. SERRUYS, *Mélanges Archéol. et Hist.* 23(1903), 345–351.

L. BRÉHIER, *La querelle des images*, Paris 1904.

G. OSTROGORSKY, *Studien zur Geschichte des byzant. Bilderstreites*, Breslau 1929.

J. MARTIN, *A history of the iconoclastic controversy*, London 1930.

K. N. USPENSKIJ, «Σχεδιάσματα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς εἰκονομαχικῆς κινήσεως ἐν τῇ Βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ κατὰ τοὺς 9–10 αἰῶνας», ρωσιστὶ *Byzantiniskij Vremennik* 3(1950), 393–438, 4(1951), 211–262.

- P. J. ALEXANDER, «The iconoclastic council of St. Sophia (815) and its definition (Horos)», *Dumb Oaks Papers* 7(1953), 53–66.
- M. V. ANASTOS, «The ethical theory of images formulated by the iconoclasts in 754 and 815», *Dumb Oaks Papers* 8(1954), 153–160. «The argument for iconoclasm as presented by the iconoclastic council of 754», *Late Classical and Medieval Studies in honor of A. M. Friend*, Princeton 1955. «The transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732–733», *Silloge Bizantina in onore di Silvio Giuseppe Meroni*, Roma 1957. «Leo III's edict against the images in the year 726–727 and Italo-Byzantine relations between 726 and 730», *Polychordia. Festschrift Franz Dölger*, III, Amsterdam 1968, 5–41.
- J. GOUILLARD, «Deux figures mal connues du second iconoclisme», *Byzantion* 21(1961), 371–401. «Aux origines de l' iconoclisme: le témoignage de Grégoire II», *Travaux et Mémoires* 3(1968), 243–307.– «L' Eglise d' Orient et la primauté romaine au temps de l' iconoclisme», *Isis* 21(1976), 25–54.
- A. ΓΚΑΡΑΡ, *L' iconoclisme byzantin, Dossier Archéologique*, Paris 1957.
- V. LAURENT, «Εικονομαχία», *Θρησκ. και Ηθ. Έγκ* 5(1964), 395–405.
- B. N. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Αι χριστολογικαὶ ἀντιλήψεις τῶν εἰκονομάχων*, Ἀθήναι 1975.
- CHR VON SCHÖNBORN, *L' icône du Christ: Fondements théologiques élaborés entre le 1er et le IIe concile de Nicée (325–787)*, Fribourg 1976.

Λέων Γ' Ἰσαυρός

- MANSI, 12,960ff., 975ff. Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἐπιστολῶν πρὸς τὸν κύριον.
- Г. ОСТРОГОРСКИЙ, «Leo III und Konstantin V», *Menschen die Geschichte machten* I, Wien 1931, 280–286.
- ST GERO, *Byzantine iconoclasm during the reign of Leo III*, Louvain 1973.

Κωνσταντῖνος Ε'

- A. LOMBARD, *Constantin V, empereur des Romains*, Paris 1902.
- G. OSTROGORSKY, «Leo III und Konstantin V», ὡς ἄνω, 280–286.– *Studien zur Geschichte des byzant. Bilderstreites*, Breslau 1929, 8–11. Ἀποσπάσματα συγγραμμάτων.
- ST. GERO, *Byzantine iconoclasm during the reign of Constantine V*, Louvain 1977.

Ἵστεροι εἰκονομάχοι

- ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ ΣΥΝΕΧΙΣΤΑΙ, 3,10. 99. Τεμάχιμ Θεσπισιματος Θεοφίλου.
- J. BURY, «The embassy of John the Grammarian», *Engl. Histor. Rev.* 24(1909), 296–299.
- V. GRUÑIEL, «Jean Grammaticos et Saint Theodore Studite», *Échos d' Orient* 36(1937), 181–189.
- F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches* I. München 1924, αρ. 421–425 (Ἰωάννης Γραμματικός).
- ΣΑΤΗΡΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἰωάννης Ζ' ὁ Γραμματικός», *Θρησκ. Ηθ. Έγκ.* 6, 1233–1235.
- J. GOUILLARD, «Fragments inédits d' un antirrhétique de Jean Grammaticos», *Rev. des Ét. Byz.* 24(1966), 171–181.
- H. ROSSLER, *Theophilus the Unlucky: A study of the tragic and brilliant reign of Byzantium's last iconoclastic emperor*, Rutgers Univ. 1972.

ΒΙΟΣ

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἶναι εἰς ἀπὸ τοῖς πολυμαθεῖς καὶ πολυπλεύρους θεολόγους οἱ ὅποιοι ἐκαλλιέργησαν μὲ ἄκραν ἐπιτυχίαν ὅλους τοὺς κλάδους τῆς θεολογίας, διεκρίθη ὁμως κυρίως ὡς ὁ μέγας ἀποταμιευτὴς καὶ ἐρμηνευτὴς τῆς ὀρθοδόξου πατερικῆς παραδόσεως. Κατεσπαρμέναι καὶ μᾶλλον πενιχραὶ εἰδήσεις συναντῶνται περὶ αὐτοῦ εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ καὶ τῶν συγχρόνων του ἀνδρῶν, ὡς καὶ εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν μετὰ τὸν θάνατόν του συγκληθεισῶν συνόδων, σύντομοι δὲ παλαιαὶ εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ ἐνεσωματώθησαν εἰς τὰ συναξάρια¹. Ἄν καὶ εἶναι ἀπίθανον νὰ μὴ συνετάγη βιογραφία του κατὰ τὴν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του ἐποχὴν, ἦτοι τὸν ἡ' ἤδη αἰῶνα, αἱ πρῶται γνωσταὶ βιογραφίαι του ἀνάγονται μόλις εἰς τὸν ι' αἰῶνα.

Ἡ μία ἐξ αὐτῶν, ἀποκαλουμένη Μαρκιανὴ λόγῳ τῆς βάσει χειρογράφου τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ἐκδόσεώς της, διατηρεῖται καλύτερον εἰς χειρόγραφον τοῦ Σινᾶ τοῦ ι' αἰῶνος, καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν Κωνσταντινουπολιτικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Ἰωάννου, περιέχει ὀλίγα μόνον ἀκριβῆ στοιχεῖα, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε εἶναι καὶ πολὺ σύντομος. Ἡ ἄλλη, ἐκδοθεῖσα βάσει χειρογράφου τῆς Χάλκης καὶ διατηροῦσα ἄλλην ἀπίθανον παράδοσιν, εἶναι ἐλάχιστα ἀξιόπιστος.

Πρῶτος εἶχεν ἐκδοθῆ ὁ βίος ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν γραφίδα ἐνὸς ὁμωνύμου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ ὅποιος φαίνεται νὰ εἶναι ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης Η' (1098–1107). Οὗτος σαφῶς ὁμολογεῖ ὅτι τὸ πρότυπον αὐτοῦ ἦτο «διαλέκτῳ καὶ γράμμασι τοῖς ἀραβικοῖς»², πράγματι δὲ οὗτος ἀκολουθεῖ τὸν ἀραβικὸν βίον, ὁ ὅποιος συνετάχθη ὑπὸ Ἀντιοχέως ἱερομονάχου, κατὰ τὸ 1085³. Ἀλλ' ὁ ἀραβικὸς βίος πρέπει νὰ εἶχεν ἐνώπιόν του ἑλληνικὸν πρότυπον μὴ σωζόμενον καὶ ἀμάρτυρον. Ἐκ τοῦ βίου τούτου, τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου συνταχθέντος, ἐξαρτῶνται πρῶτον μὲν ὁ ὑπὸ τοῦ ἄλλου πατριάρχου Ἱεροσολύμων, τοῦ Ἰωάννου Θ' Μερκουροπόλου, συνταχθεῖς, ἔπειτα δὲ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου, καὶ τέλος αἱ ἀραβικαὶ βιογραφίαι.

Ὅπως παρατηροῦμεν, ἡ βιογράφησις τοῦ Ἰωάννου εἶναι πλοικσία, ἀλλ'

έπειδή κατά την σωζομένην μορφήν της εἶναι μεταγενεστέρα, δὲν διαγράφει ἀκριβῆ εἰκόνα περὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἰωάννης προήρχετο ἀπὸ ἐπιφανῆ ἐλληνοσυριακὴν οἰκογένειαν τῆς Δαμασκοῦ καὶ ὅτι ἐγεννήθη ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἔδρα τοῦ ἀραβικοῦ χαλιφάτου ἀπὸ τοῦ 661. Συμφώνως πρὸς πληροφορίαν τοῦ ἙΑραβος χρονογράφου Al Manin ὁ πάππος του, ἀποκαλούμενος Μανσοῦρ⁴, ἦτο διοικητὴς τῆς βυζαντινῆς ἐλληνικῆς φρουρᾶς τῆς Δαμασκοῦ κατὰ τὴν ἀραβικὴν ἐπίθεσιν, ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ τὴν ἀποκρούσῃ, παρέδωκε τὴν πόλιν διὰ συνθήκης. κῆδος δὲ ἀπεχώρησε μὲ τὰ λείψανα τῆς φρουρᾶς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν· οὕτω οἱ ἙΑραβες εἰσῆλθον εἰς τὴν Δαμασκὸν τὴν 30 Αὐγούστου 634. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Σέργιος ἦτο κατὰ τὰς πηγὰς «πραγμάτων ἐπίτροπος» ἢ «λογοθέτης» εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Χαλιφου Ἄβδ-έλ-Μαλέκ (Ἀβιμέλεχ 685-705). Προφανῶς ἡ θέσις αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν ὑποθέσεων τοῦ ὑποδοῦλου χριστιανικοῦ πληθουςμοῦ, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς κατανομῆς καὶ καταβολῆς τῶν φόρων. Ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν ταύτην προήρχοντο οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων Σέργιος Α' (842-858) καὶ Ἡλίας Γ' (878-907).

Ἡ χρονολογία τοῦ Ἰωάννου εἶναι κάπως συγκεχυμένη. Ἐπειδὴ βάσει ἀραβικῶν πηγῶν ὁ Ἰωάννης φέρεται νὰ συντροφεύῃ τὸν μετέπειτα χαλιφὸν Γεζιδ Α' εἰς τὰ παιδικὰ παιγνίδια, οὗτος δὲ ἐγεννήθη περὶ τὸ 645. θεωρεῖται εὐλογον ὅτι ἐγεννήθη περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ὁ Ἰωάννης· ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη τῶν ἀραβικῶν πηγῶν πρέπει ν' ἀπορριφθῇ καὶ μόνον ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἔδρα τοῦ χαλιφάτου μετεφέρθη ἐκ Μέκκας εἰς Δαμασκὸν μόλις τὸ 661, ὁπότε καὶ ὁ Γεζιδ καὶ ὁ Ἰωάννης θὰ ἦσαν ἔφηβοι πλέον. Πλὴν τούτου ὁμοίως, θὰ ἦτο ἀδιανόητον ὁ Ἰωάννης τὸ 730 καὶ 734, εἰς ἡλικίαν δηλαδὴ 90 ἐτῶν νὰ δεικνύῃ κινητικότητα ὠρίμου ἀπλῶς ἀνδρός.

Τὸ σταθερώτερον σημεῖον χρονολογήσεως προέρχεται ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ *Bíon* τοῦ Στεφάνου, ἀνεψιοῦ τοῦ Ἰωάννου, γραφέντος ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Λεοντίου. Ὁ Στέφανος, υἱὸς τοῦ Θεοδώρου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἰωάννου, γεννηθεὶς τὸ 725, «δεκαετῆς παρεγένετο εἰς τὴν μεγίστην ἡμῶν Λαύραν σὺν τῷ αὐτοῦ πατραδέλφῳ, μεθ' οὗ δεκαπέντε ἐνιαυτοὺς ἐν πάσῃ ὑπακοῇ καὶ ὑποταγῇ διήγεν»⁵. Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν ταύτην ὁ Ἰωάννης, ὅταν ἀπέθανεν ὁ ἀδελφὸς του Θεόδωρος, τὸ 734, παρέλαβε τὸν δεκαετῆ ἀνεψιὸν του καὶ ἐκράτησεν αὐτὸν πλησίον του εἰς τὴν μονὴν Ἀγίου Σάβα ἐπὶ δεκαπενταετίαν, μέχρι θανάτου αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἐπομένως ὁ θάνατός του συνέβη τὸ 749⁶. Κατὰ νεώτερον συνάξάριον, προφανῶς πρὸς δικαιολόγησιν τῆς γεννήσεώς του κατὰ τὸ 645, ἔζησεν 104 ἔτη, ἐνῶ κατὰ τὸν Συναϊτικὸν (καὶ Μαρκιανὸν) *Bíon* ἔζησεν 70 ἔτη, πρῶγμα τὸ ὅποιον φαίνεται ὀρθόν. Οὕτω ὁ Ἰωάννης πρέπει νὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 680, ἐφ' ὅσον ἀπέθανε τὸ 749.

Ἀπὸ τῆς νεανικῆς ἡλικίας του ὁ Ἰωάννης εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀκολου-

4. Τὸ ἐπίθετον σημαίνει «νικηφόρος».
5. *Acta SS Iulii III* (1723), 580. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Ἰωάννης μόλις τότε προσήλθε διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Λαύραν.
6. Βλ. Θ. ΔΕΙΤΟΡΑΚΗ, *Κοσμητὴς ὁ Μελωδὸς Θεσσαλονίκης*, 1979, πολλαχού. Εἶχον ἀμφιβολίας περὶ αὐτοῦ ἄλλοτε, τῆς ὁποίας διετύπωσα εἰς τὸ περὶ Ἰωάννου ἄρθρον μου εἰς τὴν *Θρησκευτικὴν καὶ Ἱστορικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν*, 6(1965), 1221.

θήση τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς κατὰ τὸ πρόγραμμα τῆς ἐποχῆς πλησίον ἱκανοῦ διδασκάλου, τοῦ μοναχοῦ Κοσμᾶ. Ὁ Βίος εἰς μερικὰς παραλλαγὰς τοῦ ἀναφέρει ἀνεκδοτολογικῶς τὰς περιστάσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ὁ πατήρ του εὔρε τὸν διδάσκαλον τοῦτον. Περιερχόμενος κάποτε ἐκ καθήκοντος τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως, συνήνησε μετὰ τῶν δυστυχῶν αἰχμαλώτων τῶν Συρακηνῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νὰ πωληθοῦν ὡς δοῦλοι, Ἔλληνα μοναχὸν ἐξ Ἰταλίας (ἢ ἐκ Κρήτης) καὶ ἐπειδὴ τὸν εἶδεν ἐνδακρυν, τοῦ παρετήρησεν ὅτι ὁ ἔχων ἀπαρνηθῆ τὸν κόσμον γενικῶς δὲν δύναται νὰ κλαίῃ διὰ τὴν τύχην του. Ἡ ἀπάντησις τοῦ μοναχοῦ ἦτο ὅτι ἐκλίμει διὰ τὸν λόγον ὅτι, κατέχων ἐπαρκῆ παιδείαν, δὲν βλέπει ὅτι θὰ ἔχη τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὴν μεταδώσῃ εἰς ἄλλους. Ὁ Σέργιος, εὐρὼν κάτι τὸ ὁποῖον ἐζήτηι, ἀπελύτρωσεν αὐτὸν καὶ ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ υἱοῦ του, ὅστις οὕτως ἐδιδάχθη ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, μουσικὴν, ἀστρονομίαν, ρητορικὴν, διαλεκτικὴν καὶ ἠθικὴν κατὰ Πλάτωνα, καὶ Ἀριστοτέλη, ἀκολουθῶν δὲ θεολογίαν⁷. Τὰ μαθήματα ταῦτα παρηκολούθησε καὶ ὁ ἕτερος Κοσμᾶς, ὁ ἀποκληθεὶς μετέπειτα Μελωδός, ὅστις, καταγόμενος ἐπίσης ἐκ Δαμασκοῦ πιθανῶς, εἶχεν ἀπορφανισθῆ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων καὶ υἰοθετηθῆ ὑπὸ τοῦ Σεργίου. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς ἀπεχώρησεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα Ἱεροσολύμων, ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του.

Ὁ Ἰωάννης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του εἰσηλθε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ χαλιφάτου, προφανῶς ἐπὶ χαλιφείας τοῦ Οὐαλίδ (705–715). Λέγεται ὅτι κατέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοσυμβούλου, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὡς ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ τοῦ πατρός, ἀλλὰ πιθανῶς ἐταυτίζετο μετ' αὐτοῦ. Βραδύτερον ἀνεχώρησε καὶ ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα, ἀγνωστον πότε ἀκριβῶς καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας, ἀλλ' εἶναι ἀπίθανος ἢ πληροφορία τοῦ Βίου τοῦ Μερκουροπόλου ὅτι, ὅταν συνέβη τοῦτο, οὗτος ἦγε τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, διότι οὕτως ἀνατρέπεται ὅλον τὸ οἰκοδόμημα περὶ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἰωάννου εἰς τὸ Χαλιφᾶτον. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἢ ἀναχώρησις ὀφείλεται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Λέοντα Γ' ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας. Ὁ Λέων φέρεται ὡς πλαστογραφῆσαι χάριν ἐκδικήσεως ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωάννου, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἐζήτηι δῆθεν ἐπέμβασιν πρὸς λύτρωσιν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ χαλίφου καὶ ἀποστείλας ταύτην εἰς τὸν χαλίφην, ὅστις, θεωρήσας τὸν σύμβουλον του ὡς προδότην, διέταξε τὴν ἀποκοπὴν τῆς δεξιᾶς του⁸, ἣτις κατόπιν θερμῆς προσευχῆς ἐνώπιον εἰκόνης τῆς Παναγίας συνεκολλήθη, ὅποτε ἐκπληκτος ὁ χαλίφης ἀπέδωσεν εἰς αὐτὸν ἐκ νέου τὸ ἀξίωμα· ἀλλ' οὗτος διανείμας τὰ ὑπάρχοντα εἰς τοὺς πτωχοὺς ἀνεχώρησε τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν μονὴν Χελυνδαρίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους φυλάσσεται ἡ εἰκὼν Παναγία ἢ Τριχεροῦσα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναγράφεται ἡ σχετικὴ παράδοσις.

Εἶναι ἀπίθανον ὁμοίως νὰ συνέβη τοιαύτη συνωμοσία, διότι ὁ Ἰωάννης,

7. Ἱεροσολυμιτικὸς Βίος 84ε.

8. Βίος, 17.

πρώτον μὲν ἠδύνατο νὰ παραιτηθῆ τοῦ ἀξιωματός του αὐτοβούλως, δεύτερον δὲ κατὰ τὴν ἐν τῷ Χαλιφάτῳ ὑπηρεσίαν του δὲν ἦτο εὐκόλον ν' ἀσχολῆται μὲ θέματα ὡς τὸ τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων. Ὅθεν τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἀνεχώρησε πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς εἰκονομαχικῆς ἐριδος, ὡς συνάγεται καὶ ἐξ ἀναφορᾶς εἰς τὴν πράξιν 6 τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁹: «Ἰωάννης, ὃς παρ' αὐτῶν Μανσοῦρ προσηγόρευται, ἀφείς πάντα, Ματθαῖον τὸν εὐαγγελιστὴν ζηλώσας, Χριστὸν ἠκολούθησε, μείζονα πλοῦτον ἠγησάμενος τῶν ἐν Ἀραβίᾳ θησαυρῶν τὸν ἀνειδιαμὸν τοῦ Χριστοῦ». Ἡ παρομοίωσις μὲ τὸν τελώνην Ματθαῖον ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν περὶ τὰ οἰκονομικὰ ἀσχολίαν του. Εἰς τὴν μονὴν συνανεχώρησε μετ' αὐτοῦ ὁ ἀδελφός του Κοσμᾶς, ἴσως δὲ καὶ ὁ ἀνεψιός του Στέφανος, ἃν ἡ ἀναχώρησις συνέβη κατὰ τὸ ἔτος 734, ὅπερ ὁμοίως εἶναι ἀπίθανον, ὅποτε εἶναι εὐλόγον ὅτι ὁ Ἰωάννης μετέβη ἐκ τῆς μονῆς εἰς τὴν Δαμασκόν, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ χαλίφου ἐξορίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου, διὰ νὰ παραλάβῃ τὸν ἀνεψιὸν του Στέφανον. Πάντως ἡ παράδοσις περὶ τῆς ριζέως μὲ τὸν χαλίφην δὲν εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἀπορριπτέα.

Ὁ γέρον τοῦ Ἰωάννου, ἀποβλέπων εἰς τὴν κατωκολήμασιν τοῦ ἐγωϊσμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνδεχομένως θὰ ἔτρεφεν ὁ Ἰωάννης θαρρῶν εἰς τὴν λιπαρὰν παιδείαν καὶ τὸ ὑψηλὸν κοσμικὸν τοῦ ἀξίωμα, ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν νὰ γράφῃ, ἀλλ' οὔτος παρὰ ταῦτα κατὰ παράκλησιν μοναχοῦ συνέθεσε τὸ τροπάριον «πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα»¹⁰. Ὁ γέρον τοῦ ἐπέβαλε τὸ ἐπιτίμιον νὰ καθαρῖση ὁλόκληρον τὸν χώρον τῆς μονῆς, ἀφοῦ δὲ οὔτος διὰ τῆς ἐκτίσεως τοῦ ἐπιτιμίου ἐπέδειξε τὴν ταπεινώσιν του, τοῦ ἐπέτρεψε ν' ἀσχολῆται μὲ τὴν συγγραφὴν.

Ὁ Ἰωάννης ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολίμων Ἰωάννου Ε' (706–735)¹¹, συνέχισε δὲ τὴν ἄσκησιν καὶ τὸ συγγραφικὸν αὐτοῦ ἔργον μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Περὶ τῆς κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡλικίας καὶ τῆς χρονολογίας τοῦ θανάτου ἐγένε λόγος ἀνωτέρω· ἀπέθανε τὸ 749 εἰς ἡλικίαν 70 ἐτῶν. Μετὰ πέντε ἔτη ἠσχολήθη μετ' αὐτοῦ ἡ εἰκονοκλαστικὴ σύνοδος τῆς Ἱερειᾶς (754). Ἡ σκληρότης τῶν κατ' αὐτῶν ἐκφράσεων τῆς συνόδου ταύτης¹² δεικνύει ὅτι εἶχε κατανοηθῆ πλήρως ἡ σημασία τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, ἡ ὁποία εἶχε σοβαρὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν εἰκονομάχων. Ἡ σύνοδος ἀνωδεματίζει τὸν Ἰωάννην μὲ τὸ πατρογονικὸν ὄνομα Μανσοῦρ, κατὰ τὸ ὑπὸ τῆς εἰκονοφίλου συνόδου τοῦ 787 διατηρηθὲν κείμενον· ἀλλ' ἴσως εἶχε χρησιμοποίησιν τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Ε' παραποίησιν του εἰς Μανζήρ. Μανσοῦρ εἰς τὴν συριακὴν σημαίνει Νικηφόρος, Μανζήρ σημαίνει Νόθος.

«Μανσοῦρ τῷ κακωνύμῳ καὶ σαρκηνόφρονι
ἀνάθεμα

Τῷ εἰκονολάτρῃ καὶ φιλσογράφῳ Μανσοῦρ
ἀνάθεμα.

9. ΜΑΤΘΑΙ, 13,357.

10. Βίος 27.

11. Βίος 34. Πρέπει νὰ ἐχειροτονήθη κατὰ τὴν πρῶτην διετίαν τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὴν μονήν, ἃν πράγματι ἀφίχθη τὸ 734.

12. ΜΑΤΘΑΙ 13,356.

Τῷ τοῦ Χριστοῦ ὑβριστῆ καὶ ἐπιβούλῳ τῆς βασιλείας Μανσοῦρ
ἀνάθεμα.

Τῷ τῆς ἀσεβείας διδασκάλῳ καὶ παρερμηνευτῆ τῆς θείας Γραφῆς
Μανσοῦρ

ἀνάθεμα.

Μετ' αὐτοῦ κατεδικάσθησαν καὶ οἱ δύο διαπρεπεῖς εἰκονόφιλοι Γερμανὸς Ἀ' Κωνσταντινουπόλεως καὶ Γεώργιος Κύπριος. Ἡ σύνοδος ἀπεφάνθη «Ἡ Τριάς τοὺς τρεῖς καθεῖλε». Ἄλλ' ἡ πρότασις ἀντεστράφη ἀπὸ τῆν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον «ἡ Τριάς τοὺς τρεῖς ἐδόξασεν».

Ἡ μνήμη τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἄγεται εἰς μὲν τὴν Ἀνατολὴν τὴν 4 Δεκεμβρίου, εἰς δὲ τὴν Δύσιν τὴν 27 Μαρτίου.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ὁ Ἰωάννης, ὀνομασθεὶς ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του Χρυσορρόας, ἀνήκει εἰς τοὺς εὐτυχεῖς ἐκείνους συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα εὖρον καθολικὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀναγνώρισιν· ἔχουν δὲ ταῦτα ἀξίαν καθ' ἑαυτὰ καὶ ὄχι μόνον ἐπικτήτων ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀναγνωρίσεως. Οἱ κριτικοὶ βεβαίως σήμερον, μολονότι δὲν παραβλέπουν τὸν πλοῦτον τῆς μορφώσεως καὶ τὴν πολυμέρειαν τοῦ Ἰωάννου, ἀρνοῦνται εἰς αὐτὸν τὴν πρωτοτυπίαν. ἄλλ' ἡ κρίσις αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐπεκταθῆ εἰς ὅλα τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ πάντως, ἂν οὗτος δὲν ἔχη πρωτοτυπίαν εἰς τὰς σκέψεις, ἔχει εἰς τὸν τρόπον παρουσιάσεως αὐτῶν.

Ἐγραφεν ἀνέτως καὶ ταχέως, ἀντλῶν ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῶν γνώσεών του καὶ ἀπὸ πλῆθος συγγραμμάτων, κλασικῶν καὶ χριστιανικῶν, συχνάκις δὲ καὶ ἀπὸ σειρᾶν ἐγχειριδίων καὶ ἀνθολογιῶν. Ἡ ταχύτης προσδίδει εἰς μερικὰ ἔργα του τὸ γνῶρισμα τῆς προχειρότητος, τὴν ὁποίαν διέκρινε καὶ ὁ ἴδιος, ὥστε ἐνίοτε νὰ τὰ ἀναθεωρῆ, «ἐπικοσμῶν, ἐπικαλλῶν, ἐπιδιορθούμενος, πρὸς ἀκρίβειαν καὶ λέξιν καὶ νοῦν καὶ ρυθμὸν καὶ συνθήκην»¹³. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν δύναται ν' ἀρνηθῆ κανεὶς εἶναι ἡ αὐστηρότης του εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὴν διαίρεσιν. Ὁ Ἰωάννης, δαμάζων τὸ ἀφθονον ὑλικόν, τὸ προσέφερεν εἰς μικράς ἐνότητας, ὡς ἐὰν συνέθετε πάντοτε μικρὰ τροπάρια κανόνων. Ἡ ἔκφρασις αὐτοῦ εἶναι πάντοτε σαφής, καίτοι ποικίλλει κατὰ περιστάσεις καὶ διαρκῶς ἀνανεώνεται. Τὸ ὕφος του, λαμπρὸν πάντοτε εἰς τὰ ποιήματα, καταντᾷ ξηρὸν εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ πεζά, μὴ ἐνθουμίζον οὔτε ἀπὸ μακρὰν τὸν ποιητὴν, ἐνῶ εἰς ἄλλα διατηρεῖ ὅλην τὴν ἀνθηρότητά του.

Συνέταξε πιθανῶς ὅλα τὰ γνωστὰ ἔργα του εἰς τὴν Μοῆν τοῦ Ἁγίου Σάβα. Ὁ Βίος τὰ διακρίνει χονδρικῶς εἰς τέσσαρας κατηγορίας· τὰ «μελίρρυτα ἄσματα», τοὺς εἰς παιδρὰς πανηγύρεις λόγους, τὴν ἱερὰν βίβλον καὶ θεοχάρακτον πλάκα (τὴν Πηγὴν Γνώσεως) καὶ τὰς περὶ εἰκόνων

πραγματείας. Σήμερον ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν μέγα πλήθος συγγραμμάτων αὐτοῦ ποικίλου περιεχομένου.

Δογματικά

Θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰ δογματικὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου, τὰ ὁποῖα πρωτίστως τοῦ ἔδωσαν τὴν μεγάλην φήμην του ὡς θεολόγου.

Ἠγή Ἰνώσεως. Τὸ σημαντικώτατον τοῦτο ὄλων τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰωάννου ἀντεμετωπίζετο πάντοτε μὲ τόσῃ φροντίδα, ὥστε διετηρήθη τμηματικῶς μὲν εἰς 560 χειρογράφους κώδικας, ὁλόκληρον δὲ εἰς 22. Μετεφράσθη εἰς πλείστας γλώσσας, λατινικὴν, συριακὴν, ἀρμενικὴν, γεωργιανὴν, ἀραβικὴν, παλαιοσλαβικὴν, καὶ εἰς πολλὰς νεωτέρας.

Εἰς ἔμπνευσμένον προοίμιον, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀφιερώνει τὸ ἔργον εἰς τὸν ἀδελφόν του Κοσμᾶν, τὸν ἐπίσκοπον Μαΐουμᾶ, ὁ συγγραφεὺς σημειώνει τὸν λόγῳ τῆς δῆθεν ἀμαθείας του δισταγμὸν νὰ συντάξῃ παρόμοιον ἔργον καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἐτόλμησε τοῦτο θαρρῶν εἰς τὸν παρὰ τοῦ Πνεύματος πρὸς τοὺς ταπεινοὺς μιμητὰς τοῦ Χριστοῦ χορηγούμενον φωτισμὸν καὶ προσθέτει «λαλήσω λόγια, οὐ τῆς διανοίας καρπὸν τῆς ἐμῆς, ἀλλὰ καρπὸν τοῦ τοῦ τυφλοῦ σοφίζοντος Πνεύματος, ὅσα δώσει λαμβάνων καὶ ταῦτα φθεγγόμενος»¹⁴. Πάλιν ὁμῶς ἐξηγεῖ ὅτι ἀκόμη καὶ ταῦτα δὲν ἀντλεῖ ἐκ τοῦ πρὸς τὸν ἴδιον φωτισμοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἀρχαίους Ἑλληνας καὶ Χριστιανούς. «Ἐρῶ δὲ ἐμὸν μὲν, ὡς ἔφην, οὐδέν, τὰ δὲ τοῖς ἐκκρίτοις τῶν διδασκάλων πεποιημένα συλλεξάμενος, ὅση δύναμις, συντετηγμένον τὸν λόγον ποιήσομαι»¹⁵. Βεβαίως ὁ Ἰωάννης ὑπερβάλλει εἰς ταπεινότητα.

Τὸ ἔργον διηρέθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τρία μέρη, ὅπου ἀναπτύσσονται κατὰ σειρὰν αἱ φιλοσοφικαὶ προϋποθέσεις, αἱ παρεκκλίσεις τῶν αἰρέσεων καὶ τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὸ προοίμιον αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐγράφη μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Κοσμᾶ εἰς ἐπίσκοπον, ἄγνωστον ὁμῶς πῶσον μετέπειτα, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἄγνωστον εἶναι καὶ πότε ὁ Κοσμᾶς ἐχειροτονήθη εἰς ἐπίσκοπον. Ἀμφισβητεῖται τῶρα ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Lequien χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ προκατόχου του εἰς τὸν Μαΐουμᾶν Πέτρου 743 καὶ ἀκολουθεῖται ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους διδομένη 734. Τὸ ἔργον τοῦ Ἰωάννου λοιπὸν ἐγράφη μετὰ τὸ 734, ἀλλ' ὄχι πολὺ μετ' αὐτό.

Παραδίδεται εἰς δύο ἢ τρεῖς παραλλαγὰς. Ἡ ἐκτενὴς παραλλαγή τῶν *Φιλοσοφικῶν κεφαλαίων* περιέχει 68 κεφάλαια καὶ μίαν τελικὴν λύσιν, ἡ βραχεῖα 50, ἡ δὲ βραχυτάτη μόνον 15. Τὸ κείμενον τῆς ἐκτενοῦς παραλλαγῆς τοῦ *Περὶ αἰρέσεων* περιέχει προσθήκας ἀποδιδόμενας εἰς ἱερέα Τιμόθεον καὶ Νικηφόρον Κάλλιστον, ἐπειδὴ δὲ τὸ μέρος τοῦτο εἰς τὰ χειρόγραφα καταλαμβάνει συνήθως τὴν τελευταίαν θέσιν, θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ὅτι προσετέθη εἰς τὰ ἄλλα δύο ἐκ τῶν ὑστέρων. Τῆς *Ἐκθέσεως ὀρθοδόξου πίστεως* ἡ ἐκτενὴς παραλλαγή περιλαμβάνει 100 κεφάλαια, ἡ

14. PG 94.524.

15. PG 94.525. Βλ. καὶ *Κεφάλαια φιλοσοφικὰ* I, «ἐρῶ τοιγαροῦν ἐμὸν οὐδέν».

δὲ βραχεῖα περιλαμβάνει τὰ αὐτά, ἀλλὰ τοποθετεῖ τὰ κ. 82–100 πρὸ τοῦ κ. 79. θεωρεῖται δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ βραχυτάτη παρέλειπε ἐντελῶς τὰ τελευταῖα ταῦτα κεφάλαια.

Παρὰ τὴν γενομένην κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας ἔρευναν εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, ἰδίως μάλιστα ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸν Ἰνστιτοῦτον Scheyegh, παραμένουν ἀκόμη μερικὰ ἐρωτηματικά ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν τμημάτων τοῦ ἔργου. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἰωάννης συνέταξε τὰ τρία μέρη κατὰ πρῶτον ὡς αὐτοτελῆ ἔργα περὶ τὸ 730, ἔπειτα δέ, μετὰ δεκαετίαν ἴσως, τὰ συνήνωσεν εἰς μίαν τριλογίαν. Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς τάσεως τῶν μοναχῶν ν' ἀναβιβάζουν τὸν ἀριθμὸν κεφαλαίων τῶν ἔργων των, κατ' ἀρχὴν βεβαίως τῶν πνευματικῶν καὶ ἀσκητικῶν, εἰς τελείους καὶ ἡμιτελείους ἀριθμοὺς (100, 200, 50, 150), καθίσταται πιθανὸν ὅτι κατὰ τὴν παρά τοῦ Ἰωάννου δοθεῖσαν εἰς τὰ μέρη ὀριστικὴν μορφήν ταῦτα εἶχον τὸν ἀριθμὸν 100 καὶ 50.

Τὰ *Φιλοσοφικὰ Κεφάλαια* ἀποτελοῦν φιλοσοφικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, στηριζομένην κυρίως μὲν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, συμπληρωματικῶς δὲ εἰς τὸν νεοπλατωνικὸν Πορφύριον. Μετὰ ποικίλους ὀρισμοὺς τῆς φιλοσοφίας ὁ συγγραφεὺς διακρίνει ταύτην εἰς θεωρητικὴν, ὑποδιαιρουμένην εἰς θεολογίαν καὶ φυσιογνωσίαν μετὰ μαθηματικῶν, καὶ εἰς πρακτικὴν, ὑποδιαιρουμένην εἰς ἠθικὴν καὶ οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν, ἐξετάζει δὲ τοὺς βασικοὺς φιλοσοφικοὺς ὄρους, ἧτοι ὄν, οὐσίαν, φύσιν, ὑπόστασιν, συμβεβηκός, γένος, εἶδος, ἄτομον, ταυτότητα, διαφορὰν, μορφήν, ποιότητα, χρόνον, σύγχρονον, διαδοχὴν, πρότασιν, συλλογισμὸν κ.ά. Ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι εἰς τὴν ὀριστικὴν τοῦ μορφήν τὸ κείμενον ἀπετελεῖτο ἀπὸ 50 κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἠϋξήθησαν διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ἑνὸς μεταγενεστέρου συντάκτου, ὁ ὁποῖος προέβη εἰς ἐλαφρὰς προσθήκας καὶ διέσπασε τμῆμα τοῦ ὑλικοῦ.

Εἰς τὸ μέρος *Περὶ τῶν αἰρέσεων* ἐξετάζονται ἐν συντομίᾳ ἑκατὸν αἰρέσεις, εἰς ἑκατὸν κεφάλαια φυσικά. Ὁ Ἰωάννης φαίνεται ἐν πολλοῖς ν' ἀκολουθῆ τὸ Πανάριον τοῦ Ἐπιφανίου διὰ τὰ κεφ. 1–80, ἐνῶ διὰ τὰ ὑπόλοιπα εἴκοσι κεφάλαια ἐπωφελεῖται μεταγενεστέρων αἰρεσιολόγων, ὡς εἶναι ὁ Θεοδώρητος, ὁ Τιμόθεος, ὁ Λεόντιος καὶ ὁ Σωφρόνιος. Εἰς μερικὰ χειρόγραφα τὸ μέρος τοῦτο φέρει ὡς ὑπότιτλον «Κεφάλαιον 34 τοῦ Πανδέκτου», πράγματι δὲ εἶναι καταφανὴς ἡ ταυτότης δομῆς αὐτοῦ μετὰ κεφάλαιον τοῦτο τῆς Διδασκαλίας Πατέρων¹⁶, ἡ ὁποία ἐκυλεῖτο καὶ Πανδέκτης, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶναι ἐντελῶς συνοπτικόν. Ὡς παρατηροῦμεν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον, ἡ Διδασκαλία Πατέρων ἀποτελεῖ συλλογὴν κειμένων καταρτισθεῖσα βαθμιαίως καὶ λαβοῦσα τὴν ὀριστικὴν μορφήν αὐτῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἡ' αἰῶνος. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν συνέβαλεν εἰς τὴν τελικὴν συγκρότησιν αὐτῆς, εἶναι βέβαιον ὅτι ἠσχολεῖτο μετὰ τὴν κατάρτισιν τοιούτων συλλογῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν βάσιν διὰ τὸ συνθετικὸν συγγραφικὸν ἔργον του. Μετὰ

τά ἐκείτων ταῦτα κεφάλαια ἐκτίθενται πρωτοτύπως τὰ περὶ τριῶν ἄλλων αἱρέσεων τῶν Ἰσσηλιτῶν ἢ Ἀγαρηνῶν, δηλαδή τῶν Μωαμεθανῶν τῶν Χριστιανοκατηγόρων, δηλαδή τῶν Εἰκονοκλαστῶν καὶ τῶν Ἀποσχιστῶν, δηλαδή τῶν πλανήτων ἐκείνων μοναχῶν οἱ ὅποιοι δὲν ἀνεγνώριζον τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας, τῶν ἱερέων καὶ τῶν μιστηρίων. Ἡ πρόσθετος αὐτῆ ἐκθεσις, καταλαμβάνουσα τὰ κεφάλαια 101-103 καὶ οὕτω διαταράσσουσα τὴν ἑκατοντάδα, θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ξένη πρὸς τὸν Δαμασκηνόν. ἡμεῖς ὁμῶς τὴν θεωροῦμεν γνησίαν, ἀλλὰ γενομένην ἀνεξαρτήτως τοῦ ἔργου τούτου, μὲ σκοπὸν νὰ ἐνσωματωθῇ εἰς αὐτὸ κάποτε κανονικῶς.

Ἡ *Ἐκθεσις Ὁρθοδόξου πίστεως*¹⁷, διηρημένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς ἑκατὸν κεφάλαια, ἀποτελεῖ σίστημα δογματικῆς θεολογίας τῆς Ὁρθοδόξιας. Ὁ μεταφραστὴς αὐτῆς εἰς τὴν λατινικὴν περὶ τὸ 1220 Βουργοῖνδιος ὁ Πιζάτης κατ' ἀπομίμησιν τῆς διαιρέσεως τῶν Γνωμῶν (Sententiae) τοῦ Πέτρου Λομβαρδοῦ διήρесе τὸ ἔργον εἰς τέσσαρα τμήματα¹⁸ καὶ ἡ διαίρεσις αὐτῆ, ἂν καὶ ξένη πρὸς τὴν πρόθεσιν τοῦ Ἰωάννου καὶ βεβιασμένη, ἐπεκράτησε γενικῶς εἰς τὰς ἐκδόσεις καὶ τὴν βιβλιογραφίαν. Ὁ Ὀριγένης μὲ τὸ περὶ ἀρχῶν καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης μὲ τὸν Μέγαν Κυττηχητικὸν εἶχον ἐπιχειρήσει κατὰ τρόπον πολὺ ἐντυπωσιακὸν τὴν σύνθεσιν προσωπικῶν θεολογικῶν συστημάτων, ἀλλ' ἡ ἐπιδίωξις τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι διάφορος· θέλει νὰ προσφέρῃ ἐκκλησιαστικὸν καὶ ὄχι προσωπικὸν δογματικὸν σύστημα. Τὸ ὅτι ἐν πολλοῖς ἀκολουθεῖ τὴν σειράν τοῦ ἔκτου βιβλίου τῆς Ἐπιτομῆς αἰρετικῆς κακομυθίας τοῦ Θεοδώρητου δὲν σημαίνει ἐξάρτησιν, διότι ἡ σειρά εἶναι ὅλως φυσικὴ· καὶ ἡ μέθοδος καὶ τὸ ὕλικόν εἶναι διάφορα. Κατὰ βάθος τὸ σύστημα δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς καπκαδοκικόν, συμπληρούμενον διὰ τῆς συμβολῆς ἀπόψεων ἀπὸ ἄλλας κατευθύνσεις. Κυριαρχεῖ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, ἀκολουθοῦν ἔπειτα ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, περαιτέρω δὲ ὁ Ἀθανάσιος, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Νεμέσιος, Λεόντιος Βυζάντιος, Ἀναστάσιος Σιναΐτης καὶ Μάξιμος Ὁμολογητῆς. Ὡς πρὸς τὰ φυσιογνωστικά ἢ ἀναφορὰ εἶναι κυρίως εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πτολεμαῖον.

Μεθοδολογικῶς διακρίνομεν τὰ ἐξῆς τμήματα εἰς τὸ ἔργον.

α) Θεολογικόν (κ. 1-14), ὅπου ἐκτίθενται τὰ περὶ Θεοῦ, τῶν ἰδιωμάτων καὶ τῶν ὑποστάσεων αὐτοῦ.

β) Κοσμολογικόν (κ. 15-25), ὅπου ἐκτίθενται τὰ περὶ χρόνου, δημιουργίας, ἀγγέλων, δαιμόνων, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, φυσικοῦ κόσμου.

γ) Ἀνθρωπολογικόν (κ. 26-44), ὅπου ἐκτίθενται τὰ περὶ ἀνθρώπου, θυμικοῦ, αἰσθήσεως, νοήσεως, αὐτεξουσίου.

δ) Οἰκονομικόν (κ. 45-81), ὅπου ἐκτίθενται τὰ περὶ τῆς θείας οἰκονομίας καὶ χριστολογίας, Θεοτόκου, Χριστοῦ, δύο φύσεων, πάθους, ἀναστάσεως, ἐπιτευγμάτων τῆς ἐνανθρωπήσεως.

17. Σινηθέστερον γνωστὴ ὡς *Ἐκθεσις*. Φέρεται δὲ σι-
χνάκις καὶ μὲ τὸν τίτλον
Δογματικὰ *Κεφάλαια*
Ἐκατὸν

18. α) 1-14. β) 15-44. γ)
45-81, δ) 82-100.

ε) Ἀνάλεκτα (κ. 82–100), ὅπου γίνεται λόγος, ἄνευ πολλῆς συνεπειᾶς καὶ συνεχείας, περὶ πίστεως, μυστηρίου, γενεαλογίας Κυρίου, ἁγίων, εἰκόνων, γραφῆς, δυαρχίας, προγνώσεως, παρθενίας, Ἀντιχρίστου, ἀναστάσεως. Τὰ θέματα τοῦ τμήματος τούτου ἀνυπτύσσονται κατὰ τρόπον ἄτακτον, ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν εἶχε προλάβει νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰ τὴν ὀριστικὴν των μορφήν. Τὸ ἐκκλησιολογικὸν πρόβλημα πάντως ὑποσιάζει τελείως.

Λίβελλος περὶ ὀρθοῦ φρονήματος. Συνταχθεὶς, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἐπιδοθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἡλία κατὰ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ εἰς τὸν Πέτρον Δαμασκοῦ, ἀνακεφαλαιώνει τὰ θεμελιώδη δόγματα τῆς Ὀρθοδοξίας βάσει τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως

Εἰσαγωγή δογμάτων στοιχειώδης. Ἀποσταλεῖσα πρὸς Ἰωάννην Λαοδικείας, ἐξετάζει τοὺς βασικοὺς ὅρους καὶ τὰς κυρίας διακρίσεις τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς, ὡς εἶναι οὐσία, φύσις, μορφή, ὑπόστασις, πρόσωπον, ἄτομον, διαφορὰ, ποιότης, ιδιώματα καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὑπὸ πολλῶν ἀμφιβάλλεται, παρ' ὅλον ὅτι δὲν ὑποχρεώνει πρὸς τοῦτο ἡ ἐπανάληψις του εἰς τὸ φιλοσοφικὸν μέρος τῆς πηγῆς Γνώσεως.

Ἐκθεσις καὶ δήλωσις πίστεως. Διατηρουμένη εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν, ὁπόθεν ἀπεδόθη εἰς τὴν λυτινικὴν, παρουσιάζει ἐν συντομίᾳ τὰ κύρια δόγματα τῆς Ὀρθοδοξίας, λόγῳ δὲ τῆς δευτερώσεως ταύτης ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης αὐτῆς.

Πολὴ δὲ περισσότερον ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης τῆς πραγματείας *Περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων*, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς διαφορᾶς ὕφους ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Δαμασκηνοῦ θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἐρεινητῶν γενικῶς ὡς ψευδεπίγραφος. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἡ παράδοσις ἀποδίδει τὸ κείμενον ὁμοφώνως εἰς τὸν Ἰωάννην καὶ αἱ διατυπούμεναι ἀπόψεις προσιδιάζουν εἰς αὐτὸν, ἡμεῖς δεχόμεθα τὴν πατρότητά του.

Ξένης προελεύσεως εἶναι προφανῶς τὰ δοκίμια *Περὶ ἁγίας Τριάδος* κατ' ἐρωταπόκρισιν, *Περὶ ἐξομολογήσεως*, *Περὶ ἀζύμων*, *Περὶ ἀγρᾶντου σώματος*, ὁ *Λίβελλος Ὀρθοδοξίας*. Ἀσήμαντα ἀποσπάσματα *Περὶ φύσεως Χριστοῦ*, *Περὶ θεολογίας*, *Περὶ μερῶν ψυχῆς*, *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, εἶναι ἀβεβαίως προελεύσεως, καθὼς καὶ τὰ ἀνέκδοτα *Περὶ δικαιοσύνης*, *Περὶ ὑποστατικῆς ἐνώσεως*, *Περὶ ὀρθοδόξου πίστεως*, *Περὶ Θεοτόκου ἀραβιστί* καὶ *Περὶ προνοίας ἀραβιστί*.

Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐκδιδομένη πραγματεία *Περὶ Τριάδος*¹⁹, παρουσιάζουσα μεγάλην συγγένειαν μὲ τμήματα τῆς Ἐκδόσεως Ὀρθοδόξου Πίστεως, δυνατόν ν' ἀποτελῇ πρόχειρον σχεδιασμὸν τοῦ ἔργου τούτου.

Ἀντιρρητικὰ

Διακρίνομεν τὰ ἀντιρρητικὰ κείμενα ἀπὸ τὰ δογματικὰ ἀπλῶς διὰ λόγους τεχνικούς.

Ἀπὸ τὰς δύο ἀντινεστοριανικὰς πραγματείας τοῦ Δαμασκηνοῦ ἡ πρώτη, γνωστὴ ἀπὸ παλαιότερον καὶ ἐπιγραφομένη *Κατὰ τῆς αἵρέσεως τῶν Νεστοριανῶν* εἶναι ἡ βασικὴ, ἐνῶ ἡ ἄλλη, ἐκδοθεῖσα ἀργότερα ὑπὸ τοῦ Diekamp εἶναι συμπληρωματικὴ τῆς πρώτης διὰ παρουσιάσεως συλλογῆς χωρίων. Ἡ δευτέρα αὐτῇ ἐπιγράφεται *Περὶ πίστεως κατὰ Νεστοριανῶν*.

Δύο πραγματεῖαι τοῦ Ἰωάννου ἀναφέρονται εἰς τὸν Μονοφυσιτισμὸν ὑπὸ τὴν ἐπικρατοῦσαν μορφήν του. Καὶ ἡ μὲν πρώτη *Περὶ συνθέτου φύσεως κατὰ Ἀκεφάλων* ἐκθέτει ἐν συντομίᾳ τὴν ὀρθόδοξον ἄποψιν ἐναντι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τὸν τίτλον *Κατὰ Ἰακωβιτῶν* εἶναι ἔργον σύνθετον ἀπευθυνόμενον πρὸς Ἰακωβίτην ἐπίσκοπον ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Πέτρου, μητροπολίτου Δαμασκοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον μάλιστα ἀνήκουν τὰ πρῶτα κεφάλαια αὐτῆς. Ἡ *Περὶ τοῦ Τρισαγίου Ὑμνου*, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ἀρχιμανδρίτην Ἰορδάνην, ἐπισημαίνει τὴν ἀληθῆ ἐννοίαν τοῦ ὕμνου τούτου. Ὁ προϊστάμενος τῆς Μονῆς Εὐθυμίου Ἀναστάσιος εἶχε προσαγάγει πατερικὰ χωρία καθ' ἃ ὁ Τρισάγιος ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τονίζει τὴν θεϊαν τοῦτου φύσιν, ἰσχυρίζετο δὲ ὅτι τὴν ἄποψιν ταύτην ἐδέχετο καὶ ὁ Δαμασκηνός· ἀλλ' οὗτος ἀρνεῖται τοῦτο καὶ δίδων τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν ζητεῖ τὴν πρὸς αὐτὴν συμμόρφωσιν τοῦ Ἀναστασίου. Ἐν ἀπόσπασμα *Κατὰ Σεβήρον* εἶναι ἀβεβαίας προελεύσεως.

Ἡ πραγματεία *Περὶ τῶν ἐν τῷ Χριστῷ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν καὶ λοιπῶν φυσικῶν ἰδιωμάτων* στηρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν Μάξιμον Ὁμολογητὴν. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀνέκδοτος πραγματεία *Περὶ Μονοφυσιτῶν καὶ Μονοθελητῶν*²⁰.

Διάσημοι εἶναι αἱ τρεῖς *Περὶ εἰκόνων* πραγματεῖαι τοῦ Ἰωάννου, αἱ ὁποῖαι τὸν κατέστησαν γνωστὸν καὶ σεβαστὸν εἰς τὸν κόσμον τῆς ὀρθοδοξίας τὸσον, ὅσον καὶ ἡ Πηγὴ Γνώσεως. Γραφεῖσαι κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς εἰκονομαχικῆς ἐριδος ἐξετάζουν μὲ μετριοπάθειαν τὸ πρόβλημα καὶ δίδουν τὸ ὀρθὸν νόημα εἰς τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων. Ἐπειδὴ αἱ πραγματεῖαι ἔχουν πολλὰ μεταξύ των κοινὰ στοιχεῖα, ἄλλοι μὲν θεωροῦν τὴν τρίτην ὡς ἀνακεφαλαίωσιν τῶν δύο πρώτων, ἄλλοι δὲ θεωροῦν ταῦτας ὡς τρεῖς παραλλαγὰς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ὁ Δαμασκηνός συνέταξε τὰ κείμενα ταῦτα σταδιακῶς, καθὼς ἐλάμβανε πληροφορίας περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συμβαινόντων καὶ λεγομένων. Ὅθεν αὐτὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς τρεῖς αὐτοτελεῖς πραγματεῖαι, εἰς τὰς ὁποίας δευτερόνονται πολλὰ στοιχεῖα καὶ ἐκάστοτε προστίθενται ἄλλα νεώτερα. Εἰς τὴν πρώτην ἐπικρίνεται ἡ περὶ εἰκόνων διακήρυξις τοῦ Λέοντος Γ' (726), φαίνεται δὲ ὅτι αὕτη ἐγράφη μετὰ τὴν κοινοποίησιν αὐτῆς. Εἰς τὴν δευτέραν μνημονεύεται ἡ ἐξορία τοῦ Γερμανοῦ (730), ὅχι ὁμως καὶ ὁ ἀναθεματισμὸς τοῦ Λέοντος ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀλλὰ βραδύτερον, ὅπερ σημαίνει ὅτι αὕτη συνετάχθη ἐνωρὶς κατὰ τὸ 730. Ὁ Ἰωάννης ἐδῶ ἐκφράζει ἐλπίδας περὶ διορθώσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ τρίτη, ἐπιχειροῦσα συστηματικωτέραν ἐκθεσιν τῆς περὶ εἰκόνων

20. Κῶδ. Vat. Gr. 1075.

διδασκαλίας, συνετάχθη πιθανῶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 731. Εἰς δὲ τὰς πραγματείας συνάπτονται ἀνθολόγια πατερικῶν χωρίων περὶ εἰκόνων.

Ἐπιπέφυκα κείμενα σχετικὰ μὲ τὸ ὡς ἄνω θέμα, ὡς τὰ *Περὶ εἰκονίσεως Θεοῦ*, *Λόγος ἀποδεικτικὸς περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων*, *Κατὰ εἰκονοκλαστῶν διάλογος στηλιτευτικὸς*, *Ἐπιστολὴ πρὸς Θεόφιλον καὶ ἀπόσπασμα περὶ εἰκόνων*, δὲν εἶναι ἰδικὰ του.

Ἀπολογητικά

Ὁ Ἰωάννης, παρ' ὅλων ὅτι ἐξῆλθε εἰς χώραν ἐχθρικήν πλέον πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν ξένων θρησκευτικῶν πίστεων, ἂν καὶ ὄχι συστηματικῶς.

Καὶ πρῶτος ἔρχεται ὁ *Διάλογος κατὰ Μανιχαίων*, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει μὲ τὰς ἐρωτήσεις τοῦ ὀρθοδόξου διὰ μίαν «λογικὴν συζήτησιν», ὅπως λέγει. Τὸ κείμενον προέρχεται ἀπὸ ἐφθαρμένην χειρόγραφον παράδοσιν. Συζητεῖται ἂν ὁ Δαμασκηνὸς ἀπευθύνει τὰς ἀπόψεις του κατὰ τῆς παλαιᾶς αἵρέσεων τῶν Μανιχαίων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐκλείπουν, ἢ κατὰ τῆς νέας τῶν Παυλικιανῶν, πιθανῶς δὲ συμβαίνει τὸ πρῶτον.

Ἡ *Διάλεξις Ἰωάννου Ὀρθοδόξου πρὸς Μανιχαίους*, ἡ ὁποία ἔχει ἐκδοθῆ εἰς τὴν PG ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Δαμασκηνοῦ, χωρὶς νὰ διευκρινίζεται τοῦτο ἐκ τοῦ κειμένου, θεωρεῖται σήμερον μᾶλλον ἐνός ἄλλου Ἰωάννου ἔργον, τοῦ Καισαρέως.

Σῶζεται μία *Διάλεξις Χριστιανοῦ καὶ Σαρακηνοῦ*, κυρίως περὶ τοῦ αἰτίου τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ εἰς λατινικὴν μετάφρασιν, ἡ ὁποία ἐγένετο ἀπὸ ἐφθαρμένον ἑλληνικὸν κείμενον. Ἡ *Διάλεξις* παρουσιάζει στενὴν συγγένειαν μὲ πέντε δοκίμια τοῦ Θεοδώρου Ἀβουκάρρα, ἀλλὰ προφανῶς προηγεῖται αὐτῶν εἰς χρόνον συντάξεως. Εἰς τὸ τέλος αὐτῆς συνάπτεται ἀπόσπασμα διαλόγου μὲ Σαρακηνοῦς «ἀπὸ φωνῆς Ἰωάννου», ἢτοι ἀπὸ παράδοσιν τοῦ Ἰωάννου. Ὑπάρχει καὶ ἐν ἀραβικῶν κειμένων ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀναίρεσις Σαρακηνοῦ*, ἀνεκδότον.

Περὶ τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀποκρίσεις πρὸς Ἰουδαίους*, διασωζομένου ἀνεκδότου εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασιν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφέρωμεν γνώμην.

Ἠθικά

Τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ τὰ εἰς τὸν Ἰωάννην ἀποδιδόμενα ἔργα τῆς κατηγορίας ταύτης εἶναι τὰ λεγόμενα *Ἱερὰ παράλληλα*. Πρόκειται περὶ ὀγκώδους ἀνθολογίας βιβλικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων, ἀναφερομένων εἰς τὸν θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν βίον. Ὁ συντάκτης, συλλέγων ἐπὶ πολλὰ ἔτη χωρία ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατερικῶν συγγραμμάτων, κατέτασεν αὐτὰ εἰς τρία βιβλία, ἔχοντα κατὰ σειρὰν ὡς ἀντικείμενα τὰ περὶ τοῦ

Θεοῦ, τὰ περί τοῦ ἀνθρώπου καί τὰ σχετικά μέ τό ἦθος. Τό ὑλικόν τῶν δύο πρώτων βιβλίων ἦτο ταξινομημένον κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν ὡς εἰς θεολογικόν λεξικόν, ἐνῶ εἰς τό τρίτον βιβλίον ἀντιπαρεβάλλετο εἰς πᾶσαν ἀρετὴν ἢ ἀντίθετος κακία. Τό σύνολον τοῦ ἔργου ἐφέρετο μέ τόν τίτλον «Ἱερά», τό δέ τρίτον εἶχεν ἐπίσης τόν τίτλον «Παράλληλων» λόγῳ τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν θεμάτων· οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ ὁ τίτλος ἐγίνε διὰ τό σύνολον πλέον «Ἱερά Παράλληλων».

Τό κείμενον τοῦτο κατὰ τήν ἀρχικὴν του μορφήν ἔχει χαθῆ, σήμερον δέ σώζεται εἰς διπλὴν παραλλαγήν· ἦτοι πρῶτον μὲν ἰδιαιτέρως κατὰ βιβλίον, δεῦτερον δέ συντειθέμενον εἰς ἐνιαῖον σύνολον κατὰ 24 ἀλφαβητικά στοιχεῖα. Ἐκδεδομένον εἶναι ὑπὸ τήν τελευταίαν ἀλφαβητικὴν ἐν συνόλῳ μορφήν, καί δὴ εἰς δύο πάλιν παραλλαγάς, τήν ἐκτενῆ καί τήν βραχεῖαν. Ἡ μέθοδος ἐργασίας τοῦ εἶδους τούτου εἶναι οἰκεία εἰς τόν Ἰωάννην Δαμασκηνόν καί δέν πρέπει νά ὑπάρχη ἀμφιβολία περί τῆς ἀθηναικότητος τοῦ ἔργου· μένει ὁμοῦς ἀνοικτόν τό θέμα τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπεμβάσεως μεταγενεστέρων ἀνδρῶν εἰς τό κείμενον.

Ἀπό τὰ ἄλλα ἠθικῆς καί ἀσκητικῆς φύσεως κείμενα τοῦ Ἰωάννου γνήσια εἶναι ὅπωςδήποτε ἡ πραγματεία *Περὶ τῶν ἀγίων νηστειῶν* πρὸς Κομητᾶν, ὅπου ἐξετάζεται τό θέμα τῆς διαρκείας τῆς νηστείας τῆς Τεσσαρακοστῆς. Ἀμφισβητεῖται ὀξέως ἡ γνησιότης τῶν πραγματειῶν *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς πονηρίας πνευμάτων*, ἀποδιδομένης ἐνίοτε καί εἰς τόν Ἐφραίμ, καί *Περὶ ἀρετῶν καί κακιῶν*. Ἀβεβαίας δέ προελεύσεως εἶναι τὰ ἀνέκδοτα ὑπὸ τό ὄνομα του κείμενα *Περὶ νήψεως ψυχῆς*, *Περὶ προσευχῆς Κυρίου* καί *Περὶ παρθενίας*.

Ὁμιλίαι

Παρατηρεῖται μεγάλη σύγχυσις εἰς τήν χειρόγραφον παράδοσιν τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ· ἀποδίδονται εἰς τόν Δαμασκηνόν ὁμιλίαι ἄλλων προσώπων, ἰδίως φερόντων τό ὄνομα Ἰωάννης.

Ἀπό τὰς 13 ὁμιλίαις, αἱ ὁποῖαι ἐκδίδονται εἰς τήν PG (Lequien) ὑπὸ τό ὄνομα τοῦ Δαμασκηνοῦ, γνήσια εἶναι αἱ ἐπτά, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ τέσσαρες ἀναφέρονται εἰς τήν Θεοτόκον καί αἱ τρεῖς εἰς ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αἱ γνήσια θεομητορικαί εἶναι ἡ πρώτη *Εἰς τό Γενέσιον τῆς Θεοτόκου*²¹ καί αἱ τρεῖς *Εἰς τήν Κοίμησιν* αὐτῆς. Ἡ πρώτη ἐκφράζει ὄλην τήν παγκόσμιον ἀγαλλίασιν διὰ τήν μέσω τοῦ γενεθλίου τῆς Θεοτόκου ἐπιτευθεῖσαν ἐπανόρθωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Αἱ τρεῖς ὁμιλίαι εἰς τήν Κοίμησιν παραδόξως ἐξεφωνήθησαν τήν ἰδίαν ἡμέραν κατὰ διακεκομμένα διαστήματα. Ὅπως λέγεται εἰς τήν τρίτην ἐξ αὐτῶν²², «τοῦτόν σοι τόν ἐξόδιον λόγον τρίτον ἐπὶ τοῖς δυσὶ πεποίημαι, μητερ Θεοῦ, αἰδοῖ καί πόθῳ τῆς τριάδος ἧ ἐλειτούργησας». Εἶναι προφανές ὅτι κατὰ τήν ἀγρυπνίαν τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Σάββα (ἀφοῦ, ἂν ἐξεφωνοῦντο ἄλλοῦ, θά ὑπῆρχε περί τούτου ὑπαι-

21. Ὑπ' ἀρ. 6. PG 96, 661–680.

22. *Εἰς τήν Κοίμησιν* 35. Βλ. καί 3,1. Εἶναι ὁμοῦς πιθανόν νά εἶναι τριῶν διαφόρων ἐπιτόμων.

νιγμός εις τὸν πρόλογον) εἰς τρία κατάλληλα σημεῖα ἐξεφωνήθησαν οἱ λόγοι οὗτοι ὡς «ἐφύμνιω» μετὰ τοὺς ὕμνους πρὸς τὴν Θεοτόκον. Κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῆς δευτέρας ἦσαν παρόντες «οἱ ποιμένων ἄριστοι καὶ Θεῶ προσφιλέστατοι», οἱ ὅποιοι καὶ τὸν παρεκίνησαν νὰ ὀμιλήσῃ²³. Παρὰ ταῦτα εἶναι δυνατόν ἢ ἀναφορὰ νὰ γίνεται εἰς παλαιότερας δύο ὀμιλίας.

Γενικῶς ὅλαι αἱ ὀμιλίας τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἰδίως ὅμως αὐταὶ εἰς τὴν Θεοτόκον, διακρίνονται διὰ τὴν ζωηράν των κινήσιν καὶ τὸν ποιητικόν των ρυθμόν, εἰς σημεῖον ὥστε ὁ ἀναγνώστης των νὰ αἰσθάνεται ὅτι μετέχει εἰς ψαλμωδίαν.

«Νῦν οὐρανοὶ εὐφραίνεσθωσαν
καὶ κροτεῖτωσαν ἄγγελοι
νῦν ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ
καὶ σκιρτάτωσαν ἄνθρωποι·
νῦν ἀῆρ γηθόμενος
ὑπηχεῖτω τοῖς ἄσμασι
καὶ νῦν ἀφεγγῆς περιαιρείσθω ζόφον
τὸν ἀμειδίη καὶ δυσείμονα
καὶ μιμείσθω φαιδρῶς
τὴν τῆς ἡμέρας στιλπνότητα
τοῖς ἐκ πυρὸς ἀμαρύγμασιν»²⁴.

Αἱ ἄλλαι γνήσιαι ὀμιλίας εἶναι αἱ *Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου*, *Εἰς τὴν ξηρανθεῖσαν συκὴν* καὶ *Εἰς τὸ Μέγα Σάββατον*. Ὅλαι αὐταὶ αἱ ὀμιλίας, ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, σώζονται καὶ εἰς γεωργιανὴν καὶ ἀραβικὴν μετάφρασιν, μερικαὶ δὲ ἐπίσης εἰς ἀρμενικὴν καὶ λατινικὴν.

Ἡ λατινιστὶ ἐκδιδομένη ἀπὸ ἀραβικὴν μετάφρασιν ἐν PG Ὀμιλία *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* πρώτη εἶναι πιθανὸν γνήσια. Γνήσιαι ἐπίσης εἶναι μία Ὀμιλία *Εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν*, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Σ. Εὐστρατιάδου καὶ μία ἄλλη *Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν*, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ν. Camarda. Μία προσεκτικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῶν ψευδεπιγράφων ὀμιλιῶν τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου πιθανῶς θὰ προσγράψῃ μερικὰς ἀπὸ αὐτὰς εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηόν.

Ὑπάρχουν πολλαὶ ὀμιλίας, ἀνέκδοτοι ἀκόμη, διὰ τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ διατυπωθῇ ἀσφαλὴς κρίσις, καὶ αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀβεβαίας προελεύσεως²⁵, ὡς εἶναι ἐπίσης καὶ μερικαὶ ὀμιλίας εἰς ἀνατολικὰς γλώσσας ἀνέκδοτοι.

Αἱ γνωσταὶ ψευδεπίγραφοι ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ὀμιλίας εἶναι πολυάριθμοι. *Εἰς τὴν Μεγάλῃν Παρασκευὴν* πιθανῶς τοῦ Πρόκλου, *Εἰς τὴν σὺλληψιν τῆς Ἄννης* καὶ *Εἰς τὰ νήπια πιθανῶς τοῦ Ἰωάννου Εὐροίας*, *Εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου* δευτέρα εἰς τὸν Θεόδωρον Στουδίτην καὶ *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* δευτέρα εἰς ἄγνωστον. Ψευδεπίγραφοι δὲ εἶναι ἐπίσης ὠρισμένοι παλαιότερον ἐκδοθεῖσαι ὡς κείμενα τοῦ ἡμετέρου Ἰωάννου, ἤτοι ἡ *Εἰς τοὺς Ἄγγελους*, πιθανῶς τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου, ἢ *Εἰς τὴν μετακομιδὴν τῆς χει-*

23. Ἴσως ἐπρόκειτο περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων, *Ὀμιλία Εἰς τὴν Κοίμησιν* 2,1.

24. *Ὀμιλία εἰς τὴν Κοίμησιν* 2,3.

25. Εἰς τὴν Τεσσαρακοστὴν, *Εἰς τὴν παρουσίαν*, *Εἰς τὸ θαῦμα Μιχαὴλ ἐν Χώνοις*, *Εἰς τὸν Σταυρόν*.

ρός τοῦ Βαπτιστοῦ, πιθανῶς τοῦ Θεοδώρου Δαφνοπάτου καὶ ἡ Εἰς τὴν κρίσιν.

Ἑρμηνευτικά

Ἡ περὶ τὴν ἔρμηνείαν τῶν Γραφῶν ἐνασχόλησις τοῦ Ἰωάννου ὑπῆρξε περιωρισμένη, προφανῶς διότι ἐφρόνει ὅτι ἤρκειν ὅσα εἶχεν ἀποδώσει ἢ προηγηθεῖσα ἔρμηνευτικὴ τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ ἴσως ὅτι θὰ ἦτο ἀσέβεια ἂν ἤθελε ν' ἀγνοήσει τὸ ἔργον αὐτῶν. Ἡ ἔρμηνεία αὐτοῦ *Εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου*²⁶ ἀποτελεῖ μίαν ἐπιτομὴν τῆς ἐκτενοῦς ὁμιλητικῆς ἔρμηνείας τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ὡς δηλώνεται καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἔργου, ἂν καὶ λαμβάνει ὑλικὸν καὶ ἀπὸ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλους ἔρμηνευτάς, μὲ σποραδικὰς του παρατηρήσεις.

Αἱ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Δυοβουνιώτου ἐκδοθεῖσαι ἑπτὰ Ὁμιλίαι Εἰς τὴν Ἑξαήμερον ἀποτελοῦν ἐπιτομὴν σειρᾶς ὁμιλιῶν τοῦ Σεβηριανοῦ Γαβάλων, αἱ ὁποῖαι φέρονται καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου· ἀλλ' εἶναι ἀβεβαία ἢ προέλευσις τῆς ἐπιτομῆς. Ἡ ἀνέκδοτος δὲ Σύνοψις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν ἀνήκει βεβαίως εἰς αὐτόν.

Ἁγιολογικά

Ἀπὸ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τὰ ὁποῖα διατηροῦνται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου ἀναμφιβόλως γνήσια εἶναι τὰ ὁμιλητικῶν χαρακτήρος, *Ἐγκώμιον εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον*, *Ἐγκώμιον εἰς τὴν Ἀγίαν Βαρβάραν*, γνήσιον δὲ πιθανῶς ἦτο καὶ τὸ *Μαρτύριον τῆς ἀγίας Αἰκατερίνης*. Περὶ τοῦ ἀνεκδότου *Ἐγκωμίου εἰς τὴν Ἀγίαν Ἀναστασίαν*, ἀποδιδόμενου καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην Εὐροίας, δὲν δύναται νὰ διατυπωθῇ ἀσφαλῆς κρίσις.

Τὸ *Ἐπίγραμμα εἰς τὸν ἅγιον Ἀρτέμιον*, περιγράφει τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀρτεμίου, στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Αἰγύπτου, ὁ ὁποῖος ἐμαρτύρησεν ὑπὸ τὸν Ἰουλιανόν. Στηριζόμενον εἰς εἰδήσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Φιλοστοργίου, ἀποδίδεται συνήθως εἰς Ἰωάννην μοναχὸν καὶ ἐνίοτε εἰς Ἰωάννην τὸν Ρόδιον· ἀλλὰ πιθανῶς ὡς μοναχὸς Ἰωάννης ἐννοεῖται ὁ Δαμασκηνός.

Ἀβεβαίας προελεύσεως εἶναι τὰ ἀνέκδοτα *Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μελίτιον Ἀντιοχείας* καὶ *Μαρτύριον τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς* καὶ τὸ γεωργιανιστὶ σωζόμενον *Μαρτύριον τοῦ Ἀγίου Πέτρου Καπιτωλίας*. Τὸ *Μαρτύριον τοῦ Ἰωάννου Καλυβίτου* καὶ τὸ *Μαρτύριον τῶν Ἐξήκοντα*, οἱ ὁποῖοι ἐσταυρώθησαν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸ 724 ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀποδίδονται μὲν ἐνίοτε εἰς τὸν Δαμασκηνόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἰδικά του. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ὁμιλίαν εἰς τὸ ἐν Χώναις θαῦμα τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, παραμένουσαν ἀνέκδοτον.

Τὸ κυριώτερον πάντως κείμενον ἀγιολογικῆς φύσεως, ἐκ τῶν ἀποδιδόμενων εἰς τὸν Ἰωάννην, εἶναι ὁ *Βίος Βαρλαάμ* καὶ *Ἰωάσαφ*, κατὰ τὸν ὑπότι-

τλον «Ἱστορία ψυχωφελής». Αἱ συζητήσεις περὶ τοῦ λαμπροῦ τούτου ἐκτενεστάτου διηγήματος συνεχίζονται ἀπὸ μακροῦ χρόνου. Τὸ θέμα τοῦ διηγήματος, χρησιμοποίηθῃν καὶ εἰς ἄλλα λογοτεχνικά κείμενα ἐν Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ καὶ Εὐρώπῃ, καὶ δὴ εἰς πλείστας γλώσσας²⁷, εἶναι εἰλημμένον ἀπὸ παλαιᾶς ἰνδικᾶς παραδόσεως, χριστιανικᾶς καὶ μὴ, ὡς ὁμολογεῖται καὶ ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ· «ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπίων χώρας, τῶν Ἰνδῶν λεγομένης».

Ἀποδίδεται ὑπ' ἄλλων μὲν εἰς Εὐθύμιον τὸν Ἰβηρα, τὸν μονάσαντα εἰς τὴν ἄθωνικὴν μονὴν τῶν Ἰβήρων κατὰ τὸν 1' αἰῶνα, ὑπ' ἄλλων δὲ εἰς μοναχὸν Ἰωάννην. Ὁ Fr. Dölger δι' ἐμπεριστατωμένης μελέτης ἐπεχείρησε νὰ κατοχυρώσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ προέλευσίν του. Ἄν καὶ πολλοὶ δὲν ἐπείσθησαν, νομίζομεν ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι ἐπιρκῶς πειστικά. Πρόσωπα ἐκ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὡς ὁ χαλίφης Ἄμπτ-ἐλ-Μαλέκ, ὁ Σέργιος, ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀνεζητήθησαν ὑπὸ τοὺς πρωταγωνιστάς τοῦ συγγράμματος.

Κατὰ τὴν διήγησιν ὁ Ἰνδὸς βασιλεὺς Ἀβεννήρ εἶναι ἀτεκνος καὶ ζῆ ἐν τρυφῇ καὶ ἀκολασίᾳ. Ὅτε δὲ ἀποκτᾷ υἱόν, τὸν Ἰωάσαφ, τὸν ἀνατρέφει ἐγκλειστον, ἀπὸ φόβον μὴ τυχὸν ἐκπληρωθῇ πρόρρησις κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἡγεμονόπαις δὲν θὰ ἐβασίλευεν εἰς ἐπίγειον βασιλεῖον. Ἰδιαιτέρως ἐφοβεῖτο προσηλυτισμὸν τοῦ ἀπὸ τοῦ Χριστιανοῦς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ. Πράγματι εἰς τὰ ἀνάκτορα πλησιάζει ὁ μοναχὸς Βαρλαάμ ὡς ἔμπορος, ὅστις εὐρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ διδάξῃ εἰς τὸν παῖδα τὴν χριστιανικὴν πίστιν· διὰ νὰ παραστήσῃ δὲ εἰς αὐτὸν τὴν μηδαμινότητα τῶν ἐπιγείων ἀπολαύσεων, διηγεῖται μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸν μῦθον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ μονοκέρωτος. Ὁ ἀνθρώπος ἐκεῖνος διωκόμενος ὑπὸ τοῦ μονοκέρωτος, ἔπεσεν εἰς βάραθρον, ὅπου μόλις συνεκρατήθη ὑπὸ δένδρου· ἐνῶ δὲ καταδοκοῦν ἄνωθεν μὲν ὁ μονόκερος, κάτωθεν δὲ δράκων καὶ τέσσαρες ἀσπίδες, καὶ ἐπὶ πλεόν δύο ποντικοὶ κατατρώγουν τὰς ρίζας τοῦ δένδρου βραδέως μὲν ἀλλὰ συνεχῶς, ὁ ἀνόητος οὗτος ἀνθρώπος, βλέπων μίαν στιγμὴν ὀλίγον μέλι ἀποτεθειμένον εἰς κλάδον δένδρου, λησμονεῖ τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον καὶ σπεύδει πρὸς τὸ μέλι. Ὁ Ἰωάσαφ, πεισθεὶς εἰς τὴν διδαχὴν τοῦ Βαρλαάμ, ὥρισεν ἀντικαταστάτην του εἰς τὸ βασιλεῖον καὶ ἔσπευσε νὰ συμμονάσῃ μετ' αὐτοῦ. Ὡς εἶναι γνωστόν, εἰς τὰ κ. 26 καὶ ἐξῆς ἔχει ἐνσωματωθῆ τὸ κείμενον τῆς Ἀπολογίας τοῦ Ἀριστείδου.

Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν πλουσιώτερον εἰκονογραφημένων εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν.

27. Ἀραβικὴν, κοπτικὴν, ἀρμενικὴν, γεωργιανικὴν, λατινικὴν, γαλλικὴν, ἰταλικὴν, ἰσπανικὴν, γερμανικὴν, ἰρλανδικὴν, πολωνικὴν κἄ.

Ποικίλα Κείμενα

Δύο μικρὰ σημειώματα *Περὶ δρακόντων* καὶ *Περὶ στριγγῶν* δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν Ἰωάννην. Πλὴν τούτων καὶ πλῆθος ἔργων, ἐκ τῶν κυκλοφορούν-

των συνήθως άνωνύμως, άποδίδονται ένίστε υπό τής χειρογράφου παραδόσεως εις τόν Δαμασκηνόν, άβασίμως όμως, ώς τὸ Περι γενέσεως άνθρώπου, καί διάφορα άστρονομικά, μηνολογικά, ίατρικά, προσωπογραφικά, γραμματικά. Ὁ *Πασχάλιος Κανών* όμως, ὁ φερόμενος υπό τὸ δνομά του, εἶναι γνήσιος.

Ποιητικά

Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός εἶναι εἷς ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ποιητῶν τής Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἰδιαίτερος δὲ εἷς τῶν εἰσηγητῶν τοῦ ποιητικοῦ εἶδους τῶν κανόνων. Οἱ ὕμνοι του, πρότυπα διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ποιητάς, άπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῶν καθ' ἑβδομάδα ακολουθιῶν. Ἀλλά περὶ τής ὕμνογραφικῆς αὐτοῦ παραγωγῆς θά γίνῃ ἐκτενῆς λόγος εἰς τὸ περὶ ποιήσεως κεφάλαιον. Ἐδῶ θά σημειωθοῦν μόνον τρεῖς εὐχαι αὐτοῦ.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Βάσει κυρίως τής *Πηγῆς γνώσεως* καί δευτερευόντως άλλων ἔργων δίδομεν ἐδῶ τὰς κυρίας γραμμάς τοῦ θεολογικοῦ συστήματος τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.

Ἡ αὐθεντία

Ἐπανελημμένως τονίζει ὁ Ἰωάννης ὅτι δὲν συνθέτει ἴδιον θεολογικὸν σύστημα, ἀλλ' άποδίδει πᾶν ὅ,τι ἡ παράδοσις τής Ἐκκλησίας μετέδωσε καί ἐνέγραψεν ὡς ὀρθόν θεμέλιον δὲ τής παραδόσεως τοποθετεῖ τὴν Γραφήν, τής ὁποίας τὰ κανονικά βιβλία άπαριθμεῖ. Καί εἰς μὲν τὴν Καινὴν Διαθήκην περιλαμβάνει τὰ 27 βιβλία μετὰ τῶν Κανόνων τῶν Ἀποστόλων, τής δὲ Παλαιᾶς Διαθήκης τὰ βιβλία, ακολουθῶν τὸν Ἐπιφάνιον, ὀρίζει εἰς 22, «κατὰ τὰ στοιχεῖα τής ἑβραϊδος φωνῆς», ἤτοι: Γένεσιν, Ἐξοδον, Λευϊτικόν, Ἀριθμούς, Δευτερονόμιον Ἰησοῦν, Κριτάς μετὰ τής Ρούθ, Βασιλειῶν πρῶτα (1-2), Βασιλειῶν ὕστερα (3-4), Παραλειπούμενα Ἰώβ, Ψαλτῆρα, Παροιμίας, Ἐκκλησιαστήν, Ἄσμα Δωδεκαπρόφητον, Ἡσαΐαν, Ἰερεμίαν πιθανῶς μετὰ τοῦ Βαρούχ, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ, Ἐσδραν (1-2), Ἐσθήρ. Διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ καί τῶν διπλοῦμένων τὰ βιβλία ἀνέρχονται εἰς 39 συνολικῶς, δηλαδή εἰς τὰ άποτελοῦντα τὸν στενὸν κανόνα, πέραν δὲ αὐτῶν ὁ Ἰωάννης δέχεται καί τὰς δύο Σοφίας ὡς ἑναρέτους καί κώλας, ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ κανόνος²⁸. Ἡ ἐπίμονος μελέτη τῶν Γραφῶν παρέχει σταθερὰ στηρίγματα εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν Χριστιανῶν «Κρούσωμεν τοῖνν εἰς τὸν κάλλιστον παράδεισον, τὸν εὐώδη, τὸν γλυκύτατον, τὸν ὠραιότατον, τὸν ἐν παντοίοις τῶν νοερῶν θεοφόρων ὀρνέων κελαδήμασι περιηχοῦντα ἡμῶν τὰ ὦτα, τὸν ἀπτόμενον ἡμῶν τής καρδίας ... ἀλλά μὴ παρέργως κρούσωμεν, προθύμως δὲ καί ἐπιμόνως»²⁹.

28. Ἐκδοσις ἀκριβῆς 90.

29. Λύτθθι.

Ἡ διατύπωση τῆς ἀληθείας δὲν ὀλοκληρώνεται εἰς μόνην τὴν Γραφήν. ὡς δεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι πολλὰ στοιχεῖα αὐτῆς παρεδόθησαν ἀγράφως· «οὐ μόνον γράμμασι τὸν ἐκκλησιαστικὸν θεσμόν παρέδωκαν οἱ αὐτόπται τοῦ Λόγου, ἀλλὰ καὶ ἀγράφοις τισὶ παραδόσεσιν»³⁰. Ἰὴν δ.τι εἶναι ἐναντίον τῆς Γραφῆς δὲν δύναται βεβαίως ν' ἀποτελῆ παράδοσιν, ἀλλ' ὅ,τι δὲν περιέχεται ἀπλῶς εἰς αὐτὴν δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀπορρίψιμον. Ἡ παράδοσις εἶναι κάτι τὸ ἐξελισσόμενον, ἄρα ἀναπτυσσόμενον καὶ ἐντεῦθεν τῆς Γραφῆς, διότι ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος συνεχίζεται· δὲν εἶναι λοιπὸν μόνοι τῆς Γραφῆς οἱ ἅγιοι ἄνδρες οἱ ὁμιλήσαντες διὰ τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' εἶναι καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας· «διὰ Πνεύματος Ἁγίου ὁ τε νόμος καὶ οἱ Προφῆται, εὐαγγελισταὶ καὶ ἀπόστολοι καὶ ποιμένες ἐλάλησαν καὶ διδάσκαλοι»³¹.

Ὁ Ἰωάννης ὄχι μόνον ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀποσαφήνισιν τῶν φιλοσοφικῶν ὄρων οἱ ὅποιοι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν θεολογικῶν ἐνοιῶν, ἀλλὰ καὶ ἀναφέρεται ἐπιμόνως εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, διότι φρονεῖ ὅτι αὕτη συμβάλλει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γνησίας παραδόσεως, ἐφ' ὅσον ὅ,τι ὑπάρχει εἰς αὐτὴν ἀγαθόν, προέρχεται ἐκ Θεοῦ· «καὶ πρῶτον τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν τὰ κάλλιστα παραθήσομαι, εἰδὼς ὡς εἴτι μὲν ἀγαθόν, ἄνωθεν παρὰ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις δεδώρηται»³². Βεβαίως διακρίνει τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν ἀπὸ τὴν φυσικοῦσαν γνῶσιν, τὴν «ψυχικὴν» καὶ δαιμονιώδη, θεωρεῖ δὲ τὴν πρώτην, τὴν ἀληθῆ, ὡς προσφέρουσαν πολλὰ εἰς τὸν θεολόγον, ὅστις ὡς μέλισσα λαμβάνει τὰ ὑλικά ἀπὸ παντοειδῆ ἄνθη. Τὸ παράδειγμα τῆς θερααινίδος ἐναντι τῆς βασιλίσσης, χρησιμοποιοθὲν ἤδη ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, δεικνύει τὰς μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας σχέσεις· «πρέπει δὲ καὶ τῇ βασιλίδι ἄβραις τισὶν ὑπηρετεῖσθαι». Ἡ βασίλισσα πρέπει νὰ ὑπηρετῆται ἀπὸ ἄβρας, δούλας. Ἄς λάβωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς τοὺς λόγους οἱ ὅποιοι εἶναι δούλοι τῆς ἀληθείας ἀπωθοῦντες τὴν ἀσέβειαν ἢ ὅποια κατετυράνησε τοὺς παλαιούς, καὶ ἕως μὴ χρησιμοποιοῦμεν κακῶς τὰ ἀγαθὰ στοιχεῖα³³. Ὁ λόγος ὁ ὅποιος εἶναι τὸ ὄργανον μελέτης τῆς φύσεως, εἶναι ἐπίσης τὸ ὄργανον προσεγγίσεως τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ἐνεργοποιεῖται μόνον διὰ τῆς πίστεως, ἢ ὅποια συνιστᾷ μίαν ἀξιωματικὴν τοποθέτησιν ἐναντι τῆς ἀληθείας, μίαν «ἀπολυπραγμόνητον συγκατάθεσιν»³⁴.

Ὡς πρὸς τὰς πηγὰς τῶν φιλοσοφικῶν στοιχείων ὁ Ἰωάννης εἶναι ἐκλεκτικός, χωρὶς ἰδιαιτέρας κατ' ἀρχὴν προτιμήσεις ἀλλ' εἰς τὴν μέθοδον διαρρέσεως καὶ τὴν ὀρολογίαν ἀκολουθεῖ τὸν Ἀριστοτέλη, διὸ καὶ ἐκλήθη πατὴρ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Ἄν καὶ ἀρνεῖται νὰ δεχθῆ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς δέκατον τρίτον Ἀπόστολον, ὡς ἄλλοι προέτειναν ἤδη³⁵.

Ὁ Θεὸς

Κατὰ τὸν Ἰωάννην ὁ Θεὸς ὡς ἐκ τῆς ὑπερβατικότητος μὲν εἶναι ἀκατάληπτος, ὡς ἐκ τῆς χάριτος δὲ καταληπτός³⁶. Ὁ ἀκατάληπτος δηλαδὴ Θεὸς

30. *Περὶ εἰκόντων* 2,16.

31. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς* 90.

32. *Πηγὴ Γνώσεως*, προοίμιον.

33. *Κεφάλαια Φιλοσοφικὰ* 1, PG 94,532.

34. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς* 84.

35. *Κατὰ Ἰακωβιτῶν*, PG 94,1441.

36. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς* 1.

δὲν μᾶς ἄφησεν εἰς πλήρη ἀγνοίαν, ἀλλὰ τουλάχιστον ἔδωσεν εἰς ἡμᾶς τὰ μεσῶ νὰ πληροφορηθῶμεν τὴν ὑπαρξίν του· ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθείσης καὶ κυβερνωμένης κτίσεως λαμβάνομεν τὴν πρώτην περὶ αὐτοῦ ἀμυδρὰν γνῶσιν, μεταφερόμενοι ἀπὸ τὸν ἀλλοιούμενον κόσμον εἰς τὸν ἀναλλοίωτον δημιουργὸν καὶ ἀπὸ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου εἰς τὸν διακοσμητὴν αὐτοῦ, ἀπὸ δὲ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν καὶ τέλος ἀπὸ τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύψεως λαμβάνομεν πλήρη γνῶσιν, πέρα τῆς ὁποίας δὲν ἀπαιτεῖται τιποτε ἄλλο. Οὕτω γνωρίζομεν τὰς ιδιότητας αὐτοῦ, ὡς ἡ αἰωνιότης, τὸ ἀναρχον, τὸ ἀναλλοίωτον, ἡ μεγαλειότης, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀκολουθῶν τοὺς Καππαδόκας εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν ὁ Δαμασκηνός, ἀποφεύγει τὴν μοναρχιανίζουσαν διατύπωσιν, καθ' ἣν οὗτος εἶναι ἐνιαῖον ὄν, ὑφιστάμενον εἰς τρεῖς μορφὰς ἢ σχέσεις, καὶ ὀρίζει αὐτὸν ὡς ἐνιαῖαν οὐσίαν, φερομένην ὑπὸ τριῶν ὑποστάσεων ἢτοι συγκεκριμένων προσώπων. Κατὰ ταῦτα εἰς τὴν Τριάδα κυριαρχεῖ τὸ κοινωνικὸν στοιχεῖον· ὁ Πατὴρ γεννᾷ καὶ ἐκπορεύει, ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ ἀναπαύει τὸ Πνεῦμα, τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται, ἀναπαύεται καὶ φωτίζει· καὶ ὅλα ἐκπέμπουν ἐνιαίαν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν³⁷.

Ὁ κόσμος

Ὁ κόσμος ὅλος, αἰσθητὸς καὶ νοητὸς, προῆλθεν εἰς ὑπαρξιν ἀπὸ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος ἠθελε νὰ λάβουν ζωὴν καὶ ἄλλα ὄντα, διὰ ν' ἀπολυθῶσιν τῶν εὐεργεσιῶν του· εἶναι ἔργον τοῦ Πατρὸς μὲν ὡς ἐννόημα, τοῦ Υἱοῦ δὲ ὡς ἐκτέλεσις καὶ τοῦ Πνεύματος ὡς τελείωσις. Καὶ ὁ μὲν ὕλικὸς κόσμος εἶναι συντεθειμένος ἐκ τῶν πέντε στοιχείων, οὐρανοῦ, γῆς, ἀέρος, πυρὸς καὶ ὕδατος, ὁ δὲ νοητὸς ἢ πνευματικὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους.

Οἱ ἄγγελοι δὲν εἶναι ἀθάνατοι κατὰ φύσιν. διότι πᾶν τὸ ἔχον ἀρχὴν ἔχει καὶ τέλος, ἀλλ' ἔγιναν κατὰ χάριν ἀθάνατοι. Ἦν καὶ ἀσώματοι, εἶναι περιωρισμένοι, ἢτοι καθ' ἐκάστην στιγμήν εὐρίσκονται ἐπὶ ὀρισμένου τόπου, κινούμενοι ὁμῶς, μὲ ἀπεριόριστον σχεδὸν ταχύτητα. Ὡς κύριον μὲν ἔργον ἔχουν τὴν ὑμνησιν τοῦ Θεοῦ, ὡς δευτερεῦον δὲ τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἔθνη βοήθειαν. Κατ' ἀρχὴν ἦσαν ἐλεύθεροι ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν των· ἀφ' ἧς ὁμῶς στιγμῆς ἔκαμαν τὴν ἐκλογὴν των, δὲν ἀπέμεινεν εἰς αὐτοὺς ἰκανότης μετανοίας, οὕτω δέ, ἄλλοι μὲν ἐστερεώθησαν εἰς τὸ ἀγαθόν, ἄλλοι δὲ προσεδέθησαν εἰς τὸ κακὸν καὶ κατέστησαν φορεῖς αὐτοῦ. Τὸ κακὸν εἶναι ἀπλὴ ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ· «οὐδὲν γὰρ ἕτερόν ἐστι τὸ κακόν, εἰμὴ τοῦ ἀγαθοῦ στέρησις, ὡσπερ καὶ τὸ σκότος φωτὸς ἐστι στέρησις»³⁸, ὡς ἔλεγον καὶ οἱ Καππαδόκαι. Ἐδημιουργήθη κατὰ πρῶτον διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἀποστασίας τῶν δαιμόνων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀρχοντος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ λόγῳ τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐπὶ

37. Ἐκδοσις ἀκριβῆς 8ῆς

38. Ἐκδοσις ἀκριβῆς 18.

τῶν ἀνθρώπων κατέστη ἐν τέλει κατὰ τὸ θετικόν· διὰ τοῦτο ὁ θάνατος εἶναι μᾶλλον τιμωρία ἢ ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ.

Οἱ ἄνθρωποι, συνιστάμενοι ἀπὸ ὑλικά καὶ πνευματικά στοιχεῖα, ἀποτελοῦν τὸ μεθόριον τῶν δύο κόσμων, κατὰ τὴν ἔκφρασιν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ψυχὴ καὶ σῶμα ἔρχονται συγχρόνως εἰς ὑπαρξίν· «ἅμα τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ κέπλασται»³⁹. Ἐλευθεροὶ τὴν βούλησιν, δὲν προορίζονται ὑποχρεωτικῶς εἰς τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν ἐκ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅποια ἀπλῶς προγινώσκει καὶ ἐπιτρέπει, τείνει δὲ νὰ στρέψῃ ἀπὸ τὸ κακὸν εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἀρετὴ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν φύσιν, ἀλλ' ἡ ἀξιοποίησις τῆς εἶναι ἔργον τοῦ ἀνθρώπου· «ἐφ' ἡμῖν δὲ ἔστιν ἡ ἐμμεῖναι τῇ ἀρετῇ καὶ ἀκολουθῆσαι Θεῷ καλοῦντι, ἢ ἀποφοιτῆσαι τῆς ἀρετῆς, ὅπερ ἔστιν ἐν τῇ κακίᾳ γενέσθαι καὶ ἀκολουθῆσαι τῷ διαβόλῳ πρὸς ταύτην καλοῦντι ἀβιάστῳ»⁴⁰.

Ἡ ἐλευθερία αὕτη ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πρωτόπλαστον, ἀκολουθήσαντα τὸν πειρασμὸν τοῦ Διαβόλου, νὰ πέσῃ καὶ νὰ βυθισθῇ εἰς τὴν ἁμαρτίαν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον εἶχε τραγικά ἀποτελέσματα· διότι προεκάλεσε πρῶτον μὲν ἐπανάστασιν τῆς φύσεως κατὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις «ἐτάγη τῷ ἰδρῶτι ἐργάζεσθαι τὴν γῆν», ἐπεκταθεῖσαν καὶ εἰς τὴν γενετήσιον συνάφειαν ἢ ὅποια διέκοψε τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ «πολιτευομένην» παρθενίαν. δεῦτερον δὲ σκοτασμὸν καὶ σύγχυσιν τῶν χαρακτήρων τῆς θείας εικόνας, δηλαδὴ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν λειτουργιῶν, καὶ τρίτον, ἀπώλειαν τῆς χάριτος, λόγῳ τῆς ὁποίας καθίσταται πλέον παθητὸς καὶ θνητὸς⁴¹.

Χριστολογία

Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὸ ὀριστικὸν μέσον ἀπαλλαγῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν, ἀποκαλύψασα διὰ μὲν τῆς ἐνεργείας τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τὸ κακὸν τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, διὰ δὲ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς λυτρώσεως ἐν συνεργίᾳ μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός· «οὐκ ἄνθρωπον ἀποθεωθέντα λέγομεν ἀλλὰ Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα»⁴², τονίζει ὡς ἐὰν ἀλευθύνετο πρὸς τοὺς Υἱοθετιστὰς τῆς ἀρχαιότητος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο φύσεις, θείαν καὶ ἀνθρωπίνην. ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ἄυλον καὶ ὑλικὸν στοιχεῖον· ἀλλ' ἐνῶ εἰς τὸν ἄνθρωπον προέρχεται «ἐξ ἐτέρων ἕτερον», δηλαδὴ ἀπὸ δύο στοιχεῖα ἐν τρίτον, εἰς τὸν Χριστὸν παραμένειν «ἐξ ἐτέρων τὰ αὐτά», ἤτοι οὗτος παραμένει Θεός καὶ ἄνθρωπος. Αἱ δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ συνέρχονται εἰς ἓν πρόσωπον, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Λεοντίου ἐπικρατήσασαν ὀρολογίαν, ὀρίζεται ὡς ἐνυπόστατος ἐν τῷ Λόγῳ, ἤτοι ὡς ἔχουσα ὑπόστασιν μόνον ἐν αὐτῷ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ οὐσα ἀνυπόστατος. Ἡ θέλησις καὶ ἡ ἐνέργεια, ὡς δυνάμεις τῶν φύσεων καὶ ὄχι τοῦ προσώπου, εἶναι διπλαῖ. Δὲν θέλουν βεβαίως αἱ φύσεις, ἀλλὰ θέλει τὸ πρόσωπον, δηλαδὴ ὁ Χριστὸς, οὗτος ὁμοῦς ἐν τῇ

39. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 26.

40. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 44. Βλ. καὶ *Περὶ θελήσεων* 19. PG 95,148ε.

41. Ἐκδόσις ἀκριβῆς κατὰ σειρὰν 24. 97. 77 καὶ 44.

42. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 97.

θελήσει χρησιμοποιεῖ ἀνυλόγως τοῦ ἀντικειμένου εἴτε τὸ θεῖον εἴτε τὸ ἀνθρώπινον θέλημα, εἴτε ἀμφοτέρω ὑπὸ κατάστασιν ἀπολύτου ἐναρμονίσεως⁴³

Οὕτως ὁ Δαμασκηνὸς διδάσκει ἐν ἀντιθέσει μὲν πρὸς τοὺς Μονοφυσίτας ὅτι ὁ Χριστὸς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον εἶχε φύσιν μὲ ὅλας τὰς ἀδυναμίας, ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τοὺς Νεστοριανοὺς ὅτι ἡ ἔνωσις τῶν δύο φύσεων ἦτο τοιαύτη, ὥστε οὗτος κατέβαλλε πᾶσαν ἀδυναμίαν. Εἰς κανένα ἀπὸ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας δὲν παροισιάζονται τόσον τελείως ἐναρμονισμένα τὰ δύο θελήματα, ὅσον εἰς τὸν Δαμασκηνόν.

Ὁ Χριστὸς διὰ τῆς διδασκαλίας του καὶ περισσότερο διὰ τοῦ παραδείγματος του ἐπαιδαγόγησε τὴν ἀνθρωπότητα, διὰ τῆς προσλήψεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀνεκαίνισεν αὐτήν, διὰ τῆς θυσίας ἐνίκησε τὸν Διάβολον, οὕτω δὲ ἤρθησαν ὅλοι αἱ συνέπειαι τῆς πτώσεως τοῦ ἀθρώπου. Οὔτε ἡ σωτηρία οὔτε ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι κατορθωτὴ ἀνευ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ⁴⁴.

Τὰ πρότυπα τῆς ἀρετῆς

Ὁ Ἰωάννης τονίζει τὴν ἀνάγκην τῆς μιμήσεως τῆς ἀρετῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ οἱ ὅποιοι εὐηρέστησαν τὸν Θεόν καὶ πρώτης ἐξ αὐτῶν τῆς Θεοτόκου, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀφιέρωσε πλῆθος σελίδων, εἰς ἰδιαιτέρας ὁμιλίας ἢ εἰς εἰδικὰ κεφάλαια. Ἡ παρθένος Μαρία χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ Χριστοτόκος, διότι ἐγέννησε τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ Θεοτόκος, διότι ἐδέχθη ἔνοικον τὸν Λόγον τελειωθεῖσα ἤδη κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν διαβάθμισιν τῶν Ἁγίων καὶ φθάνει μέχρι τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τοῦ Υἱοῦ της⁴⁵. Εἰς πανηγυρικοὺς λόγους καὶ ὕμνους ἐξυμνεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὡς πηγὴ εὐλογίας καὶ ἀνάβρυσις παντὸς ἀγαθοῦ· ἀλλ' ἡ ἀρμόζουσα εἰς αὐτὴν τιμὴ εἶναι ἡ τῆς προσκυνήσεως καὶ ὄχι τῆς λατρείας⁴⁶.

Οἱ Ἅγιοι εἶναι «φίλοι τοῦ Χριστοῦ», καὶ «τέκνα Θεοῦ». Τελειωθέντες ἐν τῷ θανάτῳ εἶναι ἄξιοι προσκυνήσεως καὶ αὐτοί, ὄχι βεβαίως ὡς ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' ὡς οἱ θεράποντες τοῦ βασιλέως⁴⁷. Ἰδιαιτέρως οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὡς διδάσκαλοι τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς, εἶναι διὰ τὸν Δαμασκηνόν ὄχι μόνον οἱ ὁδηγοὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ πρότυπα τοῦ βίου εἶναι «μύσται» τῆς ἀληθείας⁴⁸ καὶ ἐργάται τῆς ἀρετῆς.

Εἰκόνες

Κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ ὁπαδοὶ του ἀπέρριπτον καὶ κατεδίκαζον τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων τῶν θείων προσώπων, διότι αὐταὶ συνεδέοντο ἀρρήκτως μὲ τὴν εἰδωλολατρίαν. Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον πολλοὶ Ἐθνικοί, ὡς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, ἠναγκάσθησαν νὰ

43. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 47. 57ε.

44. *Εἰς τὴν σκῆν* 3, PG 96.581C.

45. *Εἰς τὴν Κοίμησιν* 2, 11, PG 96.737.

46. *Περὶ εἰκόνων* 3, 41.

47. Ἐκδόσις ἀκριβῆς 88.

48. *Περὶ νηστειῶν* 3, PG 95.68C.

συγγράψουν έργα, διά να τονίσουν την συμβολική σημασίαν τῶν εἰκόνων, λέγοντες ὅτι οἱ οὐράνιοι θεοὶ εἶναι εἰκόνες τῶν νοητῶν θεῶν, τὰ δὲ ἀγάλματα εἶναι σύμβολα τῶν οὐρανίων θεῶν. Οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες συνέχιζον τὴν αὐστηρὰν παράδοσιν τοῦ ἀρχαίου Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἤδη τὰ πράγματα εἶχον ἀλλάξει, διότι ὁ μὲν κίνδυνος τῆς εἰδωλολατρίας εἶχε παρέλθει πλῆον. ἡ δὲ Ἐκκλησία εὗρισκεν ἀναγκαῖον νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς Χριστιανικοὺς αἰσθητὰ μέσα ἀφοσιώσεως καὶ διδασχῆς.

Ὁ Ἰωάννης παραθεωρεῖ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἤδη παρέλευσιν τοῦ κινδύνου ὀλισθήσεως εἰς τὴν εἰδωλολατρίαν, κατὰ τὰ ἄλλα δὲ χρησιμοποιεῖ τὴν συμβολικὴν θεωρίαν. Ἡ εἰκὼν εἶναι σύμβολον ἐκφράζον τὸ ἀνέκφραστον καὶ ἐπὶ πλεον περιγράφον τὸν βαθμὸν ἀναβάσεως πρὸς τὸν Θεόν, διότι «ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ πρὸς τὸ πρωτότυπον διαβαίνει»⁴⁹, ὡς εἶχεν εἶπει εἰς ἄλλην ἀναφορὰν ὁ Μέγας Βασίλειος, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ μέσον διαπαιδαγωγήσεως τῶν πιστῶν, παραδειγματιζομένων διὰ τῆς θέας τῶν μορφῶν καὶ τῶν σκηνῶν ἐκ τοῦ βίου τῶν ἱερῶν προσώπων. Ἐπειδὴ ὁ πρωταρχικὸς λόγος ἦτο περὶ τῆς εἰκονίσεως τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν ἔριδα ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἡ χριστολογία πρὸς δικαιολόγησιν τῶν ἐκατέρωθεν ἀπόψεων. Οἱ εἰκονοκλάσται, ἰσχυριζόμενοι ὅτι διὰ τῆς εἰκόνος διαχωρίζεται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ διὰ νὰ εἰκονισθῇ, κατηγοροῦν τοὺς ἀντιπάλους των ὡς νεστοριανίζοντας· οἱ εἰκονόφυλοι, ἰσχυριζόμενοι ὅτι διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς εἰκονίσεως μαρτυρεῖται ἀπόρριψις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ, κατηγοροῦν τοὺς ἀντιπάλους των ὡς μονοφυσιτίζοντας.

Σωτηρία

Κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν θεμέλιον τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἀνθρώπος ἀνέλαβε τὰς ἀρχαίας δυνάμεις του. Πρῶτα μέσα ἐπιτεύξεως τῆς σωτηρίας εἶναι ἡ πίστις, ἡ ἀδίστακτος ἀποδοχὴ τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ συνύπαρξις τῆς ἀρετῆς· «αὕτη δὲ (ἡ πίστις) τελειοῦται πᾶσι τοῖς νομοθετηθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἔργῳ πιστεύουσα, εὐσεβοῦσα καὶ τὰς ἐντολάς πράττουσα τοῦ ἀνακαινίσαντος ἡμᾶς»⁵⁰. Ὡς μοναχὸς ὁ Δαμασκηνὸς ἐξαίρει τὴν ἐπίδοσιν εἰς ἠθικὰ ἔργα καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν πειρασμῶν, παραλλήλως δὲ τονίζει καὶ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν λατρείαν καὶ διὰ τῶν πραγματειῶν καὶ διὰ τῶν ὕμνων του.

Πίστις καὶ ἀρετὴ ὀλοκληρώνονται διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Μολονότι ὁ Ἰωάννης γνωρίζει καὶ μνημονεύει παρεμπιπτόντως καὶ ἄλλα μυστήρια, ἀσχολεῖται ἰδιαιτέρως μὲ τὰ δύο κυριώτερα ἐξ αὐτῶν, βάπτισμα καὶ θείαν εὐχαριστίαν. Λιδάσκει ὅτι, ὡς ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διπλῆ, οὕτω καὶ τὰ μυστήρια ἔχουν διττὸν χαρακτήρα, ὄρατον καὶ ἀόρατον. Τὸ βάπτισμα παρέχει ἀφεσιν μὲν τῶν ἁμαρτιῶν

εἰς ὄλους, χάριν δὲ εἰς ὄσους ἔχουν τὴν κατάλληλον προσληπτικὴν ἰκανότητα· γίνεται δι' ὕδατος καθαρίζοντος τὸ σῶμα καὶ Πνεύματος ἀνακαινίζοντος τὸ κατ' εἰκόνα. Εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν τὰ στοιχεῖα «μεταποιῦνται», ἤτοι καθίστανται σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ δὲν δέχονται ἀπλῶς μέσα των τὸ σῶμα καὶ αἷμα αὐτοῦ· «ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταποιῦνται εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Θεοῦ». Ἡ μεταποίησις αὕτη εἶναι θαῦμα, ἐνάλλογον πρὸς τὸ θαῦμα τῆς ἐνανθρωπήσεως⁵¹.

Ἐν μέσον πρὸς τὴν τελείωσιν εἶναι καὶ ἡ ἀποταγή. Πάντα τὰ ἀνθρώπινα εἶναι μάταια, πλοῦτος καὶ δόξα εἶναι πρόσκαιρα, καὶ πρέπει ν' ἀντιμετωπίζονται ὑπὸ τοιαύτην μόνον ἔννοιαν. Ὅπως ὁ Δαμασκηνὸς ἐγκατέλειψε τὸ πλουτοφόρον ἀξίωμα εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ χαλίφου καὶ ὁ Βαρλαάμ περιεφρόνησε τὸ βασίλειον, οὕτω καὶ πᾶς Χριστιανὸς πρέπει νὰ πράττει ἀναλόγως.

Ὁ Ἰωάννης τοποθετεῖ τὴν πορείαν τῆς λυτρώσεως καὶ τελειώσεως εἰς εὐρύτερον χῶρον, δηλαδὴ εἰς τὸ ὅλον σύστημα τῆς ἀσκητικῆς διδασκαλίας. Πίστις καὶ ἔργα, εἶναι δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι παραλληλίζονται μὲ τὰ ζεύγη λόγων καὶ ἀρετῶν, θεωρίας καὶ πράξεως⁵². Ἡ τελεία ζωὴ συνίσταται εἰς κινήσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν, αὕτη δὲ ἡ κίνησις ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς ἐκεῖνον τὸν διπλοῦν δρόμον τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ λόγου, τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἔργου, καθοδηγεῖται ἡ ἴδια ἀπὸ τὴν γνῶσιν, ἡ ὁποία κατέχει σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Ἰωάννου, καὶ δὴ ἐν μέρει ὑπὸ ὀρθολογικὴν ἔννοιαν.

Ἡ γνώμη τῶν νεωτέρων, ὅτι ὁ Ἰωάννης περιφρονεῖ τὸ μυστικὸν στοιχεῖον τῆς τελειώσεως εἶναι ὑπερβολικὴ. Ἄν καὶ ὑπερτονίζει τὴν σημασίαν τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς εἰς τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως, ἀναφέρεται ἐνίοτε καὶ εἰς τὴν θέαν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τοῦ θείου φωτός⁵³. Ὑπὸ ὠρισμένης συνθήκας τὰ πάντα εἶναι γεμᾶτα φῶς, ὅπως εἰς τὴν ἀνάστασιν.

«Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός,
οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια»⁵⁴.

Ἐν τέλει ἡ θέσις τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠθικῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ μυστικῆ. Ἠθικὴ εἶναι ἡ ὁμοίωσις, ἐφ' ὅσον «οὐ θέλει ὁ Θεὸς μόνος εἶναι δίκαιος, ἀλλὰ πάντας ὁμοιοῦσθαι αὐτῷ κατὰ δύναμιν»⁵⁵. Μυστικὴ εἶναι ἡ συνδιάλεξις μὲ τὸν Θεόν, ἡ διαμονὴ εἰς αὐτόν, ἡ ἀπόλαυσις αὐτοῦ⁵⁶.

Ἡ πολιτεία

Διατρίβων εἰς κράτος μὴ χριστιανικὸν ὁ Δαμασκηνός, ἐγνώριζε διωγμοὺς καὶ πιέσεις κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο συνηθισμένος εἰς παρεμβάσεις τῆς πολιτείας εἰς τὰς ἐσωτερικὰς υποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξ ἄλλου ἡ πλήρης ταῦτισις πολιτείας καὶ θρησκείας εἰς τὴν μουσουλμανι-

51. Ἐκδοσις ἀκριβῆς 86.

52. *Εἰς Χριστόστομον* 5, PG 96,768AB.

53. *Εἰς τὸ Γενέσιον Μαρίας* 1,9, PG 96,676B.

54. *Κανὼν Ἀναστάσεως* γ'.

55. Ἐκδοσις ἀκριβῆς 92.

56. *Εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου* 1,9.

κήν θεοκρατίαν ἐγέννησε τὴν πεποιθήσιν του· περὶ τῆς ἀνάγκης πλήρους ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας. Αἱ κατὰ τῶν εἰκόνων διὰ διαταγμάτων κατοχυρωθεῖσαι αὐθαίρετοι ἐνέργειαι τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Ι΄ ἐτόνωσαν περισσότερο τὴν πεποιθήσιν ταύτην. Ὁ Λέων, συνεχίζων τὴν ἀπὸ τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας προταθείσας πολιτειοκρατικὰς ἀντιλήψεις, ἐφρόνει ὅτι εἶχε δικαίωμα ἐπεμβάσεως καὶ ἐτόνιζε, γράφων πρὸς τὸν πάπαν, τὴν ἱερατικὴν του ἰδιότητα, «βασιλεὺς εἰμι καὶ ἱερεὺς»⁵⁷ ἀλλ' εἰς τοῦτο ἀπήντα ὁ Λαμασκηνός· «οὐ δέχομαι βασιλέα τυραννικῶς τὴν ἱερωσύνην ἀρπάζοντα ... οὐ πείθομαι βασιλικαῖς κανόσιν διατάττεσθαι τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ πατερικαῖς παραδόσεσιν»⁵⁸.

Τὰ ἔσχατα

Τὰ τῶν ἐσχάτων ὁ Δαμασκηνός παρουσιάζει σύμφωνα μὲ τὴν παράδοσιν. Φέρει ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων, ἀναλόγους πρὸς τὰς τοῦ Ἀθηναγόρου· πρῶτον, τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἀπαιτεῖ τιμωρίαν τῶν ἀδίκων καὶ ἀνταμοιβὴν τῶν ἀγαθῶν, ὅπερ δὲν συμβαίνει πάντοτε κατὰ τὸν παρόντα βίον· δεύτερον, τὴν ἀνάγκην δικαίας ἀνταποδόσεως εἰς ψυχὴν καὶ σῶμα ταυτοχρόνως, διότι ἀμφότερα εἰργάσθησαν ἐν συμφωνίᾳ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ· τρίτον δέ, μαρτυρίας ἐκ τῆς Γραφῆς⁵⁹. Μεγάλην σημασίαν ἀποδίδει εἰς τὰ μνημόσυνα, τὰ ὁποῖα ὠφελοῦν καὶ τοὺς κοιμηθέντας καὶ τοὺς ἐπιζῶντας.

ΕΠΙΛΟΓΕΣ

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός μὲ τὸ πολὺπλευρον καὶ ἐπιβλητικὸν ἔργον του ἄφησε τὴν σφραγιδα του ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς θεολογίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ ποικίλους τρόπους. Κατὰ τὴν σημερινὴν ἀξιολόγησιν ἔχει ἐπιβληθῆ εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ τριπλῆν ἰδιότητα· ὡς ἀπολογητὴς τῶν εἰκόνων, ὡς ὑμνογράφος καὶ ὡς δογματικὸς θεολόγος. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἀπόψεως τὸ ἔργον του ἄφησεν ἀμέσως τὰ ἴχνη του εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἀπετέλεσε βάσιν διὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὁποία διεκήρυξε ὅτι τοῦτον, τὸν Ἰωάννην, «ὁ Θεὸς ἐδόξασεν», καὶ διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς λατρείας πάλιν τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου κοσμεῖ τὰ λειτουργικὰ βιβλία ὡς ἐνδεικτικὸν τοῦ ποιητοῦ πλήθους κανόνων καὶ τροπαρίων, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ διαμορφωτοῦ τοῦ ὀκταήχου συστήματος μελωδίας. Δυστυχῶς σήμερον δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διακρίνωμεν τὰ μελωδικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα προσέφερεν ὁ Δαμασκηνός εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Ἐκκλησίας, ἂν καὶ ὑποπτευόμεθα ὅτι ἦσαν σπουδαῖα. Εἰς τὸ μεταρρυθμιστικὸν πρόγραμμα τῶν Ἰσαύρων, πλὴν ἄλλων, καὶ ἡ μουσικὴ δὲν εἶχε θέσιν, οὕτω δὲ διεκόπη ἐπὶ τινα χρόνον ἡ μελωδικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅχι ὁμῶς καὶ εἰς τὰς ἀραβοκρατούμενας

MANSI 12, 976.

Περὶ εἰκόνων 2, 16.

Ἐκδόσις ἀκριβῆς 100.

χώρας. Ὁ Ἰωάννης λοιπὸν πρέπει νὰ ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ συντηρήσῃ τὸ μελωδικὸν σύστημα, νὰ τὸ ἀνασυγκροτήσῃ καὶ νὰ τὸ ἀναπτύξῃ μαζί με τὴν ὑμνογραφικὴν του προσφορὰν.

Τώρα, ὡς πρὸς τὸ τρίτον σημεῖον ὁ Δαμασκηνὸς ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ κατ' ἔξοχὴν δογματικὸς τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλ' εἶναι περιέργος ἢ δυσεξήγητος ἢ καθυστερησις τῆς ἀναγνωρίσεώς του ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ὁ Φώτιος οὔτε κἀν τὸν ἀναφέρει, διὰ πρώτην δὲ φοράν γίνεται περὶ αὐτοῦ ἐπίσημος λόγος εἰς τὰς συνόδους τοῦ 1156, ἂν καὶ τὸ ἔργον του εἶχε χρησιμοποιηθῆ καὶ προηγουμένως· ὁ δὲ χρησιμοποιήσας αὐτὸ πρῶτος δὲν εἶναι πάντως ὁ Εὐθύμιος Ζυγαβηνός, ὡς λέγεται, ἀλλὰ, καθ' ὅσον εἶναι ἕως τώρα γνωστὸν, ὁ Νικήτας Στηθαῖος εἰς τὸ *Περὶ ψυχῆς* ἔργον του, γραφέν περὶ τὸ 1075⁶⁰.

Πρὸς ἀξίησιν τῆς καθυστερήσεως ταύτης φέρεται ὁ λόγος ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Δαμασκηνοῦ, γραφέντα εἰς τὴν ἀραβοκρατουμένην Παλαιστίνην, δὲν ἦσαν γνωστὰ εἰς τὸν βυζαντινὸν κόσμον, τοῦτο ὁμῶς εἶναι ἀβάσιμον, διότι καὶ τὰ περὶ εἰκόνων κείμενα τοῦ Ἰωάννου ἐκεῖ εἶχον γραφῆ, ἀλλ' ἦσαν γνωστὰ παντοῦ, ὡς καὶ οἱ ὕμνοι του. Πρέπει μάλιστα νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν ἔργων του φθάνει μέχρι καὶ τοῦ θ' ἀκόμη αἰῶνος. Ὑποθέτομεν ὅτι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον οἱ βυζαντινοὶ θεολόγοι τῶν τριακοσίων ἐτῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου, ἂν καὶ γνωρίζουν τὰ θεολογικὰ ἔργα του, δὲν τὰ χρησιμοποιοῦν καὶ δὲν παραπέμπουν εἰς αὐτά, εἶναι ὅτι δὲν εἶχον διαπιστώσει τὴν δογματικὴν ἀξίαν των. Ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ἐδήλωνεν ὅτι δὲν θὰ εἶπη τίποτε ἰδικόν του, ἀλλὰ θὰ μεταφέρῃ εἰς τὰ ἔργα του πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ ὀρθὸν ἔχουν διδάξει οἱ παλαιοὶ πατέρες, οἱ δὲ μετέπειτα θεολόγοι παρετήρουν ὅτι πράγματι οὗτος ἀνεκεφαλαιῶνε τὰ λεχθέντα ὑπὸ τῶν παλαιωτέρων, προετίμων οὗτοι νὰ ἀνατρέχουν ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς πηγὰς.

Ὁ Ἰωάννης ὁμῶς δὲν εἶναι ἀντιγραφεὺς οὔτε συλλογεὺς· εἶναι, θὰ ἐλέγομεν, ἀρμολογὸς καὶ ἐναρμονιστὴς τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων. Ἐκλέγει τὰς γνώμας αὐτῶν, τὰς ἀποκαθαίρει, τὰς συγκρίνει, τὰς ἐναρμονίζει καὶ τὰς ἐκθέτει με ἀπαράμιλλον σαφήνειαν καὶ ἀκριβείαν. Ὅταν οἱ μεταγενέστεροι ἀντελήφθησαν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου του, τὸν ἔθεσαν ὡς γνώμονα περὶ τῆς διακρίσεως τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ ἐσφαλμένου. Οὕτω πλέον ὁ Εὐστράτιος Νικαίας χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς «στοιχειωτὴν τοῦ δόγματος»⁶¹ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης διατείνεται ὅτι οὗτος, συγκρινόμενος πρὸς τοὺς τρεῖς μεγάλους ἱεράρχας, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐφάμιλλος ἢ συνάμιλλος αὐτῶν, ἀλλ' ἀκριβὲς ἀπεικόνισμά των. Τροπάριον τῆς πρὸς τιμὴν του ἀκολουθίας λέγει·

«Τί σε ὀνομάσωμεν, ἅγιε;
 Θεολόγον Ἰωάννην ἢ Δαβὶδ τὸν μελωδόν;
 Ἰωάννη γλυκορρήμον, φαινότιτε ὑστῆρ,
 ὁ τῆ αἴγλη τῆς Τριάδος ἐλλαμοθεῖς τὸ ὀπτικόν.

60. Ἐπί παραδείγματι εἰς παραγρ. 37 χρησιμοποιεῖ κριτικὴν τῆς ἔκδοσιν 36 μετὰ τὴν ἐνδειξιν «ὡς καὶ τινι πεφύλοσσηται πρό ἡμῶν».

61. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη*, σ. 70.

Επισέδους εἰς τὸν γνόφον τὸν τοῦ Πνεύματος,
 τοῦ θεοῦ ἐμυήθης τὰ ἀπόρρητα.
 Λαμπαδοῦχον φασφόρον, εὐκλεῆ ὑφηγητήν;
 Λειτουργὸν ἢ θεωρὸν τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ»⁶²

Ἡ Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου πίστεως κατέστη ἔκτοτε ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὠρίζε τὴν μέθοδον καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν δογματικῶν ἐγχειριδίων, καὶ δὴ ὄχι μόνον τῶν ὀρθοδόξων.

Πράγματι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Σταυροφοριῶν τὸ ἔργον τοῦτο ἔγινε γνωστὸν καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν, ὀλόκληρον μὲν περὶ τὸ 1150 ὑπὸ τοῦ Βουργουνδίου Πιζάνου, κατὰ τμήματα δὲ ὑπὸ πολλῶν ἐνωρίτερον, οὕτω δὲ ἠδυνήθη νὰ ἐπηρεάσῃ σημαντικῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτος, ὅστις ἐχρησιμοποίησε τοῦτο ἀφοσίως, ἠκολούθησε τὴν δομὴν αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον του *Summa theologiae*. Ὁ πάπας Λέων ΙΓ' ἀνεκήρυξεν αὐτὸν διδάσκαλον τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἁγίου.

Ἡ εὐρύτης τῆς ἀπληξήσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, καὶ δὴ πολὺ ἔνωρίς, δεικνύεται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν μεταφράσεων αὐτῶν εἰς τὰς ἀρχαίας ἀνατολικὰς γλώσσας· συριακὴν, γεωργιανὴν, ἀρμενικὴν, ἀραβικὴν καὶ ἄλλας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εἰσαγωγικά

- A. KALLIS, «Handapparat zum Johannes Damaskenos-Studium», *Ostkirchl. Studien*, 16(1967), 200–213.
- M. GIERARD, *Clavis Patrum Graecorum* III, Turnhout 1979, ἄρ. 8040–8127.
 ἸΩΑΝΝΟΥ ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΙΩΝ, *Βίος Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ*, PG 94,429–490.
- ΑΝΩΝΥΜΟΥ, Ἔτερος Βίος, Α. ΠΑΠΑΛΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΥΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ.* Σταχυολογία 4 (1897), 271–302. 303–350.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Πανηγυρικός*, PG 140, 812–885.
- ΜΙΧΑΗΛ ΜΟΝΑΧΟΣ, *ἀραβικός Βίος*, C. ΒΑΣΧΑ, *Hagiisa* 1912, μετὰ ἀγγλικῆς μεταφράσεως
 Μετάφρασις γερμανικῆ G. GRAF, *Katholik* 2 (1913), 164–190. 320–331.
- M. CORDILLO, «Damasceñica», *Or. Christiana* 8(1928), 45–104. Ἔτερος βίος ἐλλ.
- S. VAILLÉ, «Date de la mort de saint Jean Damascène», *Échos d'Orient*, 9 (1906), 28–30.
 Ἔτος θανάτου.
- C. BERTANI, *Vita di San Giovanni Damasceno*, Monza 1899.

Γενικά ἔργα

- M. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΝΙ, *Περὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ*, Ἀθήναι 1837.
- ΚΩΝΣΤ. ΣΤΡΑΤΟΥΛΗΣ, «Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός ὡς φιλόσοφος καὶ θεολόγος», *Εἰσαγ.* *Κήρυξ*, 9(1863), ἄρ. 4ἑξ.
- F. H. J. GRUNDLEHNER, *Joh. Damascenus*, Utrecht 1876.

- J. LANGEN, *Joh. von Damaskus*, Gotha 1879.
- F. KATZENBUSCH, «Joh. von Damaskus», *Realenz. für prot. Theol. und Kirche* 9 (Leipzig 1901³), 286–300.
- A. CAREVSKIJ, *Sv. Joan Damaskin kak pravoslavnij bogoslov i cerkovnyj christianskij ped-nopevec*, Kasan 1901.
- K. BORNHÄUSER, *Die Vergottungslehre des Athanasius und des Johannes Damascenus*, Gütersloh 1903.
- K. I. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, *Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός*, Ἀθήναι 1903.
- V. ERMOM, *Saint Jean Damascène*, Paris 1904.
- D. AINSLEE, *John of Damaskus*, London 1906⁴.
- K. BURKHARD, «Joh. von Damaskus' Auszüge aus Nemesius», *Wiener Eranos*, (1909), 89–101.
- J. BILZ, *Die Trinitätslehre des hl. Johannes von Damaskus*, Paderborn 1909.
- ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, Ἱεροσόλειμα 1910, 278–297.
- ΙΩ. ΦΩΚΥΛΑΙΗΣ, «Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», *Νέα Σιών* 10(1910), 189–204.
- PANTELLIMON HIEROMONACH, «Die Anthropologie nach den Schriften des hl. Joh. Damascenus», *Bogosl. Vestnik* 1914, 468–495.
- ST TYSZKIEWICZ, «Der hl. Joh. von Damaskus und die russische antirömische Polemik», *Zeit. für Kath. Theol.* 43(1919), 78–104.
- ΙΩ. ΦΩΚΥΛΑΙΗΣ, «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός καὶ Κοσμάς ὁ κατὰ πνεῦμα ἀδελφός αὐτοῦ», *Ἐκκλ. Φάρος* 21(1922), 357–440. Τὸ αὐτό, *Ἐρὰ Λαύρα Σάββα τοῦ ἡγιασμένου*, Ἀλεξάνδρεια, 1927, 285–369.
- J. GRAF, *Die Psychologie des Joh. Damascenus*, 1923.
- M. JUGIE, «Saint Jean Damascène», *Dict. Théol. Cath.* 8(1924), 693–751.
- V. A. MITSHELL, *The mariology of S. John Damascene*, Kirkwood 1930.
- O. LOTZIN, «La psychologie de l'acte humain chez S. Jean Damascène et les théologiens du XIIIe s. occidentals», *Rev. Thomiste* 36(1931), 631–661.
- D. FECIORU, *Viata sf. Joan Damascin*, μεθ' ἑλληνικῆς περὶ ἠρώσεως, Bucuresti 1935.
- C. CHEVALIER, *La mariologie de S. Jean Damascène*, Rome 1936.
- H. MENGES, *Die Bilderlehre des hl. Johannes von Damascus*, Münster 1938.
- G. BONFIGLIOLI, «Lo stato primitivo e il peccato originale in San Giovanni Damasceno», *Scuola Cattolica* 67(1939), 423–450.— «La giustizia originale in San Giovanni Damasceno», *Scuola Cattolica* 67(1939), 554–573.
- ΙΩ. ΚΑΡΜΙΡΗΖ, *Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ*, ἀνάπτυκον, Ἀθήναι 1940.
- M. FRANCESCONI, *La dottrina del Damasceno sulla predestinazione*, Roma 1945.
- P. N. AKINIAN, «Joh. von Damascus in der armenischen Literatur», *Handes Amsoreah* 61(1947), 216ε.ε.
- G. HOFMANN, «Joh. Damascenos, Rom und Byzanz 1054–1500», *Orient. Chr. Per.* 16(1950), 177–190.
- R. P. BLAKE, «Deux lacunes comblées dans la Passio XX monachorum Sabaitarum», *An. Boll.* 68(1950), 27–43.
- A. LAILY, *L'influence liturgique et musicale de S. Jean de Damas*, Harissa 1950.
- J. NASRALLAH, *S. Jean de Damas*, Harissa 1950.
- J. M. HOECK, «Stand und Aufgaben der Damascenos-Forschung», *Orient. Chr. Per.* 17(1951), 5–60.
- J. GROSS, «Hat Joh. von Damascus die Erbsünde gelehrt?», *Zeit. für Rel. und Geistesg.* 1953, 118–135.
- L. FERRONI, «La dottrina della Vergina Nuova Eva secondo S. Giovanni Damasceno», *Ma-nianum* 17(1955), 1–36.

- J. J. MEANY, «*The image of God in man according to the doctrine of St. John Damascene*», Manila 1954.
- B. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», *Ὁρθοδοξία* 31(1956), 331–341, 497–504, 32(1957), 67–76, 485–494.– «Μυστήριον in the sacramental teaching of John of Damascus», *Studia Patrist. II* (Berlin 1957), 167–174.– «Περὶ τῆς Θεοτόκου διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ», *Εὐχαριστήριον εἰς Ἀ' Ἀλιβιζῆτον*. Ἀθήναι 1958, 570–578.
- A. TH. KHURY, «Jean Damascène et l' Islam», *Proche Or. Chréti.* 1957, 44–63. *Les théologiens byzantins et l' Islam*. Louvain, Paris, 1969², 49–65.
- ΑΙΜ. ΤΣΙΡΙΑΝΑΝΗΣ, «Ἡ συμβολὴ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Θεολογίας», *Ἀκτῖνες* 21(1958), 441–448.
- S. LAVRENTIEV, *Sv. Joann Damaskin Kak pobornik ikonopoditanija*, Moskva 1958.
- Γ. ΜΑΥΡΙΚΗΣ, «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», *Νέα Σιών* 53(1958), 131έξ. 54(1959), 43–51.
- H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byz. Reich*, München 1959, 476–486.
- K. ROZIMOND, *La christologie de S. Jean Damascène*, Eital 1959.
- J. M. ΗΩΨΚ, «Joh. von Damaskus», *Lex. Theol. u. Kirche* 5(1960), 1023–1026.
- A. ABEL, «La polemique damascénienne et son influence sur les origines», *L' élaboration de l' Islam*. Paris 1961, 61–85.
- A. ΚΙΡΟΥΕΥ, *Sv. Joann Damaskin i ego hugoslovskie vozzrenija po sočineniju* Leningrad 1961.
- L. SWENEY, «John Damascene and divine infinity», *New Scholasticism* 35(1961), 76–106. «John Damascene's infinite sea of essence», *Studia Patrist.* 6(1962), 248–263.
- C. VOICU, «La mère de Dieu dans la théologie de Saint Jean Damascène», *Mitrop. Oltén.* 14(1962), 165–184.
- A. KALLIS, *Der menschliche Wille in seinem Grund und Ausdruck nach der Lehre des Joh. Damaskenos*, Münster 1965.
- J.-M. SAUGET, *Bibliotheca Sanctorum* 6(1965), 451–455.
- ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», *Θρησκ. Ἠθ. Ἐγκυκλ.* 6(1965), 1218–1231.
- LUISE-MARIE ANTONIOTTI, «La volonté divine antécédente et conséquente selon Saint Jean Damascène et Saint Thomas d' Aquin», *Rev. Thomiste* 73(1965), 52–77.
- ΑΙΜ. ΤΣΙΡΙΑΝΑΝΗΣ, «Ἡ περὶ Ἐκκλησίας καὶ μυστηρίου διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ», *Θεολογία* 39(1966), 50–88, 226–243.– «The anthropology of Saint John of Damascus», *Θεολογία* 38(1967), 533–548.
- N. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, «Φιλοσοφία καὶ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ», *Ἐπετηρίς Θεολ. Σχολῆς Θεσσ.* 14(1969), 251–324.
- J. GRÉGOIRE, «La relation éternelle de l' Esprit au Fils d' après les écrits de Jean de Damas», *Rev. Hist. Ecclés.* 64(1969), 713–755.
- D. J. SAIAS, *Encounter and refutation. John of Damascus' attitude towards the Muslims and his evaluation of Islam*, Hartford Conn. 1969.– *John of Damascus on Islam. The heresy of Ishmaelites*, Leiden 1972.
- M. O' ROURKE BOYLE, «Christ the Eikon in the Apologies for the holy images of John of Damascus», *Gr. Orth. Theol. Rev.* 15(1970), 175–186.
- C. ΓΗΘΟΥΡΗΣΚΟΥ, «Ἡ διδασκαλία τῆς ὑποστατικῆς ἐνώσεως κατὰ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν», *Orthodoxia Bucur.* 23(1971), 181–193.
- B. SCHULTZE, «Das Beten Jesu nach Johannes von Damaskus», *Wegzeichen*, Festgabe Herm. M. Biedermann, Würzburg 1971, 101–130.– «Byzantinisch-patristische Ostchristliche Anthropologie. Photius und Johannes von Damaskus», *Or. Chr. Period.* 38(1972), 172–194.
- A. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Ἔσθεις τινές τῆς περὶ κακοῦ, θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ», *Θεολογία* 43(1972), 57–90.

- B. STUDER, «S. Jean Damascène», *Dict. Spirit.* 8(1972), 452-466.
- N. C. BUZESCU, «Hristologia sf. Ioan Damaschin», *Studii Teologice* 27(1975), 687-700.
- N. CHITESCU, «The Christology of St. John of Damascus», *Ἐκκλ. Φάρος* 58(1976), 302-356.- «A doua persoana a sf. Treinni in doctrina sf. Ioan Damaschin», *Ortodoxia Bucur.* 28(1976), 305-348.
- TH. NIKOLAU, Die Ikonenverehrung als Beispiel ostkirchlicher Theologie und Frömmigkeit nach Johannes von Damaskos», *Ostkirchl. Studien* 25(1976), 138-165.
- ΧΡ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΙΔΗΣ, *Ἡ χριστολογικὴ διδασκαλία τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ* Ἀθῆναι 1976.
- JOHN ROMANIDES, «The christological teaching of St. John of Damascus», *Ἐκκλ. Φάρος* 58(1976), 232-269.
- B. SCHULTZE, «Joh. von Damaskus, Joh. Chrysostomus, Eusebius von Caesarea über Bekenntnis und Fall des Petrus», *Orient. Chr. Period.* 42(1976), 37-75.
- M. VOUTILAINEN, «Funtematon Johannes Damaskolainen», (Ο ἄγνωστος Ἰωάννης Δαμασκηνός), *Ortodoksia* 25(Elsinki, 1976), 115-127.
- A. SICLARI, «Il pensiero filosofico di Giovanni di Damasco nella critica», *Aevum* 51(1977), 348-383.- *Giovanni di Damasco, la funzione della Dialectica*. Perugia 1978.- «La dialectica di Giovanni di Damasco e la Summa logicae di Guglielmo di Occam», *Sprache und Erkenntnis im Mittelalter I*. Berlin 1981, 476-487.
- C. N. TSIRPANLIS, «The problem of free will and evil in John of Damascus», *Ἐκκλ. Φάρος* 59(1977), 266-287.
- M. VOLTAINEN, «Rote et limites d' une conception juridique du salut chez Jean Damascène», *Rev. Sc. Phil. Theol.* 62(1978), 189-209.
- D. PINTEA, «Invatatura Sf. Ioan Damaschin despre Maica Domnului», *Ortodoxia Bucur.* 32(1980), 501-520.
- V. JONITA, «Sfintul Ioan Damaschinul, aparator al cultului sfintelor icoane», *Studii Teol.* 32(1980), 581-589.
- T. IUIZZI, «Una teoria del simbolismo nella polemica anti- iconoclastica di Giovanni Damasceno», *Annali della Facoltà Lettere Cagliari* 24(1981), 31-71.
- V. FAZZO, «Rifiuto delle icone e difesa cristologica nei discorsi di Giovanni Damasceno», *Vet. Christianorum* 20(1983), 25-45.
- A. KALLIS, «Johannes von Damaskus», *Gestalten der Kirchengeschichte 2, Alte Kirche 2*, Stuttgart 1984, 289-300.
- M. F. HIMMERICH, *Deification in John of Damascus*, Marquette Univ. 1985.

Συγγράμματα

- Πάλαινη ἐκδόσεις. Cave, Βολωνία 1546. Hopper, Βασιλεία 1548. Lequien, 1-2, Paris 1712, Βενετία 1748.
- PG 94-96(=Lequien).
- J. M. HOECK, «Stand und Aufgaben der Damaskenos-Forschung», *Orient. Chr. Per.* 17(1951), 5-60.
- B. STUDER, *Die theologische Arbeitsweise des Joh von Damaskus*, Eital 1956.
- Patristische Texte und studien. Die Schriften des Johannes von Damaskos. Νέα ἐκδοσις. B. Kotter, Berlin. Βλ. ἐπιμέρους.

Περὶ παλαιῶν μεταφράσεων

- J. DE GHELLINCK, «Les citations» de Jean Damascène chez Gaudulphe de Bologne et Pierre

- Lombard», *Bulletin de Littérature Ecclésiastique*. 1910, 278–285. – «L'entrée de Jean de Damas dans le monde littéraire occidental», *Byz. Zeit.* 21(1912), 448–457.
- E. HACEDEZ, «La diffusion de la Translatio Lincolniensis du De orthodoxa fide de St. Jean Damascène», *Le Musée Belge* 17(1913), 109–123.
- P. MINGES, «Zum Gebrauch der Schrift De fide Orthodoxa des Joh. Damascenus in der Scholastik», *Theol. Quaest.* 96(1914), 225–247.
- J. DE GHELLINK, *Le mouvement théologique*. 1948², 374–415.
- E. M. BUYTAERT, «Damascenus Latinus», *Franciscan Studies* 13(1953), 37–70. – «Another copy of Cerbanus' version of John Damascene», *Anton.* 40(1965), 303–310.
- C. VANSTEECKISTE, «Le versioni latine del De fide orthodoxa», *Aug.* 45(1958), 91–98.
- P. CLASSEN, «Der verkannte Johannes Damascenus», *Byz. Zeit.* 52(1959), 297–303.
- ΚΕΕΤΛΕ ROZEMOND, «Kurbsky's translation of the works of Saint John of Damaskus», *Studia Patr.* 9(1966), 588–593.
- MÉRIDEL HOLLAND, «Robert Grosseteste's translations of John of Damascus», *Bull. Libr. Record* 11(1983), 138–154.
- IRENA BACKUS, «John of Damascus, De fide orthodoxa: Translations by Burgundio, Grosseteste and Levèvre d'Étaples», *Journ. Warburg and Courtauld Institutes* 49(1986), 211–217.

Δογματικά κείμενα. Πηγή Γνώσεως

PG 94, 521–676. Κεφάλαια φιλοσοφικά.

B. KOTTER, *Die Uebersetzung der Pege Gnoeses des hl. Joh. von Damaskos*, Ettal 1959.

G. RICHTER, *Die Dialektik des Johannes von Damaskos*, Ettal 1964.

B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos I*, Berlin 1969, 51–146. Φιλοσοφικά Κεφάλαια. Αὐτόθι 149–173, ἀποσπάσματα.

O. A. COLLIGAN, *St. John Damascene. Dialectica. version of Robert Grosseteste*, New York, Louvain, Paderborn, 1953.

A. VAN ROEY, «La lettre apologétique d'Élie à Léon», *Muséon* 57(1944), 1–52.

M. ΡΑΡΗΛΙΑ, *Joane Damaskeli. Dialektika*, Tbilissi, 1976, γεωργιανή μετάφρασις.

E. ΝΕΙΝΙΣ, *Die Dialektik des Johannes von Damaskus in Kirchen Slavischer Uebersetzung*, Wiesbaden 1969.

PG 94, 677–780. Περὶ αἱρέσεων.

B. KOTTER, *Die Schriften des Joh. von Damaskos IV*, Berlin 1981, Περὶ αἱρέσεων.

A. ABEL, «Le chapitre CI du livre des hérésies de Jean Damascène: son inauthenticité», *Studia Islamica* 19(1963), 5–25.

N. Q. KING, «S. Joannis Damasceni De haeresibus cap. CI and Islam», *Studia Patristica* 8(1966), 76–81.

PG 94, 789–1228. Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως.

B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos II*, Berlin 1973, Ἐκθεσις ἀκριβῆς.

J. DE GUILBERT, «Une source de Saint Jean Damascène De fide Orthodoxa», *Rech. Sc. Relig.* 3(1912), 356–368.

Θ. ΖΗΣΗΣ, Κ. ΦΡΑΝΤΖΩΛΑΣ, Ἰωάννου Διμασκηνοῦ Ἔργα δογματικά Α, Ἐκδοσις ἀκριβῆς ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 1976, κείμενον μετὰ μεταφράσεως.

N. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, Ἰωάννου Διμασκηνοῦ, Ἐκδοσις Ὀρθοδόξου πίστεως, Θεσσαλονίκη 1976, κείμενον μετὰ μεταφράσεως.

M. BUYTAERT, *Saint John Damascene, De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus*, New York, Louvain, Paderborn, 1955.

L. SADNIK, *Des hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως in der Uebersetzung des Exarchos Johannes*, I, Wiesbaden 1967. II, Freiburg 1981.

Λοιπὰ δογματικά

PG 94, 1421–1432. Λίβελλος ὀρθοῦ φρονήματος.

PG 95, 100–112, Εἰσαγωγή δογμάτων στοιχειώδης.

B. KOTTEK, *Die Schriften des Johannes von Damaskos I*, Berlin 1969, 20–26, Εἰσαγωγή δογμάτων στοιχειώδης.

PG 95, 417–438, Ἐκθέσεις καὶ δηλώσεις πίστεως, λατινιστὶ ἐξ ἀραβικῆς.

PG 95, 248–277, Περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων.

Δογματικά ψευδεπίγραφα καὶ ἀμφιβαλλόμενα κείμενα

PG 95, 9–17, 284–304, 388–396, 405–412, Περὶ ἁγίας Τριάδος. Περὶ ἐξομολογήσεως (τοῦ Συμεῶν Νέου Θεολόγου), Περὶ ἀζύμων, Περὶ ἀχράντου σώματος.

M. GORDILLO, *Damascenica*, I Vita Marciana, II Libellus Orthodoxiae, *Oriental. Chr.* 8, 2, Roma (1926), 82–92, Λίβελλος Ὀρθοδοξίας.

PG 95, 225–228, 228–229, 229–236, 244–248, Ἀποσπάσματα Περὶ φύσεως, Περὶ θεολογίας. Περὶ μερῶν ψυχῆς, Περὶ φύσεως ἀνθρώπου.

PG 77, 1120–1175, Περὶ Τριάδος, ὑπὸ τὸ ὄνομα Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, πιθανῶς τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.

K. KRUMBACHLER, «Studien zu den Legenden des hl. Theodosios», *Sitzungsb. Bayer. Akad.*, München 1893, 220–379, Περὶ γενέσεως ἀνθρώπου.

Ἀντιρρητικά

PG 95, 188–224, Κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Νεστοριανῶν.

F. DIEKAMP, «Eine ungedruckte Abhandlung des hl. Johannes von Damaskus gegen die Nestorianer», *Theol. Quart.* 83(1901), 555–595, Περὶ πίστεως Κατὰ Νεστοριανῶν.

PG 95, 112–125, Περὶ συνθέτου φύσεως κατὰ Ἀκεφάλων.

PG 94, 1436–1501, Κατὰ Ἰακωβιτῶν.

F. DIEKAMP, ὡς ἄνω, *Theol. Quart.* 83(1901), 595–599, Κατὰ Ἰακωβιτῶν προσθήκαι.

PG 95, 21–61, Περὶ τοῦ τρισαγίου ὕμνου.

PG 95, 128–185, Περὶ τῶν ἐν τῷ Χριστῷ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν.

Περὶ εἰκόνων

PG 94, 1232–1420.

B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos III*, Berlin 1975.

ΕΠΕ, *Ἔργα Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ*, 3, Θεσσαλονίκη 1990.

A.–M. ARNALDEZ, *Les trois discours de Saint Jean Damascène sur les images*, Paris 1962.

F. VANDER MELER, G. M. J. BARTHELINK, *De derde verhandelink tegen hem die heilige ikonen smuden*, Utrecht 1968.

V. FAZZO, «Rifuto delle icone e difesa cristologica nei discorsi di Giovanni Damasceno», *Vetera Christ.* 20(1983), 25–45.– *Giovanni Damasceno. Difesa delle immagini sacre. Discorsi apologetici contro loro che calunniano le sante immagini*, Roma 1983. Μετάφρασις, εἰσαγωγή, σχόλια.

PG 95, 309–344, 345–388, 96, 1348–1361. Λόγος ἀποδεικτικὸς Περὶ εἰκόνων κατὰ Κωνσταντίνου Καβαλιανου, ἐπιστολὴ πρὸς Θεόφιλον αὐτοκράτορα, Κατὰ εἰκονοκλαστῶν.

A. QUACQUARELLI, «La parola e l'immagine nei discorsi di Giovanni Damasceno contro gli Iconoclasti», *Bessarione* 5(1986), 5–22.

Ἀπολογητικά

PG 94, 1505–1584, Διάλογος κατὰ Μανιχαίων.

PG 96,1320–1346, Διάλεξις Ἰωάννου ὀρθοδόξου πρὸς Μανιχαῖον (ἴσως τοῦ Καισαρέως).
 PG 96,1336–1348, Διάλεξις Χριστιανοῦ καὶ Σαρακηνοῦ. PG 94,1585–1596, τὸ αὐτὸ λατινιστί.
 PG 94,1595–1597, Διάλογος πρὸς Σαρακηνοὺς ἀπὸ φωνῆς Ἰωάννου.

Ἠθικά. Ἱερὰ Παράλληλα

PG 86/1, 2017–2100. 95,1040–1588. 96,9–442. 96,441–544.
 I. B. PITRA, *Analecta sacra spicilegio solesmensi parata* II, 1884, 304–310 (ἀπόσπασμα).
 F. LOUFS, *Studien über die Johannes von Damaskos zugeschriebenen Parallelen*, Halle 1892.
 K. HOLL, *Die Sacra Parallela des Joh. Damascenus*, Leipzig 1896. – *Fragmente vornikänischer Kirchenväter aus den Sacra Parallela herausgegeben*, Leipzig 1899.
 A. BIRNHARD, «Zu den Sacra Parallela des Joh. Damascenus und dem Florilegium des Maximus», *Byz. Zeit.* 10(1901), 394–415.
 S. HAIDACHER, «Chrysostomos-Fragmente im Maximus-Florilegium and in den Sacra Parallela», *Byz. Zeit.* 16(1907), 168–201.
 M. RICHARD, «Les Parallela de Saint Jean Damascène», *Actes du XIIe Congr. Intern. Byz.* (1961), 485–489. – «Florilèges Damascéniens», *Dict. spirit.* 5(1964), 476–486.
 F. PETIT, *Philon d'Alexandrie Quaestiones in Genesim et Exodum. Fragmenta graeca*, Paris 1978 (ἀποσπάσματα ἀπὸ Δαμασκηνόν).
 O. WAHL, *Die Prophetenzitate der Sacra Parallela in ihrem Verhältnis zur Septuaginta – Textüberlieferung*, München 1965. – *Der Strach-Text der Sacra Parallela*, Würzburg 1974.

Ἄλλα ἠθικά κείμενα

PG 95,64–77, 80–84, 85–97. Περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν, Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς πονηρίας δογματῶν. Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν.

Ὁμιλίες

Εἰς τὸ Γένεσιον τῆς Θεοτόκου α', PG 96, 661–680, β' PG 96, 680–697.
 Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, PG 96, 700–721, 721–753, 753–761.
 C. CHEVALIER, *Greg.* 1937, 361–388 (ὁμιλίες εἰς Μαρίαν).
 P. VOULEG, *Jean Damascène. Homélie sur la naissance et la dormition*, Sources Chrét., 80, Paris 1961.
 ΑΘ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἡ Θεοτόκος, τέσσαρες θεολογικαὶ ὁμιλίαι*, Ἀθήναι 1970, κείμενον μετὰ μεταφράσεως καὶ εἰσαγωγῆς.
 M. SPINELLI, *Giovanni Damasceno Omelie cristologiche e mariane*, Roma 1980.
 Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν, α' PG 96, 545–576, β', PG 96, 848–852.
 Εἰς τὴν σκυῆν, PG 96, 576–588.
 Εἰς τὸ μέγα Σάββατον, PG 96, 601–644.
 Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν α' λατινιστί ἀπὸ ἀραβικόν, PG 96, 643–648, β' PG 96, 648–661, γ' PG 96, 852.
 Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν, Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Νέος Ποιμὴν* 3(1921), 23–52.
 Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν, Ν. CAMARDA, *Epigrafi ed opuscoli ellenici inediti*, 1873, 98–134.
 Εἰς τὸν Σαυρόν, Εἰς τὰ Θεοφάνια, Εἰς τὴν Πεντηκοστήν, Εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα, Εἰς τὴν Ἀνάληψιν, PG 96,589–601, 825–832, 832–840, 840–844, 844–848.
 B. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, 5. Opera Homiletica et Hagiographica, Berlin 1988.

Ἑρμηνευτικά

PG 95,441–1033, υπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου.

Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, «Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ Λόγοι ἀνέκδοτοι εἰς τὴν Ἑξαήμερον», *Ἐκκλ. Φάρος* 13(1914), 53–69 καὶ 119–149.

PG 96,1408–1413, ἀποσπάσματα ἑρμηνείας εἰς Ματθαῖον.

Ἄγιολογικά

Ἐγκώμιον εἰς Χρυσόστομον, PG 96,761–781. *Acta Sanctorum*, Σεπτ. 4, 700–709.

Ἐγκώμιον εἰς ἁγ. Βαρβάρην, PG 96, 781–813.

Ε. ΚΛΟΣΤΕΡΜΑΝΝ, Ε. ΣΤΕΦΕΚΚΙ, *Die Apologie der hl. Katharina*, Schriften der Königsberger Gelehrten Ges. 1, 2, Berlin 1924. Μαρτύριον ἁγ. Αἰκατερίνης.

Ἐπόμνημα εἰς ἅγιον Ἀρτέμιον, PG 96, 1252–1320. *Acta Sanctorum*, Ὀκτ. 8, 856–884.

Βίος Πέτρου Καπιτωλίας, εἰς γεωργιανὴν, Κ. Kekelidze, *Christianskij Vostok* 4(1917), 1–69. *Etudebi jveli K'hartuli literaturis istoridan* 7(1961), 194–223.

Βίος Ἰωάννου Καλυβίτου, PG 114, 568–582.

Μαρτύριον Ἐξήκοντα Ἱεροσολυμιτῶν, Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Palestinskij Sbornik* 12,1 Petersburg (1892), 1–7.

Θαῖμα Μιχαήλ ἐν Χώνους, F. ΔΙΕΚΑΜΠ, *Röm Quartal* 17(1903), 371–382. Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, *Ἐκκλ. Φάρος* 13(1914), 153έε.

Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ

J. P. BOISSONADE, *Anecdota Graeca* 4, Paris 1832.

PG 96,859–1240 (Boissonade).

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, Ἀθήναι 1884.

G. R. WOODWARD, H. MATTINGLY, London 1914. G. R. WOODWARD, H. MATTINGLY, D. M. LANG, London 1967, κείμενον καὶ μετάφρασις.

D. M. LANG, *The Balavariani*, London 1966.

ΑΥΓ. ΚΑΝΤΙΒΙΤΗΣ, *Ὁ πολέμιος μαργαρίτης*, Ἀθήναι 1958, νεοελληνικὴ μετάφρασις.

I. V. AB LAIDZE, *Balavarianis K'artuli vedak'ciebi*, Tbilisi 1957, βραχεία καὶ ἐκτενῆς γεωργιανὴ παραλλαγή.

D. GIMARET, *Kitab Bilawhar wa Budasf*, Beyrouth 1972, ἀραβικὴ παραλλαγή.

H. PERI, *Der Religionsdisput der Barlaam-Legende, ein Motiv abendländischer Dichtung*, Salamanca 1959, 132–149, λατινικὴ μετάφρασις. – «La plus ancienne traduction du roman grec de Barlaam et Ioasaphat et son auteur», *Studi mediolatini e volgari di Pisa*, 6–7. Bologna 1959, 169–189, ὁμοίως.

MESROP TER MOWSUSEAN, *Historia spiritalis vitae Ioasaph regis Indorum filii*, Vagharshapat 1898, 1–123, ἄρμενικὴ παραλλαγή.

E. A. WALLIS BUDGE, *Barlaam and Yewasef, being the Ethiopic version of Christianised recension of the Buddhist legend of the Buddha and the Bodhisattva*, Cambridge 1923, αἰθιοπικὴ παραλλαγή.

ΜΑΚΑΡΙΟΥ, Νοέμβριος, στ. 2704–2891, παλαιοσλαβικὴ παραλλαγή.

H. ZOTENBERG, «Notice sur le texte et les versions orientales du livre de Barlaam et Ioasaphat», *Notices et extrait des Ms. de la Bibliothèque Nationale* 28,1(1887), 1–166.

F. C. CONYBEARE, «The Barlaam and the Ioasaphat Legend in the ancient Georgian and Armenian literature», *Transactions of the Folk-lore Society* 7(1896), 101–142.

F. KUHN, «Barlaam and Ioasaph, eine bibliographisch-literargeschichtliche Studie», *Abhandl. Bayr. Akad. Wiss.* 20(1897), 1–88.

J. VANDEN GHEYN, «Barlaam», *Dict. Théol. Cath.* 2(1905), 410–416.

- P. PEETERS, «La première traduction latine de Barlaam et Joasaph et son original grec», *An. Boll.* 49(1931), 276–302.
- G. BARDY, «Barlaam», *Dict. Hist. Géogr. Eccl.* 6(1932), 813–815.
- J. SONET, *La roman de Barlaam et Joasaph*, Louvain, Namur, 1949, λατινική και γαλλική χειρόγραφος παράδοσις.
- H. BACHF, «Barlaam», *Reallex. Antike u. Christ.* 1(1950), 1193–1200.
- F. DÖGLER, *Der griechischen Barlaam-Roman, Ein Werk des Johannes von Damaskos*, Ettal 1953.
- D. M. LANG, «St. Euthymius the Georgian and the Barlaam and Joasaph Romance», *Bulletin of the School of Orient. Studies* 17(1955), 306–325.
- I. NUCUBIDGE, *Περὶ τῆς συστάσεως τῆς ἑλληνικῆς μυθιστορίας Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ* (ρωσιστί), Τιφλίς 1956. 1977².
- G. GARITTE, *Atti di convegno Volta*, Roma 1957, 431–437. Ἀπάντησις F. Dögler, αὐτόθι 442–444.
- P. DEVOS, «Les origines du Barlaam et Joasaph grec. A propos de la thèse nouvelle de M. Nucubidge», *An. Boll.* 75(1957), 83–104.
- M. TARCHNISVILI, «Les deux recensions du Barlaam géorgien», *Muséon* 71(1958), 65–86.
- D. GINESTET, *Le roman de Barlaam et Joasaph*, État present de la question, Paris 1960.
- E. CHINTIBIDZE, «Ewktime Antoneli, der Verfasser der griechischen Version von Barlaam und Joasaph», *Wiss. Zeit. Univ. Jena. Gewellsch. u. Sprachw. Reihe* 26(1977), 29–41.
- D. H. MAZILU, *Varlaam si Ioasaf. Istoria unei carti*, Bucarest 1981.
- P. CHIESA, «Ambiente e traduzioni nella prima redazione latina della leggenda di Barlaam e Joasaph», *Studi medievali III s.* 24(1983), 521–544.
- R. GRÉGOIRE, «La légende de Barlaam et Ioasaf: une apologie du monachisme au VIIIes.», *Monachisme d'Or. et d'Occid., Sémanque* 1984, 19–51.
- Barlaam and Ioasaph, A Middle English Life of Buddha*. Edited by J. C. HIRSHL, Oxford. Univ. Press 1986.

Ποικίλα

- Πασχάλιος Κανών, PG 95,239–240. F. RÖHL, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin 1897, 168–169.
- Διάφορα ἀποσπάσματα, PG 94,1600–1604. Περὶ δρακόντων, καὶ στριγγῶν, 95, 225–245. Εὐχαὶ τρεῖς, PG 96, 816–817.

Γ' ΛΟΙΠΟΙ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΤΑΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Θὰ ἐξετάσωμεν ἐδῶ ὄλους τοὺς ἄλλους εἰκονοφίλους συγγραφεῖς τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας φάσεως τῆς εἰκονομαχικῆς ἐριδος, πλὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ Α' ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΒΙΟΣ

Ἐπῆρξεν ὁ πρῶτος καὶ μάλιστα ἀποτελεσματικὸς πολέμιος τῆς εἰκονομαχικῆς αἵρέσεως εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐμφάνισεως αὐτῆς, ἂν καὶ ἔπεσε κατὰ τὴν μάχην.

Νομίζω ὅτι κατὰ τὰ γνωστὰ στοιχεῖα περὶ τῆς σταδιοδρομίας του ἀρμόζει νὰ τοποθετήσωμεν τὴν γέννησίν του περὶ τὸ 650, ἂν καὶ αἱ περὶ τῆς πολὺ προχωρημένης κατὰ τὸν θάνατον ἡλικίας του πληροφορίαι ὀδηγοῦν εἰς προγενεστέραν τοποθέτησιν, τὴν ὁποίαν δέχονται πολλοί¹. Ὁ πατὴρ του Πατρίκιος, ἀνήκων εἰς οἰκογένειαν συγγενῆ πρὸς τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου, ἐνεπλάκη εἰς τὰς δεινὰς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου περιπετείας τοῦ κράτους. Κατὰ τὰς ἀνωμαλίας, αἱ ὁποῖαι βραδύτερον ἠκολούθησαν τὴν δολοφονίαν τοῦ Κωνσταντος Β' εἰς τὴν Σικελίαν, ὁ Πατρίκιος φαίνεται ὅτι ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος κατὰ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κωνσταντίνου Δ' τοῦ Παυωνάτου καὶ ὑπὲρ τῶν στασιαστῶν, οἱ ὅποιοι ὑπεστήριζον τὴν ἀνάδειξιν τῶν δύο ἀδελφῶν τούτου εἰς συμβασιλεῖς, διὸ καὶ ἐθανατώθη. Ὁ Γερμανὸς τότε, λόγῳ τῆς ἐντόνου διαμαρτυρίας του διὰ τοῦτο, ἠνυouchίσθη αὐτοκρατορικῇ ἐντολῇ², πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πιθανῶς συνέβη κατὰ τὸ ἐπόμενον ἀπὸ τῆς ἀνόδου τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν ἐξουσίαν ἔτους, τὸ 669, ὅτε ἦτο εἰκοσαέτης.

Ἐἶχεν ἤδη λάβει πλουσίαν μόρφωσιν, τὴν ὁποίαν ἐν συνεχείᾳ ἐπηύξησεν. Χάριν προσκυνήματος καὶ μορφώσεως ἐπεσκέφθη πολὺ ἔνωρις τὰ Ἱεροσόλυμα. Εἰσελθὼν ταχέως εἰς τὸ ἱερατικὸν στάδιον, κατέστη προϊστάμενος τοῦ πολυπληθοῦς κλήρου τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ιδιότητα ἐπαιξεν ἀξιόλογον ρόλον εἰς τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον τοῦ 681, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προῦποθέτει ὅτι μετὰ τὰ πρῶτα βήματά του ἐκέρδισε τὴν ἐκτίμησιν τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἐπὶ πατριαρχείας Κύρου κατέστη μητροπολίτης Κυζίκου, τὸ 705. Ὁ

1. Δεκτὴ ὑπὸ τῶν πλείστων εἶναι ἡ χρονολογία 635 (ἢ 633 ἢ 645).

2. Διὰ τοῦτο εἰς τὰς ζωγραφικὰς παραστάσεις εἰκονίζεται ἀγένειος.

στρατηγός Βαρδάνης, ἀφοῦ κατέλαβε τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον μὲ τὸ ὄνομα Φιλιππικός, ὡς Ἀρμένιος τὴν καταγωγὴν κατέβαλε προσπάθειαν ἀνατροπῆς τῶν ἐναντίον τοῦ Μονοθελητισμοῦ ἀποφάσεων τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου διὰ νέας συνόδου, τὴν ὁποίαν συνεκάλεσε τὸ 712 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Στ'. Μετασχὼν τῆς συνόδου ταύτης ὁ Γερμανός, ἀπεδέχθη τὸν τόμον αὐτῆς εἴτε λόγῳ περιστασιακῆς ἀδυναμίας εἴτε λόγῳ ἀποφασεῶς του νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν συμβιβασμὸν πρὸς ἀποφυγὴν συνεχίσεως τῶν πολιτειακῶν περιπετειῶν. Δισηρεστημένοι ὁμως ἐκ τῆς στάσεως ταύτης οἱ Κυζικηνοὶ ἠρνήθησαν νὰ δεχθοῦν αὐτὸν ἐκ νέου εἰς τὴν πόλιν των. Δὲν ἔπαυσεν ὁμως νὰ διατηρῆ ἀκέραια τὰ χριστολογικὰ αὐτοῦ φρονήματα, τὰ ὁποῖα διεκήρυξεν ἐλευθέρως μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ Φιλιππικοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Β' (713). Εἰς τὴν σύνοδον, ἡ ὁποία συνεκροτήθη τὸν Αὐγούστου τοῦ 715 διὰ νὰ καταδικάσῃ ἐκ νέου τὸν μονοθελητισμὸν, ἐξελέγη πατριάρχης, παρὰ τὴν ἐπιφυλακτικότητά του διὰ τὴν μετάθεσιν ἀπὸ ἄλλης ἔδραν.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνόδου του εἰς τὴν πατριαρχικὴν ἔδραν ἐξεδηλώθη διαφωνία ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ ἦτο ξένη πρὸς τὰς ἐπενεργείας τοῦ τόμου τῆς συνόδου τοῦ 712. Ὁ Γερμανός, ὁ ὁποῖος λόγῳ τῆς μετριοπαθείας του ἐζήτηε εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλωθῆ ἀναλόγως, ἔγραψε πρὸς τοὺς Ἀρμένιους μακρὰν ἐπιστολὴν κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία ἤρρεσεν ὅλως ἰδιαίτερως. Οἱ Ἀρμένιοι ἐκτιμῶντες τὴν καλὴν του θέλησιν ἐορτάζουν τὴν μνήμην του.

Τὸ δεῦτερον μέγα θέμα τῷ ὁποῖον ἀντεμετώπισεν εἶχε θλιβερὰ ἀποτελέσματα διὰ τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας. Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ' τὸ 726 ἀνεκίνησεν ἐπισήμως τὴν εἰκονομαχίαν τῇ ὑποκινήσει ὠρισμένων ἀρχιερέων. Ὁ ἴδιος ὁ Γερμανός θεωρεῖ ὡς κυριώτερον ὑποκινήτην τὸν Κωνσταντῖνον Νικαλαίαν, μετὰ τοῦ ὁποῖου οὗτος συνεζήτησεν, ὡς καὶ μετὰ τοῦ Θωμᾶ Κλαυδίουπόλεως εἰς προκαταρκτικὴν φάσιν. Βεβαίως οἱ δύο αὐτοὶ παρέμειναν ἀμετάπειστοι. Ὁ Γερμανός, καταπολεμῶν τὰς ἐνεργείας τοῦ Λέοντος, εἶπεν ὅτι τὸ θέμα τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν οἰκουμενικῆς συνόδου, «χωρὶς οἰκουμενικῆς συνόδου ἀδύνατον ἦν αὐτῷ καινοτομησαί πίστιν»³.

Ἡ ἀντίδρασις του κατὰ τοῦ Λέοντος τυπικῶς ἀπέτυχε, μὲ ἀποτέλεσμα τελικῶς νὰ ἀναγκασθῇ ν' ἀποθέσῃ ἐπὶ τῆς ἀγίας τραπέζης τοῦ ναοῦ τοῦ παλατίου τὸ ὠμοφόριόν του (730) καὶ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς τὸν πατρικὸν του οἶκον ἐν Πλατανίῳ, ὅπου ἀπεβίωσε μετὰ τριετίαν, τὴν 11 Μαΐου 733 εἰς πολὺ προχωρημένην ἡλικίαν. Ἐτάφη δὲ εἰς τὴν μονὴν τῆς χώρας. Ἡ μνήμη του ἐορτάζεται τὴν 12 Μαΐου. Ὑπὸ τῆς εἰκονοκλαστικῆς Συνόδου Ἱερείας (754) κατακρίνεται πρῶτος μετὰ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς εἰκονοφιλίας, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Κυπρίου, διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ μετὰ 33 ἔτη ὑπὸ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Κατὰ τὰ λεχθέντα εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμένην Σύνοδον⁴ τὰ συγγράμματα τοῦ Γερμανοῦ ἦσαν εὐφήμως γνωστὰ εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην. «Καὶ Γερμανοῦ μὲν τοῦ ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασιν ἀνατεθραμμένου καὶ Σαμουὴλ ἐκ βρέφους τῷ Θεῷ ἀνατεθραμμένῳ καὶ τῶν θαυμασίων πατέρων ἐφαιμύλου, οὗ ταις διαλογαῖς ἐξακολουθεῖν ἀναγκαῖον, διαβεβόηται τὰ συγγράμματα πάση τῇ οἰκουμένῃ». Ἡ τελευταία παρατήρησις ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν πυκνὴν μετάφρασιν τῶν κειμένων του εἰς ἀρχαίας γλώσσας.

Ἐπιστολαὶ

Τρεῖς ἐπιστολαὶ τοῦ Γερμανοῦ, διασωθεῖσαι εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμένης Συνόδου⁵, παρέχουν ἀξιόλογον μαρτυρίαν περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς εἰκονομαχίας καὶ τῆς χριστολογικῆς θεμελιώσεως αὐτῆς. Καὶ αἱ τρεῖς διετηρήθησαν ἐπίσης εἰς λατινικὴν μετάφρασιν, γενομένην ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου. Αἴται εἶναι

Πρὸς Ἰωάννην Σινάδων, τῆς ὁποίας ὑπάρχει καὶ δευτέρα λατινικὴ μετάφρασις,

Πρὸς Κωνσταντῖνον ἐπίσκοπον Νακωλείας, τὸν πρωτεργάτην τῆς εἰκονομαχίας,

Πρὸς τὸν Θωμᾶν ἐπίσκοπον Κλαυδιουπόλεως.

Ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Λέοντα Γ' σώζεται μόνον ἀπόσπασμα⁶, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Γερμανὸς φαίνεται νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἀποτελεῖ πρόβλημα τῆς Ἐκκλησίας ἀλλ' ὄχι τῆς πολιτείας.

Ἄλλη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον Β', ἐν ἀρχῇ τῆς ἐριδος, ἔχει χαθῆ, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐνδεικνύεται ἐπαρκῶς εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ πάπα, ἡ ὁποία σώζεται καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν καὶ εἰς λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου.

Μία Ὁμολογία πίστεως περὶ εἰκόνων παραμένει ἀνέκδοτος⁷.

Λογματικαὶ πραγματεῖαι

Περὶ τῆς ἐπιστολμαίας πραγματείας τοῦ Γερμανοῦ *Πρὸς τοὺς Ἀρμενίους* ἐπὶ τῶν δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεων, γραφείσης ὀλίγον μετὰ τὴν ἄνοδόν του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐγένεν ἤδη λόγος ἀνωτέρω ἐν τῷ βίῳ του. Αὕτη ἐχάθη, ἀλλὰ σώζεται εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασιν, ὁπόθεν ἔχει ἀποδοθῆ νεωστὶ καὶ εἰς τὴν λατινικὴν.

Περὶ αἰρέσεων καὶ συνόδων, εἶναι σύντομος πραγματεία περὶ τῶν ἑξ οἰκουμηνικῶν συνόδων. Ἐν καὶ ὁ Ehrhard ἀρνεῖται τὴν γνησιότητα αὐτῆς,

4. MANSI, 13,356.

5. MANSI, 13,100-105, 12,105, 13, 108-128.

6. PCI 100, 1084-1085.

7. *Cod. Mosqu Mus. Hist.* 265, φφ. 218-219.

αὕτη εἶναι βεβαία· πρέπει δὲ νὰ ἐγράφη ἀμέσως μετὰ τὸ 727, ἐφ' ὅσον εἰς αἰτήν γίνεται λόγος καὶ περὶ εἰκονομαχίας καὶ ἔχει σκοπὸν νὰ δείξῃ ὅτι ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος εἶναι ὁ ἀνώτατος κριτὴς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διαφορῶν.

Τὸ ἔργον *Περὶ τοῦ ὄρου ζωῆς*, ἀνήκον ὅπωςδήποτε εἰς τὸν Γερμανόν, ἂν καὶ περιλαμβάνεται ἐπίσης εἰς τὰ Ἀμφιλόχεια τοῦ Φωτίου, εἶναι διάλογος ἀπαντῶν εἰς τὸ πρόβλημα, ἂν ὁ Θεὸς προδιαγράφη τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς ἐκάστου ἀνθρώπου, κατὰ τὸ ἀποστολικὸν «οὓς προέγνω καὶ προώρισεν» Ὁ Φώτιος συνέταξεν ἐνδιαφέρον σημεῖωμα περὶ συγγράμματος τοῦ Γερμανοῦ⁸, τὸ ὁποῖον φέρει ὑπὸ τὸν τίτλον Ἀνταποδοτικὸς ἢ Ἀνόθευτος, ἐξηγῶν αὐτὸν ὡς σημαίνοντα τὴν ἀνόθευτον ἀνταπόδοσιν τῶν διαπραχθέντων παρὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ οἱ Ὠριγενισταὶ τῶν παρελθόντων αἰῶνων, ἀλλ' ἴσως καὶ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς, ἐπεκαλοῦντο διὰ τὰς ἀπόψεις τῶν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν δαιμόνων καὶ τῶν εἰς κόλασιν παραπεμπομένων ἀνθρώπων συγγράμματα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὁ Γερμανὸς συνέταξε τὸ ἔργον τοῦτο, ὅπου ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ χωρία τῶν συγγραμμάτων τούτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀπαντᾶται ἢ περὶ ἀποκατάστασεως διδασκαλία εἶναι νοθευμένα. Τὸ ἔργον τοῦτο, ἀπολεσθὲν, εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὸ σημεῖωμα τοῦ Φωτίου.

Λειτουργικά

Παραπέμποντες τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀξιολόγων ὕμνων τοῦ Γερμανοῦ (κανόνων, εἰρημῶν, στιχηρῶν κ.ἄ) εἰς τὸ περὶ ὕμνογραφίας κεφάλαιον, θὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ μόνον τὴν ἐρμηνεῖαν τῆς λειτουργίας, ἢ ὁποῖα φέρεται μετὸν τίτλον *Ἱστορία Ἐκκλησιαστικὴ καὶ μυστικὴ θεωρία*, ἐνός τῶν βυζαντινῶν ἐκείνων κειμένων, τὰ ὁποῖα συνετάχθησαν μετὰ τὴν ἐπιδίωξιν νὰ ἀποδώσουν καὶ ἐξάρουν τὸ συμβολικὸν καὶ μυστικὸν νόημα τῆς θείας λειτουργίας, ἀρχῆς γενομένης διὰ τῆς πραγματείας τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, ἢ ὁποῖα ὁμοίως εἶναι πολὺ θεωρητικὴ. Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γερμανοῦ παραδιδομένη πραγματεία, ἀκολουθοῦσα τὴν ἀναλογικὴν καὶ συμβολικὴν ἐρμηνεῖαν, ἂν καὶ στερεῖται τοῦ βάθους τῆς Μυσταγωγίας τοῦ Μαξίμου καὶ τῆς Ἐρμηνείας τῆς Λειτουργίας τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, ἀποτελεῖ ἀξιόλογον δείγμα αὐτῆς τῆς τάσεως. Διατηρουμένη εἰς πολλὰς παραλλαγὰς καὶ φερομένη ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, ὡς τὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ συχνότερον τοῦ Γερμανοῦ, στηρίζεται εἰς κείμενον παλαιότερας προελεύσεως, τὸ ὁποῖον ἐπεξεργάσθη προφανῶς καὶ ὁ Γερμανός. Μετὰ ἓνα καὶ ἡμισυ περίπου αἰῶνα ὁ Ἀναστάσιος Βιβλιοθηκᾶριος μετέφρασε τὸ κείμενον εἰς τὴν λατινικὴν μετὰ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Γερμανοῦ, κατὰ τὴν πεποιθήσιν τῶν Ἑλλήνων, «ut Graeci ferunt».

Ἔχουν ἀνιχνευθῆ τέσσαρες παραλλαγὰι τῆς πραγματείας, αἱ ὁποῖαι ἀρχίζουν μετὸν ὀρισμὸν «Ἐκκλησία ἐστὶ ναὸς Θεοῦ», ἀλλ' εἰς τὴν τρίτην

προηγείται ἡ ἐρώτησις «τί ἐστὶν ἐκκλησία:» Δευτέρα παραλλαγή εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν λατινικὴν, ἡ δὲ τετάρτη εἶναι ἡ περιλαμβανομένη εἰς τὴν ΡG βάσει τῆς ἐκδόσεως τοῦ Gaillard⁹. Πλὴν τῆς ὡς ἄνω λατινικῆς μεταφράσεως, ἔχουν ἐντοπισθῆ καὶ ἄλλαι ἀρχαῖαι μεταφράσεις, γεωργιανή, ἀραβικὴ καὶ παλαιοσλαβικὴ.

Ὁμιλίαι

Ὅλαι σχεδὸν αἱ σωζόμεναι καὶ ἐπιβεβαιωμέναι ὁμιλίαι τοῦ Γερμανοῦ εἶναι θεομητορικαὶ καὶ ἀποτελοῦν σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σχετικῆς γραμματείας καὶ τῆς περὶ τὴν Θεοτόκον λατρείας. Λι ὁμιλίαι αὐταὶ χαρακτηρίζονται διὰ τὸν ποιητικὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἔξαρσιν. Μετὰ ἐπιμελῆ ἔρευναν πρὸς διάκρισιν καὶ διαχωρισμὸν τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γερμανοῦ φερομένων ὁμιλιῶν ἀπὸ κείμενα τοῦ Γερμανοῦ Β' καὶ ἄλλων προσώπων, ἔχει σταθεροποιηθῆ ἡ γνησιότης δέκα ὁμιλιῶν, ὡς κάτωθι.

Δύο ἀπὸ αὐτὰς ἀναφέρονται *Εἰς τὰ εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*, α' καὶ β', καὶ παραδίδονται ὄχι μόνον εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον ἀλλὰ καὶ εἰς παλαιορωσικὴν μετάφρασιν, ἡ πρώτη μάλιστα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐθυμίου, προφανῶς μεταφραστοῦ αὐτῆς. Ἡ β' φέρεται καὶ ὡς ψευδοχρυσοστόμειος¹⁰. Μιᾶς τρίτης ὁμιλίας εἰς τὰ Εἰσόδια σώζεται ἀπόσπασμα.

Ἡ ὁμιλία *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου* ἐκτυλίσσεται ὡς δρᾶμα μὲ διαλογικὴν μορφήν κατ' ἀρχὰς μὲν μεταξὺ ἀγγέλου καὶ Θεοτόκου, ἔπειτα δὲ μεταξὺ Ἰωσήφ καὶ Θεοτόκου εἰς δύο σειρὰς ἐκ 48 ρυθμικῶν διπλοαλφαβητικῶν στροφῶν ἐκάστην.

Τρεῖς ὁμιλίαι ἔχουν ὡς θέμα τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ α' καὶ β' εἶναι τμήματα ἐνὸς ἐνιαίου κειμένου διασπασθέντος ἐν καιρῷ εἰς δύο ὁμιλίας. Ὑπάρχει παλαιοσλαβικὴ μετάφρασις αὐτῶν, τῆς δὲ πρώτης καὶ ἀρχαία λατινικὴ. Τετάρτη ὁμιλία εἰς τὴν Κοίμησιν, νεοεκδομένη καὶ μαρτυρουμένη ἤδη ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γερμανοῦ, εἶναι προφανῶς ἐπίσης γνησία.

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ Ὁμιλία *Εἰς τὰ ἐγκαίνια ναοῦ τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῆς ζώνης τῆς Παναγίας*, τῆς ὁποίας ὑπάρχει καὶ γεωργιανὴ μετάφρασις. Ἡδὴ διαμορφώνεται ἡ ἱστορία περὶ τῆς ζώνης.

Ἡ ὁμιλία *Εἰς τὸν Ἀκάθιστον*, εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀποδίδεται ἐνίοτε καὶ εἰς τὸν Γερμανὸν Β', ἀλλ' εἶναι τοῦ Α'. Ἐν αὐτῇ ὁ Ἀκάθιστος συνδέεται μὲ τὴν λύτρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς βαρβάρους ἐπιδρομεῖς.

Ἀρκεταὶ εἶναι αἱ ψευδεπιγράφως ἢ ἀμφιβαλλομένως ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν Γερμανὸν Α' ὁμιλίαι. Μία μεταξὺ αὐτῶν, ἀναφερομένη ἐπίσης εἰς τὴν ζώνην τῆς Θεοτόκου, ἀποδίδεται καὶ εἰς τὸν ἡμέτερον συγγραφέα καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα, θεωρεῖται δὲ πιθανὸν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Γεώργιον Νικο-

9. PG 98,384-453.

10. *Cod Paris. gr.* 1190, φφ. 77^b-81^a.

μηδείας¹¹. Μία άλλη τρίτη όμιλία περί τῆς ζώνης εἶναι άγνώστου προελεύσεως¹².

Δύο όμιλίες άνήκουν εἰς τόν Γερμανόν Β΄ Κωνσταντινουπόλεως (1222-1240) ἡ *Εἰς τόν ζωοποιόν Σταυρόν* καί ἡ *Εἰς τὸ Μέγα Σάββατον*¹³.

Προσφάτως ἐξεδόθη όμιλία του περί τῶν άγίων εἰκόνων μετ' άποσπάσματος μιᾶς άλλης Εἰς τόν άποκλεισμόν περί τοῦ Σουλημιάν ὑπό J. Darrouzès.

Άγνώστου ταυτότητος εἶναι αἱ άνέκδοτοι όμιλίες εἰς τόν Ζαχαρίαν πατέρα τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου, σωζομένη ἑλληνιστί, καί Εἰς τοὺς άρχαγγέλους, σωζομένη γεωργιανιστί.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ

Ὁ Γεώργιος Κύπριος εἶναι ἐλάχιστα γνωστός εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ἀλλά κατὰ τόν 7^ο αἰῶνα ἐθεωρεῖτο εἰς τῶν μεγαλυτέρων ὑπερασπιστῶν τῶν εἰκόνων, διὸ καί κατηξιώθη νά καταδικασθῆ ὑπὸ τῆς Συνόδου Ἱερείας (754) μαζί με τοὺς Γερμανόν Α΄ καί Ἰωάννην Δαμασκητόν ὡς πρωταγωνιστῆς τῆς αντίστασεως κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Ἡ σύνοδος εἰς τοὺς άναθεματισμοὺς τῆς διεκήρυττεν «ἡ Τριάς τοὺς τρεῖς καθεῖλεν», ἀλλ' ἡ Ζ' Οἰκουμενική Σύνοδος μετὰ 33 ἔτη διεκήρυξεν ἀντιστρόφως «ἡ Τριάς τοὺς τρεῖς ἐδόξασεν»¹⁴.

Ἐξ ὧσων δύνανται νά συναχθοῦν ἀπὸ ἐμμέσους πηγὰς ἐξῆσεν ὡς ἐρημίτης κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 7^ο αἰῶνος. Δέν εἶναι γνωστόν ἂν ὁ ἴδιος ἔγραψε τίποτε, ἀλλά τὸ ὄνομά του συνδέεται με τὴν *Νουθεσίαν γέροντος περί τῶν άγίων εἰκόνων*, κείμενον τὸ ὁποῖον άποτελεῖ διάλογον μεταξύ αὐτοῦ καί ἐνὸς εἰκονομάχου, τὸν ὁποῖον διέσωσε κατ' ἐπιτομήν ὁ μαθητῆς του Θεόσεβος. Πιθανῶς ὁ Θεόσεβος εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος προσέθεσε τὴν εἰσαγωγήν εἰς τὴν ἐκθεσιν, παριέχουσαν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γεωργίου.

ΤΑΡΑΣΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Γερμανοῦ Α΄ ἠνοιξεν ὁ κύκλος τῆς εἰκονομαχίας, ἐνῶ διὰ τοῦ Ταρασίου ἐκλείσεν ἡ πρώτη φάσις αὐτῆς. Ὁ Ταράσιος ἦτο γόνος ἐπισήμου οικογενείας ἀπὸ τὴν ὁποῖαν προῆλθεν ἀργότερα καί ὁ Φώτιος. Ὁ πατήρ του ἦτο ἑπαρχος Κωνσταντινουπόλεως, κατεῖχε δηλαδὴ μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας πολιτικὰς θέσεις τῆς αὐτοκρατορίας.

Γεννηθεὶς τὸ 730, ἀνεδείχθη εἰς ὄριμον ἡλικίαν ἀρχιγραμματεὺς τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης, με τὴν ὑποστήριξιν τῆς ὁποίας τὸν Δεκέμβριον τοῦ 784 ἐξελέγη πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως «ψήφῳ κλήρου καί

11. COMBES, *Novum Auctarium II*, 790-802.

12. *Bibl. Hagiogr. Gr.* 1123 g.

13. PG 98,221-244 καὶ 244-290 ἀντιστοιχῶς.

14. MANSI 13,356 καὶ 13.400 ἀντιστοιχῶς.

λαού». Κατόπιν ένδελεχοῦς μελέτης τοῦ προβλήματος τῶν εἰκόνων προητοίμασε γενικὴν σύνοδον, ἡ ὁποία συνεκλήθη διὰ διατάγματος τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ υἱοῦ της Κωνσταντίνου εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως τὸ 786, ἄλλὰ διέκοψε τὰς ἐργασίας της λόγω ταραχῶν τὰς ὁποίας προεκάλεσαν τὰ εἰκονομαχικὰ τάγματα. Ἡ σύνοδος, συνελθοῦσα ἐκ νέου κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 787 εἰς τὴν Νίκαιαν, ἀπέρριψε τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου Ἱερείας, ἀποκατέστησε τὰς εἰκόνας εἰς τοὺς χώρους τῆς λατρείας καὶ ἐπανασυνέδεσε τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῆς Ρώμης, τῶν ὁποίων αἱ σχέσεις εἶχον διακοπὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἂν καὶ δὲν ἀπέδωσεν εἰς τὸν πάπαν εἰμὴ ἕπλῃς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς.

Τὸν Ταράσιον ἀπησχόλησε σοβαρῶς τὸ θέμα τοῦ παρανόμου γάμου τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Στ' μετὰ τὴν αὐλικὴν Θεοδότην, ἀφοῦ οὗτος ἐγκατέλειπε τὴν νόμιμον σύζυγόν του. Παρ' ὅλον ὅτι ἡ Θεοδότη ἦτο ἐξαδέλφη τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, οἱ Στουδίται διέκοψαν τὰς σχέσεις των μετὰ τὸν Ταράσιον, ὡς καὶ ἄλλοι ζηλωταὶ ἄλλωστε, διὰ τὸν λόγον ὅτι οὗτος δὲν κατεδίκασε τὸν τελέσαντα τὸν γάμον ἱερέα Ἰωσήφ¹⁵. Ὁ Ταράσιος ἐθεώρει ἐπικίνδυνον τὴν καταδίκην τοῦ ἱερέως, ἐφ' ὅσον ἐξουσίαζεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἐδίσταζε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν εἰκονομάχων εἰς περίπτωσιν πατριαρχικῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὸ οἰκογενειακὸν τοῦ θέμα. Ἄλλ' ὅταν ἐπεκράτησεν ἐκ νέου ἡ Εἰρήνη, καὶ δὴ ὡς μονοκράτειρα πλέον (797–802), οὗτος κατεδίκασε τὸν ἱερέα καὶ αἱ σχέσεις του μετὰ τοὺς ζηλωτὰς ἀποκατεστάθησαν.

Βεβαίως ὁ Ταράσιος εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐργασθῇ καρποφόρως διὰ τὸ ποιμνιὸν του· Ἰδρυσε νοσοκομεῖον καὶ πτωχοκομεῖα καὶ ἔλαβε μέτρα διὰ τὴν ἐξύψωσιν τοῦ κλήρου. Καὶ ἔγραψεν.

Τὸ σπουδαιότερον ἔργον του εἶναι ἡ *Ἀνασκευὴ τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως τῆς Ἱερείας*, ἡ ὁποία συμπεριελήφθη εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἀπὸ τοὺς δύο λόγους του, οἱ ὁποῖοι σώζονται, ὁ εἷς εἶναι ὁ *Ἐνθρονιστήριος*, διατηρούμενος ὑπὸ τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους, καὶ ὁ ἄλλος εἶναι ἀφιερωμένος *Εἰς τὰ εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*.

Ἀξιόλογοι εἶναι αἱ ἐπιστολαὶ του, ἀπὸ τὰς ὁποίας σώζονται ἕξ. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν εἶναι συνοδική, ἂν καὶ προφανῶς συντεταγμένη ἀπὸ τὸν ἴδιον, καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας Εἰρήνην καὶ Κωνσταντῖνον. Ἡ δευτέρα ἐπιστολή, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιτευχθεῖσαν εἰρήνην μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ σχίσματος. Ἡ τρίτη καὶ τετάρτη ἐπιστολή πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν καὶ τὸν πρεσβύτερον Ἰωάννην, ἀναφέρονται εἰς τὸ θέμα τῆς σιμωνίας, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐγερθῆ διὰ κληρικούς χειροτονηθέντας ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων βασιλέων. Ἡ πέμπτη, ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς τῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, ἀποτελεῖ ἔκθεσιν καὶ ὁμολογίαν πίστεως βάσει τῶν εἰκονοφίλων ἀπόψεων. Ἡ δὲ ἕκτη, χαρακτηριζο-

15. Περὶ τῶν ταλαιπωριῶν τῶν Στουδιτῶν γίνεται λόγος εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

μένη ως κανονική, άπευθύνεται πρὸς τοὺς ἐν Σικελία ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι ἀνήκον εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ κατὰ τὰ ἄλλα μετριοπαθῆς Ταράσιος, εἰς τὸ θέμα τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων εἶναι αὐστηρὸς καὶ τονίζει ὅτι, «καὶ ὁ ἐλάχιστον τῶν θείων κανόνων ἀνατρέπων τῷ παντὶ λυμαίνεται». Μία ἐπιστολὴ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς ἀπευθύνεται πρὸς αὐτόν.

Κακῶς φυσικὰ ἀποδίδεται εἰς τὸν Ταράσιον τοῦτον ὕμνος εἰς τὴν ἀνέπαρκτον ἀκόμη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κυριακῆν τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλλ' ἴσως οὗτος ἀνήκει εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Ταράσιου, ἀδελφὸν τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Ὁ ἴδιος συνέταξεν ἓνα κανόνα.

Ὁ Ταράσιος ἀπέθανε τὸ 806, ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ τελεῖται τὴν 25 Φεβρουαρίου. Βιογραφίαν τοῦ συνέταξεν ὁ διάκονος Ἰγνάτιος.

ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΑΙ

Ἀπὸ τὰ ἀραβοκρατούμενα καὶ ὡς ἐκ τούτου γενικῶς ὑποβαθμισμένα πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἔχομεν πολλὰ πνευματικὰ προϊόντα κατ' αἰτὴν τὴν ἐποχὴν, πλὴν τῶν Σαβαϊτῶν, τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς Ἁγίου Σάβα, καὶ δὴ τῶν ἐκ Δαμασκοῦ προερχομένων. Ἐν τούτοις ὠρισμένοι πατριάρχαι ἐπέδειξαν ἰδιαιτέραν δραστηριότητα εἰς τὸ θέμα τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἦσαν καὶ ἀπηλλαγμένοι τῆς ἐπιρροῆς τῶν εἰκονοκλαστῶν αὐτοκρατόρων· ἀλλ' ἐπίσης καὶ μερικοὶ ἄλλοι, ἱεράρχαι καὶ μοναχοί.

Εἰς τὴν Σύνοδον Νικαίας (787) ἀνεγνώσθη ἐν *Συνοδικόν*, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, εἰμὴ μία ἐκτενὴς καὶ λαμπρὰ ὁμολογία πίστεως. Τὴν ὁμολογίαν ταύτην, χαρακτηριζομένην διὰ τὴν εὐμένειαν πρὸς τὰς εἰκόνας, συνέγραψεν ὁ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ (745–768) πρὸς τὸ τέλος τῆς πατριαρχείας του ὡς εἶδος ἀπαντήσεως εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς εἰκονομαχικῆς Συνόδου Ἱερειᾶς (754). Ὁ Θεόδωρος ἀπέστειλε τὴν ὁμολογίαν πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἀντιοχείας Θεόδωρον¹⁶ καὶ Ἀλεξανδρείας Κοσμᾶν, οἱ ὁποῖοι, συνελθόντες μετ' αὐτοῦ καὶ ἄλλων ἱεραρχῶν εἰς σύνοδον ἐν Ἱεροσολύμοις τὸ 764, ἐνέκριναν τὴν ὁμολογίαν ταύτην λαβοῦσαν οὕτω *συνοδικὸν κύρος*¹⁷. Αὕτη βραδύτερον ἀπεστάλη καὶ εἰς τὸν πάπαν Ρώμης Παῦλον Α', παρὰ τοῦ ὁποῖου διεβιβάσθη εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Γαλλίας Πιπῆνον τὸν Βραχύν.

Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ὁ Θεόδωρος ἔγραψε καὶ πρὸς τὸν Ἰωάννην ἐπίσκοπον Γοθθίας.

Ὀλίγον μεταγενέστερος τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ἦτο ὁ μοναχὸς ΙΩΑΝΝΗΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΗΣ, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μετὰ τὸν Ἰωάννην Σύγκελλον τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Θεοδώρου. Οὗτος τὸ 764 συνέταξε *Λοκίμιον κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Καβαλλίνο*, τὸ ὁποῖον ἐκδίδεται μετὰ τῶν ἔργων τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀργότερα δέ.

τὸ 770, συνέταξε *Λοκίμιον κατὰ Εἰκονοκλαστῶν*, στηριχθεὶς δι' ἀμφοτέρα τὰ κείμενα εἰς τὴν Νουθεσίαν τοῦ Γεωργίου Κυπρίου καὶ τοὺς Λόγους περὶ εἰκόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ. Μαρτυρεῖται δὲ καὶ ἄλλο εἰκονόφιλον κείμενον αὐτοῦ, ἀνέκδοτον.

Κατὰ τὴν μεθεπομένην γενεάν ἠκμασεν ὁ πατριάρχην ΘΩΜΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ (807–821), ἦτοι κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας φάσεως τῆς εἰκονομαχίας, ὅστις κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Βίου Μιχαὴλ Συγκέλλου ἔστειλεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Ε' καὶ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Θεόδοτον Κασσιτερᾶν συνιστῶν τὴν διατήρησιν τῶν εἰκόνων, ἄρα κατὰ τὸ 815. Ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀρμενίους σώζεται μεταξὺ τῶν πραγματειῶν τοῦ Θεοδώρου Ἀβουκάρα, ὑπ' ἀριθμὸν 4, συνταχθεῖσα βοηθείᾳ τοῦ Θεοδώρου τούτου ἀραβιστί καὶ μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου ἑλληνιστί.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΒΟΥΚΑΡΑΣ

Ὁ Θεόδωρος Ἀβουκάρας, ἀξιόλογος χριστιανὸς στοχαστὴς μιᾶς ἐποχῆς σχετικῆς ἀφορίας διὰ τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολήν, ἦτο ἐπίσκοπος Χαρρᾶν τῆς Μεσοποταμίας, ὡς βεβαιώνει ὁ Βαρεβραῖος¹⁸. Τὸ ἐπώνυμόν του ὑπὸ τὴν ἑλληνοφανῆ μορφήν του Ἀβουκάρας σημαίνει «Πατὴρ (ἐπίσκοπος) τῆς Χαρρᾶν», ὑπὸ τὴν ἀραβικὴν του δὲ μορφήν σημαίνει «Πατὴρ ἀναψυχῆς».

Συγγέεται ἐνίοτε μὲ τὸν Θεόδωρον ἐπίσκοπον Καρίας, ὅστις μετέσχε τῆς Συνόδου τοῦ 879 παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἄρα ἐξῆσεν ἓνα αἰῶνα μετὰ τὸν ἰδικόν μας.

Ἐξ ἄλλου ὁ χρονογράφος Μιχαὴλ Σῦρος¹⁹ ὁμιλεῖ περὶ ἐνὸς Θεοδωρικοῦ Ἀβου ἢ Πύγκαλα, ὅστις βραδύτερον μετωνομάσθη εἰς Θεόδωρον καὶ κατέστη ἐπίσκοπος Χαρρᾶν, ἔπειτα δὲ κατόπιν εἰς βῆρος του καταγγελιῶν ἐπαύθη τοῦ ἀξιωματός του ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Θεοδώρου ἐν συνεχείᾳ περιώδενσε διὰ τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀρμενίας, διδάσκων αἰρετικὰς δοξασίας περὶ τοῦ ὅτι αἱ θεότητες τῶν τριῶν προσώπων τῆς Τριάδος ἦσαν διαφοροποιημένα καὶ ὅτι αἱ γενετικαὶ φύσεις τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἠνώθησαν ἐν τῇ ὑποστάσει τοῦ Λόγου. Ἐν Νισίβει κατεπολέμησεν αὐτὸν ὁ διάκονος Νόννος. Ἐν τούτοις ὁμοίως ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Θεοδώρου καὶ ἄλλας πηγὰς δὲν συνάγεται τίποτε τοιοῦτον, ἐξ οὗ πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὅτι τὰ λεγόμενα εἰς τὴν χρονογραφίαν τοῦ Μιχαὴλ ἢ εἶναι μυθώδη ἢ ἀναφέρονται εἰς ἄλλο πρόσωπον.

Σταχυολογοῦντες ἐκ τῶν βεβαίων περὶ αὐτοῦ μαρτυριῶν καὶ εἰδήσεων συνάγομεν ὅτι ὁ Θεόδωρος ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἔδεσσαν τῆς Μεσοποταμίας περὶ τὸ 735. Ἐπειδὴ γνωρίζει ἄριστα τὰ ἔργα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ τὰ κείμενά του συνδέονται κατὰ τινὰ τρόπον μὲ τὴν γραμματεῖαν ἐκείνου, πιθανολογεῖται ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν Ἀγίου Σάβα ὀλίγον

18. G. S. ASSFMANI, *Bibl. Or.* 2, σ. 292.

19. CHABOUI, 3, σ. 24,32-34.

πρὸ τοῦ θανάτου ἐκείνου (749), καὶ μάλιστα εἰς νεαρωτάτην ἡλικίαν, οὕτω δὲ κατέστη τρόπον τινὰ μαθητῆς του. Βραδύτερον ἀνεδείχθη εἰς ἐπίσκοπον τῆς Χαρράν, τελούσης ὑπὸ τὴν μητρόπολιν τῆς Ἐδέσσης. Εἶχε στενὴν ἐπαφὴν τόσον μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας ὅσον καὶ μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων.

Ἄριστος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς, τῆς συριακῆς καὶ τῆς ἀραβικῆς γλώσσης, εἰς τὰς ὁποίας ἔγραφεν ἀνέτως, ὡς καὶ τῆς λατινικῆς, ἦτο δόκιμος φιλόσοφος καὶ ἰκανώτατος θεολόγος.

Σώζονται ἑλληνιστὶ 43 πραγματεῖαι, τῶν ὁποίων τὰς 42 ἐξέδωσαν μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως τὸ 1606 οἱ F. Turrrian καὶ J. Gretser καὶ ἀνετύπωσεν ὁ Migne εἰς τὴν PG, προσθέσας ἄλλοθεν καὶ μίαν ἀκόμη Περὶ ἐνώσεως καὶ σαρκώσεως. Εἰς τὰς πραγματείας ταύτας, ἄλλοτε κατὰ συνεχῆ ἔκθεσιν καὶ ἄλλοτε διαλογικῶς, ἀναπτύσσονται κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον θέματα δογματικά, συνήθως μὲ ἀντιρρητικὴν τάσιν καὶ φιλοσοφικὴν χροιάν. Ἀπόδειξις τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ, ἀναίρεσις τῆς πίστεως τῶν Μουσουλμάνων εἰς τὴν προφητικὴν ἀποστολὴν τοῦ Μωάμεθ, καταπολέμησις ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων, ἀνασκευὴ τῆς διδασκαλίας τῶν Νεστοριανῶν καὶ τῶν Μονοφυσιτῶν, εἶναι τὰ κυριώτερα θέματα τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦν τὸν Θεόδωρον.

Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 4 πραγματεία εἶναι τὸ Πρὸς Ἀρμενίους δοκίμιον, συνταχθὲν κατ' ἀνάθεσιν τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θωμᾶ Α' τὸ 813²⁰ καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ Συγκέλλου. Τὸ γεγονός τοῦτο ὀδηγεῖ πολλοὺς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι καὶ αἱ ἄλλαι πραγματεῖαι, συνολικῶς ἢ μερικῶς, συνετάχθησαν εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ μεταφράσθησαν ἔπειτα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπ' αὐτοῦ ἢ ὑπ' ἄλλων προσώπων· ἀλλὰ τὸ γλωσσικὸν ὕφος αὐτῶν δὲν εὐοδώνει τοιαύτην ὑπόθεσιν.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἤρχισεν ἡ ἐντόπισις ἀραβικῶν κειμένων τοῦ Θεοδώρου, τὰ ὁποῖα εἶναι τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ τάσεως πρὸς τὰ ἑλληνικά. Τὸ πρῶτον δημοσιευθὲν κείμενον εἶναι ἡ πραγματεία περὶ τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων, τὴν ὁποῖαν ἐξέδωσε τὸ 1897 ὁ G. Apendzen ἀπὸ τὸ ἀρχαιότερον ἀραβικὸν χριστιανικὸν χειρόγραφον τὸ ὁποῖον σώζεται²¹. Μία πραγματεία περὶ σαρκώσεως, ἐκδοθεῖσα βραδύτερον ὑπὸ τοῦ M. Ma' luf ἐκ τοῦ ἰδίου χειρογράφου, δὲν θεωρεῖται γνησία. Ὁ C. Bacha ἐξέδωκεν ἀπὸ χειρόγραφον τῆς Σιδῶνος δέκα κείμενα, τέλος δὲ ὁ L. Cheïkho ἐξέδωσε μίαν πραγματεῖαν περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἀληθοῦς θρησκείας. Ἦτοι συνολικῶς ἐξεδόθησαν 13 ἀραβικά δοκίμια, τῶν ὁποίων τὸ ἓν δὲν εἶναι τοῦ Θεοδώρου.

Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἀραβικὴν συγγραφὴν, τῆς σειρᾶς τοῦ Bacha, λέγεται ὅτι ὁ Θεόδωρος εἶχε γράψει 30 ἔργα συριστί, ἀλλὰ δὲν ἔχουν εὐρεθῆ ἴχνη αὐτῶν.

Εἶναι ὁμως γνωστὰ μεταφράσεις ἔργων του εἰς τὴν ἰβηρικὴν καὶ τὴν παλαιοσλαβικὴν γλῶσσαν.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΒΙΟΣ

Ὁ θεολογικώτερος οὗτος καὶ βαθύτερος τῶν εἰκονοφίλων συγγραφέων τοῦ Βυζαντίου ἐγεννήθη τὸ 758 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ γονεῖς ἀνήκοντας εἰς ἐπιφανῆ βυζαντινὴν οἰκογένειαν, τὸν Θεόδωρον καὶ τὴν Εὐδοκίαν. Ὁ Θεόδωρος, ἀνώτατος κρατικὸς ἀξιωματοῦχος, ἐδιώχθη λόγῳ τῶν εἰκονοφίλων φρονημάτων του, ὁ δὲ Νικηφόρος ἐξεπαιδεύθη μὲ τὴν φροντίδα τῆς μητρὸς του, ἀσχοληθεὶς ἰδιαίτερος μὲ τὴν καλλιγραφίαν, «τὴν διὰ χειρῶν καὶ μέλανος τέχνην πονοῦμενος»²².

Προσλήφθεις νεώτατος εἰς τὴν βασιλικὴν ὑπηρεσίαν, κατέλαβε τὴν θέσιν τοῦ «ὑπογραφέως τῶν βασιλικῶν», καὶ ἦτο ὡς ἐκ τούτου ἀνώτατον στέλεχος τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας καὶ τῆς κυβερνήσεως, ὑπ' αὐτὴν δὲ τὴν ιδιότητα ἐξεπροσώπησε τὴν αὐτοκράτειραν Εἰρήνην εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ ἀνέγνωσεν ἐνώπιον αὐτῆς τὸ «βασιλικὸν ἐπιφώνημα», τὸν λόγον τοῦ θρόνου δηλαδὴ, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον.

Μετ' ὀλίγα ἔτη ὁ Νικηφόρος ἀνεχώρησε τοῦ κόσμου. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ Alexander, καθ' ἣν ἡ ἐνέργεια αὐτῆ ἐπραγματοποιήθη, ὅταν ἡ Εἰρήνη κατέστη μονοκράτειρα καὶ τρόπον τινὰ λόγῳ δυσαρρεσκείας διὰ τοῦτο, φρονοῦμεν ὅτι αὐτὴ ἐξεδηλώθη ὅταν ἡ ἐξουσία περιήλθεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον Στ', ὁ ὁποῖος ἐτοποθέτησε πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης του εἰς τὰς καιρίας θέσεις τοῦ κράτους. Συνδεμένος μὲ τὴν κυβέρνησιν τῆς Εἰρήνης στενῶς ὁ Νικηφόρος, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ παραιτηθῆ τῆς ὑπηρεσίας. Λαϊκὸς ὢν, ἱδρύσασκε μὴν εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τοῦ Θρακικοῦ Βοσπόρου, τὴν μονὴν Ἀγάθου, ὅπου συνεκέντρωνεν ὁμάδα λαϊκῶν καὶ μοναχῶν, ἐπιδιδομένων εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὰς μελέτας. Ὁ ἴδιος ἐπεδόθη μετὰ ζήλου εἰς τὰς σπουδάς, οὕτω δὲ ἔγινε πλέον ἐγκρατὴς ἐκατέρας παιδείας, τῆς ἱερᾶς καὶ τῆς κοσμικῆς: «πρὸς γὰρ τῇ τῶν θείων λογίων μελέτῃ καὶ τῆς θύραθεν εἰσεποήσατο μέθεξιν»²³. Ἀπ' αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τὸ ἀσκητήριον αὐτοῦ ἀπέβη πραγματικὸν σχολεῖον.

Ταυτοχρόνως ὁ Νικηφόρος ἠσχολεῖτο καὶ μὲ φιλανθρωπικὰ ἔργα, ὅταν δὲ ἡ Εἰρήνη ἀνακατέλαβε τὴν ἐξουσίαν ὡς μονοκράτειρα πλέον (787–802), ἐδέχθη κατόπιν πιέσεων νὰ ἀναλάβῃ πάλιν δημοσίαν θέσιν, ἐκκλησιαστικῆς ὁμῶς ἀρμοδιότητος τότε: κατέστη προϊστάμενος τοῦ «μεγάλου πτωχείου», τοῦ κοινωνικοῦ ἰδρύματος δηλαδὴ, τὸ ὁποῖον πλὴν τοῦ πτωχοκομείου περιελάμβανε καὶ νοσοκομεῖον καὶ γηροκομεῖον.

Τὸ 806, μετὰ τὸ θάνατον τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, ἐξελέξθη διάδοχος αὐτοῦ, μὲ γνώμην τοῦ κλήρου, τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ βασιλέως, ὁ Νικηφόρος.

22. *Βίος Νικηφόρου* 100,49A.

23. *Βίος Νικηφόρου* 100 56C.

Λαϊκός ακόμη έως τότε, χειροτονήθη άθρόον εις τούς τρεις βαθμούς τής ιερωσύνης²⁴. Οί Ζηλωταί, οί όποιοι έκαμαν τήν έμφάνισίν των κατά τό μέσον τής είκονομαχικής περιόδου, ώς μερίς αντίπαλος τών «πολιτικών» ήτοι τών κοσμικών, έτάχθησαν έναντίον αútης τής έκλογής δια τόν λόγον ακριβώς ότι ή χειροτονία ύπήρξεν άθρόα. Μεταξύ τών Ζηλωτών διεκρίνοντο τότε ό Πλάτων και ό Θεόδωρος, οί όποιοι άντετάχθησαν εις τόν Νικηφόρον και δια τόν πρόσθετον λόγον ότι, πιεζόμενος υπό του αυτοκράτορος Νικηφόρου Α', δέν ήτο διατεθειμένος νά επαναλάβη τήν καταδίκην του Ιερέως Ίωσήφ δια τήν ύπ' αútου ιερολόγησιν του γάμου του Κωνσταντίνου Στ' μετά τής Θεοδότης. Ό πατριάρχης όμως έπραξε τούτο βραδύτερον, όταν απέθανεν ό αυτοκράτωρ Νικηφόρος, όποτε συνειλιώθη μετά τών μοναχών (811). Ό αυτοκράτωρ ούτος έπίσης έδυσχέρανε τάς σχέσεις του πατριάρχου μετά τής Ρώμης.

Δέν εμεινεν όμως επί πολλή άπερίσπαστος εις τό έργον του, διότι όλίγον μετά ταύτα ό νέος αυτοκράτωρ Λέων Ε' (813-820) έδειξεν ειθύς εξ άρχής τήν προθεσίον του νά καταργήση εκ νέου τάς εικόνας. Έπειδή ούτος παρετήρησεν ότι ό Νικηφόρος ήτο άνένδοτος, διώρισε θεολογικήν έπιτροπήν προς εξέτασιν και καταχωρωμένην παρουσίαισιν του θέματος τών εικώνων υπό τήν προεδρίαν του συμπατριώτου του Ίωάννου Γραμματικού, του μετέπειτα πατριάρχου, ή όποία ήγγόνησε τούτον, όστις εύρέθη άπομονωμένος. Ό Νικηφόρος ήρχισε τότε τήν συγγραφικήν άντίθεσιν προς τήν είκονοκλαστικήν πολιτικήν, άλλ' έφ' όσον ήρνήθη νά δεχθῆ τό υπό τής έπιτροπής εκείνης καταρτισθέν άνθολόγιον άντικεικονικών βιβλικών και πατερικών κειμένων, παρηγκωνίσθη τελείως. Ασθενών σοβαρώς και εύρισκόμενος ένώπιον όγλαγωγικών έκδηλώσεων τών είκονοκλαστών, υπέβαλε παραίτησιν τήν 1 Άπριλίου 815.

Σύνοδος συνελθοῦσα μετ' όλίγον εις τήν Άγίαν Σοφίαν υπό τόν Θεόδοτον διαδεχθέντα τόν παραιτηθέντα πατριάρχην άνεγνώρισε τάς άποφάσεις τής Συνόδου Ίερείας (754) και όλας τάς ενεργείας του αυτοκράτορος. Ό Νικηφόρος παρέμεινεν επί τινα χρόνον εις τήν παλαιάν μονήν του, έπειτα δέ μετεφέρθη εις τήν μονήν του Μάρτυρος Θεοδώρου, εύρισκομένην επί του Βοσπόρου μέν, αλλά μακρότερον.

Μετριοπαθής καθ' όλα, όταν εύρίσκετο έν έξουσία, έφάνη τώρμ άνένδοτος εις τά θέματα τής πίστεως. Ό Μιχαήλ Β' ό Τραυλός, καταλαβών τόν θρόνον μετά τήν δολοφονίαν του Λέοντος, τό 820, κατήργησε μέν τόν διωγμόν, αλλά διετήρησε τήν είκονομαχικήν πολιτικήν δια τούτο, όταν απέθανεν ό πατριάρχης Θεόδοτος, έδέχθη τήν έκλογήν νέου πατριάρχου, του από Συλαίου Άντωνίου, άντι νά ανακαλέση τόν Νικηφόρον, όστις έν συνεχεία άπέρριψε πρόσκλησιν του αυτοκράτορος νά έπιστρέψη εις τήν πρωτεύουσαν υπό τόν όρον νά μη όμιλή δημοσίμ.

Εις τήν έξορίαν εύρισκόμενος ήσχολήθη λίαν καρποφόρως με τήν συγγραφήν, τότε δέ συνέταξε τά περισσότερα και σπουδαιότερα έργα του.

²⁴Επίσκοπος χειροτονήθη τήν Κυριακήν του Πάσχα του έτους 806.

Ἀπέθανεν ἐν αὐτῇ τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 828, τὸ δὲ λείψανόν του δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ δεκτὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὶν ἀποκατασταθοῦν αἱ εἰκόνες. Πράγματι ἡ ἀνακομιδὴ καὶ τοποθέτησις αὐτῶν εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἐπραγματοποιήθη ἐπισήμως τὴν 13 Μαρτίου 847. Τιμᾶται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὁμολογητῆς καὶ ἡ μνήμη του τελεῖται τὴν 2 Ἰουνίου.

Ὁ μαθητῆς αὐτοῦ Ἰγνάτιος, διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ τῆς Ἀγίας Σοφίας, τέλος δὲ ἐπίσκοπος Νικαίας, συνέταξε τὸν *Βίον του* μετὰ πολλὴν ἀγάπην²⁵, ἐνῶ βραδύτερον ὁ πρεσβύτερος Θεοφάνης συνέταξε διήγησιν *Περὶ τῆς ἐξορίας καὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων αὐτοῦ*²⁶.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Βιβλιογράφος κατ' ἀρχὰς ὁ Νικηφόρος, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλικὸς γραμματεὺς, ἦτο συνηθισμένος ν' ἀντιγράφῃ κείμενα ἄλλων ἢ νὰ συντάσῃ ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα. Ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὴν μόρφωσίν του εἰς τὴν μονὴν τοῦ Βοσπόρου, ἦτο ἔτοιμος νὰ καταγράψῃ καὶ τὰς ἰδικὰς του ἀπόψεις ἐπὶ τρεχόντων καὶ ἄλλων θεμάτων, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπραξεν εἰμὴ μόνον μετὰ τὴν περιπέτειαν αὐτοῦ λόγῳ τῆς συγκρούσεως μετὰ τὸν Λέοντα Ε', καὶ κυρίως εἰς τὴν ἐξορίαν. Καὶ ὅταν ἤρχισε νὰ γράφῃ, ἀντελήφθη καὶ ὁ ἴδιος ὅτι ἦτο ἱκανὸς συγγραφεὺς, διὸ καὶ συνέγραφεν ἀκαταπαύστως μέχρι τέλους τοῦ βίου του.

Τὰ Εἰκονολογικὰ ἔργα

Ὡς εἶναι εὐλόγον, ὁ κύριος ὄγκος τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ κείμενα σχετικὰ μετὰ τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων, συντεταγμένα ὅμως ὑπὸ εὐρύτατον θεολογικὸν πρῖσμα.

*Ἀπολογητικὸς Ἐλάσσων*²⁷. Ἐγγράφη κατὰ τὴν ἐκρηξίν τοῦ νέου εἰκονοκλαστικοῦ διωγμοῦ, τὸ 814. Ὁ Λέων Ε' εἶχεν ὀρίσει θεολογικὴν ἐπιτροπὴν πρὸς μελέτην τοῦ θέματος ὑπὸ ἐχθρικὴν πρὸς τὰς εἰκόνας προοπτικὴν. Ὁ Νικηφόρος τονίζει ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν αὐτοκράτορα νὰ ὀρίξῃ μόνος τὰ τῆς λατρείας καὶ ὅτι ἡ Ἐκκλησία «σύνοδον οἰκουμενικὴν ἐπικαλεῖται», διὰ νὰ λύσῃ πᾶσαν φιλονεικίαν. Ἐὰν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ τὸ 815, αὕτη ἀπεδέχθη τὴν προκυτεσκευασμένην εἰκονοκλαστικὴν πολιτικὴν του.

*Ἀπολογητικὸς Μείζων*²⁸. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 82 ἐκτενῆ κεφάλαια, μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ μάλιστα αὐτοτελῆ, δογματικοῦ, ἱστορικοῦ, ἐρμηνευτικοῦ χαρακτῆρος, ἀλλὰ στρεφόμενα ὅλα περὶ ἓν κέντρον, τὸ τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων. Ἐγγράφη εἰς τὴν ἐξορίαν ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν κατὰ τὰ ἔτη 816–818.

*Ἀντιρρητικὸς εἰς Μαμωνᾶν*²⁹. Μαμωνᾶς εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ε', ὁ ὑπὸ τῶν εἰκονοφίλων ἀποκαλούμενος Κοπρώνυμος καὶ Καβαλι-

25. PG 100,41–160. C. de Boor, 139–217.

26. PC 100,159–168, λατινιστί, ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Λιτολογικὰ Μνημεῖα*, Βενετία 1884, ἑλληνιστί.

27. Πλήρης τίτλος, «Ἀπολογητικὸς πρὸς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν περὶ τοῦ κατὰ τὸν σεπτῶν εἰκόνων πάλιν νέου σχίσματος».

28. «Λόγος ὑπὲρ τῆς ἀμωμῆτου καὶ καθαρᾶς καὶ εὐλικρινοῦς ἡμῶν πίστεως καὶ κατὰ τῶν δοξαζόντων εἰδώλοις προσκεκνηκέναι».

29. «Ἀντίρρησις καὶ ἀνατροπὴ τῶν παρὰ τοῦ δικσεβοῦς Μαμωνᾶ κατὰ τῆς σωτηρίου τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκώσεως ἀσεβῶς καὶ ἀθέως κενολογηθέντων ληρημάτων».

νος (741–775), ὅστις εἶχε συντάξει ἔργον κατὰ τῶν εἰκόνων. Τοῦτο τὸ ἔργον ἀναιρῶν ὁ Νικηφόρος διὰ τῶν τριῶν Ἀντιρρητικῶν του, ἀντικροίει τὴν κατηγορίαν ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι λατρεύουν εἰδωλικά κατασκευάσματα καὶ χαρακτηρίζει τὴν πρακτικὴν τῶν ὡς αἵρεσιν συγχρόνως *μανιχαϊκὴν* καὶ *ἀρειανικὴν*, ὡς «*συμπλοκὴν τῆς μανιχαϊκῆς ἐχίδνης καὶ τῆς ἀρειανικῆς ἀσπίδος*». Ἀκολουθῶν τὴν δομὴν τοῦ ἀπολεσθέντος ἐκείνου, ἀξιολόγου προφανῶς, συγγράμματος τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ Νικηφόρος διατηρεῖ καὶ μερικὰ ἐνδιαφέροντα ἀποσπάσματα αὐτοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐγράφη ἀμέσως μετὰ τὰ προηγούμενα, 818–820.

Ἐν ἐκ τῶν σπουδαιότερων εἰκονολογικῶν ἔργων τοῦ Νικηφόρου παραμένει ἀνέκδοτον τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ*, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνατρέπεται ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς εἰκονοκλαστικῆς συνόδου τοῦ 815 καὶ τὸ ἀνθολόγιον πατερικῶν χρήσεων ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζετο αὐτή. Τὸ δοκίμιον *Κατὰ τῶν ἀσεβῶς τετολμηκότων εἰδωλῶν ὀνομάσαι τὸ θεῖον ὁμοίωμα* σώζεται εἰς δύο παραλλαγὰς τῶν ὁποίων ἔχει ἐκδοθῆ ἡ μία.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων καθίσταται σαφές ὅτι ὁ Νικηφόρος ἐδίδεν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν πατερικὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς πίστεως γενικῶς, ἰδιαιτέρως δὲ περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Παραθέτει ὁ ἴδιος ἀξιόλογα ἀνθολόγια εἰς τὰ ἔργα του καὶ φροντίζει διὰ τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τῶν ὑπὸ τῶν εἰκονοκλαστῶν χρησιμοποιουμένων μαρτυριῶν. Μεταξὺ τῶν συγγραφέων τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποίησαν οἱ εἰκονοκλάσται ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ Μακάριος Μάγνης, διὸ ὁ Νικηφόρος συνέταξεν εἰδικὴν πραγματείαν μετὰ τὸν τίτλον *Ἐπίκρισις περὶ χρήσεων Μακαρίου Μάγνητος*, διὰ τῆς ὁποίας προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὰ προβαλλόμενα χωρία εἶναι νοθευμένα. Βεβαίως ὅμως ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Μακάριος οὗτος ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του νὰ καταπολεμήσῃ τὴν εἰδωλατρίαν, ἐχρησιμοποίησε πράγματι ἐντόνους ἀντιεικονικὰς ἐκφράσεις. Ἐχρησιμοποιοῦν ἐπίσης οἱ εἰκονοκλάσται, καὶ δὴ εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν, ἀντιεικονικὰ χωρία τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ τοῦ Ἐπιφανίου Κωνσταντίας. Ὁ Νικηφόρος διὰ τοῦ διμεροῦς ἔργου αὐτοῦ *Ἀντίρρησις καὶ ἀνασκευὴ λόγων Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίου* ἀνατρέπει τὴν χρῆσιν μετὰ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ μὲν Εὐσεβίος εἶναι αἰρετικός³⁰, τοῦ δὲ Ἐπιφανίου τὰ ἔργα ἐξ ὧν τὰ χωρία εἶναι νόθα, ὡς δέχονται καὶ μερικοὶ νεώτεροι κριτικοί. Ὁ J. Pitra διέσπασεν εἰς δύο αὐτοτελῆ τὸ κατὰ τὰ ἄλλα ἐνιαῖον τοῦτο ἔργον τοῦ Νικηφόρου.

Μὴ δυνηθεὶς, λόγῳ τῶν ἀπαγορεύσεων ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου, νὰ ἀποστείλῃ κατὰ τὴν ἐνθρόνισίν του τὴν συνοδικὴν ἐπιστολὴν μετὰ τῆς συνήθους ὁμολογίας πίστεως, ὁ πατριάρχης Νικηφόρος συνέταξεν ἰδιαιτέραν *Ὁμολογίαν*, φερομένην καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον *Δώδεκα κεφάλαια*, διὰ τῆς ὁποίας ἐλέγχονται οἱ προεξάρχοντες τῆς αἰρετικῆς ἀποστασίας.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ δὴ τὸ 812, ὁ πατριάρχης ἀπέ-

στείλε καθυστερημένως τὴν ἐνθρονιστήριον ὁμολογίαν πίστεως δι' ἐπιστολῆς *Πρὸς τὸν Πάπαν Λέοντα Γ'*. ζητῶν τὴν συναντίληψιν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ἡ ἐπιστολὴ δὲ τοῦ πατριάρχου συνωδεύετο ἀπὸ δῶρα ἀγάπης. πρὸς τὸν πάπαν ἦτοι ἐνὸς χρυσοῦ ἐγκολπίου φέροντος ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἐγκαυστικήν εἰκόνα, ἐνὸς ἄλλου ἐγκολπίου ἐντὸς τοῦ προηγουμένου μὲ μερίδα τιμίων ξύλων ἐντυπωμένων ἐκ' αὐτοῦ, στιχάριον ἄρραφον λευκόν, φαινόλιον ἄρραφον καστανόν, ἐπιτραχήλιον καὶ ἐγχείριον μετὰ χρυσῆς διακοσμῆσεως.

Ἐπιστολῆς *Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Ε'* διατηρεῖται ἀπόσπασμα. Ἄλλη ὁμοίως Ἐπιστολὴ *Πρὸς τὸν Μιχαὴλ Τραυλόν*, μνημονευομένη εἰς τὸν *Βίον του*, δὲν σώζεται³¹.

Ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὸν Βίον του ἐν ἔργον αὐτοῦ *Κατὰ Τουδαίων, Κατὰ Φρίγας, Μανιχαίων καὶ Ἀθηγάνων*, τὸ ὁποῖον δὲν σώζεται. Δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὅτι τοῦτο ἦτο γενικῶς ἀπολογητικοῦ χαρακτήρος, ἀλλὰ πιθανώτατα ἐστιάζετο εἰς τὸ θέμα τῶν εἰκόνων³².

Τὸ φερόμενον ὡς ἔργον τοῦ Νικηφόρου *Περὶ διαίτης* πρὸς τὸν πρῶτον τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἰωαννίκιον εἶναι προφανῶς ψευδεπίγραφον, καθ' ὅσον ὁ θεσμὸς τοῦ πρώτου δὲν εἶχεν ἀκόμη εἰσαχθῆ εἰς τὸ Ὅρος ἐπὶ Νικηφόρου.

Κανονολογικά

Ὅτι ὁ Νικηφόρος εἶχε κανονολογικὰ ἐνδιαφέροντα δεικνύεται ἀπὸ τὰς δύο *Ἐπιστολάς πρὸς μοναχὸν Θεοδοσίον*. ἐγκλειστον ἐν Κορίνθῳ. Οἱ μεταγενέστεροι ὁμοίως ἠθέλησαν νὰ ἐξαγάγουν σειρὰν κανόνων καὶ διατάξεων ἀπὸ ἔργα αὐτοῦ, τῶν ὁποίων μερικοὶ εἶναι ὁπωσδήποτε γνήσιοι.

Ἱστορικά

Τὰ ἱστορικὰ κείμενα τοῦ Νικηφόρου δὲν εἶναι ἐκτενῆ, ἀλλ' εἶναι ἐκλεκτά. Ἡ *Ἱστορία σύντομος*, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ βασιλέως Μαυρικίου, ἐκθέτει προσεκτικῶς τὰ καλῶς μαρτυρούμενα γεγονότα. Ἡ *χρονογραφία σύντομος* ἀποτελεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ καταλόγους ὀνομάτων, προσεκτικῶς καὶ αὐτοὺς ἐκλελεγμένους.

Συνημμένη εἰς τὴν *Χρονογραφίαν* φέρεται ἡ *Στιχομετρία τῶν ἱερῶν βιβλίων*, εἰς τὴν ὁποίαν συμπεριλαμβάνονται «ὄσαι εἰσὶ θεῖαι Γραφαὶ ἐκκλησιαζόμεναι καὶ κεκανονισμέναι καὶ ἡ τούτων στιχομετρία», ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὰ ἀπόκρυφα τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὁ Νικηφόρος εἶχεν ἐθισθῆ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἀπὸ τῆς νεότητός του, ὅτε ἦτο βιβλιογράφος.

Ἡ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ Νικηφόρου δὲν ἔχουν ἐκτιμηθῆ ἀκόμη κατ' ἀξίαν, ἂν καὶ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας ἔχουν ἀφιερωθῆ εἰς αὐτὸν μερικοὶ ἀξιόλογοι πραγματεῖαι. Ὡς πρὸς τὸ θέμα τὸ ὁποῖον εἵλκευ

31. *Βίος Νικηφόρου*, 100, 145δ.

32. *Βίος Νικηφόρου* 100, 69C.

ιδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον του, δὲν ὑπῆρξε ἀπλῶς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀνεσκεύασεν ἀποτελεσματικῶς τὴν θεολογικὴν διδασκαλίαν τῶν εἰκονομάχων, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐστερέωσε τὴν περὶ εἰκόνων ὀρθόδοξον ἄποψιν ἐπὶ τοῦ ὄρου τῆς Χαλκηδόνος. Ἄλλ' οὕτω συνέβαλε σημαντικῶς εἰς τὴν ἐν γένει καλλιέργειαν τῆς θεολογίας.

Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ περὶ αὐθεντίας ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἄποψις τοῦ Νικηφόρου. Αὐθεντικὸν καὶ ὀρθὸν εἶναι κατ' αὐτὸν πᾶν ὃ,τι ἀποτελεῖ ὁμόφωνον ἀπόφασιν τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας, τοῦτο δὲ κατορθώνεται ἐν τῇ οἰκουμενικῇ συνόδῳ. Μετὰ τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον φορεῖς τῆς αὐθεντίας εἶναι οἱ πέντε πατριάρχαι, ἡ ὑπ' αὐτοῦ καλουμένη πενταρχία, διὰ τῆς συμμετοχῆς τοῦ πατριάρχου τῆς Ρώμης, τοῦ πάπα, καὶ διὰ πρῶτου τῆ τάξει μεταξὺ τῶν πατριαρχῶν, ὡς διαδόχου ὄχι μόνον τοῦ Πέτρου μοναρχικῶς, ἀλλὰ τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου, ὅπερ ἀποτελεῖ ἐνδειξὴν συλλογικότητος τῆς αὐθεντίας.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ

Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ὑπῆρξε μέγας μοναχικὸς ἡγέτης καὶ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ἀντιπροσωπευτικὸς θεολόγος τῆς δευτέρας φάσεως τῆς εἰκονομαχίας. Ὡς ἡγέτης τῆς μερίδος τῶν ζηλωτῶν μετερρίθμισεν τὸν μοναχικὸν βίον, ἐπρωταγωνίστησεν εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς εἰκονομαχίας καὶ προσεπάθησε νὰ θέσῃ φρυγμοὺς εἰς τὴν πορείαν ἐκκοσμητικῆς τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ παρὰ ταῦτα συνετέλεσεν εἰς μίαν νέαν ἀνοιξὴν τῆς παιδείας.

ΒΙΟΣ

Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Θεοδώρου ὑπάρχουν ἀφθονοὶ εἰδήσεις εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, κυρίως δὲ τὰς ἐπιστολάς, ὡς καὶ εἰς τὰ ἱστορικὰ καὶ χρονολογικὰ συγγράμματα τῆς ἐποχῆς. Τρεῖς βίοι αὐτοῦ, γραφέντες ὁ πρῶτος ὑπὸ Μιχαὴλ μοναχοῦ, ὁ δεῦτερος ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Δαφνοπάτου³³ καὶ ὁ τρίτος ὑπ' ἀγνώστου, στηρίζονται εἰς μίαν κοινὴν πηγὴν τῆς ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του ἐποχῆς μὴ σωζομένην. Τὸν ἰβ' αἰῶνα ὁ Στέφανος Μήλης συνέταξε βίον του εἰς ἰαμβικοὺς στίχους. Περὶ τούτων καὶ ἄλλων ὁμοίων κειμένων γίνεται λόγος ἐκάστοτε εἰς τὸ ἀγιολογικὸν κεφάλαιον.

Ἡ οἰκογενεὶά του, ἀνήκουσα εἰς τὴν ὑψηλὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν, ἐδίδεν εἰς τὴν πολιτείαν ἀνωτάτους ὑπαλλήλους καὶ παρὰ ταῦτα ἦτο εἰκονόφιλος καὶ εἶχε τάσεις φιλομοναστικὰς. Ὁ ἴδιος ἐγεννήθη τὸ 759 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἔλαβεν ἐκεῖ πλουσίαν μόρφωσιν, τῆς ὁποίας ἐπεμελήθη ἡ μήτηρ του Θεοκτίστη, χαρακτηριζομένη ὑπ' αὐτοῦ διὰ τοῦτο ὡς διμήτωρ, διότι πλὴν τῆς φυσικῆς ἔδωσεν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν πνευματικὴν

ζωήν. Ὁ ἀδελφός αὐτῆς Πλάτων, ἡγούμενος τῆς μονῆς Συμβόλων ἐν Βιθυνία, ἐθαυμάζετο παρὰ πάντων διὰ τὸ θάρρος, τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀγιότητα.

Σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκογενείας ἀπετέλεσεν ἡ ἐπὶ Λέοντος Δ' τοῦ Χαζάρου κατάπαυσις τοῦ διωγμοῦ κατὰ τῶν εἰκονοφίλων (775). Τότε μετὰ τοῦ πλήθους τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι ἐπέστρεφον εἰς τὴν πρωτεύουσαν, εὐρίσκετο καὶ ὁ Πλάτων, ὅστι ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον ὀλοκλήρου τῆς οἰκογενείας τῆς ἀδελφῆς του πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον. Περὶ τὸ 780 διένειμαν μέρος τῶν ἀγαθῶν των, ἀπελευθέρωσαν τοὺς δούλους των καὶ ἀπεσῆθησαν ὅλοι εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Φωτεινοῦ, πατρὸς τῆς οἰκογενείας, παρὰ τὸ χωρίον Σακκουδίων ἐν Βιθυνία, τὸ ὁποῖον μετέτρεψαν εἰς μοναχικὸν κέντρον, τελοῦν ὑπὸ τὴν ἡγουμενίαν τοῦ Πλάτωνος. Ἐκεῖ δὲ διὰ τῆς ἀσκήσεως ὁ Θεόδωρος ἀπέκτησε σιδηρὰν θέλησιν καὶ ἀδαμάντινον χαρακτήρα, καὶ ἐπέδειξεν ἀξιόλογα διοικητικὰ προσόντα. Τοῦτο παρατηρῶν ὁ Πλάτων, ἐπεκαλέσθη λόγους ὑγείας διὰ ν' ἀπαλλαγῆ τῆς ἡγουμενίας ὑπὲρ τοῦ Θεοδώρου, ἀναλαβόντος αὐτὴν τὸ 794, ἀφοῦ ἐξ ἑτη ἐνωρίτερον εἶχε χειροτονηθῆ ἱερεὺς.

Ἦδη τὰ μέλη τῆς Μονῆς Σακκουδίωνος ἀνῆρχοντο εἰς 100 περίκου. Ἐνῶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπεκράτει τὸ ἀναχωρητικὸν ἰδεῶδες τοῦ ἀσκητισμοῦ. συντελοῦντος καὶ τοῦ διωγμοῦ κατὰ τῶν ὀργανωμένων μοναχικῶν κοινοτήτων ἐκ μέρους τῆς εἰκονομάχου πολιτείας, ὁ Θεόδωρος ἐπιχειρεῖ ἀναδιοργανῶσιν τοῦ μοναχισμοῦ κατὰ τὰ κοινοβιακὰ πρότυπα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

Δὲν προέφθασε νὰ πράξῃ τοῦτο εἰς τὴν μονὴν Σακκουδίωνος, διότι ὁ ζῆλος του τὸν ᾤδήγησεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἡγεσίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Στ', ἐγκαταλείψας ἄνευ λόγου τὴν νόμιμον Ἀρμενίδα σύζυγόν του Μαρίαν, προετίθετο νὰ νυμφευθῆ τὴν αὐλικὴν Θεοδότην, κουβικουλαρίαν, δευτέραν ἐξαδέλφην τοῦ Θεοδώρου· καὶ ἐνῶ ὁ πατριάρχης Ταράσιος (784–806) δὲν ἐχορήγει τὴν σχετικὴν ἄδειαν, παρὰ ταῦτα ὁ γάμος ἐτελέσθη ὑπὸ τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ, ἡγουμένου τῆς Μονῆς Καθαρῶν, ἠναγκάσθη δὲ τέλος καὶ ὁ πατριάρχης νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ πρὸς πρόληψιν στροφῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Ὁ Ταράσιος καὶ ὁ Ἰωσήφ ἀνῆκον εἰς τὴν μετριοπαθεῖ μερίδα, ἡ ὁποία δὲν ἐθεώρει ἐπωφελῆ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν σύγκρουσιν μὲ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν δι' ἰδιωτικῆς φύσεως ἠθικὰς παρεκτροπᾶς³⁴. Ἀντίθετον τακτικὴν ἠκολούθουν οἱ Ζηλωταί, ἔχοντες ἤδη κέντρον τὴν Μονὴν Σακκουδίωνος, οἱ ὅποιοι ὀξύτατα ἐπέκριναν τὴν «ζευξμοιχείαν» τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡγειραν σκληρὸν κατ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ ἀνεκτικοῦ πατριάρχου πόλεμον. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπάταξε τὴν ἀντίδρασιν, διὰ διαλύσεως τῆς μονῆς, μεταφορᾶς τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐξορίας τῶν νεωτέρων στελεχῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Θεόδω-

34. Τῆς αἰτῆς γνώμης ἦτο καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Ταρασίου Νικηφόρος Α', ὡς σημειώνεται εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν.

ρος και ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου ἐτέθησαν εἰς εἴρκτην (795).

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Στ' ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς μητρὸς του Εἰρήνης τὸ 797 οἱ Ζηλωταὶ ἔλαβον ἰκανοποίησιν. Ὁ Ταράσιος ἦτο πλέον ἐλεύθερος νὰ ἀκυρώσῃ τὸν γάμον τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος καὶ νὰ καθαιρέσῃ τὸν ἡγούμενον Καθαρῶν ἱερέα Ἰωσήφ, οἱ δὲ ἐξόριστοι ἐπέστρεψαν εἰς τὸν Σακκουδίωνα, διὰ νὰ ἐπιδοθῶν εἰς τὴν ἀνασυνγκρότησιν τῆς κοινότητός των. Παρὰ τὰς ταχείας προόδους, δὲν ἐπέτυχον τοῦτο, διότι ἐκ τῆς προωθήσεως τῶν Ἀράβων μέχρι τῆς Βιθυνίας ἠναγκάσθησαν νὰ μεταφερθῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 798, ἂν καὶ ἡ Σακκουδίωνος δὲν ἔπαυσε νὰ λειτουργῇ.

Τὸ ὅτι ἐδόθη εἰς αὐτοὺς ἡ ἡμέρημος τότε λόγῳ τῶν διωγμῶν παρὰ τῶν εἰκονομάχων ἀρχαία Μονὴ τῶν Στουδίου³⁵, ἀπετέλεσε νέαν νίκην τοῦ Θεοδώρου καὶ τῶν ὀπαδῶν των (799). Ἡ μονὴ αὕτη κατέστη ἔκτοτε περιφανὴς ἐστία τῶν Ζηλωτῶν καὶ πολλάκις ἐπηρέασε σπουδαίως τὰ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἀπέκτησεν 700 μοναχοὺς, οἱ ὅποιοι ἠκολούθουν τὸ αὐστηρὸν τυπικὸν τοῦ Θεοδώρου, ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν σπουδὴν, τὴν προσευχὴν, τὴν ἐργασίαν, τὴν διδασχὴν εἰς τὴν σχολὴν τῶν παιδίων, καὶ τὴν φιλανθρωπίαν.

Ἡ λειτουργία τῆς τῶν Στουδίου δὲν ὑπῆρξεν ἀδιατάρακτος, λόγῳ τῆς πληθωρικῆς δραστηριότητος τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς καὶ τῆς ἀναγκαστικῆς ἀναμιξεῶς του εἰς τὰς γενικὰς ὑποθέσεις τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μονὴ ἐπὶ τῆς ἡγουμενίας τοῦ Θεοδώρου, ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτὴν, κατέστη σπουδαῖος παράγων τοῦ δημοσίου βίου εἰς τὸ Βυζάντιον. Ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Α' μετὰ τὴν χήρευσιν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ταρασίου (806) προέτεινε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸν Θεόδωρον ὡς ὑποψήφιον διὰ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ἀλλ' οὗτος, ἀφοῦ ἠρνήθη νὰ δεχθῆ τὸ ἀξίωμα, ὑπέδειξε τὰ προσόντα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ κοσμοῦν τὸν μέλλοντα πατριάρχη καὶ συνέστησεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν συγκρότησιν σώματος ἐκλεκτόρων ἀποτελουμένου ἐξ ἐγκρίτων ἀσκητῶν, κληρικῶν καὶ προιχόντων λαϊκῶν³⁶. Ὅταν ὁμοῦ εἶδον ἀνυψούμενον εἰς τὸν θρόνον τὸν Νικηφόρον, ἀπὸ λαϊκοῦ, οἱ Στουδίται ἀπεγοητεύθησαν, ἐξεδήλωσαν τὴν ἀντίθεσίν των καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ περιορισμὸν. Ἀντιληφθέντες ὁμοῦ ὅτι ἡ συνέχισις τῆς ἀντιδράσεως ἀπετέλει σφάλμα, ἀεγνώρισαν τὸν νέον πατριάρχη καὶ ἀκολούθως ἀπέκτησαν ἐλευθεροκοινωνίαν.

Ἄλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπανῆλθε τὸ θέμα τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος εἶχε τελέσει τὸν γάμον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Στ'. Ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ἠσθάνετο εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν Ἰωσήφ, διότι διὰ μεσολαβησεῶς του εἶχε κατασταλῆ ἀναιμάκτως ἡ στάσις τοῦ στρατηγοῦ Βαρδάνου, ὁ δὲ πατριάρχης Νικηφόρος ἀποκατέστησεν αὐτὸν εἰς τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα διὰ συνόδου πιθανῶς τὸ 808. Ἄν καὶ πρὸς πρόληψιν ἀντιδράσε-

ως τῶν Στουδιτῶν, ὁ πατριάρχης ἐφρόντισεν ὥστε ὁ ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου Ἰωσήφ νὰ ἀνυψωθῆ εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης οἱ Στουδίται ἀντέδρασαν ὀξύτατα, μολονότι ἡ παράβασις τοῦ ἐν λόγῳ ἱερέως εἶχε σημειωθῆ πρὸ δεκαετίας καὶ ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔζη πλέον. Ἐπῆλθε σχίσμα ἐντὸς τῆς πρωτευούσης, τὸ ὁποῖον διετάρασσε τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ κράτους, πατριάρχου καὶ πάπα, κοσμικοῦ κλήρου καὶ μοναχῶν. Ἐ τέλος οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν Θεόδωρος καὶ Πλάτων, ὡς καὶ ὁ Ἰωσήφ ἐκπεσῶν πλέον τῆς ἔδρας τῆς Θεσσαλονίκης, ἐξωρίσθησαν κεχωρισμένως εἰς τὰς Πριγκηποννήσους. συγκεκριμένως δὲ ὁ Θεόδωρος εἰς τὴν Χάλκην. Διὰ πυκνῆς ἀλληλογραφίας ὁ Θεόδωρος καθίστα γνωστὰς τὰς ἀντιλήψεις του, ἐζήτει δὲ καὶ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα, ὁ ὁποῖος παρὰ ταῦτα παρέμενεν ἐπιφυλακτικὸς. Παρεπνεῖτο κατὰ τοῦ πατριάρχου, διότι δὲν ἐδέχετο αὐτὸν εἰς ἀκρόασιν, ἐνῶ ἄλλοτε ὁ ἴδιος ἀπέκρουε ταύτην, καὶ κατηγορεῖ αὐτὸν ὡς ὄργανον τοῦ αὐτοκράτορος: «μήτε λόγον διαπέμψαντα μήτε ἐθέλοντα ἀκοὴν παραδέξασθαι, ταμιευόμενον πάντα καίσαρι»³⁷. Πάντως οἱ Στουδίται, μολονότι δὲν ἐτέλουν εἰς κοινωνίαν μὲ τοὺς πατριαρχικούς, δὲν ἀπεκήρυξαν οὔτε τὸν πατριάρχην οὔτε τὸν αὐτοκράτορα, μάλιστα δὲ προσήυχοντο ὑπὲρ αὐτῶν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ἀνεκάλεσεν ἐκ τῆς ἐξορίας τὸν Πλάτωνα, βαρέως ἀσθενῆ, καὶ προετίθετο ν' ἀνακαλέσῃ καὶ τοὺς λοιποὺς ἐξοριστοὺς μοναχικοὺς ἡγέτας, ἀλλὰ τὸν προέλαβεν ὁ θάνατος (811). Ἡ ἔρις κατέπαυσε διὰ τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τοῦ νέου αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Α' τοῦ Ραγκαβῆ (811–813), ὅστις ἐπέτρεψε τὴν ἀνανέωσιν τῆς καταδίκης τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ, ὁπότε ἤρχισε περίοδος συνεργασίας τοῦ Θεοδώρου μετὰ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου.

Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος (813–820) μετεπείσθη ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἀκόμη μερίδα τῶν εἰκονομάχων νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν εἰκόνων. Διστακτικὸς κατ' ἀρχάς, ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν καὶ συζήτησιν μὲ τὸν πατριάρχην Νικηφόρον, ὁ ὁποῖος παρέμεινε σταθερὸς εἰς τὰς ἀπόψεις του, ἔχων παρὰ τὸν πλευρόν του τῶρα τοὺς Στουδίτας. Οἱ ἡγῆται τῶν ὀρθοδόξων δὲν ἐδέχοντο ἄλλην λύσιν τοῦ προβλήματος, εἰμὴ δι' οἰκουμένης συνόδου καὶ ὁ Θεόδωρος, συνεκρότησε λιτανεῖαν χιλίων μοναχῶν κρατούντων εἰκόνας. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ ἐξώρισε τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν εἰκονοφύλων. Ὁ Θεόδωρος ἐξωρίζετο τώρα, διὰ τρίτην φοράν, διαδοχικῶς εἰς Μετώπην καὶ Βόνιτα καὶ τέλος εἰς Σμύρνην, ὅπου ἐνεκλείσθη εἰς ὑγρὸν ὑπόγειον τοῦ μητροπολιτικοῦ μεγάρου, εἰς τὸ ὁποῖον συνέταξε πλῆθος ἐπιστολῶν, ἀπευθυνομένων πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν, ὡς καὶ πραγματιῶν. Ἐζήτει ἤδη τὴν ἐπέμβασιν ὅλης τῆς Λύσεως πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν εἰκόνων «ροπή τοῦ κρατοῦντος τῆς καθ' ὑμᾶς οἰκουμένης (δηλαδὴ τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Φράγκων Λουδοβίκου) τὴν ἐπικουρίαν διὰ τῆς τοῦ πρωτοθρόνου μεσιτείας καὶ Θεοδωρήτου ἐξουσίας γενέ-

37. Ἐπιστολή 1.26. PG 99, 992D.

σθαι»¹⁸. Πρωτόθρονον καὶ θεοδώρητον ἐξουσίαν ὁ Θεόδωρος ἐνδοεὶ τὴν τοῦ πάπα· ἀλλ' ὁ πάπας Πασχάλης συνίστα σιωπὴν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ Β' ὁ Τραυλός (820–829), ἐγκαινιάσας συμβιβαστικὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν, διέταξε νὰ λησμονηθοῦν ὅλαι αἱ προηγούμεναι σύνοδοι, εἴτε εἰκονομαχικαὶ εἴτε εἰκονόφιλοι, καὶ νὰ παύσῃ πᾶσα περὶ εἰκόνων συζήτησις. Ἐπέτρεψε τὴν κατ' οἶκον προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ ἀπηλευθέρωσε τοὺς ἐγκαθεύκτους. Βεβαίως ὁ Θεόδωρος, ἐλευθερωθεὶς καὶ ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας, δὲν εἶχε θέσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου θὰ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ σιωπᾷ, καθ' ὅσον ἄλλωστε ἡ μονὴ του, ἡ Μονὴ Στουδίου, εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ ξένων φίλων πρὸς τὸ καθεστῶς μοναχῶν. Περιγράφων τὴν κατάστασιν ὁ Θεόδωρος ἔλεγε χαρακτηριστικῶς ὅτι ἔπαυσε μὲν ἡ φλόξ, ἀλλ' ἔμενον ὁ καπνός¹⁹. Διαμένων εἰς διαφόρους τόπους, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἡ μονὴ Κρήσκεντος, ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ τέλος ἀπέθανεν εἰς τὴν Μονὴν Τρύφωνος κατὰ τὸν Ἀρτακηνὸν Κόλλπον ἢ κατ' ἄλλην μαρτυρίαν ἐπὶ τινος τῶν Πριγκηποννήσων, τὴν 11 Νοεμβρίου 826, ἐνῶ οἱ περὶ αὐτὸν μοναχοὶ κατὰ παράκλησίν του ἔψαλλον τὸν ψαλμὸν 118.

Τὸ λείψανον αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωσήφ, μετεκομίσθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὴν ὀριστικὴν ἐπικράτησιν τῆς Ὁρθοδοξίας, τὴν 26 Ἰανουαρίου 844. Ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐορτάζεται τὴν 11 Νοεμβρίου.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ὁ Θεόδωρος ὑπῆρξε γόνιμος καὶ πολύπλευρος συγγραφεὺς. Τὰ ἔργα του δεικνύουν ὅτι εἶς ταλαντούχος συγγραφεὺς, ὅσονδῆποτε ἀγωνιστικὸς καὶ ἀντιρρητικὸς καὶ ἂν εἶναι, δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὰ διανοήματά του μὲ λογικὴν συνέπειαν. Τὸ ὄφος του εἶναι τόσον ἀπλοῦν, ὥστε ἀναγινώσκειται ἀνέτως καὶ σήμερον εἰς τὸ πρωτότυπον, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης γλυκὺ καὶ ἑλικυστικόν.

Κατὰ τῶν Εἰκονομάχων

Μέγα μέρος τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ Θεοδώρου ἀναφέρεται εἰς τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων, κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ τάσιν ἀντιρρητικὴν. Εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ἀνήκουν τὰ κάτωθι ἔργα.

Ἀντιρρητικοὶ Κατὰ Εἰκονομάχων τρεῖς, ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς τρεῖς *Περὶ εἰκόνων λόγους* τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ὡς καὶ οἱ τοῦ Νικηφόρου, καὶ ἐμπνευσμένοι παρ' αὐτῶν, ἂν καὶ εἶναι μεθοδικώτεροι καὶ πάντως διαφόρου χαρακτῆρος. Εἰς τὸν πρῶτον ἐξ αὐτῶν δι' ἀντιπαραθέσεως τοῦ δοκίμου πρὸς τὸ κίβδηλον δόγμα ἐξαιρεται τὸ δόκιμον, εἰς δὲ τὸν δευτέρον συνεχίζεται τὸ αὐτὸ πνεῦμα ὑπὸ διαλογικὴν μορφήν. Εἰς τὸν τρίτον τέλος

Ἐπιστολὴ 192. *COZZA-LUZI*, σ. 105.

Ἐπιστολὴ 2.75.

κατοχυρώνεται τὸ δόγμα διὰ συλλογισμῶν, ὑγδοήκοντα τὸν ἄριθμόν, οἱ ὅποιοι, ὡς λέγει, δὲν ἔχουν μὲν τὴν πλοκὴν τῆς ἀριστοτελικῆς τεχνολογίας, ἀλλὰ στηρίζονται εἰς τὸ κράτος τῆς ἀληθείας.

Ἀξιόλογον εἶναι τὸ ἔργον *Ἐλεγχος καὶ Ἀνατροπὴ τῶν ἀσεβῶν ποιημάτων*. Ὡς σημειώνεται εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος τοῦ περὶ εἰκονομάχων συγγραφῶν κεφαλαίου τοῦ παρόντος τμήματος, τέσσαρες εἰκονομάχοι συγγραφεῖς, Ἰωάννης, Ἰγνάτιος, Σέργιος καὶ Στέφανος, εἶχον συνθέσει ἱαμβικὰ ποιήματα ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων αὐτῶν. Ὁ Θεόδωρος ἀνατρέπει τὰς ἀπόψεις των κατ' ἀρχὰς μὲν δι' ἰσαριθμῶν στίχων, ἔπειτα δὲ καὶ διὰ πεζοῦ λόγου⁴⁰.

Δύο ἐργίδια ἔχουν ὡς θέμα τὰς εἰκόνας, ἤτοι *Προβλήματα* τινὰ πρὸς εἰκονομάχους καὶ *Κεφάλαια* ἑπτὰ κατὰ εἰκονομάχων. Ἀναιρεῖται δι' αὐτῶν ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν πρέπει νὰ ἐγγράφεται κατὰ τὸν σωματικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ μνημονεύμενα ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἔργα του *Στηλιτευτικὸς καὶ Τετράδης κατὰ Εἰκονομάχων*⁴¹, δὲν σώζονται, καθὼς ἐπίσης καὶ αἱ *Τετράδες* κατὰ τῶν *Μοιχειανῶν* καὶ τὸ δοκίμιον *Περὶ τῆς καθόλου οἰκονομίας*, σχετικῶς μὲ τὴν στάσιν ἐναντι τοῦ ἱερέως Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἱερολογῆσει τὸν γάμον τοῦ Κωνσταντίνου Στ' καὶ τῆς Θεοδότῃς⁴².

Ἡ ἐπιστολὴ *Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον*, ἀποδιδομένη καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν, βεβαίως δὲν ἐγράφη παρὰ τινος τῶν δύο, ἀλλ' εἶναι συνοδικὸν κείμενον τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐκ τοῦ ἔτους 836.

Ἀσκητικαὶ Λιδαχαὶ

Μεγάλῃς ἀξίας καὶ εὐρυτάτης ἐπιδράσεως εἶναι τὰ ἀσκητικὰ κείμενα τοῦ Θεοδώρου, ἰδίως δὲ τὰ οἰκοδομητικὰ, αἱ κατηχήσεις. Ὁ Θεόδωρος ἀπηθύθηεν ἑκατοντάδας διδασκῶν πρὸς τὰ μέλη τῆς κοινότητός του, ἢ ἀκριβέστερον τῶν κοινοτήτων του, διὰ τῶν ὁποίων μὲ ὕφος ταπεινόν, σαφές καὶ θερμόν, ὡς ἄγρυπνος πατὴρ πρὸς ἀγαπητὰ τέκνα ἐκθέτει τὰ ιδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅπως τὰ ἀντελαμβάνετο αὐτὸς μὲ βάσιν τὴν πατερικὴν παράδοσιν, τὴν προσωπικὴν του ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀγωγὴν του, καὶ διαγράφει τὰ καθήκοντα τῶν μοναχῶν. Παραδίδονται δύο συλλογαὶ κατηχήσεων φερόμεναι μὲ τὰ ὀνόματα Μεγάλῃ καὶ Μικρῇ Κατήχησις, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τοὺς Ὅρους τοῦ Μεγάλου Βασιλείου Κατὰ πλάτος καὶ Κατ' ἐπιτομήν.

Ἡ *Μεγάλῃ Κατήχησις* περιλαμβάνει διδασκὰς ἐπὶ τῶν θεμελιωδῶν θεμάτων τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, αἱ ὁποῖαι ἐξεφωνήθησαν πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ δευτέρου εἰκονομαχικοῦ διωγμοῦ, δηλαδὴ πρὸ τοῦ 815. Αἱ πρῶται ἀπηθύθησαν πρὸς τὴν κοινότητα τῆς Μονῆς Σακκουδίωνος, αἱ δὲ ἄλλαι πρὸς τὴν κοινότητα τῶν Στουδίου, μερικαὶ δὲ καὶ πρὸς μοναχοὺς ἄλλων ἰδρυμάτων, τὰ ὅποια ὑπήγοντο εἰς τὴν πνευμα-

40. Οἱ ἱαμβοὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων σώζονται διὰ τοῦ παρόντος ἔργου.

41. PG 99,330. 1160. 1164. 1168. 1173.

42. PG 99,1064. 1084.

τικὴν καθοδήγησιν τοῦ Θεοδώρου. Εἶχον διακριθῆ τρεῖς συλλογαὶ ἐκτενῶν κατηχητικῶν τεμαχίων, αἱ ὁποῖαι ἐφθασαν μέχρις ἡμῶν, ἂν καὶ παρεδόθησαν μὲ κάποιαν σύγχυσιν καὶ ἀλληλοπεριχώρησιν ἐνίοτε. Ὁ Cozza-Luzi ἐξέδωσε 77 τεμάχια τῆς Μεγάλης Κατηχήσεως, ὁ δὲ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐξέδωσεν 124⁴³, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἡ ἐκδοσις εἶναι ἀτελής καὶ οὕτω παραμένουν ἀνέκδοτα μερικὰ τεμάχια, προφανῶς ὁμως ἔχουν ἀπολεσθῆ καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἡ *Μικρὰ Κατήχησις* περιλαμβάνει συντόμους προσφωνήσεις πρὸς τοὺς μοναχοὺς περὶ τῶν ἐπὶ μέρους καθηκόντων τῶν μοναχῶν. Σῶζονται 134 τεμάχια, τὰ ὁποῖα κατ' ἀρχὰς ἐξεδόθησαν εἰς λατινικὴν μετάφρασιν, μετὰ πολὺν δὲ χρόνον καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον.

Εἰς τὰς κατηχήσεις πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ τέσσαρα *Παραινετικὰ κεφάλαια πρὸς μοναχοὺς*.

Διατάξεις καὶ Τυπικὰ

Μία ὁλόκληρος σειρὰ συντόμων καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποσπασματικῶν κειμένων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκτίθενται αἱ διατάξεις περὶ ἀκολουθιῶν καὶ νηστειῶν, παρέχονται κανόνες καὶ ἐπιτίμια καὶ λύονται ἄλλα παρομοίας φύσεως ζητήματα, παραδίδονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου. Φαίνεται ὡς νὰ προῆλθον ἐκ διασπάσεως ἐνὸς ἐνιαίου κειμένου ἢ πιθανώτερον ὡς νὰ συνετάχθησαν κατὰ μέρος διὰ ν' ἀποτελέσουν ἐνιαῖον σύνολον, διὸ καὶ σινεκδίδονται εἰς μίαν ἐνότητα⁴⁴. Παρὰ τὴν ἀποσπασματικότητά των ἤσκησαν σημαντικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου.

Τὸ ἀξιολογώτερον ἀπὸ αὐτὰ εἶναι βεβαίως ἡ *ὑποτύπωσις Καταστάσεως τῆς μονῆς Στουδίου*, ἡ ὁποία ὡς ἔχει εἶναι βεβαίως μεταγενεστέρας ἀπὸ τοῦ Θεοδώρου συντάξεως, ἐφ' ὅσον εἰς τὸν πρόλογόν⁴⁵ τῆς λέγεται ὅτι δι' αὐτῆς προβάλλεται «ἢ ἀπὸ τοῦ Θεοδώρου ληφθεῖσα παράδοσις», ὅπερ σημαίνει ὅτι τὸ ἔργον δὲν εἶναι γραπτὸν κείμενον τοῦ Θεοδώρου, ἀλλὰ περιλαμβάνει τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοδώρου μεταδοθεῖσαν παράδοσιν. Προφανῶς λοιπὸν ὑπῆρξεν ἐν Τυπικόν Στουδιτικόν πρὸ τῆς ὑποτυπώσεως, ὡς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ λεγόμενα εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν Κατηχήσεων. Λόγω τῆς μεταβατικῆς καταστάσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸν ὁποῖον τῶρα ὁ Θεόδωρος ὡς μεταρριθμιστὴς εἶδεν νέαν μορφήν, ἀλλὰ καὶ τῶν προσωπικῶν του περιπετειῶν, τὸ τυπικὸν τοῦτο δὲν εἶχε διατυπωθῆ γραπτῶς εἰς ὅλην του τὴν ἐκτασιν, ἀλλὰ κατὰ τμήματα· καὶ εἰς ὅσπιν ἐκτασιν εἶχε καταγραφῆ, πιθανῶς κατεστράφη κατὰ τὸν ἀπὸ τοῦ 815 διωγμὸν, ὅποτε ἡ Μονὴ Στουδίου κατελήφθη ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων κυβερνητικῶν, οἱ ὁποῖοι κατέστρεψαν ὅ,τι γραπτὸν εὔρον εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς. Ὅταν τὰ πράγματα ἠρέμησαν, ἀπὸ τοῦ 843, οἱ διάδοχοι τοῦ Θεοδώρου ἐφρόντισαν διὰ τὴν συγκέντρωσιν ὅλων τῶν εὑρεθέντων ὑπολειμμάτων, βάσει τῶν ὁποίων συνετάχθη ἡ μικρὰ αὐτὴ ὑποτύπωσις, περιορισθεῖσα ὁμως εἰς

43. Ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 23 περιλαμβάνονται καὶ εἰς τὴν προηγουμένην ἐκδοσιν.

44. PC 99.1681-1757. 1780-1825.

45. PC 99.1704 B.

ώρισμένες διατάξεις περί άκολουθιών, νηστειών, ένδυμασίας κλπ. Ἡ επίδρασις αὐτοῦ τοῦ κειμένου ὑπῆρξεν εύρυτάτη εἰς μεταγενέστερα τυπικά, ὡς εἶναι ἡ Ὑποτύπωσις τοῦ Ἀθανασίου Ἀθωνίτου καί τὸ Τυπικόν τῆς Εὐεργέτιδος.

Ἡ *Λιάταξις τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων* ἐξηγεῖ μὲ μεγάλην συντομίαν τὰ κατ' αὐτὴν τελούμενα.

Ἡ *Διδασκαλία χρονικὴ* ἢ ἄλλως Κατήχησις χρονικὴ τῆς μονῆς Στουδίου προβάλλει καὶ ἐξηγεῖ τὰς περιόδους νηστείας.

Δύο ἀνίστηρῶς κανονικῶς κείμενα εἶναι τὰ ὑπὸ τοὺς τίτλους *Ἐρωταποκρίσεις περὶ κανονικῶν ζητημάτων*, κυρίως τῆς μετανοίας, καὶ *Ἐπιτήμια κοινὰ τῆς ἀδελφότητος*. Τὸ σχετικῶς ἐκτενές δεύτερον κείμενον περιλαμβάνει δύο μέρη, τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἀποτελεῖται ἀπὸ 110 ἄρθρα ἐπιτιμίων ἐπὶ παραλείπει καθήκοντος, τὸ δὲ ἄλλο ἀπὸ 65 ἄρθρα ἐπὶ παραλείπει ἀσκήσεως τῶν μοναχικῶν ἀρετῶν. Ἡ παρέκκλισις ἀπὸ ὠρισμένης ἀπόψεως τοῦ Θεοδώρου, ὡς ἡ περὶ διακρίσεως μικροσχημῶν καὶ μεγαλοσχημῶν, ἐπισημαίνει μεταγενεστέραν διεύρυνσιν.

Ἀξιόλογον κείμενον εἶναι ἡ *Λιαθήκη* τοῦ Θεοδώρου, εἰς τὴν ὁποίαν, ὁμολογῶν πρῶτον τὴν πίστιν αὐτοῦ, παρέχει ἐντολάς εἰς τὸν ἡγούμενον καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, τέλος δὲ ζητεῖ νὰ εὐχωνται ὑπὲρ τῆς σωτηρίας του. «Ἀποδημίαν στέλλομαι ἀνεπίστροφον... Οὐκ οἶδα δέ, ἀδελφοί μου, ποῦ ἀπέρχομαι ἢ οἶον ἀπαντήσῃ μοι τὸ κρῖμα ἢ ὁποῖος ὑποδέχεται με τόπος; ἔργον γάρ ἀγαθόν οὐκ εἰργασάμην ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἔν καὶ μόνον, πάσης δὲ ἁμαρτίας ὑπεύθυνος ὑπάρχω». Καὶ παραγγέλλει νὰ ἐγκαρτερήσουν εἰς τὸν δρόμον τῆς ὑποταγῆς μέχρι τέλους.

Οἱ *Περὶ ἐξαγορεύσεως ἁμαρτιῶν κανόνες* εἶναι μεταγενεστέρας συντάξεως, ἀλλὰ στηρίζονται εἰς τὴν πρακτικὴν τοῦ Θεοδώρου.

Ἐπιστολαί

Ὁ Θεόδωρος ἐχρησιμοποίησε τακτικῶς καὶ ἐπιτυχῶς τὸ μέσον τῆς ἐπιστολογραφίας. Ἐγραφε πάντοτε ἐπιστολάς, ἰδιαιτέρως ὁμως κατὰ τὰς κρίσιμους φάσεις τῆς σταδιοδρομίας του, ὡς εἶναι αἱ περίοδοι ἐξάρσεως τῆς μοιχειανῆς ἔριδος, τῆς ὁποίας ἦτο σημαντικὸς παράγων καὶ τῶν ἐπανειλημμένων ἐξοριῶν του. Ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀπομονώσεώς του διὰ τῆς ἐπιστολογραφίας εὗρισκε τρόπον ἐπωφελοῦς διοχετεύσεως τῆς δυναμικότητος καὶ τοῦ ζήλου του, ἀλλὰ καὶ τῆς διδακτικῆς ἐφέσεώς του. Αἱ ἐπιστολαὶ του εἶχον ἀποτελέσει πολὺ ἐνωρὶς μίαν ὀγκώδη συλλογὴν ἐκ πέντε βιβλίων, τῆς ὁποίας σήμερον σώζονται τμήματα μόνον, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε πολὺ ἐκτενῆ, περιλαμβάνοντα περίπου 550 τεμάχια, κυρίως ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς ἐπὶ Λέοντος Ε' ἐξορίας του, συνολικῶς 345 ἐξ ὑπερπεντακοσίων, καὶ ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς ἐπὶ Μιχαῆλ Β' περιπλανήσεώς του, συνολικῶς 149.

Ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες τῆς ἐποχῆς του εἶναι μεταξὺ τῶν παραληπτῶν τῶν

ἐπιστολῶν του, συμπεριλαμβανομένης τῆς Εἰρήνης· ἐπίσης ὅλοι σχεδόν οἱ σύγχρονοί του πατριάρχαι, συμπεριλαμβανομένων τῶν παπῶν Λέοντος Γ' καὶ Πασχαλίου, ὡς καὶ ἄλλοι ἱεράρχαι, μοναχικοὶ ἡγέται, συγγενικά καὶ φιλικὰ πρόσωπα. Ἐξέχουσιν μεταξύ τῶν ἐπιστολῶν του αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ θέμα τῶν εἰκόνων καὶ αἱ σχετικαὶ μετὰ τὴν μοιχειανὴν ἐριδα. Ἀρκεταὶ πάλιν ἐξ αὐτῶν εἶναι ποιμαντικαί, κατηχητικαί, παραινετικαί, παραμυθητικαί.

Εἰς τῆς διατηρουμένας εἰς τὴν συλλογὴν ἐπιστολᾶς τοῦ Θεοδώρου πρέπει νὰ προστεθῆ μία ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πλάτωνα⁴⁶ καὶ μία Ἐπιστολὴ τῆς συλλογῆς τοῦ Φωτίου⁴⁷, ἂν καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς τελευταίας ἀμφιβάλλεται. Ἐπίσης ἡ πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἐκδοθεῖσα ἐπιστολὴ πρὸς μοναχὸν Γεώργιον περὶ τῆς μοιχειανῆς ἐριδος.

Ἡ συλλογὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδώρου εἶναι ἐν τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν κειμένων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀξιολογωτέρων γραπτῶν μνημείων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς· διότι ἐξοικονίζουν ὄχι μόνον τὴν πολύπλευρον δραστηριότητα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἀλλὰ καὶ τὸ κλίμα μιᾶς ὀλοκλήρου ἐποχῆς γεμάτης γεγονότα τεσσαράκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ ἡ' μέχρι τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ θ' αἰῶνος.

Ὁμιλίαι

Αἱ ὁμιλίαι τοῦ Θεοδώρου εἶχον συλλεγῆ εἰς μίαν Πανηγυρικὴν βιβλόν, τῆς ὁποίας μικρὸν μόνον μέρος ἀποτελοῦν αἱ σωζόμεναι σήμερον δεκατρεῖς ὁμιλίαι. Αὗται εἶναι ἐορταστικαί, ἐγκωμιαστικαί καὶ ἐπιτάφιοι, ὡς κάτωθι.

Περὶ ἐγκρατείας κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν ἁγίων Πατέρων, ἡ ὁποία φαίνεται ὡς κατήχησις.

Εἰς τὴν Σταυροπροσκύνησιν κατὰ τὴν Μεσοτεσσαρακοστήν.

Εἰς τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων.

Εἰς τὸ Πάσχα, ὅπου συμπεριέχεται καὶ ὁ Κατηχητικὸς πασχάλιος τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου.

Ἐγκώμιον εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου.

Εἰς τὴν σύναξιν τῶν οὐρανίων ταγμάτων.

Εἰς τὸ γενέσιον τοῦ Τιμίου Προδρόμου.

Εἰς τὴν ἀποτομὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀπόστολον Βαρθολομαῖον.

Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ πατέρα Πλάτωνα.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Ἀρσένιον τὸν ἀναχωρητὴν.

Ἐπιτάφιος κατήχησις εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ.

Ἐξεδόθη ἐπίσης τμῆμα ὁμιλίας αὐτοῦ εἰς τὸν Ὁμολογητὴν Θεοφάνη, θεωρεῖται δὲ πιθανὸν ὅτι ἀνήκουν εἰς αὐτὸν ἐπίσης μία ὁμιλία Εἰς τὴν

Ἰέννησιν τῆς Μαρίας ἦτοι ἡ δευτέρα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ Εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου φερομένη⁴⁸ καὶ δύο ὁμιλῖαι Εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου⁴⁹. Δύο λόγοι Εἰς τοὺς Προπάτορας, κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων, παραμένον ἀνέκδοτοι. Αἱ καθολικαὶ ὁμιλῖαι τοῦ Θεοδώρου εἶναι ἐκτενέστεραι ἀπὸ τὰς διὰ τοὺς μοναχοὺς του προοριζομένας Κατηγήσεις του καὶ εἶναι λογιώτερον συνταγμένα ἀπὸ αὐτάς, ἀλλὰ διατηροῦν τὰ αὐτὰ γνωρίσματα τῆς οἰκοδομητικῆς ἐφέσεως αὐτοῦ.

Ποιήματα

Ὁ Θεόδωρος, διακρινόμενος διὰ πηγαίαν ποιητικὴν ἔμπνευσιν, εἶχε καρποφόρον ἐπίδοσιν εἰς τὴν ποίησιν. Καὶ περὶ μὲν τῆς σπουδαίας προσφορᾶς του εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑμνογραφίας θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ περὶ ὑμνογραφίας τμήμα τοῦ παρόντος τόμου.

Οὗτος ὁμως ἐθεράπευεν ἐπιτυχῶς καὶ τὴν ἐξωλατρευτικὴν ποίησιν. Οἱ Ἰάμβοι εἰς διαφόρους ὑποθέσεις, ἀποτελοῦντες συλλογὴν ἐξ 124 τεμαχίων, ἀπὸ διστιχῶν μέχρι δεκαοκταστιχῶν, εἶναι προϊόντα εὐγενοῦς ἔμπνευσεως, ἀναφερόμενα εἰς Ἁγίους, εἰς ζῶντα πρόσωπα, εἰς μοναστηριακὰ διακονήματα, εἰς ἱερά ἀντικείμενα καὶ εἰς ἑαυτόν. Ὁ ἴδιος μνημονεύει⁵⁰ *Βιβλιδάριον καὶ Λεκατέσσαρας τετράδας*, ἀναφερόμενα εἰς τὸν βίον καὶ τὰς πράξεις μοναχῶν. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα διὰ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ, ἂν τὰ κείμενα αὐτὰ ταυτίζονται μὲ τὴν ὡς ἄνω συλλογὴν ἰάμβων, ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐχάθησαν. Ἐχάθη ἐπίσης *Βιβλίος ἰάμβων* περιέχουσα ἕμμετρον διήγησιν περὶ τῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῶν υἱῶν τοῦ Νῶε ἱστοριῶν, κατὰ τὴν ἰδικὴν του μαρτυρίαν⁵¹

ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ

Ὁ Θεόδωρος ὡς ἡγέτης καὶ ὡς θεολόγος κατέλαβε δεσπύζουσαν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας⁵².

Ἐπῆρξεν ἐπηρεαστικὸς μεταρρυθμιστῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἀρχαιότερα μορφή τοῦ ἀσκητισμοῦ, ὁ ἀναχωρητισμὸς, εἶχεν ἐκ νέου ἐπεκταθῆ εὐρύτατα εἰς βάρος τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς, λόγῳ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων καὶ τῆς εἰκονομαχίας· ἡ ἰδιορρυθμία καθιστᾶ τὸν ἀσκητισμὸν εὐέλικτον καὶ τὸν ἀσκητὴν αὐτόνομον, ὥστε εἰς καιροὺς δυσχερειῶν νὰ διευκολύνεται ἡ ἐπιβίωσις. Διὰ τοῦτο μάλιστα αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἐφαρμογὴ του καὶ ἐντὸς τῶν μονῶν. ἐκφραζομένη εἰς τὴν διαφορὰν ἐνδυμασίας καὶ τροφῆς.

Ὁ Θεόδωρος ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα τῶν πατέρων καὶ ἤθελε νὰ εἶναι «ἀνανεωτῆς τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος τῶν πανοσίων πατέρων ἡμῶν»⁵³, ὅθεν ἐπανάφερε τὸ κοινόβιον αὐστηρᾶς μορφῆς

48. PG 96,679-698.

49. PL 67,434-446. 448-454.

50. *Ἐπιστολή* 2,61. PG 99,1277.

51. *Βίος Α'*: PG 99,153. 264.

52. Εἰς τὴν κατωτέρω ἐκθεσιν δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἡ ψευδεπίγραφος ὁμολογία πίστεως καὶ ἐν ψευδεπίγραφον ἀπόσπασμα περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

53. *Μεγάλη Κατήχησις*, CXXVII-LXXI, 21.59.

ἐπὶ τοῦ προτύπου τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἀπέρριψε τὴν διάκρισιν μικροσχημῶν καὶ μεγαλοσχημῶν, «ἐν γὰρ τὸ σχῆμα ὡσπερ καὶ τὸ βάπτισμα, καθὼς οἱ ἅγιοι πατέρες ἐχρήσαντο»⁵⁴. Δὲν ἐπέτρεπε τὴν παρουσίαν εἰς τὰς μονὰς του οὔτε δούλων οὔτε γυναικῶν οὔτε θηλέων ζώων. Διὰ τοῦ τυπικοῦ του καθώριζεν ὅλας τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου, ὡς καὶ τὰς ἀκολουθίας, τὴν τροφήν καὶ τὴν ἐνδυμασίαν. Οἱ χιτῶνες ὄλων τῶν μοναχῶν τῆς Στουδίου ἦσαν κοινοί, κρεμασμένοι εἰς ἱματοφυλάκιον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἕκαστος αὐτῶν ἐλάμβανε τὸν τυχόντα, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος τὸν χειρότερον.

Ἄλλ' ἡ ζωὴ τῶν Στουδιτῶν δὲν ἦτο αὐτοματοποιημένη καὶ ἀπρόσωπος, διότι τὸ συλλογικὸν ἔργον ἦτο ἡ συνισταμένη τῶν προσωπικῶν συμβολῶν τῶν ἐπὶ μέρος. Ὁ Θεόδωρος εἶχε δώσει εἰς τοὺς μοναχοὺς καὶ ἱκανὰς πνευματικὰς ἐνασχολήσεις διὰ τῆς ἰδρύσεως πλουσίας βιβλιοθήκης, καλλιγραφικοῦ ἐργαστηρίου καὶ σχολείου. Τὸ ἐργαστήριον τῆς Στουδίου, εἰς τὸ ὁποῖον εἰργάζοντο πολλοὶ καλλιγράφοι ὑπὸ τὸν πρωτοκαλλιγράφον⁵⁵, ἦτο τὸ καλύτερον εἰς τὸ Βυζάντιον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ δὲ προσφορά του εἰς τὴν παράδοσιν τῆς γραμματείας ὑπῆρξεν ἀξιόλογος, διότι συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταγραφὴν παλαιότερων κειμένων εἰς τὴν μικρόσχημον γραφήν, τὴν ἄλλως λεγομένην μικρογράμματον, ἡ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπενοήθη εἰς αὐτό. Μεγάλῃ ὑπῆρξεν ἡ προσφορά τῆς μονῆς καὶ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς βυζαντινῆς παιδείας μετὰ τὴν εἰκονομαχικὴν θύελλαν.

Οὕτως εἰς τὴν μονὴν Στουδίου αὐτὴν τὴν ἐποχὴν προσήρχοντο μεγάλα πλήθη παιῖδες πρὸς ἐκπαίδευσιν. ἐνήλικοι διὰ πνευματικὰς συμβουλὰς, πτωχοὶ δι' ἐλεημοσύνην.

Εἰς τὸν τρόπον ὀργανώσεως τῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγησίν του μοναχικῶν ὁμάδων ὁ Θεόδωρος ἠκολούθησεν ἐν τινι μέτρῳ τὸ παράδειγμα τοῦ Παχωμίου εἰς τὴν Αἴγυπτον κατὰ τὸν δ' αἰῶνα. Ἡ Μονὴ Στουδίου ἦτο μοναστικὸν κέντρον μὲ τὸ ὁποῖον συνεδέθη ἀριθμὸς ἄλλων μοναστικῶν ἰδρυμάτων, ὡς εἶναι αἱ μοναὶ Σακκουδίωνος, ἡ ὁποία συνέχισε νὰ λειτουργῇ μετὰ τὴν ἀπὸ ἐκεῖ ἀναχώρησιν τῆς οἰκογενείας τοῦ Θεοδώρου, Ἁγίου Χριστοφόρου, Τριπολίτου, Καθαρῶν. Ὅλαι αὐταὶ αἱ μοναὶ εἶχον δεχθῆ τὸ τυπικὸν τοῦ Θεοδώρου, οὕτω δὲ ἐδημιουργήθη ἐν εἶδος μοναχικοῦ τάγματος, τοῦ ὁποῖου τὰς κοινότητας ἐπεσκέπτετο κατὰ καιροὺς ὁ Θεόδωρος, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε γενικωτέραν ἐπικράτησιν. Τὸ τυπικὸν τῆς Στουδίου ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τῆς Ὑποτυπώσεως τοῦ Ἀθανασίου Ἀθωνίτου τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ τῶν κανονισμῶν τῶν ἄλλων μονῶν, ὡς καὶ ἐν μέρει τοῦ τυπικοῦ τῆς Μονῆς Εὐεργέτιδος.

54. Ἐπιστολὴ 1,10. PG
99,941. Διαθήκη. PG
99,1820.
55. Μοναχικά Ἐπιτίμια. PG
99, 1740.

Ὁ Θεόδωρος δὲν ἠσχολήθη μὲ τὴ θεωρίαν καὶ τὴν μυστικὴν ἐμπειρίαν τοῦ θεοῦ καὶ λόγῳ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του καὶ λόγῳ τῶν ἀναγκῶν τῶν καιρῶν. Ἐνδιεφέρετο πρωτίστως διὰ τὴν αὐστηρότητα τῶν χριστιανικῶν ἠθῶν, στηριζόμενος εἰς τὰς ὁδηγίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Δωρο-

θεού και τοῦ Βαρσανουφίου, και οὐδέποτε ἐδίστασε νὰ πατάξη τὰς παρεκτροπὰς, ὅπουδήποτε και ἂν παρετηροῦντο. Ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν Μοιχειανῶν, ἦτοι τῶν ἀνεχομένων τὸν παράνομον γάμον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Στ', ἤρπασε δεκαπέντε περίπου ἔτη ἐκ τοῦ βίου του. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τόσοσν σκληρὸς ὅσον νομίζεται ὡς ἐκ τοῦ ἀνευδότου χαρακτηρὸς του· εἰς τὴν πραγματικότητα μάλιστα κατώρθωνε νὰ συνδυάζη τὸν ζῆλον μὲ τὴν ἀγάπην, πρᾶγμα ἀσύνηθες εἰς τοὺς Ζηλωτάς. Ὅταν ὁ Μιχαὴλ Α' διέταξε νὰ καταδικάζωνται εἰς θάνατον οἱ σπαράσσοντες τὴν αὐτοκρατορίαν Μανιχαῖοι (Παυλικιανοί), ὁ Θεόδωρος ἐξηγέρθη, διότι ἐφρόνει ὅτι δὲν εἶχον δικαίωμα οὔτε νὰ καταρῶνται τοὺς αἵρετικούς, κατὰ τῆς ἐντολῆς τοῦ Κυρίου· «οὐδέ γε κατεύχεσθαι αὐτῶν συγκεχώρηται ἡμῖν»⁵⁶.

Οἱ Στουδίται εἶχον ἀνέκαθεν δεσμὸν μετὰ τῆς Ρώμης, τὸν ὁποῖον ἰσχυροποίησαν σημαντικῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχίας, ὅποτε εἰς τὸν θρόνον τῆς Ρώμης ἐβλεπον οὔτοι τὴν δύναμιν διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς κλυδωνιζομένης Ἐκκλησίας. Τὸν Θεόδωρον δὲν φαίνεται ὅτι ἱκανοποιεῖ τὸ σύστημα σχέσεων Ἐκκλησίας και πολιτείας ἐν Βυζαντίῳ, διότι ὡς ζηλωτῆς προέκρινε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Ἐκραύγαζε και αὐτός, ὡς ὁ Ἀθανάσιος και ὁ Ἀμβρόσιος, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. «τὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῖς ἱερεῦσιν ἀνήκει και διδασκάλοις, βασιλεῖ δὲ ἡ τῶν ἔξω πραγμάτων ἀνεῖται διοίκησις»⁵⁷. Εἰς τοῦτο αἱ πεποιθήσεις του συνέπιπτον ἐν μέρει πρὸς τὰς παλικάς, ὁ ἴδιος δὲ εἶχε συναίσθησιν τούτου. Δὲν ἔχει βεβαίως πολλὴν σπουδαιότητα τὸ γεγονὸς ὅτι καλεῖ εἰς τὰς ἐπιστολάς του τὸν πάπαν ἰσάγγελον και τὴν ἔδραν τῆς Ρώμης πρωταρχίαν, ἔναντι τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχείων, και ποιμεναρχίαν, διότι τοιαῦται ἐκφράσεις εἶναι συνήθεις εἰς τὴν ἐπιστολογραφίαν τῶν Βυζαντινῶν. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος προχωρεῖ εἰς οὐσιώδη ἔξαρσιν τῆς θέσεως τῆς Ρώμης ἐντὸς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὸν πάπαν Λέοντα Γ' ζητεῖ νὰ συγκαλέσῃ ὀρθόδοξον οἰκουμενικὴν σύνοδον, μιμούμενος τὸν ὁμώνυμόν του Λέοντα Α', διὰ νὰ καταδικάσῃ τοὺς Μοιχειανούς⁵⁸. Και φρονεῖ ὅτι πᾶσα καινοτομία πρέπει νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸν Ρώμης· «Πρὸς Πέτρον ἦτοι τὸν αὐτοῦ διάδοχον ὅτιοῦν καινοτομούμενον ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ παρὰ τῶν ἀποσφαλλομένων τῆς ἀληθείας ἀναγκαῖον ἀναφέρεσθαι»⁵⁹. Ἀλλοῦ δὲ προσθέτει ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκει ἡ ἐξουσία συγκλήσεως τῆς μεγάλης συνόδου· «ὡ τὸ κράτος τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ἀναφέρεται»⁶⁰.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον συνιστᾶ σοβαρὰν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὰ ἰσχύοντα εἰς τὸ Βυζάντιον ἀνέκαθεν. Εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν ἦτο βεβαίως νόμιμον νὰ ἐπεμβαίνει ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ σύγκλησις τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ἀνήκεν εἰς τὰς δικαιοδοσίας αὐτοῦ, οἱ δὲ κατὰ καιροὺς πάπαι ἀπεδέχοντο τοῦτο ἀδιαμαρτυρητῶς ἀποστέλλοντες ἀντιπροσώπους αὐτῶν εἰς τὰς ἐκάστοτε συγκαλουμένας γενικὰς συνόδους. Ἡ καινοτομία τοῦ Θεοδώρου ὀφείλεται

56. Ἐπιστολὴ 2,155. PG 99 1484.

57. Βίος Α'. PG 99,181.

58. Ἐπιστολὴ 1,33. PG 99, 1020.

59. Ἐπιστολὴ 2,129. PG 99, 1417.

60. Ἐπιστολὴ 2,129. PG 99, 1420.

εις τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀνεγνώριζε τὴν αὐθεντίαν τῶν εἰκονοφίλων αὐτοκρατόρων, κρυφίων καὶ φανερῶν, ὡς καὶ τῶν Μοιχειανῶν. Ἀλλὰ βεβαίως αἱ ἐκφράσεις αὗται δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν, χωρὶς προσφυγῆν εἰς τὸ ὑπὸ ρωμαϊκὴν ἐννοιαν πρωτεῖον, διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰς διώξεις τὰς ὁποίας ἀντεμετώπιζον τότε οἱ ὀρθόδοξοι εἰκονόφιλοι. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης ἦτο ὁ πρῶτος τῆ τάξει πατριάρχης καὶ βεβαίως ἐπρεπε νὰ εἶναι ἐνήμερος διὰ τὰ συμβαίνοντα εἰς ὀλόκληρον τῆς Ἐκκλησίαν, ἰδίως ἐφ' ὅσον τὰ συμβαίνοντα ἐπληττον τὴν παλαιὰν παράδοσιν καὶ τὴν ἀληθινὴν πίστιν. Μόνον ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐννοιαν ὁ Θεόδωρος δέχεται τὸ πρωτεῖον, διότι πράγματι διακηρύσσει τὴν ἀνάγκην ἐνότητος τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν μετὰ τῆς κορυφαίας «ἐνωθῆναι ἡμᾶς τῇ κορυφῇ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ, Ρώμη, καὶ δι' αὐτῆς τοῖς τρισὶ πατριάρχαις»⁶¹, γράφει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Β', καθ' ὃν χρόνον ὁ πατριαρχικὸς θρόνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεῖχeto ὑπὸ εἰκονομάχου. Τὰ πέντε πατριαρχεῖα, συμπεριλαμβανομένου βεβαίως καὶ τοῦ τῆς Ρώμης, ἀποκαλεῖ «πεντακόρυφον κράτος τῆς Ὀρθοδοξίας», ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην, ἐνθα ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ κράτους τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου εἰς τὸν πᾶσαν⁶².

Εἰς τὸν ὑπὲρ εἰκόνων ἀγῶνα ὁ Θεόδωρος ἀοιέρωσε τὸν κάλαμον καὶ τὴν ἐλευθερίαν του κατὰ τὰ δώδεκα τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του. Ἡθέλησε ν' ἀναπτύξῃ τὴν θεολογίαν τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ ἐν συνδέσει μὲ τὴν χριστολογία. Ὁμολογεῖ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονισθῇ ἡ οὐσία τοῦ Θεοανθρώπου, διότι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπερίγραπτος, ἀλλὰ πρόβλημα ὑπάρχει καὶ ὡς πρὸς τὴν πλήρη ἀπεικόνισιν τοῦ ἀνθρώπου· καθ' ὅσον ναὶ μὲν τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον εἶναι περιγραφτόν⁶³, ἀλλ' οὔτε τοῦ ἀνθρώπου ἡ φύσις εἶναι οὐσιωδῶς εἰκονιστῆ· «παντὸς εἰκονιζομένου οὐχ ἡ φύσις ἀλλ' ἡ ὑπόστασις εἰκονίζεται»⁶⁴, εἰκονίζεται δηλαδὴ πᾶν ἐπὶ μέρους πρόσωπον καὶ ὄχι ἡ γενικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοανθρώπου, ὡς προσλαβὼν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἔλαβε τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα ἐξεικονίσεως. Ἡ εἰκὼν ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν ὑπόστασιν (τὸ ἐξωτερικὸν πρόσωπον) τοῦ εἰκονιζομένου· δὲν εἶναι δηλαδὴ κάτι ξένον πρὸς τὸν εἰκονιζόμενον οὔτε ἔχει ἰδίαν προσωπικότητα, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἀπόντος καὶ ἐξεικονιζομένου προσώπου. Ἐπίσης ὁμως δὲν ἔχει ὁμοουσιότητα μὲ τὸ ἐξεικονιζόμενον, διότι διαφέρει εἰς τὴν οὐσίαν⁶⁵. Ἄλλο εἶναι τὸ πρωτότυπον καὶ ἄλλο τὸ παράγωγον, τὸ ὁποῖον εἶναι μίμημα τοῦ ἀρχετύπου, ὡς εἶναι τὸ σεληναῖον φῶς πρὸς τὸ ἡλιακόν⁶⁶. Παρὰ ταῦτα αἱ αἰσθηταὶ εἰκόνες εἶναι ἀναγωγικαὶ πρὸς τὰ πνευματικά, ὡς ἐδίδασκε καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης⁶⁷ διότι αἱ ιδιότητες τοῦ πρωτοτύπου μεταβαίνουν καὶ εἰς τὸ παράγωγον· εἰς ἐκεῖνο ἀνήκουν «κυρίως», εἰς τοῦτο δὲ μεταφέρονται «οὐ κυρίως ἀλλ' ὁμωνύμως»⁶⁸. Διὰ τοῦτο αὗται εἶναι χρήσιμοι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς εἶναι χρήσιμος καὶ ἡ δέλτος τοῦ Εὐαγγελίου, καίτοι αἰσθητῆ⁶⁹.

61. Ἐπιστολὴ 2,74. PG 99, 1309.

62. Ἐπιστολὴ 2,129. PG 99, 1417.

63. Ἀντιρρητικὸς 3,3. PG 99, 392.

64. Ἀντιρρητικὸς 3,34, PG 99, 405.

65. Ἐπιστολὴ 2,212. PG 99, 1640.

66. Ἐπιστολὴ 2,36. PG 99, 1218.

67. Περὶ οὐρανόθεν ἱεραρχίας 1.

68. Ἀντιρρητικὸς 1,8. PG 99, 337.

69. Ἐπιστολὴ 2,179. PG 99, 1537.

ΟΙ ΛΟΙΠΟΙ ΕΙΚΟΝΟΦΙΛΟΙ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Οι κατωτέρω ἐξεταζόμενοι εἰκονόφιλοι θεολόγοι δὲν δύνανται νὰ συγκριθοῦν μὲ τοὺς προηγουμένους εἰς ἀξίαν, ἀλλ' ἡ προσφορά των εἶναι χαρακτηριστική, ἰδίως μάλιστα ἡ τῶν ἐκπροσώπων τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων, οἱ ὅποιοι κατεπολέμησαν τὴν εἰκονομαχίαν καὶ διὰ συνοδικῶν ἀποφάσεων.

ΝΙΚΗΤΑΣ ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΜΗΔΙΚΙΟΥ

Σύγχρονος καὶ συναθλητῆς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ὁ Νικήτας ἡγούμενος τῆς Μονῆς Μηδικίου ἐν Βιθυνίᾳ, ἠγωνίσθη γενναίως ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, ἀποθανὼν δὲ τὸ 824 τιμᾶται ὡς ὁμολογητῆς. Τὸν Βίον του συνέγραψεν ὁ μαθητῆς του Θεοστήρικτος.

Εἰς τὸν κώδικα Vat. gr. 511, τοῦ 1' αἰῶνος, περιέχεται ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἐκλογία περὶ τῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκυνήσεως*, τὸ ὁποῖον συνίσταται βασικῶς εἰς ἀνθολόγιον, ὅπου παρατίθενται χωρία ἀπὸ τοὺς μεγάλους πατέρας μέχρι τοῦ ε' αἰῶνος, ἀλλ' ἐπίσης καὶ μεταγενεστέρους, ὡς εἶναι Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὁ Λεόντιος, ὁ Στέφανος Βόστρων, ὁ Συμεὼν ὁ Θαυμαστορείτης καὶ ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Τὸ κείμενον δὲ τοῦτο ἀκολουθεῖται εἰς τὸν κώδικα ἀπὸ βραχὺ δοκίμιον *Περὶ τοῦ μὴ κοινωνεῖν τοῖς αἰρετικοῖς*, οἰκοδομούμενον ἀπὸ μέγαν ἀριθμὸν πατερικῶν χωρίων.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Θερμὸς ἀγωνιστῆς ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Ἱεροσολύμοις καθ' ὃν χρόνον ὁ διωγμὸς τοῦ Θεοφίλου εὐρίσκετο εἰς ἔξαρσιν, τὸ 836, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχον ἐκπρόσωπος τοῦ παραλύτου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Χριστοφόρου, ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰώβ, 185 ἄλλοι ἱεράρχαι καὶ πολυάριθμοι ἡγούμενοι καὶ μοναχοί. Ἡ σύνοδος ἔλαβεν ἀπόφασιν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, τὴν ὁποίαν ἀπέστειλε δι' ἐπιστολῆς εἰς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι τὸ κείμενον καὶ τῆς ἀποφάσεως καὶ τῆς ἐπιστολῆς συνέταξεν ὁ Βασίλειος. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔφερεν ἐν κεφαλίδι εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, κρατοῦσαν τὸν Σωτῆρα εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς. Ἡ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἢ καὶ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου φερομένη ἐπιστολὴ πρὸς Θεόφιλον ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν ἐπεξεργασίαν αὐτῆς.

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ὁ Χριστοφόρος διεδέχθη τὸν Εὐστάθιον εἰς τὸν ἀλεξανδρινὸν θρόνον, ἀμέσως ἢ μὲ κάποιαν καθυστέρησιν, καὶ παρέμεινεν εἰς αὐτὸν ἐπὶ 24 τουλάχιστον ἔτη (817-841)⁷⁰. Πάσχων ἀπὸ παράλυσιν σοβαρᾶς μορφῆς, δὲν

70. Κατ' ἄλλον ἀπολογισμὸν ἐπὶ μακρότερον (805-836).

ἠδύνατο νά ἱερουργήσῃ οὔτε νά βαδίσῃ ἀβοήθητος· ὅθεν προσέλαβεν ὡς βοηθὸν τὸν ἐπίσκοπον Πέτρον, ὅστις ἐτέλει ἀντ' αὐτοῦ τὰς χειροτονίας. Κατόπιν ἐκκλήσεως τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου⁷¹ μετέσχε τῶν ἀγώνων κατὰ τῶν εἰκονομάχων ἐξεπροσωπήθη δέ, λόγῳ τῆς ὡς ἄνω μνημονευθείσης ἀδυναμίας του, ὑπ' ἄλλου εἰς τὴν Σύνοδον Ἱεροσολύμων (836), τὴν ὁποίαν εἶχε συγκαλέσει ὁ Βασίλειος, ἀλλὰ φυσικὰ ὑπέγραψεν ἔπειτα τὴν γνωστὴν συνοδικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον περὶ εἰκόνων.

Σώζεται μία πραγματεία αὐτοῦ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τὸν τίτλον *Παραίνεσις Ψυχωφελῆς*, φερομένη δὲ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Λόγος εἰς τὸν ὄφιν*⁷². Θέμα αὐτῆς εἶναι ἡ καταπολέμησις τῆς φιλαργυρίας, ἡ ὁποία παριστάνεται μὲ τὸ πρόσωπον ἑνὸς φιλαργύρου, δίδοντος ἀκόμη καὶ τὴν ψυχὴν του διὰ τὰ χρήματα. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον καὶ μόνον γνωστὸν ἑλληνικὸν κείμενον εἰς τὴν ἀραβοκρατουμένην Αἴγυπτον.

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ Α' ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ὁ Σωφρόνιος, ὅστις διεδέχθη εἰς τὸν ἀλεξανδρινὸν θρόνον τὸν Χριστοφόρον καὶ παρέμεινεν εἰς αὐτὸν ἐπὶ εἰκοσαετίαν περίπου (841–860), κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ σταδίου του ἐπέστειλε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον μίαν ἐπιστολὴν περὶ τῶν εἰκόνων, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν μόνον ἀπὸ τὸ χρονικὸν τοῦ Εὐτυχίου⁷³.

ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΣΗΛΥΜΒΡΙΑΣ

Ὑπὸ τῆς Σούδας μνημονεύεται ἔργον τοῦ Ἐπιφανίου⁷⁴ μὲ τὸν τίτλον *Λόγος ἀντιρρητικὸς κατ' εἰκονοκαστῶν*, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἔδιδεν ἰδιωτικῶς προσοχὴν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ εἰκόνες κατεκαίοντο εἴτε πρὸς καταστροφὴν εἴτε δι' ἐξασφάλισιν καυσίμου ὕλης. Ὁ χρόνος ἀκμῆς τοῦ Ἐπιφανίου, ἂν καὶ ἄγνωστος κατ' ἀκρίβειαν, πρέπει μᾶλλον νά τοποθετηθῇ εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τῆς εἰκονομαχίας.

ΟΙ ΓΡΑΠΤΟΙ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΙ ΘΕΟΦΑΝΗΣ

Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τῆς εἰκονομαχίας διέπρῃσαν ὡς ὑπερμισπισταὶ τῆς ὀρθοδοξίας δύο Σαβαΐται ἀδελφοί, Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης, οἱ ἐπονομασθέντες Γραπτοὶ λόγῳ τοῦ στιγματισμοῦ, τὸν ὁποῖον ὑπέστησαν. Γεννηθέντες ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένειαν τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ Θεόδωρος τὸ 775, ὁ Θεοφάνης τὸ 778, ἔμειναν πολὺ ἔνωρις ὄρφανοὶ ἐκ μητρὸς, ὁ δὲ πατὴρ αὐτῶν Ἰώβ βραδύτερον εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα, ὁπότε τῆς ἀνατροφῆς των ἐπεμελήθη ὁ διάσημος Σαβαΐτης μοναχὸς Μιχαήλ. Ὅταν ὁ Μιχαήλ ἔγινε σύγκελλος, τὸ 811, αὐτοὶ οἱ δύο ἐχειροτονήθησαν εἰς πρεσβυτέρους, μετὰ διετίαν δὲ (813) μετέβησαν ὅλοι μαζὶ εἰς

71. Θεοδώρου ἐπιστολὴ 14, PG 99,1156–1160.

72. ΙΩ. ΣΑΚΕΛΛΙΩΝΟΣ. *Πατριακή Βιβλιοθήκη*. Ἀθῆναι 1890, σ. 254. Ὁ ὄφιν παρουσιάζεται ὡς τιμωρὸς τοῦ φιλαργύρου.

73. PG 111, 1137.

74. Σούδα, Ὀλυμπρία (Σηλυμβρία).

τὴν Κωνσταντινούπολιν, προφανῶς ἐπὶ ἀποστολῇ, καὶ διέμειναν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χώρας, συνδεομένην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ μετὰ τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Σάββα.

Ἡ ἀποστολὴ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρέπει νὰ ἦτο σχετικῶς συντόμου διαρκείας, ἀλλ' οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον νὰ παραμείνουν εἰς τὴν πρωτεύουσαν πρὸς ἀντίδρασιν εἰς τὸν παρασκευαζόμενον νέον διωγμὸν κατὰ τῶν εἰκόνων ἢ καὶ κατὰ παράκλησιν τῶν ἐντοπίων πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν λειτουργικῶν ἀκολουθιῶν. Ἐπιδείξαντες ἐμμονὴν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἐναντι τῶν μέτρων τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Ε' Ἀρμενίου (813–820) ἐνεκλείσθησαν εἰς φρούριον ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ὁχθῆς τοῦ Βοσπόρου, ὁπόθεν ἠλευθερώθησαν μόλις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος⁷⁵. Ὁ διαδεχθεὶς τοῦτον Μιχαὴλ Β' ὁ Τραυλός, ἠπιώτερος αὐτοῦ εἰς τὰ εἰκονομαχικά, τοὺς ἀπληθύνωσε μὲν, ἀλλὰ δὲν ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, διὸ καὶ διέμειναν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Μιχαὴλ τοῦ Σωσθενίου, ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ὁχθῆς τοῦ Βοσπόρου.

Κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ διωγμοῦ ἐπὶ τοῦ Θεοφίλου βασιανισθέντες ἐτέθησαν ὑπὸ περιορισμὸν εἰς νῆσον τῆς Προποντίδος, μετέπειτα δέ, τὸν Ἰούλιον τοῦ 836, ὠδηγήθησαν εἰς δίκην ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις λόγῳ τῆς παρρησίας των διέταξε νὰ στιγματισθοῦν, ὁπότε ἐπὶ τοῦ προσώπου των ἀπετυπώθησαν διὰ πυρακτωμένης σφραγίδος δώδεκα ἰαμβικοὶ στίχοι περιγράφοντες τὴν κατ' αὐτῶν κατηγορίαν καὶ διασωθέντες μάλιστα. Ἐκτοτε, ὀδηγούμενοι ἀπὸ φυλακῆς εἰς φυλακὴν, κατέληξαν εἰς τὴν Ἀπάμειαν τῆς Βιθυνίας, ὅπου ὁ Θεόδωρος ἀπέθανε μετ' ὀλίγους μῆνας, τὴν 27 Δεκεμβρίου 836. Βίος τοῦ τελευταίου συνετάχθη ὑπὸ Συμεῶν τοῦ Λογοθέτου.

Ὁ Θεοφάνης, ἐπιζητήσας τοῦ διωγμοῦ, μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς Ὀρθοδοξίας ἐξελέγη μητροπολίτης Νικαίας, ἀπέθανε δὲ τὸ 845. Ἐορτάζονται ἀμφότεροι τὴν 12 Ὀκτωβρίου, ὁ δὲ Θεόδωρος μόνος καὶ τὴν 27 Δεκεμβρίου. Ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ Θεοδώρου σώζεται μία ἐκτενὴς ἐπιστολὴ τοῦ *Πρὸς τὸν Ἰωάννην Κουζίκου* περὶ τῶν βασιανιστηρίων τὰ ὁποῖα ὑπέστη αὐτὸς καὶ ὁ ἀδελφὸς του Θεοφάνης. Τὸ κατὰ τῶν εἰκονομάχων μαρτυρούμενον ἔργον τοῦ *Κυνόλυκος* ἔχει ἀπολεσθῆ, ἐνῶ ὁ Ἀλλάτιος ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἔργον *Περὶ τῶν κεκοιμημένων*⁷⁶. Παρακλητικὸς αὐτοῦ κανὼν παραδίδεται χειρογράφως⁷⁷.

Ὁ Θεοφάνης εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὑμνογράφος, διὸ καὶ θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον.

ΜΕΘΟΔΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Μεθόδιος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔκλεισε τὸ κεφάλαιον τῆς εἰκονομαχίας θεολογικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς. Ἦτο ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης τοῦ

75. Χριστούγεννα τοῦ 820.

76. *De Purgatorio* σ. 211.

77. GARDTHAUSEN, *Catalogus Codicum Sinaiticorum*, ἀρ. 1001, σ. 218.

τύπου τὸν ὁποῖον ἐκπροσωποῦν οἱ πατριάρχαι Ταράσιος καὶ Νικηφόρος, σταθεροὶ εἰς τὰς ὀρθοσκευτικὰς τῶν πεποιθήσεις, ἀλλὰ μετριοπαθεῖς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν καὶ τὴν συμπεριφορὰν τῶν.

Ἐγεννήθη ἀπὸ εὐκλειεῖς καὶ πλουσίους γονεῖς εἰς τὰς Συρακοῦσας τῆς Σικελίας, ὅπου καὶ ἐσπούδασεν, ἐκμαθὼν «πᾶσαν γραμματικὴν τέχνην καὶ ἱστορίαν, ὀρθογραφίαν τε καὶ ὄξυγραφίαν» ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας⁷⁸. Ὄταν ἐνηλικιώθη πλέον, ἐφθασεν εἰς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων, φέρων μαζί του ἀφθονὰ χρήματα, διότι ἐπεθύμει νὰ ἀναδειχθῆ εἰς ἀνώτατα ἀξιώματα τῆς αὐτοκρατορίας. Πεισθεὶς ὁμως ἐκεῖ ὑπὸ ἀσκητοῦ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν μοναχικὸν βίον, εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν Χηνολάκκου, ὅπου παρέμεινε μέχρι τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ νέου διωγμοῦ κατὰ τῶν εἰκονοφίλων ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Νικηφόρου ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ὑποθέτομεν ὅτι θά ἦτο τότε, τὸ 815, τριακονταετῆς περίπου, καὶ ἄρα ὅτι θά ἐγεννήθη περὶ τὸ 875 καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 810. Μὲ τὴν ἐναρξιν τοῦ διωγμοῦ κατέφυγεν εἰς τὴν Ρώμην, ἣ ὁποία ἦτο ἐλειθέρα ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴν πίεσιν, καὶ συνεδέθη μὲ τὴν παπικὴν αὐλὴν.

Μετὰ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ Λέοντος καὶ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Β' τὸν Τραυλόν, τὸ 820, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν φέρων ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Πασχαλίου Α' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὑπὲρ τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Νικηφόρου Α' εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ Β' ἦτο μὲν μετριοπαθὴς εἰς τὸ θέμα τῶν εἰκόνων, δὲν ἦτο ὁμως διατεθειμένος νὰ καταστῆ καὶ ὑπερασπιστῆς αὐτῶν· συνδυάζων δὲ πρῶτον τὰς ἐπεκτατικὰς προθέσεις τοῦ πάπα, τὴν ἐκ τῆς Σικελίας καταγωγὴν τοῦ Μεθοδίου καὶ τὴν ἀφοσίωσιν ἀμοτέρων εἰς τὰς εἰκόνας, ἀπέρριψε τὰς συστάσεις αὐτῶν περὶ διευθετήσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἀντ' αὐτῶν ὑπέβαλε τὸν Μεθόδιον εἰς μαστίγωσιν καὶ ἐγκλείσιν του εἰς ἓνα τάφον ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου.

Ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Μιχαὴλ υἱοῦ του Θεοφίλου, τὸ 829, ὁ Μεθόδιος ἠλευθερώθη, ἀλλ' ὅταν τὰ εἰκονομαχικὰ μέτρα ἐπετάθησαν ἐκ νέου, ἐταλαιπωρήθη πάλιν καὶ οὗτος, ἕως ὅτου ὁ αὐτοκράτωρ ἤλλαξε στάσιν ἀπέναντί του, εἰς ἐκτίμησιν πρὸς τὸν ἀδαμάντινον ἀλλὰ εὐγενῆ χαρακτήρα του, καὶ τὸν ἐδέχθη ὡς ἐσωτερικὸν σύμβουλον εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ μὴ εἶναι οὗτος, ὁ Μεθόδιος, ἐλεύθερος νὰ ἐνισχύῃ τὰς τάξεις τῶν εἰκονοφίλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ παρέχῃ συμβουλὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος του Σικελίας, ἣ ὁποία τῶρα πλέον ἐκινδύνευεν ἀπὸ Ἀραβας εἰσβολαῖς. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον πάντως ὁ Μεθόδιος ἠδυνήθη νὰ ἐπηρεάσῃ ὑπὲρ τῶν εἰκονοφίλων φρονημάτων ὄχι μόνον ἄλλους παράγοντας τῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν αὐτοκράτειραν Θεοδώραν.

Βεβαίως κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον συνεδέετο μὲ κάποιαν μονὴν, πιθανῶς τὴν τῶν Ἐλεγκῶν, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου ἦ ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ

78. Βίος 2, PG 100, 1245 B.

ἐγκατεστάθη εἰς αὐτήν, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, διότι ὁ Ἰωάννης Γραμματικὸς ἀπεμακρύνθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καί, «πλειόνων μεγάλων καὶ ἁγίων ἀνδρῶν προβεβλημένων»⁷⁹, ἐξέλεγε αὐτὸς διάδοχός του, κατόπιν καὶ τῆς εὐνοίας τῆς Θεοδώρας, ἀρχῆς Μαρτίου τοῦ 843. Μετὰ μίαν ἐβδομάδα συνεκλήθη σύνοδος ἡ ὁποία ἀποκατέστησε τὰς εἰκόνας, ἀνεγνώρισε τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου Νικαίας τοῦ 787, καθήρεσε τοὺς εἰκονοκλάστας ἱεράρχας καὶ ἱερεῖς, καὶ καθιέρωσε τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν τῆς Τεσσαρακοστῆς. Τὸ κυριώτερον ἐπίτευγμα ἦτο ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀπηλλάγη πλέον τῆς πλήρους ὑποταγῆς εἰς τὴν πολιτείαν. Ἀργότερα ὁ Μεθόδιος ἔδειξε μεγάλην ἐπιείκειαν εἰς τοὺς μετανοοῦντας εἰκονοκλάστας, πλὴν βεβαίως τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ, ὅστις ἔμεινεν ἀμετανόητος, μολονότι καὶ αὐτὸς εἶχε τὴν ἐλευθερίαν νὰ συζητῆ ἐπὶ θεολογικῶν θεμάτων, ὡς συνέβη μὲ τὸν Κύριλλον, τὸν ἐκ Θεσσαλονίκης φιλόσοφον καὶ μετέπειτα ἱεραπόστολον⁸⁰.

Παρατηρήθη τότε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν μετριοπαθῶν καὶ τῶν αὐστηρῶν, τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ζηλωτῶν, τῶν ὁποίων τοὺς πρώτους ἐξεπροσώπει ὁ Μεθόδιος, ὡς παλαιότερον οἱ Ταράσιος καὶ Νικηφόρος, βραδύτερον δὲ ὁ Φώτιος, τοὺς δὲ δευτέρους οἱ Στουδίται. Ὁ Μεθόδιος ἠναντιοῦτο εἰς τὴν τακτικὴν τῶν Στουδιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωκον νὰ ἔχουν τὸν ἀποκλειστικὸν ἔλεγχον ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως καὶ βεβαίως ἤθελον νὰ ἴδουν ἰδικόν των ἀδελφὸν ἀνερχόμενον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, καὶ καταδίκασε τὰ ἐναντίον τῶν πατριαρχῶν Ταρασίου καὶ Νικηφόρου συγγράμματι τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου σχετικῶς πρὸς τὸ θέμα τῶν Μοιχειανῶν· οὕτως ἐπῆλθε σχίσμα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἀποθανὼν τὴν 14 Ἰουνίου 847, μετὰ πατριαρχίαν τεσσάρων ἐτῶν καὶ τριῶν μηνῶν, ἐνεταφιάσθη εἰς τὸν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἡ μνήμη του τελεῖται εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν τὴν 14 Ἰουνίου. Βίον του συνέγραψε μετ' ὀλίγα ἔτη ὁ συμπατριώτης του Γρηγόριος Ἀσβεστᾶς, μητροπολίτης Συρακουσῶν· ἀλλ' αὐτὸς πλὴν ἀποσπάσματος ἐκτενοῦς ἐχάθη, σώζεται δὲ ἄλλος Βίος, συνταχθεὶς ὀλίγον μετέπειτα.

Ὁ Μεθόδιος εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἐκείνους ἡγέτας, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον εἶχε δυσαναλόγως μεγάλην ἐπιρροὴν ἐναντι τῆς σεμνότητος αὐτῶν. Σεμνὴ ἀλλὰ καὶ πολὺ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ παραγωγή.

Κατὰ πρῶτον πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν μερικὰ συνοδικῆς φύσεως κείμενα, τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ δὲν φέρουν τὸ ὄνομά του ὅλα, συνδέονται ὅλα μὲ αὐτὸν καὶ εἶναι προφανῶς συντεταγμένα ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον⁸¹. Ταῦτα δὲ εἶναι τὰ ἑξῆς. α) Ὅρος τῆς Συνόδου τοῦ 843, ὁ ὁποῖος ἀνεγνώριζε τὸ κῆρος τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787), ἀποκαθίστα τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων καὶ ἀνεθεμάτιζε τοὺς ἀντιφρονοῦντας· παραμένει ἀνέκδοτος. β) *Αἰάταγμα* αὐ-

79. Βίος Μεθοδίου 2, PG 100, 1253 Ἦσαν κυρίως Στουδίται.

80. Βίος Κωνσταντίνου φιλοσόφου 5.

81. Περὶ τούτων γίνεται λόγος καὶ εἰς τὸ περὶ συνοδικῶν κειμένων κεφάλαιον.

τοκρατορικὸν καὶ πατριαρχικὸν περὶ τῆς καθιερώσεως τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς προτύπου ἑορτῆς διὰ τὴν προβολὴν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, τὸ ὁποῖον ἔχει πλέον χαθῆ. γ) *Σινοδικὸν* τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη διὰ πρώτην φοράν τὴν 2 Μαρτίου 844 καὶ προορίζεται διὰ τὴν κατ' ἔτος ἐκφώνησιν ἐπὶ τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας. Περιλαμβάνει σειρὰν ἐγκωμίων ὑπὲρ τῶν ἡρώων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, αὐτοκρατόρων καὶ ἐπισκόπων, καὶ ἀναθεματισμῶν κατὰ τῶν αἵρεσιάρχων. Διωσκευασθὲν διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ πατριάρχου Σεργίου Β' περὶ τὸ 1000, ἀνενεώθη ἐπανειλημμένως κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ εἶναι ἐν ἰσχύει καὶ σήμερον ἐντεταγμένον ἐν τῷ Τριωδίῳ⁸². δ) *Ὁμολογία πίστεως*, κείμενον ἀρκετὰ ἐκτενὲς στρεφόμενον κατὰ κύριον λόγον περὶ τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων, φερόμενον δὲ καὶ μὲ τοὺς τίτλους «Ἐκθεσις περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων» καὶ «Λόγος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων».

Μία ἄλλη σειρὰ κειμένων, προερχομένων ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Μεθοδίου, εἶναι κανονικῆς, θὰ ἐλέγομεν, φύσεως. Ταῦτα εἶναι. α) *Διατύπωσις περὶ τῶν ἐπιστρεφόντων ἀπὸ τῆς ἀποστασίας*, περιέχουσα ἐπιτίμια κατὰ ἡλικίας εἰς πρόσωπα τὰ ὁποῖα συλληφθέντα ὑπὸ πολεμίων ἠρνήθησαν τὴν πίστιν, μετὰ ἀκολουθίας ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐποδοχῆς αὐτῶν. Συνάπτονται εἰς αὐτὴν τρία ἄλλα σχετικὰ κείμενα ἤτοι κατ' ἀρχὰς ἡ τάξις περὶ τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἀπὸ τῶν αἵρέσεων προερχομένων, τῶν Ἀρειανῶν, Πνευματομάχων, Καθαρῶν, Τεσσαρασκαιδεκατιτῶν καὶ Ἀπολιναριστῶν, διὰ τῆς ὑποβολῆς λιβέλλου πίστεως, ἀναθεματισμοῦ πάσης αἵρέσεως καὶ νηστείας πολυημέρου, τῶν Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανῶν διὰ τῆς ὑποβολῆς λιβέλλου καὶ ἀναθεματισμοῦ πάσης αἵρέσεως ἀνεὶ ἄλλου ἐπιτιμίου, τῶν Εὐνομιανῶν, Μοντανιστῶν, Σαβελλιανῶν καὶ Μανιχαίων διὰ βαπτίσεως ὡς ἀπίστων· ἔπειτα τύπος ἀναθεματισμοῦ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ὑποβάλουν οἱ ἐκ Μανιχαίων ἐρχόμενοι· καὶ τέλος τάξις ἀποδοχῆς τῶν ἐκ Μανιχαίων ἐρχομένων. β) *Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων* ἐπὶ τῇ καθαιρέσει αὐτῶν ἀποστησάντων ἱερέων. Ὅλοι οἱ προσχωρήσαντες εἰς τὴν εἰκονομαχίαν κληρικοί, ἐφ' ὅσον εἰλικρινῶς μετενόησαν, συγχωροῦνται, πλὴν τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ, τοῦ ἄλλοτε πατριάρχου, διότι «σήμερον τριετοῦς πληρωθέντος χρόνου καὶ τοῦ τετάρτου ἀρξαμένου, οὐδένα καρπὸν μετανοίας ... δεικνύμενον ἔγνωμεν»⁸³. γ) *Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Στουδίτας*. Κατὰ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα οἱ Στουδίται ἀπειλοῦνται, ἐν δὲν ἀποκηρύξουν ὅσα εἶχε γράψει ὁ Θεόδωρος Στουδίτης κατὰ τῶν πατριαρχῶν Ταρασίου καὶ Νικηφόρου, ὅτι θὰ ἀποβληθοῦν. Ὁ Θεόδωρος ὁ ἴδιος μετὰ τὴν ρῆξιν τοῦ εἶχε συμφιλιωθῆ μὲ τοὺς δύο μετριοπαθεῖς πατριάρχας, οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ὁμοῦ μετὰ τὸν θάνατόν του ἀπεσπάρθησαν πάλιν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς του εἰς τὴν Ρώμην ὁ Μεθόδιος ἠσχολήθη ἐπιμελῶς μὲ τὴν συλλογὴν καὶ ἐπεξεργασίαν ἀγιολογικῶν κειμένων, ἐκ τῶν δύο τόμων τῆς ὁποίας σώζονται πολὺ ὀλίγα δεῖγματα, τὰ κ

82. Ἐχει δεχθῆ προσθήκας ἐπιτοπίως καὶ εἰς τὴν *σλαβονικήν* τοῦ μεταφρασιν.

83. PG 100, 1293B.

τωθι. Ἐγκώμιον εἰς τὴν Ἁγίαν Ἀγάθην, γνωστὸν ἀπὸ μίαν λατινικὴν ἐπεξεργασίαν μέχρις οὗτο ἐξεδόθη καὶ εἰς τὸ πρωτότυπον τὸ 1950. Ἐγκώμιον εἰς Θεοφάνη τὸν Ὁμολογητὴν, γνωστὸν κατὰ πρῶτον ἀπὸ ἐπιτομὴν του δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μ. Γεδεών, ἔπειτα δὲ καὶ αὐτούσιον, καὶ ἀποτελέσαν πηγὴν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἠντλησαν διάφοροι μεταγενέστεροι βίοι καὶ ἐγκώμια τοῦ Θεοφάνους.

Ἀμφισβητεῖται, ἂν τὸ Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἁγίον Νικόλαον εἶναι γνήσιον, καὶ ἐπομένως ἂν ἀνήκεν εἰς τὴν ὡς ἄνω συλλογὴν, ἀλλὰ θεωρεῖται γνήσιον τὸ κείμενον μιᾶς ἐκθέσεως *Πρὸς Θεόδωρον περὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου*. Σώζονται ἐπίσης σχόλια τοῦ Μεθοδίου εἰς τὸ Μαρτύριον τῆς Ἁγίας Μαρίνης καὶ σχόλιον εἰς τὸ Μαρτύριον Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ.

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μεθοδίου συνδέεται τὸ Μαρτύριον Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἀποδιδόμενον ἄλλως καὶ εἰς τὸν Μητρόδωρον, ἀνήκον δὲ ὅπωςδήποτε εἰς τὸν θ' αἰῶνα. Ὁ Guillard ἀποδίδει εἰς τὸν Μεθόδιον καὶ τὸν ἀνωνύμως παραδιδόμενον *Βίον τοῦ Εὐθυμίου Σάρδεων*, μαρτυρικὸν ἐκπροσώπου τῆς εἰκονοφιλίας.

Ἀξιοσημεῖωτος, ἂν καὶ ὄχι πλουσία, εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ Μεθοδίου, καὶ εἰς τὴν ὑμνογραφίαν.

Τέλος εἷς λόγος εἰς τὸν Στταυρὸν καὶ τὸ Πάθος, ἐκδιδόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου, ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸν παρόντα Μεθόδιον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΕΡΜΑΝΟΣ Α'

Γενικά

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ἀνέκδοτα Ἑλληνικά, *Μακρογορδτείου Βιβλιοθήκη*, Κωνσταντινουπόλεως 1884, 3-17. Βίος.

Bibliographia Hagiographica Graeca, 697.

L. LAMZA, *Patriarch Germanos I von Konstantinopel, mit dem griechisch deutschen Text der Vita Germani*, Wetzburg 1975.

A. BAIFERINI, *Syllogae monumentorum ad mysterium conceptionis immaculatae Virginis Deiparae illustrandum*, Paris, 1(1855), 249-327, 2(1857), 285-295.

I. ANDREEV, *German i Tarasii, Patriarchi Constantinopolskie*, Sergiev Posad, 1907.

F. CAYRÉ, «Germain Patriarche de Constantinople», *Dict. Théol. Cath.* 6(1914), 1300-1309.

È. STEIN, «Die Abstammung des ökumenischen Patriarchen Germanus I», *Klio* 6(1920), 207.

V. GRUMEL, «L' iconologie de Saint Germain de Constantinople», *Échos d'Orient* 21(1922), 165-175.— *Les registres du patriarcat de Constantinople*, I Chalcédon, 1932, αρ. 326-332.

O. BARDENHEWER, *Geschichte der Altkirchlichen Literatur*, Freiburg 5(1932), 48-51.

- C. CHIVNIER, «Les trilogies homilétique dans l'élaboration des fêtes mariales, 650-850», *Gregorianum* 18(1937), 361-378.
- J. LIST, *Studien zur Homiletik Germanos' I. von Konstantinopel und seiner Zeit*, Athenai 1939.
- L. CARLI, «La dottrina sull' Assunzione di Maria Santissima di San Germano di Costantinopoli», *Marianum* 3(1941), 47-63.
- F. OGARA, «Una homilia ritmica desconocida y sus derivaciones», *Miscellanea Comillas* 1(1943), 461-485.
- M. JUGIE, *La mort et l'assomption de la Sainte Vierge*, Studi e Texti 114(1944), 226-233.
- D. FICTORU, «Un nouveau genre de prédication dans l'homilétique orthodoxe», *Biserica Ortodoxa Romana* 64(1946), 60-92, 180-193, 386-397.
- Ι ΡΟΡΕΞΙ.-ΦΙΕΡΡΟΝΤΙ, «Λειτουργικὸν ὑπόμνημα τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως (ρουμανιστί)», *Biserica Ortodoxa Romana* 66(1948), 113-153.
- MEICHIOR A SANTA MARIA, «Coctrina S. Germani Constantinopolitani de morte et assumptione B. Mariae Virginis», *Marianum* 15(1953), 195-213.
- E. ΠΙΚΝΙΔΙΑ, *La mariologia di San Germano Patriarca di Costantinopoli*, Roma 1954.
- A. WENGER, *L'assomption de la T. S. Vierge dans la tradition byzantine*, Paris 1955. «Un nouveau témoin de l'Assomption: une homélie attribué à S. Germain de Constantinople», *Rev. Ét. Byz.* 16(1958), 43-58.
- H. G. BECK, *Kirche und theol. Literatur im byz. Reich*, München 1959, 473-476.
- ΑΘ. ΓΡΕΥΣΙΟΥΛΟΣ, «Γερμανός α' Κωνσταντινουπόλεως», *Θρησκ. Πθ. Έγκ.* 4(1964), 378-380.
- D. STELRON, *Bibliotheca Sanctorum* 6(1965), 243-252.
- J. DARROUZÈS, *Dict. Spirit.* 6(1967), 309-311.
- J. GUILLEARD, «Aux origines de l'iconologie: le témoignage de Grégoire II», *Travaux et Mémoires*, Paris 1968, 243-307 = *Variorum reprints*, London 1981, άρ. IV. - «L'Église d'Orient et la primauté romaine au temps de l'iconoclasme», *Istina* 21(1976), 25-54 = *Variorum Reprints* 21(1981), άρ. V.
- O. MEINARIUS, «The beardless Patriarch: St. Germanos», *Μακεδονικά* 13(1973), 178-186.
- W. BLUM, «Die Theodizee des Patriarchen Germanos I von Konstantinopel», *Vig. Christ* 28(1974), 295-303.
- V. FAZZO, «Agli inizi dell'iconoclasmo. Argomentazione scritturistica e difesa delle icone presso il patriarca Germano di Costantinopoli», *Parola e spirito* in onore di Settimo Cipriani, Brescia 1982, 809-832.

Επιστολαί

- PG 98, 156-161, 161-164, 164-188. Έπιστολαί πρὸς Ἰωάννην Συνάδων, Κωνσταντῖνον Νακωλῶνας καὶ Θωμῆν Κλαυδιουπόλεως.

Δογματικαὶ πραγματεῖαι

- PG 98, 135-146. Πρὸς Ἀρμενίους
- PG 98, 40-88. Περὶ ἀρέσεων καὶ συνόδων.
- PG 98, 89-132=Mai. Περὶ ὄρου ζωῆς.
- W. BLUM, «Die Theodizee des Patriarchen Germanos I», *Vigiliae Christ.* 28(1974), 295-303.
- ΦΩΤΙΟΣ. *Μυρίοβιβλος* 233, PG 103, 1105-1108. R. HENRY, τ. V, 80-83. Ἀνταποδοτικός.
- W. LACKNER, «Ein hagiographisches Zeugnis für den Antapodoticos der Patriarchen Germanos I von Konstantinopel», *Byzantion* 38(1968), 42-104.
- CH. CARTON, L. G. WESTERINK, *Germanos on Predestined terms of life*, Buffalo 1979.

Λειτουργικά

- PG 98,384-453, Ἱστορία Ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ θεωρίας
- R. BORNERT, «Les commentaires byzantins de la divine liturgie du VIIe au XVe siècle», *Archives de l'Or. Chrétien* 9(Paris 1966), 125-182.
- N. KRASNOSEIL'ŌV, *Notices sur quelques manuscrits de la Bibliothèque Vaticane*, Kōzan 1885, 323-375.
- N. BORGIA, «La ἐξήγησις δι Σ. Γερμανῶ καὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν ἀναστροφὴν τοῦ ἀναστασίου βιβλιοθηκαρίου», *Roma et l'Oriente* 2(1911), 144-156, 219-228, 286-296, 346-354.
- F. E. BRIGHITMAN, «The Historia Mystagogica and other Greek Commentaries on the byz. liturgy», *Journ. Theol. Stud.* 9(1908), 248-267, 387-397.
- S. PLYRIDÈS, «Traité liturgiques de S. Maxime et de S. Germaine traduits par Anastase le Bibliothécaire», *Rev. d'Or. Chrét.* 10(1905), 309-313, 350-363.
- G. DE JERPHANION, «Sur un passage singulier de l'Historia Ekklesiastikè du Saint Germain», *Bessarionne* 23(1919), 146-154.
- J. LEROY, «Un manuscrit grec de Cefalù», *O theologos* 1 (1974), 113-122.
- N. PEIRESCU, Ἱστορία ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ θεωρίας, ρουμανικὴ μετάφρασις, *Mitr. Ol.* 26(1974), 824-832.
- V. UNGUREANU, «Biserica-locas in interpretarea sfintului Gherman al Constantinopolului si a Archiepiscopului Simeon Tesaloniceului», *Mitr. Mold.* 55(1979), 657-668.
- ST. C. PARSONS, «The Historia Ecclesiastica of Germanos I of Constantinople», *Ἐκκλησιολογία καὶ Θεολογία* 3(1982), 5-66.
- Ὕμνοι. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ περὶ τῆς ὑμνογραφίας.

Ὁμιλίαι

- Εἰς τὰ εἰσόδια α', β'. PG 98,292-309 (=Ballerini), 309-320, (=Combesis), ΜΑΚΑΡΙΟΥ, Nov. 3016-3020, 3008-3016, παλαιορωσικὴ μετάφρασις.
- S. I. MERCATI, «De nonnullis versibus dodecasyllabis S. Germani I Constantinopolitani patriarchae homiliae Eius ad εἰσόδια τῆς Θεοτόκου insertis», *Roma e Oriente* 9(1915), 147-165.
- Εἰς τὰ εἰσόδια γ' (ἀπόσπασμα). F. M. GONIOLO, «Sull' ingresso della Vergine nel Santo dei Santi. Una finale inedita di omelia bizantina», *Marianum* 36 (1974), 101-105.
- Εἰς τὸν Ἰσαγγελισμόν. PG 98,320-340 (=Combesis). D. FECTOIU, *Biserica ortodoxa romana* 64(1946), 65-91, 180-192, 386-396.
- Εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου α', β', γ'. PG 98,340-348 (=Combesis), 348-357 (=Combesis), 360-372 (=Combesis). R. AITZMULLER, *Mihanovic Homiliar*, Graz 1957, φ. 246-253, παλαιοσλαβικὴ μετάφρασις.
- Εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου δ'. A. WENGER, «Un nouveau témoin de l'assomption, une homélie attribuée à saint Germain de Constantinople», *Rev. Ét. Byzant.* 16(1958), 43-58.
- Εἰς τὰ ἐγκαίνια καὶ τὴν ζώνην. PG 98, 372-384 (=Combesis).
- Εἰς τὸν Ἀκάθιστον καὶ τὴν κοίμησιν. V. GRIMMEL, «Homélie de Saint Germain sur la délivrance de Constantinople», *Rev. Ét. Byzant.* 16(1958), 183-205.
- J. DARROUËS, «Deux textes inédits du patriarche Germain», *Rev. Ét. Byz.* 45(1987), 5-13.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ

- M. B. MILIORANSKIJ, *Georgij Kiprijanin i Joan Jerusalimljanin*, Petersburg 1901.
- G. OSTROGORSKY, «Soedinenie voprosa o sv. ikonach s christologičeskoj dogmatikoju», *Seminarium Kontakonianum* 1(1927), 35-48.

ΤΑΡΑΣΙΟΣ

- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Αγιολόγιον*, 445–446.
 V. GRUMEL, *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople* 1,2. Κωνσταντινούπολις 1926, ἀρ. 350–373.
 R. JAMIN, *Dict. Théol. Cath.* 15,54–57.
 J. ANDREEV, *German i Tarasij, Sergiev Posad* 1907.
 Ἄνωσκεψή ἀποφάσεως Ἱερείας. MANSI 13,208–356.
 Λόγος ἐνθρονιστήριος. PG 98,1423–1427 (=Θεοφάνης, De Boor, I, 458–460).
 Εἰς τὰ Εἰσόδια. PG 98,1481–1500.
 Ἐπιστολαί. PG 98,1428–1481, 1477–1480. MANSI, 12,1119–1125, 13,400–408, 458–468, 469–471, 471–479. PITRA, *De jur. eccles.* II,309–313, ἐπιστολή πρὸς Σικελούς.
 Ποιήματα, PITRA, *Analecta* I, 334–335.
 Νομικὸς χρῆσιμος. V. ΒΕΝΕΣΕΒΙĆ, *catalogus codicum mss. qui in Monte Sina asservantur, I. Petersburg 1911, 563έξ.*

ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΑΙ

- MANSI, 12,1135–1140, Συνοδικὸν Θεοδώρου.
 Acta SS., Juni V, 190–191, Πρὸς Ἰωάννην Γοθθίας
 JAFFÉ, I, 284, ἀρ. 2375. Πρὸς πάπαν Παῦλον Α'. *Dodec Carol* Ep. 40, σ. 553.
 L. ΡΕΥΤ, *Dict. Théol. Cath.* 8,765–766, Ἰωάννης Ἱεροσολυμίτης.
 M. B. ΜΕΛΙΟΡΑΝΣΚΙ, *Georgij Kirijanin i Joan Jerusolimljanin*, Petersburg 1901.
 PG 96,1348–1362, Ἰωάννου Ἱεροσολυμίτου Δοκίμιον κατὰ εἰκονοκλαστῶν.
 PG 95,309–344, Ἰωάννου Ἱεροσολυμίτου Δοκίμιον κατὰ Κωνσταντίνου Καβαλλίνου.
 ΤΗ ΣΧΜΙΤΤ, «Βίος Μιχαὴλ Συγκέλλου», *Izvestija 'Arxaiol.* Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως 11(1906), τὸ ἀπόσπασμα σσ. 234–236.

ΘΕΩΔΩΡΟΣ ΑΒΟΥΚΑΡΑΣ

- PG 94,1595–1597, τὸ ἀπὸ φωνῆς Ἰωάννου. PG 97,1462–1640, αἱ 43 πραγματεῖαι.
 G. ARENDZEN, Bonn 1897, μία πραγματεία ἀραβικῆ.
 C. BACHA, *Al-Masriq* 6(1903), 633έξ. 800έξ., μία πραγματεία ἀραβικῆ. Ἐννέα πραγματεῖαι, Beirut 1904.
 L. MA'LIĆ, *Al-Masriq* 6(1903), 1011–1033, μία πραγματεία ψευδεπιγραφος.
 L. ΣΗΕΚΙΟ, *Al-Masriq* 15(1912), μία πραγματεία ἀραβικῆ.
 G. GRAF, *Die christlich-arabische Literatur bis zur fränkischen Zeit*, Freiburg 1905, 31–37.– *Die arabischen Schriften des Theodor Abu Qurra, Bischofs von Harran*, Paderborn 1910, μετάφρασις τῶν ἀραβικῶν κειμένων καὶ ὑπομνημάτισις.– *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters* 14(1913), τεύχος I.
 C. A. KNELLER, «Theodor Abukara über Parnitum und Konzilien», *Zeit. Kath. Theol.* 34(1910), 419–427.
 J. ΚΡΑΣΚΟΥΣΚΙ, «Ὁ Θεόδωρος Ἀβουκάρας εἰς τοὺς μουσουλμάνους συγγραφεῖς» (ρωσιστί), *Christianskij Vostok* 4,3(1916), 301–309.
 I. ΦΙΚΥΛΙΔΗΣ, *Ἡ Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάββα*, 401έξ.
 ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, 768–771.
 E. HAMMERSCHMIDT, «Einige philosophisch-theologische Grundbegriffe bei Leontios von Byzanz, Johannes von Damaskus und Theodor Abu Qurra», *Ost. Studien* 4(1955), 147–154.
 I. ΔΙΚΚ, «Un continuateur arabe de saint Jean Damascène. Théodore Abuqurra évêque

- melkite de Harran», *Proche Orient Chrétien* 12(1962), 209–223, 319–332. 13(1963), 114–129. Théodore Abu Qurrah, *Traité de l'existence du Créateur et de la vraie religion*, Roma 1982.
- ΚΗ ΣΑΜΙΡ, «Note sur les citations bibliques chez Abu Qurrah», *Or Chr. Per.* 49(1983), 184–191.
- S. H. GRIFFITH, «Theodore Abu Qurrah's Arabic tract on the Christian practice of venerating images», *Journ. Amer. Or. Soc.* 105,1 (1985), 53–73.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙΣ

Γενικά μελέται

- ΠΩΛΙΩΣ, *Βίος Νικηφόρου*. PG 100, 41–160. Θεοφάνους, *Περὶ ἐξορίας καὶ ἀνακομιδῆς τοῦ λεωνάνου*. ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΝ, *Ἀγιολογικά Μνημῆα*. Βενετία 1884, ἑλληνιστί. PG 100, 159–168, λατινιστί.
- ΓΑΡΡΗΑ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑΣ, *Ἀκολουθία Νικηφόρου*, Κωνσταντινούπολις 1822.
- D. SERRUY, *Mémoires Archéol. Hist.* 23(1903), 345–351.
- G. OSTROGORSKY, *Studien zur Geschichte des byz. Bilderstreites*, Historische Untersuchungen I, Breslau 1929.
- V. GRUMEL, *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople* I, 2(1936), ἀρ. 374–409.
- R. JANIN, «Nicéphore de Const.», *Dict. Théol. Cath.* 11,452–455.
- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἀγιολόγιον* 354.
- P. MATZFRATU, *Nicéphore Constantinopolitain de son enfance à sa mort*, 1934.
- R. P. BLAKE, «Note sur l'activité Littéraire de Nicéphore Ier, Patriarch de Constantinople», *Byzantium* 14(1939), 1–15.
- H. J. VISSER, *Nikephoros und der Bilderstreit*, Den Haag 1952.
- P. J. ALEXANDER, *The Patriarch Nicephoros of Constantinople*, Oxford 1956.
- W. ΣΑΥΒΟΔΑ, «Nicefor patriarcha», *Stownik Star Słowian* 3,2(1968), 370–371.
- ΚΗ ΣΑΜΙΡ, «Note sur les citations bibliques chez Abu Qurrah», *Or. Chr. Period.* 49(1983), 184–191.
- V. GRUMEL, «Les douze chapitres contre les Iconomaches de S. Nicéphore de Constantinople», *Rev. Ét. Byz.* 17(1959), 127–135.
- R. M. ΜΑΙΝΚΑ, «Zur Brief des Patriarchen Nikephoros I von Konstantinopel an Papst Leo II», *Ostkirchl. Stud.* 13(1964), 273–287.
- P. O'CONNELL, *The ecclesiology of St. Nicephorus I Patriarch of Constantinople, Pentarchy and primacy*, Roma 1972.
- Β. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, «Περὶ ἀγγέλων διδασκαλία τοῦ πατριάρχου καὶ ὁμολογητοῦ Νικηφόρου Α'», *Θεολογία* 44(1973), 312–338.
- MARIE-JOSÉ BALDINET, «La relation iconique à Byzance au IXe siècle d'après Nicéphore le Patriarche», *Les Études Philosophiques* 1(1978), 85–106.
- D. STERNON, «Saint Nicéphore, Patr. de Constantinople», *Dict. Spirit.* 11(1981), 182–186.
- M. MAISSONNEUVE, «Nicéphore le Confesseur, Patr. de Constantinople», *Catholicisme* 9(1982), 1201–1203.
- J. TRAVIS, *In defense of the faith. The theology of Patriarch Nicephoros of Constantinople*, Brookline Mass. 1984.

Κείμενα

- Ἀπολογητικὸς ἐλάσσων. PG 100, 833–844.
- Ἀπολογητικὸς Μείζων. PG 100, 533–832.
- Ἀντιρρητικὸς. PG 100 205–533.
- Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ, ἀνέκδοτον Cod. Cosl. 93, Cod. Paris gr. 1250, Cod. Bodl. Laud. gr. 69. Καὶ ἀλλαχοῦ.

- Ἐπίκρισις χρήσεων Μακαρίου Μάγνητος. J. PITRA, *Spicilegium solesmense* I, 302–335.
 Ἀντίρρησις καὶ ἀνασκευὴ λόγων Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίου. J. PITRA, ὡς ἄνω I, 371–503. IV, 292–380.
 Κατὰ τῶν τετολμηκότων. J. PITRA, ὡς ἄνω I, 233–291.
 Ὁμολογία πίστεως. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἀνάλεκτα Α'*, 454–460. Α. ΜΑΙ, *Spicilegium Romanum* X, 2 (Roma), 152–156.
 Ἐπιστολὴ πρὸς πάπαν Λέοντα. MANSI 14, 29–56 = PG 100, 169–200.
 Ἐπιστολὴ πρὸς αὐτοκράτορα Λέοντα Ε', ἀπόσπασμα. PG 100, 1029–1031.
 Περί διαίτης, ψευδεπίγραφον. V. BENEŠEVIC, *Catalogus codicum mss. in Monte Sina asserv.* I, Petersburg 1911, 555–558.
 Κανόνες καὶ Συντάξεις. MANSI, 14, 119–124 = PG 100, 852–853. ΡΑΔΜΙΣ, ΠΟΤΑΝΗΣ, 4, 421–431. J. PITRA, *Spicilegium Solesmense* IV, 389–393 καὶ *Juris Ecclesiast* II, 330–332. ΣΟΤΗΡΗΣ, *Ecclesiae Graecae monumenta* III, Paris 1686, 451–453, ἐν μέρει MANSI 14, 129 = PG 100, 860–861.
 Πρὸς μοναχὸν Θεοδοσίον. PG 100, 1061–1065.
 Ἱστορία. I. BEKKER, Bonn, 1837. PG 100, 876–994. C. DE BOOR, *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, Leipzig 1880, 1–77.
 Χρονογραφία. L. DINDORF, Bonn, 1829. PG 100, 995–1056. C. DE BOOR, *Nicephori*, ὡς ἄνω, 79–135.
 Στιχομετρία. PG 100, 1056–1060.

ΘΙΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ

Βίος τοῦ Θεοδώρου

- Παράλλαγή α'. PG 99, 113–132. Παράλλαγή β', PG 99, 233–328. Παράλλαγή γ'. Α. Ρ. DOBROCLONSKY, *Prep. Feodor isповiednik i igumen Studijskij* I. Odessa XXXIV–XC. V. ΛΑΓΥΤΣΕΥ, «Vita S. Theodori Studitae in codice Mosquensis Musci Rumianzoviani 520», *Vizantiskij Fremennik* 21(1914), 285–305. Παράλλαγή δ', ἀνέκδοτος, Monacensis gr. 467. Ἀνάλεκτος V. ΛΑΓΥΤΣΙΛΥ, *Vizant. Fremennik* 21(1914), 223–254.
 ΝΑΥΚΡΑΤΙΟΥ ΟΜΟΛΟΙΤΟΥ, *Ἐγκύκλιος*, PG 99, 1825–1849.

Ἐκδόσεις

- Ἀντιρρητικοὶ κατ' εἰκονομάχων. PG 99, 328–436.
 Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ ἀσεβῶν ποιημάτων. PG 99, 436–476.
 Προβλήματα πρὸς εἰκονομάχους. PG 99, 477–485.
 Κεφάλαια ἑπτὰ κατὰ εἰκονομάχων. PG 99, 485–497.
 Μεγάλῃ Κατήχησις. J. COZZA-LUZI, *Novi Patrum Bibliotheca* 9.2, Roma 1888, 1–217 (77 Κατηχήσεις). Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΙΡΑΜΕΥΣ, *Ὅσιον Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου Μεγάλῃ Κατήχησις*, St. Petersburg 1904. J. LEROY, «Un nouveau témoin de la Grande Catéchèse de Saint Theodore Studite», *Rev. Et. Byz.* 15(1957), 73–88.
 Μικρὰ Κατήχησις. ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΜΟΝΑΧΟΣ, *Θεοδώρου Στουδίτου Συνεχία τῶν Κατηχήσεων*, Ἱερμούπολις 1887.– J. COZZA-LUZI, *Novi Patrum Bibliotheca* 9.1, Roma 1888, 1–318. E. AUVRAY, *S. Patris Theodori Parva Catechesis*, Paris 1891. PG 99, 509–688, εἰς λατινικὴν μετάφρασιν, πέντε δὲ ἐξ αὐτῶν καὶ εἰς τὸ πρωτότυπον. J. LEROY, *Muséon* 71(1958), 329–358. J. LEROY, *Scriptorium* 15(1961), 36–60.
 Κεφάλαια Παρανευτικά πρὸς μοναχοὺς. PG 99, 1681–1684.
 Ὑποτύποις κηταστάσεως μονῆς Στουδίου. PG 99, 1704–1720. Α. ΟΜΙΤΡΙΕΥΣΚΥ, *Opisanie liturgičeskich rukopisej*, τ. 1, Kiev 1895, 224–237 (ὅλη μεταγενεστέρα παράλλαξις).

- Διάταξις λειτουργίας προηγιασμένων. PG 99, 1688–1689.
- Διδασκαλία Χρονική. PG 99, 1693–1704.
- Ἐρωταποκρίσεις περὶ κανονικῶν ζητημάτων. PG 99, 1729–1733.
- Ἐπιτίμια μοναχικά. PG 99, 1733–1757.
- Διαθήκη. PG 99, 1813–1824.
- Περὶ ἐξαγορεύσεως κανόνες. PG 99, 1721–1730.
- Ἐπιστολαί. PG 99, 904–1684 (278 ἐπιστολαί). J. COZZA-LIZZI, *Nova Patrum Bibliotheca* 8.1, Roma 1871, 1–224. PG 102, 923–926, μετὰξὺ ἔργων Φωτίου μία ἐπιστολή τὴν ὁποίαν ὁ ΤΗΓ. ARVIC, *Échos d' Orient* 7(1904), 31–34, ἀποδίδει εἰς Θεόδωρον ἀλλ' ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεύς, *Byz. Zeit.* 9(1906), 370–378, εἰς Φώτιον. PG 99, 500–509 μία ἐπιστολή πρὸς Πλάτωνα. – J. GILL, «An unpublished letter of St. Theodore the Studite», *Or. Chr. Per.* 34(1968), 62–69. Ἐπιστολή πρὸς μοναχὸν Γεώργιον ἐπὶ τῆς μοιχεινῆς ὑποθέσεως.
- Ὁμιλίαι. PG 99, 688–901. ULLA WESTERBERGH, *Anastasius Bibliothecarius. Sermo Theodori Studitae de Sancto Bartholomaeo apostolo*, Stockholm 1963, ἑλληνικὸν κείμενον καὶ μετάφρασις Ἀναστασίου.
- Ποιήματα. Ἰαμβοὶ εἰς διαφόρους ὑποθέσεις. PG 99, 1780–1812. – A. GARZYA, «Epigrammata», *Επετ. Ἐτ. Βυζ.* Σπ. 28(1958), 11–64. – P. SPECK, «Humanistenhandschriften und frühe Drucke der Epigramme des Theodoros Studites», *Elicon* 3(1963), 41–110. Τοῦ αἰτιοῦ, «Parerga zu den Epigrammen des Theodoros Studites», *Ἑλληνικά* 18(1964), 11–43. Τοῦ αἰτιοῦ, *Theodoros Studites Jamben auf verschiedene Gegenstände*, Berlin 1968. – J. LUKOY, *Studitisches Mönchtum, Theodoros Studites, Monastische Epigramme*, Graz, Wien, Köln 1969.

Μελέται

- A. TOUGARD, «La persécution iconoclaste d'après la correspondance de S. Théodore Studite», *Rev. de questions histor.* 1891, I. Jule, 80–118.
- K. THOMAS, *Theodor von Studion*, Osnabrück 1892.
- ST. SCHWILTZ, *De S. Theodoro Studita reformatore monachorum Basilianorum*, Breslau 1896.
- G. A. SCHNEIDER, *Der hl. Theodor von Studion*, Münster 1900.
- J. PARGOIRE, *Échos d' Orient* 4(1900–1901), 164–170, ὁμιλία εἰς Πλάτωνα. «Saint Théophane et ses rapports avec Théodore Studite», *Viz. Græc.* 9(1902), 31–102. «La Bonita de S. Théodore Studite», *Échos d' Orient* 6(1903), 207–212.
- ALICE GARDNER, *Theodor of Studion*, London 1905.
- E. MARIN, *Saint Théodore Studite*, Paris 1906.
- N. GROSSO., *Prepod. Theodor Studit*, Kiev 1907.
- C. VAN VORST, «Les relations de Saint Théodore Studite avec Rome», *Anal. Boll.* 32(1913), 439–447. – «La translation de Saint Théodore Studite et de Saint Joseph de Thessal.», *Anal. Boll.* 32(1913), 27–62. – «La petite catéchèse de S. Théodore Studite», *Anal. Boll.* 33(1914), 31–51.
- P. FRANCHI DE' CAVALLERI, «Un' antica rappresentazione della translazione di S. Teodoro Studita», *Anal. Boll.* 32(1913), 230–235.
- S. SALAVILLE, «La primauté de saint Pierre et du pape d'après Saint Théodore Studite», *Échos d' Or.* 17(1914), 23–42.
- V. GRIMMEL, «L' iconologie de Saint Théodore Studite», *Échos d' Orient* 20(1921), 257–268. – «John Grammaticos et Saint Théodore Studite», *Échos d' Orient* 36(1937), 181–189.
- S. G. MIRCATI, «Stefano Meles è l' autore della vita giambica di S. Teodoro Studita del Cod. Baroc. gr. 27», *Byz. Zeit.* 25(1925), 43–47.

- B. HERMANN, «Der heil. Abt Theodor von Studion», *Ben. Monatschrift* 7(1925), 418-434.- «Bekennertum des hl. Abtes Theodor von Studion und seiner Mönche», *Ben. Monatschrift* 8(1926), 31-45, 111-124.- «Der hl. Abt Theodor, der aszetische Meister von Studion und die Studitenmönche», *Zeit. Asc. und Myst.* 5(1930), 121-147.
- M. JUGIE, «La doctrine mariale de Saint Théodore», *Échos d'Orient* 25(1926), 421-427.
- I. HAUSHERR, «Saint Théodore Studite, l'homme et l'ascète», *Or. Chr. Anal.* 6 και 7(1926).
- MAX HERZOG-ZL. SACHSEN, *Der heilige Theodor Archim. von Studion*, München 1929.
- Γ. ΚΟΝΔΑΡΙΣ, *Ἐκκλ. Φάρος* 29(1930).
- E. AMANN, «Théodore Studite», *Dict. Théol. Cath.* 15,1,287-298.
- ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ὁ ἅγιος Θεόδωρος Στουδίτης», *Ἐπιστ. Ἐπετ. Βυζ. Σπουδ.* 15(1939), 1-37.
- I. GOŠEV, «Γὸ τυπικὸν τῆς Μονῆς Σινῶ», (βουλγαριστί), *Godisnik Hanev. Σόφρας* 17,6 (1939-1940), 1-70.
- G. DA COSTA-LOUILLET, *Byzantion* 24(1954), 230-240.
- J. LEROY, «Le cursus canonique chez Saint Théodore Studite», *Éphém. Liturg.* 68(1954), 5-19.- «La vie quotidienne du moine Studite», *Irenikon* 27(1954), 21-50.- «La reform Studite», *Or. Chr. Anal.* 153(1958), 161-214.
- C. PUJOL, «La eucharistia y la paz en el monaquismo bizantino según Teodoro Estudita», *Años del XXXV Congr. Intern. Euch.*, Barcelona II, 1954.
- H. G. BECK, *Kirche und Theol. Literatur im Byz. Reich*, München 1959, 491-495.
- J. GILL, «St. Theodore the Studite against the papacy», *Polychordia*, Festschrift F. Dölger I. Amsterdam 1966, 115-123.
- J. MEYENDORFF, «L' image du Christ d' après Théodore Studite», *Synthronon* (Cah. Archéol. 2), Paris 1968, 115-117.
- P. O' CONNELL, «The letters and catecheses of St. Theodore Studite», *Or. Chr. Per* 38(1972), 256-259.
- M. CORUGĂ, «Sf. Teodor Studitul și opera în vechea literatură românească», *Studi Teologice* 24(1972), 723-731.
- M. FLAŠAR, «Tradicionalna metafora i retorikarima u jednom epigramma Teodora Studita», *Sbornik Filos. Fakulteta* 12,1, Mélanges Ostrogorsky, Beograd 1974, 169-205.
- N. STREZA, «Aspectul dogmate al cultului icoanei la sf. Teodor Studitul», *St. Teolog.* 29(1977), 298-306.
- D. S. IŠČENKO, «Oglisitelnye poučeniija Feodora Studita v vizant. i u slavjan», *Viz. Vremennik* 40(1979), 157-171.- «Maloizvestnie poučenie Feodora Studita v drevnerusskom perevoda», *Istorija russkogo jazika*, Moskau 1982, 308-319, έκδοσις μέρους τῆς Μεγάλης κατηχήσεως μετὰ τοῦ ἀντιστοιχοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου.
- CH. FRAZEE, «St. Theodoros of Studion and ninth century Monasticism in Constantinople», *Stud. Monast.* 23(1981), 27-58.
- M. MARCOVIĆ, «Sveti Teodor Studit i njegove veze sa Rimom», μετὰ ἀγγλικῆς περιλήψεως, *Teologski Pogledi* 16(1984), 111-120.
- ΣΥΝΕΣΙΟΣ ΚΤΕΝΑΣ, «Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ὡς ἀνακαινιστὴς τοῦ μοναχικοῦ βίου», *Ἐκκλησια* 63(1986), 323-325, 355-356, 391-392, 437-439, 547, 577-580.

ΝΙΚΗΤΑΣ ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΜΕΔΙΚΩΝ

Βίος του *Acta Sanctorum*, Ἀπρίλ. I, XXII-XXXII (γ' ἐκδ. XVIII-XXVII).
Cod. Vat. gr. 511.

ΒΑΣΙΛΙΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Συνοδική Ἐπιστολή τοῦ 836. ΙΩ. ΣΑΚΕΛΛΙΩΝΟΣ, *Εἰσαγγ. Κήρυξ* 2(1964), 97.
PG 95,345-385.

L. DUCHESNE, *Roma e Oriente* 5(1912-1913), 222-239, 273-285, 349-366.

ΧΡΥΣΟΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλ. Ἱεροσολύμων*. Ἱεροσόλυμα 1927, σ. 329.

J. GILL, «The life of Stephen the Younger by Stephen the Deacon», *Or. Chr. Per.* 6(1940),
114-139.

A. VASILIEV, *Byzantion* 16(1942-1943), 223-225.

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Παράνεσις ψυχροφελής, PG 100, 1216-1232.

ΙΩ. ΣΑΚΕΛΛΙΩΝΟΣ, *Πατριακή Βιβλιοθήκη*, Ἀθήναι 1890, σ. 254.

M. LE QUIEN, *Oriens Christianus II*, Parisii 1740. Graz 1958, σ. 465.

A. PALMIERI, *Dict. Th. Cath.* 2(1910), 41.

A. N. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Χριστοφόρος», *Ἐλευθεροκτάκη Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*
12(1931), 961.

ΧΡΥΣΟΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλ. Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια 1935, 512-514.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΙ ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΓΡΑΠΤΟΙ

Βίος Θεοδώρου, PG 116, 653-684. Ἐνθα ἐνσωματωμένη καὶ ἡ ἐπιστολή πρὸς Ἰωάννην Κυ-
ζίκου.

S. VAILLÉ, «Saint Michel le Syncelle et les deux frères Grapti», *Rev. Or. Chrét.* 6(1901),
313-332, 610-642.

J.- M. FEATHIRSTONE, «The praise of Theodore Graptos by Theophanes of Caesarea»,
Anal. Boll 98(1980), 93-150.

ΜΕΘΟΔΙΟΣ Α΄ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Βίος Μεθοδίου

Acta sanctorum, III Junii, 440-447. II Nov. 332-383. 384-435.

PG 100, 1244-1261. PG 116, 36-92 *Anal. Boll* 18(1899), 211-259.

PG 140, 281-284A. Ἀπόσπασμα ἀπολεσθέντος Βίου Μεθοδίου ὑπὸ Γρηγορίου Συρακου-
σῶν, εἰς Νικήταν Χωνιάτην.

Ἐκδόσεις κεμένων

Ὅρος Συνοδου 843, συνταχθεὶς ὑπὸ Μεθοδίου, ἀνέκδοτος, Cod. Matrit. gr. 459², φφ.
157^b-159^a.

Συνοδικὸν Ὁρθοδοξίας. *Τριώδιον*, Κυριακή Ὁρθοδοξίας, MANSI 13,809-820. PG
120,724-736. F. I. URFENSKI, *Synodik v nedelju pravoslavija*, Odessa 1893.

J. GOUILLARD, *Le synodicon de l'Orthodoxia*, Travaux et Mémoires 2(1967), 44-47, 92-93,
106-107.

Ὁμολογία πίστεως (Λόγος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, Ἐκθεσις περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων). ΡΙ-
ΤΡΑ, *Juris Eccles. II*, 357-361, ἀπόσπασμα. ARSENIJ, *Čtenija Ėtaireias φίλων*
θρησκευτικῆς παιδείας, Μόσχα 1893, Νοέμβρ.-Δεκέμβρ. τμήμα III, 1-23.

Διατίπσις περὶ τῶν ἐπιστρεφόντων. PG 100, 1300-1317.

Περὶ ὑποδοχῆς αἰρετικῶν. PG 100, 1317-1325. ΡΙΤΡΑ, *Juris eccles. II*, 362-363. GOAR,
Euchologium. Venetiae 1638, 876.

Ἐπιστολή πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων. PG 100, 1291-1293 μερικῶς. ΡΙΤΡΑ, *Juris*
eccles. II, 355-357.

- Ἐπιστολή πρὸς Στοιδίτας. PG 100,1293–1297, ἀποσπασματικῶς.
 Ἐγκώμιον εἰς ἀγίαν Ἀγάθην. PG 100,1271–1290, λατινικὴ μετάφρασις. Ε. ΜΙΟΝΙ, *Anal. Boll.* 68(1950), 58–93, τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον.
 Ἐγκώμιον εἰς Ὁμολογητὴν Θεοφάνην. D. ΣΥΡΕΠΙΘΥΜΟΝ, *Ἐκκλ. Φίλος* 12(1913), 88–96, 113–163. V. V. ΙΑΤΥΣΕΦ, *Записки της ρωσικῆς Ἀκαδ. Ἐπιστημῶν* 13(1916–1922), ἀρ. 4.
 Μ. ΓΕΔΩΝ, *Βυζαντινὸν Ἐορτολόγιον*. Κωνσταντινούπολις 1890, 290–293. ἐπιτομὴ τοῦ Ἐγκωμίου.
 Ἐγκώμιον εἰς ἅγιον Νικόλαον. G. ΑΝΡΚΗ, *Hagios Nikolaos I*, Leipzig 1913, 151–182. Ἐκθεσις πρὸς Θεόδωρον, αὐτῷ 140–150 καὶ *Hagios Nikolaos II*, Leipzig 1917, 545–556.
 Βίος Εὐθυμίου Σάρδεων. Α. ΠΑΡΑΔΑΚΙΣ, «The unpublished Life of Euthymius of Sardis: Bodleianus Laudianus Gr. 69». *Traditio* 8(1965), 899–901.
 Σχόλια εἰς Μαρτύριον ἁγίας Μαρίνης. H. USINGER, *Acta S. Marinae et S. Christophori*, Bonn 1886, 48–53.
 Σχόλιον εἰς Μαρτύριον Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. I. DEIBNER, *Kosmas und Damian*, Leipzig 1907, 41–42.
 Μαρτύριον Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. PG 4,669–684.
 Λόγος εἰς τὸν Σταυρὸν καὶ τὸ πάθος. PG 18,397–404, ὑπὸ ὄνομα Μεθοδίου Ὀλύμπου.
 Ἰδιόμελα. Λειτουργικὰ Βιβλία. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς Ὀρθοδόξου ἑμνηγραφίας*. Ἀθήναι 1949, 259–260.
 Ὕμνος εἰς ἅγιον Νικόλαον. PITRA, *Juris eccles.* II, 363–364.
 Ὕμνος εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου. I. STERNBACH, «St. Methodii Patriarchae et Ignatii Patriarchae carmina inedita». *Éos* 4(1898), 150–152, S. G. MERCATI, *Besauone* 24(1920), 198–199.
 Ὕμνος εἰς τὸν Σταυρὸν, I. Sternbach, S. G. Mercati, ὡς ἄνω.
 Κανὼν Κυριακῆς Ὀρθοδοξίας. PG 99,1768–1780, ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοδώρου Στουδίτου.

ΜΕΛΕΤΑΙ

- K. KRUMBACHER, «Eine neue Vita des Theophanes Confessor», *Sitzungsher. Bayer. Ak Wiss.* 1897, 3, München (1897), 371–399.
 J. PAROIRE, «Saint Méthode de Constantinople avant 821», *Échos d' Orient* 6(1903), 126–131. «Saint Méthode et la persécution», *Échos d' Orient* (1903), 183–191.
 E. VON DUBSKHITZ, Methodius und die Studiten», *Byz. Zeit.* 18(1909), 41–105.
 A. MICHEL, «Die jährliche Eucharistie nach dem Bildersturm», *Oriens Christ.* 4(1922–1924), 151–161.
 E. KURIZ, «Zum Leben des hl. Thophanes von Methodios», *Byz. Neugr. Jahrb.* 5(1926–1927), 390–396.
 V. LAURENT, «Méthode de Constantinople», *Dict. Théol. Cath.* 10(1929), 1597–1606.
 V. GRUMET, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople» I (1932), αρ. 414–443.– «La politique religieuse du patriarche saint Méthode», *Échos d' Orient* (1935), 385–401.– *Rev. Ét. Byz.* 18(1960), 19–44.
 J. GOILLARD, «Une oeuvre inédite du patriarche Méthode, La vie d' Euthyme de Sardes», *Byz. Zeit.* 52(1960), 36–46.– «Deux figures mal connus du second iconoclasme», *Byzantion* 21(1901), 371–401.
 Φ. Ι. ΦΗΛΛ, «Μεθόδιος Ἀ΄ Κωνσταντινουπόλεως», *Θρησκ. Ἠθ. Ἐγκ.* 8(1965), 899–901.
 I. DOENS, CHR HANNIK, *Jahrb. Österr. Byz.* 22(1973), 97–101.
 D. STIERNON, «Méthode Patriarche de Constantinople», *Dict. de Spir.* 68–69(1979), 1107–1109.
 J. DARROUZÈS, «Le Patriarche Méthode contre les Iconoclastes et les Stoudites», *Rev. Ét. Byz.* 45(1987), 15–57.

ΑΣΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΗΠΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Επιδίωξις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι νὰ καθορίσῃ τοὺς δρόμους, διὰ τῶν ὁποίων δύναται ὁ πιστὸς νὰ προσεγγίσῃ τὸν Θεόν· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπιδίωξις αὕτη καλύπτει ὅλας τὰς φάσεις τῆς χριστιανικῆς σκέψεως καὶ ζωῆς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ χριστιανικὴ γραμματεία στερουμένη στοιχείων ὁδηγούντων εἰς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν. Ἰδιαιτέρως οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς τῆς περιόδου ταύτης ἀφιέρωσαν πολὺν χρόνον διὰ τὴν καλλιέργειαν μιᾶς θεολογίας ἀποβλεπούσης εἰς τὴν θεραπείαν αὐτῆς τῆς ἀνάγκης· ἀλλ' ὅσοι ἐξ αὐτῶν παρουσιάζουν συγγραφικὴν προσφορὰν βαρύνουσαν πρὸς τὸ μέρος ἄλλου τομέως τῆς γραμματείας, ἐξετάζονται ἐκεῖ καὶ ὄχι εἰς τὸν παρὸν τμήμα.

Ἐπειδὴ οἱ κυριώτεροι δρόμοι προσεγγίσεως εἶναι δύο, τὸ ἦθος καὶ ἡ πνευματικὴ γνῶσις, ἀνεπτύχθη ἐξ ἀρχῆς μία ἰδιάζουσα γραμματεία μετὰ τάσεις ἀσκητικὰς καὶ μυστικὰς, εἴτε χωρισμένας εἴτε συνδυασμένας, ἀποβλέπουσα κυρίως εἰς τὴν καθοδήγησιν τῶν μοναχῶν, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἀφήνῃ ἐκτὸς ἐνδιαφέροντος καὶ τοὺς εἰς τὸν κόσμον ζῶντας Χριστιανούς.

Ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος ἐσημειώθησαν αἱ νεοπλατωνικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ μιᾶς μερίδος Χριστιανῶν διανοουμένων, μετὰ προεξάρχοντα Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην. Ἐπειδὴ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς παρουσιάσθη ἀντίδρασις εἰς τὴν μέθοδον τοῦ Διονυσίου, ὁ Μάξιμος ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὴν μιάν διορθωτικὴν κίνησιν, κατόπιν τῆς ὁποίας τὸ ἔργον τοῦ Διονυσίου ἐγένετο δεκτόν, ἀλλ' ἀπερρίφθη ἡ μέθοδος του εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Κατὰ τὰ ἄλλα εἰς τὸ βάθος τῆς ἀσκητομυστικῆς γραμματείας προεβάλλετο ἡ μορφή τοῦ μεγάλου Εὐαγγρίου, ὁ ὁποῖος ὡς ὁπαδὸς καὶ συνεχιστὴς τῆς παραδόσεως τοῦ Ὠριγένους εἶχε παρεμπιπτόντως καὶ ἐμμέσως καταδικασθῆ εἰς τὸ τέλος τοῦ 8' αἰῶνος· ὅθεν οἱ μετέπειτα συγγραφεῖς ἦσαν ἐπιφυλακτικοὶ ἀπέναντι αὐτοῦ, ἀλλὰ τόσον ἡ θεολογία του ὅσον καὶ ἡ μέθοδος του ἐπεκράτησαν εὐρέως κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5' αἰῶνος, καὶ δὴ εἰς τὴν Παλαιστίνην. Κατόπιν ἰσχυρᾶς ἀντιδράσεως ὁ Ὠριγένης καὶ ὁ Εὐάγγριος κατεδικάσθησαν, κατ' ἀρχὰς μὲν δι' αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος γενομένου δεκτοῦ καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας¹, ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ τῆς Ἐ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου προσυνεδριακῶς. Ἡ θέσις τῆς θεολογικῆς χορείας ἐναντι τοῦ Εὐαγγρίου καθωρίσθη ὑπὸ ἐνὸς τῶν μεγάλων ἀσκητικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς, ὅστις τονίζει ὅτι εἶναι μὲν ἀπορριπτέα ἢ θεωρη-

1. Περὶ τοῦτου γίνεται λόγος εἰς ἄλλο τμήμα τοῦ παρόντος τόμου.

τική θεολογία αὐτοῦ, ἀλλ' ἀποδεκτὴ ἢ πρακτικὴ αὐτοῦ· τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προφήτου²

Ἐκτοτε καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν 5' αἰῶνα ἡ προσοχὴ μεταξὺ τῶν μοναχῶν διανοουμένων ἐστρέφετο εἰς τὴν ἄσκησιν· οὕτω δὲ πλειάς πατέρων τῆς ἐρήμου προσέφεραν λαμπράς σελίδας γεμάτας ἀπλότητα καὶ μεγαλείον συγχρόνως. Αὕτῃ ἡ τάσις, κυριαρχοῦσα εἰς τὴν Παλαιστίνην, καὶ δὴ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα, συνεχίζεται ἐπὶ μακρὸν χωρὶς ὑποχώρησιν μέχρι τέλους τῆς περιόδου ταύτης, ὅτε ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν Θεόδωρον Στουδίτην.

Ἡ ἄλλη τάσις, ἡ θεωρητικὴ, ἂν καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ὑπεχώρησεν, ἐπανεμφανίσθη διὰ τοῦ Μαξίμου, τοῦ Θαλασσίου καὶ ἄλλων, κυρίως Σιναϊτῶν ἀσκητῶν. Βραδύτερον ἀναστέλλεται καὶ σιγᾶ κατὰ τινα τρόπον, διὰ τὴν προκαλέσιν ἐκ νέου τὸ ἐνδιαφέρον μετὰ αἰῶνας, εἰς τὰ τέλη τοῦ 1' αἰῶνος. Ἐχόντες ἐξετάσει τοὺς σπουδαιότατους ἐκπροσώπους αὐτῆς τῆς γραμματείας εἰς ἄλλην δι' ἕκαστον συνάφειαν (τὸν Διονύσιον, τὸν Μάξιμον, τὸν Ἰωάννην Δαμασκηόν, τὸν Θεόδωρον Στουδίτην κἄ.), θά ἐξετάσωμεν ἐδῶ τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων μερικοὶ κατέστησαν πρότυπα εἰς τὸ εἶδος τῶν καὶ προσέφεραν ἀναγνώσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐντρυφοῦν γενεαὶ ἀνθρώπων, ἐπιζητούντων τὸν δρόμον πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐγρηγοροσιν καὶ τελείωσιν.

Α' ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ΕΡΗΜΟΥ

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5' αἰῶνος ἡ ἀσκητικὴ γραμματεία ἀνεπτύχθη βασικῶς ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ παλαιστινιακοῦ ἀναχωρητισμοῦ, ἐν συγκρούσει μὲ τοὺς Ἀντιγαλκηδονίους καὶ τοὺς Ὠριγενιστάς. Λόγω αὐτῶν τῶν συνθηκῶν ἡ θεωρητικὴ τάσις ὑπεχώρησεν ἐναντι τῆς πρακτικῆς, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ εἰς τοὺς Ὁρθοδόξους ἀσκητὰς τῆς Παλαιστίνης αὐτὴν τὴν ἐποχὴν.

ΣΑΒΑΣ ΗΓΙΑΣΜΕΝΟΣ

Ὁ Σάβας ὑπῆρξε κορυφαία μορφή τοῦ παλαιστινιακοῦ μοναχισμοῦ, τοποθετήσασα τὴν μοναχικὴν ἀσκησιν ἐπὶ στερεῶν βάσεων, ὁμοῦ μὲ τινὰς ἄλλους μοναχικοὺς ἡγέτας τῆς ἐποχῆς, τῶν ὁποίων τοὺς βίους περιγράφει ὁ μαθητὴς του Κύριλλος Σκυθοπολίτης.

Γεννηθεὶς εἰς τὴν Καππαδοκίαν τὸ 439¹ μετέβη δεκαοκταετῆς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου ἐτέθη ὑπὸ τὴν πνευματικὴν καθοδήγησιν τοῦ Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου, ὁ ὁποῖος τὸν ὠδήγησεν εἰς τὸ κοινόβιον τοῦ Θεοκτίστου καὶ παρηκολούθει συνεχῶς τὰ διαβήματά του. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐθυμίου (473) ὁ Σάβας ἐγκατέλειπε τὸ κοινόβιον, διὰ νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὴν ἐρημιτικὴν ἀσκησιν, εἰς τὴν ὁποίαν παρέμεινε πιστὸς μέχρι τέλους, συνδυάζων αὐτὴν μὲ τὴν διοίκησιν κοινοβίων καὶ λαυρῶν. Ἐκτοτε ἀπέκτησε πολλοὺς μαθητάς, χάριν τῶν ὁποίων ἴδρυσεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ κοινόβιον τῆς Μεγάλης Λαύρας, δέκα χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τῆς Βηθλεέμ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀρκετὰ ἀκόμη μοναστήρια, ἄλλα κοινόβια καὶ ἄλλα λαυρεωτικά. Περίφημον κατέστη μεταξύ αὐτῶν τὸ κοινόβιον τοῦ Σπηλαίου, τοῦ ὁποίου ἡ λειτουργία παρ' ὅλα τὰ δεινὰ, ὅσα ἐπληξάν τὴν Παλαιστίνην ἀπὸ τοῦ ἐπομένου αἰῶνος μέχρι σήμερον, συνεχίζεται ἀδιακόπως μὲ πλουσίαν πνευματικὴν καρποφορίαν.

Συγχρόνως ὁ Σάβας ἀπεδύθη εἰς ἀτελειώτους θεολογικοὺς ἀγῶνας πρῶτον μὲν ὑπὲρ τῶν ἀποφάσεων τῆς Χαλκηδόνας κατὰ τῶν Μονοφυσιτῶν, δευτερον δὲ ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας κατὰ τῶν Ὠριγενιστῶν. Χάριν τῶν ὑποθέσεων τῆς Ἐκκλησίας μετέβη δύο φορές εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ συναντήσῃ τοὺς αὐτοκράτορας, τὸ 501 τὸν Ἀναστάσιον Δίκορον καὶ τὸ 531 τὸν Ἰουστινιανόν. Μόλις ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἀποστολὴν ἀπέθανε πλήρης ἡμερῶν, εἰς ἡλικίαν 94 ἐτῶν, τὸ 532, κατὰ τὴν 5 Δεκεμβρίου ὅτε καὶ ἐορτάζεται.

1. Ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης εἰς τὴν βιογραφίαν του ἀκολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα ὅλας τὰς φάσεις τῆς ζωῆς τοῦ Σάβα.

Κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ Σάβας παρήγγειλεν εἰς τὸν διάδοχόν του ἠγοούμενον Μελιτᾶν, «τὰς παραδόσεις ... ἀτρώτους διαφύλαξον, δοῦς αὐτῷ ταύτας ἐγγράφους»². Αὐταὶ αἱ παραδόσεις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, εἰμὴ αἱ διατάξεις ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως τῶν μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων του, ὡς καὶ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς. Τὸ πρῶτον μέρος αὐτῶν τῶν διατάξεων, φερόμενον ὡς *Τυπικόν*, ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Α. Dmitrievskij τὸ 1890. Τὸ δεύτερον μέρος, τὸ λειτουργικὸν τυπικόν, δὲν διασώθη αὐτούσιον, ἀλλὰ, ἀφοῦ ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς γενικῶς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσοσλύμων, ἔπειτα ἐγίνε γνωστὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διὰ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου καὶ τῶν Εὐεργετηνῶν ἐπηρέασε γενικῶς τὴν λειτουργικὴν ζωὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἐν χρήσει σήμερον τυπικόν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ Σαβαϊτικόν (ἢ Ἱεροσολυμιτικόν), ἀλλὰ περιέχει στοιχεῖα ἐξ ἐκείνου.

Εἰς τὸν βίον τοῦ Σάβα³ διασώζεται αὐτολεξὶ μία *Λέξις* συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σάβα καὶ τοῦ Θεοδοσίου καὶ ὑποβληθεῖσα εἰς τὸν αὐτοκράτορα κατὰ τῶν Σεβηριανῶν καὶ γενικῶς τῶν Μονοφυσιτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν Νεστοριανῶν, οἱ ὅποιοι παρηνώχλουν διαρκῶς τὴν Ἐκκλησίαν.

ΖΩΣΙΜΑΣ

Ὁ ἄββᾶς Ζωσιμᾶς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει τὸ ἔργον *Κεφάλαια ὠφέλιμα*, εἶναι ὁ μνημονευόμενος ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς Εὐάγγριον⁴ καὶ Νικηφόρον Κάλλιστον⁵, διάφορος τοῦ μετὰ μίαν ἑκατονταετίαν ἀκμάσαντος Ζωσιμᾶ, ὁστις ἐμερίμνησε διὰ τὰς τελευταίας ἀνάγκας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας. Ὁ ἐδῶ ἐξεταζόμενος Ζωσιμᾶς ἐζησε μεταξὺ 480 καὶ 540.

Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν ἱστορικῶν ὁ Ζωσιμᾶς κατήγετο ἀπὸ τὴν κώμην Σίδην, εὐρισκομένην παρὰ τὴν Τύρον τῆς Φοινίκης. Περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του δὲν γνωρίζομεν σχεδὸν τίποτε περισσύτερον τοῦ ὅτι ἠσκήτευσεν ἀρχικῶς εἰς μονὴν τῆς Τύρου καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Λαύραν Γερασίμου παρὰ τὸν Ἰορδάνην, καὶ ὅτι ἐν τέλει ἰδρυσε ἰδικόν του μοναστήριον ὄχι μακρὰν τῆς Καισαρείας Παλαιστίνης. Ἡ ἀρετὴ του ἔφθασεν εἰς τόσον ὕψος, ὥστε νὰ τοῦ χαρίσῃ τὸ δῶρον τῆς προουράσεως.

Ἡ μνήμη του ἐορτάζεται τὴν 24 Ἰανουαρίου.

Ἐὰν καὶ δὲν ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ὀγκώδη συγγραφικὴν παραγωγὴν, ἡ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν ἠσκήσεν εἰς ἀνδρας τῆς περιωπῆς τοῦ ἄββᾶ Δωροθέου καὶ ἡ χρῆσις τῶν ρήσεών του ἀπὸ μεταγενεστέρους συλλογεῖς καὶ συγγραφεῖς ἀποδεικνύουν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐξαιρετικῆς δυνάμεως πνευματικῆς φυσιογνωμίας.

Τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομά του φερόμενον κείμενον εἶναι διηρημένον εἰς 14 ἢ 15, κατὰ χειρόγραφα, κεφάλαια καὶ ἔχει ἐπίσης ποικίλον τίτλον· *Κεφάλαια*, *Λόγοι*, *Ρήσεις*, *Λαλόγημοι*. Μέγα μέρος του ἔχει συμπεριληφθῆ εἰς τὸν Λειμῶνα τοῦ Ἰωάννου Μόσχου, ἐνῶ τὸ σύνολόν του σχεδὸν ἔχει ἐνταχθῆ

ἀποσπασματικῶς εἰς τὴν Συναγωγὴν τοῦ Παύλου Ἐφεργετηνοῦ. Τοῦτο ἐμφανίζεται συντεταγμένον ὑπ' ἄλλου προσώπου διὰ λογαριασμόν τοῦ Ζωσιμᾶ, ἐφ' ὅσον ὅλα τὰ ἀποφθέγματα εἰσάγονται μὲ τὴν σημείωσιν, «ἔλεγεν ὁ μακάριος». Δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ μέγας πνευματικὸς εἶχεν ἐξμίρετον ἀνεσιν εἰς τὴν διδαχὴν καὶ ἀπηυθύνετο εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς του παραινεντικῶς καὶ διδακτικῶς εἰς πᾶσαν παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ὅτι ἔγραψεν ὁ ἴδιος τίποτε. Τὸ σύντομον τοῦτο κείμενον προέρχεται ἀπὸ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἤκουσε μερικὰς διδασχὰς του καὶ ἀπέδωσε τὸ περιεχόμενον των ἐν ἐπιτομῇ.

Εἰς μερικὰ χειρόγραφα ὀνομάζεται τὸ πρόσωπον τοῦ συντάκτου· εἶναι ὁ Δωρόθεος. «Τοῦ ἁγίου Ζωσιμᾶ κεφάλαια συγγραφέντα παρὰ τοῦ ἁγίου Δωροθέου». Εἶναι δὲ ὁ Δωρόθεος οὗτος ὁ μέγας ἀσκητικὸς συγγραφεὺς, ὅστις ἀναφέρει αὐτὸν τετράκις εἰς τὰς Διδασκαλίας του ὀνομαστί καὶ ἀπαξ δηλώνει ὅτι ἦτο παρὼν εἰς συνάντησίν του⁶.

Τὸ κείμενον ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πατερικῶν ἀποφθεγμάτων. Ὁ Ζωσιμᾶς ἐξαρτᾶ τὰ πάντα ἀπὸ τὴν προαίρεσιν, ὑπὸ τὸν ὄρον βεβαίως ὅτι ἐπιζητεῖται συγχρόνως καὶ ἡ θεία συνεργία. Ὅλα εἶναι εὐκόλα, ὅταν ἡ προαίρεσις κινῆται ἐμπρός· «εἰ γὰρ ὄρμα, πάντα εὐκόλα ἦν»⁷. Εἰς τὸ θέμα τῆς ἀποταγῆς δὲν εἶναι τόσον αὐστηρὸς ὅσον ἄλλοι ἀσκηταὶ τῆς ἐρήμου, πιστεύων ὅτι ἡ ζημία δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν κατοχὴν πραγμάτων, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐμπαθῆ κατοχὴν, ἀπὸ τὸ «προσπαθῶς ἔχειν». Ὁ γέρον. ὁ ὁποῖος ἄφηγε νὰ τὸν κλέπτουν ἀγογγύστως, ἔδειξεν ὅτι ἦτο ἐλεύθερος ἀπὸ ὄλων. Κατεῖχε πράγματα, ἀλλὰ συμπεριεφέρετο ὡς νὰ μὴ κατεῖχε· ὅταν τεῦ τὰ ἀφήρουν, δὲν ἠσθάνετο καμμίαν ἀπολύτως θλίψιν καὶ διηκόλυε τὴν ἀφαίρεσίν των⁸.

Τὸ κείμενον τοῦτο ἐξεδόθη ἀτελῶς ὑπὸ τοῦ Rossino τὸ 1683 καὶ ἡ ἔκδοσις αὐτῆ ἐνετάχθη εἰς τὴν PG μὲ τὸν τίτλον *Διαλογισμοί*. Πληρεστέρα εἶναι ἡ ἔκδοσις τοῦ Λιγουστίνου Ἰορδανίτου καὶ ἡ ἡμετέρα.

ΒΑΡΣΑΝΟΥΦΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ

Οἱ δύο οὗτοι ἀσκηταὶ τῆς Παλαιστίνης ἀπετέλεσαν περιώνυμον ζεῦγος πνευματικῶν ὁδηγῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5' αἰῶνος.

Ὁ Βαρσανούφιος καλούμενος ὑπ' ὄλων «ὁ μέγας γέρον» ἠσκησεν ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν εἰς συγχρόνους καὶ μεταγενεστέρους. Γεννηθεὶς περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ δὴ ἀπὸ Λίγυπτίους γονεῖς, ἐνήλικος ἦλθεν εἰς προσκύνησιν τῶν Ἁγίων Τόπων, ἐκάρη δὲ ἐκεῖ μοναχὸς ὑπὸ τοῦ ἐρημίτου Μαρκέλλου, μετὰ τοῦ ὁποίου συνεμόνασεν. Ἐπί τινα χρόνον διετέλεσε περιάκτης καὶ ἀκάθιστος, δηλαδὴ ἐλεύθερος ἀνευ μοναστηριακοῦ δεσμοῦ καὶ μετακινούμενος μοναχός. Καίτοι, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτο ἱεραῖς, παρῆχεν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, κατέστη δὲ περιζήτητος μετὰ τῶν ἡγουμένων μοναστηρίων. Τέλος προσῆλθεν εἰς τὴν παρὰ τὴν Γάζαν μονὴν τοῦ Σερίδου, ὁ ὁποῖος μάλιστα δὲν τὸν εἶχε ζητήσει. «Πόσοι

6. *Διδασκαλία* 2,7.
2,15. 6,1. 8,5.

7. *Κεφάλαιον* 7,4.

8. *Κεφάλαιον* 15,4.

ἠθέλον ἡμᾶς τοὺς γέροντας καὶ ἔτρεχον καὶ οὐκ ἐδόθη αὐτοῖς! Καὶ καθημένου αὐτοῦ (τοῦ Σερίδου δηλαδὴ) ἔπεμψεν ἡμᾶς πρὸς αὐτὸν ὁ Θεὸς καὶ τέκνον γνήσιον ἡμῶν αὐτὸν ἐποίησεν». Κατ' ἀρχὰς διέμενεν εἰς κελλίον τῆς μονῆς, τὸ ὁποῖον βραδύτερον παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἰωάννην, αὐτὸς δὲ ἐγκατεστάθη εἰς κάθισμα ἄνωθι τῆς μονῆς, ὅπου παρέμεινεν ἐγκλειστος ἐπὶ 18 ἔτη. Δὲν ἐδέχετο οὔτε ἐπίσκοπον οὔτε ἀδελφόν, ἐδέχετο δὲ μόνον τὸν Σέριδον, φέροντα τρία ἀρτίδια καθ' ἑβδομάδα, κοινωνίαν καὶ ὕδωρ· ἀλλ' ἐνίστε ἐλησμόνει νὰ φάγη.

Ἡ μόνη ἐπαφή του μὲ τὸν κόσμον ἦτο ἡ δι' ἀποκρίσεων διδομένων εἰς ἐρωτήσεις ἐπισκεπτῶν μέσω τοῦ Σερίδου. Ἐπειδὴ δὲ οὐδέποτε ἐξήρχετο τοῦ κελλίου καὶ οὐδεὶς πλὴν τοῦ ἡγουμένου τὸν ἐβλεπε, κατέστη μυθικὴ προσωπικότης καὶ εἰς πολλοὺς ἐσχηματίσθη ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἦτο ἀνυπαρκτον πρόσωπον, τὰς δὲ ἀποκρίσεις συνέτασεν ὁ Σέριδος. Ἡρὸς διασκέδασιν τῆς ἐντυπώσεως ταύτης καὶ ἐξάλειψιν τῆς καχυποψίας ἐδέχθη τότε ἐφ' ἅπαξ τοῖς μοναχοῦς καὶ ἐπλυνε τοὺς πόδας των¹⁰. Παρὰ τὰς ἀσθενείας του δὲν ἐγκατέλειπε ποτὲ τὸ ἐργόχειρόν του, βίος αὐτοῦ, μεταγενέστερος καὶ ἐν πολλοῖς μυθιστορηματικὸς, ἀναφέρει ὅτι ἐγκατέλειπεν ἅπαξ τὸ κελλίον του, διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μεσιτεύσῃ παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ ὑπὲρ τῶν μοναχῶν τῆς περιοχῆς, κατηγορουμένων ὡς ὠριγενιστῶν. ●

Μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ Σερίδου, ὑπέργηρος ἤδη, ἀπεμονώθη τελείως, δὲν ἐδέχετο δὲ πλέον οὔτε τὸν νέον ἡγούμενον, δὲν ἀπὴντα βεβαίως εἰς ἐρωτήσεις καὶ δὲν ἐλάμβανε τροφήν. Ὡς εἶναι εὐλογον, ἀπέθανε μετ' ὀλίγον χρόνον. Ὁ ἱστορικὸς Εὐάγγελος, γράφων τὸ 594, λέγει ὅτι ἀπὸ πενήντα ἐτῶν καὶ πλέον κανεὶς δὲν τὸν εἶδεν ὥστε προφανῶς ἀπέθανεν περὶ τὸ 540.

Ὁ Ἰωάννης, προερχόμενος ἐκ Μηρωσάβης, ἐμόνασεν εἰς τὴν μονὴν Σερίδου νοτιῶς τῆς Γάζης ἐπὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Γεράρας¹¹ ἔχων ὡς πνευματικὸν ὁδηγὸν τὸν Βαρσανούφιον· ἐπομένως ἤκμασε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του διέμενεν ἐντὸς τοῦ κελλίου, τὸ ὁποῖον παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν ὁ Βαρσανούφιος, καὶ, μὴ δεχόμενος ἄλλον πλὴν τοῦ Σερίδου καὶ τοῦ μαθητοῦ του Δωροθέου, ἐπεκοινωνεὶ μὲ τὸν ἔξω κόσμον ἀποκλειστικῶς δι' ἐπιστολῶν.

Ἦτο τόσον στενωῶς συνδεδεμένος μὲ τὸν Βαρσανούφιον, ὥστε οὗτος ἐρωτηθεὶς περὶ τοῦ Ἰωάννου ἀπήντησεν, «ὁ ἑωρακῶς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα»¹². Διὰ νὰ δοκιμάσῃ τὸν πνευματικὸν αὐτῶν σύνδεσμον εἰς τῶν ἐρωτητῶν ἀπέστειλε τὸ ἴδιον ἐρώτημα καὶ πρὸς τοὺς δύο, ἀλλ' ὁ Βαρσανούφιος ἀντιληφθεὶς τοῦτο ἀπήντησεν· «ὁ Θεὸς τοῦ Βαρσανουφίου καὶ τοῦ Ἰωάννου εἷς ἐστίν»¹³. Διὰ τοῦτο ὁ τελευταῖος συχνάκις παρέπεμπε τοὺς ἐπισκέπτας του εἰς τὸν πρῶτον. Ἐνῶ ὁ Βαρσανούφιος, ὡς εἶδομεν, ἐκαλεῖτο «ὁ μέγας γέρων», ὁ Ἰωάννης ἐκαλεῖτο «ὁ ἄλλος γέρων».

Ἐχων ταπεινὴν περὶ ἑαυτοῦ γνώμην, ἐκάλεε ἑαυτὸν ἄφρονα καὶ ἰδιώτην,

ἔλεγεν «οὐδὲν εἰμι καὶ οὐδὲν οἶδα»¹⁴ καὶ κατηγορεῖ ἑαυτὸν δι' ἀκατάσχετον φλυαρίαν¹⁵. Κατέχων τὸ χάρισμα τῆς διορατικότητος καὶ κατορθῶνων νὰ διεισδύῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν συνομιλητῶν του, ἀπεκλήθη προφήτης.

Ἀπέθανεν εἰς βαθὺ γῆρας τρεῖς ἐβδομάδας μετὰ τὸν θάνατον τῶν Σερίδου, ἀφοῦ ἐκάλεσεν εἰς τὸ κελλίον του ὄλους τοὺς μοναχοὺς τῆς κοινότητος καὶ ἀπεχαιρέτησεν αὐτούς¹⁶. Ὁ Βαρσανούφιος τότε ἀκριβῶς ἐτήρησεν ὀριστικὴν σιωπὴν καὶ πρέπει νὰ ἦτο περίπου τὸ ἔτος 540.

Ἡ μνήμη τοῦ Βαρσανουφίου καὶ τοῦ Ἰωάννου ἄγεται εἰς μὲν τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν τὴν 6 Φεβρουαρίου, εἰς δὲ τὴν Δυτικὴν τὴν 11 Ἀπριλίου. Ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, ὁ ὁποῖος τοὺς ἔφερεν ἐκ νέου εἰς τὴν πνευματικὴν ἐπικαιρότητα ἀφιερῶθησαν εἰς αὐτοὺς μεγαλυνάρια καὶ δίστιχα.

Τὰ μόνα γραπτὰ τοῦ Βαρσανουφίου καὶ τοῦ Ἰωάννου εἶναι αἱ ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας ἐπεζήτησαν πλήθη ἐπισκεπτῶν, ἰδίως μάλιστα μοναχῶν. Τὰς ἀποκρίσεις ταύτας συνέλεξεν ὁ μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου Δωρόθεος, ὅστις πιθανῶς καὶ διεσκεύασεν αὐτὰς ἐλαφρῶς, τὴν συλλογὴν δὲ ταύτην ἐγνώριζεν ἤδη καὶ ἐπήνεσεν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης¹⁷. Αὕτη περιλαμβάνει 840 ἐρωταποκρίσεις, τῶν ὁποίων αἱ 396 δηλοῦνται ὡς «τοῦ μεγάλου γέροντος» εἶναι τοῦ Βαρσανουφίου, αἱ δὲ 444 δηλοῦνται ὡς «τοῦ ἄλλου γέροντος» εἶναι τοῦ Ἰωάννου· αἱ τοῦ πρώτου ὁμοίως, ἂν καὶ ὀλιγώτεροι εἰς ἀριθμὸν, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκτενέστεροι, διὸ καὶ τελικῶς καταλαμβάνουν κάπως περισσότερον χῶρον. Ταξινομημέναι ἐν ἀρχῇ κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, μεταγενεστέρως ὑπέστησαν διαφοροποιήσιν εἰς τὴν σειράν. Αὗται ἔχουν μεταφρασθῆ ἀπὸ παλαιότερον εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν γεωργιανήν. μετέπειτα δὲ εἰς τὴν ρωσικὴν, τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν νεοελληνικὴν.

Ἐπειδὴ αἱ ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις τοῦ Βαρσανουφίου, ὡς ἐλέχθη κατεγράφοντο, διὰ χειρὸς τοῦ Σερίδου, διότι ὁ ἴδιος ἠγγύει τὰ γράμματα, μερικοὶ ἐπισκέπται ἐκ συστολῆς ἐδίσταζον νὰ διατυπώσουν τὰ ἐρωτήματα των. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι εἰς μοναχὸς ὑπέβαλεν ἐρώτησιν μὲ συμβολικὰς ἐκφράσεις, πεπεισμένος ὅτι ὁ γέροντὸς θὰ κατενόει τὰ ὑπονοούμενα. Οὗτος ὁμοίως ἀπήντησε τότε καθ' ὁμοίον τρόπον «μὴ ἐκκλίνης εἰς τὰ δεξιά, μηδὲ εἰς τὰ ἀριστερά, ἕως οὗ τὰ δύο ἀμφοτεροδέξια γένηται». Βεβαίως ὁ μοναχὸς δὲν ἐνόησε τίποτε καὶ ὑπέβαλε δευτέραν ἐρώτησιν αἰνιγματικὴν «μόνω τῷ νοῖ ἐνθυμηθῆς». Ἡ ἀπόκρισις εἰς αὐτὴν ἦτο «τὸ μὲν πρῶτον ἐστὶν ἐπιζήμιον, τὸ δὲ δεύτερον ὠφέλιμον καὶ ὅσα ἐπιζήμιον ἐστὶ τὸ πρῶτον, τοσαῦτον ὠφελιμώτερον τὸ δεύτερον». Ὁ μοναχὸς ἠναγκάσθη πλέον νὰ ἐκφράσῃ εὐθέως καὶ σαφῶς τὸ ἐρωτήμα του, οὕτω δὲ ἔλαβεν ἐπίσης σαφῆ ἀπάντησιν καὶ μετ' αὐτῆς τὴν συμβουλήν· «φανερῶς εἶπέ σου τοὺς λογισμοὺς διὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἢ γράψον καὶ οὕτως ἀκούεις»¹⁸.

14. Ἀποκρίσις 140.

15. Ἀποκρίσις 139.

16. Ἀποκρίσις 224.

17. *Βιβλίον*, 99, 1813–1816.

18. Ἀποκρίσεις 219–223.

Αἱ ἀποκρίσεις τοῦ μεγάλου γέροντος εἶναι συντεταγμέναι εἰς ὕφος πλήρες εἰκόνων καὶ μεταφορῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ρυθμικόν. Μολονότι κατεγράφοντο ὑπ' ἄλλου εἰς πλακίδια, ἀποδίδουν καθ' ὀλοκληρίαν σκέψεις τοῦ Βαρσανουφίου, διότι οὗτος ὄχι μόνον ὑπηγόρευε τὰ λόγια, ἀλλὰ καὶ ἔβλεπε τὰ γραφόμενα. Ἀποτελοῦν ἐνιαῖον σύνολον σκέψεων, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν λέγεται «ἐγράφη σοι ἀπὸ τοῦ Ἄλφα ἕως τοῦ Ὠμέγα, ἀπὸ ἀρχαρίου καταστάσεως μέχρι τελείου, ἀπ' ἀρχῆς τῆς ὁδοῦ μέχρι τέλους αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ ἐκδύσασθαι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ μέχρι τοῦ ἐνδύσασθαι τὸν νέον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα»¹⁹.

Ὁ Βαρσανούφιος ἦτο εὐρύνους καὶ βαθύνους, ὅταν δὲ παρέχη συμβουλάς, ἀφήνει ἐλευθερίαν εἰς τοὺς παραλήπτας· «οὐκ ἔδυσά σε, ἀδελφέ, οὐδὲ ἐντολήν σοι δέδωκα ἀλλὰ γνώμην ὡς θέλεις οὖν, ποιήσον»²⁰. Διὰ τοὺς πατέρας λέγει κάποτε, «μὴ νομίσητε ὅτι, κἂν ἄγιοι ἦσαν, ὅλα τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ γνησίως ἠδυνήθησαν καταλαβεῖν»²¹. Εἰς ζηλωτὴν, στενοχωρούμενον διότι λόγῳ ἀσθενείας δὲν ἠδύνατο νὰ νηστεύσῃ, ἔλεγε· «καὶ περὶ τῆς νηστείας τῆς αἰσθητῆς, μὴ λυπηθῆς· οὐδὲν γάρ ἐστιν ἄνευ τῆς πνευματικῆς»²².

Δὲν μετεῖχε τῶν δογματικῶν ἐρίδων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐπέκρινε τὴν εἰς αὐτὰς ἐπίδοσιν. «Οὐαὶ καὶ ἀλαλαὶ τῷ γένει ἡμῶν! Τί ἀφήκαμεν καὶ τί ἐρευνῶμεν! Οὐρανοὶ φρίττουσι, τί πολυπραγμονοῦσιν ἄνθρωποι. Ἡ γῆ σείεται, πῶς ἐξίχνιασαι θέλουσι τὰ ἀκατάληπτα... Οὐκ ἀπαιτεῖ ἡμᾶς ὁ Θεὸς ταῦτα, ἀλλ' ἄγιασμόν, κάθαρσιν, σιωπὴν καὶ ταπεινώσιν»²³. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καταφέρεται εἰδικῶς κατὰ τῶν Ὠριγενιστῶν, τῶν ὁποίων ἦτο καταφρονητῆς. Μεταγενεστέρως ἐπεκράτησεν ἡ φήμη περὶ τοῦ ὅτι ἦτο μονοφυσίτης, ἀλλὰ ταύτην ἀπέκρουσε Θεόδωρος ὁ Στουδίτης²⁴. Ἡ φήμη αὐτὴ προῆλθεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπῆρχεν ἄλλος ὁμώνυμος Βαρσανούφιος, μονοφυσικῶν τάσεων, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου ἐντάσσεται εἰς τὸ λεγόμενον Δεκακέρατον²⁵· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παρουσίας εἰς τὰς Ἀποκρίσεις του ὠρισμένων ἐκφράσεων, ὡς ἡ ἐντολὴ του νὰ κατέχωμεν τὴν βασιλικὴν ὁδόν, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐξήγησίν του, τὴν πίστιν τῶν 318 ἁγίων πατέρων, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐβαπτίσθημεν, διότι αὐτὴ περικλείει τὰ πάντα μὲ ἀκρίβειαν διὰ τοὺς κατανοοῦντας καλῶς τὰ πράγματα²⁶. Ἐθεωρήθη ὅτι ὁ περιορισμὸς εἰς μόνην τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον ἐσήμαινεν ἀπόρριψιν τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος (451), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὸν Μονοφυσισμὸν· ἀλλ' ἡ ἀποσιώπησις αὐτῆ εἶναι προφανῶς ἀποτέλεσμα τῆς διακαοῦς ἐπιθυμίας του ν' ἀποφύγῃ τὰς δογματικὰς συζητήσεις.

Αἱ ἀποκρίσεις τοῦ Ἰωάννου διακρίνονται διὰ τὴν συντομίαν, τὴν ἀπλότητα τοῦ ὕφους καὶ τὸν ἡρεμον τόνον, φανερώνουν δὲ εὐρύτητα πνεύματος. Εἰς ἐρώτησιν ἐπισκέπτου φοβουμένου, μήπως ἁμαρτάνῃ, ἐὰν πατῆ οἶνον Ἰουδαίου εἰς τὸν ληνόν, ἀπήντησεν εἰς αὐτόν· «εἰ, ὅτε βρέχει ὁ Θεός, εἰς

19. Ἀπόκρισις 49

20. Ἀπόκρισις 56

21. Ἀπόκρισις 614

22. Ἀπόκρισις 173.

23. Ἀπόκρισις 600.

24. Πατερικαὶ Ἐκδόσεις, *Φιλοκαλία* 12, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 220-223.

25. *Συνοδικὴ Ἐπιστολὴ πρὸς Σάργιον*, ΡC 87, 3192ξ.

26. Ἀπόκρισις 59.

τὸ χωρίον σου βρέχει καὶ ἀφήσει τὸ τοῦ Ἰουδαίου, μηδὲ σὺ πατήσης οἶνον αὐτοῖς· εἰ δὲ φιλόφρωνός ἐστιν εἰς πάντας καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, διατί σὺ θέλεις εἶναι ἀπάνθρωπος καὶ μὴ μᾶλλον οἰκτίρων»²⁷. Ἀδιαφορῶν διὰ τὰ δογματικά ζητήματα καὶ αὐτός, δὲν ἐνέκρινε τὴν ἀναθεμάτισιν αἰρετικῶν, ἀφοῦ ἄλλωστε ἐφρόνει ὅτι αἰρετικὸς εἶναι πᾶς ὁ μὴ φυλάσσων τὰς ἐντολάς τοῦ Χριστοῦ²⁸. Ἦρκει καὶ κατ' αὐτὸν ἐπίσης ἡ ὁμολογία πίστεως τῆς Νικαίας, πέραν τῆς ὁποίας δὲν ἀνεγνώριζεν ἄλλην «πλὴν τῆς πίστεως τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα ὀκτώ Πατέρων, ἄλλην οὐ γινώσκω· καὶ ὁ παρὰ ταύτην φρονῶν ἔρριψεν ἑαυτὸν εἰς τὸ ἀνάθεμα»²⁹. Διὰ τοῦτο παρεξηγήθη ὑπὸ πολλῶν ὡς μὴ δεχόμενος τὰς ἀποφάσεις τῶν μετὰ ταύτην οἰκοιμενικῶν συνόδων, καὶ δὴ τῆς δ', καὶ ἄρα ὡς μονοφυσίτης, ἀλλὰ ἀδίκως.

ΔΩΡΟΘΕΟΣ Ο ΑΒΒΑΣ

Ὁ βίος

Δωρόθεος ὁ ἀββᾶς παρουσιάζεται εἰς τὰ κείμενά του ὡς προσωπικότης σπανίας πνευματικῆς συγκροτήσεως καὶ ἀκτινοβολίας, καὶ εἶναι πολὺ εὐλογον ὅτι εἶχεν ἀνάλογον ἐπιρροὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ ἀργότερα.

Εἰς τὴν Σινοδικτὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων³⁰ μεταξὺ δέκα διακεκριμένων μονοφυσιτῶν διδασκάλων ἀναθεματίζονται καὶ οἱ μοναχικοὶ ἡγέται Βαρσανούφιος, Ἡσαΐας καὶ Δωρόθεος. Θὰ ἦτο δυνατόν ὁ ἀναθεματιζόμενος Δωρόθεος νὰ ἦτο διάφορος τοῦ παρόντος Δωροθέου, παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως κατὰ τὸν θ' αἰῶνα εἰς μερικοὺς τουλάχιστον κύκλους ἐπεκράτει ἡ ἄποψις ὅτι ὁ μονοφυσίτης Δωρόθεος καὶ ὁ ἐδῶ ἐξεταζόμενος ὁμώνυμός του εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Τὴν ἄποψιν ταύτην ἀντέκρουσαν ἐντόνως ὁ Θεόδωρος Στουδίτης καὶ οἱ μαθηταὶ του, διὰ νὰ ἀναφανῆ προσωρινῶς πάλιν τὸν ιη' αἰῶνα. Σήμερον θεωρεῖται ἀπαράδεκτος, διότι οὔτε ἶχνος μονοφυσιτικῆς διδασκαλίας δὲν περιέχεται εἰς τὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε δὲν ἀσχολοῦνται μὲ δογματικά θέματα.

Βεβαίως τοιαύτη σύγχυσις δὲν θὰ εἶχε προηγηθῆ, ἂν ὑπῆρχε βιογραφία τοῦ Δωροθέου, ἀλλὰ τοιοῦτο κείμενον, ἂν κάποτε συνετάχθη, δὲν ἐσώζετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ἢ καὶ ἐνωρίτερον ἀκόμη. Ὁ συλλογεὺς τῶν ἔργων του, ὁ ὁποῖος, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰργάσθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ ζ' αἰῶνος, δηλώνει ὅτι δὲν τολμᾷ νὰ συντάξῃ βιογραφίαν του, πιθανῶς διότι δὲν εἶχε στοιχεῖα³¹, ἀλλ' οὔτε καὶ ξένην βιογραφίαν ἀναφέρει, διότι δὲν εἶχε καμμίαν εἰς τὰς χεῖρας του. Αἱ πληροφορίες ἀπὸ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τοῦ Εὐαγρίου, τὸν βίον Βαρσανουφίου καὶ τὸν Λειμῶνα τοῦ Μόσχου εἶναι μᾶλλον πενιχραί, καὶ τὰ στοιχεῖα, τὰ περιεχόμενα εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του μετὰ τοὺς διδασκάλους του Βαρσανουφίου καὶ Ἰωάννην τὸν Προφήτην εἶναι μὲν ἀξιολογώτερα ἀλλὰ παραμένουν πάντοτε ἐλλιπῆ.

27. Ἀπόκρισις 687.

28. Ἀπόκρισις 536.

29. Ἀπόκρισις 702.

30. PCG 87,3192-3193.

31. *Εἰσαγωγικὴ Ἐπιστολὴ* 4.

Ἡ πλουσία οἰκογένειά του εἶχε περιοσίαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Γάζης. αὐτὸς ὁμως κατὰ τὸν βίον τοῦ Βαρσανουφίου, ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπου δι' ἄγνωστον λόγον εἶχον διαμείνει ἐπὶ τινα χρόνον οἱ γονεῖς του. Ἀπέκτησεν εὐρείαν φιλολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν μόρφωσιν, ἴσως εἰς τὴν ἀκμαίαν τότε σχολὴν τῆς Γάζης, ὅταν δὲ ἐχρειάσθη, μετὰ τὴν μελέτην ἀπέκτησεν ἱκανὰς γνώσεις ἱατρικῆς πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ νοσοκομειακοῦ τοῦ ἔργου εἰς τὴν μονήν.

Ἰρέπει νὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 500, νέος δὲ προσῆλθεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, ἐνταχθεὶς εἰς ἓν ἀπὸ τὰ πέριξ τῆς Γάζης μοναστήρια, τὴν μονὴν τοῦ Σερίδου εἰς τὴν Θαβατά, καὶ διατηρήσας προσωρινῶς μέρος τῆς παρουσίας του, ἐνῶ ἔδωκε τὸ ὑπόλοιπον εἰς τὴν μονήν· πολὺ συντόμως ὁμως ἠκολούθησε πλήρη ἀποταγὴν. Ἐκτοτε ἠνοιξεν ἀλληλογραφίαν μετὰ τοὺς ὡς ἄνω διδασκάλους, ἡ ὁποία συνεχίσθη μέχρις ὅτου οὗτοι ἐσίγησαν ὀριστικῶς. Ἐν ἀρχῇ κατὰ σύστασιν τῶν δύο γερόντων ὁ Σέριδος τὸν ὤρισε ξενοδόχον τῆς μονῆς καὶ εἶναι εὐλογον ὅτι μετὰ ταῦτα καθήκοντα εἰργάζετο ἡμέραν καὶ νύκτα, χωρὶς νὰ εὕρισκε ἑπαρκῆ χρόνον δι' ἀνάπαυσιν, ἀλλ' ἐκτὸς τούτου εἶχε καὶ ἄλλα βαρύτατα καθήκοντα· ἦτο ὑπῆρέτης τοῦ ἀββᾶ Ἰωάννη μέχρι τοῦ θανάτου του καὶ πνευματικὸς ὁδηγὸς πολλῶν ἀδελφῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων διεκρίθη ὁ Δωρόθεος.

Περὶ τὸ 540, ἀφοῦ ἀπέθανεν ὁ Σέριδος καὶ μετὰ δεκαπενθήμερον ὁ Ἰωάννης, ὁ δὲ Βαρσανουφίος ἐσίγησεν, ὁ Δωρόθεος ἐγκατέλειπέ τὴν μονὴν ταύτην καὶ ἱδρυσεν ἰδικὴν του μονὴν εἰς τὴν περιοχὴν μεταξύ Γάζης καὶ Μαϊσουμά, πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς ὁποίας ἀπηύθυνε τὰς διδασκαλίας του. Ὁ συλλογεὺς τῶν ἔργων του³² σημειώνει ὅτι «ἐν ὀλίγῳ σὺν Θεῷ τελειωθείς, ἐπλήρωσε χρόνους μακροῦς», αὐτὴ δὲ ἡ ἔκφρασις δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ ἡγουμενία του ὑπῆρξε σχετικῶς σύντομος, ἀφοῦ καὶ ἡ ὑγεία του ἦτο πάντοτε ἐπισηφαλῆς. Ὁ θάνατός του λοιπὸν δύναται νὰ τοποθετηθῇ ὀλίγον μετὰ τὸ 550. Ἡ μνήμη του εἰς μὲν τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἐορτάζεται τὴν 13 Αὐγούστου, εἰς δὲ τὴν Δυτικὴν τὴν 5 Ἰουνίου. Τὴν ἀκολουθίαν πρὸς τιμὴν του ἐξέδωκεν ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς.

Τὰ συγγράμματα

Ὁ Δωρόθεος, ὅσον χρόνον εὕρισκετο εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σερίδου, ἠσχολήθη μετὰ τὴν συλλογὴν, καὶ ἐκδοσὶν ξένων κειμένων, ἦτοι τοῦ Ζωσιμᾶ καὶ τῆς δυνάδος Βαρσανουφίου καὶ Ἰωάννου. Ὅταν ἱδρυσεν τὴν μονὴν του ἀπεφάσισε νὰ οἰκοδομήσῃ τοὺς μοναχοὺς του μετὰ τὸν ἰδικὸν του λόγον. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδον προέρχονται τὰ γραπτὰ του, ὅπως σημειώνεται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν των, τὴν ὁποίαν προφανῶς ἔθεσεν ὁ πρῶτος συλλογεὺς των.

«Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δωροθέου διδασκαλίας διάφοροι πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς, ἀναχωρήσαντος αὐτοῦ ἐκ τῶν τοῦ ἀββᾶ

Σεριδου και τὸ ἴδιον σὺν Θεῷ πιστησαμένου μοναστήριον μετὰ τὴν τοῦ ἀββᾶ Ἰωάννου τελευταίην καὶ τελείαν σιωπὴν τοῦ ἀββᾶ Βαρσανουφίου».

Ἡ διαίρεσις τῶν κειμένων του κατὰ τὴν PG μετὰ τὴν Gallandi εἰς 24 διδασκαλίας καὶ 8 ἐπιστολάς δὲν βασίζεται οὔτε εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν οὔτε εἰς τὸν χαρακτήρα τῶν κειμένων. Οὕτως ἢ μὲν κατὰ PG διδασκαλία 24, ἐκδιδομένη εἰς λατινικὴν μετάφρασιν, εἶναι κείμενον τοῦ νεστοριανοῦ συγγραφέως τοῦ ἡ' αἰῶνος Ἰωάννου Σάβα, ἢ δὲ διδασκαλία 21 ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰν ἐρωτήσεων τοῦ Δωροθέου καὶ ἀποκρίσεων Ἰωάννου τοῦ Προφήτου, καὶ ἢ ὑπ' ἀριθμὸν 19 ἀποτελεῖ συλλογὴν γνωμῶν τοῦ Δωροθέου ὑπὸ μεταγενεστέρου προσώπου ἀπὸ κείμενά του γνωστά καὶ ἀγνωστα. Ἄλλαι τέσσαρες διδασκαλῖαι (16.17.18 καὶ 20) εἶναι ἐπιστολαί.

Οὕτω κατὰ τὴν νέαν διαίρεσιν³³ αἱ διδασκαλῖαι ἀνέρχονται εἰς 17 καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ εἰς 16.

Εἰς πολλὰ χειρόγραφα μετὰ τῶν διδασκαλιῶν παραδίδεται καὶ ὁ *βίος Δοσιθέου*, νεοροῦ στρατιώτου ὁ ὁποῖος εἰσήχθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σεριδου, ὅπου ἐτέθη ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Δωροθέου, ἔζησεν ὑποδειγματικὸν βίον καὶ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 25 ἐτῶν. Τὸ κείμενον τοῦτο, τοῦ ὁποῖου κεντρικὴ ἐννοια εἶναι ὅτι ὁ Δοσιθέος ἀπέθανεν ὡς ἅγιος, διότι ποτὲ δὲν ἠκολούθησε τὸ ἰδικόν του θέλημα, ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Δωροθέου.

Ἐπάρχουν καὶ ἄλλα κείμενα ἀνέκδοτα, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται ἀπὸ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν εἰς τὸν Δωροθέον, ἦτοι τέσσαρες λόγοι καὶ μερικὰ λόγια³⁴. Δινατὸν νὰ εἶναι γνήσια, τουλάχιστον ἐν μέρει.

Χωρὶς ἀμφιβολίαν ὅλα τὰ κείμενα τοῦ Δωροθέου ἐφυλάσσοντο εἰς τὴν μονὴν του ἐπὶ πολὺ μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ μερικὰ ἐξ αὐτῶν εἶχον διαδοθῆ εὐρύτερον. Μετὰ τρεῖς ὁμοῦ γενεάς, τὸ 634, ἡ Γάζα κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ ἡ μονὴ κατεστράφη. Τότε προφανῶς εἰς ἐκ τῶν μοναχῶν συνέλαβεν ὅσα ἀπὸ τὰ κείμενα ἠδυνήθη καὶ τὰ ἐστείλεν ἐν ἀντιγράφῳ εἰς ἓνα ἀδελφόν, ὁ ὁποῖος τὰ εἶχε ζητήσῃ, μετὰ τὴν σημείωσιν, «πρὸς τὸν αἰτήσαντα ἀδελφὸν πεμφθῆναι αὐτῷ τοὺς εὐρεθέντας λόγους τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν ἀββᾶ Δωροθέου», ἀφοῦ προέταξεν εἰς τὴν συλλογὴν μίαν εἰσαγωγικὴν ἐπιστολὴν καὶ τὸν βίον τοῦ Δοσιθέου, ὅχι ὁμοῦ καὶ βιογραφίαν τοῦ Δωροθέου. Ὅριστικὴ δὲ μορφή ἐδόθη εἰς τὴν συλλογὴν κατὰ τὰ μέσα τοῦ θ' αἰῶνος ὑπὸ μαθητοῦ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ὅστις προέταξεν ἄλλην σύντομον εἰσαγωγὴν περὶ διακρίσεως τοῦ ἀββᾶ Δωροθέου ἀπὸ τὸν μονοφυσίτην Δωροθέον.

Ἡ διάδοσις τῶν κειμένων τούτων ὑπῆρξεν ἀνεκάθεν εὐρυτάτη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν χειρογράφων τὰ ὁποῖα τὰ διητηροῦν, συνολικῶς καὶ μερικῶς, 250 περίπου γνωστῶν καὶ ἄλλων ἀγνωστων, καὶ τῶν ὁποίων τὰ ἀρχαιότερα ἀνάγονται εἰς τὸν θ' καὶ τὸν ι' αἰῶνα, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν μεταφράσεων, ἀρχαίων ὅπως εἰς

33. Ταύτην ἀκολουθῶ εἰς τὴν ἰδικὴν μου ἐκδόσιν. Βλ. L. Regnault, Sources Chrétiennes 92.

34. Εἰς εἰς Escor. R. III τοῦ 15' αἰῶνος. Εἰς εἰς τὸν Paris. Gr. 1093 τοῦ 15' αἰῶνος. Δύο εἰς τὸν Mosq. 321 τοῦ 15' αἰῶνος. Τὰ λόγια εἰς Coisl. 26 τοῦ 15' αἰῶνος.

τήν ἀραβικὴν καὶ γεωργιανὴν καὶ σλαβικὴν, καὶ νεωτέρων ὅπως εἰς τὴν νεοελληνικὴν, λατινικὴν, ρωσικὴν, βουλγαρικὴν, γαλλικὴν, ἰσπανικὴν, ὀλλανδικὴν, γερμανικὴν, ἀγγλικὴν.

Ἡ πνευματικὴ σκέψις τοῦ Δωροθέου

Ὁ Δωρόθεος δὲν καταβάλλει καμμίαν προσπάθειαν διὰ νὰ φανῆ σπουδαῖος συγγραφεὺς καὶ στοχαστής, ἀλλ' οὔτε κατορθώνει ν' ἀποκρύψῃ ὅτι εἶναι μεγάλος. Τὸ «ἀκαλλώπιστον τῆς λέξεως» ὑπογραμμίζει ἤδη ὁ συλλογεὺς εἰς τὴν ἐπιστολὴν του, ὁ ὁποῖος ὁμοῦς συγχρόνως ἐπισημαίνει τὴν γλυκύτητα καὶ τὸ ὕψος τοῦ λόγου του³⁵. Πράγματι τὸ ὕψος του εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἀπέριττον ἀλλὰ καὶ λαϊκόν, οἰκεῖον, συζητητικόν, καθημερινόν. Δὲν εἶναι ὕψος συγγράμματος, ἀλλὰ προφορικοῦ λόγου, ἴσως δὲ αὐτὰ τὰ γραπτὰ κείμενα νὰ εἶναι πρόχειροι διδασχαί, καταγεγραμμένοι ἀπὸ ταχυγράφους καὶ διωρθωμένοι εἰς μερικὰ σημεῖα ἀπὸ τὸν ἐκφωνητήν. Ἡ γλῶσσα του εἶναι προάγγελος τῆς νεωτέρας λαϊκῆς τόσο πολὺ ὅσον εἰς κανὲν ἄλλο γραπτὸν μνημεῖον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅταν δὲ ἀναγινώσκῃ κανεὶς κείμενα τοῦ Δωροθέου, νομίζει ὅτι ἀναγινώσκει νεώτερον συγγραφέα μιμούμενον παλαιὸν ὕψος. Ὁ Δωρόθεος γράφει, κῦρις, κρᾶβάτιν, γομάριν· χρησιμοποιεῖ τὸν τύπον «ἐπῆρε» μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ παρέλαβε καὶ τὴν λέξιν «ποῦ» ὡς εἰδικὸν σύνδεσμον, «ἴδε ποῦ εἰσέρχεται»³⁶.

Ἡ σπανία διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐνασχόλησις μὲ τὴν ἐρμηνεῖαν ὕμνων, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφιερώνονται καθ' ὅλοκληρίαν αἱ Διδασκαλίαι 16 καὶ 17, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐνδειξις εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ συντάκτου διὰ τὴν ὕμνογραφίαν, δύναται δὲ μάλιστα νὰ ὑποτεθῇ ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Δωρόθεος συνέλεξε τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰς ὁμιλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου διὰ τὴν σύνθεσιν τῶν ποιημάτων τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύονται εἰς τὰς ὡς ἄνω Διδασκαλίας.

Ἐξ ἄλλου ἢ στερεὰ λογικὴ διάρθρωσις τῶν κειμένων γενικῶς καὶ ἡ ἀπαράμιλλος ἀνάλυσις τῶν ἐννοιῶν στηρίζονται εἰς μίαν σπανίαν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ψυχολογικὴν ἀνατομίαν.

Ὁ Δωρόθεος εἰσάγει τὰ θέματα πολὺ συχνὰ μὲ ἕν ῥητὸν ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἢ μὲ μίαν πατερικὴν γνώμην ἢ μὲ ἕν ἐπεισόδιον πλήρες ἠθικοῦ νοήματος. Γενικῶς ἡ κατοχύρωσις ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην εἶναι πυκνὴ, ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία ἢ ὁποία δίδεται ἀπὸ αὐτὸν εἰς τὰ κείμενά της εἶναι μέχρι τῶν λεπτομερειῶν τυπολογικὴ καὶ συμβολικὴ. Ἀπὸ τὸν χώρον τῆς πατερικῆς γραμματείας χρησιμοποιεῖ κατ' ἐξοχὴν τοὺς πατέρας τῆς ἐρήμου, τῶν ὁποίων αἱ διδασχαὶ εἰρίσκονται πρόχειροι εἰς τὸ Γεροντικόν, δηλαδὴ τὰ Ἀποφθέγματα Πατέρων, τὰ ὁποῖα εἶχον λάβει ἤδη τὴν ἀλφαιβητικὴν τῶν μορφῶν. Πολὺ συχνὰ ἀκολουθεῖ τὸν Εὐάγριον, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται εἰς ὀλίγας μόνον περιπτώσεις, ἐνῶ εἰς πολλὰς ἄλλας τὸ ὄνομα ἔχει ἀπαλειφθῆ ἀπὸ ἀντιγραφεῖς, ἀφοῦ ὁ θεωρητικὸς αὐτὸς θεολόγος εἶχε πλέον καταδικασθῆ ὀριστικῶς. Συναντῶμεν ἔπειτα τὴν παρουσίαν

τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, τοῦ Μάρκου Ἐρημίτου, τοῦ Ζωσιμᾶ, τῆς β' Κλήμεντος, Ἄνωνύμως χρησιμοποιοῦνται οἱ Κλήμης Ἀλεξανδρεῖς, Ὠριγένης, Εἰρηναῖος, Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, Γρηγόριος Νύσσης, Ἡσαΐας, Διάδοχος Φωτικῆς.

Ἄν καὶ μόνον μίαν φοράν ἀναφέρεται εἰς ἀπόψεις τῶν μὴ χριστιανῶν στοχαστῶν, «παρὰ τοῖς ἕξω»³⁷, ὑπάρχουν ἄφθονοὶ ἀπηχῆσεις ἀπὸ αὐτῶν, κυρίως ἠθικῆς μορφῆς, ὡς παρατηρεῖ ὁ συλλογεύς.

«Οἶδα γὰρ πρὸς ἅπασιν τοῖς τοῦ μακαρίου καλοῖς, καὶ ταῦτα δὴ τὰ τῶν ἕξωθεν λεγομένων φιλοσόφων, ἅπερ κατὰ τὴν σοφὴν ὄντως μέλισσαν ἀνθολογῶν φέροντά τι χρήσιμον εὑρισκεν, ἀόκνως αὐτὸν εἰς διδασκαλίαν ἐν καιρῷ προβαλλόμενον, οἷον τὸ μηδὲν ἄγαν καὶ τὸ γνῶθι σαυτὸν καὶ τὰ τοιαῦτα»³⁸

Ἔχει ὠρισμένην ἠθικὴν φιλοσοφίαν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν αὐτῆς. Τὸ ἠθικὸν ιδεῶδες αὐτοῦ βεβαίως, ἐν καὶ εὐρύτατον, ἀναφέρεται εἰς τὴν τάξιν ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ, τῶν μοναχῶν, καὶ ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἀναζητεῖται εἰς μίαν κατάστασιν ἀμεριμνίας, ἀναπαύσεως, εἰρήνης, ἡσυχίας.

Ὁ Χριστὸς εἶναι βασιλεὺς καὶ οἱ μοναχοὶ εἶναι στρατιῶται του, κατὰ τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν διέγραφε παλαιότερον ὁ Βασίλειος εἰς τὴν Ἀσκητικὴν Προδιατύπωσιν, ὅλη δὲ ἡ ζωὴ τῶν μοναχῶν εἶναι πόλεμος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ νίκη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καλὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐντολῶν τοῦ βασιλέως των. Διὰ τὸ νὰ τὸ ἐπιτύχουν σταθερῶς καὶ μονίμως, πρέπει ν' ἀποκόψουν πάντα ἄλλον δεσμόν· θελήματα καὶ δικαίωματα.

Θέλημα εἶναι ἡ ἐπίπονος τάσις ἐπιβολῆς, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν θέλη νὰ ἐλευθερωθῆ καὶ ἀπαλλαγῆ τελείως, πρέπει νὰ μάθῃ νὰ κόπῃ τὰ θελήματά του καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀ-προσπάθειαν, εἰς τὴν ἀποκόλλησιν ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του. Ὅταν ἔχη κόψῃ τὸ θέλημά του, δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ γίνῃ τὸ ἰδικόν του θέλημα, ἀφοῦ δὲν ἔχει ἄλλὰ τότε εὐρίσκεται νὰ ἐκτελῆ πάντοτε τὸ θέλημά του. Λέν γίνεται ὅ,τι θέλει αὐτός, ἀλλὰ αὐτὸς θέλει ὅ,τι γίνεται καί, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ἰδικόν του θέλημα, ὅ,τι γίνεται εἶναι ἰδικόν του³⁹. Οὕτω τὸ θεῖον θέλημα γίνεται ἰδικόν του θέλημα. Ἐξ ἄλλου δικαίωμα εἶναι ἡ προσπάθεια αὐτοδικαιώσεως, ἡ ἀπαίτησις ἀναγνωρίσεως καὶ ἡ διεκδίκησις ὑλικῶν ἀγαθῶν. Μὲ τὴν ἀποκοπὴν τοῦ θελήματος ἀποκόπεται καὶ τὸ δικαίωμα.

Τὸ θέλημα καὶ τὸ δικαίωμα εἶναι καταστάσεις ἐπιβαλλόμεναι ἀπὸ τοὺς λογισμοὺς, οἱ ὁποῖοι, ἐν καὶ ἐνίοτε φέρονται μὲ θετικὴν σημασίαν. συνήθως σημαίνουν τοὺς πονηροὺς διαλογισμοὺς. Διὰ τῆς ἐξαλείψεως τῶν λογισμῶν καὶ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ θελήματος, δυνάμεων αἱ ὁποῖαι συνδέουν τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸν κόσμον, ἀνοίγεται ὁ δρόμος διὰ τὴν ἀποκοπὴν τῶν παθῶν. Ὁ ἄγων ὁμῶς δὲν τελειώνει μὲ αὐτό· ἀπαιτεῖται συνεχῆς νῆψις

37. *Διδασκαλία* 15,3.

38. *Εἰσαγωγικὴ Ἐπιστολὴ* 5.

39. *Διδασκαλία* 1,27. *Ἐπιστολὴ* 2,4.

καὶ ἐγρήγοροις. Ἡ ἀποκοπή τῶν παθῶν εἶναι ἀρνητικὴ διαδικασία. θετικὴ δὲ εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῶν ἀρετῶν.

Τρεῖς εἶναι αἱ διαθέσεις διὰ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ εὐαρεστηθῇ ὁ Θεός· ὁ φόβος, ἡ προσδοκία τῆς ἀνταμοιβῆς, ἡ ἐκτίμησις τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἐκτελῶν τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ φόβου εὐαρεστεῖ φυσικὰ τὸν Θεόν, ἀλλ' ὄχι ἀπολύτως, διότι εἰρίζεται εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δούλου, ἀφοῦ οἱ δούλοι ὑπηρετοῦν τὸν κύριον αὐτῶν ἀπὸ φόβου. Ὁ ἐκτελῶν τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ προσδοκίαν τῆς ἀνταμοιβῆς εὐαρεστεῖ ἐπίσης τὸν Θεόν, ἀλλ' ὄχι ἀπολύτως, διότι εἰρίζεται εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ μισθωτοῦ, ἀφοῦ οἱ μισθωτοὶ ὑπηρετοῦν τὸν κύριον αὐτῶν χάριν τοῦ μισθοῦ. Ὁ ἐκτελῶν ὁμοίως τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ ἀγάπην πρὸς αὐτὸ εὐαρεστεῖ ἀπολύτως τὸν Θεόν καὶ εὐρίζεται εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ υἱοῦ, διότι οἱ υἱοὶ ὑπηρετοῦν τὸν πατέρα ἀπὸ ἀγάπην, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκουν τίποτε⁴⁰. Ἡ ἀρετὴ ἔχει καθ' ἑαυτὴν ἀξίαν.

Ἡ πνευματικὴ διδασκαλία τοῦ Δωροθέου εἶναι τυπικῶς παλαιστινιακὴ· δὲν προχωρεῖ εἰς τὴν ἀναζήτησιν θεωρητικῆς καὶ μυστικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὴν πρᾶξιν, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω ἐξετασθέντες ἄμεσοι διδάσκαλοι του. Ὑπ' αὐτὴν τὴν μορφήν ἐπηρέασε εὐρύτητα καὶ διὰ παντὸς τὴν ἀσκητικὴν πρακτικὴν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

ΣΥΜΕΩΝ Ο ΘΑΥΜΑΣΤΟΡΕΙΤΗΣ

Ὁ Συμεὼν εἶναι εἷς ἐκ τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἀφῆρσαν τὸν βίον των εἰς ἓν χαρακτηριστικὸν καὶ ἐντυπωσιακὸν εἶδος ἀσκήσεως. Ἐγενήθη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἀπὸ γονεῖς Ἐδεσσίτας τὸ 521. Ἡ μήτηρ του Μάρθα εἶναι ἡ γνωστὴ ὑμνωδός, τῆς ὁποίας ὑπάρχει εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν εἷς ἀξιόλογος βίος.

Συμφώνως πρὸς τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἀρνούμεθα ἀπὸ τὸν βίον του, παρουσιάζων πρόωρον νοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἀπεσύρθη εἰς παιδικὴν ἡλικίαν ἔξ ἐτῶν εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν ὑπαιθρον, διὰ νὰ ἀναβῇ εἰς στύλον, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ ἑξετιάν ἀσκούμενος, ἐνῶ ἔπειτα ἀνῆλθεν εἰς δεῦτερον στύλον ὕψους 40 ποδῶν, ὅπου ἠσκήθη ἐπὶ ὀκτῶ ἔτη καὶ μετὰ ταῦτα ἀπεσύρθη εἰς βράχον ἐπὶ ὄρους παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ δέκα ἔτη, λόγῳ δὲ τῶν θαυμαστῶν ἐπιδόσεών του ἐκεῖ, ὁ τόπος ὠνομάσθη Θαυμαστὸν Ὅρος, ὁ ἴδιος δὲ πάλιν ἔξ αὐτοῦ λέγεται Θαυμαστορεΐτης παραλλήλως πρὸς τὸ ἐκ τοῦ εἶδους τῆς ἀσκήσεώς του ἐπώνυμον Νέος Στυλίτης⁴¹. Τέλος ἀνῆλθεν εἰς πανίψηλον στύλον, εἰς τὸ αὐτὸ ὄρος, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ τεσσαράκοντα πέντε ἔτη.

Πέριξ τοῦ Συμεὼν εἶχε συγκεντρωθῆ ἀριθμὸς μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι πλὴν ἄλλων ὑπηρετοῦν αὐτὸν εἰς τὰς στοιχειώδεις ἀνάγκας του, ἀφ' ἑτέρου δὲ διευκόλυναν τοὺς πολυαριθμοὺς προσκυνητάς, οἱ ὁποῖοι προσήρχοντο καθ' ὁμάδας. Οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀρχικῶς μὲν διέμενον εἰς παρακειμένην καλύβην, ἔπειτα ὁμοίως τῇ προτροπῇ τοῦ Συμεὼν οἰκοδομήθη λίθινον κτί-

40. Διδασκαλία 4,2ε.

41. Πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν παλαιῶν θαυμαστῶν Συμεῶν Στυλίτην.

ριον εἰς τὸ ὁποῖον ἐγκατεστάθησαν καὶ ναὸς διὰ τὰς λειτουργικὰς ἀνάγκας των, ἐνῶ ὁ στῦλος τοῦ Συμεῶν ἔμεινε διαπαντὸς ἄστεγος. Οἱ συνεχῶς ἐκ τῆς φήμης του προσελκυσμένοι πολυπληθεῖς θαυμασταὶ καὶ προσκυνηταὶ ἐλάμβανον εἰς εὐλογίαν ὕδωρ καὶ εἰκονίδια τοῦ στυλίου ἀσκητοῦ· ἀκόμη καὶ οἱ αὐτοκράτορες καὶ οἱ πατριάρχαι εἶχον ἀκούσει περὶ τῶν θαυμαστῶν ἔργων αὐτοῦ.

Ὁ Συμεὼν ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 75 ἐτῶν κατὰ τὸ ἔτος 596, ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ ἑορτάζεται τὴν 24 Μαΐου. Ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν του Ἀρκάδιος, μετέπειτα ἐπίσκοπος Κύπρου, συνέταξε τὸν πρῶτον Βίον αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ὁποῖου προήλθον καὶ ἄλλαι μεταγενέστεραι βιογραφίαι, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ συνταχθείσης.

Ὅπως γενικῶς οἱ στυλίται, οὕτω καὶ ὁ Θαυμαστορεΐτης Συμεὼν ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ στύλου του ἀπηύθυνε καθημερινῶς παραινήσεις πρὸς τοὺς προσερχομένους θαυμαστάς, ἰδιαίτερος δὲ πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν μοναχοὺς ἀπηύθυνε διδασχάς. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἰδιότυπον ὁμιλητικὴν δραστηριότητα σώζονται *Τριάκοντα Ὀμιλίαι*, αἱ ὁποῖαι ἔχουν δημοσιευθῆ εἰς δύο δόσεις. Αἱ περισσότεραι ἀπὸ αὐτὰς ἀσκητικοῦ καὶ ἠθικοῦ περιεχομένου, ἀπευθύνονται εἰδικῶς πρὸς τοὺς μοναχοὺς, ἀποκαλουμένους «ἀδελφοὺς», καὶ ἐπιδιώκουν φυσικὰ τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἀξίας τῶν μοναχικῶν ἀρετῶν, τῆς ἐγκρατείας, τοῦ εὐσεβοῦς λογισμοῦ καὶ τῶν ὁμοίων, ἢ τὴν καταδίκην τῶν παθῶν· ἄλλαι ὁμῶς καλύπτουν καὶ γενικώτερα ἐνδιαφέροντα. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅλαι ἢ αἱ περισσότεραι προέρχονται ἀπὸ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν, ὡς συνάγεται ἀπὸ σημειώματα συνημμένα εἰς τὸν τίτλον αὐτῶν, ἐπὶ παραδείγματι ὅτι ἡ μὲν τρίτη ἐξεφωνήθη ὅταν ἦτο ἐνδεκά ἐτῶν, ἡ δὲ τελευταία ὅταν ἦτο εἰκοσιτεσσάρων ἐτῶν⁴². Ὅτι δὲν πρόκειται περὶ αὐθαιρέτων ἐνδείξεων ἐνισχύεται ἀπὸ ἐσωτερικὰς μαρτυρίας ὅτι, καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἦτος «παιδίον» καὶ «νεανισκευόμενος», ἀπηύθυνε διδασχάς.

Ὡς ἐκ τῆς φήμης του ὁ Συμεὼν εἶχεν ἐπικοινωνίαν καὶ ἀλληλογραφίαν μὲ διακεκριμένα πρόσωπα, αὐτοκράτορας καὶ πατριάρχας μάλιστα, ἐπὶ σπουδαίων θεμάτων· ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφίαν του σώζεται σήμερον μόνον μία ἐπιστολὴ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστίνον Β' (565–578), χαρακτηριζομένη ὡς πέμπτη καὶ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀνάγκην τιμωρίας τῶν τότε ἐπαναστησάντων Σαμαρειτῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον φονεύσει Χριστιανοὺς καὶ καταστρέψει ναοὺς καὶ ἱεράς εἰκόνας. Αὕτη διεσώθη εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787), ἐνῶ ἀποσπάσματα ἄλλης ἐπιστολῆς διατηροῦνται εἰς τὸν βίον τῆς Μάρθας, μητρὸς του.

Εἰς τὸν Βίον τοῦ Συμεῶν σώζονται τρία τροπάρια εἰς τὸν σεισμόν, θεωρούμενα γενικῶς γνήσια, ἐνῶ εἰς τὰ Μηναῖα⁴³ διατηροῦνται μερικὰ ἄλλα, ἐν τῶν ὁποίων εἶναι ταυτὸ μὲ ἐν ἐκ τῶν τοῦ Βίου καὶ προφανῶς ἐπίσης γνήσια.

42. Ἐὰν καὶ οὕτω δυσχεραίνεται ἡ ἐξήγησις τῆς παρουσίας «ἀδελφῶν» μοναχῶν.

43. Βλ. εἰς τὴν 26 Ὀκτωβρίου.

ΑΝΤΙΟΧΟΣ ΣΑΒΑΪΤΗΣ

Ὁ Ἀντίοχος συνεχίζει τὴν ἀσκητικὴν παράδοσιν τῆς Παλαιστίνης κατὰ τὴν ἐπομένην γενεάν, προσδίδων ὁμῶς εἰς αὐτὴν θεολογικῶς χρωματισμόν, ἂν καὶ κάπως ἀπλοϊκόν.

Γεννηθεὶς εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ἀγκύρας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος, μετέβη ἔνωρις εἰς τὴν Παλαιστίνην πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ μονάσῃ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα. Ἐδοκίμασε μετ' ὀλίγον τὴν μεγάλην θλίψιν νὰ ἴδῃ τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ὅλην τὴν Παλαιστίνην νὰ κυριεύεται καὶ καταστρέφεται ὑπὸ τῶν Περσῶν (614), ὁπότε ἡ Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάβα καταλήφθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἄλλοι μὲν τῶν ἀδελφῶν ἔφυγον, οἱ δὲ τολμηρότεροι παραμείναντες, κατεσφάγησαν ὑπὸ τῶν ἀρπάγων. Μετὰ τινα χρόνον ὁ Ἀντίοχος καὶ οἱ ἄλλοι ἐπέστρεψαν εἰς τὴν μονὴν ἀπὸ τῆς Ἀραβίας καὶ ἐφρόντισαν διὰ τὴν ταφήν τῶν μαρτύρων. Μετὰ δύο μῆνας ὁμῶς λόγῳ φημῶν περὶ ἐπικειμένης νέας εἰσβολῆς τῶν Περσῶν κατέφυγον εἰς ἐρημωμένην μονὴν τρία ἢ τέσσαρα χιλιόμετρα ἔξωθι τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπου διέμειναν ἐπὶ διετίαν μέχρις ὅτου τῇ προτροπῇ τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Μοδέστου ἐπέστρεψαν ὀριστικῶς εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Σάβα. Ἐνθα ὁ Ἀντίοχος ἐξῆσεν ἐπὶ πολὺν ἀκόμη χρόνον. Βραδύτερον ἐπληροφορήθη ἀπὸ τὸν ἡγούμενον τῆς παρά τὴν Ἀγκυραν μονῆς Ἀτιλίνης Εὐστάθιον, γνώριμόν του ἀπὸ παλαιά, ὅτι οἱ βάρβαροι εἶχον καταλάβει ἐπίσης καὶ τὰ μέρη τῆς γενετείας του· παρεκλήθη δὲ συγχρόνως παρ' αὐτοῦ νὰ ἐκπονήσῃ ἐπιτομὴν τῆς διδασκαλίας τῆς θείας Γραφῆς, Παλαιᾶς καὶ Νέας, καὶ νὰ τοῦ τὴν ἀποστείλῃ, διὰ νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ μοναχοὶ του, οἱ ὁποῖοι περιπλανώμενοι ὡς πρόσφυγες ἀπὸ τόπου εἰς τόπον δὲν ἠδύνατο νὰ φέρουν μεθ' ἑαυτῶν βιβλία.

Τὸ σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον ἀπέρρευσε ἀπὸ τὴν παράκλησιν τοῦ ἡγουμένου εἶναι ὁ λεγόμενος *Πανδέκτης τῆς Ἁγίας Γραφῆς*⁴⁴. Ὁ Ἀντίοχος δὲν ἔδωκεν αὐτὸν τὸν τίτλον εἰς τὸ ἔργον του καὶ φαίνεται ὅτι τὸ ὠνόμασεν ἀπλῶς «Ἐκατὸν τριάκοντα κεφάλαια», ἀλλ' ὁ παραλήπτης ἢ μεταγενέστερος μελετητὴς ἔδωκε τὸν ὑπότιτλον «Βίβλος περιέχουσα τὰς τοῦ Κυρίου ἐντολάς, ἕτι γε μὴν καὶ τὰς ἐρμηνείας αὐτῶν, πρὸς τοῦτοις καὶ τὰς συναρμοζούσας ταῦταις καὶ ἐξακολουθοῦσας διδασκαλίαις». Ἀκόμη βραδύτερον ὠνομάσθη Πανδέκτης. Ἐξ ἄλλου, ἂν καὶ ἡ παραγγελία τοῦ Εὐσταθίου φαίνεται νὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιτομὴν τῆς διδασκαλίας τῆς Γραφῆς, ὁ Ἀντίοχος δὲν περιωρίσθη εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν πατέρων, ὡς ἐκ τούτου δὲ ὁ ἐπικρατήσας τίτλος δὲν καλύπτει πλήρως τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου.

Ἐνῶ ὁ συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ τὰ ἐπὶ μέρους τμήματα τοῦ ἔργου του «ἑκατὸν τριάκοντα κεφάλαια ἠνωμένα τε καὶ συγκεκρμένα»⁴⁵, εἰς τὸ ἐκδεδομένον κείμενον ταῦτα καλοῦνται «λόγοι», ἤτοι πραγματεῖαι, καὶ εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν λέγονται ὁμίλια. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Εὐστάθιος, ἢ

44. Ἀπὸ τὸν τίτλον τοῦ συγγράμματος λέγεται συχνὰ καὶ ὁ ἴδιος Ἀντίοχος ὁ Πανδέκτης.

45. Ἐπιστολὴ προτυσομένη τοῦ ἔργου.

ἄλλος μοναστικὸς ἡγέτης ἐπενέβη διασκευαστικῶς εἰς τὸ ἔργον του, ἀποδώσας εἰς τὰ κεφάλαια μορφήν μοναστικῶν κατηχήσεων⁴⁶.

Ὡς κατεφάνη ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὁ Ἀντίοχος στηρίζεται εἰς τὴν Γραφήν καὶ τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, διὰ νὰ κατοχυρώσῃ τὰς ἀπόψεις του ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι ἀρύεται πλούσιον ὕλικόν καὶ ἀπὸ τοὺς προνικαιανοὺς πατέρας, καὶ δὴ τὸν Ἰγνάτιον Ἀντιοχείας, τὸν Πολύκαρπον Σμύρνης, τὸν Εἰρηναῖον, τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ⁴⁷ καὶ ἀπὸ τὰ περι Παρθενίας κείμενα τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται εἰς τὸν Κλήμεντα Ρώμης. Ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα κείμενα χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ χρῆσις τῆς νελοευαγριανῆς γραμματείας καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου. Ὁ Πανδέκτης, ἀποτελῶν βασικῶς κώδικα τῆς μοναχικῆς ἠθικῆς καὶ συμπεριφορᾶς, ἔχει ἀπώτερον πρότυπον τὰ Ἠθικά καὶ τοὺς Ὅρους τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἀλλὰ δὲν ἔχει οὔτε τῶν Ἠθικῶν τὴν μεθοδικότητα οὔτε τῶν Ὅρων τὴν πρωτοτυπίαν.

Τὸ ἔργον εἰσάγεται μὲ μίαν προθεωρίαν, ὅπου ὁ Ἀντίοχος δηλώνει ὅτι ἀπὸ τὸν ἰστὸν τῶν ἐξηκοντα βασιλίσσων τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων ἔλαβε μερικοὺς στήμονας διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὸ παρὸν «περίζωμα» πρὸς θέρμανσιν τῶν πιστῶν ἀναγνωστῶν⁴⁸. Τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀφιερώνεται εἰς τὴν πίστιν ὡς κρητὶδα τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὴν ἐλπίδα, τὴν ἀπὸ τὴν πίστιν ἀρδευομένην καὶ ἀφθόνως καρποφοροῦσαν ἀρετὴν. Ἐν συνεχείᾳ γίνεται λόγος περὶ ἀρετῶν, παθημάτων καὶ ἠθικῶν καταστάσεων ἀναμίξ, ἀλλὰ μὲ κάποιαν προσπάθειαν διατάξεως εἰς ἐνότητα· στάσις ἐναντι τῶν κοσμικῶν ἀγαθῶν, ἀντιμετώπισις τῶν ἔρωτικῶν ἐπιθυμιῶν καὶ πειρασμῶν, διατήρησις τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, κοινωνικὰ καθήκοντα, καθ' αὐτὸ μοναχικὰ καθήκοντα. Γίνεται ἔπειτα λόγος περὶ τῶν ἱερατικῶς προϊσταμένων καὶ τὰ ἐξ τελευταῖα κεφάλαια ἀφιερώνονται εἰς θέματα τῆς σωτηριολογίας· προσδοκία τῶν μελλόντων, κλήσις Θεοῦ, φόβος Θεοῦ, ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, υἰοθεσία, βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Ὁ Ἀντίοχος ἀκολουθεῖ τὴν μέθοδον τῆς παρουσιάσεως τοῦ θέματος ἐκάστου κεφαλαίου μὲ μίαν ἢ περισσοτέρας προτάσεις καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς κατοχυρώσεως αὐτῶν διὰ σωρείας βιβλικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων. Ἄν καὶ ἡ κατάταξις τῆς ὕλης εἶναι ἐνίοτε ἀμέθοδος καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῶν κεφαλαίων ὄχι πολὺ ἐλκυστικὴ, τὸ ἔργον εἴλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν μοναχῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὡς καὶ τῶν μεταγενεστέρων, καὶ ἐπηρέασε σοβαρῶς τὴν μοναχικὴν ἠθικολογίαν.

Εἶναι εὐλογον ὅτι ἡ ἀλωσις τῶν Ἱεροσολύμων καὶ κατάληψις τῆς Λαύρας ἀπὸ τοὺς Πέρσας ἀπησχόλησε τὴν σκέψιν καὶ τὴν γραφίδα τοῦ Ἀντιόχου. Οἷτος εἰς τὴν πρὸς τὸν Εὐστάθιον ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποστέλλει εἰς αὐτὸν τὸ ἔργον, παραθέτει, κατ' ἐπιθυμίαν τούτου μάλιστα, σύντομον *Διήγησιν* περὶ τῶν Ἑσσευράκοντα τεσσάρων μαρτύρων μονα-

46. Ἀπαντᾶται συχνὰ ἡ προσφώνησις «ἀδελφοί» καὶ πάντοτε δοξολογία εἰς τὸ τέλος.

47. Ἄφθονον ὕλικόν παρατίθεται ἰδίως ἐκ τῶν ἐντολῶν τοῦ Ἐρμᾶ. Ἐν ἐκ τῶν προσόντων τοῦ ἔργου εἶναι ὅτι δίδει μαρτυρίαν διὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐνίοτε ἀπολεσθέντα.

48. ΡΓ; 89, 1429Α.

χῶν, ἀδελφῶν τῆς Λαύρας, θανατωθέντων ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰσβολέων τὸ 614. Ἐξ ἄλλου ἐν τέλει τοῦ Πανδέκτου συνάπτεται *Ἰξομολόγησις*, ἣτοι θρήνος διὰ τὰς καταστροφάς καὶ τὰς τλαιπωρίας τὰς ὁποίας προεκάλεσεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ἡ περσικὴ εἰσβολή.

Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα κείμενα σχετικὰ μὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, τῶν ὁποίων ἡ προέλευσις εἶναι κάπως ἀβεβαία. Οὕτως εἰς γεωργιανὴν μετάφρασιν διατηρεῖται διήγησις περὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἱεροσολύμων ἀπὸ τοὺς Πέρσας ὑπὸ τὸ ὄνομα Στρατηγίου, ἀγνώστου κατὰ τὰ ἄλλα προσώπου, ἐνῶ ἡ ἀραβικὴ παραλλαγή φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐστρατίου, ἐξ ἴσου ἀγνώστου ἄλλως προσώπου. Θὰ ἠδύνατο πρῶτον μὲν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ΣΤΡΑΤΗΓΙΟΥ προῆλθε κατὰ παραφθορὰν ἐκ τοῦ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ἢ ἀντιστρόφως, καὶ ἔπειτα ὅτι ἀμφότερα σχετίζονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἡγουμένου Εὐσταθίου, ὅστις λόγῳ εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος πρέπει νὰ συνέλεξεν ὄλα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου συνταχθέντα κείμενα· ἀλλὰ τοῖτο ἀποτελεῖ ἀπλήρην ὑπόθεσιν ἡμῶν.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων κείμενα εἶναι καὶ ταῦτα

- α) ἡ *Ἐπιστολὴ* τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ζαχαρίου,⁴⁹
- β) ἡ *Διήγησις περὶ ἀλώσεως τῶν Ἱεροσολύμων*⁵⁰ καὶ
- γ) ἡ *Διήγησις* ἡ περιλαμβανομένη εἰς τὰ Ἀποφθέγματα⁵¹.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- P. POURRAT, *Spiritualité Chrétienne I*, Paris 1921⁶.
 N. ARSENIÉV, *Ostkirche und Mystik*, München 1925.
 M. VILLER, *La spiritualité des premiers siècles Chrétiens*, Paris 1930.
 E. MERCIER, *La spiritualité byzantine*, Paris 1933.
 I. HAUSHERR, «Les grands courants de la spiritualité orientale», *Or Chr. Per.* 1(1935), 114–138, τὸ αὐτὸ ἀγγλιστ., *Eastern Churches Quarterly* 2(1937), 111–121, 175–185.
 M. VILLER, K. RAHNER, *Ascese und Mystik in der Väterzeit*, Freiburg 1939.
 F. HEILER, *Oestliche und westliche Mystik*, München 1941.
 V. LOSSKY, *Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris 1944. Καὶ μὲς ἑλληνικῆν μετάφρασιν ὑπὸ Στέλλας Πλευράκη, Θεσσαλονίκη 1964.

ΣΑΒΑΣ ΗΓΙΑΣΜΕΝΟΣ

- Βίος, E. SCHWARTZ, *Kyriakos von Skythopolis*, Leipzig 1939. ΑΙΚΑΤ. ΓΚΟΛΤΣΟΥ, *Κύριλλος Σκυθοπολίτης*, Φιλοκαλία 5, Θεσσαλονίκη 1987.
 A. DIMITRIEVSKIJ, «Τὸ μοναστηριακὸν τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα», *Trudy* Θεολογ. Ἀκαδημίας Κιέβου, Ἰανουάριος 1890, 170–192. Βλ. καὶ *Byz. Zeit.* 3(1894), 168–170.
 A. DIMITRIEVSKIJ, *Opisanie liturgičeskich rukopisei*, III, 1–508.
 W. FISCHER, «Zu dem Typikon des hl. Sabbas», *Byz. Zeit.* 8(1899), 306–311.
 A. EHRHARDT, «Das griechische Kloster Mar-Saba in Palästina, seine Geschichte und seine litterarischen Denkmäler», *Rom. Quart.* 7(1893), 32–79.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία Ἐκκλ. Ἱεροσολύμων*, 1910, 224–234.

ΖΩΣΙΜΑΣ

Ἐκδόσεις, PG 78, 1679–1702. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ ΙΟΥΔΑΙΤΗΣ, *Ἱεροσόλυμα* 1913, ἀνάτυπον ἀπὸ *Νέα Σιών* 1912 καὶ 1913.– ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἡσαΐας, Ζωσιμάς, Δωρόθεος*, Φιλοκαλία 12, Θεσσαλονίκη 1981, 123–197.

S. VAILLIF, «Saint Dorothée et Saint Zosime», *Échos d'Orient* 4(1900–1901), 359–363.

ΒΑΡΣΑΝΟΥΦΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ

ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΙΤΟΥΡΙΤΗΣ, *Βιβλίος ψυχοφειδιστή Βαρσανουφίου καὶ Ἰωάννου*. Βενετία 1816.
Καὶ ἐπανελημμένα ἔκτοτε ἐποικεκδόσεις.

PG 86/1, 891–902, 88, 1812–1821.

D. J. CHILLY, *Barsanuphius and John, Questions and Answers*, μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως, *Patrol. Orient.* 31(1966), 449–616, τὰ κκ. 1–124.

ΧΡΥΣΟΥΔΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Βαρσανουφίος ὁ Μέγας, Ἰωάννης ὁ Προφήτης*, Φιλοκαλία ττ. 10Α, 10Β, 10Γ, Θεσσαλονίκη 1988, 1989, μετὰ νεοελληνικῆς μεταφράσεως.

M. DIETZ, Γερμανικὴ μετάφρασις 1963.

Γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ L. Regnault, P. Lemaire, P. Oultier, ἀπὸ ἐλληνικῆν καὶ γεωργιανῆν, Solesmes 1972.

Βίος, *Acta Sanctorum*, Φεβρουάρι. II.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΑΥΑΙΛΟΣ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 17, 22.

S. VAILLIF, «Les lettres spirituelles de Jean et de Barsanuphe», *Échos d'Orient* 7(1904), 268–276. «Saint Barsanuphe», *Échos d'Orient* 8(1905), 14–25. «Jean le Prophete et Séridos», *Échos d'Or.* 8(1905), 154–160.

I. HAUSHERR, «Barsanuphe», *Dict. Spir.* 1(1937), 1255–1262.

A. ΒΕΡΓΙΝΟΒΙΤΣ, *Βαρσανουφίος ὁ Μέγας, Ἰωάννης ὁ Προφήτης καὶ Δωρόθεος ὁ Ἀββῶς*, Ἀθήναι 1939.

L. REGNALT, «Théologie de la vie monastique selon Barsanuphe et Dorothée», *Théologie de la vie monastique*, Paris 1961, 315–322.

F. NEYT, *Les lettres à Dorothée dans la correspondance de Barsanuphe et de Jean de Gaza*, Louvain 1969.– «Citations Isaiennes chez Barsanuphe et Jean de Gaza», *Muséon* 89 (1971), 65–92.– «Précisions sur le vocabulaire de Barsanuphe et de Jean de Gaza», *Studia Patrist.* 12(1975), 247–253.

J. STEAD, «Brother Andrew's Prolems. A sick soul of the sixth century», *Monast. Studies* 11(1975), 173–180.

ILIAS VOULGARAKIS, «Missionsangaben in den Briefen der Asketen Barsanuphius und Johannes», *Philoxenia Bernhard Köttling gewidmet*, Münster 1980, 281–308.

DE ANGELO-ΝΩΑΗ, «La méditation de Barsanuphe sur la lettre ἦτα», *Byzantion* 53(1983), 494–503.

ΔΩΡΟΘΕΟΣ Ο ΑΒΒΑΣ

Ἀρχικὴ ἔκδοσις, GRYNEUS, 1569.

PG 88, 1612–1841.

L. REGNAULT, J. DE PRÉVILLE, *Dorothée de Gaza, Oeuvres spirituelles*, Sources Chrét. 92, Paris 1963.

ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἡσαΐας, Ζωσιμάς, Δωρόθεος*, *Συγγράμματα*, Φιλοκαλία 12, Θεσσαλονίκη 1981.

Μεταφράσεις, Ἰσπανικὴ ὑπὸ E. Tamburini, 1972. Ἀγγλικὴ ὑπὸ E. P. Wheeler, 1977. Ἰταλικὴ ὑπὸ M. Paparozzi, Roma 1979 καὶ L. Cremaschi, Roma 1980. Ρουμανικὴ ὑπὸ

- D. Staniloae, Bucuressti 1980. Πολωνική υπό M. Borkanska και E. Stanula, Warszawa 1980.
- S. VAILLIÉ, «Saint Dorothée et Saint Zosime», *Échos d'Or* 4(1901), 359–363. ■
- S. PETRIDES, «Notes d' hymnographie byzantine», *Byz. Zeit.* 13(1904), 421–428.
- ΙΩ. ΦΩΚΥΛΑΝΗΣ, *Ασκήσεις ὁ ἀββᾶς Ἀλεξάνδρου* 1925, ἀνάτυπον ἀπὸ *Ἐκκλησιαστικὸν Φαρον* 17(1918), 319–336, 449–464, 24(1925), 245–321.
- A. BLEELINOBIĆ, *Βαρσανούφιος ὁ Μέγας, Ἰωάννης ὁ Προφήτης καὶ Δωρόθεος ὁ Ἀββᾶς*, Ἀθήναι 1939.
- J. M. SZYMUSIAK, J. LEROY, «Dorothee», *Dict. Spirit.* 3(1957), 1651–1664.
- L. REGNAUT, «Monachisme orientale et spirituelle ignacienne. L' influence de saint compagnie sur la Compagnie de Jésus», *Rev. d' Asc. et de Myst.* (1957), 141–149. – «Théologie de la vie monastique selon Barsanuphe et Dorothée», *Théologie de la vie monastique*, Paris 1961, 315–322.
- D. STERNON, «Dorothee de Gaza», *Dict. Hist. Géogr. Eccl.* 14(1958), 686ε.
- P. CANIVET, «Dorothee de Gaza est-il un disciple d' Évagre», *Rev. Ét. Gr.* 78(1965), 336–347.
- T. SPIDLİK, «Le concept de l' obéissance et de la conscience selon Dorothée de Gaza», *Studia Patrist.* 11(1972), 72–78.
- F. NEYT, «L' apsephiston chez les Pères de Gaza», F. PASCHKE, *Ueberlieferungsgeschichtliche Untersuchungen* 10(Berlin 1981), 427–434.
- ROBERTA C. BONDI, «Humility: a meditation on an ancient virtue for modern Christians», *Quart. Rev. Methodist* 3(1983), 27–41.

ΣΥΜΕΩΝ Ο ΘΑΥΜΑΣΤΟΡΕΙΤΗΣ

- ΒΙΟΣ, P. VANDEN VEN, *La vie ancienne de S. Symeon le Stylite le Jeune*, I (κείμενον Βίου), II (μετάφρασις κειμένου καὶ Βίος Μάρθας), Bruxelles 1962, 1970.
- Γεωργιανή μετάφρασις Βίου, ἐκδ. K. Kekelidze, Γεωργιανή μετάφρασις Βίου Μάρθας, ἐκδ. G. Garitte
- Τὰ τροπάρια ἐκ τοῦ βίου, A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΙΤΣ, *V. Vremnik* 1(1894), 141–150. P. VANDEN VEN, *La vie ancienne* I, 84–88.
- Ἐπιστολή πρὸς Ἰουστίνον, MANSI 18, 159–162. PG 86, 3216–3220. P. VANDEN VEN, *La vie ancienne*, I, 2εε.
- Ὅμιλοι 4–30 J. COZZA-LUZI, *Nova Patrum Bibliotheca* 8,3, Roma 1871, 4–156.
- Ὅμιλοι 1–3, P. VANDEN VEN, «Les écrits de S. Symeon Stylite le Jeune avec trois sermons inédits», *Muséon* 70(1957), 1–57, καὶ ἀνάτυπον.
- Ἀποσπάσματα ΙΩ. ΔΑΜΑΣΚΙΝΟΣ, *Περὶ εἰκόνων* 3, PG 94, 1409εε. PG 94, 1393–1396. MANSI 13, 73–80.
- MÜLLER, *Studien zu den Biographien des Stylites Symeon des Jüngereren*, Aschaffenburg 1914.
- S. PETRIDES, «Saint Syméon le Nouveau Stylite mélode», *Échos d'Or*, 5(1901–1902), 270–274.
- H. DELHAYE, *Les Saints Stylites*, Paris, Bruxelles 1923, 1962², LIX–LXXV, 238–271.
- J. MECÉRIAN, «Monastère de saint Syméon Stylite le Jeune. Exposé des fouilles», *Comptes rendus de l' Acad. Inscr. et Belles-Lettres*, Paris 1948, 323–328.
- J. GOUILLARD, *Dict. Théol. Cath.* 14,2, 2974–2976.

ΑΝΤΙΟΧΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

- Βιογραφικά σημειώματα α) PG 89, 1420–1421. β) F. NAU, Notes sur les Mss. de Paris qui

- renferment la notice biographique d' Antiochus moine de S. Sabba, *Rev. d' Or. Chrét.* 11(1906), 327-330.
- Ἐπιστολή πρὸς Εὐστάθιον. PG 89.1421-1428. Ὑπάρχει καὶ ἀραβικὴ μετάφρασις.
- Ἐξομολόγησις. PG 89.1849-1856.
- Ἄλλα κείμενα σχετικὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων. PG 86/2, 3228-3233 (Ἐπιστολὴ Ἰαχαρίου). PG 86/2, 3236-3268 (Διήγησις περὶ ἀλώσεως Ἱεροσολύμων). N. MARR, *Antioch Stratig. Pleneite Jerusalem Persami v 614g.*, Petrograd 1909 (γεωργιανὴ μετάφρασις). G. Garitte, *La prise de Jérusalem par les Perses en 614.* Corp. Scr. Chr. Orient. 202/203, Louvain 1960 (γεωργιανὴ μετάφρασις). G. ΓΑΡΙΤΤΕ, *Expositionis Hierosolymae a. d. 614 recensiones arabicae. I: A et B.* Corp. Scr. Chr. Orient. 340/341, Louvain 1973. II: C. et V, Corp. Scr. Chr. Orient. 347/348, Louvain 1974. ΑΡΧΙΜΑΝΑΡΗΤΗΣ ΚΑΛΑΙΣΤΟΣ, *Νέα Σιών* 6(1909), 7(1910), καὶ ἀντίκτυπον, Ἱερουσαλήμ 1910.
- Πανδέκτης. PG 89.1428-1849=Fronton du Duc.
- I. M. COTERILL, *Modern criticism and Clement's Epistles to Virgins, or their new version newly discovered in Antiochus Palaestinensis*, Edinburg 1884.
- J. RHÉTORG, *Revue Bibl* 6(1897), 438-463.
- S. HAIDACHER, «Nilus-Excerpte in Pandecten des Antiochus», *Rev. Bénéd.* 22(1905), 244-250.
- F. C. CONYBEARE, «Antiochus Strategos' Account of the sack of Jerusalem», *The Engl. Hist. Rev.* 25(1910), 502-517.
- G. GRAF, «Die Einnahme Jerusalems durch die Perser 614 nach dem Bericht eines Augenzeugen», *Das Heilige Land* 67(1923), 19-29.
- ΙΩ ΦΩΚΥΑΙΣΗΣ, «Ἀντίοχος μοναχὸς ὁ καὶ στρατηγός», *Ἐκκλ. Φάρος* 22(1923), 188-205.
- P. PEETERS, «La prise de Jérusalem par les Perses», *Mélanges Univers. Saint-Joseph* 9(1923-1924) = *Recherches d'histoire et de philologie orientales*, I, Bruxelles 1951, 78-116.
- G. BARDY, «Antiochus Pandectes, *Dict. Spirit.* 1(1936), 701-702.
- J. KIRCHMEYER, «Une source d' Antiochus de Saint-Sabas», *Or. Chr. Period.* 28(1962), 418-421.
- PH. MAYERSON, «Antiochus Monachus' Homily on dreams: An historical notes», *Journ. of Jewish Stud.* 35(1984), 51-56.

Β' ΣΥΛΛΟΓΕΙΣ Γ'ΕΡΟΝΤΙΚΩΝ ΔΙΗΓΗΣΕΩΝ

Κατά την προηγούμενη περίοδο συνηντήσαμε ώρισμένας συλλογὰς λογίων τῶν ἐγκρίτων ἀσκητῶν, γερόντων, ἐμπλουτισμένας μὲ διάσπαρτα βιογραφικὰ στοιχεῖα περὶ αὐτῶν καὶ προερχομένας κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὴν αἰγυπτιακὴν ἔρημον, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐστηρίζετο εἰς τὸν προφορικὸν καὶ ἄγραφον λόγον. Ἀπὸ τὴν αὐτὴν περιοχὴν προέρχονται καὶ αἱ διηγήσεις τῆς παρούσης περιόδου, εἶναι δὲ αἱ τελευταῖαι δι' αὐτὴν, διότι κατόπιν τῆς ἀραβικῆς κατακτῆσεως, ὀλίγον πρὸ τῶν μέσων τοῦ ζ' αἰῶνος, ὁ ἐλληνικὸς ἐρημιτικὸς βίος κατεστράφη.

Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον παρουσιάζομεν δύο ἀξιολόγους συλλογεῖς τοιούτων διηγήσεων, τὸν Δανιὴλ Σκητιώτην καὶ τὸν Ἰακίννην Μόσχον, παραπέμπομεν δὲ δι' ἄλλους εἰς ἄλλα κεφάλαια, ὅπου ἐξετάζονται λόγῳ συναφοῦς δραστηριότητος, ὡς εἶναι ἐπὶ παραδείγματι ὁ Ἀναστάσιος ὁ Διηγηματογράφος.

ΔΑΝΙΗΛ ΣΚΗΤΙΩΤΗΣ

Εἶναι εἷς ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἀστέρας τῆς Σκήτειος, διαπρέψας εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Μαζίκων ἐπέφεραν εἰς αὐτὴν μεγάλη δεινὰ, ὡς καὶ εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Δανιὴλ ἄλλωστε. Τότε ἡ Σκήτις ἠρημώθη ἄλλην μίαν φορὰν, διὰ νὰ μὴ συνέλθῃ πλήρως ποτὲ πλέον.

Ὁ Δανιὴλ, συμφώνως μὲ τὰ συναγόμενα ἐκ τῶν διηγήσεών του, ἔζησεν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνου Α' (518–527) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου (582–602). Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρώτου τῶν βασιλέων τοιούτων εἰς παιδικὴν σχεδὸν ἡλικίαν ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Σκήτιν, διὰ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἐρημιτικὴν ἀσκησιν, ἡ ὁποία ὁμῶς διαταράσσεται ἀπὸ τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομάς¹. Τρεῖς φορὰς ἠχμαλωτίσθη παρ' αὐτῶν· καὶ τὴν μὲν πρώτην ἠλευθερώθη μετὰ διετίαν κατόπιν καταβολῆς τῶν λύτρων ὑπὸ τινος πλοιάρχου, τὴν δευτέραν ἐδραπέτευσεν εὐκόλως μετὰ ἐξάμηνον, ἀλλὰ τὴν τρίτην φορὰν κατὰ τὴν προσπῆθειάν του νὰ δραπέτευση ἐκ νέου ἐκτύπησε μὲ ἓνα λίθον τὸν φύλακά του πειρατὴν καὶ τὸν ἐφόνευσεν.

Κατατρυχόμενος ἀπὸ τύψεις δι' αὐτὴν τὴν πρῶξιν μετέβη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐξωμολογήθη εἰς τὸν πατριάρχην Τιμόθεον², ὅστις, ἀφοῦ ἤκουσε τὴν ἐκθεσίν του, τοῦ συνέστησε νὰ μὴ ἀνησυχῇ, διότι ἐφόνεισε

Βίος καὶ Διηγήσεις, 8.
Προσανῶς πρόκειται
περὶ τοῦ Τιμοθέου Δ'

θηρίον και όχι άνθρωπον. Ἄλλ' ὁ Δανιήλ, μὴ ἰκανοποιηθεὶς ἀπὸ τὴν συμβουλὴν ταύτην, ἐπισκέφθη διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὸν πάπαν τῆς Ρώμης, τοὺς πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καθὼς καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἐφέσου. Ὄταν δὲ ἔλαβεν ἀπὸ ὄλους αὐτοὺς τὴν ἰδίαν ἀπάντησιν, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ παρεδόθη εἰς τὰς ἀρχάς ὡς φονεὺς, ὁδηγηθεὶς δὲ μετὰ ἓνα μῆνα εἰς τὸν ἐπαρχον καὶ διηγηθεὶς εἰς αὐτὸν τὰ συμβάντα, ἤκουσεν ἀπὸ αὐτὸν παρομοίους λόγους: «Ὑπαγε, εὗξαι ὑπὲρ ἐμοῦ, ἀββᾶ, εἶθε καὶ ἄλλους ἑπτὰ ἐφόνευσας ἐξ αὐτῶν».

Ἀπελπισθεὶς τότε διὰ τὸ εὔρη τιμωρίαν διὰ τὸ ἁμάρτημά του, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν συνασκητῶν του. Αὐτὴν τὴν ἐποχὴν οἱ τέσσαρες οἰκισμοὶ τῆς περιοχῆς, αἱ λαῦραι ἢ κοινότητες, ἦσαν καλύτερον ὀργανωμέναι καὶ στενότερον συνδεδεμέναι μὲ κέντρον αὐτὴν ταύτην τὴν Σκῆτιν. Αἱ ἐπὶ μέρους λαῦραι ἠδύξθησαν εἰς ἀριθμὸν καὶ προσήγγισαν τὴν ὀργάνωσιν τῶν μοναστηρίων, εἶχον δὲ ὄλοι μαζί ἐπικεφαλῆς ἓνα πρεσβύτερον, ὁ ὁποῖος λέγεται καὶ ἐδῶ πρῶτος· εἶναι δὲ πρῶτος ὁ Δανιήλ, «ὁ τῆς Σκῆτεως πρῶτος»¹.

Ὄταν ἡ Σκῆτις ἠρημώθη, τὸ 578 κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου, ὁ Δανιήλ μετεκινήθη εἰς ἀσφαλέστερον μέρος, τὸ Ταμπώκ, ὅπου ἀνεπτύχθη μοναστικὴ κοινότης ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν του. Προχωρημένης πλέον ἡλικίας, ἐπεδόθη εἰς τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τῶν διηγήσεων περὶ τῶν ἐγκρίτων ἀσκητῶν, τὰς ὁποίας κρέπει νὰ ἐχρησιμοποιεῖ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν κατὰ τὰς ἐποικοδομητικὰς ὁμιλίαις καὶ συζητήσεις του. Καταγεγραμμέναι εἶτε ἀπὸ τὸν ἴδιον εἶτε ἀπὸ μαθητὴν του ἀπετέλεσαν συλλογὴν, ἡ ὁποία εἶχεν εὐρείαν διάδοσιν καὶ μετεφράσθη. Ὁ μαθητὴς παρενέβαλεν εἰς τὰς διηγήσεις ἀρκετὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν κοπτικὴν ἐκδοσιν διὰ περαιτέρω προσθηκῶν γίνονται πολὺ περισσότερα. Εἰς τὴν κοπτικὴν παραλλαγὴν ὁ Δανιήλ πυρρυσιάζεται ὡς ἀντιχαλκηδόνιος, ἀλλὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πρωτότυπος, φέρεται ὡς χαλκηδόνιος.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΣΧΟΣ

Ὁ Ἰωάννης Μόσχος εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς διαπρεπεστέρους περιοδευτὰς μοναχοὺς τῆς ἀρχαιότητος, οἱ ὁποῖοι βασικὸν ἔργον εἶχον νὰ ἐπισκέπτονται ἐγκρίτους διὰ τὴν ἀγιότητα καὶ τὴν σοφίαν τῶν ἀσκητῶν, κυρίως τῆς ἐρήμου, διὰ νὰ λάβουν συνεντεύξεις καὶ παραδώσουν τὰ λόγια των εἰς τοὺς ἐπερχομένους· εἶναι ἰσάξιός τοῦ Παλλαδίου.

Ὁ Φώτιος⁴ παραδίδει τὸ ὄνομά του ὑπὸ τὴν μορφήν «Ἰωάννης ὁ τοῦ Μόσχου», ὡς υἱὸν τοῦ Μόσχου, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῆς ἄλλης παραδόσεως φέρει τὸ δεύτερον ὄνομα, Μόσχος, ὡς ἐπώνυμον ἢ προσωνύμιον αὐτοῦ καὶ οὕτω γενικῶς ἐκλαμβάνεται σήμερον. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Δαμασκὸν κατὰ

¹ Ἀλεξανδρείας (520–536).

³ Βίος καὶ Λιτήσεις, 5. Βλ. καὶ 3 καὶ 9

⁴ Μυριόβιβλος 199.

μὲν τὴν κοινὴν ἐντύπωσιν τὸ 545, καθ' ἡμᾶς δὲ περὶ τὸ 552, ἐφ' ὅσον ἠδύνατο μετὰ τὸ 600 νὰ μετακινήται μὲ τὴν ζωτικότητα ἀπὸ χώρας εἰς χώραν.

Μετὰ τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν γενέτειραν μετέβη εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Μονὴν Θεοδοσίου, εἰς τὴν Κοιλιάδα τῶν Κέδρων, διὰ τὴν μονάση, ὅπου ἦτο ὅταν διήλθι: διὰ τῆς μονῆς ὁ νεαρὸς λαϊκὸς συμπατριώτης του Σωφρόνιος, ὁ μετέπειτα πατριάρχης Ἱεροσολίμων, μεταβαίνων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πρὸς διεύρυνσιν τῶν σπουδῶν του, ἠκολούθησε δὲ αὐτὸν εἰς τὸ ταξίδιον. Κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ἰωάννου¹ οἱ δύο σύντροφοι ἐπεσκέφθησαν τὴν Ὑοασιν «ἐν ἀρχαῖς Τιβερίου τοῦ βασιλέως», ὅπερ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὡς σημαῖνον ὅτι «κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου» (578–582) ἦσαν ἤδη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Τὸ χωρίον τοῦτο ὁμῶς δὲν λέγει «ἐν ἀρχαῖς τῆς βασιλείας Τιβερίου», ἀλλὰ «ἐν ἀρχαῖς Τιβερίου τοῦ βασιλέως», ὅποτε ἡ ἔκφρασις «ἐν ἀρχαῖς» σημαίνει «κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Τιβερίου». Ἐκ συγκρίσεως μὲ ἄλλα δεδομένα συνάγεται ὅτι οἱ δύο ἄνδρες ἐφθασαν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὸ 581 καὶ ἔμειναν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπὶ τριετίαν μέχρι τοῦ 584, παρακολουθῶντες μαθήματα εἰς διδασκάλους τῆς ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας, τῶν ὁποίων ὁ Μόσχος ἀναφέρει ἓνα, τὸν Στέφανον τὸν σοφιστὴν καὶ φιλόσοφον², καὶ ἐπισκεπτόμενοι μοναστήρια καὶ ἡσυχαστήρια εἰς τὴν Θηβαῖδα, τὴν Μεγάλην Ὑοασιν καὶ ἄλλοι.

Ὅταν ὁ Σωφρόνιος μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν του ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα, ὁ Ἰωάννης Μόσχος ἀπεσύρθη εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Σινᾶ καὶ παρέμεινεν εἰς τὴν Μονὴν Ἀἰλᾶς, ἐπισκεπτόμενος καὶ ἐδῶ διάφορα ἰδρύματα ἐπὶ δεκαετίαν. Ἐπανῆλθεν ἔπειτα εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸ 594 καὶ παρευρέθη εἰς τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ νέου πατριάρχου Ἀμῶς, πραγματοποιηθεῖσαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Λιέμεινεν ἔπειτα εἰς τὴν Παλαιστίνην ἐπισκεπτόμενος τὰ κοινόβια καὶ τὰς λαύρας καὶ τὰ ἡσυχαστήρια, δι' ἄλλην μίαν δεκαετίαν, ἄνευ δεσμεύσεως μὲ μοναστικὸν καθίδρυμα, ἀλλὰ πάντοτε μὲ κέντρον τὴν μονὴν Θεοδοσίου.

Ὅταν τὸ 603 οἱ Πέρσαι ἐξαπέλυσαν νέον κύμα ἐπιθέσεων κατὰ τοῦ Βυζαντίου, ὁ Ἰωάννης Μόσχος ἀνέλαβε νέαν σειρὰν περιηγήσεων, αὐτὴν τὴν φορὰν μάλιστα πρὸς τὰ μέρη τὰ ὁποῖα ἠπειλοῦντο ἀπὸ τοὺς Πέρσας, καὶ περιῆλθεν, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Σωφρόνιον ὡς συνάδελφον καὶ μαθητὴν συγχρόνως, τὰ μοναχικὰ κέντρα τῆς Φοινίκης, τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ταρσοῦ καὶ τῆς Σελευκειᾶς, ἐφθασαν δὲ μέχρι τῆς Κύπρου, τῆς Σάμου, προφανῶς δὲ καὶ ἄλλων νήσων. Μετὰ τετραετίαν, τὸ 607, μετέβησαν ἐκ νέου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐσχετίσθησαν μὲ τοὺς κύκλους τῶν πατριαρχῶν Εὐλογίου, τὸν ὁποῖον ἐγνώριζον ἀπὸ τὴν πρώτην ἐπίσκεψίν των, Θεοδώρου, καὶ Ἰωάννου τοῦ Ἐλήμονος (610–620), τοῦ ὁποίου ἐθαύμασαν τοὺς τρόπους καὶ τὴν ἀγιότητα. Ἐκεῖθεν ἐπεσκέπτοντο διαρκῶς διακεκριμένους μοναχοὺς εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Αἰγύπτου. Τὸ 615, ὀλί-

γον μετα την ἀναγγελίαν τῆς καταστροφῆς τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν Περσῶν ἀνεχώρησαν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐφθασαν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ὁ Ἰωάννης ἀπέθανε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 619.

Ὁ Ἰωάννης Μόσχος, ὡς καὶ ὁ Σωφρόνιος, ἔφερε καὶ τὸ ὄνομα *Εὐκρατάς*⁷, τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐγκράτειαν αὐτοῦ, ἂν καὶ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οὗτοι, ὡς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι συνέστησαν μοναστήριον εἰς τὴν Καρχηδόνα, ἐλέγοντο *Εὐκρατάδες*, διότι ἀντὶ οἴνου ἐπινον ἀφέψημα ἐκ κράματος πεπέρεως, κυμίνου καὶ ἀνίθου, καλούμενον *εὐκρατον*.

Ὁ Ἰωάννης ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. «μέλλον τῶν χαμερπῶν μεθίστασθαι θορύβων»⁸, προσεκάλεσε τὸν ἡγαπημένον συνοδὸν καὶ μαθητὴν του Σωφρόνιον, εἰς τὸν ὁποῖον πρῶτον μὲν παρέδωσε πρὸς φύλαξιν καὶ διάδοσιν τὸ βιβλίον του, δεύτερον δὲ παρήγγειλε νὰ μεταφέρῃ τὸ λείψανόν του ἐντὸς ξυλίνης θήκης πρὸς ἐνταφιασμόν εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ ἢ, ἂν βαρβαρικὴ ἀκαταστασία ἠμποδίζε τοῦτο, εἰς τὸ κοινόβιον τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου. ἔπερ καὶ ἔπραξεν ὁ Σωφρόνιος μὲ τὴν συμπαράστασιν τῶν δώδεκα μαθητῶν αὐτῶν.

Τὸ ἔργον ζωῆς τοῦ Ἰωάννου Μόσχου εἶναι κείμενον φερόμενον γενικῶς ὑπὸ τὸν τίτλον *Λειμών*, τὸν ὁποῖον ἔδωσεν ὁ ἴδιος. Φίλος τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως ὁ Ἰωάννης, εὑρίσκει πολλὴν τέρψιν εἰς τὴν θεῖαν τῶν ἐαρινῶν λειμώνων, τὴν ὁποίαν προσφέρει ἡ πολυποίκιλος βλάστησις τῶν ἀνθέων. Συναρπάζουσα τοὺς περαστικούς ἢ θεᾶ, τοὺς παραθέτει πλουσίαν τράπεζαν, φαιδρύνει τοὺς ὀφθαλμούς καὶ ἠδύνει τὴν ὄσφρησιν. Κάτι παρόμοιον εἶναι τὸ παρὸν πόνημα αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον προσφέρει εἰς τὸν Σωφρόνιον ὡς πλεκτόν στέφανον ἀκηράτου λειμώνος. Διὰ τοῦτο, προσθέτει, «καὶ τὸ παρὸν τοῦτο πόνημα *Λειμῶνα ἀπεκαλέσαμεν*»⁹.

Ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν χειρόγραφον παράδοσίν του τὸ ἔργον ἐφέρετο καὶ ὑπὸ τοὺς παρηλλαγμένους τίτλους Πνευματικὸς Λειμών καὶ Λειμωνάριον. Ἐπίσης δὲ ἀπεκλήθη *Νέος Παράδεισος*¹⁰, προσανῶς ἐν συγκρίσει μὲ ἓνα παλαιὸν Παράδεισον, ὅστις δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Παλλαδίου Λαυσαϊκῆ Ἱστορίας, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη λάβει καὶ τοῦτον τὸν τίτλον.

Κατὰ τὸν πρόσθετον πρόλογον τὸ ἔργον τοῦτο περιλαμβάνει α) πολιτείας ἁγίων πατέρων, β) ἄλλα ψυχωφελῆ διηγήματα, γ) ἀποφθέγματα ὁσίων ἀνδρῶν. Ὁ ἀναγινώσκων τὸ ἔργον ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως, ποῖαι ἦσαν αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἠντλησε τὰ στοιχεῖα δι' αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἦσαν κρῶτον αἱ πολυετεῖς προσωπικαὶ συνεντεύξεις μὲ διαπρεπεῖς γέροντας τῆς ἐρήμου ἢ τῶν κοινοβίων, δεύτερον αἱ ἀκροάσεις κατὰ τρίτων προσώπων καὶ τέλος ἡ ἀνάγνωσις βιβλίων¹¹.

Παρόμοιαι συλλογαὶ κατηρτίσθησαν καὶ ὑπ' ἄλλων συγγραφέων κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, ὡς οἱ Ἀναστάσιοι οἱ Λιγηματογράφοι, ἐξετασθέντες εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν Ἀναστασιῶν τῶν Σιναϊτῶν, καὶ ὁ ἀνωτέρω ἐξετα-

7. Κώδιξ Vat. Gr. 1669, φ. 226^α.

8. Πρόλογος *Λειμώνος*.

9. Πρόλογος *Λειμώνος*.

10. *Καὶ Νέον Παράδεισον*.

11. Ἀναφέρονται εἰς τὸ ἔργον τὸ *Γεροντικὸν βιβλίον* (κ. 55) καὶ τὰ *Ἀποφθέγματα τῶν Ἁγίων Πατέρων* (κ. 212)

σθείς Λανιήλ ὁ Σκητιώτης, ἀλλὰ βεβαίως τὰ κατηξιωμένα πρότυπα τοιούτων κειμένων προέρχονται ἀπὸ παλαιότερους χρόνους, καὶ αὐτὰ εἶχε κυρίως ὑπ' ὄψιν τοῦ Ὁ Ἰωάννης Μόσχος, ὅταν κατήρτιζε τὴν ἰδικὴν του εἶναι ἡ Λαυσαϊκὴ Ἱστορία καὶ τὰ Ἀποφθέγματα πατέρων. Ὁ Ἰωάννης μὲ τὸν ἰδικὸν του θερισμὸν ἔδωσε μίαν νέαν συλλογὴν, ἰσαξίαν πρὸς αὐτὰ τὰ κείμενα καὶ ἐξ ἴσου μὲ αὐτὰ ἀγαπηθεῖσαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν, ἂν ὄχι περισσότερο.

Αἱ διηγήσεις αὐταὶ εἶναι γραμμέναι μὲ ἀπαράμιλλον παραστατικότητα εἰς μίαν γλωσσικὴν μορφήν πολὺ ἀπλοϊκὴν, γεμάτην ἀπὸ λαϊκὰ στοιχεῖα, ὅπως ὅλα τὰ ἀσκητικὰ κείμενα τοῦ εἶδους τούτου εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Αἴγυπτον.

Αἱ διηγήσεις παρατίθενται ἀτάκτως, θά ἐλέγομεν, χωρὶς χρονολογικὴν σειρὰν, χωρὶς ταξινόμησιν κατὰ τόπους ἢ κατὰ πρωταγωνιστοῦντα πρόσωπα. Καὶ ὅπως εἰς τὸ λυγοτεχνικὸν εἶδος τῶν κεφαλαίων, ἐκάστη διηγησις ἔχει τὴν αὐτονομίαν της. Τὰ στοιχεῖα τῆς συλλογῆς, τὰ ὅποια ὁ συγγραφεὺς συνέλεγεν ἐπὶ ἔτη καὶ διετήρει, ἴσως ὄχι γραπτῶς, ἀλλὰ εἰς τὴν μνήμην του, ἢ ἐλάμβανεν ἐκ τῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἀκουσμάτων του, συνῆψεν εἰς ἐνιαῖον σύνολον κατὰ τὸν χρόνον τῆς παραμονῆς του εἰς τὴν Ρώμην. Τὸ οὔτω καταρτισθὲν πόνημα ἀφίερωσεν εἰς τὸν σύντροφον καὶ κατὰ τινα τρόπον μαθητὴν του Σωφρόνιον, τὸ παρέδωσε δὲ εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς του. Οὗτος δὲ ἐξέδωσε τὸ ἔργον, ἀφοῦ προσέθεσεν εἰς αὐτὸ τὸν πρόλογον, ὅστις ἀποτελεῖ καὶ τὴν αὐθεντικὴν πηγὴν περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰωάννου Μόσχου, ἂν καὶ πολὺ ἐπίτομον.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, παραθέτων τὸ κ. 45 τοῦ Λειμώνος εἰς τὸ περὶ εἰκόνων ἔργον του¹², σημειώνει τὴν πηγὴν, οὕτως: «ἐκ τοῦ Λειμωναρίου τοῦ ἁγίου Πατρὸς ἡμῶν Σωφρονίου, ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων», ὁμοίως δὲ πράττει καὶ ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, στηριζομένη προφανῶς εἰς τὸν Δαμασκηνόν¹³. Ὁ Φώτιος ὁμοίως ἀποδίδει τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἰωάννην Μόσχον καὶ μετ' αὐτὸν ἢ παράδοσις ἀκολουθεῖ ὁμοφώνως τὴν ἀποψιν ταύτην¹⁴. Φαίνεται ὅτι ὁ Φώτιος εἶχεν ὑπ' ὄψιν κείμενον ἀκέφαλον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν συμπεριλαμβάνετο οὔτε ὁ πρόλογος οὔτε τὸ προσφωνητικὸν προοίμιον, ὅπου σαφῶς λέγεται ὅτι τὸ ἔργον ἀφιερώνεται εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ συγγραφέως Σωφρόνιον.

Ὁ Φώτιος ἐγνώριζε κώδικας οἱ ὅποιοι περιεῖχον 304 κεφάλαια καὶ ἄλλους οἱ ὅποιοι περιεῖχον 342, πιθανῶς δὲ ἡ ποικιλία ἦτο ἀκόμη μεγαλυτέρα. Ἡ παραλλαγή αὐτὴ δυνατὸν νὰ ὀφείλεται εἴτε εἰς τὴν διάσπασιν ἢ συνένωσιν κεφαλαίων εἴτε εἰς τὴν ὑπαρξίν κωδικῶν περιλαμβανόντων τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Ἰωάννου Μόσχου μὲ ὀλιγώτερα κεφάλαια καὶ ἄλλων περιλαμβανόντων ἐπηυξημένον κείμενον διὰ τῆς προσθήκης νέων κεφαλαίων ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου ἢ μαθητῶν του.

Ὁ Λειμὼν εὔρεν εὐρυτάτην διάδοσιν κατὰ τοὺς μέσους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, μετεφράσθη εἰς ὄλας σχεδὸν τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς

Περὶ εἰκόνων Α', PG 94, 1280.
Mansi, 12, 60.
Μηνιόβιβλος 199.

γλώσσας, λατινικήν, ἀρμενικήν, ἀραβικήν, γεωργιανήν, αἰθιοπικήν, καλλιοσλαβικήν, καὶ ἐχρησιμοποιήθη πλουσίως ὑπὸ τῶν συλλογέων Ἀποφθεγμάτων καὶ Παύλου τοῦ Εὐεργετηνοῦ.

Διὰ τοῦ τύπου κατὰ πρῶτον ἐξεδόθη τὸ ἔργον εἰς τὴν ἰταλικὴν μετάφρασιν ἀπὸ τὴν λατινικήν, εἰς τὴν Vicenza τῆς Ἰταλίας τὸ 1479, ἀργότερα δὲ, τὸ 1558, ἐξεδόθη εἰς λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀμβροσίου Camaldulensis εἰς τὴν Βενετίαν¹⁵. Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον ἐξέδωσεν ὁ Front du Duc (1624), ὁ δὲ J. B. Cotelier προσέθεσε μερικὰ ἀκόμη τμήματα. Οὕτω διεμορφώθη τὸ παραδεδεγμένον σήμερον κείμενον ἐκ 219 κεφαλαίων, ὡς περιέχονται εἰς τὴν PG. Ὀλίγα κεφάλαια προσέθεσαν μετέπειτα ὁ F. Nau, L. Clugnet, Th. Nissen καὶ E. Mioni.

Ὡς ἐσημειώσαμεν εἰς τὸ περὶ Σωφρονίου κεφάλαιον, ὁ Ἰωάννης Μόσχος μετὰ τοῦ Σωφρονίου συνέταξαν *Βίον Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος*, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον εἶχον παρακόλουθήσει ἐκ τοῦ πλησίον ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Δεδομένου ὅτι ὁ Ἰωάννης Ἐλεήμων ἀπέθανε μερικὸς μῆνας μετὰ τὸν Μόσχον, εἶναι εὐλογον ὅτι οὐσιαστικῶς τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν σώζεται, συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΛΑΤΙΝΑ ΣΚΗΤΙΟΤΗΣ

- L. CUGNET, «Vie et récits de l'abbé Daniel de Scété», *Rev. d'Or. Chrét.* 5(1900), 49-73, 254-271, 370-391. 6(1901), 56-87. Καὶ ἰδιαιτέρως ἐν *Bibliothèque hagiographique grecque*, Paris 1901. Καὶ *Bibliothèque hagiographique orientale* 1, Paris 1901, 1-68.
- Συριακὴ μετάφρασις. F. NAU, *Rev. d'Or. Chrét.* 5(1900), 391-406. 6(1901), 51-53. Καὶ *Bibliothèque hagiographique orientale* 1, Paris 1901, 68-82.
- Κοπτικὴ μετάφρασις μετὰ τῶν προσθηκῶν. I. GUIDI, *Rev. d'Or. Chrét.* 5(1900), 535-564. Καὶ *Bibliothèque hagiographique orientale* 1, Paris 1901, 83-214.
- Συροπαλαιστινιακὴ μετάφρασις. A. SMITH-LEWIS, *The forty martyrs of the Sinai desert and the story of Eulogios from a Palestinian Syriac and Arabic palimpsest*, Cambridge 1912, 54-83 καὶ 17-24.
- Αἰθιοπικὴ μετάφρασις. L. GOLDSCHMIDT, F. M. ESTEVES FERREIRA, *Fida do Abba Daniel do Mosteiro de Scete. versão ethiopic*, Lisboa, 1897.
- H. G. EVELYN WHITE, *The monasteries of the Wadi'n Natrun* II, New York 1932, 241-251.
- G. GARITTE, *Dict. Hist. Géogr. Eccl.* 14(1958), 70-72.
- J.-C. GILY, *Recherches sur la tradition grecque de l'Apophthegmata Patrum*, Bruxelles 1962.
- N. VAN WIJK, «Die Erzählungen des Sketiosen Daniel im Kirchenslavischen», *Slavia* 12(1933-1934), 335-352.

15. Τὸ κείμενον τοῦτο ἐν PI 74, 119-240.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΣΧΟΣ

Ἐκδόσεις

PG 87/3, 2852-3112=Fronton du Duc και Cotelier.

Ὁ πρόλογος. H. USENER, *Sonderbare Heilige I. Der hl Tychon*, Leipzig 1907, 91-93.

Ἄλλη παραλλαγή. ΧΡ ΜΗΤΣΙΟΥ, *Ἰωάννου Μόσχου Πνευματικὸς Λειμῶν*, Φιλοκαλία 2, Θεσσαλονίκη 1987, 12-15.

Προσθήκαι εἰς τὸν Λειμῶνα. F. NAU, «Vies et récits d' anachorètes (IVe-VIIe siècles). I.

Analyse du ms. grec de Paris 1596», Rev. d' Or. Chrét. 7(1902), 604-617.

8(1903), 91-100.- L. CLUGNET, «Vies et récits d' anachorètes (IVe-VIIe siècles)

II. Textes grecs inédits», *Rev. d' Or. Chrét.* 10(1905), 39-56.- TH. NISSEN,

«Unbekannte Erzählungen aus dem Pratum Spirituale», *Byz. Zeit.* 38(1938),

351-376. Διηγήσεις 14.- E. ΜΙΟΝΙ, «Il Pratum spirituale di Giovanni Mosco»,

Or. Chr. Per. 17(1951), 61-94. Διηγήματα 12.

ΧΡ. ΜΗΤΣΙΟΣ, *Ἰωάννου Μόσχου Πνευματικὸς Λειμῶν*, Φιλοκαλία 2, Θεσσαλονίκη 1987, κείμενον καὶ νεοελληνικὴ μετάφρασις.

Λατινικαὶ μεταφράσεις. Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου, PL 129, 301-369-371. Joannis Monachus, *Liber de miraculis*, ἐπὶ M. HUBER, Heidelberg 1913. Ἀμβροσίου Camaldulensis, PG 87/3, 2851-3112=PL 24, 121-240.

Ἀραβικὴ μετάφρασις. R. CIVARAMIA, *Al-Bistan*, ἀραβικὸν κείμενον μετὰ γεωργιανὴν μετάφρασιν καὶ μελέτην, Tiflis 1965.

Γεωργιανὴ μετάφρασις. I. ΑΒΥΛΑΙΚΙΕ, *Ἰωάννου Μόσχου Πνευματικὸς Λειμῶν*, γεωργιανὸν κείμενον, εἰσαγωγή καὶ γλωσσάριον (γεωργιανιστ), Tiflis 1960.

Ἀθιοπικὴ μετάφρασις V. ARRAS, *Puiericon Aethiopice*, Corp. Script. Chr. Eccles. 277, 278, Louvain 1967.

Παλαιοσλαβικὴ μετάφρασις. V. S. GOLYSENKO, V. F. DUBROVINA, *Sinajskij Paterik*, Moskva 1967.

Νεοελληνικὴ μετάφρασις. Θεολόγος Σταυρονικητιανός, Ἴδιον Ὄρος 1983.

Ἰταλικὴ μετάφρασις. R. Maisano, Napoli 1982.

S. VAN HE, «Saint Jean Moschos», *Échos d' Orient* 5(1901-1902), 107-116.

ΙΩ. ΦΩΚΥΑΛΙΗΣ, «Ἰωάννης ὁ Μόσχος καὶ Σωφρόνιος ὁ Σοφιστὴς καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων», *Νέα Σιών* 13(1913), 815-836. 14(1914), 90-97, 185-201.

J. ΣΜΙΡΝΟΝ, «Ὁ συντάκτης τοῦ Λειμῶνος», ρωσιστί, *Bogosl. Vestnik* 3(1915), 135-172. Τὸ Συναϊτικὸν Πατερικὸν εἰς παλαιοσλαβικὴν μετάφρασιν, ρωσιστί, Μόσχα 1917.

E. AMANN, «Jean Moschus», *Dict. de Théol. Cath.* 10, 2510-2513.

H. LECLERCQ, *Dict. d' Arch. Chr. et de Lit.* 7, 2190-2196.

N. VAN WICK, «Die slavische Redaktion des Μεγα Λειμωνάριον», *Byzantinoslavica* 4(1932), 236-252. *Das gegenseitige Verhältnis einiger Redaktionen der Ἀνδρῶν ἁγίων βιβλίου und die Entwicklungsgeschichte des Μεγα Λειμωνάριον*. Amsterdam 1933.

G. LEVI DELLA VIDA, «Le stratagème de la vierge et la traduction arabe du Pratum spirituale de Jean Moschus», *Annuaire* 7(1939-1944), 83-126. «Sulla versione arabe di Giovanni Mosco e di Ps. Anastasio Sinaita», *Miscellanea G. Mercati III*, Vaticano 1947, 104-115.

E. ΚΡΙΑΡΑΣ, «Παρατηρήσεις στὸ Λειμωνάριο τοῦ Ἰωάννη Μόσχου», *Ἑλληνικά* 12(1953), 376-379.

E. ΜΙΟΝΙ, *Studi Byz.* 8(1953), 27-36.

E. ΜΙΧΕΥΙΣ-ΓΑΒΡΟΝΕΣ *Études sur la Syntaxe de Ioannes Moschus*, Ljubljana 1960.

N. ΤΣΙΜΑΔΑΚΗΣ, *Σύλλογος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ κειμένων*, Ἀθήναι 1961, 295-298.

- K. KEKELIDZE, «Η γεωργιανική μετάφρασις τοῦ Πνευματικοῦ Λειμῶνος καὶ ἡ σημασία του διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Σλάβων», ρωσιστι, *Etudes sur l' hist. de l' ancienne littér. géorgienne* 8(1962), 238-243.
- J.- C. GUY, *Recherches sur la tradition grecque des Apophthegmata Patrum*, Bruxelles 1962, βλ. πίνακα δι' ἀποσπάσματα Λειμῶνος.
- G. GARITTE, «La version géorgienne du Prè spirituel», *Mélanges Eugène Tisserant II*, Roma 1964, 171-185.
- B. ΨΕΥΤΟΙΚΑΣ, «Ἰωάννης Μόσχος», *Θρ. Ήθ. Ἐγκυκλ.* 6(1965), 1214-1215.
- E. MIONI, «Jean Moschus», *Dict. de Spirit.* 8(1974), 632-640.
- H. CHADWICK, «John Moschus and his friend Sophronius the Sophist», *Journ. of theol. stud.* 25(1974), 41-74.
- PH. PATFENDEN, «The text of the Pratum Sprituale», *Journ. of theol. stud.* 26(1975), 38-54.
- K. ROZTMOND, *Vig. Chr.* 31(1977), 60-67.
- J. DUFFY, G. VIKAN, «A small box in John Moschus», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 24(1983), 93-99.
- W. LACKNER, «Zwei Membra aus dem Patrum sprituale des Ioannes Moschos», *Anal. Boll.* 100(1982), 341-356.
- R. MAISANO, «Tradizione orale e sviluppi narrativi nel Prato di Giovanni Mosco», *Boll. Badia gr. Grottaf.* 38(1984), 3-17.
- KLEETJE ROZTMOND, «La lettre de hymno trisagio du Damascène ou Jean Mosch, Patriarche de Jérusalem», *Studia Patr.* 15(1984), 108-111.
- R. MAISANO, «Tradizione orale e sviluppi narrativi nel Prato di Giovanni Mosco», *Le trasformazioni della cultura nella tarda ant.* 2, 1988.

Γ' ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ

Οί άσκητικοί συγγραφείς τής Παλαιστίνης, τούς όποιους είδομεν εις τό προηγούμενον κεφάλαιον, απέφευγον τήν θεωρητικήν θεολογίαν, αποτρελούσαν κατ' έξοχήν τό επίτευγμα του Εύαγγριου, και περιωρίζοντο εις τήν πρακτικήν, ώς είχαν πράξει τόν προηγούμενον αιώνα και οι συλλογείς τών Αποφθεγμάτων Γερόντων μέ παρομοίαν άντευαγριανήν τάσιν. Οί πατέρες του Σινά, έπηραζόμενοι και έκ του τόπου, άναζητούν τήν άνοδον εις τήν κορυφήν τής θεολογίας και τής θέας του Θεού. Ο Βαρσανούφιος είχε συστήσει εις τούς ενδιαφερομένους νά άρνούνται τήν δογματικήν διδασκαλίαν του Εύαγγριου, αλλά νά χρησιμοποιούν άφόβως τήν ήθικήν αυτου διδασκαλίαν.

Οί Σιναΐται, χωρίς νά είναι όπαδοί του Εύαγγριου εις τας άκρότητας αυτου, δέν έδίστασαν νά ακολουθήσουν παρομοίαν μέθοδον εις τας θεωρητικάς άναζητήσεις· αλλά τοποθετούν τό κέντρον εις τήν νήσιν, τήν φυλακήν τής καρδιάς, τήν προσευχήν και τήν προσοχήν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

Είναι ο συγγραφεύς ενός από τούς άδάμαντας τής άσκητικής γραμματείας, τής *Κλίμακος*, ή όποία του έδωσε και τό όνομά της, ώστε νά λέγεται επίσης Ιωάννης τής Κλίμακος, λατινιστί μάλιστα Joannes Climacus. Τόν βίον αυτου συνέταξεν έν συντομία ο Δανιήλ Ραιθηνός, μοναχός τής Μονής εκείνης, εις τόν ήγούμενον τής όποιίας Ιωάννην άφιερώθη ή Κλίμαξ. Ο Δανιήλ φέρεται ώς σύγχρονος, άν και κάπως νεώτερος, του Ιωάννου Σιναΐτου, και προφανώς ούτω συνέβαινε, προκαλεί όμως έντύπωσιν ή έν αρχή του κειμένου του δήλωσις ότι δέν γνωρίζει ποία είναι ή πατρίς του ήρωός του· προφανώς ο Ιωάννης δέν ώμίλησε ποτέ περι αυτης. Πάντως ο βίος αυτος είναι έγκωμιαστικός και έλάχιστα πράγματι βιογραφικά στοιχειά προσφέρει.

Ωρισμένα βιογραφικά στοιχειά παρέχει ο Αναστάσιος εις τας Διηγήματα περι των έν Σινά Πατέρων¹. Επειδή ούτος εις τήν διήγησιν 32 σημειώνει ότι ο Ιωάννης απέθανε τόν περυσινόν χρόνον και επί τή υποθέσει ότι αι Διηγήσεις έγράφησαν τό 650, ο F. Nau ισχυρίσθη ότι ο Ιωάννης απέθανε τό 649 και έγεννήθη τό 579, ή δε άποψίς του έπεκράτησε σχεδόν γενικώς. Άλλ' έφ' όσον ο Σ. Σάκκος κατέρριψε τήν υπόθεσιν ταύτην², πρέπει

¹Ιδίως διήγησις 32.
*Περί Αναστασίων Σιναΐ-
των*, Θεσσαλονίκη 1964,
180.

νά δεχθῶμεν τὴν ἐκ παραδόσεως φερομένην χρονολογίαν γεννήσεως αὐτοῦ, ἥτοι περὶ τὸ ἔτος 525, ὄχι ὁμῶς μὲ ἀπόλυτον βεβαιότητα. Θεωρεῖται παράδοξον, ὅτι ὁ Ἰωάννης Μόσχος, ὅστις ἐγύρισε τὰ μέρη τοῦ Σινᾶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, δὲν συνήντησε τὸν Ἰωάννην τοῦτον, ἐνῶ κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον ἡ φήμη του πρέπει νὰ ἦτο ἤδη πολὺ ἐλκυστική· ἀλλ' ὁ Μόσχος βεβαίως δὲν εἶχε ἐπισκεφθῆ ὄλους τοὺς διαπρεπεῖς γέροντας τῆς ἐποχῆς του διὰ ποικίλους λόγους.

Ὁ Ἰωάννης ἔλαβε πλουσίαν ἐγκύκλιον μόρφωσιν, ὡς συνάγεται ἀπὸ τὰς συγγραφάς του, προφανῶς δὲ εἰς τὴν γενέτειράν του, ἡ ὁποία ἴσως ἦτο μία ἀπὸ τὰς παραλιακὰς πόλεις τῆς Νοτίου Παλαιστίνης· ἐκαλεῖτο δὲ διὰ τὴν παιδείαν του «σχολαστικός», ἂν καὶ ἡ ἡλικία καθ' ἣν ἀνεχώρησε τοῦ κόσμου, δὲν ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶχεν ὀλοκληρώσει νομικὰς καὶ ρητορικὰς σπουδὰς, τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖ ὁ τίτλος. Εἰς ἡλικίαν δεκαεξέτων, ἐγκαταλείψας τὸν κοσμικὸν βίον, μετέβη εἰς τὸ Σινᾶ καὶ παρεδόθη εἰς τὴν πνευματικὴν καθοδήγησιν τοῦ γέροντος Μαρτυρίου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐκάρη μοναχὸς εἰς ἡλικίαν εἴκοσι ἐτῶν. Ἐμαθήτευσεν εὐπειθῶς, μέχρις ὅτου ὁ γέρον αὐτὸς ἀπέθανε, μετὰ δεκαεννέα ἔτη³, ὅποτε ἀπὸ τὸ στάδιον τῆς ὑποταγῆς ἐξῆλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἡσυχαστικῆς ζωῆς.

Δὲν ἐταξίδευε συχνά, ἀλλὰ εἶναι γνωστὸν ἐν τουλάχιστον ταξιδίῳ του εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἐπισκέφθη ἐν ἑξακουστὸν κοινόβιον καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ ἓνα μῆνα. Μὲ βάσιν τὰς ἐμπειρίας του ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν εἰς αὐτὴν τὴν μονὴν οἰκοδόμησε δύο κεφάλαια τοῦ ἔργου του⁴, τὸν δὲ ἀξιώτατον ἡγούμενον αὐτῆς παρουσιάσει ὡς ὑπόδειγμα ποιμένος⁵. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦτο τὸ ταξίδιον ἐπραγματοποιήθη ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ γέροντος Μαρτυρίου, καὶ τὴν ἀναχώρησίν του εἰς προσωπικὸν ἐρημητήριον, ὅτε ἦτο ἡλικίας τριάκοντα πέντε ἐτῶν.

Ἐν συνεχείᾳ ἐγκατεστάθη εἰς σπηλιωῶδες κελλίον τῆς ἐρήμου τοῦ Σινᾶ, ἀπέχον πέντε σημεῖα⁶ ἀπὸ τὴν Μονὴν Ἁγίας Αἰκατερίνης. Σπανίως ἐπισκέπτετο ἄλλους μοναχοὺς, ἀλλ' ἐδέχετο πολλοὺς ἐπισκέπτας, πρὸς τοὺς ὁποίους ὠμίλει ἐποικοδομητικῶς, τὸσον δὲ προθύμως ὥστε ὑπὸ τινῶν ἐχαρακτηρίζετο ὡς «λάλος καὶ φλύαρος»· διὸ καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐτήρησεν ἀπόλυτον σιωπὴν, μετὰ δυσκολίας δὲ ὑπεχώρησεν εἰς τὰς παρακλήσεις ἀδελφῶν ν' ἀρχίσῃ πάλιν τὴν ὁμιλίαν.

Μετὰ τεσσαρακονταετῆ ἄσκησιν εἰς τὴν ἐρημίαν, εἰς προχωρημένην πλέον ἡλικίαν, περίπου 75 ἐτῶν, ἐξελέγη ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ κατόπιν μεγάλης πιέσεως τῶν ἀδελφῶν ἐδέχθη ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸν ἡγουμενικὸν θρόνον ὡς «νέος Μωυσῆς». Τὴν ἡμέραν τῆς ἐγκαταστάσεως του, ὅτε ἑξακόσιοι ἐπισκέπται ἐφιλοξενοῦντο εἰς τὴν Μονὴν, παρουσιάσθη εἰς ἀνὴρ «κονδοκούρευτος», ὅστις, τυλιγμένος μὲ μίαν σινδόνα, καθωδήγει συνεχῶς τοὺς διακονητὰς εἰς τὸ ἔργον των. Ὅταν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ξένων, οἱ διακονηταὶ ἀνεζήτησαν ματαίως τὸν ἀγνωστον ἄνδρα, ὁ Ἰωάννης ἐφάνέρωσε ποῖος ἦτο· «εἰσατε αὐτόν· οὐδὲν

3. Αἱ χρονολογίαι αἱ ὁποῖαι δίδονται εἰς τὰς Διηγήσεις εἶναι ἑλλιπεῖς καὶ συγκεκριμεναί, διὸ καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀκολουθοῦμεν τὸν χρόνον τοῦ Δανιῆλ.

4. *Κλίμαξ* κεφ. 4 καὶ 5.

5. *Λόγος πρὸς τὸν Ποιμένα*, 94 κἀ.

6. Πέντε μίλια, ὀκτὼ σημερινὰ χιλιόμετρα, ἥτοι δύο περίπου ὥρας.

νον έποίησεν ό κύριος Μωυσήσ εις τόν ίδιον τόπον διακονήσας». 'Ητο ζιπόν ό Μωυσήσ'. Δέν είναι γνωστόν, πόσον χρόνον διετήρησε τό άξίωμα του ήγουμένου' είναι πιθανόν ότι παρέμεινε εις τήν θέσιν επ' όλίγα χρονικάς έτη, παρέδωσε δε τήν ήγουμενίαν εις τόν άξιον άδελφόν του εώργιον. 'Απέθανε μετ' όλίγον, ίσως περί τό 605, ένώ ό Γεώργιος τόν κολούθησε μετά δεκάμηνον.

I μνήμη του έορτάζεται τήν 30 Μαρτίου, ήμέραν τής κοιμήσεώς του εοφανώς, και τήν Δ' Κυριακήν τής Τεσσαρακοστής.

Ο 'Ιωάννης Σιναΐτης συνέταξε τό περίφημον σύγγραμμα *Κλίμαξ του Πα-ιδείσου*, κατόπιν παρακλήσεως του 'Ιωάννου, ήγουμένου τής Ραΐθου, να ζυ άποστείλη γραπτήν έκθεσιν των άντιλήψεών του περί πνευματικής εκήσεως. Πρός ικανοποίησιν τής παρακλήσεως ό Σιναΐτης του άπέ-τειλε τήν Κλίμακα μετά προσφωνητικής έπιστολής έν αρχή και ένός πραρτήματος περί των καθηκόντων του ποιμένος εις τό τέλος υπό τόν τί-ον *Λόγος προς τόν Ποιμένα*. Το παράρτημα τουτο εις τό όποιον διαγρά-ονται τά ιδεώδη του ποιμένος και διδασκάλου, παρουσιάζει κάποιαν υγένειαν προς τό *Liber pastoralis* του πάπα Ρώμης Γρηγορίου του Με-λλου, βάσει δε των χρονολογικών δεδομένων, τά όποια άπεδέχθημεν, ό ρηγόριος πρέπει να είχεν υπ' όψιν τόν πρώτον κατά τήν συγγραφήν' δέν ί ήτο δε κατά κανένα τρόπον δυνατόν να συμβή τό αντίστροφον, καθ' τον είναι άπίθανον ότι ό 'Ιωάννης έγνώριζε λατινικά, ένώ ό Γρηγόριος γνώριζε καλάς τά ελληνικά' αλλά βεβαίως περί τό 600 έφιλοτεχνήθη κι ελληνική μετάφρασις του έργου του Γρηγορίου.

I ιδέα τής Κλίμακος είναι φυσικά ειλήμενη από τό δραμα του 'Ιακώβ^β, δε αριθμός 30, εις όσα άνέρχονται τά κεφάλαια αυτής, από τήν ήλικίαν ίς ώριμότητος καθ' ήν ό 'Ιησοϋς Χριστός ήρχισε τήν άποστολήν του. πολλοί νεώτεροι πατρολόγοι έχουν τήν έντύπωσιν ότι ό αρχικός τίτλος ζυ έργου ήτο «πλάκες πνευματικάι», στηριζόμενοι εις μέρος τής χειρο-ράφου παραδόσεως και εις σχετικές έκφράσεις τής έπιστολής του 'Ιω-νου Ραΐθηνου. 'Ο ίδιος ό Σιναΐτης όμως εξέδωσε τό έργον του με τόν τίλον «Λόγος Πνευματικός εις τριάκοντα κεφάλαια». Ένώ δε ό τίτλος *Πλάκες Πνευματικάι* είναι έπιγενέστερος⁹ και όφείλεται εις τήν από του ινα προέλευσιν του έργου, ό τίτλος *Κλίμαξ* είναι έρμηνευτικός των εοθέσεων του 'Ιωάννου και υποδεικνύεται υπ' αυτού του ίδιου εις τόν τίλογον του έργου, όπου έξηγείται ό τρόπος σκέψεώς του και δίδεται ή φορμή δια τήν τοποθέτησιν του χαρακτηριστικού όνόματος του βιβλίου τό τής παραδόσεως.

«Σπουδάσωμεν, έως οζ καταντήσωμεν οι πάντας ... εις μέτρον ήλικίας του πληρώματος του Χριστου, ός τριακονταετής τή όρω-μένη ήλικία βαπτισθείς τόν τριακοστόν βαθμόν έν τή νοερῶ Κλί-μακι έκληρώσατο»¹⁰.

ά περιεχόμενα του έργου εκτίθενται γενικώς κατά τρόπον μεθοδικόν.

ἀλλὰ τὰ ἐνδιάμεσα κεφάλαια δὲν ἔχουν διαβαθμισθῆ κατ' ἀπόλυτον ἀκρίβειαν καὶ δὲν δεικνύουν καθ' ὅλα προοδευτικὴν ἀνάβασιν. Ἡ ἔκφρασις εἶναι σαφής, ζωηρά καὶ ἀποφθεγματικὴ, ἐνίοτε δὲ λαμβάνει ρυθμικὴν μορφήν.

φώτισον ἡμᾶς,
πότισον ἡμᾶς,
ὁδήγησον ἡμᾶς,
χειραγώγησον ἡμᾶς»¹¹.

Κατ' ἀρχὰς περιγράφει τὸ πρῶτον στάδιον τῆς μοναχικῆς ζωῆς, συνιστάμενον εἰς τὴν ἀναχώρησιν ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ ἀπὸ πᾶν ὄ.τι ὑπενθυμίζει τὸν κόσμον, τὴν «ξενιτείαν». (κκ. 1-3). Ἐπειτα ἔρχεται ἡ περιγραφή τοῦ ἀγῶνος τοῦ ἀσκητοῦ μεταξὺ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν, αἱ ὁποῖαι περιγράφονται ἀνάμικτοι: λύπη, ὑπακοή, μετάνοια, μνήμη θανάτου, καθάρσιον πένθος, ὀργησία, μνησικακία, καταλαλιά, σιωπὴ καὶ τὰ τοιαῦτα (κκ. 4-26). Τὰ τελευταῖα κεφάλαια ἀποτελοῦν μίαν πραγματεῖαν περιγράφουσαν τὴν ἐν ἀγάπῃ τελείωσιν, ἡσυχίαν, ἐσωτερικὴν προσευχὴν (κκ. 27-30).

Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου, ἐκκινουῦσα ἀπὸ τὰ πρακτικὰ ιδεώδη τῆς σχολῆς τῆς Γάζης, τοῦ Βαρσανουφίου καὶ τοῦ Δωροθέου κυρίως, καὶ ἀνερχομένη ἐν τέλει εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὁρους Σινᾶ, τὴν ἡσυχίαν καὶ θεοπτίαν, προσφέρεται εὐληπτος, καὶ διὰ τοῦτο κατέστη τόσον προσφιλὴς εἰς τοὺς μοναχοὺς. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς δὲν ἀναφέρεται ἢ τουλάχιστον δὲν περιορίζεται εἰς τὴν τήρησιν ἐντολῶν σωματικῆς ἀσκήσεως καὶ στερήσεως, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ψυχικὴν προσαρμογὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν κλῆσιν: «οὐ νενήστευκα, οὐκ ἠγρύπνηκα, οὐ κεχαμεύνηκα, λέγει ὁ ψαλμωδός, ἀλλ' ἔταπεινώθην καὶ ἔσωσέ με ὁ Κύριος»¹². Ἡ ἀγία ταπείνωσις εἶναι θεμέλιον τῆς σωτηρίας. Ὁ μοναχὸς διὰ τῆς εἰσόδου του εἰς τὸν ἀσκητικὸν βίον πρέπει νὰ ἀρχίξῃ ζωὴν πλήρη θέρμης καὶ σπουδῆς καὶ πόθου: «τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς καὶ φρόνιμος μοναχός, ὃς τὴν θέρμην τὴν ἑαυτοῦ ἐφύλαξεν ἄσβεστον καὶ μέχρι τῆς αὐτοῦ ἐξόδου καθ' ἡμέραν προστιθεὶς πῦρ πυρὶ καὶ θέρμην θέρμη καὶ σποιδὴν σπουδῆ καὶ πόθου οὐκ ἐπαύσατο»¹³.

Ἡ ἰδιαιτέρα ἐμφασις ἐπὶ τῆς καταπολεμήσεως τῶν κακιῶν μαρτυρεῖ εἰς ποῖον σημεῖον προσεῖχον κυρίως οἱ μοναχοὶ τοῦ Σινᾶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰωάννου. Πᾶσα ἡμέρα παρερχομένη ἄνευ ἀγῶνος εἶναι χαμένη διὰ τὸν μοναχόν. Τὰ ὄπλα του εἶναι ποικίλα καὶ ὅλα ἰσχυρά. Εἶναι πρῶτα τὰ πένθημα διὰ τὰς ἀτελείας του δάκρυα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ τὸν πλημμυρίζουν, διότι δὲν εἶναι ἀπλῶς ὠφέλιμα ἀλλὰ λυτρωτικά. Ὁ Ἰωάννης τολμᾷ νὰ τὰ συγκρίνῃ μὲ τὸ βάπτισμα καὶ μάλιστα νὰ τὰ τοποθετήσῃ ὑπεράνω αὐτοῦ: «μείζων τοῦ βαπτίσματος μετὰ τὸ βάπτισμα τῶν δακρῶν πηγὴ καθέστηκεν, εἰ καὶ τολμηρόν ἐστὶ πως τὸ λεγόμενον»¹⁴. Τὸ ἐπόμενον

11. Κλίμαξ 30,18.

12. Κλίμαξ 5,14. Βλ. Ψαλμ. 114,6.

13. Κλίμαξ 1,48.

14. Κλίμαξ 7,8.

ὄπλον εἶναι ἢ μελέτη θανάτου, ἢ ὁποία συντελεῖ ὥστε ὁ μοναχὸς νὰ εἶναι πάντοτε ἔτοιμος νὰ συναντήσῃ τὸν Θεὸν καὶ πὸν προφυλάσσει ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνσιν¹⁵. Εἶναι ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀγάπη, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ οὐσιῶδες τι ἐν τῷ Θεῷ καὶ ἐπομένως ἐξομοιώνει τὸν ἀσκοῦντα αὐτὴν πρὸς τὸν Θεόν.

«Ὁ περὶ ἀγάπης Θεοῦ λέγειν βουλόμενος περὶ Θεοῦ λέγειν ἐπεχείρησεν· περὶ Θεοῦ δὲ λόγοις διεξιέναι σφαλερόν καὶ ἐπικίνδυνον τοῖς μὴ προσέχουσιν. Ὁ περὶ ἀγάπης λόγος ἀγγέλοις γνώριμος κακείνοις κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐλλάμψεως. Ἀγάπη ὁ Θεός ἐστιν· ὁ ὄρον δὲ τούτου λέγειν βουλόμενος, ἐν ἀβύσσῳ τυφλώτων τὴν ψάμμον μετρεῖ»¹⁶.

Ἄλλὰ πάντως τὴν ἠθικὴν συγκρότησιν δὲν δύναται νὰ συνθέσῃ μία μόνον ἀρετὴ· διότι «οὐ συνίσταται διάδημα βασιλέως ἐξ ἑνὸς λίθου, καὶ οὐ τλειοῦται ἀπάθεια κἂν μιᾶς ἀρετῆς, καὶ τῆς τυχούσης, ἀμελήσωμεν»¹⁷. Σημαντικὴν θέσιν κατέχει ἡ προσευχὴ, ἡ ἀδιάλειπτος καὶ μονολόγιστος, ἢ συμβαδίζουσα μὲ τὴν ἡσυχίαν καὶ συνισταμένη εἰς τὴν συνεχῆ μνήμην τοῦ Ἰησοῦ· «Ἰησοῦ μνήμη ἐνωθήτω τῇ πνοῇ σου, καὶ τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλειαν»¹⁸.

Ὁ Ἰωάννης ὁμιλεῖ περὶ γνώσεως βυθοῦ μυστηρίων κατὰ τὴν ἡσυχίαν, ἀλλὰ δὲν ἐπεξεργάζεται τὸ θέμα τῆς ἐκστάσεως οὔτε τοποθετεῖ τὴν μυστικὴν ἐμπειρίαν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ. Βεβαίως θεωρεῖ τὸν εὐσεβῆ βίον ὡς προοδευτικὴν ἀνάβασιν πρὸς τὴν κορυφὴν τῶν θείων πραγματικοτήτων. Εἰς μὲν τὸν πρόλογον ἀπαιτεῖ νὰ ἐπιβῶμεν προθύμως καὶ πιστῶς τῆς νοερᾶς καὶ οὐρανοδρόμου ἀνόδου, ἐνῶ εἰς τὸν ἐπίλογον προτρέπει ἐντονώτερον, «ἀναβαίνετε, ἀναβαίνετε ἀναβάσεις προθύμως»· ἀλλ' ὁ βυθισμὸς εἰς τὸν Θεὸν ἢ τὸ θεῖον σκότος καὶ ἡ καταύγαισις ὑπὸ τοῦ θεοῦ φωτὸς εἶναι ἐκτὸς τῶν ἐνδιαφερόντων του, ρητῶς μάλιστα χαρακτηρίζει ὡς δευτερεύοντα πράγματα τὴν ὑπὸ μυστικὴν ἔννοιαν θεολόγησιν καὶ θεωρίαν. Κατὰ τὴν ἐξοδὸν τῆς ψυχῆς, λέγει, δὲν θὰ κατηγορηθῶμεν διότι δὲν ἐθαυματοργήσαμεν οὔτε διότι δὲν ἐθεολογήσαμεν, οὔτε διότι δὲν ἐγίναμεν θεωρητικοί, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε θὰ δώσωμεν λόγον εἰς τὸν Θεὸν διότι δὲν ἐπενθήσαμεν¹⁹.

Ζηλῶνει τὴν θεοπτίαν τοῦ Ἰακώβ καὶ θέλει νὰ μάθῃ κατὰ ποῖον τρόπον καὶ εἰς ποίαν βαθμίδα τὴν ἐπέτυχεν, ἀλλ' αὐτὸς εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κλίμακος τοποθετεῖ τὰς τρεῖς ἀρετάς· πίστιν, ἐλπίδα, ἀγάπην.

Ἡ Κλῆμαξ τοῦ Ἰωάννου ἀπετέλεσε τὸ προσφιλέστερον ἀνάγνωσμα εἰς τὴν *τράπεζαν τῶν μοναστηρίων*, ὅπερ δεικνύεται πλὴν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα τὴν διατηροῦν, ἐντὸς ἑνὸς συγγραφικοῦ συστήματος τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὸ κέντρον, μὲ τὴν βιογραφίαν τοῦ Δανιὴλ, τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωάννου Ραϊθηνοῦ καὶ τὴν ἰδικὴν του ἀπάντησιν ἐν ἀρχῇ, ἐν τέλει δὲ μὲ ὠρισμένα σχόλια μεταγενεστέρων καὶ τὸν Λόγον εἰς τὸν ποιμένα.

Υπάρχουν πολλά χειρόγραφα αιτήης με έντυπωσιακήν εικονογράφησιν. ἢ ὅποια ἀπαντᾷται συχνάκις καὶ εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν μοναστηριακῶν καθολικῶν καὶ εἰς τὰς μοναστηριακὰς τραπέζας.

Ἐσχολιάσθη εὐθύς ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀποδέκτου αὐτῆς Ἰωάννου Ραΐθηνου, τοῦ ὁποίου τὰ σχόλια ἐξεδόθησαν εἰς λατινικὴν μετάφρασιν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων, καὶ δὴ ὑπὸ τῶν Ἡλία Κρήτης, πατριάρχου Φωτίου, Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, καὶ ἰδιοτίπως ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ διὰ τετραστίχων εἰς ὄλα τὰ κεφάλαια χωριστά. Ἔτυχεν εὐρείας μεταφράσεως κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν, εἰς ὄλας τὰς ἀρχαίας χριστιανικὰς γλώσσας, λατινικὴν, συριακὴν, ἀρμενικὴν, γεωργιανὴν, ἀραβικὴν, αἰθιοπικὴν, σλαβονικὴν πολλαπλῶς ἄλλ' ἐπίσης καὶ εἰς πλείστας νεωτέρας γλώσσας.

ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀλίγα στοιχεῖα τῆς χειρογράφου παραδόσεως, κατὰ τὰ ὅποια ὁ Φιλόθεος ἦτο ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Βάτου εἰς τὸ Σινᾶ καὶ συνέταξε δύο ἀξιόλογα ἀσκητικὰ κείμενα, τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι γνωστὸν περὶ αὐτοῦ ἢ ἄγνοια δὲ αὐτὴ ὠδήγησε τὸν συντάκτην τοῦ σημειώματος τῆς *Φιλοκαλίας*²⁰ νὰ παρατηρήσῃ ὅτι εἶναι ἄδηλον εἰς ποίους χρόνους ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ὁ Φιλόθεος, ὁ δὲ Posingus ἐξέδωσε τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο συγγραμμάτων του ὡς ἔργον τοῦ Φιλοθέου Κοκκίνου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὰ μέσα τοῦ ἰδ' αἰῶνος. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν προχωρημένην ἀραβοκρατίαν ἡ Μονὴ τῆς Βάτου δὲν εἶχε τὴν ἀνεσιν λειτουργίας, ὥστε νὰ παράγῃ διακεκριμένους στοχαστάς, πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἤκμασε μετὰ τὸν Ἰωάννην Σιναΐτην βεβαίως, τοῦ ὁποίου τὰς σκέψεις μέχρις ἐνὸς σημείου ἀναπαράγει, ἀλλὰ πάντως κατὰ τὸν ζ' ἢ τὸ πολὺ τὸν η' αἰῶνα.

Τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Φιλοθέου εἶναι τὰ *Τεσσαράκοντα Νηπτικὰ Κεφάλαια*, τὰ ὅποια εἰς μερικὰ χειρόγραφα φέρονται ἀκριβέστερον μὲ τὸν τίτλον *Κεφάλαια περὶ προσοχῆς καὶ προσευχῆς* καὶ ἐξεδόθησαν διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου εἰς τὴν Φιλοκαλίαν. Τὰ κεφάλαια, ἂν καὶ φαίνωνται αὐτοτελῆ, δίδουν μίαν συνολικὴν εἰκόνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Φιλοθέου, ὁ ὁποῖος, ἀκολουθῶν τὴν γραμμὴν τοῦ Ἰωάννου Σιναΐτου, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ παραθέτει, δίδει μίαν μορφήν τοῦ Σιναΐτικοῦ ἀσκητισμοῦ. Δὲν ἀπαρνεῖται τὴν μέθοδον τοῦ Εὐαγρίου καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἐπιστήμανσιν τοῦ πολέμου ὑπὸ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας τῶν λογισμῶν. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἐπίθεσιν τῶν πονηρῶν πνευμάτων ὀδηγεῖ εἰς ἓνα ἀγῶνα, ὅπου ὁ ἀγωνιστὴς χρησιμοποιεῖ ὀρθῶς τὸ λογιστικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὸ θυμικὸν κατὰ τὰς ἐντολάς τοῦ Κυρίου.

Ἡ θεμελιώδης δύναμις τοῦ ἀγωνιστοῦ εἶναι ἡ προσοχὴ τοῦ νοός, ἡ ὅποια καὶ πρέπει νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν νουητὴν Ἱερουσαλήμ διὰ τῆς γνωστικῆς

20. *Φιλοκαλία* 2,2. Ἀθήναι 1958, σ. 273.

σιωπῆς, τῆς ἐμμέτρου ἐγκρατείας ἀπὸ τὰς τροφὰς καὶ τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης καὶ μελέτης τοῦ θανάτου²¹. Αὕτη συνδέεται ἐπίσης μὲ τὴν προσευχὴν, ὡς δεικνύεται ἤδη διὰ τοῦ τίτλου τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος. Πρέπει νὰ εἰσαγάγῃ ὁ ἀγωνιστὴς τὸν νοῦν εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «Ἰησοῦ Χριστοῦ μνήμη συνάγαγέ σου τὸν νοῦν ἐσκορπισμένον»²². Ὅλα δὲ αὐτὰ ὁ Φιλόθεος τὰ συνδέει μὲ τὴν φυλακὴν τῆς καρδίας, καὶ αὐτὸς ὁ σύνδεσμος προῖδεάζει τὸν ἡσυχασμόν.

Τὸ ἄλλο ἔργον του, φέρον τὸν τίτλον *Ὅτι τῇ τῆς καρδίας φυλακῇ συμφύονται αἱ θεῖαι τοῦ Χριστοῦ ἐντολαί*, παρουσιάζει ὡς ἓνα νέον δεκάλογον τοὺς μακαρισμοὺς τοῦ Κυρίου· «αἱ γὰρ τῶν μακαρισμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι οὐ πρὸς ἄλλο τι βλέπουσι καὶ ἄλλον σκοπὸν ἔχουσιν, ἀλλ' ἢ πρὸς τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας καὶ τὴν ταπεινώσιν, ὡς μᾶλλον οὐσῶν τῶν δύο τούτων ἀρετῶν τῶν τελεωτικῶν τελεωτικωτάτων»²³.

Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τῶν δύο συγγραμμάτων τοῦ Φιλοθέου, ἢ ὅποια εἶναι σχετικῶς πλουσία, παρατηροῦνται πολλαὶ διαφοροποιήσεις καὶ φθοραὶ τοῦ κειμένου, προφανῶς διότι ἐπιγενεστέρως κατεβλήθη προσπάθεια διαμορφώσεως ἐπιτόμων παραλλαγῶν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν μορφήν. Ἐπειδὴ αἱ ὑπάρχουσαι ἐκδόσεις ἔχουν γίνεαι προχειρῶς, χρειάζεται προσεκτικὴ κριτικὴ ἐργασία πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τῶν ἔργων.

ΗΣΥΧΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

Ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν Ἡσύχιος δὲν εἶναι ὁ Ἱεροσολυμίτης πρεσβύτερος, ὡς φρονεῖ ὁ συντάκτης τοῦ σημειώματος τῆς *Φιλοκαλίας*²⁴, ὁ ὁποῖος εἶχε ζήσει τὸν ε' αἰῶνα καὶ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Φώτιον εἰς ἄλλην συνάφειαν²⁵. Οὗτος ἐξησεν ὅπωςδήποτε μετὰ τὸν Ἰωάννην Σιναΐτην, τοῦ ὁποῖου πλὴν ἄλλων παραθέτει τὸ πολύλεκτον λόγιον, «Ἰησοῦ ὄνομα κολληθήτω τῇ πνοῇ σου, καὶ τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλειαν», σημειῶνων «ὡς σοφός τις λέλεχεν»²⁶· ἀλλ' ἐπίσης καὶ μετὰ τὸν Μάξιμον, τοῦ ὁποῖου γνώμας χρησιμοποιεῖ. Δὲν εἶναι ὁμοῦς γνωστὸν πόσον μετ' αὐτοὺς ἐξησεν, ἐφ' ὅσον τὸ ὄνομά του δὲν μνημονεύεται εἰς καμμίαν παλαιὰν πηγὴν καὶ τὸ ἔργον του διὰ πρώτην φοράν ἐμφανίζεται εἰς χειρόγραφον τοῦ ἔτους 1289²⁷. Ἀργότερα τοῦτο συμπεριλαμβάνεται εἰς φιλοκαλικὴν συλλογὴν τοῦ 18^{ου} αἰῶνος²⁸. Μετ' ἐπιφυλάξεως δύναται νὰ τοποθετηθῇ καὶ δι' αὐτὸν ὁ χρόνος ἀκμῆς εἰς τὸν ζ' αἰῶνα.

Εἶναι ὁμοῦς βέβαιον ὅτι ἦτο καὶ αὐτὸς ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς Βάτου καὶ ὅτι ἔγραψεν ἔργον φέρον τὸν τίτλον *Λόγος ψυχωφελῆς σωτήριος περὶ νήψεως καὶ ἀρετῆς κεφαλαιώδης*, καὶ ἀπευθυνόμενον πρὸς Θεόδουλον, μὲ ὑπότιτλον «τὸ λεγόμενον Ἀντιρρητικὰ καὶ Εὐκτικά». Διὰ πρώτην φοράν τὸ ἔργον τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ J. Picot τὸ 1563, βρυδύτερον δὲ ἐξεδόθη

21. *Νηπτικὰ κεφάλαια* 6.

22. *Νηπτικὰ κεφάλαια* 27.

23. *Ἐντολαί* 13.

24. τ. Α', Ἀθῆναι 1957³, σ. 140.

25. *Μυριόβιβλος* 198.

26. Κεφ. 100, κατὰ τὴν *Φιλοκαλίαν*.

27. Κῶδ. Mosqu. 416.

28. Κῶδ. Ἀθηνῶν 328, 2-91.

ἐπιμελέστερον εἰς τὴν *Φιλοκαλίαν* ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Ἀγορείτου, ἀλλ' ἀπαιτεῖται βεβαίως κριτικὴ ἐπεξεργασία διὰ νὰ εὑρεθῇ ἡ ἀρχικὴ μορφή του. Εἶναι διηρημένον προφανῶς εἰς δύο ἑκατοντάδας κεφαλαίων. ἂν καὶ λόγῳ διασπάσεως ὠρισμένων ἐξ αὐτῶν φέρεται μὲ 203 κεφάλαια.

Υπάρχει ὁμοίως καὶ συντομωτέρα μορφή εἰς 24 ἀλφαβητικὰ κεφάλαια. ἡ ὁποία ἐξεδόθη προσφάτως ὑπὸ Μ. Waegeman. Αἱ γνώμαι δίστανται ὡς πρὸς τὴν προτεραιότητα τῶν δύο μορφῶν, καὶ ἄλλοι μὲν δέχονται ὅτι ὁ Ἡσύχιος συνέταξε τὰς δύο ἑκατοντάδας κεφαλαίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κάποιος μεταγενέστερος ἠντίλησεν ὑλικὸν διὰ τὴν σύνθεσιν τῶν εἰκοσιτεσσάρων ἀλφαβητικῶν κεφαλαίων, ἄλλοι δὲ ὅτι συνέβη τὸ ἀντίστροφον· ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐλησιμόνησαν νὰ σκεφθοῦν εἶναι ὅτι ὁ Ἡσύχιος δυνατὸν νὰ συνέταξε καὶ τὰς δύο μορφάς, πρῶτην πιθανῶς τὴν ἐκτενεστέρων καὶ ἔπειτα τὴν ἐπίτομον.

Ὁ Ἡσύχιος δίδει τὸ στίγμα τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκετο καὶ τὴν κορυφὴν εἰς τὴν ὁποῖαν ἀπέβλεπεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν.

«Ὁ μὲν νομοθέτης Μωυσῆς, μᾶλλον δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὑποδεικνύων τὸ ἀμειπτον καὶ καθαρὸν καὶ περιεκτικὸν καὶ ὑψοποιὸν τῆς τοιαύτης ἀρετῆς καὶ διδάσκων ἡμᾶς, ὅπως ταύτην καὶ ἐκτελεῖν δεῖ»²⁹.

Ἔχων γνώσιν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω πατέρων καὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ Εὐαγγρίου καὶ τοῦ Διαδόχου Φωτικῆς, ὡς καὶ τῶν Ἀποφθεγμάτων Γερόντων, τοποθετεῖ τὴν διδασκαλίαν του ἐπὶ τῆς νήψεως, ἤτοι τῆς πνευματικῆς ἐγρηγόρσεως, καὶ τονίζει ὅτι ὁποῖος θέλει νὰ εἶναι χρηστὸς καὶ ἐπιεικῆς εἰς τὴν πραγματικότητα, πρέπει νὰ ἀσκῆ μὲ ὄλην τὴν δύναμιν τὴν προσεκτικὴν ἀρετὴν, ἡ ὁποία σημαίνει φυλακὴν νοός, τήρησιν νοός, τελείωσιν τῆς γλυκείας καρδιακῆς ἡσυχίας³⁰.

Τὸ κείμενον τοῦτο μετὰ τὴν ἐπανεμφάνισιν του κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα παρεδόθη διὰ πολλῶν χειρογράφων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι ἦτο ἀρεστὸν εἰς τοὺς ἡσυχαστὰς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς καὶ ἀνεγινώσκετο ἐπιμελῶς ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τῶν τελευταίων αἰῶνων· λόγῳ ὁμοίως τῆς πολυχρονίου ἐκλείψεώς του δὲν φέρεται μεταφρασμένον εἰς ἄλλην παλαιὰν γλῶσσαν πλὴν τῆς σλαβονικῆς, ἀλλ' ἔχει μεταφρασθῆ εὐρέως εἰς νεωτέρας γλώσσας.

Εἰς τὸν Ἡσύχιον τοῦτον ἀποδίδεται καὶ εἰς ἀπολεσθεῖς *Λόγος εἰς τὸν Σταυρὸν*.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΠΑΘΙΟΣ

Δὲν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς μαρτυρίαι περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἰωάννου τούτου, τὸν ὁποῖον καὶ ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν ἔργων του φέρει ἄλλοτε ὡς μοναχὸν ἐκ Καρπάθου καὶ ἄλλοτε ὡς ἐπίσκοπον

29. Κεφ. 2.

30. Κεφ. 115, κατὰ *Φιλοκαλίαν*.

Καρπάθου. Ἄν πράγματι ἦτο ἐπίσκοπος, ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ταυτισθῆ μετὸν Ἰωάννην «ἐπίσκοπον Καρπάθιων νήσων, ὅστις ἔλαβε μέρος εἰς τὴν Στ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (680).

Αἱ ἐσωτερικαὶ ὁμῶς ἐνδείξεις τοῦ κειμένου τοῦ κυριωτέρου ἔργου του δὲν εὐνοοῦν αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, ἐφ' ὅσον, ἀπειθυνόμενος πρὸς μοναχοὺς λέγει, «μὴ οὖν μυωπάζωμεν μηδὲ ἀβλεπῶμεν μακαρίζοντες ὑπὲρ ἡμᾶς τοὺς κοσμικοὺς»³¹. Ἀπὸ τὰ λεγόμενα εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἦτο περασμένης ἡλικίας, ἀφοῦ παρακαλεῖ τοὺς παραλήπτας του νὰ εὐχωνται, ὥστε νὰ ἔχη ἀγαθὸν τέλος, ἂν δὲ οὗτος ἦτο μοναχὸς εἰς περασμένην ἡλικίαν, προφανῶς καὶ ὡς μοναχὸς ἀπέθανε, χωρὶς νὰ ἔχει καταστῆ ἐπίσκοπος.

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα διὰ τὸν χρόνον ἀκμῆς του εἶναι ἡ διαπίστωσις ὅτι ἔχει ἐπικοινωνίαν μετὰ μοναχοῖς τῆς Ἰνδίας, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀποστέλλει τὰ παραμυθητικὰ του κεφάλαια. Μετὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν ἐπὶ τῆς Συρίας, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου δὲν ἦτο δυνατόν δι' ἓνα ἐπίσκοπον ἢ μοναχὸν τῶν βυζαντινῶν κλιμάτων νὰ ἔχη τοιαύτας ἐπαφάς· ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχεν, οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ τῆς Ἰνδίας δὲν θὰ ἦσαν ὀρθόδοξοι μετὰ τὰ μέσα τοῦ στ' αἰῶνος. Οἱ μοναχοὶ ὁμῶς πρὸς τοὺς ὁποίους γράφει ὁ Ἰωάννης εἶναι φυσικὰ ὀρθόδοξοι, ἂν καὶ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἀπολύτως βέβαιον κριτήριον ὡς πρὸς τὸν χρόνον πρὸ τοῦ ὁποίου ἐγράφη τὸ κείμενον· διότι εἶναι δυνατὰ καὶ δύο ἄλλαι ὑποθέσεις, ἧτοι πρῶτον ὅτι ἴσως ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ἰνδιάν κάποια ὀρθόδοξος μοναστικὴ ἀδελφότης (καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ὀρθόδοξος κοινότης) καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ ἔκτου αἰῶνος, καὶ δεύτερον ὅτι ἴσως ὡς Ἰνδία ἐννοεῖται ἐδῶ, πράγμα ὄχι σπάνιον, κάποια περιοχὴ τῆς Νοτίου Ἐρυθρᾶς, εἴτε ἀραβικὴ εἴτε ἀφρικανικὴ. Θὰ ἠδυνάμεθα πάντως νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Ἰωάννης κατήγετο ἀπὸ τὴν νήσον Κάρπαθον, ἀπὸ σύγχυσιν δὲ μετὰ τὸν μεταγενέστερον ἐπίσκοπον Καρπάθου Ἰωάννην ἐν μέρος τῆς χειρογράφου παραδόσεως τοῦ ἔργου του ἔδωσεν εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ ἐπισκόπου. Πρέπει νὰ ἐζησεν ὡς ἀσκητῆς εἰς κάποιον ὀνομαστὸν μοναστικὸν κέντρον, διότι ἄλλως οἱ μοναχοὶ τῆς Ἰνδίας δὲν θὰ εἶχον τρόπον νὰ τὸν γνωρίσουν καὶ νὰ ἐπικοινωνήσουν μαζί του. Πιθανώτερον κέντρον διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τὸ Σινᾶ, ὅπου τὸ 540 ἰδρύθη ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλαι μοναὶ παλαιότεραι καὶ νεώτεραι. Ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον ἐζησε πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ στ' αἰῶνος μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως.

Τὰ κυριώτερα ἔργα τοῦ Ἰωάννου εἶναι δύο χωριστὰ ἑκατοντάδες κεφαλαίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι ἀνέκδοτος, φέρει δὲ τὸν τίτλον Κεφάλαια θεολογικὰ καὶ γνωστικά, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸν τίτλον *Περὶ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ, καὶ ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ*, ὅστις πιθανῶς ἦτο καὶ ὁ ἀρχικός. Τὸ κείμενον αὐτῆς τῆς ἑκατοντάδος ἔχει ὑποστῆ διεύρυνσιν, ὥστε νὰ κεφάλαια

εἰς τὰ χειρόγραφα νὰ εἶναι περισσότερα τῶν ἑκατὸν, κυμαινόμενα μεταξὺ 114 καὶ 117.

Ἡ ἄλλη ἑκατοντάς, ἐκδοθεῖσα διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου εἰς τὴν Φιλοκαλίαν, φέρει τὸν τίτλον *Παρακλήσεως κεφάλαια ἑκατὸν*. Εἶχε πιθανῶς ἔτοιμον ὄλον αὐτὸ τὸ κείμενον, ὅταν ἔλαβε τὴν αἴτησιν ἀπὸ τοῖς μοναχοῦς τῆς Ἰνδίας, ὅποτε προέβη εἰς μερικὰς ἀσημάντους τροποποιήσεις, πρὸς προσαρμογὴν μὲ τὴν αἴτησιν καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὸ τὸν τίτλον *Ἡρὸς τοῦς ἐν Ἰνδία μοναχοῦς λόγος παραμυθητικὸς διηρημένος εἰς κεφάλαια ἑκατὸν περὶ ἵπομονῆς τοῦ πειρασμοῦ*. Ἡ κυριωτέρα ὁμως τροποποίησις εἶναι ἡ ἀντικατάστασις τοῦ συντόμου ἑκατοστοῦ κεφαλαίου μὲ ἐν ἄλλο μακρότατον κεφάλαιον. Αὐτὸ τὸ τεμάχιον φέρει ἀνεξάρτητον τίτλον, «Λόγος ἀσκητικὸς καὶ πάνυ πηρηγορητικὸς πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἰνδίας προτρέψαντας μοναχοῦς, τῶν ἑκατὸν κεφαλαίων τὸν ἀριθμὸν ἀποπλήρων»³². Ἀλλ', ἐνῶ «ἀπεπλήρωσε», δηλαδὴ ἀντικατέστησε, τὸ σύντομον ἑκατοστόν κεφάλαιον, τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπέζησεν εἰς τὸ τέλος τῆς Ἐκατοντάδος, ὡσάκις τὸ ἕκτενὲς δοκίμιον φέρεται αὐτοτελῶς³³.

Κατὰ τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν τὸ κείμενον τοῦ Ἰωάννου δὲν παρουσιάζει καμμίαν πρωτοτυπίαν, τὸ ἀληθές ὁμως εἶναι ὅτι παρὰ τὴν συνεχῆ χρησιμοποίησιν φράσεων ἀπὸ τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἔχει ὠρισμένας προσωπικὰς ἀπόψεις. Ὁ συγγραφεὺς, στέλλων πρὸς τοὺς μοναχοῦς οἱ ὁποῖοι ἀμφιβάλλουσιν καὶ ἀγωνιοῦν, τοὺς βεβαιώνει ὅτι ὁ μοναχικὸς βίος ἔχει αὐτόνομον ἀξίαν καὶ εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὸν κόσμικόν, καὶ ὅτι, ἂν ὁ πόλεμος τῶν δαιμόνων εἶναι σημαντικὸν γεγονός, ὑπάρχει καὶ ἀντίβαρον δι' αὐτόν, ἡ ἀγγελικὴ βοήθεια· ἂν ἰσχύη ὁ δαίμων, πολὺ περισσότερον ὁ ἄγγελος:

«Εἰ τοσοῦτον ἰσχύει δαίμων, ὥστε καὶ μὴ θέλοντος τοῦ ἀνθρώπου μετασκευάζειν τοῦτον καὶ μεταφέρειν τὴν οἰκείαν φοράν, τῆς κατὰ φύσιν ἑκστάντα ἀγαθῆς καταστάσεως, πόσον ἰσχύει ἄγγελος τῷ ὠρισμένῳ καιρῷ τὸ κέλευσμα τοῦ Θεοῦ δεξάμενος πᾶσαν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταγαγεῖν τὴν τοῦ ἀνθρώπου διάθεσιν»³⁴.

Ὅλαι αἱ θλίψεις ἀποτελοῦν ἐνδειξιν τῆς παρουσίας «μεγίστης χάριτος τοῦ Θεοῦ»³⁵, εἰς τὴν πραγματικότητα δὲ τὸ τέλος τῶν πόνων θὰ εἶναι ἡ ἐπουράνιος δόξα· ὁ ταλαιπωρούμενος ἐδῶ θὰ ἀπολαύσῃ τῆς ἀκαταπαύστου εὐφροσύνης.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰς δύο ταύτας ἑκατοντάδας ἀποδίδονται εἰς τὸν Καρπάθιον καὶ ὠρισμένα ἄλλα κείμενα ἀμφιβόλου ἢ ξένης προελεύσεως, τὰ κατωτέρω. *Περὶ ἀγίας κοινωνίας*³⁶, τὸ ὁποῖον εἶναι συλλογὴ προτάσεων ἀπὸ ἔργα Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Ἐφραίμ, Μαξίμοι· καὶ

32. Βλ. καὶ κεφ. 100,18.

33. Τὸ σύντομον κεφ. 100 ἐμφανίζεται ἐπίσης καὶ ὡς 93 τῆς ἄλλης ἑκατοντάδος.

34. Κεφ. 66.

35. Κεφ. 100,8.

36. Cod. Marc. Gr. 50.

Ἰωάννου Καρπαθίου, ἡ ὁποία πιθανῶς εἶναι τμήμα ἀπολεσθείσης εἰρυτέρας συνθέσεως τοῦ Ἰωάννου Ε' Ἀντιοχείας³⁷ παραμένει δὲ ἀνέκδοτος. Ἔτερα κεφάλαια, τὰ ὁποία πλὴν αὐτοῦ ἀποδίδονται συχνάκις εἰς τὸν Μάξιμον Ὁμολογητὴν³⁸, ἀλλὰ πιθανῶς ἀνήκουν εἰς τὸν Ἠλίαν Ἐκδικόν. Ἐν σύντομον ἀνέκδοτον κείμενον, περιέχον ἀφηγήσεις ἀναχωρητῶν, ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἰωάννην.

ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ Ο ΛΙΒΥΣ

Ὁ Θαλάσσιος εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὰς τέσσαρας ἑκατοντάδας κεφαλαίων τὰς ὁποίας συνέθεσεν εἰς μίαν ἐνότητα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν δεσμόν του μετὰ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, ὅστις κατὰ τοὺς χρόνους του εἶχε κατέλθει εἰς Ἀφρικὴν λόγῳ τῶν περιστάσεων. Ὁ Μάξιμος ἀπευθύνει πρὸς αὐτὸν πέντε ἀπὸ τὰς σωζομένας ἐπιστολάς του εἰς ἀπάντησιν πρὸς ἰδικὰς του ἐπιστολάς, ἀλλὰ καὶ ἐν τῶν σπουδαιότερων συγγραμμάτων του, τιτλοφορούμενον Πρὸς Θαλάσσιον πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις. Ἄλλα στοιχεῖα περὶ αὐτοῦ, κλὴν τοῦ ὅτι ἦτο ἱερεὺς καὶ ἡγούμενος μοναστηρίου εἰς τὴν Λιβύην, δὲν εἶναι γνωστά. Ἡ μνήμη του ἐορτάζεται τὴν 20 Μαΐου.

Τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐπιγραφόμενον *Περὶ ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας καὶ τῆς κατὰ νοῦν πολιτείας*, ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰν ἀποφθεγμάτων εἰς τέσσαρας ἑκατοντάδας κεφαλαίων, καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἱερέα Παῦλον³⁹. Συντεταγμένον μετὰ ἐξελιγμένην τεχνικὴν, ἂν καὶ αὐθόρμητον, ὡς ἡ τῶν ἔργων τοῦ Εὐαγγελίου, ἔχει καθαρὰν γλῶσσαν, σαφῆ ἔκφρασιν, ποιητικὸν ρυθμόν, καὶ φέρει ἐπιμελῶς συντεθειμένας ἀκροστιχίδας, χωριστὰς δι' ἐκάστην ἑκατοντάδα. Τὰ κεφάλαιά του εἶναι ἀπλῆ γνωμικὰ καταλαμβάνοντα κατὰ μέσον ὄρον ἓνα καὶ ἡμισὺν στίχον, ὁμοιάζοντα καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τὰ τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἄν καὶ ἡ παρουσία τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι ἐμφανὴς εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἔργου, ἀποφεύγονται ὅλαι αἱ ἀκρότητες αὐτοῦ, τόσον εἰς τὴν θεολογίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν· κατὰ τοῦτο δὲ ὁμοιάζει πρὸς τὸν Μάξιμον. Τὸ ὅτι ὁ Μάξιμος ἀποκαλεῖ αὐτὸν κατὰ κανόνα «πατέρα» καὶ ὁμιλεῖ πρὸς αὐτὸν μετὰ σεβασμοῦ, θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ὡς σημαῖνον ὅτι οὗτος ἦτο κατὰ τινὰ τρόπον μαθητὴς αὐτοῦ καὶ ὅτι ἴσως ἐπωφελήθη τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ· καὶ ναὶ μὲν εἶναι δυνατόν ὁ Θαλάσσιος νὰ ἦτο κατὰ τι μεγαλύτεος αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ Μάξιμος εἶναι τόσον δυνατὸς στοχαστὴς καὶ ἱκανὸς συγγραφεὺς, ὥστε βεβαίως δὲν ἀνέμενε νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Λιβύην, εἰς ἡλικίαν 50 ἐτῶν, διὰ νὰ εἴρῃ ἀφορμὰς πρὸς θεολόγησιν· προφανῶς λοιπὸν προσφωνεῖ τὸν Θαλάσσιον «πατέρα», διότι οὗτος ἦτο ἱερεὺς καὶ ἡγούμενος, αὐτὸς δὲ ἀπλοῦς μοναχός. Ὁ Θαλάσσιος εἶχε δυνατὴν σκέψιν, ἡ ὁποία, ὡς φαίνεται, ἀνέμενε τὴν ἀφιξίν ἐνὸς ἱκανωτέρου στοχαστοῦ, διὰ νὰ ἐκφρασθῇ.

Δέν είναι εύκολον εἰς ἓν κείμενον ἑκατοντάδων κεφαλαίων νά ἀναζητηθῇ μεθοδική δομή· εἶναι δυνατόν βεβαίως νά εὑρεθοῦν ομάδες συγγενῶν κεφαλαίων⁴⁰, ἀλλά κατὰ κανόνα τὰ γνωμικά εἶναι διάσπαρτα καί αὐτοτελή. Κατὰ τὰ ἄλλα τὰ κεφάλαια καλύπτουν τόσον τήν πρακτικὴν ὅσον καί τήν θεωρητικὴν ὄψιν τοῦ πνευματικοῦ βίου, εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν ὅτι ὁ συγγραφεὺς καλεῖ τήν μὲν πρώτην φιλοσοφίαν, τήν δὲ δευτέραν θεολογίαν.

«Ἐκ πίστεως τῆς προσεχοῦς ὁ νοῦς ἀρχόμενος φιλοσοφίας, εἰς τὴν παντὸς ἐπέκεινα νοῦ καταλήγει θεολογίαν, ἣν ἄληστον πίστιν καὶ πράγματος ἀφανοῦς θεωρίαν ὀρίζουσιν»⁴¹.

Αἱ ἑκατοντάδες τοῦ Θαλασσίου εἶχον μεταφρασθῆ εἰς ἀρχαίας γλώσσας, ὡς ἡ γεωργιανὴ καὶ ἡ ἀραβικὴ.

Ἐξ ἀντιγραφικοῦ λάθους τὸ Σύμβολον Πίστεως τοῦ Μεγάλου Ἀθηναίου κατεγράφη ὡς Σύμβουλον τοῦ Μεγάλου Θαλασσίου⁴².

Ὁ Λιβέλλος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον⁴³ δέν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὸν ἡμέτερον Θαλάσιον, διότι εἶναι ἀναφορὰ Κωνσταντινουπολιτῶν μοναχῶν, ἐν οἷς καὶ εἰς Θαλάσιον, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον Β', τὸ 430, διὰ τὴν σύγκλησιν οἰκουμενικῆς συνόδου μὲ θέμα τὰς καινοφανεῖς τότε δοξασίας τοῦ Νεστορίου.

ΙΣΑΑΚ Ο ΣΥΡΟΣ

Ἄν καὶ δέν ἦτο Ἕλλην καὶ δέν ἔγραψεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ὁ Ἰσαάκ κατέχει περίσσιον θέσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑσκητικὴν γραμματείαν. Συμφώνως πρὸς τὰς συριακὰς πηγὰς, καὶ ἰδίως τὸ *Κτοβὸ Ἀνακφυτό*⁴⁴, ἐγεννήθη εἰς τὴν Βέθ Κατραυέ, ἀγνωστον ποῦ εὑρισκομένην, ἐκτὸς ἂν πρόκειται περὶ τοῦ ὑραβικοῦ Κατάρ τοῦ Περσικοῦ Κόλπου, καὶ ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῆς Νινευῖ ὑπὸ τοῦ νεστοριανοῦ πατριάρχου Γεωργίου (660-680)⁴⁵, ἀλλὰ δέν ἔμεινεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν περισσότερον τῶν πέντε μηνῶν, πιθανῶς διότι δέν ἠδύνατο νά ἐθισθῆ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου. Τότε κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπεσιῆθη εἰς ὄρος, ὅπου ἔζη μετ' ἄλλων ἀναχωρητῶν, ἔπειτα δὲ εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν Ραβδάν Σαβούρ καὶ ἐμελέτησεν ἐκεῖ μὲ ἐξαιρετον ἐπίδουσιν τὰς Γραφὰς καὶ τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων. Ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον μελέτην καὶ τὴν αἰσθηρὰν ἐγκράτειαν ἔχασε τὴν ὄρασίν του, ὥστε μετέπειτα, μὴ δυνάμενος νά γράψῃ ὁ ἴδιος, ὑπηγόρευεν εἰς μαθητὰς του τὰς διδασκὰς· διὸ ἐκαλεῖτο καὶ Δίδυμος, ὡς ὁ παλαιὸς ἀλεξανδρινός.

Ἀπέθανεν εἰς προχωρημένην ἡλικίαν, ἐτάφη εἰς τὴν μονὴν ταύτην, καθ' ὃν χρόνον τὰ συγγράμματά του εὑρισκον εἰρεΐαν ἀπήχησιν εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον.

40. Π.χ. τὰ κλεψαῖα εἴκοσι κεφάλαια τῆς τετάρτης ἑκατοντάδος ἀναφέρονται εἰς τὴν τριαδολογίαν.

41. Κεο. 4, 80.

42. Κώδ. Ξενοφώντος 14.

43. ΡG 91, 1471-1480.

44. Ἐκδ. εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν ὑπὸ J.-B. ΣΙΑΚΟΥΤ. *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire* 16(1896), 277-278.

45. Ἀπὸ ἀναφορὰν τοῦ Λόγου 33 συνάγεται ὅτι ἔγραψε περὶ τὸ 500 μ.Χ., ἀλλ' οἱ σημερινοὶ κριτικοὶ προτιμοῦν τὴν ἐνδειξὴν ἕκ τοῦ χρόνου τοῦ πατριάρχου Γεωργίου.

Ἐπίσης διαφωνία εἰς τὰς πηγὰς ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συγγραμμάτων του, ἀλλ' ὁ Ἐβεδιησοῦς ἐγνώριζεν ἑπτὰ κώδικας μὲ ἔργα του περὶ πνευματικῆς ἀγωγῆς, θείων μυστηρίων, κρίσεως καὶ προνοίας, σήμερον δὲ μέρος αὐτῶν εἰς 82 κεφάλαια ἔχει ἐκδοθῆ εἰς τὸ *συριακὸν πρωτότυπον*, ὑπάρχουν δὲ καὶ πολλαὶ ἄλλαι διδασκαλίαι του, αἱ ὁποῖαι παραμένουν ἀνέκδοτοι.

Ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων μεταφράσεων εἰς τὴν ἑλληνικὴν, λατινικὴν, ἀραβικὴν, αἰθιοπικὴν καὶ καστιλιανὴν, ὑπάρχουν καὶ πολλαὶ εἰς νεωτέρας γλώσσας.

Ἡ μετάφρασις εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐνὸς σημαντικοῦ μέρους τῶν διδασκῶν του ἐγένετο ὑπὸ τῶν μοναχῶν Ἀβρααμίου καὶ Πατρικίου τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Σάβα, ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, ὁμοῦ μετὰ τεσσάρων ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἐξ ὧν ἡ μία ἀπευθύνεται πρὸς Συμεὼν τὸν Στυλίτην, ἀλλ' εἴτε περὶ τοῦ παλαιοῦ εἴτε περὶ τοῦ νέου Στυλίτου πρόκειται, ὁ ἀποστολεὺς δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ ἰδικὸς μας Ἰσαάκ, ὁ ὁποῖος ἔζησε πολὺ μεταγενεστέρως καὶ τῶν δύο. Πιθανὸν ἢ ἐπιστολὴ ἀνήκει εἰς ἄλλον συγγραφέα.

Ὁ Ἰσαάκ δὲν εἶναι τόσοσὸν πρωτότυπος ὅσον ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε, ἰδίως μετὰ τῶν ῥώσων Σλαβοφίλων, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀνεκλήρουσον εἰς τὸν μεγαλύτερον τῶν μυστικῶν καὶ τὸν βαθύτερον τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ ἔχει ἕνα θαυμάσιον τρόπον νὰ διατυπώσῃ τὰς σκέψεις του, εὐληπτον καὶ ἐντυπωσιακόν. Στηρίζεται κατ' ἀρχὴν εἰς τὸν Εὐάγγριον τὸν Ποντικόν, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὀνομαστί δεκαεὶς φοράς καὶ παραθέτει ἢ ἀκολουθεῖ εἰς πολὺ περισσότερα ἄλλα σημεῖα⁴⁶. Διακρίνει βασικῶς τρία στάδια εἰς τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν τελείωσιν· τὸ σωματικόν, τὸ ψυχικόν καὶ τὸ πνευματικόν. Κατὰ τὸ πρῶτον καταπολεμοῦνται τὰ πάθη τοῦ σώματος πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀπαθείας· κατὰ τὸ δεῦτερον ἐπιδιώκεται ἡ κάθαρσις τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ ἀγῶνος πρὸς τοὺς πονηροὺς λογισμοὺς· κατὰ τὸ πνευματικόν ὁ ἄνθρωπος ὑπερβαίνει τὴν φύσιν καὶ ζῆ εἰς τὰ πλαίσια τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Δικαιῶναι καὶ ἐπαναφέρει εἰς τὸ προσκλήνιον τὸν πνευματικὸν Εὐάγγριον, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ ἡγεμόνα τῶν γνωστικῶν, ἀλλ' οὐσιαστικῶς ἀγνοεῖ τὸν δογματικὸν Εὐάγγριον. Δογματικῶς εἶναι προσδεδεμένος εἰς τοὺς προδρόμους τοῦ Νεστοριανισμοῦ Θεόδωρον Μοψουεστίας καὶ Διόδωρον Ἰταροῦ, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα συχνάκις ἀντικαθίστανται δι' ἄλλων κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν καὶ τὴν μετάφρασιν. Παρὰ ταῦτα ἐγένετο οἰκουμηνικῶς ἀποδεκτός, ἀπὸ Ἰακωβίτας καὶ Ὀρθοδόξους, μέχρι σημείου νὰ θεωρῆται ἅγιος.

βλ. εἰσαγωγὴν μας εἰς τὴν ἑκδόσιν Ἰσαάκ τοῦ Σύρου Λόγι Ἰσκητικῆ. Φιλοκαλία ΙΘΑ, σελ 84 ἔ.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ

Ἐπίσης μία γνωμολογικὴ συλλογὴ μὲ τὸν τίτλον *Πνευματικὸς παράδει-*

σας, ἢ ὅποια περιλαμβάνει μέγα πλῆθος ἀποφθεγμάτων εἰς 24 κεφάλαια, ἀνά δώδεκα διὰ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ἀντιστοιχοῦς κακίας, ἀνωνύμως, ἀν καὶ ἐνίοτε φέρει ἐπικεφαλῆς τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἢ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.

Ἡ συλλογὴ αὐτή, καταρτισθεῖσα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν 9^ο αἰῶνα, δὲν σώζεται εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον, ἀλλ' εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν. Τὸν 13^ο αἰῶνα ἐγένεν ἐπιτομὴ αὐτῆς.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΑΒΑΪΤΗΣ

Ἄν καὶ ὁ ὄσιος Θεόδωρος Σαβαΐτης ἔχει εὑρεῖ θέσιν εἰς τὴν παλαιὰν Φιλοκαλίαν μὲ δύο κείμενά του, ἢ πραγματικὴ προσφορά του δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸσον σημαντικὴ ὡσον αὐτῆ ἢ τιμητικὴ θέσις προϋποθέτει. Ὁ βίος του, γραφείς ὑπὸ τοῦ φερομένου ὡς ἀνεψιοῦ του Βασιλείου, δὲν προσφέρει ἀκριβῆ στοιχεῖα περὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ Θεοδώρου, ἐφ' ὅσον εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ συγγραφεὺς ἀνήκει εἰς τὸν 1^ο αἰῶνα καὶ ἔχει χρησιμοποιήσει διάσπαρτα καὶ ἑτερόκλητα στοιχεῖα ἀπὸ παλαιότερα κείμενα, ἄσχετα ἐνίοτε πρὸς τὸν Θεόδωρον, ἴσως δὲ καὶ σημείωμα ἐνὸς ἀνεψιοῦ αὐτοῦ. Παρὰ ταῦτα ὠρισμένοι εἰδήσεις τοῦ βίου ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι οὗτος, προσελθὼν εἰς νεαρὰν ἡλικίαν εἰς τὴν περίφημον Λαύραν τοῦ Ἁγίου Σάβα, ἠσκήθη ἐν αὐτῇ ἐπὶ πολλὰς δεκαετίας, εἰς ἡλικίας δὲ ἐξήκοντα ἐτῶν ἀνεδείχθη εἰς ἐπίσκοπον Ἐδέσσης⁴⁷, πιθανῶς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7^ο αἰῶνος.

Ἀπὸ τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Θεόδωρον πέντε κείμενα μόνον τὰ τρία εἶναι ἰδικὰ του, τὰ δύο μάλιστα ἀναφερόμενα καὶ ὑπὸ τοῦ βίου. Ἦτοι α) *Λόγος διδασκαλικὸς καὶ περὶ Σινόδων*, ὅστις, ἀποτελῶν εἶδος συντόμου κατηχήσεως καὶ ἐνσωματωμένος εἰς τὸν βίον, ἀλλὰ διατηρούμενος καὶ αὐτοτελῶς, ἀρύεται ὑλικὸν ἀπὸ τὴν Προπαρασκευὴν τοῦ Θεοδώρου Ραϊθηνοῦ, τὸ ὅποιον προσαρμόζει εἰς τὰ κατ' αὐτόν. β) *Διδασκαλία ἀσκητικὴ*, μίαν σύντομος ἐκθεσις περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου χωρὶς μεγάλην πνοήν. γ) *Ἐκτὸν κεφάλαιον ἀσκητικὰ καὶ πρακτικὰ*, εἰς τὰ ὅποια διατυπώνονται τὰ ἀσκητικὰ παραγγέλματα κατὰ ἓνα ἐντυπωσιακώτερον τρόπον, βάσει τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγρίου Ποντικοῦ, μὴ μνημονευομένου διὰ λόγους εὐνοήτους, καὶ ἄλλων ἀσκητικῶν πατέρων.

Τὸ δ) *Θεωρητικὸν* εἶναι κείμενον ἐνὸς συγγραφέως τοῦ 10^ο αἰῶνος, καλουμένου πιθανῶς Θεοδώρου. Ἡ δὲ πραγματεία ε) *Περὶ ἀζήμων*, εἶναι φυσικὰ ἐπίσης μεταγενεστέρη τοῦ Θεοδώρου, ἴσως τοῦ 11^ο αἰῶνος.

Λειτουργικὸν χειρόγραφον ἀποδίδει εἰς κάποιον Θεόδωρον ὠρισμένους εἰρημούς, ὁ δὲ Σ. Εὐστρατιάδης ταυτίζει αὐτὸν μὲ τὸν Σαβαΐτην⁴⁸.

47. Ὁ βίος τοῦ ἀποδίδει μάλιστα καὶ τὸν προσηλυτισμὸν ἐνὸς Χαλίφου!

48. Κῶδ. Λαίρ. Β 32.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

Ἐκδόσεις

PG 88. Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Ραϊθηνοῦ καὶ ἀπάντησις Ἰωάννου Σιναΐτου, PG 88,624-628=Rader, 1633. Πρόλογος Κλίμακος, PG 88, 628-629=Rader, 1633. *Κλίμαξ*, PG 88,632-1164=Rader, 1633. Λόγος πρὸς τὸν Προμμένα, PG 88,1165-1209=Rader, 1633. Βίος ὑπὸ Δυνιήλ, PG 88,596-624.

ΣΠΕΡΦΟΝΙΟΣ ΕΡΗΜΙΤΗΣ, *Κλίμαξ Ἰωάννου*, Κωνσταντινούπολις 1883, Ἀθήναι 1959².

P. TREVISAN, *S. Giovanni Climaco, Scala Paradisi*, 1-2, Torino 1941.

ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ, Ἰωάννου Σιναΐτου Κλίμαξ, Ὠρωπὸς 1978. Ἠκδύσεις βελτιωμένη μετὰ νεοελληνικῆς μεταφράσεως.

Σχόλια. Ὑπὸ Ἰωάννου Ραϊθηνοῦ, PG 88,1211-1248, λατινιστ. J. GIBBOMONT, «La scala Paradisi, Jean Raithou et Arge Clareno», *Studia Monast.* 2(1960), 345-358. Ὑπὸ Ἰλίου Κρήτης, PG 88,631-1164 εἰς τὸ τέλος ἐκάστοι κεφαλαίου. Ὑπὸ Φωτίου, Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Φωτίου Πατριάρχου Σχόλια εἰς τὴν Κλίμακα», *Pravoslavnij Palestinskij Sbornik* 11(1892), 21-24. Cf. HOFFMANN, «Der hl. Johannes Klimax bei Photios», *Or. Chr. Per* 7(1941), 461-479. Ὑπὸ Μιχαήλ Ψελλοῦ, J. Bidez, *Catalogue de manuscrits alchimiques grecs*, 6 Bruxelles 1928, 167-176. Ὑπὸ Νικηφόρου Κυλλίστου, Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, «Ἐγνωστο ἔργο τοῦ Νικηφόρου Κυλλίστου Ξανθοπούλου, ἐξηγήσεις στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος», *Κληρονομία* 3(1971), 69-84.

Μετάφρασις αἰθιοπικῆ, V. ARRAS, *Patericon Aethiopice*, Corp. Scr. Chi. Orient. 277, Louvain 1967, κείμενον. Αὐτόθι 278, Louvain 1967, μετάφρασις.

Μεταφράσεις. Ἀγγλική, L. Moore, Boston 1979. C. Luibheid, N. Russell, Ramsey, N. J. 1982. Ρουμανική, I. Fracca, Mit. Arden. 1980. Βουλγαρική, Metropolit Joseph, Sofia 1982.

Μελέται

F. NAI, «Note sur la date de la mort de Saint Jean Climaque», *Byz. Zeit.* 11(1902), 35-37.

C. R. MORLY, «Two miniatures from a manuscript of St. John Climacus and their relation to Klimax iconography», *Studies in East Christian and Roman art*, New York 1918, 1-30.

Ω. ΦΩΚΥΑΔΗΣ, «Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος», *Ἐκκλ. Φάρος* 19(1920), 342-364.

H. BALI, *Byzantinisches Christentum*, München, Leipzig 1923, Einsiedeln 1958², 9-62.

S. PETRIDES, S. Salaville, «Saint Jean Climaque, sa vie et son oeuvre», *Échos d'Or.* 22(1923), 440-454.

A. SAUDREAU, «Doctrine spirituelle de S. Jean Climaque», *La vie spirituelle* 9(1924), 353-370.

L. PEIT, «Saint Jean Climaque», *Dict. de théol. Cath.* 8(1924), 690-693.

A. COLONIA, «La escala espiritual de San Juan Climaco», *Vida sobranatural* 31(1936), 269-277.

M. VILLER, K. RÄMNER, *Ascese und Mystik in der Väterzeit*, Freiburg 1939, 155-164.

L. SCHUBTER, «La dottrina spirituale di S. Benedetto e la Scala di perfezione di S. Giovanni il Climaco», *Scuola Cattolica* 72(1944), 161-176.

A. BONTWHER, *Die Aesthetik und Mystik des Joh. Klim.*, Diss. Marburg 1948.

J. R. MARTIN, *The illustration of the Heavenly Ladder of John Climacus*, Princeton, London 1954.

- I. POPA, «Invatatur ascetica a Sfintului Joan Scararub». *Studii Teologice*, 10(1958), 253–269.
- L. MOORE, *St. John Climacus. The Ladder of Divine Ascent*, London 1959.
- K. WELITZMANN, «Islamische und koptische Einflüsse in einer Sinai-Handschrift des Johannes Klimakus», *Festschrift Ernst Kühnel*, Berlin 1959, 267–274.
- T. HAUSHERR, «La théologie du monachisme chez saint Jean Climaque», *Théologie de la vie monastique*, Paris 1961, 385–410.
- ARCHIM. SOPHRONY, «De la nécessité de trois renoncements chez St. Cassien le Romain et Saint Jean Climaque», *Studia Patrist* 5(1962), 393–400.
- ΣΤ. ΣΑΚΚΟΣ, *Περὶ Ἀναστασιῶν Σιναιτικῶν*, Θεσσαλονίκη 1964, 179–185.
- Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ἰωάννης Σιναιτης». *Θρησκ. Πρ. Ἐγκυκλ.* 6(1965), 1211–1213.
- N. CORNEANU, «Contributions des traducteurs roumains à la diffusion de l' Echelle de Saint Jean Climaque», *Studia Patrist* 8(1966), 340–355.
- W. VÖLKER, *Scala Paradisi. Eine Studie zu Johannes Climacus und zugleich eine Vorstudie zu Symeon dem Neuen Theologen*, Wiesbaden 1968.
- TH. MERTON, «L' Echelle qui mène à Dieu», *Contacts* 21(1969), 128–138.
- D. BOGDANOVIĆ, *Jovan Lestvicnik u vizantijskoj i staroj srpskoj Knjizevnosti*, Beograd 1968.
- CHR. YANNARAS, «Éros divin et éros humain selon St. Jean Climaque», *Contacts* 21(1969), 190εε.
- ΙΩ. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗΣ, *Πατερικά βιώματα τῆς ἐνδεκάτης ὥρας*, Θεσσαλονίκη 1971.
- ΧΡ. ΠΑΝΑΡΑ, *Ἡ μεταφυσική τοῦ σώματος. Σπουδὴ στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος*, Ἀθήνα 1971.
- E. VON IVÁNKA, «Zur hesychastischen Lichtversion». *Kairos* 13(1975), 81–95.
- G. COUILLEAU, «Jean Climacus». *Dict. de Spirit* 8(1974), 369–389.
- I. BAIAN, «Circulația scării sfintului Joan Șcararub în manuscrise românești», *Biser. Ortod. Rom.* 98(1980), 857–865.
- J. R. PRICE, «Conversion and the doctrine of grace in Bernard Lonergan and John Climacus», *Angl. Theol. Rev.* 62(1980), 338–362.
- V. POGGI, «Il basileus di Climaco, il rey humano di Ignazio di Loyola e le due Rome», *Roma, Constantinopoli, Mosca, Napoli* 1983, 317–325. Saint Jean Climaque et Saint Ignace de Loyola», *Proche Or. Chrét.* 32(1982), 50–85.
- G. COUILLEAU, «La pénitance chez saint Jean Climaque», *Monachisme d' Or. et d' Occid.*, Sénanque 1984, 53–78.
- J. CHRYSAVGIS, «The notion of Divine Eros in the Ladder of St. John Climacus», *St. Vladimir. Theol. Quart.* 29(1985), 191–200.
- J. CHRYSAVGIS, «The resurrection of the body according to Saint John of the Ladder», *Greek Orth. Theol. Rev.* 30(1985), 447–453.
- J. CHRYSAVGIS, «Χερμολύπη: Joyful sorrow in the Ladder of St. John Climacus», *Κληρονομία* 17(1985), 137–142.
- J. CHRYSAVGIS, «Κατάνυξις: Compunction as the context for the theology of tears in St. John Climacus», *Κληρονομία* 17(1985), 131–136.
- J. CHRYSAVGIS, «The sources of St. John Climacus», *Ostkirchl. Stud.* 37(1988), 3–13.
- J. CHRYSAVGIS, «The Jesus prayer in the Ladder of St. John Climacus», *Ostkirchl. Stud.* 35(1986), 30–33.
- J. CHRYSAVGIS, «The monk and the demon: The demonology of the Byzantine Fathers: A study of the Ladder of St. John Climacus», *Θεολογία*, 57(1986), 753–764.
- R. T. LAWRENCE, «The three-fold structure of the Ladder of divine ascent», *St. Vladimir. Theol. Quart.* 32(1988), 101–118.

ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

Κεφάλαια περί ἐγκρατείας, *Φιλοκαλία ἱερῶν νηπτικῶν* Β', Ἀθήναι 1958, 274-276. PG 98,1369-1371, ἀποσπάσματα.

Περί ἐντολῶν Κυρίου, PG 154,729-745 = Rossinus ὡς ἔργον Φιλοθέου Κοκκίνου. Ὁλλανδική μετάφρασις ὑπὸ Chr. Wagenaar, Brugge 1982.

I. HAUSHERR, «La méthode d' oraison hésychaste», *Orient. Chr.* 9,2(1927), 140-142.

ΗΕΥΧΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

Ἀρχική ἐκδοσις ὑπὸ J. Picot, Paris 1563. ὅθεν Fronton du Duc= PG 93,1479-1544.

Φιλοκαλία ἱερῶν Νηπτικῶν, Α', Ἀθήναι 1957, 141-173, καλύτερον κείμενον.

M. WAGGEMAN, «Les 24 Chapitres de temperantia et virtute d' Hésychius le Sinaïte», κριτική ἐκδοσις, *Sacris Erudiri* 22(1977), 195-285.

Μεταφράσεις. Γαλλική ὑπὸ J. Touraille, Bellefontaine 1981. Ὁλλανδική ὑπὸ Chr. Wagenaar, Brugge 1982.

I. HAUSHERR, *La méthode d' oraison hésychaste*, *Or. Chr. Anal.* 9,2, Roma 1927, 138-140. *Nomes du Christ et voies d' oraison*, *Or. Chr. Anal.* 157, Roma 1960, 253-259.

M. VILHEM, *La spiritualité des premiers siècles chrétiens*, Paris 1930, 93-94.

M. VILLER, K. RAHNER, *Ascese und Mystik in der Väterzeit*, Freiburg in Br. 1939, 164-166.

J. KIRCHMEYER, «Hésychius le Sinaïte et ses centuries», *Le Millénaire du Mont Athos I*, Chevetogne, 1963, 319-329. - *Dict. Spirit.* 7(1969), 408-410.

W. VÖLKER, «Die beiden Centurien De temperantia et virtute des Hésychius», *in Scala paradisi, Eine Studie zu Johannes Climacus und zugleich eine Vorstudie zu Symeon dem neuen Theologen*, Wiesbaden 1968.

R. MENNES, *Hésychius van Jerusalem, Inventaris van de Griekse handschriftelijke overlevering*, Gent 1971.

M. WAGGEMAN, «La structure primitive du traité De temperantia et virtute d' Hésychius le Sinaïte: de Centuries on un acrostique alphabétique», *Byzantion* 44(1974), 467-478.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΠΑΘΙΟΣ

Κεφάλαια Προτρεπτικά Πρὸς τοὺς ἐν Ἰνδίας μοναχοὺς, PG 85,1837-1860 ἑλληνιστί, PG 85,791-812 λατινιστί. *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν* (Βενετία 1782), Α', Ἀθήναι 1957, 276-296, καλύτερα ἐκδοσις. D. OSSIEUR, *Tekstuitgave van de capita Παρακλητικά en de capita Ἀσκητικά van Johannes Carpathius*, Gent 1973. ΑΙΚ ΓΚΟΑΤΣΟΥ, *Φιλοκαλία Ἀσκητικῶν* 9, 361-487

Κεφάλαια Θεολογικά καὶ Γνωστικά, PG 85,811-826, μερικῶς, D. OSSIEUR, ἔνθα ἀνωτέρω 1-29.

Μετάφρασις γαλλική ὑπὸ J. Touraille, Bellefontaine 1981.

P. V. NIKITIN, «Ἰωάννης Καρπάθιος καὶ τὰ Πατερικὰ» (ρωσιστί), *Izvestija tšis Avtoκρατ. Ἀκαδ. Ἐπιστημῶν Πετροπόλεως*, 1911, 615-636.

M. TH. DISMER, «Jean de Carpathos, l' homme, l' oeuvre, la doctrine spirituelle», *Échos d' Or.* 31(1932), 284-303. 39 (1940-1942), 290-311. - «Elie l' Eudicos et les ἑτερα κεφάλαια attribués à S. Maxime le Confesseur et à Jean de Carpathos», *Échos d' Orient* 31(1932), 17-43.

M. AUBINEAU, «Textes de Marc l' Ermite, Diadoche de Photiée, Jean de Carpathos et Maxime le Confesseur», *Or. Chr. Per.* 30(1964), 256-259.

D. STIGBRONN, *Dict. Spirit.* 8(1974), 589-592.

ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΛΙΒΥΣ

- PG 91,1427–1470=Gallandi. ΑΙ εκατοντάδες. PG 91, 1471–1480, ὁ Λιβέλλος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον.
 Μ. ΤΗ ΔΙΣΟΥΞ, «Le témoignage spirituel de Thalassius le Libyen», *Rev. Ét. Byz.* 2(1944), 79–118.
 Μ. VAN PARYS, «Un maître spirituel publié: Thalassius de Libye I», *Trévison* 52(1974), 214–240.

ΙΣΑΑΚ ΣΥΡΟΣ

- Ν. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, *Ἰσαὰκ ἐπίσκοπον Νινεὺς τοῦ Σύρου τὰ ἀρθεύοντα δασκητικά*, Leipzig 1770. Ἀθήναι 1895², ὑπὸ Ἰ. Σκατσέρη. Ἀθήναι 1976³.
 J. COZZA-LUZI, *Novae Patrum Bibliotheca* 8,3, Roma 1871, 157, ἐπιστολή νεκροπίγμου.
 Ρ. ΒΕΔΙΑΝ, *Mar Isaacus Ninivita De perfectione religiosa*, Paris, Leipzig 1909, συριακὸν κείμενον.
 PG 86/1, 812–888, ἀποσπάσματα λατινιστί.
 Μ. BESSON, «Un recueil de sentences attribuées à Isaac», *Oriens Christianus* 1(1901), 46–60, 288–298.
 Μεταφράσεις. Γαλλικὴ ὑπὸ Metropolit Ioann., *Isaac le Syrien, Oeuvres Spirituelles*, Paris 1981. Ρουμανικὴ, Bucuresti 1981.
 ΚΟΡΑΒΛΕΥ, ΣΙΡΙΑΚΟΝ, *Ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Πατρὸς ἡμῶν Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου* (ρωσιστί), Petersburg 1874.
 Ι. Β. ΤΣΑΡΟΙ, *De S. Isaaci Ninivitaе vita, scriptis et doctrina*, Iovanit 1892.
 G. L. MARRIOTT, «Isaac of Nineveh and the writings of Macarius of Egypt», *Journ. Theol. Stud.* 20(1919), 345–347.
 Α. ΒΑΥΜΣΤΑΡΚ, *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonn 1922, 223–225.
 Α. J. ΒΕΝΣΙΝΚ, *Mistic treatises of Isaac of Nineveh translated*, Amsterdam 1923, ἀγγλικὴ μετάφρασις.
 J. GRIBOMONT, «La Scala Paradisi, Jean de Ruithou et Ange Clarenos», *Studia Monastica* 2(1960), 345–358.
 Ι. ΟΡΤΙΖ ΔΕ ΟΥΡΗΝΑ, *Patrologia Syriaca*, Roma 1965², 135ξ.
 ΤΗ. ΑΣΤΡΥΚ, «Un recueil de textes ascétiques, le Parisinus gr. 915», *Rev. Asc. Myst.* 42(1966), 181–191.
 Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, «Ἡ γνωσιολογία Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου», *Θεολογία* 38(1967), 206–225. 386–407.
 Κ. ΔΕΠΠΕ, «Die λόγοι ἀσκητικοὶ des Isaak von Ninive, Die griechische Uebersetzung der Schriften Isaaks nach fünf codices des Katharinenklosters vom Sinai», *Paul de Lagarde und die syrische Kirchengeschichte*, Göttingen 1968, 35–57.
 Ε. ΚΑΛΙΦΕ-ΝΑΤΙΛΜ, «La prière pure et la prière spirituelle selon Isaac de Ninive», *Mémorial Mgr. Gabriel Khouri-Sarkis*, Louvain 1969, 157–173. *Dict. Spirit.* 7(1971), 2041–2054. – «Les versions Arabes d' Isaac de Ninive», *Proceed. of the 28 Intern. Congress of Orientalists*, Sydney 1976, 36–37.
 D. A. ΛΑΧΤΕΡ, «Tears and contemplation in Isaac of Nineveh», *Diakonia* 11(1976), 239–258.
 Α. ΓΥΙΛΛΑΥΜΟΝΙ, «Christianismes orientaux», *Ann. de l' École Prat. de Hautes Ét.* 85(1976–1977), 349–355.
 J. ΤΟΥΡΑΙΛΛΙ, *Isaac le Syrien. Oeuvres spirituelles, Les 86 discours ascétiques, les lettres*, γαλλικὴ μετάφρασις, Paris 1981.
 Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου Ἀσκητικά Συγγράμματα*, κείμενον καὶ μετάφρασις, Φιλοκαλία, τόμοι 8α, 8β, 8γ, Θεσσαλονίκη 1991.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ

S. B. ROSEN, *Collections scientifiques de l'Institut des langues orientales à St. Petersburg* 6(1891), 67-97.

G. GRAF, *Orientalia*, Νέα σειρά 1 (1932), 140-145.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΑΒΒΑΪΤΗΣ

Ι. ΠΟΜΙΑΛΟΦΕΚΗ, Θεόδωρος Σαββαΐτης, Petrograd 1892. Πραγματεία ρωσιστί, Βίος και κείμενα ἑλληνιστί.

Λόγος διδασκαλικός, ΠΟΜΙΑΛΟΦΕΚΗ, 42-52.

Διδασκαλία ἀσκητική, ΠΟΜΙΑΛΟΦΕΚΗ, 33-35.

Ἑκατὸν κεφάλαια, ROSSEVIUS, *Thesaurus aegypticus*. Paris 684, 355-403. Φιλοκαλία, 1782, 265-281. Θεωρητικόν, Φιλοκαλία, 281-287.

N. BONWETSCH, «Die Vita des Theodor Erzbischofs von Edessa», *Byz. Neugr. Jahrb.* 1921, 285-290.

A. VASILIEV, «The Life of saint Theodore of Edessa», *Byzantion* 16(1942), 165-225.

J. GOUILLARD, «Supercheries et méprises littéraires. L'oeuvre de saint Théodore d'Edessa», *Rev. des Et. Byz.* 5(1947), 137-157 (= *Variorum Reprints*, London 1981, XIV).

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Νέα Σιών* 34(1939), 43-45.

Σ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Θρ. Πθ. Έγκ.* 6(1965), 225-227.

ΛΙΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἡ περίοδος, ἡ ὁποία ὀρίζει τὰ πλαίσια διαπραγματεύσεως τοῦ παρόντος τόμου, ἀπὸ τοῦ 500 μ.Χ. μέχρι τοῦ 850 περίπου μ.Χ., παρουσιάζει μίαν ἐξαιρετικῶς γόνιμον ἐπίδοσιν εἰς τὴν ἀγιολογίαν. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν εἶχον συνταχθῆ πολλαὶ μαρτυρολογικαὶ ἐκθέσεις, σύντομοι ἢ ἐκτενεῖς, πάντοτε δὲ συγκινητικαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας σώζονται ἀρκεταί¹, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τῆς θεολογικῆς ἀκμῆς συνετάχθησαν πολλοὶ βίοι ὁσίων ἀσκητῶν καὶ πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἐξητάσθησαν εἰς τὸν προηγουμένον Γ' τόμον τῆς παρούσης Πατρολογίας ἐν ἰδιαιτέρῳ τμήματι ἢ ἀνεφέρθησαν εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν Δ' παρεμπιπτόντως.

Ἀπὸ τὴν παροῦσαν περίοδον, πλὴν τῶν ἐγκωμίων καὶ τῶν πανηγυρικῶν οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν μᾶλλον τῆς ὁμιλητικῆς ἀντικείμενον, προέρχονται πολυάριθμα κείμενα ἔχοντα ἀντικείμενον τὰ μαρτύρια καὶ τοὺς βίους εἴτε παλαιότερων ἡρώδων τῆς Ἐκκλησίας εἴτε συγχρόνων μαρτύρων, ὁσίων καὶ πατέρων, καθὼς ἐπίσης καὶ διηγήσεις περὶ θαυμαστῶν πράξεων τῶν ἁγίων, εὐρέσεως λειψάνων καὶ τῶν παρομοίων.

Τὰ κείμενα ταῦτα, παρέχοντα ἱστορικὰς μαρτυρίας διὰ τὰ βιογραφούμενα πρόσωπα καὶ τὴν ἐποχὴν των, ἀναπαριστῶντα ἀφελῶς τὴν ζωὴν τῶν λαϊκῶν ἰδίως τάξεων τῆς ἐποχῆς καὶ ἐκφράζοντα τὸ ἀκμαῖον θρησκευτικὸν φρόνημα, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται πάντοτε νὰ εὑρη θέσιν εἰς τὰ ἔργα τῆς ἐπισήμου θεολογίας, εἶναι πολλαπλῶς ἀξιόλογα λογοτεχνικὰ μνημεῖα· εἶναι δὲ ἐπίσης χρήσιμα καὶ διὰ τὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τὴν δημώδη μορφήν της.

Ὅταν εἰσήχθησαν εἰς τὴν λατρείαν αἱ ἀκολουθίαι τῶν ἁγίων καὶ ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ ἀναγινώσκωνται οἱ βίοι των εἰς τὰς μοναστηριακὰς τραπέζας, ἤρχισεν ἡ συλλογὴ τοιούτων κειμένων καθ' ὁμάδας ἢ κατὰ μῆνας, βραδύτερον δὲ καὶ ἡ ἐπίτησις των· ἀλλ' αὐτὸ συνετελέσθη κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον. Τὰ κείμενα αὐτὰ πάντως ὑπῆρξαν προσφιλῆ ἀναγνώσματα καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μετέπειτα μέχρι σήμερον, διὰ τοῦτο δὲ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ μετεφράσθησαν εἰς ἀρχαίης ἢ νεωτέρας γλώσσης.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ παραδίδονται ἀνωνύμως καὶ δὲν ἔφερον ποτὲ ὄνομα συγγραφέως· διὸ καὶ ἐνταῦθα ἐξετάζονται κατὰ τὸ ἀντικείμενον μᾶλλον παρὰ κατὰ τὸν συντάκτην ἀκόμη καὶ ὅταν οὗτος εἶναι γνωστός.

1. Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Τὰ μαρτύρια τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν, ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 1978.

Υπάρχουν όμως και ὀλίγοι συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι ἐπέδειξαν ἰδιαίτεραν ἐπίδοσιν εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γραμματείας· καὶ ναὶ μὲν δὲν εἶναι ὅλοι αὐτοὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, ἀλλὰ πάντως ἀξιῶνται νὰ τήχουν εἰδικῆς μνείας· διὸ ἐξετάζονται μετ' αὐτοῦ εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ παρόντος τμήματος, ἐνῶ εἰς τὰ ἐπόμενα δύο κεφάλαια θὰ ἐξετασθοῦν τὰ κείμενα τὰ ὁποῖα, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἀναφέρονται εἰς τοὺς παλαιούς καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους, τότε, ἥρωας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Acta Sanctorum, 1643 ἔε.

ΝΙΚΟΛΑΪΜΟΣ ΑΓΙΟΥΡΓΙΗΣ, *Συναξαριστής*, Βενετία 1819.— ΚΩΝΣΤ. ΔΟΥΚΑΚΗΣ, *Συναξαριστής*, 1—14, Ἀθήναι 1889—1896.

E. LUCIUS, *Die Anfänge des Heiligenkultus in der griechischen Kirche*, Tübingen 1904.

H. ΔΩΔΕΙΝΑΥΕ, *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles 1905. 1955⁴.— *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles 1921.— *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1933.— *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*, Bruxelles 1934.

H. GÜNTER, *Legendenstudien*, Köln 1906.— *Psychologie der Legende*, Freiburg 1949.

H. QUENTIN, *Les martyrologes historiques du moyen âge*, Paris 1908.

J. VOGLSER, *Zur Sprache der griechischen Heiligenleben*, München 1907.

H. ΜΕΥΕΛΛ, *Die biographische Form der griechischen Heiligenleben*, München 1909.

F. GROSSI-GONDI, *Principi e problemi di critica agiografica*, Roma 1919.

A. PRIFSSNIG, *Die biographischen Formen der griechischen Heiligenlegenden in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Münsterstadt 1924.

A. EHRHARD, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen, und homiletischen Literatur der griechischen Kirche*, τ. 1—3, Leipzig 1937—1952.

A. J. FESTUGIÈRE, *La sainteté*, Paris 1942.

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1949.

R. AIGRAIN, *L'hagiographie: ses sources, ses méthodes, son histoire*, Paris 1953.

H. G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, 267—275.

F. ΗΑΙΚΙΝ, Ἀγιολογία, *Θρησκ. 710*, *Ἐγκυκλοπαίδεια*, 1(1963), 256—257.

N. GENDLE, «The role of the byzantine saint», *The Byzantine Saint*, 181—186.

M. VAN ESBROECK, «Le saint comme symbole», *The Byzantine Saint*, 117—127.

L. RYDÉN, «The holy fool», *The Byzantine Saint*, 106—113.

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀγιολογία, Θεσσαλονίκη 1985.

Α' ΕΠΙΛΕΚΤΟΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ

Διὰ τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐπελέξαμεν μίαν μόνον ὁμάδα ἀγιογράφων, ἐκείνων οἱ ὅποιοι συνέταξαν περισσότερα τοῦ ἐνὸς ἀγιογραφικὰ κείμενα.

ΚΥΡΙΑΛΟΣ ΣΚΥΘΟΠΟΛΙΤΗΣ

Ὁ διασημότερος ὄλων εἶναι ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, τοῦ ὁποῖου ὁ πατήρ Ἰωάννης, σύμβουλος τοῦ ἐπισκόπου Σκυθοπόλεως, συνεδέετο μετὰ τῶν μοναχικῶν κύκλων τῆς Παλαιστίνης καὶ παρεῖχε ξενίαν εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὴν πόλιν μοναχοὺς τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Σάβα. Αὐτὸς οὗτος ὁ Σάβας, μεταβὰς εἰς τὴν Σκυθόπολιν πρὸς κοινοποίησιν διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐπιθεώρησιν τῶν ἰδρυμάτων τῆς μονῆς του, συνήνητησεν εἰς τὴν οἰκίαν τούτου τὸν παῖδα Κύριλλον καὶ ἠυλόγησεν αὐτόν, οἱ δὲ γονεῖς ἐδέχθησαν εὐχαρίστως τοὺς λόγους τοῦ Σάβα· «οὗτος ἀπὸ γε τοῦ νῦν μαθητῆς ἐμός ἐστι· διδασκέσθω τοιγαροῦν τὸ ψαλτήριον, ἐπεὶ καὶ χρῆζω αὐτοῦ»¹. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὸ ἔτος 531, ὁ δὲ Κύριλλος, ἑπταετῆς ἴσως τότε, πρέπει νὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 524.

Δὲν ἠκολούθησεν ἀνωτέρας σπουδᾶς εἰς κοσμικὰς σχολὰς καὶ παραδέχεται ὁ ἴδιος ὅτι ἐχρησιμοποιοῦν ἄτεχνον λόγον «ὡς ἰδιώτης καὶ μηδὲν ἀχθεὶς διὰ παιδείας τῆς ἔξωθεν καὶ ὡς ἄπειρος τῶν θεῶν λογίων καὶ βραδύγλωσσο»². Διήκουσεν ὁμως ἐγκύκλια μαθήματα εἰς μοναστηριακὸν ἴδρυμα τῆς Σκυθοπόλεως, ὅπου ἐσήχθη εἰς νεαρὰν ἡλικίαν καὶ ἐν καιρῷ ἐκάμην μοναχός.

Εἰκοσαετῆς περίπου ἤρχισε περιοδείας ἀνά τὴν Παλαιστίνην, κατὰ τὰς ὁποίας εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρισθῆ μὲ διασήμους ἀσκητὰς τῆς ἐποχῆς. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 543 παρευρέθη εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς Νέας Ἐκκλησίας, ναοῦ τῆς Θεοτόκου πλησίον τοῦ τόπου τοῦ ἀρχαίου ἰουδαϊκοῦ ναοῦ. ἔπειτα δὲ ἐπεσκέφθη τὴν Λαύραν τοῦ ὡς ἄνω Σάβα τοῦ Ἁγιασμένου, ἔχοντος ἀπὸ ἐνδεκαετίας ἤδη ἀποθάνει. Ὁ ἐκεῖ ἀσκούμενος Ἰωάννης ὁ Ἡσυχαστής, πρῶην ἐπίσκοπος Κολωνίας, ἀποβλέπων προφανῶς εἰς τὰς ἔριδας Ὠριγενιστῶν καὶ Ἀντιωριγενιστῶν, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἤθελε νὰ ἴδῃ ἀναμιγνυόμενον τὸν νεαρὸν Κύριλλον, προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Μονὴν Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου, οὗτος ὁμως ἀντ' αὐτῆς μετέβη εἰς τὴν παρὰ τὸν Ἰορδάνην Μονὴν Καλαμῶνος, ὅπου ἐβασανίσθη ὑπὸ ἀσθενείας, τελικῶς δὲ, ἀφοῦ ἐπετιμήθη καθ' ὕπνου ὑπὸ τοῦ Ἡσυχασ-

κολουθοῦν δύο ἄλλοι βραχύτατοι βίοι. Θεοδοσίου κοινοβιάρχου († 529) καὶ Θεογνίου ἐπισκόπου Βιτυλίου († 522), ἀνδρῶν οἱ ὅποιοι κατέ-

1. Βίος ἁγίου Σάβα 75.
2. Βίος ἁγίου Εὐθυμίου. λογος.

στοῦ, εἰσηλθεν εἰς τὴν Μονὴν Εὐθυμίου τὸ 544. Ἡ μορφή τοῦ Εὐθυμίου διετηρεῖτο ἀκόμη ζωντανή εἰς τὴν μνήμην τῶν γερόντων ἀσκητῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον γνωρίσει αὐτὸν προσωπικῶς καὶ ἀφηγοῦντο τὰ κατ' αὐτὸν εἰς τὸν Κύριλλον. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μεταξύ ἄλλων ἐσχετίσθη καὶ μὲ τὸν Κυριακόν, μονάζοντα εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Ἁγίου Χαρίτωνος καὶ διηγηθέντα εἰς αὐτὸν πλεῖστα ἐπεισόδια περὶ τῶν πατέρων.

Ἄφοῦ ἤσκηθη καὶ συνέλεξε διηγήσεις εἰς τὴν ὡς ἄνω μονὴν ἐπὶ ἔνδεκα ἔτη, τὸ 555 πάλιν τῇ προτροπῇ Ἰωάννου τοῦ Ἰσυχαστοῦ εἰσηλθεν εἰς τὴν Νέαν Λαύραν ὁμοῦ μὲ ἄλλους ἑκατὸν μοναχοὺς μετὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀπομάκρυνσιν τῶν Ὀριγενιστῶν³, ὅπου διαμείνας ἐπὶ διετίαν συνέταξε τὰς βιογραφίας τῶν Ἁγίων Εὐθυμίου καὶ Σάβα· μετοικήσας δὲ τέλος εἰς τὴν Μεγάλην Λαύραν, συνέταξε τὰς ἄλλας βιογραφίας, ἀπέθανε δὲ μετ' ὀλίγον χρόνον εἰς νέαν σχετικῶς ἡλικίαν, πιθανῶς τὸ 560.

Ὁ Κύριλλος διὰ τῆς συντάξεως τῶν βίων τῶν διαπρεπεστερῶν μοναστικῶν ἡγετῶν τῆς Παλαιστίνης κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ καὶ κατὰ τοὺς ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ, μετὰ τῶν ὁποίων εἶχε συνάψει προσωπικὴν γνωριμίαν ἢ εἰς τῶν ὁποίων τὰ καθιδρύματα ἤσκητευσεν, ἀνεδείχθη εἰς τὸν μεγαλύτερον βιογράφον ἁγίων ὄλων τῶν ἐποχῶν. Τοιαῦται προσωπικότητες εἶχον ἐλκύσει τὴν προσοχὴν καὶ τὸν σεβασμὸν τοῦ ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας, κατὰ πρῶτον ἐν τῷ προσώπῳ Σάβα τοῦ Ἁγιασμένου· ἔπειτα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ διηγέρθη ἐν προκειμένῳ διὰ τῶν ἀφηγήσεων περὶ Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Σάβα παρὰ Ἰωάννου τοῦ Ἰσυχαστοῦ καὶ βραδύτερον παρὰ τοῦ Κυριακοῦ, ὅστις ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ἀξιοσημειώτους πληροφορίας ἐπίσης περὶ Θεοδοσίου, Θεογνίου, Ἀβραμίου καὶ Γερασίμου. Συνέλεγεν ὁμοῦ στοιχεῖα καὶ ἀπὸ ἄλλας πηγᾶς, κατὰ τὸ πλεῖστον προφορικᾶς ἀπὸ πατέρας τῆς ἐρήμου, μὲ μελέτην καὶ προσευχὴν. «ὧδὲ τε κάκεισε περιθέων καὶ περιαθροίζων αὐτά», ὡς φιλόπονος μέλισσα⁴. Τὰς διηγήσεις ταύτας συνήθιζε νὰ γράφῃ ἐπὶ φύλλων χάρτου προχειρῶς, ὅτε δὲ εἰσηλθεν εἰς τὴν Νέαν Λαύραν (555) συνέλαβε τὸ σχέδιον τῆς λογοτεχνικῆς συνθέσεως.

Ἐνῶ ἐδοκίμαζε δυσκολίας εἰς τὴν ἐναρξιν τοῦ ἐγχειρήματος, εἶδε καθ' ὕπνου τὸν ἅγιον Σάβαν λέγοντα πρὸς τὸν Εὐθύμιον ὅτι ὁ Κύριλλος ἔχων εἰς χεῖρας τοὺς χάρτας αὐτοῦ, τοῦ Εὐθυμίου, ἀδυνατεῖ νὰ ἀρχίσῃ τὴν συγγραφὴν καὶ τὸν Εὐθύμιον βυθίζοντα καθετῆρα εἰς ἀλάβαστρον μὲ ὑγρὸν γλυκύτατον ὡς μέλι καὶ ἐπιθέτοντα τοῦτον εἰς τὸ στόμα τοῦ Κυρίλλου. Τότε πλέον οὗτος, ἀφυπνισθεὶς, ἤρχισε τὴν συγγραφὴν μὲ τὴν βοήθειαν αὐτῆς τῆς χάριτος⁵.

Προϊόντα τοῦ καλάμου του εἶναι οἱ σωζόμενοι ὀκτῶ βίοι του, ἀλλ' ὑπάρχει ἢ ἐντύπωσις ὅτι ἐσχεδιάζε νὰ συντάξῃ περισσοτέροισ καὶ ὅτι τὸ ἐγχειρῆμα διεκόπη λόγῳ προώρου θανάτου.

Ἡ πρώτη βιογραφία, συνταχθεῖσα εἰς τὴν Νέαν Λαύραν, ἔχει θέμα τῆς τὸν ὄσιον Εὐθύμιον, τὸν μέγαν μοναστικὸν ἡγέτην τῆς Παλαιστίνης, ὁ

3. Οὗτοι εἶχον ἤδη καταδικασθῆ ὑπὸ τῆς ἐνδημιούσης συνόδου τοῦ 543 καὶ ὑπὸ προσυνοδικῆς διασκεύεως τοῦ 553.

4. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀββᾶν Ἰεώργιον.

5. Βίος Εὐθυμίου κ. 60.

ὁποῖος εἶχεν ἀποθάνει πολὺ πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίλλου, τὸ 473. Ἐνεθαρρύνθη εἰς τὴν σύνταξιν αὐτῆς κατὰ προτροπὴν τοῦ ἡσυχαστοῦ Γεωργίου, ἀσκουμένου εἰς τὸν τόπον Βελλά παρὰ τὴν Σκυθόπολιν, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ὑπεριώνεται δι' ἐπιστολῆς. Συλλέξας ἀξιόλογα στοιχεῖα, κατὰ μέγα μέρος λησμονημένα, ὁ Κύριλλος συνέταξε μίαν ἐκτενῆ βιογραφίαν εἰς τὴν ὁποίαν πλὴν τοῦ πρωταγωνιστοῦ ἐμφανίζει καὶ ἄλλα διαπρεπῆ πρόσωπα καὶ ἀξιοσημεῖωτα ἐπεισόδια ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας κατὰ τῶν Μονοφυσιτῶν ἐν Παλαιστίνῃ μετὰ τὴν Σύνοδον τῆς Χαλκηδόνος, 451.

Ἀκολουθεῖ ἡ βιογραφία Σάβα τοῦ Ἱγριασμένου, ἡ ὁποία ἐγράφη ἐπίσης κατὰ τὸν χρόνον παραμονῆς τοῦ Κυρίλλου εἰς τὴν Νέαν Λαίραν καὶ εἶναι ἀκόμη ἐκτενεστέρα ἀπὸ τὴν προηγουμένην. Μετὰ τοῦ Σάβα εἶχε προσωπικὴν γνωριμίαν ὁ Κύριλλος, ἂν καὶ ἦτο εἰς παιδικὴν ἀκόμη ἡλικίαν, δταν οὗτος ἀπέθανε, τὸ 532, καὶ πλὴν τῶν πληροφοριῶν ἐξ ἄλλων πηγῶν χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν ἰδικὴν του ἐμπειρίαν πρὸς ἐκθεσιν τῶν πραγμάτων. Μεγάλῃν ἔκτασιν καταλαμβάνουν αἱ ἐν αὐτῇ ἐκθέσεις περὶ τῶν κινήσεων τῶν Ὠριγενιστῶν τῆς Παλαιστίνης καὶ περὶ τῶν κατ' αὐτῶν ἀγῶνων.

Οἱ ἐπόμενοι δύο βίοι εἶναι συντομώτεροι. Πρῶτος ἐξ αὐτῶν ἐρχεται ὁ τοῦ πνευματικοῦ του πατρὸς Ἰωάννου τοῦ Ἡσυχαστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε γεννηθῆ εἰς τὴν Νικόπολιν τῆς Ἀρμενίας τὸ 454 καὶ ἀφοῦ ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ ὀγδόου ἔτους τῆς ἡλικίας του καὶ ἐπὶ ἐννεαετίαν ἐποίμανε τὴν ἐπισκοπὴν Κολωνίας, μετέβη εἰς τὴν Παλαιστίνην, ὅπου ἡσκήθη εἰς πολλὰ μέρη. Καθ' ὃν χρόνον ἐβιογραφεῖτο διέμενεν ἀπὸ τεσσαρακονταεπταετίας ἐγκλειστος εἰς κελλίον, ἦτο δὲ 104 ἐτῶν⁶. Δὲν φαίνεται νὰ ἐπέζησε πολὺ, ἀλλ' ὁ Κύριλλος δὲν ἐπρόλαβε νὰ προσθέσῃ τὰ περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ὁ ἄλλος βίος ἔχει θέμα τὸν ἄλλον γέροντα αὐτοῦ, τὸν Κυριακόν, ὑμνογράφον διακριθέντα εἰς τοὺς ἀντιωριγενιστικοὺς ἀγῶνας. Ὁ Κυριακὸς ἀπέθανε τὸ 556 εἰς ἡλικίαν 109 ἐτῶν.

Ἀκολουθοῦν δύο ἄλλοι βραχυτάτοι βίοι, Θεοδοσίου κοινοβιάρχου (+ 529) καὶ Θεογνίου ἐπισκόπου Βιτυλίου (+ 522), ἀνδρῶν οἱ ὁποῖοι κατέχουν σπουδαίαν θέσιν εἰς τὰς προσπάθειάς διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς Παλαιστίνης καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας διὰ τὴν στερέωσιν τῆς Ὀρθοδοξίας εἰς τὴν περιοχὴν. Διὰ τὴν σύνταξιν αὐτῶν ὁ Κύριλλος πλὴν τῶν προφορικῶν διηγήσεων ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καὶ γραπτὰς πηγὰς, ἦτοι τὸ ἐγκώμιον τοῦ Θεοδώρου Πέτρας εἰς Θεοδόσιον⁷ καὶ τὸ Ἐγκώμιον τοῦ Παύλου Ἑλλάδικου εἰς Θεόγνιον⁸.

Ὁ κάπως ἐκτενεστέρος βίος Ἀβρααμίου, ἐπισκόπου Κρατείας καὶ ἐν συνεχείᾳ μοναχοῦ τῆς Μονῆς Σχολαρίου (+ 557), σώζεται ἐν μέρει μὲν εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ἀκέραιος δὲ εἰς ἀραβικὴν μετάφρασιν.

Ὁ Ἄ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἀπέδωκεν εἰς τὸν Κύριλλον ἓνα ἀνώνυμον βίον τοῦ Ἁγίου Γερασίμου, διατηρούμενον εἰς πατριακὸν κώδικα, βάσει σοβαρῶν κριτικῶν ἐπιχειρημάτων.

Τὰ βιογραφικὰ κείμενα τοῦ Κυρίλλου διακρίνονται διὰ τὰς πολλὰς ἀρε-

6. Κατὰ τὰ χρονολογικὰ δεδομένα ἦτο τὸ ἔτος 557.

7. Βίος Θεοδοσίου 5.

8. Βίος Θεογνίου 4.

τάς των. Ὁ ἴδιος φαίνεται ὡς νὰ ἀπολογῆται πρὸς τοὺς ἀναγνώστας του, διότι ἐστερεῖτο παιδείας καὶ ρητορικῆς δεινότητος, ἀλλὰ τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εἶναι πλεονέκτημα δι' αὐτόν, ὡς ἰσχυρίζονται μερικοὶ κριτικοί, δὲν ἐβλάψε πολὺ τὸ ἔργον του, διότι ἐκαλύπτετο ἀπὸ τὴν πηγαίαν συγγραφικὴν ἱκανότητα αὐτοῦ. Εἰς τὰς ἀπλᾶς καὶ νηφαλίους γραμμάς τῶν βιογραφικῶν του συναντῶμεν ἀξιοπίστους εἰδήσεις περὶ τῶν προσώπων καὶ γεγονότων, τὰς ὁποίας προσφέρει εἴτε ἐξ ἰδίας πείρας εἴτε ἐξ εἰδικῆς ἀνακοινώσεως πρὸς αὐτὸν παρὰ προσώπων γνωριζόντων τὰ πράγματα εἴτε ἐκ μελέτης γραπτῶν πηγῶν. Ἐπεδίωξεν ἐνσυνειδήτως τὴν ἀκριβολογίαν ἐν παντί.

«Δυσωπῶ τοίνυν τοὺς ἐντευξομένους μηδενὶ ἀπιστεῖν τῶν τε ἤδη προλεχθέντων καὶ τῶν νυνὶ ρηθησομένων· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ χρόνων ἀκριβείας καὶ τόπων καὶ προσώπων καὶ ὀνομάτων ἐμνημόνευσα πρὸς τὸ ἐγγύθεν ἔχειν τε καὶ ποιεῖσθαι τὴν τῆς ἀληθείας περὶ τούτων ἐξέτασιν»⁹.

Καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀκριβολογίαν ἀλλ' ἐπέτυχεν ἐπίσης νὰ παράσχη εἰς ἡμᾶς ἐκθεσιν χρήσιμον ὄχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων ἐκείνων.

Καὶ φυσικὰ ὑπεράνω ὄλων προσέφερε θαυμασίαν εἰκόνα τῶν βιογραφουμένων προσώπων μὲ τοιαῦτα χρώματα, ὥστε οἱ ἀναγνώσται νὰ φέρονται ταῦτα ζωντανὰ εἰς τὴν σκηνὴν τῶν καὶ νὰ τὰ ἀγαποῦν, καὶ νὰ φωτίζονται ἀπὸ τὴν ἀρετὴν των.

ΑΛΛΟΙ ΔΙΑΚΕΚΡΙΜΕΝΟΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ ΣΤ' ΑΙΩΝΟΣ

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΜΥΤΙΑΙΗΝΗΣ

Ὁ Ζαχαρίας, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται γενικώτερον λόγος εἰς τὸ περὶ τῶν Γαζαίων κεφάλαιον, ἦτο διαφορετικοῦ τύπου ἀπὸ τὸν τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου βιογράφος, διότι ἦτο διαφορετικῆς παιδείας. Συνέταξε κατ' ἀρχὰς *Βίον Σεβήρου*, ὅστις φθάνει μέχρι τοῦ ἔτους 512, ὅτε ὁ Σεβήρος κατέστη μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας, διατηρούμενον εἰς συριακὴν μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου, *Βίον τοῦ Ἡσαΐου*, αἰγυπτίου μοναχοῦ, ὁ ὁποῖος σώζεται ἐπίσης εἰς συριακὴν μετάφρασιν, *Βίον Πέτρου τοῦ Ἰβηρος* ἀπὸ τὸν ὁποῖον σώζεται συριακὸν ἀπόσπασμα, καὶ *Βίον Θεοδώρου Ἀντινόης*, περὶ τοῦ ὁποίου διατηρεῖται ἀπλῶς ἡ εἰδησις.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΙΕΡΑΠΟΛΕΩΣ

Ἐπίσκοπος τῆς συριακῆς Ἱεραπόλεως ὁ Στέφανος, συνέγραψε κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 5' αἰῶνος *Βίον Γολινδοῦλης*, τῆς Περσίδος μάρ-

τυρος, ἡ ὁποία ἤθλησε ἐπὶ βασιλείῳ τῶν Περσῶν Χοσρόη Β', τὸ 591, ἀμέσως μετὰ τὸ μαρτύριον αὐτῆς¹⁰. Κατὰ τὸν P. Peeters ὁ Στέφανος συνέταξε τὸν Βίον εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται μᾶλλον ἀπίθανον, δεδομένου ὅτι μετὰ τινα ἔτη ὁ Εὐστράτιος ἐστηρίχθη εἰς αὐτὸν διὰ τὴν συντάξιν τῶν ἰδικῶν του, εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ εἶχε μεταφρασθῆ τὸσον ἐνωρὶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν, καὶ ὅτι, ἂν ἦτο εἰς τὴν συριακὴν, δὲν θὰ παρέλειπε νὰ τὸ μνημονεύσῃ ὁ Εὐάγγελος. Εἰς τὸ θέμα τοῦτο θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω.

Ὁ Στέφανος ἔγραψεν ἐπίσης πραγματείαν *Περὶ οἰκονομικῆς ἀγνοίας τοῦ Χριστοῦ*, κατὰ τῶν Ἀγνοητῶν, τῆς ὁποίας σώζονται ἀποσπάσματα.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΗΣ

Ὁ Εὐστράτιος, μαθητὴς τοῦ Εὐτυχίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (+582), καὶ πρεσβύτερος ἠκολούθησε τὸν πατριάρχην κατὰ τὴν δωδεκαετη ἐξορίαν του ἀπὸ τοῦ 565. Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐτυχίου συνέταξε ἓνα ἐγκωμιαστικὸν Βίον αὐτοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀποκτῶμεν ἀκριβῆ γνῶσιν περὶ τῶν κατ' αὐτόν.

Ὁ ἴδιος συνέταξεν ἐπίσης Βίον τῆς Περσίδος μάρτυρος Γολινδούχης μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Ἱεραπόλεως συνταχθῆν κείμενον. Ὁ βίος οὗτος παραδίδεται συνήθως ὡς παράρτημα τοῦ Βίου Εὐτυχίου.

Ἄλλ' ὁ Εὐστράτιος ὑπῆρξε καὶ ἀξιόλογος δογματικὸς συγγραφεὺς, συντάξας πλὴν ἑνὸς δοκιμίου περὶ ψυχῆς καὶ ἀγγέλων ἀπολεσθέντος, μίαν πραγματείαν *Κατὰ ψυχοπαννυχιτῶν*, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζοντο ὅτι αἱ ψυχαὶ μετὰ θάνατον περιέρχονται εἰς διαρκῆ ὕπνον. Ὁ Εὐστράτιος βεβαιώνει ὅτι αἱ ψυχαὶ μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος εὐρίσκονται ἐν ἐνεργείᾳ, ἐμφανίζονται κατὰ καιροὺς εἰς ζῶντας καὶ αἱ προσφοραὶ δι' αὐτὰς προκαλοῦν ἄφεσιν¹¹. Εἰς τὸ ἔργον βεβαιώνεται ὅτι ὁ διδάσκαλος τοῦ Παιῖλου Γαμαλιήλ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ Νικόδημος ἐμαρτύρησεν. Τοῦτο ἐκδοθὲν κολοβὸν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου, δὲν συμπεριελήφθη εἰς τὴν PG.

ΚΥΠΡΙΟΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΝΕΑΠΟΛΙΤΩΣ

Ὁ Λεόντιος οὗτος εἶναι ὁ ἀξιολογώτερος ἀγιογράφος τοῦ ζ' αἰῶνος, παρουσιάσας τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τῶν ἱερῶν προσώπων τὰ ὁποῖα τὸν ἀπασχολοῦν μετὰ ἀπλότητα καὶ ζωντανεῖαν καὶ χωρὶς περιττὰ ρητορικὰ ἄνθη, ὥστε νὰ οἰκοδομῇ τοὺς ἀναγνώστας ἀποτελεσματικῶς.

Γεννηθεὶς κατὰ τὴν προτελευταίαν δεκαετίαν τοῦ ζ' αἰῶνος εἰς τὴν Κύπρον, διετέλεσε συνεργάτης τοῦ συμπατριώτου αὐτοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωάννου Ἐλεήμονος, τοῦ ὁποῖου τὸν βίον καὶ συνέταξεν ἀργό-

10. ΕΥΛΕΠΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 6,20.

11. ΦΩΠΟΥ, *Μητροβιβλίος* 171.

τερα. Περί τὸ 620 ἀνεδείχθη εἰς ἐπίσκοπον Νεαπόλεως τῆς Κύπρου, δηλαδή τῆς σημερινῆς Λεμεσοῦ, καὶ εἰργάσθη ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ θανάτου του, συμβάντος κατὰ τὰ μέσα τοῦ ζ' αἰῶνος, ἂν καὶ ἐκινεῖτο ἐνίοτε ἐκτὸς τῆς νήσου, ὡς συνέβη τὸ 629, ὅτε ἐπεσκέφθη ἐκ νέου τὴν Αἴγυπτον.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς δηλώνει περὶ αὐτοῦ ὅτι «τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις τῆν Κυπρίων κατεκόσμησε νήσον»¹². ἐκ τῶν λόγων δὲ τούτων, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐκφράσεων τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ὁ Κωνσταντῖνος ἐπίσκοπος Κωνσταντίας τῆς Κύπρου¹³, συνάγεται ὅτι κατὰ κοινὴν συνείδησιν ὁ Λεόντιος ἐθεωρεῖτο ἅγιος, ἂν καὶ δὲν εἶχεν ὁ ἴδιος τὴν τύχην νὰ βιογραφηθῆ παρ' ἄλλων καὶ δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς συναξαριστάς. Κατὰ τοὺς λόγους τοῦ ὡς ἄνω Κωνσταντίνου «πολλὰ ἐγκώμια καὶ πανηγυρικοὺς λόγους αὐτοῦ ἔχομεν, μεθ' ὧν καὶ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τὸ Σωτῆρος ἡμῶν. Συνεγράψατο δὲ καὶ τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας τοῦ Ἐλεήμονος, ἕτι μὴν καὶ τοῦ ὁσίου Συμεῶν τοῦ Σαλοῦ καὶ ἕτερα ἅπαντα. Καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ ὀρθόδοξος γνωρίζεται».

Ὁ Βίος Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, πατριαρχεύσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (610–620), διακρίνεται διὰ τὴν ἐνάργειάν του, παρ' ὅλην τὴν λιτότητα, μετὰ τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ διδασκάλου του, τοῦ τόσον θερμῶς ἀφωσιωμένου εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸ καθῆκον του. Βιογραφίαν τοῦ Ἰωάννου εἶχον γράψει πρωτίτερα δύο γνώριμοι αὐτοῦ, ὁ Ἰωάννης Μόσχος καὶ ὁ Σωφρόνιος, ταύτην δὲ ἔχων ὑπ' ὄψιν ὁ Λεόντιος καὶ ἀναγνωρίζων τὴν ἀξίαν της, ἀπεφάσισε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἴδιον ἐγχείρημα, διότι εἶχε διαπιστώσει ὅτι οἱ δύο ἐκεῖνοι διακεκριμένοι ἄνδρες εἶχον γράψει εἰς ὕψος ὑψηλὸν χάριν τῶν ὀλίγων, ἐνῶ αὐτὸς ἠθέλε ν' ἀπειθυνθῆ εἰς τὸ εὐρὺ κοινόν· διὸ καὶ χρησιμοποιοῖ γλῶσσαν λαϊκωτέραν. Αὐτὸς εἶναι προφανῶς ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Βίος αὐτοῦ ἐξετόπισε πολὺ ἐνωρὶς τὸν ἀντίστοιχον Βίον τῶν δύο ἀνδρῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο συνέταξεν ὁ Λεόντιος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου (641) ἀλλὰ πρὸ τοῦ 648, ἀφοῦ δὲν μνημονεύει τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἀράβων εἰς τὴν νήσον.

Ὁ Βίος οὗτος μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου, ὑπ' ἄλλων δὲ εἰς τὴν συριακὴν, τὴν γεωργιανὴν, τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν παλαιορωσικὴν. Ἑλληνιστὶ σώζεται εἰς τρεῖς παραλλαγάς, τῶν ὁποίων πιθανῶς ἡ βραχεῖα εἶναι ἡ ἀρχικὴ, μολονότι εἶναι δυνατόν καὶ αὐτὴ νὰ ἔχη ὑποστῆ ἑλαφρὰν διασκευὴν.

Σημειωτέον ὅτι ὁ οὕτως βιογραφηθεὶς Κύπριος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωάννης ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς ἀγιογράφος, συγγράψας Βίον ἁγίου Τίχωνος, ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος τῆς Κύπρου.

: PG

Ὁ Βίος Συμεῶν τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ εἶναι ἄλλης φύσεως, διότι περιγράφει τὰ ἔργα ἐνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεν ἐκκεντρικὰς καὶ παρα-

δόξους ἐνεργείας. Ἐν καὶ ὁ Συμεὼν οὗτος εἶχε ζήσει τὸν προηγούμενον αἰῶνα, ὁ Λεόντιος εἶχε πληροφορηθῆ τὰ κατ' αὐτὸν ἀπὸ ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι τὰ ἐγνώριζον καλῶς· οὕτω δὲ κατώρθωσε μὲ λιτὰ πάλιν μέσα νὰ παρουσιάσῃ τὸ μεγαλεῖον ἐνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἤθελε μὲ εὐτελεῖς καὶ παραδόξους κινήσεις νὰ διδάξῃ τὴν ἀναξιότητα τῶν ἀνθρωπίνων ἐπαίνων. Καὶ αὐτὸς ὁ βίος εἶχε μεταφρασθῆ εἰς ἀρχαίας γλώσσας, τὴν συριακὴν, τὴν γεωργιανὴν καὶ τὴν ἀραβικὴν.

Ὁ Βίος τοῦ ἀγίου Σπυρίδωνος, ἐπισκόπου Τριφυθοῦντος τῆς Κύπρου, μετασχόντος καὶ εἰς τὴν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, μνημονεύεται εἰς τὸ προοίμιον τοῦ Βίου τοῦ Ἰωάννου Ἐλεήμονος ὡς συνταχθεὶς κατὰ προτροπὴν τοῦ ἀλεξανδρινοῦ πατριάρχου. Σώζεται εἰς τὴν ἀρχικὴν τοῦ μορφῆν καὶ εἰς δύο μεταγενεστέρας παραλλαγὰς καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ Μεταφραστοῦ¹⁴.

Ἀπὸ τοὺς πολυαριθμοὺς πανηγυρικοὺς, τοὺς ὁποίους ἀορίστως ἀνέφερον εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (787) ὁ Κωνσταντῖνος, δὲν σώζονται εἰμὴ δύο τεμάχια, ὁ Λόγος εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν καὶ εἰς τὸν Συμεὼν δεχθέντα εἰς τὰς ἀγκάλιας τὸν Κύριον, καὶ ὁ λόγος *Εἰς τὴν Μεσοπεντηκοστήν* καὶ εἰς τὸν ἐκ γενετῆς τυφλόν. Ἀντιθέτως ὁ ὄνομαστί ἀναφερόμενος λόγος *Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν* δὲν σώζεται. Δὲν φαίνεται δὲ νὰ εἶναι ἰδικοὶ τοῦ δύο ἄλλοι λόγοι, ὁ *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* καὶ ὁ *Εἰς τὰ Βαῖα*.

Ἀπὸ τὰ «ἑτέρα τινὰ» τῆς μνείας τοῦ Κωνσταντίνου Κύπρου σώζεται ἐν ἀπόσπασμα ἐκτενὲς τοῦ πέμπτου λόγου *Κατὰ Ἰουδαίων*, τὸ ὁποῖον, λόγω τῆς ἀναφορᾶς του εἰς τὰς εἰκόνας ἐχρησιμοποιήθη πολυτρόπως, ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὑπὸ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου Ζυγαβηνοῦ.

ΑΡΚΑΔΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ

Ὁ Ἀρκάδιος ἐπίσκοπος Κωνσταντίας τῆς Κύπρου κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ ζ' αἰῶνος (600–638), ὑπῆρξεν ἀγωνιστὴς κατὰ τοῦ Μονοθελητισμοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ὅστις τοῦ ἀπηγόρευσε νὰ ὁμιλῇ περὶ δύο ἐνεργειῶν καὶ θελήσεων.

Συνέταξε *Βίον Συμεὼν τοῦ Θαυμαστορείτου*, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ¹⁵ καὶ εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου¹⁶. Παρὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δαμασκηνοῦ ὁ Delehaye ἠμφεσβήτησι τὴν γνησιότητα τοῦ κειμένου, προφανῶς ὁμῶς ἀβασίμως. Οὗτος εἶναι ἐπίσης συντάκτης ἐνὸς ἐγκωμίου εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΧΩΖΙΒΙΤΗΣ

Ὁ Ἀντώνιος οὗτος, ἔχων γεννηθῆ κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ζ' αἰῶνος, εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν Χωζιβᾶ, εὕρισκομένην παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Ἱεροσολίμων εἰς Ἱεριχώ, ὅπου ὑπηρέτησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ πρὸ

14. Βίον Σπυρίδωνος συνέγραψε πρῶτος ὁ μαθητὴς του ἐπίσκοπος Τριφυλίας, ἀλλ' αὐτὸς ἐχάθη, ἀφοῦ ἠντήσαν ἐξ αὐτοῦ μεταγενέστεροι βίοι.

15. PG 94, 1393–1396.

16. MANSI 1, 73–80.

τῆς περσικῆς εἰσβολῆς (614) καὶ κατὰ τὴν κατοχὴν. ὅτε οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ ὑφίσταντο τὰ πάνδεινα.

Συνέγραψε δύο ἀξιόλογα ἀγιογραφικὰ κείμενα. Πρῶτον *Βίον Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Κυπρίου*, μεγάλου γέροντος τοῦ Χωζιβᾶ καὶ διδασκαλοῦ τοῦ ἰδίου, ἀποθανόντος τὸ 625, ὅπου πλὴν τῶν περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ βιογραφουμένου ἀγίου στοιχείων παρέχονται καὶ ἐνδιαφέρουσαι εἰδήσεις περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου εἰς τὴν Γαλαιστίνην κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν. Τὸ δεύτερον ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ *Λήγησις περὶ τῶν Θαυμάτων τῆς Θεοτόκου*, τιμωμένης μὲ ἰδιαίτερον ζῆλον εἰς τὴν μονὴν ταύτην.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΦΟΥ

Ὁ Θεόδωρος συνέταξε βιογραφικὸν ἐγκώμιον *Εἰς τὸν ἅγιον Σπυρίδωνα Τριμιθοῦντος*, ζήσαντα κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δ' αἰῶνος καὶ μετασχόντος εἰς τὴν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐν Νικαίᾳ. Ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης τοῦ Σπυρίδωνος, τὴν 12 Δεκεμβρίου τοῦ 655, σώζεται δὲ εἰς τὸ πρωτότυπον καὶ εἰς παλαιορωσικὴν μετάφρασιν.

ΘΕΩΔΩΡΟΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ

Ὁ ἐπίσκοπος οὗτος συνέγραψε *Βίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* περὶ τὸ 680, εἰς μίαν περίοδον μεγάλων δυσχερειῶν τῆς νήσου. Ἀμφιβάλλεται ἂν ὁ Βίος τοῦ Ἰωάννου ὁ φερόμενος ὡς συνταχθεὶς παρὰ τοῦ Γεωργίου Ἀλεξανδρείας πρὸ μιᾶς πεντηκονταετίας ἀπετέλεσε πηγὴν τούτου ἢ ἀντιστρόφως ὁ παρὼν εἶναι πηγὴ ἐκείνου, ὅποτε ἐκεῖνος ἢ βίος δὲν πρέπει νὰ συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Γεωργίου¹⁷.

ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ Θ' ΑΙΩΝΟΣ

ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

Ὁ Ἐπιφάνιος, μοναχὸς τῆς μονῆς Καλλιστράτων ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνέγραψε τὸν ἀρχαιότερον γνωστὸν *Βίον τῆς Θεοτόκου*, ἀντλῶν ἀπὸ παλαιὰ καὶ νεώτερα κείμενα, ἥτοι ἀπὸ τὰ ἀπόκριφα καὶ ἀπὸ τὰς ὁμιλίας τοῦ Ἰωάννου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης. Συνέγραψεν ἐπίσης *Βίον τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου*, εἰς τὸν ὁποῖον διὰ πρώτην φοράν ἀπαντᾶται ἡ παράδοσις περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀνδρέου ἐν Βυζαντίῳ, οὕτω δὲ ὁ ἰσχυρισμὸς πολλῶν δυτικῶν ἐρευνητῶν, ὅτι πρῶτος ὁ Φώτιος προέβαλεν αὐτὴν τὴν παράδοσιν, καταρρίπτεται, ἐφ' ὅσον ὁ Ἐπιφάνιος ἔγραψε κατὰ τὴν πρώτην δεκαπενταετίαν τοῦ θ' αἰῶνος, ἥτοι πενήκοντα περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Φωτίου.

17. Περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

Εἰς τὴν παράδοσιν παρατηρεῖται κάποια σύγχυσις περὶ τῶν Ἰγνατίων,

λόγω τῆς παρουσίας περισσότερων τοῦ ἐνὸς διαπρεπῶν ἀνδρῶν μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο¹⁸. Ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν ἐδῶ Ἰγνάτιος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 780, διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Ταρασίου καὶ ἀργότερα ὑπηρέτησε τὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ μακρὰν σειρὰν πατριαρχῶν ἀπὸ τοῦ Ταρασίου τούτου μέχρι τοῦ Ἰγνατίου. Διετέλεσε σκευοφύλαξ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ καθηγητὴς τῆς ρητορικῆς εἰς τὴν πατριαρχικὴν σχολήν. Τῇ ὑποστηρίζει τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου ἀνυψώθη εἰς τὴν ἔδραν τῆς Νικαίας τὸ 845, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κατόχου αὐτῆς Θεοφάνους τοῦ Γραπτοῦ.

Ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ τοῦ ἐνδιωπέροντα, τὰ σχετιζόμενα μὲ τὸ καθηγητικόν του ἔργον, ἀπέρρευσαν ὠρισμένα κείμενα ποιητικῆς μορφῆς. Πρόκειται α) περὶ τῆς παραφράσεως τῶν Αἰσωπειῶν μύθων εἰς ἰαμβικὰ τετράστιχα, β) περὶ ἐλεγείων καὶ ἄλλων ποιητικῶν συνθέσεων, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται ἡ ἀλφαβητικὴ παραίνεσις πρὸς τοὺς σπουδαστὰς περὶ ἀρετῆς εἰς ἰαμβικοὺς στίχους καὶ εἰς ὕμνος *Εἰς τὸν Ἄδᾶμ* ἐξ 143 στίχων, γ) περὶ ἐνὸς ποιήματος ἀναφερομένου εἰς τὸν εἰκονόφιλον στασιαστὴν Θωμᾶν, τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἦτο τόσο εὐσταθῆς εἰς τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα.

Τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὸν ἐπιγράμματα πιθανῶς δὲν εἶναι ἰδικά του, ἐνῶ αἱ 64 δημοσιευθεῖσαι ἐπιστολαὶ του, προερχόμεναι ἀπὸ τὴν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν εἰκόνων περίοδον, προσφέρουν ἀξιολόγους εἰδήσεις διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς.

Τὰ κυριώτερα ὁμῶς κείμενα τοῦ Ἰγνατίου εἶναι ἀγιογραφικά, κατὰ σειρὰν τὰ ἐξῆς: α) ὁ *Βίος τοῦ πατριάρχου Ταρασίου*, τοῦ διδασκάλου του (784–806), ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς εἰκονομαχίας ἀποκατέστησε τὰς εἰκόνας. β) ὁ *Βίος τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου* (806–815), διαδόχου τοῦ προηγουμένου, ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται ἐσφαλμένως εἰς τὸν Θεόδωρον Γραπτὸν. γ) ὁ *Βίος Γρηγορίου Δεκαπολίτου*, τοῦ περιάκτου μοναχοῦ ἀπὸ τὴν Ἰσαυρίαν, ὅστις ἀπὸ νεαρῆς ἡλικίας ἐπεδόθη εἰς τὴν περιοδευτικὴν ἀσκησιν, ἀπέθανε δὲ τὸ 842. Ἐν τέταρτον κείμενον αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ὁ *Βίος Γεωργίου Ἀμιάστριος*, ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ V. Vasilienskij, ἀλλ' ἡ χειρόγραφον παράδοσις δὲν στηρίζει αὐτὴν τὴν ὑπόψιν.

ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ

Μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τοῦ θ' αἰῶνος οἱ ὁποῖοι ἔφεραν τὸ ὄνομα Μιχαὴλ περιλαμβάνεται καὶ εἰς Στουδίτης, ὁ ὁποῖος ἐζησεν ἀμέσως μετὰ τὸν Θεόδωρον, τοῦ ὁποῖου τὸν *Βίον* συνέταξε καθὼς καὶ ἄλλα κείμενα κυμαινόμενα κατὰ τὸ εἶδος μεταξὺ ἀγιογραφίας καὶ ὁμητικῆς παραμένοντα δὲ ἀνέκδοτα, τὰ ἐξῆς.

Λόγος εἰς τὸν προφήτην Δαυιδ.

Ἐγκώμιον εἰς ἄγιον Εὐστράτιον καὶ τοὺς συνοδοὺς αὐτοῦ.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀπόστολον Φίλιππον.

Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Ἰσαάκιον καὶ Αἰλιμάτιον.

18. π.χ. Ἰγνάτιος ὁ Γραμματικός, Ἰγνάτιος Πατριάρχης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΥΡΙΑΔΟΣ ΣΚΥΘΟΠΟΛΙΤΗΣ

Ἐκδόσεις

- E. SCHWARTZ, *Kyrillos von Skythopolis. Texte und Unters* 49,2. Leipzig, 1939, οἱ ἑπτὰ βιοί.
 Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΙΡΑΜΕΥΣ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολιμητικῆς σταχυολογίας, 4, Πετρούπολις 1897, 175-186, βίος Γερασίμου.
 ΑΙΚ. ΓΚΟΛΤΣΟΥ, *Κίριλλος Σκυθοπολίτης*. Φιλοκαλία 5, Θεσσαλονίκη 1987, οἱ ἑπτὰ βιοί.
 ΚΑ. ΚΟΙΚΙΛΙΔΗΣ, *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάβα*, Ἱεροσόλυμα 1905.
 G. GARITTE, «La version géorgienne de la vie de S. Cyrille par Cyrille de Scythopolis», *Muséon* 75(1962), 399-440, βίος Κυριακοῦ γεωργιανιστί.
 Κ. ΚΕΚΕΛΙΔΖΕ, *Monumenta hagiographica georgica, I*, Tiflis, 1918, 15-27, βίος Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ γεωργιανιστί, II, Tiflis, 1946, 139-219, βίος Σάβα.
 G. ΓΙΡΑΦ, «Monumentum Christianum Velus», *Al Masriq* 8(1903), 258-265, βίος Ἀβραμίου Ὑπό τοῦ αὐτοῦ γεωργιανιστί *Byz. Zeit.* 14(1905), 509-518.
 P. ΠΙΕΤΕΡΣ, «Versio antiqua vitae sancti Euthymii», *Al Masriq* 12(1909), 344-353, βίος Σάβα μερικῶς ἀραβιστί.
 I. ΡΟΜΒΑΛΩΣΚΙ, *Zitie svjalago Savy osvjasčennogo sostavlennoe Sv. Kirillom Skithopoliskim*, Petrograd 1890, βίος Σάβα παλαιοσλαβιστί. Καὶ Makarij, Dec. 444-451.
 S. ΣΕΒΕΡΙΑΝΟΒ, *Codex Suprashiensis*. Petropoli 1904. Graz 1952². 278-302, βίος Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ.

Μελέται

- F. ΣΠΕΣΙΑΤΕ, *Confronto tra le due biografie di Teodoro scritte da Teodoro e da Cirillo*. Palermo 1904.
 H. ΓΡΕΓΟΙΡΕ, «La vie anonyme de S. Cérasime», *Byz. Zeit.* 13(1964), 114-135.
 R. F. ΓΕΝΙΕΡ, *Vie de saint Euthyme le Grand*, Paris 1909.
 ΧΡΥΣΟΣΤ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, Ἱεροσόλυμα 1910, 224-234.
 TH. ΗΕΡΜΑΝΝ, «Zur Chronologie des Kyrill von Skythopolis», *Zeit. f. Kircheng.* 45(1926), 318-339.
 ΙΩ. ΦΙΛΚΥΔΙΑΔΗΣ, *Ἡ ἱερὰ Λαύρα Σάβα τοῦ Ἠγιασμένου*, Ἀλεξάνδρεια 1927, 203-223. Καὶ σημειώματα ἐν *Νέα Σιών* 10(1910), 189-204, 13(1913), 605-611.
 E. ΣΤΕΙΝ, «Cyrille de Scythopolis à propos de la nouvelle édition des ses oeuvres», *An. Boll.* 62(1944), 169-186.
 R. ΔΡΑΓΙΝΓΙ, «Réminiscences de Pallade chez Cyrille de Scythopolis», *Rev. d'Asc. et de Myst.*, 98-100 (1948), 213-218.
 I. ΗΑΥΣΙΕΡΡ, «Cyrille de Scythopolis», *Dict. Spir.* 2,2(1949), 2687-2690.
 G. ΓΑΡΙΤΤΕ, «Réminiscences de la vie d' Antoine dans Cyrille de Scythopolis», *Silloge Bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati*, Roma 1957, 117-122.
 P. ΔΕΒΟΣ, «Cyrille de Scythopolis, influences littéraires», *An. Boll.* 98(1980), 25-38.

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΜΥΤΙΑΙΝΗΣ

βλ. Βιβλιογραφίαν ἀνωτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν Γαζιῶν.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ἸΒΡΑΗΜΙΔΗΣ

- Φ. ΔΙΕΚΑΜΠ, *Anafectia Patristica, Orient. Christ. Anafecta* 117, Roma 1938, 154-160.
 Κ. ΚΕΚΕΛΙΔΖΕ, *Etydebi iveli K'art' uli literaturis istoridan III*, Tiflis 1955, 210-227.- G. ΓΑΡΙΤΤΕ, *An. Boll.* 74(1956), 406-440, λπτ. μετάφρυσις.
 P. ΠΙΕΤΕΡΣ, «Sainte Colindouch, Martyre perse», *An. Boll.* 62(1944), 74-125

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

- Acta Sanctorum*, Ἀπρίλιος I (1965). ■ PG 86/2, 2273–2390, Βίος Εὐτυχίου.
 Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Βίος Γολινδούχης», *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολύμ. Σταχυολογίας* 4, 145–174, Ἐπιτομή αὐτόθι 4,351–356 καὶ 5,408.
 Ρ. ΡΕΕΤΕΡΣ, «Sainte Golindouch, martyre perse», *Anal. Boll.* 62(1944), 74–125.
 Γ. ΑΝΡΕΙΣΙ, *Hagios Nikolaos I*, Leipzig, Berlin 1913, 91–92, ἀποσπ.
 Λ. ΑΛΛΑΤΡ Σ. *De perpetua consensione ... de Purgatorio*, Roma 1655, 315–580.
 ΑΝΝΑ Μ. WILSON, «Biblical imagery in the preface to Eustratios' Life of Eutychios», *Studia Patrist.* 18.

ΛΕΩΝΤΙΟΣ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ

- Βίος Ἰωάννου Ἐλεήμονος. Η. GELZER, *Leontios von Neapolis, Leben des heiligen Joannes des Armherzigen*, Freiburg i. Br., Leipzig 1893, 1–103, Βίος Ἰωάννου Ἐλεήμονος, βραχεία μορφή. Αὐτόθι ἐν τῷ ὑπομνήματι ἡ μέση μορφή. Α. J. FESTUGIÈRE, *Leontius de Néapolis. Vie de Syméon le Fou et vie de Jean de Chypre*, Paris 1974, 343–437, ἔκτενης μορφή. ΜΑΚΑΡΙΟ, *Νοέμβριος*, 812–880, παλαιόρωσικὴ μετάφρασις. PG 93,1617–1660 καὶ PL 73,337–392, λατινικὴ μετάφρασις ὑπ' Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου.
 Βίος Συμεῶν Σαλοῦ. *Acta Sanctorum*, Ἰούλιος I, 136–169. (γ' ἐκδ. 120–151), PG 93, 1669–1748. L. RYDÉN, *Leben des hl. Narren Symeon von Leontios von Neapolis*, Uppsala 1963. Α. J. FESTUGIÈRE, ὡς ἄνω 55–104, ἡ τοῦ Rydén εἰς β' ἐκδοσιν.
 Βίος Σπυρίδωνος. Ρ. VAN DEN VEN, *La légende de S. Spyridon, évêque de Trimithounte*, Louvain 1953, 104–128. G. GARITTE, «L' édition des vies de saint Spyridon par M. van den Ven», *Rev. Hist. Ecclés.* 50 (1955), 125–140. Ὁμοίως, 149–172, 173–179, δύο μεταγενέστεραι παραλλαγῆ.
 Κατὰ Ἰουδαίων Λόγοι, ἀποσπλάσματα. PG 93, 1597–1609, λατινιστῆ. MANSI, 13,143έε. . KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos III*, Berlin 1975, 156–159, 178–181. PG 130,292–296. Παρά Ζυγαβηνῶ ἀποσπλάσματα.
 Λόγος εἰς Συμεῶν. PG 93,1565–1581.
 Λόγος εἰς Μεσοπεντηκοστήν, PG 86/2, 1976–1993. PG 93,1581–1597.
 Η. ΔΕΛΗΓΙΑΥΕ, «Saints de Chypre», *Anal. Boll.* 26(1907), 246–262.
 Κ. ΚΑΙΡΙΑΔΗΣ, «Προλεγόμενα καὶ κείμενον τῆς Ἀκολουθίας τοῦ μεγαλομάρτυρος Λεοντίου τοῦ Θαυματουργοῦ», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 20(1950), 77.
 Θ. ΜΗΤΣΙΔΗΣ, Ἑρσηκ. ἸΙΟ. Ἐγκ. 8(1966), 233–234.
 Ο. ΚΡΕΣΤΕΝ, «Leontios von Neapolis a Tachygraph. Hagiographische Texte als Quellen zu Schriftlichkeit und Buchkultur im 6. und 7. Jahrhundert», *Scrittura e civiltà* 1(1971), 135–175.
 V. DÉROCHE, «L' authenticité de l' Apologie contre les Juifs de Léontios de Néapolis», *Bull. Corresp. Hellen.* 110(1986), 655–669.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΕΛΕΗΜΟΝ

- Η. USENER, *Sonderbare Heilige I. der hl. Tychon*, Leipzig 1907. Η. ΔΕΛΗΓΙΑΥΕ, *Anal. Boll.* 26(1907), 229–232, ἐπιτομή. Χ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου* 2, Πειραιεὺς 1927, 212–215.
 Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἀκολουθία Ἁγίου Τύχωνος», *Ἀπόστολὴ Βαρνάβας*, 6(1934), 148–152, 164–173.

ΑΡΚΑΔΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ

- MANSI, 13,73–80. PG 94,1393–1396. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Viz. Vremeni* 1(1894), 145–148, 601–612. Η. ΔΕΛΗΓΙΑΥΕ, *Les Saints Stylites*, Bruxelles, Paris, 1923, σποράδιην.

- P. VAN DEN VEN, *La vie ancienne de S. Syméon Stylite le Jeune*, 1-2, Bruxelles 1962, 1970.
Περὶ ἀραβικῆς μεταφράσεώς του βλ. J. Nasrallah, *An. Boll* 90(1972), 387-389.
- K. KRUMBACHER, *Der hl Georg*. Abh. Bayer. Ak. Wiss., Phil. hist. Kl. 25,3, München 1911, 78-81. Τό εγκώμιον.
- Κ ΔΟΥΚΑΚΗΣ, Ἀπρίλιος 375-378.
- ΧΡΥΣ ΘΕΜΕΛΗΣ, *Ἡ ἐν Βορείῳ Εὐβοίᾳ Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου*, Ἀθήναι 1953, 54-56.
- E. MÜLLER, *Studien zu den Biographien des Styliten Symeon des Jüngerer*, Aschaffenburg 1914.
- S. SESTAKOV, «Ὁ Βίος Συμεῶν Θαυμαστορείτου εἰς ἀρχικὴν του μορφὴν» (ρωσ.), *Viz. Vremenk* 15(1908), 332-356.
- J. HUBY, *Recherches de Sc. Relig.* 14(1923), 554-556.
- P. VAN DEN VEN, *An. Boll.* 67(1949), 425-443.
- J. NORET, «Deux avatars du Panégyrique de S. George par Arcadius de Chypre», *An. Boll.* 92(1974), 165-170.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΧΙΣΙΒΙΤΗΣ

- C. HOUCF, *An. Boll.* 7(1888), 97-144, 336-359. 8(1889), 209-210. Βίος Ἁγίου Γεωργίου. 7(1888), 360-372. Θαύματα Θεοτόκου.
- K. M. ΚΟΙΚΥΛΙΑΝΙΣ, *Τὰ κατὰ τὴν Λαύραν καὶ τὸν χειμαρρὸν τοῦ Χουζίβα*, Ἱερουσαλήμ 1901, 1-46. Βίος Ἁγίου Γεωργίου, 46-53, Θαύματα Θεοτόκου.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΦΟΥ

- P. VAN DEN VEN, *La légende de S. Spyridon*, Louvain 1953, 1-103.
- Σ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ἀσματικὴ ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Σκυρίδωνος, Ἀθήναι 1901, 46-109.
- F. HESELER, «Hagiographica I», *Byz. Neugr. Jahrb.* 9(1930), 113-128, 320-337.
- Γ. ΜΕΓΑΛΛΙΝΟΣ, «Σκυρίδων ἄγιος», *Θρ. Ἡθ Ἐγκ.* 11(1967), 390-397.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ

- PG 47, LI-LXXXVIII.
- F. HALKIN, *Douze récits byzantins sur Saint Jean Chrysostome*, Bruxelles 1977, 7-68.
- K. ΔΥΟΒΟΥΝΩΤΗΣ, Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολογ. Σχολῆς Ἀθηνῶν 1(1926), 345-347.

ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

- PG 120, 186-216, α' παραλλαγή βίου Θεοτόκου. PG 120, 216-260, βίος Ἀνδρέου.
- A. DRÄSKEI, *Epiphani Monachi edita et inedita*, Paris, Leipzig 1843, 18-44, β' παραλλαγή βίου Θεοτόκου. 45-82, βίος Ἀνδρέου.
- P. DVORNIK, *The idea of Apostolicity in Byzantium and the legend of Apostle Andrew*, Cambridge Mass. 1958, 225-227.
- BHG 102. 1049.
- F. DIEKAMP, *Hippolytos von Thebes*, Münster 1898, 134-145.
- J. DRÄSEKE, «Der Mönch und Presbyter Epiphanius», *Byz. Zeit.* 4(1895), 346-362.
- E. KUNIZ, *Byz. Zeit.* 6(1897), 214-217.

ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

- Σοῦδα λεξικόν, A. Adler 3, Teubner 1931, 607-608.
- BHG 668.
- V. VASILIEVSKIJ, *Zurnal* 195 (1878-1879), 277-306. 196(1878-1879), 128-181.
- P. ΝΙΚΙΤΙΝ, *Zapiski* Αὐτοκρ. Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, Petersburg 8, 1, 1, 1895.
- J. PARGOIRE, «Lettres inédites d' Ignace de Nicée», *Échos d' Or.* 6(1903), 319. 375-378.

E. V. DOBSCHÜTZ, «Methodios und die Studiten», *Byz. Zeit.* 18(1909), 41–105.

С. Н. ЛОПАРЕВ, *Виз. Врем.* 17(1910), 99.

G. DA COSTA-LOUILLET, *Byzantion* 24(1954), 217–229.

Ύμνηματα

PG 117, 1164–1174.

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἐκκλ. Ἀλήθεια* 26(1902), 37–39, 68–70, 88–91.

C. FR. MÜLLER, *Ignatii diaconi tetrasticha iambica 53, versus Adamum* 143, Kiel 1883. Τοῦ αὐτοῦ *Byz. Zeit.* 1(1892), 415–437, 3(1894), 516–527, 5(1896), 311–338.

G. MARENGI, «Ignazio diacono e i tetrastichi giambici», *Emerita Madritus* 25(1937), 487–498.

M. GIGANTE, Un codice inesplorato dei tetrastici di Ignazio e dei suoi imitatori, *Actes de Congrès byzantin de Thessal.* (1953), τ. 3, 114–121.

R. CANTARELLA, *Poeti Byzantini I*, Milano 1948, 126–128.

N. ANASTASJEVIĆ, *Die paränetischen Alphabete in der griechischen Literatur*, München 1905, 32–34.

Ἐπιστολαί

M. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Νέα Βιβλιοθήκη Ἐκκλ. Συγγραφέων*, Κωνσταντινούπολις 1903.

J. PARGOIRE, Lettres inédites d' Ignace de Nicée, *Échos d' Or.* 6(1963), 319, 375–378.

C. MANGO, «Observations on the correspondence of Ignatius, metropolitan of Nicaea», *Überlieferungsgeschicht. Untersuchungen*, 403–410.

Βίος Ταρρασίου

I. A. ΗΓΙΚΚΙ, *Acta societatis scient. Fennicae* 17, Helsinki 1889, 395–437.

Βίος Νικηφόρου

Acta Sanctorum, Μάρτιος II, 704–726 (γ' έκδ. 901–909), PG 100, 41–160.

C. de BOOR, *Nicephori archiep. Constantinopolitani opuscula historica*, Leipzig 1880, 132–217.

Βίος Γρηγορίου Δεκαπολίτου

Θ. ΙΩΑΝΝΟΥ, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, Βενετία 1884, 129–164.

D. J. SAHAS, «What an infidel saw that a faithful did not: Gregory Dekapolites und Islam», *Gr. Orth. Theol. Rev.* 31(1986), 47–67.

F. DVORNIK, *La vie de S. Grégoire le Décapolite et les Slaves Macédoniens au IXe s.*, Paris 1926, 45–75.

G. MERCATI, «Per il testo della vita di San Gregorio Decapolita», *Studi bizantini* 3(1931), 295–297.

Βίος Γεωργίου Ἀμάστρεως

V. VASILEVSKY, *Ρωσοβυζαντινὰ ἔρευνα* (ρωσ.) II, Petersburg 1893, 1–73.

A. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «La vie de S. George d' Amastris et Photios», *Jahrb. Österr. Byz.* 28(1979), 75–82.

ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ

PG 99, 233–328, Βίος Θεοδώρου Στουδίτου.

Bibl. Hag. Gr., γ' έκδ. 488α (Δανιήλ), Εὐστρατίου (646β), 1539 β (Φιλίππου), 1147 (Ίσακίου καὶ Δαλμάτου).

H. G. BECK, *Kirche und Theol. Liter.*, München 1959, 503–505.

J. RATINOV, *Θρ. Ἡθ. Ἐγκ.* 8(1966), 1190–1191.

Β' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Ὡς εἶναι φυσικόν, τὰ κείμενα τοῦ εἴδους τούτου κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἶναι πολὺ ὀλίγα. Ὑπάρχει μία *Διήγησις περὶ θαύματος τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐν Χώναις*, φερομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχίππου, προσμοναρίου εἰς τὸν φερώνυμον ναὸν τοῦ Μιχαὴλ ἐν Χώναις, ἴσως τοῦ 7^{οῦ} αἰῶνος. Σημειωτέον ὅτι μία ἀνέκδοτος ὁμιλία εἰς τὸ ἐν λόγῳ θαῦμα τοῦ Μιχαὴλ ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

Μία *Σύλλογὴ θαυμάτων τοῦ προφήτου Ἠσαΐου*, 10 τὸν ἀριθμὸν, γενομένων εἰς τὸ παρεκκλήσιον παρὰ τὸν ναὸν τῶν Βλαχερνῶν ὅπου εἶχον μετακομισθῆ λείψανά του¹, κατεγράφησαν ἀπὸ πρόσωπον σύγχρονον τότε, προφανῶς τῆς ἐποχῆς τῆς εἰκονομαχίας.

Ἡ *Ἐκθεσις περὶ τῆς ἀναλήψεως τῆς Θεοτόκου*, τὴν ὁποίαν μέρος τῆς παραδόσεως ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Θεολόγον, ἐγράφη πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἤτοι πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 5^{οῦ} αἰῶνος.

Μαρτύριον τοῦ ἑκατοντάρχου Λογγίνου, ἀρχηγοῦ τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος τὸ ὁποῖον ὠδήγησε τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰς τὸν Σταυρόν, προέρχεται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{οῦ} αἰῶνος, ἀποδιδόμενον ὑπὸ μέρους τῆς παραδόσεως εἰς κάποιον Ἠσύχιον.

ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ

Τοιαῦται διηγήσεις ἀφθονοῦν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τριῶν αἰῶνων τοὺς ὁποίους καλύπτει ἡ παροῦσα περίοδος.

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Ὁ ἅγιος Μηνᾶς, τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη ἐορτάζεται τὴν 11 Νοεμβρίου, ἠθλησεν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἀποκεφαλίσθεις κατὰ τὸ ἔτος 296. *Ἐγκώμιον* αὐτοῦ, γραφὲν ἐλληνιστί, ἀλλὰ σωζόμενον εἰς κοπτικὴν μετάφρασιν, φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωάννου, ὅστις συνήθως ταυτίζεται μὲ τὸν Ἰωάννην Ε' τὸν Ἐλεήμονα, ἀλλ' ἴσως πρόκειται

Ταῦτα φέρονται νὰ ἐτάφησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου παρὰ τὸν ναὸν τῶν Βλαχερνῶν.

περὶ τοῦ Ἰωάννου Στ', περὶ τὸ 685. Συλλογὴ θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον ἀνάγνωσμα διὰ τοὺς προσκυνητάς, ἔχον εὐρυτάτην διάδοσιν εἰς διαφόρους γλώσσας, ἀποδίδεται ἀβασίμως εἰς Τιμόθεον Ἀλεξανδρείας. Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ἰδρυθεὶς ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου, εἶναι εἰς τὸν τόπον, ὁ ὁποῖος σήμερον εἶναι γνωστὸς ὡς Ἐλ Ἀλαμείν.

Εἷς ἐκ τῶν δημοφιλεστέρων ἁγίων τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας, ὁ μεγαλομάρτυς Δημήτριος, τιμηθεὶς ἀπὸ νεαρῆς ἡλικίας μὲ ὑψηλὸν πολιτικοστρατιωτικὸν ἀξίωμα. ἤθλησεν ἐπὶ Γαλερίου Μαξιμιανοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δ' αἰῶνος², ἡ δὲ λατρεία αὐτοῦ, ἐν ἀρχῇ πολὺ περιορισμένη τοπικῶς, ἀνεπτύχθη ἰδίως ἀπὸ τοῦ ε' αἰῶνος, ὅτε ἀνηγέρθη καὶ ὁ πρὸς τιμὴν του περικαλλῆς ναοῦ ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ μαρτυρίου του ἐν Θεσσαλονίκῃ. Δύο μαρτύρια τοῦ Ἁγίου Δημητρίου προέρχονται ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς περιόδου ταύτης, ἀλλ' ὅπωςδήποτε διασώζουσαν παλαιότερον ὑλικόν. Τὸ πρῶτον ἐκ τούτων, φερόμενον ὡς *Ἀφήγησις Ἀνωνύμου* καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου τὸ 876³, βραχύτατον δέ, συνετάχθη πιθανῶς κατὰ τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος. Τὸ δεύτερον εἶναι πάλιν *Ἀφήγησις Ἀνωνύμου* μὲ περισσοτέρας λεπτομερείας, γραφὴν ἴσως τὸν ζ' αἰῶνα. Τὰ σπουδαιότερα ὅμως ἐν προκειμένῳ κείμενα εἶναι τὰ λεγόμενα *Βιβλία Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου*, τὰ ὁποῖα κατηρτίσθησαν εἰς περιόδους ἐντόνου ταλαιπωρίας τῆς πόλεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ βαρβαρικῆς ἐπιδρομᾶς, διὸ καὶ ταῦτα εἶναι κατὰσπαρτα ἀπὸ ἱστορικῆς εἰδήσεως περὶ τῆς ἐποχῆς, τῶν ὁποίων χρῆσις πρέπει νὰ γίνεταί κατόπιν ἐπιμελοῦς ἐλέγχου. Τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν θαυμάτων ἐγράφη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰωάννου. Τὸ δεύτερον πιθανῶς ἐγράφη μετὰ πεντηκονταετίαν περίπου κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα, τὸ δὲ τρίτον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ι' αἰῶνος, μετὰ τὴν κατὰ τὸ 904 ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

Ὁ ἄλλος ἐκ τῶν ἰδιαζόντως δημοφιλῶν ἁγίων, ὁ μεγαλομάρτυς Γεώργιος ἐκ τῆς Καππαδοκίας, ὑπηρετῶν εἰς τὸν ρωμαϊκὸν στρατὸν ὡς ἀξιωματικός, προσεχώρησεν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἐμαρτύρησεν εἰς τὴν Διόσπολιν τῆς Παλαιστίνης, τὴν Λύδδαν. Τοῦ Γεωργίου ἡ λατρεία ἐπεξετάθη βραδέως μὲν ἀλλὰ σταθερῶς, τὰ δὲ στοιχεῖα περὶ τοῦ μαρτυρίου του εἶχον ἤδη καταγραφῇ εἰς μίαν ἀρχικὴν μορφήν κατὰ τὸν ε' αἰῶνα, ἐφ' ὅσον ἀποσπάσματα ἐνὸς μαρτυρίου σώζονται ἤδη εἰς πᾶνρον τοῦ ζ' αἰῶνος. Ἡ ἐπικρατήσασα ὅμως μορφή τοῦ μαρτυρίου του συνετάχθη τὸν η' αἰῶνα ἀπὸ πρόσωπον ἀποκαλούμενον Πασικράτης⁴ καὶ φερόμενον ὡς ὑπέρτης αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ φαίνεται ν' ἀκολουθῇ παλαιὰν ἄγραφον παράδοσιν διὰ προσθηκῶν δὲ καὶ ἀφαιρέσεων ἐξ αὐτῆς τῆς μορφῆς προῆλθε πλῆθος παραλλαγῶν, μὲ τελευταίαν τὴν περιέχουσαν καὶ τὴν διήγησιν περὶ τοῦ δράκοντος, ἀπὸ τοῦ ιβ' αἰῶνος.

Ὁ μεγαλομάρτυς Προκόπιος, καταγόμενος ἐξ Ἱεροσολύμων, ὑπηρετήσεν

2. Ἑορτὴ του τὴν 26 Ὀκτωβρίου.

3. Πρὸς χάριν Καρόλου Φαλακροῦ, PL 129, 715-717.

4. Κατὰ μεταγενεστέρων παράδοσιν Πυγκράτιος.

ἐπὶ Λιοκλητιανοῦ ὡς στρατιωτικός, τῇ καταγγελίᾳ δὲ τῆς εἰδωλολάτριδος μητρός του Θεοδοσίας, ἀπεκεφαλίσθη ὡς Χριστιανὸς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Καισαρείας Φλαβιανοῦ. Ἐορτάζεται τὴν 8 Ἰουλίου, καθ' ἣν ἡμέραν εἰς τὴν Δύσιν εορτάζεται ὁ ἀναγνώστης καὶ ἐξορκιστὴς Προκόπιος, ὡς συνέβαινε παλαιότερον καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, φαίνεται δὲ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου. Τὸ *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Προκοπίου* προέρχεται ἀπὸ τὸν 9 αἰῶνα, ἐνῶ τὸ ὑπὸ τοῦ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως ἐκτενέστερον κείμενον *Βίος καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Προκοπίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ* εἶναι μεταγενέστερον.

Ὁ Μερκούριος ἤθλησεν εἰς ἡλικίαν 25 ἐτῶν, ἐνῶ ἦτο ἤδη στρατηγὸς ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης⁵. Καὶ αὐτοῦ ἡ λατρεία κατὰ τὸν 5 αἰῶνα ἦτο εὐρέως διαδεδομένη, ἀφοῦ ἤδη εἶχε συνταχθῆ τὸ πρῶτον βραχὺ μαρτύριον αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἐξαρτᾶται τὸ δεύτερον ἐκτενές μαρτύριον, συνταχθὲν τὸν 9 αἰῶνα. Τρίτον φυσικὰ θὰ ἦρχετο βραδύτερον, τὸ μεταφραστικόν.

Περὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ὑπάρχει πλῆθος κειμένων. Κατ' ἀρχὴν διακρίνονται δύο Θεόδωροι, τοὺς ὁποῖους ἡ νεωτέρα ἔρευνα ταυτίζει εἰς ἓν πρόσωπον, τὸ τοῦ στρατιώτου, προαχθέντος τρόπον τινὰ ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς στρατηγόν.

Κατὰ τὴν παράδοσιν πρῶτος ἔρχεται Θεόδωρος ὁ Τήρων⁶, ὅστις γεννηθεὶς εἰς χωρίον τῆς Ἀμασείας ὑπηρέτησεν ὡς νεοσύλεκτος (τιρο) ἐπὶ Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καὶ Μαξιμίνου. Ὅταν ἐνεφανίσθη ὡς Χριστιανός, ὁ διοικητὴς του τοῦ ἔδωκε καιρὸν ν' ἀπαρνηθῆ τὴν χριστιανικὴν του πίστιν, ἀλλ' ἀντὶ τούτου αὐτὸς ἔθεσε πῦρ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ρέας, ὅποτε κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς θάνατον. Ἐγκώμιά του συνέταξαν ἐνωρὶς ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ὁ Χρύσιππος Ἱεροσολύμων. Τὸ πρῶτον τοῦ μαρτύριον προέρχεται ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦτοι τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5 αἰῶνος.

Ὁ ἄλλος Θεόδωρος εἶναι ὁ στρατηλάτης⁷, καταγόμενος ἀπὸ τὰ Εὐχάϊτα καὶ ἀθλήσας ἐπὶ Λικινίου (307–323), κατ' ἐντολὴν τοῦ ὁποῦ κατεδικάσθη εἰς βασανισμὸν καὶ σταύρωσιν. Τὸ ἀρχαιότερον μαρτύριον τούτου συνετάχθη ὑπὸ τοῦ φερομένου ὡς γραμματέως καὶ αὐτόπτου Αὐγάρου, ἀλλ' εἶναι πιθανῶς τοῦ 5 αἰῶνος.

Μὲ τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Θεοδώρου συνδέεται ἐπίσης τὸ μαρτύριον τῶν ἁγίων Εὐτροπίου, Κλεονίκου καὶ Βασιλίσκου, ὡς καὶ ἐνὸς ἄλλου Θεοδώρου εἰς τὴν Πέργην τῆς Παμφυλίας.

Ὁ μεγαλομάρτυς Ἀρτέμιος, αὐγουστάλης τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του, μεταβὰς εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἐλέγξας τὸν Ἰουλιανὸν διὰ τὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν διωγμὸν του, συνελήφθη καὶ βασανισθεὶς ἐτελειώθη ξίφει, νεᾶνις δέ, ἡ Ἀρίστη, μετέφερε τὸ λείψανον αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου τοῦτο ἐτάφη εἰς τὸν

5. Εορτάζεται τὴν 25 Νοεμβρίου.

6. Τίρο λατινιστὶ σημαίνει τὸν νεοσύλλεκτον στρατιώτην. Οὗτος εορτάζεται τὴν 17 Φεβρουαρίου καὶ τὸ πρῶτον Σάββατον τῶν Νηστειῶν.

7. Ἡ μνήμη του τελεῖται τὴν 8 Φεβρουαρίου.

ναὸν τοῦ προφήτου Προδρόμου εἰς τὴν Ὁξειάν. *Συλλογὴ Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου*, γενομένων περὶ τὸ προσκύνημα αὐτοῦ, κατηρτίσθη πρὸ τοῦ 668⁸.

ΡΩΜΑΙΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Ἐπάρχουν τρεῖς συζυγαίαι ἁγίων *Ἀναργύρων* μετὰ τὰ ὀνόματα Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός. Οἱ πρῶτοι, προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἐτελειώθησαν ἐν εἰρήνῃ⁹ οἱ δεῦτεροι, προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Ἀραβίαν, ἐμαρτύρησαν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ εἰς τὴν Λυκίαν¹⁰. οἱ τρίτοι ἐμαρτύρησαν ἐν Ρώμῃ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Καρίνου¹¹. εἶναι βεβαίως δύσκολον νὰ καθορισθῇ μέχρι ποίου βαθμοῦ ἔχει ὑπεισέλθει σύγχυσις εἰς τὴν περὶ αὐτῶν παράδοσιν.

Οἱ Ρωμαῖοι Ἀνάργυροι, ἰατροὶ τὸ ἐπάγγελμα θεραπεύοντες δωρεὰν τοὺς ἀσθενεῖς ἐτιμῶντο δι' ἱεροῦ οἴκου εἰς τὴν συνοικίαν τὰ Παυλίνου ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ πρώτη συλλογὴ *Θαυμάτων τῶν Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ*, καταρτισθεῖσα τὸν 5^{ον} αἰῶνα, ἀπετέλεσε τὴν βᾶσιν διὰ τὴν σύνταξιν ἄλλων παρομοίων κειμένων, ἢ τελευταία ἐπεξεργασία τῶν ὁμοίων, γενομένη ὑπὸ τοῦ διακόνου Μαξίμου, εἶναι τῆς περὶ τὸ 1300 ἐποχῆς.

Λί Πράξεις Ἀυτόνομου Μάρτυρος, διηγηματικοῦ χαρακτήρος, ἐγράφησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν των πιθανῶς τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνου Α', ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς οἰκοδομήσεως ναοῦ εἰς τὸν ἅγιον. Ὁ Ἀυτόνομος, ἐπίσκοπος Πραινέστου ἐν Ἰταλίᾳ, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μετέβη εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἴσως καταζητούμενος, καὶ ἐπεσκέφθη ἄλλα μέρη, ἐμαρτύρησε δὲ καθ' ὃν χρόνον ἐλειτούργει¹².

Ἐπάρχει *Βίος τοῦ μάρτυρος Παγκρατίου*, φερομένου ὡς μαθητοῦ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ τοποθετηθέντος ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν θέσιν ἐπισκόπου τοῦ Ταυρομενίου Σικελίας. Ὡς συγγραφεὺς τοῦ Βίου παραδίδεται ὁ Εὐάγγελιος, ἐπίσκοπος ἢ μοναχός, ὁ ὁποῖος, ὡς λέγεται ὑπὸ τινῶν ἐρευνητῶν, πρέπει νὰ κατέφυγεν εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰκονομαχίας. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἡ Σικελία τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατωκείτο ἀκόμη κατὰ πλειονότητα ὑπὸ Ἑλλήνων, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦλθεν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον ὁ Εὐάγγελιος καὶ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐντόπιος· τὸ γεγονός μάλιστα ὅτι προβάλλει τὸν ἀπόστολον Πέτρον καὶ ἀναζητεῖ τὰς ἀπωτέρας ρίζας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Σικελίᾳ ἐπιβεβαιώνει τὴν σικελικὴν του καταγωγὴν¹³.

Τοῦ ἄλλου μάρτυρος *Παγκρατίου*, τοῦ ὁποῖου ὁ τάφος εὐρέθη εἰς τὴν Ρώμην, σώζεται *Βίος* ὁ ὁποῖος ἐγράφη ἀπὸ ἀγνωστον συγγραφέα εἰς ἑλληνικὴν μονὴν τῆς Ἰταλίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} αἰῶνος καὶ ἀπετέλεσε βᾶσιν διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Βίου τοῦ Σύρου μάρτυρος Ἀζαζαήλ. Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν διατηρεῖται καὶ παρῶρασις αὐτοῦ. Προσφάτως

8. Ἡ μνήμη τοῦ τελεῖται τὴν 20 Ὀκτωβρίου.

9. Ἐορτάζεται τὴν 1 Νοεμβρίου.

10. Ἐορτάζονται τὴν 17 Ὀκτωβρίου.

11. Ἐορτάζονται τὴν 1 Ἰουλίου.

12. Τιμᾶται τὴν 12 Σεπτεμβρίου.

13. Ὁ Παγκράτιος ἐορτάζεται δις τὴν 9 Ἰουλίου καὶ, μετὰ τοῦ Μαρκέλλου, τὴν 9 Φεβρουαρίου.

ἐξεδόθη τὸ μαρτύριον αὐτοῦ εἰς δύο παραλλαγάς. Συνοδὸς τοῦ μάρτυρος τούτου φέρεται ἢ παρθένος Σωτηρίς, τῆς ὁποίας ἐγκώμιον συντάξεν ὁ πρεσβύτερος τῆς Ἀναστάσεως Ἱεροσολύμων Πάμφιλος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἡ' αἰῶνος.

Τοῦ Ἰανουαρίου¹⁴, ἐπισκόπου Βενεβέντου τῆς Ἰταλίας, ὁ ὁποῖος ἐμαρτύρησε τὸ 305 ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μετὰ συνοδῶν του εἰς τὴν Καμπανίαν καὶ εἶναι πολιοῦχος τῆς Νεαπόλεως, διατηρεῖται παλαιὸς *Βίος*, τοῦ ὁποίου τὸ ἐλληνικὸν κείμενον ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἰωσήφ Ὑμνογράφος κατὰ τὰ μέσα τοῦ θ' αἰῶνος. Ἄν καὶ οἱ νεώτεροι ἀγιολόγοι θέλουν τὸ ἐλληνικὸν τοῦτο κείμενον νὰ προέρχεται κατὰ μετάφρασιν ἀπὸ τὸ λατινικόν, εἶναι πιθανὸν ὅτι συνέβη τὸ ἀντίθετον, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει νὰ κατεστρώθῃ περὶ τὸ 800. Μαθητῆς τοῦ Ἰανουαρίου τούτου ἦτο πιθανῶς εἰς ἄλλος Ἰανουάριος ἐπίσκοπος Βενεβέντου μετασχὼν εἰς τὴν Σύνοδον Σαρδικῆς τὸ 342.

Ὁ ἱερομάρτυς Ἔρασμος, Χριστιανὸς ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, διωχθεὶς ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ, κατέφυγεν εἰς Φορμίαν τῆς Καμπανίας, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Ὁ *Βίος Ἐράσιμου*, περιγράφων τὰς περιπετείας αὐτοῦ καὶ τὸ μαρτύριον, συνετάχθη ὑπ' ἀγνώστου τὸν ἡ' αἰῶνα.

ΑΝΤΙΟΧΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Τὸ παλαιὸν *Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Νικηφόρου* μετέφερον εἰς νέαν μορφήν ὁ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸς Ἰωάννης Σάρδεων εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος. Ὁ Νικηφόρος οὗτος, ζῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Οὐαλεριανοῦ (253–259) καὶ Γαλλιανοῦ (259–268), ἦλθεν εἰς ρῆξιν μὲ τὸν φίλον του πρεσβύτερον Σαπρίκιον, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον δὲν ἐδέχθη τὴν ἐπιμόνωσιν ζητηθεῖσαν συγγνώμην τοῦ Νικηφόρου, ἀλλὰ καὶ συλληφθεὶς καὶ ἀγόμενος εἰς τὸ μαρτύριον ἀπηνήθη τὸν Χριστόν. Τότε ὁ Νικηφόρος ἐθεώρησε χρέος του νὰ καταλάβῃ τὴν κενὴν θέσιν μάρτυρος καὶ ἀπετηρήθη τὴν κεφαλὴν¹⁵.

Ἡ δημοφιλεστάτη ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἁγία Βαρβάρα, φέρεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως νὰ ἔχη ἀθλήσει εἰς διαφορετικὰ μέρη, εἰς Τοσκάνην, Νικομήδειαν, Ἠλιούπολιν τῆς Φοινίκης. Κατὰ τὸ ἀρχαιότερον εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ἐγκώμιον, συνταχθὲν περὰ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ἦθλησεν εἰς τὴν Νικομήδειαν ἐπὶ Γαλερίου, ἀλλ' ὡς φαίνεται, κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἠλιούπολιν. Ἡ *Ἀθλήσις τῆς ἁγίας Βαρβάρας*, συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σάρδεων παραμένει ἀνέκδοτος¹⁶.

Ὁ Βαρλαάμ ἀθλήσας εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἐτιμήθη δι' ἐγκωμίων ἤδη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἐτιμᾶτο δὲ ἐξ ἴσου μεγάλως κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα, ὅτε συνετάχθη τὸ *Μαρτύριον Βαρλαάμ*¹⁷.

Ὁ Λομέτιος, ἀναχωρητῆς εἰς τὴν περιοχὴν Κύρου τῆς Συρίας, ἐμαρτύρη-

14. Τιμᾶται εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν τὴν 21 Ἀπριλίου, εἰς δὲ τὴν Δυτικὴν τὴν 19 Σεπτεμβρίου.

15. Ἐορτάζεται τὴν 9 Φεβρουαρίου.

16. Ἡ ἁγία Βαρβάρα ἐορτάζεται τὴν 4 Δεκεμβρίου.

17. Ἐορτάζεται τὴν 19 Νοεμβρίου.

σεν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ διὰ λιθοβολισμοῦ, καθ' ἣν ὥραν ἔψαλε μὲ δύο μαθητάς του τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἡμέρας¹⁸. Ὁ *Βίος Λομετίου* συνεγράφη πρὸ τῶν μέσων τοῦ 5' αἰῶνος, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὸς εἰς τὸν χρονολόγρον Ἰωάννην Μπλάλαν. Ὁ μάρτυς οὗτος συγγέεται συχνάκις μὲ τὸν συνώνυμον ἱατρὸν.

Ἡ Φεβρωνία ἦτο παρθένος εἰς τὴν Νίσιβιν, ἀποκεφαλίσθεισα ἐπὶ Λιοκλήτιανου, ἃν καὶ ἱστορικῶς διὰ πρώτην φοράν ἀκούεται μόλις τὸν 5' αἰῶνα, μολονότι ἐπιτοπίως εἰς τὴν Μεσοποταμίαν ἐωρτάζετο ἀνέκαθεν. Τὸ ἐλληνικὸν *Μαρτύριον Φεβρωνίας* συνετάχθη ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γεγονότος ὅτι μία θυγάτηρ αὐτοῦ ὠνομάζετο Φεβρωνία¹⁹, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ τῆς περιόδου καθ' ἣν ὁ βυζαντινοπερσικὸς πόλεμος ἦτο ἐν ἐξάρσει. Ἡ θυγάτηρ αὐτῆ τοῦ Ἡρακλείου κατέστη ὁσία, ἐορταζομένη τὴν 28 Ὀκτωβρίου.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα Προκόπιον τὸν Πέρσην προέρχεται ἀπὸ τὸν 5' αἰῶνα καὶ ἀποδίδεται εἰς τὸν πρεσβύτερον Ἱεροσολύμων Ἰσύχιον, διάφορον βεβαίως τοῦ ἐρμηνευτοῦ²⁰.

ΚΥΠΡΙΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Μια σειρὰ κειμένων ἀναφερομένων εἰς Κυπρίους μάρτυρας προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς Κύπρου διὰ τῆς συνθήκης μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Ἀραβικοῦ κράτους, τὸ 688. Ὁ Θεράπων ἦτο ἐπίσκοπος εἰς τὴν Κύπρον, ὅπου καὶ ἐμαρτύρησε κατὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν εἰς ἄγνωστον κατ' ἀκρίβειαν χρόνον, τὸ δὲ λείψανόν του μεταφερθὲν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὴν ὡς ἂν εὐκαιρίαν ἀπετέθη εἰς τὸ πρὸς τιμὴν του ἀνεγερθὲν μαρτύριον πλησίον τῆς Ἐλαίας²¹. Τότε συνετάχθη καὶ ὁ *Βίος Ἁγίου Θεράποντος*, ἐπιτομος καθ' ἑαυτὸν, ἀλλὰ περιλαμβάνων συλλογὴν θαυμάτων. Σώζονται ἐγκώμιον τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης εἰς αὐτὸν καὶ ἀκολουθία αὐτοῦ μὲ τρεῖς κανόνας.

Κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν συνετάχθη ὑπὸ Ἡρακλείδου, τοῦ μετέπειτα ἐπισκόπου Ταμησοῦ, *Περίοδος ἀποστόλου Βαρνάβα*, εἰδικῶς εἰς τὴν Κύπρον, παραμένουσα ἀνέκδοτος.

Πράξεις τοῦ ἁγίου Αὐξιβίου, ἐπισκόπου Σόλων ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βαρνάβα, προερχόμεναι ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, τὰς ἀρχὰς τοῦ 7' αἰῶνος, ἐξεδόθησαν μόνον εἰς λατινικὴν μετάφρασιν²².

ΑΙΓΥΠΤΙΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Ὁ Ἰουλιανός, ζῶν εἰς τὴν Ἀντιοοῦπολιν τῆς Αἰγύπτου, ἐτέλεσε γάμον μετὰ τῆς Βασιλίσσης, ἀλλὰ διέμειναν ἐν ἀγνείᾳ, ἔπειτα δὲ ἡ Βασίλισσα μὲν εἰσηλθεν εἰς γυναικεῖαν μονήν, αὐτὸς δὲ ἐγκατεστάθη εἰς μοναστήριον, τοῦ ὁποῦ ἔγινεν ἡγούμενος. Ἐμαρτύρησεν ἐπὶ βασιλέως Διοκλη-

18. Ἐορτάζεται τὴν 7 Αὐγούστου, εἰς δὲ τὴν Λύσαν τὴν 5 Ἰουλίου.

19. Ἐορτάζεται τὴν 25 Ἰουνίου.

20. Ἐορτάζεται τὴν 26 Νοεμβρίου.

21. Ἐπιτάμιο τὴν 14 καὶ 27 Μαΐου κατὰ τόπους, τῶρα δὲ μόνον κατὰ τὴν 14.

22. Τιμάται τὴν 17 Φεβρουαρίου.

τιανοῦ καὶ διοικητοῦ Ἀντινουπόλεως Μαρκιανοῦ, τὸ 304. Ταῦτα πληροφορούμεθα ἀπὸ τὰ ἐκτενῆ *Πάθη Ἰουλιανοῦ καὶ Βασιλίσσης* γραφέντα κατὰ τὸν 5' αἰῶνα. Βεβαίως, ἂν ἐμαρτύρησε τὸ 304, τότε δὲν ὑπῆρχον ὀργανωμένα μοναστήρια, διὰ τὰ καταφύγουν καὶ πρέπει ἀναλόγως νὰ ἐρμηνευθοῦν αἱ πληροφορίες περὶ τῶν ἰδρυμάτων αὐτῶν²³.

Τὰ *πάθη τοῦ Πέτρου Ἀλεξανδρείας*, μαρτυρήσαντος τὸ 310, σώζονται εἰς ἐκτενῆ παραλλαγὴν τοῦ 5' αἰῶνος²⁴.

ΘΡΑΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει νοτάριοι Μαρτύριος καὶ Μαρκιανός, γραμματεῖς τοῦ πατριάρχου Παύλου Α', ἠκολούθησαν τὰς περιπετείας αὐτοῦ κατὰ τὸν διωγμὸν παρὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἐμαρτύρησαν μετ' αὐτοῦ τὸ 358²⁵. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος εἶχεν ἰδρῦσει ναὸν αὐτῶν ἐν Μελανδησίᾳ πύλῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἔχουν διασωθῆ δύο *Μαρτύρια* αὐτῶν, ἀλληλεξαρτημένα καὶ προερχόμενα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος.

Οἱ τρεῖς αὐτάδελφοι Εὐστάθιος, Θεσπέσιος καὶ Ἀνατόλιος, γεννηθέντες εἰς Γάγγραν ἀπὸ ἐθνικοὺς γονεῖς, ἐβαπτίσθησαν εἰς τὴν Νικομήδειαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Ἀνθίμου, ἀφοῦ πρῶτον κατηχήθησαν οἱ δύο ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ κατ' ἐμπορικὸν ταξιδιὸν των. Διαβληθέντες εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μαξιμιανόν, ἐβασανίσθησαν καὶ ἀπεκεφαλίσθησαν. *Βίος* αὐτῶν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου ἄλλοθεν Ἰλαρίωνος Σίδης ἴσως τὸν 6' αἰῶνα²⁶.

Σώζεται *μαρτύριον τοῦ Θεοκτίστου*, πρεσβυτέρου ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολιν μαρτυρήσαντος ἐπὶ Διοκκλητιανοῦ, ἐπικοῦ χαρακτήρος καὶ ἀντιγράφων ἐν πολλοῖς τὸ τοῦ Μοκίου²⁷.

ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΙΛΙΚΙΑΣ

Ἡ Ἰουλίττα, λόγῳ τοῦ ἀπηνεῦς διωγμοῦ ἐν τῷ τόπῳ διαμονῆς αὐτῆς, τῷ Ἰκονίῳ, ἐπὶ Διοκκλητιανοῦ, παραλαβοῦσα τὸν τριετῆ υἱὸν αὐτῆς Κήρυκον κατέφυγεν εἰς τὴν Ταρσὸν τῆς Κιλικίας (ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως εἰς τὴν Ἀντιόχειαν). Ἐκεῖ δὲ αὐτὴ μὲν ἀπεκεφαλίσθη, ὁ δὲ νήπιος Κήρυκος ἐφονεΐθη διὰ συντριβῆς τῆς κεφαλῆς του²⁸. *Πράξεις Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης* ἐγράφησαν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5' αἰῶνος ὑπὸ Θεοδώρου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλα μαρτύρια, ὡς καὶ ἐγκώμιον εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Νικήτα Παφλαγόνος.

Ὁ Κόνων, ὄσιομάρτυς κατὰ τὴν ἀμέσως μεταποστολικὴν ἐποχὴν, διάφορος δὲ τοῦ μεταγενεστέρου μάρτυρος Κόνωνος τοῦ Κηκουροῦ καὶ τοῦ ἐν Ἰκονίῳ ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ μαρτυρήσαντος Κόνωνος, ἤθλησεν εἰς τὴν κώμην Βιδάνην τῆς Ἰσαυρίας. *Βίος, μαρτύριον καὶ θαύματα ἁγίου Κόνωνος*, μυθιστορηματικοῦ χαρακτήρος, ἐγράφη κατὰ τὸν 5' αἰῶνα δι' οἰκοδομητικούς σκοποὺς ἀπὸ μοναχὸν τοῦ εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου προσκυνή-

23. Τιμῶνται τὴν 8 Ἰανουαρίου καὶ 21 Ἰουνίου.

24. Τιμᾶται τὴν 24 Νοεμβρίου ἢ (παλαιότερον) τὴν 15 Νοεμβρίου.

25. Ἐορτάζονται τὴν 25 Ὀκτωβρίου.

26. Ἡ ἐορτὴ των ἀγεται τὴν 20 Νοεμβρίου.

27. Ἐορτάζεται τὴν 3 Ὀκτωβρίου.

28. Ἐορτάζονται τὴν 15 Ἰουλίου.

ματός του. Σώζεται ανέκδοτος και άκολουθία αὐτοῦ ποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου²⁹.

Τὸν ἡ' πιθανῶς αἰῶνα ἐγράφη ἀνέκδοτον *Μαρτύριον Δομνίνης*, ἡ ὁποία ἐμαρτύρησεν εἰς τὴν γενέτειράν της Ἀναβαρζίδν τῆς Κίλικίας ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, βάσει παλαιοτέρου κειμένου³⁰.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΣΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

Τὸ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἔργον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τῆς μητρός του Ἑλένης ἐξετιμᾶτο ἀνέκαθεν μεγάλως, ἔτυχε δὲ ἐνωρὶς ἐνὸς διαπρεποῦς ἐγκωμιαστοῦ, τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας³¹. Οἱ δύο βασιλεῖς ἐτιμῶντο ἐξ ἀρχῆς ὡς Ἰσαπόστολοι, ἀλλὰ μᾶλλον βραδέως ἀπησχόλησαν τὴν ἀγιογραφίαν καὶ τὴν ὑμνογραφίαν. Πλὴν τῆς ἐκδεδομένης εἰς τὰ μηναια (21 Μαΐου) ἀκολουθίας, ὑπάρχει καὶ ἀνέκδοτος τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ μετὰ κανόνος³². Κοινοὶ *Βίοι* τῶν δύο βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης ἐμφανίζονται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ θ' αἰῶνος. Ἄν καὶ πιθανῶς στοιχεῖα αὐτῶν εἶχον ἀρχίσει νὰ διαμορφώνωνται προηγουμένως· σώζονται ἤδη τέσσαρα κείμενα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐποχὴν.

Ὁ Νικόλαος ἐπίσκοπος Μύρων τῆς Λυκίας, ὁμολογητὴς κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἐπιλέκτων μελῶν τῆς ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰκονομαχίας, ἴσως ἀρχάς τοῦ θ' αἰῶνος, συνετάχθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Μιχαήλ, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχουν ἄλλα στοιχεῖα πρὸς ταῦτιςιν, ὁ *Βίος ἀγίου Νικολάου*, διηγηματικὸς καὶ πλήρης θαυματουργικῶν πράξεων³³. Τοῦτον εἶχεν ὡς βάσιν ὁ πατριάρχης Μεθόδιος διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἰδίου ἐγκωμίου, ὡς καὶ ὁ συντάκτης τοῦ ἐκτενεστάτου βίου, ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη εἰς τὰ τέλη αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Συμεῶν Μεταφραστοῦ.

Πρὶν συνταχθῆ συστηματικὸς βίος τοῦ Νικολάου, εἶχον κυκλοφορήσει ἐπὶ μέρους διηγήσεις περὶ θαυμάτων αὐτοῦ, τῶν ὁποίων τὰ διὰ κυριώτατα ἀπετέλεσαν ἀντικείμενα ἰδιαιτέρας διαπραγματεύσεως. Πρῶτον σχετικὸν κείμενον εἶναι ἡ *Πράξις περὶ στρατηλατῶν*, ἥτοι περὶ τῆς κατὰ θαυματουργικὸν τρόπον ἀπελευθερώσεως τῶν ἀδίκως καταδικασμένων στρατηγῶν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, γραφεῖσα προφανῶς εἰς τὰ Μῦρα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος καὶ διατηρουμένη εἰς πολλὰς παραλλαγὰς· ἐπειτα δὲ ἡ *Πράξις περὶ εἰσφορᾶς*, ἥτοι περὶ φορολογικῆς ἀπαλλαγῆς εἰς τὴν πόλιν τῶν Μύρων, γραφεῖσα πολὺ μετὰ τὴν προηγουμένην.

Τὸν 5' αἰῶνα ἐγράφη ἕν ἀξιόλογον ἐγκώμιον εἰς *Γρηγόριον Θεολόγον* ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Καισαρείας Γρηγορίου, παραληφθὲν εἰς τὸ Μηνολόγιον τοῦ Μεταφραστοῦ. Εἰς τοῦτο στηρίζεται ἐν πολλοῖς καὶ τὸ ἐγκώμιον Ἰωάννου τοῦ Γεωμέτρου.

29. Ἡ μνήμη του ἀγεται τὴν 5 Μαρτίου.

30. Ἐορτάζεται τὴν 12 Ὀκτωβρίου.

31. *Εἰς τὸν Βίον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου*. βλ. τόμον Γ' τοῦ παρόντος ἔργου.

32. Cod. Paris. Gr. 1566.

33. Ἐορτάζεται τὴν 6 Δεκεμβρίου.

Πλήν τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Τριφυθοῦντος συνταχθέντος Βίου τοῦ Χρυσοστόμου, τὸν ὁποῖον εἶδομεν προηγουμένως, κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα συνετάχθησαν καὶ ἄλλα παρόμοια κείμενα. Εἰς ἐξόχου ἐνδιαφέροντος *Βίος Ἰωάννου Χρυσοστόμου* φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας (620–630), ἀλλ' ἡ πατρότης αὐτοῦ ἀμφιβάλλεται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ὁ Chg. Baum θεωρεῖ τοῦτον ἔργον τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου ἐκ τῶν ἐλληνικῶν κύκλων τῆς Ἰταλίας, πρᾶγμα μᾶλλον ἀθαίρετον. Δεδομένης τῆς συγγενείας αὐτοῦ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου συγγραφέντα Βίον, κριτήριον περὶ τῆς γνησιότητος τούτου εἶναι ἡ προτεραιότης· ἂν ἀντλή ὁ φερόμενος ὡς Γεώργιος ἀπὸ τοῦ Θεοδώρου, τότε ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν ἐδῶ Βίος εἶναι ψευδεπίγραφος· ἂν ἀντλή ὁ Θεόδωρος ἀπὸ αὐτόν, τότε εἶναι γνήσιος, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον.

Εἰς ἄλλος *Βίος Χρυσοστόμου*, γραφεὶς ἀπὸ πρόσωπον φερόμενον ὡς σύγχρονον τοῦ ἱεράρχου καὶ χρησιμοποιοῦν τὸν Παλλάδιον, ἀπὸ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ἀποδίδεται εἰς τὸν Μαρτύριον Ἀντισχείας († 471) τοῦτο ὁμοίως κρέπει μᾶλλον νὰ ἀποκλεισθῆ διότι ἡ διηγηματικὴ του μορφή προσιδιάζει εἰς τὸν ζ' αἰῶνα.

Ἡ διήγησις *Περὶ ἀνακομιδῆς λειψάνων τῆς Ὀλυμπιάδος*, μαθητρία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ἐγράφη ὑπὸ τῆς Σεργίας, ἡγουμένης τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Ὀλυμπιάδος ἐπὶ πατριαρχείας Σεργίου.

Εἰς *Βίος Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ*³⁴, γραφεὶς ἐλληνιστὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος καὶ φερόμενος ἐπίσης εἰς συριακὴν παραλλαγήν, παρουσιάζει τὴν ζωὴν τοῦ λαοφιλεστάτου τούτου ἁγίου εἰς μίαν πρώτην μορφήν. Κατ' αὐτὴν οὗτος, γόνος ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας, ἐγκατέλειπε τὸν κόσμον κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου του, μετέβη εἰς τὴν Συρίαν καὶ διήλθε βίον ἀσκήσεως παρὰ τὴν Ἔδεσσαν, ἀπέθανε δὲ ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἐδέσσης Ραβουλά (412–435). Μεταγενεστέρα ὁμοίως βυζαντινὴ παράδοσις φέρει τὸν Ἀλέξιον ἐπιστρέφοντα εἰς τὴν Ρώμην καὶ ζῶντα ὡς ἐπαίτην εἰς τὸν πύλωνα τοῦ πατρικοῦ οἴκου ἀγνωσούμενον. Τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ «ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ» ὀφείλει πιθανῶς εἰς τὸ γεγονός ὅτι, ἐρωτώμενος ποῖος εἶναι, ἔλεγεν ὅτι εἶναι, ὅπως ὅλοι, ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Ἅγιος Ἀλέξανδρος εἶναι εἰς τῶν διαπρεπῶν μοναστικῶν ἡγετῶν, τῶν ὁποίων ἡ θεολογικὴ ἀκεραιότης ἠμφεσβητήθη. Μετὰ λιπαρὰς σπουδὰς καὶ ὑπηρεσίαν εἰς τὸν στρατόν, οὗτος ἐπέδειξε καρποφόρον ἱεραποστολικὴν δραστηριότητα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Εὐφράτου, ἀργότερα δὲ ἐγκατεστάθη μὲ ἀριθμὸν ὀπαδῶν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἵδρυσεν Μονὴν Ἀκοιμήτων τρίγλωσσον (ἐλληνικὴν, λατινικὴν, συριακὴν) μὲ ἀδιάλειπτον λατρείαν, ἐξασφαλιζομένην ὑπὸ ἑξ ἑορῶν, δύο δι' ἐκάστην γλῶσσαν. Θεωρηθεὶς ὡς ὀπαδὸς τῶν Εὐχιτῶν (Μεσσαλιανῶν), ἐγκατέλειπε τὴν μονὴν του, ἢ ὁποία διελύθη, κατέφυγεν εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τοῦ Βοσπόρου καὶ βραδύτερον ἵδρυσεν νέαν μονὴν Ἀκοιμήτων. Ἀπέθανε

34. Ἰορτάζεται τὴν 17 Μαρτίου εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ τὴν 17 Ἰουλίου εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν.

τὸ 430 καὶ εἰς περιωρισμένον κύκλον ἐτιμήθη ὡς ἅγιος³⁵. Κατὰ τὸν 5' αἰῶνα συνετάχθη ἐπίσης καὶ ὁ *Βίος ὁσίου Μαρκέλλου*, δευτέρου διαδόχου τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἀκοιμήτων, καταγομένου ἐξ Ἀπαμείας³⁶.

Ὁ παλαιὸς *Βίος Μαρουθᾶ τοῦ Θαυματουργοῦ* ἐγράφη ἐπίσης τὸν 5' αἰῶνα, ἐνῶ εἰς ἐκτενέστερος εἶναι πολὺ μεταγενέστερος, τοῦ 1α' αἰῶνος. Ὁ Μαρουθᾶς, καταγόμενος ἐκ Σοφανηθῆς, διετέλεσε πρεσβευτὴς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, πιθανῶς τοῦ Β', εἰς τὸν βασιλεῖα τῶν Περσῶν Ἰσδιγέρδην, ἔπειτα δὲ κατέστη ἐπίσκοπος Ταγρίτης ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ ἀπέθανεν εἰρηνικῶς τὸ 420³⁷. Ἐγράψε κείμενα περὶ συγχρόνων του μαρτύρων ἰδίως, εἰς τὴν συριακὴν, τοῦ ἀποδίδονται δὲ καὶ οἱ ψευδεπίγραφοι κανόνες τῆς Νικαίας.

Βίος Μαρτίνου, τοῦ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 8' αἰῶνος ζήσαντος ἐπισκόπου Ταρακίνης (Τουρώνης), ὁ ὁποῖος κατήγετο ἀπὸ τὴν Πανονίαν, ἐγράφη πιθανῶς εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 9' αἰῶνος³⁸.

Ὁ Ἰωάννης Καλυβίτης, συγκλητικὴς καταγωγῆς, ἔζησε τὸν 6' αἰῶνα, κατ' ἀρχὴς μὲν εἰς τὴν μονὴν Ἀκοιμήτων, ἔπειτα δὲ εἰς καλύβην παρὰ τὴν οἰκίαν του, χωρὶς νὰ γίνῃ γνωστὴ ἡ ταυτότης του ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του³⁹. Ὁ *Βίος τοῦ Ἰωάννου* διατηρεῖται εἰς διαφόρους παραλλαγὰς. Ἡ περιλαμβανομένη εἰς τὴν PG παραλλαγή, ἀποδιδομένη ἐκεῖ εἰς τὸν Συμεῶνα τὸν Μεταφραστὴν, εἶναι προγενεστέρα αὐτοῦ, διότι εἶχε μεταφρασθῆ ἤδη τὸ 868 ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου. Μία ἄλλη παραλλαγή ἔχει ἐκδοθῆ μόνον εἰς λατινικὴν μιτάφρασιν, γενομένην πιθανῶς ὑπὸ μοναχοῦ Ἰωάννου τὸν 1α' αἰῶνα.

Ἀνέκδοτος ἕως προσφάτως ἦτο ὁ *Βίος τῆς ἁγίας Ἐλισάβετ*, ἡ ὁποία εἶχε σχεδὸν λησμονηθῆ. Αὕτη γεννηθεῖσα εἰς χωρίον παρὰ τὴν Ἡράκλειαν ἔζησε βίον ὑσκητικὸν ἐπὶ πατριαρχείας Γενναδίου καὶ βασιλείας Λέοντος Α', ἦτοι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 6' αἰῶνος καὶ ἠγουμένευσε τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου⁴⁰. *Βίος* αὐτῆς ἐγράφη ὑπὸ ἀγνώστου περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐπομένου αἰῶνος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙ ΒΙΒΛΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Θαῖμα ἀρχαγγέλου Μιχαήλ

M. BONNET, *Anal. Boll.* 3(1889), 287–307, τὸ κείμενον.

F. NAI, *Patrol. Orient.* 4, Paris 1907, 547–562, μετὰ λατ. μεταφράσεις τοῦ 18' αἰῶνος.

F. HALKIN, BHG 1282, 1282c.

Θαῖματα προφήτου Ἰσαΐου

H. DELEHAYE, *Anal. Boll.* 42(1924), 257–265, τὸ κείμενον μετὰ συναξαρίου τοῦ Ἰσαΐου.

F. HALKIN, BHG 988d, 958ε.

35. Τὴν 2 ἢ 23 Φεβρουαρίου ἢ τὴν 3 Ἰουλίου.

36. Ἐορτάζεται τὴν 29 Δεκεμβρίου.

37. Ἐορτάζεται τὴν 28 Φεβρουαρίου.

38. Ἐορτάζεται τὴν 12 Νοεμβρίου.

39. Ἐορτάζεται τὴν 15 Ἰανουαρίου.

40. Τιμᾶται τὴν 24 Ἀπριλίου.

Ἀνάληψις Θεοτόκου

- K. TISCHENDORF, *Apocalypses apocryphae*, Leipzig 1866, 95–116, τὸ κείμενον.
 G. BONACCORSI, *Vangeli apocryfi I*, Firenze 1948, 260–288.
 A. VENGIER, *L'assomption de la T. S. Vierge*, Paris 1935, 210–240, ἄλλη παραλλαγή.
 M. JUGIE, *La mort et l'assomption de la sainte Vierge*, Vaticano 1944, 117–126.
 F. HALKIN, BHG 1055–1056d.

Μαρτύριον Λογγίνου

- Acta Sanctorum*, Μάρτιος 2, 736–739 (γ' εκδ. 927–929), PG 93, 1545–1560.
 F. HALKIN, BHG 988, 1584.

ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ**ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ****Ἅγιος Μηνᾶς**

- J. DRISCHNER, *Ara Menas*, Kairo 1946, 35–72 κοπτ. κείμενον, 128–149 ἀγγλ. μετάφρασις.
 J. ΡΟΜΙΛΩΝΣΚΗ, *Βίος ἁγίου Παΐσιου τοῦ Μεγάλου καὶ Τιμοθέου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας*, ρωσιστί, Petersburg 1900, 62–89, περὶ τῶν θαυμάτων.
 H. DELBHAÏE, «L'invention des reliques de S. Menas», *Anal. Boll.* 29(1910), 117–150, «Les recueils antiques de miracles des Saints», *Anal. Boll.* 43(1925), 46–49.
 ΧΡΥΣ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ὁ ἅγιος Μηνᾶς καὶ ἡ πόλις του», *Πάντατος* 13(1921), 603έε.
 Γ. ΣΥΛΛΑΜΙΑΝΑΚΗΣ, *Ὁ ἅγιος Μηνᾶς εἰς τὴν Ἱστορίαν Ἰσραήλ*, Ἰσραήλ Κρήτης 1939.
 P. RÆTTERS, *Le trésors oriental de l'hagiographie byzantine*, Bruxelles 1950, 35–39.

Δημήτριος

- Ἄνωνυμος Ἀφήγησις βραχεῖα. *Acta Sanctorum*, Ὀκτ. 4, 87–89, PG 116, 1168–1172.
 Ἄνωνυμος Ἀφήγησις. *Acta Sanctorum*, Ὀκτ. 4, 90–95, PG 116, 1173–1184.
 Βιβλία θαυμάτων, α' PG 116, 1203–1324, β' PG 116, 1323–1376, 1381, *Acta Sanctorum*, Ὀκτ. 4, 161–184, γ' PG 116, 1384–1397, *Acta Sanctorum*, Ὀκτ. 4, 190–197.
 P. LEMERIE, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius*, 1–2, Paris 1970, 1981, κριτικὴ ἔκδοσις.
 J. ΛΑΥΚΙΝΙ, «Sur la date des Églises Saint Démétrius et Sainte Sophie à Thessalonique», *Byz. Zeit.* 4(1895), 420–434.
 A. ΒΥΡΜΟΒ, «Ἡ χρονολογία τῶν κολιορικῶν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σλάβων εἰς τὰ θαύματα Ἁγίου Δημητρίου», βουλγαριστί, *Godisnik* τοῦ πανεπιστημίου τῆς Σόφιας, Φιλολογ. Ἰστ. Σχολῆς, 1952, II, 167–214.
 P. LEMERIE, «La composition et la chronologie de deux premiers livres des Miracula S. Demetrii», *Byz. Zeit.* 46(1953), 349–361.
 F. ΒΑΡΙΣΙĆ, *Cuda Dimitrija Solimskog kao istoriski izvori*, Beograd 1953.
 ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, *Γραπτὴ παράδοσις καὶ εἰκαστικὲς τέχνες γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἁγίου Δημητρίου*, Θεσσαλονίκη 1970.
 A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ ἅγιος Δημήτριος εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν βουλγαρικὴν παράδοσιν*, Θεσσαλονίκη 1971.

Γεώργιος

- K. KRUMBACHER, *Der hl. Georg*, München 1911, 41–51, τὸ μαρτύριον. ΜΕΛΑΠΙΝΟΣ ΜΑΔΑΒΩΝ, *Νέα Σιών* 28(1933) καὶ 29(1934), ἄλλη παραλλαγή τοῦ μαρτυρίου.
 F. HALKIN, BHG 671–672b, 678.
 H. DELBHAÏE, *Les légendes grecques de saints militaires*, Paris 1909, κεφ. 3.

- M. HUBER, «Zur Georgslegende», *Festschrift zum XII Allgem. deutschen Neuphilologentag in München*, Erlangen 1906, 175-235.
- F. CUMONT, «La plus ancienne légende de S. Georges», *Rev. de l'hist. des relig.* 114 (1936), 5-41.
- CH. ASTRUC, «S. Georges à Heyrouth», *Anal. Boll.* 77(1959), 54-62.
- ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, κ.β., «Γεώργιος τροπαιοφόρος», *Θρησκ. Ηθ. Ἐγκυκλ.* 4(1964), 429-445.
- W. H. C. FRENCH, «A fragment of the Acta Sancti Georgii from Q' asr Ibrim (Νουβία)», *Anal. Boll.* 100(1982), 79-86.
- P. CANART, «La collection hagiographique palimpseste du Palatinus graecus 205 et la passion de S. Georges BHG 670g», *Anal. Boll.* 100(1982), 87-110.

Προκόπιος

- H. DELEHAYE, *Les légendes grecques des Saints militaires*, Paris 1909, 214-227.
- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΥΡΑΜΕΥΣ, «Βίος καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Προκοπίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ», *Ἀναλεκτα Ἱεροσολ. Σταχυολογία* 5, 1-27.

Μερκούριος

- H. DELEHAYE, *Les légendes grecques des Saints militaires*, Paris 1909, 234-242, τὸ πρῶτον μαρτύριον.
- S. BINON, *Documents grecs inédits relatifs à saint Mercure de Césarée*, Louvain 1937, 27-39, τὸ δεύτερον μαρτύριον.
- F. HALKIN, BHG 1274, 1275.
- S. BINON, *Essai sur le cycles de Saint Mercure*, Paris 1937.

Θεόδωροι

- H. DELEHAYE, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris 1909, 127-135, Μαρτύριον Τήρωνος.
- G. VAN HOOFT, *Anal. Boll.* (1883), 359-367, ἀρχαιότερον μαρτύριον Στρατηλάτου.
- H. DELEHAYE, *Les légendes grecques*, ὡς ἄνω, 151-167, τὸ δεύτερον μαρτύριον τοῦ Στρατηλάτου.
- F. HALKIN, BHG 656, 656a, 1747, 1747b, 1750, 1751.

Ἀρτέμιος

- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΥΡΑΜΕΥΣ, *Varia graeca sacra*, Petersburg 199, 1-75, αὐτόθι 76-79, ἐπιτομή.
- I. ΡΑΜΦΟΣ, «Ὁ ἕγιος Ἀρτέμιος», *Ἐκκλησία* 25(1948), 328.

ΚΩΜΑΚΩΝ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Ἅγιοι Ἀνάργυροι

- L. DEUBNER, *Kosmas and Damian*, Leipzig 1907, 97-208, τὰ θαύματα.
- E. RUPPRECHT, *Cosmae et Damiani sanctorum medicorum vita et miracula*, Berlin 1935, Ἐδῶ 38 θαύματα τῶν ὁσίων τὰ 24 καὶ εἰς Deubner.
- H. DELEHAYE, «Les recueils antiques de miracles des saints», *Anal. Boll.* 43(1925), 8-18.
- R. DE RUSTAGJAELL, *The light of Egypt*, London 1909, 69-98.
- F. HALKIN, BHG 385-392.
- Δ. ΔΟΥΚΑΤΟΣ, κ.β., «Ἀνάργυροι Ἅγιοι», *Θρ. Ηθ. Ἐγκ.* 2(1963), 546-549.

Αὐτόνομος

- Acta Sanctorum*, Σεπτ. 4, 16-19. PG 115, 692-698. Τοῦ Μεταφρασταῦ.

Παγκράτιος Ταυρομενίου

- H. USPFER, «Eine Spur des Petrus-evangeliums». *Zeit. für Neu. Wissenschaft* 3(1902), 353-358=Kleine Schriften, IV, Berlin 1913, 418-421.
F. HALKIN, *BHG* 1410, 1410a.

Παγκράτιος Ρωμαίου

- P. FRANCHI DE' CAVALIERI, *Hagiographica*, Roma 1908, 77-112, ὁ βίος. Αὐτόθι 113-120, Ἐγκώμιον Σωτηρίδος.
F. MACLER, *Histoire de St. Azazil*, Paris 1902, 16-20, Παράφρασις Βίου.
J. DUCLERCK, «Les récensions grecques de la Passion de S. Pancrace, martyr en Rome», *Anal. Boll.* 105(1987), 65-85, δύο παραλλαγῆι.
F. HALKIN, *BHG* 1409, 1409 a, βίος. *BHG* 1642, 1642a, Ἐγκώμιον Σωτηρίδος.
G. N. VERRANDO, «Le numerose recensiononi della passio Pancratii», *Vetera Christianorum* 19(1982), 1058129.

Γανουάριος

- P. FRANCHI DE' CAVALIERI, *Note Agiografiche IV*, Roma 1912, 105-114.
Πατρ. Κώδιξ 254, ἀνέκδοτον Ἐγκώμιον.
F. HALKIN, *BHG* 773y, 773z.—*Anal. Boll.* 72(1954), 15-34.
D. MALLARDO, «San Gennaro nella iconografia greca», *Ephemerides Liturgicae* 62(1948), 354-362.

Ἔρασμος

- F. HALKIN, «La légende grecque de Saint Erasme», *Anal. Boll.* 101(1983), 5-17. Ὁ βίος. Ὁ βίος οὗτος ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον εἰς λατινικὴν μετάφρασιν τὸ 1480 εἰς τὸ Sanctuarium τοῦ Mombritius.
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΜΟΙΣΧΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Ἀκολουθία*, Μοσχόπολις 1742, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Κλήμεντος Ἀχιρίδος.

ΑΝΘΙΟΧΙΕ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Νικηφόρος

- Acta Sanctorum*, Φεβρ. 2, 283-288, λατινιστ.
J. PAROIRE, «Saint Euthyme et Jean de Sardes», *Échos d'Or.* 5(1901-1902), 157-161.
F. HALKIN, *BHG* 215 ἰ, 1334.

Βαρβάρα

- PG 96, 782-814, Ἐγκώμιον Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.
F. HALKIN, *BHG*², 217.
ΕΜΜ. ΚΑΡΙΑΘΙΟΣ, *Ἡ ἀγία μεγαλομάρτυς Βαρβάρα*, Ἀθήναι 1925.
Ι. ΡΑΜΦΟΣ, *Ἀριολογικά Μελετήματα*, 7, Ἀθήναι 1954, 25-32.
L. PEJTY, *Bibliographie des Accoluthies grecques*, 66, 20-22, ἀκολουθία.

Βαρλαάμ

- Θ. ΙΩΑΝΝΟΥ, *Μνημεῖα Ἀριολογίας*, Βενετία 1884, 351-357.
H. DELEHAYE, «Saint Barlaam martyr à Antioche», *Anal. Boll.* 22(1903), 139-145.

Λομέτιος

- L. VAN DEN GHILYN, *Anal. Boll.* 19(1900), 285-317, ὁ βίος. Αὐτόθι 318-320, τὸ μαρτύριον κατ' ἐπιτομήν.

LATYSEV, *Menologii anonymi byzantini quae supersunt I*. Petersburg 1911, 275–278.

P. PIETERS, «Dumetius le martyr et Dometius le médecin», *Anal. Boll.* 57(1939), 72–104.

Φεβρωνία

Acta Sanctorum, Ιούν. 5, 17–35 (γ' εκδ. 7.16–31).

J. SIMON, Note sur l'original de la passion de Saint Fébronien», *Anal. Boll.* 42(1924), 69–76.

F. HALKIN, BHG 659–659e.

Προκόπιος Πέρσης

H. DELEHAYE, *Anal. Boll.* 9(1905), 473–482.

F. HALKIN, BHG 988. 1584.

ΚΥΠΡΙΟΙ

Θεράπων

Acta Sanctorum, Μάιος 6, 682–692 (γ' εκδ. 676–685). Βίος μερικῶς

L. DEUBNER, *De incubatione capita quattuor*. Leipzig 1900. 120–134. πλήρως.

H. DELEHAYE, «Saints de Chypre», *Anal. Boll.* 26(1907), 247. – «Les recueils antiques de miracles de Saints», 43(1925), 38–40.

Βαρνάβας

H. DELEHAYE, «Saints de Chypre», *Anal. Boll.* 26(1907), 238–239.

F. HALKIN, BHG 743.

Αύξιβιος

ACTA SANCTORUM, Φεβρ. 3, 124–128 (γ' εκδ. 127–130).

F. HALKIN, BHG 204.

ΑΙΓΥΠΤΙΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Ιουλιανὸς καὶ Βασίλισσα

F. HALKIN, «La passion ancienne des saints Julien et Basilisse», *Anal. Boll.* 98(1980), 241–296.

Πέτρος Ἀλεξανδρείας

J. VITFAI, *Passions de Saints Écaterine et Pierre d'Alexandrie*. Paris 1897, 69–85.

W. TELFER, «St. Peter of Alexandria and Arius», *Anal. Boll.* 67(1949).

ΘΡΑΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Μαρτύριος καὶ Μαρκιανὸς

P. FRANCHI DE' CAVALIERI, *Anal. Boll.* 64(1946), 132–175.

F. HALKIN, BHG³, 1028γ–1929c.

Εὐστάθιος κ.λπ.

F. HALKIN, «La passion inédite de Saints Eustathe, Thespésios et Anatolios», *Anal. Boll.* 93(1975), 287–311.

F. HALKIN, BHG 2139.

Θωόκτιστος

F. HALKIN, *Anal. Boll.* 73(1955), 55–65.

ΚΙΛΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Ιουλίττα καὶ Κήρυκος

- G. VAN HOOFT, *Anal. Boll.* 1(1882), 192–207, τὰ πάθη καὶ ἡ ἐπιστολή.
 ACTA SANCTORUM, Ἰουνίου 3, 15–37.
 F. HALKIN, BHG 313y–317.

Κόνων

- R. TRAUTMANN, R. KLOSTERMANN, *Zeit. f. Slav. Phil.* 11(1934), 299–320.

Δομνίνα

- W. LACKNER, «Eine unedierte griech. Passion der kilikischen Märtyrin Domnina», *Anal. Boll.* 90(1972), 241–259.

ΠΑΤΕΡΕΣ, ΟΣΙΟΙ, ΙΣΑΠΟΣΤΟΛΟΙ

Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη

- Βίος α'. M. GIULI, *Rendiconti della R. Accademia de Lincei, Serie V*, 16(1907), 304–340, 637–662.– Βίος β'. J. GRETSER, *Opera omnia II*, Regensburg 1734, 436–437.– Βίος γ', Ἐπίτομος, ἀνέκδοτος.– Βίος δ', N. FRANCO, *Roma e l' Oriente* 6(1913), 301–326.
 F. HALKIN, BHG 364, 366, 367z, 369θ.
 F. NAU, *Rev. d' Or. Chr.* 10(1905), 162–168.
 A. M. SCHNEIDER, «Zur Datierung der Vita Constantini et Helenae», *Zeit. für Neut. Wiss.* 40(1941), 245–249.
 P. HESSELER, «Hagiographica», *Byz. Neugr. Jahr.* 9(1930–1932), 320–337.

Νικόλαος

- G. ANRICH, *Hagios Nikolaos I*, Leipzig, Berlin, 1913, 113–139, βίος Νικολάου, 66–96, πράξεις στρατηλατῶν, 97–110, πράξεις εἰσφορᾶς. Αὐτόθι καὶ αἱ ἄλλαι παραλλαγαὶ.
 F. HALKIN, BHG 1949, 1950, 1351, 1351a.
 ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΑΡΣΟΥΑΗ, «Ο ἅγιος Νικόλαος στὴ λαογραφία», *Ἑλληνικὴ Δημιουργία* 10(1952), 687–693.
 C. W. JONES, *St. Nicholas of Myra, Bari, and Manhattan*, Chicago 1978.

Γρηγόριος Θεολόγος

- F. HALKIN, BHG 723–723c.
 J. COMPERNASS, *Gregorius Presbyter*, Bonn 1907.

Ἰωάννης Χρυσόστομος

- H. SAVILIUS, *Joh. Chrysostomus* 8, Eton 1612, 157–265, βίος ὑπὸ Γεωργίου.
 F. HALKIN, BHG 873–873m.
 R. T. NORTON, «The Vita S. Chrysostomi by Georgius Alexandrinus», *Class. Philol.* 20(1925), 69–72.
 CHR. BAUR, «Georgius Alexandrinus», *Byz. Zeit.* 27(1927), 1–16.
 I. MINGARELLI, *Graeci codices manuscripti*, Bologna 1784, 337–338, βίος ἄλλος, PG 47, XLII–LII, βίος ἄλλος, τὸ τέλος του.
 CHR. BAUR, *Der hl. Johannes Chrysostomus und seine Zeit* I, München 1929, σ. XXIX.
 E. HANSACK, *Die Vita des Johannes Chrysostomus des Georgios von Alexandrien in kirchenslavischer Uebersetzung*, Freiburg/Br 1980.

Ὀλυμπιάς

- H. DELEHAYE, «Vita sanctae Olympiadis et Narratio Sergiae de ejusdem translatione», *Anal. Boll.* 10(1897), 44–51.
 A. M. MALINGREY, *Jean Chrysostome Lettres à Olympias*, Sources Chréti. 13, 1968².

Ἀλέξιος ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ

- Acta Sanctorum*, Ἰούλιος 4, 238–270, τὸ κείμενον.
 M. RÖSLER, «Alexius Probleme», *Zeit. für Romanische Philologie* 53(1933), 508–528, τὸ κείμενον.
 A. AMIAUD, *La légende syriaque de Saint Alexis*, Paris 1889.
 M. RÖSLER, *Die Fassungen der Alexius-Legend mit besondere Berücksichtigung der mittelenglischen Version*, Wien, Leipzig 1905.
 I. ΡΑΜΦΟΣ, *Ἀγολογικά μελετήματα. Ἀλέξιος ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ*, Ἀθήναι 1949.
 H. J. W. DRUYERS, «Die Legende des heiligen Alexius und der Typus der Gottesmannes im syrischen Christentum», *Typus. Symbol. Allegorie bei den östlichen Vätern*, 187–217.

Ἀλέξανδρος

- E. DE STOOP, *Patrol. Orient.* 6,5, Paris 1911, 658–701, ὁ ἅγιος.
 ACTA SANCTORUM, Ἰανουάριος 1, 1020–1029 (λατινιστί).
 S. VAHLÉ, *Dict. Hist. Géogr. Eccl.* 1 (1912), 274–282.
 R. JANIN, *Échos d'Or.* 33(1934), 340–342.

Μάρκελλος

- B. LATYSEV, *Hagiographica Graeca inedita*, Petersburg 1914, 119–125.
 H. DELEHAYE, *Anal. Boll.* 53(1935), 233–236.
 F. HALKIN, BHG 1026.

Μαρουθᾶς

- J. NORET, «La vie grecque ancienne de S. Maruta de Mayfergau», *Anal. Boll.* 91(1973), 77–103.

Μαρτῖνος

- Βίον Ἐκλόγιον*, 131–138, εἰς νεοελληνικὴν.
 Κ. ΔΟΥΚΑΚΙΣ, *Συναξαριστής*, Νοέμβριος 290–302.
 F. HALKIN, BHG 1181–1181b.
 H. DELEHAYE, *Studi Bizantini* 5(1939), 428–431.

Ἰωάννης Καλοβίτης

- PG 114, 568–582, ἡ πρώτη παραλλαγή.— *Anal. Boll.* 15(1896), 257–267, ἡ αὐτὴ εἰς μετάφρασιν Ἀναστασίου.
Acta Sanctorum, Ἰανουάριος 1, 1031–1035.
 F. HALKIN, BHG 868–868f.

Ἐλισάβετ

- F. HALKIN, «Sainte Elisabeth d' Héraclée, abesse à Constantinople», *Anal. Boll.* 91(1973), 249–264.
 W. LACKNER, «Zur Vita der Äbtissin Elisabeth von Konstantinopel», *Anal. Boll.* 92(1974), 287–288.

Γ' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΑΓΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον θὰ παρουσιάσωμεν συνοπτικῶς τὰ κείμενα τὰ ἀναφερόμενα εἰς ἀγίους αὐτῆς ταύτης τῆς ἐποχῆς, καὶ δὴ εἰς τρεῖς κατηγορίας· τοὺς ἥρωας τῆς πίστεως ἔναντι τῶν ἀλλοθρήσκων, τοὺς ἥρωας τῆς ὀρθοδοξίας ἔναντι τῶν εἰκονομάχων καὶ ἄλλων αἰρετικῶν, καὶ τοὺς πατέρας καὶ ὁσίους.

ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΙ ΟΜΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

Κατὰ τὴν διαρκείαν τῶν ὀξείων ἀντιπαραθέσεων μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Περσίας ἐμαρτύρησε καὶ ἡ «ζῶσα μάρτυς» Γολινδούχη, πρὸς τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος ἐπὶ Χοσρόη Β' τῆς Περσίας καὶ Μαυρικίου τοῦ Βυζαντίου, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω. *Πράξεις τῆς μάρτυρος Γολινδούχης* ἐγράφησαν εὐθὺς ἀμέσως, καὶ δὴ, ὡς βεβαιώνει ὁ ἱστορικὸς Γυάργιος¹, ὑπὸ τοῦ Στεφάνου ἐπισκόπου τῆς συριακῆς Ἱεραπόλεως. Κατὰ τοὺς νεωτέρους ἐρευνητὰς τὸ μαρτύριον τοῦτο, τὸ ὁποῖον σώζεται μόνον γεωργιανιστί, ἐγράφη συριστί. τοῦτο ὅμως ὄχι μόνον βέβαιον δὲν εἶναι, ἀλλ' εἶναι καὶ ἀπίθανον, διὰ δύο λόγους· πρῶτον διότι ὁ Στέφανος ἔγραφεν ἐλληνιστί, ἂν καὶ ἀναμφιβόλως ἐχρησιμοποίει καὶ τὴν συριακὴν, καὶ εἶναι προφανὸς αὐτὸς ὁ ὁποῖος συνέταξε τὴν πραγματείαν *Περὶ τῆς ἀγνοίας τοῦ Χριστοῦ κατὰ Ἀγνοητῶν* καὶ δεύτερον διότι τὸ κείμενον τοῦτο μετὰ τινα ἔτη ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Εὐστρατίου διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἰδικοῦ του μαρτυρίου ἐλληνιστί, δὲν ὑπῆρχε δὲ ἐπαρκὴς χρόνος διὰ μετάφρασιν τοῦ κειμένου ἀπὸ τῆν συριακὴν ὑπὸ τρίτου προσώπου. Εἶναι ὅμως πιθανὸν νὰ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Στεφάνου εἰς ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας συγχρόνως.

Πρὸ τεσσάρων δεκαετιῶν, τὸ 559 ὑπὸ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Χοσρόην Α', εἶχε μαρτυρήσει ἡ εὐγενὴς νεαρὰ Περσὶς Σίρα, τῆς ὁποίας τὰς *Πράξεις* συνέταξεν αὐτόπτης μάρτυς εἰς τὴν συριακὴν. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου εἰς νεώτερος συντάκτης συνέδεσε τὰς *Πράξεις* τῆς Σίρας καὶ τὸν Βίον τῆς Γολινδούχης, τὸν ὁποῖον εἶχε συντάξει ὁ Εὐστράτιος, κατὰ τρόπον ἐξωτερικὸν καὶ τεχνητόν, εἰς τὴν ἐλληνικὴν βεβαίως.

Αἱ *Πράξεις τοῦ Μάρτυρος Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου* ἐγράφησαν ἐπὶ Ἡρακλείου ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μετακομιδῆς τοῦ λειψάνου τούτου. Ὁ Ἀναστάσιος, υἱὸς μάγου καὶ στρατιώτης τοῦ Χοσρόη Β' (590–628), λεγόμενος ἀρχικῶς Μαγουνδάτι, κατόπιν θεοῦ φωτισμοῦ ἐδέχθη τὴν χριστιανικὴν

1. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 6,20. Ἐρπτάζεται τὴν 13 Ἰουλίου.

πίστιν καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Μοδέστου, τοῦ μετέπειτα πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Συλληφθεὶς κατὰ νέαν εἰσβολὴν τῶν Περσῶν καὶ ἀρνηθεὶς νὰ ἀποκηρύξη τὸν Χριστόν, ὠδηγήθη εἰς τὴν Περσίαν καὶ ἀπεκεφαλίσθη². Ἐγκώμιόν του συνέταξεν ὁ Σωφρόνιος.

Τὸ *Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Ἀρέθα καὶ τῶν συνοδῶν του* κατὰ τὴν νεωτέραν ἔρευναν πρέπει νὰ ἐγράφη πρωτοτύπως εἰς τὴν συριακὴν καὶ ἐκεῖθεν νὰ μεταφρασθῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἀργότερον εἰς τὴν ἀρμενικὴν, ὑποδίδεται ὑπ' αὐτῆς εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ρουσαφά Σέργιον. Ὁ Ἀρέθας ἐτελειώθη διὰ ξίφους μετὰ τῶν συντρόφων του τὸ 523 εἰς τὴν εὐδαίμονα Ἀραβίαν κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἰουδαίου ἀρχοντος τῆς χώρας³.

Περὶ τῶν παθημάτων Σιναϊτῶν μοναχῶν ὑπάρχουσιν δύο κείμενα, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἀμμώνιον, τιτλοφορεῖται *Λόγος περὶ τῶν ἀναιρεθέντων ἐν Σινᾷ ὄρει καὶ ἐν τῇ Ραϊθῶ ἁγίων πατέρων*, τὸ δὲ δεύτερον, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Νεῖλον Ἀγκυρανόν, τὸν ἀσκητικὸν συγγραφέα τοῦ ε' αἰῶνος, τιτλοφορεῖται *Διηγήματα εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐν Σινᾷ μοναχῶν*. Πρέπει νὰ ἀνήκουν ἀμφότερα εἰς τὸν ζ' αἰῶνα καὶ οἱ ἀναφερόμενοι εἰς αὐτὰ Βεδουῖνοι εἰσβολεῖς εἰς τὸ Σινᾷ πρέπει νὰ εἶναι τὰ πρῶτα στίφη τῶν Μουσουλμάνων.

Διατηρεῖται εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν ἐκ τοῦ συριακοῦ, γενομένην κατὰ παράκλησιν μοναχοῦ Ἰωάννου, πιθανῶς Ἰωάννου τοῦ Λαμασκηνοῦ, τὸ *Μαρτύριον τῶν Ἐξήκοντα Χριστιανῶν*, οἱ ὁποῖοι ἐσταυρώθησαν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν πλησίον τῶν Ἱεροσολύμων περὶ τὸ 724. Σῶζεται καὶ λατινικὴ παραλλαγή τούτου, ἐκπονηθεῖσα μὲ βάσιν τὸ ἑλληνικὸν προφανῶς.

Ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Στεφάνου Σαβαΐτου, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος καὶ εἰς τὸ περὶ ὑμνογράφων κεφάλαιον τοῦ παρόντος τόμου, προέρχεται ἀφ' ἑνὸς μὲν *Ἐκθεσις περὶ τῶν εἴκοσι Σαβαΐτῶν μαρτύρων*, οἱ ὁποῖοι κατεσφάγησαν εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Κέδρων ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν τὸ 797, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ *Βίος τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Νέου* († 780), ὁ ὁποῖος σῶζεται μόνον εἰς γεωργιανὴν μετάφρασιν, γενομένην ὡς πιστεύεται ἀπὸ τὸ ἀραβικόν.

Ὁ *Βίος τοῦ Ἁγίου Νικολάου, στρατιώτου καὶ μοναχοῦ*,⁴ ἀναφερόμενος εἰς ἓνα ἄνδρα τοῦ στρατεύματος τοῦ Νικηφόρου Α' διασωθέντα μὲ θεῖαν βοήθειαν εἰς τὴν κατὰ τῶν Βουλγάρων μάχην τοῦ 811 καὶ γενόμενον μοναχόν, ἐγράφη ὀλίγον μετὰ τὸ ἐπεισόδιον⁵.

Σχετικὸν εἶναι τὸ *Μαρτύριον τῶν στρατιωτῶν τοῦ Νικηφόρου Α'*, τὴν 26 Ἰουλίου 811, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι μᾶλλον ἱστορικὴ διήγησις παρά ἀγιολογικὸν κείμενον.

Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Σαρακηνῶν εἰς τὸ Ἀμόριον καὶ τὴν ἄλωσιν αὐτοῦ τὸ 838 ἀπήχθησαν μετὰ ἄλλων 42 Ἀμοριανοί, ἀνήκοντες εἰς τὸ ἀρχοντολόγιον τῆς ἐπαρχίας μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν διοικητὴν τῆς στρατιωτικῆς φρουρᾶς Ἀέτιον, καὶ μετὰ τινα χρόνον ἐθανατώθησαν εἰς τὴν Συρίαν. Τὸ γεγονός τοῦτο, συγκλονίσαν τὴν αὐτοκρατορίαν, καθ' ὅσον μάλιστα

2. Τιμᾶται τὴν 22 Ἰανουαρίου.

3. Ἐορτάζεται τὴν 24 Ὀκτωβρίου.

4. Τιμᾶται τὴν 24 Δεκεμβρίου.

5. Κατὰ τὰ σλαβικὰ Μηνυα ὁ Νικόλαος ἦτο Σλάβος.

τὸ Ἀμόριον ἦτο πατρὶς τῆς βασιλευούσης τότε δυναστείας καὶ βεβαίως λόγῳ τῆς ἐπιστημότητος τῶν θανατωθέντων, ἀπασχόλησεν εὐρέως καὶ εὐθύς ἀμέσως τὴν ἀγιογραφίαν. Τέσσαρα μαρτύρια τῶν Ἀμοριτῶν ἐνεφανίσθησαν τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο· τὸ πρῶτον συνταχθὲν ὑπὸ μοναχοῦ Εὐδοίου, τὸ δεύτερον ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου καὶ τὰ ἄλλα ὑπ' ἄλλων, ἐν μεταγενέστερον δὲ συνετάχθη τὸν ἰδ' αἰῶνα.

ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΙ ΟΜΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΕΝΑΝΤΙΩΝ ΤΟΥ ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΙΣΜΟΥ ΑΙΩΝΑ

Βίος Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ ἐγράφη ὀλίγον χρόνον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ συντάκτου φερομένου ἀνωτίμως, πλὴν ἐνὸς χειρογράφου τὸ ὁποῖον ὀνομάζει ὡς συγγραφεὰ τὸν Μιχαὴλ Ἐξαβουλίτην⁶.

Ἐπάρχει ὁμως καὶ ἐν εἶδος ἀρνητικοῦ *Βίου Μαξίμου*, γραφέντος εἰς τὴν συριακὴν ὑπὸ μονοθελήτου συγγραφέως Γεωργίου, ὅστις παρουσιάζεται ὡς σύγχρονος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐγραψε προφανῶς μετὰ τινὰς δεκαετίας, πρὸς τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος. Παρὰ τὴν ἀρνητικὴν του γραμμὴν εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον. Ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν βίων διαφέρει βασικῶς εἰς τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τοῦ Μαξίμου, ἀφοῦ, προφανῶς βάσει ἀνευθύνων φημῶν, θεωρεῖ τοῦτον γεννηθέντα εἰς τὴν Παλαιστίνην ἐκ Σαμαρείτου πατρὸς καὶ Περσίδος μητρός.

Εἰς ἐκ τῶν συνοδῶν τοῦ Μαξίμου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη του, ὁ Ἀναστάσιος Ἀποκρισιάριος, ἔδωκε πολλὰς σελίδας περὶ τῶν ταλαιπωριῶν καὶ παθῶν αὐτοῦ, τόσον εἰς τὸ πρακτικὸν περὶ τῶν ἀνακρίσεων τούτου ἐνώπιον τοῦ κριτηρίου εἰς τὰ ἀνάκτορα, φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἐξήγησις κινήσεως*, ὅσον καὶ εἰς ἐπιστολὴν του *Πρὸς Θεοδόσιον* πρεσβύτερον Γάγγρας. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Ἀποκρισιάριος, ὡς καὶ ἀλλαγῶν σημειώνομεν, πλὴν ἄλλων περιγράφει τὰ παθήματα καὶ τὰ τέλη τοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ μαθητοῦ του Ἀναστασίου μοναχοῦ.

Εἰς τὰ παθήματα κυρίως τοῦ Ἀναστασίου Ἀποκρισιαρίου, ὡς καὶ τοῦ πῖπα Μαρτίνου Α', ὁ ὁποῖος ἀπέθανεν ἐν ἐξορίᾳ καὶ δεινῇ ταλαιπωρίᾳ, εἶναι ἀφιερωμένον ἐν ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος κείμενον ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἐπομνηστικόν*, τὸ ὁποῖον μετέφρασε μετὰ δύο αἰῶνας ὁ Ἀναστάσιος Βιβλιοθηκάριος. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ R. Denzesse ὅτι συντάκτης αὐτοῦ εἶναι ὁ Θεόδωρος Σπουδαῖος, ἀδελφὸς τοῦ ἀνωτέρου μνημονευθέντος Θεοδοσίου τοῦ Γαγγρηνοῦ, ἔχει γίνεαι κοινῶς ἀποδεκτὴ.

Περὶ τοῦ Μαρτίνου ὁμως ὑπάρχει καὶ εἰς ἀκόμη ἐλληνικὸς *Βίος*, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει τὴν βαθεῖαν ἐκτίμησιν τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδοξίας πρὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, λόγῳ τοῦ συνδέσμου του μετὰ τὸν Μάξιμον ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν γένει στάσεώς του εἰς τὸ θέμα τῆς ἀποκρούσεως τοῦ Μονοθελητισμοῦ.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΝ

Ὁ Γερμανὸς Α΄ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀντιπαθεὶς εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Λέοντος Γ΄ Ἰσαύρου νὰ καταργήσῃ τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων καὶ ὁ πρῶτος διὰ τοῦτο διωχθεὶς ἐπίσημος ἀνὴρ τῆς Ἐκκλησίας⁸. Βίος αὐτοῦ ἐγράφη ὑπ' ἀγνώστου προσώπου ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἐνῶ εἰς ἀκόμῃ Βίος διατηρεῖται χειρογράφως ἀνέκδοτος εἰς τὸν κώδικα Ἀθηνῶν 1050 τοῦ 11^{ου} αἰῶνος.

Ὁ μοναχὸς τοῦ Ὄρους Αὐξεντίου παρὰ τὴν Νικομήδειαν Στέφανος ὁ Νέος ἐμαρτύρησε διὰ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὰς εἰκόνας ἐπὶ Κωνσταντινου Ε΄ τὸ 764⁹. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὁ Κωνσταντινουπολίτης διάκονος Στέφανος συνέταξε τὸν Βίον αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσεν εἰς τὸν ἡγούμενον Αὐξεντίου Ἐπιφάνιον.

Περὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐπισκόπου Γοθθίας διατηροῦνται δύο παραδόσεις, κατὰ τὴν πρώτην τῶν ὁποίων οὗτος ἐξῆσεν ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου, φαίνεται ὅμως ὅτι εἰς τὰ πράγματα ἀνταποκρίνεται ἡ δευτέρα παράδοσις, ἡ ὁποία τὸν τοποθετεῖ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ Ἰσαύρου καὶ τὸν φέρει ὡς ἐπίσκοπον τῶν Γότθων τῆς Ἰβηρίας. Κατὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν πραγμάτων ἐπὶ Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας οὗτος ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀπέθανε δὲ εἰς τὴν Ἀμαστριν τοῦ Πόντου. Ὁ Βίος αὐτοῦ ἐγράφη ὑπ' ἀγνώστου συντάκτου¹⁰.

Τοῦ *Εὐθυμίου Σάρδεων*, ὁμολογητοῦ ἐπὶ τῆς δευτέρας εἰκονομαχίας ἀποθανόντος τὴν 26 Δεκεμβρίου 824¹¹, σώζονται Βίος καὶ ἐγκώμιον παρὰ μοναχοῦ Μητροφάνους, ὁ ὁποῖος εἶναι ἴσως ὁ μετέπειτα μητροπολίτης, ἀμφότερα ἀνέκδοτα.

Ἀνέκδοτος εἶναι καὶ ὁ Βίος *Μιχαὴλ Συνάδων*, ὁμολογητοῦ ἀποθανόντος τὸ 827¹². Σώζονται καὶ δύο ἀκολουθίαι αὐτοῦ.

Ὁ Νικήτας, ἡγούμενος Μηδικίου τῆς Βιθυνίας καὶ ὁμολογητῆς, ἐξωρίσθη εἰς τὴν νῆσον τῆς Ἁγίας Γλυκερίας ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε΄ περὶ τὸ 815, ἐπανεκάμψε δὲ ἐπὶ τοῦ διαδόχου τούτου Μιχαὴλ Τραυλοῦ καὶ ἐγκατεστάθη εἰς μετόχιον, ὅπου καὶ ἀπέθανε¹³. Βίος αὐτοῦ συνετάχθη ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Θεοστηρίκτου, ἀλλὰ τὸ κείμενον αὐτοῦ ἔχει ὑποστῆ ὀλίγον μεταγενεστέραν στουδιτικὴν διασκευὴν.

Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἄλλων τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ὑπάρχουν πολυάριθμα κείμενα, ἂν καὶ δὲν σώζεται ἐκεῖνος ὁ βίος, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἐγράφη ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του¹⁴. Περὶ τοῦ τέλους του ἰδιαιτέρως σώζονται ἡ *Ἐγκύκλιος περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ*, συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ καὶ διαδόχου του εἰς τὴν μονὴν τῶν Στουδιτῶν Ναυκρατίου ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, μία ἐπίτομος *Ἐκθεσις περὶ τοῦ θανάτου*, σύγχρονος καὶ αὐτῆ τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ μία *Ἐκθεσις περὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων Θεοδώρου καὶ Ἰωσήφ* εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ ἔτος 844. Ὁ πρῶτος σωζόμενος Βίος αὐτοῦ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Στουδίτου περὶ τὸ 855.

8. Τιμᾶται τὴν 12 Μαΐου.
9. Τιμᾶται τὴν 28 Νοεμβρίου.
10. Τιμᾶται τὴν 31 Μαΐου καὶ τὴν 26 Ἰουνίου. Ἴσως πρόκειται περὶ δύο προσώπων.
11. Τιμᾶται τὴν 26 Δεκεμβρίου.
12. Τιμᾶται τὴν 23 Μαΐου.
13. Τιμᾶται τὴν 3 Ἀπριλίου.
14. Ἡ μνήμη του τελεῖται τὴν 11 Νοεμβρίου.

Σώζεται επίσης ἓν σημείωμα βιογραφικὸν περὶ τοῦ *Θαδδαίου Στουδίτου*, δούλου ἀπὸ τὴν Σκυθίαν καὶ ἔπειτα μαθητοῦ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου. Ὁ Θαδδαῖος κακουχηθεὶς ἐπὶ Λέοντος Ε' ἀπέθανεν ὡς ὁμολογητῆς ὀλίγον ἀργότερα ἐπὶ Μιχαὴλ Τραυλοῦ¹⁵.

Ὁ *Βίος Ἰωάννου Ψιχαῖτου*, ἡγουμένου τῆς μονῆς Ψιχᾶ, ἀσκηθέντος καὶ ἀθλήσαντος ἐπὶ Λέοντος Ἀρμενίου, ἀποθανόντος δὲ ἐν εἰρήνῃ, σώζεται εἰς χειρόγραφον τοῦ θ' ἤδη αἰῶνος, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ἐγράφη εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ ἀγνώστου συγχρόνου του¹⁶.

Μὲ τὸν *Θεοφάνη τὸν Ὁμολογητὴν*, τὸν διαπρεπῆ χρονογράφον, ὁ ὁποῖος ἀπέθανεν ἐξόριστος ἐν Σαμοθράκῃ τὸ 818, ἠσχολήθη ἐπιμόνως ἡ ἀγιογραφία¹⁷. Ἐν βιογραφικὸν ἐγκώμιον συνέταξεν ὁ Μεθόδιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀποτελέσαν κοινὴν πηγὴν μεταγενεστέρων βίων, ἕτερα δὲ ἐγκώμια συνέταξαν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ ὁ Θεόδωρος Πρωτασηκρητίς. Ὁ σωζόμενος *Βίος τοῦ Θεοφάνους*, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι πολὺ μεταγενέστερος, ἐγράφη πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Σκευοφύλακος τῶν Βλαχερνῶν.

Βίος Μιχαὴλ Συγκέλλου, ὁμολογητοῦ τῆς ὀρθοδοξίας ἀποθανόντος τὸ 846¹⁸, συνετάχθη ὑπὸ συγχρόνου του.

ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΟΣΙΟΙ

ΠΑΤΕΡΕΣ

Ὁ *Βίος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου*, περὶ τοῦ ὁποῖου ἔγινε λόγος ἀνωτέρω μετὰ ξὺ τῶν Ἀπολογητῶν, εἶναι ἐνσωματωμένος εἰς τὸν *Διάλογον πρὸς τὸν Ἰουδαῖον Ἐρβάν*.¹⁹

Τοῦ πατριάρχου Μηνᾶ ὁ ὁποῖος προΐστατο τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, εἰς μίαν ἐποχὴν κρίσιμον διὰ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπάρχει εἰς βραχὺς *Βίος*, συνταχθεὶς ὑπὸ συγχρόνου αὐτοῦ ἀνδρός, μαθητοῦ ἢ συνεργάτου²⁰.

Ὁ *Βίος Ἰωάννου Νηστευτοῦ*, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀποθανόντος τὸ 595²¹, συνετάχθη ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Φωτεινοῦ ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Τεμάχια αὐτοῦ ἀνεγνώσθησαν εἰς τὴν ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ διατηροῦνται εἰς τὰ πρακτικὰ αὐτῆς.

Ὁ *Ἰωάννης Ἐλεήμων*, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἀποθανὼν τὸ 620 ἀπῆσχόλησε ἐντόνως τὴν ἀγιογραφίαν ὡς εἶδομεν καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ παρόντος ἔργου²². Κατὰ τὸν ἠ' αἰῶνα συνετάχθη *Βίος* αὐτοῦ, μὲ βάσιν παλαιότερα σύγχρονά του σχεδὸν κείμενα ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων καὶ Λέοντος Νεαπόλεως συνταχθέντα.

Ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων συνέγραψε *Βίον ἁγίου Τύχωνος*, πολιούχου τῆς γενετῆρας του Ἀμαθοῦντος Κύπρου.

15. Τιμᾶται τὴν 29 Δεκεμβρίου.

16. Τιμᾶται τὴν 7 Μαΐου καὶ τὴν 24 Μαΐου.

17. Τιμᾶται τὴν 12 Μαρτίου.

18. Τιμᾶται τὴν 18 Δεκεμβρίου (ἢ 19 ἢ 20 Δεκεμβρίου).

19. Τιμᾶται τὴν 19 Δεκεμβρίου.

20. Τιμᾶται τὴν 25 Αὐγούστου.

21. Τιμᾶται τὴν 2 Σεπτεμβρίου.

22. Τιμᾶται τὴν 12 Νοεμβρίου.

Ὁ *Θεόδωρος Συκεώτης*, γεννηθείς εἰς τὸ χωρίον Συκεοῦς τῆς μικρασιατικῆς Γαλατίας, ἐπεδόθη μόλις δεκατετραετῆς εἰς τὴν ἀσκησιν καὶ διεκρίθη εἰς αὐτὴν τόσον πολῦ, ὥστε ἐξελέγη ἄκων ἐπίσκοπος τῆς παρά τὴν Ἰαγκυραν Ἀναστασιουπόλεως καὶ ἐχειροτονήθη συρόμενος. Ἀπέθανε τὸ 613²¹. Ὁ *Βίος* αὐτοῦ ἐγράφη ἀμέσως μετέπειτα ἀπὸ τὸν μαθητὴν του Γεώργιον Ἐλεύσιον.

Τοῦ Γρηγορίου Ἀκράγαντος, ὁ ὁποῖος ἐξῆσε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5 αἰῶνος καὶ ἀπέθανεν εἰς βαθύ γῆρας²², ἡ βιογραφησις ἠκολούθησεν ὅλα τὰ στάδια τῆς ἀγιογραφίας· πρῶτον συνετάχθη *Βίος* αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Λεοντίου ἡγουμένου τῆς Μονῆς Σάβα ἐν Ρώμῃ ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἦτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7 αἰῶνος, ἔπειτα δὲ βάσει αὐτοῦ ἐγράφη καὶ ἄλλος ἀνέκδοτος *Βίος* ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου τῆς αὐτῆς Μονῆς Μάρκου, ὀλίγον ἀργότερα κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα. Θὰ ἠκολούθει βραδύτερον ὁ μεταφραστικὸς *Βίος*.

Ἐγκώμιον εἰς ἐπίσκοπον Θεόγνιον Βεθελίας, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε τὸ 522, ἐγράφη ὑπὸ Παύλου Ἑλλαδικοῦ εἰς τὴν Ἐλοῦσαν τὴν Ἰδουμαίαν, ἐχρησιμοποιήθη δὲ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου εἰς τὸν *Βίον* Θεογνίου²³. Τοῦ Παύλου τούτου σώζεται καὶ *Ἐπιστολὴ περὶ ἀκολασίας*, τοῦ δὲ Θεογνίου διατηρεῖται ἀπόσπασμα ὑπὸ ὀμιλίαν εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων.

Τοῦ *Νικολάου*, ἀρχιμανδρίτου Μονῆς Σιών ἐν Μύροις καὶ ἔπειτα ἐπισκόπου Πινάρων, ἀποθανόντος περὶ τὸ 550, σώζεται *Βίος* γραφεὶς ὑπὸ συγχρόνου του, ἴσως τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρτεμᾶ. Ὁ Νικόλαος οὗτος συγγέεται μετὰ τοῦ ἁγίου Νικολάου Μύρων.

ΟΣΙΟΙ

Τοῦ *Θεοδοσίου Κοινοβιάρχου*, μεγάλου μοναστικοῦ ἡγέτου τῆς Παλαιστίνης ἀποθανόντος τὸ 529, πλὴν τοῦ *Βίου* τὸν ὁποῖον συνέταξεν ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, ἔχομεν καὶ ἓν *Ἐγκώμιον* συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Θεοδώρου Πέτρας τῆς Ἀραβίας²⁴.

Ὁ *δσος Δαβίδ*, προερχόμενος ἀπὸ τὴν Ἀνατολίην, ἐφθασεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐπέλεξε πρὸς ἀσκησιν τόπον παρά τὴν ἀκρόπολιν, ὅπου καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 540 καὶ ὅπου εὐρίσκεται τὸ ἀρχαῖον πρὸς τιμὴν του ναβδίου μὲ τὸ θαυμάσιον ψηφιδωτόν²⁵. Ὁ Ἰωάννης Μύσχος ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν δύο σημειώματα²⁶, ἀλλὰ δὲν φαίνεται νὰ ἐγράφη ἐνωρὶς ὠλοκληρωμένη βιογραφία, ἕως ὅτου περὶ τὸ 720 εἰς μὴ ὀνομαζόμενος μοναχὸς τῆς Μονῆς τῶν ἁγίων Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου τῶν Κουκουλλάτων συνέταξε τὸν *Βίον* *Δαβίδ*, βάσει προφορικῶν διηγήσεων προφανῶς. Ὁ *Βίος* οὗτος σώζεται εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν του ἑλληνιστί καὶ εἰς ἐπιτομον μορφήν ἑλληνιστί καὶ γεωργιανιστί.

Ὁ *βίος τοῦ ἁγίου Λασιθέου*, τοῦ νεαροῦ ἀσκητοῦ, ὁ ὁποῖος ἠκολούθησε τὸ ἰδεώδες τῆς μοναχικῆς ὑπακοῆς μὲ ἀνυπέβλητον αὐστηρότητα ἐγράφη

23. Ἡ μνήμη του τελεῖται τὴν 22 Ἀπριλίου.
24. Τιμᾶται τὴν 24 Νοεμβρίου.
25. Τιμᾶται τὴν 15 Φεβρουαρίου.
26. Τιμᾶται τὴν 11 Ἰανουαρίου.
27. Τιμᾶται τὴν 26 Ἰουνίου.
28. *Λεμιών* 69 καὶ 70.

ὑπ' ἀγνώστοι, πιθανῶς δὲ ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ ὁδηγοῦ του Δωροθέου. Ὁ Βίος ἐπιτηθεὶς βραδύτερον, σώζεται εἰς τὴν ἐπίτομον μορφήν του²⁹.

Ὁ Βίος Θεοφάνους καὶ Πανσέμνης διηγεῖται τὰς μεταλλαγὰς τῆς διαγωγῆς τοῦ παραδόξου τούτου ζεύγους, ζήσαντος κατὰ τὸ δευτερον ἡμῶν τοῦ ζ' αἰῶνος. Ὁ Θεοφάνης, γεννηθεὶς ἀπὸ ἐθνικοὺς γονεῖς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ζῶν ἀπὸ ἡλικίας δεκαοκτῶ ἐτῶν ἐν χηρείᾳ προσήλθεν εἰς τὴν μοναχικὴν ἀσκήσιν διὰ τὴν νὰ σώσῃ ὁμως μίαν ὠραίαν κόρην τῆς πατρίδος του, μετερχομένην τὸ ἐπάγγελμα τῆς πόρνῆς. ἐνεδύθη κοσμικῶς καὶ τὴν ἐπεισε νὰ δεχθῆ νὰ τὸν ὑπανδρευθῆ. Ἀφοῦ αὕτη ἔλαβε τὸ βάπτισμα, ἐτέλεσαν τὸν γάμον, ἀλλ' ἔζησαν ἐν ἀγνεῖα καὶ ἀσκήσει εἰς παρακείμενα κελλία³⁰.

Ὁ Βίος Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ Ραϊθηνοῦ, συμπεριλαμβανόμενος εἰς τὸ σῶμα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰωάννου, φαίνεται νὰ ἐγράφη ἀρκετὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ³¹, περὶ τὰ μέσα τοῦ ζ' αἰῶνος, ἐφ' ὅσον ἀποφεύγει τὴν ἀναφορὰν εἰς λεπτομερείας συγκεκριμένων γεγονότων.

Ὁ Θεόδωρος κτήτωρ καὶ ἠγούμενος τῆς Χώρας ἔζησε τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ ζ' αἰῶνος καὶ ἀπέθανε τὸ 595. Ὁ ὑφιστάμενος Βίος αὐτοῦ συνετάχθη τὸν η' αἰῶνα βάσει παλαιστέρου κειμένου³².

Ὁ Φιλάρτος, πενθερὸς ἀπὸ ἐγγονὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Στ' καὶ μεγαλοκτῆμων, διεκρίθη διὰ τὴν πρόνοιάν του ὑπὲρ τῶν χωρικῶν εἰς τὰ κτήματά του καὶ γενικῶς ὑπὲρ τῶν πτωχῶν. Ἀπέθανε τὸ 792³³. Τὸν Βίον αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ ἐγγονὸς του μοναχὸς Νικήτας.

Ὁ Στέφανος Σαβαΐτης ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, τοῦ ὁποίου εἶδομεν ἀνωτέρω τὰς μαρτυρολογικὰς ἐκθέσεις, καὶ τὸν ὁποῖον θὰ ἴδωμεν πάλιν μετὰ τῶν ποιητῶν. Τὸν Βίον αὐτοῦ συνέταξεν ὁ μαθητὴς του Λεόντιος ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ³⁴.

ΠΑΡΑΔΟΞΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Τοιοῦτον κείμενον εἶναι ἡ *Διήγησις περὶ τοῦ Θεοφίλου οἰκονόμου τῶν Ἀδάνων*, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ὡς ὑποτίθεται. Ὡς ἀπώτερος πρόγονος τοῦ Faust ὁ Θεόφιλος εἶχε προέλθει εἰς συμφωνίαν μετὰ τὸν Διάβολον, ἀλλ' ἐπιστραφεὶς ἀπέθανεν ἐν μετανοίᾳ. Ἡ Διήγησις περὶ τούτου ἀπετέλεσε τερπνὸν λαϊκὸν ἀνάγνωσμα, γραφὸν περὶ τὰ μέσα τοῦ ζ' αἰῶνος. Ἐπειτα δὲ ἡ ἐκθεσις ἔλαβεν ἀγιογραφικὴν μορφήν παρὰ τοῦ Εὐτυχιανοῦ, κληρικοῦ τῶν Ἀδάνων, ὅστις παρουσιάζεται ὡς συγκάτοικος τοῦ Θεοφίλου. Ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην μορφήν μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Παύλου Διακόνου.

Ἡ μυθιστορηματικὴ μορφής Διήγησις περὶ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ, ἀποδιδόμενη εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν, ἐξητάσθη ἀνωτέρω εἰς τὸ σκεῖον κεφάλαιον.

29. Τιμάται τὴν 13 Ἀγούστου.

30. Τιμῶνται τὴν 10 Ἰουνίου.

31. Τιμάται τὴν 30 Μαρτίου καὶ τὴν Δ' Κυριακὴν τῆς Τεσσαρακοστῆς.

32. Τιμάται τὴν 8 Ἰανουαρίου.

33. Τιμάται τὴν 1 Δεκεμβρίου.

34. Τιμάται τὴν 28 Ὀκτωβρίου καὶ τὴν 13 Ἰουλίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΙ ΟΜΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

Γολινδούχη

P. PLETTERS, «Sainte Golindouch, martyre perse», *Anal. Boll.* 62(1944), 74–125.

K. ΚΕΚΕΛΙΔΖΕ, «Etindebi jveli k' art' uli literaturis», *Istoriidan III*, Tiflis 1955, 210–227, γεωργιανόν κείμενον.

G. GARITTE, «La passion géorgienne de Sainte Golindouch», *Anal. Boll.* 74(1956), 405–440.

Acta Sanctorum, Μάιος 4, 172–183, Πράξεις Σίρας. P. DEYOS, *Anal. Boll.* 64(1946), 87–131, νέα έκδοσις, F. HALKIN, *BHG* 1637.

Ἀναστάσιος Πέρσης

H. USENER, *Acta Martyris Anastasii Persae*, Bonn 1894, τὸ κείμενον.

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἀναλκτα Ἱεροσολιμ. Σταχυολογίας*, 4, 126–148, νέα έκδοσις, PG 114, 773–812, Συμεῶν Μεταφραστοῦ.

Acta Sanctorum, Ἰανουάριος 3, 35–84.

F. HALKIN, *BHG* 84.

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΛΗΣ, *Ἱστολόγιον*, 35–36.

PG 92, 1680–1729, Ἐγκώμιον ὑπὸ Σωφροναίου.

Ἀρέθας καὶ συνοδοὶ

Acta Sanctorum, Ὀκτώβριος 10, 221–259.

J. F. BOISSONADE, *Anecdota graeca II*, Paris 1833, 1–62.

Patr. Orient. 15, Paris 1920, 343–348, ἄρμενικὴ μετάφρασις.

A. VASILIEV, *Viz. Vremeni* 14(1907), 23–67, γεωργιανόν τεμάχιον.

Ἀναίρεσις Σιναϊτῶν

F. COMBIFIS, *Illustrium Christi martyrum lecti triumphu*, Paris 1660, 88–132, Λόγος Ἀμωναίου.

PG 79, 589–693, Διηγήματα Νεΐλου.

K. HEUSLI, *Untersuchungen zu Nilus dem Asketen*, Leipzig 1917, 123–159.

R. DEVRESSE, «Le Christianisme dans la péninsule sinaïtique des origines à l'arrivée des Musulmans», *Rev. Bibl.* 49(1940), 205–223.

J. HENNINGER, «Ist der sogenannte Nilus-Bericht eine brauchbare religionsgeschichtliche Quelle?», *Anthropos* 50(1955), 81–148.

Μαρτύριον τῶν Ἑξήκοντα ἐν Ἱεροσολύμοις

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Pravosl. Palestinskij Sbornik* (XII, 1), 34, Petersburg (1892), 1–7, τὸ κείμενον.

Anal. Boll. 23(1904), 289–1035, τὸ λατινικόν.

F. HALKIN, *BHG* 1217.

J. HOFCK, «Stand und Aufgaben der Damaskenos – Forschung», *Or. Chr. Per.* 17(1951), 34–35.

Οί εἴκοσι Σαβαΐται μάρτυρες

Acta Sanctorum. Μάρτιος 3, παράρτ. 4-14(γ' έκδ. 2-12).

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΒΥΣ, *Σύλλογὴ Παλαιστίνης καὶ Συριακῆς ἁγιολογίας*, Petersburg 1907, 1-41.

R. P. BLAKE, «Deux lacunes comblées dans la Passio XX monachorum», *Anal. Boll.* 68(1950), 27-43, συμπλήρωση κενῶν βάσει γεωργιανῶν.

I. ΦΑΚΥΛΙΔΗΣ, «Περὶ Στεφάνου τοῦ Σαβαΐτου καὶ Θαυματουργοῦ καὶ περὶ τῆς ἐν Λαύρα τοῦ ἁγ. Σάβα σφαγῆς μοναχῶν», *Μετ. Σιών* 10(1910), 64-75.

Ρωμανὸς ὁ Νέος

ΧΙΑΧΙΑΚΟΝ, *Trudy* τοῦ Ἰνστιτούτου Λαζάρεφ ἐν Μόσχα 31(1916), 25-46, Γεωργιανόν, ὄθεν τὸ λατινικόν ὑπὸ P. PLETTERS, «S. Romain le Neomartyr», *Anal. Boll.* 30(1911), 393-427.

Νικόλαος Στρατιώτης

L. CIEGIEL, «Histoire de S. Nicolas soldat et moine», *Rev. Or. Chrét.* 7(1902), 19-330.

Γ. ΗΛΚΙΝ, BHG 2311.

Μαρτύριον Στρατιωτῶν Νικηφόρου

J. ΓΟΥΛΕΝ, *Spisanie* τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν 54(1936), 147-188.

V. BESFILIEN, *Godisnik* τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας 33,2, 1936.

H. GRÉGOIRE, *Byzantion* 11(1936), 421-426.

Μαρτύριον Ἀμοριανῶν

Acta Sanctorum, Μάρτιος 1, 887-893 (γ' έκδοσις 880-884), τὸ μαρτύριον Εὐοδίου. V. VASILJEVSKIJ, P. NIKITIN, *Zapiski* Ἀυτοκρατορικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν Ρωσίας, 7,2(1905), 61-78, νεωτέρα έκδοσις τοῦ Εὐοδίου.

V. VASILJEVSKIJ, P. NIKITIN, *Zapiski* Ἀυτοκρατορικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν Ρωσίας, VII,2(195), 22-36, μαρτύριον Μιχαήλ.

V. VASILJEVSKIJ, P. NIKITIN, *Zapiski* ὡς ἄνω, 38-56, τὸ τρίτον μαρτύριον.

V. VASILJEVSKIJ, P. NIKITIN, *Zapiski* ὡς ἄνω, 8-21, τὸ τέταρτον μαρτύριον.

F. HALKIN, BHG 1209-1212, 1214-1214c.

R. ARICHT, H. SCHMIDT, «Quellenweise zum Codex Supraliensis», *Archiv für slav. Philologie* 18(1896), 190-192.

ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΙ ΟΜΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Μάξιμος Ὁμολογητῆς

PG 90,68-109. Βίος. PG 90,109-170. Ἐξήγησις κινήσεως.

R. DEVRELSSE, «La vie de Saint Maxime le Confesseur et ces recensions», *Anal. Boll.* 46(1928), 5-49.- «La lettre d' Anastase sur la mort de S. Maxime», *Anal. Boll.*

73(1955), 5-16. Ἡ αὐτὴ λατινιστί, PG 90,173-194.

S. BROCK, «An early Syriac Life of Maximus the Confessor», *Anal. Boll.* 99(1973), 299-346.

Μαρτίνος Ρώμης καὶ Ἀναστάσιος Ἀποκρισιάρχος

S. L. ΕΡΙΦΑΝΟΝΙΣ, *Κείμενα περὶ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἁγίου Μάξιμου*, ρωσιστί, Κίεβ 1917, 10-20, έκδοσις Ὑκομνηστικοῦ.

- R. DEVRÈSSE, «Le texte grec de l' Hypomnesticum de Théodore Spoudee», *Anal. Boll.* 53(1935), 49–80.
 PG 90, 193–202, λατινιστί.
 P. FRETÈRS, «Une vie grecque de Saint Martin», 51(1933), 225–262.

Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως

- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΙΡΡΑΜΗΣ, «Ανέκδοτα ελληνικά», *Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη* Κωνσταντινούπολις, 1884, 3–17.
Acta Sanctorum, Μάιος 3, 145–161 = PG 98, 16–36, νεωτέρα παραλλαγή.
 F. HALKIN, *BHG* 697, 697e.

Στέφανος Νέος

- PG 100, 1069–1186, τὸ κείμενον. H. DELEHAYE, *Anal. Boll.* 21(1902), 388–389, ἡ ἀφιέρωσις.
 P. V. NIKITIN, *Izvestija* τῆς αὐτοκρατορικῆς Ἀκαδημίας Πετροπολεως, 6(1912), 1099–1115.
 J. GILL, «A note on the Life of saint Stephen the Younger by Symeon Metaphrastes», *Byz. Zeit.* 39(1939), 382–386. – «The Life of Stephen the Younger by Stephen the Deacon», *Orient. Chr. Per.* 6(1940), 114–139.

Ἰωάννης Γοτθίας

- Acta Sanctorum*, Ἰουλίου 7, γ' ἐκδ. 167–171.
 F. HALKIN, *BHG* 891.
 V. G. VASILIEVSKU, *Zurnal* 195(1878), Ἰανουάριος 2, 86–154 = *Trudy II*, Petersburg 1912, 351–427.

Εὐθύμιος Σάρδεων

- F. HALKIN, *BHG* 2145, 2146.
 J. PARGOIRE, «Sainte Euthyme et Saint Jean de Sardes», *Échos d' Or.* 5(1901–1902), 157–161.

Μιχαήλ Σινάδων

- F. HALKIN, *BHG* 2274x.

Νικήτας ἠγούμενος Μηδικίου

- Acta Sanctorum*, Ἀπρίλιος 1, XXII–XXXII (γ' ἐκδ. XVIII–XXXVII), 253–264.
 Θ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ, *Σιωπή* 13(1890), 260–311.
 F. HALKIN, *BHG* 1341, 1342b.
 E. V. DOBROKHIZ, «Methodios und die Studiten», *Byz. Zeit.* 18(1909), 81–83.
 A. HERCIÈS, «Les monastères de Bithynie», *Bessarione* 5(189), 9–21.
 K. ΔΟΥΚΑΚΗΣ, Ἀπρίλιος 36–51.

Θεόδωρος Στουδίτης

- PG 99, 1825–1849, Ἐγκύκλιος Ναυκρατίου.
 C. VAN DE VORST, *Anal. Boll.* 2(1913), 27–62. Ἐκθεσις περὶ ἀνακομιδῆς, ἡ ὁποία καὶ εἰς A. Dobroklonskij, *Prepod. Theodor I*, Odessa, 1913, παράρτημα I–XV.
 PG 99, 233–328, Βίος ὑπὸ Μιχαήλ Στουδίτου.

Θαδδαῖος Στουδίτης

C. VAN DE VORST, *Anal. Boll.* 31(1912), 157–160.

Ἰωάννης Ψυχαίτης

P. VAN DEN VEN, *Muséon* (1902), 1903–125.

F. HALKIN, *BHG* 1671.

Θεοφάνης Ὁμολογητής

Acta Sanctorum, Μάρτιος 2, 700–704 (γ' ἐκδ. 898–901), PG 115,9–29, Βίος.

C. DE BOKOR, *Theophanis Chronographia II*, Leipzig 1885, 3–12, Βίος.

F. HALKIN, *BHG* 1789.

K. KRUMBACHER, «Ein Dithyrambus auf den Chronisten Theophanes», *Sitzungsb. Bayer.*

ak. Wiss. 1896, 4, München 1897, 621–623. – «Eine neue Vita des Theophanes

Confessor», ὡς ἀνω 1897, 3, München 1897, 371–399.

Τὰ ἐγκώμια Μεθοδίου, Θεοδώρου, βλ. ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

Μιχαήλ Σύγκελλος

TIL SCHMITT, «Kachic-Dzami», *Izvestija Ρωσ. Ἄρχ. Ἰνστιτούτου*, 11(1906), 227–259.

F. HALKIN, *BHG* 1296.

S. VAILHÉ, «Saint Michel le Syncelle et les deux frères Grapti», *Rev. Or. Chrét.* 6(1901),

313–332. 610–642.

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΛΟΥ, «Μιχαήλ Σύγκελλος», *Νέα Σιών* 31(1936), 329–338.

ΠΑΤΡΕΣ**Μηνᾶς Κωνσταντινουπόλεως**

Acta Sanctorum, Αὐγουστος 5, 169–170.

F. HALKIN, *BHG* 1872.

Ἰωάννης Β' Νηστευτής

Mansi 13, 79–86.

F. HALKIN, *BHG* 893.

Ἰωάννης Ἐλεήμων

H. DELHAYE, *Anal. Boll.* 45(1927), 5–74, Βίος Ἰωάννου.

F. HALKIN, *BHG* 887v.

H. USENER, *Sonderbare Heilige I. Der heilige Tychon*, Leipzig 1907.

H. DELHAYE, *Anal. Boll.* 26(1907), 229–232. Ἐπιτομή Βίου Τύχωνος.

Χρ. ΠΑΠΑΔΙΑΝΝΟΥ, *Ἱστορία Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Κύπρου*, Β', Πειραιεύς 1927, 202–215.

H. T. E. DICKWORTH, *St John the Almsgiver*, Oxford 1901.

Θεόδωρος Συκεαίτης

Φ. ΙΩΑΝΝΟΥ, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, Βενετία 1884, 361–495, ἐλλιπές.

A.–J. FESTUGIÈRE, *Vie de Théodore de Sykeon*, Subs. Hagiogr. 48, 1, Bruxelles 1970.

A. DOLD, «Un mélange de Patmos (ms. 254) et ses légendes inédits», *Anal. Boll.*

72(1954), 29–30.

E. DAWES, N. H. BAYNES, *Three byzantine Saints*, Oxford 1948, 88–192, ἀγγλ. μετάφρ.

Γρηγόριος Ἀκράγαντος

PG 98, 594–716. PG 116, 189–269, μεταφραστικός βίος.

F. HALKIN, *BHG*, 707–707p.

G. STROBOMONDO, «Elementi storici e fantastici nella biografia di s. Gregorio di Agrigento», *Studi Bizant.* 7(1953), 207.

R. AUBERT, «Grégoire saint, évêque d' Agrigento», *Dict. Hist. Géogr. Ecclès.* 2(1986), 1464–1467.

E. MERIGNINO, «Gli inediti nella tradizione agiografica di S. Gregorio di Agrigento», *Or. Christ. Period.* 45(1979), 359–372.

Θεόγνιος Βεθελίας

I. VAN DEN GHIEYN, *Anafl. Boll* 10(1891), 73–113.

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Pravoslav. Palestinskij Shornik* 32 (1891), 1–21.

K. M. ΚΟΙΚΥΛΙΑΔΗΣ, *Βίοι τῶν Παλαιστινῶν Ἀγίων*, Ἱεροσολήμ 1907, 43–59.

I. VAN DEN GHIEYN, «St. Théognios, évêque de Bétéléie en Palestine», *Rev. des Quest. histor.* 50(1891), 559–567.

ΙΩ. ΦΩΚΥΛΙΑΔΗΣ, «Ὁ ἅγιος Θεόγνιος ἐπίσκοπος Βιτυλίας», *Νέα Σίτιν* 13(1913), 605–611.

Νικόλαος Πινάρων

G. ANRICH, *Hagios Nicolaos I*, Leipzig, Berlin 1913, 3–62. Παλαιωσλαβική μετάφρασις Μηνυῖον Δεκεμβρίου 2, Μόσχα 1904, 589–625. Ἐπίσης G. ANRICH, *Hagios Nicolaos II*, Leipzig, Berlin 1917, 3–29, 209–260.

ΟΣΙΟΙ

Θεοδόσιος Κοινοβιάρχης

H. USNER, *Der hl. Theodosios*, Leipzig 1890, 3–101.

K. M. ΚΟΙΚΥΛΙΑΔΗΣ, *Ἡ κατὰ τὴν ἔρημον τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἡμῶν πόλεως λατρεῖα Θεοδοσίου τοῦ Κοινοβιάρχου*, Ἱεροσολήμ 1901.

K. KRUMBACHER, «Studien zu den Legenden des hl. Theodosius», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.*, München 1892, 278–321.

J. BIDEZ, L. PARMENTIER, «La tradition manuscrite de la Vie de Saint Théodose par Théodore, d'après Patmiacus 273», *Byz. Zeit.* 6(1897), 357–374.

E. ROLLAND, «Une copie de la Vie de Saint Théodose par Théodore», *Recueil de travaux de l' Univ de Gand* 23(1899), 24–40.

Ὅσιος Αὐβίδ

V. ROSL, *Leben des hl. David von Thessalonike*, Berlin 1887, ὁ βίος.

F. HALKIN, *BHG* 493–493e.

P. N. ΠΑΠΑΓΛΟΡΓΙΟΥ, «Zum Leben des hl. David von Thessalonike», *Byz. Zeit.* 2(1893), 287–290.— «Νέον χειρόγραφον τοῦ βίου τοῦ Ὁσίου Δαυίδ», *Βυζαντίς*, 2(1911), 231–234.

V. LATYŠEV, «O životě Prep. Davida Solunskago», *Zapiski imperat. Oděskago Obsčestva istorij i drevnostej* 30(Οδessa 1912), 217–251.

A. A. VASILIEV, «The Life of David of Thessalonike», *Traditio* 4(1946), 115–147.

R. LOENERTZ, «Saint David de Thessalonique», *Rev. Ét. Byz.* 11(1953), 205–222.

Βίος Δοσιθέου

Acta Sanctorum, Φεβρ. 3, 382–384, λατινιστί.

- L. RICHNAULD, J. DE PRÉVILLE, *Dorothee de Gaza Oeuvres spirituelles*, Sources Chrét. 92, Paris 1963.
 P. M. BRUN, *La vie de S. Dosithee*, Roma 1932, *Orient. Christ.* 26, 102-122.
 Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Φυλοκαλία 12, Θεσσαλονίκη 1981, 234-257.

Θεοφάνης καὶ Πανσέμνη

- E. DE STOOP, *Musée Belge* 15(1911), 313-329, Βίος.— F. C. BURKITT, *Journ. Theol. Stud.* 11(1909-1910), 163, ἐπιτομή Βίου.
 A. EHRHARD, *Ueberlieferung I*, 3, 778.
 F. HALKIN, BHG 2447, 2448.

Ἰωάννης Κλίμακος

- PG 88, 596-608.
 ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΑΡΧΙΜΑΝΑΡΙΤΙΣ, *Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου Κλίμαξ*, Ἰερωπός 1978, 17-24.
 F. HALKIN, BHG 882-883b.

Θεόδωρος Χώρας

- СИР ЛОПАРЕВ, *De S. Theodoro monacho hegumenoque Chorensi*, Petersburg 1903.
 ΤΗ ΣΧΙΜΠ, «Kachrie Drami», *Izvestija Russ. Arch. Inst.* 11(1906), 295-301.

Φιλάρετος Ἐλεήμων

- A. VASILEV, *Izvestija Russ. Arch. Inst.* 5(1900), 49-86, Βίος.— M. H. FOURMY, M. LEROY, *Byzantium* 9(1934), 85-170.
 F. HALKIN, BHG 1511z, 1512, 1512a.
 L. RYDÉN, «The revised version of the Life of St. Philaret the Merciful and the Life of St. Andreas Salos», *Anal. Boll.* 100(1982), 485-495.

Στέφανος Σαβαΐτης

- Acta Sanctorum*, Ἰούλιος 3, 531-613 (γ' ἐκδ. 504-584).
 F. HALKIN, BHG 1671.
 G. GAKITTE, «Le début de la Vie de S. Étienne le Sabaite retrouvé en arabe au Sinaï», *Anal. Boll.* 77(1959), 332.

Διήγησις περὶ Θεοφίλου

- N. SOLA, «Il testo greco inedito della legenda di Teofilo di Adana», *Rivista storico-critica delle scienze teolog.* 3(1907), 838-848, 4(1908), 257-280.
 K. RADEMACHER, «Griechische Quellen zur Faustsage», *Sitzungs Ak. Wiss. Wien* 206.4 (1927), 163-219, αὶ τρεῖς παραλλαγῆ.
Acta Sanctorum, Φεβρουάριος 1, 483-487, μετάφρασις Παύλου.
 F. HALKIN, BHG 1319-1322.

ΟΜΙΛΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Ἡ ὁμιλητικὴ παραγωγὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς περιόδου ταύτης δὲν εἶναι τόσο ἐκταφρόνητος ὅσον συνήθως πιστεύεται οὔτε κατ' ἔκτασιν οὔτε κατὰ ποιότητα, ἂν καὶ δὲν φθάνει εἰς τὸ ὕψος τῆς ὁμιλητικῆς γραμματείας τῆς προηγουμένης περιόδου. Ἡ βασικὴ διαφορά εἶναι ὅτι τότε ἡ ὁμιλητικὴ ἐκάλυπτε καὶ ἐξυπηρετεῖ πολλαπλᾶς θεολογικᾶς ἀνάγκας, ὡς εἶναι ἡ ἐρμηνευτικὴ, ἡ κατηχητικὴ, ἡ δογματικὴ, ἡ ἀπολογητικὴ, ἐνῶ τώρα ἡ λειτουργία της περιορίζεται εἰς τὸ διδακτικὸν καὶ τὸ πανηγυρικὸν εἶδος.

Αἱ δεσποτικαὶ καὶ θεομητορικαὶ ἑορταί, ὡς καὶ αἱ μνήμαι τῶν ἁγίων γενικῶς ἀποτελοῦν εὐκαιρίας διὰ τὴν ἐκφώνησιν ὁμιλιῶν. Αὕτη εἶναι ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ὠλοκληρώθη ὁ κύκλος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ὁ ὁποῖος συμπεριέλαβεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὄλας τὰς κινητὰς ἑορτάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς πλείστας τῶν ἀκινήτων ἑορτῶν. Ἡ αὐξήσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἁγίων συνετέλεσεν εὐλόγως εἰς τὴν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον καὶ μετέπειτα κατὰληψιν δεσποζούσης θέσεως ἐκ μέρους τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ καὶ πανηγυρικοῦ εἶδους.

Τὰ μεγάλα πρότυπα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς εὐρίσκοντο βεβαίως εἰς τὰς συλλογὰς κειμένων τῶν μεγάλων πατέρων τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος. τὰ ὁποῖα δὲν ἤθελον νὰ ἀγνοήσουν οἱ νέοι ὁμιληταί, ἀλλ' οὔτε ἠδύναντο νὰ ἀγνοήσουν, καθ' ὅσον ἤδη ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (692) ἐπέβαλε κάποιαν δέσμευσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου¹. Ἡ σύνοδος αὕτη, ἀναφερομένη εἰς τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ τοὺς νέους ὁμιλητὰς τονίζει, «μᾶλλον τούτοις (= τοῖς συγγράμμασι τῶν πατέρων) εὐδοκίμητῶσαν ἢ λόγους οἰκειοὺς συνάπτοντας». ἐπιβάλλουσα οὕτω τὴν χρῆσιν τῶν παλαιῶν πατερικῶν κειμένων, χωρὶς ὁμως νὰ ἀποκλείῃ τὴν αὐτενέργειαν τῶν νέων ὁμιλητῶν, οἱ ὁποῖοι συνήθως διασκευάζουν παλαιᾶς ὁμιλίας, ὡς ἦτο εὐλόγον ἄλλωστε, προκαλοῦντες οὕτω μεγαλυτέραν σύγχυσιν περὶ τὴν πατρότητα τῶν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ὁμιλιῶν τῶν Πατέρων. Ἀλλὰ βεβαίως οἱ διακεκριμένοι θεολόγοι καὶ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς συνέτασσον πρωτοτύπους ὁμιλίας, αἱ ὁποῖαι συχνάκις εἶναι ἀξιόλογοι.

Μετὰ τὴν τόσο πλουσίαν ἐρμηνευτικὴν παραγωγὴν τῶν προηγουμένων αἰώνων, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐχρειάζετο κυρίως εἰς τὸν τομέα τοῦτον δὲν ἦτο ἡ σύνταξις νέων ἐκτενῶν ὑπομνημάτων, ἀλλ' ἡ ταξινόμησις καὶ ἀξιολόγησις τοῦ ὑφισταμένου ἐρμηνευτικοῦ ὕλικου, πολὺ περισσότερον μάλι-

στα, καθ' ὅσον ἤδη παρουσιάζεται γενικωτέρα ἐνασμένισις εἰς τὴν ἀποθησαύρισιν τῆς παραδόσεως. Οὕτω προέκυψεν εἶδος ἐρμηνευτικῆς ἐργασίας, τὸ ὁποῖον φέρει τὰ ὀνόματα ἐκλογή ἐξηγήσεων, συλλογὴ ἐξηγήσεων, παραγραφή, καὶ βραδύτερον ἔλαβε τὸ ὄνομα «σειραῖ», λατινιστὶ δὲ *catenae*.

Ἐρμηνευτικὴ σειρὰ καταρτίζεται κατὰ διαφόρους τρόπους· εἴτε διὰ σημειώσεων εἰς τὰ περιθώρια τῶν σελίδων, αἱ ὁποῖαι περιέχουν τὸ βιβλικόν κείμενον, παρτιθέμενον εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς, εἴτε εἰς παραλλήλους πρὸς τὰς τοῦ κειμένου στήλας, εἴτε εἰς στήλας αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν τὸ κείμενον χωρισμένον εἰς βραχείας ἐνότητας.

Οἱ πρῶτοι συμπιληταὶ ἐλάμβανον κατὰ κανόνα δύο ἐρμηνείας δι' ἕκαστον χωρίον, μίαν τῆς ἀλληγοριζούσης καὶ μίαν τῆς ἱστορικοφιλολογούσης σχολῆς, ἢ κατ' ἄλλην ἀποψιν μίαν τῆς ἀλεξανδρινῆς καὶ μίαν τῆς ἀντιοχειανῆς παραδόσεως, καὶ παραθέτουν ταύτας κατὰ τρόπον ἀμερόληπτον. Οἱ μεταγενέστεροι ὁμως λαμβάνουν πλῆθος ἐρμηνειῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συσκοτίζει τὴν προέλευσιν τῶν ἐπὶ μέρους λημμάτων, διότι κατὰ τὰς διαδοχικὰς ἀντιγραφὰς συχνάκις παραλείπονται τὰ ὀνόματα τῶν παλαιῶν ἐρμηνευτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται ταῦτα. Ἐνίοτε δὲ οὗτοι, ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς, διασώζουσι ἀπολεσθέν υἱλικὸν ἐκείνων τῶν παλαιῶν ἐρμηνευτῶν καὶ διαφωτίζουν οὕτω πολλὰ προβλήματα τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐν γένει παραδόσεως. Κατὰ τὰ ἄλλα πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προσφέρουν καὶ ἰδικὰς τῶν ἐρμηνειῶν.

Βεβαίως δὲν ἐξέλιπε καὶ τὸ εἶδος τῆς πρωτοτύπου. Ἔστω καὶ πολλάκις ἐξηρητημένης, ὑπομνηματίσεως ἐπὶ μέρους βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Κυρίως ὁμως πρωτότυπος σχολιασμὸς εἰς βιβλικά χωρία γίνεται διὰ τοῦ εἶδους τῶν ἐρωταποκρίσεων, αἱ ὁποῖαι συντάσσονται εἰς συλλογὰς.

Α' ΟΜΙΛΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Όπως και κατά την προηγούμενη περίοδο, και τώρα οι μεγάλοι Πατέρες, καλύπτοντες και άλλα γραμματειακά πεδία, θεραπεύουν και την ομιλητική, άλλ' εξετάζονται εκεί, όπου ή προσφορά των είναι πλουσιωτέρα. Πλήν ενός ή δύο μεγάλων ομιλητών οι άλλοι εκ των εδώ εξεταζομένων εύρισκονται εις χαμηλήν τάξιν.

Ή κατά γεωγραφικῆς ἐνότητος ἐξέτασις τῶν συγγραφέων τοῦ παρόντος τμήματος προκαλεῖ ἐνίοτε δισταγμούς, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀνδρέου, ὁ ὁποῖος ἦτο γέννημα τῆς Δαμασκοῦ, θρέμμα τοῦ Ἁγίου Σάβα Παλαιστίνης, κληρικὸς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης ἐπὶ περισσότερα. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον προετιμήσαμεν αὐτὴν τὴν διαίρεσιν εἰς τὸ τμήμα τοῦτο εἶναι ὅτι ἠθελήσαμεν νὰ δώσωμεν κάποιαν εἰκόνα περὶ τῆς διασπορᾶς τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητος.

ΤΩΝ ΚΑΙΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΑΒΡΑΜΙΟΣ

Ὁ Ἰωάννης Μόσχος¹ ἀναφέρει ἐπανελημμένως ἓνα Ἀβράμιον ἡγούμενον, προφανῶς Κωνσταντινοπολίτην, ἐφ' ὅσον τουλάχιστον συνέστησεν ἀρχικῶς μονὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν λεγομένην τῶν Ἀβραμιτῶν², ἔπειτα δέ, μεταβὰς εἰς τὴν Παλαιστίνην, συνέστησε νέον μοναστήριον, ἀποκαλούμενον τῶν Βυζαντίων καὶ τιμῶμενον εἰς τὴν πανύμνητον Θεοτόκον, εἰς τὸν κήπον τῆς Γεθσημανῆ. Ὁ Ἀβράμιος χαρακτηριζόμενος εἰς τὸν *Λεμιὼνα* ὡς καλὸς καὶ πρᾶος ποιμὴν, ἀνεδείχθη βραδύτερον εἰς ἀρχιεπίσκοπον Ἐφέσου, πιθανῶς περὶ τὸ 560.

Σώζονται δύο ὁμιλῖαι τοῦ Ἀβραμίου ἐκλεκτῆς ποιότητος. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν ἀφιερώνεται *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου*, προσφέρουσα καὶ στοιχεῖα διὰ τὸν χρόνον καθορισμοῦ τῆς σχετικῆς ἐορτῆς, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἦτο νέα. Λέγει μάλιστα ὅτι «καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ οὐδεὶς φαίνεται ἐξ αὐτῶν (τῶν Πατέρων) λόγον συντεταχῶς», ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ σημαίη ὅτι αἱ ὁμιλῖαι αἱ ὑπὸ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν Χρυσόστομον καὶ ἄλλους πρὸ τοῦ Ἀβραμίου πατέρας δὲν εἶναι γνήσιαι ἢ ὅτι ἴσως δὲν ἦσαν γνωσταὶ εἰς αὐτόν. Εἶναι χα-

1. *Λεμιὼν*, κκ. 68. 98. 187. Φύλοκαλία ΕΠΕ 2, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 124. 188ε. 382.

2. Πλήσιον τῆς Χρυσῆς Πύλης.

ρακτηριστικὸν ὅτι ἡ μονὴ του ἐν Γεθσημανῇ ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἡ ὁμιλία αὐτὴ σώζεται καὶ εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασιν. Ἡ ἄλλη ὁμιλία εἶναι ἀφιερωμένη *Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν*.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΞ

Ὁ χαρτοφύλαξ οὗτος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐξῆσεν εἰς ἐποχὴν, διὰ τῆς ὁποίας τὸν καθορισμὸν δὲν ἔχομεν στοιχεῖα. Σώζεται ἀπὸ τὴν γραφίδα του εἰς *Λόγος εἰς πάντα τοὺς μάρτυρας*, ἐκ τοῦ ὁποίου δύο ἀποσπάσματα ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας (787), ἐνῶ τὸ σύνολόν του περιλαμβάνεται εἰς τὰ Πανηγυρικὰ διὰ τοῦς Ἁγίουσ Πάντας. Δύναται μὲ ἀρκετὴν πιθανότητα νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν 5^ο αἰῶνα.

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἐδῶ εὐρισκόμεθα ἐνώπιον ἐνὸς ἄλλου Λεοντιανοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν ἔχει τὴν σπουδαιότητα ἐκείνου τὸ ὁποῖον συνητήσαμεν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν μεταχαλκηδονίων θεολόγων³. Ὑπὸ τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἀποδίδονται εἰς τὸν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Λεόντιον 11 ὁμιλία, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ πέντε εἶναι ἐκδεδομένα⁴, ἦτοι αἱ

Εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευὴν τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος

Εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου

Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα

Εἰς τὸν Ἰῶβ

Εἰς τὴν Μεσοπεντηκοστὴν καὶ τὸν ἐκ γενετῆς τυφλόν⁵.

Αἱ λοιπαὶ ἐξ ὁμιλία, Εἰς τὸν Λάζαρον, εἰς τὸν Ἰῶβ, Εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Ἰῶβ καὶ τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα, Εἰς τὴν Πεντηκοστὴν, Εἰς τὸ Γενέθλιον τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου, Εἰς τὰς Βαῖα, εἶναι ἀνέκδοτοι. Δύο ἄλλαι ὁμιλία μαρτυροῦνται πολὺ ἀσθενῶς εἰς τὸ ὄνομα του. Εἶναι ἑτέρα ὁμιλία Εἰς τὸ Γενέθλιον Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, ἡ ὁποία ἀποδίδεται βασικῶς εἰς τὸν Ἀέτιον καὶ ὑπὸ ἐνὸς χειρογράφου εἰς τὸν Λεόντιον, καὶ ἡ Εἰς τὴν Ἀνάληψιν, ἡ ὁποία ἀποδίδεται βασικῶς εἰς τὸν Εὐσέβιον Ἀλεξανδρείας καὶ ὑπὸ ἐνὸς χειρογράφου εἰς τὸν Λεόντιον.

Ὁ M. Sachot τοῦ ἀποδίδει ἄλλας 14 ὁμιλίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐκδεδομένα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀθανασίου, Χρυσοστόμου, Ἀμφιλοχίου, Τιμοθέου Ἀντιοχείως καὶ Ἱεροσολυμίτου⁶, μίαν δὲ ἐξ αὐτῶν ψευδοχρυσοστόμειον ἐξέδωσεν ὁ ἴδιος. Εἶναι δύσκολον ν' ἀποδειχθῇ ἡ πατρότης τῶσων ὁμιλιῶν βάσει ἀπλῶς τοῦ ὕφους, χωρὶς καμμίαν στήριξιν παρὰ τῆς χειρογράφου παραδόσεως, οἱ δὲ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Sachot ἀποδυναμώνονται σοβαρῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω προσγεγραφομένων ὁμιλιῶν συμπεριλαμβάνονται καὶ δύο ὁμοφώνως ἀναγνωριζόμεναι ὑπὸ πάντων ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸν Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου⁷.

3. Λεόντιος Βεζάντιος Ἐρημίτης, Λεόντιος Ἱεροσολυμίτης, Λεόντιος Σχολαστικός.

4. Κατὰ σειρὰν PG 86, 1943-2004. S. Chrét. 187, 430-441. S. Chrét. 187, 368-385. Surtorius. PG 86, 1976-1993.

5. Αὐτὴ ἡ ὁμιλία ὑπὸ ἐνὸς χειρογράφου ἀποδίδεται εἰς Λέοντα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς.

6. Βλ. *Clavis Patrum Graecorum* III, 489ε.

7. Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν καὶ Εἰς τὸν Λάζαρον (PG 39, 43-60, 60-65).

Εἷς ἄλλος Λεόντιος, Ἱεροσολυμίτης, μαρτυρεῖται κυρίως ἀπὸ τὸν κώδικα Laur. VII. 26ε., διατηροῦντα Ὁμιλιᾶριον τὸ ὁποῖον πιθανῶς συνετέθη εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἱεροσολύμων περὶ τὸ 700'. Ἐδῶ ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν δύο ὁμίλια, μία εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου καὶ μία εἰς τὴν Σαμαρείτιδα, ἀποδιδόμεναι καὶ εἰς τὸν Χρυσόστομον. Ὅτι οἱ δύο οὗτοι Λεόντιοι δὲν ταυτίζονται πρὸς τοὺς παλαιότερους ἐκείνους Λεοντίους εἶναι βέβαιον ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ταυτίζονται μεταξύ των, ὡς ἐδέχθη ὁ Ehrhard, ὁπότε θὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος προερχόμενος ἐξ Ἱεροσολύμων ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ ἀντιστρόφως. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῆ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ εἷς αὐτὸς Λεόντιος ἐζησε τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ ζ' αἰῶνος.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΥΓΚΕΛΛΟΣ

Πρεσβύτερος καὶ σύγκελλος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος, ὁ Θεόδωρος οὗτος εἶναι συγγραφεὺς τριῶν κειμένων τὰ ὁποῖα σώζονται ἤτοι τῆς *Εὐρέσεως καὶ Καταθέσεως τοῦ ἐνδύματος τῆς Θεοτόκου ἐν Βλαχέρναις*, τῆς *Λιγγήσειος θαυμάτων* περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς διηγήσεως *Περὶ πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Ἰρακλείου*.

ΚΟΣΜΑΣ ΒΕΣΤΗΤΩΡ

Ὁ Κοσμᾶς οὗτος δὲν εἶναι γνωστὸς εἰμὴ μόνον ἀπὸ τὰς ὁμιλίας του, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἰκαναὶ εἰς ἀριθμὸν καὶ ἐνδιαφέρουσαι εἰς περιεχόμενον. Ζήσας πιθανῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος, ἠσχολήθη προφανῶς κατ' ἐξοχὴν μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ρητορείαν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁπωσδήποτε διέπρεψε, ἀλλὰ ἐκ τῶν σωζομένων κειμένων διαφαίνεται ὅτι περιώριζε τὰ ἐνδιαφέροντά του εἰς ὠρισμένας ἀγαπητάς του προσωπικότητας, ὡς εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἡ Παναγία Θεοτόκος Μαρία καὶ τὰ περὶ αὐτὴν πρόσωπα. Τὰ κείμενά του διακρίνονται διὰ τὴν βραχύτητα καὶ τὴν ἀπλότητα τοῦ ὕφους, τὸ ὁποῖον παρὰ ταῦτα εἶναι δυναμικὸν καὶ ἐντυπωσιακόν. Ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτοῦ ἔχουν ἐκδοθῆ τὰ κάτωθι.

Βίος Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, σχετικῶς βραχύς.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον.

Πέντε Λόγοι εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Λόγος εἰς Ἰσακίμ καὶ Ἄγγαν, ὅπου παρεισάγονται εἰδήσεις καὶ ἀπὸ ἀποκρύφους πηγᾶς.

Ἑσσαρες Λόγοι εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, εἰς λατινικὴν μετάφρασιν ἐξ ἀπολεσθέντος ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου. Ἐπειδὴ τὸ διατηροῦν αὐτοὺς χειρόγραφον τῆς Καρλσρούης⁹ εἶναι τοῦ ι' αἰῶνος, ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ Κοσμᾶς δὲν ἦτο γνωστὸς εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ὥστε νὰ ἐπιχειρηθῆ νόθευσις του, θεωρεῖται βεβαία ἡ γνησιότης των.

Ἄνεκδοτα παραμένουν ἐν ἄλλο *Ἐγκώμιον εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστο-*

8. B. EHRHARD, *Ueberlieferung*, I, 2, 1094ε.

9. Κῶδιξ, Augiensis 80.

μον, εἷς Λόγος εἰς τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου¹⁰, τρία Ἐγκώμια εἰς τὸν Ζαχαρίαν πατέρα τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου¹¹ καὶ ἓν Ἐγκώμιον εἰς τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν¹².

Νόθα θεωροῦνται εἷς ἀνέκδοτος Λόγος εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἓν ἀσκητικοφιλολογικὸν ἀπόσπασμα περὶ δακρύων.

ΛΑΛΟΙ ΡΗΤΟΡΕΣ

Εἷς Γρηγόριος ἐκ Καισαρείας Καππαδοκίας, φερόμενος ἐπίσης καὶ ὡς Γεώργιος ἢ Γερμανός, καὶ ζήσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος, συντάξεν *Ἐγκωμιαστικὸν Λόγον εἰς τοὺς 318 πατέρας τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου*.

Εἷς ἄγνωστος συντάκτης ἔγραψε κατὰ τὸν θ' αἰῶνα Λόγον εἰς τὴν Ἀχειροποίητον εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, τὴν εὑρεθεῖσαν εἰς Καμουλιανήν, ἀποδιδόμενον δὲ ἐσφαλμένως εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης.

Τοῦ Ἀετίου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν ζ' ἴσως αἰῶνα σώζεται ἓν *Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν*, παραμένον μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτον¹³.

Ὁ Λεόντιος, ἐπίσκοπος τῆς γνωστῆς ἀπὸ τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου πόλεως τῆς Ἀρμενίας Δευτέρας Ἀραβισσοῦ, ζήσας πιθανῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ζ' μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ η' αἰῶνος, ἔγραψε *Λόγον εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου* ἀνέκδοτον.

Περὶ τοῦ Ἰωσήφ Στουδίτου, τοῦ Λεοντίου Νεαπόλεως καὶ ἄλλων ρητόρων γίνεται λόγος εἰς ἄλλα κεφάλαια τοῦ παρόντος τόμου.

ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας Ἱεροσολυμίτης εἶναι εἷς τῶν σπουδαιότερων συγγραφέων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ζ' καὶ η' αἰῶνα. Καίτοι ἐπεσκιάσθη ὑπὸ τῆς φήμης τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ καὶ συμπατριώτου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ ἀξία αὐτοῦ ὡς ρήτορος καὶ ποιητοῦ ἀνεγνωρίζετο πάντοτε καὶ ἀναγνωρίζεται ἐπίσης σήμερον. Κατὰ τὸν ἐγκωμιαστὴν μελωδὸν ἦτο,

Ἐν λόγοις λαμπρότερος
καὶ πανηγυρικώτερος,
ἐν δὲ τοῖς ᾠμασι, πάτερ,
ὁ πάντων μουσικώτερος¹⁴.

Πλήθος στοιχείων περὶ τοῦ Ἀνδρέου παραδίδονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πηγῶν, μερικῶν πολὺ πλησίον αὐτοῦ χρονικῶς καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ παρὰ

10. Βλ. περὶ αὐτῶν BHG 880cd.

11. Βλ. περὶ αὐτῶν BHG 1881 qrs

12. Περὶ τοῦ τελευταίου βλ. G. GARITTE, *Miscellanea G. Mercati* III, Vaticano 1946, 28-30.

13. F. HALKIN, BHG 861 p.

14. Ἐκ τοῦ κώδικος Paris. Gr. 1576, φ. 140. Βλ. Σ. Εὐστρατιάδου, «Ἀνδρέας ὁ Ἱεροσολυμίτης», *Νέα Σίων* 1934, σ. 678.

τοῦ Νικήτα Κυαίστορος συγγραφέντος Βίου, ὡς καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Μακαρίου Μακρῆ μεταγενεστέρως συνταχθέντος Βίου, διαφορῶν κατὰ καιροὺς συντεθέντων Ἐγκωμίων, καὶ χρονογράφων¹⁵, καὶ ἀκόμη ὑπὸ ἀναφορῶν αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται εἰς τὰ ἰδικά του ἔργα.

Ὁ Ἀνδρέας ἐγεννήθη εἰς τὴν ἀραβοκρατουμένην ἤδη Δαμασκὸν ἀπὸ γονεῖς ὀνομαζομένους Γεώργιον καὶ Γρηγορίαν, οἱ ὁποῖοι ἐφρόντισαν καὶ διὰ τὴν πρώτην παιδείαν του μέχρις οὗτου, εἰς ἡλικίαν πιθανῶς 15 ἐτῶν, ἔφυγεν εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἐκ συνδυασμοῦ ὄλων τῶν χρονολογικῶν δεδομένων περὶ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ἔτος γεννήσεώς του εἶναι τὸ 660, ὁπότε δι' Ἱεροσόλυμα πρέπει νὰ ἔφυγε τὸ 675. Εἰσαχθεὶς εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα συνεπλήρωσε τὴν ἐγκύκλιον καὶ τὴν θεολογικὴν του μόρφωσιν. ἐδιδάχθη δὲ καὶ τὴν μουσικὴν. Ἐκάρη μοναχὸς παρὰ τοῦ πρεσβυτέρου Θεοδώρου, ὅστις ἦτο τοποτηρητὴς τοῦ ἀπὸ ἐτῶν, λόγω τῆς ἀραβικῆς κατοχῆς, εἰς χηρείαν εὐρισκομένου πατριαρχικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, καὶ προσελήφθη ὑπ' αὐτοῦ νοτάριος τοῦ πατριαρχείου. Ὁ Θεόδωρος ὀλίγον μετὰ τὴν Στ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον συνεκρότησεν εἰς τὴν ἔδραν του τοπικὴν σύνοδον ἢ ὁποῖα ἐπεκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς οἰκουμενικῆς ἐκείνης συνόδου, ἀπέστειλε δὲ τὰς ἀποφάσεις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τριμελοῦς ἀντιπροσωπείας, μέλος τῆς ὁποίας ἦτο ὁ νεαρὸς τότε Ἀνδρέας (685).

Ὁ Ἀνδρέας παρέμεινεν ὀριστικῶς πλεον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἄγνωστον διὰ ποῖον ἀκριβῶς λόγον ἴσως λόγω τῆς δεινῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων ἢ κατόπιν πίεσεως ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχου ἢ καὶ δι' ἄλλον λόγον. Ἐχειροτονήθη διάκονος καὶ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων τοῦ Πατριαρχείου, διέπρεψε δὲ τόσον εἰς αὐτὸν τὸν τομέα, ὅσον καὶ εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Θεοῦ λόγου. Ἡ ἐπιτυχία του αὐτῆ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν του εἰς ἀρχιεπίσκοπον τῆς Κρήτης τὸ 711, ἢ προηγουμένως, ἐνῶ ὁ γνωστός του ἤδη ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ φίλος του Γερμανὸς εἶχεν ἤδη χειροτονηθῆ ἐπίσκοπος Κυζίκου.

Πρὶν προλάβῃ ἴσως νὰ ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἔδραν του ἢ κατὰ τὴν διάρκειαν ταξιδίου του, ὁ Ἀνδρέας ἐνεπλάκη εἰς μίαν ἀπρόβλεπτον περιπέτειαν. Ὁ ἐπιβήτωρ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου Φιλιππικὸς Βαρδάνης, τὸ 712, ἀπεμάκρυνε τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν κανονικὸν πατριάρχην Κῦρον, κατὰ τὸ ἕκτον ἔτος τῆς πατριαρχίας του, ἀνέθεσε ταύτην εἰς τὸν Ἰωάννην Στ', καὶ συνεκάλεσε σύνοδον πρὸς ἀπόρριψιν τῶν κατὰ τοῦ Μονοθελητισμοῦ ἀποφάσεων τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς τῆς τοπικῆς συνόδου συνυπέγραψαν καὶ ὁ Γερμανὸς Κυζίκου, μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης, καὶ ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, εἴτε λόγω στιγμιαίας ἀδυναμίας ἐναντι ἀπειλῶν τοῦ αὐτοκράτορος, εἴτε λόγω ἐπιθυμίας νὰ ὑπερβαθῆ ἄνευ ἀπωλειῶν τὸ νέον τοῦτο νεφύδριον τῆς Ἐκκλησίας. Πράγματι δὲ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Φιλιππικοῦ ἄνευ προβλημάτων ὁ

15. Ἰδίως τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους, De Boor I, σ. 362 καὶ 382.

μὲν Γερμανὸς ἀναψώθη εἰς τὸν οἰκουμηνικὸν θρόνον, ὁ δὲ Ἀνδρέας ἔμει-
 νεν ἀπερίσπαστος εἰς τὴν ἔδραν του. Ὁ Ἀνδρέας ἀποκατέστησε τὰ φρο-
 νήματά του δι' ἱαμβικοῦ ποιήματος, ἐγχειρισθέντος εἰς τὸν ἀρχιδιάκονον
 καὶ χαρτοφυλάκα Ἀγάθωνα, ὁ ὁποῖος τοῦ παρουσίασε τὰς ἀντιμονοθελη-
 τικὰς ἀποφάσεις τῆς Στ' Οἰκουμηνικῆς Συνόδου καὶ τοῦ ἐζήτησε τὰς ἐπ'
 αὐτῶν ἀπόψεις. Ὁ Ἀνδρέας ἀπήντησε διορθωτικῶς:

Συμφύρσεως γάρ, οὐχ ἐνώσεως τρόπος
 ἢ σύνθεσις πέφυκεν ἢ κατ' οὐσίαν...
 Ἐντεῦθεν ὡσπερ ἐνθέω παρησίῃ
 Χριστοῦ νοεῖσθαι τὰς ἐνεργείας δύο
 καὶ τὴν ἐν αὐτῷ προσφυῶς νοουμένην
 διπλὴν θέλησιν δογματίζεις, συνδέων,
 ἀλλ' οὐ διιστῶν ἢ μερίζων ἰδίως
 τούτων ἐκάστην πλὴν θεωρίᾳ μόνη¹⁶.

Ὁ Ἀνδρέας μετέβη εἰς τὴν Κρήτην τὸ 712, μετὰ τὴν συμμετοχὴν του εἰς
 τὴν μικρὰν σύνοδον τοῦ Φιλιππικοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸν, ἂν αὕτη ἦτο
 ἡ πρώτη φορά, δεδομένου ὅτι εἶναι πιθανὸν ὅτι εἶχεν ἐκλεγῆ πρό τοῦ 711,
 ὁπότε θὰ εἶχε μεταβῆ κατὰ πρῶτον ἐνωρίτερον. Ἡ Κρήτη κατὰ πληροφο-
 ρίαν τὴν ὁποῖαν ὁ ἴδιος δίδει εἰς τὸ Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀπόστολον Τίτον
 εἶχε τότε 12 ἐπισκοπὰς, ἦτο δωδεκάθρονος¹⁷, μὲ μητρόπολιν τὴν Γόρτυ-
 να, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖται ἀρχιεπίσκοπος ἢ μητροπολίτης Κρήτης
 καὶ ὄχι Γόρτυνος.

Φαίνεται ὅτι ἡ Κρήτη, ἡ ὁποία ἀπὸ δεκαετιῶν ἦτο εὐκόλος στόχος ἀρα-
 βικῶν πειρατειῶν, ἦτο πολὺ ταλαιπωρημένη, οὕτω δὲ ὁ νέος ἀρχιεπίσκο-
 πος εἶδε τὴν ἀνάγκην νὰ φροντίσῃ, ὥστε νὰ ἀνακτισθοῦν οἱ παραμελημέ-
 νοι ναοί, νὰ χειροτονηθοῦν ἱκανοὶ ἱερεῖς καὶ νὰ συσταθοῦν φιλανθρωπικὰ
 καταστήματα, περὶ τῶν ὁποίων οὗτος εἶχε ἐπωφελεῖ πείραν ἀπὸ τὴν
 Κωνσταντινουπόλιν. Ἐξ ἄλλου συμπαραστάθη εἰς τὸν λαὸν τῆς Κρήτης
 κατὰ τὰς ἀδιαλείπτως συνεχιζομένας ἐπιδρομὰς τῶν «ἀλιτηρίων Ἀγαρη-
 νῶν»¹⁸.

Διανύσας πολὺ τοῦ σταδίου τῆς ἀρχιερατείας του κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰ-
 κονομαχίας, δὲν φαίνεται νὰ ἐθίγη ἐξ αὐτῆς, προφανῶς λόγῳ τοῦ ἀπομέ-
 ρου τῆς ἔδρας του ὅτι ὁμοίως ἔμεινε πιστὸς εἰς τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς
 ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς εἰκόνας δεικνύεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν εἰς
 ἁγίους ἀφιερωμένων λόγων, ἰδίως μάλιστα τὴν Θεοτόκον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ
 συγκεκριμέναις ἀναφορὰς, ὡς αἱ περιεχόμεναι εἰς τὸν Λόγον εἰς τὴν πε-
 ριτομὴν καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Βασιλείον «Εἷς Κύριος, ὁ κἀντεῦθεν ληπτὸς
 καὶ ἀπερίληπτος, γραπτὸς καὶ ἀπερίγραπτος· τύποις καὶ εἰκονίσμασιν
 ἡμῖν προγραφόμενος καὶ ἐν αὐτοῖς ὡς διὰ μέσου σαρκὸς καὶ πνεύματος
 προσκυνούμενος... Καὶ γὰρ τῇ ἐντεῦθεν προσκυνήσει τῷ ἀρχετύπῳ ἢ
 δόξᾳ προσάγεται, ὡς παρὰ σοί, Θειότατε πάτερ Βασιλεῖε, δεδιδάγμεθα
 γράφοντι· ἢ γὰρ τιμὴ τῆς εἰκόνας ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει»¹⁹.

Ἐπιστρέφων εἰς τὴν ἔδραν τοῦ ἀπὸ τοῦ τελευταίου ταξιδίου του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, προσωρμίσθη εἰς τὴν Ἐρυσσὸν τῆς Λέσβου, ὅπου ἀπέθανεν εἰς προχωρημένην ἡλικίαν τὸ 740. Ἀνεγνωρίσθη ἅγιος πολὺ ἔνωρις, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κανὼν τοῦ συνετάχθη ὑπὸ τοῦ ὀλίγον μεταγενεστέρου τοῦ ποιητοῦ Θεοφάνους. Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Ἀνδρέου εἶναι πλούσιον καὶ ἐντυπωσιακόν, εἶναι δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκδεδομένον, ὡς φαίνεται, ἂν καὶ συστηματικὴ διερεύνησις τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν κειμένων του δὲν ἔχει γίνει. Διακρίνεται εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας ἐξ ἐπόψεως μορφῆς, πεζὰ καὶ ποιητικά· καὶ τὰ μὲν πεζὰ θὰ ἐξετάσωμεν ἀμέσως κατωτέρω, τὰ δὲ ποιητικά θὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὸ περὶ ὑμνογραφίας κεφάλαιον, καὶ δὴ μεταξὺ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἐκεῖ.

Τὰ πεζογραφήματά του εἶναι ἀποκλειστικῶς ρητορικά· λόγοι, ὁμιλίαι καὶ ἐγκώμια, τρία εἶδη τὰ ὅποια εἰς τὸν Ἀνδρέαν ἀλληλοκαλύπτονται καὶ γενικῶς κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὸ ἑορταστικὸν καὶ ἐγκωμιαστικὸν στοιχεῖον. Ὁ λόγος του, ταχὺς καὶ δυναμικός, ἐκφράζεται μὲ βάσιν τοὺς κανόνας τῆς ρητορικῆς κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του τέχνης, ἀλλ' ἔχει πάντοτε προσωπικὸν χρῶμα καὶ ἀποβλέπει εἰς τὴν προβολὴν τῶν ὄρων οἱ ὅποιοι σκετεῶν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν συγκρότησιν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἐνδιαφέρεται, διὰ τὰ δογματικὰ θέματα, τὰ ὅποια ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ καιροῦ λελυμένα, τῆς δὲ εἰκονομαχίας τὸ θέμα παρατρέχει μετὰ δυσμενοῦς διαθέσεως. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ βασικὸν μέλημά του εἶναι διὰ τῆς προβολῆς τῶν ἑορταζομένων γεγονότων καὶ προσώπων νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν ὀρθὴν ὁδὸν τοῦ βίου. Ἰδιαιτέρως βαθεῖα εἶναι ἡ ἀφοσίωσις του εἰς τὴν Παρθένον Μαρίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφιέρωσε τουλάχιστον μίαν δεκάδα ὁμιλιῶν. Εἶναι σημαντικὸς ἐκφραστὴς τοῦ πνεύματος τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς.

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἀνδρέου, οἱ ὅποιοι ἐν συνόλῳ δίδουν κάποιαν ἰδέαν περὶ τοῦ ἑορτολογίου τῆς ἐποχῆς του, ἔχουν ἐκδοθῆ οἱ κάτωθι.

Εἰς τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου, α'–δ', μεταφρασθέντες εὐρύτατα εἰς τὴν γεωργιανὴν ὄλοι, τὴν λατινικὴν (α' καὶ γ'), τὴν ἀραβικὴν (α' καὶ δ') τὴν παλαιοσλαβικὴν (α') καὶ τὴν παλαιορωσικὴν (δ').

Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου, μεταφρασθεῖς καὶ εἰς τὴν γεωργιανὴν καὶ παλαιοσλαβικὴν.

Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου α'–γ', μεταφρασθέντες καὶ εἰς τὴν λατινικὴν ὄλοι, τὴν ἀραβικὴν (α' καὶ γ') τὴν παλαιοσλαβικὴν (γ').

Εἰς τὴν Περιτομὴν καὶ τὸν Ἅγιον Βασίλειον.

Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου, μετὰ γεωργιανῆς μεταφράσεως.

Εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον, μετὰ γεωργιανῆς καὶ παλαιοσλαβικῆς μεταφράσεως.

Εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαῶν, μετὰ γεωργιανῆς μεταφράσεως.

Εἰς τὴν Ὑψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ α', β', μετὰ γεωργιανῆς μεταφράσεως ἀμφοτέροι, ἀρμενικῆς καὶ παλαιοσλαβικῆς ὁ α'.

Εἰς τὸν Τελώνην καὶ τὸν Φαρισαῖον.

Εἰς τὴν Ἀποτομὴν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, μετὰ γεωργιανῆς μεταφράσεως.

Εἰς τὸν Ἀπόστολον Τίτον.

Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, μετὰ γεωργιανῆς μεταφράσεως

Εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον, μετ' ἀραβικῆς μεταφράσεως

Εἰς τὸν Ἅγιον Πατίπιον ὁμιλία, διήγησις θαυμάτων καὶ ἐγκώμιον.

Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τοὺς κοιμηθέντας, μετὰ γεωργιανῆς μεταφράσεως.

Περὶ προσκυνήσεως εἰκόνων, ἀπόσπασμα²⁰.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, εἰς τὰ *Acta Sanctorum*.

Ἐγκώμιον εἰς τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Θεράποντος, ὁμοίως.

Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ Δέκα μάρτυρας, ὑπὸ Λαοῦρδα.

Εἰς τὸν Ἀκάθιστον, ὑπὸ Θέμελη.

Ἰκανὸς ἀριθμὸς λόγων καὶ ὁμιλιῶν παραμένει ἀνέκδοτος, περὶ τοὺς εἰκοσι, ἐνῶ μικρότερος ἀριθμὸς κειμένων φέρονται ἐσφαλμένως ὑπὸ τὸ ὄνομα του²¹.

ΙΩΑΝΝΗΣ Α' ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἄν καὶ ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ ἐπίδοσις καὶ ἡ ἐν γένει δραστηριότης παρουσιάζεται ἀξιόλογος καὶ δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ ἐξαιρέτου προσωπικότητος, πολὺ ὀλίγα στοιχεῖα περὶ αὐτοῦ εἶναι γνωστά, πέραν τῶν ὄσων ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ κειμένων προέρχονται. Ἐκ τοῦ α' βιβλίου *Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου*, τοῦ ὁποῦ εἶναι αὐτὸς συγγραφεὺς, συνάγεται ὅτι ὁ Ἰωάννης, ὡς νεαρὸς κληρικὸς, μετέσχεν ἐνεργῶς εἰς τὴν ἀποκρουσιν δύο ἐπιδρομῶν τῶν Ἀβαροσλάβων ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ 597 καὶ 603²², ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Εὐσεβίου. Παρομοίαν δραστηριότητά του, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἀναφέρει ὁ συνεχιστῆς του συντάκτης τοῦ β' βιβλίου τῶν *Θαυμάτων*, εἰς δύο περιπτώσεις σλαβικῶν ἐπιθέσεων, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὰ ἔτη 617 καὶ 619²³.

Διεδέχθη εἰς τὴν ἔδραν τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Εὐσέβιον κατὰ τὸ 605 καὶ διετήρησε ταύτην μέχρι τοῦ θανάτου του, συμβάντα τὸ 630. Ἐνα μῆνα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ συνέβη εἰς τὴν πόλιν τρομερὸς σεισμὸς, ὁ ὁποῖος παρὰ ταῦτα δὲν εἶχεν ἀντιστοίχως καταστρεπτικὰς συνεπειάς, τοῦτον δὲ εἶχε προβλέψει ὁ Ἰωάννης καὶ παρεκάλεσε νὰ μὴ συμβῆ ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας του²⁴. Ὁ σεισμὸς συνέβη τὸ 630, ἔτος εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τοποθετηθῆ καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ.

Ὁ συνεχιστῆς τῶν Βιβλίων τῶν *Θαυμάτων* ὁμιλεῖ περὶ ὁσίας μνήμης τοῦ Ἰωάννου²⁵ καὶ θεωρεῖ αὐτὸν ὡς προστάτην τῆς Θεσσαλονίκης, δεύτερον

20. Ὅλα τὰ ὡς ἄνω κείμενα περιλαμβάνονται εἰς τὴν PG 97,805-1304.

21. Βλ. περὶ τούτων Ν. ΓΩΜΑΛΑΚΗ, «Ἀνδρέας Κρήτης». *Θρ. Ψθ. Ἐγκ.* 2(1963), 684-686. *Clavis Patrum Graecorum* III, 8198-8214.

22. Ἀντιστοίχως PG 116,1285. Καὶ 116,1276 καὶ 1290.

23. PG 116,1325έε. 116,1333έε.

24. PG 116,1348.

25. PG 116,1325.

μετά τὸν Ἅγιον Δημήτριον. Εἶναι προφανές ὅτι ἐν Θεσσαλονικῆ ἐτιμᾶτοώς ἅγιος, ἀλλὰ δὲν εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὰ ἀγιολόγια τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν καὶ ἂν εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὸ τῆς Ρώμης, ἡ ὁποία ἦτο διοικητικὴ ὄψχη τῆς Θεσσαλονικῆς μέχρι τοῦ 754, ἐξέπεσεν ἐκεῖθεν μετὰ τὴν ἀπόσπασιν αὐτῆς. Ἡ ἐπικύρωσις τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ συντελεῖται διὰ τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ περὶ εἰκόνων εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (787).

Εἶναι ἐξόχου ἐνδιαφέροντος τὰ σωζόμενα δείγματα τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ Ἰωάννου. Πρῶτον δὲ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἡ συλλογὴ *Λόγων εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον*, δεκαπέντε τὸν ἀριθμὸν, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν *Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου*. Οὗτοι, ἐκφωνηθέντες κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὑπηρεσίας του ὡς πρεσβυτέρου καὶ ἀρχιεπισκόπου, εἶναι πλήρεις ὑπαινιγμῶν εἰς τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὰ ὁποῖα ἀναδεικνύεται ἡ προστατευτικὴ μορφή τοῦ πολιούχου τῆς Θεσσαλονικῆς, ἀλλὰ καὶ πλούσιοι εἰς διδαχὰς περὶ τῶν ἀρετῶν τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ταπεινοφροσύνης, ὡς καὶ τῶν ἀποφεικτέων κακιῶν τῆς φιλαργυρίας, τῆς ἐπάρσεως καὶ τῆς βλασφημίας. Ὑπάρχει μετάφρασις αὐτῶν καὶ εἰς τὴν γεωργιανὴν γλῶσσαν.

Ἐν ἰδιαίτερον *Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον* παραμένει ἀνέκδοτον εἰς τὸ πρωτότυπον, ἀλλ' ἐξεδόθη ἡ παλαιοσλαβικὴ μετάφρασις αὐτοῦ.

Ἡ ὁμιλία *Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου* εἶναι ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν ἀξιόλογος, καθ' ὅσον μάλιστα προηγεῖται χρονικῶς ὄλων τῶν ἄλλων σωζόμενων ἐπὶ τοῦ θέματος ὁμιλιῶν, τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης, τοῦ Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Μοδέστου ἀκόμη. Ἡ ἐορτὴ τῆς Κοιμήσεως εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσῃ εἰς πολλὰς ἐκκλησίας καὶ εἶχεν ἐπιβληθῆ ἐπίσημως διὰ διατάγματος τοῦ Μαυρικίου περὶ τὸ 600· οὕτως ὁ Ἰωάννης ἀπεφύσισε νὰ εἰσαγάγῃ αὐτὴν καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν του ἐπαρχίαν. Ἡ ὁμιλία εἶναι πλήρης παραινέσεων, τὰς ὁποίας ὡς πνευματικὴ μήτηρ ἀπευθύνει ἡ Μαρία πρὸς πάντας. Ὑπάρχουν ἀρκεταὶ παραλλαγαὶ τῆς ὁμιλίας ταύτης, τῶν ὁποίων αἱ νοθευμένα ὁμιλοῦν περὶ ἀναλήψεως τῆς Θεοτόκου. Μία ἀπὸ αὐτάς, ἀνέκδοτος ἀκόμη²⁶, φαίνεται πολὺ ἐνδιαφέρουσα.

Εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον²⁷ ἀνεγνώσθη χωρίον ἀπὸ τὰς ὁμιλίας του *Ἐκ τοῖς πειρασμοῖς τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ*, ὅπου ὁ Ἰωάννης δικαιολογεῖ τὴν παράστασιν τοῦ Θεοῦ χάρις εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν προσκίνησιν τῶν εἰκόνων. Δὲν σώζεται τίποτε ἄλλο ἀπὸ αὐτάς.

Ἀπὸ τὰς Ὁμιλίας του *Εἰς τὸ Πάθος καὶ τὴν Ἀνάστασιν* σώζεται ἡ εἰς τὰς Μυροφόρους, ἐκδοθεῖσα ἐπ' ὀνόματι Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου²⁸, καὶ ἀσχολουμένη μετὰ τὴν συμφωνίαν τῶν εὐαγγελιστῶν ἐπὶ τῶν εἰδήσεων περὶ τῆς ἀναστάσεως, φερομένη δὲ καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωσήφ Θεσσαλονικῆς.

Ὁ λόγος *Εἰς τὴν ἀποτομὴν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου* εἶναι ἀνέκδοτος²⁹.

26. Βλ. BHC, *Auctarium*, ἀρ. 1056.

27. *Mansi*, 13, 164–165.

28. PG 59, 635–644. Βλ. J. A. DE ALDAMA, *Repertorium Pseudo-Chrysostomicum*, Paris 1965, σ. 199, ἀρ. 532.

29. BHC, ἀρ. 8421.

Πολυάριθμοι εὐχαὶ τοῦ Ἰωάννου ἔχουν ἐνσωματωθῆ εἰς τοὺς Λόγους αὐτοῦ εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, μία δὲ εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ συνεχιστοῦ αὐτοῦ³⁰.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΑΞΟΥ

Τοῦ Γεωργίου ἐπισκόπου Νάξου σώζονται ἐν *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον Ἀντώνιον τὸν Μέγαν* καὶ εἰς *Λόγος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν*, κείμενα ἐκδοθέντα ὑπὸ Π. Γ. Ζερλέντη. Περί αὐτοῦ δὲν εἶναι ἄλλοθεν τίποτε γνωστόν, ἐκτὸς ἂν πρόκειται περὶ τοῦ Γεωργίου Νάξου, ὁ ὁποῖος μετέσχε τῶν ἐργασιῶν τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (680), πρᾶγμα φυσικὰ ὄχι ἀπίθανον.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΕΥΡΟΙΑΣ

Σώζονται μερικά ρητορικά κείμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα ἑνὸς Ἰωάννου ὁ ὁποῖος φέρεται εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ἐνίοτε ὡς μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ἄλλοτε ὡς ἐπίσκοπος Εὐβοίας. Ἐπίσκοπος μὲ τὸν τίτλον τῆς νήσου Εὐβοίας δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ποτὲ καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ μὲ ἄλλους τίτλους, ὅπως εἶναι Εὐαρίας τῆς Συρίας παρὰ τὴν Δαμασκὸν³¹ ἢ Εὐροίας τῆς Ἡπείρου, ὅπερ καὶ τὸ πιθανώτερον.

Σώζονται αὐτοῦ *Λόγος εἰς τὰ ἅγια νήπια*, ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποῖου προκύπτει ὅτι ἐγράφη τὸ 744, καὶ *Λόγος εἰς τὴν Σύλληψιν τῆς Ἁγίας Ἄννης*, ἐκδοθέντες παλαιότερον ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, *Λόγος εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου*, τὸν ὁποῖον ἐξέδωσεν ὁ Dölger ὄχι πρὸ πολλοῦ, καὶ *Μαρτύριον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς*, ἐκδοθεὶς ὑπὸ F. Hal-kin.

Ἀνέκδοτα κείμενά του εἶναι *Ἐγκώμιον εἰς τὴν Ἁγίαν Ἀναστασίαν* καὶ *Λόγος εἰς τὰ Χριστούγεννα*.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ

Ἐπάρχουν δύο ἀρχιεπίσκοποι Μυτιλήνης ὑπὸ τὸ ὄνομα Γεώργιος, ἀκμάσαντες κατὰ τὴν ὑστέραν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν, τιμώμενος ὡς ὄσιος ὁμοῦ μετὰ δύο ἀδελφῶν του, διέλαμψεν ὡς μοναχὸς καὶ ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῶν εἰκόνων· κατέστη ἀρχιεπίσκοπος Μυτιλήνης τὸ 843 εἰς ἡλικίαν 80 ἐτῶν, ἀπέθανε δὲ μετὰ τριετίαν. Ὁ ἄλλος, ἂν καὶ νεώτερος, κατέστη πρὸ αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπος Μυτιλήνης, τὸ 804 εἰς ἡλικίαν 28 ἐτῶν. Ἀμφοτέρων σώζονται ἐνδιαφέροντες Βίοι.

Εἰς ἓνα ἐξ αὐτῶν ἀνήκει ὁ *Λόγος εἰς τὴν Μεγάλην Παρασκευῆν*, εἰς τὸν Σταυρὸν τοῦ Κυρίου δηλαδὴ, ἂν καὶ διευπλώθη ἡ γνώμη ὅτι ὑπάρχει καὶ τρίτος ὁμώνυμος ἀρχιεπίσκοπος.

ΓΗΠΦΑΝΙΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ ΚΑΤΑΝΗΣ

Ὁ Ἐπιφάνιος εἶχεν ἐκπροσωπήσει τὴν Σαρδηνίαν εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενι-

30. Βλ. PG 116.1208b, 1281v-1284b, 1300c-1301c, 1313d-1316a, 1320cd, 1321ab.

31. Ἀλλὰ βεβαίως εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὑπῆρχε τοιαύτη ἐπισκοπὴ εἰς τὴν Συρίαν, ὅτε ἐξῆσεν ὁ Ἰωάννης, τὸν 9^{ον} αἰῶνα.

κὴν Σύνοδον (787). συνέταξε δὲ *Ἐγκώμιον εἰς τοὺς Πατέρας* τῆς συνόδου ταύτης.

ΤΗΣ ΣΥΡΙΑΣ

Ἡ Συρία δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ πλῆθος συγγραφέων αὐτῆς τῆς κατηγορίας κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον, λόγῳ τῶν ταλαιπωριῶν τῆς ἀπὸ τοῦ Πέρσας κατ' ἀρχάς, ἔπειτα δὲ λόγῳ τῆς κατακτῆσεώς τῆς ἀπὸ τοῦ Ἀραβας.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Γρηγόριος (570–593), καταγόμενος ἐκ Παλαιστίνης, διέπρεψεν ὡς ἄσκητῆς καὶ προϊστάμενος εἰς διαφόρους λαύρας τῆς περιοχῆς, ὡς αἱ τῶν Βυζαντίων καὶ τοῦ Φαράν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστίνος ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὴν μονὴν Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ, ἡ ὁποία ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς συστάσεώς τῆς ἤρχισε ταλαιπωρομένη ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βεδουίνων τῆς ἐρήμου.

Κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ μεγάλου συλλογέως ἀσκητικῶν ἀνεκδότων Ἰωάννου Μόσχου ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα ἀσκητοῦ, «κυτορθώσας ταύτας τὰς ἀρετάς, ἐλεημοσύνην, ἀμνησικακίαν, δάκρυα· εἶχε δὲ καὶ συμπάθειαν πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας πολλήν». Καὶ εἶχε λάβει προσωπικὴν γνῶσιν αὐτῶν τῶν ἀρετῶν ὁ Μόσχος³². Ὡς ἠγούμενος τῆς Λαύρας τοῦ Φαράν ὠδηγήθη εἰς τὸν μέγαν ἀναχωρητὴν Σέργιον, ὁ ὁποῖος τὸν περιεποιήθη ἰδιαιτέρως καὶ τοῖ ἐνίψε τοὺς πόδας· ὅταν δὲ ὁ ἀναχωρητῆς ἠρωτήθη, διατί ἔκαμε τοιαύτην ἐξαίρεσιν εἰς περιποιήσεις, ἐδήλωσεν ὅτι «πατριάρχην ἐδέχθη»³³. Πράγματι ὁ Γρηγόριος κατ' ἐκτίμησιν τῶν προσόντων του ἀνεδείχθη εἰς πατριάρχην Ἀντιοχείας κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπ' αὐτοῦ ἀπομακρύνσεως τοῦ Ἀναστασίου Α', τὸ 570.

Ἄλλ' ἐνῶ τοιαῦται ἀρεταὶ τοῦ μαρτυροῦνται κατὰ τὸ ἀσκητικὸν του στάδιον, διὰ τὸ ἐπισκοπικὸν φέρονται ἀντίθετοι ἐκδηλώσεις. Κατηγορήθη ὅτι, συναναστρεφόμενος μὲ τὸν ἡγεμόνα τῆς Ὀσροηνῆς Ἀνατόλιον, εἰδωλολάτρην, ἐτέλει θυσίας μετ' αὐτοῦ ἢ καὶ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Εὐλόγιου, ὅτι ὑπεκίνει τὸ πλῆθος εἰς ταραχάς, ὅτι διετῆρει σαρκικὰς σχέσεις μετὰ τῆς ἀδελφῆς του· ἐκάστοτε δὲ ἐγίνοντο ἀνακρίσεις καὶ ἐδεικνύετο ἡ ἀθωότης τοῦ ἀνδρός. Εἶναι προφανές ὅτι τοῦ ἀπεδίδοτο μερίδιον τῆς ἐκρύθμου καταστάσεως εἰς τὴν πόλιν λόγῳ τῶν ἀτελευτήτων ἐπιδρομῶν τῶν Περσῶν, τῶν κινήσεων τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ὡς εἶναι ὁ σεισμὸς τοῦ 589.

Ὁ φίλος του ἱστορικὸς Εὐάγγριος ὁ Σχολαστικὸς παραδίδει ἐνδιαφερούσας περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἰδήσεις. Ὅχι μόνον δὲν εἶχε μειωθῆ τὸ κύρος του ἐκ τῶν ἀνηποστύτων κατηγοριῶν, ἀλλὰ καὶ ὅταν εἰς ἡμέρας δεινὰς ἐστασίασε μέρος τοῦ στρατεύματος παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν, αὐτὸς ἐκινήθη δραστηρίως πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως, ἂν καὶ λόγῳ ἀσθενείας ἦτο

32. *Λεγόνων* 140. Φιλοκαλία 2, σ. 274. PG 87/3, 3004.

33. Ὡς ἄνω σ. 274.

κλήρης· μέ τὸν θαυμάσιον λόγον τοῦ παρέστηκε τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους θά συνεπήγετο ἢ συνέχισις τῆς στάσεως, ἐφ' ὅσον ὁ περσικὸς ἐχθρὸς ἐκαραδόκει, ἐδικαιολόγησε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν στρατιωτῶν ἐκ τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἐπεισε τοὺς πάντας νὰ πειθαρχήσῃν. Ἦτο μεγάλη Δευτέρα τοῦ 590, οἱ στρατιῶται μετέλαβον τῶν ἀχράντων μυστηρίων, συνέφαγον μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ ἐδέχθησαν νέον στρατηγόν, τὸν Φιλιππικόν³⁴.

Ὁ Γρηγόριος ἀπέθανε τὸ 593 ἀπὸ ὑπερβολικὴν δόσιν φαρμάκου διὰ τὴν κατατρύχουσαν αὐτὸν ποδιάγραν «φαρμακοποιήσας ἐκ τῆς καλουμένης ἐρμοδακτύλου παρά τινος τῶν Ἀσκληπιαδῶν δεδομένης»³⁵.

Ἦτο ἐκλεκτὸς ὁμιλητὴς ὁ Γρηγόριος, ὅπως φανερῶνουν τὰ ὄχι εὐκαταφρόνητα δείγματα τῆς γραμματείας του, τὰ ὁποῖα διασώζει ἡ παράδοσις. Ἡ *δημηγορία πρὸς τὸν στρατὸν*, διὰ τῆς ὁποίας μετέπεισε τοὺς στασιαστὰς νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν ὑπακοὴν καὶ πειθαρχίαν, διατηρεῖται εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Εὐαγρίου.

Ἡ ὁμιλία *Εἰς τὰς Μυροφόρους*, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὴν τιφὴν τοῦ Κυρίου, προχωρεῖ εἰς τὸν Ἰωσήφ τὸν ἀπὸ Ἀριμαθαίας, ἀναφέρει τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου καὶ καταλήγει εἰς τὰς μυροφόρους, σώζεται πλὴν τοῦ πρωτοτύπου, καὶ εἰς μεταφράσεις συριακὴν, ἀρμενικὴν καὶ παλαιοσλαβικὴν.

Εἰς τὰ Θεοφάνια α', β', γ'. Εἶναι τρεῖς ὁμιλίας ἔχουσαι στενὸν μετὰξὺ τῶν σύνδεσμον. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν ἐξεδόθη ἑλληνιστὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου, εἰς λατινικὴν δὲ μετάφρασιν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ παρόντος Γρηγορίου, σώζεται δὲ ἐπίσης εἰς συριακὴν καὶ παλαιορωσικὴν μετάφρασιν ὡς καὶ αἱ ἄλλαι δύο. Ἡ δευτέρα ὁμιλία, στηριζομένη εἰς τὴν προηγουμένην, ἐξεδόθη ὡς ἔργον τοῦ Χρυσσοστόμου. Ἡ δὲ τρίτη, ἐπιγραφομένη «οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός», ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τούτου τὸ ὄνομα καὶ ὑπὸ τὸ τοῦ Χρυσσοστόμου. Χωρὶς ἀμφιβολίαν ὄλαι ἀνήκουν εἰς τὸν παρόντα Γρηγόριον.

Μία ὁμιλία καὶ ἔν ἐγκώμιον αὐτοῦ *Εἰς τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον* ἔχουν ἐκδοθῆ εἰς γεωργιανὴν μετάφρασιν.

Εἰς τοῦτον πιθανῶς ἀνήκει καὶ μία *ἐπιστολὴ* ὑπὸ τὸ ὄνομα Γρηγορίου τινὸς πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Λευκιδίου, ὡς προτείνει ὁ Ci. Mercati.

ΤΙΜΟΘΕΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ

Πέντε ὁμιλίας ἀποδίδονται συνήθως εἰς πρεσβύτερον τοῦ ζ' αἰῶνος ὀνομαζόμενον Τιμόθεον, ὅστις ὁμῶς φέρεται ἄλλοτε ὡς Ἀντιοχεὺς καὶ ἄλλοτε ὡς Ἱεροσολυμίτης. Τὰ κείμενα ταῦτα, ἐξεταζόμενα ἀπὸ ἀπόψεως ἐκφράσεως καὶ περιεχομένου, πρέπει ν' ἀποδοθοῦν εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν συγγραφεὰ, ὅστις προφανῶς ἐξῆσε καὶ εἰς τὰ δύο μεγάλα κέντρα τῆς Ἀνατολῆς, καὶ δὴ κυρίως εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

34. ΕΥΑΓΓΡΙΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 6,11-13.

35. ΕΥΑΓΓΡΙΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 6,24.

Ἡ πρώτη ὁμιλία, *Εἰς τὸν προφήτην Συμεὼν καὶ τὴν Θεοτόκον*, ἀναφέρεται εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Σωτῆρος, καὶ ὁ Jugie προσπαθεῖ ἀνεπιτυχῶς ν' ἀνθύρῃ εἰς αὐτὴν στοιχεῖα περὶ τῆς ἀναλήψεως τῆς Θεοτόκου, ἥδη περὶ τὸ ἔτος 400, ὅπου τοποθετεῖ ταύτην. Αὕτη ἀποδίδεται εἰς τὸν Τιμόθεον Ἱεροσολυμίτην, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν Ἰσύχιον Ἱεροσολυμίτην καὶ τὸν Μόδεστον Ἱεροσολύμων, ἴσως διότι ὁ ἀρχέτυπος κώδιξ ἐφυλάσσετο εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἱεροσολύμων³⁶.

Ἡ δευτέρα ὁμιλία, *Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν καὶ τὸν Σταυρὸν*, ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀντιοχέα Τιμόθεον. Αἱ τρεῖς ἐπόμενοι, ἦτοι ἡ *Εἰς τὸ γενέσιον τοῦ Προδρόμου*, ἡ *Εἰς τὴν ἀπογραφὴν τῆς ἀγίας Μαρίας* καὶ εἰς τὸν Ἰωσήφ καὶ ἡ *Εἰς τὸν ἐκ γενετῆς τυφλόν*, εἶναι ἐκδεδομένοι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀνήκουν εἰς αὐτόν.

ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

ΘΕΟΤΕΚΝΟΣ ΛΙΒΙΑΔΟΣ

Εἰς τὸν Θεότεκνον τοῦτον, ἐπίσκοπον τῆς ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ Ἰορδάνου κειμένης Λιβιάδος, ἀπέναντι τῆς Ἱεριχοῦς, ἀποδίδεται μία ὁμιλία *Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου*, ἡ ὁποία εἶναι προφανῶς ἐν τῶν ἀρχαιοτάτων ἐπὶ τοῦ θέματος κειμένων. Ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς του εἶναι ἀγνωστος, ἀλλὰ τὸ θέμα ἐντοπίζει αὐτόν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Στ' μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ζ' αἰῶνος.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Ὁ Ἰωάννης, μοναχὸς τῆς Μονῆς τῶν Ἀκοιμήτων, διεδέχθη εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων τὸν Μακάριον Β' καὶ διηύθυνεν αὐτὸ ἐπὶ εἰκοσθετίαν περίπου (575–594). Κατέβαλεν ἰδιαιτέραν φροντίδα διὰ τὴν καταπολέμησιν τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος συνεκεντρῶνετο ἀπειλητικῶς εἰς τὰ ὄρια τῆς αὐτοκρατορίας. Διὰ τὸ θέμα τοῦτο ἀπέστειλεν Ἐπιστολὴν εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον (καθολικόν) τῆς Ἀλβανίας τοῦ Καυκάσου Ἄβαν, ἐπιστῶν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν κινδύνων. Ἡ ἐπιστολὴ διασώζεται μόνον εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν.

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Ὁ Ζαχαρίας ἐξελέγη πατριάρχης Ἱεροσολύμων τὸ 609, εἰς ἐποχὴν ἀκμῆς τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῆς Παλαιστίνης, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικῆς εὐημερίας, τὴν ὁποίαν κατέστρεψε διαπαντὸς πλεον ἢ κατὰ κύματα περσικὴ ἐπίδρομή. Οἱ Πέρσαι κατέλαβον τὰ Ἱεροσόλυμα τὸ 614, ἐλεηλάτησαν τὴν χώραν, ἐφόνευσαν 66.500 Ἑλληνας³⁷, ἀπήγαγον δὲ τὸν Ζαχαριάν μετὰ τῶν ἐγκρίτων Ἱεροσολυμιτῶν καὶ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

36. Αὕτη σώζεται καὶ εἰς γεωργικὴν καὶ συριακὴν μετάφρασιν.

37. Βλ. Χρ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία Ἐκκλ. Ἱεροσολύμων*, Ἱεροσόλυμα 1910, σ. 243 σμ.

Ἀπὸ τὴν ἐξορίαν ὁ Ζαχαρίας ἔστειλεν Ἐπιστολὴν πρὸς τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαὸν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ὅλης τῆς Παλαιστίνης, τῆς ὁποίας καὶ μόνον ὁ τίτλος ἀποδίδει ἀκριβέστατα τὸ περιεχόμενον.

«Τῇ χηρευσάσῃ νύμφῃ
τῇ ἀτεκνωθείσῃ πόλει τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου
τῇ ἀποιμάντῳ ποιμνῇ Ἱερουσαλήμ
καὶ πάσαις δὲ λοιπαῖς ἐν Χριστῷ Ἐκκλησίαις
καὶ τοῖς ἐν αὐταῖς καταλειφθεῖσι τέκνοις ὀρφανοῖς,
ποιμῆν ταπεινός, ἔρημος, αἰχμάλωτος,
Ζαχαρίας ἐλάχιστος».

Τὸ 630 ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος ἐπενέφερεν ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ τὸν Τίμιον Σταυρόν, μετ' αὐτοῦ δὲ ἐπανήρχετο μετὰ τόσα ἔτη αἰχμαλωσίας ὁ Ζαχαρίας, ὅστις ἀπέθανε, πρὶν προλάβῃ νὰ ἀνασυντάξῃ τὴν Ἐκκλησίαν του, τὸ 631.

Εἰς τὸ περὶ Ἀντιόχου κεφάλαιον τοῦ τμήματος τῆς Ἀσκητικῆς γραμματείας γίνεται λόγος περὶ ἄλλων κειμένων σχετικῶν μὲ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων.

ΜΟΔΕΣΤΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΩΝ

Ἰγούμενος τῆς Λαύρας τοῦ Θεοδοσίου παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα ὁ Μόδεστος, ἀνέλαβε τὴν εἰθύνην τῆς διευθύνσεως τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων μετὰ τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ πατριάρχου Ζαχαρίου κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Περσῶν τὸ 614. Ἐπὶ ὀλόκληρον δεκαεξαετίαν συνεκράτησε τὴν αἱματωμένην Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων καὶ εἰργάσθη ἀόκνως διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν κατεστραμμένων ναῶν, ἔργον τὸ ὁποῖον συνέχισε καὶ ὅταν ἀνυψώθῃ εἰς πατριάρχην τὸ 631.

Ἀπέθανε κατὰ ἐν ταξίδιον τὸ 634 καὶ ἐτάφη εἰς μαρτύριον τῆς πόλεως. Ἐορτάζεται τὴν 16 Δεκεμβρίου, θεωρούμενος προστάτης καὶ θεραπευτῆς τῶν ἀροτριῶντων βοῶν.

Ὁ Φώτιος γνωρίζει δύο ὁμιλίας του³⁸, μίαν *εἰς τὰς Μηροφόρους* καὶ μίαν *εἰς τὴν Ἰπαπαντὴν τοῦ Κυρίου*, τῶν ὁποίων κυραθέτει βραχέα ἀποσπάσματα. Ἐν πλήρως σωζόμενον καὶ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενον *Ἐγκόμιον εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου*, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἰδικόν του, καθ' ὅσον, ὡς ἐπέδειξεν ὁ Jugie, γνωρίζει τὸν μονοθελητισμόν, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀναφανῆ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μοδέστου. Αὕτη πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ ἄγνωστον ὁμιλητὴν τοῦ τέλους τοῦ ζ' ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ η' αἰῶνος³⁹. Σῶζεται ἀρμενιστὶ μία ἐπιστολὴ πρὸς τὸν καθολικὸν τῆς Ἀρμενίας Κομιτῶν.

Ὁ Μόδεστος φέρεται καὶ ὡς συντάκτης τοῦ Κανοναρίου τῶν Ἱεροσολύμων. Ἀποσπάσματα ἐρμηνείας εἰς τοὺς Ψαλμοὺς εἶναι ψευδεπιγραφα⁴⁰.

38. *Μηροφόρος* 275.

39. Καὶ τοῦ Μοδέστου ὅμως νὰ ἦτο, δὲν θὰ ἦτο ἡ ἀρχειότερη ἐπὶ τοῦ θέματος ὁμιλία, ὡς ἐφρόνουσι καὶ ἄλλοι καὶ ὁ Ο. BARDENHEWER, τ. V, σ. 41. Εἶδομεν ἀνωτέρω ἄλλας ἀρχειότερας ὁμιλίας.

40. R. DUVREISSE, *Les commentateurs des Psaumes*, σ. 324.

ΠΑΝΤΟΛΕΩΝ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ

Ἦτο πρεσβύτερος τῆς μονῆς τῶν Βυζαντίων παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ πρέπει νὰ ἐξῆσε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος. Ὁ πάπας Μαρτίνος Α' (649) ἀπηύθυνε μίαν ἐπιστολὴν πρὸς κάποιον Παντολέοντα περὶ τῶν μέτρων διὰ τὴν χηρείουσαν πατριαρχικὴν ἔδραν τῶν Ἱεροσολύμων, ἴσως δὲ πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου προσώπου.

Σώζεται μία ὁμιλία τοῦ Παντολέοντος *Εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Σταυροῦ*, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἐξεφωνήθη περὶ τὸ 631. Αὕτη, εἰσαχθεῖσα εἰς τὸ συριακὸν ὁμιλιάριον, σώζεται καὶ εἰς τὴν συριακὴν, ἐσφαλμένως ὁμῶς ἀποδίδεται ἐπίσης εἰς τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον καὶ Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, εἰς τὸν δεῖτερον ἐκ συγχύσεως τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς μοναστικῆς προελεύσεως. Μία ἀνέκδοτος ὁμιλία *Περὶ ὕψωσεως τοῦ Σταυροῦ* δὲν εἶναι ἰδιότης του⁴¹.

ΜΙΧΑΗΛ ΣΥΓΚΕΛΛΟΣ Α'

Τὰ περὶ τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου εἶναι γενικῶς προβληματικά, διότι εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν διατηροῦνται κείμενα, ὁμιλητικὰ καὶ ἀγιογραφικὰ κυρίως, ὑπὸ τὸ ὄνομα Μιχαὴλ, ὃ ὁποῖος φέρεται ὡς Σύγκελλος Ἱεροσολύμων, ὡς Σύγκελλος Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἀπλοῦς μοναχός. Ἐὰν καὶ τὸ κύριον μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα πρόσωπον δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ, ὡς θὰ ἴδωμεν, σύγκελλος καὶ τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι δύο εἶναι οἱ σύγκελλοι μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα, οἱ ὁποῖοι καὶ διαμοιράζονται τὰ ἀποδιδόμενα ἀρμοδίως ὑπὸ τῆς χειρογράφου παραδόσεως κείμενα, ἐνῶ μετέχει εἰς αὐτὰ καὶ εἷς τρίτος Μιχαὴλ⁴².

Ὁ γνωστότερος καὶ διαπρεπέστερος Μιχαὴλ αὐτῆς τῆς συναφείας ἤρχισε τὸ στάδιόν του ὡς Ἱεροσολυμίτης καὶ τὸ ἐτελείωσεν ὡς Κωνσταντινουπολίτης. Γεννηθεὶς περὶ τὸ 760 εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, διήνυσε λαμπρὰς σπουδὰς καὶ εἰκοσιπενταετῆς ἀπεσίρθη εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Ἁγίου Σάβα, ὅπου ἐξῆσεν ὡς μοναχός. Ἀργότερα, ἀφοῦ ἐχειροτονήθη ἱερεύς, κατέστη, ὡς φαίνεται, προϊστάμενος τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς Ἱεροσολύμων, ὅπου εἶχε διαπρεπεῖς μαθητὰς, τοὺς δύο Γραπτοὺς ἀδελφοὺς Θεοφάνη καὶ Θεόδωρον, καὶ τὸν Ἰώβ, εἰς ἡλικίαν δὲ πενήκοντα ἐτῶν κατέστη σύγκελλος τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θωμᾶ Α' (810).

Ἦτο ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν διὰ πρώτην φοράν ἠκούσθη εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀπαγγελλόμενον τὸ σύμβολον τῆς πίστεως μὲ τὴν προσθήκην τοῦ *filioque* ὑπὸ τῶν ἐκτὶ Βενεδικτίνων μοναχῶν⁴³. Ἐκκληκτος καὶ ἀνήσυχος ὁ πατριάρχης Θωμᾶς ἀπέστειλε τὸν σύγκελλόν του εἰς τὴν Ρώμην, διὰ νὰ ζητήσῃ ἐξηγήσεις ἀπὸ τὸν πάπαν, αὐτὸς δὲ πράγματι ἀνεχώρησε συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ὡς ἄνω τριῶν μαθητῶν του. Φαίνεται ὁμῶς ὅτι, μόλις ἐφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔλαβε θέσιν εἰς τὸ θέμα τῆς εἰκονο-

41. BHG 427r.

42. Μιχαὴλ Στουδίτης αὐτός.

43. Καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. Αὕτη ἡ διδασκαλία δὲν εἶχεν ἀκόμη γίνῃ δεκτὴ ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Ρώμης, ἀλλ' εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὰ συμβολικά κείμενα ὑπὸ τῶν θεολόγων τοῦ φραγκικοῦ κράτους, ἀπὸ τοῦ 797. Φαίνεται ὅτι οἱ Βενεδικτῖνοι τῶν Ἱεροσολύμων ἦσαν φραγκικῆς προελεύσεως.

μαχίας, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνακινήσει ἐκ νέου τότε ὁ αὐτοκράτωρ Λέων Ε', αὐτὴ δὲ ἡ θέσις ἐματαιώσεν ὀριστικῶς τὰ σχέδια μεταβάσεως εἰς τὴν Ρώμην.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἐνέκλεισε τὸν Μιχαὴλ εἰς τὴν φυλακὴν, ἀπὸ ὅπου δὲν ἤλευθερώθη, εἰμὴ μόνον μετὰ πενταετίαν. ἀφοῦ ἀπέθανεν ὁ αὐτοκράτωρ (820), ὁπότε εἰσῆχθη εἰς τὴν μονὴν Παρουσιάδος παρὰ τὴν Προῦσαν, ὅπου ἐξῆ ὑπὸ παρακολούθησιν. Ἐπειδὴ ἀπὸ ἐκεῖ ἔγραφεν ἐπιστολάς καὶ λόγους κατὰ τῶν εἰκονομάχων, ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος τὸν ἐνέκλεισε παλιν τὸ 834, ἀρχικῶς εἰς τὸ διοικητήριον, ἔπειτα δὲ εἰς ἄλλην φυλακὴν, ἀπὸ ὅπου ἐξῆλθε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τὸ 842.

Ἐλεύθερος πλέον μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν εἰκόνων, παρέμεινεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατέστη ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῆς Χώρας καὶ σύγκελλος τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου, ὁ ὁποῖος ἦτο συναθλητὴς του εἰς τοὺς ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀγῶνας.

Ἀπέθανε τὴν 4 Ἰανουαρίου τοῦ 846, ἐορτάζεται δὲ ὡς ἅγιος τὴν 18 Δεκεμβρίου. Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, τὸν 18 αἰῶνα, συνέταξε τὸν ἐγκωμιαστικὸν του Βίον.

Ἄν καὶ εἶναι ἀδιευκρίνιστος ἡ ἀκριβὴς πατρότης τῶν εἰς τὸν Μιχαὴλ ἀποδιδόμενων κειμένων, πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτα, θὰ ἐξετάσωμεν ἀπὸ αὐτὰ ὅσα εἶναι ὅπως ὅποτε ἢ πιθανώτατα ἔργα τοῦ Συγκέλλου τούτου, ἐνῶ μερικὰ ἄλλα ἀποδίδομεν ἀνωτέρω εἰς τὸν Μιχαὴλ Στουδίτην, ἄλλα δὲ θὰ ἴδωμεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τὴν ὁμιλητῶν τοῦ ἐπομένου τόμου.

Εἰς τὸν Μιχαὴλ τῆς παρουσίας συναφείας ἀνήκει ἐν *Ἐγκώμιον εἰς Διονύσιον τὸ Ἀρεοπαγίτην*, ἀξιόλογον κείμενον διὰ τὴν μεθοδικότητα καὶ ἀπλότητα αὐτοῦ.

Ἀπὸ τοὺς δύο λόγους *Εἰς Ἀγγέλους*, ἰδικὸς του εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει ἀποδοθῆ ἐσφαλμένως εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν⁴⁴, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἀνήκει εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλιτην.

Ἡ βιογραφία του ὁμιλεῖ δι' ἐπιστολήν του περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία δὲν σώζεται, ἀλλὰ σώζεται *Λίβελλος περὶ Ὁρθοδόξου πίστεως* αὐτοῦ. Ὁ ἴδιος μετέφρασεν ὁμολογίαν πίστεως τοῦ Θεοδώρου Ἀβουκάρα⁴⁵. Ἀναφέρεται ἐπίσης σύγγραμμα αὐτοῦ *Περὶ ἐλλητικῆς συντάξεως*⁴⁶.

Ὁ ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν ἀποδιδόμενος καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν *Λόγος εἰς τοὺς κεκοιμημένους* ἀνήκει κατὰ τὴν ἀποψιν ἡμῶν εἰς τὸν Δαμασκηνόν⁴⁷.

Ὁ Μιχαὴλ οὗτος ἦτο καὶ ὕμνογράφος, συνθέσας τουλάχιστον ἓνα ἀνακρεόντειον ὕμνον εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν εἰκόνων. Προφανῶς ὁμοίως ἰδικοὶ του εἶναι καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Σ. Εὐστρατιάδου ἐντοπισθέντες εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν κανόνες εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν, εἰς τοὺς Ἁγίους Πάντας, εἰς τὴν ἀνομβρίαν καὶ περὶ μετανοίας.

44. HOFCK, «Stand und Aufgaben des Damaskus – Forschung», *Or. Chr. Per.* 17(1951), 32–35, 39.

45. PG 97, 1504–1521.

46. K. KRUMBACHER, *Geschichte der Byz. Litteratur*, München 1897², σ. 586.

47. PG 95, 247–278

ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Περὶ τοῦ ἀξιολόγου Κυπρίου ἀγιογράφου καὶ ὁμιλητοῦ Λεοντίου Νεαπόλεως ἔχει γίνεαι λόγος εἰς ἑλληνὴν συνάφειαν⁴⁸ προηγουμένως. Ἐδῶ θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ ἓνα διακεκριμένον Κύπριον συγγραφέα, ὁ ὁποῖος ἀνήκει ὄχι μόνον εἰς τοὺς ὁμιλητάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἀγιογράφους καὶ τοὺς χρονογράφους, τὸν Ἀλέξανδρον.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ

Ὁ μοναχὸς Ἀλέξανδρος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι γέννημα τῆς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου, ὅπου καὶ ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5' αἰῶνος. Ἀπὸ τὴν γραφίδα, ἣ καὶ τὸ στόμα του, ἔχομεν ἕν μεγάλης ἀξίας Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἀπόστολον Βαρνάβαν, διὰ τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν Περίοδον Βαρνάβα καὶ ἄλλας παραδόσεις, ὡς εἶναι κυρίως ἡ περὶ τῆς εὐρέσεως τῶν λειψάνων τοῦ Βαρνάβα κατὰ τὸ ἔτος 488, τὴν ὁποίαν καὶ ἠθέλησε νὰ σταθεροποιήσῃ διὰ τοῦ ἐγκωμίου του τούτου.

Ἐν ἄλλο ἐνδιαφέρον κείμενον του εἶναι ὁ Λόγος ἱστορικὸς εἰς τὴν εὔρεσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἐπίτομον θρησκευτικὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῆς δημιουργίας τῶν ἀνθρώπων μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ καταλήγει μὲ τὸ ἐγκώμιον εἰς τὴν εὔρεσιν τοῦ Σταυροῦ. Τὸ κείμενον τοῦτο διατηρεῖται ἐπίσης εἰς γεωργιανὴν καὶ παλαιορωσικὴν μετάφρασιν, ὡς καὶ εἰς ἑλληνικὴν ἐπιτομὴν.

ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Τὸ κύριον πρόσωπον τούτου τοῦ τμήματος εἶναι ὁ Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο Ἀλεξανδρείας. Μία συλλογὴ εἰκοσιτριῶν ὁμιλιῶν, ἐπὶ θεμάτων τὰ ὁποῖα προσιδιάζουσιν εἰς τὴν κλασικὴν περίοδον τῆς χριστιανικῆς γραμματείας μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ 5' αἰῶνος, ἀποδίδονται ἐπὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως εἰς τὸν Εὐσέβιον τούτον. Σώζεται δὲ αὐτοῦ καὶ Βίος εἰς τρία βραχέα κεφάλαια⁴⁹, ὁ ὁποῖος πάντως ἀπετελέσθη διὰ συρραφῆς ἐκ τῶν τίτλων καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ὁμιλιῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Νοταρίου.

Συμφώνως πρὸς αὐτὸν τὸν Βίον ὁ Εὐσέβιος ἦτο εὐλαβὴς μοναχός, ὁ ὁποῖος ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ὃν καὶ διεδέχθη μετ' ὀλίγον χρόνον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας τὸ 444. Γνωρίσας ἓνα ἐπίσημον ἀλλ' ἀσεβῆ ἄνδρα, ὀνόματι Ἀλέξανδρον, μετέστρεψεν αὐτὸν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ζωὴν, καὶ τὸν κατέστησε μαθητὴν του· οὗτος δέ, ὅταν μετὰ ἐπτετητὴν ἀπέθανεν ὁ Εὐσέβιος, τὸν διεδέχθη εἰς τὴν πατριαρχικὴν ἑδραν, ὅπου καὶ παρέμεινεν ἐπὶ εἰκοσαετίαν.

48. Εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν Ἀγιογράφων.

49. PG 86/1. 297-310.

Τὰ πραγματικά ὅμως δεδομένα τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἱστορίας δὲν ἀφήνουν περιθώρια δι' ἀποδοχὴν τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Βίου τοῦτου, ἐφ' ὅσον τὸ 444 διεδέχθη τὸν Κύριλλον ὁ Διόσκουρος, ὅστις ἐπατριάρχευσεν ἐπὶ ἑπταετίαν μέχρι τῆς Συνόδου Χαλκηδόνος (451), τοῦτον δὲ πάλιν ὁ Προτέριος.

Τὰ τεμάχια τῆς συλλογῆς δὲν εἶναι κατὰ κυριολεξίαν ὁμιλίας, ἀλλὰ διαλέξεις ὑποκινούμεναι δι' ἐρωτήσεων τοῦ ὡς ἄνω Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Εὐσεβίον, ὡς μαθητοῦ πρὸς γέροντα διδάσκαλον, ἂν καὶ δὲν ἀποτελοῦν ἀποφθέγματα τῆς γεροντικῆς γραμματείας. Αἱ περισσότεραι ἕξ αὐτῶν διέπονται ἀπὸ ἠθικολογικὸν πνεῦμα, ἀσχολούμεναι μὲ τὰ θέματα τῆς νηστείας, τῆς ἀγάπης, τῆς ἐλεημοσύνης, τῆς ὑπομονῆς καὶ τὰ ὅμοια, ἐνῶ μερικαὶ πάλιν παρουσιάζουν πολεμικὰς τάσεις, ἀποκρούουσαι ἀπόψεις τῶν Ἰουδαίων καὶ συνηθείας τῶν εἰδωλολατρῶν, κυρίως δὲ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν ὀρνιθομαντείαν.

Σημειωτέον ὅτι μέρος αὐτῶν διασώζεται καὶ εἰς ἀρχαίαν λατινικὴν καὶ ἀρμενικὴν μετάφρασιν. Ἐπειδὴ μερικοὶ ἀντιγραφεῖς ἐπρόβληματιζόντο ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν τοῦ προσώπου τοῦ Εὐσεβίου, ἀπέδιδον εἰς αὐτὸν τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀπλοῦ πρεσβυτέρου καὶ μοναχοῦ, ἐνῶ ἄλλοι ἀπέδωσαν τὰ κείμενα εἰς τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, τὸν Λεόντιον κ. ἄ.

Διακρίνονται διὰ τὴν δροσερότητα τοῦ ὕφους, ἂν καὶ ἡ γλῶσσα των εἶναι κάπως ἀτημέλητος εἰς μερικὰ σημεῖα. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν των πρέπει νὰ συναγάγωμεν ὅτι εἰς τὴν σύνταξιν αὐτῶν κατέχει σπουδαίαν θέσιν ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Ἰωάννης Νοτάριος, τὸν 5' αἰῶνα, εὐρὼν ὅμως παλαιότερον ὕλικόν. Δὲν ἔχει διευκρινισθῆ, πῶς συνέβη ν' ἀποδοθοῖν εἰς ἓν ἀνύπαρκτον πρόσωπον.

Ἐκ τὸν Βίον αὐτοῦ μνημονεύεται καὶ ἓν ἄλλο βιβλίον. «Οὗτοι οἱ λόγοι τοῦ μακαρίου Εὐσεβίου, καὶ ταῦτα τὰ ἄθλα καὶ οἱ ἀγῶνες· ταῦτα πάντα ἔπερωτηθεὶς παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐλάλησεν, ὃ δὲ εἶπεν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἤδη ἐν βιβλίῳ ἐξεθέμεθα· τὸ τῆς ἀσκήσεως αὐτοῦ βιβλίον ἴδιον αὐτοῦ ἐστίν»⁴⁰. Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀφιερούμενον εἰς τὴν ἀσκήσιν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου προφανῶς, ἔχει χαθῆ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Εἰς τὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου φερόμενον Ὀδηγὸν δύο ἑορταστικὰ ἐπιστολαὶ ἀποδίδονται εἰς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Ἰωάννην, Θεοδοσιανόν. «Ἰωάννης ὁ ἐπίσκοπος τῶν Θεοδοσιανῶν πρὸ πέντε χρόνων ἐν δύο ἑορταστικαῖς αὐτοῦ ἐξέθετο τὴν φωνὴν τὴν λέγουσαν, ἴπαντα τὰ ἐν τῷ Χριστῷ λεγόμενα, ταῦτα καὶ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγονται. Ἐπιλαβομένων δὲ ἡμῶν τῆς πρώτης πάλιν τῷ ἐξῆς χρόνῳ τὰ αὐτὰ ἐξέθετο»⁴¹. Ὁ Ἰωάννης οὗτος, πατριαρχεῦσας κατὰ τὰ ἔτη 680–689, φέρεται ὅτι εἶχε γράψει πρὸ πενταετίας καὶ ὅτι ἔζη ἀκόμη.

Ἡ μία τῶν ἐπιστολῶν τούτων σώζεται καὶ ἔχει ἐκδοθῆ ὑπὸ Παπαδοπούλου Κεραμέως.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος ὁ Γεώργιος Γραμματικός ἔγραψεν *Ἐγκώμιον εἰς τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν*, εἰς δύο λόγους ἢ εἰς ἓνα λόγον μὲ δύο παραλλαγὰς, παραμένον ἀνέκδοτον.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐζησε καὶ εἰς ποιητὴς Γεώργιος Γραμματικός, μαθητὴς τοῦ ἐπικοῦ Κολλούθου. Εἶναι ἄγνωστον ἂν τὰ δύο πρόσωπα ταυτίζονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΟΥ ΚΑΙΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἄβράμιος

- M. ΚΡΑΣΝΙΝΝΙΚΟΝ, *Sancti Abrahami archiepiscopi Ephesi sermones duo*, Dorpat 1911, 1-17, 18-28.
 M. JUCIE, «Abraham d' Ephèse et ses écrits», *Byz. Zeit* 22(1913), 37-59.- «Homélie mariales byzantines», *Patr. Or.* 16(Paris 1921), 442-447, 448-554.
 J. PAROIRE, «Les débuts du monachisme à Constantinople», *Rev. des questions hist.* 65(1899), 67-143.
 O. BARDEWIJEWER, «Ein neuer Prediger des kirchlichen Altertums», *Zeit. f. Kath. Theol.* 57(1953), 426-438.
 M. JUCIE, «La première fête mariale en Orient et en Occident, l' Avent primitif», *Échos d' Or.* 22(1923), 129-152.

Κωνσταντῖνος διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ

- PG 88, 480-528.
Mansi 13, 185-188, αἱ περικοφαί.
 F. ΠΑΙΚΙΝ, BHG 1191.

Λεόντιος πρεσβύτερος Κωνσταντινοῦπολίτης

- PG 86/2, 1976-1983, Εἰς τὴν Μεσοπεντηκοστήν. PG 86/2, 1993-2004, Εἰς τὴν Μεγάλην Παρασκευήν.
 M. ΑΔΜΙΝΕΛΟΥ, *Homélie Paschales*, S. Chrét. 187, Paris 1979, 370-385, Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, 430-440, Εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου.
 E. SARTORIUS, Ὁμιλίαι Εἰς Ἰωβ, *Programma Univers. Dorpatensis*, 1827, VII-XIII.
 M. SACHOT, *L' homélie pseudo-chrysostomienne sur la transfiguration*, Frankfurt an Main 1981.
 B. EHRHARD, *Ueberlieferung und Bestand I*, πολλαχού.
 M. SACHOT, «Les homélie de Léonce, prêtre de Constantinople», *Rev. des Sc. Relig.* 51(1977), 234-245.
 C. DAIEMA, «When did Leontius of Constantinople preach?», *Vig. Chr.* 35(1981), 346-351.
 PAULINE ALLEN, C. DAIEMA, «Leontius presbyter of Constantinople a compiler», *Jahrb.*

Oest. Byz. 29(1980), 9–20.– «Leontius presbyter of Constantinople, author of Ps. Chrysostom. In Psalmum 91», *Vig. Chr.* 40(1986), 169–182.

Leonii presbyteri Constantinopolitani Homiliae, ὑπὸ C. DATEMA καὶ PAULINE ALLEN, Corpus Christianorum, graeca 17, Turnhout 1987.

Θεόδωρος Σύγκελλος

F. COMBEFIS, *Novum Auctarium II*, Parisiis, 1648, 751–786, Ἑρμῆσις. CH. LOPAREN, *Viz. Vremennik* 2(1895), σ. 592–612, τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἑρμῆσεως.

A. MAI, *Nova Patrum Bibliotheca*, VI, 2, 423–437.

L. STERNBACH, *Analecta Avarica*, Cracoviae, 1900, 2–24, 24–37.

J. L. VAN DIETEM, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I bis Johannes VI*, Amsterdam 1972, 166έ.

A. WENGER, *L' Assomption de la T. S. Vierge dans la tradition Byzantine du VIe au Xe siècle*, Paris 1955, 111–139.

Κοσμῆς Βεστήτωρ

A. WENGER, *L' Assomption de la T. S. Vierge dans la tradition Byzantine du VIe au Xe siècle*, Paris 1955, σ. 140–154.

K. I. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, «Κοσμῆ Βεστήτωρ ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου», *Ἐπετ. Ἐταιρείας Βυζ. Σπουδῶν* 2(1925), 55–83. Οἱ πέντε λόγοι εἰς ἀνακομιδὴν.– «Ἐγκώμιον εἰς Ἰωάννην Χρυσσόστομον», *Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν* 16(1940), 151–155.

F. HALKIN, *Douze récits byzantins sur saint Jean Chrysostome*, Bruxelles, 1977, 429–442.

PG 106, 1005–1012, Εἰς Ἰωακείμ καὶ Ἄναν.

A. WENGER, ἔνθα ἀνωτ. 315–333, Λόγοι εἰς Κοίμησιν Θεωτόκου. 152 σημ., 2, Περὶ δακρύων φυσιολογία, ἀπόσπασμα.

W. WENGER, «Les homélies inédites des Cosmas Vestitor sur la Dormition», *Rev. Et. Byz.* 11(1953), 284–300.

I. X. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, «Κοσμῆς Βεστήτωρ», *Θρ. Ἠθ. Ἐγκυκλ.* 7(1965), 888–889.

F. HALKIN, BHG 218e. 828. 828a. 876m. 877v–878b. 880a.c.d. 1881 q. r.

Ἄλλοι ρήτορες

PG 111, 420–440, Λόγος εἰς 318 Πατέρας Γρηγορίου Καζπαδόκου.

J. COMPERNASS, *Gregorios' Presbyter Lobrede auf die 318 Väter der Konzil v. Nikaia und Konstantin der Grosse*, Bonn 1908, 17–31.

E. v. DOBSCHÜTZ, *Christusbilder I*, Leipzig 1899, 122**–180**. Λόγος εἰς τὴν Ἀχειροποιήτων εἰκόνα.

F. HALKIN, BHG 2219u, Λεόντιος Ἀραβισσοῦ.– Cod. Vat. Ottobon. 14, φφ. 67–70.

ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἀνδρέας Κρήτης

S. VAILLÉ, «Saint André de Crète», *Échos d' Or* 5(1901–1902), 378–389.

L. DENISOV, *Βίος τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης* (ρωσ.) Μόσχα 1902.

A. VINOGRADOV, «Ο ἅγιος Ἀνδρέας ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης», (ρωσ.) *Christ. Ἰστορ.* Φεβρουάριος 1902, 247–269.

M. JUGIE, «Saint André de Crète et l' immaculé conception», *Échos d' Or* 13(1910), 124–133.

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἀνδρέας Κρήτης ὁ Ἱεροσολυμίτης», *Νέα Σίων* 29(1934), 30(1935), πολλαὶ συνέχειαι.

- TIL NISSEN, «Diatribē und Consolatio in einer christl. Predigt des achten Jahrh.», *Philologus* 92(1937), 178–198. Βλ. καὶ αὐτόθι 382–385.
- E. MERCIER, «A propos d' André de Crète», *Χιλιοτηρίς τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια (1953), 170–178.
- N. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Ἀνδρέας Κρήτης», *Θρησκ. Ἠθ. Ἐγκυκλ.* 2(1963), 674–693.
- C. PAPADAKIS, *André de Crète. son témoignage sur le mystère du Christ dans la spiritualité chrétienne*, Strasbourg 1964.
- P. D. EYRE, *St. Andrews of Crete. a catalogue of manuscripts of his homilies*, Birmingham 1966.
- J. N. BIRDSALL, *Homilies ascribed to Andreas Cretensis in Ms. Halensis A 119*, Texte und Untersuchungen.
- TH. DETORAKIS, «Le vocabulaire d' André de Crète, mots non thésaurisés par G. W. H. Lampe», *Jahrb. Oester. Byz.* 36(1986), 45–60.
PG 97,805–1304, ὁμίλια.
- G. ANRICH, *Hag. Nicolaos I*, Leipzig 1913, 419–428.
- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΡΕΡΑΜΠΥΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Στοιχειολογίας Α'*, 1–14, εἰς Ἰάκωβον. *Acta Sanctorum*, Ἀπριλίον 3 (1675), XX–XXV (γ' ἐκδ. XII–XX), εἰς Ἅγιον Γεώργιον. Αὐτόθι Μαΐου 6 (1688), 682–692 (γ' ἐκδ. 676–685), εἰς Θεράποντα.
- T. ΘΕΜΕΛΗΣ, *Νέα Σιών* 6(1907), 826–833, εἰς Ἀκάθιστον.
- B. ΛΑΟΥΡΑΣ, *Κρητικὰ Χρονικὰ* 3(1949), 101–117, εἰς Δέκα ἐν Κρήτῃ Μάρτυρας.
- J. NORÉ, H. GASPARI, *Un éloge de Jacques le frère du Seigneur par un Pseudo-André de Crète*, Toronto 1978.
- M. DONNINI, «Andreae Cretensi vulgo adscripta homilia in silentium s. Zachariae», *Augustinianum* 15(1975), 201–211.
- Ἡ σχετικὴ μετὰ τὴν ὑμνογραφίαν βιβλιογραφία θὰ παρατεθῆ εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ ὑμνογραφίας.

Ἰωάννης Α' Θεσσαλονίκης

- M. JUGIE, «La vie et les oeuvres de Jean de Thessalonique», *Echos d' Orient* 21(1922), 293–307, καὶ *Patr. Orient.* 19(1926), 344–374. – «Analyse du discours de Jean de Thessalonique sur la dormition de la sainte Vierge», *Echos d' Orient* 22(1923), 385–387. – «Jean de Thessalonique», *Dict. Théol. Cath.* 8(1924), 819–826. – *La mort et l'assomption de la sainte Vierge*, Vaticano, 1944, 139–154.
- L. BROU, «Restes de l' homélie sur la Dormition de l' archévêque Jean de Thessalonique dans le plus ancien antiphonaire connu», *Archiv für Liturgiewissenschaft* 2(1922), 293–307.
- J. RIVIERE, «Le plus vieux Transitus latin et son dérivé grec», *Recherches de Théol. Ancienne et Méd.* 8(1936), 323–362.
- B. CAPFLE, «Les anciens récits de l' assomption et Jean de Thessalonique», *Recherches de Théol. Ancienne et Méd.* 12(1940), 209–235. – «Vestiges grecs et latins d' un antique Transitus de la Vierge», *Anal. Boll.* 67(1949), 21–48.
- L. CARI, «Le fonti del racconto della Dormizione di Maria de Giovanni Thessalonicense», *Marianum* 1(1940), 307–313. – «Giovanni Thessalonicense e l' assunzione di Maria», *Marianum* 4(1942), 1–9.
- P. LEMERLE, «La composition et la chronologie des deux premiers livres de Miracula S. Demetrii», *Byz. Zeit.* 46(1953), 349–361.
- D. HEMMERDINGER ILIADOU, *Anal. Boll.* 73(1955), 17, περὶ σλαβονικῆς μεταφράσεως ὁμιλίας.
- D. STERNON, «Jean de Thessal.», *Dict. de Spirit.* 8(1973), 778–780.

PG 116,1204–1324, από *Acta Sancti*. Όκτ. IV.

P. LEMERLE, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius I*, Le texte, Paris 1979. II Commentaire, Paris 1981.

Mansi 13,1648–1656, απόσπασμα ὁμιλίας εἰς Πειρασμούς.

COMBIFIS, *Novum Auctarium* I, Paris 1648, 791–821, Ὁμιλία εἰς Μυροφόρους. Μῆρος αὐτῆς PG 59, 635–644.

D. WILMART, *Analecta Reglensia*, Vaticano 1933, 323–357.

A. WENGER, L'assomption de la T. S. Vierge dans la tradition byzantine du VIe au Xe s., Paris 1955, 240–241, 245–256.

ΜΑΚΑΡΙΩ, Μηναιῖα, τεύχος 6, Μόσχα 1880, 1944–1959 (ρωσ.).

M. JUGIE, *Patrol. Orient.* 19(1926), 374–405, γνησία παραλλαγή, 405–438, νοθευμένη.

F. HALKIN, *Rev. Ét. Byz.* 11(1953), 156–164, ἐπιτομή τῆς εἰς τὴν Κοίμησιν.

K. ΔΟΥΚΑΚΙΕ, Αὐγουστος 212–226, εἰς τὴν Κοίμησιν νεοελληνιστί.

I. GRETZER, *Opera Omnia* II, Ratisbonae 1734, 85–88, Ὁμιλία εἰς τὸν τίμιον Στεφανόν, νόθος ἀποδιδυμένη συνήθως ὑπὸ τῶν κωδίκων εἰς Ἰωσήφ Θεσσαλονίκης.

Γεώργιος Νάξου

Π. Γ. ΖΕΡΑΛΕΝΤΗΣ, «Γεωργίου ἐπισκόπου Νάξου Λόγοι δύο», *Byz. Zeit.* 16(1907), 502–514.

F. HALKIN, BHG 141g.

Ἰωάννης Εὐβοίας

PG 96,1459–1500, 1501–1508, Λόγοι εἰς τὴν Σύλληψιν τῆς Ἁγίας Ἄννης καὶ εἰς τὰ Νήπια.

F. DÖLGER, «Johannes von Euböia», *An. Boll.* 68(1950), 5–26, εἰς τὸν Λάζαρον.

F. HALKIN, *Polychronion*, Festschrift für Fr. Dölger, Heidelberg 1966, 231–237, εἰς τὴν Ἁγίαν Παρασκευήν.

J. ΗΟΣΕΚ, «Stand und Aufgaben der Damaskenos-Forschung», *Or. Chr. Per.* 17(1951), 32, 35, 39.

Γεώργιος Μυτιλήνης

J. GRETZER, *Opera de S. Cruce*, Ingolstadt 1616, 1659–1667.

F. HALKIN, BHG 438n.

F. HALKIN, «Y-a-t-il trois saints Georges évêques de Mytilène et confesseurs sous les iconoclastes?» *Anal. Boll.* 77(1959), 464–469.

I. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, *Οἱ ἅγιοι Γεώργιοι ἀρχιεπίσκοποι Μυτιλήνης, Λεσβιακὸν ἑορτολόγιον α'*, Ἀθήναι 1959.– *Οἱ ἅγιοι αὐτάδελφοι Δαβίδ, Συμεὼν καὶ Γεώργιος οἱ Ὁμολογηταὶ Λεσβιακὸν ἑορτολόγιον γ'*, Ἀθήναι 1961.

Ἐπιφάνιος διάκονος Κατάνης

Mansi 13,442–458. PG 98.1313–1332.

C. CRIMI, «Il Discorso encomiastico di Epifanio diacono di Catania al secondo Concilio di Nicea (787)», *Synaxis* 2(1984), 89–127.

ΤΗΣ ΣΥΡΙΑΣ

Γρηγόριος Ἀντιοχείας

S. HAIDACHNER, «Zu den Homilien des Gregorius von Antiocheia», *Zeit. f. Kath. Theol.* 25(1901), 367–369.

ΧΡΥΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, 551–570.

P. GOUBERT, *Rev. Ét. Byz.* 25(1967), 68–70.

- PG 88,1884-1885. Ἀπὸ ΕΥΑΓΓΡΙΟΝ, *Ἑκκλ. Ἱστορία* 6,12, Hidez-Parmentiez, 229-231, Δημηγορία πρὸς τὸν στρατὸν.
 PG 88,1847-1866.- Μ. ΑΥΓΙΝΑΚ, «Une homélie de Grégoire d' Antioche», *Byzantium* 42(1972), 595-597, Εἰς τὰς Μυροφόρους.
 PG 10,1177-1189, Saville 7,657/661. PG 88,1865-1872, Ὁμιλία εἰς Θεοφάνεια α'.
 PG 61,761-764. Saville, 7,328-400, Ὁμιλία εἰς Θεοφάνεια β'.
 PG 88,1872-1884 = PG 64,33-38, Ὁμιλία εἰς Θεοφάνεια γ'.
 Ν. MARR, «Le synaxaire géorgien. Rédaction ancienne de l' Union arméniogéorgienne», *Par. Or* 19(1926), 689-699, 699-715.
 G. MERCATI, *Varia Sacra I*, Studi e Testi 11, Roma 1903, σ. 86-90, Ἐπιστολή.

Τιμόθεος πρεσβύτερος Ἀντιοχεὺς

- ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, σ. 499.
 Μ. JUGIE, *La mort et l' assumption de la sainte Vierge*, Vaticano 1944, 70-76.
 Ο. FALLER, *De priorum saeculorum silentio circa assumptionem Beatae Mariae Virginis*, Roma 1946, 27-34.
 Β. CAPHILE, «Les homélie liturgiques du prétendu Timothée de Jérusalem», *Ephemer. Liturg* 63(1949), 5-26.
 PG 86/1, 237-252, Εἰς Συμεῶν.- 86/1, 256-265 Εἰς Μεταμόρφωσιν.- 28,905-914, 28,943-958, 28,1001-1024 αἱ λουκαί.

ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

Θεότεκνος Αἰθιάδος

- A. WENGER, *L' assumption de la T. S. Vierge dans la tradition byzantine du VIe au Xe S.*, Paris 1955, 272-291, μετα γαλλικῆς μεταφράσεως.

Ἰωάννης Ἱεροσολύμων

- ΚΑΡΑΦΕΙ TER-MURTSCHIAN, *Ararat* 29(1896), 252-256, ἀρμ. κείμενον.
 ARISTACTES VARDANIAN, *Oriens Chr* 2(1912), 64-77, λατινικὴ μετάφρασις.
 Η. HURTIG, «Ein Zeugnis aus dem 6. Jahrh. für die Unfehlbarkeit des Papstes», *Zeit. Kath. Theol* 34(1910), 218-219.

Ζαχαρίας Ἱεροσολύμων

- PG 86/2, 3227-3234, ἢ Ἐπιστολή. 86/2, 3236-3268, Διήγησις περὶ ἀλώσεως τῶν Ἱεροσολύμων.
 Χρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλ. Ἱεροσολύμων*, Ἱεροσόλυμα 1910, 238-245.

Μόδεστος Ἱεροσολύμων

- PG 86/3, 3273-3277. ΦΩΤΙΟΣ, *Μηριόβιβλος* 275.
 PG 86/3, 3277-3312, Εἰς τὴν Κοίμησιν.
 Κ. ΚΕΚΕΛΙΔΣΕ, *Vitis* 1912, Κανονάριον.
 F. MACLER, *Histoire d' Héraclius par l' évêque Schéos*, Paris 1904, 70-73, Ἐπιστολή πρὸς Κομιτῶν (γαλλ. μετάφρασις).
 Μ. JUGIE, «Deux homélie patristiques pseudépigraphe», *Échos d' Or* 39(1940-1942), 283-289.- *La mort et l' assumption de la Sainte Vierge*, Vaticano 1944, 214-224.

- L. CARLI, «L' encomium in Dormitionem SS. Deiparae di San Modesto di Gerusalemme», *Marianum* 2(1940), 386–400.— *La morte e l' assunzione di Maria Santissima nelle omelie greche dei secoli VII. VIII*, Roma 1941, 30–42 (ή Εἰς τὴν Κοίμησιν γησιᾶ).
- ΚΑΛΑΙΣΤΟΣ ΜΗΛΙΑΡΑΣ, *Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ*, Ἱεροσόλυμα 1928, 160–172.
- G. GIARITTI, «La sépulture de Modeste de Jérusalem», *Muséon* 73(1960), 127–133.

Παντολέων πρεσβύτερος

- PG 98, 1265–1269.
- CH. MARTIN, *Byzantium* 12(1937), 356–357.
- E. HONICMANN, «La date de l' homélie du prêtre Pantoléon sur la fête de l' exaltation de la croix et l' origine de collections homiliaires», *Bulletin de l' Akad. Royale de Belg* 36(1950), 547–559.
- F. HALKIN, «Un discours inédit du moine Pantoléon sur l' élévation de la croix», *Or. Chr. Per.* 52(1986), 257–270.

Μιχαήλ Σύγκελλος α'

Ἐκδόσεις

- PG 4, 617–668, Εἰς Διονύσιον Ἀρεοκαγίτην.
- COMBERTIS, *Notum Auctarium I*, Paris 1648, 1525–1580, Εἰς τοὺς Ἀγγέλους («τὸν μὲν λόγον»).
- B. ΜΟΝΤΕΛΑΙΚΟΝ, *Bibliotheca Coislinaea*, Paris 1715, 90–93, Ὁμολογία πίστεως.
- PG 97, 1504–1521, ὁμολογία Θεοδόρου Ἀβουκάρρα εἰς μετάφρασιν.
- Α. ΑΛΑΠΙΟΣ, *De Ecclesiae occidentalis et orientalis praesentia consensione* 1648, 1433–1436, Ἐνακρεόντειος ὕμνος.

Μελέται

- S. VAILHÉ, «Saint Michel le Syncelle et les deux frères Grapti», *Rev. de l' Or. Chrét.* 6(1901), 313–332, 610–642.
- I. ΦΩΚΥΛΙΔΗΣ, «Μιχαήλ πρεσβύτερος καὶ σύγκελλος», *Νέα Σιών* 13(1913), 733–749.
- C. EMERIAU, «Hymnographie Græcæ», *Échos d' Or.* 23(1924), 411–412.
- R. JANIN, *Dict. Théol. Cath.* X, 2 (1929), 1710–1711.
- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Μιχαήλ ὁ Σύγκελλος», *Νέα Σιών* 31(1936), 329–338.
- R. LOHMERTZ, «Le panégyrique de Saint Denys l' Aréop. par Michel le Syncelle», *Anal. Boll.* 68(1950), 94–107.
- II.— G. BLICK, *Kirche und theologische Literatur im byz. Reich*, München 1959, 503–505.
- J. ΡΑΤΙΝΟΝ, «Μιχαήλ Σύγκελλος Ἱεροσολίμων», *Θρ. Ψθ. Ἐγκ.* 8(1966), 1188.

ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Ἀλέξανδρος Κύπριος

- PG 87/3, 4087–4106, ἐγκώμιον εἰς Βαρνάβαν, λατινιστί, *Acta Sanctorum*, Ἰούνιος 2, 436–452 (γ' ἔκδ. 431–447).
- PG 87/3, 4016–4076, Λόγος ἱστορικός, PG 87/3, 4077–4088, ἐπιστολή, P. C. ΡΙΣΝΑΣ-ΣΙΝΙ, *Grottaferrata* 1913.
- H. DELLEVAIE, «Saints de Chypre», *Anal. Boll.* 86(1907), 236–237.
- S. SALAVILLE, «Le moine Alexandre de Chypre», *Échos d' Or.* 15(1912), 134–137.
- Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ὁ Ἄποστ. Βαρνάβας, Ἀθήναι 1951 (= *Θεολογικὰ Μελετήματα* 1, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 135–184).

ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ

Ευσέβιος Ἀλεξανδρείας

- PG 86/1, 313–462, 509–536 (ἀπό Mai και Gialandi), 18 ὁμιλίαι. PG 61, 743–738, 775–778, 62, 721–724, 64, 45–48, ἄλλαι 4 ὁμιλίαι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου Χρυσόστομου. F. NAU, «Notes sur diverses homélies...», *Rev. Or. Chr.* 13(1908), 415–420.
- E. K. RAND, «Sermo de confusione Diaboli», *Modern Philology* 2(1904), 261–278.
- J. C. THILO, *Ueber die Schriften des Eusebius von Alexandrien und des Eusebius von Emisa*, Halle 1832.
- F. NAU, «Notes sur diverses homélies pseudépigraphiques et sur les oeuvres attribuées à Eusèbe d'Alexandrie», *Rev. Or. Chr.* 13(1908), 406–435.
- Dict. Theol. Cath.* 5(1912), 1526–1527.
- G. LAFONTAINE, «La version arménienne du sermon sur l'ascension d'Eusèbe d'Alexandrie», *Handes Amsorya* 90(1976), 521–576.
- O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchl. Literatur* IV, 86–91.
- E.-M. BUYTAERT, *L'héritage littéraire d'Eusèbe d'Émèse*, Louvain 1949.
- SIRABPIE det NERSESSIAN, «An Armenian version of the homilies on the harrowing of hell», *Dumb. Oaks Papers* 8(1954), 201–224.

Ἰωάννης Ἀλεξανδρείας

- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Zurnal* 1910, Δεκέμβριος, 509–522.

Γεώργιος Γραμματικός

- F. HALKIN, BHG 218^{ab}.

Β' ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Πλαιότερον ἢ προσφορά τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν ὑπῆρξε πλουσιωτάτη ὑπὸ μορφήν συνεχῶν ὑπομνημάτων ἢ σειρῶν ὁμιλιῶν, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν τὸ ἴδιον καὶ διὰ τὴν παροῦσαν περίοδον, κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ εὐλογον. Βεβαίως δὲν ἀπουσίασαν συγγραφεῖς οἱ ὅποιοι ἔδωσαν καὶ τώρα ἐνδιαφέροντα ὑπομνήματα εἰς ὁλόκληρα βιβλία τῆς Γραφῆς ἢ ἡρμήνευσαν κατ' ἐκλογὴν σημαντικὰ ἀπὸ θεολογικῆς ἀπόψεως τεμάχια· ἄλλοι ὁμως εἶχον ἀποτελεσματικώτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν. Τώρα μετὰ τὴν τόσον πλουσίαν ἐρμηνευτικὴν παραγωγὴν τῶν προηγουμένων αἰώνων, τὸ πρόβλημα δὲν ἦτο πλέον ἢ σύνταξις νέων ὑπομνημάτων, ἀλλ' ἢ ταξινομήσις καὶ ἀξιολόγησις τοῦ ἱφισταμένου ἐρμηνευτικοῦ ὕλικου, πολὺ περισσότερον μάλιστα, καθ' ὅσον ἡ περίοδος αὕτη ἐνασμενίζετο γενικώτερον εἰς τὴν ἀποθησαύρισιν τῆς παραδόσεως. Οὕτω προέκυψε τὸ εἶδος ἐρμηνευτικῆς ἐργασίας τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησε σήμερον νὰ χαρακτηρίζεται μὲ τὸ ὄνομα Σειραί.

Πρὸς ἐρμηνείαν τῆς δημιουργίας τοῦ συστήματος τῶν Σειρῶν προβάλλεται ἐνίοτε καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτης Συνόδου¹, κατὰ τὴν ὁποίαν «εἰ γραφικὸς ἀνακινηθεὶς λόγος, μὴ ἄλλως τοῦτον ἐρμηνευέτωσαν ἢ ὡς ἂν οἱ τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι διὰ τῶν οἰκείων συγγραμμάτων παρέθεντο· καὶ μᾶλλον ἐν τούτοις εὐδοκιμεῖτωσαν ἢ λόγους οἰκείους συντάττοντες». Αὕτη ἡ ἀπόφασις ὁμως ἐπεταὶ κατὰ δύο περιπτῶν αἰῶνας τῆς ἐμφανίσεως τῶν Σειρῶν καὶ εἶναι φυσικὸν ὅτι δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτῶν, ἂν καὶ ἀπεθάρρυνε τὴν εἰς τὸ μέλλον παραγωγὴν νέων ὑπομνημάτων.

Ἐποτυπωδῶς τὸ γραμματειακὸν τοῦτο εἶδος ἐμφανίζεται διὰ τοῦ Εὐσεβίου, ὁ ὁποῖος ἀναπαρήγαγεν εἰς τὸ ἀντιγραφικὸν ἐργαστήριον τοῦ βιβλικῶν κείμενον τοῦ Ἰωριγένους μὲ σχετικὸν σχολιασμόν «Εὐσεβίος ἐγὼ τὰ σχόλια παρέθηκα»². Ἄλλ' ἐβράδινε πολὺ ἕως ὅτου διαμορφωθῆ πλήρως, ἀναπτυσσόμενον μὲ μίαν πυραμιδοειδῆ γραμμὴν, ἐκκινουὺν ἀπὸ ὀλίγα σχόλια βαθμιαίως αὐξανόμενα, συνήθως ἐντὸς εἰσαγωγικῶν μετὰ μνεΐας τῶν πηγῶν, κορυφούμενον μὲ τὸν ἐμπλουτισμὸν διὰ πληθώρας σχολίων εἴτε ἐπωνύμων εἴτε ἀνωνύμων πλέον καὶ καταλήγον εἰς συντόμεισιν τοῦ ὄγκου αὐτῶν.

Ὅταν ὁ σχολιασμὸς ἦτο ὑποτυπώδης, ἰδιαιτέρον ὄνομα ὑπῆρχε μόνον

διὰ τὰ σχόλια, τὰ ὁποῖα ἐλέγοντο «ὑπογραφαί» ὁσάκις ἦσαν εἰς τὴν κάτω ᾠαν καὶ «παραγραφαί» ὁσάκις ἦσαν εἰς τὴν πλαγίαν ᾠαν. Μετὰ τὴν διόγκωσίν των αὐτὰ τὰ κείμενα ἀπέκτησαν αὐτοτέλειαν καὶ ἰδιαίτερον ὄνομα «Ἐκλογαί», «Συλλογαί», «Συναγωγαί», πάντοτε βέβαια ἐξηγήσεων ἢ ἐξηγητῶν ἢ κάποιον παρόμοιον. Εἰς τὴν λατινικὴν τὸ εἶδος μετεφράσθη εἰς *Excerpta, Collectanea*¹. Ὄταν ἤρχισεν ἡ βράχυνσίς των, ἔλαβον τὸ ὄνομα, «Ἐπιτομαί ἐξηγήσεων», ἢ τὰ πυρόμοια. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τὰ κείμενα αὐτὰ ἐδόθη ὑπὸ τῶν ξένων τὸ ἄστοχον ὄνομα Σειραὶ καὶ λατινιστὶ *Capitula*, ἐνῶ θὰ ἦτο εὐστοχώτερον νὰ διετηρεῖτο μία ἀπὸ τὰς παλαιὰς ὀνομασίας, ἐπὶ παραδείγματι «Συναγωγαὶ Ἐξηγήσεων».

Αἱ Σειραὶ διακρίνονται εἰς κατηγορίας ἀπὸ διαφορῶν ἀπόψεων, ἤτοι

α) Ἀπὸ ἀπόψεως παραδόσεως τοῦ κειμένου εἰς ἐπωνύμους καὶ ἀνωνύμους.

β) Ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς ἀναλόγως τῆς ἐμφανίσεως εἰς τέσσαρας κατηγορίας τὴν πρώτην κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ βιβλικὸν κείμενον γράφεται κανονικῶς εἰς σελίδας, ἐνῶ εἰς τὸ περιθώριον προστίθενται σχόλια ἐπὶ τῶν καιρίων σημείων αὐτοῦ, τὴν δευτέραν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ κείμενον γράφεται εἰς τὸ μέσον καὶ τὰ σχόλια παρατίθενται πλουσίως περὶ καὶ εἰς τὰ τέσσαρα περιθώρια, τὴν τρίτην κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ κείμενον γράφεται εἰς τὴν ἀριστερὰν στήλην καὶ τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν δεξιάν συμμετρικῶς, καὶ τετάρτην ἐκείνην κατὰ τὴν ὁποίαν γράφεται κατ' ἀρχάς τὸ κείμενον διηρημένον εἰς βραχέα τμήματα καὶ ἀκολουθεῖ ἐν συνεχείᾳ τὸ ὑπόμνημα.

γ) Ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς εἰς διαφοροὺς τύπους κατὰ βιβλία, μὲ βάσιν τὰς τάσεις αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται. Τοὺς τύπους διηρεύνησαν ἐπιμελῶς πολλοὶ ἐπιστήμονες, καὶ δὴ οἱ C. Karg και J. Lietzmann ὅλης τῆς Γραφῆς, ὁ M. Faulhaber μεγάλου μέρους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὁ J. Sickenberger τῶν Εὐαγγελίων, ὁ K. Staab τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου².

Σχετικῶς μὲ τὰς ὑπὸ τῶν Σειρογράφων χρησιμοποιουμένας πηγὰς πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι κατὰ τὴν πρώτην φάσιν ἐχρησιμοποιοῦντο σχόλια δύο συγγραφέων, ἐνὸς τῆς ἀντιοχειανῆς καὶ ἐνὸς τῆς ἀλεξανδρινῆς μεθόδου ἑρμηνείας, δηλαδὴ ἐνὸς τῆς γραμματικοῖστορικῆς ἑρμηνείας καὶ ἐνὸς τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας. Ἐπειτα οἱ χρησιμοποιούμενοι συγγραφεῖς κατ' ἐκλογὴν ἔγιναν τρεῖς καὶ ἀργότερα πολλοί, καὶ δὴ ἀδιακρίτως προελεύσεως. Δύναται νὰ σημειωθῆ ὅτι, ἂν καὶ πολλαὶ σειραὶ ἐχάθησαν, τὸ ἡμισυ τουλάχιστον τῆς ἑλληνικῆς ἑρμηνευτικῆς γραμματείας ἔχει παραδοθῆ καὶ διὰ τῶν Σειρῶν, μέρος δὲ αὐτῆς μάλιστα μόνον διὰ τῶν σειρῶν.

Καὶ πρὸ τῆς ἐπισταμένης διερευνήσεως τῶν Σειρῶν εἶχον ἐκδοθῆ μερικαὶ ἀπὸ αὐτὰς³, ἀλλὰ ἡ μαζικὴ ἐκδοσίς των ἐπραγματοποιήθη μετὰ τὴν ἐναρξιν τῆς ἐρεῖνης αὐτῶν. Νεώτεραι ἐκδόσεις αὐτῶν ἔγιναν πλὴν ἄλλων καὶ ὑπὸ τῶν J. Sickenberger, J. Reuss, K. Staab, M. Faulhaber, Χρ. Κρικῶνη.

Τὸ σύστημα τῆς συνεχοῦς ὑπομνηματίσεως διετηρήθη καὶ τώρα, ἂν καὶ

3. Τὸ εἶδος εἶναι κυρίως ἑλληνικόν καὶ δὲν εἶχε σημαντικὴν ἀνάπτυξιν εἰς τὴν λατινικὴν.

4. Περὶ τούτων βλ. Χρ. Κρικῶνη, *Περὶ ἑρμηνευτικῶν Σειρῶν*, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 114-120. (ἀνάτυπον τῶν Βυζαντινῶν 8, 1976).

5. Ὑπὸ Θ. Φαρμακίδου, I. Cramer, Corderius, A. Mai.

οί ἐρμηνευταὶ ἐξαρτῶνται εἰς μέγαν βαθμὸν ἀπὸ τοὺς προηγουμένους. Τὰ σχετικὰ κείμενα σημειώνονται, εἰς τὰ κεφάλαια περὶ Ἀνυστασίου Σιναΐτου πρεσβυτέρου (Εἰς τὴν Ἑξαήμερον) καὶ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (Εἰς τὸν Παῦλον) καὶ ἐδῶ.

Μία ἄλλη μέθοδος, ἡ ὁποία εἶχε πολλὴν ἐπίδοσιν αὐτὴν τὴν περίοδον, ἂν καὶ εἶχε χρησιμοποιηθῆ καὶ προηγουμένως, εἶναι αἱ Ἑρωταποκρίσεις, τῶν ὁποίων συλλογὰς συνέταξαν πλὴν ἄλλων ὁ Μάξιμος καὶ ὁ φερόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀναστάσιος Σιναΐτης.

ΕΠΩΝΥΜΟΙ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΤΑΙ

Ἐὰν καὶ μεταξὺ τῶν ἐπωνύμων ἐρμηνευτῶν διακρίνονται συντάκται κανονικῶν ὑπομνημάτων καὶ σειρογράφοι, ἐδῶ ἐξετάζονται ὁμοῦ οἱ ἐκπρόσωποι καὶ τῶν δύο κατηγοριῶν καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην.

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ ΣΟΦΙΣΤΗΣ ΓΑΖΑΙΟΣ

Περὶ τῆς προσφορᾶς τοῦ Προκοπίου, ὡς καὶ περὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἐγίνε λόγος ἀνωτέρω εἰς τὸ Περὶ Γαζαίων τμήμα τοῦ παρόντος τόμου. Βεβαίως ὁμοῦ ὁ Προκόπιος ἔχει τὴν θέσιν του καὶ ἐδῶ, διότι εἶναι γνωστός κυρίως ὡς ἐρμηνευτής, καὶ μάλιστα ὡς εἰσηγητής τοῦ συστήματος τῶν Σειρῶν, ἂν καὶ τοῦτο εἶχεν εἰσαχθῆ δειλῶς ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ.

Ὁ Φώτιος⁶ ὁμιλεῖ «περὶ ἐξηγητικῶν σχολῶν», δηλαδὴ περὶ πραγματειῶν τοῦ Σοφιστοῦ Προκοπίου, τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει ὡς πολυστίχους, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα παραμενούσας ἐντὸς τοῦ θέματος, καὶ ἐπαινεῖ διὰ τὸ ὕφος των. Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τὸ ἐν προκειμένῳ ἔργον παρουσιάζεται ὑπὸ δύο μορφᾶς, ἤτοι τὰς ἐκλογὰς ἐξηγήσεων καὶ τὰς ἐπιτομὰς τῶν ἐκλογῶν.

Ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον εἰργάσθη, ἐκτίθεται εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ὑπομνήματος εἰς τὴν Ὀκτάτευχον.

«Ἦδη μὲν καὶ πρότερον, Θεοῦ τὸ δύνασθαι χορηγήσαντος, τὰς καταβεβλημένας ἐκ τῶν πατέρων καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὴν Ὀκτάτευχον ἐξηγήσεις συνελεξάμεθα ἐξ ὑπομνημάτων καὶ διαφόρων λόγων ταύτας ἐρανισάμενοι. Ἀλλ' ἐπεὶ τὰς ρήσεις αὐτὰς τῶν ἐκθεμένων ἐπὶ λέξεως ἐξεθέμεθα, εἴτε σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλας ἐτύγγανον εἴτε μὴ, καὶ πρὸς πλῆθος ἀπειρον ἡμῖν ἐντεῦθεν τὸ σύγγραμμα παρετείνετο, συνειδὸν νῦν πρὸς μέτρον εὐσταλὲς συνελεῖν τὴν γραφήν».

Ἐπομένως τὸ ἔργον του ἐπετελεῖτο εἰς δύο φάσεις· συνέλεγε κατ' ἀρχὰς χωρῖα ἀξιολόγων ἐρμηνευτῶν ἐκ τῶν παλαιότερων, συμφωνοῦντα μεταξὺ των ἢ καὶ διαφωνοῦντα (ἐκλογαὶ ἐξηγητικαὶ) καὶ ἔπειτα συνέτασεν ἰδικὴν του σύντομον ἐρμηνείαν (ἐπιτομὴ ἐκλογῶν).

Ὁ Προκόπιος συνέταξε Σειράν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἐκλογαὶ ἐξηγητικαὶ εἰς τὴν Ὀκτάτευχον*⁷. Ἡ σειρά αὐτή, ἡ ὁποία ἐστηρίζετο κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θεοδώρητου Κύρου *Εἰς τὰ ἄπορα τῆς Γραφῆς*, ὡς εἶχε παρατηρήσει ἤδη ὁ Φώτιος, ἂν καὶ ἦντλει ἐπίσης ὑλικὸν ἐκ τοῦ Φίλωνος, τοῦ Ὠριγένους, τοῦ Βασιλείου Καισαρείας καὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, δὲν ἔχει διατηρηθῆ αὐτουσία, ἀλλ' ἀνιχνεύεται εἰς τοὺς τρεῖς τύπους τῶν Ἐξηγήσεων εἰς τὴν Ὀκτάτευχον. Πρὸς τοὺς τύπους I καὶ II ἡ συγγένεια εἶναι σχετικῶς μικρά, ἀλλ' ὁ τύπος III, τῆς ἐκδόσεως Νικηφόρου Θεοτόκη⁸, περιλαμβάνει σημαντικὸν μέρος αὐτῆς χωρὶς νὰ ταυτίζεται μετ' αὐτῆς. Οἱ διαμορφωταὶ αὐτῶν τῶν Σειρῶν εἶχον, ὡς φαίνεται, ἐπίσης ὡς βᾶσιν τὸν Θεοδώρητον, ἀλλ' ἐχρησιμοποίησαν καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Προκόπιον.

Σώζεται ὁμοῦς πλήρης ἡ *Ἐπιτομὴ Ἐκλογῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον*, συνταχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ τοῦτου τοῦ Προκοπίου καὶ ἐκδοθεῖσα πλήρως μὲν εἰς λατινικὴν μετάφρασιν, ἀποσπασματικῶς δὲ εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον. Τὸ ἔργον του τοῦτο ὁ Προκόπιος ἐπεξέτεινε καὶ εἰς τὰ ἄλλα βιβλία, τὰ ὁποῖα εἶχε σχολιάσει ὁ Θεοδώρητος διὰ τοῦ ἔργου του *Εἰς τὰ ἄπορα*, ἦτοι τὰ ἱστορικὰ βιβλία Βασιλείων Α-Δ' καὶ Παραλειπομένων Α'-Β', συντάξας καὶ ἐπ' αὐτῶν μίαν ἐκλογὴν Ἐξηγήσεων, μὴ σωζομένην ἐν συνόλω, καὶ μίαν σωζομένην ἐπιτομήν.

Διατηροῦνται ὑπολείμματα ἐρμηνευτικῆς του ἐργασίας εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ποιητικῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης. Οὕτω ἡ ἐρμηνεία του *Εἰς τὰς Παροιμίας* σώζεται καὶ κατὰ τὰς δύο μορφὰς ἦτοι τὰς ἑκτενεῖς ἐκλογὰς καὶ τὴν ἐπιτομὴν ἐκλογῶν, ἀλλὰ μόνον τμήματα ἀμφοτέρων ἔχουν ἐκδοθῆ, καὶ δὴ τῆς ἐπιτομῆς ἀποσπάσματα εἰς λατινικὴν μετάφρασιν. Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἐκδιδόμενη Σειρὰ εἰς τὰς Παροιμίας, ἀντλοῦσα ἀπὸ τοῦ Ὠριγένους, Διδύμου, Εὐαγγρίου, Μ. Βασιλείου καὶ Εὐσεβίου Καισαρείας, δὲν εἶναι ἰδική του⁹. Ἐπειδὴ τὰ ἀποσπάσματα τῆς ἐπιτόμου παραλλαγῆς ἐκδιδομένης κατὰ τὸ ἡμισυ φαίνονται εἰλημμένα ἀπὸ τὴν Σειράν τύπου Α, ὑποτίθεται ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἀντιπροσωπεύει τὸ κείμενον τοῦ Προκοπίου.

Ἀποσπασματικῶς ἐξεδόθη ἡ σειρά *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικόν*, ἡ ὁποία παραδίδεται ἐν συνδυασμῶ μετ' αὐτὴν τοῦ Ὀλυμπιαδώρου. Ἡ Ἐξήγησις αὐτοῦ *Εἰς τὰ Ἄσματα* διατηρεῖται εἰς πολλὰς παραλλαγὰς τῶν ὁποίων ἐξεδόθη μία ἐπιτομος, ἐνῶ μία ἄλλη ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἀποσπασματικῶς ἐκδομένη Σειρὰ εἰς τὸ Ἄσμα εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ τῶν Τριῶν Πατέρων.

Τὴν ἐπίτησιν τῆς μεγάλης σειρᾶς *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς* ἐξεπόννησεν εἴτε ὁ ἴδιος ὁ Προκόπιος εἴτε μαθητῆς του.

Ἡ ἐπιτομος ἐξήγησις *Εἰς τὸν Ἡσαΐαν*, χρησιμοποιοῦσα ὑλικὸν ἐκ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ τοῦ Θεοδώρου Ἡρακλείας, σώζεται μετ' ὀρισμένα χᾶσματα.

7. Δηλαδή εἰς τὰ βιβλία τῆς Πεντατεύχου καὶ τὰ μετ' αὐτῆν Γένεσιν, Ἐξοδον, Λευϊτικόν, Ἀριθμοὺς, Δευτερονόμιον, Ἰησοῦν Ναυῆ, Κριτάς, Ρούθ.
8. Εἰς δύο τόμους, Λειψία 1772-1773.
9. PG 87/2, 1221-1544, ἀπὸ A. Mai.

ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΟΣ

Ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἀποδοθείσης χειρογράφου παραδόσεως βάσει τῶν ὁποίων δύναται ν' ἀποδοθῆ εἰς κάποιον ἐρμηνευτὴν διάκονον Πολυχρόνιον ἢ σύνταξις Σειρῶν εἰς τὰ ποιητικὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης. Ἐπειδὴ τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα ἠρμηνεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἔχουν ἐρμηνευθῆ καὶ ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, αἱ δὲ συμφωνίαι τῶν ἐρμηνειῶν εἶναι πολλαί, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Πολυχρόνιος ἦτο μαθητὴς τοῦ Προκοπίου, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀφθόνου ὑλικοῦ τῶν ἐκλογῶν τούτου συντάξας ἐπιτόμους σειράς. Καὶ διὰ μὲν τὴν σειρὰν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, διότι αὕτη μετὰ βεβαιότητος προῆλθεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Προκοπίου, καὶ κατὰ τὴν μὴ διατηρουμένην ἐκτενῆ μορφήν (τὴν ἐκλογὴν δηλαδή) καὶ κατὰ τὴν σωζομένην ἐπιτομον. Ἀλλὰ ἡ ἐπιτομος ἐρμηνεία κατὰ τὸ σύστημα τῶν σειρῶν εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ἑσχατοῦ, τῶν Παροιμιῶν, τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, καὶ τῶν Ψαλμῶν εἶναι προφανῶς ἔργον τοῦ Πολυχρόνιου¹⁰.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΟΣ

Σώζεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Οἰκουμένιου ἐν ὑπόμνημα *Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν*, μαρτυρούμενον ὑπὸ τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ μέχρι πρὸ ἐξήκοντα ἐτῶν γνωστὸν μόνον ἀπὸ συριακῆν μετάφρασιν, γενομένην τὸν ζ' αἰῶνα. Ἐκτείνόμενον εἰς δώδεκα λόγους, ἀναπτύσσεται διὰ συνεχοῦς ἐρμηνείας καὶ ὄχι διὰ συρραφῆς ἐκλογῶν παλαιότερων ἐρμηνειῶν, αἱ ὁποῖαι ἄλλως δὲν ὑπῆρχον εἰδικῶς εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, δεδομένου ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἀρχαιότερον γνωστὸν ὑπόμνημα εἰς τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον¹¹. Ἀλλὰ βεβαίως παραπέμπει εἰς παλαιότερους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, ὡς καὶ εἰς τὸν Ἰωσήπον, δηλώνει δὲ προοιμακῶς ὅτι τὴν αὐθεντικότητα στηρίζει εἰς τὴν μαρτυρίαν διαπρεπῶν πατέρων τοῦ παρελθόντος, ὡς οἱ Ἀθανάσιος, Βασίλειος, Γρηγόριος Θεολόγος.

Τὸ κείμενον τῆς Ἀποκαλύψεως παρατίθεται ἐκάστοτε εἰς μεγάλα τμήματα. ἔπειτα δὲ διασπᾶται εἰς βραχύτερα τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύονται διὰ συντόμων ἢ ἐκτενῶν σημειωμάτων, γλωσσικῶν καὶ πραγματικῶν. Ὁ συντάκτης ἐρμηνεύει τὰς ὁράσεις τῆς Ἀποκαλίψεως ὑπὸ εὐρύτερον πρῖσμα, ἀναφέρων αὐτὰς ἄλλοτε εἰς τὸν βίον τοῦ Χριστοῦ καὶ ἄλλοτε εἰς τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας ἢ εἰς τὸ μέλλον. Μετὰ τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια, τὰ ὁποῖα περιέχουν τὰ προοιμακὰ λόγια καὶ τὰς ἐπιστολάς εἰς τὰς ἐπτὰ ἐκκλησίας τῆς Μικρῆς Ἀσίας, ἡ ἐρμηνεία ἀναφέρεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ ἐσχατολογικὰ σημεῖα, ἂν καὶ δέχεται τὴν ἀναφορὰν ὠρισμένων ὁράσεων εἰς γεγονότα τοῦ παρελθόντος. Θεωρεῖ τὴν γυναῖκα ἢ ὁποῖα ἐμφανίζεται εἰς τὸν οὐρανόν¹² ὡς παριστάνουσαν τὴν Θεοτόκον, τὴν δὲ ἐπὶ χίλια ἔτη δέσιν τοῦ Σατανᾶ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου¹³ ἀναφέρει εἰς τὸν ἐπίγειον βίον τοῦ Χριστοῦ καὶ οὕτως ἀποφεύγει τὴν χιλιετηρίδα.

Φαίνεται ἀπίθانون νὰ πρόκειται περὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Θεοδώρου Μουσεστίας Πολυχρονίου, ἐπισκόπου Ἀκαμείας.

Ἐπειδὴ παλαιότερον τὸ ὑπόμνημα τοῦτο δὲν ἦτο γνωστὸν, ὡς πρῶτον ὑπόμνημα εἰς τὸ βιβλίον ἐθεωρεῖται τὸ τοῦ Ἀνδρέου Καισαρείας.

¹⁰ Ἀποκ. 12.1 ἐξ.

¹¹ Ἀποκ. 20.1 ἐξ.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5' αἰῶνος ἐξῆσεν εἰς λόγιος, φέρων τὸ ὄνομα Οἰκουμένιος καὶ διατελέσας διοικητὴς τῆς Ἰσαυρίας. Οὗτος ἐλαβε δύο ἐπιστολάς ἀπὸ τὸν μονοφυσίτην πατριάρχην Ἀντιοχείας Σεβῆρον († 538), ἐκ τοῦ ὁποῖου τεκμαίρεται ὅτι διελέπετο καὶ αὐτὸς ἀπὸ μονοφυσικὰς τάσεις. Βάσει μαρτυρίας τῆς συριακῆς μεταφράσεως, γενομένης κατὰ τὰ τελεῖα τοῦ 5' αἰῶνος, εἰς αὐτὸν τὸν Οἰκουμένιον ἀποδίδεται ἡ σύνταξις τοῦ παρόντος ὑπομνήματος. Ὅταν ὁμως τοῦτο ἐξεδόθη πλήρες κατὰ τὸ ἔτος 1928, ἐδείχθη ἀπὸ ἐσωτερικὴν ἀνεπιβεβαιωμένην ἐπιγραφήν 500 ἔτη ἀπὸ τῆς συγγραφῆς τῆς Ἀποκαλύψεως, ἤτοι περὶ τὸ 600¹⁴. Καὶ ναὶ μὲν ὑπὸ τοῦ J. Schmid προεβλήθη ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν 500 προέρχεται εἴτε ἐκ παραδρομῆς εἴτε ἐξ ἀντιγραφικοῦ λάθους¹⁵, ἀλλ' ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς δὲν διασταυρώνεται ἀπὸ ἀλλοῦ, διατὶ νὰ μὴ ἀποδώσωμεν τὸ λάθος εἰς τὴν συριακὴν μετάφρασιν; Θὰ ἡδυνάμεθα λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν ἕνα ἄλλον Οἰκουμένιον, ὁ ὁποῖος ἐξῆσεν κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ 5' αἰῶνος.

Ὁ Οἰκουμένιος πρέπει νὰ ἔγραψεν ὑπόμνημα *Εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου*, τὸ ὁποῖον δὲν ἐσώθη αὐτοῦσιον, ἀλλὰ ἔδωκε σχόλια διατηρούμενα εἰς ἀνώνυμον ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξετάσωμεν μεταξὺ τῶν ἀνωνύμων σειρῶν, ὅπου ἐπίσης θὰ ἐξετάσωμεν καὶ δύο ἄλλας ἐρμηνευτικὰς συνθέσεις, φερομένας ἐσφαλμένως ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Οἰκουμένιου, *Εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* καὶ *Εἰς τὰς Καθολικὰς Ἐπιστολάς*. Πρέπει ἐπίσης οὗτος νὰ κατήρτισε σχόλια εἰς τὸν Χρυσόστομον, ἴχνη τῶν ὁποίων διετήρησεν ἡ παράδοσις.

Σύνοψις ὑπομνήματος εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, ἀποδιδόμενη εἰς τὸν Οἰκουμένιον ἐπίσκοπον Τρίκκης τὸν Θωματοουργόν, πρέπει νὰ ἔγραψεν τὸν 1' μὴν αἰῶνα, ἐφ' ὅσον γνωρίζει τὸν Φώτιον καὶ τὸν Ἀρέθαν, ὅχι δὲ μετ' αὐτόν, ἐφ' ὅσον διατηρεῖται εἰς χειρόγραφα τοῦ 10' αἰῶνος. Περὶ τοῦ Οἰκουμένιου τούτου, τοῦ ἐπισκόπου Τρίκκης, ὁ Ἀντώνιος Λαρίσης, ὅστις κατὰ τὸν 10' αἰῶνα συνέταξεν ἐγκώμιον καὶ ἀκολουθίαν αὐτοῦ, λέγει ὅτι ἦτο ἀνεπιός τοῦ Ἀχιλλίου μητροπολίτου Λαρίσης, καὶ ἐπομένως ἐξῆσεν τὸν 8' αἰῶνα, πρᾶγμα ἀπίθανον. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη τοῦ Ἀντωνίου ἴσως διεμορφώθη ἐκ συγχύσεως προκληθείσης ἀπὸ τὴν διήγησιν, καθ' ἣν, ὅτε ἀπήγετο τὸ λείψανον τοῦ Ἀχιλλίου ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος Σαμουήλ, ἐπίσκοπος Τρίκκης ἦτο ὁ Οἰκουμένιος.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ Σύνοψις ἀπεδόθη εἰς τὸν Οἰκουμένιον, τὸν παλαιὸν ὑπομνηματιατὴν ὑπὸ ἀντιγραφῆς, ὅστις ἐγνώριζε τὸ παλαιὸν ὑπόμνημα, ἀλλὰ καὶ τὴν σύνοψιν, καὶ ἐθεώρησεν ὅτι τὰ δύο πρόσωπα συμπίπτουν εἰς ἓν, τὸ τοῦ ἐπισκόπου Τρίκκης. Ἡ Σύνοψις κατηρτίσθη ἀπὸ ὑλικὰ τοῦ ὑπομνήματος τῆς Ἀνδρέου Καισαρείας, ὅστις μάλιστα εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπόμνημα τοῦ παλαιοῦ Οἰκουμένιου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀρέθα Καισαρείας.

14. Τοῦτο ἰσχύει, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου ἐγράφη περὶ τὸ ἔτος 100. Ἄν, ὡς πολλοὶ πιστεύουν, ἐγράφη ἐνωρίτερον, ἤτοι περὶ τὸ 72, τότε τὸ ὑπόμνημα πρέπει νὰ συνετάχθη περὶ τὸ 572.

15. «Die griechische Apokalypse-Kommentare», *Bibl. Zeit.* 19(1931), 243 ἐξ., καὶ εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀνδρέου Καισαρείας.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

Ὁ ἑρμηνευτὴς οὗτος τῆς Ἀποκαλύψεως φέρεται γενικῶς ὡς ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, ἀλλὰ δὲν διαθέτομεν περὶ αὐτοῦ ἄλλας πληροφορίες πλὴν τῆς χειρογράφου παραδόσεως. Ἐπειδὴ ὅπωςδήποτε ἔγραψε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς παρούσης περιόδου, θὰ εὕρωμεν χρονολογικὴν δι' αὐτὸν θέσιν μόνον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας Θεόκριτος ἀπέθανε περὶ τὸ 563, καὶ ἄρα ὁ Ἀνδρέας πρέπει νὰ ἦλθε μετ' αὐτόν, καὶ ὅτι τὸ ἔργον δὲν παρουσιάζει καμμίαν ἔνδειξιν περὶ τῆς καταλήψεως καὶ κατοχῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀπὸ τοῦ ἔτους 614, καὶ ἄρα πρέπει νὰ ἐπεσκόπευσε πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος τοῦτο. Πάντως πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἔχει ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπόμνημα τοῦ Οἰκουμενίου, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἔγραψε μετ' αὐτόν, τὸ ἀργότερον δὲ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρατίαν τοῦ ζ' αἰῶνος¹⁶.

Τὸ κύριον ἔργον τοῦ Ἀνδρέου εἶναι ἡ *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου*, συνταχθεῖσα κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς φίλου του Μακαρίου. Ἐπειδὴ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ πρῶτον ὑπόμνημα εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐπιστεύετο ὅτι αὐτὸ παραδίδει τὸ ἀρχαιότερον κείμενον τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ, ἀφ' ὅτου ἐξεδόθη τὸ πληρὲς κείμενον τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Οἰκουμενίου, αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις δὲν ἰσχύει.

Τὸ ὑπόμνημα διαιρεῖται εἰς 24 λόγους, ἀντιστοιχοῦντας κατὰ τὴν ἐν τῷ προλόγῳ περιεχομένην διευκρίνισιν εἰς τοὺς εἰκοσιτέσσαρας πρεσβυτέρους, τοὺς ἐπὶ τῶν θρόνων καθημένους τῆς Ἀποκαλύψεως¹⁷, ἕκαστος δὲ τῶν λόγων αὐτῶν διαιρεῖται εἰς 3 κεφάλαια, ἀνταποκρινόμενα εἰς τὰ τρία συστατικὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, σῶμα, ψυχὴ καὶ πνεῦμα. Ἐν συμφωνίᾳ μὲ τὸν Ὠριγένην ὁ Ἀνδρέας παραβάλλει μὲ αὐτὰ τὰ συστατικὰ τὰς τρεῖς ἐννοίας γραφικῶν κειμένων καὶ τονίζει ὅτι εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν ταιριάζει τὸ ἀναγωγικὸν νόημα. ἐξ οὗ καὶ ἡ ἑρμηνεία αὐτῆς εἶναι πολὺ δύσκολος. Λέγεται εἰς τὸν πρόλογον·

«Πᾶσα θεόπνευστος Γραφή, ἅτε τριμερεῖ τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχοντι, τριμερῆς ἐκ τῆς θείας δεδώρηται χάριτος· καὶ ταύτης οἶόν τι σῶμα τὸ γράμμα καὶ ἡ κατ' αἴσθησιν ἱστορία καθέστηκεν· οἶον δὲ ψυχὴ, ἡ τροπολογία ἐξ αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ νοητὰ ποδηγοῦσα τὸν ἀναγινώσκοντα· καθάπερ δὲ πνεῦμα, ἡ τῶν μελλόντων καὶ ὑψηλοτέρων ἀναγωγή καὶ θεωρία πέφηνε· καὶ τὴν μὲν πρώτην πρέπει τοῖς ἐκ νόμου παιδαγωγουμένοις, τὴν δὲ δευτέραν τοῖς πολιτευομένοις ἐν χάριτι, τὴν δὲ τρίτην τῇ μακαρίᾳ λήξει, ἐν ἧ τὸ πνεῦμα βασιλεύει, ὑποταγέντων αὐτῷ πάντων τῶν σαρκικῶν λογισμῶν τε καὶ κινήσεων»¹⁸.

Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐπεκτείνεται εἰς τὸ θέμα τῆς ἀθηναικότητος τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐπικαλούμενος τὴν μαρτυρίαν τῶν παλαιῶν δι-

δασκάλων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀκόμη παλαιότερων Παπία, Εἰρηναίου, Μεθοδίου καὶ Ἰππολύτου. Παρὰ τὴν χρῆσιν ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας καθιστᾶ φανερόν ὅτι ἀντικρούει τὰς χαρακτηριστικὰς ὀριγενιστικὰς ἀπόψεις.

Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἀνδρέου, ἀποτελοῦν πηγὴν διὰ τὸν Ἀρέθαν Καισαρείας, τὸν Οἰκουμένιον τὸν νεώτερον καὶ τὸν Μιχαήλ Χωνιάτην, μετεφράσθη εἰς ξένας γλώσσας, τὸν ι' αἰῶνα εἰς τὴν ἄρμενικὴν, τὸν ια' αἰῶνα εἰς τὴν γεωργιανικὴν, καὶ βραδύτερον εἰς τὴν παλαιοσλαβικὴν, ἐνῶ τὸν ις' αἰῶνα μετεγλωττίσθη καὶ εἰς τὴν δημῶδη ἑλληνικὴν ὑπὸ Μαξίμου Πελοποννησίου.

Εἰς παλαιὸν κατάλογον τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως¹⁹ φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐξηγήσεις εἰς τὰς ὁράσεις τοῦ προφήτου Δανιήλ», τὸ ὁποῖον δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ ἀλλοῦ, ἀλλὰ φανερῶναι τὴν ἰδιωτέραν προτίμησιν τοῦ Ἀνδρέα εἰς τὰ ἀποκαλυπτικὰ κείμενα.

Ἀπὸ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν μαρτυρεῖται ἐν ἀκόμῃ ἔργον τοῦ Ἀνδρέου ὑπὸ τὸν τίτλον *Θεραπευτικὴ*, προφανῶς ἠθικοῦ καὶ θεολογικοῦ περιεχομένου, ἐκ δὲ τοῦλάχιστον βιβλίων, ἐφ' ὅσον τέσσαρες σωζόμεναι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Diekamp ἐρωταποκρίσεις, ἀπὸ τὴν Ἐκλογὴν Κεφαλαίων τοῦ Ἰωάννου Ἀντιοχείας τοῦ Ὁξειίου, προέρχονται ἀπὸ τὸν δεύτερον λόγον.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

Διὰ τοῦ κώδικος Vatic. Gr. 754 τοῦ ι' αἰῶνος καὶ Coisl. Gr. 275 τοῦ ια' αἰῶνος παραδίδεται *Ἐρμηνεία τοῦ Ψαλτηρίου* ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀναστασίου Νικαίας μετὰ εἰσαγωγῆς: «Υπόθεσις καὶ ἐρμηνεία τοῦ Ψαλτηρίου τῶν ῥν' ψαλμῶν ἀπὸ φωνῆς Ἀναστασίου μητροπολίτου Νικαίας». Τὸ ὑπόμνημα παραμένει ἀνέκδοτον, μόνον δὲ τμήματα αὐτοῦ ἔχουν δημοσιευθῆ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου καὶ J. Mariès.

Ὡς πρὸς τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου παρατηρεῖται ποικιλία γνώμων. Ὁ Mariès ἰσχυρίζεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Διοδώρου Ταρσοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπεξεργάσθη ὡς Σειράν ὁ Ἀνδρέας, ὁ δὲ G. Mercati ἀποδίδει αὐτὸ εἰς τὸν Θεόδωρον Μοψουεστίας. Ἐν τούτοις ὁμοῦ ἢ παράδοσις δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίαν ὅτι ἀνήκει εἰς Ἀναστάσιον ἐπίσκοπον Νικαίας. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδον εἶναι γνωστοὶ τρεῖς Ἀναστάσιοι, κατὰ τὴν σειρὰν Β', Γ', Δ'. Ὁ Ἀναστάσιος Β' μετέσχεν εἰς διαφόρους συνόδους τοῦ 5' αἰῶνος, καὶ δὴ εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 536 συνελθοῦσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν²⁰, ὁ δὲ Δ' ἤκμασε περὶ τὸ 700, καὶ αὐτοῦ πιθανῶς εἶναι ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ, καταρτισθεῖσα μὲ βάσιν παλαιότερα ὑπομνήματα, καὶ δὴ ἐκ τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς.

19. Ἐκδοθέντα εἰς τὸ Σιμβούργον τὸ 1578.

20. *Mansi* 8,970. 1047. 1153.

ΟΛΥΜΠΙΟΔΩΡΟΣ

Ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης, ὁ πρεσβύτερος ἑρμηνευτὴς τῆς Ἑξαήμερου, ἔχει μίαν πολὺ ἐνδιαφέρουσαν ἀναφορὰν περὶ τοῦ Ὀλυμπιόδωρου «ἀνανεύει δὲ ὁ πολλακίς προρρηθεὶς φιλόσοφος ὁ τὴν τῶν Ἀλεξανδρέων τοῖς λόγοις καταρωτίσας, ὡς ταύτης διάκονος»²¹. Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο γνωστὸν, πέραν ἐνὸς χρονολογικοῦ προσδιορισμοῦ εἰς σημεῖωμα τοῦ κώδικος Vat. Barb. Gr. 549, ὁ ὁποῖος πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ὀλυμπιόδωρος ἐχειροτονήθη διάκονος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Νικιῶτου, πατριαρχεύσαντος εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν ἀπὸ τοῦ 507 μέχρι τοῦ 517. Ἐκ τῆς πληροφορίας ταύτης συνάγεται ὅτι οὗτος θὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 485 καὶ ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος.

Ὁ Ὀλυμπιόδωρος εἰργάσθη ἀποδοτικῶς εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ δὴ ὄχι ὡς συλλογεὺς σειρογράφος ἀλλ' ὡς ὑπομνηματιστὴς μεγάλης ἐμβελείας. Ἡ ἐντύπωση ὅτι πρόκειται περὶ σειρογράφου ἐγεννήθη ἐκ τῆς συγγενοῦς πρὸς τὴν σειρογραφίαν μεθόδου νὰ χρησιμοποιοῦν δαψιλῶς ἀπόψεις παλαιότερων ἑρμηνευτῶν, κατὰ προτίμησιν τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως, πολὺ συχνὰ ὁμοῦ καὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὰς πηγὰς, πρᾶγμα ἐνδεικτικὸν τῆς ὑπομνηματιστικῆς μεθόδου. Ὁ Ὀλυμπιόδωρος ἠκολούθει, ὡς φαίνεται, γενικῶς τὴν μορφήν ἑρμηνείας τοῦ κειμένου κατὰ κεφάλαια, παραθέτων τὸ κείμενον τῶν Ὁ^μ κατὰ περιστάσεις διαφορετικὰς ἀναγνώσεις ἀπὸ ἄλλας ἑλληνικὰς μεταφράσεις εἰς τὸ περιθώριον. Ἀκολουθεῖ ἡ ἑρμηνεία τοῦ κειμένου, ἡ ὁποία συνίσταται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς «προθεωρίας», ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς «λέξεις» δηλαδὴ ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς πραγματικὰς παρατηρήσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς γλωσσικὰς διασαφήσεις ἀποδιδούσας κατὰ σειράν τὰ δύο νοήματα, «κατὰ τὴν ἱστορίαν» καὶ «πρὸς τὴν διάνοιαν».

Εἰς τὸν Ἰώβ. Μέχρι τῆς πρὸ ἑπταετίας ἐκδόσεώς του τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἦτο γνωστὸν ἀπὸ τὴν Σειρᾶν εἰς τὸν Ἰώβ, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκδοθῆ παλαιότατα ὑπὸ τοῦ Junius²² μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Νικήτα Ἡρακλείας. Ἡ σειρά αὕτη, κατ' ἐσωτερικὰς μαρτυρίας, κατηρτίσθη διὰ τῆς ἀφθόνου χρήσεως τοῦ ἔργου τοῦ Ὀλυμπιόδωρου, καὶ δὴ τῶν προθεωριῶν αὐτοῦ, ἡ ἐκδοσις δὲ τοῦ Ὑπομνήματος ἀπέδειξεν ὅτι πράγματι πέραν τῶν 785 ἐπωνύμων σχολίων αὐτοῦ παρελήφθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα.

Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν. Καὶ ἐδῶ πρόκειται περὶ συνεχοῦς ὑπομνήματος μὲ προσωπικὰ γνωρίσματα, ἂν καὶ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν παλαιότερους ἑρμηνευτάς, χωρὶς νὰ τοὺς μνημονεύῃ.

Εἰς τὸν Ἱερεμίαν. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, ἐπεκτεινόμενον καὶ εἰς τὰ συνδεδεμένα μὲ τὸν Ἱερεμίαν βιβλία τῶν Θρήνων, τοῦ Βαροῦχ καὶ τῆς Ἐπιστολῆς Ἱερεμίου, διατηρεῖται εἰς τὸν κώδικα Vat. Barb. Gr. 549 τοῦ 1^{ου} αἰῶνος²³. Ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν πηγὴν τῆς ὑπὸ τοῦ M. Ghisler τὸ 1623 ἐκδοθείσης Σειρᾶς εἰς τὸν Ἰώβ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ μίαν περίπου χι-

PG 89,937AB.

PG 93,13-469.

Πλήρες πλὴν τῆς ἀρχῆς.
φφ. 119-224.

λιάδα σχολίων, συνισταμένων κυρίως εἰς «λέξεις», ἤτοι σημασιολογικῶν.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ὑπομνήματος Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν ὑπεμφαίνεται ὅτι ὁ Ὀλυμπιόδωρος εἰργάσθη καὶ ἐπὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἑσματος²⁴, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ τούτου. Ὀλίγα ἀποσπάσματα ἐρμηνείας εἰς Παροιμίαις, παραδιδόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀλυμπιοδώρου, ὑποτίθεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀλλὰ τοῦτο ἀμφιβάλλεται ὑπὸ πολλῶν. Ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος δηλώνει ὅτι ἔγραψεν, «ὡς ἐν τῷ Ἑσδρα ἐσημειωσάμεθα»²⁵, δὲν ἔχει σωθῆ τίποτε.

Ὁ Α. Μαί ἐξέδωσεν ἀπόσπασμα ἐρμηνευτικὸν ἀπὸ ὁμιλίαν «Εἰς τὸ χάρητε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ»²⁶, ὡς ἀνῆκον εἰς τὸν Ὀλυμπιόδωρον, ἐκ λάθους ὁμῶς, διότι τοῦτο εἰς τὸν κώδικα Vat. Gr. 1611, φ. 100, φέρεται ὡς ἐπιστολὴ τοῦ Χρυσόστομου πρὸς Ὀλυμπιάδα ὅθεν μένει ἀστήρικτος ἢ ὑπόθεσις τοῦ Α. Εἰρηγὰδ, βάσει τοῦ ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Ὀλυμπιόδωρος ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον. Φαίνεται μάλιστα ὅτι οὗτος δὲν ἐπεχείρησε καθόλου τὴν ἐρμηνείαν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Εἰς ἀπὸ τοὺς Ἀναστασίους Σιναΐτας εἰς ἀντιμονοφυστικὴν συλλογὴν χωρίων κατὰ τοῦ Διαιτητοῦ²⁷ διατηρεῖ μικρὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν δεῦτερον λόγον τοῦ Κατὰ Σεβήρου ἔργου τοῦ Ὀλυμπιοδώρου, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι πράγματα οὗτος ἔγραψε τοιοῦτον κείμενον, ἀποτελούμενον τοῦλάχιστον ἐκ δύο βιβλίων.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΑΚΡΑΓΙΑΝΤΙΝΟΣ

Τὰ περιστατικὰ τοῦ βίου τοῦ Γρηγορίου γνωρίζομεν ἀπὸ Βίον αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον συνέταξεν ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἁγίου Σάβα ἐν Ρώμῃ Λεόντιος († 688), ὀλίγας δεκαετίας μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ²⁸. Κατὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῶν δεδομένων τοῦ Βίου οὗτος ἐγεννήθη τὸ 559 εἰς τὸ χωρίον Πραιτώριον παρὰ τὸν Ἀκράγαντα, πόλιν τῆς νοτιοδυτικῆς Σικελίας. Ἐκκαίδευθεὶς δὲ λαμπρῶς πλησίον τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως Ποταμίωνος, εἰς τὸν ὁποῖον παρεδόθη ὀκταετής, μετὰ δεκαετίαν ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Ἱεροσόλυμα, ὅπως παραμείνας ἐπ' ἀρκετὸν ἔχειροτονήθη διάκονος ὑπὸ τοῦ τότε πατριάρχου Ἱεροσολύμων, προφανῶς τοῦ Ἰωάννου Δ'. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκεῖθεν ἐπεσκέφθη τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ρώμην, ὅπου διαμείνας ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν ὡς ἄνω ἑλληνικὴν Μονὴν Ἁγίου Σάβα ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ πάπα ἐπίσκοπος Ἀκράγαντος.

Συκοφαντηθεὶς ἐν συνεχείᾳ διὰ βαρείας κατηγορίας, μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἀπέδειξε περιτράνωσ τὴν ἀθωότητα καὶ ἐντιμότητά του. Ὅθεν ὁ πάπας τὸν ἐτίμησε δεόντως καὶ ἐπαξίως. Εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου²⁹ γίνεται λόγος περὶ ἐπισκόπου Ἀκράγαντος ὀνόματι Γρηγορίου, ὅστις πρέπει νὰ εἶναι ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν, ὅπερ ἕλωσθε

24. PG 93,477-480.

25. Εἰς Ἐκκλησιαστὴν 4,12.

26. Λουκᾶ 6,23. PG 93,780.

27. PG 89,1189.

28. PG 98,549-716. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι Βίοι οἱ ὁποῖοι στηρίζονται εἰς αὐτόν.

29. Ὑπ' ἀριθμὸν 312 τοῦ Νυμβρίου τοῦ 592.

σπιβιβάζεται και με τὸν πιθανὸν χρόνον διαβάσεώς του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μεταβάσεώς του εἰς Ρώμην. Ὅπως εἶναι γνωστὸν, ὁ Γρηγόριος ὁ Μέγας διετέλεσεν ἀποκρισιάρχος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ ὀκταετίαν, μέχρι τοῦ 585, ὅτε κατὰ τὰ χρονολογικὰ δεδομένα πρέπει νὰ διήλθεν ἐκεῖθεν καὶ ὁ ἡμέτερος Γρηγόριος, ὅστις πιθανῶς ἦλθεν εἰς Ρώμην μετ' ἐκείνου.

Προσφάτως ἡ Λίκ. Π. Χριστοφιλοπούλου, ἀμφισβητοῦσα τὰ ὡς ἄνω χρονολογικὰ στοιχεῖα, ὡς εἶχε πράξει καὶ ὁ L. di Brolo παλαιότερον³⁰, ἐτοποθέτησε τὴν ζωὴν του εἰς τὸ δευτέρου ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος. Δεδομένου ὅμως ὅτι κατὰ τὴν περίοδον 639–706 ἡ ἔδρα τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων λόγῳ τῆς ἀραβικῆς τυραννίας ἦτο κενή, δὲν ὑπῆρχε πατριάρχης ὁ ὁποῖος θὰ ἐχειροτόνει τοῦτον, ἀλλ' οὔτε ὑφίστατο τόση ἐλευθερία εἰς τὴν Β. Ἀφρικὴν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Συρίαν, ὥστε νὰ κινήται ὁ Γρηγόριος τόσον εὐχερῶς, ὡς εἰς τὸν Βίον του ἀναφέρεται· καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκφωνῇ δογματικούς λόγους εἰς τὴν Ἀντιόχειαν τότε. Ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ βίου, ἀπέθανε σχετικῶς νέος, εἰς ἡλικίαν 44 περίπου ἐτῶν. Ἀναγνωρισθεὶς ὡς ἅγιος ἐορτάζεται τὴν 23 Νοεμβρίου. Τιμᾶται μεγάλως εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα ὅπου ἀπαντῶνται πλῆθος τοιχογραφιῶν του, ἐνῶ ὕμνοι του συνετέθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου καὶ τοῦ Στεφάνου Κρυπτοφερρίτου.

Ὁ βιογράφος του Λεόντιος ἀναφέρει πλῆθος κηρυγμάτων καὶ λόγων του ὀνομαστικῶς καὶ ἀορίστως. Οὕτως ἀναφέρονται·

Λόγος περὶ δογμάτων ἐκφωνηθεὶς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν³¹.

Λόγοι δογματικοὶ ἐκφωνηθέντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν³².

Λόγοι ἐγκωμιαστικοὶ ἐκφωνηθέντες ἐπίσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν³².

Λόγοι περὶ δογμάτων ἐκφωνηθέντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατ' ἄλλην ἐπίσκεψιν³³.

Λόγος περὶ τοῦ κυρτωαίου τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέου, ὁμοίως ὡς ἄνω³³.

Λόγος περὶ τεσσαρακοστῆς, ὁμοίως ὡς ἄνω.³³

Ἄλλοι λόγοι πολλοί, ὁμοίως ὡς ἄνω³³

Πλεῖστοι λόγοι εἰς Ἀκράγαντα τείνοντες πρὸς τὴν σωτηρίαν³⁴.

Ἐνῶ ὅμως ἐξ ὅλων αὐτῶν δὲν σώζεται τίποτε, σώζεται μόνον ἐν Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, ἐκ 10 βιβλίων, εἰς τὸ ὁποῖον καταβάλλεται προσπάθεια νὰ διασαφηθῇ τὸ γράμμα καὶ νὰ εὑρεθῇ «ἀναγωγικωτέρα καὶ μυστικωτέρα» ἔννοια. Πρόκειται περὶ ἐκτενοῦς λόγῳ τῶν πολλῶν ἐπαναλήψεων ἔργου, τοῦ ὁποῖου τὸ ἐνδιαφέρον αἰξάνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ χρησιμοποιούμενον ἐν αὐτῷ κείμενον ἔχει ἀρκετὰς διαφορὰς ἀπὸ τὸ παραδεδεγμένον τῶν Ο'. Ἀντλεῖ ἀπὸ προγενεστέρους ἐρμηνευτὰς, τοὺς ὁποῖους ἐνίοτε διορθώνει, χωρὶς νὰ τοὺς ἀναφέρει εἰμὴ ἀορίστως ὡς «προγενεστέρους ἐξηγητὰς»³⁵, προφανῶς δὲ μεταξύ αὐτῶν συμπεριλαμ-

Storia della Chiesa di Sicilia, II, Palermo 1884, 38–57.

Bios 30.

Bios 35.

Bios 86.

Bios 93.

PG 98,761.

βάνονται ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Ὀλυμπιόδωρος· ἀλλ' ἔχει προσωπικὸν τόνον. Ἡ ἀποψις ὅτι ὁ ἐρμηνευτὴς Γρηγόριος εἶναι διάφορος τοῦ Ἀκραγαντίνου εἶναι ἀστήρικτος.

ΠΕΤΡΟΣ ΛΑΟΔΙΚΕΙΑΣ

Ἐπιφέρει σειρά *Εἰς Ματθαῖον* ἀποδιδωμένη εἰς τὸν Πέτρον Λαοδικείας, τὴν ὁποίαν ὁ Reuss ἐμελέτησεν εἰς 30 χειρόγραφα. Δὲν εἶναι βεβαίως τοῦ Πέτρου καὶ τὸ λάθος προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ὄνομά του μνημονεύεται μεταξὺ τῶν ἐξηγητῶν. Ἡ σειρά αὕτη εἶναι ἡ βασικὴ μορφή τοῦ τύπου Β, ἀπὸ ὅπου ἔχουν ἀποβληθῆ κατὰ κανόνα τὰ λήμματα, προῆλθε δὲ διὰ προσεκτικῆς ἐκλογῆς ὑλικοῦ ἀπὸ ἐρμηνείας τοῦ Ὠριγένους καὶ τοῦ Χρυσοστόμου, μὲ ὠρισμένας προσθήκας τοῦ Πέτρου. Ἐὰν καὶ τονίζεται εἰς αὐτὴν, «οὐ πάντα δὲ τὰ ἐν παραβολαῖς εἰρημένα εἰς εἶρηται νοοῦμεν»³⁶, προτιμᾶται ἡ ἀντιοχειανὴ μέθοδος. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον, τοῦ ζ' πιθανῶς αἰῶνος, ἔγινε βᾶσις ἐπὶ τῆς ὁποίας οἰκοδομήθη ἡ σειρά τοῦ ζ' καὶ ἡ' αἰῶνος.

Ὁ Βίκτωρ Ἀντιοχεύς, ἐρμηνευτὴς τοῦ ε' αἰῶνος, εἶναι ὁ πρῶτος γνωστός ὑπομνηματιστὴς *Εἰς τὸ Κατὰ Μάρκον* Εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον οἱ ἄλλοι ἐρμηνευταὶ παρηγκώνισαν. Τὸ ἔργον τοῦ Βίκτωρος ἀπετέλει συνεχῆς ὑπόμνημα, ὅπου ἐχρησιμοποιοῦντο παραθέματα καὶ ἄλλων συγγραφέων, ὥστε οὕτως ἐπλησίαζεν εἰς τὸ εἶδος τῆς σειράς. Ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν Πέτρος Λαοδικείας συνέταξε πιθανῶς ἴδιον σύντομον ὑπόμνημα εἰς τὸν Μάρκον, συντάκτης δὲ τοῦ ζ' αἰῶνος βᾶσις τοῦ Βίκτωρος καὶ τοῦ Πέτρου ἐξεπόνησε τὴν σειράν εἰς τὸν Μάρκον. Τὰ παραθέματα προέρχονται κατὰ τὸ ἐν τρίτον ἀπὸ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸν Ματθαῖον.

Μία σειρά *Εἰς τὸν Λουκᾶν* ἀποτελεῖ συλλογὴν σχολίων ἀπὸ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας καὶ τὸν Σεβῆρον Ἀντιοχείας, ἀναμίκτων μὲ μερικὰ σχόλια τοῦ Πέτρου Λαοδικείας.

Σύζεται σειρά *Εἰς τὸν Ἰωάννην*, τοῦ τύπου Β, ἤτοι τοῦ αὐτοῦ μὲ τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Πέτρον τύπου τῆς σειράς εἰς Ματθαῖον. Ταύτην ἐμελέτησεν ἐπίσης ὁ J. Reuss εἰς 26 χειρόγραφα. Μόνον ἐν κείμενον φέρει τὸ λῆμμα Πέτρος, ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι ἀρκετόν, διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι ἡ σειρά στηρίζεται εἰς ἔργον τούτου.

Ὁ Πέτρος εἶναι ἄγνωστον ἄλλοθεν πρόσωπον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδονται τὰ τέσσαρα ὑπομνήματα. Τὸ ὄνομά του φέρεται ἐπὶ τίτλου ἑνὸς ἐξ αὐτῶν εἰς κάπως μεταγενέστερα χειρόγραφα, τοῦ ιδ' καὶ ις' αἰῶνος, ἂν καὶ ἴσως ἀπὸ μεταγενεστέρων χειρῶν. Ἐξ ἄλλου λήμματα τοῦ Πέτρου ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ τέσσαρα ὑπομνήματα, ὡς εἶδομεν.

Ἐπειδὴ ὁ τρόπος ἐργασίας εἶναι κοινός, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ χρόνος προφανῶς, πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν ὅλα εἰς ἓν πρόσωπον, δηλαδὴ εἰς τὸν Πέτρον Λαοδικείας· ὁ δὲ ἀρνούμενος τῶρα τοῦτο, ὡς πράττουν πολλοί, θὰ τὰ ἀποδώσῃ εἰς κάποιον ἄγνωστον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον δυνατὸν νὰ ὠνο-

36. Heinrici, 223.

μάζετο Πέτρος και δυνατὸν νὰ ἦτο ἐπίσκοπος Λαοδικείας. Ἐφ' ὅσον δὲ εἰς ἄλλας σειρὰς δὲν φέρονται λήμματα μὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφευρέθη καὶ διὰ τὰ τέσσαρα.

Οὗτος πρέπει νὰ ἐξῆσε τὸν ζ' αἰῶνα, οἱ δὲ διασκευασταὶ τὸν ζ' ἢ τὸν η'.

Ἰδιαιτέρως παραδίδονται τμήματα τῶν ὑπομνημάτων τούτων ἐρμηνεύοντα τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν, τὰ Μεγαλυνάρια, τὸ Εὐλόγητὸς Κύριος καὶ τὸ Νῦν ἀπολύεις. Ὁ Ηειπησί ἐξέδωσε μετ' αὐτῶν καὶ δύο κανονιστικὰ τεμάχια, τὰ ὁποῖα ὁμως εἶναι προφανῶς ξένα.

Εἰς ἓν χειρόγραφον τοῦ 1α' αἰῶνος³⁷ τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου Λαοδικείας ἀναγινώσκειται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου Ἡρακλείας ὡς συντάκτου ὑπομνήματος *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς. Ἐπίσης εἰς παρισινὸς κώδιξ παραδίδει τρεῖς λόγους τοῦ Πέτρου Λαοδικείας*³⁸.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΡΟΥΓΓΑΡΙΟΣ

Ὁ ἄγνωστος ἄλλως ἐρμηνευτὴς Ἰωάννης μὲ τὸ στρατιωτικὸν ὄνομα Δρουγγάριος³⁹ εἶναι, συμφώνως πρὸς ἐνδείξεις τῆς χειρογράφου παραδόσεως, συντάκτης σειρῶν εἰς τοὺς Μεγάλους Προφήτας. Εἰργάζετο βάσει τῆς μεθόδου πρῶτον μὲν νὰ καταρτίζη ἐν στρώμα ἐρμηνείας ἀπὸ ἓν ὑπόμνημα ἢ δύο ἢ τρία καὶ ἔπειτα νὰ προσθέτη σχόλια ἄλλων εἰς τὸ περιθώριον. Δὲν ἐδυσκολεύετο νὰ ἐπιλέξη σχόλια καὶ ἀπὸ αἰρετικούς ἐρμηνευτάς, διὰ τοὺς ὁποίους χρησιμοποιοῖ τὸ λόγιον τοῦ Κυρίλλου, ὅτι δὲν εἶναι ἀπόβλητον πᾶν ὃ,τι ἐλέχθη ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι συνήθεια ὄλων τῶν σειρογράφων, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν σεβαστὸς ὄλας τὰς μεθόδους ἐρμηνείας.

Ἡ μεγάλη σειρὰ *Εἰς τὸν Προφήτην Ἡσαΐαν*, ἔχουσα ὡς στρώμα τὰς ἐρμηνείας τοῦ Βασιλείου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Εὐσεβίου, χρησιμοποιοῖ παραθέματα ἀπὸ τὸν Ὠριγένην, τὸν Θεοδώρητον καὶ ἄλλους ἀκόμη.

Ἡ σειρὰ *Εἰς τὸν προφήτην Ἰερεμίαν*, ἐπεκτεινομένη καὶ εἰς τὸν Βαροῦχ καὶ τοὺς Θρήνους, ἔχει ἐκδοθῆ ἀνάμικτος μὲ τὸ πλῆθος τῶν σχολίων τοῦ Ὀλυμπιοδώρου.

Ἡ σειρὰ *Εἰς τὸν προφήτην Ἰεζεκιήλ*, ἢ ὁποῖα στηρίζεται ἐπὶ ἑνὸς στρώματος ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Πολυχρονίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου προσθέτει σχόλια τοῦ Ὠριγένους, τοῦ Θεοδωρήτου καὶ τοῦ Σεβήρου, παραμένει ἀνέκδοτος.

Βάσις τῆς σειρᾶς *Εἰς τὸν προφήτην Δανιήλ*, εἶναι τὸ στρώμα τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Θεοδωρήτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου προστίθενται περιθωριακὰ σχόλια ἀπὸ ἄλλους ἐρμηνευτάς.

Ὁ Ἰωάννης κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰργάσθη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος.

Vat. Gr. 412.

Paris. Suppl. Gr. 407.

Χιλίαρχος, στόλαρχος.
Φέρεται ἐπίσης ὡς Ἰωάννης τῆς Δρουγγαρίας.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ

Ἄγνωστος ἐπίσης εἶναι ἄλλοθεν καὶ ὁ ἐρμηνευτὴς Ἀνδρέας, «ὁ ταπεινὸς

πρεσβύτερος Ἀνδρέας», τὸν ὁποῖον ἄλλοι ὡς ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ ταπεινοῦ ἠθέλησαν νὰ ταυτίσουν μὲ τὸν Ἀνδρέαν τὸν Ἀμαρτωλόν. συντάκτην ὁμίλιας εἰς τὰ Βαῖα, ἄλλοι μὲ τὸν Ἀνδρέαν σχολιαστὴν τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου καὶ ἄλλοι μὲ τὸν Ἀνδρέαν Κρήτης· ἀλλ' αὐτὸς πιθανῶς εἶναι διάφορος ὄλων τούτων.

Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομά του σειρὰ *Εἰς τὸν προφήτην Ἰσαΐαν* συγγενεῦει στενωῶς μὲ τὴν τοῦ Δροιγγαρίου καὶ προφανῶς ἐγράφη μετ' αὐτὴν· ὅθεν θὰ ἔκρεπε νὰ τοποθετήσωμεν τὸν Ἀνδρέαν τὸ ἐνωρίτερον εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος, ἐφ' ὅσον μάλιστα χρησιμοποιοεῖ καὶ τὸν Μάξιμον Ὁμολογητὴν εἰς ἄλλο κείμενον, καὶ δὴ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Κατὰ χειρόγραφον σημειῶσιν ὁ πρεσβύτερος Ἀνδρέας φέρεται ἐπίσης ὡς συντάκτης σειρᾶς *Εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, ἡ ὁποία ἐκ πλάνης ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Donatus Veronensis ὡς ἔργον τοῦ Οἰκουμενίου. Εἰς ἐπεξεργασίαν αὐτῆς τῆς σειρᾶς χρησιμοποιοῦνται ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας καὶ ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, κορμὸς ὁμοῦ αὐτῆς εἶναι ἐν κατ' ἐκλογὴν καταρτισθὲν ὑπόμνημα.

Ὁ Σεβῆρος καὶ ὁ Μάξιμος χρησιμοποιοῦνται ἐπίσης δαψιλῶς εἰς τὴν σειρὰν *Εἰς τὰς Καθολικὰς ἐπιστολάς*, ἡ ὁποία πλέκεται γύρω ἀπὸ ἐν ὑπόμνημα παρομοίας φύσεως.

Εἰς χειρόγραφα σώζεται μία σειρὰ τοῦ Ἀνδρέου *Εἰς τὰς Παροιμίας*⁴⁰.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΟΙΡΟΒΟΣΚΟΣ

Ὁ Γεώργιος ὁ λεγόμενος Χοιροβοσκός εἴτε ἐκ τοῦ νεανικοῦ του ἐπαγγέλματος εἴτε ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν προγόνων του εἴτε ἐκ παρωνυμίας, ἦτο διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως· ἐφ' ὅσον δὲ χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «οἰκουμενικός διδάσκαλος», ἦτοι καθηγητὴς τῆς Σχολῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, εἰς θέσιν ἡ ὁποία καθιερώθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, πρέπει νὰ ἔζησε μετ' αὐτοῦ, μάλιστα δὲ καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ὡς ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων πιθανολογεῖται.

Ἐπόμνημα αὐτοῦ *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, ἐπεκτεινόμενον καὶ εἰς τὰς ὠδὰς, σώζεται ὑπὸ μορφήν καταγραφῆς ὑπὸ μαθητῶν του, κατὰ τὴν διάρκειαν παραδόσεων αὐτοῦ, ὡς δεικνύεται ἐκ τοῦ τίτλου αὐτοῦ· «ἐπιμερισμοὶ σὺν Θεῷ τοῦ Ψαλτηρίου ἀπὸ φωνῆς Γεωργίου τοῦ ἐπίκλην Χοιροβοσκοῦ». Ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως τοῦτο δὲν παρουσιάζει ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον, διότι δὲν εἰσέρχεται εἰς τὴν καθ' αὐτὸ ἐρμηνείαν, ἀλλ' εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ σπάνια δείγματα τοῦ τρόπου ἐρμηνείας ὑπὸ τῆς ἑδρας. Ἠρόκειται κυρίως περὶ γλωσσικῆς διασαφήσεως τοῦ κειμένου τῶν ψαλμῶν, ἐν ἀρχῇ ἐκτενοῦς, ἐν συνεχείᾳ βραχείας, χρησιμοποιοιούμενης καὶ εἰς τὸ κατὰ τὸν 1' αἰῶνα συνταχθὲν Φλωρεντινὸν Ἑτυμολογικόν⁴¹.

Μαρτυροῦνται, ἐν μέρει δὲ σώζονται, καὶ πολλὰ ἄλλα κείμενα τοῦ Γεωρ-

40. Vindob. Theol. 26. Monac. 32.

41. Cod. Flor. Laurent. 303.

γίου, ὄλα σχεδὸν διδακτικά, καὶ δὴ πραγματεῖται κυρίως ἐπὶ τῆς ποιητικῆς γραμματείας.

Περὶ προσωδίας.

Περὶ τέχνης Διονυσίου Θρακός, ἀποσπασματικῶς σωζομένη.

Περὶ ὀνοματικῶν καὶ ρηματικῶν κανόνων Θεοδοσίου Ἀλεξανδρέως, ἔργον ἐκτενέστατον, διατηροῦν ἄφθονον ὑλικὸν παλαιότερων γραμματικῶν.

Περὶ ὀρθογραφίας, ἐκ τῆς ὁποίας σώζεται μόνον ἐν ἀπόσπασμα περὶ συντάξεως καὶ ποσότητος.

Περὶ μετρικῆς Ἰφαιστίωνος, σωζομένη μόνον εἰς διεσπαρμένα σχόλια.

Περὶ τρόπων ποιητικῶν, σωζομένη πλήρως.

Περὶ ὀνοματικοῦ τοῦ Ἡρωδιανοῦ, ἐκ τῆς ὁποίας σώζεται ἐν τεμάχιον

Περὶ ρηματικοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου, μὴ σωζομένη.

ΑΝΩΝΥΜΟΙ ΣΕΙΡΑΙ

Ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των αἱ σειραὶ εἶναι συχνάκις ὁμαδικὸν καὶ διαχρονικὸν ἔργον καὶ διὰ τοῦτο παραμένουν ἀνώνυμοι. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἐν συντομία τὰς εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν ἐποχὴν ἀνηκούσας.

ΣΕΙΡΑΙ ΕἰΣ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

Εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία. Ὡς ἀνεφέραμεν καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς Προκοπίου τοῦ Γ' αἰαίου, σώζονται τρεῖς τύποι ἀνώνυμων σειρῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἄλλων ἱστορικῶν βιβλίων, τῶν Βασιλειῶν καὶ τῶν Παραλειπομένων, ἀλλ' ἡ μεγάλη ἐκλογή τούτου δὲν συμπίπτει πρὸς καμίαν ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἔχει ἀπολεσθῆ. Ὁ τελευταῖος ἐρμηνευτῆς, τὸν ὁποῖον χρησιμοποιοῦν ὄλοι αὐτοὶ οἱ σειρογράφοι, εἶναι ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι αἱ τρεῖς σειραὶ διεμορφώθησαν τὸν 5' αἰῶνα, ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Προκοπίου, ἀλλὰ προφανῶς καὶ τοῦ Σεβῆρου. Ἐξ αὐτῶν ἐξεδόθη μόνον ὁ τύπος Γ ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη⁴².

Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς. Ἡ ἐκλογή ὑλικοῦ διὰ τὴν σύνθεσιν σειρῶν εἰς τοὺς ψαλμοὺς ἤρχισε πιθανῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4' αἰῶνος, αἱ δὲ διαμορφωθείσαι σειραὶ σώζονται εἰς πολυάριθμα χειρόγραφα, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐμελέτησαν οἱ Karo-Lietzmann καὶ κατέταξαν εἰς 26 οἰκογενείας. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ταῦτα παρουσιάζουν καὶ πλαγιοσυνδέσεις εἶναι ἀσαφῆ τὰ ὄρια των καὶ δυσχερῆς ὁ διαχωρισμὸς τῶν τύπων. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ πρώτη σειρά ἐξεκίνησε μετὰ τὴν χρῆσιν δύο ἐρμηνευτῶν, τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοῦ Θεοδωρήτου, ἔπειτα δὲ προσετέθησαν εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο παραθέματα τοῦ Ἰεσυχίου καὶ ἄλλων μεγάλων ἐρμηνευτῶν. Εἰς ἐκ τῶν διαμορ-

42. Λειψία 1772, 1773.

φωτῶν σειρᾶς εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ἦτο ὁ Προκόπιος. Λόγω τοῦ μεγάλου ὄγκου τῆς σειρᾶς αὐτοῦ ἐχρειάσθη νὰ γίνῃ ἐνωρὶς ἐπίτησις αὐτῆς, τὴν ὁποίαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξεπόνησεν ὁ Πολυχρόνιος.

Ἐν συνδέσει μὲ τὰς Σειρᾶς τῶν Ψαλμῶν παραδίδονται αἱ βιβλικάι ὠδαὶ μὲ ἐξηγητικά παραθέματα ἐκ παλαιότερων ἐρμηνειῶν.

Εἰς τὸν Ἰώβ. Αἱ ἐκδοθεῖσαι δύο παραλλαγαὶ Σειρᾶς εἰς τὸν Ἰώβ. ἀνήκουσαι ἀμφοτέραι εἰς ἓνα ἐκ τῶν διακριθέντων τριῶν τύπων, ἀποδίδονται ἢ μία εἰς τὸν Νικήταν Ἰρακλείας, ἢ ἄλλη εἰς τὸν Ὀλυμπιόδωρον. Κατ' ἀρχὴν ἡ σειρά εἶναι ἀπίθανον νὰ συνετάχθῃ τόσον ἀργά, ὥστε νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν πρῶτον ἢ τόσον γρήγορα ὥστε νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν δεῦτερον τῶν ὡς ἄνω ἀνδρῶν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ πρῶτος συντάκτης, ζήσας κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος, συνέταξε τὴν σειρὰν βάσει τοῦ Ὀλυμπιοδώρου, τοῦ ὁποίου τὰ σχόλια ὑπερτεροῦν εἰς ἀριθμὸν τῶν ἐξ ἄλλων πηγῶν, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς σειρᾶς εἰς αὐτόν, καὶ τοῦ Χρυσοστόμου. Βραδύτερον προσετέθησαν σχόλια καὶ ἄλλων ἐρμηνευτῶν, τέλος δὲ πιθανῶς διεμόρφωσε ταύτην ὀριστικῶς ὁ Νικήτας.

Εἰς τὰ Ἑσθρα. Ὡς παρατηρήσαμεν ἄνωτέρω, ὑπάρχει μία ἐπιτομὸς σειρᾶς εἰς τὸ Ἑσθρα, ἢ ὁποία ἀποδίδεται ἄλλοτε εἰς τὸν Προκόπιον καὶ ἄλλοτε εἰς τὸν Πολυχρόνιον. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐδῶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὑλικοῦ κατήρτισεν ὁ Προκόπιος καὶ τὴν ἐπιτομὴν ὁ Πολυχρόνιος. Διεκρίθησαν πέντε τύποι σειρῶν εἰς τὸ Ἑσθρα. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος κατηρτίσθη ἡ λεγομένη Σειρὰ Τριῶν Πατέρων εἰς τὸ Ἑσθρα, ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔχει συντεθῆ διὰ παραθεμάτων εἰλημμένων ἐκ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, τοῦ Νεῖλου καὶ τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, ἴσως ὑπὸ μαθητοῦ τοῦ τελευταίου.

Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν. Ἡ σειρογραφία εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἐκκινεῖ ἐπίσης ἀπὸ τοῦ Προκοπίου καὶ τοῦ Πολυχρονίου. Κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος, καὶ προφανῶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω μαθητοῦ τοῦ Μαξίμου, κατηρτίσθη ἡ Σειρὰ τῶν Τριῶν Πατέρων *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, στηριζομένη εἰς τὰς ἐρμηνείας τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ.

Εἰς τοὺς Μεγάλους προφήτας. Διὰ τοὺς μεγάλους προφήτας εἶδομεν ἄνωτέρω τὰς σειρᾶς τοῦ Προκοπίου εἰς τὸν Ἡσαΐαν καὶ τοῦ Ἰωάννου Δρουγαρίου εἰς τὸν Ἡσαΐαν, τὸν Ἰερεμίαν, τὸν Ἰεζεκιήλ καὶ τὸν Δανιήλ. Τὸν ζ' αἰῶνα συνετάχθη ἡ μεγάλη σειρά *Εἰς τὸν Ἰερεμίαν*, συμπεριλαμβάνουσα καὶ τὰ βιβλία τοῦ Βαρούχ καὶ τῶν Θρήνων, βάσει τοῦ Ὀλυμπιοδώρου, τοῦ ὁποίου ἀπαντῶνται περὶ τὰ 800 τουλάχιστον σχόλια, καὶ δευτερευόντως τοῦ Βίκτωρος Ἀντιοχέως.

Εἰς τοὺς Μικροὺς προφήτας. Δύο ἀνιχνευθέντες τύποι σειρῶν εἰς τοὺς Μικροὺς προφήτας παραμένουν ἀνέκδοτοι. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν, ἀποδιδόμενος εἰς κάποιον ἄγνωστον ἄλλοθεν Φιλόθεον, συνετάχθη τὸν ζ' αἰῶνα βάσει τοῦ Ἡσυχίου καὶ τοῦ Θεοδωρήτου, περιέχει δὲ ἐν τέλει ἐκάστου προφή-

του και βιογραφικὸν σημείωμα περὶ αὐτοῦ. Ἀνιχνεύθη εἰς βατικανὰ χειρόγραφα ὑπὸ τοῦ M. Faulhaber.

ΣΕΙΡΑΙ ΕΙΣ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΚΛΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

Ἐκ τὸν Ματθαῖον. Εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν ἐποχὴν ἀνήκουν δύο ἐκ τῶν πέντε τύπων σειρῶν εἰς τὸν Ματθαῖον. Ὁ τύπος Α, ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπὶ συντόμου κορμοῦ ἐρμηνείας τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τῶν ὁμιλιῶν του⁴³ μετὰ διευρύνσεως ἐκ παραθεμάτων τοῦ Ὠριγένους, τοῦ Κυρίλλου καὶ ἄλλων, πρέπει νὰ κατηρτίσθῃ μετὰ τὰ μέσα τοῦ ζ' αἰῶνος, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιῶνται εἰς αὐτὸν ἐρμηνεῖαι τοῦ Θαλασσίου, καὶ ἴσως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ η' αἰῶνος. Ἡ σύντομος ἐρμηνεία τοῦ Χρυσοστόμου δὲν ἔχει ἐκδοθῆ αὐτοτελῶς, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὅποια περιλαμβάνονται εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Cramer ἐκδοθέντα τύπον Α, ὡς καὶ εἰς λατινικὴν μετάφρασιν.

Ὁ τύπος Β οἰκοδομήθη ἐπὶ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Πέτρου Λαοδικείας, διὸ φέρεται ἐνίοτε ὑπὸ τὸ ὄνομά του, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ἤτοι πρὸς τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος.

Εἰς τὸν Μᾶρκον. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Βικτωρος Ἀντιοχείως⁴⁴ καὶ τοῦ Πέτρου Λαοδικείας εἰς συντάκτης τοῦ ζ' αἰῶνος παρεσκευάσα τὴν σειρὰν εἰς τὸν Μᾶρκον.

Εἰς τὸν Λουκᾶν. Μία σειρὰ εἰς τὸν Λουκᾶν, τοῦ ζ' πιθανῶς αἰῶνος, ἀποδίδεται εἰς τὸν Τίτον Βόστρων, ἐσφαλμένως ὁπωσδήποτε. Αὕτη στηρίζεται εἰς ἓν ὑπόμνημα συνταχθέν τὸν ζ' αἰῶνα καὶ χρησιμοποιεῖ πλὴν τοῦ Τίτου παραθέματα μεγάλων πατέρων, τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου.

Μία ἄλλη σειρὰ ἔχει ὡς βάσιν τὸ κείμενον τοῦ Πέτρου Λαοδικείας καὶ χρησιμοποιεῖ παραθέματα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Σεβήρου Ἀντιοχείας καὶ ἄλλων.

Εἰς τὸν Ἰωάννην. Ἐντὸς τῆς μεγάλης ποικιλίας τῶν σειρῶν εἰς τὸν Ἰωάννην ἔχουν διακριθῆ ἑπτὰ τύποι, ἐπὶ τῶν ὁρίων τῶν ὁποίων διαφωνοῦν μεταξὺ τῶν οἱ μελετηταί⁴⁵. Ἀρχικῶς, ἴσως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος, κατηρτίσθη ἡ βασικὴ μορφή, φερομένη ὡς «ἐρμηνεία σύντομος Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου», φυσικὰ ἐκ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ. Αὕτη ἡ μορφή ἀποτελέσασα τὸν τύπον Α με μικρὰς προσθήκας ἀπὸ ἄλλους ἐρμηνευτάς, καὶ δὴ καὶ τοῦ Ἀναστασίου Ἀντιοχείας τελευταίου, εἶναι ἀντίστοιχος τοῦ Α τύπου τῶν σειρῶν τοῦ Ματθαίου καὶ ἴσως συνετάχθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ με ἐκεῖνον προσώπου, εἰς τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος. Ὁ τύπος Β εἶναι ὁ στηριζόμενος εἰς ἓνα ἐρμηνευτικὸν κορμὸν τοῦ Πέτρου Λαοδικείας. Εἰς ἄλλος

43. Μετὰ συμβολῆς τοῦ Γίτου Βόστρων.

44. Τόμος Γ', σ. 284έ.

45. Caro καὶ Lietzmann, Reuss.

Πλὴν τῶν σειρῶν παραδίδεται καὶ ἓν ἐρμηνευτικὸν κείμενον ἐπὶ τοῦ τετάρτου εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον φέρεται εἰς μορφήν μεταξὺ ὑπομνήματος

καί πραγματείας μὲ ποικίλας παρεκβάσεις. Τὸ κείμενον ταῦτο, διατηρούμενον εἰς ἓν χειρόγραφον τοῦ ἰ' αἰῶνος, ἀποδίδεται ἀπὸ μεταγενεστέρων χεῖρα εἰς τὸν Γρηγόριον Νύσσης καὶ χαρακτηρίζεται ὡς θεογνωσία, ἐσφαλμένως καὶ κατὰ τὰ δύο σημεῖα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ συντάκτης ἔγραψεν εἰς τὴν Χερσῶνα κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴν ἐποχὴν, βεβαιῶναι δὲ ὁ ἴδιος ὅτι εἶχε γράψει ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον *Θεογνωσία*. Ἔχει διατυπωθῆ ἢ ἀποψις ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Γρηγορίου ἐπισκόπου Μιλήτου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐξορισθῆ πράγματι εἰς τὴν Χερσῶνα, μολοντί δὲ καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἶχον ἐξορισθῆ ἐκεῖ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν περίοδον, πιθανώτατα αὐτὸς εἶναι ὁ συγγραφεύς. Τοῦτο, γραφέν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος, διατηρεῖ ἀκηχῆσεις τῆς μοιχειανῆς ἔριδος. Ἄν καὶ ἀμέθοδον, εἶναι ἀπὸ πολλῶν ἀκόμεων ἀξιόλογον, ἰδίως εἰς τὴν καταπολέμησιν ἑτεροδιδασκαλιῶν καὶ πλανῶν.

Εἰς τὰς Πράξεις. Ἡ ὑπὸ τοῦ Donatus ἐκδοθεῖσα σειρά εἰς τὰς Πράξεις δὲν εἶναι τοῦ Οἰκουμενίου, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου τὴν ἔθεσεν οὗτος, ἀλλὰ μεταγενεστέρα, τοῦ τέλους τοῦ ζ' ἴσως αἰῶνος, πιθανῶς δὲ ἀνήκει εἰς τὸν Ἀνδρέαν τὸν πρεσβύτερον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται ἀπὸ χειρόγραφον σημειῶσιν. ἂν καὶ περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει βεβαιότης. Ἔχουν ἐπιστημανθῆ κατὰ τὰ ἄλλα καὶ ἀνέκδοτοι σειραὶ εἰς τὰς Πράξεις⁴⁶.

Εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Μεταξὺ τῶν ἀξιολόγων σειρῶν εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου εἶναι αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὸν Βατικανόν, τὸν Παρισινόν καὶ τὸν Παντοκρατορινόν τύπον. Ὁ Βατικανὸς τύπος ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν κώδικα Vat. Gr. 762 τοῦ ἰ' αἰῶνος, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει μόνον τὰς τρεῖς πρώτας ἐπιστολάς τοῦ Παύλου⁴⁷, ἐνῶ ὁ Παρισινός, ἐκπροσωπούμενος ἀπὸ τὸν κώδικα Coisl. 204, περιλαμβάνει ὅλας τὰς ἄλλας. Εἶναι προφανές ὅτι προέρχονται ὑπὸ τὸν ἴδιον συντάκτην καὶ στηρίζονται εἰς τὸ βυζαντινὸν κείμενον τοῦ Παύλου. Ὁ κορμὸς τῆς ἑρμηνείας παρέχεται ἀπὸ τὰς ὁμιλίαις τοῦ Χρυσοστόμου καὶ διευρύνεται δι' ἄλλων συγγραφέων, ἀλλ' αὕτη παρουσιάζει καὶ προσωπικὸν χαρακτήρα. Ὁ κώδιξ 28 τῆς μονῆς Παντοκράτορος Ἁγίου Ὄρους τοῦ θ' αἰῶνος διατηρεῖ μίαν ἄλλην σειράν εἰς τὸν Παῦλον, τοῦ η' αἰῶνος. Ὁ καλούμενος ἐξ ἄλλου τύπος τοῦ Οἰκουμενίου ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν.

Εἰς τὰς Καθολικὰς Ἐπιστολάς. Ἡ σειρά εἰς τὰς Καθολικὰς Ἐπιστολάς, ἢ ὅποια ἀποδίδεται ἐσφαλμένως εἰς τὸν Οἰκουμένιον ἀνήκει εἰς τὸν ζ' ἢ η' αἰῶνα, ἄλλην δὲ σειράν εἰς τὰ βιβλία ταῦτα ἐκπροσωπεῖ ὁ κώδ. Πάτμου 263 τοῦ ἰ' αἰῶνος.

Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου. Ἡ ἐπιφυλακτικότης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τοῦ βιβλίου τούτου τῆς Καινῆς Διαθήκης συνετέλεσεν εἰς τὴν κάπως πτωχὴν ἐκπροσώπησιν του εἰς τὴν γραμματεῖαν τῶν σειρῶν, ὅπως ἄλλωστε καὶ εἰς τὴν ὑπομνηματογράφησιν. Μία βασικὴ σειρά, στηριζομένη κυρίως εἰς τὸν Ὁριγένην, συνετάχθη πιθανῶς ἐν ἀρχῇ τοῦ ζ' αἰῶνος. Μία ἄλλη σειρά ἀπετελέσθη δι' ἐκλογῆς παραθεμάτων ἐκ τῶν

46. Κώδ. Παντοκράτορος 28 τοῦ θ' αἰῶνος καὶ Κώδ. Πάτμου 263 τοῦ ἰ' αἰῶνος.

47. Ρωμαίους, Α' καὶ Β' Κορινθίους.

ὑπομνημάτων τοῦ Οἰκοιμενίου καὶ τοῦ Ἀνδρέου Καισαρείας, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος. Μία τρίτη σειρά, θεωρουμένη παλαιότερον ὡς συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Μάρκου κατὰ τὸν ια' αἰῶνα, εἶναι ἐπίσης τοῦ τέλους τοῦ ζ' αἰῶνος.

ΠΑΡΑΠΛΕΥΡΟΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἔργου θὰ συμπεριλάβωμεν ἀξιοπρόσεκτα κείμενα δύο ἰδιοτύπων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι οὔτε ἐρμηνευταὶ οὔτε ἱστορικοὶ οὔτε μυθογράφοι, ἀλλ' ἔχουν στοιχεῖα ἐξ ὄλων τούτων τῶν εἰδικότητων. Εἶναι ὁ Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλεύστης καὶ ὁ μοναχὸς Νόννος.

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΙΝΔΙΚΟΠΛΕΥΣΤΗΣ

Ἐν ἀπὸ τὰ ἐξόχως ἐνδιαφέροντα κείμενα τῆς βυζαντινῆς γραμματείας εἶναι ἡ *Χριστιανικὴ Τοπογραφία*, παραδιδομένη διὰ τριῶν κωδίκων λαμπρῶς εἰκονογραφημένων καὶ ἀποδιδομένη κοινῶς εἰς Κοσμάν τὸν Ἰνδικοπλεύστην.

Τὸ πρόσωπον τοῦ συγγραφέως

Ἐν τούτοις ὁμοῦς ὁ συγγραφεὺς, ἂν καὶ παρέχει ἄρκετὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα δι' ἑαυτὸν, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ φιλικὰ του πρόσωπα ὀνομαστί, δὲν φέρεται ὁ ἴδιος μὲ τὸ ὄνομά του εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν. Ὁ πρῶτος μνημονεύων τὸ ἔργον ἱερὸς Φώτιος⁴⁸ τὸ χαρακτηρίζει ὡς βιβλίον «Χριστιανοῦ», πράγματι δὲ καὶ οἱ κώδικες δίδουν αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἀόριστον ὄνομα συγγραφέως εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου ε', «Χριστιανοῦ Χριστιανικὴ Τοπογραφία», ἐνῶ ὁ ἐξ αὐτῶν Σιναϊτικὸς⁴⁹ φέρει τὸ ἴδιον ὄνομα εἰς τὸν πίνακα περιεχομένων, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἡ χειρόγραφος παράδοσις τοῦ ἔργου (θ'–ια' αἰῶνων) διατηρεῖ τοῦτο ἀνωμόμως.

Τὸ ὄνομα Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης ἐμφανίζεται μόνον εἰς τὸν Λαυρεντινὸν Κώδικα⁵⁰, ἀλλὰ θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν πιθανὸν ὅτι ἡ σχετικὴ σημείωσις ἔγινε διὰ μεταγενεστέρως χειρὸς. Ἦδη ὁμοῦς ἐνωρίτερον πολλοὶ κώδικες, διατηροῦντες ἐρμηνευτικὰς σειρὰς, μὲ πρῶτον τὸν Vat. Gr. 363⁵¹, φέρουν τοὺς βιογραφικοὺς προλόγους εἰς τὰ Εὐαγγέλια καὶ τοὺς Ψαλμοὺς, προερχομένους ἀπὸ τὸ βιβλίον ε', ὑπὸ τὸ ὄνομα Κοσμά Ἰνδικοπλεύστου. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ κώδικες οὗτοι διατηροῦν σειρὰς παλαιότερον συνταχθείσας καὶ ἐπομένως ἔχουν παράδοσιν παλαιότεραν τῆς Τοπογραφίας καθ' ἑαυτήν.

Καθ' οὗς χρόνους τοποθετεῖται ἡ ἀκμὴ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως δύο πρόσωπα φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμά παρῴσιάζουν κάποιαν πιθανότητα ταυτίσεως μετ' αὐτοῦ· ὁ Κοσμάς εἰς τὸν ὅποιον ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανὸς ἀφιέρωσε τὴν Θεραπευτικὴν του καὶ ὁ Κοσμάς ὁ Σχολαστικὸς

48. *Μυριόβ.* 36.

49. Κῶδ. Σιναϊτικὸς 1186.

50. Laur. Plut. IX, 28, τοῦ ια' αἰῶνος.

51. Κατὰ τὸν Winsledi τοῦ ι' αἰῶνος, κατὰ τὸν Devresse τοῦ ια' αἰῶνος.

Ἀλεξανδρεὺς ὁ ὁποῖος ἐπαινεῖται διὰ τὴν παιδεῖαν τοῦ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Μόσχον. Ἄλλ' αὐτὴ ἡ πιθανότης εἶναι πολὺ μικρά. Ἡ τελευταία ἐκδόσις τοῦ ἔργου Wanda Wolska θεωρεῖ τὸν συγγραφέα τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔργου ταυτὸν μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀντιοχέως, τοῦ ὁποῖου ἔργον μὲ τὸν αὐτὸν τίτλον ἀναφέρεται εἰς τὴν Γεωγραφίαν τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Μωσὴν Χωρήνης. Ἡ ἰδία αὐτὴ ἐρευνητρία πιστεύει ὅτι τὸ ὄνομα Κοσμάς εἶναι πεποιημένον ἐκ τῆς περιηγήσεως τοῦ «κόσμου».

Θὰ παρατηρήσωμεν ὁμῶς ὅτι, εἶναι μὲν πολὺ πιθανὸν ὅτι αὐτὸς εἶναι πράγματι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου, ἀλλὰ τὸ ὄνομα Κοσμάς δὲν εἶναι συμβατικόν· εἶναι πιθανῶς τὸ μοναστικὸν ὄνομα τοῦ ὡς ἄνω Κωνσταντίνου, ἂν οὗτος, ὅπως θέλει ἡ παράδοσις, κατέστη ἐν τέλει μοναχός. Φαίνεται ὅτι διὰ λόγους, τοὺς ὁποῖους θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως ἀπηλείφθη ἀπὸ τὸν τίτλον τῆς Τοπογραφίας, παρέμεινεν ὁμῶς εἰς τὰ ἐρμηνευτικὰ λήμματα, τὰ ὁποῖα ἀπέσπασαν πολὺ ἐνωρὶς οἱ σειρογράφοι, ὅπόθεν καὶ ἐπανεφέρθη κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα καὶ εἰς αὐτήν.

Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ παρέχει ὁ ἴδιος μίαν σαφῆ ἔνδειξιν, λέγων ὅτι, ὅταν ἔγραφεν, εἶχον περάσει εἴκοσι πέντε ἔτη, ἀφ' οὗτοῦ εὕρισκετο ὡς παραγματευτῆς εἰς τὴν Ἄδουλιν τῆς Λίθιοπίας, ἦτο δὲ ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Α' (518–527) καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς προετοιμασίας τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀξώμης Ἐλλασβάα ἐναντίον τῶν ἀπέναντι Ὀμηριτῶν τῆς Ἀραβίας⁵². Ὅλα αὐτὰ συμπίπτουν μὲ τὸ ἔτος 522 περίπου, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ ἄλλων στοιχείων.

Ἄν καὶ οὗτος ὡς ἀφετηρίαν εἶχε τὴν Ἀλεξάνδρειαν, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπόθεν μετέβη δι' ἐμπορικοὺς λόγους εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν νέος καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ μονιμώτερον. Ὡς διαβεβαιῶναι, δὲν ἔλαβε κλασικὴν παιδεῖαν, τὴν ὁποῖαν μάλιστα ἤθελε καὶ νὰ περιφρονῇ «τῆς ἐξωθεν παιδείας λειπομένων καὶ ρητορικῆς τέχνης ἀμοιρύντων»⁵³. Ἐν τούτοις δὲν παρέμεινεν ἐντελῶς ἀγευστος παιδείας, διότι ὄχι μόνον ἐφοίτησεν εἰς ἕνα περίφημον διδάσκαλον τῆς θεολογίας, ἀλλὰ καὶ εἶχε μελετήσῃ μὲ ζῆλον τὴν θείαν Γραφήν, τοὺς πατέρας καὶ κλασικοὺς συγγραφεῖς.

Ὁ ὡς ἄνω διδάσκαλός του ἦτο ὁ Πατρικίος, προερχόμενος ἐκ Χαλδαίων, ἐργασθεὶς ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ βραδύτερον γενόμενος «καθολικὸς ἐπίσκοπος ὅλης τῆς Περσίδος»⁵⁴, δηλαδὴ πατριάρχης τῶν Νεστοριανῶν (540–552).

Δι' ἐμπορικοὺς λόγους ὁ «πραγματευτῆς» συγγραφεὺς ἐπὶ πολλὰ ἔτη περιώδευσεν εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι περιβρέχονται ἀπὸ τοὺς «τρεῖς κόλπους», τὴν Μεσόγειον, τὴν Ἐρυθρὰν καὶ τὴν Περσικὴν, προχωρῶν καὶ πέραν τῆς Περσικῆς, ἄρα ἔφθασε καὶ εἰς τὴν Ἰνδικήν, γνωρίζει δὲ καλῶς καὶ τὴν Κεϋλάνην, ἂν καὶ μερικοὶ φρονοῦν ὅτι τὴν γνωρίζει ἐκ διηγήσεων τρίτων. Προφανῶς ἐπέζησε κατὰ πολὺ τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου τοῦ τούτου, γενομένης περὶ τὸ 547, ἴσως μέχρι τοῦ 570.

52. *Τοπογραφία* 2,56. Ἡλ. καὶ ὁ,3, ὅπου ἀναφέρονται δύο ἐκλείψεις.

53. *Τοπογραφία* 2,1.

54. *Τοπογραφία*, 2,2.

Τὰ συγγράμματά του

Ἀπὸ ἐσωτερικᾶς μαρτυρίας πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Κοσμάς πλὴν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔργου συνέταξε καὶ ἄλλα, κατὰ τὸ πλεῖστον συγγενοῦς πρὸς αὐτὸ περιεχομένου, καὶ δὴ τὰ ἀκόλουθα.

Καταγραφή πάσης τῆς γῆς, φερομένη καὶ ὡς τόμος πρὸς Κωνσταντῖνον⁵⁵. Πρόκειται περὶ συστήματος γεωγραφίας, τὸ ὁποῖον περιελάμβανεν ὅλην τὴν γνωστὴν τότε οἰκουμένην, κατὰ τὸν τίτλον, ὅπωςδήποτε δέ, κατὰ τὰ δεδομένα στοιχεῖα, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Αἰθιοπίαν, τὴν Ἀραβίαν καὶ τὴν πέραν τοῦ ὠκεανοῦ. Ὡς σύνολον τὸ ἔργον ἐχάθη, ἀλλὰ τμήματα αὐτοῦ ἐνεσωματώθησαν εἰς τὴν Τοπογραφίαν, ἀποτελοῦντα τὸ ἐνδέκατον βιβλίον αὐτῆς καὶ περιγραφοντα ζῶα καὶ δένδρα τῆς Ἰνδικῆς καὶ τὴν νῆσον Ταπροβάνην, Κεϋλάνην.

*Ἐκάρηφος τοῦ Παντὸς καὶ τῆς ἀστρώσεως κινήσεως*⁵⁶. Ἐπίσης ἐχάθη, ἀλλὰ πιθανῶς σώζεται ἐν μέρει ὡς βιβλίον ἑνατον τῆς Τοπογραφίας ὑπὸ τὸν τίτλον «καταγραφή δρόμου ἀστρῶν».

Ἐπόμνημα εἰς Ἄσμα Ἀσμάτων.⁵⁷ γραφὴν κατὰ παράκλησιν τοῦ φίλου του Θεοφίλου καὶ ἀπολεσθέν.

Τὰ φερόμενα εἰς συλλογὰς σειρῶν προλογικὰ σημειώματα εἰς τὰ Εὐαγγέλια καὶ εἰς τοῦς Ψαλμοὺς εἶναι ἀποσπάσματα ἀπὸ τοῦ πέμπτου βιβλίου τῆς Τοπογραφίας· διὰ τὸν Ματθαῖον 5, 190–195, διὰ τὸν Μάρκον 5, 196–197, διὰ τὸν Λουκᾶν 5, 198–201, διὰ τὸν Ἰωάννην 5, 202–205· καὶ διὰ τοῦς ψαλμοὺς 5, 116–119 καὶ 120–121.

Τὸ κύριον ὅμως ἔργον του, σωζόμενον πλήρως καὶ μετὰ προσθηκῶν, εἶναι ἡ *Χριστιανικὴ Τοπογραφία*.

Χριστιανικὴ Τοπογραφία

Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου δὲν πηραδίδεται ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ εἰμὴ μόνον διὰ τοῦ Λαυρεντιανοῦ Κώδικος, ὅπου ἀνεγράφη παρὰ τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ κώδικος ἐκ τῶν ὑστέρων, ὡς φαίνεται, παρατίθεται ὁμως πρωτοτύπως ἐν τέλει τοῦ βιβλίου ε' ἀπὸ ὄλα τὰ χειρόγραφα· *Χριστιανικὴ Τοπογραφία περιεκτικὴ παντὸς τοῦ κόσμου*⁵⁸.

Τοῦτο παραδίδεται εἰς 12 βιβλία, τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν συνιστοῦν μίαν ἐνότητα. Ὁ κύριος κορμὸς αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν πρόλογον, τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὰ ἐξ πρῶτα βιβλία. Ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐπρογραμμάτιζε τὸ ἔργον εἰς πέντε βιβλία, διὸ καὶ κατέκλειε τὸ πέμπτον μὲ τὴν ἀναγραφὴν τοῦ τίτλου τοῦ ὄλου ἔργου.

Εἰς τὸ βιβλίον α' ἀναιροῦνται αἱ ἀντίθετοι πρὸς τὰς θεωρουμένας ὡς χριστιανικᾶς ἀπόψεις περὶ οὐρανοῦ ὡς σφαιρικοῦ, ὅπως ἐπίστευον καὶ πολλοὶ κατ' ἐπίφασιν Χριστιανοί. Εἰς τὸ βιβλίον β' ἀναπτύσσονται αἱ χριστιανικαὶ ἀπόψεις περὶ σχήματος τοῦ σύμπαντος, καὶ ἰδιαίτερος τῆς γῆς. Εἰς τὸ βιβλίον γ' αἱ ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαι ἀπόψεις κατοχυρώνονται ἀπὸ συμφώνου εἰς ὅλην τὴν Γραφήν, Παλαιάν καὶ Καινὴν Διαθήκην. Εἰς

55. *Τοπογραφία* πρόλογος 1.

56. *Τοπογραφία*, πρόλογος 2.

57. *Τοπογραφία*, 8.3.

58. Βλ. ἐπίσης πίνακα περιεχομένων εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναφορᾶς τοῦ βιβλίου ε'.

τὸ βιβλίον δ' γίνεται ἀνακεφαλαίωσις περὶ τῶν μορφῶν τοῦ σύμπαντος κατὰ τὴν θεϊαν Γραφήν μετὰ πλήθους σχημάτων. Εἰς τὸ βιβλίον ε', τὸ ἐκτενέστερον ὄλων, προβάλλεται ἡ ἀντιστοιχία μεταξὺ τῆς κοσμογονίας, τῆς ἀναπαυχθείσης εἰς τὰ προηγούμενα βιβλία, καὶ τῆς θεολογίας. Τὸ προαιώνιον σχέδιον τοῦ Θεοῦ παρουσιάζει μαρτυρούμενον, ὄχι μόνον μετὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ χώρου, ὅπως ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὸ πρότυπον τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν μύησιν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὴς δύο καταστάσεις ὑπάρξεως, τὴν ἐγκόσμιον καὶ τὴν μετὰ τὴν γενικὴν ἀνάστασιν.

Τὰ βιβλία β'–ε' ἀφιερώνονται εἰς τὸν Πάμφιλον⁵⁹, ἐνῶ τὸ πρῶτον ἀπευθύνεται γενικῶς εἰς τοὺς κακῶς πληροφορημένους περὶ τῆς κοσμολογίας Χριστιανούς, ἔπειτα ὁμοίως πιθανῶς καὶ αὐτὸ ἐν συνδέσει μετὰ τὰ ἐπόμενα τέσσαρα ἀφιερῶθη εἰς τὸν ἴδιον Πάμφιλον.

Τὸ βιβλίον ζ' εἶναι μία προσθήκη εἰς τὸν ἀρχικὸν κορμὸν περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου, προκλήθεισα ἀπὸ ἀναγνώστιας οἱ ὅποιοι προέβαλον σχετικὰ ἐρωτήσεις. Ὁ ἴδιος τὸ θεωρεῖ πλέον ὡς ἀναπόσπαστον μέρος τῆς Χριστιανικῆς Τοπογραφίας καί, ἐνῶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὁμιλεῖ περὶ πέντε βιβλίων τοῦ ὄλου ἔργου, εἰς τὸ ἕβδομον βιβλίον ὁμιλεῖ περὶ ἑξ' «ἐν δὲ τῷ ἕκτῳ περὶ μεγέθους ἡλίου καὶ οὕτω συμπεράναντες τὸ πονημάτιον»⁶⁰.

Τὸ βιβλίον ζ', ἀνεξάρτητον τῆς Τοπογραφίας, συνετάχθη κατόπιν αἰτήματος τοῦ φίλου Ἀναστασίου, διὰ νὰ διασαφήσῃ τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν ἀιδιότητα τοῦ οὐρανοῦ, ἐναντίον ἐνὸς χριστιανοῦ φιλοσόφου, ὁ ὅποιος εἶναι προφανῶς ὁ Ἰωάννης Φιλόπονος. Κατόπιν αἰτήματος ἐνὸς ἄλλου φίλου, τοῦ Πέτρου, ὁ συγγραφεὺς συνέταξε τὸ βιβλίον η', διὰ νὰ ἀναπτύξῃ εἰς αὐτὸ τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν ὠδήν τοῦ βασιλέως τοῦ Ἰσραὴλ Ἐζεκίου καὶ μετὰ τὸν ἀναποδισμόν τοῦ ἡλίου.

Τὸ βιβλίον θ' περὶ τῆς καταγραφῆς δρόμου τῶν ἄστρων ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου του *Περὶ τῆς ἀστρώσεως κινήσεως*, καὶ παρὰ τὴν συγγενεῖάν του μετὰ τὰ θέματα τῆς Τοπογραφίας εἶναι ἀνεξάρτητον αὐτῆς.

Τὸ βιβλίον ι' περιλαμβάνει χρήσεις Πατέρων διὰ τὸ ὄλον ἔργον. Μερικοὶ φιλόνοικοι, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντικρύσουν τὴν μαρτυρίαν τῶν θεϊῶν Γραφῶν ὅπως ἐρμηνεύεται εἰς τὸ παρὸν σύγγραμμα, δηλαδὴ εἰς τὰ ἑξ' πρῶτα βιβλία, δίδουν ἄλλην ἐρμηνείαν. Διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζει συλλογὴν χωρίων ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών του, τῶν Ἀθανασίου, Γρηγορίου Θεολόγου, Θεοφίλου, Σεβηριανοῦ, Ἐπιφανίου, Ἰωάννου Χρισσοστόμου, Φίλωνος Καρπασίας (Καρπάθου κατὰ τὸ κείμενον), Θεοδοσίου Ἀλεξανδρείας, Τιμοθέου. Εἰς τὸ 10.41 λέγεται «λοιπὸν, ὡς προσφιλέστατε», τὸ ὅποιον σημαίνει ὅτι ἀπηθύνετο πρὸς συγκεκριμένον πρόσωπον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐξέπεσεν.

Τὸ βιβλίον ια', εἰς τὸ ὅποιον περιγράφονται πολλὰ ζῶα καὶ δένδρα τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Αἰθιοπίας, καθὼς καὶ ἡ νῆσος Κεϋλάνη (Ταπροβάνη), προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπολεσθεῖσαν Γεωγραφίαν του.

Εἰς τὸ βιβλίον ιβ' δίδεται ἡ μαρτυρία πολλῶν ἐξωθεν ἀρχαίων συγγραφέ-

59. Ὅστις πιθανὸν εἶναι ὁ νεοχαικηδόνιος Πάμφιλος, ὁ ὅποιος ἐξετάζεται εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ κερύοντος τόμου.

60. *Τοπογραφία*, 7.4.

ων περί τῆς ἀρχαιότητος τῶν Γραφῶν. Εἶναι κολοβόν. ἂν καὶ δὲν φαίνεται νὰ λείπη πολὺ μέρος αὐτοῦ.

Εἰς τὸν κύριον κορμὸν τοῦ συγγράμματος ὁ Κοσμᾶς ἐπιχειρεῖ νὰ περιγράψῃ τὸν κοσμικὸν χῶρον ἐν συνδέσει μὲ τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, καὶ ἰδίως τὴν ἐσχατολογίαν, διὸ καὶ ὁ τίτλος αὐτοῦ εἶναι ἐξειδικευμένος, «Χριστιανικὴ» Τοπογραφία. Τὸ σύμπαν, κυβικόν κατὰ βάσιν, εἶναι διαχωρισμένον εἰς δύο διαστάσεις, μίαν κατωτέραν καὶ μίαν ἀνωτέραν, ἐφ' ὅσον εἶναι προωρισμένον νὰ στεγάσῃ τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ τὰς δύο καταστάσεις αὐτῆς, τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν μελλοντικὴν. Χωρίζεται εἰς δύο διὰ τοῦ στερεώματος, ὅπως ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἐχωρίζετο εἰς δύο, ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν, διὰ τοῦ καταπετάσματος.

Ἄν καὶ ἡ μόρφωσις του εἶναι Ἀντιοχειανή, ἐπειδὴ ἔζη εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, παρουσιάζει κάποιαν ἀνάμειξιν στοιχείων, παραλαμβάνων καὶ ἀλεξανδρινά, ἀκόμη καὶ ἀριστοτελικά. Ἐν τούτοις βασικῶς στηρίζεται εἰς τὴν διμερῆ διαίρεσιν τῆς Ἀντιοχειανῆς κοσμολογίας καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας καὶ τοῦ Σεβηριανοῦ Γαβάλων. Τὸν Θεόδωρον ἀκολουθεῖ ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἐρμηνευτικὰς ἀπόψεις, θεωρῶν ἐπὶ παραδείγματι ὡς μεσσιακοὺς μόνον τέσσαρας Ψαλμοὺς⁶¹ καὶ ἀποβάλλων τὰς Καθολικὰς ἐπιστολάς. Ὡς εἶδομεν, εἶναι ἐπηηρεασμένος ἀπὸ τὴν νεστοριανικὴν χριστολογία καὶ ὡς ἐκ τούτου προεκάλεσε τὴν ἀντίθεσιν ἐνὸς «ἀντιπάλου», προφανῶς τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνου, ὅχι μόνον εἰς τὸ κοσμολογικὸν θέμα ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ χριστολογικόν. Αὐτὸς εἶναι προφανῶς ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον μετὰ τὴν καταδίκην τῶν Τριῶν Κεφαλαίων ὑπὸ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς συνόδου τὸ 553, ὁ Κοσμᾶς ὡς φίλος τῶν Νεστοριανῶν καὶ θαυμαστῆς τοῦ γενάρχου τῶν Θεοδώρου Μοψουεστίας, πρώτου τῶν Τριῶν Κεφαλαίων, ἐχρειάσθη νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν τίτλον καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ ἔργου, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὰ προβλήματα καὶ περισῶσῃ τὸ πόνημά του· ἀλλ' ἔμεινε τὸ ὄνομά του εἰς τὰ ἐρμηνευτικὰ λήμματα τῶν σειρῶν.

Δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσαι αἱ ἐρμηνευτικαί, θεολογικαὶ καὶ κοσμολογικαὶ ἀπόψεις τοῦ Κοσμᾶ. ἀλλ' εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέρουσαι αἱ τοπογραφικαί, γεωγραφικαί, ἀρχαιολογικαὶ καὶ ἄλλαι πληροφορίαι, τὰς ὁποίας καταγράφει. Εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτος ὁ προσωπικὸς τρόπος περιγραφῆς, ἡ ὁποία πλὴν τῆς κανονικῆς ἐκθέσεως περιλαμβάνει καὶ παρακβατικὰς προσθήκας· πλὴν τῶν «κειμένων» περιλαμβάνει καὶ «παραγραφάς». Ὁ Φώτιος θεωρεῖ ὅτι ὁ Κοσμᾶς εἶναι ἀταπεινὸς τὴν φρόσιν καὶ συντάξεως οὐδὲ τῆς κοινῆς μετέσχεν⁶², ἀλλὰ τὸν ἀδικεῖ, διότι ἡ ἐκφρασις του, ἂν καὶ λαϊκὴ, εἶναι ἀξιοπρόσεκτος διὰ τὴν ζωντανειάν της.

ΝΟΝΝΟΣ ΣΧΟΛΙΑΣΤΗΣ

Οἱ λόγοι καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου ὑπῆρξαν μεταλλεῖον διὰ τὴν μεταγενεστέραν γραμματείαν. Ὡς πρὸς τοὺς λόγους αὐτοῦ παρα-

τηροῦμεν ὅτι ἄλλοι τοὺς ἠρμήνευσαν, ὅπως ὁ Μάξιμος Ὁμολογητής, καὶ ἄλλοι τοὺς ἐχρησιμοποίησαν ὡς πηγήν, ὅπως ὁ Δωρόθεος Ἀρχιμανδρίτης, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμάς Μελωδός.

Εἰς συγγραφεὺς τοῦ 5' αἰῶνος ἐσχολίασε τέσσαρας ἐκ τῶν λόγων κατὰ τρόπον ἰδιόμορφον. τοὺς δύο Σηλιτευτικούς πρὸς Ἰουλιανόν, τὸν Ἐπιτάφιον εἰς Μέγαν Βασίλειον καὶ τὸν Εἰς τὰ Φῶτα⁶³. Τὸ οὕτω φιλοπονηθὲν ἔργον, φέρον τὸν τίτλον *Συναγωγή καὶ ἐξήγησις Ἱστοριῶν τοῦ Γρηγορίου*, ἐκλέγει τοὺς ὑπαινιγμοὺς καὶ τὰς ἀναφορὰς τοῦ Γρηγορίου εἰς πρόσωπα καὶ ἐπεισόδια τῆς βιβλικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, τὰς διασαφεῖ καὶ τὰς ἐρμηνεύει καταλλήλως.

Φαίνεται ὅτι τὸ κείμενον τοῦ ἔργου ἐπὶ πολὺν χρόνον παρεδίδοτο ἀνωνώμως, ἀλλὰ κατὰ τὸν 1' αἰῶνα ἀπεδόθη εἰς τὸν ἀββᾶν Νόννον, ὑπονοουμένου τοῦ Πανοπολίτου βεβαίως, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης Τζέτζης βραδύτερον ἀπέδωκεν αὐτὸ καθ' ὑπολογισμὸν ἀβάσιμον εἰς τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητήν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ προέρχεται τὸ κείμενον τοῦτο ἀπὸ τὸν Ὁριγενιστὴν ἀββᾶν Νόννον τοῦ 5' αἰῶνος, ὅστις πρέπει νὰ ἐξετίμα τὸν παλαιὸν θαυμαστὴν τοῦ Ὁριγένους Γρηγόριον καὶ ἦτο ὁ ἴδιος φίλος τῶν κλασικῶν γραμμάτων. Αὐτὴ ἡ ἀπόδοσις ἐξηγεῖ τὸν λόγον δι' ὃν ἀφηρέθη ἐνωρίς τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως ἀπὸ τῶν τίτλων, προφανῶς μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ὁριγένους ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (543), χωρὶς ἢ περὶ τοῦ συγγραφέως μνήμη νὰ ἔχη ἀπολεσθῆ.

Τὰ πλούσια σχόλια παρεδόθησαν διὰ πολυαρίθμων χειρογράφων, τῶν ὁποίων μερικὰ εἶναι ἀξιολόγως εἰκονογραφημένα, καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν εὐρέως ὑπὸ μεταγενεστέρων ἐρμηνευτῶν, τῶν ὁποίων πρῶτος εἶναι ὁ Κοσμάς ὁ Μελωδός, εἰς τὸν σχολιασμὸν τῶν ποιημάτων τοῦ Γρηγορίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ, *Συρὰ ἐνὸς καὶ πενήκοντα ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ Βασιλείων*, τ. 1-2, Leipzig 1772-1773.

J. A. CRAMER, *Catena Graecorum Patrum in Novum Testamentum*, τ. 1-8, Oxford 1838-1844. Hildesheim 1967².

H. LIETZMANN, *Katzen. Mitteilungen über ihre Geschichte und handschriftliche Ueberlieferung*, Freiburg in Br. 1897.

M. FAULHABER, *Die Propheten-Katzen nach tom. Handschriften*, Freiburg in Br. 1899.-
Hohelied-Pröverbien-und Prediger Katzen, Wien 1902.

G. KARO, H. LIETZMANN, «Catena Graecorum Catalogus». *Nachrichten Königl. Gesellschaft Wiss. Göttingen*, 1902.

A. BUTURAS, «Symbolae ad Catenas Graecas e codice Monacensi graeco IX», *Theol. Quartalschrift* 91 (1909), 248-277, 407-435.

R. DEVRÉSSE, «Chaînes exégétiques grecques», *Dict. de la Bible*, Suppl. 1 (Paris, 1928), 1084-1233.

63. Δηλαδή τοὺς Λόγους 4. 5 43. 39.

- J. REUSS, *Matthäus-, Markus- und Johannes-Katenen*, Münster 1941. — *Lukas-Kommentare aus der griech. Kirche*, Berlin 1984.
- G. DORIVAL, «Aperçu sur l'histoire des chaînes exégétiques grecques sur le Psautier (V^e–XIVes.)», *Studia Patrist.* 15(1975), 146–169.
- ΧΡ. ΚΡΙΚΩΝΗΣ, *Περὶ Ἑρμηνευτικῶν Σειρῶν*, Θεσσαλονίκη 1976, ἀνάτυπον ἀπὸ τὰ Βυζαντινὰ τ. 8.
- B. DE MARGERIE, *Introduction à l'histoire de l'exégèse I. Les Pères grecs et orientaux*, Paris 1980.
- Ε. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἑρμηνευτικὸς Μονότυπος, Βασικὰ στοιχεῖα τῆς πατερικῆς ἑρμηνευτικῆς*, Ἀθήναι 1982, ἀνάτυπον ἀπὸ τὴν *Θεολογίαν*.

ΕΠΩΝΥΜΟΙ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΤΑΙ

Προκόπιος

- Βλ. βιβλιογραφίαν ἐπίσης εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ Ἀπολογητῶν.
- Εἰς τὴν Ὀκτώτευχον. PG 87/1, 21–1080, Ἐκλογῶν ἐπιτομή. — E. LINDL, *Die Octateuchkatenen des Prokop von Gaza und die Septuagintaforschung*, München 1902. — J. DUCONINCK, *Essai sur la chaîne de l'Octateuque*, Paris 1912. — A. ZANONII, *Di una vetusta catena sul Levitico perduta in greco e conservata in armeno*, Venezia 1938. — O. GÉRALD, «Une page d'Origène chez Procope de Gaza», *Journal Egypt. Archéol.* 40(1934), 63–67.
- Εἰς τὰ Βασιλικῶν καὶ τὰ Παραλειπόμενα. PCi 87/1, 1079–1220.
- Εἰς Ἄσμα Ἀσμάτων. PG 87/2, 1545–1753, ἀποσπάσματα ἀπὸ σειρῶν. PG 87/2, 1756–1780, τὸ ψευδεπιγραφὸν τῶν Τριῶν Πατέρων.
- Εἰς τὰς Παροιμίας. Ἐκλογή ἀνέκδοτος εἰς δύο παραλλαγῆς. PCi 87/1, 1221–1544, τὸ ψευδεπιγραφὸν = Mai. M. RICHARD, «Les Fragments d'Origène sur Prov. 30,15–31», *Opera Minora* II, ἄρ. 23, «Les fragments du Commentaire de S. Hippolyte sur les Proverbes de Salomon», *Opera Minora* I, ἄρ. 17.
- Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν. S. LEANZA, *Procopii Gazaei Catena in Ecclesiastem*, Corp. Scr. Chr. Sc. Gr. 4, 1978.
- Εἰς Ἡσαΐαν. PG 87/2, 1817–2717 = Curterius (1580). — *Un nuovo testimonio della catena sull' Ecclesiaste di Procopio di Gaza, il cod. Vindob. Theol. Gr. 147*, Turnhout 1983.

Πολυχρόνιος

- J. MEURSIUS, *Eusebii Polychroni, Pselli, in Canticum Canticorum Expositiones*, Leyden 1617, 75–272.
- TH. PELTANUS, *Catena Graecorum Patrum in Proverbia Salomonis*, Antwerpen 1614.
- M. FAULHABER, *Hohelied-, Proverbien- und Prediger-Catenen*, Wien 1902, 1–73, 74–138, 139–166.
- A. RAHLES, «Die Catenehandschrift des Meursius», *Theol. Literatur-Zeit.* 38(1913), 761–765.

Οἰκουμένιος

- H. C. HOSKIER, *The complete commentary of Oecumenius to the Apokalypse for the first time from manuscripts at Messina, Rome, Salonica and Athos edited*, Ann Arbor Mich. 1928.
- J. A. CRAMER, *Catena Graecorum Patrum in Novum Testamentum VIII*, Oxford 1840, 497–582. Ἡ μεταγενεστέρα συνοψὴς ὑπομνήματος εἰς Ἀποκάλυψιν.

- PG 118 και 119, τὰ ψευδεπίγραφά ὑπομνήματα εἰς Πράξεις, Ἐπιστολάς Παύλου, Καθολικάς Ἐπιστολάς.
- K. STAAB, *Pauluskommentare aus der griech. Kirche, aus Ketenen-handschriften gesammelt und herausgegeben*, Münster 1933, 423-469, Σχόλια Οἰκουμένου εἰς Παῦλον. 453-454, Σχόλια εἰς Χρυσόστομον.
- FR. DIEKAMP, «Mitteilungen über den neuausgefundenen Kommentar des Oecumenius zur Apokalypse», *Sitzungsber. Preuss. Akad.* 43(1901), 1046-1056. «Neues über die Handschriften des Oecumenius-Kommentar zur Apokalypse», *Biblica* 10 (1929), 81-84.
- S. PETRIDES, «Oecumenius de Tricca», *Échos d'Orient* 6(1903), 307-310.
- H. G. TURNER, «Greek Patristic Commentaries on the Pauline Epistles», *Dict. of the Bible*, extra vol., Edinburgh 1904, 484-531.
- K. STAAB, *Die Paulusketenen nach den handschriftlichen Quellen untersucht*, Roma 1926.
- J. SCHMID, «Die griechischen Apokalypsen Kommentare», *Bibl. Zeitschrift* 19(1931), 228-254. «Zur Textüberlieferung des Oecumenius-Kommentar zur Apokalypse», *Bibl. Zeitschrift* 19(1931), 255k.- «Oekumenios der Apokalypsen-Ausleger und Oekumenios der Bischof von Trikkas», *Byz. Neogr. Jahrb.* 14(1938), 322-330.- «Der Apokalypse-Text des Oekumenios», *Bibl* 40(1959), 935-942.
- A. SPITALER, J. SCHMID, «Zur Klärung des Oekumenios-Problems», *Or. Christ.* 3.9(1934), 208-218.
- Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΡΑΛΛΥ, *Ὁ ἅγιος Οἰκουμένιος*, Γρίκκη 1949.- *Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως Τρίκκης. Οἰκουμένιος Α' ὁ κολλοῦχος, Διονύσιος Β' ὁ ἔθνηκος ἥριος*, Τρίκκη 1952.
- ΗΑ. ΜΟΥΓΕΟΥΛΑΣ, «Οἰκουμένιος», *Θρ. 110. Ἐγκ.* 9(1966), 876-878.
- ADELE MONACI CASTAGNO, «Il Problema della datazione dei Commenti all' Apocalisse di Eucumenio e di Andrea di Cesarea», *Atti Acad. Torino, Stor. e Filol.* 114(1980), 223-246.- «Il Commenti di Eucumenio e di Andrea di Cesarea: due letture divergenti dell' Apocalisse», *Mem. Ac. Sc. Torino, II cl. Sc. Mor., Stor. e Filol. S. V.* 5(1981), 303-426.
- C. DU ROUSSEAU, «The commentary of Oecumenius on the Apocalypse of John: A lost chapter in the history of interpretation», *Bibl. Research* 29(1984), 21-34.

Ἀνδρέας Καισαρείας

PG 106,207-458,1387-1394.

- J. SCHMID, *Studien zur Geschichte des griech. Apokalypse-Textes. I. Der Apokalypse-Kommentar des Andreas von Kaisareia*, Text, München 1955.
- F. DIEKAMP, *Analecta Patristica*, Roma 1938, 165-168, Θεραπευτική.
- H. R. WILLOUGHBY, E. C. COLWELL, *The Elisabeth Day Mc Cormick Apokalypse*, τ. 1-2, Chicago 1940. Μετάφρασις Μαξίμου Πελοποννησίου.
- F. DIEKAMP, «Das Zeitalter des Erzbischofs Andreas von Caesarea», *Hist. Jahrb.* 18(1897), 1-36.- «Mitteilungen über den neugefundenen Kommentar des Oecumenius zur Apokalypse», *Sitzungsber. Preuss. Akad.* 1901, 1046-1056.
- J. SCHMID, «Die griech. Apokalypsenkommentare», *Bibl. Zeit.* 19(1931), 228-254.
- H. R. WILLOUGHBY, «A unique miniatures Greek Apokalypsen», *Byzantion* 14(1931), 155-178.
- ADELE MONACI CASTAGNO, «Il problema della datazione dei commenti all' Apocalisse di Eucumenio e di Andrea di Cesarea», *Att. Acad. Torino, Stor. e Filol.* 114(1980), 223-246.

Ἀναστάσιος Νικαίας

- ΑΛΕΞ. ΛΑΥΡΩΤΗΣ, *Ἐκκλ. Ἀλήθεια* 16(1892-1893), 134-135, κείμενα ὑπομνήματος.
 J. MARIÈS, *Rech. de Science Religieuse* 10(1919), 79-191, Εἰσαγωγή εἰς ψαλμὸν 118.
 J. MARIÈS, «Lisons-nous le commentaire sur les psaumes de Diodore de Tarse?», *Rev. de Philol.* 35(1911), 56-70.- *Études préliminaires à l'édition de Diodore de Tarse sur les Psaumes*, Paris 1933.
 G. MERCATI, Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, *Rendiconti Ser. II*, τ. XXXI, 1016-1052.

Ὀλυμπιδώδωρος

- URSULA καὶ D. HAGEDORN, *Olympiodor, Diakon von Alexandria, Kommentar zu Hiob.*, Berlin, New York 1984.
 M. GHISLER, *In Jeremiam Prophetam Commentarii*, Lyon 1623, τ. 1-3.
 PG 93, 13-469, Εἰς Ἰώβ. 93, 469-478, Εἰς Παροιμίας. 93, 477-628, Εἰς Ἐκκλησιαστήν. 93, 628-725, Εἰς Ἱερεμίαν. 93, 725-761, Εἰς Θρήνους. 93, 761-773, εἰς Βαρούχ. 93, 773-780, Εἰς Ἐπιστολὴν Ἱερεμίου.
 PG 89, 1189, ἀπόσπ. Κατὰ Σεβήρου.
 M. FAULHABER, *Hohelied-, Proverbien- und Predigerkatennen*, Wien 1902, 116-118.
 U. BERTINI, «La catena in Giobbe», *Biblica* 4(1923), 129-142.

Γρηγόριος Ἀκραγαντίνος

- PG 98, 741-1182 (=Morcelli, 1791), Εἰς Ἐκκλησιαστήν.
 L. DI BROLO, *Storia della chiesa di Sicilia II*, Palermo 1884, 38-57.
 M. FAULHABER, *Hohelied-, Proverbien- und Predigerkatennen*, Wien 1902.
 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Πότε ἔζησεν ὁ Γρηγόριος ὁ Ἀκράγαντος?», *Ἐπετ. Ἐτ. Ἰνζ. Σπουδ.* 19(1949), 158-161.
 IT. CROCE, «Per la cronologia della vita di S. Gregorio Agrigentino», *Bollettino della Badia greca di Grottaferrata* 4(1950), 189-207.
 S. GENNARO, «Influssi di scrittori greci nel commento all' Ecclesiaste di Gregorio di Agrigento», *Miscell. di studi di lett. crist. antica*, Catania 1951.
 G. MANNELLI, «Il problema del libero arbitrio nel Commento all' Ecclesiaste di San Gregorio di Agrigento», *Studi Byz.* 7(1953), 145-146.
 ΣΤ. ΠΑΠΑΔΗΜΟΥΛΟΣ, «Γρηγόριος Ἀκραγαντίνος», *Θρ. Ἰθ. Ἐγκ.* 4(1964), 827-828.
 A. AMORE, «Gregorio», *Biblioth. Sanctorum* 7(1966), 162-173.
 E. MERENDINO, «Gli inediti nella tradizione agiographica di S. Gregorio di Agrigento», *Or Chr. Per.* 45(1979), 359-372.

Πέτρος Λαοδικεΐας

- PG 86/2, 3324-3329, εἰς τὴν Κυριακὴν προσευχὴν. 86/2, 3329-3336, αὐτὸς αὐτῶν.
 C. F. G. HENRIKI, *Beiträge zur Geschichte und Erklärung des Neuen Testaments* 5, Leipzig 1908, ἡ Σειρά εἰς Ματθαῖον. *Beiträge* 5, 60-63, εἰς τὴν Κυριακὴν προσευχὴν. *Beiträge* 3, 111-115, εἰς τὰς ὁδοὺς. *Beiträge* 3, 115-118, Κανονιστικὰ κείμενα.
 J. SICKENBERGER, «Ueber die dem Petrus von Laodicea zugeschriebenen Evangelien Commentare», *Theol. Quart.* 86(1904), 10-19.
 M. RAUFR, *Der dem Petrus von Laodicea zugeschriebene Laikus-Kommentar*, Münster 1926.
 J. REUSS, *Matthäus-, Markus-, und Johannevkatennen*, Münster 1941, 72-78, 182-183 καὶ σκοριαδην.

Ἰωάννης Δρουγγάριος

- M. FAHLHARER, *Die Propheten-Catenen nach römischen Handschriften*, Freiburg 1899, 192, πρόλογος Σειρᾶς εἰς Ἡσαΐαν.
- M. GUISLARD, *In Jeremiam Prophetam Commentarii*, Lyon 1623, τ. 1-3, Εἰς Ἱερεμίαν, 3,225-254, Εἰς Βαρούχ, 3,1-224, εἰς Θρήνους.
- A. AGELLUS, *In Lamentationes Jeremiae Commentarium*, Roma 1589.
- H. BRUGHTON, *Commentarius in Daniele*, Basel 1599, μερικά σχόλια σειρῶν.
- A. MAI, *Schrift. Vel. Coll.* 1, 2, 161-221, μερικά σχόλια εἰς Δανιήλ.
- J. PITRA, *Analecta II*, 253-268, Σειρά εἰς Σωσάννην.
- R. DEWESSE, *Dict. Bible Suppl. I*, 1147-1158.
- E. KLOSTERMANN, *Die Ueberlieferung der Jeremiahomilien des Origenes*, Leipzig 1897, 34-56.

Ἀνδρέας Πρεσβύτερος

- Κώδιξ Οἰοβ. gr. 7, σειρά ανέκδοτος εἰς Ἡσαΐαν.
- DONATUS VERONENSIS, Verona 1532 καὶ 1562, εἰς Πράξεις Ἀποστόλων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Οἰκουμένιου. Νέα ἔκδοσις, Paris 1631 = PG 118, 43-308.
- I. A. CRAMER, *Catenae gr. patrum in Novum Testamentum* 3, Oxford. 1839, Εἰς τὰς Πράξεις, 8, Oxford 1844, Εἰς τὰς Καθολικὰς Ἐπιστολάς.
- H. VON SODEN, *Die Schriften des Neuen Testaments* 1,1(1902), 278-279, 529-530, 683-692.
- K. STAAB, «Die griechische Katenenkommentare zu den Katholischen Briefen», *Biblica* 5(1924), 296-353.
- T. H. ROPES, «The Gr. Catena to the Catholic Epistles», *Harvard Theol. Rev.* 19(1926), 383-388.

Γεώργιος Χειροβοσκός

- TH. GAISFORD, *Georgii Choerobosci dictata in Theodosii Canones et Epimerismi in Psalmis*, τόμοι 3, Oxford 1842, Εἰς τοὺς ψαλμοὺς 3,1-192.
- CHR. WAIN, *Rhetores Graeci* 8, 802-820, παρὶ τρόπων ποιητικῶν.
- V. HOERSCHELMANN, *De Dionysii Thracis interpretibus veteribus comment. I, De Melampode et Choerobosco*, Leipzig 1874.
- W. BAILEY, CHR. THEODORIDES, «Joh. von Damaskos terminus post quem für Choeroboskos», *Biz. Zeil.* 69(1976), 397-401.

ΣΕΙΡΑΙ Εἰς ΠΑΛΑΙΑΝ ΔΙΑΘΗΚΗΝ

Ἱστορικὰ βιβλία

- ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ, *Σμῆρὰ Πεντήκοντα καὶ ἐνὸς ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ Βασιλειῶν*, τ. 1-2, Λειψία 1792-1773.
- F. USPI NAKI, «Νίκηφόρος Θεοτόκης καὶ ἡ Λειψιανὴ Ἴκδοσις τοῦ Ὑπομνήματος εἰς τὴν Ὀκτάτευχον» (ρωσ.), *Ревскіе Αρχ. Извест.* 9(1904), 317-340.
- A. BITURAS, «Symbolae ad hermeneuticas catenas graecas e codice Monacensi graeco IX», *Theol. Quart.* 91(1909), 248-277, 407-435.

Εἰς Ψαλμοὺς

- A. AGELLUS, *Commentarii in Psalmos*, Roma 1606.
- B. CORDIER, *Expositio patrum graecorum in Psalmos*, τ. 1-3, Antwerpen 1643-1646.

G. KARO, H. LIETZMANN, «Catenarum graecarum Catalogue», *Nachr. Göt. Ges. Wiss.* 1902, 20–64.

G. MERICATI, *Alla ricerca dei nomi degli altri trattatori nelle omelie sui Psalmi di S. Giovanni Crisostomo e variazione su alcune catene del Salteri*, Vaticano 1952.

Εἰς Ἰὼβ

P. YOUNG, *Catena graecorum Patrum in Job collectore Nicetas*, London 1637 καὶ Venetia 1792, PG 93,13–470, τὰ σχόλια Ὀλυμπιόδωρου.

P. COMITOLUS, *Catena in Job*, Lyon 1585 καὶ Venetia 1587, λατινιστί.

U. BERGINI, «La catena greca in Giobbe», *Biblica* 4(1923), 129–142.

Εἰς τὸ Ἰασμα

PG 87/2, 1755–1780, PG 122, 537–686, μερική ἐκδοσις.

M. FAULHABER, *Hohelied-, Proverbien-, und Prediger-Catenen*, Wien 1902.

A. SOVIC, «De Nili monachi Commentario in Canticum canticorum reconstituendo», *Biblica* 2(1921), 45–52.

Εἰς Ἐκκλησιαστήν

M. FAULHABER, *Hohelied-, Proverbien-, und Prediger-Catenen*, Wien 1902.

S. LUCA, *Anonymus in Ecclesiastem*, Corp. Christianorum, Graeca II, Turnhout 1983.

Εἰς Ἰερεμίαν

M. GHISLER, *In Jeremiam Prophetam Commentarii*, τ. 1–3, Lyon 1623.

M. FAULHABER, *Die Propheten-Catenen nach röm. Handschriften*, Freiburg 1899, 86–135.

Εἰς Μικροὺς προφήτας

M. FAULHABER, *Die Propheten-Catenen nach röm. Handschriften*, Freiburg 1899, 16–27.
Πρόλογος, 1–39, εισαγωγικά.

PG 81,1545–1988, σχόλια Θεοδορήτου, 93,1339–1347, σχόλια Πουχίου.

ΣΕΙΡΑΙ ΕΙΣ ΚΑΚΗΝΔΙΑΘΗΚΙΝ

Εἰς Ματθαῖον

J. A. CRAMER, *Catena graecorum Patrum in Novum Testamentum I*, Oxford, 1840, 1–257, 450–496. Τύπος Α.

J. REUSS, *Matthäus-, Markus- und Johannes-Katenen*, Münster 1941, 8–21, Σύντομος ἐρμηνεία Χρυσόστομου, 42–52, Σειρὰ τύπου Α.

Εἰς Μάρκον

ΓΗ ΠΕΛΤΑΝΟΣ, *Victoris Antiocheni in Marcum*, Ingolstadt 1580, 1–312, λατινιστί τὸ τοῦ Βίκτορος.— P. POSSINUS, *Catena Graecorum Patrum in Evangelium S. Marci*, Roma 1672, ἑλληνολατινιστί τοῦ Βίκτορος.— CHR. F. MATTHAEI, *Moskau* 1775, τ. 1–2.— J. A. CRAMER, *Catena I*, 258–447.

H. SMITH, «The sources of Victor of Antioch's Commentary of Marc», *Journ. Theol. Stud.* 19(1917–1918), 350–370.

J. REUSS, *Matthäus-, Markus-, und Johannes-Katenen*, 118–129.

Εἰς Λουκᾶν

- CH PELTANUS, *Victoris Antiocheni Commentarii in Marcum et Titu Bostrorum episcopi in Evangelium Lucae Commentarii*, Ingolstadt 1580, 321–509, λατινιστί.
 FR. DUCAESUS, *Bibliotheca Veterum Patrum*, τ. II, Paris 1624, 762–836, ἑλληνιστί.
 J. A. CRAMER, *Catenae* II, Oxford 1841, 3–174, 415–430, ἡ σειρά τοῦ ζ' αἰῶνος.
 J. SICKENBERGER, *Titus von Bostra. Studien zu dessen Lukas-Homilien*, Leipzig 1901.–
 «Ueber griech. Evangelienkommentare», *Bibl. Zeit.* 1(1903), 182–193.

Εἰς Ἰωάννην

- J. A. CRAMER, *Catenae* II, 175–413, 431–450, ἡ βασική μορφή.
 S. STEVARTIUS, *Tomus singularis insignium auctorum*, Ingolstadt 146, 517ἑῆ., τὸ πρῶτον κεφάλαιον Σειρᾶς Ἰωάννου ἑλληνιστί.
 J. REUSS, *Matthäus-, Markus-, und Johannes-Katenen*, 148–155, 162–175, διάφοροι τίποι.—*Johannes-Kommentare aus der griech. Kirche*, TU 89, Berlin 1966, γενικά οἱ τίποι τῶν σειρῶν εἰς Ἰωάννην.
 B. CORDERIUS, *Catena Patrum Graecorum in S. Joannem*, Antwerpen 1630.
 W. JÄGER, *Der neuentdeckte Kommentar zum Johannesevangelium und Dionysios Areopagites*, Berlin 1930.
 K. HANSMANN, *Ein neuentdeckter Kommentar zum Johannesevangelium*, Paderborn 1930.

Εἰς ἐπιστολᾶς Παύλου

- J. A. CRAMER, *Catenae* IV, 1–62, καὶ ἀπὸ ἄλλο χειρόγραφον V, 1–344, ὁ Βατικάνιος τύπος.—
 VI, Oxford, 1842 καὶ VII, 1843, ὁ Παρισινός.
 J. A. F. GREGG, *Journ. Theol. Stud.* 3(1902), 233–244, 391–420, 554–576, Σειρὰ πρὸς Ἐφεσίου τοῦ Παρισινοῦ Τύπου.
 C. H. TURNER, «Greek Patristic Commentaries on the Pauline Epistles», *Dict. of the Bible*,
Extra vol., Edinburgh 1904, 484–530.
 O. LANG, *Die Katene zum 1. Korintherbrief kritisch untersucht*, Jena 1908.—*Die Katene des
 Vaticanus gr. 762 zum ersten Korintherbrief analysiert*, Leipzig 1904.
 K. STAAB, *Die Paulus-Katenen*, Roma 1926, 7–36, ὁ βατικανός, 53–70, ὁ παρισινός.
 J. A. CRAMER, *Catenae* V, 460–477, VI 398–410, μερικά τμήματα τῆς λεγομένης τοῦ Οἰκομηνίου.
 J. LONICERUS, Basel 1573, πλήρης λατινική μετάφρασις τῆς λεγομένης τοῦ Οἰκομηνίου.
 K. STAAB, *Die Paulus-Katenen nach den handschriftlichen Quellen untersucht*, Roma
 1926, 93–213.

Εἰς Καθολικὰς Ἐπιστολὰς

- PG 119, 452–724.
 K. STAAB, *Die Pauluskommentare*, 93–213.

Εἰς Ἀποκάλυψιν

- PG 118, 25–320.
 K. DYOBOUNIOTES, A. VON HARNACK, *Der Scholienkommentar des Origenes zur Apokalypse Johannes*, Leipzig 1911.
 R. DEYRESSI, *Dict. de la Bible* 1, 1228–1231.
 J. SCHMID, «Die griech. Apokalypsekommentare», *Bibl. Zeit.* 19(1931), 228–254.

ΠΑΡΑΠΛΕΥΡΟΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Κοσμᾶς Ἰνδικοπλεῦστης

- W. WOLSKA-COUES, *Cosmas Indicopleustes Topographie Chrétienne*, τ. 1-3, Sources Chrét. 141, 159, 197, Paris 1968, 1970, 1973.
- PG 88, 51-461, ἀπὸ H. de Montfaucon, 1706.
- E. O. WINSTEAD, *The Christian Topography of Cosmas Indicopleustes*, Cambridge 1909.
- Μεταφράσεις: Σλαβική, Μυκάριος· ρωσική, E. K. Rjedin, D. C. Destunis· βουλγαρική, C. Kristanov, I. Dužecov· σερβική, V. Molc, V. Jagić· ἀγγλική, J. W. McCrindle.
- H. GELZER, «Cosmas der Indienfahrer», *Jahrb. Prot. Theol.* 9(1882), 105-141.
- J. W. MC CRINDLE, *The Christian Topography of Cosmas an Egyptian Monk*, London 1897.
- J. STRZYGOWSKI, *Der Bilderkreis des griechischen Physiologus, des Kosmas Indikopleustes und Oktateuch nach Handschriften der Bibliothek zu Smyrna*, Leipzig 1899.
- C. STORNAJOLO, *Le miniature della Topografia Cristiana di Cosma Jindicopleuste*, Codice Vat. Gr. 699, Milano 1908.
- ST. SCHWIETS, «Die altchristliche Tradition über den Berg Sinai und Kosmas Indikopleustes», *Der Katholik* 88(1908, II), 9-30.
- U. MANNUCCI, «La Topografia cristiana di Cosma Indicopleuste e l'insegnamento teologico nella scuola antiochena», *Riv. storico critico delle scienze teol.* 5(1909), 30-40.
- W. SCHONAK, Evangelistenviten aus Kosmas Indikopleustes in einer griech. Handschrift, *Zeit. Wiss. Theol.* 54(1912), 97-110.
- J. WITTMANN, *Sprachliche Untersuchungen zu Cosmas Indicopleustes*, Borna-Leipzig 1913.
- E. PETERSON, Die alexandrinische Liturgie bei Kosmas Indikopleustes», *Ephemer. Liturgicae* 46(192), 66-77.
- M. V. ANASTOS, «The Alexandrian origin of the Christian Topography of Cosmas Indicopleustes», *Dumb. Oaks Papers* 3(1946), 73-80.
- W. WOLSKA, *La Topographie Chrétienne de Cosmas Indicopleustes*, Paris 1962.
- H. COMES, «Did Cosmas come to India?», *Indica* 3,1 (1966), 7-24.

Νόννης Σχολιαστής

- PG 36, 985-1072, Σχόλια εἰς λόγους, PG 38, 39-680, Σχόλια Κοσμᾶ εἰς ποιήματα.
- E. PATZIG, *De Nonniantis in 4 orationes Gregorii Nazianzeni Commentariis*, Leipzig 1890.
- J. SAHM, *Historia critica Scholiastarum et Commentatorum Gregorii Nazianzeni I*, Cracoviae 1922, 5-30.

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἡ ἱστοριογραφία, ἀναπαράγουσα διὰ τῆς γραφῆς παρελθόντα καὶ παρόντα γεγονότα, ἐκαλλιεργήθη καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον μὲ τὴν χαρακτηρίζουσιν τοὺς Ἑλληνας ἐπιμέλειαν καὶ ἐπιμονήν, ὅπως καὶ προηγουμένως· ἀλλὰ τώρα παρατηροῦνται σημαντικαὶ διαφοροποιήσεις. Οὕτω, πρῶτον μὲν ἡ βαθμιαία αὐξήσις τῆς τιμῆς πρὸς τοὺς ἀγίους τῆς Ἐκκλησίας συνέβαλεν εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς σπουδαίου εἴδους τῆς θεολογικῆς γραμματείας, τῆς ἀγιογραφίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφιερώνομεν ἰδιαίτερον τμῆμα τοῦ παρόντος ἔργου· δεύτερον δέ, τὸ ὑπὸ παλαιότερας ἤδη ἐποχῆς διαμορφωθὲν εἶδος τῆς χρονογραφίας, ἐπεκτείνεται κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον. Οἱ ἱστορικοὶ ἐκθέτουν γεγονότα, περὶ τῶν ὁποίων ἔχουν γνῶσιν ἐκ προσωπικῆς ἐμπειρίας, ἢ γνωρίζουν ἐκ τῶν πηγῶν τῶν ἀμέσως παλαιότερων ἐποχῶν· οἱ χρονογράφοι θέλουν νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν προσωρινότητα τῶν γεγονότων καὶ νὰ τὰ τοποθετήσουν εἰς μίαν αἰωνίαν συνέχειαν, ἀλλὰ τὸ πράττουν μὲ μίαν ἀφελῆ προοπτικὴν, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται τόσον εἰς τὴν χρησιμοποιουμένην ὑπ' αὐτῶν δημῶδη γλῶσσαν, ὅσον καὶ εἰς τὸν τρόπον ἐρμηνείας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων¹. Ὡς εἶναι εὐλόγον, θὰ ἐξετάσωμεν εἰς δύο κεφάλαια τὴν παροῦσαν γραμματείαν.

¹ Γενικῶς ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι τῆς περιόδου ταύτης ἔχουν τῆς ἐπιμελοῦς ἐκδοτικῆς μεταχειρίσεως εἰς τὸ Corpus Parisiense, τὸ Corpus Bonnense, τὴν PC καὶ εἰς νεωτέρας σειράς.

Α΄ ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ

Ἐφ' ὅσον κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν παρατηρεῖται στενωτέρα προσέγγισις μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας, εὐλόγως ἡ ιστοριογραφία ἐξοικονομεῖ μίαν ἐνιαίαν κατάστασιν πραγμάτων. Οὕτως αἱ μὲν συνθέσεις ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας παρεμβάλλουν εἰς τὴν ἐκθεσιν καὶ ἐπεισόδια τῆς κοσμικῆς ἱστορίας, αἱ δὲ συνθέσεις πολιτικῆς ἱστορίας παρεμβάλλουν καὶ ἐκκλησιαστικά γεγονότα.

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ συνεχίζουν τὴν μακρὰν περίοδον ἱστοριογραφίας κατ' ἀμφοτέρους τοὺς κλάδους τῆς, τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν ἐκκλησιαστικόν. Οἱ πολιτικοὶ ἱστορικοὶ μιμοῦνται ἐν πολλοῖς τοὺς κλασικοὺς προγόνους των, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πράξουν τοῦτο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, ἐφ' ὅσον αἱ διαστάσεις εἶναι τῶρα τελείως διάφοροι· ἐνῶ ὁ Θουκυδίδης ἀσχολεῖται βασικῶς μὲ δύο πόλεις, τοὺς ἄνδρας των καὶ τὰς συγκρούσεις των, ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ὁμότεχνοί του τοῦ Βυζαντίου ἀσχολοῦνται μὲ τὴν οἰκουμένην, περιγράφουν τὰς κινήσεις αὐτοκρατόρων καὶ ἡγετῶν ἀχανῶν χωρῶν καὶ πολυανθρώπων στρατιωτικῶν μονάδων, καὶ σκιαγραφοῦν πλήθη ξένων λαῶν, οἱ ὅποιοι ζοῦν εἰς τὰ κράσπεδα τῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι γενικῶς πρόσωπα δρῶντα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους καὶ συμμετόχα τῶν περιγραφομένων γεγονότων, ἀλλὰ πάντοτε σχεδὸν ἀντικειμενικοί.

Τὰ συγγράμματα τῶν ἱστορικῶν τῆς περιόδου αὐτῆς παρέχουν πλῆθος εἰδήσεων περὶ τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς αὐτοκρατορίας. Παρὰ ταῦτα δὲν ἀρμόζει εἰς τὰ πλαίσια τοῦ παρόντος συστήματος πατρολογίας νὰ συμπεριλάβωμεν ἐκθεσιν περὶ τῶν ἱστορικῶν τούτων, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἄχρηστον νὰ γίνῃ σύντομος ἀναφορὰ εἰς αὐτούς.

Προκόπιος. Ὁ πρῶτος κατὰ τάξιν ἱστορικὸς τῆς περιόδου εἶναι πρῶτος καὶ κατ' ἀξίαν, ὁ Προκόπιος ἐκ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης. Εὐρυτάτης μορφώσεως λόγιος, προικισμένος μὲ γνήσιον ἱστοριογραφικὸν ἄλαντον περιέγραψεν μὲ ὕφος σαφὲς καὶ δυνατόν τὰ συμβάντα *Κατὰ τοὺς πολέμους* τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς ὀκτῶ βιβλία, περατωθέντα τὸ 554. Ἦν καὶ παρηκολούθησεν ἐκ τοῦ πλησίον καὶ μετέσχε πολλῶν ἐκ τῶν γεγονότων, τὰ πε-

ριέγραψε με ἄκραν ἀντικειμενικότητα. Πρὸς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ ἔργου τούτου τοποθετοῦνται τὰ δύο ἄλλα ἔργα αὐτοῦ, ἧτοι ἡ πανηγυρικοῦ χαρακτῆρος ἐκθεσις *Περὶ τοῦ πλήθους τῶν κτισμάτων* τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ τῶν φρουρίων τῶν ἀκριτικῶν περιοχῶν μέχρι τῶν μεγαλωκρεπῶν ναῶν ὡς ἡ Ἁγία Σοφία¹, καὶ ὁ ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀνέκδοτα* λίβελλος.

Διαπνεόμενος ἀπὸ τὰ κλασικὰ πρότυπα ὁ Προκόπιος, φαίνεται ὡσάν νὰ ἦτο ἐθνικός καὶ ἐθνικός θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν. Ἦτο ὁμως Χριστιανὸς καὶ κατὰ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις ἐσκέπτετο νὰ συντάξῃ καὶ ἔργον περὶ τῶν ἐκκκλησιαστικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ δὲν ἐπραγματοποίησε τὴν πρόθεσίν του.

Πέτρος Πατρικίος, λεγόμενος καὶ μάγιστρος ὡς ἐκ τοῦ ἀξιωματός του. Καταγόμενος ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη² διέπρεψεν ὡς νομικός καὶ διπλωμάτης, εἶναι δὲ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐκλείσει τὴν πεντηκονταετῆ εἰρήνην μὲ τοὺς Πέρσας τὸ 562. Τὰ δύο συγγράμματά του, *Ἱστορία* καὶ *Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως*, ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς Σούδας, ἀλλὰ σήμερον ἐκπροσωποῦνται μόνον ἀπὸ ἀποσπάσματα, ἐκτενὴ θὰ ἐλέγομεν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συμπεριλαμβάνεται πιθανῶς τὸ ὕλικόν τῶν κεφαλαίων 84 καὶ 85 τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ ἔργου τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου *Περὶ βασιλείου τάξεως*³.

Ἀγαθίας. Σύγχρονος τῶν ἀνωτέρω ἦτο ὁ Ἀγαθίας, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Μύριναν τῆς μικρασιατικῆς Αἰολίδος. Ἐξαιρετὸς ἐπικός ποιητῆς καὶ ἐπιγραμματοποιός, συνέταξεν ἐπίσης ἔργον *Περὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας* εἰς πέντε βιβλία, τὸ ὁποῖον ἀφιερώνεται εἰς τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 552–558 καὶ δὲν συνεχίσθη λόγῳ προώρου θανάτου τοῦ Ἀγαθίου.

Νόνισος. Διπλωμάτης κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἔγραψε κατὰ τὸν Φώτιον *Ἱστορίαν* ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα συνέλεξε κατὰ τὰς διπλωματικὰς του ἀποστολὰς εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀραβίας. Μόνον ἓν τεμάχιον αὐτοῦ τοῦ ἔργου σώζεται παρὰ τοῦ Φωτίου⁴.

Θεοφάνης Βυζάντιος. Συνέγραψεν *Ἱστορίαν* ἐκ δέκα βιβλίων, τῆς ὁποίας ὁ Φώτιος παρέχει περίληψιν ἡμιτελή⁵. Αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὰ γεγονότα τῶν βασιλείων τοῦ Ἰουστίνου Β' καὶ τοῦ Τιβερίου (566–581), θεωρεῖται ὁμως πιθανόν ὅτι ἐπίσης εἶχε συντάξῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἱστορίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (μᾶλλον τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς βασιλείας του) ἀφ' ἑτέρου δὲ συνέχειαν τῆς ὡς ἄνω ἐκθέσεως ἀφιερωμένην εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Μαυρικίου.

Μένανδρος Προτήκτωρ. Μέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ἔγραψεν *Ἱστορίαν* ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου (558–582), τῆς ὁποίας σώζονται ἀξιόλογα ἀποσπάσματα εἰς τὴν Σούδαν καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου.

Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. Αἰγυπτιακῆς καταγωγῆς γραμματεὺς τοῦ αὐτο-

1. Περιγραφή αὐτῆς διασώζεται ἰδιαιτέρως, ΡCi 87/3, 2828–2837, ὡς κείμενον τοῦ Προκοπίου Γαζαίου.

2. Ὁ Προκόπιος τὸν ἀποκαλεῖ Ἰλλυρικὸν προφανῶς διότι ἡ Θεσσαλονίκη ἦτο ἡ κυριώτερα πόλις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ. *Περὶ Γετθ. Πολέμου* 1,3.

3. Πιθανῶς ἐπίσης καὶ τῶν κεφαλαίων 86 καὶ 95 τοῦ ἰδίου βιβλίου.

4. *Μηριόβιβλος* Κωδ. 3.

5. *Μηριόβιβλος*, κωδ. 64.

κράτορος καὶ ἑπαρχος ἐπὶ Ἡρακλείου, πλὴν ἐπιστολῶν καὶ φυσικῶν ζητημάτων. ἔγραψεν *Οἰκουμενικὴν Ἱστορίαν* εἰς ὀκτώ βιβλία, περιλαμβάνουσιν ἔκθεσιν περὶ τῶν γεγονότων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου (582–602). Ὁ Φώτιος παραδίδει ἑκτενεστάτην περίληψιν αὐτῆς⁶.

Ἰωάννης Ἐπιφανεύς. Συμπολίτης καὶ συγγενῆς τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Εὐαγρίου⁷, διετέλεσεν ἑπαρχος καὶ ἔγραψεν *Ἱστορίαν* τῶν ἐτῶν 572–593, τῆς ὁποίας σώζεται ἑκτενὲς τεμάχιον ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου.

Ἰωάννης Λυδός. Ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα *Πανηγυρικὸν* εἰς τὸν αὐτοκράτορα. ἔγραψε καὶ ἔργον *Περὶ διοικήσεως* τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε πηγὴν μεταγενεστέρων ἔργων παρομοίου περιεχομένου.

Ἱεροκλῆς. Ὁ *Συνέκδημος* τοῦ Ἱεροκλέους, ἔργον ἀπλοῦν ἀλλ' ἀνεκτιμήτου ἀξίας, εἶναι γεωγραφικὸν ἐγχειρίδιον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, πρὸ τοῦ 535, ἀναφέρον τὰς 64 ἑπαρχίας αὐτῆς καὶ τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς. ἀνερχομένης εἰς 912. Εἶναι δὲ τὸ ἔργον πολὺτιμον καὶ διὰ τὰς πληροφορίες του περὶ τῶν ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν τῆς ἐποχῆς του.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ

Κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον τὸ εἶδος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστοριογραφίας ἐκαλλιεργήθη μὲ τὴν αὐτὴν μέθοδον, τὴν ὁποῖαν εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Εὐσέβιος, καὶ παρήγαγε μερικὰ ὑψηλῆς στάθμης προϊόντα, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων δυστυχῶς ἔχουν ἀπολεσθῆ κατὰ τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον ἢ καὶ ἐντελῶς. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους ἱστοριογράφους τῆς ἐποχῆς, ἦσαν Μονοφυσῖται.

Μετὰ τὸ 600 ὁμοῦ διεκόπη ἡ καλλιέργεια τοῦ εἶδους αὐτοῦ, προφανῶς διότι ἐθεωρήθη ἐπαρκῆς ἢ διὰ τῶν χρονογραφιῶν ἐξυπηρέτησις τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰδήσεων ὁμοῦ μετὰ τῶν πολιτικῶν ἀλλ' ἴσως καὶ διότι μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν μεγάλων κέντρων τῆς Ἀνατολῆς (*Ἀλεξανδρείας*, *Ἀντιοχείας*, *Ἱεροσολύμων*) τὸ μόνον παραμένον κέντρον ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις, τῆς ὁποίας ὀλίγον πολὺ τὰ πράγματα ἦσαν γνωστὰ εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους καὶ δὲν ἐχρειάζοντο πολλὴν ἀνάλυσιν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΙΑΚΡΙΝΟΜΕΝΟΣ

Ὁ Φώτιος⁸ ἀφιερώνει σύντομον σημείωμα εἰς τὴν *Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν* ἐνὸς Ἰωάννου, ἡ ὁποία παρουσιάζετο ὡς συνέχεια τῶν προηγουμένων τριῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν, περιλαμβάνουσα πάντως καὶ ἑκτενὴ ἔκθεσιν περὶ τῆς I' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν ἀρχῇ (431), εἰς γλῶσσαν σαφῆ καὶ ἀνοθηράν. Ἀπὸ τὰ δέκα βιβλία αὐτῆς ὁ Φώτιος εἶχεν ἀναγνώσει μόνον τὰ πέντε, τὰ ὁποῖα προῆγον τὴν ἔκθεσιν μέχρι τῆς καθαιρέσεως τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Πέτρου Γναφῆως, τὸ 478, πρέπει

δὲ νὰ υποθέσωμεν ὅτι τὰ ὑπόλοιπα πέντε συνέχισον τὴν ἐξιστόρησιν μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 5' αἰῶνος.

Διὰ τοῦτο ἡ ἀπλή ὑπόθεσις τοῦ Φωτίου, ὅτι συγγραφεὺς εἶναι ὁ Ἰωάννης Αἰγαιάτης, πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ, ὅχι μόνον διότι ὁ Αἰγαιάτης ἦτο νεστοριανὸς καὶ ὁ παρῶν συγγραφεὺς, καθ' ἃ αἱ παρατηρήσεις τοῦ σημειώματος δεικνύουν, ἦτο μονοφυσίτης, ἀλλὰ καὶ διότι οὗτος ἐξῆσε τὸν 6' αἰῶνα καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ περιγράψῃ γεγονότα τοῦ ἐπομένου αἰῶνος. Κατὰ πᾶσαν βεβαιότητα οὗτος εἶναι ὁ λεγόμενος Ἰωάννης Διακρινόμενος, ἦτοι ἀποχωρισμένος, μονοφυσίτης.

Ἡ ἱστορία αὐτὴ ἀπολῆσθη καὶ τὸ μόνον σωζόμενον στοιχεῖον αὐτῆς εἶναι τὸ ὑπόσπασμα τὸ ὁποῖον ἀνεγνώσθη εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον⁹, ὅλικόν ὅμως ἐξ αὐτῆς ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ μεταγενεστέρων ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων, κατὰ πρῶτον δέ, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ Θεόδωρου Ἀναγνώστου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΙΑΙΞ

Ὁ Βασίλειος οὗτος, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Εἰρηνόπολιν τῆς Κιλικίας εἰργάσθη ὡς πρεσβύτερος εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, πιθανῶς δὲ μετέπειτα διετέλεσεν ἐπίσκοπος τῆς γενετείρας του. Εἶναι γνωστὸς μόνον ἀπὸ σειρὰν σημειωμάτων τοῦ Φωτίου καὶ μερικὰς ἄλλας ἐνδείξεις.

Συμφώνως πρὸς μαρτυρίαν τοῦ Φωτίου¹⁰ ὁ Ἰωάννης Σκυθοπολίτης ἔγραψεν ἔργον ἐκ δώδεκα τόμων Κατὰ τῶν Ἀποσχιστῶν, λαβὼν ἀφορμὴν ἀπὸ σύγγραμμα ἐνὸς Ἀποσχιστοῦ, ἦτοι μονοφυσίτου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποκρύψει τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν τίτλον καὶ ἐπέγραψεν αὐτὸ Κατὰ Νεστορίου, ὑποπιεῖται δὲ ὁ Φώτιος ὅτι ὁ Ἀποσχιστὴς οὗτος εἶναι ὁ Βασίλειος, ὁ ὁποῖος κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι μονοφυσίτης.

Πάντως ὁ Βασίλειος συνέγραψεν ἑκτενέστατον ἔργον ἐκ δεκαῆξ βιβλίων, ἀναρῶν τὸ ὡς ἄνω ἔργον τοῦ Σκυθοπολίτου, ἐξ οὗ καὶ ὁ Φώτιος ἔκαμε τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ καὶ προκαλέσας τὴν ἀπάντησιν τοῦ Σκυθοπολίτου. Ὁ Βασίλειος ἐβεβαίωεν ὅτι εἶχε συγγράψῃ τὸ ἔργον ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου Α' (491-518) καὶ πατριαρχείας Φλαβιανοῦ Ἀντιοχείας (498-512), ἄρα πρὸ τοῦ 512. Ὁ Φώτιος ἀναλύει καὶ τοῦτο τὸ ἔργον¹¹, τὸ ὁποῖον ἦτο εἰς διαλογικὴν μορφήν, ἀντιφάσκων ὅμως πρὸς τὴν προηγουμένην σημείωσίν του, καθ' ἣν ὁ Βασίλειος εἶχε γράψῃ ἔργον Κατὰ Νεστορίου, λέγει ἐδῶ δι' αὐτὸν ὅτι ἐνόσει τὰ τῆς αἵρέσεως τοῦ Νεστορίου, ἂν καὶ δὲν οἰκειοῦται τόσον αὐτὸν ὅσον τὸν Λιόδωρον καὶ τὸν Θεόδωρον, προφανῶς διὰ τὴν ἀποφυγὴν τὸν σκόπελον τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς I' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀπ' εὐθείας.

Αὐτὰ τὰ δύο ἔργα, δηλαδή τὸ ὑποτιθέμενον Κατὰ Νεστορίου καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννου Σκυθοπολίτου, δὲν σώζονται. Ἐπίσης ὅμως δὲν σώζεται καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία αὐτοῦ, συγκεϊμένη ἐκ τριῶν βιβλίων. Ὁ Φώτιος

9. *Mansi*, 13, 1084.

10. *Μυριόβιβλος*, κῶδ. 95.

11. *Μυριόβιβλος*, κῶδ. 107.

πάλιν¹² εἶχεν ἀναγνώσει μόνον τὸ δεύτερον ἀπὸ τὰ τρία βιβλία, τὸ ὁποῖον διελάμβανεν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος (474) μέχρι τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου Α' (518). εὑρίσκει δὲ αὐτὸ μακρόστιχον λόγῳ τῆς παραθέσεως πλήθους ἐγγράφων, ἀλλὰ προφανῶς διὰ τῶν ἐγγράφων τούτων κατωχυρώνετο ἡ αὐθεντία τῶν πληροφοριῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὰ ἄλλα ἡ Ἱστορία ἦτο ἔργον ἀντικειμενικὸν καὶ ἀμερόληπτον. Τὸ πρῶτον βιβλίον ἤρχιζε τὴν ἐκθεσιν ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Μαρκιανοῦ, καὶ συνεπῶς περιελάμβανεν ἐν ἀρχῇ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Δ' Οἰκουμένην Σύνοδον, τὸ δὲ τρίτον ἤρχιζε μὲ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Ἰουστίνου Α' εἰς τὸν βασιλικὸν θρόνον (518).

Εἰς τὴν Σοῦδαν ἀναφέρεται ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἔγραψε καὶ ἔργον *Κατὰ Ἀρχελαίου*. πρεσβυτέρου Κολωνίας, τὸ ὁποῖον δὲν μνημονεύεται ἄλλοῦ. Εἰς τὴν συριακὴν γραμματεῖαν φέρεται ὡς συγγραφεὺς ὁμιλιῶν καὶ διδαχῶν εἰς Βασιλεὺς ἐπίσκοπος Εἰρηνοπόλεως· ὅθεν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ἐν τέλει κατέστη ἐπίσκοπος τῆς γενετείρας του, ἐκτὸς ἐὰν ἐννοεῖται ὡς ἀπλῶς «Εἰρηνοπολίτης».

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ

Ὁ Θεόδωρος, ἀναγνώστης εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας περὶ τὸ 530, εἶναι γνωστὸς ἀπὸ δύο ἀξιόλογα ἱστορικὰ συγγράμματα.

Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀπετελέσθη διὰ συνθέσεως τῶν Ἱστοριῶν τῶν τριῶν διασῆμων ἱστορικῶν τοῦ ε' αἰῶνος, Σωκράτους καὶ Σωζομενοῦ καὶ Θεοδώρητου, εἰς ἐνιαῖον ἔργον, κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐρμηνευτικῶν σειρῶν, θὰ ἐλέγομεν. Παρομοία λατινικὴ σύνθεσις τοῦ Κασσιοδώρου, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον βιβλίον καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου εἶναι κατηρητισμένα ἀπὸ ὑλικὸν τοῦ Θεοδώρου, ἀποκαλεῖται *Historia tripartita*, ὁμοίως δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκληθῇ καὶ ἡ παροῦσα σύνθεσις *Τριμερῆς Ἱστορία*. Ὁ Θεόδωρος, ὅπου ἔχουν παραλλήλους συνθέσεις καὶ οἱ τρεῖς ἱστορικοί, ἢ οἱ δύο, ἐλάμβανεν εἰς τὸ κύριον σῶμα του τὴν κατὰ τὴν γνώμην του καλύτεραν καὶ ἐσημείωνεν εἰς τὸ περιθώριον τὴν συμφωνίαν τῶν λοιπῶν. Ὅπου ἕκαστος ἔχει διάφορον ἐκθεσιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἢ ἀναπτύσσει διάφορον θέμα, παραθέτει ὁλόκληρον τὴν περὶ αὐτοῦ ἐκθεσίν του.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξετείνετο εἰς τέσσαρα βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων σώζονται τὰ δύο πρῶτα¹³, ἀλλὰ ἐπιτομὴ αὐτοῦ γενομένη πρὸ τῆς ἀπωλείας τῶν δύο τελευταίων βιβλίων ὑπ' ἀγνώστου, ἐχρησιμοποίηθη πλουσίως ἀπὸ ἱστορικούς καὶ χρονογράφους ὡς πηγὴ, καὶ δὴ ἀπὸ τὸν Ἰούλιον Πολυδεύκην εἰς τὸ Χρονικὸν αὐτοῦ.

Τὸ δεύτερον ἔργον του ἦτο μία πρωτότυπος *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, περιλαμβάνουσα ἐκθεσιν τῶν γεγονότων ἀπὸ τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγον τὰ συστήματα τῶν τριῶν ἱστορικῶν, ἦτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 439 μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως, ἦτοι μέχρι τοῦ τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Α'. Τοῦ πολυτίμου τούτου κεμένου, τὸ ὁποῖον διὰ τελευταίαν

Μυριόβιβλος, κῶδ. 42.
Κῶδιξ, Marc. Gr. 344.

φορὰν ὡς ὄλον ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, σώζονται μόνον ἀποσπάσματα εἰς χρονογράφους, ἰδίως εἰς τὸν Θεοφάνην, ὅπως ἐπίσης καὶ εὐρεῖα ἐπιτομὴ αὐτοῦ γενομένη τὸν η' αἰῶνα.

ΕΥΑΓΓΡΙΟΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ

Ὁ Εὐάγγριος, γεννηθεὶς εἰς τὴν Ἐπιφανίαν τῆς Συρίας τὸ 536 καὶ μορφωθείς ἐπιμελῶς εἰς ρητορικὰς σχολὰς τῆς γενετικῆς του καὶ τῆς Ἀντιοχείας, ἤσκησεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου, ὡς οἱ πλείστοι τῶν ἱστορικῶν τοῦ ε' καὶ ς' αἰῶνος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμόν του. Κατέστη σύμβουλος τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου Α' (571-594), τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτε ἐκλήθη εἰς ἀπολογίαὶν διὰ καταγγελίαν περὶ παραβάσεως καθήκοντος, σιωπέλευσε δὲ πολὺ εἰς τὴν ἀθώωσίν του. Παραμείνας ἔκτοτε εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἔλαβεν ἰψηλὰ πολιτικὰ ἀξιώματα, ἦτοι τὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμίου παρὰ τοῦ Τιβερίου καὶ τὸ τοῦ ἐπάρχου παρὰ τοῦ Μαυρικίου¹⁴. Ἐζήσῃ τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 600.

Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία του, ἀναπτυσσομένη εἰς ἕξ βιβλία, εἶναι ἐν τῶν πολυτιμωτέρων κειμένων τῆς περιόδου ταύτης, διότι ἐκκινουσα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Συνόδου τῆς Ἐφέσου (431) καὶ καταλήγουσα εἰς τοὺς χρόνους του (594), περικλείει τὴν ἱστορίαν τριῶν σπουδαιοτάτων οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ προσφέρει ἀξιόλογον ὕλικόν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος.

Κατὰ τὸν Φώτιον¹⁵, ὁ Εὐάγγριος «ἔστι τὴν φράσιν οὐκ ἄχαρις, εἰ καὶ πως περιτεύεσθαι ἐνίοτε δοκεῖ» ἀλλὰ πλὴν τοῦ ἐπιμελημένου καὶ καθαρολόγου ὕφους του, διακρίνεται καὶ διὰ τὴν κριτικὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν, τὴν ἀκριβολογίαν καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα. Ὅσακις χρειάζεται, ἐξετάζει καὶ τὰ κοσμικὰ γεγονότα, εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἐκκλησιαστικοὺς ἱστορικοὺς, στηριζόμενος εἰς ἐκλεκτὰς πηγὰς κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπολεσθείσας, ὡς εἶναι τὰ ἔργα τῶν συμπολιτῶν του Εὐσταθίου Ἐπιφανέως καὶ Ἰωάννου Ἐπιφανέως, καὶ τῶν Προκοπίου καὶ Μενάνδρου. Οὕτω εἰς τὰ τρία πρῶτα βιβλία, διὰ τὰ ὁποῖα στηρίζεται εἰς παλαιὰς σχετικῶς πηγὰς, παρουσιάζει παραλλήλως καὶ σχεδὸν ἀνεξαρτήτως τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα, ἐνῶ εἰς τὰ ἐπόμενα τρία παρουσιάζει ταῦτα ἐν συνθέσει.

Ὁ Εὐάγγριος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος κλασικοῦ τύπου ἱστορικός, ἐφ' ὅσον μετ' αὐτὸν ἡ σκυτάλη περιῆλθεν εἰς τοὺς χρονογράφους καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἱστορικοὺς, μέχρις ὅτου μετὰ ὀκτακόσια ἔτη θὰ ἐνεφανίζετο ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος. Ὑπῆρξε πλουσία πηγὴ διὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρονογράφους.

Κατὰ μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου¹⁶ ἔγραψε καὶ ἄλλα κείμενα, τοῦ τύπου τῶν ἐγγράφων ἢ ὁμιλιῶν, περιληφθέντα εἰς ἓνα τόμον. «Πεποίηται δὲ ἡμῖν καὶ ἕτερον τεύχος, ἀναφορὰς, ἐπιστολάς, ψηφίσματα, λόγους τε καὶ

14. Κοιναῖστος καὶ Πριμφέκτου, τιμητικῆς μορφῆς.

15. *Μετριοβιβλος*, κώδιξ 29.

16. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 6,24.

διαλέξεις και ἕτερα ἄλλα ἔχον». Τὰ ἔγγραφα συνέτασσαν ὁ ἴδιος ἐν ὀνόματι τοῦ πάτρωνος αὐτοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου. Τὸ τεῦχος ὁμως τοῦτο ἔχει καθ' ὀλοκληρίαν χαθῆ, ἀλλὰ μέρος τοῦ ὕλικοῦ του ἔχει προφανῶς συμπεριληφθῆ εἰς τὸ ἱστορικόν του σύγγραμμα.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΕΙΡΑΙ

Σώζονται ταμάχια ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἐκλογαὶ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, εἰς πολλὰ χειρόγραφα, τὰ ὅποια φαίνεται ὅτι ἀπετέλουν ἐνιαῖον σύνολον ἱστορικῆς σειρᾶς. Κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἐξηγητικῶν σειρῶν, ὁ Θεόδωρος Ἀναγνώστης εἶχεν ἤδη κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 5' αἰῶνος συνθέσει ἱστορίαν κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῶν τριῶν ἱστορικῶν τοῦ 4' αἰῶνος. Ἐπειδὴ μνημονεύεται εἰς αὐτὰς ὁ αὐτοκράτωρ Φωκῆς (602–610) καὶ χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους Ὁμολογητοῦ περὶ τὸ 815, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι συνετάχθησαν κατὰ τὸν 7' αἰῶνα βάσει τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ τοῦ Φιλίππου Σιδίτου διὰ τὴν περίοδον μέχρι τοῦ 3' αἰῶνος, καὶ βάσει τῆς Ἱστορίας τοῦ Θεοδώρου Ἀναγνώστου καὶ Ἰωάννου Λιακρινομένου διὰ τὴν μετέπειτα ἱστορίαν.

ἌΛΛΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ

Θὰ γίνῃ ἐδῶ ἀπλῶς μνεῖα ἄλλων ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς. Ἦτοι τοῦ Ζαχαρίου Σχολαστικοῦ, συγγραφέως *Ἱστορίας* ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκοιμενικὴν Σύνοδον καὶ φθάνει μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ζήνωνος (450–491), περὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐξέτασις περιλαμβάνεται εἰς τὸ περὶ Γ' αἰῶνος κεφάλαιον τοῦ παρόντος.

Τοῦ Ἰωάννου Ρούφου, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς βιογραφιῶν συνέταξε καὶ τὸ ἔργον *Πληροφορίαι* σωζόμενον μόνον εἰς συριακὴν μετάφρασιν καὶ κατ' ἀποπάσματα εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον. Ὅπως ἡ ἱστορία τοῦ Ζαχαρίου, οὕτω καὶ τὸ παρὸν ἔργον ἦτο γραμμένον μὲ μονοφυσικὸν πρῖσμα.

Τοῦ Φίλωνος, ὅστις συνέταξεν *Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν*, ἡ ὁποία ἔχει χαθῆ, ἀφοῦ ἐχρησιμοποιήθη μέχρι καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου. Τοῦ Ἰωάννου Ἐφέσου, μονοφυσίτου ἀνατραφέντος εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Μάρωνος καὶ φιλοξενηθέντος ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας μετ' ἄλλων μονοφυσιτῶν μοναχῶν εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ὀρμίσδα ἐπὶ μακρόν, ἐργασθέντος δὲ ἀποδοτικῶς εἰς τὰ ὄρεινά τῆς δυτικῆς Μικρασίας, ὅπου μετέστρεψεν 70.000 εἰδωλωλάτρας, ὡς λέγει ὁ ἴδιος. Ἔχουν χαθῆ αἱ *Βιογραφίαι* ὁσίων τῆς Μεσοποταμίας, 58 τὸν ἀριθμὸν, ἐνῶ ἀπὸ τὴν *Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν* του εἰς τρία βιβλία, τὰ ὅποια περιελάμβανον ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, σώζονται μόνον ἀποσπάσματα τοῦ δευτέρου βιβλίου, πολύτιμα διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν μονοφυσικῶν κινήσεων μετὰ τὴν Χαλκηδόνα, καὶ ὀλοκληρον τὸ τρίτον βιβλίον (571–585) ὅλα αὐτὰ εἶναι εἰς συριακὴν, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον εἰς ποίαν

γλώσσαν εἶχον γραφῆ ἀρχικῶς. Ὁ Ἰωάννης ἀπέθανεν εἰς τὴν Χαλκηδὸνα τὸ 586.

Ὁ Σέργιος ὁμολογητῆς, συνέταξε κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου *Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν*, ἡ ὁποία ἤρχιζε μὲ ἐκθεσιν τῶν πράξεων τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαῆλ Τραυλοῦ (820–8294, ἀλλ' ἐπειτα ἐπέστρεφε καὶ ἀνελάμβανε τὴν ἐξέτασιν ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' (741–775), διὰ τὴν συνεχίση αὐτὴν μέχρι τοῦ ὕγδου ἐτους τοῦ Μιχαῆλ. Αὕτη εἶναι γνωστὴ μόνον ἀπὸ τὸ σημεῖωμα τοῦ Φωτίου¹⁷.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Πλὴν τῶν παλαιωτέρων καὶ νεωτέρων ἐκδόσεων ἐπὶ μέρους ἱστορικῶν ἐπάρχων καὶ γενικώτεραι συλλογαί, τὰς ὁποίας σημειώνομεν ἑδῶ.

Corpus Parisiense, 42 τόμοι, περιλαμβάνοντες ἱστορικά ἔργα εἴτε εἰς ἐπινέκδουσιν εἴτε εἰς πρῶτην ἐκδοσιν, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου ΙΔ' καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Ph. Labbe (Labbaeus) καὶ μὲ τὴν συνεργασίαν διακρεπῶν φιλολόγων καὶ θεολόγων, ὡς οἱ Ἀλλάτιος, Combesis, Ducange, Gosar κ.ά. Ἡ ἐκδοσις συνετελέσθη κατὰ τὴν περίοδον 1648–1711. Τὸ 1819 ἐξεδόθη εἰς ἀκόμη τόμος ὑπὸ τοῦ C. B. Hase.

Ἄνευ μεταβολῶν ἐξεδόθησαν τὰ κείμενα τῆς Παρισινής ταύτης συλλογῆς εἰς τὴν Βενετιαν ἐκ νέου τὸ 1729–1733, μὲ μικρὰς προσθήκας.

Corpus Bonnae, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ B. G. Niebuhr, εἰς τόμους 49, κατὰ τὴν περίοδον 1828–1878. Πέραν τῶν κειμένων τῆς ἐκδόσεως Βενετίας εἰς τὴν ἐκδοσιν Βόννης προσετέθησαν κείμενα τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Γεωργίου Πισίδου καὶ Σφραντζῆ.

PG. Συμπεριέλαβε τοὺς κλειστότους τῶν ἱστορικῶν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόννης.

Bibliotheca Teubneriana I ειρzig. Ἡ συλλογὴ συμπεριλαμβάνει καὶ μερικοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς μὲ κριτικὸν κείμενον ὑψηλῆς ποιότητος.

Corpus Fontium Historiae Byzantinae, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Διεθνούς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἐνιαῖον σῶμα, εἰς χωριστὰς κατὰ τόπους σειρας. Ἐκδοσις συνεχιζομένη ἀπὸ τοῦ 1967 μέχρι σήμερον. Ἐχουν ἤδη ἐμφανισθῆ μερικαὶ δεκάδες τόμων.

Γενικαὶ ἐκθέσεις μετὰ ἐκτενοῦς βιβλιογραφίας περιέχονται εἰς τὰ κάτωθι ἔργα:

K. KRUMBACHER, *Geschichte der Byz. Litteratur*, München 1897², 219–319.

N. ΤΟΜΑΔΑΚΗΣ, *Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ κειμένων*, Ἀθήναι 1961, 241–280.

H. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Litteratur der Byzantiner*, München 1978, 243–504.

Περαιτέρω βιβλιογραφία περὶ τῶν συγγραφέων πολιτικῆς ἱστορίας εἶναι περιττὴ διὰ τὸ παρὸν ἔργον.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἰωάννης Διακρινόμενος

G. C. HANSEN, *Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte*, Berlin 1971, 152–157=Mansi 13.180–181.

17. Μυριόβιβλος.

- E. MILLER, «Fragments inédits de Théodore le Lecteur et de Jean d'Égée», *Rev. Archéologique*, Νέα Σειρά 26(1873), 273-288, 396-403.
 M. RICHARD, «La lettre de Théodoret à Jean d'Égée», *Science, Philos. et Théol.* 2(1941-1942), 415-423.
 Ἐπιστολή τοῦ Αἰγυπτίου πρὸς Θεοδώρητον, F. Nau, «Documents pour servir à l'histoire de l'Église nestorienne. II Textes monophysites», *Patr. Or.* XIII (191), 188ἔἕ

Βασίλειος Κτίλιξ

- A. BAUMSTARK, *Geschichte der Syr. Litteratur*, Bonn 1922, 118.
 ASSEMANI, *Bibliotheca Orientalia*, 3,1, Roma 1785,38.

Θεόδωρος Ἀναγνώστης

- PG 16, 165-228.
 G. C. HANSEN, *Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte*, Berlin 1971, 1-95, ἡ τριμερής, 96-151, Ἑκκλ. Ἱστορία.
 R. HANSIK, *Casiodori-Epiphani Historia Tripartita*, Corp. Chr. Eccl. Lat. 71, Vindobonae 1952.
 J. V. SARRAZIN, *Comment. Philol. Jenenses*, 1(1881), 163-238.
 C. DE BOOR, *Zeit. f. Kircheng.* 6(1883-1884), 487-491.
 F. DIEKAMP, *Hist. Jahrbuch* 1903, 553-558.
 H. G. OFFIZ, *Pauhy Wiss. Kr. Real. 2 Reihe V* (1934), 1869-1881.
 W. ENSSLIN, *Phil. Wochenschrift*, 1944, 21-24.
 G. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica I*, 1958², 519ἔἕ.

Εὐάγριος Σχολαστικός

- PG 86/2, 2405-2906 (=H. Valesuis, Paris 1673).
 J. BIDEZ, L. PARMENIER, *Evagrius Scholasticus, The Ecclesiastical History*, London 1898, Amsterdam 1964.
 C. DE BOOR, «Die handschriftliche Ueberlieferung der Kirchengeschichte des Evagrius», *Zeit. für Kircheng.* 5(1882), 315-322.
 A. TRICCA, «Evagrio e la sua fonte più importante Procopio», *Roma e l'Oriente* 9(1915), 102-111, 185-201, 283-302. 10(1915), 51-62, 129-145.
 P. ALLEN, «Zachariah Scholasticus and the *Historia Ecclesiastica* of Evagrius Scholasticus», *Journ. Theol. St.* 31(1980). *Evagrius Scholasticus the church historian*, Louvain 1981.
 VALÉRIE ANNE CAIRTS, *Evagrius Scholasticus and Gregory of Tours, A literary comparison*, Berkely Cal. 1976.

Σειράι καὶ λοιπὰ κείμενα

- Ἑκλογαί. J. A. CRAMER, *Anecd. Paris* 2, 1839, 87-114. PG 86/1, 165-228 (=Valerius). E. Miller, «Fragments inédits de Théodore le lecteur et de Jean d'Égée», *Rev. Archéol.* 26(1873), 273-288, 396-403.- Cod. Bodl. Barocc. 142, 212-224.- C. DE BOOR, «Zur Kenntnis der Hss der griech. Kirchenhistoriker», *Zeit. f. Kircheng.* 6(1883-1884), 479-494.

Ζαχαρία, Βλ. εἰς τὸ οἰκείον κεφάλαιον.

- Φίλων ἱστορικός. G. MERCATI, «Un preteso scritto di San Pietro vescono d' Alessandria e martire sulla hesitentia e Filone l'istoriografo», *Rivista storica - critica delle scienze teologiche*, 1(1905), 162-180. (=Opere Minori II, Roma 1937, 426-438).

- Ιωάννης Ροδόφος*. R. RAABE, *Petrus der Iberer, ein Charakterbild zur Kirchen- und Sittengeschichte des 5. Jahrhunderts*, Leipzig 1895, Βίος Πέτρου Ἰβηρος, σιριστι.- E. W. BROOKS, *Vitae virorum apud Monophysitas celeberrimas*, Corp. Ser. Chr. Or. Syri. ser. III, 25, Parisiis 1907, 21-27, σιριακὸν κείμε. 15-19 μετάφρ.- E. NAIU *Jean Rufus, évêque de Maiouma, Plerophories*, Pat. Or. VIII, 1, Paris 1912, σιριστι.- E. SCHWARTZ, *Johannes Rufus, ein monophysitischer Schriftsteller*, Sitzungsber. Heidelb. Akad., Phil. hist. Kl. 1912, Abh. 16.- ΙΩ. ΦΩΚΥΛΙΑΔΗΣ, *Πληροφορίαι Ἰωάννου ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ*, Ἱεροσόλυμα 1911, ἀνάτυπον ἀπὸ τὴν Νέαν Σιών.
- Ιωάννης Ἐρέσον*. E. W. BROOKS, Corp. Ser. Chr. Or. 105 καὶ 106, 1952², καὶ 121, 1949². E. HONIGMANN, *Byzant.* 14(1939), 615-625. «Évêques et évêchés Monophys. d'Asie Mineure au VIe siècle», *Corp. Ser. Chr. Or.* 127, Louvain 1951, 207-215.

Β' ΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ

Ὁ Κωνσταντῖνος Μανασῆς¹ διακρίνει τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος εἰς ἱστορήσαντας καὶ χρονογραφήσαντας. Ἡ χρονογραφία, τὸ ταπεινότερον εἶδος τῆς ἱστορικῆς διαπραγματεύσεως, ἐμφανίζεται πολὺ ἔνωρις εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν, ἀπὸ τοῦ Ἰππολύτου καὶ τοῦ Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ ἀκόμη τὸν γ' αἰῶνα, μετὰ δὲ σχετικὴν ἀνάπαυαν ἐπανεμφανίζεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος. Συμβαδίζουσα μὲ τὴν ἱστορίαν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν, μετέχει ἀμφοτέρων, ἀλλ' ἀπὸ ἐνὸς σημείου καὶ πέραν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑποκαθιστᾷ τὴν ἱστοριογραφίαν, καὶ ἔκτοτε καθίσταται ἓν ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ προϊόντα τῆς βυζαντινῆς γραμματείας.

Ὅπως ἔχει διαφανῆ ἀπὸ ὠρισμένους ὑπαινιγμοὺς ἀνωτέρω, οἱ χρονογράφοι δὲν ἐπιδιώκουν νὰ ἐκθέσουν ἀκριβῆ ἱστορίαν περὶ γεγονότων, τῶν ὁποίων διαθέτουν προσωπικὴν πείραν ἢ ἐκ τῆς μελέτης ἀπέκτησαν ἐπαρκῆ γνῶσιν, ἀλλὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἀποσπασματικὴν καὶ ἄνευ συνοχῆς ἐκθεσιν ἐπεισοδίων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν θρησκευτικὸν ἢ πολιτιστικὸν ἐνδιαφέρον πάντοτε δὲ μὲ χρονολογικὴν τάξιν. Πᾶν χρονογραφικὸν σύστημα τοῦ εἴδους τούτου ἀρχίζει κανονικῶς ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ αὐτοκράτορος. Ἐὰν ὁ χρονογράφος ἐργάζεται ἐν συνδέσει μὲ κάποιον προηγούμενον χρονογράφον, τότε δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον τελειώνει ὁ προηγούμενος.

Οἱ χρονογράφοι εἶναι συνήθως μοναχοὶ ἢ κληρικοὶ μὲ ἱστορικὰ ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ καὶ ἀφελεῖς, πλὴν ἀξιολόγων ἐξαιρέσεων, ἐπιθυμοῦντες νὰ καταρτίσουν γνωστικῶς καὶ κυρίως θρησκευτικῶς τοὺς ἀπλοῖκοὺς ἀναγνώστας, διὰ τῆς παραθέσεως πληροφοριῶν περὶ τοῦ βίου βιβλικῶν προσώπων, εἰδήσεων περὶ οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ διηγήσεων θαυματουργικῶν ἐνεργειῶν. Τηροῦν στάσιν ἀπολογητικὴν καὶ πολεμικὴν ἐναντι τῶν προχριστιανικῶν καταστάσεων, συχνάκις δὲ συγγέουν πρόσωπα καὶ πράγματα τοῦ παρελθόντος. Χρησιμοποιοῦντες πλῆθος παλαιότερων πηγῶν διὰ τὰς καθ' ἑκάστην περιόδους, τὰς ὁποίας συνήθως ἀντιγράφουν πιστῶς, ἔχουν γλῶσσαν ποικίλλουσαν κατὰ τὰς πηγὰς συνήθως, ἀλλὰ πάντοτε δημώδη καὶ ἀφελῆ.

Τὰ κείμενα αὐτὰ ἀνεγινώσκοντο μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν, ἐνίοτε δὲ ἡ ἀξία των δὲν εἶναι ἀμε-

λητέα, όσάκις κατά περιστάσεις διασώζουν ιστορικών ύλικόν άπολεσθει-
σών πηγών δι' άπώτερα γεγονότα ή καλύπτουν άφ' έαυτών κενά τής συ-
χρόνου ιστορίας, τά όποία αφήνουν οι ιστορικοί. Τό ένδιαφέρον των διά
τήν χρονολογικήν έξακρίβωσιν τών γεγονότων και τών βασιλειών, προσ-
φέρει αξιόλογα στοιχεία διά τήν τοποθέτησιν αὐτῶν εἰς άκριβή άλληλε-
ξάρτησιν.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ

Όπως συνέβη και γενικώτερον με τήν βυζαντινήν γραμματείαν, ή χρονο-
γραφία διακόπτεται άμέσως μετά τήν άραβικήν κατάκτησιν τών άνατολι-
κῶν έπαρχιῶν, διά νά επαναρχισή άργότερα, διό και έξετάζομεν τούς
χρονογράφους εἰς δύο ομάδας, άν και από άπόψεως μεθόδου δέν παρατη-
ρεΐται σοβαρά διαφορά μεταξύ αὐτῶν.

ΠΕΥΧΙΟΣ ΜΙΑΗΣΙΟΣ

Ό Ήσυχιος, φερόμενος με τά όνόματα Μιλήσιος ως έκ τής καταγωγής
του και Ήλλούστριος ως έκ του αξιώματός του, ήτο υἱός του Ήσυχίου και
τής Φιλοσοφίας, όπως άνεφέρετο εἰς τόν τίτλον του πρώτου συγγράμμα-
τος αὐτοῦ κατά τήν βεβαίωσιν του Φωτίου². Εἶναι πολυμερής συγγραφεὺς
και ως έκ τής θέσεώς του εκφεύγει τῶν γλωσσικῶν και άλλων ιδιοτήτων
τῶν χρονογράφων.

Τό πρώτον έργον του εἶναι ή *Ίστορία Ρωμαϊκή και Παντοδαπή*, εἰς έξ βι-
βλία, έχουσα σημεῖον άφετηρίας τὸν βασιλέα τής Ἀσσυρίας Βήλον και
λήξεως τό τέλος τής βασιλείας Ἀναστασίου Α', τό 518. Τό έργον ως σύ-
νολον έχάθη, αλλά, πλην τής περιλήψεως του Φωτίου και μεμονωμένων
άποσπασμάτων αὐτοῦ, σώζεται εν έκτενές τεμάχιον, εκθέτον τήν ιστο-
ρίαν του Βυζαντίου από τής ιδρύσεως αὐτοῦ μέχρι Κωνσταντίνου του Με-
γάλου, υπό τὸν τίτλον «Ί Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως», έκ του βιβλίου 6.
Ό Φώτιος επαινεί τό έργον διά τήν συντομίαν και τήν καλλιέπειαν.

Τό δεύτερον έργον αὐτοῦ ήτο καθαρῶς ιστορικόν, *Περὶ τής βασιλείας του*
Ίουστίνου (518-527), προχωροῦν και εἰς τά πρώτα έτη τής βασιλείας του
Ίουστινιανου, αλλά διακόπτον τήν συνέχισιν λόγω καταθλίψεως του συγ-
γραφέως κατόπιν θανάτου του υἱοῦ αὐτοῦ Ίωάννου, ως βεβαιώνει ο
Φώτιος. Δέν σώζεται τίποτε έκ του έργου τούτου.

Τό άλλο έργον αὐτοῦ, έχον προφανῶς περατωθῆ πρό του προηγουμένου,
καλεΐται *Όνοματολόγος* με υπότιτλον επεξηγηματικόν παρά του μεταγε-
νεστέρου εκλόγέως «πίναξ τῶν εν παιδεία όνομαστῶν». Ήτο μία εύρεία
συλλογή βιογραφιῶν τῶν διακεκριμένων συγγραφέων του ελληνικοῦ κό-
σμου, ταξινομημένων κατά γραμματολογικά είδη: ποιηταί, φιλόσοφοι,
ιστορικοί, ρήτορες και σοφισταί, γραμματικοί, ιατροί, άστρολόγοι κτλ.
Επειδή δέν περιείχοντο χριστιανοί συγγραφείς, προφανῶς διά τὸν λόγον

2. *Μεγιστόβιβλος* κῶδ. 69.

ὅτι τὸ ἔργον ἦτο χωρικτῆρος ἀρχαιογνωστικοῦ, ἐσχηματίσθη ἢ ἐντύπωσις παλαιόθεν ἤδη ὅτι ἦτο εἰδωολάτρης, ἂν καὶ αὐτὴ ἢ ὑπόθεσις δὲν εἶναι ἀπαραίτητος.

* Ἄγνωστος μεταγενέστερος συντάκτης διεσκεύασε τὸ ἔργον κατὰ τρία σημεῖα ἢτοι ἐβράχυνεν αὐτὸ αἰσθητῶς, προσέθεσε 36 νέα κεφάλαια περιλαμβάνοντα χριστιανούς συγγραφείς καὶ τέλος τοῦ ἔδωσε μορφήν λεξιλογικὴν κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν. Ὁ διασκευαστής, ἐφ' ὅσον μνημονεύει τὴν βιογραφίαν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου, γραφεῖσαν μεταξὺ 829 καὶ 857, πρέπει νὰ ἔγραψε μετ' αὐτήν, στηριζόμενος εἰς τοὺς Εὐσέβιον, Ἱερώνυμον, Φιλοστόργιον, Θεόδωρον Ἀναγνώστην, Σούδαν³. Τὸ ἔργον κατὰ τὴν ἀρχικὴν του μορφήν ἐχάθη, πλὴν ὑπολειμμάτων εἰς τὴν Σούδαν καὶ τὸν Φώτιον, ὡς ἐπίσης ἐχάθη καὶ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν παραλλαγὴν.

* Ἀσχετον πρὸς αὐτὸ τὸ ἔργον εἶναι ἓν βιβλίον «Περὶ τῶν ἐν παιδείᾳ διαλαμπάντων σοφῶν».

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΛΑΛΑΣ

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρώτου πλήρως σωζομένου χρονικοῦ εἶναι πρόσωπον τοῦ ὁποίου ἢ ταυτότης εἶναι ἀσαφῆς καὶ ἀβεβαία. Ὁ ἱστορικὸς Εὐάγριος, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὸ πλεῖστον τοῦ βίου του εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, χρησιμοποιοῦν στοιχεῖα τοῦ χρονικοῦ αὐτοῦ, τὰ ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Ρήτορα, αὐτὸς δὲ πρέπει νὰ εἶναι ὁ Ἰωάννης Μαλάλας, καθ' ὅσον τὸ ὄνομα μαλλάλα εἰς τὴν συριακὴν σημαίνει τὸν ρήτορα καὶ κήρυκα. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἰωάννης θὰ ἦτο ἐξελληνισμένος Σύρος ρήτωρ. Τὸ ὅτι ὁμοίως εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην Γ' τὸν Σχολαστικὸν (565–577), διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι συμπίπτει ἡ χρονολογία των καὶ τὸ ὄνομα (σχολαστικός, ρήτωρ, μαλλάλα), εἶναι ἀβάσιμον, καθ' ὅσον ἄλλωστε ἢ γλῶσσα τοῦ πατριάρχου καὶ ἢ νοστοροπία εἶναι τελείως διάφορος.

Ἡ *Χρονογραφία* του, καταλαμβάνουσα δεκαοκτὼ βιβλία καὶ σωζομένη εἰς ἓνα μοναδικὸν κώδικα⁴, περιέχει ἀναγραφὴν γεγονότων ἀπὸ τῆς προϊστορίας τῆς Αἰγύπτου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ καὶ τοῦ Ἰουστίνου Β' (578). Ἐν ἀρχῇ ἐκθέτει τὴν βιβλικὴν ἱστορίαν μετὰ τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας καὶ τῶν ἀνατολικῶν παραδόσεων (βιβλία 1–6), ἐν συνεχείᾳ τὴν ἱστορίαν τῶν Ῥωμαίων βασιλείων καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν βασιλείων (βιβλία 7–8), τὴν ἱστορίαν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τοῦ Διοκλήτιανου (βιβλία 9–12), τὴν πρωτοβυζαντινὴν ἱστορίαν (βιβλία 13–17) καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (βιβλίον 18). Ἐπειδὴ τὸ χειρόγραφον εἶναι ἐφθαρμένον ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει, ἐλλείπει τὸ βιβλίον α', ἢ ἀρχὴ τοῦ βιβλίου β' καὶ τὸ τέλος τοῦ βιβλίου ιη', ὡς καὶ ἐν μέρος ἐνδιαμέσως ἀπὸ ἐκπτωσιν φύλλων.

³ Ἄλλη χεὶρ προσέθεσε καὶ ἐκ τοῦ Φωτίου.

⁴ Κῶδ. Vatoss. τοῦ ια' αἰῶ-

Εἶναι πολὺ εὐλόγον ὅτι ὁ Μαλάλας ἐχρησιμοποίησε πλῆθος πηγῶν διὰ τὰ παλαιότερα γεγονότα, καὶ ὁ ἴδιος δίδει μερικά ὀνόματα ἱστορικῶν (Δομνίνος, Νεστοριανός, Παισανίας, Θεόφιλος, Τιμόθεος κ.ά.), τὰ ὅποια προκαλοῦν προβλήματα εἰς τοὺς ἐρευνητάς, διότι δὲν ἀνευρίσκονται τὰ ἱστορικά τῶν προϊόντα πρὸς ἀξιολόγησιν καὶ σύγκρισιν. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι διὰ μὲν τὰ προχριστιανικά γεγονότα χρησιμοποιεῖ Ἰούλιον τὸν Ἀφρικανόν, διὰ τὰ μετέπειτα τὸν Εὐστάθιον Ἐπιφανεά. Ὁ ἴδιος διαβεβαιώνει ὅτι διὰ τὰ πλέον πρόσφατα γεγονότα ἐπωφελήθη προφορικῶν διηγήσεων καὶ ἐκθέσεων, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει ἀπὸ παλαιότερους, ἀλλὰ διὰ τὰ σύγχρονα πρέπει νὰ ἐστηρίχθῃ εἰς τὴν προσωπικὴν γνῶσιν καὶ ἐμπειρίαν.

Ὁ Εὐστάθιος κατὰ πρῶτον καὶ ὁ Ἡσύχιος ἔπειτα προσέφεραν χρονικά τὰ ὅποια διατηροῦν χαρακτηριστικὰ τῆς ἱστοριογραφίας, τὸ Χρονικὸν τοῦ Μαλάλα ὁμοίως ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον τῆς βυζαντινῆς χρονογραφίας, ἢ ὅποια δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἀκρίβειαν, ἀλλὰ διὰ τὴν εὐσεβῆ ἐντύπωσιν. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ὁ Μαλάλας δὲν διστάζει νὰ ὑπερβῇ τὰ ἱστορικά ὄρια καὶ νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς θειοτάτους τοὺς εἰδωλωλάτρας αὐτοκράτορας Ὁκταβιανόν, Αὐγουστον καὶ Τραιανόν.

Τὸ κείμενον τοῦ Χρονικοῦ τούτου ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Μαλάλα κατὰ τὴν διάρκειαν μακρῶν χρονικῶν περιόδων, ὡς εἶναι εὐλόγον δι' ἔργον τῆς αὐτῆς ἐκτάσεως· διὰ τοῦτο δὲ παρουσιάζει σημαντικὰς δογματικὰς διαφοροποιήσεις. Ὁ Εὐάγριος ἐχρησιμοποίησε τοῦτο εἰς τὴν *Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν* του μέχρι τοῦ ἔτους 526, προφανῶς διότι ἐθεώρει αὐτὸ μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἀντικειμενικώτερον καὶ καλύτερον προσηρμοσμένον εἰς τὰ ὀρθόδοξα κριτήρια. Ἐπειτα μέχρις ἐνός σημείου τοῦ 18ου βιβλίου ὁ χρονογράφος ἀκολουθεῖ τὴν γραμμὴν τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἢ ὅποια κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας του φαίνεται πολὺ φιλικὴ πρὸς τοὺς Μονοφυσίτας· εἰς τὴν συνέχειαν ὁμοίως ἐμφανίζεται νέα στροφή πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀφοῦ προφανῶς τὸ τελευταῖον τμήμα αὐτοῦ ἐγράφη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ Ἰουστίνου Β', τὸ δὲ ἀπολεσθὲν τέλος του ἴσως καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου.

Ἡ δημώδης γλῶσσαι αὐτοῦ τοῦ εἴδους χρησιμοποιεῖται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν χρονογραφίαν, δὲν εἶναι ὁμοίως ὀρθὴ ἢ ἐντύπωσις ὅτι αὕτη ἐμφανίζεται ἔδῳ διὰ πρώτην φοράν γενικῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν γραμματείαν, καθ' ὅσον εἶχον προηγηθῆ κατὰ πενήκοντα ἢ καὶ ἑκατὸν ἔτη ἄλλα δημώδη κείμενα, ὡς εἶναι αἱ *Διηγήσεις Πατέρων* καὶ αἱ *Διδασκαλίαι* τοῦ Δωροθέου.

Ἡ *Χρονογραφία* αὕτη ὑπῆρξε πλούσιον μεταλλεῖον διὰ τοὺς μετέπειτα χρονογράφους καὶ ἱστοριογράφους. Πρῶτοι, ὡς φαίνεται, ἐχρησιμοποίησαν αὕτην οἱ κατὰ τὸ πλεῖστον συμπατριῶται του ἱστορικοῦ Ἰωάννης

βλ. P. MAAS, «Eine Handschrift der Weltgeschichte des Eusebii von Ipphaneia», *Biz. Zeit.* 38(1938), 350. Τὸ χειρόγραφον Πατρῶν εἶχε χαθῆ.

Ἐφέσου, Εὐάγριος Σχολαστικός, Ἰωάννης Ἀντιοχεύς, τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ πολλοὶ μεταγενέστεροι. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ αἰῶνας τὸ κείμενον αὐτῆς ἐδάνεισε μὲ πολλὴν ἀφθονίαν εἰς τόσα μεταγενέστερα συγγράμματα, ἐχάθη κατὰ τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆς, σώζεται δὲ σήμερον εἰς τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα κώδικα εἰς ἐπίτομον μορφῆν, βύσει τῆς ὁποίας, διὰ τῆς ἐντάξεως τῶν εἰς ἄλλα κείμενα εὐρισκομένων παραθεμάτων, ἀποκαθίσταται τὸ ἀρχικὸν εἰς μέγαν βαθμόν. Χρησιμοποιηθὲν εὐρέως καὶ εἰς ξένας γλώσσας ἐπηρέασε τὴν χρονογραφίαν εἰς τὴν λατινικὴν Δύσιν καὶ τὸν σλαβικὸν Βορρᾶν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ

Σινώνυμος, συντοπίτης καὶ ὁμότεχνος τοῦ Μαλάλα ὁ Ἰωάννης οὗτος, εὐλόγως συγγέεται συχνάκις μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν παράδοσιν, ἂν καὶ ὀπωσδήποτε εἶναι διάφορος αὐτοῦ. Ἐπειδὴ τὸ κείμενον τοῦ ἔργου αὐτοῦ φθάνει μέχρις τῆς ἀνόδου τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον (610), δὲν εἶναι ἀσυζητητὴ ἀπορριπτέα ἢ ὑπόθεσις ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου πρὸς τὸν μονοφυσίτην πατριάρχην Ἀντιοχείας Ἰωάννην (631–649). Εἰς τὸ καταληκτικὸν σημείωμα τοῦ παραθέματος εἰς τὸν Πορφυρογέννητον λέγεται «τέλος τῆς Ἱστορίας Ἰωάννου μοναχοῦ», τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ σημαίνει ὅτι τὸ ἔργον ἐτελειώθη, ὅταν ὁ Ἰωάννης ἦτο ἀκόμη μοναχὸς καὶ πρὶν ἐκλεγῆ πατριάρχης· ἀλλὰ ἀπὸ πουθενὰ δὲν συνάγεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Χρονικοῦ ἦτο μονοφυσίτης, οὕτω δὲ ἢ ὑπόθεσις δὲν δύναται νὰ κατοχυρωθῆ πλήρως.

Τὸ ἔργον τοῦ Ἰωάννου τούτου φέρεται ὑπὸ διαφόρους τίτλους, ὡς *Ἱστορία Χρονική*, *Ἀρχαιολογία* καὶ *Ἐκθεσις περὶ χρόνων καὶ κτίσεως κόσμου*⁶. Σώζεται σήμερα μόνον εἰς ποικίλα ἀποσπάσματα, τῶν ὁποίων μερικὰ εἶναι ἐκτενέστατα. Μέρους τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου περιλαμβάνει ἐκθέσεις περὶ τῶν βιβλικῶν βασιλέων, περὶ μυθικῶν προσώπων τῆς ἑλληνικῆς προῖστορίας, περὶ τῶν Περσῶν καὶ Ρωμαίων βασιλέων, περὶ τῶν Διαδόχων, τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, περὶ τῆς πρωτοβυζαντινῆς ἐποχῆς.

Ὁ Ἰωάννης ἐχρησιμοποίησε τὰς ἀρίστας τῶν πηγῶν διὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν τελευταίων αἰῶνων, τὸν Εὐνάπιον, τὸν Πρίσκον, τὸν Ζώσιμον, τὸν Σωκράτην, ἐνῶ διὰ τὴν παλαιότεραν περίοδον ἠντλησεν ἐκ τοῦ Γίσηβίου, τοῦ Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ, τοῦ Δίωνος Κασσίου καὶ ἄλλων. Ἡ γλῶσσα του εἶναι ἀπλή, ἀλλ' ὄχι δημώδης, καὶ τὸ ἔφος του εἶναι μᾶλλον ὑψηλὸν διὰ τὸ εἶδος. Ἐχρησιμοποιήθη εὐρέως ὑπὸ τῆς Σούδας, τοῦ Κεδρηνοῦ, τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, τοῦ Ἰζέτζη, τοῦ Πλανοῦδη καὶ πολλῶν ἄλλων.

Ἡ ὑπὸ τοῦ K. Krumbacher γενομένη διάκρισις συντάκτου μεταξὺ τῶν ἀποσπασμάτων ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ Paris. Gr. 1763, δὲν ἔχει κατοχυρωθῆ ἐπαρκῶς.

ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ

Ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κείμενα τοῦ εἴδους τούτου εἶναι τὸ *Πασχάλιον Χρονικόν*, σωζόμενον εἰς τὸν κώδικα Vat. Gr. 1941 τοῦ ι' αἰῶνος. Τὸ συμβατικὸν τοῦτο ὄνομα ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς νεωτέρους μελετητὰς ἐκ τοῦ εἰσαγωγικοῦ τμήματος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται μὲ τὰ χρονολογικὰ ζητήματα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας βάσει τοῦ πασχαλίου κύκλου. Ὁ ἀπὸ τὸν κώδικα παραδιδόμενος τίτλος εἶναι *Ἐπιτομὴ χρόνων* μὲ προσθηκὴν «τῶν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ τοῦ πρωτοπλάστου ἀνθρώπου ἕως κ' ἔτους τῆς βασιλείας Ἡρακλείου τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ μετὰ ὑπατεῖαν ἔτους ιθ', καὶ ιη' ἔτους τῆς βασιλείας Ἡρακλείου τοῦ νέου Κωνσταντίνου τοῦ αὐτοῦ υἱοῦ ἰνδικτιῶνος γ'». Ἐπομένως ἡ ἐκθεσις τοῦ ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ καὶ ἐφθανε μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους τῆς βασιλείας Ἡρακλείου, τὸ ὁποῖον ἤρχιζε τὴν 5 Ὀκτωβρίου 629· ἐπειδὴ ὁμοίως ὁ κώδιξ ἔχει ὑποστῆ περιωρισμένην ἀπώλειαν φύλλων εἰς τὸ τέλος, ἡ ἐκθεσις φθάνει τώρα μέχρι τῆς ἀνάδου τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Καβάδου εἰς τὸν θρόνον, τὴν 8ην Ἀπριλίου 628⁷.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔτους κτίσεως κόσμου τοποθετεῖται εἰς τὴν Κυριακὴν 18 Μαρτίου 5509 πρὸ Χριστοῦ, τὸ δὲ πρῶτον Πάσχα τοποθετεῖται εἰς τὴν Κυριακὴν 13 Ἀπριλίου 3838 ἀπὸ κτίσεως (ἢ 1672 π.Χ.), ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Τετάρτην 25 Δεκεμβρίου 5507 ἀπὸ κτίσεως (ἢ τοι 2 π.Χ.) καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ εἰς τὴν Παρασκευὴν 23 Μαρτίου 5540 ἀπὸ κτίσεως (ἢ τοι 31 μ.Χ.).

Ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ Πάσχα γίνεται κατὰ σεληναῖον κύκλον 19ετῆ μὲ ἀρχὴν τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος Διοκλητιανοῦ 305. Αἱ ἡμερομηνίαι τοῦ Πάσχα ἐπαναλαμβάνονται μὲ τὴν αὐτὴν σειρὰν ἀνά 532 ἰουλιανὰ ἔτη. Διὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐποχὴν πρὸς ἀκριβεστέραν κατοχύρωσιν τῶν δεδομένων χρησιμοποιοῦνται τὰ ἔτη τῶν βασιλέων, τὰ ὀνόματα τῶν ὑπάτων, αἱ Ὀλυμπιάδες καὶ αἱ ἰνδικτιῶνες.

Ὁ συγγραφεὺς, ὡς δύναται νὰ συναχθῆ ἐκ τῶν λειτουργικῶν καὶ ἑορτολογικῶν ἐνδιαφερόντων αὐτοῦ ἦτο κληρικὸς ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ Σεργίου, γράψας ἐπὶ Ἡρακλείου προφανῶς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς δεκαετίας τοῦ 630. Πλὴν τῆς Γραφῆς ἐχρησιμοποίησεν ὡς πηγὰς τὰ ἔργα τοῦ Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ, Εὐσεβίου, Ἐπιφανίου, Κοσμᾶ Ἰνδικοπλεύστου, Μαλάλα καὶ κείμενα τῶν πατέρων, τὰ δὲ γεγονότα τῶν τριῶν δεκαετιῶν τοῦ ζ' αἰῶνος κατέγραψε βάσει τῆς προσωπικῆς του ἐμπειρίας καὶ τῶν προφορικῶν διηγήσεων ἄλλων.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἤσκησε μεγάλην ἐπιρροὴν κυρίως εἰς χρονογράφους τῆς μεταγενεστερᾶς ἐποχῆς, παρομοίαν τῆς τῶν χρονικῶν τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Μαλάλα καὶ τοῦ Γεωργίου Συγκέλλου.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΙΚΙΟΥ

Ὁ Ἰωάννης οὗτος, ἐπίσκοπος Νικίου, πόλεως ἐπὶ νησίδος τοῦ δυτικοῦ κυρίου βραχίονος τοῦ Νεῖλου, ἔγραψε παρόμοιον ὡς ἄνω *Ἡγκόσμιον*

7. Πρόκειται περὶ ἀπωλείας ἐκθέσεως δι' ἐν καὶ ἡμισυ περίπου ἔτος.

Χρονικόν, σωζόμενον εἰς αἰθιοπικὴν μετάφρασιν τοῦ 1601 γενομένην ἀπὸ ἀραβικὴν μετάφρασιν. Τὸ κείμενον, ἀναπτύσσον τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρι τέλου τοῦ ζ' αἰῶνος, ἐγράφη προφανῶς περὶ τὸ 700. Εἶναι ἀξιόλογον ἔργον, στηριζόμενον εἰς πλῆθος πηγῶν διὰ τὰ παλαιότερα γεγονότα, εἰς προφορικὰς διηγήσεις διὰ τὰ πρόσφατα, ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως καὶ ἐντεῦθεν, καὶ εἰς προσωπικὴν του γνῶσιν διὰ τὰ τελευταῖα.

Παρατηρεῖται διχογνωμία ὡς πρὸς τὴν πρωτότυπον γλῶσσαν τοῦ κειμένου μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς κοπτικῆς. Ἐάν καὶ δὲν πρέπει νὰ παραβλεφθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ εἶδος τῆς χρονογραφίας δὲν εἶχεν ἀναπτυχθῆ εἰς τὴν κοπτικὴν γραμματεῖαν, ἐν τούτοις αἱ μονοφουσιτικαὶ προτιμήσεις τοῦ Ἰωάννου ἐπιτρέπουσιν καὶ τὴν δευτέραν ὑπόθεσιν. Πάντως, ἂν ἐγράφη πρωτοτύπως ἑλληνιστί, δὲν ἐπρόλαβε νὰ διαδοθῇ εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, διότι ἐχάθη, ἀφοῦ μετεφράσθη εἰς τὴν κοπτικὴν ἢ ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ἀραβικὴν.

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ ΕΝΑΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Παρῆλθον περισσότερα ἀπὸ 150 ἔτη πρὶν φανοῦν ἄλλοι Ἑλληνες χρονογράφοι (ἢ καὶ ἱστοριογράφοι) ἄλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ θ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἡ σειρά αὐτῶν παραμένει σχεδὸν ἀδιάκοπος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΥΓΚΕΛΛΟΣ

Ὁ Γεώργιος εἶναι γνωστὸς μόνον ἀπὸ τὰ σημεῖώματα τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ τὴν ἀναφορὰν τοῦ συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους ἢ ὁποῖα ὑπάρχει ἐν ἀρχῇ τῆς Χρονογραφίας αὐτοῦ. Ἀπὸ τὸ ἔργον του συνάγεται ὅτι ἐξῆσεν εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους, τὸ Ἀραράτ καὶ τὴν Ἀφρικὴν, ἀλλὰ τοῦτο ἀμφισβητεῖται ἀπὸ νεωτέρους, ἂν καὶ ἡ παραμονὴ του εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ τὴν Αἴγυπτον πρέπει νὰ θεωρηθῇ πιθανή. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐξῆσε τὸ πλεῖστον τοῦ βίου αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διετέλεσε σύγκελλος τοῦ πατριάρχου Ταρασίου (784-806). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦτο ὁ Γεώργιος ἀπεσύρθη εἰς μονήν, ἐνθα συνέγραψε τὴν *Ἐκλογὴν χρονογραφίας*, ἔργον τὸ ὁποῖον ἐκθέτει τὰ γεγονότα ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῆς ἀνόδου τοῦ Διοκλήτιανου εἰς τὸν θρόνον, τὸ 284. Ὁ συγγραφεὺς σημειώνει ὅτι ἔγραψε τὸ ἔργον κατὰ τὸ ἔτος 6302 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἤτοι κατὰ τὸ ἔτος 810 βάσει τῆς ἀλεξανδρινῆς χρονολογίας, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ οὗτος.

Ἐάν καὶ ἡ χρονογραφία αὐτὴ ἐκθέτει ξηρῶς τὰ γεγονότα χωρὶς ἀλληλοσύνδεσιν καὶ ἐνίοτε συνίσταται εἰς τὴν παράθεσιν ἀπλῶς πινάκων, ἔχει μεγάλην ἀξίαν, διότι προσφέρει ὑγιῆ πληροφόρησιν, παραλιμβάνουσα κριτικῶς τὸ ὑλικὸν ἀπὸ τῶν πηγῶν. Διαπνέεται βεβυίως ἀπὸ θρησκευτι-

8. Zoltenberg ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς, Nölske ὑπὲρ τῆς κοπτικῆς.

κόν πνεῦμα καὶ δίδει μεγάλην προσοχὴν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν σχετικῶν μετὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοὺς Ἀποστόλους γεγονότων. Ὑπ' ὄψιν ἐκ τῶν παλαιῶν λαμβάνει τὸν Ἰώσηπον, Ἰούλιον Ἀφρικανόν, Εὐσέβιον, Δέξιππον, καθὼς ἐπίσης δευτερευόντως τοὺς Πιννόδωρον, Ἀννιανὸν καὶ ἄλλους· ὑπεράνω δὲ ὄλων τὴν Γραφὴν⁹ καὶ τοὺς Πατέρας. Ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ μέθοδος ἐκθέσεως αὐτῆς ἦσαν λογιώτεραι, δὲν ἔπαιχεν ἐνθουσιώδους ὑποδοχῆς ἀπὸ τὰς λαϊκὰς τάξεις, ἐν τούτοις ὁμῶς τοῦτο μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

Ὁ Θεοφάνης, γόνος εὐγενοῦς καὶ πλουσίας οἰκογενείας, υἱὸς δὲ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Αἰγαίου Ἰσαάκ καὶ τῆς Θεοδότης, ἐγεννήθη περὶ τὸ 760 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ τριετῆς ἔμεινεν ὄρφανός ἐκ πατρός. Ὁ γάμος του μετὰ πλουσίας κόρης ἔμεινε λευκός, διὸ καὶ οἱ δύο σύζυγοι ἀπεφάσισαν ν' ἀποσυρθοῦν τοῦ κόσμου καὶ νὰ ζήσουν ἀσκητικὸν βίον εἰς χωριστὰς μονὰς. Βραδύτερον ὁ Θεοφάνης ἱδρύσεν ἰδικὸν του μοναστήριον παρὰ τὴν Κύζικον, τὴν μονὴν τοῦ Μεγάλου Ἀγροῦ¹⁰. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ὁ Θεοφάνης ἦτο μητρόθειός του¹¹, ἀλλὰ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν χρονολογικῶν δεδομένων, πολὺ ἀπώτερος.

Ἐπειδὴ ἦτο ἐνθερμὸς ὀπαδὸς τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰς εἰκόνας, ὅταν ἐξεδηλώθη ἡ εἰκονομαχία εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τῆς ἀντέδρασεν εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς ἐξουσίας, διὸ καὶ ἐπὶ Λέοντος Ε' Ἀρμενίου ἐκλήθη εἰς τὴν πρωτεύουσαν δι' ἀνάκρισιν καὶ μετὰ διετὴ φυλάκισιν ἐξωρίσθη εἰς τὴν Σαμοθράκην, ὅπου ἀπέθανε μετ' ὀλίγον, τὴν 12 Μαρτίου 818. Τὰ λείψανα αὐτοῦ διεκομίσθησαν βραδύτερον εἰς τὴν μονὴν του, ἡ δὲ μνήμη του ὡς ὁμολογητοῦ τελεῖται τὴν 12 Μαρτίου.

Ὁ Γεώργιος Σύγκελλος ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του παρεκάλεσε τὸν Θεοφάνην νὰ συνεχίσῃ τὸ χρονικὸν αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκθεσις διεκόπτετο εἰς τὸ ἔτος ἀνόδου τοῦ Διοκλητιανοῦ· οὗτος δὲ παρὰ τοὺς δισταγμοὺς του ἀνέλαβε τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου καὶ συνέταξε τὴν *Χρονογραφίαν* αὐτοῦ συνεχίζουσιν τὴν ἔκθεσιν μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Μιχαὴλ Ραγκαβέ (284–813). Καθίσταται φανερόν ὅτε ἐγράφη τὸ ἔργον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συγκελλοῦ καὶ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ διωγμοῦ παρὰ τοῦ Λέοντος, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ εὐσεβῆ, ἄρα μετὰ 811 καὶ 814. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Σύγκελλος τοῦ παρέδωσε τὰς πηγὰς, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ τόσον ταχεῖα ἀποπεράτωσις τοῦ ἔργου.

Ἄν καὶ σπανίως μνημονεῖει τὰς πηγὰς του, αὗται διακρίνονται εὐκόλως· εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ Σωκράτης, Σωζομένος καὶ Θεοδώρητος διὰ τὰ μέχρι τοῦ 439 γεγονότα, ἔπειτα οἱ Θεόδωρος Ἀναγνώστης, Προκόπιος, Ἀγαθίας, Ἰωάννης Ἐπιφανεύς, Θεοφύλακτος Σμυρκάτης, Μαλάλας, Γεώργιος Πισίδης. Ἡ *Χρονογραφία* αὐτὴ διατάσσει τὸ ὑλικὸν

9. Ταύτην μάλιστα μετὰ κριτικῆς μελέτης τῶν χειρογράφων.

10. Εἰς τὴν Συγριανήν.

11. *Περὶ Βασιλείου τῆς 22.*

κατὰ ἔτη τῶν αὐτοκρατόρων, τῶν πέντε πατριαρχῶν καὶ τῶν βασιλέων τῆς Περσίας. Ὑπερέβαλε τὰς περισσοτέρας τῶν ἄλλων χρονογραφιῶν καὶ εἶναι ἡ κυρία πηγή διὰ τὰ γεγονότα τῶν αἰώνων ζ' καὶ η'. Χρησιμοποιεῖ μεσάζουσιν μεταξὺ δημῶδους καὶ ἀττικῆς γλῶσσαν. Μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου εἰς τὴν λατινικὴν, ἐπέδρασε σπουδαίως εἰς τὴν δυτικὴν ιστοριογραφίαν, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀνατολικήν.

Κατ' ἀνάθεσιν τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου νεώτεροι χρονογράφοι συνέχισαν τὴν ἔκθεσιν μέχρι τοῦ 961 εἰς ἕξ βιβλία, οἱ λεγόμενοι *Συνεχισταὶ Θεοφάνους*.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Περὶ τῆς *Συντόμου Ἱστορίας* καὶ τοῦ *Συντόμου Χρονικοῦ* τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου ἐγένε λόγος εἰς τὸ οἰκεῖον σημείωμα τοῦ κεφαλαίου περὶ τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Ὁρθοδοξίας.

ΘΕΟΦΑΝΙΟΣ

Ὁ Θεοφάνιος, μοναχὸς ζήσας εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ η' αἰῶνος, συνέγραψε κείμενον τὸ ὁποῖον ἔχει μερικὰ γνωρίσματα χρονογραφίας, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς τὸ μέλλον καὶ ὄχι εἰς τὸ παρελθὸν ἢ τὸ παρόν. Τὸ ἔργον τοῦτο, *Χρονικὸν σύνταγμα περὶ συντελείας αἰῶνος ἤτοι κόσμου*, γραφέν περὶ τὸ 710, τοποθετεῖ τὸ τέλος τοῦ κόσμου εἰς τὸ ἔτος 880.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- K. KRUMBACHER, *Geschichte der byz. Litteratur*, München 1897², 319–408. Καὶ εἰς ἐλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου.
H. HUNGELER, *Die hochsprachliche profane Litteratur der Byzantiner*, München 1978, 257–278.

Ἡσύχιος Μιλήσιος

- JOH. CONR. ORELLI, *Hesychii Milesii opuscula duo*, Lipsiae 1820.
J. FLACH, *Hesychii Milesii Onomasiologi quae supersunt cum prolegomenis*, Leipzig 1882.
G. WENZEL, *Die griech. Uebersetzung der Viri illustres des Hieronymus*, Texte u. Unters. 13,3. Leipzig 1895.

Ἰωάννης Μαλάλας

- L. DINDORF, Bonn 1831. PG 97,9–790.
K. KRUMBACHER, *Geschichte der byz. Litteratur*, München 1897², 325–334.
J. HAURY «Johannes Malalas identisch mit dem Patriarchen Joh. Scholastikos?», *Byz. Zeit.* 9(1906), 337–356.
K. WOLF, *Studien zur Sprache des Malalas*, 2 Gymnasialprogramme. München 1911/1912.

- W. WIEHER, «Studien zur Chronik des Malalas», *Festsgabe für A. Deissmann* Tübingen 1927, 20–66.
- M. ŠPIŇKA, G. DOWNEY, *Chronicle of Joh. Malalas*, βιβλία 8–18, μετάφρασις ἀπὸ σλαβονικήν, Chicago 1940.
- S. A. SOPRONTOU, *Studies in the Vocabulary of early mediaeval Greek, with special reference to John Malalas*, London 1965.
- Υ. CHRYSOS, «Eine Konjektur zu Johannes Malalas», *Jahrb. Oesterr. Byz. Ges.* 15(1966), 147–152.

Ἰωάννης Ἀντιοχείς

- J. A. CRAMER, *An Paris*, 2(1839), 383–401.
- C. MOLLER, *Fragmenta histor. Graecorum* 4,535–622, 5,27–28.
- ΣΠ ΛΑΜΠΡΟΣ, «Ἀνέκδοτον ἀπόσπασμα Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχείως», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 1(1904), 7–31.
- C. DE BOOR, *Excerpta de insidiis*, Berlin 1905, 58–150.
- G. SOTERIADIS, «Zur Kritik des Joh. von Antiocheia», *Jahrb. class. Philol.* 16(1888), 1–[25.
- E. PATAGI, *Johannes Antiochenus und Johannes Malalas*, Leipzig 1892.
- S. KLEIAS, «Analecta Planudea», *Byz. Zeit.* 18(1909), 106–146.
- F. R. WALTON, «A neglected histor. Text», *Historia* 14(1965), 236–251.
- H. HUNGER, *Hochsprachliche profane Litteratur*, 326–328.

Πασχάλιον Χρονικὸν

- L. DINDORF, Bonn 1832, τ. 1–2, PG 92,9–1160.
- H. GELZER, *Sextus Julius Africanus und die byz. Chronographie* 2,1, Leipzig 1885, 138–176.
- E. SCHWARTZ, *Pauly-Realenz.* 3,2(1899), 2460–2477.
- F. C. CONYBEARE, «On the date of the composition of the Paschal Chronicle», *Journ. of Theol. Stud.* 2(1901), 288–298.— «The relation of the Paschal Chronicle to Malalas», *Byz. Zeit.* 11(1902), 395–405.
- G. MERCATI, «A study of the Paschal Chronicle», *Journ. of Theol. Studies* 7(1906), 397–412.
- ΣΠ ΛΑΜΠΡΟΣ, «Ὁ Μέγας χρονογράφος τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Νέος Ἑλληνομν.* 14(1917–1920), 305–315.
- G. DE ANDRES, «Historia del ms. Vat. gr. 194 y sus copias», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* 64(1938), 5–28.
- H. HUNGER, *Hochsprachliche profane Litteratur*, 328–330.

Ἰωάννης Νικίου

- H. ZOHNFBERG, *La Chronique de Jean évêque de Nikiou, texte éthiopien publié et traduit*, Paris 1883.
- Π ΝΟΙΔΕΚΕ, *Gött. Gesel. Anzeigen*, 24 Okt. 1883, 1364–1374.
- R. H. CHARLES, ἀγγλ. μετάφρασις, London 1916.

Γεώργιος Σύγκελλος

- J. GÖAR, *Georgii Monachi Syncelli chronographi et Nicephori Patriarchae CP Breviarium Chronographicum*, Parisiis 1652.
- G. DINDORF, τ. 1–2, Bonnæ 1929.
- H. GELZER, *Sextus Julius Africanus* II, 1(1885), 176–249.
- R. LAQUEUR, «Georgios Synkellos», *Realenz.* 4,2(1932), 1388–1410.

- V. GRÉU, «Hat Georgios Synkellos weite Reisen unternommen?», *Bull. Ac. Roum. Sect. Hist.* 28:2 (1947), 241–245.
- II. HUNGER, *Hochsprachliche profane Literatur*, 331–332.

Θεοφάνης Ὁμολογητής

- J. COAR, Paris 1655.
- I. BEKKER, *Bonn*, τ. 122, 1839–1841. PG 108,56–1009.
- C. DE BOOR, τ. 1–2, Leipzig 1883. 1885.
- B. A. ΜΥΣΤΑΚΙΑΣ, «Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Θεοφάνους τῆς Συγγιανῆς ἐν Σαμοθράκῃ», *Ἐκκλ. Ἀλήθεια* 18(1894–1895), 243–244.
- K. KRUMBACHER, «Eine neue Vita des Theophanes Confessor», *Sitzungsber. Bayer. Ak. Wiss., Phil.-hist. Kl.*, 1897, 371–399.
- J. PARCOURT, «Saint Théophane le Chronographe et ses rapports avec saint Théodore Studite», *Viz. Vrem.* 9(1902), 31–102.
- D. TABACHOVITZ, *Sprachliche und textkritische Studien zur Chronik des Theophanes Confessor*. Uppsala 1926.– «Sprachliches zur lateinischen Theophanes-Uebersetzung des Anastasius Bibliothecanus», *Byz. Zeit.* 38(1938), 16–22.
- G. ΟΡΓΙΟΓΟΡΣΚΥ, *Realenz.* 5. A2 (1934), 2127–2132. «Die Chronologie des Theophanes im 7. und 8. Jahrhundert», *Byz. Neug. Jahrb.* 7(1928–1929), 1–56.
- P. J. ALEXANDER, «Secular Biography at Byzantium», *Speculum* 15(1940), 194–219.
- S. A. ΣΦΕΡΟΝΙΟΥ, *Studies in the vocabulary of early medieval Greek, with special reference to John Malalas, The Chronicle Paschale, Theophanes Confessor and the DA of Const. Porphyrogenetus*. London 1965.
- A. S. ΠΡΟΥΔΦΟΥΤ, «The sources of Theophanes for the Heraclian Dynasty», *Byz.* 44(1974), 367–439.

Θεοφάνιος

- E. V. DOBSCHITZ, *Byz. Zeit.* 12(1903), 534–567.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἀπὸ τὴν προηγουμένην περίοδον διατηροῦνται κατ'ἀλοιπὴν περισσοτέρων κειμένων τῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως παρὰ τῆς λατρευτικῆς ὑμνογραφίας, ἀλλὰ τῶρα τὰ πράγματα ἀντιστρέφονται. Ἡ θρησκευτικὴ ποίησις ἐκφράζει συναισθήματα, τὰ ὁποῖα πλημμυρίζουν τὸν ποιητὴν κατὰ τὴν προσπάθειάν του πρὸς ἀνάτασιν καὶ ἐπαφὴν μετὰ τὸ θεῖον· εἶναι συνεπῶς προσωπικὴ ἢ λατρευτικὴ ποίησις, συνηρτημένη μετὰ τὸ ὁμαδικὸν πνεῦμα τῆς λατρείας, ἐκφράζει τὴν κοινωνίαν μετὰ τὸν Θεὸν ἢ, ἢ ἄ ἐλέγομεν ἐπιτυχέστερον, εἶναι μέσον κοινωνίας μετὰ τὸν Θεόν. Ἡ πρώτη εἶναι ποίησις τοῦ γραφείου, ἡ δευτέρα εἶναι ποίησις τοῦ ναοῦ.

Ἡ ὑμνογραφία εὐρίσκεται τῶρα εἰς τὸ κορυφωμα τῆς ἀνθήσεώς της καὶ ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς δόξας τοῦ Βυζαντίου. Στηριζομένη εἰς δύο πόδας, τὸν ἀρχαῖκόν αὐτοτελῆ χριστιανικὸν ὕμνον, εἴτε μονόστροφον εἴτε πολυστροφον, καὶ τὸν στροφικὸν στιχολογικὸν ὕμνον¹, παρήγαγε προϊόντα, τὰ ὁποῖα συνεκίνουν τοὺς πιστοὺς εἰς τὸν καιρὸν τῶν, ἀλλὰ τοὺς συγκινοῦν ἀκόμη καὶ σήμερον, θαυμάζονται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν μελετητῶν τῶν χρόνων ἡμῶν διὰ τὸ μεγαλειῶδες τῆς ἐκφράσεως, τὸ ὁποῖον ἐπιτυγχάνεται μετὰ ἐξαιρετικῶς λιτὰ μέσα.

Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς παρουσίας περιόδου, ἀπὸ τοῦ 500 μέχρι τοῦ 850 μ.Χ., συνεχίζεται ἡ σύνθεσις αὐτοτελῶν ὕμνων· ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῆς παλαιότερας ἀκόμη ἐποχῆς εἶχεν ἀρχίσει ἡ καλλιέργεια ἐνὸς συνθετωτέρου ποιητικοῦ εἴδους, ἀποτελουμένου ἀπὸ περισσοτέρας στροφᾶς στενωῶς συνδεδεμένας μεταξύ τῶν, τοῦ καθ' αὐτὸ ὕμνου, κοινῶς λεγομένου σήμερον «κοντάκιον». Ὁ ὕμνος, μετὰ κύριον ἐκπρόσωπον τὸν Ῥωμανὸν ὡς ποιητὴν καὶ τὸν Ἀκάθιστον ὡς ποίημα, ἤκμασεν ἐπὶ δύο αἰῶνας, τὸν ζ' καὶ τὸν ζ'.

Ἡ στιχολογικὴ ποίησις², καλουμένη οὕτω διότι συνίσταται ἀπὸ συστήματα στροφῶν, παρεμβυλλομένων μεταξύ τῶν στίχων τῶν ψαλμῶν, καὶ ἐμφανιζομένη κατὰ πρῶτον μετὰ τὰ μέσα τοῦ δ' αἰῶνος, ἀποδίδει τῶρα πλῆθος ποιημάτων εἰς ποικίλα ἀθροίσματα, διὰ τῶν ὁποίων ἔχουν ἐφοδιασθῆ ἀί κύρια ἀκολουθίαι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τῶρα ὁμως παρυσιάζεται καὶ ἐν ἄλλο εἶδος λειτουργικῆς ποιήσεως, τὸ τῶν κανόνων, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ὄχι εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, ἀλλ' εἰς τὰς βιβλικὰς ᾠδὰς, ἀν καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπεμακρύνθη κάπως ἀπὸ αὐτὰς.

1. Τὰς ἀπόψεις ἡμῶν περὶ τῶν διακρίσεων τούτων εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰ οἰκεία κεφάλαια τῶν τόμων Β' καὶ Γ' τοῦ παρόντος ἔργου.
2. Σημειωτέον ὅτι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ στιχολογικὴ ποίησις (στιχηρά, ἀπόστιχα, κανόνες) καὶ ἄλλο τὰ ποιήματα κατὰ στίχους.

Ἡ ποίησις τῶν κανόνων ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν τῶν μορφῶν ἐμφανίζεται κατὰ τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος, ἔκτοτε δὲ παρατηρεῖται ἓν εἶδος πάλης μεταξύ ὕμνου καὶ κανόνος, ἀποληξιάσης κατὰ τὸν θ' αἰῶνα εἰς ἐπικράτησιν τοῦ κανόνος εἰς τὴν λατρείαν καὶ ἐκβολὴν τοῦ ὕμνου. Ἐκ τοῦ τελευταίου διετηρήθη μόνον τὸ προοίμιον καὶ ὁ πρῶτος οἶκος, καλούμενα λόγω τῆς βραχύνσεώς των ταίτης κοντάκιον, ὄνομα τὸ ὁποῖον τελικῶς περιορίσθη εἰς τὸ προοίμιον.

Ἡ σημαντικὴ αἰτὴ μεταβολῆ συνέβη ὑπὸ τὰς κάτωθι συνθήκας, ὡς νομίζομεν. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχικῆς ἐριδος οἱ εἰκονοκλάσαι μεταξύ ἄλλων κατέστρεψαν τὰ λειτουργικὰ βιβλία, συμπεριλαμβανομένου τοῦ κυριωτέρου ἐξ αὐτῶν τροπολογίου, τὸ ὁποῖον περιεῖχε τοὺς ὕμνους, ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ γενικοῦ προγράμματος αὐτῶν νὰ ἀπαλλάξουν τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τὰ περίτεχνα λατρευτικὰ στοιχεῖα. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς αὐτοκρατορίας εὐρέθησαν ἄνευ τυπικοῦ πλέον καὶ ἐδέχθησαν τὸ ἐκτὸς τῶν ὀρίων αὐτῆς τυπικὸν τῶν Ἱεροσολύμων. Συνέβαινε δὲ τοῦτο τὸ φαινόμενον· ὅτι κέντρον ἀνθήσεως τῶν ὕμνων ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις μετὰ τὰ τροπολογίᾳ της, τὰ ὁποῖα εἶχον καταστραφῆ, κέντρον δὲ ἀνθήσεως τῶν κανόνων ἦσαν τὰ Ἱεροσόλυμα, τῶν ὁποίων τὸ τυπικόν, πλήρες κανόνων καὶ ὄχι ὕμνων, μετεφέρθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν¹. Κατόπιν τούτου τὴν κυρίαν θέσιν εἰς τὸν ὄρθρον καὶ εἰς ἄλλας δευτερευούσας ἀκολουθίας κατέλαβεν ὁ κανὼν, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χωρέσῃ εἰς τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν καὶ ἄλλο ἐκτενὲς ποίημα, ἀπὸ τὸν ὕμνον περιελήφθη μόνον τὸ ὡς ἄνω ἀπόσπασμα καὶ δὴ ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ κανόνος, μεταξύ τῆς ε' καὶ τῆς ζ' ὠδῆς αὐτοῦ.

Ἡ ἐξωλειτουργικὴ θρησκευτικὴ ποίησις, ποίησις γραφείου ἢ ἀσκητηρίου καὶ ὄχι ναοῦ, θεραπεύεται καὶ τώρα, ἀλλὰ ὄχι εἰς ἴσον βαθμὸν καὶ μετὰ παρομοίαν ἐπιτυχίαν πρὸς τὴν προηγουμένην περίοδον.

Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν κατεβλήθησαν προσπάθειαι μελέτης καὶ ἐρεῦνης ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αὗται εἶναι ἀνεπαρεκτεῖς, διότι περιορίζονται εἰς ἕκτασιν καὶ ἀντικείμενον. Θὰ ἐλέγομεν δὲ μετὰ κάποιαν ὑπερβολὴν ὅτι συνωστιζονται εἰς ἓν πρόσωπον καὶ εἰς ἓν θέμα. Αἴτιον τούτου εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐνασχόλησις μετὰ τὴν ὕμνογραφίαν γίνεται μετὰ τὰς προϋποθέσεις τῆς διαθέσεως τῆς διδακτικῆς ὕλης εἰς τὰ πανεπιστήμια, καὶ δὴ τὰ εὐρωπαϊκὰ· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐν προκειμένῳ ἐρευνα ἀνεπίχθη κυρίως εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἑδρας τῆς βυζαντινολογίας⁴, ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις μετεβλήθη εἰς βυζαντινὴν ὕμνογραφίαν καὶ οἱ ἐρευνηταὶ αὐτῆς εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον φιλόλογοι καὶ ὄχι θεολόγοι. Ἐκ τούτου προέρχονται ὀρισμένοι μονομέρειαι, αἱ ὁποῖαι ἀλλοιώνουν τὴν εἰκόνα αὐτῆς τῆς γραμματειακῆς προσφορᾶς.

3. Κατὰ τὴν ἀποψιν ἡμῶν οὗτοι εἶναι ὁ Μιχαὴλ Σὺγκελλος καὶ οἱ ἱεροπτοὶ ἀδελφοὶ Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης.

4. Τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, τῆς Βιέννης κ.λπ.

Πρώτη μονομέρεια είναι ότι οί ασχολούμενοι με τὰ θέματα αὐτὰ ἀρχίζουν τὴν μελέτην τῆς ὑμνογραφίας ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος, ἐποχῆς τῆς μεγάλης ἀκμῆς, παραμερίζοντες τὰ προηγούμενα προκαταρκτικὰ στάδια αὐτῆς ἀπὸ τοῦ α' μέχρι τοῦ ε' αἰῶνος ἢ διατρέχοντες αὐτὰ μὲ γενικὰς καὶ ἀορίστους ἀναφοράς. Δευτέρα μονομέρεια εἶναι ὅτι, βλέποντες κάποια κοινὰ σημεῖα τῆς συριακῆς ποιήσεως μὲ τὴν βυζαντινὴν ὑμνογραφίαν καὶ ἀγνοοῦντες τὴν προγενεστέραν ἑλληνικὴν ὑμνογραφίαν, ἐπεδόθησαν μὲ ζῆλον εἰς τὸ ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ βυζαντινὴ ὑμνογραφία εἶναι δάνειον ἐκ τῆς συριακῆς ἢ τουλάχιστον μίμησις αὐτῆς, κατὰ παραγνώρισιν τῶν ἱστορικῶν δεδομένων, ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ὅτι ἡ συριακὴ ποίησις εἶναι ἰστέρογενὲς δημιούργημα, προῖόν ἀμέσου ἐπιδράσεως ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Τρίτη μονομέρεια εἶναι ὅτι οἱ ἐρευνηταὶ περιορίζονται ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου ἐκκινοῦν, εἰς τὸν ἕκτον αἰῶνα καὶ τὸ κοντάκιον, ἀφήνοντες σχεδὸν ἀνέπαφον ὄλην τὴν ἄλλην ἀξιόλογον ὑμνογραφικὴν παραγωγὴν τοῦ Βυζαντίου. Ἄν καὶ κατόπιν τούτων δὲν εἶναι εὐλόγον νὰ ἰσχυρισθῆ κανεὶς ὅτι αἱ ὑμνολογικαὶ μελέται ἔχουν φθάσει εἰς ἀξιοσημείωτον βαθμὸν προόδου, ἀπὸ μιᾶς γενικῆς ἀπόψεως εἶναι δυνατὸν νὰ διαγραφῆ κάποια εἰκὼν περὶ αὐτῆς. Τοῦτο πρῶττον εἰς τὰς κατωτέρω σελίδας, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ συνδυασθοῦν μὲ τὰ λεγόμενα εἰς τοὺς προηγουμένους τόμους τοῦ παρόντος ἔργου· καὶ τὰ λεχθησόμενα εἰς τοὺς ἐπομένους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Λειτουργικά βιβλία *Μηναῖα*, *Παρακλήτικῆ*, *Τριώδιον*, *Πεντηκοστάριον*, *Ωρολόγιον* κ.λπ. Περιέχουν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων.

PG, κατὰ περιστάσεις τεμάρια ὑπὸ συγκεκριμένα ὀνόματα.

W. CHRIST, M. PARNICAS, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, Leipzig 1871.

Ε. ΠΑΝΤΩΑΚΗΣ, *Κοντάκια καὶ κανόνες τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως*, Ἀθήναι 1919.

Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949.

Χειρόγραφοι κώδικες. Πλήθος ὕμνων πάσης φύσεως, παραμεινάντων ἔκτος λατρείας, διατηροῦνται εἰς χειρόγραφα, ὁπόθεν κατὰ καιροὺς ἐκδίδονται.

J.-B. PITRA, *Hymnographie de l'Église grecque*, Rome, 1867.

Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑΛ, «Περὶ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων», *Τ.περ. Φιλολογικοῦ Σολοῦδου Κωνσταντινουπόλεως*, 8(1874), 174-194. 9(1875) 119-130. 10(1876), 10-22.

«Ἡ μετρικὴ τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν ὑμνογράφων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας», αὐτόθι 27(1900), 246-262.

H. STEVENSON, «L' hymnographie grecque», *Rev. des questions histor* 20(1876), 482-543.

J. L. JACOBI, «Zur Geschichte des griech. Kirchenliedes», *Zeit. für Kircheng.* 5(1882), 177-250.

W. MEYER, «Anfang und Ursprung der latein. und griech. rythmischen Dichtung», *Akad. Wiss. München. Abhandlungen der philos. philol. Klasse*, 17(1885), 267-450.— «Lateinische Rhythmik und byzantinische Strophik», *Nachrichten Ges. Wiss. Göttingen. Philol. histor. Klasse*, 1908, 194-222.

5. Ἑλληνικὴ *Παρολογία*, Α', 149-155. τ. 77-104. τ. Γ', 86-112.

- E. BOUVY, *Poètes et mélodes*, Nîmes 1886.
- K. KRUMBACHER, *Geschichte des byzant. Literatur*, München 1897², 639–720. Καὶ ἑλλ. μετάφρασις ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου.
- P. MAAS, *Frühbyzantinische Kirchenpoesie. Anonymen Hymnen des V.–VI. Jahrh., Kleine Texte 52–53*, Bonn 1910.
- C. EMEREAU, «Hymni Bizantini quorum nomina in litteras digessit notulisque adornavit», *Échos d'Or*, 21(1922), 258–279, 22(1923), 11–25, 419–439, 23(1924), 195–200, 275–285, 407–414, 24(1925), 163–179, 25(1926), 177–184.
- H. J. W. TILLYARD, *Byzantine Music and Hymnography*, London 1923.
- O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchliche Literatur V*, Freiburg 1932, Darmstadt 1962², 158–176.
- C. DEL GRANDE, *Liturgiae, preces, hymni Christianorum e papyris collecti*, Napoli 1934.
- P. VENTILESCU, *Despre poezia inografica*, Bucuresti 1937.
- Ε. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, «Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως», *Θεολογία* 15(1937), 323–339, 16(1938), 5–31.
- L. BROU, «Les chants en langue grecque dans les liturgies latines», *Sacris Eruditi* 1(1948), 165–180, 4(1952), 226–238.
- Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Ἡ ἐκκλήσι. ἠμῶν ποίησις καὶ ἡ συμφωνία αὐτῆς πρὸς τὸ δόγμα καὶ πρὸς τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν», *Ἰθνη* 53(1949), 94–118. «Αἰσθητικὴ διαφοροποίησης θρησκευτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.* 28(1958), 65–89. *Ἡ βυζαντινὴ ὑμνογραφία καὶ ποίησις* (εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντ. φιλολογίαν), Ἀθῆναι 1965.
- Α. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἠμῶν ποίησις*, Ἀθῆναι 1956.
- H.–G. BECK, *Kirche und theolog. Literatur im byz. Reich*, München 1959, 262–266, 425–430, 472–473, 515–519.
- Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἡ ὑμνογραφία τῆς ἀρχαῖκῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1959. (=Θεολογικὰ μελετήματα 4. Ὑμνογραφία, Θεσσαλονίκη 1981).
- H. FOULIERI, *Initia hymnorum Ecclesiae graecae*, τ. I–V, Vaticano 1960–1966.
- F. DÖLGER, «Die byzant. Dichtung in der Reinsprache», *Eucharistikon Fr. Dölger*, Θεσσαλονίκη 1961, 1–64.
- E. WELLESZ, *A history of byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1961². Μ. ΝΑΟΥΜΙΔΗΣ, «Ὑμνογραφικὰ κείμενα εἰς παπύρους καὶ ὄστρακα», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* 32, (1963), 60–93.
- Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971.

Α' ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΕΙΔΗ

Χάριν τῆς κατανοήσεως τῶν περιστατικῶν τῆς ὑμνογραφικῆς γραμματείας χρειάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀναφέρωμεν συντόμως τὰ λειτουργικὰ βιβλία τὰ περιέχοντα τὰ ποιήματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐξετάσωμεν τὰ καλλιεργηθέντα ποιητικὰ εἶδη.

ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ἐνῶ τὰ παλαιότερα λειτουργικὰ βιβλία, ὑποτυπώδους βεβαίως μορφῆς, ἦσαν μικτοῦ χαρακτήρος¹, ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος διεμορφώθησαν βιβλία καθαρῶς λειτουργικοῦ περιεχομένου, ὡς εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθῇ ἀπὸ τὸν κανόνα 15 τῆς Συνόδου Λαοδικείας, ὅπου γίνεται λόγος περὶ κανονικῶν ψαλτῶν ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων². Ἐπειδὴ τότε τὰ λειτουργικὰ στοιχεῖα ἦσαν περιορισμένα, τὸ σχετικὸν βιβλίον πρέπει νὰ ἦτο ἐνιαῖον, προφανῶς ὁμῶς διάφορον κατὰ τόπους, τουλάχιστον εἰς τὰ μεγάλα κέντρα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρειαν, Ἀντιόχειαν, Κωνσταντινούπολιν.

Ἀπὸ τοῦ ε' αἰῶνος ἡ λειτουργικὴ παράδοσις τῶν δύο πρώτων κέντρων, λόγω τῶν χριστολογικῶν ἐριδῶν, ἠτόνησε. ἀντ' αὐτῶν δὲ ἀνεδείχθησαν τὰ Ἱεροσόλυμα ὡς νέον λειτουργικὸν κέντρον. Ἡ παράδοσις τοῦ κέντρου αὐτοῦ, ἂν καὶ ἐκλονίσθη σοβαρῶς ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτῆσεως (638), ἀνασυνεστήθη μετ' ὀλίγον περὶ τὴν διάσημον Λαύραν τοῦ Ἁγίου Σάββα.

Τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ λειτουργικὴ παράδοσις διεκόπη τελείως, κατόπιν τῆς ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων καταστροφῆς τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τελέσεως ἀκολουθιῶν μετὰ τὴν χρῆσιν ἐξωτερικῶν καλλιτεχνικῶν στοιχείων (ποιήσεως, μουσικῆς, ζωγραφικῆς). Κατὰ τὴν ἀνάπαυλαν μεταξὺ πρώτης καὶ δευτέρας φάσεως τῆς εἰκονομαχίας διακεκριμένοι μοναχοὶ τῆς μονῆς Στουδίου, εὕρισκομένης εἰς μεγάλην ἀκμὴν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν, ἀνέλαβον τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν βιβλίων. Εἶναι δὲ ἀξιοσημεῖωτον τὸ γεγονός ὅτι ἡ προσπάθεια συνέπεσε μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ συστήματος γραφῆς ἀπὸ τῆς μεγαλωσχήμου εἰς τὴν μικρόσχημον, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἀποψιν ἡμῶν συνετελέσθη εἰς τὰ πλαίσια τῆς δραστηριότητος τῶν Στουδιτῶν, καὶ τῆς ἀναγκαστικῆς μεταγραφῆς τῶν βιβλίων μετὰ τὸ νέον σύστημα.

Οἱ Στουδίται ἐλάβον ὑπ' ὄψιν ἐν προκειμένῳ πρῶτον μὲν τὰ διατηρούμενα λείψανα τῶν βιβλίων τῆς πρωτευούσης, δεῦτερον δὲ τὰ ἀντίστοιχα βι-

1. Βλ. Ἐκκλησιαστικὰς Διατάξεις, τόμ. Β', 23-51, τοῦ παρόντος ἔργου.
2. «Ὅς δὲ πλὴν τῶν κισσινικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τοῦ ἁμβωνος ἀναβαινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων ἑτέρους τινὰς γάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ».

βλία τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ οὕτω προέκυψεν ἡ ὀριστικὴ μορφή τῶν βιβλίων, ἀπὸ ἀπόψεως γενικῆς δομῆς.

Τὰ λειτουργικὰ βιβλία κατηρτίσθησαν κατὰ τὴν πορείαν τῆς διαμορφώσεως τῶν λατρευτικῶν ἀκολουθιῶν. αἱ ὁποῖαι εἶναι συστήματα εὐχῶν, ἀναγνωσμάτων καὶ ὕμνων εἰς ὄλας τὰς μορφάς των, ἐκφερομένων μὲ ὀρισμένην τάξιν κατὰ τὰς ὀρισμένας ὥρας ἢ περιστάσεις. Βασικὸν στοιχεῖον πάσης ἀκολουθίας ἦτο ἀρχικῶς ἡ εὐχή, παρέμεινε δὲ ἡ αὐτὴ κατάσταση μέχρις ἡμῶν, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ τέλεσις τῶν ἀκολουθιῶν κατέστη τοιαύτη, ὥστε ἐξωτερικῶς νὰ φαίνεται ὅτι κυριαρχεῖ ὁ ὕμνος, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ πληθωρικῶς ἀκουόμενον στοιχεῖον αὐτῶν.

Αἱ ἀκολουθίαι διακρίνονται εἰς τακτικὰς καὶ ἐκτάκτους. Καὶ τακτικαὶ μὲν εἶναι αἱ τοῦ ἡμερονυκτίου κύκλου· ἤτοι κατὰ τὸ βυζαντινὸν ὠρολόγιον, ἔσπερινός, ἀπόδειπνον, μεσονυκτικόν, ὄρθρος, α' ὦρα, γ' ὦρα, ς' ὦρα, θ' ὦρα. Ἐκτακτοὶ δὲ εἶναι κατ' ἀρχὰς αἱ τῶν μυστηρίων, ἤτοι τῆς θείας εὐχαριστίας ἢ ὁποῖα εἶναι καὶ ἡ δεσπόζουσα ὄλων τῶν ἀκολουθιῶν, τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ γάμου, τῆς ἱερωσύνης καὶ τοῦ εὐχελαίου· ἔπειτα δὲ καὶ τῶν μυστηριακῶν καὶ ἀγιαστικῶν τελετῶν, ἤτοι τοῦ ἀγιασμοῦ μικροῦ καὶ μεγάλου, τῶν ἐγκαινίων ναοῦ, τῆς παρακλήσεως, τῶν κεκοιμημένων, τοῦ νεκρωσίμου τρισαγίου, τοῦ μνημοσίνου καὶ ἄλλων τριτευούσης σημασίας.

Εὐχολόγιον

Τὸ βιβλίον τοῦτο περιέχει τὰς εἰς πᾶσαν ἀκολουθίαν ἐκφερομένας εὐχὰς. Ὁ τίτλος αὐτοῦ, ἀπαντῶν κατὰ πρῶτον εἰς τὸν Ἀναστάσιον Σιναῖτην, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος, εἶναι ἴσως παλαιότερος, καὶ πάντως ἡ πρώτη γνωστὴ συλλογὴ τοιοῦτου εἶδους³ εἶναι ἡ τοῦ Σεραπίωνος ἐπισκόπου Θμοῦκος, τοῦ δ' αἰῶνος, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐγίνε λόγος εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὸ ἀρχαῖκόν ἐκεῖνο εὐχολόγιον, τὸ ὁποῖον περιεῖχεν εὐχὰς διὰ ποικίλας ἀκολουθίας ἐπαυξηθὲν συμπεριέλαβε τὰς εὐχὰς τῶν ἀκολουθιῶν τῶν ὠρῶν, εἰδικώτερον δὲ τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἔσπερινοῦ, τῶν ἐπὶ μέρους λειτουργιῶν, τῶν λοιπῶν μυστηρίων, τῶν μυστηριακῶν τελετῶν καὶ ἄλλων ἀγιαστικῶν πράξεων⁴.

Ἐν ἐκπροσωπευτικόν βυζαντινὸν Εὐχολόγιον εἶναι τὸ διατηρούμενον εἰς τὸν Βαρβερινὸν κώδικα 336 τοῦ θ' αἰῶνος, ὁ ὁποῖος περιέχει τὰς παλαιὰς λειτουργίας Βασιλείου καὶ Χρυσοστόμου, περὶ τῶν ὁποίων ἐγίνε λόγος εἰς τὸν τρίτον τόμον τοῦ παρόντος ἔργου, καὶ μίαν τρίτην, τὴν τῶν Προηγιασμένων, δημιουργήματος τῆς παρουσίας παριόδου. Αὕτη ἡ τρίτη λειτουργία δὲν εἶναι πράγματι τέλεσις τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, ἀλλὰ τελετὴ μεταδόσεως τῆς κοινωνίας εἰς τοὺς πιστοὺς λαβοῦσα μορφήν λειτουργίας. Ρητὴν μαρτυρίαν περὶ αὐτῆς ἔχομεν ἀπὸ τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, ὅπου σημειώνεται ὅτι «τοῦτω τῷ ἔτει ἐπὶ Σεργίου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐβδομάδος τῶν νηστειῶν, ἰνδι-

3. Φέρεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρμηνητῶν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐχολογίου. Βλ. *Ἑλληνικὴ Πατρολογία* τ. Γ', 549-550.

4. Μεταγενεστέρως διεκρίθησαν βιβλία τοῦ εἶδους Μέγα Εὐχολόγιον, Μικρὸν Εὐχολόγιον, Ἀγιασματάριον, Ἀρχιερατικόν, Ἱερατικόν κ.ά.

κτιῶνος δ' ἤρξατο ψάλλεσθαι μετὰ τὸ κατευθυνθῆτω, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ εἰσαγεσθαι τὰ προηγιασμένα δῶρα εἰς τὸ θυσιαστήριον»⁵.

Αὕτη πρέπει νὰ διεμορφώθῃ τὸν 5' αἰῶνα, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ὁποῖου μετεφέρθη εἰς τὴν Δύσιν ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἀποδίδεται ἡ σύνταξις αὐτῆς ἀβασίμως.

Ἄλλη λειτουργία τῆς ἐποχῆς ταύτης, βυζαντινῆς προελεύσεως ἐκ τοῦ νοτιοϊταλικοῦ χώρου, εἶναι ἡ λεγομένη τοῦ Ἁγίου Πέτρου, τὴν ὁποῖαν μετέφρασαν εἰς τὴν σλαβονικὴν οἱ ἀδελφοὶ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, εἰς τὴν γεωργιανὴν ὁ Εὐθύμιος Ἀθωνίτης καὶ ἄγνωστος εἰς τὴν λατινικὴν.

Ἀναγνώσματα

Τμήματα τῶν ἀποστολικῶν ἀπομνημονευμάτων, τῶν Εὐαγγελίων, τῶν Πράξεων καὶ τῶν Ἐπιστολῶν⁶, καθὼς καὶ τῶν προφητικῶν συγγραμμάτων, ἀνεγινώσκοντο ἀνεκαθεν σχεδὸν εἰς τὰς χριστιανικὰς συνάξεις, κατ' ἀρχὴν δὲ τῆς Κυριακῆς. Ταῦτα ἐν ἀρχῇ δὲν ἦσαν καθωρισμένα καὶ ἡ ἀνάγνωσις τότε ἐγένετο περιστασιακῶς: «ἀναγινώσκειται τὰ ἀπομνημεύματα τῶν Ἀποστόλων καὶ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἕως ἐγχωρεῖ»⁷.

Ὅταν βαθμιαίως ἀνεπτύχθῃ τὸ σύστημα τῶν βιβλικῶν περικοπῶν εἰς ἀνάγνωσιν κατὰ τὰς ἑορτάς, διεμορφώθησαν τὰ εἰδικὰ πρὸς τοῦτο βιβλία, ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, ἄλλως λεγόμενα Ἀποστολάριον καὶ Εὐαγγελιάριον, τὰ ὁποῖα περιέχουν κεχωρισμένως τὰς περικοπὰς δι' ἀμφοτέρους τοὺς ἑορταστικοὺς κύκλους, τὸν κινητὸν καὶ τὸν ἀκίνητον.

Σημειωτέον ὅτι εἰς ἐπισήμους κώδικας παρατίθενται ὑπὲρ τὸ κείμενον ἐκφωνητικὰ σημεῖα διὰ τὴν ρύθμισιν τῆς φωνῆς τοῦ ἀναγνώστου εἰς ἓν εἶδος ἑμμελοῦς ἀναγνώσεως.

Τὸ *Ψαλτήριον* περιλαμβάνει τὸ σύνολον τῶν 150 κανονικῶν ψαλμῶν, τὸν μὴ κανονικὸν ψαλμὸν 151 καὶ τὰς ἑννέα βιβλικὰς ᾠδὰς. Οἱ ψαλμοὶ εἶναι ταξινομημένοι εἰς 20 καθίσματα, ὡς λέγονται, ἐκ τριῶν στάσεων ἢ ἀντιφώνων ἕκαστον, τὸ δὲ ὄνομα «κάθισμα» προῆλθεν ἐκ τῆς παύσεως μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν μιᾶς στάσεως ψαλμῶν, ὅποτε οἱ πιστοὶ ἐκάθηντο καὶ ἐψάλλοντο τροπάρια τὰ ὁποῖα ἔλαβον τὸ ὄνομα τῶν καθισμάτων.

Μέχρι τοῦ 11' αἰῶνος ὑφίστατο ἰδιαίτερον βιβλίον περιέχον τὰς ἀναγιγνωσκόμενας προφητικὰς περικοπὰς, καλούμενον *Προφήτης*⁸, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 13' αἰῶνος κατὰ τὴν νέαν διαρρύθμισιν τῶν βιβλίων αἱ περικοπαὶ αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἐνεσιωμτώθησαν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους λειτουργικὰ βιβλία.

Τροπολόγιον

Κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον ἦτο ἐν ἰσχύει ἓν ἀξιόλογον βιβλίον, ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ποιητικὰ του περιεχόμενα, τὸ *Τροπολόγιον*. Ἐπειδὴ ἡ διαμόρφωσις του ἤρχισε πιθανῶς κατὰ τὸν 6' αἰῶνα, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τοῦτο περιεῖχε βασικῶς στοιχεῖα τῆς ἀσματογραφίας τῆς πρωΐμου ἐποχῆς. ἦτοι τὸ ἀπολιττικὸν ἐκάστης ἑορτῆς, τὸν

5. Κατὰ τὸ ἔτος 612. Ὡς γνωστὸν, αὕτη τελεῖται μόνον κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν, εἰς ἡμέρας καθ' ἃς δὲν ἐπιτρέπεται ἡ τέλεσις τῆς θείας λειτουργίας, κανὼν 51 τῆς Συνόδου Λαοδικείας.
6. Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου ἔμεινεν ἐκτὸς ἐπισήμου ἀναγνώσεως.
7. Ἰουστίνου, *1' Ἀπολογία* 67.
8. Αἱ προφητικαὶ αὐταὶ περικοπαὶ προήρχοντο ἀπὸ ὅλα τὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης πλὴν τῶν ψαλμῶν.

ἕμνον ἐκτενῶς, ὀλίγα ἄλλα ἄσματα. Τὸ τροπολόγιον, ἀφοῦ τὰ πλεῖστα τῶν ἀντιτύπων αὐτοῦ κατεστράφησαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰκονομαχίας, ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος ὡς βιβλίον ἐν χρήσει, ἀλλὰ διετηρήθησαν μερικοὶ κώδικες αὐτοῦ, ἀποκαλούμενοι ὑπὸ τῶν νεωτέρων κοντακάρια⁹. Τὸ ὑλικὸν τοῦ Τροπολογίου κατενεμήθη εἰς τὰ ἐπὶ μέρους βιβλία τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἀπὸ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ θ' αἰῶνος, σύντομος δὲ μορφή αὐτοῦ εἰσήχθη εἰς τὸ Ὠρολόγιον ὡς β' μέρος τούτου.

Ὠρολόγιον

Ὅπως καὶ τὸ ὄνομα δεικνύει, τὸ βιβλίον τοῦτο περιέχει κατ' ἀρχὴν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἡμερονυκτίου τὴν διατεταγμένην κατὰ τὰς ἑπτὰ ὥρας τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς, ἧτοι 1) τὸν ἑσπερινὸν μετὰ τῆς κατὰ τὸν δεῖπνον προσευχῆς, 2) τὸ ἀπόδειπνον, διακρινόμενον εἰς μέγα καὶ μικρόν, 3) τὸ μεσονυκτικόν, 4) τὸν ὄρθρον μετὰ τῆς πρώτης ὥρας καὶ τοῦ μεσωρίου, 5) τὴν τρίτην ὥραν μετὰ τοῦ μεσωρίου, 6) τὴν ἕκτην ὥραν μετὰ τοῦ μεσωρίου, τῶν τυπικῶν καὶ τῆς προσευχῆς κατὰ τὸ γεῦμα, 7) τὴν ἐνάτην ὥραν μετὰ τοῦ μεσωρίου.

Ἄλλα στοιχεῖα, προϋπάρχοντα ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, ἀπετέλεσαν τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Ὠρολογίου, ἧτοι τὸ μηνολόγιον, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἀπολυτικά καὶ κοντάκια τῶν ἀκινήτων ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, τὰ ἀπολυτικά καὶ κοντάκια τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου, τὰ κατὰ τὰς Κυριακὰς ψαλλόμενα ἀναστάσιμα ἀπολυτικά, τὰ θεστοκία καὶ αἱ ὑπακοαὶ τῆς Ὀκταήχου, τὰ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος ἀπολυτικά, τὰ θεστοκία τοῦ ἐνιαυτοῦ, τὰ ἀπολυτικά τῶν μὴ ἑορταζομένων ἁγίων.

Τὸ τρίτον δὲ μέρος περιέχει περιστασιακὰς ἀκολουθίας, ὡς εἶναι αἱ τοῦ Ἀκαθίστου, τοῦ παρακλητικοῦ εἰς τὴν Θεοτόκον κανόνος μεγάλου καὶ μικροῦ, τῆς θείας μεταλήψεως, τοῦ ἱκετηρίου κανόνος εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τοῦ ἱκετηρίου κανόνος εἰς τὸν φύλακα ἄγγελον, τοῦ ἱκετηρίου κανόνος εἰς τὰς ἐπουρανίους δυνάμεις καὶ πάντας τοὺς ἁγίους, τοὺς εἰκοσιτέσσαρας οἴκους εἰς τὸν Τίμιον Σταυρόν.

Εἰς τὸ παράρτημα αὐτοῦ περιέχονται δευτερεύοντα στοιχεῖα.

Μηναιῖα

9. Βλ. Cod. Corsinianus 366 τοῦ ια' αἰῶνος, φ. 102, «ζήτει ἕτερον κοντάκιον εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Τροπολογίου», ἐννοεῖται τούτοι.

10. Τὸ σύνολον τῶν συναξαρίων ἀπετέλει ἰδιαιτέρον ἀρχικῶς βιβλίον.

Εἶναι βιβλία, περιέχοντα τὰς ἀκολουθίας τῶν ἑορταζομένων ἁγίων ἢ γεγονότων κατὰ ἡμερομηνιακὴν τάξιν. Ἡ πρώτη μορφή αὐτοῦ, καλουμένη μηνολόγιον, περιεῖχε τὸν βίον τοῦ ἑορταζομένου ἁγίου, ἧτοι τὸ συναξάριον¹⁰, περὶ τὸ ὁποῖον προσετέθησαν ἀργότερα κατὰ καιροὺς ὑμνολογικὰ στοιχεῖα, ὀλίγα ἐν ἀρχῇ ὡς ἐν τῷ Τροπολογίῳ. Τὸ ὑλικὸν ἀρχικῶς περιεῖχετο εἰς ἐνιαῖον κώδικα δι' ὅλους τοὺς μῆνας, ἔπειτα εἰς δύο, βραδύτερον εἰς τέσσαρας, τέλος δὲ εἰς δώδεκα, ἓνα κατὰ μῆνα.

Ἐφ' ὅσον τὸ βυζαντινὸν ἔτος ἤρχιζε τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου, πρῶτον μηναιὸν ἦτο τὸ τοῦ Σεπτεμβρίου, τελευταῖον δὲ τὸ τοῦ Αὐγούστου.

Τριώδιον

Περιέχει τὰ στοιχεῖα τῶν ἰδιαιτέρων ἀκολουθιῶν τῆς προπαρασκευαστικῆς τοῦ Πάσχα περιόδου, ἀρχομένης ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου καὶ ληγοῦσης κατὰ τὸ Μέγα Σάββατον. Τὰ στοιχεῖα τοῦ βιβλίου τούτου, περιεχόμενα ἐν ἀρχῇ εἰς τὸ Τροπολόγιον, ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τοῦ αὐτοτελοῦς βιβλίου, τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν του μορφήν κατὰ τὸν θ' αἰῶνα. Ἀντὶ τῶν ὕμνων τοῦ Τροπολογίου περιέχει κανόνας, οἱ ὁποῖοι εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τριώδιοι, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα, ἐνίοτε δὲ διώδιοι, τετραώδιοι καὶ ὀκταώδιοι ἢ ἐννεαώδιοι.

Τὰ κυριαρχοῦντα ἐν αὐτῷ ὀνόματα ποιητῶν εἶναι τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης, τοῦ Κοσμᾶ Μελωδοῦ, τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἀνδρέου Πηροῦ, τῶν Στουδιτῶν Θεοδώρου καὶ Ἰωσήφ, τοῦ Θεοφάνους Γραπτοῦ, τοῦ Μητροφάνους, καὶ πρώτου ὄλων Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου.

Πεντηκοστάριον

Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀρχόμενον μὲ τὴν τελετὴν τῆς ἀναστάσεως κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα καὶ λήγον μὲ τὴν ἀκολουθίαν τῆς Κυριακῆς τῶν Ἁγίων Πάντων, πρώτης μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν, ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ Τριωδίου, τοῦ ὁποῖου ἀκολουθεῖ τὴν δομὴν. Προφανῶς κατὰ τὴν ἀρχικὴν του φάσιν ἀπετέλει ἐνιαῖον μετ' αὐτοῦ βιβλίον.

Παρακλητικὴ

Τὸ βιβλίον τῆς Παρακλητικῆς περιέχει τὰς τακτικὰς ἀκολουθίας τοῦ ἑβδομαδιαίου κύκλου εἰς συστήματα ὀκτῶ ἑβδομάδων ἀενάως ἐπαναλαμβανόμενα, μιᾶς διὰ τὴν ἀσματογραφίαν ἐκάστου τῶν ὀκτῶ ἤχων, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Τὸ ὄνομα Παρακλητικὴ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀρμοστὸν καὶ δὲν εἶναι τὸ ἀρχικόν, διότι ἀρχαιότερον τὸ βιβλίον ἐκαλεῖτο Ὀκτῆχος (ἢ Ὀκτώηχος), ὡς φαίνεται εἰς ἀκροστιχίδα κανόνος τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου εἰς Πάντας τοὺς Ἁγίους. «Ὀκτῆχον Νέαν»¹¹. Σήμερον τὰ ὀνόματα ἐναλλάσσονται, συνήθως ὁμοῦς τὸ τῆς Ὀκτῆχου περιορίζεται εἰς τὰς ἀκολουθίας τῶν ὀκτῶ Κυριακῶν.

Τὸ σύστημα τῶν ὀκτῶ ἤχων δὲν ἐπενοήθη βεβαίως ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Δαμασκηόν, ὡς ἡ κοινὴ γνώμη φρονεῖ, ἀλλὰ προῖπῆρχεν αὐτοῦ κατὰ πολὺ· οὔτε πάλιν εἶναι συριακῆς προελεύσεως, ὡς ἀδαεῖς ἐρευνηταὶ ἰσχυρίζονται, ἀφοῦ οἱ Σύροι δὲν εἶχον ὀκτῶ ἀλλὰ περισσοτέρους ἤχους, ὁ δὲ Σεβήρος, ὁ ὁποῖος συνέταξεν ὕμνους εἰς τοὺς ὀκτῶ ἤχους, ἦτο Ἕλληνας συγγρα-

11. Εἰς ἤχον πλαγ.

φεύς και τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα ἠκολούθει, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε και οἱ Ἴδιοι οἱ Σύροι εἶχον υἰοθετήσει τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν¹².

Ἡ διάκρισις τῶν ἤχων, θεωρητικῶς μάλιστα καταχωρωμένη, εἶναι ἑλληνικὴ ἐπινοήσις πολὺ παλαιά, ἢ ὅποια εἰσῆχθη διστακτικῶς και εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος. Τὴν ἐποχὴν τῆς μοναχικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς στιχολογίας και τῆς περιτέχνου μελωδίας λόγιον περιέχον συζήτησιν τοῦ γέροντος Σιλουανοῦ και ἀδελφοῦ μαρτυρεῖ τὴν παρουσίαν τῆς ὀκταήχιας ἤδη τότε. Ὁ ἀδελφὸς λέγει, «ἐξ ὄτου ἐμόνασα, τὴν ἀκολοιθίαν τοῦ κανόνος και τὰς ὥρας κατὰ τὴν ὀκτώηχον ψάλλω». Ὁ Σιλουανὸς διαφωνῶν ὀξύτατα ἀπεκρίθη, «και διὰ τοῦτο ἢ κατάνυξις και τὸ πένθος φεύγει ἀπὸ σοῦ»¹³. Δὲν ὑπάρχει σοβαρὰ ἀμφιβολία περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ λογιῦ.

Φυσικά δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραβλεφθῆ ἢ ἐν προκειμένῳ προσφορὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅστις ἀσφαλῶς συνέταξε πολλὰ ἀθροίσματα ὀκταήχων ποιημάτων και συνέβαλε σπουδαίως εἰς τὴν κατάρτισιν τῆς Ὀκταήχου τῶν Ἱεροσολύμων μετὰ τοῦ θετοῦ ἀδελφοῦ του Κοσμᾶ. Ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν τῆς ὁμοιωμορφῆς ἢ Ὀκταήχος κατηρτίσθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ θ' αἰῶνος ἐπιμελεία τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου. Εἰς ἱαμβικὸν ἐπιγράμμα ἀπαντῶν εἰς τὸν κώδικα 13 τοῦ ἑλληνικοῦ Γυμνασίου τῆς Ρώμης, τοῦ 15' αἰῶνος, φέρονται οἱ τέσσαρες κύριοι ποιηταὶ τῶν ὕμνων τοῦ βιβλίου τούτου.

«Τῆς Ὀκτώηχου τῆς Νέας θεῖον τέλος
 πόνοι τῶν σεπτῶν και θεῶν διδασκάλων,
 Κοσμᾶ τοῦ θεῖου, σὺν τούτῳ Μητροφάνους,
 Ἰωάννου τε και Ἰωσήφ τῶν θεῶν».

Τυπικὸν

Βασικὸν λειτουργικὸν βιβλίον τῶν μοναστηρίων κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἦτο τὸ Τυπικόν, τὸ ὁποῖον παρήλασσε κατὰ μὴν. Τοῦτο περιεῖχε πρῶτον μὲν τὰς κανονικὰς διατάξεις περὶ τοῦ βίου τῆς μονῆς και τῶν μοναχῶν, δεῦτερον δὲ τὰς λειτουργικὰς διατάξεις αὐτῆς δι' ὅλον τὸ ἔτος.

Τὸ ἀρχαιότερον ἱστορικῶς γνωστὸν Τυπικὸν εἶναι τὸ τοῦ Ἁγίου Σάββα, τὸ ὁποῖον δὲν σώζεται αὐτοῦσιον, ἀλλὰ διεσκευασμένον κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου πρῶτον και τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἔπειτα, ἂν και αἱ διασκευαὶ τοιούτων βιβλίων ἐνεργοῦνται συλλογικῶς και ἀνωνύμως. Τὸ ἀρχαιότερον ὁμοιωμορφῶς σωζόμενον καθαρῶς λειτουργικὸν Τυπικὸν εἶναι τὸ περιεχόμενον εἰς τὸν κώδικα Γάτμου 222, τὸ ὁποῖον ἀπετελέσθη κατόπιν διασκευῆς ἐνὸς παλαιότερου τυπικοῦ τῆς περὶ τὸ ἔτος 880 ἐποχῆς. Τὸ Τυπικὸν βεβαίως τοῦτο εἶναι ἀνεξάρτητον τοῦ τῶν Ἱεροσολύμων και κατὰ νεωτέρας ἀπόψεις προέρχεται ἐκ τῶν Στουδιτῶν, μετεφέρθη δὲ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως και ὄχι ἀντιστρόφως, ὅπως

Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Θεολογικά Μελετήματα* 4, Ἰμνογραφικά, 63-67. *Ἐκκλησιαστικά*, 2, 11.

μετεφέρθη και ἄλλοῦ. Προφανῶς ὁμως οἱ Στουδίται εἶχον ὑπ' ὄψιν των ἀντίγραφον τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Τυπικοῦ, ὡς ἴσχυε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος.

Κατὰ τὴν μεταγενεστέραν μορφήν του τὸ Τυπικὸν εἶναι βιβλίον περιέχον ὁδηγίαν περὶ τελέσεως τῶν ἀκολουθιῶν.

ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΕΙΔΗ

ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Εἶναι ἀπαραίτητος μία σύντομος ἐκθεσις περὶ τῆς σχετικῆς μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν ὀρολογίας. Εἰς τοὺς προηγουμένους τόμους τοῦ παρόντος ἔργου καὶ εἰς εἰδικὰς πραγματείας¹ ἔχομεν ἐξετάσει τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ὑμνογραφίαν προβλήματα, διευκρινήσαμεν δὲ κατ' ἀρχὴν τὴν ἔννοιαν τῶν βασικῶν ἔρων ταῖς ὁποίας ἐχρησιμοποιοῖ ὁ κύριος κορμὸς τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τοὺς διατυπώνει ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολήν «διδάσκοντες καὶ νοθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ἄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»². Ἐχομεν δεῖξει ὅτι οἱ ἐβραϊκοὶ ψαλμοί, οἱ ψαλμοὶ τοῦ Δαβίδ, δὲν ἐψάλλοντο εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, ὅπου τὰ πάντα ἦσαν καινά, ἀλλ' ἀνεγινώσκοντο ὡς προφητικὰ κείμενα, ὅπως συμβαίνει μέχρι σήμερον ἄλλωστε, καὶ ὅτι μόλις τὸν δ' μ.Χ. αἰῶνα ἤρχισαν νὰ ἀπαγγέλλωνται ἐμμελῶς οἱ τελευταῖοι στίχοι ὠρισμένων ψαλμῶν πρὸς εἰσαγωγήν τῶν τότε διαμορφωθέντων τροπαρίων, ὡς ἀπλῶν ἐφύμνιων κατ' ἀρχάς. Τὰ ὡς ἄνω τρία εἶδη ποιημάτων, ὑπὸ τοῦ Παύλου μνημονευόμενα, ἦσαν ὅλα νέα, χριστιανικά, ἦσαν δηλαδὴ αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐπιβεβαιώνει μετὰ πεντηκονταετίαν περίπου καὶ ὁ Πλίνιος, λέγων ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐψάλλον «ἀντιφωνικῶς ὕμνον εἰς Χριστὸν ὡς Θεόν»³.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν ὄρων ψαλμοὶ μὲν εἶναι ἄσματα συντιθέμενα κατὰ τὰ πρότυπα τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν καὶ ὄχι αὐτῶν οἱ βιβλικοὶ ψαλμοί, ὕμνοι εἶναι ἄσματα συντιθέμενα κατὰ τὰ πρότυπα τῶν ἐθνικῶν θρησκευτικῶν ὕμνων, πνευματικαὶ δὲ ᾠδαὶ εἶναι ἐλεύθεραι ποιητικαὶ καὶ μουσικαὶ συνθέσεις ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς ἐμπνεομένων πιστῶν.

Ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπίσης κατὰ τὴν μετέπειτα ἐποχὴν μέχρι τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν περιόδου οἱ ἑλληνικοὶ ὄροι αἶνος, ἄσμα καὶ ᾠδή. Βραδύτερον δὲ εἰσῆχθησαν καὶ ἄλλοι ὄροι, εἴτε προϋφιστάμενοι (ἐφύμνιον, ἀνακλῶμενον) εἴτε νεόκοποι διαμορφωθέντες ἀπὸ τῶν ποιητῶν (τρόπος, τροπάριον, ἀντίφωνον, ἀπολυτίκιον, ἰδιόμελον, αὐτόμελον, προσόμοιον). Χρησιμοποιοῦνται ἤδη ὀνόματα ποιημάτων σχετικὰ μετὰ τὰ ἱερά πρόσωπα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, ὡς εἶναι τὰ δοξαστικά (εἰς τὴν Τριάδα), δεσποτικά, θεοτοκία, ἀποστολικά, μαρτυρικά· ἢ σχετικὰ μετὰ τὸ γεγονός εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται, ὡς εἶναι ἀναστάσιμα, σταυραναστάσιμα καὶ τὰ παρόμοια· ἢ

1. *Ἑλληνικὴ Πατρολογία Β'*, 70-104. 1^ο, 86-113. *Ἑμνογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1960, καὶ *Θεολογικὰ Μελετήματα 4*, Ἑμνογραφικά, Θεσσαλονίκη 1981.
2. *Κολ.* 3,16.
3. *Επιστολὴ* 10,96.

σχετικά με τὰς περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας ψάλλονται, ὡς εἶναι ἐωθι-
νόν, καθίσματα, εὐλογητάρια, ἀναβαθμοί, φωταγωγικά, ἐξαποστειλάρια
ἢ σχετικά με τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον αὐτῶν, ὡς εἶναι τριαδικά, δογ-
ματικά, νεκρώσιμα· καὶ τέλος σχετικά με τὸν τρόπον ἐκτελέσεως, ὡς εἶ-
ναι ἡ ὑπακοή, τὰ ἀντίφωνα.

Ἐπὶ οἰανδήποτε μορφήν καὶ ἂν συνετίθεντο οἱ ὕμνοι, ἐξετελοῦντο κατὰ
τὰς ἀκολουθίας ἀντιφωνικῶς, ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς, ἰνίσεμ κατὰ
τὸν Πιλίνιον ἤδη ἐν ἀρχῇ τοῦ β' αἰῶνος, καὶ ἡ ἀντιφωνικὴ ἐκτέλεσις δια-
τηρεῖται μέχρι σήμερον γενικῶς.

Ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως θὰ ἐπιστημάνωμεν τρεῖς ὄρους· ἰδιόμελα, αὐτό-
μελα, προσόμοια. Τὰ πρωτοτύπως συντασσόμενα ποιήματα, ἀνεξαρτήτως
πάσης ἄλλης ποιητικῆς καὶ μουσικῆς συνθέσεως, ἐλάμβανον ἀμέσως
παρὰ τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν μελωδίαν, ταῦτα δὲ ἐλέγοντο ἰδιόμελα· τὰ
πρωτοτύπως συντασσόμενα ποιήματα ἀπὸ μετρικῆς καὶ μελωδικῆς ἀπό-
ψεως, προοριζόμενα δὲ νὰ γίνουσι πρότυπα δι' ἄλλας συνθέσεις, λέγονται
αὐτόμελα. Τὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μετρικῆς καὶ μελωδίας παλαιότερων προ-
τύπων συντασσόμενα ποιήματα λέγονται προσόμοια. Οἱ τρεῖς ὄροι καλύ-
πτουν τὸ σύνολον τῆς λειτουργικῆς ποιήσεως.

Δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν μετὰ τὴν διασάφησιν ὄλων αὐτῶν τῶν ὀνομάτων εἰς
τὰς ἐπομένους σελίδας, ἀλλὰ θὰ περιορισθῶμεν εἰς ἐκείνους τοὺς ὄρους οἱ
ὁποῖοι ἐπιστημαίνουσι ἰδιαίτερα ποιητικὰ εἶδη· ὕμνοι ἢ κοντάκια, κανόνες,
σύντομον, στιχηρά καὶ ἀπόστιχα καὶ ἄλλα, ὅπως θὰ μνημονευθῶσι εἰς τὴν
οἰκείαν θέσιν.

ΠΟΙΗΤΑΙ ΚΑΙ ΜΕΛΩΔΟΙ

Οἱ συντάκται τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων χαρακτηρίζονται μετὰ διά-
φορα ὀνόματα, γνωστὰ ἀπὸ τὴν κλασικὴν ἤδη ἐποχὴν κατὰ τὸ πλεῖστον
ποιηταί, ψάλται, ὑμνωδοί, ὑμνογράφοι, ὑμνολόγοι, μελωδοί. Ὁ τελευ-
ταῖος ὄρος «μελωδός» εἶναι ἐντελῶς ἐξειδικευμένος, διότι ἐνδεικνύει
τοὺς ποιητὰς οἱ ὁποῖοι συγχρόνως συνθέτουσι καὶ τὴν μουσικὴν τῶν ἔρ-
γων.

Ἐὰν καὶ ἡ ἀναχωρητικὴ καὶ μοναστηριακὴ λατρεία ἦτο ἀρχικῶς κατ' ἀπο-
κλειστικότητα εὐκτική καὶ ἀναγνωστική, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐνορια-
κὴν λατρείαν ἡ ὁποία ἦτο ἐξ ἀρχῆς ὑμνωδική, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς περιό-
δου ταύτης ἡ ὑμνογραφία κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος περιῆλθεν εἰς χεῖ-
ρας τῶν μοναχῶν, ἐν ἀρχῇ μὲν τῶν ζώντων εἰς τὰ ἀστικά κέντρα, καὶ δὴ
τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τὰ μοναστήρια τῆς ὑπαίθρου,
ὡς εἶναι τὰ τῆς Παλαιστίνης.

Ἐνίοτε συναντῶμεν μεταξὺ τῶν διακεκριμένων ποιητῶν ἐπισκόπους καὶ
πατριάρχας, ἀλλ' αὐτοὶ βεβαίως πρέπει νὰ ὑπολογισθῶσι μετὰ τῶν μονα-
χῶν, ὅχι μόνον διότι μοναχικὸν βίον διάγουσι, ἀλλὰ καὶ διότι συνήθως ἀπὸ
τοῦ μοναχικοῦ τῶν σταδίου ἤρχισαν τὴν ὑμνογραφικὴν τῶν δραστηριό-

τητα. Αί γυναῖκες ἐξ ἄλλου, αἱ ὁποῖαι συνέβαλαν σπουδαίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὕμνογραφίας, ἦσαν ἐπίσης μοναχαί. Πρέπει δὲ ἐδῶ νὰ σημειωθῇ ὅτι μετὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν ἦτο πολὺ ἄρεστή ἡ συμμετοχὴ γυναικῶν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ἐξ οὗ καὶ παρατηρήθη κάποια τάσις ἀφαιρέσεως ἢ ἀντικαταστάσεως τῶν ὀνομάτων τῶν ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς γραφίδος τῶν.

Τέλος εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι σημαντικὴ εἶναι ἡ ὕμνογραφικὴ προσφορά τῶν βασιλέων ὄχι μόνον κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον. Δὲν ὑπῆρχεν ἀντίρρησις εἰς τοῦτο ἐκ μέρους τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος, καθ' ὅσον οἱ βασιλεῖς εἶχον κάποιον ἱερατικὸν χαρακτήρα ὡς «ἐν Χριστῷ βασιλεῖς».

ΜΕΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΙΧΟΥΡΓΙΚΗ

Οἱ δυτικοὶ ἐρευνηταί, μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, βλέποντες ὅτι οἱ λειτουργικοὶ ὕμνοι τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἦσαν καταγεγραμμένοι ἐν συνεχείᾳ καὶ ὄχι κατὰ ποιητικοὺς στίχους, ὅπως ἄλλωστε ἔλεγον οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοὶ «καταλογάδην, πεζῶ λόγῳ»⁴, δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ποιημάτων, ἐχρειάσθη δὲ ἡ ἐπισταμένη μελέτη τοῦ Pitra⁵ διὰ νὰ πεισθοῦν περὶ τούτου. Ὅταν δὲ ἐπέισθησαν πειρητήθη κάποια τάσις πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ἀνεύρεσιν προσωδιακῶν μέτρων εἰς αὐτούς, ἀλλὰ παρὰ τὴν ὑπαρξιν ἄρκετῶν τεμαχίων τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἐντυπωσιακὴν συγγένειαν μὲ κλασικὰ στιχοῦργήματα, εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ὁποιοσδήποτε βυζαντινὸς ὕμνογράφος ἐμιμήθη ποτὲ ἐνσυνειδήτως προσωδιακὰ ποιήματα εἰς τὰ ρυθμικά του τροπάρια⁶.

Παρὰ ταῦτα οἱ ρυθμικοὶ ὕμνοι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι ποιήματα, ὅσακις δὲ οἱ Βυζαντινοὶ σημειῶνουν ὅτι οἱ λειτουργικοὶ ὕμνοι γράφονται εἰς πεζὸν λόγον καὶ δίχως μέτρα, θέλουν ἀπλῶς νὰ τονίσουν τὴν διαφορὰν τῶν ἀπὸ τὴν λογίαν ποιήσιν ἢ ὁποῖα ἐγράφετο μὲ τὰ ἀρχαῖα προσωδιακὰ μέτρα.

Καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἀντελαμβάνοντο τὸ μυστικὸν τοῦτο περὶ τῆς ἰδιορρυθμοῦ ποιητικῆς μορφῆς, ὅταν δὲ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, χωρὶς ἰδιαιτέραν ἔρειναν καὶ ἐντελῶς παρεμπικτόντως, σημειῶνῃ εἰς τὸ μνημειῶδες Περὶ Προφορᾶς ἔργον του, ὅτι «τῶν τόνων τὴν προσωδίαν οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ μετεχειρίσθησαν ἐν ταυτῷ καὶ ὄχημα καὶ βάσιν τῆς στιχοποιίας, ποδίζοντες τὰ μέτρα τῶν στίχων ὄχι πλέον κατὰ τὸν χρόνον τῶν μακρῶν καὶ τῶν βραχέων, τὸν ὁποῖον ὁ ἀπαίδευτος καὶ ἄμουσος ὄχλος δὲν εἶχεν αὐτία νὰ διακρίνη, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν τόνον καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν»⁷, τὸ πράττει τόσον ἀνεπιτηδεύτως ὥστε καθιστᾷ σαφές ὅτι ὁμιλεῖ περὶ αὐτονοήτου πράγματος. Εἶναι δὲ ἀναμφίβολον ὅτι ὁ Pitra, γράψας περίπου τεσσαράκοντα ἔτη βραδύτερον, ἐγνώριζε

4. Λεξικὸν Σούδα ἐν λ.

5. *Hymnographie de l'Église Grecque*, Rome 1867, 18-21.

6. Βλ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Ἀθήναι 1890, 187-195.

7. *Περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, Πετροῦπολις 1830, σ. 662.

τὸ ἔργον τοῦ Οἰκονόμου, ἀφοῦ τοῦτο εἶχε κυκλοφορηθῆ εὐρύτατα ἐκ Πετροπόλεως.

Σήμερον δὲν παρατηρεῖται ἀντιγνῶμία περὶ τοῦ ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι ἀποτελοῦν ποιήματα, τὸ δὲ ζητούμενον εἶναι τὸ εἶδος τοῦ μέτρου τὸ ὁποῖον ἀκολουθοῦν. Κατὰ τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα ἡ στιχοποιία ἐστηρίζετο εἰς τὴν καθ' ὠρισμένους νόμους ἐκμετάλλευσιν τῆς συλλαβικῆς ποσότητος· μακρὰ καὶ βραχεῖαι συλλαβαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ ποικίλους τρόπους, ὥστε νὰ σχηματίζωνται εἰδικὰ στιχογραφικὰ μέτρα καὶ νὰ δίδεται εἰς τὰ ποιήματα ρυθμὸς πλάτους. Ἡ ποσότης τῶν συλλαβῶν ἐρρυθμιζομένη ἐν τῇ σύνθεσιν τῶν στίχων, εἴτε περὶ ἄδομένων ποιημάτων ἐπρόκειτο, εἴτε περὶ ἀπαγγελιομένων συνοδία μουσικῶν ὀργάνων, ὅπως τὰ ἔπη. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς στιχοποιίας ὠνομάσθη προσωδία.

Τοιαύτη στιχογραφικὴ ἐκκλιεργήθη καὶ ἀπὸ μερικοῦς χριστιανοὺς ποιητὰς μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων, ἀλλὰ τὰ προϊόντα τῶν ἀποτελοῦν μικρὸν μόνον ποσοστὸν τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν κειμένων τῆς ὅλης χριστιανικῆς ὕμνογραφίας καὶ ἀνήκουν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν λογίαν ποίησιν, ἢ ὁποία δὲν ἔγινε δεκτὴ εἰς τὴν λατρείαν*.

Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν χρησιμοποιεῖται ὁ τονικὸς ρυθμὸς διὰ τῆς κανονικῆς ἐναλλαγῆς τονιζομένων καὶ ἀτόνων συλλαβῶν, οὕτως ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ρυθμὸς ὕψους. Ἡ ρυθμοποιία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως ὀνομάζεται συνήθως τονική, καὶ συχνάκις εἶναι τονική, ἀλλ' ὄχι πάντοτε. Χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε εἰς αὐτὴν ἡ κανονικὴ τονικὴ ρυθμοποιία, ἢ διήκουσα δι' ὄλων τῶν στίχων, ὀλίγα ὁμως ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς ἔχουν γίνῃ δεκτὰ εἰς τὴν λατρείαν.

Εἰς τὰ ὑπόλοιπα ποιήματα ἡ ρυθμοποιία εἶναι τονική μόνον ἀπὸ στροφῆς εἰς στροφὴν, σπανιώτατα δὲ ἀπὸ στίχου εἰς στίχον ἐκάστης στροφῆς, καὶ τοῦτο ὄχι καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν αὐτῆς. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ ρυθμὸς ὑποβοηθεῖται μὲ ἄλλα μέσα, μὲ τὴν ἀπαγγελίαν καὶ τὴν μελωδίαν, κατὰ περιστάσεις δὲ μὲ τὴν παρήχησιν, τὸ ὁμοιοτέλειον καὶ τὰ παρόμοια.

Ἡ ἐξωλειουργικὴ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀκολουθεῖ τὴν ἀνακρεόντειον στιχογραφικὴν, ἀκατάληκτον ἢ καταληκτικὴν, ὅπως ἐφηρμόζετο ἐπὶ τριακόσια καὶ πλέον ἔτη ὑπὸ σειρᾶς ποιητῶν, ὡς εἶναι ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, Γρηγόριος Θεολόγος, Συνέσιος Κυρήνης, τὴν ἀνακρεόντειον δὲ στιχογραφικὴν ἀπεδέχθη καὶ ὁ Ἐφραίμ διὰ τῆς ἑλληνοσυριακῆς ποιήσεως τοῦ Βαρδεσάνου καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀρμονίου.

Ἡ λειτουργικὴ ὁμως ποίησις εἶναι ἄλλο πρᾶγμα, δὲν δανεῖζεται τὴν ἀνακρεόντειον ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλην κλασικὴν στιχογραφικὴν, ἀλλ' εἰσάγει τὴν ρυθμικὴν στιχογραφικὴν. Πρὸς τοὺς στίχους τοῦ ἀνωτέρω εἶδους, εἴτε τῆς λογίας ἑλληνικῆς εἴτε τῆς ἑφραιμείου ποιήσεως, δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν ἢ στιχογραφικὴ τοῦ κοντακίου, τῶν κανόνων καὶ τῶν στιχηρῶν

8. Πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων τὰς ὁποίας θὰ ἐπισημάνωμεν κατὰ περιστάσεις.

τροπαρίων. Εἰς τὰ λειτουργικά ταῦτα ποιήματα δὲν ὑφίσταται οὔτε ἰσοσυλλαβία οὔτε ἰσοτονία κατὰ στίχον, ὑπάρχει ὁμοσυλλαβία καὶ ὁμοτονία κατὰ στροφάς· δηλαδή ὁ πρῶτος στίχος τοῦ πρώτου οἴκου παντὸς ἕμνου ἔχει τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν συλλαβῶν καὶ τοὺς αὐτοὺς τόνους μετὰ τοῦ πρώτου στίχου τοῦ δευτέρου οἴκου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἡ ἀρχική στροφή τῶν λειτουργικῶν ποιημάτων, ἄρα καὶ ὁ ἀρχικός στίχος, δὲν συντίθενται βάσει μετρικῶν κανόνων, ἀλλὰ κατ' ἐλευθέραν ἔμπνευσιν, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν μελωδίαν· ἐπομένως ἐδῶ δὲν ἔχομεν ποιητικὴν μετρικὴν ἀλλὰ μελωδικὴν μετρικὴν.

Εἰς τὴν βυζαντινὴν ἕμνογραφίαν πᾶς πολύστροφος ἕμνος, ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰν στροφῶν συντεθειμένων βάσει μουσικοῦ καὶ μετρικοῦ ὑποδείγματος κοινοῦ δι' ὅλους, τοῦ καλουμένου εἰρμοῦ. Οὕτως ὅλαι αἱ στροφαὶ ἔχουν τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν στίχων, τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν συλλαβῶν κατ' ἀντίστοιχον στίχον καὶ τοὺς αὐτοὺς μετρικοὺς τόνους κατ' ἀντίστοιχον στίχον.

Νεώτεροι κριτικοί, ὡς ὁ P. Maas*, διακρίνουν εἰς ἐκάστην στροφήν ἕμνου τριῶν εἰδῶν παύσεις.

α) ἀσθενή, ἰσοδυναμοῦσαν μὲ κῶλον ἐντὸς τοῦ στίχου,

β) μέσην, τερματίζουσαν τὸν στίχον μὲ κόμμα ἢ ἄνω τελείαν,

γ) ἰσχυράν, τερματίζουσαν μίαν περίοδον μὲ τελείαν, ἄνω ἢ κάτω, ἢ μὲ ἐρωτηματικόν.

Αὐτὴ ἡ διάκρισις ἀνταποκρίνεται συνήθως εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' εἶναι κάπως ἐξεζητημένη. Δὲν νομίζομεν ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ βυζαντινὸς ἕμνογράφος ὁ ὁποῖος συνέταξε ποίημά του μὲ τόσον σχολαστικὴν προσοχήν, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὴν σύνταξιν κατηύθυνε περισσότερον ἢ μελωδία ἀπὸ τὸ μέτρον.

Ἀπὸ τὴν ἰσοσυλλαβίαν καὶ τὴν ὁμοτονίαν τῶν ἀντιστοιχῶν στίχων τῶν στροφῶν παρατηροῦνται βεβαίως ἐνίοτε ἀποκλίσεις, αἱ ὁποῖαι διορθῶνται κατὰ τὴν μελώδησιν· δηλαδή τὰ ἐλαττώματα τοῦ μέτρου, ἢ ἔλλειψις καὶ ἢ ὑπέρβασις συλλαβῆς, ἐρρυθμίζοντο μὲ τὴν ἐπιβράδυνσιν ἢ ἐπιτάχυνσιν τοῦ μελωδικοῦ χρόνου. Κατ' ἀκρίβειαν μάλιστα δὲν γνωρίζομεν τί ἐκ τῶν δύο ἐπαιξε σπουδαιότερον ρόλον εἰς τὴν ποιητικὴν σύνθεσιν, ἢ μελώδησις ἢ ἡ στιχουργία· καὶ διὰ τὴν νῦν χρησιμοποιήσωμεν ἄλλην διατύπωσιν, δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ὁ ποιητὴς ἔγραφεν ἄδων ἢ μετρῶν συλλαβᾶς. Ἡ φύσις τῆς βυζαντινῆς στιχοποιίας καθιστᾷ πιθανωτέραν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἔγραφεν ἄδων, εἴτε ἐκφώνως εἴτε κατὰ νοῦν, ὁπότε προτεραιότητα εἶχεν ἡ μελωδία.

Ὁ Νικόλαος Τωμαδάκης, τονίζων τὴν σημασίαν τῆς μουσικῆς εἰς τὴν σύνταξιν τῶν ἕμνων, εἶπεν ὅτι διὰ τῆς ἰσοχρονίας «μηκύνεται ἢ συντομεύεται στίχος ἔχων ὀλιγωτέρας ἢ περισσοτέρας συλλαβᾶς»¹⁰.

Εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ ἔλλειψις μιᾶς συλλαβῆς εἰς τὸν κατωτέρω ἐξασύλλα-

9. Τὰς ἀπόψεις τοῦ ἐφήρμοσεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ ὁ ἴδιος μετὰ τοῦ Τρυφανίτη. Ἐκθεσιν περὶ αὐτοῦ βλ. ἐν Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Βυζαντινὴ Ἑμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 281-287.

10. «Ρωμανὸς καὶ ὁγιος Δημήτριος, ἀγιολογικαὶ καὶ ἕμνογραφικαὶ ἐπιστάσεις», *Ἱθρηά* 59 (1955), 86-130.

βον στίχον ἀντί τοῦ κανονικοῦ ἐπτυσλλάβου ἀναπληρώνεται διά τῆς ἰσοχρονίας.

ὁ πρὸς ἐσπέραν πεσών
ὡς ἐδιδά — χθημεν

Ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω στοιχείων μετρικῆς ἢ βυζαντινῆ ὕμνογραφία περι- κλείει κατὰ περιστάσεις καὶ ἄλλα, ὡς εἶναι τὸ ὁμοιοτέλευτον, ὁ πρόδρο- μος τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Ἦδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος παραπέμ- πουν εἰς τὴν σιριακὴν ποίησιν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν προτύπων τοῦ ὁμοιοτελεύτου, ἀλλ' ἡ προσπάθεια αὕτη εἶναι ἀδικαιολόγητος, διότι τὸ ὁμοιοτέλευτον ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ρητορείαν, τόσον τὴν κλα- σικὴν ὅσον καὶ τὴν χριστιανικὴν. Θὰ παραθέσωμεν ἐδῶ δύο παραδείγμα- τα ἀπὸ κείμενα τοῦ β' αἰῶνος, εἰς τὸ πρῶτον τῶν ὁποίων μάλιστα ἀπαντᾷ καὶ ὁμοιόαρκτον.

Μελίτωνος, *Εἰς τὸ Πάσχα*, 73.

«Ἡτίμασας τὸν τιμήσαντά σε,
ἠδόξησας τὸν δοξάσαντά σε,
ἀπηρνήστω τὸν ὁμολογήσαντά σε.
ἀπεκήρυξας τὸν κηρίξαντά σε,
ἀπέκτεινας τὸν ζωοποιήσαντά σε».

Ὁμιλία 6 τῶν Σαλπικίων 3,3¹¹.

«Ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων αἰδῖος ἑορτή,
τοῦ παντὸς κόσμου ἢ ἀθάνατος ζωή,
θανάτου θανατηφόρος πληγή,
ἀνθρώπου ἢ ἀφθορος τροφή,
καὶ τῶν ὄλων ἢ οὐράνιος ψυχή,
οὐρανοῦ καὶ γῆς ἱερά τελετή».

Ἐπὶ τινα χρόνον ἡ ποσοτικὴ καὶ ἡ τονικὴ προσῳδία ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ποιητῶν ἐν συνδυασμῶ, καὶ θὰ ἐνέμενε κανεὶς νὰ κα- ταστῇ τελικῶς καθ' ὁλοκληρίαν τονικὴ ἢ στιχουργικὴ τῆς χριστιανικῆς γραμματείας· τὸ ὅτι δὲν κατέστη, ὀφείλεται εἰς ἄλλους παράγοντας. Πράγματι τὴν ὡς ἄνω σύνδεσιν συλλαβικῆς ποσότητος καὶ τονικότητος παρουσιάζουν μόνον οἱ λόγιοι χριστιανικοὶ ὕμνοι, ἐνῶ οἱ λειτουργικοὶ ὕμνοι εἶναι ἐλεύθεροι. Οἱ τελευταῖοι ἐχρησιμοποίησαν τὸν ἐλεύθερον ἀντί τοῦ τονικοῦ στίχου προφανῶς διὰ τρεῖς λόγους.

α) Ὁ ὕμνος τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἦτο στενῶς συνδεδεμένος μετὰ τὴν εὐ- χὴν καὶ ἐνηλλάσσετο μετὰ αὐτήν, ἐφ' ὅσον δὲ ἡ εὐχὴ ἦτο συντεταγμένη εἰς πεζὸν —ἐνίοτε ρυθμικὸν— εἰς πεζὸν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι συντεταγμένος καὶ ὁ ὕμνος, ἀλλὰ πάντως ρυθμικώτερον, διὰ νὰ ἐπιτρέπη τὴν μελωδίησιν.

Βλ. Β. ΨΕΥΤΟΓΚΑ, *Μελί- τωνα; Σύνδεσιν τὰ περὶ Πάσχα* δύο, Θεσσαλονί- κη 1971, σ. 139.

β) Τὸ ὅτι ὁ ὕμνος ἠντλεῖ ἐκφραστικά μέσα καὶ ὑλικὸν ἀπὸ τὴν ρητορείαν, ὡς ἐλέχθη πρὸ ὀλίγου, καὶ γενικῶς ἀπὸ τὴν ρυθμικὴν πεζογραφίαν, ἀποτελεῖ τὸν δευτέρου λόγον τῆς ἐλλείψεως μέτρου εἴτε ποσοτικῆς εἴτε τονικῆς προσωδίας. Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν πύθησιν τῶν κοντακίων ζένοι ἐρευνηταὶ ἦσαν πάντοτε φιλόλογοι καὶ πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ἠγνόουν τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, ὁμοίως δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ οἱ Ἕλληνας. Διὰ τοῦτο ἀκούομεν νὰ ἐπαναλαμβάνεται μετ' ἐμφάσεως αὐτὴ ἡ τόσον παράδοξος γνώμη «τώρα ποῦ γνωρίζομε τὴν ἐπίδραση ποῦ ἄσκησαν οἱ μεταφράσεις τῶν ἑμμετρῶν ὁμιλιῶν τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου στὴν ὁμιλητικὴ τῶν Ἑλλήνων πατέρων καὶ στὴν τελικὴ διαμόρφωση τοῦ κοντακίου»¹². Ἀλλ' ὅτι εἶναι τόσον ἰσχυρὰ ἡ παρουσία τῶν ὁμιλιῶν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων εἰς τοὺς ὕμνους καὶ τόσον ἀνίπαρκτος ἡ παρουσία τοῦ Ἐφραὶμ εἰς τὴν ὁμιλητικὴν ταύτην, ἔχομεν δεῖξει ἀλλαχοῦ ἐν ἐκτάσει, ὅπου καὶ παραπέμπομεν¹³.

γ) Ἀφοῦ ἡ ἐλληνικὴ χριστιανικὴ ὕμνογραφία, ἔχουσα τοιαύτην ἀφετηρίαν ἀπὸ τὰς εὐχὰς καὶ τὰς ὁμιλίας, ἐχρησιμοποιεῖ ἐν ἀρχῇ ἐλεύθερον στίχον, διετήρησε τοῦτον καὶ βραδύτερον, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθῆ σοβαρῶς ἀπὸ τὴν λογίαν χριστιανικὴν ποίησιν, τῆς ὁποίας στιχουργικὰ δείγματα εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ ποιηταὶ ἠθέλον νὰ κρατήσουν τὴν λειτουργικὴν ποίησιν εἰς κάποιαν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν μὴ λειτουργικὴν, ἔστω καὶ ἂν ἡ τελευταία αὕτη ἦτο ἐπίσης θρησκευτικὴ.

Η ΑΚΡΟΣΤΙΧΙΣ

Ἡ ἀκροστιχίς εἶναι παίγνιον στιχουργικῆς δεξιότητις, τὸ ὁποῖον ἔχει τὰς ρίζας πιθανῶς εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἐὰν πράγματι ὁ ποιητὴς τοῦ ε' π.Χ. αἰῶνος Ἐπιχάρμος ἐχρησιμοποίησεν ὀνοματικὴν ἀκροστιχίδα εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων του, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Διογένης Λαέρτιος¹⁴, δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλου· δὲν δύναται δὲ νὰ λεχθῆ μετὰ βεβαιότητος ὅτι οἱ πέντε πρώτοι στίχοι τοῦ Ω τῆς Ἰλιάδος ἀποτελοῦν ἀκροστιχίδα μὲ τὸ ὄνομα ΛΕΥΚΗ, ἂν καὶ μία θετικὴ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἀπάντησις ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ στίχοι 783–787 τῶν Φαινομένων τοῦ Ἀράτου σχηματίζουν τὸ ὁμόηχον ὄνομα ΛΕΠΤΗ.

Ἀναμφισβητῆτως ἀκροστιχίς συναντᾶται εἰς ἀστρονομικὸν πάπυρον συνταχθέντα περὶ τὸ 190 π.Χ., εἰς τὸν ὁποῖον αὕτη ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιγραφὴν του, ΕΥΛΟΞΟΥ ΤΕΧΝΗ, καὶ εἰς σειρὰν ἄλλων κειμένων τῆς μετέπειτα ἐποχῆς.

Ἦ χρήσις τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων ΙΧΘΥΣ διὰ τὸ ὄνομα Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ καὶ ἡ προσπάθεια διαφυλάξεως τῶν θρησκευτικῶν χρησμῶν ἀπὸ νοθεύσεως¹⁵ ὁδηγοῦν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ἀκροστιχίς, εἴτε ὀνοματικὴ εἴτε πραγματικὴ, συνεδέετο ἀρχικῶς μὲ τὴν ἀνάγκην συνηματικῆς συνεννοήσεως.

Πραγματικὴ ἀκροστιχίς δὲν ἀπαντᾶται εἰς ἀνατολικὰς γραμματείας τῆς

12. Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, 181. βλ. καὶ σ. 184.

13. «Ἡ γένεσις τοῦ Κοντακίου», *Θεολογικὰ Μελετήματα 4*, Ὑμνογραφικά, 151–154.

14. *Περὶ βίων φιλοσόφων*, 8,78.

παλαιᾶς ἐποχῆς, ἐνῶ μεταγενεστέρως εἰσήχθη εἰς αὐτάς ἐκ τῆς ἐλληνικῆς¹⁶. Ἀπαντᾶται ὁμως ἐκεῖ ἐνωρὶς ἡ ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίς, ἡ ὁποία ἴσως θέλει νὰ τονίσῃ τὴν μυστικὴν δύναμιν τῶν χαρακτήρων τῆς γραφῆς. Εἰς τὴν Π. Λιαθῆκην εὐρίσκομεν ὠρισμένα ποιητικὰ κείμενα μὲ τοιαύτην ἀκροστιχίδα, ὡς ὁ Ψαλμὸς 118, τὰ τέσσαρα ἐκ τῶν πέντε κεφαλαίων τῶν Θρήνων Ἱερειοῦ κἄ. Ὑπάρχουν δὲ εἰς αὐτὴν ἐπίσης καὶ ἀλφαβητίζοντα κείμενα, ἔχοντα τόσας στροφὰς ὅσα τὰ γράμματα τοῦ ἐβραϊκοῦ ἀλφαβήτου, ἤτοι 22, ὡς συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ τὰς ραψωδίας τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι 24. Ἐπειδὴ εἰς τὴν κλασικὴν ἐλληνικὴν λογοτεχνίαν δὲν εὐρίσκεται ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίς, ἴσως αὕτη εἰσήχθη εἰς τὴν ὕμνογραφίαν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς κατ' ἀλληλεπίδρασιν.

Ὡς πρὸς τὴν χριστιανικὴν ποίησιν ἀκροστιχίδα εὐρίσκομεν διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τὴν πραγματικὴν τῆς μορφῆν εἰς τοὺς Σιβυλικοὺς χρησμούς¹⁶. Ἐπειτα μία σειρά ποιημάτων ἀπὸ τοῦ γ' μέχρι τοῦ ε' αἰῶνος φέρουν ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἐπὶ τινὰ χρόνον, παρὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπισημανθεῖσαν ἀφετηρίαν, ἐπεκράτησεν αὕτη ἡ μορφή, ἴσως λόγῳ τῆς συμβολικῆς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν σημασίας τῶν γραμμάτων Α καὶ Ω. Ἐπειτα ὁμως διὰ τοῦ κοντακίου *Εἰς τοὺς πρωτοπλάστους* τοῦ ε' αἰῶνος ἤρχισεν ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς ὑπὸ τὴν πραγματικὴν μορφήν τῆς.

II ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΣΥΡΙΑΚΗΣ ΚΑΙ ΑΙΓΙΩΓΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΥΜΝΩΝ

Εὐλόγον ἦτο ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ὕμνογραφία, ὡς ἔν ἀπὸ τὰ λαμπρότερα πνευματικὰ προϊόντα τοῦ Βυζαντίου, θὰ ὑφίστατο ἐπίθεσιν ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν μείωσιν τῆς ἀξίας τῆς ἢ τὴν διεκδίκησίν τῆς διὰ λογαριασμὸν ἄλλων λαῶν. Οὕτω ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἤρχισεν ἡ προβολὴ μιᾶς θεωρίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐλληνικὴ ὕμνογραφία γενικῶς, καὶ ἐιδικώτερον τὸ κοντάκιον, προέρχεται ἀπὸ τὸ στροφικὸν σύστημα τῆς συριακῆς ποιήσεως, φυσικὰ ἰδίως τοῦ Ἐφραΐμ. Τὴν θεωρίαν αὕτην, ἀναπτύχθεισαν ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ W. Meyer¹⁸, προώθησε πρὸς τὰ ἄκρα ὁ Th. M. Wehofer¹⁹, ὁ ὁποῖος, στηριζόμενος εἰς κάποιαν ἀόριστον ὁμοιότητα τοῦ περιεχομένου τοῦ κοντακίου τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν β' παρουσίαν μὲ μίαν ἔμμετρον ὁμιλίαν (μεμπε) τοῦ Ἐφραΐμ, γενικεῦει τὴν συγγένειαν καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ὅλα τὰ ποιήματα τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι δάνεια, ἄρα καὶ ὅλη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις τοῦ Βυζαντίου εἶναι δανεία.

Ἡ θεωρία αὕτη ἔχει γίνεαι γενικῶς σχεδὸν δεκτὴ ὑπὸ τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν ἐλληνικὴν ὕμνογραφίαν ξένων καὶ ὑπὸ πολλῶν Ἑλλήνων. Τὰ στοιχεῖα ὁμως ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῆ εἶναι τόσον ἰσχνὰ καὶ ἐπισφαλῆ, ὥστε νὰ προκαλῆ αὕτη τὴν ἀπορίαν εἰς τοὺς ἀντικειμενικοὺς ἐρευνητὰς καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν. Πρὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἐλαφρῶς δικαιολογημένη, διότι τότε ἦτο μὲν γνωστὴ ἡ ποίησις τοῦ Ἐφραΐμ, ἡ γνησία καὶ ἡ νόθος — ἢ τοῦλάχιστον ἐπιστεῖετο ὅτι ἦτο

15. H. GRIMMI, *Der Strophenbau in den Gedichten Ephraems des Syers* Freiburg 1893, 13.

16. Βιβλίον 8, τοῦ ὁποίου οἱ στίχοι 217-250 σχηματίζουν τὴν ἀκροστιχίδα «Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ Σαυρὸς» καὶ τὰ ἀρχικά τῶν λέξεων τούτων σχηματίζουν τὴν πρόσθετον ἀκροστιχίδα ΙΧΘΥΣΣ.

17. Ἀλφάβητος *Amherst*, π. 8299, ἐπιμ. Μεθοδίου, τμήμα Ὀμιλίας τοῦ Πρόκλου, κατὰ στίχον ἕκτος «Ἄρχοντες Ἑβραίων»

18. «Anfang und Ursprung der lat. und griech. rhythmischen Dichtung», *Abhandl. d. philol. -philol. Klasse d. Bayer. Akademie der Wissenschaften zu München* 17(1885), 369.

19. «Untersuchungen zum Lied des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn», *Sitzungsber. der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosph. -histor. Klasse*, 154, 5(1907) 10.

γνωστή— αλλά δεν ἦτο καλῶς γνωστή ἢ πρὸ τοῦ Ρωμανοῦ ἑλληνικὴ ποιήσις. Σήμερον εἶναι ἀπαράδεκτος, διότι καὶ πρὸς τὴν μίαν καὶ πρὸς τὴν ἄλλην πλευρὰν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα παρουσίασε σοβαρὰ στοιχεῖα, ἀνατρέποντα τὴν παλαιὰν εἰκόνα.

Ἡ συριακὴ χριστιανικὴ ποιήσις δὲν ἦτο οὔτε κατ' ἀρχὴν δυνατὸν νὰ ἐπηρᾶσθαι τὴν πορείαν τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, διότι εἶναι ἡ ἴδια δοτὴ, καὶ μάλιστα δοτὴ ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὁποίαν ὑποτίθεται ὅτι ἐπηρᾶσεν. Ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φοράν ὅταν ἡ συριακὴ γλῶσσα κατέστη γραπτὴ, περὶ τὸ 200 μ.Χ., ἤτοι 160 ἔτη μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, τὸ γεγονός δὲ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς παρήγαγε μερικὰ ποιητικὰ ἀριστουργήματα φανερῶναι ὅτι ἦτο δανεία καὶ τὸ ἄλλο γεγονός ὅτι μετὰ ταῦτα καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔμεινε σιωπηλὴ εἶναι ἐξ Ἰσου διδακτικόν.

Κέντρον αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ Ἑδεσσα τῆς Μεσοποταμίας, ἡ ὁποία περὶ τὸ 200 ὑπὸ τὸν πρῶτον χριστιανὸν ἡγεμόνα τῆς ἱστορίας Ἰβγαρον Θ' προσεῖλκυσε πολλοὺς λογίους, εἰς τῶν ὁποίων, ὁ Ἰούλιος Ἀφρικανός, ἀπεκάλεσε τὸν Ἰβγαρον «ιερόν ἄνδρα»²⁰. Ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους ἐξεῖχον εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐκεῖ λογίων ὁ Τατιανὸς καὶ ὁ Βαρδεδάνης, ἑλληνικῆς παιδείσεως ἀλλὰ δίγλωσσοι καὶ οἱ δύο, θεολόγοι γνωστικῆς κατευθύνσεως. Κατὰ τὸν Ἐφραίμ ὁ Βαρδεδάνης ὑπῆρξε διαπρεπὴς ποιητής²¹, ὁ Σωζομενὸς ὁμοίως βεβαιῶναι ὅτι πρῶτος συντάξας ποιήματα εἰς τὴν συριακὴν ἦτο ὁ υἱὸς τούτου Ἀρμόνιος, ὅστις εἶχε σπουδάσει εἰς τὰς Ἀθήνας, «Ἀρμόνιον φασί, διὰ τῶν παρ' Ἑλλήσι λόγων ἀχθέντα πρῶτον μέτροις καὶ νόμοις μουσικοῖς τὴν πάτριον φωνὴν ὑπαγαγεῖν καὶ χοροῖς παραδοῦναι»²². Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Βαρδεδάνης ἔγραψεν ἀνεκάθεν ποιήματα ἀλλ' εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ὁ υἱὸς του εἶναι ὁ πρῶτος γράψας ποιήματα εἰς τὴν συριακὴν, φαίνεται δὲ μάλιστα ὅτι ἔκτοτε συνειργάζοντο οἱ δύο καὶ ἔγραψαν δίγλωσσα ποιήματα, πάντως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέτρων τόσον τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς ὅσον καὶ τῆς χριστιανικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως. Αὐτὴν δὲ τὴν ποιήσιν ἐμμῆθη καὶ ὁ Ἐφραίμ, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἔμεσολάβησε σιωπῇ 140 περίπου ἐτῶν. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον εἰς μὲν τοὺς Γνωστικίζοντας ἐπῆρκει ἡ ποιήσις τοῦ Βαρδεδάνου καὶ τοῦ Ἀρμονίου, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι τῆς Ἐδέσσης καὶ ὀλοκλήρου τῆς Ἀνατολικῆς Συρίας περιωρίζοντο εἰς τοὺς ὀλιγοστοὺς ἑλληνικοὺς ὕμνους τῆς λατρείας.

Ὅταν τὸν δ' αἰῶνα ἡ Ὀρθοδοξία ἐπεβλήθη εἰς ὀλοκλήρον τὴν Ἀνατολικὴν Συρίαν καὶ ἡ γνωστικὴ αἵρεσις σὺν τῷ χρόνῳ ἐξηφανίσθη, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἐδέσσης καὶ ἐν μέρει τῆς Νισίβεως κατὰ τὸ ἡμισυ ἐχρησιμοποιοῖ εἰς τὸν λόγον καὶ τὴν λατρείαν τὴν ἑλληνικὴν, ἐνῶ κατὰ τὸ ἄλλο ἡμισυ εἰς μὲν τὸν κοινὸν λόγον ἐχρησιμοποιοῖ τὴν συριακὴν, εἰς δὲ τὴν λατρείαν τὴν ἑλληνικὴν, καὶ μόνον βραδύτερον αἱ ἑλληνικαὶ ἀκολουθίαι με-

20. *Κεστοί*, εἰς ΣΥΓΚΕΦΑΛΟΥ Χρονογραφία Δ': σ. 676 Bonn.

21. J. S. ASSEMANI, III, 554.

22. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 3, 16.

τεφράσθησαν ὄλαι. Τὸ ὑμνολόγιον τῆς Ἀντιοχειανῆς Ἐκκλησίας, ὡς εἶχε διαμορφώσει τοῦτο ὁ Σεβῆρος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος, ἦτο ἑλληνικόν, τοῦτο δὲ μόλις μετὰ ἓνα αἰῶνα μετεφράσθη αὐτούσιον εἰς τὴν συριακὴν ὑπὸ τοῦ Παύλου Ἐδέσσης.

Τὸ κύριον γνώρισμα τῶν λογοτεχνικῶν ἐπαθῶν μεταξύ ἑλληνικοῦ καὶ συρογλώσσου κόσμου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ, γενικῶς μάλιστα παραδεκτὸν ἀπὸ ὄλους τοῖς ἱστορικοῦς τῆς χριστιανικῆς λογοτεχνίας, εἶναι ἡ ἐξάρτησις τῆς συριακῆς γραμματείας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν γραμματείαν. Ἡ πράγματι ἔντονος πνευματικὴν ἐπικοινωνία ἦτο ἐξ ἀπόψεως ἐπιδράσεως ἑτεροβαρῆς, ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς πρὸς τὴν συριακὴν²³. Μέγας ὑπῆρξεν ὁ ὄγκος τῶν ἑλληνικῶν θεολογικῶν κειμένων τὰ ὅποια μετεφράσθησαν εἰς τὴν συριακὴν, ἀπὸ δὲ τοῦ 6' αἰῶνος καὶ τῶν κλασικῶν ἑλληνικῶν κειμένων, φιλοσοφικῶν, ἰατρικῶν, μαθηματικῶν, φυσικῶν. Ἡ ἀντίθετος κίνησις, δηλαδὴ ἡ μετάφρασις συριακῶν κειμένων εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ὑπῆρξεν ἀσήμαντος. Ἐν δὲ ὄλα τὰ εἶδη τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς γραμματείας μετεφέρθησαν εἰς τὴν συριακὴν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἐκτὸς τοῦ ρεύματος ἡ ποίησις καὶ δὲν παρέμεινε φυσικά. ἐφ' ὅσον ἡ συριακὴ λατρεία ἀρχικῶς μόνον ἑλληνικοὺς ὕμνους ἐχρησιμοποίει. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παρέμεινεν ὡς ἐπίσημος γλῶσσα εἰς τὴν Συρίαν μέχρι τοῦ 7' αἰῶνος, ἰδίως εἰς τὴν Δαμασκόν, ὅπου ὁ χαλίφης Οὐαλὶδ τὴν ἀπηγόρευσεν εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ τὴν ἀντικατέστησε μὲ τὴν ἀραβικὴν²⁴.

Συμφώνως πρὸς ἀναμφισβήτητον ἱστορικὴν μαρτυρίαν ὁ Ἐφραὶμ ἐμμνήθη τὰ μέτρα καὶ τὰ μέλη τοῦ Ἀρμονίου «ἐπέστη τῇ καταλήψει τῶν Ἀρμονίου μέτρων καὶ πρὸς τὰ μέλη τῶν ἐκείνου γραμμάτων ἑτέρας γραφᾶς συναδούσας τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασι συνέθηκεν ... ἐξ ἐκείνου τε Σῦροι κατὰ τὸν νόμον τῆς Ἀρμονίου ᾠδῆς τὰ τοῦ Ἐφραὶμ ψάλλουσιν»²⁵.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ μέτρα καὶ τὰ μέλη τοῦ Ἀρμονίου ἦσαν, ὡς εἶδομεν, ἑλληνικά, ἑλληνικὰ ἦσαν καὶ τὰ ἀντίστοιχα μέτρα καὶ μέλη τοῦ Ἐφραὶμ, ὥστε οὗτος, ἀντὶ νὰ ἔχη ἐπηρεάσει τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν ποίησιν, ὁ ἴδιος ἐπηρεάσθη ἐξ αὐτῆς.

Διὰ συγκρίσεως χωρίων τῶν *Πράξεων Ἰωάννου*, τοῦ *Συμποσίου* τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ *Βίου* τοῦ Ἐφραὶμ²⁶, παρατηροῦμεν μίαν πανομοιότυπον ὑμνωδικὴν πρακτικὴν ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ β' μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος τὴν ὁποίαν ἀπεμνήθη ὁ μετέπειτα ἀκμάσας Ἐφραὶμ²⁷. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις ἔχομεν α) ἓνα κορυφαῖον ὁ ὁποῖος ἐτοποθετεῖτο εἰς τὸ μέσον (Ἰησοῦς, Θέκλα, Ἐφραὶμ), β) ἓνα κυκλοειδῆ χορὸν, εἰς τὰς δύο μάλιστα μὲ κράτησιν τῶν χειρῶν, γ) στροφᾶς καὶ ἐφύμνια, δ) ἀντιφωνικὴν μελωδίαν, εἰς τὰς δύο περιπτώσεις μεταξύ κορυφαίου καὶ χοροῦ, προφανῶς κινουμένου, εἰς τὴν τρίτην μεταξύ δύο ἡμιχορίων, ε) τὸν ὄρον «ἀπακούειν» τὸ ἐφύμνιον εἰς τὰς δύο περιπτώσεις.

23. Βλ. Ο. ΒΑΡΔΙΝΗΕΒΕΡ, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, IV, 1962, σ. 319ε.

24. ΒΑΡΕΒΡΑΙΟΥ, *Συριακῶν Χρονικῶν*, ἐκδ. Bedjan, Paris 1890, 115.

25. ΣΙΑΖΟΜΕΝΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 3, 16.

26. *Πράξεις*, κ. 94, *Συμποσίου*, Λόγος Ἀρετῆς II. Βλ. Ἐφραὶμ παρὰ DUVAL, *La littérature syriaque*, Paris 1907, 14ε.

27. Βλ. Π. ΧΡΙΣΤΟΥ, «Ἡ γένεσις τοῦ Κοντακίου», *Θεολογικὰ Μελετήματα* 4, Ὑμνογραφικά, 184ε.

Κορυφαῖος, χορός, ἐφύμνιον, στροφαι, εἶνα βασικά στοιχεῖα τόσον τοῦ κοντακίου ὅσον καὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ποιήσεως. Εἰς τὸ Συμπόσιον δὲ τοῦ Μεθοδίου συναντῶμεν ἐπὶ πλέον κοινὸν μετὰ τοῦ κοντακίου στοιχεῖον τὴν ἀκροστιχίδα, τὴν ὁποῖαν σπανιώτερον χρησιμοποιοῖ ὁ Ἐφραῖμ. Ὁ τελευταῖος ὁμῶς οὗτος ἔχει καὶ κάτι τὸ ὁποῖον οὐδέποτε εἰσήχθη εἰς τὸ κοντάκιον, τὴν ἐνόργανον μουσικὴν, δεῖγμα τῆς ἐξωλατρευτικῆς χρήσεως τῆς ποιήσεώς του, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὴν λήθην τῆς ποιήσεως τοῦ Ἐφραῖμ ἐντὸς τῆς Συριακῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ ἡ' αἰῶνος. Εἰς τὴν λατρείαν ἀνεγινώσκοντο μόνον ὠρισμένα ἔμμετροι ὁμιλῖαι τὸν ἀντὶ κηρύγματος, ὄχι ὁμῶς καὶ τὰ ποιήματά του, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν μόνον διὰ χειρογράφων τοῦ ς' καὶ ζ' αἰῶνος, ἀνακαλυφθέντων ἐκ νέου τὸν 17' αἰῶνα.

Οἱ ἐρευνηταὶ ἐπιμένουν ἐπὶ τῆς θέσεως ὅτι ὁ Ἐφραῖμ, τοῦ ὁποῖου ἡ ποιήσις ἐλησημονήθη εἰς τὸν τόπον του, εἶναι ἐμπνευστῆς τῆς διαμορφώσεως τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως τῶν ὕμνων (κοντακίων). Ποῖον ὁμῶς ἰδικόν του εἶδος εἶναι τὸ πρότυπον τοῦ κοντακίου; Ἐδῶ παρατηρεῖται χαρακτηριστικὴ διαφωνία, ἡ ὁποία βεβαίως εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐνδεικτικὴ, διότι ἡ ἀδυναμία ἐντοπίσεως τῆς πηγῆς τῆς ἐπιδράσεως σημαίνει ἀδυναμίαν ἀνακαλύψεως ὁποιασδήποτε ἐκεῖθεν ἐπιδράσεως. "Ὅταν ἄλλοι ἰσχυρίζονται ὅτι πρότυπον εἶναι ἡ μέτρα δηλαδὴ ἡ ἔμμετρος ὁμιλία, ἄλλοι ὅτι εἶναι ἡ μαδράσα δηλαδὴ ὁ χορικός ὕμνος, καὶ ἄλλοι ὅτι εἶναι ἡ σουγίθα δηλαδὴ ὁ ἔμμετρος διάλογος, ἔχομεν τρεῖς τοῦλάχιστον ἀλληλοσυγκρουομένας ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι σημαίνουν ἐλλειψιν στοιχείων περὶ κατοχυρώσεως ὁποιασδήποτε ἐξ αὐτῶν καὶ προκατάληψιν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος. Ἐπομένως καθιστοῦν πιθανὸν ὅτι κανὲν ἀπὸ αὐτὰ τὰ εἶδη δὲν εἶναι πρότυπον²⁸.

Εἰς τὴν πραγματικότητα οὔτε κἂν ἐνδειξις ὑπάρχει περὶ τοῦ ὅτι ὁ Ἐφραῖμ ἔδωκε τὰ πρότυπα εἰς τὸν κορυφαῖον συνθέτην ὕμνων Ρωμανόν. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀναμφιβόλως γνησίων ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ ἔχει ἐπισημανθῆ κάποια ἐπίδρασις μόνον εἰς τέσσαρας.

α) Εἰς τὸν β' ὕμνον Εἰς τὸν Ἰωσήφ ἀπὸ ἑκτενὲς ποίημα τοῦ Ἐφραῖμ μετὰ τὸ ἴδιον θέμα, ἐπίδρασις ὑπλῶς θεματογραφικὴ εἰς τινὰ σημεῖα. Ἀλλὰ τὸ ποίημα τοῦτο ἀποδίδεται πλὴν τοῦ Ἐφραῖμ καὶ εἰς τὸν Βαλαῖον († 501), δυνατὸν δὲ νὰ εἶναι ἀκόμη μεταγενέστερον²⁹, καὶ συνεπῶς δυνατὸν ἢ ἐπίδρασις νὰ εἶναι ἀντίστροφος.

β) Εἰς τὸν α' ὕμνον Εἰς τοὺς Τεσσαράκοντα Μάρτυρας, ἐπίδρασις θεματογραφικὴ ἀπὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἐφραῖμ εἰς τοὺς μάρτυρας εἰς ἓν μοναδικὸν σημεῖον³⁰. Ἐρωτᾶται ἐν προκειμένῳ ποίου εἴδους ποιητικὴ ἐπίδρασις ἦτο δυνατὸν νὰ ἀσκηθῆ ἀπὸ ἓν ἐγκώμιον, ἀκόμη καὶ ἂν τὸ εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Ρωμανός, ὅπερ δὲν φαίνεται νὰ συμβαίνει.

γ) Εἰς τὸν ὕμνον Εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ ἀπὸ ποίημα τοῦ Ἐφραῖμ εἰς Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ³¹, τὸ ὁποῖον ὁμῶς ἐμφανίζεται καὶ ὡς ψευδοχρυσό-

28. Σύνοψιν τῶν ἀποψεῶν τούτων βλ. εἰς Κ. ΜΠΙΣΑΚΗ, *Βυζαντ. Ὑμνογραφία Α'*, ἰδίως 187-189. Οὗτος δέχεται ὅτι συγχρόνως καὶ τὰ τρία αὐτὰ εἶδη ἐπέδρασαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Κοντακίου.

29. TH. LAMY, *Ephraemi Syri hymni et sermones*, III, 1889, σσ. 231-639.

30. J. S. ASSEMANI, V. Roma 1743, 351.

31. S. G. MERCATI, *Monumenta biblica et ecclesiastica*, Roma 1905, I, 45-83.

στόμειος ὁμιλία, καὶ ἔχει ἐπίσης κοινὰ σημεῖα μὲ τὸν Λόγον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης περὶ Θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος³². Τοῦτο εἶναι προφανῶς ἐλληνικὸν κείμενον, χωρὶς ἀντίστοιχον εἰς τὴν συριακὴν, καὶ δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐπιχείρημα, ἀφοῦ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι μεταγενέστερον τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ. Ἄλλωστε αἱ ὁμοιότητες εἶναι τόσον ἀσήμαντοι, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Ρωμανὸς δὲν εἶχεν ὡς πρότυπον τοιοῦτον κείμενον, ὡς συμπεραίνει μάλιστα δι' εἰδικῆς μελέτης ὁ Π. Νικολόπουλος³³.

δ) Εἰς τὸν ὕμνον Εἰς τὴν β' παρουσίαν ἀπὸ ὁμιλίαν τοῦ Ἐφραὶμ ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος³⁴. Εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωσις ὅπου παρατηρεῖται κάποια συγγένεια, φευγαλέα καὶ αὐτὴ βεβαίως. Ἐρωτᾶται ὁμοίως πάλιν, ἂν εἶναι καὶ ἡ ὁμιλία αὐτὴ γνήσιον ἔργον τοῦ Ἐφραὶμ. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ συγγένεια θέματος καὶ ἄλλο ἡ τεχνικὴ, ἐδῶ δὲ τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ μορφή τοῦ κοντακίου ὡς γραμματολογικῶν εἰδῶν. Ὡς πρὸς τὸ θέμα δυνατόν νὰ ὑπῆρχον κοινὰ πηγὰ καὶ διὰ τοὺς δύο ποιητάς.

Ἐπισημαίνεται βεβαίως καὶ μία σουγίθα³⁵, ἡ ὁποία ὡς περιέχουσα χαιρετισμούς εἰς τὴν Θεοτόκον θεωρεῖται πρότυπον διὰ τὸν πρῶτον ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν*, καθὼς καὶ διὰ τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπίσης χρησιμοποιεῖται τὸ ἐφύμνιον αὐτῆς «χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε». Τοῦτο θὰ εἶχε κάποιαν βαρύτητα ἂν ἦτο βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ ὕμνου τοῦ Ἐφραὶμ ἢ ἔστω περὶ προρρωμανεῖου ὕμνου. Πράγματι τὸ μόνον συριακὸν εἶδος τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν διαλογικὴν κίνησιν τοῦ κοντακίου εἶναι ἡ σουγίθα, ἀλλ' αὕτη εἶναι ἐφεύρημα μεταγενέστερον τοῦ Ἐφραὶμ καὶ διὰ πρώτην φοράν φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ναρσῆ, ἀποθανόντος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωμανοῦ (502). Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ναρσῆ τοιοῦτοι διάλογοι, καὶ δὴ τῆς Θεοτόκου, ἐχρησιμοποιοῦντο εὐρέως εἰς τὴν ἐλληνικὴν γραμματείαν, ὡς βλέπομεν εἰς τὴν ὁμιλίαν *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* τῆς Θεοτόκου, ἀποδιδομένην εἰς τὸν Γρηγόριον Θαυματουργόν³⁶ καὶ τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον³⁷, εἰς μίαν ἄλλην ψευδοχρυσοστόμειον ὁμιλίαν *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν* τῆς Θεοτόκου³⁸ καὶ εἰς τὸ Ἐγκώμιον τοῦ Πρόκλου εἰς τὴν Θεοτόκον³⁹, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος καὶ ἀνωτέρω.

Ἐναντι αὐτῶν τῶν ἀβεβαίων καὶ ἀμφιβαλλομένων κειμένων ἔχομεν ἐν τουλάχιστον ἀκριβῶς χρονολογημένον κείμενον, τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας δ' ὁμιλίαν, λεχθεῖσαν ὀπωσδήποτε τὸ 431 εἰς τὴν Ἐφεσον ὑπὸ ἀγνώστου ὁμιλητοῦ, φίλου τοῦ Κυρίλλου, καὶ περιλαμβάνουσαν τοὺς χαιρετισμούς: «χαίροις παρ' ἡμῶν, Μαρία Θεοτόκος, τὸ σεμνὸν κειμήλιον πάσης τῆς οἰκουμένης, ἡ λαμπὰς ἡ ἄσβεστος, ὁ στύλος τῆς Παρθενίας, τὸ σκῆπτρον τῆς Ὀρθοδοξίας, ὁ ναὸς ὁ ἀκατάληπτος, τὸ χωρίον τοῦ ἀχώρητου, ἡ μήτηρ Παρθένος ... χαίροις ἡ τὸν ἀχώρητον χωρήσασα...»⁴⁰.

32. PG 56.537-541. PG 43. 533-576.

33. «Ἐπὶ τὰς πηγὰς τοῦ εἰς τὴν θουσίαν τοῦ Ἀβραάμ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελοδοῦ», *Ἀθηνᾶ* 56, (1952) 278-285. Ὁ A. RUECH, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, III, Paris 1930, σ. 661, λέγει ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Γρηγορίου εἶναι γνήσιον καὶ ἀρχαιότερον τοῦ κειμένου τοῦ ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Ἐφραὶμ καὶ πιθανῶς ἐπηρσασθέντος παρ' ἐκείνου.

34. TH. M. WILHOFER, *Sitzungsh. der Kais. Ak. Wien*, Philos.-hist. Klasse 154, 5(1907).

35. FR. FELDMANN, *Syr. Wechsellieder von Narves*, Leipzig 1896.

36. PG 10.1172-1177.

37. PG 50.791-796.

38. PG 60.755-760.

39. PG 65.721-757.

40. PG 77.991-996.

Ἐάν ἡ ἀναπόδεικτος ἐράνισις ἀπὸ τῶν ἐφραιμείους ἢ ψευδεφραιμείους ὕμνους εἶχε τοιαύτην ἐπιρροήν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοντακίου, τί νὰ εἰπωμεν περὶ τῆς ἀποδεδειγμένης συγγενείας ὠρισμένων ὕμνων πρὸς κείμενα τοῦ Ἰγνατίου, τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Βασιλείου Σελευκείας καὶ ἄλλων:

Δὲν θὰ παραλείψωμεν νὰ ἐπισημάνωμεν ἐν προκειμένῳ τὸ γεγονός ὅτι τὸ κοντάκιον ἐγεννήθη καὶ ἠυδοκίμησε ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὅτι δὲν ἔγινε δεκτὸν εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην· ἐμεινεν ἀποκλειστικὸν εἶδος τῆς πρωτευούσης.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τελευταῖα ὡς πρὸς τὸ κοντάκιον. Κατὰ τὰ ἄλλα δὲ πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἐνῶ ἡ συριακὴ ὕμνογραφία ἔχει δανεισθῆ πολλοὺς ἑλληνικοὺς ὄρους αὐτουσιούσ⁴¹ καὶ ἄλλους κατὰ μετάφρασιν, ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἐδανείσθη κανένα ὄρον ἀπὸ τὴν συριακὴν. Ἐάν τοῦτο συνδισασθῇ μὲ τὸ γεγονός ὅτι πλῆθος μέγα ἑλληνικῶν τροπαρίων καὶ ὕμνων (κοντακίων), ἔχει μεταφρασθῆ εἰς τὴν συριακὴν, δεικνύει πρὸς ποίαν κατεύθυνσιν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἐξήγησις τῆς συγγενείας τῆς συριακῆς ποιήσεως μὲ τὴν ἑλληνικὴν.

ΜΟΝΟΣΤΡΟΦΟΙ ΥΜΝΟΙ

Βασικὸς μονόστροφος ὕμνος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐψάλλετο ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν καί, κατὰ τὴν ἐπανειλημμένως μνημονευθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου, ἀνεφέρετο εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Θεόν. Σὺν τῷ χρόνῳ βεβαίως ὑπέστη κάποιαν διαφοροποίησιν, ἀλλ' ἐπὶ πολὺ ἦτο ὁ κύριος ὕμνος ἐκάστης ἑορτῆς, ὁ περικλείων ἐν βριχυτῆτι ὅλην τὴν ὑπόθεσιν αὐτῆς, πάντοτε δὲ ψαλλόμενος ἀντιφωνικῶς. Κάποτε ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπολυτίκιον.

Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τούτου, λέξεως ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀρχαϊκὴ ἀλλ' ἐπιγενεστέρα, δὲν ἔχει σταθεροποιηθῆ, ἂν καὶ ἔχουν προταθῆ ὄχι ὀλίγα ἐρμηνεῖαι. Ἡ πιθωνωτέρα εἶναι ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ ἐπιθέτου «ἀπολυτικός», σημιαινόντος τὸν προτιθέμενον νὰ ἀπολύσῃ τοὺς σινηθροισμένους (ἢ ἐγκλείστους φυσικά), τοῦτο δὲ διότι ψάλλεται μὲν καὶ κατ' ἄλλας περιστάσεις, ἰδίως ὁμοῦ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀπολύσεως τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου. Μετὰ τοῦ ἀπολυτικίου συνάπτεται ἐκάστοτε τὸ θεοτοκίον, μονόστροφος ὕμνος καὶ αὐτὸς κατ' ἀρχὴν, ὁπότε ἔχομεν καθ' ἑορτὴν δύο ἀντιφωνικῶς ψαλλομένους ὕμνους.

Ἐν ἀρχῇ ὅλα τὰ ἀπολυτίκια ἦσαν αὐτόνομα καὶ δὲν ἐξηρετῶντο ἀπὸ ψαλλομένην στιχολογίαν, βραδύτερον ὁμοῦ ταῦτα εἰσήχθησαν εἰς τὰ πλαίσια τῆς στιχολογίας κατὰ τὴν λειτουργίαν, μερικὰ δὲ καὶ εὐρύτερον, ὡς εἶναι τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» ἐπὶ παραδείγματι.

Τὸ ἐξαποστειλάριον εἶναι εἰς δεύτερος χαρακτηριστικὸς ὕμνος ἐκάστης ἑορτῆς. Τὰ πρῶτα ἐξ αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς συντομίας τῶν συμπερινοῦνται ὅτι εἶναι ἀρχαιότατα, ἦσαν αὐτόμελα⁴² καὶ βάσει αὐτῶν συνετέθησαν

41. Π.χ. πισμόν (προσόμοιον), ἰχαδία (ἰχθυοδία, Ὀκτάηχος).

42. Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἀστροῖς, Γυναῖκες ἀκουτίσθητε. Σταυρὸς ὁ φύλαξ πάσης τῆς Οἰκουμένης. Ἐπεσκέψατο ἡμᾶς.

μεταγενέστερα τεμάχια και ἀκόμη συντίθενται. Ὡπως καὶ τὰ ἀπολυτικά, ταῦτα εἶναι αὐτόνομα καὶ ψάλλονται ἀντιφωνικῶς. Ἴσως τὸ ἀρχαιότερον ἐξαποστειλάριον ἦτο τὸ «Ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν», ψαλλόμενον κατὰ τὰς Κυριακάς, πρὶν εἰσαχθοῦν εἰς αὐτὰς τὰ κατὰ τὴν Ὀκταήχον ἐξαποστειλάρια. Τὰ ἔνδεκα ἀναστάσιμα ἐξαποστειλάρια τῆς Ὀκταήχου, συντεθέντα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου εἶναι ἐρμηνευτικά τῶν ἔνδεκα ἐωθινῶν εὐαγγελίων τῶν Κυριακῶν, ὡς ἐκ τούτου δὲ εἶναι καὶ ἐκτενέστερα.

Καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος ἢ προέλευσις ἀμφιβάλλεται ὄχι ὁμως τόσον, ὅσον τῶν ἀπολυτικίων. Εἶναι προφανὲς πάντως ὅτι ὀνομάσθησαν ἀρχικῶς φωταγωγικά, ὡς δεικνύει τὸ ὄνομα τῶν ἀντιστοιχῶν ὀκτώ κατ' ἤχον ἀσμάτων τὰ ὁποῖα ψάλλονται εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν κατὰ τὰς καθημερινὰς τῆς Τεσσαρακοστῆς. Τὰ φωταγωγικά ὄλα ἐπικαλοῦνται τὸ ἄνωθεν φῶς, «τὸ φῶς ἀνατέλλον, Χριστέ» (ἤχος α'), «τὸ φῶς σου τὸ αἶδιον ἐξαπόστειλον (ἤχος β') κλπ., ὥστε νὰ καθίσταται σαφὲς ὅτι εἰς αὐτὸ ὀφείλεται καὶ τὸ ὄνομά των τοῦτο. Ἄν δὲ κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων λοιπῶν ἀσμάτων τοῦ εἴδους, τῶν ψαλλομένων κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα, ὡς ἐπὶ παραδείγματι «τὸν νυμφῶνα σου βλέπω... φωτοδότα καὶ σῶσόν με», ὄλα αὐτὰ τὰ ἄσματα περιεῖχον ἐπίκλησιν τοῦ φωτός. Τὸ δὲ ἄλλο ὄνομα⁴³, ἐξαποστειλάριον, ἤδη περιέχεται εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ φωταγωγικά, ὡς ἐπὶ παραδείγματι: «Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου» (ἤχος γ'), «φωτοδότα, Κύριε, ἐξαπόστειλον τὸ φῶς».

Εἶναι σαφὲς λοιπὸν ὅτι τὸ περιεχόμενον τούτων προσδιωρίζετο ἐκ τῆς χρονικῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατεῖχον εἰς τὴν ἀγωνίαν τῶν μεγάλων ἑορτῶν τὴν στιγμὴν τοῦ λυκαυγούς. Τὸ γινώρισμα τοῦτο ἀπεβλήθη βαθμιαίως εἰς τὰς μεταγενεστέρας συνθέσεις.

Εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν ἀνήκουν καὶ ἄλλοι ἀπλοῖ ὕμνοι, ἰδίως τῆς λειτουργίας, ὡς εἶναι οἱ ἀγγελικοί.

Ο ΥΜΝΟΣ, ΤΟ ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ

Τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας τὸ ὁποῖον ἐπέτρεψε τὴν χρῆσιν ὅλης τῆς ποιητικῆς δυνάμεως διὰ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐκφρασιν τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας εἶναι σήμερον γνωστὸν μὲ τὸ ὑστερογενὲς ὄνομα «κοντάκιον». Οἱ ἴδιοι ὁμως οἱ ποιηταί, ὅσον χρόνον τοῦτο ἐθεραπεύετο ὑπὸ τὴν ὠλοκληρωμένην μορφήν του, δὲν ὀνόμασαν ποτὲ οὕτω τὰ προϊόντα των, ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῦν δι' αὐτὰ μεγάλην ποικιλίαν ὀνομάτων—ὕμνοι, αἶνοι, ᾠδαί, ψαλμοὶ καὶ ἄλλα παρόμοια— ὅπερ δεικνύει ὅτι ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν εἶχε στεθεροποιηθῆ καμμία ὀνομασία αὐτῶν.

Κοντάκια ἤρχισαν νὰ ὀνομάζωνται οἱ ὕμνοι οὗτοι ἀπὸ τοῦ 1' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, ὁπότε πλέον εἶχον παύσει νὰ συντάσσωνται καὶ νὰ χρησιμοποιῶνται ὡς πλήρεις συνθέσεις, εἶχον ἐνταχθῆ εἰς τὴν παράδοσιν καὶ

43. Καλεῖται μάλιστα καὶ ἐξαποστειλάριον. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, περὶ τῶν ἑρῶν τελετῶν. 319, IC: 155,572.

έχρησιμοποιούντο μόνον κατά τὸ προοίμιον καὶ τὴν πρώτην στροφὴν. Παλαιότερον ὑπετίθετο ὅτι τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὸ κυλινδρικὸν τεμάχιον ξύλου, τὸ καλούμενον «κοντὸς» ἢ «κοντάκιον», εἰς τὸ ὁποῖον περιετλίσσοντο διάφορα κείμενα, ἀλλὰ φυσικὰ ἢ ἄποψις αἴτη δὲν εἶναι καθόλου πειστικὴ, διότι οἱ κοντοὶ ἐχρησιμοποιούντο διὰ πλῆθος κειμένων, λατρευτικῶν καὶ μὴ, δὲν ὑπῆρχε δὲ ἰδιαίτερος λόγος νὰ περιορισθῇ ἡ λέξις εἰς δῆλωσιν μόνον αὐτοῦ τοῦ λειτουργικοῦ εἶδους, ἀφοῦ μάλιστα ἐν ἀντιθέσει μὲ ἄλλα κείμενα τὰ ὁποῖα σώζονται ἐν ἀφθονίᾳ εἰς εἰλητάρια, τὰ κοντάκια διατηροῦνται κατ' ἐξοχὴν εἰς κώδικας.

Πιθανοφανῆς παροισιάζεται ἡ ἄποψις κατὰ τὴ ὁποῖαν ἡ ὀνομασίᾳ μετεφέρθη ἀπὸ τὰ συνοπτικὰ βιβλία εἰς τὰ ὁποῖα κατεγράφοντο ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ δημοσίου ἢ ὀργανισμῶν καὶ ἀπὸ τὰ κατάστιχα, λεγόμενα κοντάκια⁴⁴. Εἰς τὴν *Διάταξιν* τοῦ πτωχοτροφείου καὶ μοναστηρίου τὸ ὁποῖον ἴδρυσεν ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης λέγεται, «πλὴν ἵνα ἀπογραφῶσι πάντα τὰ δικαιώματα ἐν κονδακίῳ ὡς ἂν συνοπτικῶς διαγιγνώσκηται πόσα καὶ ποῖα δικαιώματα ἔχει ἐκάστη κτίσις»⁴⁵. Καὶ αὐτὴ βεβαίως ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ἀφήνει χῶρον πρὸς ἐξήγησιν τοῦ λόγου διὰ τὸν ὁποῖον μολονότι πάσης φύσεως κείμενα περιείχοντο εἰς τὰ βιβλία «κοντάκια», αὐτὸ εἰδικῶς τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος ἐξεχωρίσθη ἀπὸ ὅλα διὰ νὰ ὀνομασθῇ κοντάκιον, καὶ μάλιστα εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν τὸ ὑμνογραφικὸν τοῦτο εἶδος δὲν ἦτο τόσο πολὺ διαδεδομένον ὅσον ἦτο ὀλίγους αἰῶνας ἐνωρίτερον, ὅτε ὁμως δὲν ὀνομάζετο οὕτω.

Ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου τοῦ Ἀτταλειάτου καὶ ἐξ ἄλλων κειμένων καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ λέξις κοντάκιον ἐσήμαινε σύνοψιν, ἐπιτομήν, βράχυνσιν (κοντόν),⁴⁶ ἐφ' ὅσον δὲ αὐτὴ μετεφέρθη εἰς τὴν ὀρολογίαν τῶν ὕμνων εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν αἱ νέαι λειτουργικαὶ ἀνάγκαι εἶχον ὀδηγήσει εἰς τὴν περικοπὴν τῶν κοντακίων, διὰ νὰ ἀφήσιν ταῦτα χῶρον εἰς νεώτερα ὑμνογραφικὰ στοιχεῖα, καὶ εἰς τὴν διατήρησιν μόνον τοῦ προοιμίου καὶ τοῦ ἀ' οἴκου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι κοντάκια ὀνομάσθησαν οἱ ὕμνοι οὗτοι ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν βραχεῖαν τῶν μορφῶν. Πράγματι δὲ ἐπὶ πολλῶν χρόνων διετήρουν τὰ παλαιὰ τῶν ὀνόματα καὶ μόνον βραδύτερον ἐπεξετάθη καὶ εἰς αὐτοὺς τὸ ὄνομα «κοντάκια». Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος ποτὲ δὲν ὀνομάσθη κοντάκιον, ἐνῶ τὰ δύο προοίμια αὐτοῦ, χρησιμοποιούμενα χωριστὰ εἰς τὰς ἀκολουθίας, καλοῦνται κόντάκια.

Τὸ κοντάκιον ἔχει προῖστορίαν⁴⁷ καὶ ἱστορίαν, ἀλλ' ἔχει ἐπίσης καὶ ἐπίλογον. Ἱστορία του εἶναι ἡ καλλιέργειά του ἀπὸ τοὺς μεγάλους ποιητὰς τοῦ 5', 6' καὶ 7' αἰῶνος, Ρωμανόν, Κυριακόν, Ἀναστάσιον, Σέργιον, Κοσμᾶν, Γεώργιον, Λομίτιον, Ἠλίαν καὶ πολλοὺς παραμένοντας ἀνωνύμους, ὁπότε ὄχι μόνον θεραπεύεται ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν μορφήν του, ἀλλὰ καὶ χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν λατρείαν ὑπὸ τὴν ὀλοκληρωμένην μορφήν του.

Ὁ ἐπίλογος εἰς τὸν βίον τοῦ κοντακίου εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ 8' αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἐπιβίωσις του κατὰ δύο τρόπους. Πράγματι ἐπιβιώνει ὡς λατρευτικὴ

44. Τὰ σχετικὰ χωρία βλ. συγκεντρωμένα εἰς Ν. ΤΙΜΑΔΑΚΗ, «Βυζαντινὴ ὀρολογία», *Ἄθηνά* 61 (1957), 4-8.

45. Κ. ΣΛΗΑ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη* 1.40.

46. Ἦτοι κοντάκιον ἐσήμαινε «συνοπτικὸν βιβλίον».

47. Περὶ ταύτης ἐγενε λόγος εἰς τὸν 2. Γ' τοῦ παρόντος ἔργου.

χρήσις τῶν παλαιῶν κειμένων κατὰ τὴν ἐπίτομον μορφήν των⁴⁸ καὶ ὡς νέα δημιουργία ἀκριβῶς μὲ παρομοίαν μορφήν εἰς τὰ δύο τεμάχια τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύσαμεν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἐν ὀνομάζετο καθ' αὐτὸ κοντάκιον, τὸ δὲ ἄλλο οἶκος –ὄχι δὲ α' οἶκος–. Ἐκτοτε οἱ νέοι ποιηταὶ μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, ὅταν συνθέτουν τοιαῦτα κείμενα, ὡς προσομοια, ἤτοι βάσει τῆς μελωδίας καὶ τῆς μετρικῆς γνωστῶν καὶ καθιερωμένων παλαιότερων κειμένων, δὲν ἔχουν πάντοτε γινώσκοντες τὸ ὅτι συνθέτουν ἡμιτελὲς ποίημα. Διότι αὐτὴ ἡ ἐπίτομος μορφή ἀποτελεῖ πλέον οὕτως εἰπεῖν νέον εἶδος καὶ οἱ ποιηταὶ καλλιεργοῦν τοῦτο ὡς νέον εἶδος διὰ τὰ καλύψον κενὰ εἰς ὑπαρχούσας ἢ εἰς νέας ἀκολουθίας. Τοῦτο δὲν πρόκειται νὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν παρούσαν περίστασιν.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ παρόντος τμήματος τοῦ ἔργου ἀνεφέραμεν τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπραγματοποιήθη ἡ μεταβολὴ αὕτη, πρέπει ὁμως ἐδῶ νὰ σημειωθῇ ὅτι ὑπῆρχον καὶ πρόσθετοι λόγοι δι' αὐτήν. Εἶναι δὲ οὗτοι πρῶτον ὅτι κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα ὁ ὕμνος ἐκαλλιεργήθη κυρίως ὑπὸ τοῦ κύκλου τοῦ μονοθελήτου πατριάρχου Σεργίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐγέννησε κάποια ἀποστροφὴν πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὸν παραμερισμὸν του ἐπὶ ἓνα αἰῶνα· δεύτερον δὲ ὅτι ὁ ὕμνος ἐξετελεῖτο μονοτόπως μὲ τὴν αὐτὴν μελωδίαν δι' ὅλας τὰς στροφάς του, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν καὶ πολὺ σύντομοι.

Ἡ δομὴ τοῦ κοντακίου

Τὰ τεχνικὰ στοιχεῖα τοῦ κοντακίου, πλὴν τοῦ μέτρου περὶ τοῦ ὁποίου ἐγίνε λόγος εἰς προηγουμένην εὐκαιρίαν, εἶναι ὁ εἰρμός, ὁ οἶκος, τὸ ἐφύμνιον, ἡ ἀκροστιχίς, τὸ προοίμιον.

Εἰρμός καὶ οἶκος. Ὁ ὕμνος ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰν στροφῶν, τῶν οἴκων, ὁ πρῶτος τῶν ὁποίων καλεῖται εἰρμός⁴⁹ καὶ ἔχει θεμελιώδη σημασίαν εἰς τὴν ὅλην δομὴν αὐτοῦ, διότι ἀποτελεῖ μετρικὸν καὶ μελωδικὸν ὑπόδειγμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομοῦνται ὅλοι οἱ ἐπόμενοι οἴκοι. Ἡ χρήσις ἐν προκειμένῳ τῆς λέξεως εἰρμός φαίνεται εὐεξηγητος βάσει τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ⁵⁰, «εἰρμός δὲ λέγεται, ὡς ἀκολουθίαν τινὰ καὶ τάξιν μέλους καὶ ἀρμονίας διδοῦς τοῖς μετ' αὐτὸν τροπαρίοις», ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν εἶναι ὠλοκληρωμένη, διότι ἀγνοεῖ τὴν σχέσιν μεταξὺ εἰρμοῦ καὶ οἴκων. Διὰ τοῦτο προτείνομεν ἐρμηνείαν στηριζομένην ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν τὴν σχέσιν. Εἰρμός γενικῶς σημαίνει σειρὰν, συνάφειαν, λογικὴν πλοκὴν· οἶκος σημαίνει οἰκοδομήν, πᾶσα δὲ οἰκοδομὴ κατασκευάζεται ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ πρῶτος ποιητὴς τοιοῦτου εἶδους ἀπεκάλεσε τὴν πρότυπον στροφὴν «εἰρμόν» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν σχεδίου, τὰς δὲ λοιπὰς «οἴκους» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ποιητικῆς κατασκευῆς βάσει τοῦ σχεδίου. Αὕτη ἡ λογικὴ σχέσις τῶν δύο ὄρων, μὴ ὑπάρχουσα εἰς τοὺς ἀντιστοίχους συριακοὺς⁵¹, μαρτυρεῖ βεβαίως τὴν προτεραιότητα τῆς ἐλληνικῆς ὀρολογίας.

Τὰ βιβλία εἰς τὰ ὁποῖα διετηρήθησαν αὐτοῦοι οἱ παλαιοὶ ὠλοκληρωμένοι ὕμνοι λέγονται ὑπὸ τῶν νεότερων κοντακίρια, ἀλλὰ τὸ παλαιὸν τῶν ὀνομα ἦτο τροπολόγιον. Ὁ ὄρος εἰρμός κυριολεκτεῖται εἰς τοὺς κανόνας ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς τὰ κοντάκια.

Ἐξηγήσις τῶν ἀναστασιμῶν κανόνων τοῦ Μαμασκηνοῦ, ΡC 135, 422.

Ρύς-κολο = πρώτη φδῆ, μπεῖθᾶ = οἶκος.

Ὁ εἰρμός ἔχει ἐλευθέραν στιχοποιίαν, δηλαδή δὲν ἔχει ἐσωτερικῶς οὔτε ἰσοσυλλαβίαν οὔτε ἰσοτονίαν, ἀλλ' οἱ ἐπόμενοι οἴκοι, ἀκολουθοῦντες αὐτὸν μετρικῶς καὶ μελωδικῶς, ἔχουν πλήρη συλλαβικὴν καὶ τονικὴν ἀντιστοιχίαν μετ' αὐτοῦ. Ἡ ποιητικὴ αὐτὴ μέθοδος παρεῖχε δυναμότητα ἐλευθέρας κινήσεως κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἐμπνευσιν.

Ὅταν τὸ κοντάκιον δανεῖζεται τὴν μετρικὴν καὶ τὴν μελωδίαν ἐνὸς ἄλλου κοντακίου, ὁ α' οἴκος τοῦ δὲν εἶναι εἰρμός, ἀλλ' εἶναι προσόμοιον. Οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ συνέθετον συχνάκις βάσει παλαιότερων εἰρμῶν. Οἱ οἴκοι ἀνέρχονται συνήθως εἰς τὰ κοντάκια ἀπὸ 18 μέχρις 24, ὑπάρχουν ὁμως κοντάκια καὶ μὲ ὀλιγωτέρους, ὡς π.χ. τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου ἔχοντα 11, ἢ μὲ περισσοτέρους, ὅπως τὸ ὠσαύτως τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸν Ἰωσήφ ἔχον 40. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀκροστιχίδα ἢ ὁποία συγκροτεῖται ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν στροφῶν.

Ἐπιμίμιον. Ἐνίοτε ἡ λέξις ἐφιμνιον ἐσήμαινε τὴν τελευταίαν στροφὴν τοῦ κοντακίου, τὸν ἐπίλογον του, ἀλλὰ συνήθως ἐσήμαινε τὴν ἐπῶδον παντὸς ὕμνου. Λέγεται ἐπίσης τοῦτο ἀκρόστιχον, ἀκροστίχιον, ἀκροτελεύτιον, ἀνακλώμενον, ἀπηχοῦμενον, ἐπῶδιον, ὑπακοή, ὑπόψαλμα, κοικοῦλιον.

Πρόκειται περὶ φράσεως ἢ προτάσεως σπανίως μονολεκτικῆς ἢ διλεκτικῆς, συνήθως ὀλιγολεκτικῆς καὶ σπανίως ἐπίσης ἐκτενοῦς, ἐπαναλαμβανομένης εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ προοιμίου. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο συνδέει καὶ ἐξωτερικῶς τοὺς ἐννοιολογικῶς συνδεομένους μεταξὺ των οἴκους τοῦ κοντακίου, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἀποτελεῖ ὀργανικὸν στοιχεῖον ἐκάστης στροφῆς, διότι πλέκεται μὲ τὸ ὅλον περιεχόμενον αὐτῆς.

Προοίμιον. Τὸ πρῶτον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συναντῶμεν εἰς τὰ κοντάκια ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν του μορφήν, τὸ προοίμιον, φαίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα ὅτι προσετέθη τελευταῖον. Ὁ πρόλογος οὗτος τοῦ ποιήματος εἶναι μελωδικῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸ κύριον μέρος, διότι ἔχει ἰδικὴν του μελωδίαν, ἐπομένως καὶ ἰδικὴν του μετρικὴν, καὶ συνδέεται μετ' αὐτοῦ μόνον διὰ τοῦ ἐφιμνίου, τὸ ὁποῖον ἔχει κοινὴν τὴν μελωδίαν καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς ὅλας τὰς στροφάς· ἀλλὰ καὶ θεματολογικῶς ἔχει μόνον χαλαρὰν μὲ αὐτὸ σὺνδεσιν.

Ἡ σχετικὴ αὐτὴ αὐτοτέλεια συνετέλεσεν εἰς τὴν προσθήκην εἰς μερικὰ κοντάκια καὶ ἄλλων προοιμίων πέραν τοῦ ἀρχικοῦ, ἐνίοτε μέχρι πέντε, τὰ ὁποῖα εἶναι μεταγενέστερα, ἂν καὶ συχνάκις προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιον ποιητὴν. Συνήθως τὰ πρόσθετα προοίμια εἶναι προσόμοια πρὸς τὸ πρῶτον, ἐνίοτε ὁμως τὸ δεύτερον εἶναι ἰδιόμελον. Ἄρα ἔχει καὶ διάφορον στιχογραφικὴν κατασκευὴν.

Τὸ προοίμιον μένει πάντοτε ἐκτὸς τῆς ἀκροστιχίδος, μολονότι ἔχει ἐπισημανθῆ μία περίπτωσις συμπεριλήψεως καὶ τούτου εἰς αὐτήν, ἢ ὁποῖα ὁμως ἀναφέρεται εἰς κοντάκιον προκεχωρημένης ἐποχῆς. Μένει ἐκτὸς.

διότι κατασκευάζεται ανεξαρτήτως του άλλου ποιήματος και ως ἐπιστέ-
γασμα αὐτῆς, ὡς ἐπικεφαλὴς.

Διὰ πρώτην φοράν ἐπισημαίνεται τοῦτο εἰς πρωτοκοντάκιον τῶν ἀρχῶν
τοῦ ε' αἰῶνος, τὸ «Ἐθήρευσάν με ἄνομου». Εἰς τὴν γένεσιν αὐτοῦ ὁ Ρ.
Μαῖς⁵², ὑποθέτει ὅτι συνετέλεσε κάποια λειτουργικὴ ἀνάγκη τὴν ὁποίαν
δὲν ἠδυνήθη νὰ καθορίσῃ. Ἀντιθέτως πρὸς αὐτὸν ὁ Gr. de Matons⁵³ φρο-
νεῖ ὅτι τοῦτο προῆλθε διὰ διογκώσεως τοῦ ἐφύμνιου, στηριζόμενος εἰς τὸ
γεγονὸς ὅτι οἱ δύο πρῶτοι στιχοὶ τοῦ πρώτου οἴκου τοῦ ὕμνου Εἰς τοὺς
τρεις Παῖδας τοῦ Ρωμανοῦ ἀπετελέσθησαν ἀπὸ τὸ ἐφύμνιον του. Ἡ σύμ-
πτωσις τοῦ ὄρου «κουκουλίον» ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὰ ἐφύμνια τῶν ἀνακρε-
οντείων ὕμνων τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰ προοί-
μια τῶν κοντακίων, καὶ ἡ πρόταξις τοῦ ἐφύμνιου τῶν παλαιότερων ποιη-
μάτων τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς προκοντάκια, κατὰ τὴν
ἀντιγραφὴν των εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἐνισχύουν τὴν ἀπόψιν ταύτην⁵⁴. Ὁ
Ἄ. Φυτράκις⁵⁵ θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι τινὰ τῶν προοιμίων ἦσαν καλαιότεροι
αὐτοτελεῖς ὕμνοι.

Ἐὰν συνδυάσωμεν τὰς δύο τελευταίας ἀπόψεις, ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ
προοιμίου, δὲν θὰ εἴμεθα ἴσως ἐκτὸς τῆς πραγματικότητος. Οὕτω τὸ ἐφύ-
μνιον, τὸ ὁποῖον ἐψάλλετο εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς ἀπὸ ὄλον τὸ ἐκ-
κλησίασμα, ἀλλὰ διὰ νὰ καταστῇ εὐχερεστέρα ἢ ἐκμάθησις του εἰς τὰ
γραπτὰ προετάσσετο ἐπίσης τοῦ ὄλου ὕμνου⁵⁶, ἐπίσης δὲ ἐψάλλετο ἐν
ἀρχῇ τοῦ ὕμνου διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ ψάλτου ὡς διδασκάλου, ἀπε-
τέλεσε τὸν πρῶτον παράγοντα διὰ τὴν γένεσιν τοῦ προοιμίου. Δεύτερος
δὲ παράγων ὑπῆρξεν ὁ μικρὸς μονόστροφος ὕμνος, ὁ συνοψίζων τὸ νόη-
μα τῆς ἀκολουθίας ἢ τῆς ἐορτῆς καὶ ἀποτελῶν τὸ κύριον μελωδικὸν στοι-
χεῖον τῆς λατρείας τῆς ἐποχῆς τῶν διωγμῶν, ὁπότε αἱ χριστιανικαὶ κοινό-
τητες διὰ λόγους προφυλάξεως ἀπέφευγον νὰ ἐπιδεικνύουν τὴν παρου-
σίαν των καὶ διὰ τοῦτο ἀπέφευγον καὶ τὴν εὐρεῖαν χρῆσιν ὕμνων. Ὁ μο-
νόστροφος ὕμνος ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς, μαζὶ μὲ τὴν ὄλην φοράν τῆς
χριστιανικῆς γραμματείας πρὸς τὰ ἄνω, ἔλαβε ποικίλας μορφάς, καὶ μία
ἐξ αὐτῶν ἦτο τὸ προοίμιον τοῦ κοντακίου.

52. «Des Kontakion», *Bibl. Zeit* 19(1910), 296.

53. *Romanos le Mélode, Hymnes*, I, σ. 357.

54. Περὶ τούτου ἐν Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία*, σ. 205.

55. *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις κατὰ τὰς κυριωτέ-
ρας αὐτῆς φάσεις*, Ἀθήναι 1957, 33.

56. Ὡς εἰς τὰς *Πράξεις Ἰωάν-
νου καὶ εἰς τὸν ὕμνον τοῦ
Μεθοδίου*.

Αὐτὴ ἡ σύνθετος ἐρμηνεῖα ἀνταποκρίνεται καλύτερον εἰς τὴν ὄλην φυ-
σιογνωμίαν καὶ σημασίαν τοῦ προοιμίου, τὸ ὁποῖον ἀφ' ἐνὸς μὲν διατηρεῖ
τὸ ἐφύμνιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποδίδει συντόμως ὄλον τὸ νόημα τοῦ ὕμνου-
μένου γεγονότος ἢ προσώπου, ὡς πράττει καὶ τὸ αὐτοτελὲς ἀπολυτίκιον,
μετὰ τοῦ ὁποῖου ἄλλωστε συνδέεται κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν βασικῶν ἀκο-
λουθιῶν τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ὄρθρου, τοῦ ἑσπερινοῦ, τῆς λειτουργίας καὶ
τῶν λοιπῶν.

Ὅταν παρεμερίσθησαν τὰ ὠλοκλήρωμένα κοντάκια ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν
τοῦ ὄρθρου, παρέμειναν εἰς αὐτὴν μεταξὺ τῆς ζ' ᾠδῆς τοῦ κανόνος καὶ τοῦ
συναξαρίου τὸ προοίμιον, τὸ ὁποῖον βραδύτερον παρέλαβε κατ' ἀποκλει-
στικότητα τὸ ὄνομα κοντάκιον, καὶ ὁ πρῶτος οἴκος.

Θέματα

Ἐφ' ὅσον τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ὑμνογραφίας εἶναι λειτουργικόν, τὰ θέματά του εἶναι συνηρημένα μετὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔτος κατὰ τὰς δύο φάσεις αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι διήκουν εἰς παράλληλον κορείαν δι' ὅλου τοῦ ἔτους, ἤτοι τὴν κινήτην καὶ τὴν ἀκίνητον. Ὅσον δὲ κεντρικωτέραν θέσιν ἔχει εἰς τὸ λειτουργικὸν ἔτος ἐν γεγονός ἢ πρόσωπον, τόσον πλουσιώτερον ἐκπροσωπεῖται εἰς τὴν ποίησιν τῶν κοντακίων, καθὼς καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν ὑμνογραφίαν ἄλλωστε. Διὰ τοῦτο μάλιστα παρατηροῦμεν ὅτι εἶναι ηὔξημένος ὁ ἀριθμὸς κοντακίων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ περὶ τὴν γέννησιν, τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν ἐπεισόδια.

Συνάγουν δὲ ταῦτα τὸ ὑλικὸν τῶν κατ' ἀρχὴν μὲν ἀπὸ τὰ χρησιμοποιοῦμενα εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦς ἐορτὰς κείμενα, ἤτοι τὰ βιβλικά ἀναγνώσματα, τὰ μαρτυρολόγια καὶ ἐν γένει τὰ συναξάρια, ἔπειτα δὲ ἀπὸ τὰ ἀπόκρυφα βιβλία εἰς μικρὰν σχετικῶς ἔκτασιν καὶ ἀπὸ τὰ πατερικὰ κείμενα εἰς μεγαλύτεραν. Ἐνίοτε ἐμπνέονται ἀπὸ ὑμνογραφικὰ κείμενα τῶν προηγουμένων αἰώνων, τὰ ὁποῖα δὲν σώζονται κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτούσι.

Τὰ κοντάκια προσφέρουν τὸ ὑλικὸν τῶν κατὰ τρόπον διηγηματικὸν καὶ περιγραφικόν, θὰ ἐλέγμεν κατὰ τρόπον συναξαριακόν, ἀλλὰ δὲν στεροῦνται καὶ δογματικῶν ἐνδιαφερόντων, ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο σημεῖον. ἐκφράζοντα τὴν παραδεδεγμένην θεολογίαν⁵⁷, περιέχουν στοιχεῖα δογματικὰ ἀναφερόμενα κυρίως εἰς τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ θείου Λόγου, συχνάκις δὲ ἀνασκευάζουν αἰρετικὰς δοξασίας. Ἡ ἠθικὴ παραίνεσις καταλαμβάνει εἰς αὐτὰ τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ὀρθὸν νὰ τὴν παρουσιάσωμεν μετὰ ὀλίγα σποραδικὰ ἀκοσπιάσματα. Ἄντ' αὐτῆς θὰ ἐπισημάνωμεν τὴν παράπλευρον προσπάθειαν τῶν ποιητῶν νὰ περιγράψουν τὸ φῶς τοῦ ἀδύτου ἡλίου καὶ νὰ τὸ ἐπικαλεσθῶν πρὸς κατευνασμὸν τῆς ψυχῆς των.

Οἱ ποιηταὶ τῶν κοντακίων χρησιμοποιοῦν πάντοτε τὴν καθαρὰν κοινὴν γλῶσσαν ἐμπλουτισμένην μετὰ πολλὰ στοιχεῖα τῆς λογίας καὶ ζωντανευμένην μετὰ ὅλα τὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα τοὺς ἐδίδαξεν ἡ ρητορικὴ τέχνη. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ μεταφορά, ἡ εἰκὼν, ἡ ἀναφώνησις, ἡ ὑποφορά, ἡ ἀποστροφή, ἡ ἐπίκλησις.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ παρέχουν μίαν ἐντονὴν εἰκόνα κινήσεως καὶ μιμήσεως, ἤτοι εἰκόνα δραματικὴν. Περισσότερον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναμένη κανεὶς, ἐφ' ὅσον ὁ ὕμνος εἶναι λατρευτικὸν ποίημα καὶ, ἂν εἶχε περισσότερα, ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἐκτὸς λατρείας, ὡς εἶδος παραλατρευτικῆς γραμματείας, ἀποτελοῦσης βάσιν δραματικῶν παραστάσεων, ὅπως τὰ «μυστήρια».

Ἄλλωστε καὶ μετὰ αὐτὴν τὴν ὀλίγην δραματικότητα ἀνέβαλον ἐπὶ τινα χρόνον τὴν εἰσοδογὴν τῶν εἰς τὴν λατρείαν. Αἱ προδρομικαὶ τοῦ μορφαὶ ἐξετελοῦντο ἐκτὸς τῆς λατρείας, εἰς τὸν κῆπον ἢ τὴν σχολὴν ἢ τὴν πλατείαν. Τὸ κοντάκιον εἶναι χορικὸν ποίημα, ψαλλόμενον ὑπὸ ἐνὸς κορυφαίου καὶ τοῦ χοροῦ, ἤτοι ἀφ' ἐνὸς τοῦ ψάλτου ἢ ἱερέως ἢ διακόνου καὶ

57. Ἄκομη καὶ ὅταν γράφονται ἀπὸ ποιητὰς οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν τάσεις δογματικῆς παρεκκλίσεως, ὡς ὁ Σέργιος.

ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἐκκλησιάσματος· καὶ διὰ τοῦτο διαθέτει ἕνα ὑποτυπώδη διάλογον, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν καὶ εἰς τὴν προγενεστέραν χριστιανικὴν ρητορείαν⁵⁸.

ΧΟΡΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ

Ἰδιαιτέραν κατηγορίαν συνιστοῦν τὰ ἀξιόλογα ἐκεῖνα ἄσματα, τὰ ὁποῖα ἡμεῖς χαρακτηρίζομεν ὡς χορικά ἄσματα, διότι ἐψάλλοντο ὑπὸ χορῶν παίδων περιερχομένων τὰς οἰκίας κατὰ τὰς μεγάλας χριστιανικὰς ἐορτὰς ἢ ὑπὸ μαθητῶν. Ἡ κατηγορία αὐτὴ σὺν τῷ χρόνῳ διηρῦνθη διὰ τῆς προσθήκης καὶ ἄλλων εἰδῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν⁵⁹.

Τὰ ἀρχικὰ ἐκ τῶν ποιημάτων τούτων, ἀποτελούμενα ἀπὸ μακρὰς σειρὰς στίχων, χωρὶς ἐμφανεῖς στροφᾶς καὶ ἐφύμνια, ὀνομάζονται μὲν συνήθως «κατὰ στίχον», ἀλλ' ἐσφαλμένως, διότι πράγματι εἶναι συστήματα κατὰ δίστιχα ἢ τετράστιχα. Οἱ στίχοι αὐτῶν⁶⁰, κυριαρχούμενοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπὸ τὸν τόνον, πλην ἐξαιρέσεων, εἶναι ἰσοσύλλαβοι καὶ σχεδὸν πάντοτε ἰσοτονικοί.

Αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ ὕμνοι, προσιδιάζοντες εἰς τὰς ἀρχαίας δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἐορτὰς, ἐψάλλοντο ἀρχικῶς ὑπὸ χορῶν ἐν πομπῇ ἢ τραπέζῃ, ὡς εἶδος καλάνδων, ἀλλ' ἀργότερα εἰσῆχθησαν καὶ εἰς τὴν λατρείαν, ἐνῶ μέρος αὐτῶν διετηρήθη ἐκτὸς λατρείας καὶ μετεβίβασθη διεσκευασμένον μέχρις ἡμῶν.

Μία ἰδιαιτέρα κατηγορία εἶναι τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα «σύντομον» φερόμενα τροπάρια καὶ κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἀποτελοῦντα ἐπέκτασιν τῶν ὡς ἄνω δίστιχων ἢ τετραστίχων εἰς βραχεὰ πεντάστιχα, ἃν καὶ ἡ ἰσοσυλλαβία εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτῶν δὲν εἶναι πλήρης⁶¹. Συντεταγμένα εἰς μακρὰς σειρὰς, ψάλλονται καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν ἐκάστης ἐορτῆς κατανεμόμενα ἀνὰ τρία ἢ τέσσαρα εἰς τὸν ἑσπερινὸν καὶ τὸν ὄρθρον, κατὰ καιροῦς ἐπαυλαμβανόμενα⁶². Γνώρισμά των εἶναι ὅτι εἶναι πλήρως ἐντεταγμένα εἰς τὴν στιχολογίαν καὶ ὡς προσόμοια ψάλλονται κατὰ τὸ «Οἶκος τοῦ Ἐφραθα», τοῦ ὁποῖου ποιητῆς φέρεται ὁ Κυπριανός.

Ἐὰν καὶ γενικῶς ἡ προσωδιακὴ ποίησις παραμερίζεται κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον, μερικοὶ ἀπὸ τοῖς διαπρεπεῖς ποιητὰς συνέταξαν ὕμνους κατὰ τὰ προσωδιακὰ μέτρα, ὡς οἱ Σωφρόνιος, Γεώργιος Πισίδης καὶ Ἰωάννης Ἀρκλάς.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΣΤΙΧΗΡΩΝ ΤΡΟΠΑΡΙΩΝ

Ὁ αὐτοτελής ὕμνος τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ δ' αἰῶνος εἰσῆχθη εἰς τὰ πλαίσια τῆς ψαλμικῆς στιχολογίας, ὡς συνέβη ἐπὶ παραδείγματι μὲ τὸν ὕμνον «Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν». Οὗτος, παλαιότερον ψαλλόμενος μόνος ἀντιφωνικῶς πολλάκις ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιάσματος χωρισμένου εἰς δύο ἡμιχόρια, ἔκτοτε καὶ μέχρι

58. Ὡς εἰς τὰς τρεῖς ὁμιλίαις *Πρὸς τὴν Εὐαγγελισμόν*, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδονται εἰς τὸν Γρηγόριον Θημιματούργον, ἀλλ' ἀνήκουν εἰς τὸν ε' αἰῶνα. PG 10, 1145-1178.

59. Βλ. σχετικῶς *Ἑλληνικὴν Παιδαγωγίαν* Γ', 108-110.

60. Ἑπτασύλλαβοι, ὄκτασύλλαβοι, ἐνδεκασύλλαβοι, δωδεκασύλλαβοι.

61. Οἱ στίχοι δεύτερος, τρίτος καὶ τέταρτος εἶναι ἐπτασύλλαβοι, ὁ πρῶτος ἐξυσύλλαβος καὶ ὁ πέμπτος ὄκτασύλλαβος.

62. Π.χ. τῆς Μεταμορφώσεως εἶναι 29 τὸν ἀριθμὸν καὶ κατανέμονται μεταξὺ 4 καὶ 13 Αὐγούστου καὶ τῆς Κοιμήσεως εἶναι 33 καὶ κατανέμονται μεταξὺ 14 καὶ 23 Αὐγούστου.

σήμερον ψάλλεται ἐν ἀρχῇ μὲν καὶ ἐν τέλει τῆς στιχολογίας μόνος, ἐνδιαμέσως δὲ μεθ' ἑκαστον στίχον⁶³.

Πρὸς ἀποφυγὴν μονοτονίας βαθμιαίως συνετάχθησαν περισσότερα τροπάρια. ὥστε ν' ἀντιστοιχῇ ἐν τροπάριον εἰς ἕκαστον στίχον τοῦ ψαλμοῦ, ἀλλ' ὅταν ὁ ψαλμὸς ἦτο μακρὸς, συνετάσσοντο τροπάρια διὰ τοὺς τελευταίους αὐτοῦ στίχους μόνον. Οἷτως ἐκ τοῦ μονοστρόφου μικροῦ ὕμνου ἐδημιουργήθησαν κολύστροφοι συνθέσεις, τὰ ποικίλα στιχολογικὰ ἀθροίσματα, τὰ ὁποῖα ψάλλονται εἰς πᾶσαν σχεδὸν ἀκολουθίαν, ἰδίως δὲ εἰς τὰς ὥρας, τὸν ἑσπερινὸν καὶ τὸν ὄρθρον· στιχηρά, ἀπόστιχα, καθίσματα, αἶνοι κ.λπ. Κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ ἀθροίσματα περιλαμβάνουν ἀνὰ τέσσαρα τροπάρια, τῶν ὁποίων τὸ τελευταῖον ὠρίσθη ὡς δοξαστικόν, εἰς ταῦτα δὲ κατὰ περιστάσεις προστίθεται ἢν θεοτοκίον. Τὰ τροπάρια ταῦτα δύνανται νὰ εἶναι ἰδιόμελα, αὐτόμελα ἢ προσόμοια.

Κατ' αὐτὴν ὁμῶς τὴν περίοδον συνεχίζεται καὶ ἡ σύνθεσις μονοστρόφων ποιημάτων, πέραν βεβαίως τῶν ἀπολυτικίων, καὶ δὴ ἐκτενῶν, ὡς εἶναι ἐπὶ παραδείγματι τὸ λεγόμενον τροπάριον τῆς Κασσιανῆς· ἀλλὰ ταῦτα γενικῶς ἐνετάχθησαν εἰς τὰ κλαίσιμα τῆς στιχολογίας, ἀποτελέσαντα καθ' ἕκαστον τμήματα ἀθροισμάτων.

ΚΑΝΟΝΕΣ

Κανὼν εἶναι πολυσύνθετον ποίημα, ἀποτελούμενον ἀπὸ σειρὰν στροφῶν (τροπαρίων) συνδεδεμένων μεταξύ των κατὰ τὸ θέμα, τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν μουσικὴν, καὶ διηρημένων εἰς τμήματα, κατ' ἀρχὴν ἐννέα τὸν ἀριθμὸν, τὰς καλουμένας ὠδίας. Εἶναι δὲ αἱ ὠδαὶ κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τάξιν αἱ ἐξῆς· α) ὠδὴ Μωϋσέως⁶⁴, β) ᾄσμα Μωϋσέως⁶⁵, γ) ὠδὴ Ἄννης⁶⁶, δ) προσευχὴ Ἀββακούμ⁶⁷, ε) ᾄσμα Ἡσαίου⁶⁸, στ) προσευχὴ Ἰωνᾶ⁶⁹, ζ) προσευχὴ Ἀζαρίου⁷⁰, η) ὕμνος τριῶν παιδῶν⁷¹, θ) ὠδὴ Θεοτόκου μετὰ τῆς ὁποίας συνάπτεται ἡ ὠδὴ Ζαχαρίου⁷². Ἐπὶ πλεόν καὶ ἄλλα ρυθμικὰ βιβλικὰ κείμενα ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ παρόμοιον τρόπον εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας, ὡς οἱ μακαρισμοί, ὄχι ὁμῶς ἐν συναφείᾳ μετὰ τοὺς κανόνας.

Ἡ λέξις κανὼν, σημαίνουσα ἐν ἀρχῇ τὴν κεκανοτισμένην ἀκολουθίαν, ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν δήλωσιν τοῦ παρόντος ποιητικοῦ εἴδους κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους. Ἀρχικῶς αἱ ὠδαὶ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν κεχωρισμένως ἑκάστη, πρῶται δὲ αἱ δύο ὠδαὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ· σὺν τῷ χρόνῳ ὁμῶς ἤρχισεν ἡ συναγωγὴ των ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς μέχρι καὶ τῶν ἐννέα, ἀλλὰ πολὺ ἔνωρις παρελείφθη ἡ δευτέρα ὠδὴ, ἡ ὁποία κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξέπεσε καὶ ἀπὸ τοὺς κανόνας οἱ ὁποῖοι περιελάμβανον αὐτήν· ὅθεν οἱ πλεῖστοι τῶν κανόνων εἶναι ὀκταῶδα. Ἡ συνένωσις πρέπει νὰ ἤρχισεν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ὡς συναγεται ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν μοναχῶν Ἰωάννου Μόσχου καὶ Σωφρονίου, «καὶ ἀναστάντες ἤρξάμεθα τὰς ὠδίας ἄνευ τροπαρίων»⁷³, ἡ ὁποία σημαί-

63. Βλ. *Ἑλληνικὴ Πατρολογία* I, 102–103.

64. Ἐξ. 15, 1–19.

65. Δευτ. 32, 1–43.

66. Α' Βασ. 2, 1–10.

67. Ἀββ. 3, 1–19.

68. Ἠσ. 26, 1–21.

69. Ἰωνᾶ 2, 3–10.

70. Δαν. 3^α, 2–21.

71. Δαν. 3^α, 28–67.

72. Λουκᾶ 1, 4–55 καὶ 68–79.

Ἡ ὠδὴ Ζαχαρίου ἦτο κατ' ἀρχάς κεχωρισμένη.

73. J. PITRA, *Juris ecclesiastici Gr. historia et monumenta* 2, 220.

νει ότι αι ὠδαὶ ἠκολουθοῦντο ἀπὸ τροπάρια καὶ δὴ ἐν ἐνώσει· ὠλοκληρώθη δμως ἡ διαμόρφωσις αὐτοῦ τοῦ εἴδους κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν τοῦ ζ' αἰῶνος προφανῶς τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης. Κατὰ τὴν ὀριστικοποίησιν τοῦ εἴδους ἐκάστη βιβλικὴ ὠδή, συμπτυσσομένη, ἀποτελεῖ μικρὰν ρυθμικὴν στροφὴν. τὸν εἰρμόν, ὁ ὁποῖος ἀναλόγως πρὸς τοὺς ποιητὰς συντίθεται ἄλλοτε ἐλευθερώτερον καὶ ἄλλοτε συντηρητικώτερον. Κατὰ τὰ μέτρα καὶ τὴν μελωδίαν τοῦ εἰρμοῦ συντάσσονται ὡς προσόμοια τὰ λοιπὰ τροπάρια ἐκάστης ὠδῆς, ὡς λέγεται εἰς τὸ χωρίον τοῦ Θεοδοσίου Γραμματικοῦ. «Ἐάν τις θέλῃ ποιῆσαι κανόνα, πρῶτον δεῖ μελίσσαι τὸν εἰρμόν, εἶτα ἐπαγαγεῖν τὰ τροπάρια, ἰσοσυλλαβοῦντα καὶ ὁμοτονοῦντα τῷ εἰρμῷ καὶ τὸν σκοπὸν ἀποσώζοντα»⁷⁴.

Τὰ τροπάρια ἐκάστης ὠδῆς εἶναι συνήθως 4 ἢ 5, τῶν ὁποίων τὸ μὲν προτελευταῖον, εἰσαγόμενον διὰ τοῦ «δόξω» ἀναφέρεται εἰς τὴν Τριάδα, τὸ δὲ τελευταῖον εἰσαγόμενον διὰ τοῦ «καὶ νῦν» ἀναφέρεται εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἡ χρῆσις τῆς ὠδικῆς στιχολογίας πρὸ παντὸς τροπαρίου διεκόπη πολὺ ἔνωρίς, ὡς φαίνεται, σήμερον δὲ μόνον εἰς τὴν θ' ὠδὴν χρησιμοποιοῦνται οἱ στίχοι. Πολὺ συχνὰ οἱ κανόνες φέρουν ἀκροστιχίδα, σχηματιζομένην διὰ τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων ὄλων τῶν τροπαρίων, ἐνίοτε δὲ μόνον τῆς θ' ὠδῆς, σπανίως μὲν ἀλφαβητικὴν, συνήθως δὲ πραγματιστικὴν, ἀναφερομένην εἰς τὸ ἀναπτυσσόμενον θέμα ἢ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συνθέτας κοντακίων, τὸν Ρωμανὸν καὶ τοὺς κατ' αὐτόν, οἱ ὁποῖοι κατεβίβασαν τὰ ἱερά κρόσια ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ παροισίασιν συνδιαλεγόμενα μεταξύ των καὶ με τοὺς ἀνθρώπους⁷⁵ εἰς μίαν γλῶσσαν ἀπλοϊκὴν καὶ λαϊκὴν, οἱ ποιηταὶ τῶν κανόνων τὰ ἀναβιβάζον ἐκ νέου εἰς τὰ ὕψη καὶ δὲν συζητοῦν μετ' αὐτῶν, ἀλλὰ τὰ δοξολογοῦν, καὶ δὴ εἰς γλῶσσαν καθαρὰν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀρχαῖζουσιν.

Κέντρα καλλιιεργείας τῶν κανόνων ἦσαν ἀρχικῶς ἡ Κωνσταντινούπολις, ὅπου ἠγκαινίασε τὸ εἶδος πρῶτος εἰς Ἱεροσολυμίτης, ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ δὴ ἡ Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάβα, θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ εἴπῃ κανεὶς ὅτι αὐτὴ ἡ Λαύρα ἐπὶ ἓνα αἰῶνα παρήγαγε λαμπρὰ δείγματα τοῦ εἴδους. Οὕτως ἂν ὁ ὕμνος ἔχη κύριον κέντρον τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ κανὼν ἔχει κύριον κέντρον τὰ Ἱεροσόλυμα· ἀλλ' ἀργότερα διεσπάρη παντοῦ καὶ καλλιιεργεῖται μέχρι σήμερον.

Ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος οἱ κανόνες ἐπεκράτησαν εἰς τὴν λατρείαν, περιορίσαντες τοὺς ὕμνους εἰς μερικὴν παρουσίαν, ἐλέχθη δὲ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ παρόντος τμήματος ὅτι κύριος λόγος δι' αὐτὴν τὴν μεταβολὴν ἦτο ὅτι τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιέχοντα καὶ τοὺς ὕμνους, εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων, εἰσήχθησαν δὲ τότε τὰ βιβλία τῶν Ἱεροσολύμων, περιέχοντα τοὺς κανόνες. Εἰς ἄλλος λόγος εἶναι σχετικὸς μετὰ τὴν μεγαλυτέραν ποικιλίαν τῶν κανόνων· ἐνὼ δηλαδὴ ὄλοι οἱ οἴκοι τῶν κοντακίων, ἀνερχόμενοι συχνάκις εἰς 24 ἢ καὶ

74. Τοῦ η' αἰῶνος. J. ΠΙΤΡΑ, *Hymnographie*, σ. 3. Βλ. σχετικὴν δὴλώσιν καὶ εἰς Ἰωάννου Ζωνιπρᾶ, *Ἐξηγήσεις τῶν ἀναστασίμων κανόνων τοῦ Λαμασκηνοῦ*, Α. ΜΑΙ, *Spicilegium Romanum* V, Roma 1843, 383.

75. Οὕτως εἶχον πράξει ἐνωρίτερον καὶ οἱ ὁμιληταὶ τοῦ ε' αἰῶνος.

περισσότερους, ἐψάλλοντο μονοτόνως μὲ τὸ ἴδιον μέλος, τὰ τροπάρια ἑνὸς ὀκταωδίου κανόνος, ἀνερχόμενα περίπου εἰς τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν, εἶχον ὀκτώ μελωδίας.

Κατὰ τοὺς ὑστεροβυζαντινοὺς χρόνους εἶχε τόσον πολὺ ἐπιβληθῆ τὸ εἶδος τοῦ κανόνος, ὅπως δεικνύει ἡ ἰαμβικὴ στροφή τοῦ Νικηφόρου Ξανθοπούλου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι παρόντες οἱ βασικοὶ συνθέται κανόνων ἀπουσιάζει ὁμοῦ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδός.

Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὕμνων ἐνθέων,
ἡ λύρα τοῦ πνεύματος Κοσμάς, ὁ Ξένος,
Ὅρφεὺς νεαρὸς ἢ Διμιασκόθεν χάρις
καὶ Θεόδωρος, Ἰωσήφ, οἱ Στουδίται.
ὄργανα τὰ κράτιστα τῆς μουσουργίας,
ξένη τε Σειρὴν Ἰωσήφ ὕμνογράφος,
μέλος παναρμόνιον Ἀνδρέας Κρήτης
καὶ Θεοφάνης ἡ μελιχρὰ κινύρα,
Γεώργιος, Λέων τε, Μάρκος, Κασία⁷⁶.

Ο ΕΛΛΗΝ ΕΦΡΑΙΜ

Εἰς μίαν ἀπὸ τὰς προηγουμένας ὑποδιαιρέσεις τοῦ παρόντος κεφαλαίου ἔγινε λόγος περὶ τῆς προσπαθείας πολλῶν ξένων καὶ μερικῶν Ἑλλήνων ἐρευνητῶν νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις δὲν εἶναι πρωτότυπος, ἀλλὰ συριακὸν δάνειον· ἐλέχθη δὲ ἀπὸ ἡμᾶς ὅτι ἡ συριακὴ ὕμνογραφία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τοῦτο, διότι αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ ἦτο παράγωγον τῆς ἑλληνικῆς.

Βασικῶς συριακὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας νοεῖται γενομένη παρὰ τοῦ κυρίου ἐκπροσώπου τῆς συριακῆς ποιήσεως Ἐφραὶμ, καὶ δὴ δι' ἑλληνικῶν κειμένων τοῦ Ἐφραὶμ. "Ὅτι ὑπῆρξαν μεταφράσεις κειμένων τοῦ Ἐφραὶμ εἰς τὴν ἑλληνικὴν. βεβαιώνεται διὰ γραπτῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν, καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ Σωζομένου⁷⁷. Ὑφίσταται ὁμοῦ ἐν σύνθετον ἐρώτημα. Μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ὕμνοι τοῦ Ἐφραὶμ ἢ μόνον ὁμιλίας; Ἄν μετεφράσθησαν ὕμνοι, πόσοι ἦσαν αὐτοί, πέντε ἢ πενήκοντα; Ὅσοιδήποτε δὲ καὶ ἂν ἦσαν, σώζονται σήμερον μερικοὶ ἀπὸ αὐτοῦ εἰς μετάφρασιν;

Διατηρεῖται σήμερον μία μεγάλη συλλογὴ ἑλληνικῶν κειμένων, ποιημάτων καὶ πεζῶν, φερομένων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐφραὶμ καὶ λόγῳ τῆς ὑψηλῆς ποιότητός των, μὴ δυναμένων νὰ ἀγνοηθοῦν. Τὸ θέμα ὁμοῦ τῶν κειμένων τούτων εἶναι πολὺ συγκεκριμένον καὶ χαῶδες. Κατ' ἀρχὴν εἶναι ἐξόχως ἐντυπωσιακὸν τὸ γεγονός ὅτι οὔτε ἐν ἀπὸ τὰ 153 ἔκτενῆ κατὰ τὸ πλεῖστον κείμενα τῆς συλλογῆς τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐφραὶμ δὲν συναντᾶται εἰς τὴν συριακὴν συλλογὴν τοῦ Ἐφραὶμ καὶ φυσικὰ οὔτε τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει. πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι, ἂν εἶχον μεταφρασθῆ εἰς τὴν

76. CHRIST. PARANIKAS, *Anthologia*, XLI.

77. Ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 3.16.

έλληνικὴν ποιήματα τοῦ Ἐφραὶμ, τίποτε ἀπὸ αὐτὸ δὲν διεσώθη, ἀλλ' ἐπίσης ὅτι τὰ κείμενα τῆς ἑλληνικῆς συλλογῆς δὲν εἶναι δυνατόν κατ' ἀρχὴν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Ἐφραὶμ καὶ κατὰ τὴν κοινὴν φιλολογικὴν γνώμην, ὡς ἐκφράζεται ὑπὸ τῆς D. Hermerdinger Πιαδου,⁷⁸ ταῦτα δὲν εἶναι αἰθεντικά.

Ἄλλωστε ἡ χειρόγραφος παράδοσις αὐτῶν εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα, φθάνει μόλις μέχρι τοῦ 1' αἰῶνος μὲ ἐλάχιστα λείψανα ἐκ παλαιότερας ἐποχῆς, καὶ περιλαμβάνει διπλῶς καὶ πολλαπλῶς παραλλαγὰς.

Πολλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν κειμένων ἀποκλείονται ἐκ τῆς πατρότητος τοῦ Ἐφραὶμ διὰ συγκεκριμένους λόγους, ὡς εἶναι ἐπὶ παραδείγματι τὸ Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μέγαν Βασιλείον, ὅστις ἀπέθανεν ἕξ ἔτη μετὰ τὸν φερόμενον ὡς ἐγκωμιστὴν τοῦ Ἐφραὶμ, καὶ πολλὰ ἄλλα τεμάχια ἀνήκοντα εἰς τὴν μακαριανὴν γραμματεῖαν, τὸν Χρυσόστομον, τὸν Ἀναστάσιον Σιναῖτην καὶ τὸν Μάζιμον, καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Θηκαρᾶ, φερομένου ὡς συλλογέως, συνταχθεῖσαι προσευχαί. Καὶ ἐκεῖνα ὁμως τὰ τεμάχια, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει εἰδικὸς λόγος ἀποκλεισμοῦ, παρουσιάζουν γλωσσικὰ φαινόμενα τὰ ὁποῖα μόνον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν καὶ ἄρα εἰς αὐτὴν πρέπει νὰ ἐγράφησαν πρωτοτύπως· παρηγήσεις, ὁμοιοάρκτον καὶ ὁμοιοτέλευτον, λογοπαίγνια, κ.ἄ.

Τελικῶς συζητεῖται ἡ δυνατότης προελεύσεως ἐκ τοῦ συριακοῦ, ἀλλ' ὄχι κατ' ἀνάγκην ἐκ τοῦ Ἐφραὶμ, πέντε μόνον τεμαχίων, χωρὶς καμμίαν βεβαιότητα καὶ ἐπ' αὐτῶν. Ἐπομένως οὔτε ἐκ μεταφράσεως μεταγενεστέρων συριακῶν ποιημάτων, ἔστω καὶ ἐν μέρει, ἀπετελέσθη ἡ συλλογὴ καὶ μένει μόνον μία ἐξήγησις· ὅτι ταῦτα τὰ ποιήματα –ὡς καὶ τὰ μετ' αὐτῶν ὁμιλητικά– συνετάχθησαν πρωτοτύπως ἑλληνιστί. Ἐπειδὴ δὲ παρουσιάζουν ἐντυπωσιακὴν ὁμοιογένειαν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι ταῦτα συνετάχθησαν ὑπὸ ἐνὸς συγγραφέως ἢ ὅτι διεσκευάσθησαν ὑπὸ ἐνὸς συλλογέως. Τὸ δεύτερον εἶναι πιθανώτερον.

Εἶναι δυνατόν νὰ συνέβη ὅτι κάποιος συγγραφεὺς μὲ ἰκανὴν στιχουργικὴν δεξιότητα, τοῦ 11' ἢ 12' αἰῶνος, εἰργάσθη ἐπὶ παλαιότερων πεζῶν κειμένων, τῶν ὁποίων μερικὰ προήρχοντο ἴσως διὰ μεταφράσεως ἐκ τοῦ συριακοῦ καὶ μερικὰ ἀνήκον εἰς τὸν Ἐφραὶμ Ἀντιοχείας, καὶ ἐκ τῆς ἐργασίας τοῦ προῆλθεν αὐτῆ ἡ συλλογὴ. Ἀλλὰ ἀπαιτεῖται πολλὴ ἔρευνα διὰ νὰ δοθῇ κάποια σαφὴς μορφή εἰς τοιαύτην ὑπόθεσιν. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, αὐτὰ τὰ ὑστερογενῆ εἰς τὸ σύνολόν των σχεδὸν κείμενα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπηρέσαν τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

I. ALLATIUS, *De libris liturgicis Graecorum*, Paris 1644.

- Ε. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, «Τὰ λειτουργικά βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας», *Νέα Σιών* 26(1931), 209–223. 274–288. *Les livres ecclésiastiques de l'Orthodoxie*, 1936, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ *Irénicon*.
- Ν. CAPPYNS, «L'histoire des livres liturgiques grecs», *Studi Bizantini* 6(1940), 470–473.
- Ι. Μ. ΓΑΓΟΥ, «Libri liturgici orientales ritus byzantini», *Ephem. Liturg.* 60(1946), 379–385.
- Η.-G. BECK, *Kirche und theol. Literatur im byz. Reich*, München 1959, 246–253.
- Δ. ΜΩΡΑΓΗΣ, «Λειτουργικά βιβλία», *Θρ. Ἠθ. Ἐγκυκλ.* 8(1966), 195–196.
- Γ. ΜΠΕΚΑΤΩΡΟΣ, «Ἀκολουθία», *Θρ. Ἠθ. Ἐγκυκλ.* 1(1962), 1217–1221.

Εὐχολόγιον

- Ι. ΓΟΑΡ, *Εὐχολόγιον Sive Rituale Graecorum*, Paris 1647, Βενετία 1730.
- Σ. ΖΗΡΗΣ, *Εὐχολόγιον*, Ἀθήναι 1869¹, ἔκτοτε ἐπανειλημμένως ἐκδοθέν.
- Ε. RAIBLE, «Ueber Ursprung, Alter und Entwicklung der Missa Griechisch-orientalisch», *Katholik* 81,1(1901), 143–156. 250–266. 363–374.
- Π. ΤΡΙΜΠΕΛΑΣ, *Αἱ τρεῖς λειτουργίαι*, Ἀθήναι 1935.
- Δ. ΜΩΡΑΓΗΣ, *Ἡ λειτουργία τῶν Προηγιασμένων*, Θεσσαλονίκη 1955.
- Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Προηγιασμένων λειτουργία», *Θρ. Ἠθ. Ἐγκ.* 10(1966), 601–602.
- S. A. SWAINSON, *Greek Liturgies*, Cambridge 1884, 191–203, λειτουργία Πέτρου.
- Π. W. CODRINGTON, *The Liturgy of Saint Peter*, Münster 1936.
- Ι. Μ. HANSSENS, «La liturgie romainobyzantine de Saint Pierre», *Or. Chr. Per.* 4(1933), 235–253. 5(1939), 103–150.

Ἀναγνώσματα

- Ε. C. COIWEIL, D. W. RIDDLE, *Prolegomena to the study of the lectionary text of the Gospels*, Chicago 1933.
- Β. ΕΞΑΡΧΟΣ, *Περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων ἐν τῇ ἐλληνικῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, α', β'*, Ἀθήναι 1935. 1936.
- M. W. RFDUS, *The text of the major festivals of the Menologium of the Greek gospel lectionary*, Chicago 1936.
- G. KUNZE, *Die Gottesdienstliche Schriftlesung*, Göttingen 1947.
- Ι. Μ. DE VRIES, *The Epistles, Gospels and tones of the Byzantine liturgical year*, Schotenhof 1954.
- Γ. ΜΠΕΚΑΤΩΡΟΣ, «Εὐαγγελίου ἀνάγνωσις», *Θρ. Ἠθ. Ἐγκ.* 5(1964), 975–979.
- Α. RAIBLE, *Die alttestamentlichen Lektionen der griech. Kirche*, Nachrichten Ges. Wiss. Göttingen 1915, Heft 1.

Τροπολόγιον, Κοντακίρια

- Π. ΤΡΙΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, κε'–κθ'.
- Ι. GROSODIER DE MATONS, *Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse de Byzance*, Paris 1977, 67–118.

Ὡρολόγιον

- ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΚΟΥΤΑΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΣ ἸΜΒΡΙΟΣ, *Ὡρολόγιον τὸ Μέγα*, Βενετία 1841. Ἐκτοτε πολυάριθμοι ἐκδόσεις ἕως σήμερον.
- ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ, *Μελέτη περὶ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ λαϊκοῦ καὶ τοῦ ὁρθροῦ*, Κωνσταντινούπολις 1924.
- Ν. ΒΟΥΡΓΙΑ, *Ὡρολόγιον*, Diurno delle chiese di rito bizantino, Grottaferrata, 1929².
- Ε. ΑΝΤΩΝΙΔΗΣ, «Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὁρθροῦ εὐχῶν», *Byz. Neogr. Jahrb.* 13(1937), 245–280.

- A. RAIS, «Les complies dans les rites orientaux», *Or. Chr. Per.* 17(1951), 133-145.- «Notes sur les anciennes matines byzantines et arméniennes», *Or. Chr. Per.* 19(1953), 205-210.
- J. M. HANSSSENS, *Aux origines de la prière liturgique, nature et genèse de l'office des matines*. Roma 1952.
- ΣΗ ΜΠΕΚΑΙΩΡΟΣ, «Ωρολόγιον τὸ Μέγα», *Θρ. Πθ. Έγκ.* 12(1968), 596-597.

Μηναῖα

- Ἀρχική ἔκδοσις, Βενετία 1526-1533, ἐπανειλημμένως ἀνατυπωθεῖσα.
- Ἄλλη ἔκδοσις, Βενετία 1548-1596, ἐπιμελεῖα Νικολάου Μαλαξοῦ, ἐπανειλημμένως ἀνατυπωθεῖσα.
- ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΑΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ, *Μηναῖα*, Κωνσταντινούπολις, 1843 καὶ ἐξῆς, ἐπανειλημμένως ἀνατυπωθεῖσα.
- Ἐκδοσις Ρώμης, 1888-1901².
- Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΓΡΑΜΕΥΣ, «Σχεδιάσμα περὶ τῶν λειτουργικῶν μηναιῶν», *Viz. Vremenič* 1(1894), 341-388.
- Τ. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, «Τὰ μηναια ἀπὸ τοῦ ια' μέχρι τοῦ ιγ' αἰῶνος», *Ἐκκλ. Φάρος* 30(1931), 287-312. Καὶ ἀνάτυπον.
- Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, «Μηναῖον», *Θρ. Πθ. Έγκ.* 8(1966), 1117-1120.

Τριώδιον

- Ἀρχική ἔκδοσις, Βενετία 1522, ἐπανειλημμένως ἀνατυπωθεῖσα.
- Α. V ΜΑΙΤΖΕΝ, *Fasten- und Blumen Triodion*, Berlin 1899, σλαβογερμανική ἔκδοσις.
- Ι. ΚΑΡΑΜΠΙΝΩΦ, *Триодъ Пѣснопѣя*, Πετροῦπολις 1910, ρωσιστί.
- ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ, «Ἱστορική ἐπισκόπησις τοῦ Τριωδίου», *Νέα Σιών* 29(1934).
- P. DE MLESTER, *Riti e particolarità liturgiche del Triodio e del Pentecostario*, Padua 1943.
- Ε. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἱσχύοντος Τριωδίου*, Ἀθήναι 1958.

Πεντηκοστάριον

- P. DE MLESTER, *Riti e particolarità liturgiche del Triodio e del Pentecostario*, Padua 1943.
- Σ. ΜΑΚΡΙΩΣ, «Πεντηκοστάριον», *Θρ. Πθ. Έγκ.* 10(1966), 284-285.

Παρακλητικὴ

- Ἀρχική ἔκδοσις, Ρώμη 1520, ἐπιμελεῖα Ἰάνου Λασκάρεως, ἐπανειλημμένως ἀνατυπωθεῖσα.
- Ἐκδοσις Βενετίας, 1522, ἐπιμελεῖα Νικήτα Φαούστου, ἐπανειλημμένως ἀνατυπωθεῖσα.
- Α. VON MALITZEN, *Fasten- und Blumen Triodion nebst den Sonntagshiedern des Oktoechos*, Berlin 1899.
- J. JEANNIN, «Oktoechos syrien», *Or. Chr.* 3(1913), 82-104, 277-298.
- Κ. WILHE R, *Oktoechos Forschungen I*, Leipzig 1937.
- Γ. ΜΠΕΚΑΙΩΡΟΣ, «Παρακλητικὴ», *Θρ. Πθ. Έγκ.* 10(1966), 28-38.
- Α. ΛΑΥΤΙΖΑΚΗΣ, *Ἡ ὀκταηχία στὴν ἑλληνικὴ λειτουργικὴ ὁμολογιαία*, Θεσσαλονίκη 1985.

Τυπικά

- Ἀρχική ἔκδοσις, Βενετία 1546.
- Α. DMITRIEVSKI, *Τυπικά*, Κίεβον, τ. 3, 1-508.
- Α. BAUMSTARK, «Denkmäler der Entstehungsgeschichte des byzant. Ritus», *Or. Chr.* 3,2(1927), 1-32.
- Γ. ΜΠΕΚΑΙΩΡΟΣ, «Τυπικόν», *Θρ. Πθ. Έγκ.* 11(1967), 900-904.

ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΕΙΔΗ

Ὅρολογία

- A. A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Λειτουργικοί ὄροι», *Ἀθηνᾶ* 40(1928), 60-87.
 Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, η'-ιη'.
 Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Βυζαντινὴ ὀρολογία», *Ἀθηνᾶ* 61(1957), 3-16, 62(1958), 36ε.
 Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν φιλολογίαν Α' Ὑμνογραφία*, β' ἔκδοσις, Ἀθῆ-
 ναι 1956, 187-190, 193-195.

Ποιηταὶ καὶ Μελωδοὶ

- Γ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Ἀθήναι 1890.

Μετρικὴ καὶ Στιχουργικὴ

- M. PARANIKAS, «Ἡ μετρικὴ τῶν βυζαντινῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν ὑμνογράφων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλη-
 σίας», *Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως* 27(1895-1899), 246-262.
 W. MEYER, «Pitra, Mone und die byzantinische Strophik», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.*
 1896, München.- «Lateinische Rhythmik und Byzant. Strophik», *Nachr. Ges.*
Wiss. Göttingen (1908), 194-222.
 P. LUBRY, *Le rythme tonique dans la poésie liturgique et dans les chants des églises chré-
 tiennes au moyen âge*, Paris 1903.
 Ν. Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ μετρικὴ ἐν τῇ βυζαντινῇ λειτουργικῇ ὑμνογρα-
 φίᾳ*, Ἀθήναι 1954.
 G. FERRARA, «Di alcune pretese irregolarità nella metrica dei melodi bizantini», *Reale Ist.*
Lombardo di Sc. e Lettere. Rendiconti, 34(1901), 957-975.
 P. MAAS, *Greek Metre*, Oxford 1962.
 S. G. MERCATI, «Osservazioni sul testo e sulla metrica di alcuni papiri cristiani», *Chronique*
d' Egypte 7(1932), 183-201.
 Ε. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ, «Ποικίλα χροσμιδιακὰ μέτρα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει», *Ἐπετ. Ἐτ.*
Βυζ. Σπουδῶν 17(1941), 286-297.
 H. SILVENSON, «L' hymnographie de l' Église Grecque. Du rythme dans le «antiques», *Reu.*
des Questions Histor. 20(1876), 482-543.

Ἀκροστιχῆς

- W. WEYH, «Die Akrostichis in der byzantinischen Kanonesdichtung», *Byz. Zeit.* 17(1908),
 1-69.
 K. KRUMBACHER, «Die Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie», *Sitzungsb. Bayer.*
Ak. Wiss. (1903), 551-692.
 F. VICKIT, «Das Akrostichon in der griechischen Literatur», *Antike und Abendland*
 13(1967), 80-95.

Θεωρία περὶ συριακῆς καταγωγῆς τῶν ἐλληνικῶν ὕμνων

- H. GRIMME, *Der Strophenbau in den Gedichten Ephraems des Syrers*, Freiburg 1893.
 J. MOLITOR, «Byzantinische Troparien und Kontakia in syro-melchitischer Ueberlie-
 ferung», *Or. Chr.* III, 3. 4. 5. 6. 8. (1930-1933), Roma.
 O. HEIMING, *Syrische Eniānē und griechische Kanones*, Münster 1932.
 A. BAUMSTARK, «Zwei syrischen Weihnachtslieder», *Oriens Chr.* 1(1911), 193-203.

Μονόστροφοι ὕμνοι

- Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, «Ἀπολυτίκιον», *Θρ. Πθ. Ἐγκυκλ.* 2(1963), 1147-1148. «Ἐξαμοστέιλά-
 ριον», *Θρ. Πθ. Ἐγκυκλ.* 5(1965), 712-714.

Ὁ ἕμνος. Τὸ κοντάκιον.

- P. MAAS, «Das Kontakion», *Byz. Zeit.* 19(1910), 285–306.
 Α. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Ἡ ἐκκλ. ἡμῶν ποίησις, Ἀθήναι 1957, 26–45.
 Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν. Α' Ὑμνογραφία*, β' ἐκδοσις, Ἀθήναι 1956, 195–201.
 Σ. ΜΑΚΡΗΣ, Γ. ΜΠΕΚΑΤΩΡΟΣ, «Κοντάκιον», *Θρ. Πθ. Ἔγκ.* 7 (1965), 783–788.
 Κ. ΜΠΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971, 171–353.
 Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ἡ γένεσις τοῦ Κοντακίου», *Κληρονομία* 6(1974) καὶ *Θεολογικά Μελετήματα* 4, Ὑμνογραφικά, Θεσσαλονίκη 1981, 137–214.
 J. GROSIDIER DE MATONS, *Romanos le Mélode*, Paris 1977, 3–158.
 Ν. Α. ΛΙΒΑΔΑΡΑΣ, «Περὶ τὰ προβλήματα τῶν πατριακῶν Κοντακαρίων», *Ἐπετηρίς Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* 24(1954), 340–347.

Χορικά Ἶσματα

- G. SCHIRO, «Lineamenti storici sulla genesi e lo sviluppo del syntomon, Cipriano il medo-
 des», *Boll. Grou.* 3 (1949), 132–152, 195–217.
 Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἐκτασύλλαβα Ἶσματα», *Θεολογία* 16(1938), 60–63.
 Ε. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, «Ἡ δημῶδης ἐκκλησιαστικὴ ποίησις τῶν βυζαντινῶν», *Θεολογία* 11
 (1933), 5–16, 106–127.
 Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ὁ χορικὸς ἕμνος εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν», *Θεολογικά Μελετήματα* 4,
 Ὑμνογραφικά, Θεσσαλονίκη 1981, 121–134.
 P. MAAS, S. G. MERCATI, S. GOSSISI, «Gleichzeitige Hymnen der byzant. Liturgien», *Byz.
 Zeit.* 18 (1909), 309–356.

Στιχηρὰ τροπάρια

- ΠΑΝ. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, η'–κ'.

Κανόνες

- Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Ἀπώτεροι ὠδοὶ ἁσματικῶν κανόνων», *Ἦξ. Ἦξεν.*
 13(1906), 484–488.
 Θ. ΞΥΛΗΣ, *Ἡ θεματικὸ ἀντικείμενο στὴν α' ὠδὴ τῶν ἁσματικῶν κανόνων*, Ἀθήναι 1949.
 Α. ΝΑΥΣΚ, *Canones iambici cum commentario et indice verborum*, Petersburg 1984.
 W. CHRISTI, «Ueber die Bedeutung von Hirmos, Troparien und Kanon in der griechischen
 Poesie des Mittelalters», *Sitzungsh. des Bayer. Ak. Wiss.* (1870) 2, 65–108.
 Α. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις, Ἀθήναι 1957, 45–60.
 Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν. Α' Ὑμνογραφία*, β' ἐκδοσις, Ἀθή-
 ναι 1956, 201–208.

Ὁ Ἑλλήν Ἐφραίμ

- C. EMEREAU, *Saint Ephrem le Syrien, son oeuvre littéraire grecque*, Paris 1919.
 J. S. ASSEMANI, S. E. ASSFMANI, *Sancti Ephraem Syri Opera*, ἑλληνικά τ. 1–3, Roma
 1732–1746. Συριακά τ. 1–3, Roma 1937–1946.
 G. MERCATI, «Alfabeti intromessi nelle versioni greche di Efremmo Siro», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ.
 Σπουδῶν* 23(1953), 41–44.
 D. HEMMERDINGER ILIAIDOU, «Ephrem Grec», *Dict. Spirit.* 4,1 (1959), 800–815.
 Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Ὁ Ἐφραίμ ὁ Σῆρος ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὑμνογραφίᾳ», *Silloge Bizantina in
 onore di S. G. Mercati*, Roma 1957, 392–404.

Β' Η ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΥ

Ἄφ' ὅτου ὁ ὕμνος, τὸ ἄλλως λεγόμενον κοντάκιον, ἤρχισε νὰ καλλιεργῆται εἰς τὴν ὀριστικὴν του μορφήν, περὶ τὸ 500, παρουσίασε λαμπρὰ ποιητικὰ προϊόντα ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα, ὄχι μόνον τὰ ἐπώνυμα ἀξιόλογα ἄσματα τοῦ Ρωμανοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνώνυμα ἐξ ἴσου σπουδαῖα. Θὰ ἴδωμεν ταῦτα εἰς τὴν συνέχειαν.

ΡΩΜΑΝΟΣ Ο ΜΕΛΩΔΟΣ

Ἡ τελευταία πεντηκονταετία ἔδωσε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὴν μελέτην καὶ παρουσίας τῶν κειμένων τοῦ μεγαλυτέρου ἱμνογράφου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, τοῦ ὁποῦ το ἔργον ἦτο σχεδὸν ἄγνωστον μέχρι πρὸ 120 ἐτῶν. Ἡ ὥθησις ἐδόθη ἀπὸ τρεῖς διακεκριμένους φιλόλογους, Paul Maas, Νικόλαον Τωμαδάκην, J. Grosdidier de Matons. Οἱ δύο πρῶτοι, ὅπως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀνέπτυξαν γύρω τῶν κύκλους μαθητῶν, «σχολᾶς», ὁ τρίτος εἰργάσθη, ὅπως φαίνεται, μόνος. Μολονότι οἱ τρεῖς ἠγκαινίασαν εἰς διαφορετικὸν χρόνον τὴν ἐπίδοσιν τῶν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ὑπῆρξεν ἕν διάστημα κατὰ τὸ ὅποιον εἰργάζοντο συγχρόνως καὶ παραλλήλως, πρὶν παρρησιάζουσιν κάτι εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν κοινόν. Καὶ ἔπειτα ἤρχισεν ἐπανωτὴ ἡ ἐκτύπωσις τόμων ἐπὶ τόμους. Κατὰ πρῶτον μάλιστα ἐξεδόθησαν τὰ κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ.

Ὁ P. Maas εἰργάζεται ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν περίπου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἡμῶν, βύσει ὁδηγῶν κατ' ἀρχὴς καὶ καταλοίπων βραδύτερον τοῦ πρώτου σοβαροῦ μελετητοῦ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας K. Krumbacher. Πρῶτος εἶχεν ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ ὁ J. B. Pitra, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσε μίαν τμηματικὴν συλλογὴν ὕμνων του¹ καὶ τὸν ὠνόμασε κορυφαῖον τῶν μελωδῶν. Προσεκτικῶς ἠρεύνησε μετ' αὐτὸν τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ὁ μνημονευθεὶς Krumbacher, ὁ ὁποῖος ἔφερεν εἰς φῶς νέους ὕμνους², ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ ἐκδώσῃ ὅλους αὐτούς, ὅπως ἐσχεδίαζεν. Ἄλλοι ὕμνοι ἐξεδίδοντο ἐν τῷ μεταξύ σποραδικῶς ὑπὸ τῶν P. Maas, G. Cammelli, Σ. Εὐστρατιάδου, E. Mioni. Ὁ P. Maas ἐμελέτησε καὶ προσωπικῶς τὰ χειρόγραφα, τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μέτρα τοῦ Ρωμανοῦ, προετοιμάζων ἔκδοσιν συνολικὴν τῶν ὕμνων, ἀλλ' εὐρεθεὶς πρὸ δυσκολιῶν ἔδωκεν εἰς τὴν ἔκδοσιν του τὴν ὀριστικὴν τῆς μορφήν μετὰ τὸν Δεύτερον Παγκόσμιον

1. *Analecta Sacra* I, 1976. Ἐξέδωκεν 29 ρωμανεῖους ὕμνους.
2. Οὗτος ἐξέδωκε 12 ὕμνους.

Πόλεμον με τὴν βοήθειαν τοῦ Κ. Τρυπάνη, ὅποτε ἐδημοσιεύθησαν ὑπ' αὐτῶν τὰ κείμενα εἰς δύο τόμους, τὸν πρῶτον περιέχοντα τοὺς κατὰ τὴν γνώμην των γνησίους ὕμνους, τὸν δεύτερον περιέχοντα τοὺς κατὰ τὴν γνώμην των ἀμφιβαλλομένους ὕμνους³.

Ὁ Ν. Τωμαδάκης, ἐργασθεὶς με μερικοὺς καλῶς ἐκπαιδευμένους καὶ προικισμένους μαθητὰς του, παρουσιάσε ταχέως ἀποτελέσματα, πολὺ πρὶν ἐμφανισθῆ ἢ ἔκδοσις Ρ. Maas καὶ Κ. Τρυπάνη, στηριζόμενος ὁμοίως κατὰ κύριον λόγον εἰς τοὺς πατριακοὺς κώδικας. Ἐξέδωσαν 49 ὕμνους εἰς τέσσαρας τόμους καὶ ἓν συμπλήρωμα.

Ὁ J. Grosdidier de Matons ἤρχισε τὸ ἔργον του τὴν ἰδίαν ἐποχὴν με τὴν δευτέραν ὁμάδα, προφανῶς ὀλίγον πρὸ τοῦ 1950. ἐπειδὴ δὲ εἰργάσθη μόνος, ἐβράδυνε νὰ παρουσιάσῃ τοὺς καρποὺς τῶν κόπων του. Ἀπὸ τοῦ 1964 ἤρχισε τὴν δημοσίευσιν τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, ἐμφανίσας τούτους εἰς πέντε τόμους τῶν Sources Chrétiennes⁴.

Τὰς τρεῖς ἐκδόσεις τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ ἠκολούθησαν τρεῖς συστηματικαὶ συνθέσεις περὶ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῆς ποιήσεώς του, ἀντιστοιχοῦσαι μάλιστα εἰς ἐκείνας. Πρώτη εἶναι τοῦ Ν. Τωμαδάκη, ὡς τμῆμα τοῦ ἔργου του *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ ποιήσις*⁵ καὶ δευτέρα τοῦ Κ. Μητσάκη, κληρονόμου κατὰ κάποιον τρόπον τοῦ Maas, ὡς τμῆμα τοῦ ἔργου *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*⁶. Ἐκατοντάδες σελίδες τῶν γενικωτέρων αὐτῶν ἔργων ἀφιερώνονται εἰς τὸν Ρωμανόν. Καὶ τρίτη εἶναι ἡ τοῦ De Matons ὑπὸ τὸν τίτλον *Romanos le Melode et les origines de la poesie religieuse à Byzance*⁷.

Βίος

Τὰ ἀπὸ τὸ βραχύτατον συναξάριον τοῦ Ρωμανοῦ, τοῦ ὁποίου ἔχουν μελετηθῆ ἕως τῶρα 12 σχεδὸν πανομοιότυποι μορφαὶ εἰς μηναιᾶ καὶ τυπικά, προσφερόμενα ὀλίγα στοιχεῖα δὲν εἶναι ἄρκετά, διὰ νὰ δώσουν σαφὴ εἰκόνα περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου του, τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς θὰ ἔδιδεν ὁ καθ' ὑπόθεσιν ἱστάμενος δπισθεν αὐτοῦ Βίος, ἀπολεσθεὶς πολὺ ἔνωρίς. Ἀπὸ αὐτὸν τὸν Βιον προφανῶς ἀντλοῦν ἴλικόν δύο ἄλλα κείμενα, ἦτοι ἡ *Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ἀναβαθμιῶς* τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου καὶ τὰ *Θαύματα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου* ὑπὸ Ἀκακίου Σαβαΐτου.

Πρὸς ἀνεπαρκῆ συμπλήρωσιν τῶν πενιχρῶν μᾶλλον στοιχείων ἐκ τῶν ὡς ἄνω πηγῶν ἔρχονται ὠρισμένα ὕμνογραφικαὶ πηγαί· δύο ἀκολουθίαι τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ⁸, περιλαμβάνουσαι ἀνώνυμα στιχηρὰ δοξαστικά, ἀπολυτικά, καθίσματα, δίστιχα, ἑξαποστειλάρια· δύο κανόνες τοῦ θ' αἰῶνος συντεθέντες ὁ εἷς παρὰ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ ὁ ἄλλος παρὰ τοῦ Θεοφάνους Γραπτοῦ, καὶ ἀπόσπασμα ἑνὸς ἀνωνύμου ὕμνου εἰς τὸν Ρωμανόν⁹. Ὄρισμένα στοιχεῖα περὶ τοῦ χρόνου ἀκμῆς τοῦ Ρωμανοῦ ἀπαντῶνται εἰς ποιήματα αὐτοῦ τούτου τοῦ Ρωμανοῦ.

Συμφώνως πρὸς τὰς ὡς ἄνω πηγὰς ὁ ὁσιος Ρωμανὸς προήρχετο ἐκ Συ-

ρίας. Ἡ πληροφορία αὐτὴ δὲν σημαίνει τίποτε περὶ τῆς φυλετικῆς καταγωγῆς, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Συρία ἦτο ἐπαρχία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἦτο γεωγραφικὸν καὶ ὄχι ἐθνικόν, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐκάλυπτε ὅλους τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἰδίως Ἕλληνας (ἐπικρατοῦντας εἰς τὰς πόλεις) καὶ Σύρους (ἐπικρατοῦντας εἰς τὰ χωρία). Ἐν τούτοις ὁμοῦς εἰς τὸν β' οἶκον τοῦ ἀνωτέρου ὕμνου ἀπαντᾶται ὁ στίχος,

«Γένος μὲν ἐξ Ἑβραίων, τὸν νοῦν δὲ εἶχεν ἐδραίων».

Οἱ ἐβραϊκῆς καταγωγῆς ἐρευνηταὶ ἐσπευσαν νὰ δεχθοῦν ἄνευ ἐτέρου τὴν πληροφορίαν ταύτην καὶ νὰ διακηρύξουν ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἦτο ἐκ γεννήσεως Ἑβραῖος, τούτο δὲ ἀπεδέχθησαν καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί. Πολλοὶ ἄλλοι ὁμοῦς προβληματίζονται κυρίως λόγῳ τῆς ἀπουσίας σχετικῆς μνείας εἰς τὰ συναξάρια, τὰ ὁποῖα ὅπωςδήποτε δὲν θὰ παρέλειπον νὰ μνημονεύσῃν καὶ ἀξιοποιήσῃν τῆς αὐτῆς σπουδαίας εἰδησίης, ἂν εἶχον εὖρει αὐτὴν εἰς τὸν ἀπολεσθέντα βίον, ὁ ὁποῖος ἀναμφισβητήτως θὰ τὴν εἶχε συμπεριλάβει, ἂν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ πράγματα.

Ὅθεν ἡ μεμονωμένη αὐτὴ πληροφορία τοῦ ὕμνου δύναται νὰ ἐξηγηθῇ εἴτε ὡς σημαίνουσα τὴν ἐκ Συρίας καταγωγὴν, δεδομένου ὅτι «ἐβραῖς διάλεκτος» εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ ἐλέγετο ἡ ἀραμαϊκὴ συριακὴ, εἴτε ὡς δηλοῦσα τὴν ἐκ Παλαιστίνης ἀπωτέραν προέλευσιν τῆς οἰκογενείας, ὁποῦτε ὁ ποιητὴς ἐχρησιμοποίησε τὸ ὄνομα διὰ τὴν παρήχησιν (ἐβραίων-ἐδραίων) καὶ διὰ τὴν μετέπειτα ἀντιθετικὴν σύγκρισιν μὲ τὸν Σαῦλον-Παῦλον.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἑμεσαν τῆς Συρίας ἀπὸ χριστιανῶν γονεῶν, οἱ ὁποῖοι, ἂν δὲν ἦσαν ἐλληνικῆς καταγωγῆς, ἦσαν πάντως ἐξελληνισμένοι, ἐφ' ὅσον ὁ υἱὸς τῶν καὶ ἐλληνικὴν παιδείαν ἔλαβε καὶ εἰς ἐλληνικὸν περιβάλλον ἤρχισε τὴν σταδιοδρομίαν του. Ἀφοῦ διετέλεσεν ἐπὶ τινα χρόνον, ἄγνωστον πόσον, διάκονος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀναστάσεως τῆς ἐλληνικῆς πόλεως τῆς Βηρυττοῦ, εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Φοινίκης, ἀνεχώρησε, διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου.

Ἐπειδὴ ὑπάρχουν δύο αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου, ἦτοι ὁ Α' ὁ Δίκουρος (491-518) καὶ ὁ Β' (713-815), δὲν ἀναφέρεται δὲ τίποτε σχετικῶς μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ ἐν προκειμένῳ αὐτοκράτορος εἰς τὰς χειρογράφους πηγὰς, οἱ ἕξνοι ἐρεινῆταί, ἀκολουθοῦμενοι κατὰ τὰ εἰωθότα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μακρὸν ἤριζον περὶ τοῦ, ποῖος ἐκ τῶν δύο ὡς ἄνω Ἀναστασίων ἐβασίλευεν, ὅταν ὁ Ρωμανὸς ἦλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν. Ἐν τούτοις ἡ διχογνωμία ἦτο ἀδικαιολόγητος, καθ' ὅσον ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ σημεῖωμα εἰς τὸ Τυπικὸν τὸ ἐκδοθὲν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1851, φυσικὰ βάσει παλαιᾶς χειρογράφου παραδόσεως, ἔλυε τὸ ζήτημα ἀναφέρον ὅτι ἡ ἐπιδημία ἐπραγματοποιήθη ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ Δίκουρου, ἀφ' ἐτέρου δὲ αὐτὰ ταῦτα τὰ κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ προσφέ-

ρουν στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἐντοπίζονται χρονικῶς εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Λόγω τῆς ἀδυναμίας ταύτης τῆς ἐρεύνης ἐχρειάσθη νὰ δημοσιευθῇ τὸ βιβλίον τῶν *Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου*⁹, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει κάποιον νέον θεραπευόμενον «ψάλλοντα τὰ στίχη τοῦ Ρωμανοῦ ... ἐν τοῖς χρόνοις τῆς βασιλείας Ἡρακλείου», ἐκ τοῦ ὁποῖου δεικνύεται ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἐξῆσε πρὸ τοῦ Ἡρακλείου (611–641), ἄρα ἐπὶ τοῦ Ἀναστασίου Α'. Ἐπειδὴ ὁ μόνος δυνάμενος νὰ χρονολογηθῇ ὕμνος τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 48, ὁ *Εἰς τὰς Δέκα παρθένους β'*, ὅστις τοποθετεῖται γύρω εἰς τὸ ἔτος 556¹⁰, ἡ δὲ ἀκμὴ τούτου πίπτει γενικῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου, εἰς ἡλικίαν προφανῶς 30 περίπου ἐτῶν.

Ἐγκατασταθεὶς εἰς τὰ οἰκήματα τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν συνοικίαν Κύρου, ὑπῆρέτει ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ὅσάκις ἐτελεῖτο ἀγρυπνία εἰς τὸν ναὸν τῶν βλαχερνῶν, μετέβαιεν ἐκεῖ. Κατὰ τὸν κανόνα τοῦ Θεοφάνους¹¹ ἦτο «τῶν θείων μυστηρίων λειτουργός, ἱεροκήρυξ πρακτικώτατος». Ὁ ἀποδιδόμενος εἰς αὐτὸν ὕμνος *Εἰς Ἁγίον Δημήτριον* περιέχει στίχους, οἱ ὁποῖοι σημαίνουν ὅτι ὁ ποιητής, κληθεὶς νὰ μεταβῇ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ δι' ἐξύμνησιν αὐτοῦ, ἐβράδυνεν, ἐπὶ τέλος δμως μετέβη καὶ ἐμελώδησε τὸν ὕμνον τοῦτον· ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν κριτικῶν θεωροῦν τὸν ὕμνον αὐτὸν μετὰ τῶν ἄλλων ἀγιολογικῶν νόθον. Τὸ λεγόμενον εἰς τινα πηγὴν ὅτι ἐν ἔτος πρὸ τῆς καθιερώσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας (537) κάποιος Ρωμανὸς ἐπεφορτίσθη μετὰ τὴν ἐν αὐτῷ ὑπερσίαν του ὡς «πρεσβύτερος καὶ ἐκκλησιέκδικος»¹² δὲν φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν μελωδόν. Φαίνεται ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἐξῆσε διαπαντός εἰς τὸν ναὸν τῆς συνοικίας Κύρου καὶ δὲν ἔλαβε κανὲν ὑψηλὸν ἀξίωμα, ἂν καὶ ἐνίοτε φέρεται ὡς κυρός. Ἐν τοῖτοις μετὰ τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας συνδέεται διὰ τοῦ ὕμνου, τὸν ὁποῖον συνέταξε ἐπὶ τῇ καταστροφῇ αὐτοῦ κατὰ τὴν Στάσιν τοῦ Νίκα (532), ὀλίγον μετ' αὐτὴν προφανῶς.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα ὁ Ρωμανὸς πρέπει νὰ ἀπέθανε μετὰ τὸ 556 εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν. Ἐτάφη εἰς τὸ κοιμητήριον τοῦ ναοῦ τῆς διακονίας του, ὅπου διετηρήθησαν ἐπὶ μακρὸν πλείστοι τῶν ὕμνων του. Ἡ μνήμη του τιμᾶται εἰς μὲν τὴν ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τὴν 1 Ὀκτωβρίου, εἰς δὲ τὴν Ἀρμενικὴν τὴν 9 Ὀκτωβρίου.

9. Ὑπὸ τοῦ Α. ΠΗΛΑΣΟΠΟΥ-ΛΟΥ ΚΕΡΑΜΕΩ, *Vera Gtraeca Sacra*, Πετρούπολις 1909, σ. 200.

10. Δεδομένου ὅτι μνημονοῦται τὸν σεισμὸν τοῦ ἔτους 555.

11. 128ῆ στ'.

12. Ρ. ΜΑΛΛ, *Byz. Zeit.* 15(1906), 30.

Τὰ ποιήματα αὐτοῦ

Ὁ Ρωμανὸς, κατὰ τὰς βιογραφικὰς πηγὰς, ἔλαβε τὸ χάρισμα τῆς μελωδίας, ἐνῶ πρότερον ἦτο ἄμουσος, ἐν ὄραματι. «Ἐν μιᾷ δὲ τῶν νυκτῶν, κοιμωμένῳ αὐτῷ, ἐσάνη καθ' ὕπνου ἡ ὑπεραγία Θεοτόκος καὶ ἐπέδωκεν αὐτῷ τόμον χάρτου καὶ εἶπε· λάβε τὸν χάρτην καὶ κατάσκαγε αὐτόν. Ἐνόμισεν οὖν ὁ ἄγιος ἀνοῖξαι τὸ στόμα καὶ καταπιεῖν τὸν χάρτην. Ἦν δὲ ἡ

έορτή τῶν ἁγίων Χριστουγέννων· καὶ εὐθέως ἐγερθεὶς ἐκ τοῦ ὕπνου, ἐθαύμαζε καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν, εἶτα ἀναβὰς εἰς τὸν ἄμβωνα ἤρξατο τοῦ ψάλλειν, "Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει"»¹³.

Ὁ συναξαριστὴς ἀποδίδει εἰς τὸν Ρωμανὸν περὶ τὰ χίλια κοντάκια, ἀριθμὸν πολὺ ὑπερβολικὸν διὰ τὴν γίνη ἀποδεκτὸς, ἐκτὸς ἐὰν εἰς τὰ κοντάκια συμπεριλαμβάνει καὶ πλῆθος μικρῶν ἀσμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν, ἢ πλῆθος προοιμίων διὰ τὴν ἀποτελέσουν βάσιν μελλοντικῶν ὕμνων· πάντως πρέπει νὰ ἔγραψε πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα του σωζόμενα σήμερον ποιήματα.

Οἱ ὕμνοι τοῦ Ρωμανοῦ παρεδόθησαν κατὰ δύο τρόπους. Πρῶτον παρεδόθησαν ἐνσωματωμένοι εἰς τὰς ἱεράς ἀκολουθίας, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὰ ἐν χρήσει ἐκάστοτε λειτουργικὰ βιβλία. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν μεταρρυθμισιν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὑπεβλήθησαν τὰ λειτουργικὰ βιβλία τὸν θ' αἰῶνα, ἐπεκράτησαν οἱ κανόνες, ἐνῶ τὰ κοντάκια ἐν μέρει ἐξωθήθησαν, μόνον σπαράγματα αὐτῶν διετηρήθησαν εἰς τὴν οἰκίαν συνήθως θέσιν, ἢτοι τὸ προοίμιον καὶ ὁ α' οἶκος ἢ καὶ εἰς ἄλλην θέσιν, ὡς π.χ. ἀντὶ καθισμάτων. Δεύτερον παρεδόθησαν εἰς τὰ κοντακάκια, βιβλία περιέχοντα ὀλοκλήρους τοὺς ὕμνους διαφόρων μελωδῶν κατὰ τρόπον ἀποθησαυριστικὸν καὶ ὄχι λειτουργικόν.

Θὰ δώσωμεν ἐδῶ τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ φερομένων ὕμνων κατὰ τὴν ἀρίθμησιν τῶν Maas-Trypanis, ἢ ὁποῖα ἔχει ἐπικρατήσει, συνοδευομένην ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῆς ἐκδόσεως τοῦ De Matons μετὰ τὴν κάθετον.

Ὑμνοι

- 1/10 *Εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ Α'*, 25 Δεκεμβρίου, ἤχος γ'.
 Προοίμιον αὐτόμελον· Ἡ παρθένος σήμερον.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὴν Ἐδὲμ Βηθλεὲμ, ἤνοιξε, δεῦτε ἴδωμεν.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ Ο ΥΜΝΟΣ.
- 2/11 *Εἰς τὴν Θεωτόκον* (Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ Β'). 26 Δεκεμβρίου, ἤχ. πλ. β'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Ὁ πρὸ ἑωσφόρου ἐκ Πατρός.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὸν ἀγεώργητον βότρυν βλαστήσασα.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 3/15 *Εἰς τὰ Ἅγια Νήπια*, 29 Δεκεμβρίου, ἤχ. πλ. β'.
 Προοίμιον προσόμοιον· Ἐν τῇ Βηθλεὲμ τεχθέντος τοῦ βασιλέως.
 Οἶκος προσόμοιος· Τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω εὐφραينوμένων.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 4/14 *Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου*, 2 Φεβρουαρίου, ἤχ. α'.
 Προοίμιον α' αὐτόμελον· Χορὸς ἀγγελικὸς ἐκπληττέσθω τὸ θαῦμα.

13. *Μηνολόγιον Βασιλείου*, Ὀκτωβρίου.

- Προοίμιον β' προσόμοιον· Ὁ σάρκα δι' ἡμᾶς ἐκ παρθένου φορέσας.
 Προοίμιον γ' ιδιόμελον· Ὁ μήτραν παρθενικὴν.
 Οἶκος προσόμοιος· Τῇ Θεοτόκῳ προσδράμωμεν οἱ βουλόμενοι.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥΤΟ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟ ΕΠΟΣ.
- 5/16 *Εἰς τὰ Ἐπιφάνια*, 6 Ἰανουαρίου, ἤχ. δ'·
 Προοίμιον α' αὐτόμελον· Ἐπεφάνης σήμερον τῇ οἰκουμένῃ.
 Προοίμιον β' προσόμοιον· ἐν τοῖς ρεῖθροις βλέψας σε τοῦ Ἰορδάνου.
 Οἶκος ιδιόμελος· Τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 6/17 *Εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον*, 7 Ἰανουαρίου, ἤχ. πλ. β'·
 Προοίμιον ιδιόμελον· Τὴν σωματικὴν σου παρουσίαν δεδοικώς.
 Οἶκος ιδιόμελος· Τῷ τεφλωθέντι Ἀδάμ ἐν Ἐδέμ.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 7/18 *Εἰς τὸν ἐν Κανᾷ γάμον*, Τετάρτη τῆς β' ἑβδομάδος Πάσχα, ἤχ. πλ. β'·
 Προοίμιον ιδιόμελον· Ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὴν παρθενίαν τιμήσας Θεός.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟ ΕΠΟΣ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ.
- 8/20 *Εἰς τὸν λεπρόν*, Τετάρτη γ' ἑβδομάδος Πάσχα, ἤχ. δ'·
 Προοίμιον αὐτόμελον· Ὡς τὸν λεπρόν ἐκάθαρες.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὸν τοῦ γένους Θεόν.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 9/19 *Εἰς τὴν Σαμαρείτιδα*, δ' Κυριακὴ Πάσχα, ἤχ. β'·
 Προοίμιον ιδιόμελον· Ἐπὶ τὸ φρέαρ ὡς ἦλθεν ὁ Κύριος.
 Οἶκος ιδιόμελος· Τὸ τάλαντον ἐδόθεν σοι.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΑἪΝΟΣ.
- 10/21 *Εἰς τὴν Πόρνην*, Μεγάλῃ Τετάρτῃ, ἤχ. πλ. δ'·
 Προοίμιον α' ιδιόμελον· Ὁ πόρνην καλέσας θυγατέρα.
 Προοίμιον β' ιδιόμελον· Κατέχουσα ἐν κατινίξει.
 Οἶκος ιδιόμελος· τὰ ρήματα τοῦ Χριστοῦ καθάπερ ἀρώματα.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 11/22 *Εἰς τὸν δαμονιζόμενον*, Τετάρτη ε' ἑβδομάδος Πάσχα, ἤχ. α'·
 Προοίμιον ιδιόμελον· Τῶν θαυμάτων σου μεμνημένοι.
 Οἶκος προσόμοιος· Ὁ λαὸς ὁ πιστός.
 Ἄκροστιχίς· Ο ΨΑΛΜΟΣ ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 12/23 *Εἰς τὴν Αἰμορροῦσαν*, Τετάρτη ς' ἑβδομάδος Πάσχα, ἤχ. πλ. δ'·
 Προοίμιον ιδιόμελον· Ὡς ἡ αἰμόρρους.
 Οἶκος προσόμοιος· Ψάλλω σοι ἐν ὕδαϊς, ἀναξ ἤψιστε.
 Ἄκροστιχίς· ΨΑΛΜΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 13/24 *Εἰς τοὺς πέντε ἄρτους*, Τετάρτη ζ' ἑβδομάδος Πάσχα, ἤχ. πλ. δ'·
 Προοίμιον ιδιόμελον· Τοὺς ἐκ τῆς σῆς τραφομένους.
 Οἶκος προσόμοιος· Πάντες ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανοῖς.
 Ἄκροστιχίς· ΠΟΙΗΜΑ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ.

- 14/26 *Εἰς τὸν Λάζαρον Α΄*. Σάββατον ζ' ἑβδομάδος Νηστειῶν, ἡχ. πλ. β'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Ἐπέστης ἐν τῷ τάφῳ.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὴν ταφὴν βλέποντες.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 15/27 *Εἰς τὸν Λάζαρον Β΄*. Σάββατον ζ' ἑβδομάδος Νηστειῶν, ἡχ. β'.
 Προοίμιον προσόμοιον· Ὁ πάντων, Χριστέ.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὸν ὄδυρόν Μαρίας καὶ Μάρθας.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 16/32 *Εἰς τὰ Βαθα*. Ἑκτὴ Κυριακὴ Νηστειῶν, ἡχ. πλ. β'.
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Τῷ θρόνῳ ἐν οὐρανῷ.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Μετὰ κλάδων ὑμνήσαντες πρότερον.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Ἐπειδὴ Ἰσθμὸν ἔδησας.
 Ἄκροστιχίς· Εἰς τὰ Βαθα ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 17/33 *Εἰς τὸν Νιπτήρα καὶ τὸν Ἰούδα*. Μεγάλῃ Πέμπτη, ἡχ. γ'.
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Πάτερ ἐπουράνιε, φιλόστοργε, φιλόνηστο.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Δεσπότου χερσὶ πόδας νιπτόμενος Ἰούδας.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὴν ἀκούσας οὐκ ἐνάρκησεν.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΠΟΙΗΜΑ.
- 18/34 *Εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ Πέτρο*. Μεγάλῃ Πέμπτη, ἡχ. πλ. δ'.
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Ὁ ποιμὴν ὁ Καλός.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Τῶν φοβερῶν κυμάτων ἐπιλησθεῖς.
 Προοίμιον γ' ἰδιόμελον· Ἄλλος βυθὸς ἐπὶ γῆς ἢ παιδίσκη.
 Οἶκος ἰδιόμελος· τὸν νοῦν ἀνυψώσωμεν, τὴν φρένα ἐφάψωμεν.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΛΙΝΟΣΣ.
- 19/35 *Εἰς τὴν Μαρὶαν πρὸ τοῦ Σταυροῦ*, Μεγάλῃ Παρασκευῇ, ἡχ. πλ. δ'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Τὸν δι' ἡμᾶς σταυρωθέντα, δεῦτε πάντες ὑμνήσωμεν.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὸν ἴδιον ἄρνα ἢ ἀμνάς θεωροῦσα.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 20/36 *Εἰς τὸ πάθος*, μεγάλῃ Παρασκευῇ, ἡχ. γ'.
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Σήμερον ἐταράττετο.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Τῆς ἐχθρας ἐλύθη τὸ τύραννον.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Ἐκστηθὶ σήμερον, οὐρανέ.
 Ἄκροστιχίς· Εἰς τὸ Πάθος Ψάλλοις ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 21/37 *Κατανυκτικόν*, Πέμπτη ε' Νηστειῶν, ἡχ. πλ. β'.
 Προοίμιον αὐτόμελον· Ψυχὴ μου, νυχὴ μου, ἀνάστα.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὸ τοῦ Χριστοῦ ἱατρεῖον.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΛΙΝΟΣ.
- 22/38 *Σταυρώσιμον*, Τετάρτη δ' Νηστειῶν, ἡχ. πλ. γ'.
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Οὐκέτι φλογίνῃ ρομφαίᾳ φυλάττει.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Ὡς ἀληθῶς λύτρον ἀντὶ πολλῶν.
 Προοίμιον γ' ἰδιόμελον· Τὰ οὐράνια καὶ τὰ ἐπίγεια.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τρεῖς σταυροὺς ἐπήξατο.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.

- 23/39 *Εἰς Προσκύνησιν Σταυροῦ, Παρασκ. δ' ἔβδ. Νηστεϊῶν, ἤχ. πλ. δ'.*
 Προοίμιον αὐτόμελον· Τὸ σεβάσιμον ξύλον προσκυνοῦντες.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὸ τρισμακάριστον ξύλον.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΕΠΟΣ ΕΣΤΙΝ ΡΟΥΜΑΝΟΥΥ.
- 24/41 *Εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου Α', Κυριακὴ Πάσχα, ἤχ. α'.*
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὴν ζωὴν τῇ ταφῇ τῷ θανάτῳ Θεόν.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΚΥΡΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΑΙΝΟΣ.
- 25/42 *Εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου Β', Κυριακὴ Πάσχα, ἤχ. πλ. β'.*
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Τὸν σταυρόν σου προσκυνῶ.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὴν ὁδόν σου, Σωτήρ μου.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΑΙΝΟΣ.
- 26/44 *Εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου Γ', Κυριακὴ Πάσχα, ἤχ. πλ. δ'.*
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Τῷ πάθει σου, Σωτήρ ἡμῶν.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Ὡσπερ οὐρανοῦ ὑετόν.
 Ἀκροστιχίς· ΩΔΗ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 27/45 *Εἰς τὰς Αἴκα Αραχμιάς, δ' Κυριακὴ Πάσχα, ἤχ. α'.*
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Οἱ συνταφέντες Χριστῷ.
 Οἶκος προσόμοιος· Τῆς τοῦ Χριστοῦ παραβολῆς.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥΤΟ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 28/43 *Εἰς τὴν Ἀνάστασιν Κυρίου Δ', Κυριακὴ Πάσχα, ἤχ. πλ. β'.*
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Τὸν σὸν ἐκούσιον θάνατον.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὸ μυστήριον τῆς σῆς οἰκονομίας.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΑΙΝΟΣ.
- 29/40 *Εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου Ε', Κυριακὴ Πάσχα, ἤχ. πλ. δ'.*
 Προοίμιον α' αὐτόμελον· Εἰ καὶ ἐν τάφῳ κατῆλθες, ἀθάνατε.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Καταλαβοῦσαι γυναῖκες τὸ μνήμα σου.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὸν πρό ἡλίου ἥλιον.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΨΑΛΜΟΣ.
- 30/46 *Εἰς τὸν Θωμᾶν, Κυριακὴ Ἀντίπασχα, ἤχ. πλ. δ'.*
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Τῇ φιλοπράγματι δεξιῷ.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Ὁ τοῦ Θωμᾶ δισταγιός.
 Προοίμιον γ' προσόμοιον· Τὴν ἐκ νεκρῶν σου ἀπιστῶν.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τίς ἐφύλαξε τὴν τοῦ μαθητοῦ.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 31/47 *Εἰς τοὺς ἀγίους Ἀποστόλους, 29/30 Ἰουνίου, ἤχ. α'.*
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Τοὺς ἀσφαλεῖς καὶ θεοφθόγγους.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Ὁ σοφίστας ὑπὲρ ρήτορας.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τράνωσόν μου τὴν γλώτταν.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ Ο ΨΑΛΜΟΣ.
- 32/48 *Εἰς τὴν Ἀνάληψιν, Πέμπτη ς' ἑβδομάδος, ἤχ. πλ. β'.*
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πληρώσας οἰκονομίαν.

- Προσίμιον β' ιδιόμελον· Ἐν τῷ ὄρει τῶν ἐλαιῶν.
 Οἶκος ιδιόμελος· Τὰ τῆς γῆς ἐπὶ τῆς γῆς.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 33/49 *Εἰς τὴν Πεντηκοστήν*. Ὀγδόη Κυριακὴ ἀπὸ Πάσχα, ἡχ. πλ. δ'·
 Προσίμιον ιδιόμελον· Ὅτε καταβᾶς τὰς γλώσσας συνέχεε.
 Οἶκος ιδιόμελος· Ταχεῖαν καὶ σταθερὰν δίδου παραμιθίαν.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 34/50 *Εἰς τὴν Ἀσπέραν Παρουσίαν*. Κυριακὴ τῆς Ἀπόκρεω, ἡχ. α'·
 Προσίμιον ιδιόμελον· Ὅταν ἔλθῃ ὁ Θεός.
 Οἶκος ιδιόμελος· Τὸ φοβερόν σου κριτήριον ἐνθυμούμενος.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟ ΕΠΙΟΣ.
- 35/57 *Εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου*, 8 Σεπτεμβρίου, ἡχ. δ'·
 Προσίμιον ιδιόμελον· Ἰωακείμ καὶ Ἄννα.
 Οἶκος αὐτόμελος· Ἡ προσευχὴ ὁμοῦ καὶ στεναγμός.
 Ἄκροστιχίς· Η ΩΔΗ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 36/9 *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν*, 25 Μαρτίου, ἡχ. α'·
 Προσίμιον ιδιόμελον· Ὅτι οὐκ ἔστιν ὡς σὺ ἐλετήμων.
 Οἶκος ιδιόμελος· Τῷ ἀρχαγγέλῳ Γαβριήλ.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 37/12 *Μεθεόρτιον τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως*, 26 Δεκεμβρίου, ἡχ. δ'·
 Προσίμιον αὐτόμελον· Κατεπλάγη Ἰωσήφ.
 Οἶκος προσόμοιος· Ὅπερ ὄρω νοῆσαι οὐ χωρῶ.
 Ἄκροστιχίς· Ο ΥΜΝΟΣ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 38/59 *Ἀποκεφάλις Ἰωάννου Βαπτιστοῦ*, 29 Αὐγούστου, ἡχ. πλ. α'·
 Προσίμιον α' αὐτόμελον· Πρέπει σοι Πρόδρομε ἔπαινος.
 Προσίμιον β' αὐτόμελον· Ἡ τοῦ Προδρόμου ἐνδοξος.
 Οἶκος αὐτόμελος· Τὰ γενέσια τὰ τοῦ Ἠρώδου.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 39/60 *Θεραπεία χολοῦ ἐπὶ Ἀποστόλων*, Τετάρτη Πάσχα, ἡχ. πλ. δ'·
 Προσίμιον ιδιόμελον· Χριστὸν δοξάσωμεν τὸν ἰόμενον.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὸ δέεσθαι συνεχῶς.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟ ΕΠΙΟΣ.
- 40/2 *Εἰς τὸν Νῶα*, Ἰρίτη Κυριακὴ Νηστειῶν, ἡχ. πλ. β'·
 Προσίμιον α' ιδιόμελον· Ἐπὶ Νῶε τὴν ἀμαρτίαν.
 Προσίμιον β' προσόμοιον· Τῶν ἀμαρτιῶν τὸ πέλαγος ἐπὶ Νῶε.
 Οἶκος προσόμοιος· Ἀφορῶν τὴν ἀπειλήν.
 Ἄκροστιχίς· ΑΙΝΟΣ ΚΑΙ ΟΥΤΟΣ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 41/3 *Εἰς τὴν θυσίαν Ἀβραάμ*, Δ' Κυριακὴ Νηστειῶν, ἡχ. πλ. α'·
 Προσίμιον ιδιόμελον· Ὡς καθαρὰν θυσίαν.
 Οἶκος ιδιόμελος· Εἰς ὄρος ἀναβῆναι.
 Ἄκροστιχίς· ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΒΡΑΑΜ ΡΩΜΑΝΟΥ ΥΜΝΟΣ.

- 42:4 *Εἰς τὴν εὐλογίαν Ἰσαάκ*. Κυριακὴ Νηστειῶν, ἤχ. πλ. δ'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Τὸν Ἡσαΐ μισήσας.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὸν διὰ τῆς ὑπακοῆς.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 43/5 *Εἰς τὸν Ἰωσήφ*. Μεγάλῃ Δευτέρα, ἤχ. πλ. δ'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Ὁ Ἰακώβ τῷ χιτῶνι.
 Οἶκος προσόμοιος· Ἀντλήσωμεν, ἄνθρωποι.
 Ἀκροστιχίς· Α'Ω ΑΛΦΑΒΗΤΟΝ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 44/6 *Εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ Ἰωσήφ*. Μεγάλῃ Δευτέρα, ἤχ. πλ. δ'.
 Προοίμιον α' προσόμοιον· Οἱ τὸ στάδιον τῶν νηστειῶν.
 Προοίμιον β' προσόμοιον· Τοὺς τὸ πάθος σου πεφθακότας.
 Προοίμιον γ' ἰδιόμελον· Ἀκολασία τὸν νέον ἐξαπατᾷ.
 Προοίμιον δ' προσόμοιον· Τὸν ὄδυρμόν τοῦ Ἰακώβ.
 Οἶκος προσόμοιος· Ἐχοντες βασιλέα.
 Ἀκροστιχίς· Εἰς ΤΟΝ ΙΩΣΗΦ ΡΩΜΑΝΟΥ ΕΠΟΣ.
- 45/7 *Εἰς τὸν προφήτην Ἠλίαν*, 20 Ἰουλίου, ἤχ. β'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Προφῆτα καὶ προόπτι.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὴν πολλὴν τῶν ἀνθρώπων.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΝ ΠΡΟΦΗΤΗΝ ΗΛΙΑΝ Ο ΡΩΜΑΝΟΣ ΑΝΕΥΦΗΜΕΙ.
- 46/8 *Εἰς τοὺς τρεῖς παῖδας*. Κυριακὴ πρὸ Χριστουγέννων, ἤχ. πλ. β'.
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Χειρῶγραφον εἰκόνα.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Οἱ τρεῖς τῆ Τριάδι.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τῶν οὐκ ἐπίμων.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ Ο ΨΑΛΜΟΣ ΟΥΤΟΣ.
- 47/31 *Εἰς τὰς Δέκα Παρθένους Α'*. Μεγάλῃ Τρίτῃ, ἤχ. δ'.
 Προοίμιον α' προσόμοιον· Τὸν νυμφίον, ἀδελφοί, ἀγαπήσωμεν.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Ὁ νυμφίος τῆς σωτηρίας.
 Προοίμιον γ' προσόμοιον· Ἐν τῇ δευτέρῃ σου, Χριστέ.
 Προοίμιον δ' προσόμοιον· Τὺς φρονίμους μίμησαι.
 Προοίμιον ε' προσόμοιον· Ὁ νυμφῶν ἠτύτρεπισται.
 Προοίμιον ς' προσόμοιον· Νῦν ὁ καιρὸς τῶν ἀρετῶν.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ.
- 48/51 *Εἰς τὰς Δέκα Παρθένους Β'*. Μεγάλῃ Τρίτῃ, ἤχ. πλ. α'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Λαμπάδα ἄσβεστον τὴν ψυχὴν.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τί ραθυμεῖς, ταπεινὴ μου ψυχὴ.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 49/28 *Εἰς ἄσωτον πῶλον Α'*. Κυριακὴ πρὸ Ἀπόκρεω, ἤχ. πλ. δ'.
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Τὸν ἄσωτον ἐζήλωσα.
 Προοίμιον β' προσόμοιον· Τῆς μυστικῆς σου τραπέζης.
 Οἶκος προσόμοιος· Δείπνον κατίδωμεν ἡμεῖς.
 Ἀκροστιχίς· ΔΕΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΑΥΤΗ Η ΡΩΜΑΝΟΥ.

- 50/30 *Εἰς πλοῦσιον καὶ Λάζαρον*, Τετάρτη ζ' Νηστειῶν, ἤχ. πλ. β'.
 Προοίμιον αὐτόμελον· Εἰ καὶ τῶν ἐμῶν.
 Οἶκος προσόμοιος· Πνευματικῆ ὕμνωδία.
 Ἄκροστιχίς· ΠΟΙΗΜΑ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ.
- 51/1 *Εἰς Ἀδὰμ καὶ Εὔαν*, Τετάρτη β' Νηστειῶν, ἤχ. α'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Σχόλασον, ψυχὴ μου.
 Οἶκος προσόμοιος· Τῆς μακαρίας τυχεῖν ἐλπίδος.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ Ο ΥΜΝΟΣ.
- 52/8β *Εἰς Ἰωάνν*, Τετάρτη α' Νηστειῶν, ἤχ. α'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Ἀπεγνωσμένην.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τὸ ἰατρεῖον τῆς μετανοίας.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΝ ΠΡΟΦΗΤΗΝ ΚΥΡΙΟΥ.
- 53/52 *Εἰς τοὺς νεοφωτιστοὺς*, 7 Ἰανουαρίου, ἤχ. πλ. α'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Τῆς κολυμβήθρας τὰ τέκνα.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τίς εἶπη, τίς δεῖξη.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΛΙΝΟΣ.
- 54/54 *Εἰς σεισμόν καὶ ἐμπρησμόν*, Τετάρτη ι' Νηστειῶν, ἤχ. δ'.
 Προοίμιον προσόμοιον· Τοὺς ἐν θλίψει, Κύριε, κατεχομένους.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὸ ἰατρεῖον τῶν ψυχῶν.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ Ο ΨΑΛΜΟΣ.
- 55/53 *Εἰς ὁσίους μοναχοὺς*, Σάββατον Τυροφάγου, ἤχ. πλ. δ'.
 Προοίμιον α' προσόμοιον· Ὡς εὐσεβείας κήρυκας.
 Προοίμιον β' ἰδιόμελον· Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου.
 Προοίμιον γ' προσόμοιον· Οἱ ἐκ τοῦ βίου σήμερον.
 Προοίμιον δ' ἰδιόμελον· Τοὺς ἐπὶ σοὶ προσδραμόντας.
 Οἶκος προσόμοιος· Τοῖς τοῦ βίου τερπνοῖς ἐνητένιζον.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ Ο ΨΑΛΜΟΣ ΟΥΤΟΣ.
- 56/55 *Προσπιχὴ κατανοκτικὴ*, Τετάρτη ε' Νηστειῶν, ἤχ. πλ. δ'.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Τοῦ φοβεροῦ δικαστοῦ.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Πολλοὶ διὰ μετανοίας.
 Ἄκροστιχίς· ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 57/63 *Εἰς τοὺς Τεσσαράκοντα Μάρτυρας Α'*, 9 Μαρτίου, ἤχ. α'.
 Προοίμιον α' ἰδιόμελον· Τὸ ξίφος τὸ ὑγρὸν οὐκ ἐπτοήθητε.
 Προοίμιον β' προσόμοιον· Τὰ δπλα τῆς σαρκὸς ἀπορρίψαντες.
 Προοίμιον γ' προσόμοιον· Τὸ ξίφος τὸ ὑγρὸν μὴ πτοοῦμενοι.
 Οἶκος προσόμοιος· Τοῦ Ἰησοῦ τὰ παθήματα.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΕΠΗΗ.
- 58/64 *Εἰς τοὺς Τεσσαράκοντα Μάρτυρας Β'*, 9 Μαρτίου, ἤχ. πλ. β'.
 Προοίμιον α' προσόμοιον· Πᾶσαν στρατιάν.
 Προοίμιον β' προσόμοιον· Χαίροις ὁ στρατός.
 Οἶκος προσόμοιος· Τῷ ἐν θρόνῳ ἀστέκτω.
 Ἄκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.

- 59/58 *Εἰς πάντας τοῖς Μάρτυρας*, Κυριακή μετὰ Πεντηκοστήν, ἤχ. πλ. δ'.
 Προίμιον α' αὐτόμελον Ὡς ἀπαρχάς τῆς φύσεως.
 Προίμιον β' ἰδιόμελον Ὡς ἐλεήμων ὑπάρχων.
 Οἶκος προσόμοιος Ὁ ἐν πάσῃ τῇ γῆ.
 Ἀκροστιχίς Ο ΑΙΝΟΣ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 60/85 *Εἰς Ἰωάννην Θεολόγον*, 8 Μαΐου καὶ 26 Σεπτεμβρίου, ἤχ. β'.
 Προίμιον ἰδιόμελον Τὰ μεγαλεῖα σου, Παρθένε.
 Οἶκος προσόμοιος Ὡς ὕψη οὐράνια ἐκμανθάνειν.
 Ἀκροστιχίς ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΘΕΟΛΟΓΟΝ ΡΩΜΜΑΝΟΥ.
- 61/86 *Εἰς Γενέσιον Προδρόμου*, 24 Ἰουνίου, ἤχ. γ'.
 Προίμιον α' προσόμοιον Ἡ στεῖρα σήμερον.
 Προίμιον β' προσόμοιον Ἡ στεῖρα σήμερον.
 Οἶκος προσόμοιος Εὐφημήσωμεν νῦν.
 Ἀκροστιχίς ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΟΔΡΟΜΟΝ ΡΩΜΑΝΟΥ . ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΟΔΡΟ-
 ΜΟΝ ΔΟΜΙΤΙΟΥ.
- 62/70 *Εἰς Γαβριὴλ Ἀρχιστράτηγον*, 8 Νοεμβρίου, ἤχ. β'.
 Προίμιον ἰδιόμελον Ἀρχιστράτηγε Θεοῦ.
 Οἶκος προσόμοιος Ὡς ἔφη, φύλ' ἀνθρώπου.
 Ἀκροστιχίς ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΝ.
- 63/75 *Εἰς Ἰωάννην Χρυσόστομον*, 13 Νοεμβρίου, ἤχ. πλ. β'.
 Προίμιον προσόμοιον Ἐκ τῶν οὐρανῶν.
 Οἶκος προσόμοιος Τῷ τῶν ὄλων ποιητῇ.
 Ἀκροστιχίς ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 64/76 *Εἰς Φίλιππον Ἀπόστολον*, 14 Νοεμβρίου, ἤχ. πλ. δ'.
 Προίμιον προσόμοιον Ὁ μαθητὴς καὶ φίλος σου.
 Οἶκος προσόμοιος Ρεῖθρα λόγου παρύσχου μοι.
 Ἀκροστιχίς ΡΩΜΑΝΟΥ Ο ΨΑΛΜΟΣ.
- 65/66 *Εἰς Ἅγιον Τρίφωνα*, 1 Φεβρουαρίου, ἤχ. πλ. δ'.
 Προίμιον προσόμοιον Ἐκδαπανήσας τὴν πλάνην.
 Οἶκος προσόμοιος Τὴν τῶν ἀνθρώπων γενεάν.
 Ἀκροστιχίς ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 66/69 *Εἰς Ἅγιον Γεώργιον Α'*, 23 Ἀπριλίου, ἤχ. δ'.
 Προίμιον προσόμοιον Τῇ δυνάμει τοῦ Σταυροῦ.
 Οἶκος προσόμοιος Τὴν ἀρετὴν τὴν ἐνθεον.
 Ἀκροστιχίς ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΠΟΙΗΜΑ.
- 67/83 *Εἰς Ἅγιον Γεώργιον Β'*, 23 Ἀπριλίου, ἤχ. πλ. δ'.
 Προίμιον α' προσόμοιον Ἡ φωτοφόρος καὶ ἐνδοξος.
 Προίμιον β' προσόμοιον Τῇ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσει σου.
 Οἶκος προσόμοιος Τοῦ τὸν παράδεισον ποτέ.
 Ἀκροστιχίς ΤΟΥ ΤΑΛΑ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 68/84 *Εἰς Ἅγιον Ἀθανάσιον*, 18 Ἰανουαρίου καὶ 2 Μαΐου, ἤχ. β'.
 Προίμιον προσόμοιον Ὁρθοδοξίας φυτεύσας.
 Οἶκος προσόμοιος Ἀθανασίας κλέος.
 Ἀκροστιχίς ΑΙΝΟΣ ΡΩΜΑΝΟΥ.

- 69/65 *Εἰς Ἅγιον Παντελεήμονα*, 27 Ἰουλίου, ἤχ. πλ. α΄.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Μιμητῆς ὑπάρχων τοῦ ἐλεήμονος.
 Οἶκος αὐτόμελος· Τοῦ Ἀναργύρου τὴν μνήμην.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΩΙ ΑΝΑΡΓΥΡΩΙ ΨΑΛΜΟΣ.
- 70/72 *Εἰς Ἅγιον Συμεῶν Στυλῆτην*, 1 Σεπτεμβρίου, ἤχ. β΄.
 Προοίμιον αὐτόμελον· Τὰ ἄνω ζητῶν τοῖς κάτω συναπτόμενος.
 Οἶκος προσόμοιος· Τοῦ Συμεῶν τὸν ἄμεμπτον βίον.
 Ἀκροστιχίς· ΤΑΥΤΗ Η ΩΔΗ ΤΟΥ ΕΛΑΧΕΙΣΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 71/61 *Εἰς Ἅγιον Δημήτριον*, 26 Ὀκτωβρίου, ἤχ. δ΄.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Νικηφόρον ἀθλητὴν.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τί τῶν σῶν ἐμνήσω.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΑΙΝΟΣ.
- 72/73 *Εἰς Κοσμᾶν καὶ Ἀμμιανὸν Α΄*, 1 Ἰουλίου, 1 Νοεμβρίου, ἤχ. β΄.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Οἱ τὴν χάριν λαβόντες.
 Οἶκος προσόμοιος· Πάσης συνέσεως καὶ σοφίας.
 Ἀκροστιχίς· ΠΟΙΗΜΑ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 73/62 *Εἰς Κοσμᾶν καὶ Ἀμμιανὸν Β΄*, 1 Ἰουλίου, 1 Νοεμβρίου, ἤχ. β΄.
 Προοίμιον ἰδιόμελον· Ἐκ τῆς ἀρρήτου σοφίας.
 Οἶκος ἰδιόμελος· Τῷ ἡλίῳ τὸ φωτίζειν παρέπεται.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ Ο ΥΜΝΟΣ ΟΥΤΟΣ.
- 74/74 *Εἰς Ἀκακῆμιᾶν, Ἰωσήφ, Ἀειθαλᾶν*, 3 Νοεμβρίου, ἤχ. α΄.
 Προοίμιον προσόμοιον· Φωτὶ τῷ νοητῷ.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὴν χειρωθεῖσαν καρδίαν μου.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΛΑ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 75/67 *Εἰς Ἅγιον Μηνᾶν*, 11 Νοεμβρίου, ἤχ. πλ. β΄.
 Προοίμιον α΄ προσόμοιον· Τῆς Τριάδος ἄριστος.
 Προοίμιον β΄ προσόμοιον· Ὁ τῆς δόξης Κύριος.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὸν ἀθλοφόρον τιμῶσα καλῶς.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΙΝΟΥ.
- 76/77 *Εἰς Γουρίαν, Σαμωνᾶν, Ἀβιβον*, 15 Νοεμβρίου, ἤχ. β΄.
 Προοίμιον α΄ προσόμοιον· Ἐξ ὕψους σοφοί.
 Προοίμιον β΄ προσόμοιον· Τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ θεοφόρους.
 Οἶκος προσόμοιος· Τῆς τοῦ ἐχθροῦ δουλείας.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΛΑ ΡΩΜΑΝΟΥ ΩΔΗ.
- 77/78 *Εἰς Ἅγιον Νικόλαον Α΄*, 6 Δεκεμβρίου, ἤχ. γ΄.
 Προοίμιον προσόμοιον· Ἐν τοῖς Μύροις, ἄγιε.
 Οἶκος προσόμοιος· Ἀναμνήσωμεν τὸν ἱεράρχην.
 Ἀκροστιχίς· ΑΙΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΨΑΛΜΟΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 78/79 *Εἰς Ἅγιον Νικόλαον Β΄*, 6 Δεκεμβρίου, ἤχ. δ΄.
 Προοίμιον προσόμοιον· Ὁ ἐπινίκιος αὐλός, ἱεράρχα.
 Οἶκος προσόμοιος· Ὡς τῆς σοφίας ἀρχηγός.
 Ἀκροστιχίς· ΩΔΗ ΡΩΜΑΝΟΥ.

- 79/80 *Εἰς Ἅγιον Ἰγνάτιον*, 20 Δεκεμβρίου, ἤχ. γ'.
 Προοίμιον προσόμοιον· Τῶν λαμπρῶν ἀγώνων σου.
 Οἶκος προσόμοιος· Ἀβραάμ μὲν ποτέ.
 Ἀκροστιχίς· ΑΙΝΟΣ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 80/81 *Εἰς Στέφανον Πρωτομάρτυρα Α'*, 27 Δεκεμβρίου, ἤχ. πλ. β'.
 Προοίμιον ιδιόμελον· Πρῶτος ἐσπάρης ἐπὶ γῆς.
 Οἶκος προσόμοιος· Τοῦ παραδείσου τὰ ἄνθη ὄρων.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΗΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.
- 81/87 *Εἰς Ἅγιον Θεόδωρον Α'*, Σάββατον Α' Νηστειῶν, ἤχ. α'.
 Προοίμιον ιδιόμελον· Μεγαλομάρτυς περίφημε.
 Οἶκος προσόμοιος· Τὸν περιβόητον μάρτυρα.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ Ο ΨΑΛΜΟΣ ΟΥΤΟΣ.
- 82/88 *Εἰς Ἅγιον Θεόδωρον Β'*, Σάββατον Α' Νηστειῶν, ἤχ. πλ. δ'.
 Προοίμιον α' αὐτόμελον· Πίστιν Χριστοῦ ὡσεὶ θώρακα.
 προοίμιον β' προσόμοιον· Ὡς δωρεὰν ἐπώνυμος.
 Οἶκος προσόμοιος· Ὁ ἐν θρόνῳ φωτὸς ἐποχοίμενος.
 Ἀκροστιχίς· Ο ΥΜΝΟΣ ΡΩΜΑΝΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΘΕΟΔΩΡΟΝ.
- 83/13 *Στιχηρὰ εἰς τὴν Γέννησιν*, 20 Δεκεμβρίου, ἤχ. πλ. β'.
 Εἰρμός αὐτόμελος· Αἱ ἀγγελικαὶ προπορεύεσθε δυνάμεις.
 Ἀκροστιχίς· ΑΙΝΟΣ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΕΙΣ ΤΑ ΓΕΝΕΘΛΙΑ.
- 84/56 *Εἴχη κατὰ δίστιχα*.
 Ἄνευ ἀκροστιχίδος. Λήμμα· Ποίημα Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ.
- 85/69 *Εἰς Στέφανον Πρωτομάρτυρα Β'*, 27 Δεκεμβρίου, ἤχ. πλ. β'.
 Προοίμιον α' προσόμοιον· Τὴν τῶν ἀνόμων παρουσίαν.
 Προοίμιον β' ιδιόμελον· Ἐδὸν οὐρά σου, ἄγιε.
 Οἶκος προσόμοιος· Τοῦ πρωτομάρτυρος εἶπω συμφῶς.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΟ ΡΩΜΟΥΑ.
- 86/82 *Εἰς Ἅγιον Βασίλειον*, 1 Ἰανουαρίου, ἤχ. δ'.
 Προοίμιον προσόμοιον· Ὠφθης βᾶσις ἀσειστος.
 Οἶκος προσόμοιος· Τῆς σωφροσύνης ὁ κρατήρ.
 Ἀκροστιχίς· ΤΟΥ ΤΑ ΕΥ.
- 87/29 *Εἰς τὸν ἄσωτον υἱόν Β'*, Κυριακὴ πρὸ Ἀπόκρεω, ἤχ. α'.
 Προοίμιον ιδιόμελον· Ἀγκάλας πατρικᾶς.
 Οἶκος προσόμοιος· Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν.
 Ἀκροστιχίς· Τ(ΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ).
- 88/25 *Εἰς τὸν ἐκ γενετῆς τυφλόν*, ς' Κυριακὴ ἀπὸ Πάσχα, ἤχ. δ'.
 Προοίμιον προσόμοιον· Τῆς ψυχῆς τὰ ὄμματα.
 Οἶκος προσόμοιος· Ρεῖθρον μοι δώρησαι, Σωτήρ.
 Ἀκροστιχίς· ΡΩΜ.
- 89/71 *Εἰς Ἀγίαν Ματθῆναν*, 7/9 Νοεμβρίου, ἤχ. β'.
 Προοίμιον προσόμοιον· Διὰ πόθον ὁσία.
 Οἶκος προσόμοιος· Ρεῖθρα μοι λόγου δός.
 Ἀκροστιχίς· ΡΩΜ.

Ἀπὸ τοὺς ὄγδοήκοντα ἑννέα τούτους ὕμνους ἑννέα ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τριάκοντα ἕξ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, δέκα τρεῖς εἰς πρόσωπα τῆς Καινῆς Διαθήκης περὶ τὸν Χριστόν, ἑπτὰ εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μελῶν αὐτῆς, εἰκοσιτρεῖς εἰς Ἁγίους καὶ εἰς ἀποτελεῖ συλλογὴν χορικῶν διστίχων.

Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς εἰς 80 ἕξ αὐτῶν μαρτυρεῖται πλήρως τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ ὡς συνθέτου ἐντὸς τῆς ἀκροστιχίδος, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν *Στιχηρῶν εἰς τὴν Γέννησιν* τὰ ὁποῖα διατηροῦνται εἰς τὰ Μηναῖα. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει ὁ ὕμνος *Εἰς τὸ Γενέσιον Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ*, ὁ ὁποῖος εἰς ἓν μὲν τῶν χειρογράφων, τὸ Πατριακόν, φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ, ἐνῶ εἰς τὰ ἄλλα δύο χειρόγραφα φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Δομιτίου. Τρία ἀποσπάσματα ὕμνων δύνανται νὰ θεωρηθοῦν κατ' εἰκασίαν ὅτι φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ, ἂν καὶ τοῦτο δὲν σημειώνεται εἰς τὰ λήμματα, αἱ δὲ ἀκροστιχίδες εἶναι ἐλλιπέσταται, ἀλλ' ἐνδεικτικά. α) *Εἰς τὸν Στέφανον Β' ΤΟΥ ΤΟ ΡΩΜΟΥΑ*. β) *Εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ Τυφλοῦ ΡΩΜ*. γ) *Εἰς τὴν ἁγίαν Ματρώναν ΡΩΜ*.

Δύο ὕμνοι ἀποδίδονται διὰ τοῦ λήμματος εἰς τὸν Ρωμανόν, ἂν καὶ δὲν φέρουν τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὴν ἀκροστιχίδα, ἤτοι α) ὁ ὕμνος εἰς τὸν Γαβριήλ, φέρων ἀκροστιχίδα *Εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον* καὶ β) ἡ συλλογὴ διστίχων ὑπὸ τὸν τίτλον *Εὐχὴ, μὴ φέρουσα καθόλου ἀκροστιχίδα*.

Δύο ἀποσπάσματα ὕμνων, φέροντα ἐλλιπῆ ἀκροστιχίδα, ἀποδίδονται ἐπίσης διὰ τοῦ λήμματος εἰς τὸν Ρωμανόν, ἤτοι α) ὁ *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον* ἐξ ἑπτὰ μόνον οἴκων μὲ ἀκρόστιχα *ΤΟΥ ΤΑ ΕΥ*, β) ὁ *Εἰς τὸν ἄσωτον Β* μὲ ἓνα μόνον οἶκον ἔχοντα ἀρχικόν *Τ*.

Τέλος ὁ ὕμνος *Εἰς τὸν Ἰωάνν* δὲν φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ οὔτε εἰς τὴν ἀκροστιχίδα οὔτε εἰς τὸ λῆμμα, ἀλλὰ φέρει τοῦτο (ΡΩΜ) εἰς τὸ περιθώριον τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου διὰ μεταγενεστέρως χειρὸς.

Πρέπει νὰ ὑπάρχη ἐπίσης ἀπροσδιόριστος ἀριθμὸς ποιημάτων τοῦ Ρωμανοῦ, ἀποσπασματικῶν ἢ μεμονωμένων, τὰ ὁποῖα διασώζονται ἀνωνύμως, ἀλλὰ περὶ αὐτῶν δὲν ἔχομεν καμμίαν βεβαιότητα καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν καμμίαν ἀπόφασιν. Ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, ὅστις τόσῃν ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Ρωμανόν ἔτρεφεν, ὥστε ἐβάπτισε μὲ τὸ ὄνομά του τὸ περιοδικὸν τὸ ὁποῖον ἐπὶ τριετίαν ἐξέδιδε ἐν Παρισίοις¹⁴. ἦτο ἔτοιμος ν' ἀποδώσῃ πάντα ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως ἀνωνυμον ὕμνον εἰς αὐτόν, δὲν τὸν ἠκολούθησαν ὁμοῦς ἄλλοι ἐρευνηταί, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς συγκεκριμένους ὕμνους. Βεβαίως ὁ Ρωμανὸς δὲν εἶναι συντάκτης τοῦ Ἁκαθίστου Ὑμνου.

Κατὰ τὰ ἄλλα διὰ τὴν διακρίβωσιν ἀνωνύμων ποιημάτων τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸν Ρωμανόν δὲν κατεβλήθη τόσος κόπος ὅσος κατεβλήθη διὰ νὰ δειχθῇ ποῖα ἀπὸ τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτόν ποιήματα δὲν τοῦ ἀνήκουν. Καὶ ταῦτα εἶναι κυρίως οἱ ἀγιολογικοῦ θέματος ὕμνοι. Οἱ περισσότεροι

14. *Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς*, 1931-1933.

ἀπὸ τοὺς συγχρόνους ἐρευνητὰς, σχεδὸν ὅλοι πλην τοῦ Ν. Τωμαδάκη, τείνουν νὰ ἀπορρίψουν τὸ σύνολον, ἢ τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἀγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει κριτηρίων τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν ἀπαράδεκτον προκατάληψιν, ἤτοι· πρῶτον ὅτι τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα ἐγνώρισαν μεγάλην διάδοσιν μόλις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰκονομαχίας· δεύτερον ὅτι οἱ ἀγιολογικοὶ ὕμνοι παρουσιάζουν διαφορετικὸν ὕφος καὶ κάποιαν προχειρότητα ἐν συγκρίσει μὲ τοὺς ἄλλους· τρίτον ὅτι οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν εἶναι προσόμοιοι.

Ἐν τούτοις οἱ συναξαρισταὶ βεβαιώνουν χωρὶς δισταγμῶν ὅτι ὁ Ρωμανὸς κύπηγόρευσε εἰς τὰς δεσποτικὰς ἐορτὰς καὶ εἰς μνήμας διαφόρων ἁγίων κοντάκια τὸν ἀριθμὸν περὶ τὰ χίλια», τροπάριον δὲ ἀρχαίας ἀνωνύμου ἀκολουθίας λέγει ὅτι «ἐμελψε πάντας ἁγίους», ὃπερ ἐπανέλαβε καὶ ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος¹⁵.

Συναφῶς ἡμεῖς θὰ ἐπισημάνωμεν ὅτι ἡ σύνταξις μαρτυρολογικῶν κειμένων ἀποτελεῖ παλαιὰν πρακτικὴν τῆς Ἐκκλησίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀπὸ τοῦ β' ἤδη αἰῶνος συνετάσσετο ἕκθεσις ἀμέσως μετὰ τὸ συμβάν, ἀναγινωσκομένη ἀνὰ πᾶν ἔτος κατὰ τὴν μνήμην αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἡ περίοδος ἀκριβῶς τῆς ἀγιολογικῆς γραμματείας πίπτει ἀκριβῶς εἰς τὸν 5' αἰῶνα, τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωμανοῦ. Ἐπειτα θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ γίνεταί ἀξιολόγησις τοῦ ὕφους κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ρ. Maas, ὅστις ἀπέρριπτε τὴν γνησιότητα τοῦ ὕμνου εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον ἐξ αἰτίας τοῦ κακοῦ γούστου τοῦ ποιητοῦ νὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἀθανασίου προσαγωγὴν ἐνὸς ἀσέμνου γυναιίου, διὰ νὰ μαρτυρήσῃ κατὰ τῆς σωφροσύνης αὐτοῦ· ἂν αὐτὸ εἶναι τὸ κριτήριον, πρέπει ὁ ὕμνος νὰ θεωρηθῆ γνήσιος, διότι πρόκειται περὶ ἱστορικοῦ συμβάντος τὸ ὁποῖον διατηροῦν οἱ ἱστορικοὶ¹⁶, ἀλλ' ὁ Maas καθ' ὁμολογίαν του ἠγνῶει τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματείαν καὶ ἱστορίαν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν μετρικὴν εἶναι πολὺ εὐλόγον, ὅτι, ἀφοῦ ἔγραψεν ἐν ἀρχῇ τὰ γενικῆς χρήσεως καὶ προτιμήσεως κοντάκια εἰς τὰς μεγάλας ἐορτὰς ἰδιόμελα, ὅταν ἐφθασεν εἰς τὰ ἀγιολογικά, ἐχρησιμοποίησε παλαιοὺς ἰδικούς του εἰρμούς, μὴ δυνάμενος νὰ συνθέτῃ ἐπ' ἀπειρον νέα μέτρα καὶ νέαν μελωδίαν, καὶ δὴ εἰς προχωρημένην ἡλικίαν.

Γράφωμεν ταῦτα, διότι δὲν συμφωνοῦμεν μὲ τὸν τρόπον μιᾶς προχείρου ἀντιμετωπίσεως τοῦ θέματος τούτου, χωρὶς νὰ ἀρνούμεθα ὅτι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐν λόγῳ ὕμνους εἶναι ψευδώνυμοι. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἢ περαιτέρω μελέτη τοῦ θέματος πρέπει νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν εἶναι· α) διατί τόσοι μεταγενέστεροι ποιηταὶ ἐθυσίασαν τὰ προσωπικά των λογοτεχνικὰ προϊόντα, ὑψηλῆς ποσότητος, διὰ νὰ τὰ ἀποδώσουν εἰς ἕνα ἄλλον· β) διατί ἀπέδωσαν αὐτὰ εἰς τὸν Ρωμανόν, ἀρχαιότερον κατὰ τρεῖς αἰῶνας, ἂν ταῦτα συνετάχθησαν κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τῆς εἰκονομαχίας, τὸν θ' αἰῶνα, εἰς μίαν ἐποχὴν ὅτε καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις τὸ ὄνομα τούτου δὲν ἀπῆλασε μεγάλης τιμῆς, ἴσως διότι εἶχεν ἀκολουθήσει πιστῶς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅστι ἐχαρακτηρίσθη μετὰ θάνατον ὡς αἰρετικὸς.

A. PAPADOPOYLOS KERAMEUS, *Mitteilungen*, 600.
Βλ. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 1,25.

Ὡς ἐφάνη ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὁ Ρωμανὸς ἀντλεῖ τὰ θέματα αὐτοῦ ἀπὸ πρόσωπα, γεγονότα καὶ λόγους τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἀποκρύφων, ἀπὸ τὸ ἐορτολόγιον καὶ τὸ μαρτυρολόγιον, ἀπὸ συμβάντα τῆς ἐποχῆς του καὶ ἕνδρ τὴν ζωὴν τῶν Χριστιανῶν. Πηγὰ δὲ ἐξ ὧν ἀντλεῖ πρὸς διαπραγματευσιν τῶν θεμάτων εἶναι πλὴν τῶν κειμένων, ὁπόθεν λαμβάνονται ταῦτα, τὰ συγγράμματα τῶν μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἰδίως ὁμιλίαι¹⁷ καὶ συνοδικαὶ ἀποφάσεις· ὑπεράνω δὲ ὄλων τῶν πηγῶν ἀντλεῖ ἐκ τῆς πλουσιωτάτης προσωπικῆς του ἐμπνεύσεως.

Ἀναλύει τὰ θέματα αὐτοῦ εἰς ὄλας τὰς λεπτομερείας των μετ' ἐπιμονῆς, ἢ ὅποια καταπονεῖ ἴσως τὸν νεώτερον ἀναγνώστην, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἀναγινώσκειται εὐχαριστότερον οἰουδήποτε ἄλλου ποιητοῦ τῆς ἀρχαιότητος, κλασικοῦ ἢ Χριστιανοῦ. Δὲν πρέπει ἄλλωστε νὰ λησμονῶμεν ὅτι αἱ συνθέσεις αὐτοῦ δὲν προωρίζοντο δι' ἀνάγνωσιν ἀλλὰ διὰ λατρευτικὴν χρῆσιν, ὅτι ἦσαν συγχρόνως ὕμνοι καὶ κηρύγματα, τὰ ὅποια, καθ' ὃν τρόπον ἀπηγγέλλοντο τότε ἐμμελῶς, ἔθελγον, συνεκίνουν καὶ κατένυσσον τὸν ἀκροατὴν.

Περιγράφει τὰ γεγονότα κατὰ τρόπον ἀναδεικνύοντα πλήρως τὸ νόημα των καὶ διαγράφει τοὺς χαρακτήρας τῶν ὑμνουμένων προσώπων με ἐντονα χρώματα. Ἄν καὶ δὲν ἐνδιεφέρετο ἰδιαιτέρως διὰ τὸ δόγμα, παρὰ ταῦτα οἱ στίχοι του ἐκφράζουν ἐνίοτε καὶ αὐτό, με νεοχαλκηδονικὴν ἀκρίβειαν.

Γλῶσσα του εἶναι ἡ λογοτεχνικὴ κοινὴ, προσηρμοσμένη εἰς τὰ βιβλικά καὶ λειτουργικά πλαίσια, κατὰ τοῦτο δὲ γίνεται λαϊκώτερα. Ἐνίοτε χρησιμοποιεῖ ἀρχαϊκὰς λέξεις καὶ ἄλλοτε πλάσσει ἰδικὰς του, διὰ νὰ παραγάγῃ ἐντυπωσιακώτερον ἀποτέλεσμα, ὡς ἐπὶ παραδείγματι· τρίμυρος, νιπτοπόδιον, ζοφοφόρος. Κατ' ἀμίμητον τρόπον ποικίλλει τὴν ἐκθεσιν διὰ τῆς ἐπιτυχοῦς χρήσεως τοῦ ἐπιθέτου, ἐνῶ κάμνει εὐρείαν χρῆσιν, ἴσως μάλιστα κατὰχρησιν, ρητορικῶν σχημάτων, ἰδίως παρηχήσεων καὶ ἀντιθέσεων ἀλλ' αὐταὶ ὁμοῦ μετὰ τῶν μεταφορῶν καὶ τῶν εἰκόνων προσδίδουν ζωηρότητα εἰς τὴν ἐκφρασιν. Τὸ πασίγνωστον προοίμιον τοῦ ὕμνου *Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν* περικλείει ἀφθαστον παραστατικότητα καὶ χάριν διὰ τῶν μέσων τούτων.

Ἡ παρθένος σήμερον
τὸν ὑπεροῖσιον τίκτει
καὶ ἡ γῆ τὸ σπήλαιον
τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει.
Ἄγγελοι μετὰ ποιμένων
δοξολογοῦσι,
Μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρων
ὁδοιποροῦσι·
δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη
παιδίον νέον
ὁ πρὸ αἰώνων Θεός.

17. Ὡς συνάγεται ἐξ ὄσων εἰκομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ἰδίως εἰς τὰ περὶ συριακῆς καταγωγῆς τῶν ὕμνων καὶ περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ Ἐφραὶμ τμήματα, ὁ Ρωμανὸς δὲν παρουσιάζει καμμίαν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῶν ἀγνωστίων του Ἐφραὶμ.

Ἄλλ' ἢ κινήσεις τῶν ἰδεῶν εἰς αὐτὸ τὸ ποίημα, ὅπως καὶ εἰς ὅλα τὰ ποιήματα τοῦ Ρωμανοῦ, ὑπερβαίνουσα τὰς λέξεις καὶ τὰ ρητορικά σχήματα, εἰκονίζει τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν κοσμικῶν φαινομένων, τὴν προσέγγισιν οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ τὴν κοινωνίαν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων προσώπων.

Γενικῶς ἡ ἔκφρασις τοῦ Ρωμανοῦ ἀπὸ τῆς ἀπλότητος ἀνυψοῦται εἰς μεγαλοπρέπειαν, ἡ ὁποία συχνάκις ἀντικαθίσταται διὰ τῆς γλυκύτητος, ὡς βλέπομεν εἰς τὸν ὕμνον Β εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν (οἶκος ε').

Λιγυροῦ ἀκούω κελαδήματος,
τερπνοῦ δὲ μινυρίσματος,
ἀλλὰ τοῦ μελίσματος νῦν ὁ φθόγγος
οὐ τέρπει με.

Τὴν διήγησιν δράματοποιεῖ ὁ ἐνίοτε χρησιμοποιούμενος διάλογος, εἴτε περιστατικὸς εἴτε συνεχῆς, ὅστις ἀναδεικνύει τὸν Ρωμανὸν εἰς κληρονόμον τοῦ κλασικοῦ δράματος· εἶναι δὲ ἢ ἐξωτερικὸς ἢ ἐσωτερικὸς ἢ μικτός. Ἄλλοτε δηλαδὴ εἶναι μεταξὺ δύο προσώπων, ὡς εἰς τὸν ὕμνον εἰς Μεγάλην Παρασκευὴν μεταξὺ Ἰησοῦ καὶ Μαρίας·

— Ὑπάγεις, ὦ σπλάγχχνον,
πρὸς ἄδικον φόνον
καὶ οὐδεὶς σοὶ συναλγεῖ...
— Ἀπόθου, ὦ μητερ,
ἀπόθου τὴν λύπην·
οὐ γὰρ πρέπει σοὶ θρηνεῖν...

Ἄλλοτε ὁ διάλογος εἶναι μεταξὺ ψυχῆς καὶ θείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνας, ἡ ὁποία καλεῖ εἰς ἐγρήγορσιν τὴν πρώτην, ὡς εἰς τὸν ὕμνον εἰς τὴν Δευτέραν παρουσίαν·

Ἐγγίζει, ψυχὴ, τὸ τέλος,
ἐγγίζει, καὶ οὐ φροντίζεις,
οὐχ ἔτοιμάζει.

Ἄλλοτε εἶναι μεταξὺ ποιητοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Ρωμανὸς μὲ τὴν ποιησίν του, καρπὸν λαμπρᾶς δεξιοτεχνίας καὶ ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως, ἐπηρέασε μεγάλως τὴν πορείαν τῆς ὑμνογραφίας ἐπὶ δύο αἰῶνας· ἐθαυμάζετο δὲ καὶ μετὰ ταῦτα μεγάλως ἀπὸ τοῦς Βυζαντινοῦς, ὡς δεικνύει καὶ τὸ εἰς τιμὴν του ἐπίγραμμα·

ὁ συγχορευτὴς οὐρανοῦ τῶν ἀγγέλων
καὶ γῆθεν ᾄδει τὰς ἐκεῖ μελωδίας.

Ὡς ἐπανελημμένως ἐδηλώθη, ἡ χρῆσις τῶν κοντακίων περιωρίσθη αἰσθητῶς ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος καὶ ἔπειτα, τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ ἔχασε μέρος τῆς ἀγλῆς του· ἡ ἀξία τῆς ποιήσεώς του ἐξήρθη ἐκ νέου ἰδιαιτέρως

κατά τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἀρχάς τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἀναγνωρίζεται δὲ ὑπὸ τῶν πλείστων καὶ σήμερον.

ΟΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΡΩΜΑΝΩΝ ΥΜΝΩΔΟΙ

Ἐξετάζομεν εἰς τὴν συνάφειαν ταύτην μίαν ὁμάδα ποιητῶν κοντακίων, οἱ ὅποιοι ἐξήσαν περίπου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωμανοῦ, ἂν καὶ δυνατὸν νὰ μὴ εἶχον οἰονδήποτε δεσμόν μετ' αὐτοῦ.

ΔΟΜΗΤΙΟΣ

Σώζεται εἰς ὕμνος *Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Τιμίου Προδρόμου*, φέρων ἀκροστιχίδα Εἰς τὸν Προδρομον ἔχουσιν ἐν τέλει τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, τὸ ὅποιον ὁμοίως εἶναι διάφορον κατὰ χειρόγραφα, ἤτοι κατὰ μὲν τὸν Πατριακὸν κώδικα 212 ΡΩΜΑΝΟΥ, κατὰ δὲ τοὺς λοιποὺς ΔΟΜΗΤΙΟΥ. Οἱ τῆς σχολῆς Τωμαδάκη φρονοῦν ὅτι ὁ ὕμνος ἀνήκει εἰς τὸν Ρωμανόν, ὅποτε ὁ Δομίτιος οἰκειοποιηθεὶς αὐτὸν ἠλλάξε κατὰ τὸ ὄνομά του τὰ τελευταῖα ἀρχικὰ τῶν οἰκῶν, προσαρμόσας καταλλήλως τὸ κείμενον καὶ προσθέσας τὰ ἀπαιτούμενα¹⁸. Ἄλλοι ἐρευνηταί, Emereau, Dölger, Tziranis, De Matons, φρονοῦν ἀντιθέτως ὅτι τὸ ποίημα εἶναι τοῦ Δομιτίου, ὅποτε εἰς μεταγενέστερος ποιητῆς, θεωρήσας τὸ προφανῶς ἄγνωστόν του ὄνομα τοῦ Δομιτίου ἀνάξιον τοῦ ποιήματος, ἠλλάξε τὸ τελευταῖον τμήμα τῆς ἀκροστιχίδος, ὥστε νὰ φανῆ ὅτι ὁ ὕμνος εἶναι ἔργον τοῦ μεγάλου μελωδοῦ.

Ἄν καὶ ἡ δευτέρα ἀποψις δὲν δίδει ἐπαρκές κίνητρον εἰς τὸν διασκευαστήν, θὰ ἦτο δὲ περισσώτερον δικαιολογημένη ἡ ἐξήγησις καθ' ἣν ὁ Δομίτιος διεσκεύασε τὸ τελευταῖον τμήμα τοῦ ὕμνου ὡς εἶδος ἀφιερώματος εἰς τὸν Προδρομον, δὲν θὰ λάβωμεν ὀριστικὴν θέσιν ἐπὶ τοῦ θέματος, ἀλλὰ θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ παραμείνῃ εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὕμνογράφων τὸ ὄνομα τοῦ Δομιτίου. Οὗτος βεβαίως εἶναι κατὰ τὰ ἄλλα ἄγνωστος, ἂν καὶ ὑποδεικνύονται ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν διάφορα πρόσωπα, ὡς εἶναι ὁ Δομίτιος πρωτοπρεσβύτερος τῆς Μονῆς Θεοτόκου εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Πέτρου, ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης¹⁹ καὶ ἐορταζόμενος τὴν 8 Μαρτίου.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ

Ὑμνος *Εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου* με ἀκροστιχίδα ΠΟΗΜΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, παρουσιάζει ὁμοιότητας με παρόμοιον ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸν Ἰουδαν²⁰, ἤτοι ἔχει κοινὰ μέτρον καὶ μελωδίαν. Εἶναι ἐξαιρετικὸν κείμενον καὶ ἐκ τῆς λιτότητός του συνάγεται ὑπὸ πολλῶν ὅτι εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἄρα ὅτι ἐπηρέασε τοῦτον κατὰ τινὰ τρόπον, ἐνῶ κατ' ἄλλους πιθανῶς εἰργασθησαν συγχρόνως καὶ οἱ δύο ποιηταί ἐπὶ τῇ βάσει κοινοῦ προτύπου.

18. Εἶναι ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 61 τοῦ Ρωμανοῦ.

19. PG 97,1244.

20α. Ὑμνος Ρωμανοῦ 17 εἰς τὸν Νικτήρα καὶ τὸν Ἰουδαν.

Τὸ πρόσωπον τοῦ Κυριακοῦ εἶναι ἄλλως ἀγνωστον, ἐκτὸς ἂν πρόκειται περὶ τοῦ ἀναχωρητοῦ Κυριακοῦ, τὸν ὁποῖον ἐβιογράφησεν ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, ὡς ὑπέδειξεν ὁ Petrides. Ὁ Κυριακὸς οὗτος καταγόμενος ἐκ Κορίνθου μετέβη εἰς Παλαιστίνην εἰς ἡλικίαν 18 ἐτῶν καὶ ἐκτοτε ἐζησεν ἐκεῖ ἕως γῆρας βαθύ (448–456), διετέλεσε δὲ ἐπὶ τριακονταετίαν κανονάρχης κατὰ τὸν Σκυθοπολίτην, ἐνῶ ὁ Στέφανος Σαβαΐτης εἰς τὸν πρὸς τιμὴν του κανόνα λέγει «εὐτόνως μελωδοῦντα ἀγρυπνίας ἀπαύστοις». Ἡ ταῦτις αὕτη συμβιβάζεται μὲν κατὰ τὸν χρόνον, ἀλλὰ ἡμεῖς δὲν εἴμεθα πρόθυμοι νὰ τὴν ἀποδεχθῶμεν, διότι μεταθέτει χωρὶς τεκμήρια τὸν τόπον ὀριστικῆς διαμορφώσεως τοῦ ὕμνου (κοντακίου) ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἔδραν του εἰς τὴν Παλαιστίνην. Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα πρόκειται περὶ ποιητοῦ ζώντος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τρία Κοντακάρια τοῦ Σινᾶ καὶ ἐν τῆς Λαύρας²⁰ διατηροῦν τρεῖς οἴκους ἐνὸς ὕμνου εἰς Ἀδριανὸν καὶ Ναταλίαν, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν ἀκροστιχίδα ΚΥΡ, πιθανῶς δηλοῦσαν τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ Κυριακοῦ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

Εἰς θαυμάσιος ὕμνος εἶναι ὁ *Εἰς τοὺς Κεκοιμημένους* διὰ τὸ ψυχοσάββατον, φέρων τέσσαρα προοίμια, ἐν τῶν ὁποίων εἶναι τὸ μέχρι σήμερον ψαλλόμενον κατὰ πᾶσαν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν, «Μετὰ τῶν Ἁγίων ἀνάπαισον, Χριστέ», ἐνῶ κατὰ τὴν νεκρώσιμον εἰς ἱερεῖς ψάλλεται τὸ σύνολον τοῦ ὕμνου²¹. Ὁ εἰρμὸς του εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν τοῦ ὕμνου *Εἰς τοὺς ἁγίους Πάντας*, τοῦ ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Ρωμανόν, «οἱ ἐν πάσῃ τῇ γῆ», χρησιμοποιούμενος ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ εἰς δύο ἀναμφισβητήτως γνησίους ὕμνους. Τὰ ἰταλικά ὁμῶς κοντακάρια φέρουν τὸν εἰρμόν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν Ἀναστάσιον μὲ τὰς ἀρχικὰς λέξεις τοῦ πρώτου οἴκου αὐτοῦ «Αὐτὸς μόνος ὑπάρχεις», ὁπότε θὰ ἦτο τὸ ὀλιγώτερον σύγχρονος τοῦ Ρωμανοῦ.

Ὁ ὕμνος φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου διὰ τῆς ἀκροστιχίδος ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΑΙΝΟΣ. Ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ ταῦτις μὲ κάποιον γνωστὸν πρόσωπον, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναφερθῇ ὁ Ἀναστάσιος Β' Ἀντιοχείας, τῶν ἀρχῶν τοῦ ζ' αἰῶνος, ὅστις συνέγραψε καὶ λόγον *Εἰς τοὺς κεκοιμημένους*, ἔχοντα μερικὰ κοινὰ στοιχεῖα μετὰ τοῦ ὕμνου²², ἀλλ' οἱ Ἀναστάσιοι τῶν χρόνων ἐκείνων ἀφθονοῦν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματεῖαν. Εἰς κανὼν εἰς τὴν ἐξομολόγησιν πρέπει νὰ ἀνήκη εἰς ἄλλον μεταγενέστερον Ἀναστάσιον.

ΑΝΩΝΥΜΟΙ ΥΜΝΩΔΟΙ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ

Ἄνωθ' ὀνόμως παραδίδεται εἰς κολοβὸς ὕμνος *Εἰς τοὺς Κεκοιμημένους*, τοῦ ὁποίου οἱ οἴκοι φέρουν ἀκροστιχίδα ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ ΜΕΛΟΣ ΤΟ Α, μὲ σπάνια ἰδιόμελα μέτρα, προοίμιον «Δυνάμει θεϊκῇ σου» καὶ εἰρμόν «ἐννόησον φόβῳ». Τὸ λαμπρὸν τοῦτο ποίημα εἶναι προφανῶς κολοβόν, διότι τὸ ἀρχικόν τοῦ τελευταίου οἴκου, τοῦ Ιδου, Α δὲν δίδει νόημα. Ὡς ἐκ τούτου ὁ

20. Sinait. 925. 926. 927. Λαύρας 28.

21. Εἶναι τὸ μόνον κοντακίον, πλὴν τοῦ Ἀκαθίστου, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ὁλόκληρον εἰς τὴν λατρείαν.

22. Παρόμοιος λόγος ἀνευρίσκεται καὶ εἰς τὸν ἐλληνικὸν Ἐφραίμ, *Assesmani III*, 260–273.

οἶκος οὗτος θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ὡς παρέμβλητος²³ καὶ τὸ ἐλλεῖπον τμήμα πρέπει κατ' αὐτοὺς νὰ ἔδιδεν ἢ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ ἢ ἓνα χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ. Τὸ ἐλλεῖπον πάντως αὐτοῦ ἐνδεικνύεται ὑπὸ τῆς ἀναγραφῆς ὀλοκλήρου τῆς ἀκροστιχίδος εἰς τὸ λῆμμα τοῦ κώδικος Corsignianus 366, τοῦ 1' αἰῶνος· ΕΠΙΓΥΜΒΙΟΝ ΜΕΛΟΣ ΤΟΥ ΤΡΙΣΑΘΛΙΟΥ, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἔχουν ἀπολεσθῆ οἱ οἶκοι 18–22 καὶ 24–28, ἐνῶ ὁ νῦν τελευταῖος οἶκος εἶναι ὁ 23^{ος}, εἰς τὸν ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ τὸ Α τῆς ἀκροστιχίδος. Ὁ ὕμνος εἶναι ἀρχαιότατος, τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 5' αἰῶνος.

Εἷς ἄλλος ὕμνος *Εἰς τοῖς κεκοιμημένους*, βραχὺς ἐξ οἶκων ἕξ καὶ μὲ ἀκροστιχίδα ΘΡΗΝΟΣ, παραδίδεται διὰ δύο χειρογράφων ἀνωνόμως, τὰ δύο δὲ προοίμια καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ ἀκολουθοῦν τὰ μέτρα τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 16 ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ *Εἰς τὰ Βαΐα*.

Ἀνωνόμως ἐπίσης παραδίδεται ὕμνος *Εἰς τὸν Φαρισαῖον καὶ Τελώνην* δι' ἑνὸς μόνου χειρογράφου, κατὰ τὰ ἕως τώρα γνωστά²⁴. Τὸ προοίμιόν του, ψαλλόμενον μέχρι τοῦδε, «Φαρισαίου φηγάμεν ὑψηγορίαν», ἀκολουθεῖ τὰ μέτρα τοῦ προοιμίου τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ *Εἰς τὴν Βάπτισιν* (Ἐπεφάνης σήμερον), ὁ δὲ οἶκος ἀκολουθεῖ τὰ μέτρα τοῦ εἰρμοῦ τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸν ὕμνον *Εἰς τὰ ἐπιφάνια*.

Ὁ ἐπίσης ἀνωνόμως παραδιδόμενος ὕμνος *Εἰς τὸν Προφήτην Ἡλίαν*, φέρων ἀκροστιχίδα Ο ΨΑΛΜΟΣ, θεωρεῖται ὡς ἐκ τῆς βραχύτητος καὶ τῆς ἀτελείας του κολοβός, ἔχων προφανῶς εἰς τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ ἐλλείποντος μέρους τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ ἢ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ. Ἡ διήγησις ἀναπτύσσεται εἰς αὐτὸν ἐν διαλογικῇ μορφῇ στροφὴν πρὸς στροφὴν μεταξὺ τοῦ Ἡλία καὶ τῆς χήρας γυναικός. Ὁ ὕμνος οὗτος, τοῦ ὁποῖου σημειωτέον ὁ πρῶτος οἶκος σώζεται καὶ εἰς συριακὴν μετάφρασιν, ἀκολουθεῖ τὰ μέτρα τοῦ ἀνωτέρω πρώτου ἀνωνόμου ὕμνου *Εἰς τοῖς κεκοιμημένους*, «Δυνάμει θεϊκῆ σου» καὶ «Ἐνόησον φόβω», θά ἴδωμεν δὲ εἰς ἄλλην συνάφειαν ὅτι τὰ αὐτὰ μέτρα χρησιμοποιοῦν καὶ δύο ὕμνοι τοῦ ποιητοῦ Ἡλία. Συνετέθη δὲ πιθανῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος.

ΚΟΥΚΟΥΛΟΣ

Εἰς τὴν πραγματικότητα πρόκειται περὶ ἀνυπάρκτου προσώπου, τὸ ὁποῖον ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ J. B. Pitra διὰ παραναγνώσεως σημειώματος τοῦ Κώδικος Taur. 189, διατηροῦντος ἀπόσπασμα ὕμνου *Εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου*. Εἰς τὸ λῆμμα τοῦ κειμένου μετὰ τὸν τίτλον ἀναγράφεται «ἦχος πλ. β. κουκλ. ιδιόμελον», ὅπερ ἀναιτιρητίως σημαίνει ὅτι τὸ κουκούλον, ἤτοι προοίμιον, εἶναι ιδιόμελον, ἀλλ' ὁ Pitra, χωρὶς νὰ ἀγνοῇ τὴν ἐξήγησιν ταύτην, ἐσκέφθη ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη ποιητὴς μὲ τὸ ὄνομα Κούκουλος, ὅπως Κουκουμᾶς καὶ Κουκουζέλης. Ὁ ὕμνος ὁμοίως παραδίδεται πλήρης εἰς τὸν πατμιακὸν κώδικα 212, τὸν ὁποῖον ἠγγόει ὁ Pitra, καὶ φέρει ἀκροστιχίδα ΙΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ.

23. Βλ. Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, 517.

24. Βαστοπ. 1041 τοῦ 1' αἰῶνος. Ἀκροστιχίς του εἶναι ἀκριβῶς ἡ τοῦ τίτλου.

Ο ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΤΟΥ ΣΕΡΓΙΟΥ

Ἐκατὸν ἔτη ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸ πεδῖον τῆς ὑμνογραφίας ἢ καλλιέργεια τοῦ ὕμνου ἐγνώρισε νέαν ἀκμὴν ἰσαξίαν μὲ τὴν προηγουμένην. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τοῦ πατριάρχου Σεργίου, ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησε τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ 28 δύσκολα ἔτη διὰ τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἔδωσε τὴν ὠθησιν καὶ τὴν προσωπικὴν του συμβολὴν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην.

ΣΕΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Περὶ τοῦ Σεργίου ἐγένετο ὁ πρέπων λόγος ἀνωτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν μονοθελητῶν θεολόγων. Ἐδῶ θὰ προσθέσωμεν ὅτι οὗτος ἦτο ἐνθερμος ὑποστηρικτὴς τῶν γραμμάτων, ὡς δεικνύει μεταξὺ ἄλλων, τὸ γεγονός ὅτι κατήρτισεν ἀξιόλογον βιβλιοθήκην, τὴν ὁποίαν ἐστέγασεν εἰς μίαν νέαν πτέρυγα τοῦ Πατριαρχείου, τὸν Θωμαῖτην λεγόμενον, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὁ φίλος του Γεώργιος Πισίδης ἀφιέρωσε σχετικὸν ποίημα:

«Τοῦ πατριάρχου Σεργίου τὴν οὐσίαν
ἄθροισμα βίβλων εἰσορᾷς θεογράφων»²⁵.

Ἦτο ἐπίσης φίλος τῆς ποιήσεως καὶ εἶχε γύρω του ὑψωσιμένους φίλους ποιητὰς, ὡς εἶναι ὁ ὡς ἄνω Γεώργιος Πισίδης, ἃν καὶ τοῦτο δὲν παραδίδεται εὐθέως. Τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν λειτουργικὴν ζωὴν, ἐν συνδυασμῷ μάλιστα μὲ τὸ πρόσωπον τῆς Θεοτόκου Μαρίας, μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν πρᾶξιν του νὰ καθιερώσῃ τὸν ἑορτασμὸν τῆς καταθέσεως τῆς Τιμίας Ἐσθῆτος εἰς τὰς Βλαχέρνας κατὰ τὸ 620. Διὰ δὲ τὴν ὑμνογραφίαν τὸ ἐνδιαφέρον του μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν παρ' αὐτοῦ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ κοινωνικοῦ ὕμνου «Πληρωθῆτω τὸ στόμα ἡμῶν αἰνέσεως, Κύριε»²⁶, ὡς καὶ τοῦ χερουβικοῦ ὕμνου τῆς Μεγάλης Πέμπτης «Τοῦ δειπνοῦ σου τοῦ μυστικοῦ» καὶ τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων «Νῦν αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν»²⁷. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ *Πασχάλιον χρονικόν* συνετάχθη ἐντὸς τῶν κύκλων τοῦ πατριάρχου τούτου εἶναι ἐνδεικτικὸν αὐτῶν τῶν ἐνδιαφερόντων.

Τὸ εὐλογώτερον τῶν πραγμάτων θὰ ἦτο νὰ δεχθῶμεν ὅτι τοὺς ὡς ἄνω ὕμνους συνέταξεν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Σέργιος, εἶναι δὲ εὐκόλον νὰ κατανοήσωμεν τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον οὗτοι παραδίδονται ἀνωνύμως· ὁ λόγος εἶναι ὅτι γενικῶς οἱ ἐντὸς τῆς λειτουργίας ὑφιστάμενοι ὕμνοι εἶναι ἀνωνυμοὶ ὡς κτῆμα τῆς Ἐκκλησίας καθόλου. Ἄλλος ὁμοῦς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἄλλα ἐκτενέστερα ποιήματα αὐτοῦ, καὶ δὴ ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν «ὕμνων» (κοντακίων), παραδίδονται ἐπίσης ἀνωνύμως· εἰς τὴν περιπτῶσιν ταύτην ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἠθέλησε νὰ φέρεται τὸ ὄνομα τοῦ μονοθελήτου τούτου πατριάρχου εἰς ὕμνους χρησιμοποιοιμένους ἐν τῇ λατρείᾳ, ἃν καὶ δὲν ἐφθασεν εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἀποβάλλῃ αὐ-

25. Βλ. *Ἑλληνικὴ Πατρολογία* Α, 283.

26. *Πασχάλιον Χρονικόν*, PG 92,100.

27. *Πασχάλιον Χρονικόν* PG 92, 989.

τούς, ἐφ' ὅσον εἶχον καθιερωθῆ ἀπὸ τινος χρόνου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συνθέτου αὐτῶν, τοῦ Σεργίου, κατ' ὀλίγον ἐλησμονεῖτο. Ὅπως ἡ Ἐκκλησία ἠνέχθη τὴν ἀσκητικὴν γραμματεῖαν τοῦ ἄκρου ὠριγενιστοῦ καὶ κατακρίτου παρὰ τῆς Ἐ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ ἄλλων τοπικῶν προηγουμένως, Εὐαγγρίου ὑπὸ ἄλλο ὄνομα, οὕτως ἠνέχθη καὶ τὴν ἵμνογραφίαν τοῦ Σεργίου ἀνωνύμως.

Τὸ ὅτι ὁ Σεργίος δὲν παρεμβάλλει εἰς τοὺς στίχους τοῦ τὰς μονοθελητικὰς ἀπόψεις του, δὲν ἀποτελεῖ λόγον ἀμφιβολίας περὶ τῆς πατρότητος τῶν ὑπὸ συζήτησιν ὕμνων, καὶ τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι οὗτος δὲν ἦτο πεπεισμένος μονοθελήτης ἀλλ' ὑποστηρικτῆς ὠρισμένων, οὐχὶ ἐπωδύνων, παραχωρήσεων εἰς τοὺς Μονοφυσίτας διὰ πολιτικοὺς λόγους, ἐν ὄψει τῶν δεινῶν συνθηκῶν τοῦ κράτους, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ὁμόφρων αὐτοῦ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος ἀπηγόρευσαν τὴν χρῆσιν τῶν σχετικῶν μὲ τὴν φύσιν καὶ τὴν θέλησιν τοῦ Χριστοῦ ὄρων· οὕτω δὲ ἡ ἵμνογραφία δὲν διεχώριζε τοὺς δογματικῶς δισταμένους Χριστιανούς, ἀλλὰ τοὺς συνήγωνε.

Τὰ κατωτέρω ἀναφερόμενα ποιήματα, συνδεόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Θεοτόκον καὶ μὲ τὴν φροντίδα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς πατρίδος, προέρχονται ὅλα σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ πατριάρχου Σεργίου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ἀπὸ τοῦ 610 μέχρι τοῦ 638 διὰ τὸν πρῶτον καὶ μέχρι τοῦ 641 διὰ τὸν δεύτερον, καὶ ἀνήκουν ἢ εἰς τὸν Σέργιον ἢ εἰς ποιητὰς ἐκ τοῦ περιβάλλοντός του²⁸. Φυσικὰ ἐγράφησαν ὅλα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ο ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ

Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος εἶναι τὸ γνωστότερον καὶ προσφιλέστερον λατρευτικὸν κείμενον τῆς χριστιανικῆς γραμματείας, ἐν ἀληθινὸν ἀριστούργημα, κατέχον ἰδίως τιμητικὴν θέσιν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, «Τίς Ἑλληνα δὲν ἀκούει κατ' ἔτος μετὰ κατανύξεως βαθείας τοὺς χαιρετισμοὺς ἐκείνους, ἐν οἷς ἡ ζωηρότερα φαντασία καὶ ἡ εὐλαβεστέρα ἀγάπη ἐπεσώρευσαν ὅλας τὰς δυνατὰς διαδηλώσεις τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν σώτηραν τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ τῆς βασιλείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας»²⁹. Εἶναι ἐξ ἄλλου ὁ μοναδικὸς ὕμνος, πλὴν τοῦ Εἰς τοὺς Κεκοιμημένους θμνου τοῦ Ἀναστασίου³⁰, ὁ ὁποῖος διέφυγε τὴν κάθαρσιν καὶ ψάλλεται ὀλόκληρος καὶ σήμερον.

Διακρίνεται ὅλης τῆς λοιπῆς γραμματείας τῶν ὕμνων τόσον κατὰ τὴν δομὴν ὅσον καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον. Ἐξ ἐπόψεως μορφῆς ὁ ὕμνος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἰδιόμελα προοίμια καὶ εἰκοσιτέσσαρας οἴκους ἐπὶ ἰδιομέλου εἰρμού μὲ ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα Α-Ω.

Τὸ πρῶτον προοίμιον, ἧτοι «τὸ Προσταχθὲν μυστικῶς», εἶναι τὸ ἀρχικόν, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἑπτὰ στίχους, τῶν ὁποίων οἱ πέντε πρῶτοι εἶναι

28. Πλὴν τῶν ἐν τέλει ἐξεταζομένων ἐπωνύμων ὕμνων.

29. *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*, 1^ο, 1886, 242.

30. Ὁ ὁποῖος πάντως ψάλλεται εἰς εἰδικὴν μόνον περίστασιν, τὴν τῆς νεκρωσίου εἰς ἱερεῖς.

δωσεκισύλλαβοι. ὁ ἕκτος δεκαπέντασύλλαβος καὶ ὁ τελευταῖος δεκαεξασύλλαβος συμπεριλαμβάνων καὶ τὸ ἐφύμνιον «Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε». Τὸ δεύτερον ἐφύμνιον, «Τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια», ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξι στίχους. τῶν ὁποίων οἱ δύο πρῶτοι εἶναι δεκατετρασύλλαβοι. οἱ δὲ λοιποὶ δεκατρισύλλαβοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ὁ τελευταῖος, περιλαμβάνων καὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω ἐφύμνιον.

Δέν δύναμαι νὰ κατανοήσω διὰ ποῖον λόγον οἱ ἐρευνηταὶ διακρίνουν τοὺς οἴκους τῶν ᾠδῶν εἰς βραχεῖς καὶ ἐκτενεῖς, ἀφοῦ ὅλοι αὐτοὶ εἶναι ἴσοι ἀκριβῶς, ἰσοσύλλαβοι καὶ ὁμοτονικοί. Πράγματι, οἱ οἴκοι εἶναι πεντάστιχοι, μετὰ δὲ τὸν πέμπτον ἐξ αὐτῶν ἀκολουθεῖ τὸ ἐφύμνιον, ὡς καθίσταται φανερόν καὶ ἀπὸ τὰς σχετικὰς ἐκφράσεις, ἐπὶ παραδείγματι· οἴκος Α «κραυγάζων», οἴκος Β «κράζων». Τὰ κραυγαζόμενον εἶναι βεβαίως τὸ ἐφύμνιον. Τὸ διαφοροποιοῦν τεχνικῶς τὸν Ἀκαθίστον ἀπὸ ὄλων τοὺς ἄλλους ᾠδούς στοιχεῖον εἶναι πρῶτον τὸ ἐναλλάσσειν καὶ βραχὺ κατὰ τὰ ἄλλα ἐφύμνιον, τὸ ὁποῖον διὰ μὲν τοὺς περιττοὺς οἴκους εἶναι «Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε», διὰ δὲ τοὺς ἀρτίους «Ἀλληλούϊα».

Ἡ ἄλλη σημαντικὴ δομικὴ διαφοροποίησις εἶναι ὅτι εἰς τοὺς περιττοὺς οἴκους μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἐφύμνιου παρεμβάλλεται ἓν ἐκτενὲς σχετικῶς τεμάχιον ἀποτελούμενον ἀπὸ δώδεκα στίχους, διαφορετικούς ἐκάστοτε, ἀρχομένους δὲ ὄλους διὰ τῆς λέξεως «Χαῖρε», ἀπειθουμένης πρὸς τὴν Θεοτόκον ὅθεν ἡ ὄλη ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου χαρακτηρίζεται κοινῶς ὡς *Χαιρετισμοί*. Οἱ χαιρετισμοὶ ἀποτελοῦν ἓν παρέμβλητον ἐφύμνιον αὐτῶν τῶν οἴκων, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς προεφύμνιον, ὁπότε κυρίως ἐφύμνιον παραμένει τὸ «χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε», ἢ ὡς ἐφύμνιον, ὁπότε τὸ «Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε». θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ ἐφύμνιον τοῦ ἐφύμνιου. Ἡ πρώτη ἐξήγησις εἶναι προτιμητέα, δεδομένου ὅτι ἡ βραχεῖα φράσις ἀποτελεῖ τὸ ἐφύμνιον καὶ τῶν προομιῶν, αὕτη δὲ ἐπίσης εἶναι τὸ μόνον ὑπὸ τοῦ χοροῦ ἐπαναλαμβανόμενον μέρος.

Οἱ στίχοι τῶν χαιρετισμῶν ἀρχίζουν ὄλοι, ὡς εἶδομεν, μὲ τὴν λέξιν «Χαῖρε», ἔχουν δὲ ἀνά δύο ἀπόλυτον ἰσοσυλλαβίαν καὶ ὁμοτονίαν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ὁμοιοκαταληξίαν. Τὸ πρῶτον δίστιχον ἀποτελεῖται ἀπὸ δεκασυλλάβους δι' ὄλων τῶν οἴκων, τὸ δεύτερον ἀπὸ δεκατρισυλλάβους, τὸ τρίτον ἀπὸ δεκαεξασυλλάβους, τὸ τέταρτον ἀπὸ δεκατετρασυλλάβους, τὸ πέμπτον καὶ τὸ ἕκτον ἀπὸ ἐνδεκασυλλάβους.

Οἱ χαιρετισμοὶ ἀποτελοῦν ἰδιαίτερον στοιχεῖον τοῦ σώματος τοῦ Ἀκαθίστου ἔχοντες ἀνιμφιβόλως ὡς βάσιν τὸν χαιρετισμὸν τοῦ Γαβριήλ, εὐαγγελιζόμενου εἰς τὴν Μαρίαν τὴν ἐρχομένην ἐνανθρώπησιν, «Χαῖρε, Κεχαριτωμένη ὁ Κύριος μετὰ σοῦ»³¹, καὶ ἐκμεταλλευόμενοι ὄλον τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον προσφέρουν οἱ ρήτορες τοῦ ε' αἰῶνος, ἰδίως Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Βασίλειος Σελευκείας καὶ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, πρὸ πάντων δὲ ὁ τελευταῖος μὲ τὸ Ἐγκώμιον εἰς τὴν Ἁγίαν Μαρίαν τὴν Θεοτόκον, τὸ

ὁποῖον ἐξεφώνησεν εἰς τὴν Ἔφεσον τὸ 431³². Ἡ φερομένη ὁμιλία τοῦ Ἐφραίμ ὡς πρότυπον τοῦ Ἀκαθίστου ὑπὸ τοῦ Κρυριακiewicz³³, διὰ τὸν λόγον ὅτι περιέχει μερικοὺς χαιρετισμούς, δὲν εἶναι βεβαίως γνησία καὶ δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν σοβαρῶς, διότι δυνατόν νὰ ἔπεται τοῦ Ἀκαθίστου.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπισημανθῇ εἶναι ὅτι τοιοῦτοι χαιρετισμοὶ ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι μερικοὶ στίχοι αὐτῶν παρουσιάζουν ὁμοιότητα μὲ τοὺς ἰδικούς μας χαιρετισμούς, ὡς δεικνύουν αἱ κάτωθι ἀπηχῆσεις ἀπὸ τὰ Ὀρφικά.

«Χαῖρε δὲ καὶ κλίμαξ ποτὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα...
Χαῖρε δ' ἀγαλλομένη μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Σαλαμῖνι...

Ἀκάθιστος

Χαῖρε κλίμαξ ἐπουράνιε, δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός·
Χαῖρε γέφυρα μετάγουσα τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν.

Κατὰ τὸ σκηρικὸν τοῦ ὕμνου τοὺς ἀπευθύνουν πρὸς τὴν Θεοτόκον, κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ ἄγγελος καὶ τὸ σωματούμενον βρέφος, ἔπειτα δὲ οἱ ποιμένες, οἱ μάγοι καὶ τέλος ὁ λυτρουόμενος λαός. Ὁλος ὁ πλοῦτος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης συνέβαλεν, ὥστε οἱ χαιρετισμοὶ νὰ ἀποτελέσουν ἀριστοτεχνικὰ παίγνια διαποτισμένα μὲ βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα.

Οἱ ὕμνοι γενικὰ ἔχουν διηγηματικὸν χαρακτήρα καὶ ἀποφεύγουν τὴν ἀνάπτυξιν δογματικῶν θεμάτων, ὅσακις δὲ ὑπείσέρχονται εἰς αὐτά, τὸ πράττουν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς διηγήσεως. Ὁ Ἀκάθιστος διαφέρει καὶ εἰς τοῦτο ἐπίσης, καθ' ὅσον διαιρεῖται εἰς δύο ἴσα μέρη, ἀφιερῶν τοὺς μὲν πρῶτους δώδεκα οἴκους εἰς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, τῆς ἐπισκέψεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλισσάβητ, τῆς ταραχῆς τοῦ Ἰωσήφ, τῆς προσκυνήσεως τῶν ποιμένων καὶ τῶν μάγων, τῆς φυγῆς εἰς Αἴγυπτον καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς, τοὺς δὲ ἄλλους δώδεκα εἰς τὰς θεολογικὰς ἐπεκτάσεις τῆς ἐνανθρωπήσεως μὲ ἀσυνήθη ἐμβάθυνσιν.

Κέντρον τοῦ ποιήματος δὲν εἶναι ἐν ἐορταζόμενον γεγονός, ἀλλ' ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Σωτῆρος καὶ ἡ Θεοτόκος ὡς μεσίτρια τῆς ἐνανθρωπήσεως. Ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος, ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὁ κτίστης καὶ ποιητὴς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ἐφάνη ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ἄνθρωπος· ἦτο μία ἐνέργεια ἡ ὁποία ἔφερε τὸν Θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς, χωρὶς νὰ ἀπομακρῖνῃ αὐτὸν ἀπὸ τὸν οὐρανόν· «ἄλος ἦν ἐν τοῖς κάτω καὶ τῶν ἄνω οὐδ' ὄλως ἀπῆν ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος», διότι ἡ ἐνέργεια ἦτο κατὰ θεϊκὴν συγκατάβασιν, ὅχι δὲ κατὰ τοπικὴν μετάβασιν³⁴. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐμφάνισις εἶναι παράδοξος, διὰ βλυστήσεως ἀπὸ ἄσπορον γαστέρα, τὸ ἀποτέλεσμά της εἶναι καινοφανές· παρουσίασε μίαν νέαν κτίσιν, νέαν δημιουργίαν. Διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ Θεὸς ἔλαβεν ἐν πρόσφυμα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, οὕτω δὲ κατέστη δυνατόν νὰ καλέσῃ τῷ «ὁμοίῳ τὸ ὁμοιον»³⁵, καὶ νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τοὺς οὐρανοὺς.

32. PG 77,1032-1033.

33. De hymni Acathisti auctore», *Byz. Zeit.* 18(1904), 350-382, ἰδίως σ. 368.

34. Οἶκος Ο.

35. Οἶκος Σ.

Ὁ ὕμνος οὗτος συναρπάζει τὸν ἀκροατὴν μὲ τὸ βαθὺ πνεῦμα του καὶ τὸν πλούσιον λόγον του, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἐνθουσιώδη ἔκφρασιν τῆς ἀγαλλιάσεως τῆς ἀνθρωπότητος ἐπὶ τῆ σωτηρίᾳ αὐτῆς.

Εἰς ὅλα τὰ κοντακάρια καὶ τὰ ἄλλα λειτουργικὰ βιβλία, μέχρι τοῦ 17^{ου} αἰῶνος καὶ ἔπειτα, ὡς ἡμέρα τελέσεως τοῦ Ἀκαθίστου φέρεται ἡ 25 Μαρτίου, ἡμέρα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Μαρίας· ἀργότερα ὁμοῦς οὗτος μετετέθη εἰς τὸ Σάββατον τῆς ε' ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν. Ὁ Κγυριακιεβιτς πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ τελευταῖος κριτικὸς ἐκδότης C. Τυρανίς, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ὕμνου καλύπτει πέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τὴν Γέννησιν, φρονοῦν ὅτι οὗτος δὲν συνετάχθη διὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἀλλὰ διὰ μίαν γενικὴν ἑορτὴν τῆς Θεοτόκου, τοιαύτη δὲ ἑορτὴ ἦτο ἡ τῆς 26 Δεκεμβρίου (Σύναξις τῆς Θεοτόκου)· τοῦτο λοιπὸν σημαίνει ὅτι ἐγράφη πρὸ τῆς θεσπίσεως τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ἡ ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ διὰ πρώτην φοράν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Πασχαλίου Χρονικοῦ, ὡς συσταθεῖσα «ἀπὸ τῶν διαφόρων διδασκάλων»³⁶, ἀλλὰ παρουσιάζεται ἤδη συνεστημένη ὑπὸ τοῦ λόγου Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τοῦ Ἀβρααμίου Ἐφέσου (530–553). Ἄν τὸ σχετικὸν σημεῖωμα τοῦ λόγου τούτου εἶναι γνήσιον, τότε δικαιοῦνται οἱ ὡς ἄνω ἐρευνηταί ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὁ ὕμνος συνετάχθη πρὸ τοῦ Ἀβρααμίου, ἄλλως δὲν δικαιοῦνται. Ἐπειδὴ ὁμοῦς οὐδὲν ἶχνος ἔχει διατηρηθῆ περὶ τῆς 26 Δεκεμβρίου, ὅλαι δὲ αἱ πηγαί, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς περὶ τὸ 800 γενομένης μεταφράσεως τοῦ Ἀκαθίστου εἰς τὴν λατινικὴν, ἀναφέρουν τὴν 25 Μαρτίου, εἴμεθα ἐκ τῶν πραγμάτων ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐξ ἀρχῆς δι' αὐτὴν τὴν ἡμέραν προωρίζετο.

Ἠράγματος ὁ Ἀκάθιστος δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν καὶ τὴν Γέννησιν (τὴν ὁποίαν μάλιστα παρακάμπτει), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν καὶ εἰς τὰ πέραν τῶν ἑορτῶν τούτων. Ὁ ποιητὴς, ὁ ὁποῖος ἠθέλε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν Θεοτόκον ὡς ὄργανον τῆς ἐνανθρωπήσεως, ἦτο εὐλογον ὅτι τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ θὰ ἐπέλεγε διὰ τὴν ἐνταξιν τοῦ ὕμνου του.

Εὐρύτατον εἶναι τὸ φάσμα τῶν προσώπων εἰς τὰ ὁποῖα ἀποδίδεται ὁ ὕμνος οὗτος, καλυπτόντων μίαν περιόδον πέντε αἰῶνων, ἀπὸ τοῦ 8^{ου} μέχρι καὶ τοῦ 13^{ου}. Πρέπει βεβαίως νὰ ἀποκλείσωμεν τὸν Ἀπολινάριον³⁷, διότι εἰς τὴν ἐποχὴν του δὲν εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἡ λατρεία εἰς τὴν Θεοτόκον καί, τὸ σπουδαιότερον, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ δεκτὸν ἐκ τῶν ὑστέρων ἔργων τοιοῦτου αἰρεσιάρχου εἰς τὴν λατρείαν. Ἄλλωστε τὸ εἶδος τοῦ ὕμνου τούτου δὲν εἶχεν ἀκόμη διαμορφωθῆ τότε. Πρέπει εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον νὰ ἀποκλεισθῶν ὁ Φώτιος καὶ ὁ Γεώργιος Σικελιώτης³⁸, καθ' ὅσον πολὺ πρὸ αὐτῶν, περὶ τὸ 800, εἶχεν ἐκπονηθῆ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ Ἀκαθίστου.

Αὐτὴ ἡ μετάφρασις ὡς συγγραφεὴ τοῦ ποιήματος φέρει τὸν Γερμανὸν Ἀ'

36. PG 92, 488c. Ὡς εἶδομεν ἐπανειλημμένως, τὸ Πασχαλίον Χρονικὸν εἶναι ἔργον τοῦ κύκλου τοῦ Σεργίου.

37. Τὸν ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος.

38. Οὕτως ὁ Ἀ. Παπαδάπουλος Κερραμείας.

Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀποκλίνει σαφῶς ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Ν. Τωμαδάκης. Τὰ στοιχεῖα ὁμοῦ τοῦ συναξαρίου αὐτοῦ τοῦ ὕμνου, ὅπου ἀναφέρεται, «περσικὸν πῦρ», ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει κανεὶς ὑπαινιγμὸς περὶ Ἀράβων, καὶ ὅπου ρητῶς λέγεται ὅτι οὗτος ἐψάλη τὴν ἐπομένην τῆς ἀποκρούσεως τῶν Ἀβάρων καὶ Περσῶν ἐπιδρομῶν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι τὴν 8 Αὐγούστου 626, ἀπαιτῶν σύνθεσιν τοῦ ὕμνου πρὸ τῆς ἡμερομηνίας ταύτης. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ προσφάτως διατυπωθεῖσα γνώμη τοῦ Θ. Δετοράκη περὶ τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ ὡς ποιητοῦ τοῦ Ἀκαθίστου δὲν μᾶς εὐρίσκει συμφώνους.

Τὸ πρὸς συζήτησιν θέμα λοιπὸν εἶναι, ἂν ὁ ὕμνος συνετάχθη εἰς πρόσφατον πρὸς τὸν ὡς ἄνω χρόνον ἐποχὴν ἢ πολὺ προηγουμένως. Λόγω τῆς ὑψηλῆς ἀξίας τοῦ ποιήματος παρατηρεῖται μεγάλη τάσις ἀποδόσεως αὐτοῦ εἰς τὸν κορυφαῖον ἱμνολόγον Ρωμανόν³⁹, ἀφοῦ προβάλλονται καὶ ἀσήμαντα κοινὰ στοιχεῖα εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὰ προϊόντα τοῦ Ρωμανοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπαρκῆς τοιοῦτη ἔνδειξις. Ὑπάρχουν λόγοι οἱ ὁποῖοι ἀποκλείουν τὴν πατρότητα τοῦ Ρωμανοῦ, ὡς ἐπὶ παραδειγματι ἡ ἀπουσία τοῦ ὀνόματός του ἀπὸ τὴν ἀκροστιχίδα ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὄλους τοὺς ἀποδιδόμενους εἰς τοῦτον ὕμνους, γησίους καὶ ἀμφιβαλλομένους, ἡ σημαντικὴ διαφορὰ εἰς τὴν δομὴν ἀπὸ τοὺς ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ, ἡ ἔλλειψις σχετικῆς ἀναφορᾶς εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν. Θὰ ἦτο ἀδικαιολόγητον τὸ νὰ χαθῆ ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Ρωμανοῦ ἀπὸ ἐν τόσον πολὺ χρησιμοποιούμενον κείμενον, καθ' ὃν χρόνον πλῆθος ξένων κειμένων ἀποδίδονται εἰς αὐτόν.

Ἡ μόνη μαρτυρία τῆς παραδόσεως περὶ αὐτοῦ ὄχι μόνον εἶναι μεταγενεστέρα, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀρνητικὴ. Πράγματι εἰς τὸν κώδικα 41 Βλατάδων, τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, διατηρεῖται μία σχετικῶς δυσανάγνωστος, περιθωριακὴ σημείωσις, σημαντικῶς μεταγενεστέρα τῆς γραφῆς τοῦ κειμένου, καθ' ἣν «Οὗτοι οἱ θεῖοι οἴκοι οὐκ εἰσιν, ὡς τινες λέγουσι, Σεργίοι τοῦ τηρικαῦτα τὸν θρόνον κα(τέχοντος) Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τοῦ θείου Ρωμανοῦ (τοῦ) Μελλωδοῦ· δῆλον δὲ τοῦτο ἀπὸ τῶν . . . ὦν»⁴⁰. Ἡ σημείωσις αὕτη, ἐνῶ λόγῳ καὶ τῆς μεταγενεστερᾶς προελεύσεώς της δὲν κατοχυρώνει τὴν πατρότητα τοῦ Ρωμανοῦ, ὑποδεικνύει ἀντιθέτως ὅτι ἀπὸ παλαιότερας ἐποχῆς ὑπῆρχε κοινὴ πεποίθησις ὅτι ποιητῆς τοῦ Ἀκαθίστου εἶναι ὁ Σέργιος.

Πρέπει ἐδῶ νὰ ἐπισημάνωμεν ὅτι οὗτος εἶναι ὁ μόνος ὕμνος, διὰ τὸν ὁποῖον παραδίδεται ὀλόκληρον συναξάριον, καὶ ὁμοῦ αὐτὸ δὲν λέγει τίποτε περὶ τοῦ συγγραφέως, ὁ ὁποῖος πρέπει ἀναμφισβητήτως νὰ ἦτο γνωστὸς κατὰ τὴν πρώτην σχεδίασιν τοῦ συναξαρίου· πρέπει δὲ νὰ εἶχε σοβαρὸν ἀπαγορευτικὸν λόγον, διὰ νὰ μὴ ἀναφέρῃ εὐθέως τὸν ποιητὴν. Εἰς τὴν πραγματικότητά τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ δὲν παραμένει ἄγνωστον, ἀλλὰ ἀναφέρεται εἰς τὸ συναξάριον τοῦτο ὡς μαγικὴ εἰκὼν, ἀφοῦ τοῦτο πράγματι ὡς ἐξῆς περιγράφει τὰ συμβάντα κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς

39. P. F. Kuryakewics, F. Dölger, H.-G. Beck, E. Wellesz, P. Maas, Σ. Εὐστρατιάδης, Ε. Παντελάκης, Ε. Μιονι, Μ. Huglo, Κ. Μητσίκης κτλ.

40. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Μονῇ Βλαταίων Κωδίκων*, Θεσσαλονίκη 1918, 71.

Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, Σλάβων καὶ Περσῶν, τὸ 626.

«Αὐτίκα τοίνυν ἡ μὲν θάλασσα πλοίων, ἡ δὲ γῆ πεζῶν καὶ ἰπέτων ἀπειρῶν ἔμπλεως ἦν. Σέργιος δὲ ὁ πατριάρχης πολλὰ τὸν τῆς Κωνσταντίνου παρεκάλει λαὸν μὴ καταπίπτειν, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν ἐλπίδα ἐκ ψυχῆς εἰς Θεὸν ἀναφέρειν καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, τὴν Πανάχραντον Θεοτόκον. Ναὶ μὴν καὶ Βῶνος πατρίκιος... Ὡς δὲ ὁ μὲν Σάρβαρος ἐξ Ἑώας, χαγάνος δ' ἀπὸ Δυσμῶν πυρπολεῖν τὰ πέριξ τῆς πόλεως ἤρχοντο, ὁ πατριάρχης τὴν ἀχειροποίητον τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα καὶ τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα, προσέτι δὲ καὶ τὴν τιμίαν Ἐσθῆτα τῆς Θεομήτορος, ἐπιφερόμενος διὰ τῶν τειχῶν περιήρχετο... Ἦ ἀμαχος Πρόμαχος διὰ τῶν παρευρεθέντων ὀλίγων πάνυ στρατιωτῶν ἐν τῷ ναῷ ταύτης τῷ τῆς Πηγῆς (=Βλαχερνῶν) πλείστους αὐτῶν παραπώλεσε. Κάντεῦθεν οἱ Ῥωμαῖοι, ἀναθαρρήσαντές τε καὶ ἀνασκιρτήσαντες ὑπὸ στρατηγῷ ἀμάχῳ τῇ Θεομήτορι, αὐτοῖς ἀεὶ κατὰ κράτος ἐνίκων». «Ὁ γε μὴν θεοφιλῆς τῆς Κωνσταντίνου λαός, τῇ Θεομήτορι τὴν χάριν ἀφοσιούμενοι, ὀλονύκτιον τὸν ὕμνον καὶ ἀκάθιστον αὐτῇ ἐμελώδησαν, ὡς ὑπὲρ αὐτῶν ἀγρυπνησάσῃ καὶ ὑπερφυεῖ δυνάμει διαπραξαμένη τὸ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τρόπαιον»⁴¹.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ προσγράψουν τὸν ὕμνον εἰς τὸν Ῥωμανὸν ἐπικαλοῦνται τὴν μαρτυρίαν τοῦ κειμένου περὶ τῆς μελωδήσεως ἐνός προφανῶς προσυντεθειμένου ὕμνου, ἀφοῦ ἄλλωστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντεθῇ ἐκείνην τὴν ὥραν ἐκ τοῦ προχείρου, καὶ πηδοῦν ἓνα αἰῶνα ὀπίσω. Ἐν τούτοις ὁμοῦς ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὸ συναξάριον εἶναι ὁ πατριάρχης Σέργιος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα διατηρεῖται εἰς τὴν περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου διήγησιν, ἀφοῦ ἄλλωστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποσιωπηθῇ ἐν ἱστορικῶν γεγονόσιν⁴², ἀπληλείφθη ὁμοῦς ἀπὸ τὴν ἀναφορὰν περὶ τοῦ ὕμνου, ὅπου ὁπωσδήποτε θὰ ἐμνημονεῦετο τὸ πρόσωπον εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκεν ὁ ὕμνος. Ἀπληλείφθη δέ, διότι ὁ Σέργιος κατεδικάσθη ὡς αἰρετικός μονοθελήτης ὑπὸ τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ἂν ἐδηλοῦτο ἐπισήμως ἡ πατρότης τοῦ ὕμνου, οἷτος ἔπρεπε νὰ ἀπορριφθῇ ἀπὸ τὴν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ αἰῶνος ὁ Σέργιος προεβάλλετο ὡς συντάκτης τοῦ ὕμνου⁴³, βάσει καὶ τῆς ὑφισταμένης παραδόσεως, ἀλλ' ἔπειτα ἐπεκράτησεν ἡ ἀφελῆς ἀποψις ὅτι ὁ Σέργιος ὡς αἰρετικός δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνέταξε τοιοῦτον ὕμνον ἢ τουλάχιστον δὲν ἦτο δυνατόν ἡ Ἐκκλησία νὰ διατηρήσῃ ἓνα ὕμνον γραφέντα ὑπὸ τοῦ Σεργίου· οὕτω τὸ ὄνομά του ἀπεσιωπήθη, ἀλλὰ δὲν ἐλησημονήθη τελείως. Τελευταίως δύο ἱστορικοί, ὁ Rehorik καὶ ἡ Λίκ. Χριστοφιλοπούλου, παρουσίασαν σοβαρὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σεργίου, καὶ ὑπὸ τοῦ Σεργίου, συγγραφῆς τοῦ ὕμνου, πολλοὶ δὲ παρεξενεύθησαν ἐκ τῆς τόλμης αὐτῶν νὰ ἐπανέλθουν εἰς μίαν ἐγκαταλειφθεῖσαν θεωρίαν⁴⁴. Μεταξὺ ἄλλων χρησιμο-

41. Ἐντοπον *Τριτάτων*, Σάββατον Ἀκαθίστου.

42. Ἀναφέρεται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ φίλου τοῦ Γεωργίου Πισίδου, «Ὁ πατριάρχης τὴν τιμίαν ἐσθῆτα τῆς Θεομήτορος ἐπιφερόμενος διὰ τῶν τειχῶν περιήρχετο». ΡΓΙ 92,1349. Βλ. καὶ *Πασχαλίων Χρονικόν*, Bonn 1,725-726.

43. Christ, Παραινέας, Pitra, Stevenson, Krumbacher, Π. Τριμπέλας.

44. Βλ. Κ. ΜΠΤΣΑΚΗ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία* Α', 496.

ποιοῦνται αἱ ἀναφοραὶ εἰς τὸν ἀπάνθρωπον τύραννον, ὅστις εἶναι ὁ Φωκάς, τὸ Περσικὸν πῦρ καὶ τὰ παρόμοια.

Εἰς ταῦτα ἡμεῖς θὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀκάθιστος μόνον κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγράφη· πρῶτον διότι κατ' αὐτὴν παρατηρεῖται ἔξαρσις τῆς τιμῆς πρὸς τὴν Θεοτόκον, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου περὶ τὸ 600 ἐπὶ Μαυρικίου, ἴσως τῆ συμβολῇ τοῦ Σεργίου, ἱερέως ἀκόμη τότε, καὶ τοῦ καθορισμοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Τιμίας Ἐσθῆτος εἰς τὰς Βλαχέρνας τὸ 620 ὑπὸ τοῦ Σεργίου· δεῦτερον διότι ἡ ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πασχαλίου Χρονικοῦ, προϊόντος τῶν κύκλων τοῦ Σεργίου, αὐτὴν τὴν ἐποχὴν παρουσιάζεται· τρίτον διότι ἡ συμμετοχὴ τοῦ Σεργίου εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως κατὰ τὸ 626 εἶναι πλήρως μεμαρτυρημένη καὶ ἡ ὑπόθεσις τῆς νίκης κατὰ τῶν βαρβάρων τοποθετεῖται περὶ τὰς Βλαχέρνας.

Εἶναι λοιπὸν προφανές ὅτι ὁ Σέργιος, δόκιμος ποιητής, ὡς θὰ φανῆ καὶ ἀπὸ τὰ ἐπόμενα, συνέθεσε τὸν ὕμνον τοῦτον ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου διὰ τὴν νικηφόρον κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν, τὴν 25 Μαρτίου 624, ὅτε καὶ πιθανῶς ἐθεσπίσθη ἐπισήμως ὁ ἑορτασμὸς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Κατὰ τὴν ἐπομένην τῆς ἀποκρούσεως τῶν βαρβάρων ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῆ καθοδηγήσει τοῦ Σεργίου, ἦτοι τὴν 8 Αὐγούστου 626, ὁ ὕμνος ἐψάλη ἐκτάκτως ὡς εὐχαριστία πρὸς τὴν Θεοτόκον, τότε δὲ ἐψάλη καὶ τὸ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ συνταχθὲν δεῦτερον προοίμιον «Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια», τὸ ὁποῖον παρέμεινεν ἔκτοτε ἀδιαχώριστον καὶ ἐν μέρει ὑποκατέστησε τὸ ἀρχικὸν προοίμιον.

Ἡ γνώμη ἡμῶν εἶναι ὅτι ὁ ὕμνος οὗτος ὠρίσθη διὰ τὴν νέαν τότε ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἐπὶ Φωτίου ὁμῶς χάριν λαμπροτέρας παρουσιάσεως αὐτοῦ, ἐπλαισιώθη διὰ τοῦ κανόνος τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, «Ἀνοιξὼ τὸ στόμα μου». ὁπότε ἐχρηιάσθη ν' ἀποτελέσῃ ἰδιαιτέραν ἀκολουθίαν καὶ πρὸς ἐπισημοτέραν τέλεσιν αὐτῆς ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ ὠρίσθη διὰ τὸ Σάββατον τῆς ε' ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν. Λιανὴ ἐτοποθετήθη ἐκεῖ, δὲν εἶναι γνωστὸν, ἴσως ὁμῶς τοῦτο νὰ συνέβη διότι ὁ Φώτιος μετέθεσε τὴν τέλεσιν τοῦ ὕμνου εἰς τὴν ἀγρυπνίαν τῆς προπαραμονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἢ ὁποῖα ἔτυχε τότε νὰ πίπτῃ εἰς τὸ Σάββατον τῆς ε' ἑβδομάδος, ἔκτοτε δὲ παρέμεινεν ἐκεῖ⁴⁵. Εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία ἐβράδυνε πολὺ νὰ ἐπισημανθῇ τοῦτο, λόγῳ τῆς μεγάλης ἐμμονῆς τῶν εἰς τὴν παράδοσιν.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀκαθίστου εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μεγάλη μέχρι σήμερον, ὁπότε οἱ ναοὶ εἶναι ὑπερπλήρεις κατὰ τὴν τέλεσιν αὐτοῦ, ὄχι μόνον τὸ ἑσπέρας τῆς Παρασκευῆς τῆς ε' ἑβδομάδος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς Παρασκευὰς τῶν τεσσάρων πρώτων ἑβδομάδων. Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν παρεφράσθη εἰς ἰαμβικὰ τρίμετρα καὶ εἰς πολιτικούς δεκαπεντασυλλάβους, ἤδη δὲ περὶ τὸ 800 μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν καὶ

45. Πρόκειται περὶ ἀπλῆς εἰ-
κασίας, ἂν καὶ ὑφίσταν-
ται κάποια ἐνδείξεις.

ἀργότερα εἰς τὴν σλαβικὴν, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς πολλὰς νεωτέρας γλώσσας. Ἡ τέχνη ἀπεικόνισε λαμπρῶς τοὺς 24 οἴκους τοῦ ὕμνου, τόσον εἰς τὸ Ἱερόν Ὅρος καὶ τὸν Μυστράν, ὅσον καὶ εἰς τὴν Ρουμανίαν.

ΑΝΩΝΥΜΟΙ ΥΜΝΟΙ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΣΕΡΓΙΟΥ

Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Σεργίου ἀνήκουν μερικοὶ ἀκόμη θαυμάσιοι ὕμνοι, οἱ ὁποῖοι εἴτε ἔχουν ὡς θέμα τὴν Θεοτόκον εἴτε συνδέονται μὲ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ταυτότης τῶν ποιητῶν ὄλων αὐτῶν τῶν ὕμνων ἔχει ἀποσιωπηθῆ, ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἐκ τῶν κύκλων τοῦ Σεργίου προέλευσίν των.

Ἦμος εἰς τὴν μετάστασιν τῆς Θεοτόκου. Αὐτὸς ὁ ὕμνος ἔχει συντεθῆ κατὰ τὰ μέτρα τοῦ Ἀκαθίστου μὲ ἀλφαβητικὴν, ὡς εἶναι καὶ ἐκεῖνου, ἀκροστιχίδα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ προοίμιον «τῆ ἀθανάτω καὶ σεπτῇ μεταστάσει σου», κατὰ τὸ προοίμιον «τῆ ὑπερμάχῳ» ἐλαφρῶς παραλλάσσον, καὶ 24 οἴκους, εἰς τὸν πρῶτον τῶν ὁποίων ἀνυμνοῦν τὴν Θεοτόκον οἱ Ἱεροεῖς, εἰς τοὺς ἐπομένους ἀπὸ τοῦ Β καὶ ἐξῆς οἱ Ἀπόστολοι, τέλος δὲ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ρίτρα ἀποδίδει τοῦτον εἰς τὸν Σέργιον, ὁ δὲ λαμβάνων κατὰ νοῦν τὴν παρουσίαν πολλῶν στοιχείων παραλλήλων πρὸς τὸν Ἀκάθιστον, θὰ ἠδύνατο νὰ συμφωνήσῃ εἰς τοῦτο, ἂν καὶ ὁ ὕμνος διαφέρει τοῦ Ἀκαθίστου κατὰ τὴν δομὴν βασικῶς εἰς δύο σημεῖα, ὅτι ἔχει κοινὸν ἐφύμνιον δι' ὄλους τοὺς οἴκους τὸ «χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε», καὶ ὅτι οἱ παρεμβαλλόμενοι μεταξὺ οἴκου καὶ ἐφύμνιου χαιρετισμοὶ ἀπαντῶνται εἰς ὄλους τοὺς οἴκους καὶ ὄχι μόνον εἰς τοὺς περιττοὺς. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι σκοπίμως ὁ ποιητὴς εἰσήγαγε τὴν διαφοροποίησιν ταύτην.

Βεβαίως ὁ ὕμνος οὔτε κἀν πλησιάζει τὴν ἀξίαν τοῦ Ἀκαθίστου. Ἐὰν ὁ Ἀκάθιστος ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Σεργίου, ὁ παρὼν ὕμνος πιθανῶς ἐγράφη ὑπὸ ἐνὸς ποιητοῦ τοῦ κύκλου αὐτοῦ, καὶ δὴ εἰς χρόνον ὅστις δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τῆς καθιερώσεως τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ὑπὸ τοῦ Μαυρικίου. Ἡ ἐξύμνησις τῆς μεταστάσεως Θεοτόκου ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων, κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου⁴⁶ καὶ ὑπὸ τοῦ Συναξαρίου τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως⁴⁷, γίνεται δι' ἐπιλογῆς τῆς φρασεολογίας ἀπὸ τὸν Ἀκάθιστον καὶ ἀπὸ ἄλλους ὕμνους, καθὼς καὶ ἀπὸ κείμενα τῆς ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας.

Ἦμος εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου. Εἶναι εἰς ἀκόμη ἀνώνυμος ὕμνος μὲ ἀκροστιχίδα ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ. Πρόκειται περὶ ἀξιολόγου ποιήματος μὲ ἰδιομελὸν προοίμιον καὶ εἰρμόν. Πρέπει βεβαίως νὰ ἐγράφη μετὰ τὴν ἐπίσημον θέσπισιν τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου, περὶ τὸ 600. Ὁ στίχος τοῦ πρώτου οἴκου «Τῇ Μαριάμ ἄγγελος ἄλλος ἐπέστη πάλιν», ἐννοεῖ φυσικὰ ἕνα δεύτερον ἄγγελον μετὰ τὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ ἴσως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ ἀναφορὰ εἶναι εἰς τὸν «ἄγγελον πρωτοστάτην» τοῦ Ἀκαθί-

στου ὡς πρῶτον ἄγγελον. Οὕτως ἢ ἄλλως ὁ ἄγνωστος ποιητὴς ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τοῦ Σεργίου.

Ἦμος εἰς τὴν Συναξιν τῆς Θεοτόκου. Ὁ μόνος κῶδιξ διὰ τοῦ ὁποίου σώζεται ὁ ὕμνος οὗτος τοποθετεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Συνάξεως τῆς Θεοτόκου, τὴν 26 Δεκεμβρίου, ἀλλὰ σήμερον δὲν διατηρεῖται ἀπόσπασμα αὐτοῦ εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία. Ἴσως διότι ἡ ἑορτὴ αὐτὴ εἶχε πλέον ὑποβαθμισθῆ μετὰ τὴν θέσπισιν τῶν μεγάλων ἑορτῶν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς Κοιμήσεως. Ἐκτείνεται καὶ αὐτὸς ἐπίσης εἰς 24 οἴκους μὲ ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα Α–Ω, καὶ εἰς μὲν τὰ δύο προοίμια τοῦ χρησιμοποιεῖ τὸ μέτρον, «ὄ σὸς υἱός», τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Ρωμανὸς εἰς τὸν ὕμνον *Εἰς τὸν Ἰωσήφ*,⁴⁸ ἐνῶ ὁ εἰρμὸς αὐτοῦ εἶναι ἰδιόμελος, τὰ μέτρα δὲ προοιμίου καὶ εἰρμῶ ἔχρησιμοποιοῦθησαν καὶ ὑπὸ μεταγενεστέρου ποιητοῦ εἰς τὸν ὕμνον *Εἰς τὸν Ἅγιον Ἐρμεῖαν*⁴⁹.

Ἐκαστος οἶκος ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρας βραχεῖς ἑπτασυλλάβους στίχους, μετρικῶς ἄλανθάστους, ἢ ἄλλως ἀπὸ δύο δεκατετρασυλλάβους. Οἱ τέσσαρες στίχοι ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ αὐτὸ γράμμα κατὰ οἶκον.

Ἄπαιτούμενος ἀγνή
ἀνυμνῶ σου τὸν τόκον
ἀπορῶ καὶ δειλιῶ,
ἀλλὰ πόθῳ σοι κράζω.

Ὁ ὕμνος παρουσιάζει πολλὰ στοιχεῖα συγγενείας μὲ τὸν Ἀκάθιστον, ὡς εἶναι ἡ ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίς, τὸ χαιρετιστήριον ἐφύμνιον καὶ μερικαὶ ἐκφράσεις, ταῦτα δὲ ὡς καὶ ἡ βραχύτης καὶ ἀπλότης αὐτοῦ ὀδηγοῦν τὸν Ττυρανίς νὰ θεωρῆ αὐτὸν ὄχι ἀπλῶς παλαιότερον τοῦ Ἀκαθίστου ἀλλὰ καὶ ὡς πρότυπον αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ Ρωμανοῦ. Παρὰ τὴν σοβαρότητα τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἡ τάσις τῆς ἐξάρσεως τῆς τιμῆς πρὸς τὴν Θεοτόκον καὶ ἡ τελειότης τῆς στιχουργικῆς ἐνδεικνύουν τὴν πρώτην τεσσαρακονταετίαν τοῦ ζ' αἰῶνος, ἢ ὁποῖα ἀνήκει εἰς τὴν ἐξῴμνησιν τῆς Θεοτόκου.

Ἦμος εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Σταυροῦ. Φέρει ἀκροστιχίδα δηλοῦσαν τὸν τίτλον αὐτοῦ, Ο ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΥΨΩΣΙΝ. Τὸ προοίμιον αὐτοῦ «Ὁ ὑψωθείς ἐν τῷ σταυρῷ ἐκουσίως» φερόμενον ὡς ἰδιόμελον, εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι προσόμοιον τοῦ προοιμίου α' τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ 47 εἰς τὰς Δέκα Παρθένους, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ προοίμιον τοῦ παρόντος ὕμνου κατέστη ἐπισημότερον, ἐθεωρήθη αὐτὸ πρωτότυπον⁵⁰. Ὁ εἰρμὸς εἶναι ἐπίσης προσόμοιος εἰρμῶν τοῦ Ρωμανοῦ «τῆ Γαλιλαίᾳ».

Ὁ τίτλος τοῦ ὕμνου ὑποδεικνύει σαφῶς τὰ περιστατικά τῆς σινθέσεως αὐτοῦ, ὑποδεικνύονται ὅμως ταῦτα καὶ ἀπὸ συγκεκριμένα στοιχεῖα τούτου. Ὁ οἶκος 18 ἀναφέρεται χωρὶς ἀμφιβολίαν εἰς τὴν ἄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τὴν ἀρπαγὴν τοῦ Σταυροῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν κατὰ τὸ ἔτος 614.

48. Ὑπ' ἀριθμὸν 43.

49. *Cod. Mosqu. syn.* 437, f. 286°, Ματθ. 31.

50. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι παραλλάσσει ἐλιφοῶς.

«Νέοι Ἀζώτιοι ἡμῶς ἐκύκλωσαν καὶ ἦσαν
τὴν θεϊὰν κιβωτὸν σου καὶ πόλιν τὴν ἁγίαν».

Εἰς ἄλλον ὁμῶς στίχον λέγεται.

«Πέπτωκεν εἰς ἔδαφος ὁ Λαγὼν καὶ συνετρίβη»,

ἐνώπιον τῆς κιβωτοῦ¹, ὅπου ὑπονοεῖται ὁ Χοσρόης, ὁ ὁποῖος συνετρίβη φονευθεὶς ἀπὸ ἐπανάστασιν τῶν Περσῶν. Προφανῶς λοιπὸν ὁ ὕμνος συνετέθη ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς νέας ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ μετὰ τὴν ἐπαναφορὰν του εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὴν 14 Σεπτεμβρίου 630. Οἱ μνημονεύομενοι «βασιλεῖς» εἶναι βεβαίως ὁ Ἡράκλειος καὶ ὁ υἱὸς του Κωνσταντίνου Γ'.

Τὰ κοινὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ὁμιλία τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης πρὸς τὸν ὕμνον, ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἐγνώριζεν αὐτὸν ὅταν συνέτασσε τὴν ὁμιλίαν. Βεβαίως οὗτος συνετέθη ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς νίκης τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ Σταυροῦ, πιθανῶς ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Σεργίου.

Ὑμνος εἰς τὰ Ἐγκαίνια. Τὸ ποίημα τοῦτο, φερόμενον με ἀκροστιχίδα ΤΩΝ ΕΥΚΑΙΝΙΩΝ Ο ΥΜΝΟΣ καὶ ἔχον προοίμιον καὶ εἰρμὸν ἰδιόμελα, πραγματεῦεται τὸ θέμα τῶν ἐγκαίνιων με τὰς τυπολογικὰς του διαστάσεις πρὸς τὴν ἐνανθρώπησιν. Ὁ Τυρανὶς φρονεῖ ὅτι οὗτος συνετάχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν δευτέρων ἐγκαίνιων τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 562. Ἐφ' ὅσον ὁμῶς ὁ ὕμνος εἶναι ἐντεταγμένος εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Ἱεροσολύμων, τελουμένην τὴν 13 Σεπτεμβρίου, καὶ μόνον αὐτὴ ἡ ἡμερομηνία μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, εἶναι σαφές ὅτι πρόκειται διὰ τὰ δεύτερα ἐγκαίνια τοῦ ὡς ἄνω ναοῦ μετὰ τὴν βεβήλησίν του ἀπὸ τοὺς Πέρσας, τελεσθέντα τὸ 630. Τὸ γεγονός ὅτι ὁμιλεῖ περὶ «βασιλείας» καὶ ὄχι «βασιλέων», ὡς ἔπρεπεν, ἐφ' ὅσον ὁ Ἡράκλειος εἶχε συμβασιλεῖς τοὺς υἱοὺς του, εἶναι ἐμπόδιον, ἀλλ' ὄχι ἀνεπέρβλητον· διότι εἶναι δυνατόν ὁ ποιητὴς νὰ εἶχε κατὰ νοῦν τὸν οὐσιωδῶς βασιλεύοντα Ἡράκλειον καὶ μόνον.

Ὑμνος εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν. Ἐχων ἀνάλογον ἀκροστιχίδα ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΙΝ, εἶναι ἐντεταγμένος εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς 6 Αὐγούστου, ὅπου ἀπαντᾶται καὶ σήμερον τὸ ἰδιόμελον προοίμιον «Ἐπὶ τοῦ ὄρους μετεμορφώθη» καὶ ὁ πρῶτος οἶκος, ἰδιόμελος ἐπίσης. Συνετάχθη πιθανῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν υἱῶν του, οἱ ὁποῖοι καὶ ὑπονοοῦνται ὡς «βασιλεῖς» εἰς τὸν οἶκον 18, καὶ δὴ μετὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους καὶ Πέρσας τὸ 626. ἄρα δὲ καὶ μετὰ τὸν Ἀκάθιστον, ἐφ' ὅσον εἰς τὸν αὐτὸν οἶκον 18 λέγεται «τεῖχος ἔχοντες, Δέσποτα, τὴν τεκοῦσαν σε». Ἡ «ἐπελθοῦσα σκοτόμαινα» περὶ τῆς ὁποίας ἐπίσης γίνεται λόγος εἶναι προφανῶς ἡ ἀρξαμένη εἰσβολὴ τοῦ Ἰσλάμ.

Ποιητής του ὕμνου εἶναι πιθανῶς ὁ ἀναφερόμενος εἰς αὐτὸν «ιερεὺς». ἦτοι αὐτὸς οὗτος ὁ Σέργιος, ὅστις πρέπει νὰ συνέταξε τὸν ὕμνον ἐν ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, τὸ 637.

Ὑμνος εἰς τοὺς πατέρας. Ὁ λαμπρὸς οὗτος ὕμνος, φέρων ἀκροστιχίδα ΗΙΖΛΗΙΟΥΣ ΠΑΤΕΡΑΣ, ἦτο ἐντεταγμένος εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς Κυριακῆς τῶν Πατέρων τῆς Νικαίας, τῆς πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς, ἃν καὶ ἀναφέρεται εἰς ὄλιγας τὰς πέντε προηγηθεῖσας οἰκομενικὰς συνόδους. Τὸ μέχρι καὶ σήμερον ψαλλόμενον προοίμιον «Τῶν Ἀποστόλων τὸ κήρυγμα καὶ τῶν Πατέρων τὰ δόγματα» εἶναι ἰδιόμελον, εἰρμὸς δὲ τῶν οἴκων αὐτοῦ εἶναι «τὸν πρὸ ἡλίου ἥλιον» τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Ἀνάστασιν⁵².

Παλαιότεροι ἐρευνηταί, ὡς ὁ Maas, ἐτοποθέτουν τὴν σύνταξιν αὐτοῦ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ρωμανοῦ, ἐπιθανολόγουν δὲ καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦτου τοῦ Ρωμανοῦ προέλευσίν του, ἀλλ' ὁ Trypanis ὀρθῶς παρατήρησεν ὅτι ἡ ἀναφορὰ εἰς τὴν τιμίαν Ἐσθῆτα τῆς Θεοτόκου, προσφάτως λυτρωσάσης τὴν Πόλιν ἐκ τῆς ἐχθρικῆς μαχαίρας, ἀπαιτεῖ χρόνον μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ 626 καὶ μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Ἀκαθίστου. Ἐπειδὴ ὑπάρχει κάποιος παραλληλισμὸς μετὰ τῆς βραχείας θεολογικῆς ἀναφορᾶς τοῦ οἴκου 15 καὶ τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Ἡρακλείου, πρέπει οὗτος νὰ ἐγράφη μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς Ἐκθέσεως, ὄχι ὁμως κατ' ἀνάγκην μετὰ τὸ 638, ὅτε ἐξεδόθη ἡ τελευταία καὶ τοῦτο διότι ἡ Ἐκθεσις εἶχε συνταχθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ Σεργίου τὸ 636. Κατὰ τὴν ἐντύπωσιν ἡμῶν ὁ θαυμάσιος οὗτος ὕμνος, ὅστις ἐπανελημμένως ἀναφέρεται εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Σεργίου περὶ τὸ 637.

ΕΠΩΝΥΜΟΙ ΥΜΝΟΙ ΓΗΣ ΕΠΙΟΧΗΣ

Τρεῖς τουλάχιστον ἐπώνυμοι ποιηταὶ αὐτοῦ τοῦ κύκλου συνέθεσαν ἀξιολόγους γνωστούς ὕμνους κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ζ' αἰῶνος.

Ἡλίας. Πρῶτος ἔρχεται ὁ Ἡλίας, ὅστις συνέταξε δύο γνωστούς εἰς ἡμᾶς ὕμνους, διατηρηκένους μόνον εἰς ἰταλικά κονδακάρια, ἦτοι πρῶτον τὸν Εἰς τοὺς ἁγίους Σέργιον καὶ Βάκχον με ἀκροστιχίδα ΗΛΙΟΥ καὶ δεύτερον τὸν εἰς τὸν προφήτην Λανιήλ, τοῦ ὁποίου τὸ ἐκ δύο οἴκων ἀπόσπασμα σχηματίζει τὴν ἀκροστιχίδα ΗΛ. Εἶναι καὶ τὰ δύο προσόμοια τοῦ ἀνωτέρω ἐξετασθέντος ἀωνύμου ὕμνου Εἰς τοὺς κεκοιμημένους, τοῦ ῥέροντος τὴν ἀκροστιχίδα ΕΠΗΓΥΜΒΙΟΝ ΜΕΛΟΣ.

Ὑπάρχει ἐξ ἄλλου καὶ εἰς ὕμνος ἀωνύμου Εἰς τὸν προφήτην Ἡλίαν, με προοίμιον. «Ἡλίαν τὸν Θεσβίτην», ἀποτελούμενος ἀπὸ ἑπτὰ οἴκους καὶ φέρων ἀκροστιχίδα ΟΨΑΛΜΟΣ. Δεδομένου ὅτι ὁ ὕμνος εἰς τὸν προφήτην Ἡλίαν καὶ ἐπὶ τῶν αὐτῶν εἰρμῶν στηρίζεται, ἦτοι κατὰ τὸ προοίμιον «Δυνάμει θεϊκῆ σου» καὶ κατὰ τὸν οἶκον «ἐννόησον φόβω», διατηρεῖται δὲ μόνον εἰς τὰ αὐτὰ ἰταλικά κοντακάρια, καθίσταται πιθανὸν ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν ποιητὴν, τὸν ὡς ἄνω Ἡλίαν.

Ὁ Pitra φρονεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶναι πατριάρχης Ἱεροσολύμων. εἴτε ὁ Α' 52. Ὑμνος 29

(494–518) είτε ὁ Β' (770–797). Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ποιητὴς κανόνων μὲ τὸ ὄνομα Ἰλίας, ἀν δὲ οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν ποιητὴν τῶν ὕμνων, τότε πρόκειται περὶ τοῦ Ἰλία Β', ὅτε ἐκαλλιεργοῦντο καὶ τὰ δύο εἶδη ταυτοχρόνως. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ εἶναι πατριάρχης ὁ ποιητὴς· ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι βέβαιον εἶναι ὅτι ἔγραψεν ἐν ὄψει τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως, ὡς δεικνύεται ἀπὸ τὸ ἐπίμνιον τοῦ ὕμνου εἰς τὸν Δανιήλ:

«Ρῦσαι τὸν λαόν σου ἐκ τῶν τῆς Ἄγαρ
καὶ συμμάχησον τῷ ἄνακτι».

Ὁ Gr. de Matons ὄλα αὐτὰ τὰ ποιήματα, τὰ καὶ μόνον ἄλλωστε γραμμένα κατὰ τὸν εἰρμόν τοῦ ἐπιτύμβιου, ὡς καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐπιτύμβιον καὶ τὸ ἀπόσπασμα ἐνὸς ὕμνου εἰς τὸν Ἅγιον Μάρκον μὲ σωζομένους τρεῖς οἴκους σχηματίζοντας ἀκροστιχίδα ΩΛΗ, τὰ ὅποια σώζονται εἰς ἰταλικά κονδακάρια, θεωρεῖ ἰταλοσικελικῆς προελεύσεως καὶ τὰ καταβιβάζει εἰς τὰ τέλη τοῦ θ' αἰῶνος. Δυνατὸν ταῦτα νὰ εἶναι ὀρθά, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν χρόνον, τὸ μὲν Ἐπιτύμβιον εἶναι ὀπωσδῆποτε τοῦ ζ' αἰῶνος, οἱ δὲ ἄλλοι ὕμνοι, οἱ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ ποιηθέντες, πολὺ σύντομοι ὄλοι, ὡς φαίνεται, εἶναι μὲν μεταγενέστεροι, ἀλλ' ὄχι τόσον πολὺ. Θὰ ἔλεγον ὅτι ἀνήκουν εἰς τὰ μέσα τοῦ ζ' αἰῶνος.

Κοσμᾶς. Ὑμνος εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, μὲ προοίμιον ἰδιόμελον καὶ εἰρμόν τὸν τοῦ «Τράνωσον», ὅστις πιθανῶς ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ, ἀνήκει εἰς κάποιον Κοσμᾶν, ὡς μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἀκροστιχίδα αὐτοῦ ΤΟΥ ΤΑΙΗΙΝΟΥ ΚΟΣΜΑ ΥΜΝΟΣ, καὶ εἶναι φυσικὰ ἀφιερωμένος εἰς τὴν 15 Αὐγούστου. Δεδομένου ὅτι ὁ ἑορτασμός τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὡς ἐπανειλημμένως εἶδομεν, ἐπεσημοποιήθη ἐπὶ τοῦ Μαυρικίου περὶ τὸ 600³³, ὁ ὕμνος οὗτος πρέπει νὰ ἐγράφη μετέπειτα, καὶ δὴ μετὰ τὸ 620, ἐφ' ὅσον μνημονεῖ τὴν ἐσθῆτα τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν οἶκον 17. Ὁ Gr. de Matons φρονεῖ ὅτι ἐγράφη εἰς σχετικῶς ἡρεμον περίοδον, ὡς ἦτο ἡ τοῦ Κωνσταντοῦ Β' περὶ τὸ 660.

Ἐπεκράτει παλαιότερον μία τάσις νὰ ταυτισθῇ ὁ ποιητὴς οὗτος μὲ τὸν Κοσμᾶν τὸν Μελωδόν, ἡ ὁποία ἐγκατελείφθη λόγῳ τῆς διαπιστώσεως ὅτι ὁ Μελωδὸς δὲν φέρεται νὰ ἔγραψε κοντάκια οὔτε σώζεται ἄλλο δεῖγμα τοιοῦτου εἶδους ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καὶ ὅτι τὸ ὕφος τοῦ παρόντος ὕμνου εἶναι κατώτερον ἀπὸ τοῦ Μελωδοῦ. Τὴν ἄποψιν ὁμοῦ ταύτην ἐπανεφέρε δυναμικῶς ὁ Θ. Δετοράκης, ὅστις ἄλλωστε θεωρεῖ Κοσμᾶν τὸν Μελωδόν συντάκτην καὶ τοῦ Ἀκαθίστου· ἀλλ' ἡμεῖς δὲν δεχόμεθα ταύτην λόγῳ τοῦ γεγονότος ὅτι γενικῶς οἱ Σαβαῖται δὲν ἐκαλλιέργησαν τὸ ποιητικὸν εἶδος τῶν κοντακίων καὶ λόγῳ τῆς ἐντόνου παρουσίας στοιχείων τῆς Κωνσταντινουπολιτικῆς λατρείας τῆς Θεοτόκου εἰς αὐτόν, τῆς λατρείας τῶν Βλαχερνῶν.

Γεώργιος. Εἶναι ὁ τρίτος ἐπώνυμος ποιητὴς τῆς σειρᾶς ταύτης, ἀλλὰ τὸ

ὄνομα τοῦτο φέρουν πολυάριθμοι ποιηταί, τῶν ὁποίων θὰ ἴδωμεν μερικoὺς εἰς τὴν συνέχειαν. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου φέρονται δύο ὕμνοι, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος ἀφιερώνεται εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου), ὁ δὲ δεύτερος εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. Ὁ πρῶτος ὕμνος ἐλαφρῶς κολοβὸς ὡς δεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀπομένουςαν ἀκροστιχίδα ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΥΜΝ, ἔχει προοίμιον συντεθειμένον βάσει τοῦ προοιμίου τοῦ ἀνωτέρου ὕμνου εἰς τὴν Ἑψωσιν τοῦ Σταυροῦ «Ὁ ὑψωθείς», ὅπερ ὁμοίως εἶναι κατὰ βάσιν εἰλημμένον ἀπὸ τὸ α' προοίμιον τοῦ ὕμνου 47 τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὰς Δέκα Παρθένας, καὶ εἰρμὸν τοῦ αὐτοῦ ὕμνου εἰς τὴν Ἑψωσιν καὶ ἀπωτέρως «τῇ Γαλιλαίᾳ». Ὁ ἐκλεκτὸς διὰ τὰς παραστάσεις τοῦ ὕμνου οὗτος, συνδυάζων τὸ ἐγκωμιαστικὸν στοιχεῖον μετὰ τοῦ τυπολογικοῦ, ἐντυπωσιάζει τὸ εὐσεβὲς κοινὸν ἤδη μὲ τὸ προοίμιόν του ψαλλόμενον μέχρι σήμερον.

«Ὁ καθαρῶτατος ναὸς τοῦ Σωτήρος,
ἢ πολυτίμητος ἀμνάς καὶ Παρθένος,
τὸ ἱερὸν θησαύρισμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ,
σήμερον εἰσάγεται ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου,
τὴν χάριν συνεισάγουσα τὴν ἐν Πνεύματι θείῳ
ἦν ἀνυμνοῦσιν ἄγγελοι Θεοῦ,
αὕτη ὑπάρχει σκηνὴ ἐπουράνιος».

Ὁ ὕμνος πρέπει νὰ ἐγράφη μετὰ τὴν σύστασιν τῆς ἑορτῆς τῶν Εἰσοδίων, ἢ ὁποῖα τοποθετεῖται ὑπὸ τῶν πολλῶν περὶ τὸ 700, παρὰ δὲ τοῦ Γερμανοῦ Α' Κωνσταντινουπόλεως αὕτη καλεῖται «ἀρτιύμητος», ὅπερ σημαίνει μᾶλλον ὅτι προσφάτως ἠτοιμάσθησαν ὕμνοι εἰς αὐτήν. Ἐὰν καὶ δὲν εἶναι γνωστὸν πότε ἐγράφησαν αἱ εἰς τὰ εἰσόδια ὁμιλίαι τοῦ Γερμανοῦ Α'⁴, νομίζω ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸν πρὸ τῆς εἰς ἐπίσκοπον χειροτονίας αὐτοῦ χρόνον, ἴσως περὶ τὸ 690, ὅποτε ἡ ἑορτὴ δυνατὸν νὰ συνεστήθη ἤδη πρὸ τριακονταετίας. Οὕτως ἐρχόμεθα πάλιν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς Θεοτοκολογίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεργίου καὶ τῶν ἀμέσων διαδόχων αὐτοῦ.

Ὁ ὕμνος εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, φέρων ἀκροστιχίδα ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ καὶ συντεθειμένος κατὰ παλαιότερα μέτρα, «τὴν ὑπὲρ ἡμῶν» καὶ «τὰ τῆς γῆς», ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸν ἴδιον ὡς ἄνω Γεώργιον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΡΩΜΑΝΟΣ

Ἐκδόσεις Συνολικαὶ

J. B. PITRA. *Analecta sacra spicilegio solesmense parata*, τ. I, Paris 1876. *Sanctus Romanus veterum melodorum princeps*, Roma 1888. Ὁ Pitra ἐξέδωσε 30 περίπου ὕμνους.

54. Ὁ Γερμανὸς ἐγεννήθη τὸ βραδύτερον τὸ 650.

- K. KRUMHABER, «Studien zu Romanos». *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 2,1, München 1898, 69–269. «Umarbeitungen bei Romanos mit einem Anhang über das Zeitalter des Romanos», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 2,2,1–156. «Romanos und Kyriakos», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 3(1901), 693–765. «Die Akrostichis in der griechischen Kirchen.- Poesie», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 4(1903), 551–691. «Miscellen zu Romanos», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 24,3(1909), 1–138. «Der Heilige Georg», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 25,3(1911), 1–XLII, 1–332. Ο Κrumhabber εξέδωσε συνολικῶς 14 ὕμνους.
- G. CARMELLI, *Romano il Melode Inni*, Firenze 1930. Ὀκτώ ὕμνοι.
- E. MIONI, *Romano il Melode. Saggio critico e dieci inni mediti*, Torino 1937. Δέκα ὕμνοι.
- N. B. ΤΟΜΑΛΑΚΗΣ (καὶ συνεργάται), *Ρωμανὸς τοῦ Μελωδοῦ Ὕμνοι*, τ. Α', 1952. Β' 1954. Γ' 1956, Δ' 1959. Ἐν ὅλῳ 49 ὕμνοι.
- P. MAAS, C. A. TRYPANIS, *Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica genuina*, Oxford 1963. Ἐν ὅλῳ 59 ὕμνοι. *Sancti Romani Melodi, Cantica dubia*, Oxford 1970. Ἐν ὅλῳ 30 ὕμνοι.
- GROSDIDIER DE MATONS, Romanos le Mélode Hymnes, τ. I–V (Sources, Chrét. 99. 110. 114. 128. 283), Paris 1964–1981. Ἐν ὅλῳ 56 ὕμνοι.
- Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου ἑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, ἐξ ἀνατυπώσεως σημαντικῶς ἀριθμῶς ὕμνων.

Μελέται

- Συμπεριλαμβάνονται εἰς αὐτάς καὶ μελέται διὰ τῶν ὁποίων ἐκδίδονται καὶ μεμονωμένοι ὕμνοι.
- M. ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, «Περὶ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ», *Ἐκκλ. Ἀλήθεια* 15(1892), 141–143. «Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Κοντάκια εἰς τὰ ἅγια Φῶτα», *Ἔξ. Fremenič* 5(1898), 681–686.
- ΛΑΒΕΑΚΑΡΟΣ ΕΥΜΟΡΦΟΠΟΥΛΟΣ, «Περὶ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ», *Ἐκκλ. Ἀλήθεια* 16(1892–1893), 255–256, 262–264. «Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Κοντάκιον εἰς τὰ ἅγια Φῶτα», *Αὐτόθι* 383–386, 404.
- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Mitteilungen über Romanos», *Byz. Zeit.* 2(1893), 599–605. «Ὁ τῆς ἀκμῆς τοῦ Ρωμανοῦ χρόνος», *Νέα Ἡμέρα Τεργέστης* ἀρ. 1438 (1902). «Ρωμανὸς καὶ Ἰωάννης Δαμασκηνός», *Byz. Zeit.* 14(1905), 234–236. «Ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς τοῦ Ρωμανοῦ», *Νέα Ἡμέρα Τεργέστης*, ἀρ. 1604 (1905).
- A. VASH'EV, «Vremia žizni Romana skladopevtsa», *Ἔξ. Frem.* 8(1901), 435–478.
- P. VAILLÉ, «Saint Romain le Mélode», *Échos d'Or.* 5(1902), 207–212.
- S. PETRIDIS, «Office inédite de saint Romain le Mélode», *Byz. Zeit.* 11(1902), 358–369. «Saint Romain le Mélode», *Échos d'Or.* 9(1906), 225–226.
- P. VANDEN VEN, «Encore Romanos le Mélode», *Byz. Zeit.* 12(1903), 153–166.
- PH MEYER, «Romanos», *Realenz. protest. Theol. und Kirche* 17(1906), 124–131.
- P. MAAS, «Die Chronologie der Hymnen des Romanos», *Byz. Zeit.* 15(1906), 1–44. «Grammatische und metrische Umarbeitungen in der Überlieferung des Romanos», *Byz. Zeit.* 16(1907), 565–587. «Kontakion auf den heiligen Theodoros unter dem Namen des Romanos», *Or. Christianus* 2(1912), 48–63. «Das Weihnachtslied des Romanos», *Byz. Zeit.* 24(1923–1924), 1–13.
- TH WITKOWICZ, «Untersuchungen zum Lied des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn», *Sitzungsb. Akad. Wiss. Wien* 154/155, 1907.
- L. F. GUILLAUME, «Romanos le Melode», *Mélanges Godefroid Kurth*, τ. 2, Liège, Paris 1908, 83–93.
- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς καὶ ἡ Ἀκάθιστος», *Γρηγ. Ἰταλιὰς* 1(1917), 193–207, 269–280, 625–634, 641–649, 817–832. «Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς καὶ τὰ

- ποιητικά αὐτοῦ ἔργα», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* 15 (1939), 182–255. 25(1955), 210–283. Σχοραδην εἰς περιοδικὸν *Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς* Παρίσιος 1932, τ. Α΄.
- Ε. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Περὶ τῆς μουσικῆς Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ», *Νέα Φόρμυξ*, 1(1921), 1, 3–4.
- G. CAMMELLI, «L' inno per la natività di Romano il Melode», *Riv. di studi bizant.* 1(1925), 45–58.
- MARJORIE CARPENTIER, «Kumbacher's Metrical theory applied to the Christmas hymn of Romanos», *Transactions of Amer. Philol. Assoc.* 58(1927), 123–131. «The paper that Romanos swallowed», *Speculum* 7(1932), 3–22. «Romanos and the Mystery Play of the East», *Univ. of Missouri Studies* 1,3(1936), 20–51. *Kontakia of Romanos Byzantine Melodist*, I, II, Columbia, 1970, 1973.
- Α. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, «Ὁ Ρωμανὸς ὡς μελωδὸς κατὰ τοὺς ὕμνους τῆς Ἐκκλησίας», *Ὁ Ἅγιος* (Μυτιλήνης) 3 (1935), 216–218.
- Ε. AMANN, «Romanos le Mélode», *Diet. Théol. Cathol.* 13,2 (1937), 2895–2898.
- Ε. ΜΙΟΥΝΙ, «Osservazioni sulla tradizione manoscritta di Romano il Melode», *Atti del I Congr. Intern. di studi biz.* I Roma (1939), 507–513. – «Romanos il Melode. Due inni sul S. Natale», *Bollet. della badia Grottaf.* 112(1958), 3–17.
- S. BAUD–BOUVY, «Sur un prélude de Romanos», *Byzantion* 13(1938), 217–238. «Sur un sacrifice d' Abraham de Romanos et sur l' existence d' un théâtre religieux à Byzance», *Byzantion* 13(1938), 321–334.
- C. CHEVALIER, «Mariologie de Romanos», *Rech. Sc. Relig.* 28(1938), 48–71.
- Ν. Β. ΤΩΜΑΛΑΚΗΣ, «Ρωμανοῦ Μελωδοῦ κοντάκιον εἰς τὸν ὄσιον πατέρα ἡμῶν Νικολάου», *Ἄθηνᾶ*, 55(1951), 155–188, 225. «Ρωμανὸς καὶ ἅγιος Δημήτριος», *Ἄθηνᾶ* 59(1955), 86–130. «Τόμου χάρτου εἰς ἁγίους συγγραφεῖς ἐγχειρήσεις», *Ἄθηναιον* 1(1955), 191–194. «Ρωμανικά Μελετήματα Α'–Γ'», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* 26 (1956), 1–36. *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ ποιήσις*, Ἀθήναι, 1965, 81–181.
- Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἐπὶ τὰς πηγὰς τοῦ εἰς τὴν ἑσπῆαν τοῦ Ἀβραάμ ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ», *Ἄθηνᾶ* 56(1952), 278–285. «Ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ προσομίου τοῦ εἰς τὸ Σάββατον τῆς Τυροφάγου ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ», *Πεπραγμένα Θ' ἁθην. Βυζαντινῶν Συνεδρίων* 3, Ἀθήναι (1957), 184–187.
- J. J. FERNY, «Romanos il Melode, la vita e l' opera», *Riv. Studi Biz.* 7(1953), 208–213.
- Α. ΚΟΜΙΝΗΣ, «Ἡ ἐκδοσις τοῦ Α' τόμου τῶν ὕμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ», *Ἄθηνᾶ* 57(1953), 377–389. «Πηγὰί τοῦ εἰς τὸν νεπτῆρα ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* 27(1957), 224–232.
- Ν. Α. ΑΙΘΑΛΑΡΑΣ, «Ρωμανικά στίμματα», *Ἄθηνᾶ*, 59(1955), 80–85. *Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἀγιολογικῶν ἕκτων τοῦ Ρωμανοῦ*, Ἀθήναι 1959.
- R. J. SCHORK, *The sources of the christological hymns of Romanos the Melodist*, Oxford 1957, δακτυλογραφημένη. – «The medical motif in the Kontakia of Romanos the Melodist», *Traditio* 16(1960), 353–363.
- GR. DE MATONS, «L' homotonie et l' isosyllabie chez Romanos», *Actes XI Internat. Byz. Kongresses*, München (1958), 200–205. *Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance*, Paris 1977.
- Gi. ZANZI, «Probleme des Romanos–Textes», *Byzantion* 35(1964), 469–534. – «The Romanos Papyrus», *Journ. Theol. Stud.* 16(1963), 463–468.
- Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, «The vocabulary of Romanos the Melodist», *Glotta* 43(1965), 171–197. *The language of Romanos the Melodist*, München 1967. *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α*, Θεσσαλονικὴ 1971, 357–509.
- C. A. TRYPANIS, «The metres of Romanos», *Byzantion* 36(1966), 560–623.
- Ε. ΚΑΤΑΦΥΓΙΟΤΟΥ–TOPPING, «Romanos: Icon of a poet», *Gr. Orth. Theol. Rev.* 12(1966),

- 92-111. «A byzantine song for Symeon: The fourth Kontakion of St. Romanos», *Traditio* 24(1968), 409-420.
- O. LAMPSIDES. «Über Romanos den Meloden, Ein unveröffentlichter hagiographischer Text», *Byz. Zeit.* 61(1968), 36-39.
- A. ΚΥΡΑΚΙΑΝΗΣ, *Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς Ῥωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ*, Ἀθήναι 1971.
- ΕΥΑ ΣΑΤΑΦΥΓΗΟΤΟΥ-TOPPING, «Romanos. On the entry into Jerusalem: a basilikos logos», *Byz. Zeit.* 71(1978), 22-35.
- ΕΥΑ ΣΑΤΑΦΥΓΗΟΤΟΥ-TOPPING, «Romanos. On Judas: A Byzantine Ethopoeia», *Βυζαντικά* 2(1982)9-27.
- H. HUNGER, «Romano il Melodo, poeta, predicatore, retore, et il suo pubblico», *Röm. Hist. Mittel.* 25(1983), 305-332.
- W. L. PETERSEN, «The dependence of Romanos the Melodist upon the Syriac Ephrem. Its importance on the origin of the Kontakion», *Vig. Christ.* 39(1985), 171-187.
- J. H. BARKHUSEN, «Romanos Melodos: Essay on the poetics of his Kontakion 'Resurrection of Christ'», *Byz. Zeit.* 79(1986), 17-28.
- F. VAN OMMESLAEGHE, «Le dernier mot sur Romanos le mélode», *Anal. Boll.* 97(1979), 417-421.

ΟΙ ΠΕΡΙ ΤΟΝ ΡΩΜΑΝΟΝ ΜΕΛΩΔΟΙ

Δομέτιος

- J.-B. PÉTRA, *Analecta Sacra* I, 320-327.
- P. MAAS, C. A. TRYPANIS, *Romani Cantica, II, Dubia*, 9-19.
- K. KRUMBACHER, «Umarbeitungen bei Romanos», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 2(1899), 43-44.
- C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 25.
- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ῥωμανός ὁ Μελωδός καὶ τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ ἔργον», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* 15(1939), 197-198.
- N. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ ὑμνογραφία καὶ ποιησις*, Ἀθήναι 1956, 187.
- Π. Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Δομέτιος», *Θρ. Ἠθ. Ἐγκ.* 5(1965), 157.
- Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία*, Θεσσαλονίκη 1971, 262-264, 516ε.
- GIR. DE MATONS, *Romanos le Mélode*, Paris 1977, 56-57.

Κυριακός

- J.-B. PÉTRA, *Analecta Sacra* I, 284-288.
- K. KRUMBACHER, «Romanos und Kyriakos», *Sitzungsb. Bayer. Ak. Wiss.* 3(1901), 693-766.
- C. A. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine Cantica*, Wien 1968, 79-85.
- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΛΕΡΜΕΥΣ, «Ο ὑμνογράφος Κυριακός», *Νέα Ἡμέρα Τηργεστῆς*, ἀρ. 1413 (1902).
- S. PÉTRIDÈS, «Le mélode Cyriaque et Théophane le Cécilien», *Échos d'Or.* 4(1900-1901), 282-287.
- C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 23-24.
- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Κυριακός ὁ ποιητής», *Εἰς μνήμην Σκωρ. Λάμπρου*, Ἀθήναι 1935, 255-258.
- Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία .1'*, Θεσσαλονίκη 1971, 520-524.
- GIR. DE MATONS, *Romanos le Mélode*, Paris 1977, 51-52.

Ἀναστάσιος

- J.-B. PÉTRA, *Analecta Sacra* I, 242 ἐε., 462-472, 499-501, 532-535, 590-592.

- C. A. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine Cantica*, Wien 1968, 51–64.
 E. ΒΟΥΒΥ, «Le cantique funèbre d' Anastase», *Échos d'Or* 6(1901), 444–452.
 Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Ἀναστάσιος Μελωδός», *Νέα Ημέρα Τεργέστης*, ἀρ. 1422–1423 (1902).
 Π. Ν. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, εἰς Ν. ΤΟΜΑΛΑΚΗ, *Ρωμανοῦ Μελωδοῦ ὕμνοι Γ'*, 289–317.
 Σ. ΣΑΚΚΟΣ, *Περὶ Ἀναστασίων Συναϊτῶν*, Θεσσαλονίκη 1964, 233–236.
 Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971, 511–514.
 G. DE MATONS, *Romanos le Mélode*, Paris 1977, 48–51.

Ἀνώνυμοι Ὕμνοι

- Εἰς τοὺς Κεκοιμημένους α'. J.– B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 446έέ. C. A. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, 65–71.
 Εἰς τοὺς Κεκοιμημένους β'. J.– B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 499 έέ. C. A. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, 73–77.
 Εἰς Φαρισαίων καὶ Τελώνην. C. A. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, 41–50.

Κοῦκουλος

- J. B. PITRA, *Analecta Sacra I*, XXXII, 332–333.
 Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ρωμανός ὁ Μελωδός», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* 25(1955), 227–228.
 Ν. Α. ΛΙΒΑΔΑΡΑΣ, *Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἀριολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ*, Ἀθήναι 1959, 11.
 Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971, 520.

Ο Ποιητικὸς Κύκλος τοῦ Σερβίου

Σέρβιος Κωνσταντινουπόλεως

- Ἀνωτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν Μονοθελητῶν. Ἐπίσης κατωτέρω εἰς τὰ περὶ Ἀκαθίστου.

Ἀκάθιστος ὕμνος

Ἐκδόσεις

- Λειτουργικὰ Βιβλία (Τριώδιον, Ἱερολόγιον, ἰδιαίτερα φιλλάδια). ΡC 92, 1338–1372, μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως, ὅπου ἀποδίδεται εἰς τὸν Γεώργιον Πισίδην. CHRIST-PARANIKAS, *Anthologia* 140–147. J.– B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 250–262. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ρωμανός ὁ Μελωδός καὶ ἡ Ἀκάθιστος», *Γρηγοριος Παλαμῆς* I(1917), 820–832.
 F. WILLESZ, *The Akathistos Hymn*, Copenhagen 1957. C. A. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, Wien 1968, 17–39.

Μελέται

- J. L. JACOBI, «Zur Geschichte des griechischen Kirchenliedes», *Zeit. f. Kircheng. S*(1882), 177–250.
 Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, «Ἡμερὶ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου», *Ἑλλην. Φιλολ. Σόλλ. Κωνσταντινουπόλεως* 25(1895), 136–150.
 Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, οἱ Ρῶς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος*, Ἀθήναι 1903, Μαρσέλιος Βιβλιοθήκη. Τὸ αὐτὸ ρωσιστὶ *Vizant. Vremeni* 10(1903), 357–401. *Ὁ πατριάρχης Φώτιος καὶ ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος*, ἀνάτυπον ἀπὸ *Νέων ἡμέραν Τεργέστης*, 1904. «Ἡ σημερινὴ θέσις τοῦ περὶ Ἀκαθίστου ζητήματος», *Εἰ-*

- zant. *Vrem* 15(1908), 357-383. «Πηγαί καὶ δάνεα τοῦ ποιήσαντος τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον», *Βυζαντινὴ* 1(1909), 517-540.
- P. DE MEESTER, «L' Inno Acathisto», *Bessarionie* 8(1904), 9-16, 159-165, 252-257. 9(1905), 36-40, 134-142, 213-224. Καὶ ἀποτελὲς τεῦχος.
- P. ΜΑΛΣ, Βιβλιοκρισία μελέτης P. de Meester, *Byz. Zeit.* 14(1905), 643-647. Βιβλιοκρισία μελέτης Π. Ν. Παπαγεωργίου, *Byz. Zeit.* 21(1912), 300-301.
- P. F. ΚΡΥΡΙΑΚΕΨΙΣ, «De hymni Acathisti auctore», *Byz. Zeit.* 18(1909), 357-382.
- T. Π. ΘΕΜΕΡΗΣ, «Ἑρμηνεία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου», *Νέα Σιών* 10(1910), 205-237, 393-411, 566-588. 11(1911), 36-52.
- Π. Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Περὶ τῆς Ἀκαθίστου Ἀκολουθίας*, Τεργέστη 1911, ἀνάτοπον ἀπὸ *Νέαν Ἡμέραν Τεργέστης* (4 Ἰουνίου, 11 Ἰουλίου, 2 Ἰουλίου, 28 Ἰουλίου 1911).
- Α. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἡ περὶ Ἀκαθίστου ἀλήθεια», *Ἐκκλ. Φάρος* 13(1914), 336-375.
- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ῥωμανὸς ὁ Μελωδὸς καὶ ἡ Ἀκάθιστος», *Γρηγ. Παλαμᾶς* 1(1917), 193-207, 269-280, 625-634, 641-649, 817-832. Καὶ εἰς ἀνάτοπον. «Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος», *Θεολογία* 7 (1928), 257-287.
- ΊΩΑΚΗΜ ΙΒΗΡΙΓΗΣ, «Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος», *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 12(1928), 372-392.
- O. BARDENHOWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, Freiburg 1932, 166-168.
- Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, «Θεοτόκος ἢ φωτοδόχος λαμπάς», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* 10(1933), 321-339.
- Ε. ΠΑΝΙΓΑΚΗΣ, «Ἀκάθιστος Ὑμνος», *Θρησκ. Χρ. Ἐγκυκλ.* 1(1936), 682-692.
- Θ. ΞΥΔΗΣ, *Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος*, Ἀθήναι 1947. *Ἡ μετρικὴ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου*, Ἀθήναι 1956. Ἀμφότερα ἀνάτοπα ἀπὸ τὸ περιοδικὸν Ἀκτίνες.
- Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἑλλ. Ὀρθοδόξου ὕμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, 100-103.
- C. DEL GRAMME, *L' Inno Acathisto*, Firenze 1948.
- M. HUGHO, «L' ancien version latine de l' Acathiste», *Le Muséon* 64(1951), 27-61.
- B. Σ. ΔΕΔΟΥΣΗΣ, «Ὁ ποιητὴς καὶ τὸ μέτρον τοῦ κοντακίου τῶν χαιρετισμῶν τῆς Παναγίας», *Γρηγ. Παλαμᾶς* 35(1952), 147-155.
- S. SAUVILLE, «Un Acathiste turc avec acrostiche alphabétique grec», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* 23(1953), 484-490.
- E. WELLESZ, «Das Prooimion des Akathistos. Eine Studie zur Melodie des Kontakion», *Die Musikforschung* 4(1953), 193-206. «The Akathistos. A study in Byzantine hymnography», *Dumb. Oaks Papers* 9-10 (1956), 141-174.
- R. A. FLEISCHER, «Three early byzantine hymns and their place in the liturgy of the Church of Constantinople», *Byz. Zeit.* 51(1958), 53-65.
- G. G. ΜΕΥΚΣΣΕΜΑΝ, *Der Hymnus Akathistos im Abendland*, Spicilegium Friburgense 1-2, 1958.
- H. G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzant. Reich*, München 1959, 427-428. Κριτικὴ μελέτης S. Rehoik, *Byz. Zeit.* 55(1962), 369.
- Δ. ΨΑΡΙΑΝΟΣ, *Ἡ ἀρχαία μουσικὴ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου*, Ἀθήναι 1961.
- Ν. ΓΩΜΑΛΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ ὕμνογραφία καὶ ποιησις* (Ἐισαγωγὴ εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν Β'), Ἀθήναι 1965, 153-181. «Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος», *Θρ. Πθ. Ἐγκ.* 1(1962), 1147-1169.
- J. REHOREK, «Der Hymnos Ἀκάθιστος», F. H. ALTHEIM, R. STIHN, *Geschichte der Hymnen*, V, Berlin 1962, 378-389. «Hymnos Akathistos. Eine Entgegnung», F. ALTHEIM, *Die Araber in der alten Welt*, II, Berlin 1965, 514-523.
- ΑΙΚ. ΧΡΥΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐνδειξις διὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου», *Ἐπιτηρίς Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν* (1966-1967), 47-67.
- Κ. ΜΗΣΙΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ ὕμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971, 483-509. «Γλωσσικὴ ἀνάλυσις τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου», *Σίπυχα*, 1(1979), 26-36.

- GR. DE MATONS, *Romanos le Mélode, et les origines de la poésie religieuse*, Paris 1977, 32-36 καὶ σποράδην.
Θ. ΔΕΠΟΡΑΚΗΣ, *Κοσμῆς ὁ Μελισσός*, Θεσσαλονίκη 1979, 231-244.

Ἀνώνυμοι ὕμνοι ἐποχῆς Σεργίου

- Εἰς τὴν μετέστασιν τῆς Θεοτόκου. J. B. PITRA, *Analecta Sacra I*, XXXI, 263-267. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, 103-107.
Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου. J. B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 516 ἐξ. C. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, Wien 1968, 127-138.
Εἰς τὴν Σύναξιν τῆς Θεοτόκου. C. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, 159-164. Βλ. καὶ *Byz. Zeit.* 58(1965), 327-332.
Εἰς τὴν Ὑψωσιν τοῦ Στιουρού. J. B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 507 ἐξ. C. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, 139-147.
Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν. J. B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 501 ἐξ. C. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, 105-113.
Ἐξ τοῦ πατέρος. J. B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 493 ἐξ. P. MAAS, *Frühbyzantinische Kirchenpoesie*, 23 ἐξ. C. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, 87-100.
GR. DE MATONS, *Romanos le Mélode*, Paris 1977, 209-212.

Ἐπώνυμοι ὕμνοι ἐποχῆς Σεργίου

Ἡλίας

- J.-B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 282-292, 293-294.
P. MAAS, *Frühbyzantinische Kirchenpoesie*, 20-23.
GR. DE MATONS, *Romanos Hymnes I*, 296-297. *Romanos le Mélode*, 53-54.
Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, 517-519.
Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλλ. Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, 115-116.
C. A. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, 101-104.

Κοσμάς

- PH. VITALI, *Anthologium*, Romae 1738.
J.-B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 527 ἐξ.
Κ. ΚΡΙΜΒΑΧΙΕΡ, *Akrostichis*, 591-592.
Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, 519-520.
C. TRYPANIS, *Fourteen early Byzantine cantica*, 115-125.

Γεώργιος

- Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Σχεδίσμα περὶ τῶν Ἑλληνικῶν Μηνυαίων», *Vision. Frem.* 1(1894), 368 ἐξ.
Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλλ. Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, 107, 208.
Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, 515-516.
GR. DE MATONS, *Romanos le Mélode*, 58.

Γ' ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΡΩΪΜΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ διεξέλθωμεν συντόμως μερικὰς ομάδας λειτουργικῶν ποιημάτων, τοῦ ζ' καὶ τοῦ ζ' αἰῶνος, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνωτέρων, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν καὶ σήμερον σημαντικὴν θέσιν εἰς τὰς ἀκολουθίας τῶν μεγάλων ἑορτῶν. Ταξινομοῦμεν δὲ ταῦτα εἰς τρεῖς κατηγορίας.

ΜΟΝΟΣΤΡΟΦΑ ἈΣΜΑΤΑ

Τὰ ἀπλᾶ μονόστροφα ποιήματα τῆς περιόδου ταύτης δὲν φαίνονται πολλά. ἄφ' ἑνὸς μὲν διότι λόγῳ τῆς βραχύτητος καὶ τῆς μοναδικότητός των κατ' εἶδος δι' ἐκάστην ἑορτὴν δὲν καλύπτουν πολὺν χῶρον, ἄφ' ἑτέρου δὲ διότι τὰ τυχὸν ὑπάρχοντα πολλαπλᾶ ἄσματα διωχτεύθησαν εἰς τὰ πλαίσια τῶν στιχολογικῶν ἀθροισμάτων¹.

Ἀπολυτίκια

Ἐφ' ὅσον τὰ ἀπολυτίκια εἶναι ὁ κεντρικὸς ὕμνος ἐκάστης ἑορτῆς. ὅλαι αἱ πρὸ τοῦ ζ' αἰῶνος ἱφιστάμεναι ἑορταὶ εἶχον ἀπολυτίκια, λεγόμενα ἀπλῶς «ἕμνους» ἔστω, ταῦτα ὁμως κατὰ τὸ πλεῖστον ἀντικατεστάθησαν βραδύτερον ὑπ' ἄλλων, συμφωνοτέρων πρὸς τὰς νέας ρυθμικὰς καὶ μελωδικὰς ἀπαιτήσεις τῆς λατρείας. Ἐν ἀπὸ τὰ ὀλίγα παραμείναντα παλαιὰ εἶναι τὸ τοῦ Πάσχα «Χριστὸς Ἀνέστη».

Εἰς τὸν ζ' αἰῶνα, ἂν ὅχι καὶ εἰς τὸν προηγούμενον, ἀνήκουν προφανῶς τὰ ἀπολυτίκια τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν. ὅλα ἐξαιρέτα διὰ τὴν περιληπτικότητα καὶ ἐκφραστικότητα μὲ ὄλην τὴν χαρακτηριστικὴν τῶν βραχύτητα.

Τῆς Κυριακῆς τῶν Βαθῶν, συνδεόμενον μάλιστα μὲ τὸ βάπτισμα τὸ ὁποῖον ἐτελεῖτο ὁμαδικῶς αὐτὴν τὴν Κυριακὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα «Συνταφέντες σοι διὰ τοῦ βαπτίσματος».

Τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς «ἐξηγόρασας ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τοῦ Ἰδοῦ τῷ τιμίῳ σου αἵματι».

Τοῦ Μεγάλου Σαββάτου δύο βραχέα «ὁ εἰσχήμων Ἰωσήφ ἀπὸ τοῦ ξύλου καθελὼν τὸ ἄχραντον σου σῶμα» καὶ «ταῖς Μυροφόροις γυναίξι παρὰ τὸ μνήμα ἐπιστάς ὁ ἄγγελος ἐβόω»,

τῆς Ἀναλήψεως «Ἀνελήφθης ἐν δόξῃ, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, χαροποιήσας τοὺς μαθητάς».

¹ Ἀπὸ τίνος ἀπόψεως καὶ αἱ πολίστροφοι συνθέσεις, εἶναι ὀλίγαι, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ πολλαριθμοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν στροφῶν καταλαμβάνουν πολὺν χῶρον.

Τῆς Πεντηκοστῆς: «Εὐλογητός εἶ, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πανσόφους τοὺς ἄλιεις ἀναδείξας».

Τῶν Χριστουγέννων: «Ἡ γέννησίς σου, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἀνέτειλε τῷ κόσμῳ τὸ φῶς τὸ τῆς γνώσεως».

Τῆς Περιτομῆς: «Μορφὴν ἀναλλοιώτως ἀνθρωπίνην προσέλαβες, Θεὸς ὢν κατ' οὐσίαν, πολιεύσπλαχνε Κύριε».

Τῶν Θεοφανίων: «Ἐν Ἰορδάνῃ βαπτιζομένου σου, Κύριε, ἡ τῆς Τριάδος ἐφανέρωθη προσκύνησις».

Τῆς Μεταμορφώσεως: «Μεταμορφώθης ἐν τῷ Ὄρει, Χριστέ ὁ Θεός, δείξας τοῖς μαθηταῖς σου τὴν δόξαν σου, καθὼς ἠδύναντο».

Τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ: «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος», ὅπου βασιλεῖς εἶναι ὁ Ἡράκλειος καὶ οἱ υἱοὶ του.

Ἄν καὶ ὠρισμένα ἀπὸ τὰς θεομητορικὰς ἐορτὰς εἶχον εἰσαχθῆ ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου (ὡς δεσποτικαὶ μᾶλλον παρά ὡς θεομητορικαί), τὰ ἀπολυτικά τῶν φαίνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸν ζ' αἰῶνα, ὅτε συνεπληρώθη τὸ βασικὸν θεομητορικὸν ἐορτολόγιον².

Τὰ ἀπολυτικά ταῦτα εἶναι:

Τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, «Σήμερον τῆς σωτηρίας ἡμῶν τὸ κεφάλαιον καὶ τοῦ ἀπ' αἰῶνος μυστηρίου ἡ φανέρωσις».

Τῆς Ὑπαπαντῆς, «Χαῖρε, κεχαριτωμένη Θεοτόκε Παρθένε, ἐκ σοῦ γάρ ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης».

Τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, «Ἡ γέννησίς σου, Θεοτόκε, χαρὰν ἐποίησε πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ».

Τῆς Κοιμήσεως, «Ἐν τῇ γεννήσῃ τὴν παρθενίαν ἐφύλαξας, ἐν τῇ κοιμήσῃ τὸν κόσμον οὐ κατέλιπες, Θεοτόκε».

Τῶν Εἰσοδίων, «Σήμερον τῆς εὐδοκίας ἡμῶν τὸ προοίμιον καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας ἡ προκήρυξις».

Ἀξιόλογα εἶναι καὶ τὰ ἀποστολικά ἀπολυτικά, προερχόμενα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, ἴητοι τὸ γενικὸν «Ἀπόστολε ἅγιε, πρέσβευε τῷ ἐλεήμονι Θεῷ» καὶ τὸ τῶν Κορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου, «Οἱ τῶν Ἀποστόλων πρωτόθρονοι καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλοι».

Ἐξαποστειλάρια

Ἐξαποστειλάρια ἔχουν ὅλαι αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ὄρθρου, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὠλοκληρωμένην συγκρότησιν, ἴητοι ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι καταρτίζονται μετὰ τὰ μέσα τοῦ θ' αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ αἱ παλαιότεραι, εἴτε διότι ἐξ ἀρχῆς διέθετον, καὶ αὐταὶ ἦσαν αἱ βασικώτεραι, εἴτε διότι συνεπληρώθησαν μεταγενεστέρως δι' ἄλλων ὕμνων, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἔξαποστειλαρίου. Ἡ ἐντύπωσίς μου εἶναι ὅτι μερικὰ ἔξαποστειλάρια ἢ φωταγωγικά προέρχονται ἤδη ἀπὸ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἰδίως τὸν ε' αἰῶνα ἂν ὅχι, ταῦτα προέρχονται ἐκ τοῦ ζ' αἰῶνος. Ταῦτα εἶναι τὰ τῶν παλαιωτέρων

2. Οὕτως ἐπανερχόμεθα πάλιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Σεργίου.

έορτιῶν, τὰ ὁποῖα μάλιστα τονίζουν τὸ φωταγωγικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἀρχαιότητος. Τόσον δὲ αὐτά, ὅσον καὶ μέγας ἀριθμὸς ἄλλων, εἴτε αὐτομέλων εἴτε προσομοίων, εἶναι βραχύτατα καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικροὺς στίχους ὀκτασυλλάβους συνήθως καὶ ἑπτασυλλάβους μετὰ τινων παρεκκλίσεων³. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὰ ἐξαποστειλάρια τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ἀπὸ τὰ ἐντυπωσιακώτερα καὶ πλεῶν ἐπιμαλημένα ἄσματα τῆς Ἐκκλησίας.

Τῆς Μεγάλης Δευτέρας

«Τὸν νυμφῶνα σου βλέπω,
Σωτήρ μου, κεκοσμημένον
καὶ ἔνδυμα οὐκ ἔχω
ἵνα εἰσέλθω ἐν αὐτῷ.
Λάμπρυνόν μου τὴν στολὴν τῆς ψυχῆς,
φωτοδότα, καὶ σῶσον με».

Τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς

«Τὸν ληστήν αὐθημερὸν
τοῦ Παραδείσου ἠξίωσας, Κύριε,
κάμὲ τοῦ ξύλου τοῦ Σταυροῦ
φώτισον καὶ σῶσον με».

Ὅμοιάτερα στιχουργικῶς εἶναι τὰ ἐξαποστειλάρια τοῦ Πάσχα «Συρκὶ θινώσας ὡς Θεός», τῶν Χριστουγέννων «Ἐπεσκέπαστο ἡμᾶς ἐξ ὕψους ὁ Σωτήρ ἡμῶν, ἀνατολὴ ἀνατολῶν», τῶν Θεοφανίων «Ἐπεφάνη ὁ Σωτήρ». Τὰ βραχέα αὐτόμελα ἐξαποστειλάρια τῆς Κυριακῆς τῶν Μυροφόρων «Γυναῖκες ἀκουτίσθητε», τῆς Ἀναλήψεως «Τῶν μαθητῶν ὁρώντων σε», τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου «Ἀπόστολοι ἐκ περάτων», ὡς καὶ τὸ «Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἄστροις» ἀπετέλεσαν τὴν βᾶσιν διὰ τὴν σύνταξιν πλήθους προσομοίων τόσον κατὰ τὴν ἀμέσως μετέπειτα ἐποχὴν ὅσον καὶ πολὺ μεταγενεστέρως.

Ἵπακοαὶ

Τὸ Τροπάριον, τὸ ὁποῖον ψάλλεται, σχεδὸν ἀπαγγέλλεται, μετὰ τὸ ἑωθινὸν Εὐαγγέλιον, ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην λατρευτικὴν παράδοσιν καὶ παρὰ τὴν μετέπειτα προσπάθειαν νὰ ἐνταχθῆ εἰς τὴν ψαλμικὴν στιχολογίαν τελικῶς παρέμεινεν αὐτόνομον. Ἡ ὑπακοὴ τοῦ Πάσχα «Προλαβοῦσαι τὸν ὄρθρον αἱ περὶ Μαριάμ» καὶ τῆς Κυριακῆς «Ἀνάστασιν Χριστοῦ θρασάμενοι» εἶναι ἐξόχως περιληπτικαὶ τοῦ νοήματος τῶν ἑωθινῶν Εὐαγγελίων, ὡς καὶ αἱ κατ' ἤχον ὑπακοαὶ τῆς Παρακλητικῆς.

Αἱ παρεκκλίσεις παρατηροῦνται κυρίως εἰς τὰ παλαιότερα ἐξ αὐτῶν.

Ἄγγελικοὶ ὕμνοι

Οἱ ὕμνοι οὗτοι, πλαισιοῦντες τὴν μετακομιδὴν τῶν Τιμίων Δώρων, δια-

πνέονται ἀπὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐπιβαλλόμενον κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην. Πρῶτος ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ ἐκ τῶν πρώτων λέξεων τοῦ καλούμενος Χερουβικὸς ὕμνος, ἐξόχου βαρύτητος βραχὺ ἄσμα, χρησιμοποιοῦμενος εἰς τὰς ἀρχαίας ἀνατολικὰς λειτουργίας, πλὴν τῆς μονοφυσιτικῆς, ὅπερ σημαίνει ὅτι εἰσήχθη μετὰ τὴν ἀπόσχιση τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ κυρίως μετὰ τὴν ε' οἰκουμενικὴν σύνοδον (553). Ὁ Κεδρηνός⁴ βεβαιώνει ὅτι ὠρίσθη νὰ ψάλλεται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνου (565–578).

Ὁ ἀγγελικὸς ὕμνος τῆς λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου, ψαλλόμενος καὶ κατὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ὅπου ἴσως εἶχεν εἰσαχθῆ πρωτογενῶς, εἶναι ἴσως ὁ ἀρχαιότερος ὄλων τῶν ἀγγελικῶν ὕμνων, συνταχθεὶς εἰς μίαν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐτονώθη μεγάλως τὸ μυστικὸν στοιχεῖον τῆς χριστιανικῆς λατρείας:

«Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία
καὶ στήτω μετὰ φόβου καὶ τρόμου
καὶ μηδὲν γήινον ἐν ἑαυτῷ λογιζέσθω»..

Εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων χρησιμοποιεῖται ὁ ὕμνος «Νῦν αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν», εἰσαχθεὶς εἰς αὐτὴν ἐπὶ Σεργίου κατὰ τὸ 612⁵.

Κατὰ τὴν μεγάλην Πέμπτην ἀντὶ ἀγγελικοῦ ψάλλεται ὁ κοινωνικὸς ὕμνος «τοῦ δεῖπνου σου τοῦ μυστικοῦ». Οὗτος δέ, ὡς καὶ ὁ ἄλλος κοινωνικὸς ὕμνος «πληρωθήτω τὸ στόμα ἡμῶν αἰνέσεως», εἰσήχθη ἐπὶ τοῦ Σεργίου, τοῦ μεγάλου ἀναμορφωτοῦ τῆς λατρείας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος.

ΧΟΡΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ

Οἱ κατὰ δίστιχα ὕμνοι, ὡς εἶπομεν, ἦσαν ἐξωλειτουργικοί, ψαλλόμενοι ὡς κάλανδα, ἐν πομπῇ, τραπέζῃ ἢ σχολῇ, καί, ἐπειδὴ κατὰ τὸ πλεῖστον μετεδίδοντο προφορικῶς, ἐχάθησαν, πλὴν ὀλίγων εἰσελεθόντων εἰς τὴν λατρείαν, εἴτε αὐτοτελῶς εἴτε ὑπὸ νέαν μορφήν.

Ὑμνοι τῆς τραπέζης

Ὁ κώδιξ Erlangensis 96 τοῦ ἔτους 1025⁶ διατηρεῖ ἐξ ὕμνων, ψαλλομένων συμφώνως πρὸς ἐνδειξίν του κατὰ τὸ Ἀπόδειπνον τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Πράγματι, ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον εἰς τὸ Μέγα Ἀπόδειπνον, τοῦτο δέ ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ὡς ἄνω πληροφορίαν φανερώνει ὅτι τὰ ἄσματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ εἰς τὸ σύνολόν των δὲν ἦσαν εὐθέως λειτουργικά, ἀλλὰ ἐξωλειτουργικὰ συνδεόμενα μὲ τὸ δεῖπνον καὶ τὸ γεῦμα. Ὅτι εἶναι ἀρχαιότατα, δεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν καὶ τμήματα τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου εὐρί-

4. *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, PG 121, 748.

5. *Πασχάλιον Χρονικόν*, PG 92, 989.

6. Βλ. P. MAAS, *Frühbyz. Kirchenpoesie*, Berlin 1931, 3.

σκονται καὶ εἰς παπύρους τοῦ ζ' αἰῶνος. Ἡ κατάστασις τοῦ κειμένου εἰς τοὺς παπύρους τούτους δεικνύει ὅτι τὰ δίστιχα ἦσαν ἀνοικτὰ καὶ ὑφίσταντο προσθαιρέσεις, ὡς συμβαίνει μὲ ὅλα τὰ προφορικῶς μεταδιδόμενα ποιήματα.

Ὁ πρῶτος ὕμνος, ὁ μέχρι τοῦδε διατηρούμενος εἰς τὸ Μέγα Ἀπόδειπνον, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑννέα δίστιχα εἰς ἑνδεκασυλλάβους ὀξυτόνους στίχους, ἐνίοτε ὁμοιοκαταλήκτους. Εἰς τὰ πέντε πρῶτα δίστιχα παρουσιάζεται ἡ ἀγγελικὴ ἐξύμνησις εἰς τὸν τριαδικὸν Θεόν.

Ἡ ἀσώματος φύσις τῶν Χερουβὶμ
ἀσιγήτοις σε ὕμνοις δοξολογεῖ.
Ἐξαπτέρυγα ζῶα, τὰ Σεραφίμ,
ταῖς ἀπαύστοις φωναῖς σε ὑπερυψοῖ...

Εἰς τὰ ὑπόλοιπα τέσσαρα δίστιχα ἐκζητεῖται ἡ πρεσβεία τῆς Παναγίας, τῶν Ἀποστόλων, τῶν προφητῶν καὶ τῶν μαρτύρων ὑπὲρ τοῦ ἰλασμοῦ τῶν ὑμνούντων.

Ὁ δεῦτερος ὕμνος, τῆς αὐτῆς ὡς ἄνω φύσεως, ἀποτελεῖται ἀπὸ δώδεκα δίστιχα εἰς ἑνδεκασυλλάβους προπαροξυτόνους καὶ ἐνίοτε ὀξυτόνους, μὲ ἐπὶ πλεόν ἓν τελικὸν δοξολογικὸν δίστιχον. Ἡ παρατηρουμένη σπανίως ἀνισοσυλλαβία εἴτε εἶναι φαινομενικὴ διορθουμένη διὰ τῆς συναιρέσεως εἴτε ὀφείλεται εἰς ἐσφαλμένην παράδοσιν. Τὸ ἄσμα προσκυλεῖ εἰς προσκύνησιν τῆς Τριάδος, τῆς αἰωνίως ὑμνουμένης ὑπὸ τῶν οὐρανίων δυνάμεων, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων, καὶ ζητεῖ τὸ ἔλεος αὐτῆς.

Δεῦτε πάντες πιστοὶ προσκυνήσωμεν
τὸν Δεσπότην Θεὸν παντοκράτορα
Καὶ τὸν μόνον ἐκ μόνου μονογενῆ,
τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς ὁμοούσιον
Πνεῦμα ἅγιον τὸ συναΐδιον
καὶ ἀχώριστον τοῦ ἀκαταλήπτου πατρὸς...

Καὶ ὁ τρίτος ὕμνος εἶναι ἐπίσης πρόσκλησις εἰς προσκύνησιν καὶ δοξολόγησιν τῆς Τριάδος καὶ παράκλησις περὶ μεσιτείας εἰς τὴν Παναγίαν.

Δεῦτε προσκυνήσωμεν, δεῦτε ἰκετεύσωμεν,
ὄν ὑμνοῦσιν ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι...
Παναγία Δέσποινα, προφήται, ἀπόστολοι
καὶ ἅγιοι μάρτυρες, διςωπήσατε...

Οἱ εἴκοσι συνολικῶς στίχοι τοῦ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἡμιστίχια, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον εἶναι πλὴν τριῶν περιπτώσεων ἑπτασύλλαβον, τὸ δὲ δεῦτερον εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἑπτασύλλαβον, αἱ δὲ παρεκκλίσεις ἴσως ὀφείλονται εἰς κακὴν παράδοσιν. Παρουσιάζει ἐμφανῶς μίαν τάσιν δομῆσεως εἰς τετράστιχα.

Ὁ τέταρτος ὕμνος εἶναι εὐχαριστία πρὸς τὸν Τριαδικὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ.

Τῆς σαρκὸς σου, Χριστέ, μετελάβομεν
καὶ τοῦ αἵματός σου ἠξιώθημεν
τῆς ἡμέρας τὸν δρόμον ἐδράμομεν,
τῆς νυκτὸς τὴν ἀνάπαυσιν δώρησαι ἡμῖν¹.

Οἱ εἰκοσιῆξ μετὰ τῆς δοξολογίας στίχοι του εἶναι κατὰ δίστιχα, ἂν καὶ ἐνίοτε παρουσιάζουν τὴν τάσιν συσσωματώσεώς των εἰς τετράστιχα, εἶναι δὲ κατὰ βάσιν ἐνδεκασύλλαβοι μὲ ἐλαφρὰς παρεκκλίσεις. Οἱ πρῶτοι δεκαῆξ στίχοι παραδίδονται καὶ διὰ τοῦ παπίρου Lond. 873, τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος.

Ὁ πέμπτος ὕμνος εἶναι ὁ ἐκτενέστερος αὐτῆς τῆς συλλογῆς, ἀποτελούμενος ἀπὸ τεσσαράκοντα ἕξ στίχους μετὰ τῆς δοξολογίας, συνήθως ἐνδεκασύλλαβους μὲ τινὰς παρεκκλίσεις. Μερικοὶ στίχοι αὐτοῦ διάσπαρτοι (17–20, 25–26, 33–34) παραδίδονται καὶ ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω παπίρου Lond. 873, τοῦτο δὲ δεικνύει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἀρχαιότητα τούτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ πολυσύνθετον αὐτοῦ. Εἶναι ποίημα καταγράφον περιεκτικῶς τὰς φάσεις τῆς ἐνανθρωπήσεως, ἐπιμένον ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ, ἀρχόμενον ὁμῶς διὰ τοῦ πάθους.

Τοῦ σταυροῦ παγέντος ἐπὶ τῆς γῆς,
αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων ἠγάλλοντο
οἱ γὰρ θρόνοι τῆς κρίσεως ἴστανται,
ἀναστάσεως βίβλοι ἀνοίγονται.

Ὁ ἕκτος ὕμνος παρουσιάζει περισσοτέραν ἐνότητα, ἂν καὶ φαίνεται νὰ εἶναι συντεθειμένος ἀπὸ δίστιχα. Οἱ δεκαῆξ στίχοι του εἶναι ὅλοι δεκαεξασύλλαβοι, ἀποτελούμενοι ἕκαστος ἀπὸ δύο ἡμιστίχια ἀλανθίστως ὀκτασύλλαβα. Εἶναι μία θερμὴ προσευχὴ πρὸς τὸν Σωτῆρα.

Δέξου φωνάς, οὐράνιε τρισάγιε Σωτῆρ ἡμῶν
ἀπὸ ἡμῶν τῶν ἐπὶ γῆς ἐστώτων καὶ ὑμνοῦντων σε.

Ἡ Ρωμάνειος Συλλογὴ

Μία σειρά ἐξήκοντα στίχων, παρουσιάζουσα πολλὴν ὁμοιότητα μὲ τοὺς ὡς ἄνω ὕμνους⁸, εἰς τὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς τουλάχιστον ὕμνους τῆς αὐτῆς φύσεως. Οἱ στίχοι, πάντοτε ἀνὰ δύο, εἶναι συνηνωμένοι εἰς ἀθροίσματα, ἤτοι

- α) ἓνα τριαδικὸν ὕμνον (στ. 1–16).
- β) ἓνα θεομητορικὸν ὕμνον (στ. 17–37, ὅπου μετὰ τὸν στίχον 25 ἐξέπεσαν εἰς στίχος).
- γ) Προσευχὴ εἰς τὸν Κύριον (στ. 38–60, ὅπου ἐπίσης μετὰ τὸν στίχον 44 ἐξέπεσαν εἰς τουλάχιστον στίχος).

7. Εἶναι σαφές ὅτι οἱ πιστοὶ μετέσχον εἰς ἐσπερινὴν λειτουργίαν, ἐκοινώνησαν καὶ ψάλλουν τῶρα κατὰ τὸ ἀπόδειπνον.

8. Ὁ πρῶτος στίχος αὐτῆς μάλιστα εἶναι ταυτὸς μὲ τὸν πρῶτον στίχον τοῦ δευτέρου ὡς ἄνω ὕμνου.

Τὰ τρία αὐτὰ ποιήματα ἀποδίδονται ὡς ἐνιαία σύνθεσις εἰς τὸν Ρωμανόν με τὸν τίτλον «Εὐχὴ κατὰ στίχον». Κατὰ τὰ γνωστὰ στοιχεῖα, ὁ Ρωμανὸς δὲν συνέταξεν ἕμνον αὐτοῦ τοῦ εἴδους κατὰ δίστιχα, ἀλλ' ἐπίσης δὲν συνέταξεν ἕμνον εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἀφησε τὴν σφραγίδα με τὸ ὄνομά του. Τὸ κυριώτερον βεβαίως στοιχεῖον κατὰ τῆς Ρωμανείου καταγωγῆς εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν στίχων 54–55, εἰς τοὺς ὁποίους ζητεῖται ἡ καθαρότης, διὰ νὰ θεωρηθῇ ἡ θεία εἰκὼν.

Καὶ τῷ θεῷ φωτί σου με κάθαρων,
ἵνα βλέψω τὴν θείαν εἰκόνα σου,

ὅπερ δεικνύει περίοδον τοῦ τέλους τῆς εἰκονομαχίας⁹. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ κύριος ὄγκος αὐτῶν τῶν διστίχων προέρχεται ἀπὸ τὸν 5' αἰῶνα, μεταγενεστέρως δὲ ἐγιναν ὠρισμένοι προσθῆναι καὶ ἀνακατατάξεις. Θὰ ἴδωμεν τοιαῦτα ποιήματα καὶ εἰς ἄλλας συναφείας κατωτέρω, ὡς προκειμένου περὶ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΑΘΡΟΙΣΜΑΤΑ

Ποιήματα Γρηγορίου ἐμπνεύσεως

Εἰς τὰς Διδασκαλίας τοῦ Ἀββᾶ Δωροθέου, περὶ τῶν ὁποίων ἐκτενῆς λόγος γίνεται εἰς ἓν τῶν περὶ ἀσκητικῆς γραμματείας κεφαλαίων, ἐρμηνεύονται ρητὰ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, τὰ ὁποῖα ψάλλονται ὡς τροπάρια. Εἶναι δὲ τὰ δύο ταῦτα τροπάρια συντεθειμένα διὰ τῆς ἐκλογῆς φράσεων ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Γρηγορίου. Τὸ πρῶτον τροπάριον ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ἀναστάσεως ἄγεται εἰς τὴν ἐξαρσιν τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀναστάσεως ἡμέρα,
καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς,
τὸ τιμιώτατον Θεῷ κτῆμα καὶ οἰκειότατον
ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα,
γνωρίσωμεν ἡμῶν τὸ ἀξίωμα...¹⁰.

Τὸ δεύτερον τροπάριον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τοὺς μάρτυρας, τῶν ὁποίων δίδει τὸν πνευματικὸν χαρακτηρισμόν, συνδυάζον τὴν θυσίαν τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν.

Ἱερεῖα ἐμψυχα, ὀλοκαυτώματα λογικά,
μάρτυρες Κυρίου, θύματα τέλεια Θεοῦ,
Θεὸν γινώσκοντα καὶ Θεῷ γινωσκόμενα πρόβατα,
ὧν ἡ μάνδρα λύκοις ἀνεπίβατος...¹¹

Δὲν νομίζω ὅτι ἡ θεία εἰκὼν ἔχει ἐδῶ μεταφορικὴν ἔννοιαν.

Διδασκαλία 16, βάσει *Λόγου* 1,14.

Διδασκαλία 17, ἀπὸ *Λόγων* 33,15 καὶ 24,4.

Τὸ δεύτερον τοῦτο τροπάριον ἀπετέλεσε μέρος τῶν μαρτυρικῶν, τοῦ δ' ἤχου. Ἐξ οὗ δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ σύνολον τῶν μαρτυρικῶν ὄλων τῶν

ἤχων συνετάχθησαν τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καὶ πιθανῶς ἐντὸς τῶν αὐτῶν κύκλων.

Συμφάνως πρὸς τὰ λεγόμενα τοῦ Δωροθέου τὰ δύο τροπάρια ἐψάλλοντο εἰς τὴν μονὴν του, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν προὔπηρχον αὐτοῦ ἢ τὰ συνέθεσεν ὁ ἴδιος, ἂν καὶ πιθανὸν εἶναι ὅτι προέρχονται ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος. Εἰς τὸν ἴδιον κύκλον προσώπων ἢ καὶ εἰς τὸν αὐτὸν συνθέτην ἀνήκουν καὶ μερικὰ ἄλλα τροπάρια, συντεταγμένα δι' ἐρανισμοῦ φράσεων ἀπὸ τὸν Λόγον 1 τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸ Πάσχα. Εἶναι τὰ τροπάρια τῶν Αἰνῶν «Πάσχα ἱερόν», καὶ μάλιστα τὸ δοξαστικὸν αὐτῶν «Ἀναστάσεως ἡμέρα καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει».

Ποικίλα Αὐτόμελα

Αὐτόμελα τροπάρια ὑπάρχουν εἰς ὄλα τὰ ὑμνογραφικὰ εἶδη, ἀλλ' ἐδῶ περιοριζόμεθα μόνον εἰς τὰ αὐτόμελα στιχηρά. τῶν ὁποίων τὰ κυριώτερα συνετέθησαν κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον. Κατὰ τὰς ἐπομένους περιόδους μέχρι σήμερον τὰ συντασσόμενα τροπάρια εἶναι κατὰ κανόνα προσόμοια. Θὰ σημειώσωμεν ἐδῶ τὰ σημαντικώτερα, καθ' ἑαυτὰ καὶ κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν μετέπειτα ποιητῶν προτίμησίν των, τῶν αὐτομέλων¹².

- ᾠχου α'. «Πανεύφημοι μάρτυρες», Παρακλητικῆς, Παρασκευῆ.
«Τὸν τάφον σου Σωτήρ», Παρακλητικῆς, Κυριακῆ πρωῒ.
«Τῶν οὐρανίων ταγμάτων», Παρακλητικῆς, Κυριακῆ ἐσπέρας
«Ὡ τοῦ παραδόξου θαύματος», Κοιμήσεως Θεοτόκου ἐσπέρας.
- ᾠχου β'. «Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου σε νεκρόν», Μεγάλῃς Παρασκευῆς.
«Ποίοις εὐφημιῶν ἄσμασιν», Πέτρου καὶ Παύλου 29 Ἰουνίου.
- ᾠχου γ'. «Τὴν ὠραιότητα τῆς Παρθενίας σου», Θεοτοκίον Κυριακῆς.
- ᾠχου δ'. «Ἐδωκας σημειώσιν», Παρακλητικῆς, Τετάρτη πρωῒ.
«Ὁ ἐξ ὑψίστου κληθεῖς», Πέτρου καὶ Παύλου 29 Ἰουνίου.
«Ταχὺ προκατάλαβε», Παρακλητικῆς, Τετάρτη πρωῒ.
«Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν», Ἁγίου Γεωργίου 23 Ἀπριλίου.
- ᾠχ. πλ. α' «Ὅσιν πάτερ», Θεοδοσίου Κοινοβιάρχου 11 Ἰανουαρίου.
- ᾠχ. πλ. β' «Ὅλην ἀποθέμενου», Ἁγίων Ἀναργύρων 1 Ἰουλίου.
«Τριήμερος ἀνέστης», Παρακλητικῆς, Κυριακῆ πρωῒ.
- ᾠχου βαρ. «Σήμερον γρηγορεῖ ὁ Ἰούδας», ἀντίφωνον Μεγάλῃς Παρασκευῆς.
- ᾠχ. πλ. δ' «Οἱ μάρτυρές σου. Κύριε», Παρακλητικῆς, Τρίτη ἐσπέρας.
«Τὴν Σοφίαν καὶ Λόγον», Παρακλητικῆς, Κυριακῆ πρωῒ.
«Τί ὑμᾶς καλέσωμεν», Παρακλητικῆς, Δευτέρα πρωῒ.
«Ὡ τοῦ παραδόξου θαύματος», Ὑψώσεως Σταυροῦ, Αἶνοι.
- Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα αὐτόμελα, ἀλλ' ὁ μέγας ὄγκος τῶν στιχηρῶν, ἀποστίχων, καθισμάτων καὶ τῶν παρομοίων ἀκολουθεῖ τὰ ὡς ἄνω.

12. Αὐτόμελα διὰ τοὺς ὕμνους καὶ τοὺς κανόνας εἶναι οἱ εἰρμοί. Τὰ ἀπολιτίκια καὶ τὰ ἐξμποστειλάρια διακρίνονται ἐπίσης εἰς αὐτόμελα καὶ προσόμοια.

Συνθέσεις τοῦ τύπου «Αἱ ἀγγελικαί»

Ἐν εἶδος συνθέσεως ἀποτελεῖ ἐπέκτασιν τῶν χορικῶν ἀσμάτων, ὡς συνάγεται ἀπὸ τὸν ἐντοπισμὸν τῶν εἰς τὰ προεόρτια τῶν μεγάλων ἐορτῶν, τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μελωδίαν τῶν. Εἶναι πράγματι κάλανδα ὑψηλῆς μορφῆς εἰσαχθέντα καὶ εἰς τὰς ἀκολουθίας, ὄχι ὁμῶς τῆς καθ' αὐτὸ ἡμέρας, ἀλλὰ τῶν πρὸ αὐτῆς καὶ τῶν μετ' αὐτήν¹³. Μία σύνθεσις φέρει ἀκροστιχίδα ΛΙΝΟΣ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΕἰΣ ΤΑ ΓΕΝΕΘΛΙΑ, μὲ πρῶτον τὸ τροπάριον.

Αἱ ἀγγελικαὶ προπορεύεσθε δυνάμεις,
οἱ ἐν Βηθλεὲμ ἐτοιμάσατε τὴν φάτνην...

Ἄν καὶ ἡ τεχνικὴ τοῦ ποιήματος διαφέρει ἀπὸ τὰς ἄλλας συνθέσεις τοῦ Ρωμανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ ἐπίσης, δὲν εὑρίσκουν σοβαροὶ λόγοι διὰ νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀπὸ τοῦ Ρωμανοῦ προέλευσιν αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ἔχει ἀκαταμάχητον ἀκροστιχίδα μὲ τὸ ὄνομα του. Τὸ ἄσμα ψάλλεται κατὰ τὰς πρὸ τῶν Χριστουγέννων ἡμέρας. Εἰς τὰ Μηναῖα διὰ τὰς ἰδίας αὐτὰς ἡμέρας διατηροῦνται καὶ τέσσαρα ἀθροίσματα ποιημάτων, συντεθειμένων κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ αἴνου τούτου τοῦ Ρωμανοῦ· τὰ δύο φέρουν ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα Α-Ω καὶ Ω-Α καὶ ἄρα ἀποτελοῦνται ἐξ εἰκοσιτεσσάρων τροπαρίων ἕκαστον, τὰ δὲ δύο ἕτερα φέρονται μὲ ὀλιγώτερα τροπάρια. Γραφέντα πιθανῶς κατὰ τὸν 5' καὶ 6' αἰῶνα, δεικνύουν ὅτι ἡ σειρά ἦτο ἀνοικτὴ καὶ πᾶς μεταγενέστερος ἦτο ἐλεύθερος νὰ προσθέσῃ τὰ κατὰ δύναμιν.

Εἶναι χαρακτηριστικαὶ καὶ ὠρισμέναι ἐκφράσεις σχετικαὶ μὲ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως. «Αἱ ἀγγελικαὶ προπορεύεσθε δυνάμεις», σημαίνει ἀφ' ἐνὸς μὲν πορείαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ προπόρευσιν.

Ἄν καὶ ἔχει διατυπωθῆ καὶ ἡ γνώμη ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ παλαιότερου Κοσμᾶ, φαίνεται δι' ὅτι οὗτος εἶναι ὁ Ἱεροσολυμίτης Μελωδός. Τὰ ἄσματα ταῦτα ψάλλονται ὡς στιχηοὰ τῶν αἴνων κατὰ τὰς ὡς ἄνω ἡμέρας προεορτίως καὶ μεθεορτίως.

Ψάλλονται εἰς τὰ ἀπόστιχα τοῦ ἐσπερινοῦ καὶ τοὺς αἴνους προεορτίως. Τροπάρια 2-4, 9-11, 19-21, 29-31 κ.ά.

Παρόμοια ἄσματα ψάλλονται καὶ προεορτίως εἰς τὰ Θεοφάνια, σώζονται δὲ εἰς τὰ μηναιῖα δύο μεγάλῃς ποιητικῆς ἀξίας συνθέσεις· ἦτοι πρῶτον τοῦ Κοσμᾶ¹⁴ φέρον ἀκροστιχίδα ΕἰΣ ΤΑ ΠΡΟΕΟΡΤΙΑ ΤῶΝ ΦΩΤΙΩΝ ΚΟΣΜΑ ΩΔΗ, καὶ δεῦτερον τοῦ Θεοφάνους φέρον ἀκροστιχίδα ΑΣΜΑΤΑ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ ΕἰΣ ΤΑ ΦΩΤΑ. Διὰ προσεκτικῆς ἐρεῦνης πιθανῶς θὰ εὑρεθῶν καὶ ἄλλα ἄσματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἰς τὰ μηναιῖα¹⁵.

Σύντομα

Ὁ ὀριστικὸς διαμορφωτὴς τοῦ εἶδους τοῦ συντόμου Κυπριανός, διάφορος βεβαίως τοῦ Στουδίτου καὶ ἀκμάσας πιθανῶς τὸ δεῦτερον ἡμῶν τοῦ 6' αἰῶνος, εἶναι ὁ συνθέσας καὶ τὸ πρότυπον αὐτοῦ «Οἶκος τοῦ Ἐφραθά». Πολλὰριθμὰ τροπάρια αὐτοῦ σώζονται εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν Χριστουγέννων καὶ εἰς ἄλλας μεγάλας ἐορτάς¹⁶. Αἱ συνθέσεις του εἶναι ἐξόχως παρυστατικά, ὡς δεικνύει τὸ κάτωθι τροπάριον εἰς τὸν ἅγιον Ἀντώνιον.

Ἐρωτι τοῦ Χριστοῦ
καρδίαν τετρωμένος,
ὡς ἔλαφος ἐν δίψει,
τῶν ἀρετῶν εἰς ὄρος
ἀνέδραμες, πανόσιε.

Ἐξήκοντα ἐννέα τροπάρια τοῦ ἰδίου τύπου εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Χριστοῦ, ἐφ' ὅσον σχηματίζουν συχνάκις ἀκροστιχίδα ΙΩΗ καὶ ΙΩΒΙΩ¹⁷, ἀπε-

δόθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκδότη τοῦ Pitra εἰς τὸν Ἰώβιον, ταυτίσαντος τοῦτον μὲ τὸν ἀντισεβηριανὸν συγγραφέα Ἰώβιον. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ δεχθῶμεν μεταγενέστερον χρόνον περὶ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ, δεδομένου ὅτι τὸ εἶδος τοῦ συντόμου εἰσήχθη ἀργότερα, ὄχι ὅμως τόσο ἀργά, ὅσον ἐξήσεν ὁ Ἰώβ τῆς Μονῆς τῶν Σπουδαίων τῶν Ἱεροσολύμων, δηλαδὴ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος. Πολυάριθμα εἶναι τὰ τροπάρια τοῦ εἴδους τὰ ὅποια πλασιώνουν τὰς ἐορτὰς τῆς Μεταμορφώσεως καὶ τῆς Κοιμήσεως κατὰ τὸν Αὐγουστον, ἀνερχόμενα εἰς ἑκατὸν περίπου. Εἶναι φανερόν ὅτι καὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ποίησις ἦτο ἀνοικτὴ διὰ τοὺς ποιητὰς, ὅπερ δεικνύει ὅτι ἀρχικῶς ἦτο ἐξωλειουργικὴ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μονόστρουφα Ἶσμητα

Θ. ΞΥΛΗΣ, Ὁ στέφανος τῶν ἀπολυτικίων τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἀπὸ Ὁρθοδοξίαν, 1950. Ἐξαποστειλάρια, 1951, ἀπὸ Ἀκτίνος. Ν. ΤΖΙΡΑΚΗΣ, «Χερουβικόν», Θρ. Ἠθ. Ἔγκ. 12(1968), 119-121. Α. ΒΑΥΜΣΤΑΡΚ, «Der Cherubhymnus und Parallelen», *Gottesdienste* 6 (1911-1912), 10-22.—ΠΑΝ. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλλ. Ὁρθ. Ὑμνογραφίας*, 130-132, 139-140.

Χορικά Ἶσμητα

J. — B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 481-484. P. MAAS, «Gleichzeitigen Hymnen in der byz. Liturgie», *Byz. Zeit.* 18(1909), 309-323. *Frühbyzantinische Kirchenpoesie*, Kleine Texte 52-53, Bonn 1910.— S. G. MERCATI, «Osservazioni su papiri cristiani», *Chronique d'Egypte* 7(1932), 183-201.— ΠΑΝ. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλλ. Ὁρθ. Ὑμνογραφίας*, 49-53, 54-55.— P. MAAS, C. TRYPANIS, *Romani Melodi Cantica dubia*, Berlin 1970, 171-173.— Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971, 85-97.

Ἶσμητα Γρηγορείου Ἐμπνεύσεως

Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ἰσμητὰ Ἰωάννου ... Ἀσπρόκωτος, Θεσσαλονίκη 1981, 574-601 καὶ 213-214. S. PETRIDIS, «Notes», *Byz. Zeit.* 13(1904), 421-428.

Αὐτόμελα

I. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, «Αὐτόμελα», Θρ. Ἠθ. Ἐγκυκλ. 3(1963), 504-505.— Θ. ΞΥΛΗΣ, *Στιχηρὰ καὶ ἀπόστιχα ἑσπερινοῦ*, Ἀθήναι 1951. *Ἰσόμελα καὶ προσόμοια αἰῶνων*, Ἀθήναι 1952, ἀνάτομα ἀπὸ Ἀκτίνος.

Αἰ ἀγγελικά

J. — P. PITRA, *Analecta Sacra I*, 222-224, 410-412. ΠΑΝ. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλλ. Ὁρθ. Ὑμνογραφίας*, 147-149. GR DE MATONS, *Romanos le Mélode Hymnes II*, Sources Chréti. 110 (1965), 131-161. Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, *Κοσμῆς ὁ Μελωδός*, Θεσσαλονίκη 1979, 219-221.

Κυπριανός

G. SCHIRO, *L'incantement... Cipriano il Melode*, Grottaferrata 1949, ἀπὸ *Boll. Grottaferrata* 3(1949).— C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22 (1923), 23.— Σ. ΨΥΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Νέα Σιών* 30(1935), 689 ἔξ. 31(1936), 5-10.— Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλλ. Ὁρθ. Ὑμνογραφίας*, 119-122.— Ν. ΤΣΙΜΑΔΑΚΗΣ, *Rev. Studi Bizant. Neoell.* 9(1957), 403-404.

Ἰώβιος

J. B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 425-432.— S. PETRIDIS, *Échos d'Or.* 15(1912), 48.— C. EMEREAU, *Échos d'Orient* 23 (1924), 200.— Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή Ἑλλ. Ὁρθ. Ὑμνογραφίας*, 122.— Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, 519.

Δ' ΑΚΜΗ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΣΤΙΧΗΡΩΝ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΩΝ

Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον παρουσιάζομεν τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐπωνύμιων ποιητῶν ἀπὸ τοῦ 700 περίπου μέχρι τῶν μέσων τοῦ θ' αἰῶνος, μιᾶς περιόδου ἐξόχως παραγωγικῆς εἰς τροπάρια, κανόνας, ἀλλὰ καὶ ἔμνους. Μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ποιητὰς, τοὺς πολὺ μεγάλους μάλιστα, διαπρέψαντας καὶ ἄλλως ὡς συγγραφεῖς, ἔχομεν ἐξετάσει καὶ εἰς ἄλλην συνάφειαν, διὸ καὶ ἐδῶ θὰ ἴδωμεν μόνον τὸ ποιητικὸν ἔργον των.

ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΑΙ

Φαίνεται κάπως παράδοξον ὅτι ἡ ἀκμὴ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, καὶ γενικώτερον τῆς γραμματείας, εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα πίπτει εἰς τὴν σκληροτέραν περιόδον τῆς Ἀραβοκρατίας, ὅτε τὸ ἐκεῖ πατριαρχεῖον πλὴν ἄλλων δεινῶν παρέμεινε καὶ ἐν χηρεία ἐπὶ μίαν συνεχῆ ἐβδομηκονταετίαν (638–706). Ἡ ἀκμὴ τῆς ποιήσεως διήρκεσεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ δὴ εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίου Σάβα, ἐπὶ μίαν πενηκονταετίαν περίπου μέχρι τῶν μέσων τοῦ η' αἰῶνος, μετέπειτα δὲ καλλιεργεῖται μὲ σχετικῶς ἱκανοποιητικὴν παραγωγὴν ἐπὶ μίαν ἑκατονταετίαν ἀκόμη, ἕως ὅτου ἐσίγησεν ὀριστικῶς σχεδόν.

Οἱ καλύτεροι τῶν ἐν προκειμένῳ ποιητῶν δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν Παλαιστίνην, ἀλλὰ χαρακτηριστικῶς ἀπὸ τὴν Λαμασκόν, πρωτεύουσαν τότε τοῦ ἰσλαμικοῦ χαλιφάτου καὶ κινονικῶς ἀνήκοισαν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας¹. Συμπεριλαμβάνομεν δὲ εἰς τὴν ἐνταῦθα ἐξέτασιν καὶ τὸν Ἄνδρην Κρήτης, ὅστις μόνον ἐπὶ δεκαετίαν παρέμεινεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, διότι προφανῶς ἀπὸ τὴν μονὴν Ἁγίου Σάβα ἤντησε τὴν ποιητικὴν τεχνικὴν τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ὁ Ἄνδρην (660–740), ὅπως διὰ τῶν ὁμιλιῶν, οὕτω καὶ διὰ τῶν ποιημάτων του ἐπλούτισε τὴν ὀρθόδοξον λατρείαν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὴν γραμματείαν. Ἄν καὶ ἐγεννήθη εἰς τὴν Δαμασκόν καὶ διέπρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Κρήτην, καλεῖται σταθερῶς Ἱεροσολυμίτης, διότι εἰσαχθεὶς δεκαπενταετῆς εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Ἁγίου Σάβα διέμεινεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ δεκαετίαν περίπου. Ὁ λόγος εἶναι προφανῶς ὅτι κάτι πολὺ ἀξιόλογον ἔφερεν ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα.

Ὁ Ἀνδρέας εἶναι εἷς ἐκ τῶν πρώτων συνθετῶν κανόνων, καθ' ἡμᾶς δὲ εἶναι ὁ πρῶτος ὄλων, καὶ ἐπομένως εἰσηγητῆς αὐτῶν ὑπὸ τὴν ὀριστικῆν των μορφήν. Ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη τοῦ ζ' αἰῶνος ἐχρησιμοποιοῦντο ὡδαὶ μετὰ τροπαρίων, χωρὶς νὰ εἶναι συγκροτημένοι εἰς ἐνιαῖον σύνολον, φαίνεται δὲ ὅτι κέντρον τῆς συνθέσεως τροπαρίων τοῦ εἶδους τούτου ἦτο ἡ Λαύρα τοῦ Ἀγίου Σάβα, ὅπου ἐγνώρισε ταῦτα καὶ ὁ Ἀνδρέας, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ τοῦ ἔδωσε τὴν ὀριστικὴν μορφήν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασίν του, καὶ δὴ πρὸ τοῦ 700.

Ἐνδείξεις περὶ τῆς προτεραιότητος τοῦ Ἀνδρέου εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν κανόνων εἶναι πρῶτον ὅτι αὐτὸς δὲν χρησιμοποιεῖ εἰς αὐτὰς ἀκροστιχίδας, ἐνῶ αὐταὶ μετὰ τινὰς δεκαετίας εἰσήχθησαν εἰς κοινὴν χρῆσιν, δεύτερον ὅτι αἱ ὡδαὶ του δὲν εἶναι συμμετρικαί, ἦτοι δὲν ἔχουν τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τροπαρίων, τρίτον ὅτι οἱ εἰρμοὶ αὐτοῦ εἶναι αὐστηρῶς προσκεκολλημένοι εἰς τὰς βιβλικὰς ὡδὰς, τέταρτον ὅτι οἱ εὐρεθέντες εἰρμοὶ αὐτοῦ εἶναι περισσότεροι τῶν τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ πέμπτον ὅτι κανόνες αὐτοῦ, εἰσαχθέντες ἑνωρὶς εἰς τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, ἐξετοπίσθησαν μετέπειτα ὑπὸ κανόνων τοῦ Κοσμᾶ².

Ὁ Ἀνδρέας ἦτο μελωδός, ἦτοι συνέτασεν ὄχι μόνον τὸ κείμενον ἀλλὰ καὶ τὴν μελωδίαν αὐτοῦ συγχρόνως, ὅπερ σημαίνει ὅτι ὡς πρὸς τοὺς κανόνας συνέτασσε κατὰ πρῶτον τοὺς εἰρμούς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Σ. Εὐστρατιάδης ἀνεῦρεν εἰς τὰ βιβλία 690. Σήμερον ὅμως ὑφίστανται μερικοὶ εἰρμοὶ τοῦ Ἀνδρέου ἄνευ τροπαρίων, ἐνῶ οὗτος ἔχει χρησιμοποιήσει εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις καὶ ξένους εἰρμούς.

Οἱ κανόνες αὐτοῦ εἶναι ποικίλης δομῆς· ὑπάρχουν διώδιοι, τριώδιοι καὶ ἐννεαώδιοι, ἐνῶ οἱ ὑφιστάμενοι ὀκταώδιοι ἦσαν ἀρχικῶς πλήρεις, ἐκολώθησαν δὲ ὅταν ἐγενικεύθη ἡ παράλειψις τῆς δευτέρας ὡδῆς. Εἶναι ὁ μόνος ποιητῆς, ὅστις ἐχρησιμοποίησεν εἰς τινὰς ὡδὰς διπλοῦς εἰρμούς. Ἐξ ἄλλου ὅλαι αἱ ὡδαὶ τῶν κανόνων αὐτοῦ ἔχουν ἐν τέλει τριαδικὸν καὶ θεοτοκίον, πιθανῶς πρόσθετα. Τὸ σύνολον τῶν γνωστῶν κανόνων αὐτοῦ ἀνέρχεται εἰς πενήκοντα ὀκτῶ ἦτοι 32 εἰς ἑορτὰς τῶν Μηναιῶν, 11 εἰς τὸ Τριώδιον (συμπεριλαμβανομένων καὶ τριωδίων καὶ τετραωδίων εἰς τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα), 2 εἰς τὴν Πεντηκοστήν, 10 εἰς τὸ Θεοτοκίριον καὶ 3 εἰς ἄλλας ἀκολουθίας.

Μεταξὺ τούτων εὐρίσκεται καὶ ὁ *Μέγας Κανὼν*, ψαλλόμενος ἀκέραιος κατὰ τὴν Πέμπτην τῆς ε' ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν καὶ εἰς τέταρτα κατὰ τὰς τέσσαρας πρώτας ἡμέρας τῆς καθαρῆς ἑβδομάδος. Ἐκτεινόμενος εἰς 234 τροπάρια³, ὅσοι ἦσαν καὶ οἱ στίχοι τῶν ἐννέα ὡδῶν κατὰ τὴν τότε διαίρεσίν των, εἶναι ὁ μακρότερος ὄλων τῶν κανόνων καὶ τὸ τυπικώτερον δεῖγμα τῆς ποιήσεως τοῦ Ἀνδρέου καὶ ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν ἐκφρασιν τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀμαρτωλότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς μετανοίας. Μὲ

2. Ἡλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ὁ Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου Κρήτης», *Θεολογικὰ Μελετήματα* 4. Ὑμνογραφικὰ σ. 232-233.

3. Εἰς τὰς ἐντυπα βιβλία. Εἰς τὰ χειρόγραφα ὑπάρχει κάποια ποικιλία. Εἰς αὐτὰ βεβαίως πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἐννέα εἰρμοὶ καὶ οἱ πρόσθετοι εἰρμοὶ τῶν ὡδῶν β' καὶ γ'. Ἄλλα 16 τροπάρια εἰσάγονται διὰ τῶν στίχων τῶν μακαρισμῶν. Οὕτω τὸ σύνολον τῶν τροπαρίων ἀνέρχεται εἰς 261.

ποικιλίαν έκφραστικῶν μέσων παρουσιάζει τὴν εἰκόνα τοῦ βασανιζομένου ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν ἀνθρώπου·

Πόθεν ἄρξομαι θρηνεῖν
 τὰς τοῦ ἀθλίου μου βίου πράξεις;
 Ποίαν ἀπαρχὴν ἐπιθήσω, Χριστέ,
 τῇ νῦν θρηνωδίᾳ;

Ὁ θρῆνος βεβαίως ἀπαλύνεται ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας καὶ καταπαίεται. ὅταν ἡ ἐλπίς μεταβάλλεται εἰς βεβαιότητα.

Σὺ δὲ γλυκὺς Ἰησοῦς·
 σὺ εἶ δὲ πλαστοουργός μου,
 ἐν σοὶ. Σωτήρ, δικαιοθήσομαι.

Ἔχουν ἀνιχνευθῆ 47 ἰδιόμελα τροπάρια τοῦ Ἀνδρέου εἰς διαφόρους ἐορτάς, κυρίως τῶν Μηναιῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Τριωδίου. Εἶναι ἐνδιαφέροντα τὰ εἰς τοὺς αἴνους τῶν Χριστουγέννων, τῶν ὁποίων πρῶτον εἶναι τὸ

Εὐφραίνεσθε, δίκαιοι, οὐρανοὶ ἀγαλλιᾶσθε,
 σκιρτήσατε τὰ ὄρη, Χριστοῦ γεννηθέντος

τὸ δοξαστικὸν τῶν αἰνῶν τῆς Μεγάλῃς Παρασκευῆς «Τὸν νῶτον μου ἔδωκα εἰς μαστίγωσιν» καὶ ἡ σειρά τῶν αἰνῶν εἰς τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον. «Τὰ κατὰ πόλιν δεσμὰ καὶ τὰς θλίψεις σου».

Ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρουσαι εἶναι μερικαὶ ἄλλαι συνθέσεις αὐτοῦ, ἤτοι τὰ εἰκοσιτέσσαρα κατ' ἀλφάβητον τροπάρια τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Τετάρτης τῆς ε' ἑβδομάδος, ψαλλόμενα ἀκριβῶς πρὸ τοῦ μεγάλου Κανόνος, σημειούμενα δὲ εἰς τὰ ἐντυπα βιβλία ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ, οἱ κατ' ἀλφάβητον στίχοι εἰς τὴν κουρὰν μοναχῆς, καὶ ὠρισμένα ἀναστάσιμα ἀνατολικά.

Τὰ πλεῖστα τῶν ποιημάτων αὐτοῦ εἶναι δημοσιευμένα εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, ὀλίγα ἔχουν ἐκδοθῆ κριτικῶς, μερικὰ δὲ εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτα εἰς χειρογράφους κώδικας, ἰδίως τῶν μηναιῶν. Ἐνίοτε τὸ ὄνομα τοῦ ἐναλλάσσεται μὲ τὸ ὄνομα ἄλλων συνωνύμων τοῦ ποιητῶν¹.

Ἡ ποίησις τοῦ Ἀνδρέου εἶναι ἀξιόλογος, διακρίνεται διὰ τὴν παραστατικότητα καὶ καταναυκτικότητα αὐτῆς, ἡ ὁποία δὲν ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὴν ξηρότητα τοῦ ὕφους καὶ τὸν πλατειασμόν, πέραν δὲ τῆς καθ' ἑαυτὴν ἀξίας, ἐπηρέασε μεγάλως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας, ἰδίως δὲ τῆς ποιήσεως τῶν κανόνων.

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΜΕΛΩΔΟΣ

Ὁ Κοσμάς οὗτος, εἰς τῶν σπουδαιότερων ποιητῶν τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι γνωστὸς μὲ ποικίλα ὀνόματα· μελωδός, ποιητής, μοναχός, νεώτερος ἐν συγκρίσει μὲ τὸν διδάσκαλόν του, Ἱεροσολυμίτης, Ἁγιοπολίτης. Τὰ περὶ

αὐτοῦ γνωστά στοιχεῖα εἶναι ὀλίγα καὶ ἀντιστρόφως ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ὡς ὑμνογράφου καὶ τὴν θέσιν τῶν ὑμνων του εἰς τὴν λατρείαν. Εἰς σειρὰν βιογραφιῶν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν Βίον τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, τὸν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου Μερκουροπώλου συνταχθέντα, περιέχονται μεταξὺ ἄλλων καὶ ἀκριβεῖς παλαιότεραι περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις.

Πιθανώτατα ἐγεννήθη ἐν Δαμασκῶ περὶ τὸ 675, ἀπομείνας δὲ ὄρφανός, υἱοθετήθη ὑπὸ τοῦ Σεργίου, πατρὸς τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, καὶ ἐπαιδαγωγήθη μετὰ τοῦ Ἰωάννου, τοῦ ὁποίου ἦτο κατὰ μίαν πενταετίαν πρεσβύτερος. Διδάσκαλος ἀμφοτέρων ἦτο ὁ ἐκ Σικελίας, ἢ κατ' ἄλλας πηγὰς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, Κοσμᾶς ὁ λεγόμενος Ξένος καὶ Ἰκέτης⁵. Μετὰ τοῦ Ἰωάννου κατὰ τὴν τρίτην δεκαετίαν τοῦ η' αἰῶνος, πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς εἰκονομαχίας δέ, εἰσῆλθεν εἰς τὴν παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ μίαν ἢ δύο δεκαετίας, ἕως ὅτου ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ, μικρᾶς πόλεως κειμένης παρὰ τὴν Γάζαν τῆς Παλαιστίνης.

Ἐπάρχει κάποια σύγχυσις ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὰ περιστατικά αὐτῆς τῆς χειροτονίας. Διευκρινίζων κάπως τὰ πράγματα ὁ Θ. Δετοράκης, ἀπορρίπτει τὴν παραδοσιακὴν χρονολογίαν 743, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα διὰ στήριξιν οἰασδήποτε ἄλλης, οὔτε δὲ καὶ αὐτῆς φυσικά. Ὁ προηγούμενος ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ Πέτρος ἐμαρτύρησε κατὰ τὸν Θεοφάνην τὸ 734 καὶ ἐπομένως ὁ Κοσμᾶς πρέπει νὰ τὸν διεδέχθη μετὰ τὸ ἔτος αὐτό, μᾶλλον γρήγορα παρὰ ἄργά. Ὁ δὲ βιογράφος Ἰωάννης Μερκουροπῶλος ἀναφέρει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου Ἠλία ὡς χειροτονήσαντος αὐτόν· ἀλλ' ὁ μὲν Ἠλίας Α' Ἱεροσολύμων ἀπέθανε τὸ 518, ὁ δὲ Ἠλίας Β' ἀνεδείχθη πατριάρχης τὸ 770, ὅτε ὁ Κοσμᾶς δὲν ἔζη πλέον. Ἐπομένως ἡ ἐσφαλμένη εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Μερκουροπῶλου· ἢ ὑπάρχει καὶ ἄλλος Ἠλίας πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καλύψας μέρος τοῦ κενοῦ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννου Ε' (735) μέχρι τῆς ἀνόδου εἰς τὴν ἔδραν τοῦ Θεοδώρου (745), ὅπερ εἶναι μὲν ἀβέβαιον, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀπίθανον⁶. Κατὰ τὴν ἀρχιερατείαν τοῦ Κοσμᾶ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός κατὰ παράκλησίν του συνέταξε καὶ τοῦ ἀφιέρωσε τὸ ἐνδοξον ἔργον του *Πηγὴ Γνώσεως*.

Ἀπέθανε μετὰ τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν, πιθανῶς περὶ τὸ 755, ἡ μνήμη δὲ αὐτοῦ τιμᾶται τὴν 14 Ὀκτωβρίου, ἂν καὶ εἰς τινὰς κώδικας φέρεται καὶ κατ' ἄλλας ἡμέρας, καὶ δὴ καὶ τὴν 25 Ὀκτωβρίου μετὰ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὴν 15 Ἰανουαρίου κᾶ. Εἶναι γνωσταὶ δύο ἀκολουθίαι ἀφιερωμέναι εἰς αὐτόν, μία ἐκδεδομένη εἰς τὰ Μηναιᾶ καὶ μία ἀνέκδοτος, τῆς ὁποίας τὸν θαυμάσιον κανόνα ὁ Σ. Εὐστρατιάδης ἀποδίδει εἰς τὸν Θεοφάνην. Εἰς τὴν ἐκδεδομένην ἀκολουθίαν ἀπαντᾶται τὸ ἐπίγραμμα.

Ἀπῆλθε Κοσμᾶς ἐνθα πᾶσα τερπνότης,
μέλη λιπῶν τέρποντα τὴν Ἐκκλησίαν,

5. Ἠ Οἰκέτης, ἐφ' ὅσον εἶχεν ἀπαχθὴ δοῦλος ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν.

6. Ἐν ὄχι, πρέπει νὰ ἐχειροτονήθη ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Ε', τὸ ἀργότερον τὸ 735.

ἀλλ' ἔχουν εὐρεθῆ καὶ πολλὰ ἄλλα ἐπιγράμματα πρὸς τιμὴν του. Ἡ ἀρχαιότερα εἰκὼν αὐτοῦ ὑπάρχει εἰς τὸ *Μηναλόγων Βασιλείου Β'*.

Ὁ Κοσμᾶς συνέταξε πλῆθος ποιημάτων, κυρίως κανόνων καὶ ἰδιομέλων τροπαρίων, εἰς δεσποτικάς καὶ θεομητορικάς ἐορτάς, εἰς ἀκολουθίας τῆς Παρακλητικῆς, τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου, καθὼς καὶ εἰς ἀγίους. Εἶναι βεβαίως εἰς ἕκ τῶν κυριωτέρων συντακτῶν τοῦ Τριωδίου, ἰδίως τῶν περὶ τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα ἀκολουθιῶν. Ὡς παρατηρεῖ ὁ βιογράφος τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ Ἰωάννης Μερκουρόπουλος, «καὶ πρῶτως μὲν ἐνάρχεται τῶν ἀδομένων ὕμνων... τῶν καθαρσίων τῆς νηστείας καιρῶν». Συνειργάσθη ἐπίσης μὲ τὸν θετὸν ἀδελφὸν Ἰωάννην εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ κυρίου σκελετοῦ τῆς Ὀκταήχου. Ἐπειδὴ τὰ ποιήματα αὐτοῦ δὲν φέρονται ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἐπισκόπου, ἀλλ' ὡς Κοσμᾶ μοναχοῦ ἢ ταπεινοῦ ἢ Ἱεροσολυμίτου κἄ., δίδεται τὸ δικαίωμα νὰ συζητηθῇ ἐνδεχομένη σύγχυσις τῶν συνθέσεων του μὲ ἄλλων ὁμωνύμων, ἤτοι τοῦ διδασκάλου του Κοσμᾶ καὶ ἐνός ἄλλου Κοσμᾶ τοῦ ἰδ' αἰῶνος· ἀλλ' ὁ Δετοράκης ἀπέδειξεν ὅτι εἰς κανὼν τοῦ ἡμετέρου Κοσμᾶ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν τελευταῖον Κοσμᾶν τοῦ Παναρέτου μαρτυρεῖται δύο αἰῶνας πρὸ τῆς ἐποχῆς τούτου, ἀρνεῖται δὲ καὶ ὅτι ὁ διδάσκαλός του ἔγραψε τίποτε. Ἡ τελευταία θέσις φαίνεται κάπως ὑπερβολικῆ, καθ' ὅσον ὄλαι αἱ ἐνδείξεις, ἔστω καὶ ἐνίοτε ἀντιφατικά, φέρουν τὸν διδάσκαλον ὡς ὀξιώλογον λόγιον.

Ἐπὶ τῶν εἰδήσεως καὶ περὶ ποιημάτων τοῦ Κοσμᾶ, τὰ ὅποια δὲν ἐφθασαν εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' αἱ ἀπώλειαι βέβαια πρέπει νὰ περιλαμβάνουν καὶ ἄλλα ἁμάρτυρα ποιήματα. Ἐξ ἄλλου διὰ τὴν πατρότητα μερικῶν ποιημάτων, τὰ ὅποια δὲν μεταδίδονται ἐπωνύμως, ὑπάρχουν σοβαραὶ ἀμφιβολίαι, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν πρόκειται νὰ εἰσέλθωμεν ἐδῶ εἰς τοιαύτας λεπτομερείας.

Μεγάλης ἀξίας εἶναι οἱ κανόνες αὐτοῦ. Δὲν εἶναι βεβαίως οὗτος ὁ ἐπινοητῆς τοῦ εἶδους τοῦ κανόνος, ἀλλ' ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, ὅστις εἰσῆλθεν εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Ἁγίου Σάβα ὀλοκληρον πεντηκονταετίαν πρὸ τῆς ἐκεῖ εἰσόδου τοῦ Κοσμᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου, ἐφυγε δὲ τεσσαράκοντα ἔτη πρὸ αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ Κοσμᾶς εἶναι ὁ πρῶτος συνθέσας κανόνας ὀλοκληρωμένους ἐν τῇ Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάβα, ἄρα γενικῶς ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ τοῦτο προφανῶς ἐννοοῦν αἱ Ἱεροσολυμιτικαὶ πηγαι περὶ τοῦ βίου του, αἱ ὅποια τοῦ δίδουν προτεραιότητα εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν κανόνων⁸.

Οἱ κανόνες τοῦ Κοσμᾶ φέρουν συχνάκις ἀκροστιχίδας ποικίλης μορφῆς, ἀναφερομένας συνήθως εἰς τὸ θέμα, ἤτοι εἰς τὸ ὑμνοῦμενον πρόσωπον ἢ γεγονός, σπανίως ὁμως περιλαμβανούσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ· δὲν ἔχουν β' ὠδὴν καὶ σπανίως περιλαμβάνουν θεοτοκίον. Τὰ ἀκολουθοῦντα τὸν εἰρμὸν ἐκάστης ὠδῆς τροπάρια εἶναι ὀλίγα, συνήθως δύο ἢ τρία, σπανίως δὲ ἐν ἢ τέσσαρα. Συνέτασεν ὁ ἴδιος τὸ μέλος τῶν ποιημάτων του, διὸ καὶ ἀποκαλεῖται κατ' ἐξοχὴν μελωδός, καὶ ἔχει συνθέσει πλῆθος εἰρμῶν, τῶν ὁποίων ἔχουν ἐπιβεβαιωθῆ 173. Πλήρεις κανόνες αὐτοῦ (ὀκταῶδιοι πλὴν

τῆς β' ᾠδῆς) ἔχουν εὐρεθῆ 33, τῶν ὁποίων μερικοὶ ἀμφιβάλλονται, ἔλλι-
πεις δὲ 6 εἰς τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα, διώδιοι, τριώδιοι καὶ τετραώδιοι.
Ἡ συμβολὴ τοῦ Κοσμᾶ εἰς τὴν κατάρτισιν τῆς Ὀκταήχου εἶναι καὶ εὐλο-
γος καὶ μεμαρτυρημένη, ἀλλ' αἱ συγκεκριμέναι συνθέσεις του συνήθως
εἶναι ἀνώνυμοι καὶ συγγέονται πρὸς τὰς τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἐκ τῶν κανό-
νων αὐτῆς δέκα τουλάχιστον εἶναι τοῦ Κοσμᾶ.

Σπουδαῖοι κανόνες αὐτοῦ εἶναι οἱ εἰς τὰς ἑπτὰ δεσποτικὰς ἑορτάς, Χρι-
στουγέννων, Θεοφανείων, Ὑπαπαντῆς, Βαΐων, Πεντηκοστῆς, Μεταμορ-
φώσεως, Σταυροῦ, μελισμένοι κατὰ τοὺς ἑπτὰ ἤχους, ἕκαστον ἀνά ἓνα,
ἦτοι ὅλους πλὴν τοῦ πλαγίου πρώτου, τὸν ὁποῖον μάλιστα οὐδέποτε φαί-
νεται χρησιμοποιήσας ὁ Κοσμᾶς⁹. Ἡ παράλειψις δὲ τοῦ ἤχου τούτου δὲν
σημαίνει βεβαίως ὅτι οὗτος δὲν εἶχεν ἀκόμη εἰσαχθῆ εἰς τὴν ὕμνωδιαν,
καθ' ὅσον οἱ σύγχρονοι τοῦ Κοσμᾶ Ἀνδρέας καὶ Ἰωάννης χρησιμοποιοῦν
αὐτόν. Σώζονται ἐπίσης κανόνες τούτου εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου,
ποίημα ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως καὶ πνοῆς, ἀνώτερον δὲ τοῦ κανόνος τοῦ
ἀδελφοῦ του εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν καὶ εὐλόγως εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν
Θεολόγον.

Συνθέσεις αὐτοῦ εἶναι καὶ οἱ βαθύτατα συγκινητικοὶ κανόνες τῆς Μεγά-
λης Ἑβδομάδος: ἦτοι τὸ τριώδιον τῆς Δευτέρας «Τῷ τῆς ἄβατον κυμαινο-
μενῆν θάλασσαν», τὸ διώδιον τῆς Τρίτης «Τῷ δόγματι τῷ τυραννικῷ»,
τὸ τριώδιον τῆς Τετάρτης «Τῆς κίστεως ἐν πέτρᾳ με στερεώσας», τὸ
ὀκταώδιον τῆς Πέμπτης «Τμηθείση τμάται πόντος ἐρυθρός», τὸ τριώδιον
τῆς Παρασκευῆς «Πρὸς σὲ ὀρθρίζω» καὶ τὸ τετραώδιον τοῦ Σαββάτου.
Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργον, τέλειον ἀπὸ πλευρᾶς τεχνικῆς καὶ πλήρες
συγκινήσεως, περιλαμβάνον τὰς ᾠδὰς ς', ζ', η', θ'. ἀνεπτύχθη εἰς πλήρη
κανόνα, συμφώνως πρὸς τὴν διχαζομένην παράδοσιν εἴτε ὑπὸ τῆς Κασια-
νῆς εἴτε ὑπὸ τοῦ Μάρκου Ὑδροῦντος εἴτε ὑπ' ἀμφοτέρων.

Ὅτι ὁ Κοσμᾶς συνέταξε μόνον τὰς ὡς ἄνω ᾠδὰς (ς', ζ', η', θ') μετὰ τῶν
εἰρμῶν, πρέπει νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, διότι ἡ ἀκροστιχὶς αὐτῶν, ὡς καὶ
ἄλων τῶν προηγουμένων ἔλλιπων κανόνων διήκει διὰ τῶν εἰρμῶν καὶ τῶν
τροπαρίων ὁμοῦ, τὸ δὲ κυριώτερον, εἶναι συνδεδεμένη στενῶς μετὰ τῆς
ἀκροστιχίδος τοῦ κανόνος τῆς προηγουμένης ἡμέρας, ἦτοι: ΠΡΟΣΑΒΒΑ-
ΤΩΝ Τῷ ΣΑΒΒΑΤΩΝ ΜΕΛΙΩ ΜΕΓΑ¹⁰. Ἡ ἀκροστιχὶς τῶν ᾠδῶν α', β', γ', δ',
πλὴν τοῦ ὅτι ἀφήνει ἐκτὸς τοὺς εἰρμούς, εἶναι καὶ ἄσχετος μὲ τὴν ὡς ἄνω
ἀκροστιχίδα, τὴν ὁποίαν καὶ διασπᾶ: (Κ)ΚΑΙ (Σ) ΣΗΜΕΡΟΘΗΝ ΔΕ. Εἶναι λοι-
πὸν σαφὲς ὅτι εἰς τὸ τετραώδιον τοῦ Κοσμᾶ προσετέθη ἐν ἄλλο τετραώ-
διον μὲ τὰς τέσσαρας πρώτας ᾠδὰς, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει μὲ τὸν ὑπέροχον
εἰρμὸν «Κύματι θαλάσσης»¹¹. Ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου
δὲν ἀφήνει καμμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ποιητοῦ τῶν τεσσάρων τούτων
ᾠδῶν· εἶναι ἡ Κασία, ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὸν οἰκτεῖον
τόπον.

9. Ἐννοεῖται προκειμένου
περὶ κανόνων, διότι
ὑπάρχουν ὀλίγα ἰδιόμελα
εἰς αὐτὸν τὸν ἤχον.

10. Οὗτος ἀποτελεῖ ἓνα ἰαμ-
βικόν στίχον.

11. Εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ χρῆσις
τῆς ἐκφράσεως «νεάνι-
δες» εἰς τὸν εἰρμὸν τοῦ-
τον.

Ὁ εἰρμὸς τῆς θ' ᾠδῆς τοῦ τετραωδίου τοῦ Κοσμᾶ εἰσήχθη βραδύτερον ὡς μόνιμον στοιχεῖον τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὁρθρου καὶ τῆς θείας λειτουργίας. Ἰδιόμελα τροπάρια συνέθεσεν ὁ Κοσμᾶς πάμπολλα, ἐξ αὐτῶν δὲ ἐπεσημάνθησαν 83 εἰς τὰ Μηναῖα, τὴν Ὀκτάηχον, τὸ Ὠρολόγιον, τὸ Τριώδιον καὶ τὸ Πεντηκοστάριον, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀρκετὰ στοιχεῖα διὰ τὸν ἀκριβῆ ἔλεγχον τῆς πατρότητος αὐτῶν. Μεγάλῃ εἶναι ἡ προσφορά του εἰς τὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν ἀκολουθιῶν τῶν Θεοφανείων, ὁ Ἰανουαρίου, δι' ἑννέα τροπαρίων τῆς λιτῆς καὶ τῶν αἰνῶν, τῆς Ὑπαπαντῆς, 2 Φεβρουαρίου, διὰ πέντε ἑσπερίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, 25 Μαρτίου, διὰ τεσσάρων τροπαρίων τῆς λιτῆς, τῆς Μεταμορφώσεως, 6 Αὐγούστου, διὰ δεκατριῶν τροπαρίων τοῦ ἑσπερινοῦ. Θὰ παραθέσωμεν ἐν ἐξαιρέτον ἑσπεριον τῆς Ὑπαπαντῆς.

Κατακόσμησον τὸν νυμφῶνα σου. Σιών,
καὶ ὑπόδεξαι τὸν βασιλέα Χριστόν
ἄσπασαι τὴν Μαριάμ, τὴν ἐπουράνιον κύλην
αὕτη γὰρ θρόνος χερουβικὸς ἀναδείχθη,
αὕτη βαστάζει τὸν βασιλέα τῆς δόξης
νεφέλη φωτὸς ὑπάρχει ἡ Παρθένος
φέρουσα ἐν σαρκὶ Υἱὸν πρὸ Ἴωσφόρου
ὄν λαβὼν Συμεῶν ἐν ἀγκάλαις αὐτοῦ
ἐκήρυξε λαοῖς δεσπότην αὐτὸν εἶναι
ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου καὶ Σωτῆρα τοῦ κόσμου.

Τὸ τροπάριον τοῦτο, μεταφρασθὲν εἰς τὴν λατινικὴν, χρησιμοποιεῖται μέχρι καὶ σήμερον «Adorna thalamum tuum, Sion».

Ἀπὸ τὰ ἰδιόμελα τῆς Μεγάλῃς ἑβδομάδος, διακρινόμενα ὅλα διὰ τὸ βαθύτατον θρησκευτικὸν αἶσθημα, θὰ ξεχωρίσωμεν τὸ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων τῆς Μεγάλῃς Πέμπτης «Μυσταγωγῶν σου, Κύριε, τοὺς μαθητάς, ἐδίδασκες λέγων ὦ φίλοι, ὁρᾶτε, μηδεὶς ὑμᾶς χωρίσει μου φόβος», καὶ ἀπὸ τὴν Πεντηκοστὴν τὰ τροπάρια τῶν αἰνῶν «Παράδοξα σήμερον εἶδον τὰ ἔθνη πάντα». Χαρακτηριστικὰ ἐξ ἄλλου εἶναι τὰ ὀκτώ τροπάρια τοῦ Μεγάλου ἀποδείπνου, πασίγνωστα ἄλλωστε, μὲ τελευταῖον τὸ βραχύτατον

Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς σὲ ἀνατίθημι,
μητέρα τοῦ Θεοῦ, φύλαξόν με ὑπὸ τὴν σκέπην σου.

Ὁ Κοσμᾶς συνέταξεν ἐν ἄθροισμα προεορτίων τροπαρίων τοῦ τύπου «Αἱ ἀγγελικαί» μὲ ἀκροστιχίδα Εἰς τὰ Προεορτία Ἰῶν Φωτῶν Κοσμά Ωδῆ, τὰ ὁποῖα ψάλλονται κατανεμημένα ἀπὸ τῆς 2 μέχρι τῆς 13 Ἰανουαρίου ἐν συνδιασμῷ μὲ ἀνάλογον ἄθροισμα τοῦ Θεοφάνους¹². Τὸν ὕμνον (κοντάκιον) ἀπεδώσαμεν ἀνωτέρω εἰς ἄλλον Κοσμᾶν.

Πλὴν τῶν πρωτοτύπων συνθέσεων τούτων ὁ Κοσμᾶς ἔγραψε καὶ σχόλια εἰς δύσκολα χωρία ποιημάτων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, πρὸς τὸν ὁποῖον

¹² Ἐννέα τροπάρια, ἐκ συγχύσεως προφανῆς, συμπίπτουν εἰς τὰ δύο ἄθροίσματα.

έτρεφεν ιδιαίτερον σεβασμὸν καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπηρέασθη μεγάλως, ἀποκαλῶν ἄλλωστε ἑαυτὸν «φιλογρηγόριον».

Τὰ θέματά του ὁ ποιητὴς ἀντλεῖ ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰ ἐορταζόμενα γεγονότα, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐκφραστικὴν ὕλην πηγὴ αὐτοῦ εἶναι συχνάκις οἱ πατέρες, καὶ δὴ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Ὁλόκληρα χωρία ἢ ὀλόκληροι φράσεις τῶν κανόνων τῶν Χριστουγέννων, τῶν Θεοφανείων καὶ τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι εἰλημμένα ἀπὸ ἀντιστοίχους ὁμιλίας τοῦ Γρηγορίου· κλασικὸν παράδειγμα εἶναι ὁ εἰρμὸς τῆς ἀΐδης τῶν Χριστουγέννων.

Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε·
Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε·
Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε·

Ἄλλὰ βεβαίως τὰ πλεῖστα προσφέρει ἡ ἴδια αὐτοῦ ἐμπνευσις. Ὁ ποιητικὸς τόνος αὐτοῦ παρουσιάζει πολλὴν συγγένειαν μετὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀλλὰ γενικῶς ἡ ποίησις αὐτοῦ ἔχει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά. Οὗτος προσέχει ἐπιμελῶς τὴν στιχουργικὴν τεχνικὴν καὶ ἐνίοτε σμιλεύει τοὺς στίχους του, μὴ παραλείπων συχνάκις νὰ καταφεύγῃ εἰς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ὡς δεικνύει τὸ παράδειγμα τοῦ κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου·

Συνεσχέθη
ἀλλ' οὐ κατεσχέθη·
ἀνηρέθης
ἀλλ' οὐ διηρέθης.

Ὁ ρυθμὸς εἶναι ἔντονος εἰς ὅλας τὰς συνθέσεις του, ἀλλὰ δύναται νὰ γίνῃ πλήρως ἀντιληπτὸς διὰ τοῦ μέλους ἢ τῆς ἐμμελοῦς ἀπαγγελίας. Ἡ ἰσοσυλλαβία εἶναι συνήθης ἀπὸ τροπαρίου εἰς τροπάριον, ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις ἀπολύτου ἰσοσυλλαβίας, ὅπως εἰς τὴν γ' ᾠδὴν τοῦ τριωδίου τῆς Μεγάλης Πέμπτης, «τῆς πίστεως ἐν πέτρα με στερεώσας», ὅπου ὅλοι οἱ στίχοι ὄλων τῶν τροπαρίων εἶναι δωδεκασύλλαβοι εἰς τονικά ἱαμβικά τρίμετρα.

Ὁ Κοσμᾶς χρησιμοποιεῖ ποικιλίαν ἐκφραστικῶν μέσων κατὰ τὰ θέματα, καὶ οὕτω δίδει εἰς τὰς συνθέσεις αὐτοῦ ἀνάλογα χαρακτηριστικά, τῆς κατανύξεως, ὡς εἰς τοὺς κανόνας τῆς Μ. Ἑβδομάδος, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὡς εἰς τὸν κανόνα τῶν Χριστουγέννων καὶ τὰ τοιαῦτα.

Τὸ ὕφος του εἶναι ἀπλοῦν καὶ ταυτοχρόνως ὑψηλὸν καὶ μεγαλοπρεπές, συντελοῦσης καὶ τῆς ἐνίοτε ἀρχαϊκὴν μορφήν ἐχούσης γλώσσης. Οὗτος εἶναι κατὰ τινὰ τρόπον ὁ πλέον ἀρχαιοπληκτος ἐκκλησιαστικὸς ὕμνογράφος, ὡς δεικνύουν τὰ ἀφθονα δάνειά του ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν γραμματείαν, καὶ δὴ ἀπὸ τὸν Ὅμηρον.

Ἢ κατὰ καιροὺς εἰσαγωγή δογματικῶν στοιχείων, πάντοτε ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Ὁρθοδοξίας, δὲν ἀφαιρεῖ τίποτε ἀπὸ τὴν χάριν τῶν ποιημάτων.

των, αλλά προσθέτει εις αὐτὰ βάθος. Περισσότερον προσεύχεται ἐδῶ ἡ καρδιά, ἀναζητοῦσα τὴν μυστικὴν ἐμπειρίαν, παρὰ ὁ νοῦς, ὡς ἄλλωστε ἀπαιτεῖται εἰς τὴν ὑμνογραφίαν.

Ἡ κοίησις τοῦ Κοσμᾶ. ἂν καὶ βεβαίως δὲν εἶχε τὴν ἰδίαν μετὰ τῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπιρροὴν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὑμνογράφους, ἐπαινεῖται μεγάλως. Εἰς τὴν Σούδαν οὗτος χαρακτηρίζεται ὡς «ἄνθρωπος εὐφύεστατος καὶ πνέων μουσικὴν ὅλως τὴν ἐναρμόνιον», μετὰ τὴν παρατήρησιν ὅτι «οἱ κανόνες Ἰωάννου τε καὶ Κοσμᾶ σύγκρισιν οὐκ ἐδέξαντο οὐδὲ δέξαιτο ἂν, μέχρις ὃ καθ' ἡμᾶς βίως περαιωθῆσεται». Ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος εἰς ποίημα αὐτοῦ περὶ προτύπων τῆς ὑμνογραφικῆς τέχνης μεταξὺ τῶν δώδεκα ἀναφερομένων ποιητῶν φέρει πρῶτον τὸν Κοσμᾶν, κατὰ δὲ τὴν ἀρχαίαν τυπικὴν διατάξιν, πιθανῶς τοῦ ἰα' αἰῶνος, ἂν εἰς τινα ἐορτὴν ὑπάρχουν κανόνες τούτου καὶ ὁποιοῦνδήποτε ἄλλων συγχρόνως, προκρίνεται ὁ τοῦ Κοσμᾶ¹³.

Ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ὁ Γρηγόριος Κορίνθου, ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος καὶ τελευταῖος ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης εἶναι ἐρμηνευταὶ ποιημάτων του, Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος καὶ ὁ Θεοφάνης ἐχρησιμοποίησαν πλῆθος εἰρημῶν αὐτοῦ εἰς συνθέσεις των, ὁ δὲ Συμεὼν Μεταφραστὴς διεσκεύασε τοὺς κανόνας του εἰς τὴν Μεγάλῃν Ἑβδομάδα εἰς προεορτίους κανόνας διὰ τὰ Χριστοῦγεννα καὶ τὰ Θεοφάνεια. Κανόνες αὐτοῦ ἔχουν εἰσαχθῆ εἰς τὴν συριακὴν Ἐκκλησίαν ἐν μεταφράσει.

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΞΕΝΟΣ

Κοινὸς διδάσκαλος Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἦτο ὁ Σικελιώτης Κοσμᾶς, φερόμενος εἰς τὰς πηγὰς ὡς Ἰκέτης καὶ Ἀσύγκριτος, τὸ πρῶτον διότι ἦτο αἰχμάλωτος τῶν Ἀγαρηνῶν καὶ ἐξηγοράσθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, τὸ δὲ δευτέρον ἐκ παραναγωγῆσεως τοῦ ὀνόματος ἀσηκρήτου (γραμματέως), τὸ ὁποῖον τοῦ ἀποδίδεται ἀπὸ ὠρισμένας πηγὰς, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Θ. Δετοράκης. Εἰς τὸν Κοσμᾶν τοῦτον ἀπεδόθησαν ὑπὸ τῶν Christ καὶ Papanikas οἱ κανόνες εἰς τὸν Λάζαρον καὶ εἰς τὸν Ἰωσήφ τὸν Μνήστορα, ἂν καὶ ὑποθετικῶς καὶ χωρὶς ἰσχυρὰν βάσιν.

Ὁ Θ. Δετοράκης ἀρνεῖται ὅτι ὁ Κοσμᾶς οὗτος, ὁ διδάσκαλος, ἱπῆρξε ποιητὴς, ἐφ' ὅσον ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρονται πουθενὰ συγκεκριμένα ποιήματά του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Βατικανὸν Βίον αὐτοῦ λέγεται σαφῶς: «Εἰ δὲ καὶ ἕτερος τις Κοσμᾶς θείας σοφίας ἐμπλεὺς εὔρηται, ἀλλ' οὐ ποιητὴς ἐκεῖνος, κοινὸς δὲ τούτοις ἀμφοῖν παιδευτὴς καὶ θεῖος διδάσκαλος»¹⁴. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐπιχείρημα καθίσταται ἀσθενές, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι μέρος τῶν ποιημάτων ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Κοσμᾶ μοναχοῦ» εἶναι ἰδικὰ του, ἢ δήλωσις ὁμῶς τοῦ Βίου εἶναι σοβαρά, μολοντί καὶ αὐτῆς ἡ ἀξία μειώνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο συνετάχθη ὑπ' ἀγνώ-

13. Τυλικόν, ἐκδ. Βενετίας 1691, 15.

14. Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, Ἐπετ. Ἐτ. Βιζ. Σπ. 41(1974), 265.

στου κατὰ τὸν ἰβ' αἰῶνα, ἤτοι τετρακόσια καὶ πλεόν ἔτη μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κοσμᾶ.

Εἰς τὸ ἱαμβικὸν ποίημα τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, τὸ παρατεθὲν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, ἀναφέρεται ὡς πρῶτος τῶν ἐνθέων ὑμνογράφων «Κοσμᾶς ὁ Ξένος». Ἀπὸ ἀξιολογικῆς ἀπόψεως αὐτὸς ὁ Κοσμᾶς πρέπει νὰ εἶναι ὁπωσδήποτε ὁ Μελωδός, ἡμεῖς δὲ εἶχομεν ὑποθέσει ὅτι ἐκ συγχύσεως ὁ Νικηφόρος εἶχε δώσει τὸ ἐπίθετον ξένος εἰς αὐτόν. Ὁ Θ. Δετοράκης πιστεύει ὅτι τὸ ἐπίθετον ξένος ἐδόθη ἔσκεμμένως εἰς αὐτόν ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τοῦ θαυμαστοῦ. Ἐν τούτοις τὸ ἐπίθετον τοῦτο, ἀποδιδόμενον εἰς τὰ πράγματα, σημαίνει ἀκριβῶς «παράξενος», εἰς τὰ πρόσωπα δὲ δίδεται μόνον πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καταγωγῆς των, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὸ ποίημα τοῦτο ἡ λέξις ξένος χρησιμοποιεῖται δύο φορές, κατ' ἀμφοτέρας διὰ πρόσωπα καταγόμενα ἐκ Σικελίας καὶ σημαίνει τοὺς προερχομένους ἐκ ξένης γῆς, ἤτοι τὸν Κοσμᾶν καὶ τὸν Ἰωσήφ.

«Ἡ λύρα τοῦ Πνεύματος Κοσμᾶς, ὁ Ξένος,
... ξένη τε Σειρὴν Ἰωσήφ ὑμνογράφος».

Ἄν ὁ πρῶτος στίχος ἀναγνωσθῆ «Κοσμᾶς ὁ Ξένος», ἔχομεν ἓν πρόσωπον καὶ τὸ σύνολον τῶν ἀναφερομένων ποιητῶν εἶναι ἕνδεκα· ἐπειδὴ ὅμως ὁ Κοσμᾶς ὁ Μελωδός οὔτε ξένος εἶναι οὔτε νὰ παραλειφθῆ εἶναι δυνατόν. φρονοῦμεν ὅτι ἐδῶ πρόκειται περὶ δύο προσώπων, ἀφοῦ στίξωμεν μὲ κόμμα τὸ ὄνομα Κοσμᾶς, ὅποτε τὰ πρόσωπα γίνονται δώδεκα, διὰ νὰ φθάσωμεν καὶ εἰς τὸν πάντοτε ἐπιδιωκόμενον ἱερὸν ἐκ τῶν Ἀποστόλων ἀριθμὸν δώδεκα· «Κοσμᾶς, ὁ Ξένος».

Ἐν τῷ αὐτῇ περιπτώσει πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ποιήματα τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Ξένου ὑπὸ τὸ ὄνομα «Κοσμᾶ μοναχοῦ», ἀλλὰ πᾶσα κρίσις περὶ τούτου δὲν δύναται νὰ στηριχθῆ μόνον εἰς τὰ ἐπισφαλῆ κριτήρια τοῦ ὕφους καὶ τῆς τεχνικῆς.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, περὶ τοῦ ὁποίου γενικώτερον ἐγινε λόγος εἰς ἴδιον κεφάλαιον, κατὰ τὸν βιογράφον του Ἰωάννην Μερκουρόπουλον¹⁵ ὑπῆρξε μελωδός, ὡς ἡ Παναγία προεδήλωσε περὶ αὐτοῦ. «Οὗτος ἄσει μέλη καινὰ καὶ Κυρίῳ τῷ Θεῷ προσοίσει ἄσματα θεοδίδακτα· ὑπερβαλεῖται τὴν Μωυσέως ᾠδὴν καὶ τὴν χορραϊλίαν τῆς Μαριάμ· τὴν πνευματικὴν καὶ οὐράνιον μελουργίαν οὗτος μιμήσεται· τοὺς χερουβικοὺς ὕμνους οὗτος ζηλώσει καὶ πάσας τὰς Ἐκκλησίας ὡς θυγατέρας τῆς ἁνῶ Ἱερουσαλὴμ αὐτὸς νεάνιδας τυμπανιστρίας ποιήσεται ἁδοίσας ἄσμα Θεῷ, τὴν νέκρωσιν ἀπαγγελλούσας Χριστοῦ καὶ τὴν ἀνάστασιν». Ἡ συμβολὴ του εἶναι ἐν προκειμένῳ πολυμερῆς. ἂν καὶ δὲν ἔχουν ἀκόμη λυθῆ ὄλα τὰ προ-

15. Ἀναλκτα Ἱεροσολυμ. Σταχυολογίας 4 (1897), 347ε.

βλήματα γνησιώτητος τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου Μοναχοῦ σερομένων εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ποιημάτων.

Ἐν πρώτοις εἶναι θεμελιώδης ἡ προσφορά του εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς Ὀκταήχου, ἂν καὶ ἡ διαδεδομένη διττὴ ἄποψις ὅτι οὗτος ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπενόησε τοὺς ὀκτῶ ἤχους, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατήρτισε τὸ σύνολον τῆς Ὀκταήχου, ἔστω κατὰ τὸ εἰς τὰς Κυριακὰς ἀναφερόμενον μέρος αὐτῆς, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα, καθ' ὅσον τὸ μὲν σύστημα τῶν ὀκτῶ ἤχων ὑπῆρχεν αἰῶνας πρὸ αὐτοῦ, ὡς εἰς ἄλλην συνάφειαν ἐσημειώθη, αἱ δὲ ἐπιγραφαὶ τῶν περιεχομένων εἰς τὴν Ὀκταήχον ἀσμάτων δεικνύουσιν τὴν συμμετοχὴν καὶ ἄλλων ποιητῶν, πολὺ δὲ περισσότερον ὑπὸ τὴν τελικὴν αὐτῆς μορφήν. Ἄλλ' ὅπωςδήποτε ὁ Ἰωάννης προσέδωκεν εἰς τὴν ὀκταηχίαν μεθοδικὴν μορφήν καὶ τὴν διηύρυνεν ὡς σύστημα γενικῶς, κατήρτισε δὲ καὶ τὸν σκελετὸν τῆς δομῆς τῆς Ὀκταήχου.

Ὡς ἐσημειώσαμεν διηγούμενοι τὰ κατὰ τὴν διαγωγὴν τοῦ Ἰωάννου, τὸ πρῶτον ποίημα αὐτοῦ ἦτο τὸ κατὰ παράκλησιν φίλου του συνταχθὲν νεκρώσιμον εἰς ἀδελφὸν «πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα, ὅσα οὐχ ὑπάρχει μετὰ θάνατον», τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὴν βάσιν διὰ τὴν κατάρτισιν μιᾶς ὀκταήχου συνθέσεως.

Εἰς τὴν σωζομένην καὶ χρησιμοποιουμένην νεκρώσιμον εἰς κοσμικοὺς ἀκολουθίαν ὑπάρχουν ὀκτῶ τροπάρια αὐτῆς τῆς συνθέσεως, ἐν κατ' ἤχον¹⁶, ἐνῶ εἰς τὴν νεκρώσιμον τῶν ἱερέων διατηρεῖται μία εὐριτέρως ἐκτάσεως σύνθεσις· παρατηροῦμεν ὁμως ὅτι τὰ παραδιδόμενα εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν τροπάρια δὲν παρουσιάζουσιν ἐνότητα, οὕτως ὥστε πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὅπωςδήποτε ὡς παρέμβλητα μερικὰ ἐξ αὐτῶν, κυρίως τὰ φερόμενα ὡς θεοτοκία, νὰ θέσωμεν δὲ ὑπὸ ἐξέτασιν 23 ἐξ αὐτῶν μόνον. Τὰ εἰκοσιτρία ταῦτα τροπάρια δὲν ἀνήκουν εἰς ἐνιαίαν σύνθεσιν, ὡς δεικνύεται διὰ τῆς παρουσίας διπλῆς ὁμάδος τροπαρίων εἰς τὸν ἤχον πλείγιον τετάρτου· μιᾶς περιλαμβανούσης δύο τροπάρια, μὲ πρῶτον τὸ «Θρηνῶ καὶ ὀδύρομαι», ἄνευ ἰδιαίτερου κοινοῦ γνωρίσματος, καὶ μιᾶς περιλαμβανούσης τέσσαρα τροπάρια τετράστιχα μὲ ἐσωτερικὴν κατὰ στίχον ἀκροστιχίδα, πλὴν τοῦ ἐφωμνίου.

Συμφώνως πρὸς αὐτὰς τὰς παρατηρήσεις πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχον δύο συλλογαὶ ὀκταήχων τροπαρίων εἰς τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν, τῶν ὁποίων ἢ μία ἀπετελεῖτο ἀπὸ τρία τροπάρια κατ' ἤχον, μὲ τὸ πρῶτον αὐτόμελον καὶ τὰ ἄλλα δύο προσόμοια εἰς αὐτό, ἦτοι συνολικῶς ἀπὸ 24 τροπάρια, τῶν ὁποίων ἔχουν διατηρηθῆ μόνον 17¹⁷, ἢ δὲ ἄλλη ἀπὸ διπλάσια. Ἡ πρώτη συλλογὴ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Βίου*, εἶναι ποίημα τοῦ Ἰωάννου Λαμασκηνοῦ, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῆς δευτέρας, τὴν ὁποίαν θὰ ἀναλύσωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον ἐν συναφείᾳ μὲ τὸν Ἰωάννην Ἀρκλᾶν.

Τὰ πασίγνωστα ἀναστάσιμα ἀπολυτικά τῶν ὀκτῶ ἤχων, ἀπὸ τοῦ «Τοῦ λίθου σφραγισθέντος» μέχρι τοῦ «ἔξ ὕψους κατήλθες», ψαλλόμενα κατὰ

¹⁶Ὡς θὰ ἴδωμεν ὁμως τὸ τοῦ πλαγιου β' ἤχου προέρχεται ἀπὸ δευτέραν σύνθεσιν.

¹⁷Ἦτοι ἀνά ἐν τῶν ἤχων γ', δ', πλ. α' καὶ πλ. δ' καὶ ὅλα τοῦ πλ. β'.

τάς εβδομάδας τοῦ ὀκταήχου συστήματος, ἀποτελοῦν ἐν ἄλλο ἄθροισμα προφανῶς προερχόμενον ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ Ἰωάννου, ὁ ὁποῖος ἔθεσεν εἰς αὐτὰ ἐντονον τὴν δογματικὴν του σφραγίδα, παριστῶν ζωηρῶς τὸ γεγονός τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν σημασίαν αὐτοῦ διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἐξ ἰσου δὲ χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὀκτῶ θεοτοκία, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὰ ὡς ἄνω ἀπολυτικά κατ' ἦχον καὶ ἐπισφραγίζουν μετ' αὐτῶν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἑσπερινοῦ, «Τοῦ Γαβριὴλ φθεγξαμένου» μέχρι τοῦ «Ὁ δι' ἡμᾶς γεννηθεὶς ἐκ Παρθένου».

Ἐν ἀπολύτως μεμαρτυρημένης πατρότητος στοιχεῖον τῆς Ὀκταήχου εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν ὀκτῶ θεοτοκίων, τὰ ὁποῖα σφραγίζουν τὰ 24 ἀναστάσιμα ἀπόστιχα τοῦ ἑσπερινοῦ κατ' ἦχον. Τούτων τὰ μὲν πρῶτα ἑπτὰ σχηματίζουν τὴν ἀκροστιχίδα ΙΩΑΝΝΟΥ, τὸ δὲ ὄγδοον ἔχει τὴν ἐσωτερικὴν ἀκροστιχίδα ΑΜΗΝ. Τὰ δὲ ἀπόστιχα, τρία κατ' ἦχον, τὰ ὁποῖα κατακλείονται διὰ τῶν θεοτοκίων τούτων, φέρουν συνεχομένην ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα καὶ βασίμως ἀποδίδονται ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν Δαμασκηόν¹⁸.

Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἰδιαίτερας κλίσεως τοῦ Δαμασκηνοῦ, εἶναι πολὺ πιθανόν ὅτι τοῦ ἀνήκουν ἐπίσης τὰ θεοτοκία τῶν ἑσπερίων τοῦ Σαββάτου, θαυμάσιαι συνθέσεις ἐγκωμιάζουσαι τὴν Θεοτόκον διὰ τῆς ἐξάρσεως τῆς συμμετοχῆς αὐτῆς εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ κατ' ἦχον εἶναι:

«Τὴν παγκόσμιον δόξαν τὴν ἐξ ἀνθρώπων»

«Παρήλθεν ἡ σκιά τοῦ νόμου»

«Πῶς μὴ θαυμάσωμεν»

«Ὁ διὰ σέ, θεομητορ»

«Ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ»

«Τίς μὴ μακαρίσει σε»

«Μήτηρ ἐγνώσθης»

«Ὁ βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν».

Ἡ παράδοσις βεβαίως ἀποδίδει εἰς αὐτὸν καὶ ὅλα τὰ ἑσπέρια τροπάρια, ἑπτὰ κατ' ἦχον, ἤτοι συνολικῶς 56, ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκουν ὀλίγα μόνον ἐξ αὐτῶν.

Τὸ Παρακλήτικόν τῆς Κρυπτοφέρρης, ἐκδοθὲν τὸ 1738, περιέχει κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον κατὰ τοὺς ὀκτῶ ἦχους διὰ τὸν ἑσπερινὸν ὄλων τῶν ἡμερῶν τῆς εβδομάδος πλην τῆς Παρασκευῆς, ἤτοι 48 ἐν συνόλῳ κανόνας καὶ ἀντιστοιχοῦντα εἰς αὐτοὺς στιχηρὰ ἀνερχόμενα εἰς 120. Κατὰ πρόχειρον ἐξέτασιν αὐτῶν τὸ ὕφος των δὲν μοῦ ἐφάνη οἰκεῖον πρὸς τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ

Τὰ τέσσαρα κατ' ἦχον ἀπόστιχα τῶν αἰνῶν τοῦ ὁρθοῦ τῶν Κυριακῶν εἶναι μεμαρτυρημένως τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ κοινὸν θεοτο-

18. Μετὰ βεβαιότητος ἤδη ὑπὸ τοῦ Τυπικοῦ Δημητρίεβσκη, Α, 800.

κίον, τὸ ἐπισφραγίζον ταῦτα εἰς ὄλους τοὺς ἡχους, «Υπερευλογημένη ὑπάρχεις, Θεοτόκε Παρθένε».

Ὡς μελωδὸς ὁ Ἰωάννης συνέθεσε τουλάχιστον 531 εἰρμούς, ὅσοι εἶναι οἱ ἐκ τῆς ἐρείνης διαπιστωθέντες καὶ χρησιμοποιηθέντες ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ ὑπὸ ἄλλων μεταγενεστέρων.

Οἱ τρεῖς κανόνες τοῦ ὀκταήχου συστήματος τῶν Κυριακῶν, ἦτοι ὁ ἀναστάσιμος, ὁ σταυροαναστάσιμος καὶ ὁ τῆς Θεοτόκου, φέρονται συνήθως ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου ἢ Ἰωάννου μοναχοῦ ἢ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, συχνάκις ὁμως ὠρισμένοι ἐξ αὐτῶν ἀποδίδονται εἰς τὸν Κοσμᾶν, ὑπάρχει δὲ καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ διπλῆ ἔνδειξις «ποιήμα Κοσμᾶ καὶ Ἰωάννου»¹⁹ δι' ὠρισμένους ἐξ αὐτῶν. Βάσει τῶν στοιχείων τούτων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι συνετάχθησαν κατὰ τὴν συνεργασίαν τῶν δύο ἀδελφῶν διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ πυρῆνος τῆς Ὀκταήχου καὶ ὅτι πιθανῶς οἱ ὀκτὼ εἰς τὴν Θεοτόκον κανόνες ἀνήκουν εἰς τὸν Ἰωάννην, οἱ ἄλλοι δὲ δεκαεξὶ προέρχονται ἐξ ἡμιπείας ἀπὸ τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Κοσμᾶν.

Ἐκ τῶν λοιπῶν τοῦ Ἰωάννου κανόνων ἀξιοὶ ἀναφορᾶς εἶναι πρῶτον οἱ εἰς τὰς κινητὰς ἑορτὰς τοῦ Πάσχα, τοῦ Ἀντίπασχα καὶ τῆς Ἀναλήψεως. Ὁ κανὼν τοῦ Πάσχα, τῆς ἀναστάσεως, συντεθειμένος βάσει στοιχείων ὁμιλιῶν τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ γίνεταί πρωτότυπος, διακρίνεται διὰ τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν βαθύτητά του εἰς θεολογικὰ νοήματα. Ὁ ποιητὴς δύναται νὰ περικλείσῃ ἐντὸς τεσσάρων στίχων ὅλον τὸ νόημα τῆς ἀναστάσεως καὶ ὅλην τὴν πίστιν τῆς ὀρθοδοξίας, ὡς ἐπὶ παραδείγματι

*«Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτὸς
οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια
ἑορταζέτω γοῦν πᾶσα κτίσις
τὴν ἔγερσιν Χριστοῦ ἐν ᾗ ἔστερεώθημεν».*

Ἐκ τῶν κανόνων τῶν Μηναίων πιθανώτατα ἀνήκουν εἰς αὐτὸν οἱ κάτωθι, ἐνῶ ὡς πρὸς ἄλλας συνθέσεις, φερούσας τὸ ὄνομα Ἰωάννου μοναχοῦ, πρέπει νὰ γίνῃ ἐπιμελὴς ἔρευνα διὰ τὴν προέλευσίν των.

Εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Προδρόμου 23 Σεπτεμβρίου
Εἰς τοὺς Κοσμᾶν καὶ Δαμιανὸν 1 Νοεμβρίου
Εἰς τὸν οὐρανοφάντορα Βασίλειον 1 Ἰανουαρίου
Εἰς τὰ Θεοφάνεια, «Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα» 6 Ἰανουαρίου
Εἰς Παῦλον τὸν Θηβαῖον 15 Ἰανουαρίου
Εἰς τὸν ἱερὸν Κύριλλον 18 Ἰανουαρίου
Εἰς Εὐθύμιον τὸν Μέγαν 20 Ἰανουαρίου
Εἰς Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν 21 Ἰανουαρίου
Εἰς Ἐπιφάνιον Κύπρου 12 Μαΐου
Εἰς τὸν Ἐλισσαῖον 14 Ἰουνίου

Εἰς τὸ Ἐνέθλιον τοῦ Προδρόμου 24 Ἰουνίου
 Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν 6 Αὐγούστου
 Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου ὁ δεύτερος 15 Αὐγούστου.

Ὁ κανὼν τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἶναι δίμορφος, ἐφ' ὅσον αἱ δύο τελευταῖαι ᾠδαὶ η'–θ' ἔχουν ἐσωτερικὴν κατὰ στίχον ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα, διαφόρως ἀπὸ τὰς λοιπὰς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ὕφος παραλλάσσουν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ ἐν συνόλῳ οἷτος φέρεται κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ὡς «ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ», ὁ Χριστὸς ἀποδίδει τὰς μὲν πρώτας ᾠδὰς εἰς τὸν Θεοφάνην, τὰς δὲ δύο τελευταίας εἰς τὸν Δαμασκηνόν²⁰· ἀλλ' ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι ἀνήκει σίνολος εἰς τὸν Ἰωάννην Μοναχὸν τὸν Ἀρκλᾶν. Ἐκθέτοντες τὰ κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον, θὰ ἴδωμεν καὶ μερικὰ ἄλλα τοιαύτης ἕφης κείμενα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τινῶν πιθανολογοῦνται ὡς προϊόντα τοῦ Δαμασκηνοῦ, καὶ δὴ τοὺς ἰαμβικούς κανόνας εἰς τὴν Πεντηκοστήν, τὰ Χριστούγεννα καὶ τὸ Πάσχα.

Ἀκριβολόγος δογματικὸς ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, κατώρθωσε καὶ εἰς τὰ ποιήματά του νὰ παρεμβάλῃ τὰς δογματικὰς του θέσεις μὲ βραχείας ἐκφράσεις καὶ διατυπώσεις, χωρὶς αὐτὰ νὰ χάσουν τὴν ποιητικὴν τῶν δροσερότητα.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΑΓΙΟΠΟΛΙΤΗΣ

Εἰς τὴν λειτουργικὴν παράδοσιν σώζονται πολλὰ ποιήματα ὑπὸ τὸ ὄνομα Στεφάνου. εἶναι δὲ δύσκολον νὰ ἀποδοθοῦν μὲ ἀκρίβειαν εἰς τὰ κατάλληλα πρόσωπα ἐκ τῶν φερόντων τὸ ὄνομα τοῦτο πολυαρίθμων ἀνδρῶν. Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ ταυτίσωμεν τὰ δύο πρόσωπα, τὰ ἀναφερόμενα ὡς Στέφανος Ἀγιοπολίτης καὶ Στέφανος Σαβαΐτης, εἰς ἓν καὶ εἰς τοῦτο νὰ ἀποδώσωμεν τὰ ὑπ' ὄψιν ποιήματα, νὰ διακρίνωμεν δὲ τοῦτον ἀπὸ Στεφάνου τοῦ Θαυματουργοῦ²¹.

Ὁ ποιητὴς Στέφανος, τοῦ ὁποῖου τὸν βίον συνέταξεν ὁ μαθητὴς του Λεόντιος, ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου καὶ νεανίας ἠκολούθησε τὸν θεῖον του εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα τὸ 734, ὅταν ὁ πατὴρ του ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀραβὸς χαλίφη. Οὗτος, ἀσκητεύσας ἐπὶ ἔτη πολλά, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θεοῦ του ἐγκατεβίωσεν εἰς διάφορα μοναστήρια τῆς περιοχῆς τῆς Νεκρῆς Θαλάσσης μετὰ τοῦ μαθητοῦ του Λεοντίου. Ἐκοιμήθη τὸ 807.

Δὲν εἶναι εὐκαταρρόνητον τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ Στεφάνου τούτου, ὡς ἐκ τῶν ἀκροστιχίδων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν δύναται νὰ συναχθῇ. Ἐνετοπίσθησαν ἑννέα σειραὶ εἰρμῶν, τῶν ὁποίων αἱ δύο συνετάχθησαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. ἦτοι ἢ εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, ἀρχομένη «τῷ ἐν θαλάσῃ Ἐρυθρᾷ τὸν Φαραῶ βυθίσαντι», κατὰ τοὺς εἰρμούς α'–η' ὑπ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸν θ' ὑπὸ Ἰωάννου, καὶ ἢ εἰς

20. *Anthologia graeca carminum Christianorum*, 1871, σ. 236.

21. Διάφοροι ἐπίσης εἶναι Στέφανος ὁ Στουδίτης ἠμνογράφος καὶ Στέφανος ὁ Καλαβρὸς τοῦ 11 αἰῶνος.

τὸν μάρτυρα Σαββάτιον κατὰ τοὺς α', γ'—ζ', η', θ' ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ κατὰ τοὺς α' δὶς, ζ' δὶς καὶ ζ' ὑπ' αὐτοῦ.

Ἔχουν ἀνιχνευθῆ ἔνδεκα κανόνες αὐτοῦ, τῶν ὁποίων ἀξιόλογοι εἶναι οἱ εἰς τὸν Στέφανον Σαβαίτην τὸν Θαυματουργὸν (20 Μαρτίου), εἰς τοὺς ἀναιρεθέντας Σαβαίτας, εἰς τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν. Οἱ κανόνες εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον καὶ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον προδίδουν σοβαρὰν ἐξάρτησιν ἀπὸ τοὺς ἀντιστοιχοῦς λόγους τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου εἰς αὐτούς.

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἰδιομέλων καὶ προσομοίων αὐτοῦ ἀξιωματικώτατα εἶναι τὰ εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὴν Μαρίαν τὴν Αἴγυπτίαν.

Ὁ Στέφανος εἶναι συγγραφεὺς τῆς μαρτυρολογικῆς ἐκθέσεως περὶ τῶν Σαβαίτων Πατέρων καὶ ἐνὸς ἀπολεσθέντος δράματος ὑπὸ τὸν τίτλον «ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ».

ΣΕΡΓΙΟΣ ΑΓΙΟΠΟΛΙΤΗΣ

Ἡ συνήθης κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον σύγχυσις περὶ τῆς ταυτότητος ποιητῶν ἰσχύει εἰς σημαντικὸν βαθμὸν καὶ περὶ τοῦ Σεργίου. Φέρονται δὲ εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ εἰς τὰ ἔντυπα βιβλία ποιήματα ὑπὸ τὸ ὄνομα Σεργίου, Σεργίου μοναχοῦ, Σεργίου ὑμνογράφου, Σεργίου Ἀγιοπολίτου. Πλὴν τοῦ ἐπισφαλοῦς κριτηρίου τοῦ ὕφους, δὲν ὑπάρχουν ἄλλα στοιχεῖα διὰ νὰ ἀποφασισθῆ ἂν πρόκειται περὶ πολλῶν προσώπων ἢ περὶ ἐνός. Τουλάχιστον ὁμως δι' ἓνα ἐξ αὐτῶν ἔχομεν κάποιον πιθανὸν στοιχεῖον ταυτότητος· διότι, ἐφ' ὅσον ἀφιέρωσεν ἀκολουθίαν εἰς τοὺς τρεῖς Σικελιώτας ἁγίους Καλόγηρον, Γρηγόριον καὶ Δημήτριον, καθιστᾷ προφανές ὅτι καὶ ὁ ἴδιος κατήγετο ἀπὸ αὐτὴν τὴν νῆσον. Κρίνομεν ὁμως πιθανὸν ὅτι οὗτος, μεταβάς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ἠσκήτευσεν εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Ἁγίου Σάβα, ὅθεν ἔλαβε τὸ ἐπώνυμον Ἀγιοπολίτης, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος.

Ὁ Εὐστρατιάδης τοῦ ἀποδίδει 32 εἰρμούς καὶ παραθέτει κατάλογον τῶν ἄλλων ποιημάτων του τὰ ὁποῖα ἐνετόπισεν. Εἰς τὰ ἰσχύοντα λειτουργικὰ βιβλία ἐπιγράφονται διὰ τοῦ ὀνόματός του, κατὰ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μορφήν, πλὴν ἄλλων καὶ τὰ κάτωθι.

Εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου, 8 Σεπτεμβρίου, ἕξ ἰδιόμελα²² καὶ τὸ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων.

Εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόριον τῶν Ἀρμενίων, 30 Σεπτεμβρίου, τὸ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων.

Εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, 21 Νοεμβρίου, τὸ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων.

22. Τούτων τὰ τρία τελευταῖα ἀποδίδονται ἐπίσης εἰς τὸν Στέφανον Ἀγιοπολίτην.

Εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον, 6 Δεκεμβρίου, εἰς τὰς κανδήλας ἰδιόμελον.

Εἰς τὸν ἅγιον Ἀντώνιον, 17 Ἰανουαρίου, κάθισμα.

Τὰ ἰδιόμελα αὐτοῦ ἐν γένει δὲν στεροῦνται ἐμπνεύσεως, τῆς ὁποίας δεῖ-

γμα προσάγομεν τούς πρώτους στίχους τοῦ ἀποστίχου τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου.

Σήμερον
ὁ τοῖς νοεροῖς θρόνοις ἐπαναπαυόμενος Θεὸς
θρόνον ἅγιον ἐπὶ γῆς ἐαυτῷ προητοίμασεν
ὁ στερεώσας ἐν σοφίᾳ τούς οὐρανοὺς
οὐρανὸν ἔμψυχον ἐν φιλανθρωπίᾳ κατεσκεύασεν...

Σέργιος ὁ Ὁμολογητής, γράφας κατὰ τὸν Φώτιον ἱστορικὸν ἔργον περὶ τῆς εἰκονομαχίας²³, δὲν φαίνεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν ἀγιοπολίτην, διότι ὡς ὁμολογητής πρέπει νὰ ἐζησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ἂν μερικὰ ἀπὸ τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σεργίου ποιήματα δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν Ἀγιοπολίτην, ταῦτα δυνατὸν νὰ εἶναι ἰδικά του.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΓΙΟΠΟΛΙΤΗΣ

Τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ παρόντος Γεωργίου φερόμενα ποιήματα, γενικῶς ὑψηλῆς ἡμπνεύσεως καὶ ἐκλεκτῆς ποιότητος, κατὰ τὸ πλεῖστον παρέμειναν ἐκτὸς τῆς λειτουργικῆς χρήσεως, ἀλλ' εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν. Ἀπὸ τὸ ὡς ἄνω ἐπώνυμον συνάγεται ὅτι ἐζησεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ἠσκήτευσεν εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Ἁγίου Σάβα. Ὁ Εὐστρατιάδης ἐξέδωσε 51 εἰρμούς, ἀναφέρει δὲ καὶ κανόνας οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἐντοπισθῆ. Εἰς τὸ εἰρμολόγιον ὁμοῦ αὐτοῦ εὐρίσκονται καὶ ὠρισμένοι εἰρμοὶ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀκολουθία Ἀνατολικῆ ποιήμα Γεωργίου», ὑπάρχει δὲ καὶ ἡ ἀναφορὰ «Γεωργίου Ἀνατολικοῦ». Δὲν ἔχει δοθῆ πειστικὴ ἐξήγησις αὐτῶν τῶν χαρακτηρισμῶν μέχρι τοῦδε καὶ ἀπαιτεῖται πολλὴ κριτικὴ ἐργασία διὰ νὰ διαπιστωθῆ ἡ πατρότης τῶν «ἀνατολικῶν» εἰρμῶν, ὡς καὶ τοῦ πλήθους τῶν «ἀνατολικῶν» στιχηρῶν.

Ὁ Ἀγιοπολίτης πάντως Γεώργιος εἶναι διάφορος τοῦ μελωδοῦ κοντακίων Γεωργίου, ὡς καὶ τοῦ ὑμνογράφου Γεωργίου τὸν πρῶτον εἶδομεν ἐν συναφείᾳ μὲ τὰ κοντάκια, τὸν δεῦτερον θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν Γεώργιος Ἀγιοπολίτης, ἐζησε κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν εἰκόνων, τῆς ὁποίας ὁ ἀντίκτυπος καταφαίνεται εἰς σύνθεσίν του.

Ἴδου γὰρ τὴν εἰκόνα σου, Θεοτόκε,
ἤγειρεν ἡμῖν κέρας σωτηρίας,
ἦν εὐσεβῶς ἀνιστοροῦντες φόβῳ
καὶ πόθῳ προσκυνοῦντες σὲ μεγαλύνομεν²⁴.

ΗΛΙΑΣ Β' ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡλίου φέρονται τουλάχιστον 144 εἰρμοί, τέσσαρες κανόνες εἰς τὸ Τριώδιον, εἰς κανῶν εἰς τὰ Μηναιᾶ καὶ μικρὸς ἀριθμὸς ἰδιο-

23. *Μεγρόβιβλος*, 67. Περὶ τούτου βλέπε εἰς τὸ περὶ ἱστορικῶν κεφάλαιον.

24. Εἶρμος θ' ᾠδῆς.

μέλων, ἐξαιρέτου ποιήσεως, τοῦτον δὲ ὁ Σ. Εὐστρατιάδης ταυτίζει μὲ τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἡλίαν Β', πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ὁ Ἡλίας ἐπατριάρχευσεν ἐν μέσῳ δεινῶν περιστάσεων ἐπὶ τριακονταετίαν περίπου (770–797), καθ' ἧς ὁ χαλίφης Ἀλ Μανσοῦρ ἀπηγόρευσε τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τοὺς νέους, ὁ ἴδιος δὲ ὁ πατριάρχης ἀπήχθη εἰς τὴν Περσίαν, ὅπου ἐκρατήθη ἐπὶ μακρόν.

Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Εὐστρατιάδου ὅτι οὗτος συνέθεσε τροπάριον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Α', παραδιδόμενον χειρογράφως, ἧπερ θὰ ἐσήμαινεν ὅτι οὗτος ἐξῆσε μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ θ' αἰῶνος, δὲν φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα, καθ' ὅσον εἷς ὑπὸ τῶν Μουσοιλάμων διωκόμενος πατριάρχης δὲν θὰ ἦτο τόσο ἀφρων, ὥστε νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸν ἀντίπαλόν των²⁵.

Ὁ συνθέτης κοντακίων Ἡλίας εἶναι βεβαίως διάφορον πρόσωπον.

ΛΟΙΠΟΙ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

Ἰωάννης Παλαιολαυρίτης. Εἷς κανὼν εἰς τὸν Ἅγιον Χαρίτωνα, φερόμενος ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «πόνημα Ἰωάννου», θεωρεῖται πιθανόν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Ἰωάννην Παλαιολαυρίτην, ὁ ὁποῖος ἐξῆσε προφανῶς περὶ τὸ 800, ἐφ' ὅσον ὁ Θεόδωρος Γραπτὸς ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν κανόνα.

Βαβύλας. Εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία ὁ Βαβύλας φέρεται συντάκτης μερικῶν ἰδιομέλων. Ἐξῆσε πιθανῶς τὸν 9' αἰῶνα.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΓΡΑΠΤΟΣ

Οἱ δύο Γραπτοὶ ἀδελφοί, Θεοφάνης καὶ Θεόδωρος²⁶, ἂν καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔργου των ἐξεπόνησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ εἰς τοὺς τόπους ἐξορίας καὶ φυλακίσεως, βεβαίως ἤρχισαν αὐτὸ εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ ἐκεῖ ἀνήκουν ἀπὸ ἀπόψεως τεχνοτροπίας. Ἴσως εἷς ἐκ τῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι τοὺς ἐκράτησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἦτο ἡ παράκλησις ἐκ μέρους τῶν ἐκεῖ ὀρθοδόξων παραγόντων νὰ τοὺς βοηθήσουν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἀπὸ τοὺς εἰκονοκλάστῃς τῆς πρώτης περιόδου.

Ποιητὴς βεβαίως εἶναι κυρίως ὁ εἷς τῶν ἀδελφῶν, ὁ Θεοφάνης, τοῦ ὁποῖου τὸ ποιητικὸν ἔργον εἶναι εὐρύτατον καὶ διακρίνεται διὰ τὸ ἐκλεκτὸν ὕφους, τὴν δυνατὴν ἔκφρασιν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ἐννοιῶν. Ἄν καὶ χρησιμοποιοῖ κατὰ τὸ πλεῖστον ξένους εἰρημούς, εἶναι πρωτότυπος ποιητὴς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως καὶ ἀποκαλεῖται ἐπίσης μελωδός. Εἶναι δυνατόν μερικὰ τῶν φερόντων τὸ ὄνομα τοῦ Θεοφάνους ποιημάτων νὰ ἀνήκουν εἰς κάποιους συνωνύμους αὐτοῦ, ἀλλὰ ὁ μέγας ὄγκος αὐτῶν εἶναι ἰδικός του.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κανόνων τοῦ Θεοφάνους ὑπερβαίνει τὰ μέτρα. Τὸ τριώ-

25. Προφανῶς τὸ τροπάριον τοῦτο ἐγράφη ἀπὸ ὁμώνυμον πρόσωπον.

26. Γενικώτερος λόγος περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν ἐγινε εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν εἰκονοκλάτων.

διον περιέχει κανόνας αὐτοῦ εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας, εἰς τὴν Τετάρτην τῆς Σταυροπροσκυνήσεως καὶ εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου μέχρι τῆς ὠδῆς ς'. Τὸ Πεντηκοστάριον περιέχει ἰσαριθμούς κανόνας, ἦτοι εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Μυροφόρων, τὴν Τετάρτην τῆς Μεσοπεντηκοστῆς καὶ τὸ Ψυχосάββατον τῆς Πεντηκοστῆς.

Ἐντυπωσιακωτέρα εἶναι ἡ συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς Παρακλητικῆς, ἐφ' ὅσον αὕτη περιέχει αὐτοῦ τέσσαρα ἀθροίσματα κανόνων ὀκταήχων, δηλαδὴ συνολικῶς 32 κανόνας ἦτοι εἰς τὰς Ἀσωμάτων Δυνάμεις, εἰς τὴν Θεοτόκον²⁷, εἰς τοὺς ἀποστόλους καὶ εἰς τοὺς νεκρούς.

Οἱ κανόνες εἰς ἁγίους καὶ ἑορτὰς τῶν μηναιῶν ὑπερβαίνουν τοὺς 140, ἀναβιβαζομένου τοῦ συνόλου αὐτῶν εἰς ἄνω τῶν 180. Συγκινητικώτατος εἶναι ὁ εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀφιερωμένος κανὼν καὶ ἀξιολογώτατος ὁ εἰς τὸν Ῥωμανὸν τὸν Μελωδόν.

Ὁ Θεοφάνης ἔχει μεγάλην δεξιότητα νὰ μεταποιῇ πρωτοτύπως τὸ ἐκ τῶν πηγῶν παραλαμβανόμενον ὕλικόν, ὡς δεικνύει τὸ ἀπὸ τὴν ὠδὴν α' εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον τροπάριον τοῦτο.

Ἀθανασίῳ προσκομίζων ἔπαινον,
ὡς ἀρετὴν εὐφημῶν πρὸς τὸν Θεὸν
φέρω μᾶλλον τὸ ἐγκώμιον,
παρ' οὐ τοῖς βροτοῖς δέδοται
ἀξιέπαινον χρῆμα τῆς ἀρετῆς,
ἧς περ γέγονε ἔμψυχος εἰκὼν καὶ ἔκσφράγισμα²⁸.

Τὰ ἀποτυπωμένα εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία τροπάρια αὐτοῦ, ἰδιόμελα καὶ προσόμοια, ἀνερχόμενα εἰς πλῆθος πολὺ, εἰς μεγαλύτερον δὲ ἀκόμη ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ἀνέκδοτα, χαρακτηρίζονται διὰ τὴν ἔξοχον χάριν ὡς τὸ δοξαστικὸν τῶν αἰῶνων τῆς 23 Ἀπριλίου,

Ἀνέτειλε τὸ ἔαρ, δεῦτε εὐχηθῶμεν.
ἐξέλαμψεν ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ
δεῦτε εὐφρανθῶμεν ...,

καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις διὰ τὴν βαθύτητα αἰτῶν, ὡς τὸ δοξαστικὸν τῆς 25 Μαρτίου,

Τὸ ἀπ' αἰῶνος μυστήριον
ἀνακαλύπτεται σήμερον,
καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ
υἱὸς ἀνθρώπου γίνεται,
ἵνα τοῦ χειρόνος μεταλαβῶν,
μεταδῶ μοι τοῦ βελτίονος...

Ἐξοχα εἶναι τὰ προσόμοια τροπάρια τῶν ὀκτῶ ἀντιφώνων τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας τῶν μοναχῶν, 36 τὸν ἀριθμόν, εἰς τὰ ὁποῖα, ἀντὶ τῆς φοβρότητος τοῦ θανάτου τονίζεται ἡ δυνατότης «τῆς γλυκείας μεθέξεως».

27. Εἰς τῶν κανόνων εἰς τὴν Θεοτόκον ἀποδίδεται χειρογράφως καὶ εἰς τὸν ἀδελφὸν Θεόδωρον. Ἐξ ἄλλου χειρογράφως μερικὰ ἔπηματα ἐπιγράφονται «Θεοφάνους τοῦ πρωτοθρόνου», διότι ἦτο μητροπολίτης τῆς πρώτης μετὰ τὴν πατριαρχικὴν ἐδρας, τῆς Ἐφέσου.

28. Εἶναι σαφὴς ἡ ἀπήχησις τῆς ἐναρκτηρίου προτάσεως τοῦ Λόγου τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου εἰς τὸν Ἀθανάσιον «Ἀθανάσιον ἐπαινῶν, ἀρετὴν ἐπαινέσομαι».

Τῷ ἀκηράτῳ σοι κάλλει καὶ γλυκασμῷ τῆς σῆς ὠραιότητος,
καὶ ταῖς τοῦ θείου σου φωτὸς ἀκτίσιν ἐλλάμπεσθαι
τὸν πρὸς σέ μεταστάντα, ἀγαθέ, καταξίωσον,
ἐν ἀέλω φωτοχυσίᾳ τῆς φωτοφανείας σου...

Ἦ ὅλως ἰδιαιτέρας μνείας ἀξίζουσιν τὰ τροπάρια εἰς τὰ προεόρτια τῶν Θεοφανίων τοῦ τύπου «Αἱ ἀγγελικαί», τὰ ὁποῖα συνδικάζονται ἐνίοτε μετὰ τῶν τοῦ Κοσμᾶ, ὡς εἶπομεν ἐν σιναφείᾳ πρὸς τὸν τελευταῖον.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

Ἰὺν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου σώζεται ἰκανὸς ἀριθμὸς εἰρημῶν, τῶν ὁποίων ὁ Εὐστρατιάδης ἐξέδωκε 30 ἐνότητάς²⁹, ὡς ἐπίσης καὶ ἰκανὸς ἀριθμὸς κανόνων, τῶν ὁποίων εἶναι ἀξιωματικὸς διὰ τὴν ἰσχυρὰν τοῦ ἐμπνευστῆ ἁναφερόμενος εἰς τοὺς μετανοοῦντας, φέρων ἀκροστιχίδα ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΑΜΑΡΙΩΛΟΥ ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΙΣ.

«Ἦσμα σοι ἀναμέλω τῷ ἐκ τοῦ χοῦς με
πλαστουργήσαντι κατ' ἰδίαν εἰκόνα
καὶ πνοὴν ζωτικὴν μοι ἐμπνεύσαντι».

Ἄλλοι κανόνες ἀφιερώνονται εἰς τοὺς νοσοῦντας, εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, εἰς τὸν ἅγιον Κλήμεντα, εἰς τὸν ἅγιον Φιλάρετον.

Ἦ καὶ δὲν γνωρίζομεν τίποτε περὶ τοῦ ποιητοῦ τούτου καὶ εἶναι ἐπίσης ἐνδεχόμενον αἰ ὡς ἄνω συνθέσεις νὰ ἀνήκουν εἰς περισσότερα τοῦ ἐνὸς πρόσωπα, θεωροῦμεν πιθανώτερον ὅτι πρόκειται περὶ προϊόντων ἐνὸς ποιητοῦ, συνδεομένου πιθανῶς μετὰ τὴν Μονὴν Σινᾶ, διὸ καὶ τοποθετοῦμεν αὐτὸν εἰς τὴν παρούσαν ὁμάδα ἕμνογράφων. Ἐκεῖνο πάντως τὸ ὅποιον θεωροῦμεν βέβαιον εἶναι ὅτι εἶναι διάφορος τοῦ παλαιότερου συνθέτου τοῦ ἕμνου εἰς τοὺς Κοιμηθέντας καὶ τοῦ μεταγενεστέρου Ἀναστασίου Κυαίστορος, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἔζησε περὶ τὸ 800.

ΠΟΙΗΤΑΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

Θὰ περιλάβωμεν ἐδῶ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει διαβιώσαντας ποιητὰς ἐξαιρέσει τῶν Στουδιτῶν καὶ ὀρισμένων ἄλλων προσώπων τὰ ὁποῖα ἐντάσσομεν δι' εἰδικoὺς λόγους εἰς ἄλλας ἐνότητες.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ Α ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἦ Γερμανὸς Α' Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγίνε λόγος καὶ ἄνωτέρω εἰς τὸ περὶ εἰκονοφίλων θεολόγων κεφάλαιον, ἐπεδόθη καὶ εἰς τὴν ἕμνογραφίαν, ὡς καὶ ὁ Συναξαριστὴς διαβεβαιώνει εἰς τὴν 12 Μαΐου. «Πανηγυρικοῖς καὶ ἐγκωμιαστικοῖς λόγοις τὰς τῶν πιστῶν ἐκκλησίας

ἐφαιδρυνε καὶ μελωδίας καὶ ἄσμασι τὸ ἐν ταῖς ἀγρυπνίαις σκληρόν τε καὶ σύντονον κατέθελε».

Ἄκόμη καὶ αἱ ὁμιλίας τοῦ Γερμανοῦ διέπονται ἀπὸ ἔντονον ρυθμόν, τοῦτο δὲ συμβαίνει ἰδιαίτερως εἰς τὰς ὑπεριωμένους εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὴν Κοίμησιν αὐτῆς. Εἰς τὴν πρώτην³⁰ διεξάγονται δύο ἐκτενέστατοι διάλογοι, ὁ πρῶτος μεταξύ ἀγγέλου καὶ Θεοτόκου, ὁ δεύτερος μεταξύ Ἰωσήφ καὶ Θεοτόκου. Ἄκόμη καὶ τὸ μακρὸν προοίμιον αὐτῆς καὶ τὸ συνδετικὸν σημεῖωμα εἶναι ρυθμικά. Ἐκαστος τῶν διαλόγων ἔχει διπλῆν ἄλφιβητικὴν ἀκροστιχίδα καὶ συνεπῶς ἀποτελεῖται ἀπὸ 48 στροφάς, ἂν καὶ ἀπὸ τὸν δεύτερον διάλογον ἔχουν ἐκπέσει αἱ πέντε τελευταῖαι στροφαί. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι·

Ἄγγελος· Ἄκουε, δεδοξασμένη, λόγους ἀποκρίφους ἄκουε,
 ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἰόν...
 Θεοτόκος· Ἄπιθι πόλεως ἐμῆς καὶ πατρίδος, ἄνθρωπε,
 ἄπιθι καὶ σπουδῇ τὸ ἐμόν κατάλιπε δωμάτιον...
 Ἄγγελος· Βουλὴν ἀρχαίων πληρῶσαι βουλόμενος,
 καὶ ἐλεῆσαι τὸν πλανηθέντα ἀγγελον...
 Θεοτόκος· Βλέπων σου, νεανίσκε, τῆς εὐμορφίας
 τὸ ἀζωγράφιστον κάλλος...

Ἄλλὰ βεβαίως ποιητικώτερος εἶναι ὁ Γερμανὸς εἰς τὰ ποιήματά του. Οὗτος εἶναι ἐκ τῶν πρώτων συντακτῶν κανόνων, καὶ φυσικὰ καὶ εἰρμῶν. Αἱ παλαιαὶ στερεοποιημένα ἀπόψεις ἀμφισβητοῦν τὴν γνησιότητα τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένων κανόνων, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ ποιητικὸν εἶδος τῶν κανόνων ἐπενοήθη εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ λόγω ἀγνοίας τῶν πραγματικῶν περιστατικῶν θεωροῦν ἀδύνατον νὰ ἔχη μεταφυτευθῆ τοῦτο τόσον ἐνωρὶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὥστε νὰ προλάβῃ ὁ Γερμανὸς νὰ συνθέσῃ κανόνας, πρὶν ἀποθάνῃ τὸ 733. Ἄλλ' ἡμεῖς, ὡς καὶ ἄλλοῦ ἐσημειώσαμεν, παραδεχόμεθα ὅτι ὁ πρῶτος ποιητὴς κανόνων ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν των μορφῶν εἶναι ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, καὶ δὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἦσαν ἐγκατεστημένοι καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ 685 καὶ ὁ κατὰ δέκα ἔτη ἀρχαιότερός του Γερμανός. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες συνεδέθησαν στενῶς ἕκτοτε. ὁ δὲ Γερμανὸς ἦτο καθ' ἡμᾶς ὁ δεῦτερος ἐν τῇ ἱστορίᾳ γράψας κανόνας μετὰ τὸν Ἀνδρέαν, ὅπερ καταδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὗτος χρησιμοποιεῖ, ὡς καὶ ὁ Ἀνδρέας, καὶ τὴν β' ὠδὴν, καὶ συντάσσει βραχεῖς εἰρμούς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ Εὐστρατιάδης ἐδημοσίευσεν 21 πλήρη ἀθροίσματα εἰρμῶν καὶ εἰς τὰς ἐννέα ὠδὰς καὶ ἐνετόπισε σημαντικὸν ἀριθμὸν κανόνων αὐτοῦ, διὰ μερικοὺς τῶν ὁποίων ἡ πατρότης εἶναι ἀδιευκρίνιστος. Σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ προσφορά αὐτοῦ εἰς τὰ εἶδη τῶν στιχολογικῶν τροπαρίων, τῶν ὁποίων ἐπιγράφονται μὲ τὸ ὄνομά του περὶ τὴν ἑκατοντάδα, ἀλλὰ ταῦτα ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι πολὺ περισσότερα, τῶν ἐπὶ πλέον

παραμενόντων ἀδήλων. Τὰ τροπάρια αὐτοῦ, εἴτε εἰς μέγα εἴτε εἰς μικρὸν γεγονὸς ἀναφέρονται, εἴτε εἰς ἐπίσημον εἴτε εἰς ἄσημον πρόσωπον, εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἐξόχως παραστατικά καὶ μεστὰ θεολογικῶν ἐννοιῶν, ὡς ἐδειξάμεν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἔσπερινου τῶν Χριστουγέννων, τὸ ὁποῖον ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς προσφορὰν τῆς κτίσεως εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ θεοῦ Λόγου³¹. Θὰ παραθέσωμεν ἐδῶ τὸ δοξαστικὸν τῶν αἰνῶν τῆς ἰδίας ἐορτῆς εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τρόπον σοβαρὸν γίνεται ἡ ἀναγωγή ἐκ τῆς ἀπογραφῆς τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὴν οὐρανίαν ἀπογραφὴν καὶ ἐκ τῆς χρηματικῆς φορολογίας εἰς τὴν «θεολογικὴν» δηλαδὴ ἱμνολογικὴν εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Θεὸν προσφορὰν.

“Ὅτε καιρὸς τῆς ἐπὶ γῆς παρουσίας σου,
 πρώτη ἀπογραφὴ τῆς οἰκουμένης ἐγένετο·
 τότε ἔμελλες τῶν ἀνθρώπων ἀπογράφεσθαι
 τὰ ὀνόματα τῶν πιστευόντων ἐν τῷ τόκῳ σου·
 διὰ τοῦτο τὸ τοιοῦτον δόγμα
 ὑπὸ Καίσαρος ἐξεφωνήθη·
 τῆς γὰρ αἰωνίου σου βασιλείας
 τὸ ἀναρχον ἐκαιουργήθη.
 Διό σοι προσφέρομεν καὶ ἡμεῖς,
 ὑπὲρ τὴν χρηματικὴν φορολογίαν,
 ὀρθοδόξου πλουτισμὸν θεολογίας,
 τῷ Θεῷ καὶ Σωτῆρι τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Εἰς τὸν Γερμανὸν ἀπὸ μέρους τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἀποδίδονται αἱ μικραὶ εὐχαὶ τῶν Μεγάλων Ὁρῶν, ὡς καὶ ὀλόκληρος ἡ ἐξόχως ἐντυπωσιακὴ ἀκολουθία τῆς Γονυκλισίας.

ΤΑΡΑΣΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ταρασίου³² φερόμενος ὕμνος εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας, δὲν δύναται προφανῶς νὰ εἶναι ἰδικὸς του, ἐφ' ὅσον ἡ ἐορτὴ αὕτη συνεστήθη πολὺ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. εἶναι ἴσως βέβαιον καθ' ἡμᾶς ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν ἀνεψιὸν μὲν αὐτοῦ ἀδελφὸν δὲ τοῦ Φωτίου Ταρᾶσιον. Πρόκειται περὶ δογματικῆς φύσεως ποιήματος, τοῦ ὁποῖου σώζονται μόνον τὸ παρτιθέμενον προοίμιον καὶ δύο οἴκοι.

Ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος τοῦ Πατρὸς
 ἐκ σοῦ, Θεοτόκε, περιεγράφη σαρκούμενος
 καὶ τὴν ρυπωθεῖσαν εἰκόνα
 εἰς τὸ ὄρχαῖον ἀναμορφώσας,
 τῷ θείῳ κάλλει συγκατέμιξεν·
 ἀλλ' ὁμολογοῦντες τὴν σωτηρίαν
 ἔργῳ καὶ λόγῳ ταύτην ἀνιστορῶμεν.

31. «Τί σοι προσενέγκωμεν».
 Βλ. βιβλιογραφίαν.

32. Περὶ τούτων ἐγίνε λόγος
 εἰς τὸ περὶ εἰκονοφίλων
 κεφάλαιον.

Σύζεται όμως και αὐτοῦ τούτου τοῦ πατριάρχου ἐν ποιητικόν κείμενον, ὁ κανὼν εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον ἐπὶ τῇ εὐρέσει τῆς τιμίας κεφαλῆς αὐτοῦ (25 Μαΐου).

ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ. ΒΥΖΑΣ

Εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία ἀπαντῶνται περὶ τὰ 30 ἰδιόμελα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντίου καὶ περὶ τὰ 20 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βύζαντος. Ἄν και μερικά ἐξ αὐτῶν ἔχουν λάβει σπουδαίας θέσεις εἰς τὰ Μηναῖα, ὡς δοξαστικά ἢ ἀπόστιχα μεγάλων ἑορτῶν ἐπὶ παραδείγματι³³, δὲν εἶναι ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως καὶ φαίνονται ἄρκετὰ ξηρά, κυρίως τὰ τοῦ Βυζαντίου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται καὶ εἰς πλήρης εἰρμός. Ἐάν ἡ ἀπόδοσις τοῦ εἰρμοῦ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα, τότε ὁ Βυζάντιος δὲν δύναται νὰ ἔζησε πρὸ τοῦ ἡ' αἰῶνος, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Βύζας, εἰς περιπτώσιν καθ' ἣν δὲν πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τέσσαρα τῶν ἰδιομέλων τῆς Κασσιανῆς φέρονται καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βύζαντος, ἀδικαιολογητῶς βεβαίως.

ΓΕΩΡΓΙΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

Ἐπὶ τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου, πλὴν τοῦ ὕμνου τὸν ὁποῖον ἐξετάσαμεν ἀνωτέρω, διατηροῦνται καὶ ἄλλα ποιήματα, κανόνες καὶ στιχηρά, διασπαρμένα εἰς λειτουργικὰ βιβλία, ἐντυπα καὶ χειρόγραφα, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διευκρινισθῇ πλήρως ἡ ταυτότης τῶν ἐν προκειμένῳ προσώπων. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, πλὴν ἄλλων τινῶν τοὺς ὁποίους ἀναφέρομεν εἰς ἄλλην συνάφειαν, μαρτυροῦνται καὶ οἱ κάτωθι δύο ποιηταί.

Γεώργιος Ἀμάστριδος. Καταγόμενος ἀπὸ τὴν Κρώμνην τῆς Παφλαγονίας, ἀπέκτησε φήμην ἐναρέτου ἀνδρὸς ἐκ τῆς ἀσκήσεώς του εἰς μονὴν τῆς πατρίδος του, τοῦτο δὲ παρεκίνησε τοὺς κατοίκους τῆς Ἀμάστριδος νὰ τὸν ἐκλέξουν ἐπίσκοπον τὸ 788, οἱ ὅποιοι καὶ τὸν ὠδήγησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν παρὰ τὴν ἀντίθεσίν του εἰς τὴν ἐκλογήν. Χειροτονηθεὶς ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ταρμασίου, ἐποίμανε μὲ ζῆλον τὴν λαχοῦσαν εἰς αὐτὸν ἐπαρχίαν ἕως ὅτου ἀπέθανε, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος. Βίος του ἐγράφη ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατόν του πιθανῶς ὑπὸ τοῦ διακόνου Ἰγνατίου³⁴. Εἰς χειρογράφους κώδικας παραδίδονται κανόνες καὶ ἰδιόμελα αὐτοῦ.

Γεώργιος Ὑμνογράφος. Δὲν εἶναι τόσον βέβαιον ὅτι τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Γεωργίου ὕμνογράφου παραδιδόμενα ποιήματα ἀνήκουν εἰς ἓν καὶ ὄχι εἰς περισσότερα μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο πρόσωπα, ἀλλ' ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν κανὼν σχετικὸν στοιχεῖον τὰ ἀντιμετωπιζόμεν ὡς ἔάν πρόκειται περὶ ἑνός. Ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν τουλάχιστον 16 κανόνες, μὲ ἰδιαιτέραν προτίμησιν εἰς τὴν Θεοτόκον³⁵, καὶ μικρὸς ἀριθμὸς ἰδιομέλων τροπαρίων.

33. Ἰανουαρίου 1.6.7.· Μαρτίου 25. Ἰουνίου 29. Αὐγούστου 6. Ὀκτωβρίου 26. Δεκεμβρίου 6 κ.ά.

34. Ἡ μνήμη του ἄγεται τὴν 8 Φεβρουαρίου.

35. Εἰς τὰ προεόρτια τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν. Εἰς τὰ προεόρτια Συλλήψιος Ἁγίας Ἄννης, Εἰς τὴν Ἐπισκεψίν τῆς Θεοτόκου, Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου. Ἐἰς τὴν Τιμίαν Ζώνην. Εἰς τὰ Εἰσόδια.

ΜΕΘΟΔΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὡς εἶπομεν καὶ εἰς τὸ περὶ τῶν εἰκονοφίλων κεφάλαιον τοῦ παρόντος τόμου, ἀξιοσημεῖωτος, ἂν καὶ ὄχι πλουσία, εἶναι ἡ προσφορά τοῦ Μεθοδίου εἰς τὴν ὑμνογραφίαν. Ἐκτὸς ἐνὸς ποιήματος εἰς τὴν Εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῆς Χαλκῆς καὶ ἐτέρου εἰς τὸν Σταυρόν, ἔχουν δημοσιευθῆ δύο ἰδιόμελα αὐτοῦ. Ἐν εἰς τοὺς Ἁγίους Κωνσταντῖνον καὶ Ἑλένην καὶ ἔν εἰς τοὺς μάρτυρας τοῦ Ἀμορίου, οἱ ὁποῖοι εἶχον θανατωθῆ προσφάτως τότε ὑπὸ τῶν Ἀράβων, καὶ παρουσιάζονται ὡς νικηταὶ ἔχοντες προσφέρει ἔνδυμα πορφύρας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν·

Ἡ Ἐκκλησία σήμερον
πανηγυρίζει μυστικῶς,
νέαν στολὴν ἐνδυσάμενη
ὡς πορφύραν καὶ βύσσον
τὰ αἵματα τῶν νέων ἀθλοφόρων..

Εἷς θαυμάσιος κανὼν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον εἶναι γραμμένος εἰς ἰαμβρικοῖς στίχοις καὶ ἀρχαϊκὴν γλῶσσαν. Τὸ κυριώτερον ὅμως ποιητικόν του ἔργον φέρεται ὑπὸ ξένον ὄνομα· εἶναι δὲ τοῦτο ὁ κανὼν Εἰς τὴν Ἀναστήλωσιν τῶν Εἰκόνων, ψαλλόμενος κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἀποδιδόμενος ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν Θεόδωρον. Φαίνεται ὅτι οἱ Στουδίται, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἔλθει εἰς διάστασιν μὲ τὸν Μεθόδιον, ἀπήλειψαν τὸ ὄνομα του ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν καὶ μετέπειτα ἐσχηματίσθη ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ κανὼν ἀνήκει εἰς τὸν σπουδαῖον ὑπερασπιστὴν τῶν εἰκόνων Θεόδωρον, ὅστις ὅμως εἶχεν ἀποθάνει δεκαπέντε ἔτη πρὸ τῆς ἀναστήλωσεως τῶν εἰκόνων. Πολὺ ἐνδιαφέρον γνώρισμα αὐτοῦ τοῦ κανόνος εἶναι ὅτι εἰς ὅλας τὰς ὡδὰς τὸ τέταρτον τροπάριον ἀφιερώνεται εἰς τοὺς βασιλεῖς Θεοδώραν καὶ Μιχαήλ, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν οἱ πρωτοστάται τῆς ἀναστηλώσεως, ὡς ἐπὶ παραδείγματι·

Ἕμνήσωμεν τὸν Χριστόν,
τὸν ἀναδείξαντα ἡμῖν Ἄνασσαν,
θεοσεβῆ φιλόχριστον,
σὺν τῷ θεοστέπτω βλαστήματι.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι μία προσεκτικὴ ἔρευνα εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν θὰ ἀνεύρη καὶ ἄλλα ποιήματα τοῦ Μεθοδίου.

ΚΑΣΙΑΝΗ

Ὅτι καλῦτερον παρουσίασεν ἡ ὑμνογραφία κατὰ τὸν θ' αἰῶνα, ἰσάξιον μάλιστα τουλάχιστον πρὸς τὰ λαμπρότερα προϊόντα τῆς βυζαντινῆς ἐν γενεῖ περιόδου, προέρχεται ἀπὸ μίαν γυναῖκα, τῆς ὁποίας οὔτε κἀν τὸ ἀκριβὲς ὄνομα δὲν γνωρίζομεν.

Πράγματι ἡ ποιήτρια αὐτὴ φέρεται μὲ ποικίλα ὀνόματα· Εἰκασία καὶ Ἰκα-

σία, Κασία και Κασιανή (Κασσία και Κασσιανή), Ταΐσια, παραλείποντες δὲ τὸν τελευταῖον τύπον, ὁ ὁποῖος σπανίζει, πρέπει νὰ ἐπιλέξωμεν μεταξύ τῶν δύο πρώτων κατὰ τὴν βασικὴν τῶν παραλλαγῶν (Εἰκασία, Κασσιανή). Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι αἱ πρώται περὶ αὐτῆς ἀναφοραὶ χρησιμοποιοῦν τὸ ὄνομα Εἰκασία³⁶ καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπανέρχεται συχνάκις εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, εἴτε αὐτουσίως εἴτε παρηλλαγμένον εἰς Ἰκασίαν. Ἐπειδὴ ὁμως δὲν μαρτυρεῖται ἡ διαμόρφωσις τοιοῦτου ὀνόματος ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸν εἰκασία, προβάλλεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ ὄνομα προῆλθεν ἐκ συγχωνεύσεως τοῦ θηλυκοῦ ἄρθρου ἢ μὲ τὸ ὄνομα Κασία ἢ Κασία = Εἰκασία. Εἰς τοῦτο θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀντιπροβάλωμεν, πλὴν τοῦ ὅτι συνηθέστερον εἶναι νὰ παραλλάσσεται τὸ ὄνομα δι' ἀφαιρέσεως γράμματος ἀντιστοιχοῦντος εἰς τὸ ἄρθρον (π.χ. Εἰκασία = Ἠ Κασία), ὅτι ἡ ὡς ἄνω διαφοροποιήσις προϋποθέτει διαρκῆ προφορικὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος, ἡ ὁποία δὲν φαίνεται νὰ συμβαίνει ἐδῶ. Ἀπὸ τῆς ἄλλης βέβαια πλευρᾶς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Συμεὼν Μάγιστρος, δηλαδὴ ὁ γνωστὸς Μεταφραστής, ὡς καθαρολόγος ἔδωκεν εἰς τὸ ὄνομα τὴν μορφήν Εἰκασία. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐπειδὴ εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἐπικρατεῖ τὸ ὄνομα Κασσιανή, αὐτὸ θὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ ἡμεῖς.

Ἡ Κασσιανὴ πρέπει νὰ ἦτο εὐγενοῦς καταγωγῆς, ἐφ' ὅσον ἐπελέγη ὡς μία ἀπὸ τὰς ὑποψηφίας συζύγους τοῦ διαδόχου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου Θεοφίλου. Τὸ σχετικὸν μὲ τὴν ὑποψηφιότητα αὐτὴν ἐπεισόδιον, ὅπως ἱστορεῖται ἀπὸ τὸν Συμεὼν Μάγιστρον εἰς τὴν *Χρονογραφίαν*³⁷, γραφεῖσαν κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ 1' αἰῶνος, καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς μετέπειτα χρονογράφους, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφισβητηθῇ. Ὅλιγα εἶναι τὰ περὶ Κασσιανῆς παρεχόμενα ἱστορικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀκριβῆ. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ μητριὰ τοῦ Θεοφίλου αὐτοκράτειρο Εὐφροσύνη, ἐπιθυμοῦσα νὰ εὖρη κατάλληλον νόμφην διὰ τὸν υἱὸν τοῦ συζύγου της αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ, ὠργάνωσε δεξίωσιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον προσκληθῆ νεάνιδες ἀπὸ ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν, διακρινόμεναι προφανῶς διὰ τὸ ἦθος καὶ τὴν καλλονὴν τῶν. Ὁ Θεόφιλος συνωμίλησε μὲ ὅλας αὐτάς, κρατῶν εἰς χεῖρας του χρυσοῦν μῆλον, τὸ ὁποῖον θὰ προσέφερεν εἰς τὴν ἐκλεκτὴν του ἐλκυσθεῖς ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὴν Κασσιανὴν, τῆς ἀπηύθυνε, προφανῶς μεταξύ ἄλλων, ἕνα προκλητικὸν λόγον, «ὡς ἄρα ἐκ γυναικὸς ἐρρήνη τὰ φαῦλα», ἐννοῶν τὸ ἁμάρτημα τῆς Ἐδᾶς, ἐκείνη δὲ ἀπήντησεν εἰς τοῦτο μὲ ἐτοιμότητα καὶ ἐπιστοχίαν, «ἀλλὰ καὶ διὰ γυναικὸς πηγάζει τὰ κρείττω». Εἶναι εὐλόγον ὅτι ὁ Θεόφιλος δὲν ἠθέλε τόσον εὐφυῆ τὴν μέλλουσαν αὐτοκράτειραν, προῆλθε περαιτέρω καὶ προσέφερε τὸ χρυσοῦν μῆλον εἰς τὴν ἐκ Παφλαγονίας Θεοδώραν.

Βεβαίως ἡ ἀπάντησις τῆς Κασσιανῆς εἰς τὴν πρόκλησιν περιέκλειεν ἰδιαιτέραν ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Θεοτόκον, τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἠνείχετο εὐκόλως εἰς εἰκονομάχος καὶ ἀγιομάχος, ἀλλ' ἴσως δὲν ἦτο αὐτὸ ὁ λόγος διὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς Κασσιανῆς, ἀφοῦ ἄλλωστε, ὡς ἀπεδείχθη βραδύτερον, καὶ ἡ Θεοδώρα ἦτο εἰκονόφιλος καὶ λάτρις τῆς Θεοτόκου.

36. Συμεὼν Μάγιστρος, ὄργιος Ἰαμαρτωλὸς νεχισταῖ).

37. PG 109,685.

Ἐφ' ὅσον τὰ τέκνα τοῦ Θεοφίλου καὶ τῆς Θεοδώρας ἦσαν τοιαύτης ἡλικίας, ὥστε ἡ προτελευταία θυγάτηρ αὐτῆς Μαρία νὰ ἔχη νυμφευθῆ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς αὐτῆς, συμβάντος τὸ 842, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὸ ἄνω συμβάν εὐθὺς μετὰ τὸ γάμον τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Τραυλοῦ μὲ τὴν Εὐφροσύνην, ἤτοι μετὰ τὸ 822, ὄχι ὅμως πολὺ ἀργότερα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ Κασιανή, πρέπει νὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ ἔτος 805. Ἀμέσως μετὰ τὸ ἐπεισόδιον αὕτη ἐπεδόθη εἰς τὴν μοναχικὴν ἀσκησιν, ἐν καιρῷ δὲ συνέστησεν ἰδίαν μονήν, ὅπου ἔζη μὲ ἄλλας «νεάνιδας» καὶ ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς, ὁ ὁποῖος δὲν γνωρίζομεν πότε συνέβη, ἀλλὰ πάντως ὄχι τόσο ἔνωρίς, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὸ σημαντικὸν ποιητικὸν τῆς ἔργον.

Οἱ χρονογράφοι λέγουν περὶ τῆς Κασιανῆς ὅτι αὕτη συνέταξε πολυάριθμα συγγράμματα, ὁ δὲ Γεώργιος Ἀμαρτωλὸς προσθέτει ὅτι μετὰ τῶν αὐτῶν εἶναι τὸ τροπάριον «Κύριε, ἡ ἐν πολλὰς ἁμαρτίαις», καὶ τὸ τετραώδιον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου «Ἐφρων γηραλέε»³⁸.

Κατ' ἀρχὴν θὰ μνημονεύσωμεν τὰ κοσμικὰ τῆς ποιήματα εἰς ἱαμβικούς στίχους, τὰ ὅποια ἔχουν ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου καὶ τοῦ Κ. Κρουμβάχερ. Εἶναι πρῶτον ἓν γνωμικὸν ποίημα περὶ τῆς φιλίας ἐκ 32 στίχων. Ἐν συνεχείᾳ ἔρχεται ἓν ποίημα ἐξ 27 ἱαμβικῶν στίχων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκφράζονται αἱ ἀπόψεις τῆς ποιητρίας περὶ τοῦ ἐναρέτου τρόπου ζωῆς, κατ' ἀρνητικὴν παιγνιώδη μορφήν, μὲ ἐναρκτήριον δι' ὅλους τοὺς στίχους τὴν λέξιν «μισῶ». Πρῶτος στίχος εἶναι

«Μισῶ φονέα κρίνοντα τὸν θυμῶδη».

Μία σειρά ἐπιγραμμάτων ἀποτελοῦν συλλογὴν ἐξ 97 στίχων, εἰς τοὺς ὁποίους διατυπώνονται κατὰ τρόπον πρωτότυπον αἱ σκέψεις μιᾶς εὐγενοῦς ψυχῆς, ὅπως τὴν συναντῶμεν εἰς τὴν Κασιανὴν τῆς παραδόσεως. Φυσικὰ δὲν πρέπει νὰ νομίζομεν ὅτι αὐτὰ εἶναι τὰ μόνα ἐξωλατρευτικὰ ποιήματα μιᾶς ποιητρίας ὡς ἡ Κασιανή, ἀλλ' οὔτε γνωρίζομεν ἂν εἶναι δυνατόν νὰ εὑρεθῶν καὶ ἄλλα δείγματα.

Ὅσον ἀξιόλογα καὶ ἂν εἶναι αὐτὰ τὰ στιχουργήματα, εἶναι προφανὲς ὅτι τοιαῦται σινθέσεις ἀπετέλουν πάρεργον διὰ τὴν Κασιανὴν, ποιητικὰ παίγνια. Ἀλλοῦ βεβαίως διέπρεψεν ἡ Κασιανή, εἰς τὴν λατρευτικὴν ποίησιν, καὶ δὴ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ βυζαντινὸς θρόνος ἔχανε μίαν αὐτοκράτειραν, ἡ βυζαντινὴ ὑμνογραφία ἐκέρδιζε μίαν βασίλισσαν.

Ἡ μεγάλη ποιητικὴ ἔμπνευσις τῆς εἶναι ὀλοφάνερη εἰς τὰ ὀλίγα δείγματα ἀσμάτων, τὰ ὅποια εἶναι εἰς ὅλους γνωστὰ καὶ ἔχουν κατὰ κάποιον τρόπον μελετηθῆ. Θὰ ἦτο ὅμως ἀδιανόητον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ θαυμασία αὕτη ποιήτρια ἔγραψε τὰ δύο ἢ τρία ἐκεῖνα ἀριστουργήματα³⁹ καὶ ἔπειτα ἐσίγησεν. Ἀπλῶς τὸ ὄνομά τῆς ἐσίγησεν, ἐνῶ τὰ ποιήματά τῆς εἴτε εἶναι ἀποτεθειμένα εἰς τὰ ἰσχύοντα λειτουργικὰ βιβλία ἀνωνύμως ἢ εἰς τὰ χειρόγραφα ψευδωνύμως, εἴτε καὶ ἔχουν ἀπορριφθῆ πλήρως. Καὶ ἐδῶ ὑπάρ-

³⁸ Ἐκδόσις Muralt σ. 700. Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις. Κίματι θαλάσσης. Αὐγούστου μοναρχήσαντος.

χει πεδίον έρεύνης και μελέτης διά τούς έπιθυμούντας να αποδώσουν όλον τό σωζόμενον διά τής παραδόσεως έργον τής ποιητρίας.

Τούτο καθίσταται σαφές από τό γεγονός ότι και αυτά τά όλίγα άκόμη ποιήματα, τά όποια παρεδόθησαν υπό τό όνομα τής Κασιανής, αποδίδονται χειρογράφως και εις άλλους. Ο Σ. Εύστρατιάδης ενετόπισε πολύ περισσότερα άσματα προερχόμενα από την ποιήτριαν, άνερχόμενα δέ συνολικώς εις 43, ήτοι περίπου τριπλάσια των προηγουμένως γνωστών όλα όμως σχεδόν αυτά, καθώς και τά προηγουμένως γνωστά, αποδίδονται χειρογράφως και εις άλλους, τόν Γερμανόν Κωνσταντινουπόλεως, τόν Φώτιον, τόν Έφραιμ Καρίας και ούτω καθεξής. Είναι κυρίως ιδιόμελα εις έορτάς των Μηναιών, μεγάλας και μικράς, και ώρισμένα άσματα τής Μεγάλης Έβδομάδος. Αναμφιβόλως κατεβλήθη προσπάθεια καταδίκης εις την άφάνειαν του έργου τής Κασιανής· θα έλέγομεν δέ ότι τούτο συνέβη κατά τόν χρόνον τής βασιλείας τής αντιζήλου αυτής Θεοδώρας, αλλά δέν ειμεθα βέβαιοι ότι άσματα αυτής είχαν εισαχθή εις την λατρείαν έπωνύμως άπ' άρχής, και τό πιθανότερον είναι ότι ταύτα έχρησιμοποιήθησαν σιωπηρώς, κατ' άρχάς μόνον εις την μονήν τής Κασιανής, έπειτα δέ ευρύτερον, όποτε άνεφέρθη και τό όνομα τής ποιητρίας. Έπειδή έχομεν μνειάν περι έπεμβάσεως του αυτοκράτορος Λέοντος ζ' του Σοφου εις βάρος των ποιητικων προϊόντων τής Κασιανής, ως θα έπισημανθῆ κατωτέρω, δυνάμεθα να υποθέσωμεν ότι οί λόγοι τής άπορρίψεως του έργου ταύτης ήσαν δυναστικοί· δηλαδή ή Κασιανή, όπως και ό Φώτιος άλλωστε, έθεωρήθη ως ανήκουσα εις τό κατεστημένον τής προηγουμένης δυναστείας, έστω και αν αυτή άντεμετωπίσθη άρνητικώς υπ' αυτής, άλλ' ως είναι λογικόν έχρησιμοποιήθη τό έπιχείρημα ότι αυτή ήτο γυνή και δέν ήτο έπιτρεπτόν να ψάλλονται άσματα μιās γυναικός εις τās ιεράς ακολουθίας⁴⁰.

Τό περιφημότερον έργον τής ποιητρίας ήμων είναι τό πασίγνωστον «τροπάριον τής Κασιανής», δοξαστικόν του όρθρου τής Μεγάλης Τετάρτης «Κύριε, ή έν πολλαίς άμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή», τό όποϊον καθ' έαυτό προσελκύει κατά τό έσπέρας τής Μεγάλης Τρίτης πλήθη πιστων, και δη γυναικων, αι όποιαι εις τούς συγκινητικούς στίχους του διαβλέπουν τās γυναικείας αδυναμίας, αλλά και τό μεγαλειον τής γυναικείας ψυχής, ή όποια προθύμως αναγνωρίζει τās αδυναμίας και εύρίσκει τόν μόνον τρόπον καταπολεμήσεώς των.

Εις τό ποιήμα τούτο μετά τό έντυπωσιακόν του προοίμιον, όπου ό λόγος είναι εις τρίτον πρόσωπον, έρχεται ή έμπνευσμένη έξομολόγησις τής άμαρτωλής γυναικός εις πρώτον ενικόν πρόσωπον⁴¹,

οἶμοι, λέγουσα,
 ότι νύξ μοι υπάρχει,
 οἶστρος άκολασίας,
 ζοφώδης τε και ύσέληνος,
 έρωσ τής άμαρτίας.

40. Σημειωτέον όμως ότι τούτο ήτο άσύμφωνον προς τās συνηθείας τής βυζαντινής κοινωνίας, ή όποια δέν ήτο άρνητική διά τās γυναίκας.

41. Τό τροπάριον τούτο ελκυσε τό ενδιαφέρον λογίων και μουσικοσυνθετων. Έχει μεταφρασθή εις την νεοελληνικην υπό του Κ. Παλαμά και του Θ. Βορέα· πλην δέ τής παραδοσιακής ψαλμωδίας, τούτο έχρησιμοποιήθη και εις πολυφωνικās συθέσεις, ως είναι ή του Θ. Πολυκράτους, ως όρατόριον.

Μετά τούς τρεῖς ἐξόχως τρυφερούς στίχους τῆς ἁμαρτωλῆς πρὸς τὸν Χριστόν,

Καταφιλήσω τοὺς ἀχράντους σου πόδας,
ἀποσμήξω τούτους δὲ πάλιν
τοῖς τῆς κεφαλῆς μου βοστρύχοις,

διασπᾶται ἡ συνέχεια τοῦ νοήματος καὶ ὁ λόγος ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀκουσμά τοῦ κρότου τῶν ποδῶν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ καὶ τὴν ταραχὴν τῆς Εὐας, ἡ ὁποία «τῷ φόβῳ ἐκρύβη». Συμφώνως πρὸς τὴν παράδοσιν, καθ' ὃν χρόνον ἡ Κασσιανὴ ἐμελῶδει τὸ τροπάριον, ἤκουσεν ὅτι ἔφθασεν εἰς τὴν μονὴν ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος, καὶ τότε ἐκρύβη, ἀφήνουσα τὸ ποίημα εἰς τὸν στίχον «τοῖς τῆς κεφαλῆς μου βοστρύχοις». Ὁ αὐτοκράτωρ ἰδὼν τὸ ποίημα, προσέθεσε τοὺς στίχους περὶ τῆς Εὐας, ὅτε δὲ ἡ Κασσιανὴ ἐπέστρεψεν εἰς τὸ δωμάτιόν της, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Θεοφίλου, καὶ εἶδε τὴν προσθήκην, τὴν ἀφησεν ὡς ἔχει καὶ συνέχισε κανονικῶς τὴν στιχουργίαν προσθέτουσα τὸν ἐπίλογον, «μὴ με ... τὸ ἔλεος». Δεδομένου ὅτι ὑπάρχει καὶ χειρόγραφος μαρτυρία περὶ τῶν διαδοχικῶν τούτων σταδίων συνθέσεως τοῦ ᾠσματος, ἡ παράδοσις δὲν φαίνεται νὰ ἀστοχῇ οὔτε ὡς πρὸς τοῦτο τὸ σημεῖον.

Ἐξ Ἰσου περίφημον καὶ προσφιλὲς εἶναι τὸ τετραῶδιον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ψαλλόμενον τὴν ἑσπέραν τῆς προηγουμένης, «Κύματι θαλάσσης». Κατὰ τὴν παράδοσιν τὸ δεύτερον τετραῶδιον αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας συνέταξεν ἐν συνόλῳ ὁ Κοσμᾶς ὁ Μελωδός, τοῦ δὲ πρώτου τετραῶδιου τοὺς μὲν εἰρμούς συνέταξεν ἡ Κασσιανὴ τὰ δὲ τροπάρια ὁ Μᾶρκος Ὑδροῦντος. Ὁ Θ. Δετοράκης εἰς τὴν λαμπρὰν περὶ Κοσμᾶ πραγματείαν του ἀρνεῖται τὴν παράδοσιν ἀποδίδων τὸ σύνολον τοῦ Κανόνος εἰς τὸν Κοσμᾶν, ἀλλὰ δὲν ἀποδεχόμεθα τὴν ἄποψίν του ταύτην διὰ τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι θὰ ἀκολουθήσουν.

Πρῶτον δεδομένον εἶναι ἐν προκειμένῳ τὸ ὅτι τὸ δεύτερον τετραῶδιον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, με τὰς ὠδὰς ζ', ζ', η', θ', ἀνήκει εἰς τὸν Κοσμᾶν· δεύτερον δὲ δεδομένον εἶναι ὅτι τὸ τετραῶδιον τοῦτο συνδέεται μετὰ τοῦ τετραῶδιου τῆς προηγουμένης ἡμέρας, τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ἀνήκοντος καὶ αὐτοῦ εἰς τὸν Κοσμᾶν, διὰ τῆς ἀκροστιχίδος ἡ ὁποία καὶ κατὰ τὰ δύο διήκει διὰ τῶν εἰρμῶν καὶ τῶν τροπαρίων καὶ ἀποδίδει ἓνα ἱαμβικόν στίχον,

ΠΡΟΣΑΒΑΤΟΝ ΤΕ ΣΑΒΒΑΤΟΝ ΜΕΛΠΩ ΜΕΓΑ

Ἐχομεν ἔπειτα τὸ πρῶτον τετραῶδιον τοῦ μεγάλου Σαββάτου, με τὰς ὠδὰς α', γ', δ', ε' καὶ τὴν ἀκροστιχίδα ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΟΝ ΔΕ, ἡ ὁποία ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς παρενθέσεως τῆς διασπᾶ τὴν ἐνότητα τῆς ὡς ἄνω ἀκροστιχίδος, ἀφ' ἑτέρου δὲ διήκει μόνον διὰ τῶν τροπαρίων παραλείπουσα τοὺς εἰρμούς· καθίσταται λοιπὸν ἐκ τούτων σαφές, ὅτι τὸ πρῶτον τετραῶδιον δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Κοσμᾶν, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν ἄλλωστε.

Ἐκείνο τὸ ὄποῖον συνέβη ἐν προκειμένῳ ἐκτίθεται ἀπὸ τὸν Θεόδωρον Πρόδρομον ὁ ὁποῖος λέγει σχετικῶς⁴². «Ὁ παρῶν κανὼν ποίημα μὲν ἔστιν ἄχρι τῆς πέμπτης ὠδῆς Μάρκου ἐπισκόπου Ὑδροῦντος, ἐκ ταύτης δὲ ἄχρις ἐνάτης τοῦ μεγάλου ποιητοῦ Κοσμᾶ. Ἄλλὰ πολὺ πρότερον, ὡς ἐξ ἀγράφου ἔχομεν παραδόσεως, γυνὴ τις εὐπατριδῶν σοφὴ καὶ παρθένος, Κασία τοῦνομα, τοῦ μέλους ἀρχηγὸς ἐχρημάτισε καὶ τὸν κανόνα συνεπεράνατο· οἱ δὲ ὕστερον ἀγασάμενοι μὲν, ἀνάξιον δ' ὁμῶς κρίναντες γυναικείους συμμίξει λόγοις τὰ τοῦ ἥρωος ἐκείνου μουσουργήματα, τὸ μέλος παραδόντες τῷ Μάρκῳ καὶ τοὺς εἰρμούς ἐγχειρίσαντες τὴν πλοκὴν τῶν τροπαρίων τούτῳ μόνῳ ἐπέτρεψαν».

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ Κασιανὴ συνέταξεν ὄχι μόνον τοὺς εἰρμούς ἀλλὰ καὶ τὰ τροπάρια-αὐτοῦ τοῦ τετραωδίου. ταῦτα ὁμῶς δὲν εἶναι τὰ σωζόμενα εἰς τὰ σημερινὰ λειτουργικὰ βιβλία, ἀλλὰ τὰ εἰς παλαιὰ χειρόγραφα, ὡς ἀνευρέθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Σ. Εὐστρατιάδου, σύμφωνα δὲ καὶ μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γεωργίου Ἀμαρτωλοῦ, ὅστις ἀναφέρει τὰς πρώτας λέξεις τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν «Ἄφρων γηραλέε». Τὰ τροπάρια ταῦτα τῆς Κασιανῆς μετὰ τῶν εἰρμῶν σχηματίζουν ἀκροστιχίδα συμπληρωματικὴν, ἡ ὁποία ὁμῶς φαίνεται ὅτι ἔχει φθαρῆ περιτὸ τέλος· ΚΑΙ ΣΕ-ΠΤΩΝ ΘΙΤΤ.

Οἱ εἰρμοὶ αὐτοὶ τῆς Κασιανῆς εἶναι ἀπὸ τὰ λαμπρότερα ὕμνολογικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδοξίας.

- α' Κύματι θαλάσσης
Τὸν κρύψαντα πάλαι διώκτην τύραννον
ὑπὸ γῆν ἔκρυψαν τῶν σεσωσμένων οἱ παῖδες
ἀλλ' ἡμεῖς ὡς αἱ νεάνιδες τῷ Κυρίῳ ἄσωμεν·
ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται.
- γ' Σὲ τῶν ἐπὶ ὑδάτων
κρεμάσαντα πᾶσαν τὴν γῆν ἀσχέτως...
- δ' Τὴν ἐν σταυρῷ σου θεῖαν κένωσιν
προορῶν Ἀββακοῦμ ἐξεστηκῶς ἐβόα...
- ε' Θεοφανείας σου, Χριστέ,
τῆς πρὸς ἡμᾶς συμπαθῶς γενομένης...

Τὸ δοξαστικὸν τῶν ἐσπερίων τῶν Χριστουγέννων. «Αὐγούστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς», εἶναι ἐν ἀκόμῃ ἐξοχὸν δείγμα τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως τῆς Κασιανῆς, εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη μὲ τὰς ἐντυπωσιακὰς ἀντιθέσεις ζωγραφίζει κατὰ τρόπον ζωηρότατον τὴν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν εἰς τὴν μοῖραν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὑπάρχουν ὁμῶς καὶ ἄλλα πολὺ ἐνδιαφέροντα ἄσματα τῆς Κασιανῆς εἰς τὰ Χριστούγεννα, στιχηρὰ τὰ ὁποῖα δὲν συμπεριλαμβάνονται εἰς τὰ νεώτερα λειτουργικὰ βιβλία καὶ ἀρχίζουν ὅλα μὲ τὴν φράσιν «ὡς ὠράθης, Χριστέ». Παρόμοια στιχηρὰ αὐτῆς ἀπαντῶνται εἰς τὰς παλαιὰς ἀκολουθίας τῶν Φώτων καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς.

42. Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Κανόνος τοῦ μεγάλου Σαββάτου. PG 133, 1235-1238.

Τὸ τελευταῖον ἄσμα τῆς Κασσιανῆς, τὸ ὁποῖον θὰ μνημονεύσωμεν ἰδιαιτέρως, εἶναι ἐν ἄλλο βαθυστόχαστον ποίημα, τὸ δοξαστικὸν τῶν ὑποστίχων τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τὸ ὁποῖον εἶναι σοβαρῶς ἐπηρρασμένον ἀπὸ τὸν Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην⁴³· ἀλλὰ τοῦτο ἀποδίδεται εἰς αὐτὴν μόνον ἀπὸ μέρος τῆς παραδόσεως.

Θεόφιλος αὐτοκράτωρ. Καὶ ἀπὸ ἄλλας μαρτυρίας, ἀλλ' ἰδιαιτέρως ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Κεδρηνοῦ, συνάγεται ὅτι ὁ Θεόφιλος ἦτο καὶ μελωδός· «ἐφιλοτιμεῖτο εἶναι καὶ μελωδός· διὸ καὶ ἔμνους ποιῶν καὶ στιχηρὰ μελίζων ἄδεσθαι προετρέπετο»⁴⁴. Δὲν θὰ ἀνεμένετο ὁμοίως νὰ διατηρηθοῦν εἰς τὴν λατρείαν ἄσματα ἐνὸς εἰκονομάχου αὐτοκράτορος. Σώζεται ἐν λείψανον τῆς ποιητικῆς του παραγωγῆς·

ἐξέλθετε ἔθνη,
ἐξέλθετε λαοὶ
καὶ θεάσασθε σήμερον
τὸν βασιλέα τῶν οὐρανῶν⁴⁵

ἌΛΛΟΙ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ

Εὐδόκιμος. Ὑπάρχει κανὼν εἰς τὸ μέγα ἀγγελικὸν σχῆμα μετὰ τὴν ἀκροστιχίδα ΕΥΔΟΚΙΜΟΝ ΤΕΛΟΣ ΕΥΔΟΚΙΜΩ ΜΟΙ ΧΡΙΣΤΕ ΠΑΡΑΣΧΟΥ ΠΟΙΗΜΑ ΕΥΔΟΚΙΜΟΥ. Ἡ ἄποψις ὅτι οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἑορταζόμενος κατὰ τὴν 31 Ἰουλίου Εὐδόκιμος Νέος, δὲν εὐσταθεῖ, διότι ὁ μὲν νέος Εὐδόκιμος ἦτος στρατιωτικός, ὁ δὲ ποιητὴς εἶναι προφανῶς μοναχός.

Ἐπιφάνιος. Ὁ ὑμνογράφος οὗτος συνέταξε τουλάχιστον τὰ θεοτοκία εἰς κανόνα τῆς ἑορτῆς Ῥωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ (1 Ὀκτωβρίου), ὡς συνάγεται ἀπὸ τὴν ἀκροστιχίδα τῶν θεοτοκίων ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ.

Ἀνώνημοι κανόνες. Εἰς τὸ περιθώριον παλαιοῦ κώδικος⁴⁶ γράφονται ὑπὸ δευτέρας χειρὸς τέσσαρες κανόνες τῆς ἀκολουθίας τῆς Μεγάλης Ἐβδομάδος, ἄγνωστοι ἄλλως καὶ μὴ δημοσιευόμενοι εἰς τὰ σημερινὰ λειτουργικὰ βιβλία.

ΟΙ ΣΤΟΥΔΙΤΑΙ

Ἡ συμβολὴ τῆς Μονῆς τῶν Στουδίου εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ὑμνογραφίας ὑπῆρξε κατὰ καιροὺς σημαντικὴ, ἰδιαιτέρως ὁμοίως κατὰ τὸν θ' αἰῶνα, ὅποτε αὕτη ὑπῆρξε κέντρον παιδείας καὶ βιβλιοπαραγωγῆς. Ἀπὸ αὐτὴν ἐξεκίνησεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ μικρόσχημος γραφή, ἡ ὁποία σὺν τῷ χρόνῳ ἀντικατέστησε τελειῶς τὴν μεγαλόσχημον. Εἰς τὰ πλαίσια τῶν ὑποχρεωτικῶν ἀλλαγῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν, ὑπεβλήθησαν εἰς σοβαρὰν ἐπεξεργασίαν καὶ τὰ λειτουργικὰ βιβλία· ὅθεν ἐξηγεῖται, διατὶ εἶναι τόσον ἐπιβλητικὴ ἡ συμβολὴ τῶν Στουδιτῶν κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὸ Τριώδιον, κατὰ δεῦτερον δὲ εἰς ἄλλα βιβλία.

43. *Περὶ Θεῶν ὀνομάτων*, 3,25.

44. *Ἱστορία Ἐπίσκοπος*, 512.

45. Κώδιξ Βατοπ. 1493, φ. 235.

46. *Guelferbytanus* 95.

Ἐπεδόθησαν κυρίως εἰς τὴν σύνθεσιν στιχηρῶν τροπαρίων καὶ κανόνων, εἶναι δὲ εἰσηγηταὶ τῶν θεοτοκίων εἰς τοὺς κανόνας καὶ προσέθεσαν θεοτοκία εἰς παλαιότερους κανόνας στερουμένους αὐτῶν⁴⁷. Ἐπὶ πλέον ὠρισμένοι ἐξ αὐτῶν ἐπέστρεψαν εἰς τὸν παλαιὸν ὕμνον, τὸ κοντάκιον δηλαδή, τὸ ὁποῖον ἤδη περιορίζεται εἰς ὀλίγους σχετικῶς οἴκους.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ

Θεόδωρος, ὁ προεξάρχων τῶν Στουδιτῶν, εἰργάσθη ἀόκνως εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων πρὸς χρῆσιν τῆς Μονῆς Στουδίου, ἐκ τῆς ὁποίας ταῦτα διεδόθησαν εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ καιροὺς διασκευαζόμενα καὶ ὁλοκληρούμενα. Ἰδιαιτέρως δὲ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωσήφ συνέταξε τοὺς ἑλλιπεῖς κανόνας τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, συνισταμένους συνήθως εἰς τριώδια, σπανιώτατα δὲ εἰς τετραώδια ἢ ὀκταώδια ἢ καὶ ἑνεαώδια, ὡς συνάγεται καὶ ἀπὸ ἐπιγραφῆν ἐν Συναϊτικῷ Τριωδίῳ τῶν ἀρχῶν τοῦ ια' αἰῶνος: «Τριώδιον σὺν Θεῷ, ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Φαρισαίου καὶ τοῦ Τελώνου μέχρι τῶν Ἁγίων Πάντων, ἔχον ποιητὰς δύο, Ἰωσήφ καὶ Θεόδωρον Στουδίτας»⁴⁸.

Εἶναι σαφές ὅτι κατὰ τὴν πρακτικὴν τῶν Στουδιτῶν τὰ δύο πεντηκονθήμερα πρὸ τοῦ Πάσχα καὶ μετ' αὐτό, τὸ πρῶτον μάλιστα διηυρημένον κατὰ δύο ἑβδομάδας, ἀπετέλουν ἑνιαῖον σύνολον τῶν κινητῶν ἑορτῶν, διὸ καὶ ὕμνογραφικῶς ὠργανώθησαν κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ εἶχον κατ' ἀρχὰς τὸ αὐτὸ ὄνομα. Τριώδιον ἄλλ' ἔπειτα αἱ ἀκολουθίαι διεχωρίσθησαν εἰς δύο ἐνότητες. Τοῦ Τριωδίου σώζεται ἀντίτυπον τῆς μονῆς Κρυπτοφέρρης μὲ ὄλα τὰ σχετικὰ στοιχεῖα, περιλαμβάνον ἀποκλειστικῶς τριώδια καὶ τετραώδια τῶν «αὐταδέλφων» ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου μέχρι τῆς Παρασκευῆς τοῦ Λαζάρου⁴⁹, ἄλλ' ὅπωςδήποτε ταῦτα ἔχουν διατηρηθῆ καὶ εἰς τὸ ἐν χρῆσει Τριώδιον, ὅπου ὑπάρχει εἰς πλήρη ἐννεαώδιος κανὼν τοῦ Θεοδώρου εἰς τὸ Σάββατον τῶν Ἀπόκρεω μὲ ἀκροστιχίδα σχηματιζομένην μόνον ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ τῶν τριαδικῶν καὶ τῶν θεοτοκίων ΤΟΥ ΑΝΑΞΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, ἴσως δὲ καὶ τὸ παρόμοιον εἰς τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς, μὴ φέρον ἀκροστιχίδα· ὑπάρχει ἐπίσης κανὼν ὀκταώδιος εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Ἀπόκρεω, καὶ εἰς ἄλλος εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Σταυροπροσκυνησεως. Ὁ κανὼν εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας, φερόμενος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνήκη εἰς αὐτόν, διότι ἀπέθανε πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων, εἶναι δὲ πράγματα τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου.

Ἐξ ἄλλου ἐν τῶν δύο τριωδίων ἢ σπανίως τετραωδίων τῶν καθημερινῶν ὄλων τῶν ἑβδομάδων ἀπὸ τῆς Τυρινῆς μέχρι καὶ τῆς ἕκτης τῆς Τεσσαρακοστῆς, ἔχει σχεδὸν πάντοτε ἐπιγεγραμμένον τὸ ὄνομά του.

Εἰς κώδικα τοῦ Βατικανοῦ⁵⁰ παραδίδονται δι' ὄλας τὰς ἡμέρας τῆς Διακαινησίμου ἀνά δύο πλήρεις ἐννεαώδιοι κανόνες, ὁ εἷς τοῦ Θεοδώρου καὶ

47. Ὅθεν σιχνάκις εἰς τὰ θεοτοκία σχηματίζεται ἐν ἀκροστιχίδι τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ.

48. *Κώδ. Σιν* 786. Πάντοτε προηγείται τὸ ὄνομα τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ Ἰωσήφ ὡς ἐπισκόπου.

49. *Cod. Vat. Gr.* 786. τοῦ ιε' αἰῶνος.

50. *Vat. Gr.* 771. Ἐκδοσις εἰς *Πεντηκοστήριον Κρυπτοφέρρης*, Ρώμη 1738.

ὁ ἄλλος τοῦ ἀδελφοῦ του. Τὰ δὲ τριώδια καὶ τετραώδια, μὴ μονιμοποιηθέντα εἰς τὰ γενικά βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, διεσώθησαν εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Κρυπτοφέρρης, ἡ ὁποία διετήρησε πιστῶς τὴν στουδιτικὴν παράδοσιν⁵¹.

Τὰ στιχηρὰ τροπάρια τοῦ Θεοδώρου εἶναι πολυάριθμα, ἀκολουθοῦντα τὰ ὀλιγοώδια αὐτοῦ ἐν συνδιασμῶ με παρόμοια τοῦ Ἰωσήφ, ἀλλὰ χωρὶς ἀμφιβολίαν ὑπάρχουν καὶ ἄλλα τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφή ἔχει ἐκπέσει. Τὰ ἐπιγεγραμμένα εἶναι προσόμοια, ὡς εἶναι καὶ οἱ κανόνες αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν ξένους εἰρμούς. Ἐν ἐπρόκειτο περὶ γενικοῦ κανόνος, τόσον ὁ Θεόδωρος ὅσον καὶ ὁ Ἰωσήφ θὰ ἦσαν ἀπλῶς ποιηταὶ καὶ ὄχι μελωδοί, ὅποτε καὶ ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, ὅστις εἰς τὸ ἐπανειλημμένως μνημονευθὲν ἱαμβικόν του ποίημα περὶ τῶν μελωδῶν λέγει εἰδικῶς διὰ τοὺς δύο αὐταδέλφους «ὄργανα τὰ κράτιστα τῆς μουσουργίας», θὰ ἦτο κακῶς πληροφορημένος. Εἶναι ὁμοῦ βέβαιον ὅτι ὑπάρχουν καὶ πρωτότυποι συνθέσεις τοῦ Θεοδώρου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπεγράφηκαν, διότι εἶχον εἰσαχθῆ ἀνωνύμως ὑπὸ τῶν ἰδίων εἰς τὰ ὡς ἄνω βιβλία, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἰδιόμελα τῶν ἑορτῶν εἰς τὰς ὁποίας ἀπαντῶνται καὶ τὰ αὐτόμελα καὶ τὰ τριώδια. Ἐν καὶ ὁ τόνος τῶν ποιημάτων αὐτοῦ εἶναι συνήθως ἐπὶ τῆς ἐγκρατείας καὶ τῆς μετανοίας, πολὺ συχνὰ εὐρίσκεται τρόπος νὰ παρουσιασθῇ ἡ χάρις καὶ ἡ χαρὰ ἢ προκύπτουσα ἐκ τῆς ἐγκρατείας.

Ἡ θεόφωτος χάρις τῆς ἐγκρατείας
 ἡμῖν σήμερον λάμπασα
 φαιδρότερον τοῦ ἡλίου
 τὰς ψυχὰς ἡμῶν φωταγωγεῖ.
 ὡσπερ νέφη τὰ πάθη
 τῆς ἀμαρτίας ἐκδιώκουσα⁵².

Ἐντυπωσιακὰ εἶναι τὰ ἀντίφωνα τῶν ἀναβαθμῶν εἰς τοὺς ὀκτώ ἤχους, τῶν ὁποίων ἕκαστον περιέχει τρία τροπάρια, πλὴν τοῦ πλαγίου δ', ὅπου ταῦτα εἶναι τέσσαρα. ἀποδίδοντα ἐλευθέρως τὸ νόημα τῶν δεκαπέντε ὠδῶν τῶν ἀναβαθμῶν, δηλαδὴ τῶν ψαλμῶν 119–133, καὶ παρ' ὄλην τὴν βραχυτητα τῶν ἐκφράζοντα θαυμάσια τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ τρίτον τροπάριον ὄλων τῶν ἀντιφώνων, εἰκοσιπέντε τὸν ἀριθμὸν, ἀναφέρεται εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὡς πηγὴν τῆς χάριτος καὶ ἀρχίζει πάντοτε μετὰ τὴν φράσιν «Ἅγιω Πνεύματι». π.χ.

Ἅγιω Πνεύματι πᾶσα ψυχὴ ζωοῦται
 καὶ καθάρσει ὑψοῦται, λαμπρύνεται,
 τῇ τριαδικῇ Μονάδι ἱεροκρυφίως⁵³.

Τὰ Κοντάκια, τὰ ὁποῖα φέρονται μετὰ ἀκροστιχίδα τοῦ ΣΤΟΥΑΠΟΥ, ἢ τοῦ ΛΣΩΓΟΥ ἢ παρομοίαν, ἐκδίδονται δὲ ὑπὸ τοῦ Pitra ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν Θεόδωρον, δὲν εἶναι ἰδικὰ του, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς ἄλλην συνάφειαν, ἴσως

ὁμως δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον μὲ δύο ἐξ αὐτῶν τὰ ὁποῖα φέρουν τὸ ὄνομά του. Τὸ πρῶτον μὲ ἀκροστιχίδα ΦΩΝΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ἔχει θέμα μεταστάντα μοναχὸν τοῦ κοινοβίου καὶ φέρεται ἐπηρεασμένον ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα ποιήματα τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Τὸ δεύτερον, ἀφιερωμένον εἰς Κήρυκον καὶ Ἰουλίτταν, φέρει κατὰ τὸ λῆμμα τὴν ἀκροστιχίδα «Ὡδὴ. Ποίημα Θεοδώρου», τῶρα ὁμως σώζονται πλὴν τοῦ προοιμίου μόνον οἱ δύο πρῶτοι οἴκοι μὲ ἀρχικὰ ὠλ. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἰδικὰ του τὰ ἰδιόμελα τὰ ἐπιγραφόμενα «τοῦ Στουδίτου». Φαίνεται ὅτι ὁ Θεόδωρος ἀφωσιώθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου, πλὴν τῶν ὀλίγων περιπτώσεων ὅπου ἡ παρουσία του μαρτυρεῖται μὲ τὸ ὄνομά του καὶ εἰς ἄλλας ἀκολουθίας.

Ἐξ ἄλλου ὁ Θεόδωρος διέπρεπεν εἰς τὰ ἐπιγράμματα, τῶν ὁποίων μάλιστα τὸ εἶδος ἀνέσυρεν ὁ ἴδιος ἀπὸ ἀφάνειαν δύο αἰῶνων, συντελέσας οὕτω εἰς τὴν ἀνθησίν του κατὰ τοὺς τρεῖς μετ' αὐτὸν αἰῶνας. Ἀναφέρονται δὲ ταῦτα κυρίως εἰς τὰ μοναστηριακὰ διακονήματα, εἰς τμήματα τοῦ ναοῦ καὶ εἰς μεγάλας ἐκκλησιαστικὰς προσωπικότητας τοῦ παρελθόντος.

ΙΩΣΗΦ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ

Ὁ Βίος

Εἶναι ἀπὸ τοὺς διαπρεπεῖς ὁμιλητικοὺς καὶ ὕμνογράφους τῆς εἰκονομαχίας. Δὲν ὑφίσταται περὶ αὐτοῦ πλήρης βιογραφία καὶ τὸ συναξάριόν του εἶναι βραχύτατον καὶ ὄχι πολὺ ἀκριβές, τὰς δὲ περὶ αὐτοῦ πληροφορίας συνάγομεν ἀπὸ ἐμμέσους πηγὰς, ὡς εἶναι ὁ βίος τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου, καὶ ἀπὸ τοὺς χρονογράφους τῆς ἐποχῆς.

Ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, γεννηθεὶς τὸ 762 ὀλίγα ἔτη μετ' αὐτόν, ὁ Ἰωσήφ συνεμερίσθη τὰς περιπετείας αὐτοῦ λόγω τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν περιστάσεων. Ὄταν ὁ ἐκ μητρὸς θεῖος του Πλάτων ἦλθεν ἀπὸ τὴν μονὴν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἴλκυσε δλην τὴν οἰκογένειαν εἰς τὸ μοναχικὸν ἰδεῶδες, ἠκολούθησε καὶ αὐτός, δεκαεναετῆς τότε, εἰς τὸ οἰκογενειακὸν κτῆμα τοῦ Σακκουδίωνος ἐν Βιθυνίᾳ, μετατραπὲν εἰς μοναστήριον ὑπὸ τὴν ἡγουμένην κατ' ἀρχὰς μὲν τοῦ Πλάτωνος, ἀπὸ δὲ τοῦ 794 τοῦ Θεοδώρου. Ἐπειδὴ ἡ μονὴ αὐτὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐμφανίσεως τοῦ μοιχειανικοῦ ζητήματος παρουσιάσθη ὡς ἐστία ἀντιστάσεως τῆς ζηλωτικῆς κινήσεως κατὰ τοῦ γάμου τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ζ' μετὰ τῆς αἰλικῆς Θεοδότης, ἡ ὁποία ἦτο καὶ ἐξαδέλφη τοῦ Ἰωσήφ καὶ τοῦ Θεοδώρου μάλιστα, ἡ μονὴ κατεδιώχθη καὶ διελύθη, ὅποτε ὁ Ἰωσήφ μετὰ τοῦ Θεοδώρου ἀπεστάλη εἰς τὰς φυλακάς τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ 795.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κωνσταντίνου ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν ἀπελευθερωθεὶς μετέβη μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του εἰς τὴν μονὴν Σακκουδίωνος, ἀλλὰ λόγω τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀράβων μετέφεραν τὴν δραστηριότητά των εἰς

τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου παρεχωρήθη εἰς αὐτοὺς ἡ ἡμέρημος λόγῳ τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν μονῆ τῶν Στουδίου, τὴν ὁποίαν ὁ Θεόδωρος ὡς ἠγούμενος ἀναδιωργάνωσε καὶ κατέστησε τὸ εὐρωστότερον μοναχικὸν ἴδριμα τοῦ Βυζαντίου καὶ μέγα κέντρον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου καὶ τῆς παιδείας.

Ὁ Ἰωσήφ τὸ 806⁴ ἐξελέγη μητροπολίτης Θεσσαλονίκης τῇ ὑποστηρίξει τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ἀλλὰ παρέμεινεν ἐκεῖ μόνον ἐπ' ὀλίγον χρόνον, καθ' ὅσον κατὰ τὴν ἐπανεμφάνισιν τοῦ θέματος τοῦ ἱερέως ὁ ὁποῖος εἶχεν ἱερολογῆσαι τὸν ὡς ἄνω γάμον οἱ ἀδελφοὶ ἐτάχθησαν ἐναντίον τῆς συμβιβαστικῆς πολιτικῆς τοῦ πατριάρχου, διὸ καὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ περιορισθοῦν εἰς τὰς Πριγκηποννήσους (809). Ὁ Ἰωσήφ κατὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Μιχαὴλ Ραγκαβῆ ἀφέθη ἐλεύθερος (811), συνειργάσθη ὁμαλῶς μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ἔδραν του, ἂν καὶ κατὰ τὸν νέον διωγμὸν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ε' Ἀρμενίου οὗτος εὕρισκετο εἰς τὸν Ὀλυμπὸν τῆς Βιθυνίας, τὸ 815. Ἐξωρίσθη τότε εἰς τόπον ἀπόμακρον, ἀπὸ ὅπου μετεφέρθη εἰς μὴ κατανομαζομένην νῆσον.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Ε', τὸ 820, ἀφέθη ἐλεύθερος, ἀλλὰ δὲν τοῦ ἐπετράπη οὔτε εἰς τὴν ἔδραν του ἐν Θεσσαλονίκῃ νὰ ἐπιστρέψῃ οὔτε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ ἐγκατασταθῇ. Ἀπέθανε τὴν 15 Ἰουλίου 832, μέρος δὲ τῶν λειψάνων του μετεκομίσθη τὸ 844 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐναπετέθη εἰς τάφον παρὰ τὸν τοῦ θεοῦ τοῦ Πλάτωνος. Τιμᾶται τὴν 15 Ἰουλίου ἄνευ ἀκολουθίας διὰ διστίχου καὶ βραχέος συναξαρίου.

Ὁμιλίαι

Ἄν καὶ δὲν εἶναι πολλαὶ αἱ σωζόμεναι ὁμιλίαι τοῦ Ἰωσήφ, εἶναι ἐκλεκταὶ εἰς ὕφος καὶ περιεχόμενον. Ἔρχονται κατὰ πρῶτον αἱ δύο πανηγυρικοὶ εἰς τοὺς πάτρνας τῆς μητροπολιτικῆς του ἔδρας Ἱεροῦ Ἀγίου Δημήτριον τὸν Πωλιούχον καὶ Ἱεροῦ Ἀγίου Νέστορα⁵⁵ τὸν μαθητὴν αὐτοῦ, ἐκφωνηθέντες κατὰ τὸν χρόνον τῆς πυραμονῆς του εἰς τὴν πόλιν. Ἐκ τῶν δύο ὁμιλιῶν του *Ἐκ τὸν Σταυρὸν καὶ τὴν νηστείαν* ἡ μὲν πρώτη, «Σταυροῦ ἑορτὴ πρόκειται», παραδίδεται καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ὄχι βεβαίως ὀρθῶς, ἡ δὲ δευτέρα, «πάλιν ἡμῖν», παραμένει ἀνέκδοτος.

Δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν Ἰωσήφ αἱ ὁμιλίαι *Εἰς τὸν Λάζαρον*, *Εἰς τὰς Μυροφόρους* ἧτις ἀνήκει εἰς τὸν Ἰωάννην Α' Θεσσαλονίκης, ἂν καὶ φέρεται ἐπίσης ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, καὶ *Εἰς τὸν Βαρθολομαῖον* ἧτις προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ Ὑμνογράφον.

Ὑμνογραφικὰ

Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω εἰς τὰ περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου, σώζεται

ἴδιον Τριώδιον τῆς Μονῆς τῶν Στουδίου χαρακτηριζόμενον «ὡς ποίημα τοῦ Ἰωσήφ καὶ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου τῶν ἀυταδέλφων»⁵⁶ καὶ περιέχον διπλᾶ τριώδια καὶ ἐνίοτε τετραώδια εἰς τὰς καθημερινὰς τῆς ἑβδομάδος τῆς Τυρινῆς καὶ τῆς Τεσσαρακοστῆς μέχρι τῆς τοῦ Λαζάρου, κατὰ τὸ παράδειγμα Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε συνθέσει ὀλιγοώδιους κανόνας εἰς τὰς ἡμέρας τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος. Σώζονται δέ, ὡς καὶ τοῦ Θεοδώρου, πολυάριθμα προσόμοια εἰς τὰς ἡμέρας αὐτάς, πιθανῶς δὲ καὶ ἰδιόμελα. Ὅλα αὐτά, πλὴν τῶν ἀνωνύμως διατηρηθέντων, φέρουν ἐπιγραφὴν «Ποίημα τοῦ κυροῦ Ἰωσήφ» ἢ «ποίημα Ἰωσήφ Θεσσαλονίκης».

Οἱ κανόνες τοῦ Εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Ἀσώτου καὶ τὴν Παρασκευὴν τῆς Τυρινῆς εἶναι πλήρεις ὀκταώδιοι. Ὁ δὲ πλήρης ὀκταώδιος κανὼν εἰς τὴν Παρασκευὴν τῆς Τετάρτης Ἑβδομίδος φέρων τὴν συνήθη ἱαμβικὴν ἀκροστιχίδα τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, ἐν τέλει δὲ αὐτῆς τὸ ὄνομα Ἰωσήφ, ἀνήκει ἀναμφιβόλως εἰς τὸν Ὑμνογράφον, τὸν Σικελόν, ἐφ' ὅσον μάλιστα καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ὑπάρχουν τὰ δύο τριώδια τῶν ἀυταδέλφων.

Οἱ κανόνες τῶν δύο ἀδελφῶν εἰς τὸ Πεντηκοστάριον, κατὰ τὰ λεχθέντα καὶ ὡς πρὸς τὸν Θεόδωρον, εἰσαχθέντες εἰς τὸν κώδικα τοῦ Στουδίου διὰ τὸ Τριώδιον, περιλαμβάνον τότε καὶ τὸ Πεντηκοστάριον, δὲν ἔγιναν δεκτοὶ εἰς τὰ γενικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ περιεσώθησαν εἰς τὰ βιβλία τῆς Κρυπτοφέρρης. Οὕτως, εἰς ὅλας τὰς ἡμέρας τῆς Διακαινησίμου ὑπάρχουν πλήρεις ἑνεαώδιοι κανόνες διπλοῖ, ἤτοι ἀνά ἓνα τοῦ Ἰωσήφ καὶ τοῦ Θεοδώρου. Ἐπὶ πλεόν τοῦ Ἰωσήφ ὑπάρχουν ὀκταώδιοι κανόνες εἰς τὰς Κυριακάς τοῦ Παραλύτου, τῆς Σαμαρείτιδος καὶ τοῦ Τυφλοῦ, τὴν Τετάρτην τῆς ζ' ἑβδομάδος τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τὴν Ἀνάληψιν.

Οἱ κανόνες Ἰωσήφ τοῦ Στουδίτου δὲν ἔχουν γενικὴν ἀκροστιχίδα, πλὴν τῆς θ' ὠδῆς, ὅπου σχηματίζεται ἀπλῶς τὸ ὄνομα ΙΩΣΗΦ, μὲ ἐξαιρέσιν τὸν κανόνα τῆς Ἀναλήψεως, εἰς τὸν ὁποῖον σχηματίζεται ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίς, εἰς δὲ τὰς ὠδὰς η' καὶ θ' ἡ φράσις ΩΔΗ ΙΩΣΗΦ, κατὰ τοῦτο δὲ διαφέρουν ἀπὸ τῶν τοῦ Σικελοῦ Ἰωσήφ, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἱαμβικὴν ἐν ἀρχῇ ἀκροστιχίδα, ἐν δὲ τῇ θ' ὠδῇ τὸ ὄνομα ΙΩΣΗΦ. Οὕτω συνάγεται ὅτι ὁ Ἰωσήφ Στουδίτης μόνον τοὺς εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένους κανόνας, πλήρεις ἢ ἐλλιπεῖς, τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου συνέθεσε, ἐνῶ οἱ ἄλλοι κανόνες, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωσήφ ἀνήκουν εἰς τὸν Σικελὸν ὕμνογράφον.

Βεβαίως ὁ παρὼν Ἰωσήφ, ὡς ἐκ τῆς συνδέσεώς του μὲ τὴν Στουδίον καὶ τὴν κυρίαν ἐνασχόλησίν του μὲ τὸ Τριώδιον ὑπερτονίζει τὸ στοιχεῖον τῆς ἀμαρτωλότητος, τῆς μετανοίας καὶ τῆς νηστείας, ἂν καὶ τελικῶς ἢ προοπτικῆ εἶναι αἰσιόδοξος.

56. Cod. Vat. gr. 786 αἰῶνος.

Ἡ καλλίστη νηστεία τρέφει καρδίας,
 παίνουσα λογισμοὺς θεαρέστους
 καὶ παθῶν ἄβυσσον ἀποξηραίνουσα·
 δμβροὺς καταλύξεν ἀποκαθαίρει
 τοὺς πίστει αἴνεσιν προσάγοντας τῷ Παντοκράτορι⁵⁷.

Ὁ Ἰωσήφ τὸ 818 ἔγραψεν ἱάμβους κατὰ τῶν εἰκονομάχων, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλε πρὸς τὸν εἰς ἄλλον τόπον ἐξόριστον ἀδελφόν του Θεόδωρον, ἀλλ' αὐτὸς δὲν τοὺς ἔλαβε⁵⁸.

Μία σειρά κοντακίων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωσήφ δὲν εἶναι ἰδικά του, ἀλλὰ τοῦ Σικελοῦ, ἐφ' ὅσον ἐν ἐξ αὐτῶν ἀφιερώνεται εἰς Γρηγόριον τὸν Δεκαπολίτην, ὅστις ὄχι μόνον ἦτο διδάσκαλος τοῦ Σικελοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπέθανε μετὰ τὸν Στουδίτην.

ΑΛΛΟΙ ΣΤΟΥΔΙΤΑΙ ΠΟΙΗΤΑΙ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ἀνατόλιος Στουδίτης

Πλῆθος ποιημάτων, διατηρουμένων εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνατολίου, ὅστις βεβαίως δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀνατόλιος τοῦ ε' αἰῶνος οὔτε πιθανῶς ὁ Ἀνατόλιος Θεσσαλονίκης, τοῦ τέλους τοῦ θ' αἰῶνος. ἂν καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ συνηγορήσῃ φράσις τροπαρίου εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, πολὺ ἀόριστος πάντως. Ὁ παρῶν Ἀνατόλιος εἶναι προφανῶς ὁ Στουδίτης, μαθητὴς τοῦ Θεοδώρου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θ' αἰῶνος, ὑποστὰς πολλὰς ταλαιπωρίας κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ εἰκονομάχου αυτοκράτορος Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου.

Τὰ ποιήματά του, καλύπτοντα εὐρὴ φάσμα τοῦ λειτουργικοῦ ἔτους καὶ κατεσπαρμένα εἰς πλῆθος ἐορτῶν περὶ τὰς ἐξήκοντα, κατ' ἐξοχὴν δεσποτικῶν, θεομητορικῶν καὶ ἐπιφανῶν ἀγίων, διακρίνονται διὰ τὴν εὐρυθμίαν καὶ τὴν παραστατικότητά των, ὡς δεικνύει τὸ κάτωθι ἄσμα εἰς τιμὴν τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου.

Τὴν λύραν τοῦ Πνεύματος,
 τὸ τῶν αἰρέσεων θέριστρον
 καὶ ὀρθοδόξων ἡδυσμα·
 τὸν δεύτερον ἐπιστήθιον,
 τὸν τοῦ Λόγου αὐτόπτην
 τοῖς δόγμασι γενόμενον·
 τὸν σοφὸν ἀρχιποίμενα
 τῆς Ἐκκλησίας τὰ θρέμματα
 θεολογικοῖς ὕμνοις προσεῖπωμεν...⁵⁹

Τριώδιον Λευτέρας τῆς
 Πέμπτης Ἑβδομάδος τῆς
 Τεσσαρακοστῆς.
 ΡΣ 99.1141 Α.
 Ἀκολουθία 25 Ἰανουα-
 ρίου, δοξαστικῶν Αἰῶνων.

Ἐπὶ τῶν 64 ἀναστάσιμα τροπάρια εἰς τὴν Ὀκτάρχηον, ἀνὰ ὀκτὼ κατ'

ἤχον, ἤτοι τέσσαρα στιχηρά τῶν ἑσπερίων καὶ τέσσαρα τῶν αἰνῶν, ψαλλόμενα μετὰ τὰ ἀναστάσιμα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ ἀποκαλούμενα Ἀνατολικά. Τὸ ὄνομά των εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ καὶ προβάλλεται μὲν ἡ ἑρμηνεῖα των εἴτε ἀπὸ τὴν ὥραν τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἴτε ἀπὸ τὸν τόπον καταγωγῆς των, τὴν Ἀνατολὴν, ἀλλ' αὐτὴ δὲν εἶναι δικαιολογημένη, ἐφ' ὅσον ὡς πρὸς τὴν ὥραν μὲν ψάλλονται ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ἑσπερινόν, ὡς πρὸς δὲ τὴν δευτέραν πλῆθος ἄλλων ἀσμάτων προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν χωρὶς νὰ χαρακτηρίζωνται οὕτως. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ταῦτα συνετέθησαν ὑπὸ τοῦ παρόντος Ἀνατολίου, ὅστις λόγῳ τοῦ διωγμοῦ τὰ παρέδωσε μὲ συγκεκριμένον τὸ ὄνομά του, φερ' εἰπεῖν εἰς ΑΝΑΤΟΛΑ, ὅπερ οἱ ἀντιγραφεῖς ἀπέδωσαν ἀργότερα εἰς ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ.

Κυπριανὸς Στουδίτης

Ὁ Κυπριανὸς οὗτος, διάφορος τοῦ Κυπριανοῦ ὁ ὁποῖος ἐπενόησε τὸ Σύντομον, εἶναι ἐκ τῶν διακεκριμένων ποιητικῶν ἐκπροσώπων τῆς Στουδίου κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς αὐτῆς. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου καὶ αὐτός, ἀλλ' ἐπέζησεν αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ, διετέλεσε δὲ φίλος τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου, εἰς τοῦ ὁποῖου τὰς ταλαιπωρίας μετέσχεν. Εἰς τοὺς εἰρμούς του, τῶν ὁποῖων πολλοὺς ἐξέδωσεν ὁ Σ. Εὐστρατιάδης⁶⁰ εἰς 22 ἀθροίσματα, παρουσιάζει γνήσιον ποιητικὸν χάρισμα, παρὰ τὰ δάνειά του ἀπὸ παλαιότερας συνθέσεις. Παραθέτομεν ἐδῶ ὡς δεῖγμα ἓνα τῶν εἰρμῶν του.

Μεγαλωσύνης ποτήριον πίωμεν,
μυσταγωγούμενον ἡμῖν σήμερον, πιστοί,
καὶ ὀρθρίσωμεν ὀρθρου βαθέος ἐπὶ τὸ μνήμα
καὶ ἐκεῖ κατίδωμεν ἄγγελον ἀστράπτοντα
καὶ φωνῆς ἀκουτισθῶμεν ἠχούσης τερπνῶς,
ἀνέστη Χριστός, ζωὴν τῷ κόσμῳ δωρούμενος⁶¹.

Κλήμης Στουδίτης

Ἐὰν καὶ τὰ περιστατικὰ τοῦ βίου αὐτοῦ δὲν εἶναι διευκρινισμένα, θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι ἐζησε κατὰ τὸν 9' αἰῶνα, εἶναι δὲ διάφορος τοῦ ἑτέρου ὑμνογράφου Κλήμεντος, Ἑλληνοῦ Ἰταλιώτου, ζήσαντος τὸν 11' αἰῶνα καὶ συνθέσαντος κανόνας διατηρουμένους εἰς τὰ βιβλία τῆς Κρυπτοφέρρης. Ὁ ἀνατολικὸς Κλήμης ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Θεοδώρου καὶ πιθανῶς διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὴν ἡγουμενίαν τῆς μονῆς. Καὶ εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ ἔλαβε καὶ αὐτὸς μέρος εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Τριωδίου, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι συνέταξε κανόνας φέροντας τὸ ὄνομά του, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὡς ἀκροστιχίδα εἰς τὰ θεοτοκία τὸ ὄνομά του φερόμενον ὡς ΚΗΜΕΝΤΙΟΣ, ὅπερ ἐξηγεῖται διὰ τῆς υποθέσεως ὅτι οἱ κανόνες του ἦσαν πλήρεις ἑνεαώ-

60. Εἰς τὸ *Εἰρμολόγιον* του, 1932.

61. Κανὼν εἰς τὸ Πάσχα, ὡδὴ ε'.

διοι. ἀλλὰ βραδύτερον ἀφηρέθη ἢ β' ὡδή ὅποτε ἐξέπεσε τῆς ἀκροστιχίδος τὸ γράμμα Λ ἀπὸ τοῦ ὄνομα ΚΛΑΗΜΕΝΤΟΣ. Οἱ ἐκδεδομένοι κανόνες του εἰς τὰ μηναιᾶ εἶναι τέσσαρες, εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ εἰς ἀφιερωμένος ὡς ἱερέα θανόντα. Σώζονται ἐπίσης καὶ ἀνέκδοτα ἰδιόμελα αὐτοῦ⁶².

ΣΤΟΥΛΙΤΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΚΟΝΤΑΚΙΩΝ

Μετὰ τὴν διακοπὴν τῆς παραγωγῆς κοντακίων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ζ' αἰῶνος καὶ κυρίως ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς εἰκονομαχίας, ἐβράδυνεν ἐπ' ἄρκετόν ἢ ἐπανεμφάνισίς των, πραγματοποιηθεῖσα τελικῶς διὰ τῶν Στουδιτῶν. Τὰ κοντάκια τῶν Στουδιτῶν, ἀτελῶς κατὰ τὸ πλεῖστον σωζόμενα, διακρίνονται σαφῶς τῶν τοῦ Ρωμανοῦ, κατὰ τὸ ὅτι ἔχουν ἀπολέσει τὸ διδακτικὸν καὶ κηρυκτικὸν στοιχεῖον.

Στέφανος Ὑμνογράφος

Ὁ Στέφανος εἶναι συντάκτης ἐνὸς αὐτομέλου ὕμνου, κοντακίου, εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, φέροντος τὴν ἀκροστιχίδα ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΓΟ ΕΠΟΣ, καὶ ἐκδοθέντος ὑπὸ Ν. Τωμαδάκη. Ὁ ὕμνος, συνταχθεὶς πιθανῶς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὀλίγον μετὰ τὸν σεισμὸν τὸν συμβάντα τὸ 740, ἡμέραν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (26 Ὀκτωβρίου), ἐψάλη εἰς τὴν πόλιν τοῦ Δημητρίου. Ὁ Στέφανος, αὐτοαποκαλούμενος εἰς τὸ ποίημα συμπολίτης τοῦ Δημητρίου, κατήγετο προφανῶς ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον κατῴκει ἐδῶ. Ἡ ἰδιαιτέρα ἀξία τοῦ ὕμνου ἐγκεῖται εἰς τοῦτο, ὅτι παρέχει τὸ πρῶτον σαφὲς δεῖγμα τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὴν διήγησιν εἰς τὸ δοξολογικὸν ἐγκώμιον.

Πλὴν τοῦτου ὁ Στέφανος οἷτος συνέταξεν ὕμνους μαρτυρούμενους διὰ τῆς ἀκροστιχίδος καὶ σωζομένους μερικῶς. Εἰς τὸν Προκόπιον, εἰς τοὺς Μακκαβαίους, εἰς τὸν Στρατηλάτην Θεόδωρον, ὁ δὲ Ν. Τωμαδάκης ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν καὶ δύο ὕμνους εἰς τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον. Συνέταξεν ἐπίσης μερικοὺς κανόνες καὶ ἰδιόμελα, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διακρίνωμεν ὅλα τὰ προϊόντα αὐτοῦ τοῦ εἶδους τούτου.

Ἐπάρχει πιθανότης ὅτι τελικῶς μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης καὶ ἐγκατεβίωσεν εἰς τὴν μονὴν Στουδίου, ὅπου συνετέλεσεν εἰς τὴν στουδιτικὴν ἀναβίωσιν τοῦ κοντακίου.

Στουδίτης

Ὁ J.-B. Pitra ἐξέδωκε μίαν σειρὰν δεκαοκτῶ ὕμνων βραχείας ἐκτάσεως, τῶν ὁποίων οἱ δύο φέρουν εἰς τὴν ἀκροστιχίδα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου, δεκατρία τὸ ὄνομα ἀπλῶς ΣΤΟΥΛΙΤΟΥ, δύο τὸ ἐνδεικτικὸν ΤΟΥ ΑΣΩΓΙΟΥ

62. Ἐορτάζεται τὴν 30 Ἀπριλίου.

καί εἰς τὸ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ψευδώνυμον ΕΩΣΦΟΡΩ. Ἰδὼν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου εἰς τοὺς δύο ὕμνους, ἐνόμισεν ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι ἀνήκουν εἰς τὸν διαπρεπῆ τοῦτον Στουδίτην ποιητὴν· εἰς τὴν πραγματικότητα ὁμοῦς τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ «Στοιδίου» κοντάκια, διαφέροντα σημαντικῶς κατὰ τὸ ὕφος καὶ τὰ ἐπιμνία ἀπὸ τῶν τοῦ Θεοδώρου, ἀνήκουν εἰς ἄλλον συγγραφέα, βεβαίως ἐκ τῆς αὐτῆς μονῆς.

Ἡ ποίησις τοῦ Στουδίου τοῦτου, μὲ τὴν καθαρὰν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐπιλεκτον φρασεολογίαν, εἶναι σαφῶς ἐγκωμιαστικὴ, ἂν καὶ ἐνίοτε χρησιμοποιεῖ δογματικὰς ἐννοίας, πρᾶγμα φυσικὸν δι' ἓν μέλος τοῦ στουδιτικοῦ κοινοβίου, καὶ διὰ αὐτὴν τὴν ἐποχὴν. Ἰδοὺ τὸ προοίμιον τοῦ ὕμνου εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, ἀπολύτως ταιριαστὸν εἰς τὴν περίπτωσιν·

Τὰ σοφώτατα τῆς φλογερᾶς σου γλώττης ἔπη
ἀστραπτόμενα, ἐκ τοῦ ἀρρήτου φάους λάμπων,
τὴν οἰκουμένην κατελάμπρυνας, Γρηγόριε,
βροντίσας φρικτῶς τῆς Τριάδος τὸ δόγμα,
καὶ πάσας ἀπρίξ τὰς αἰρέσεις μαράνας,
ἱεραρχῶν ὁ θεολογικώτατος·
ἀλλὰ τὸν Κύριον ὑπὲρ ἡμῶν ἀδιαλείπτως ἰκέτευε⁶³.

Ἡ ἔραν τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ καὶ τοῦ δογματικοῦ στοιχείου ὑπάρχει καὶ κάτι βαθύτερον εἰς αὐτὴν τὴν ποίησιν, ἐφ' ὅσον ἐπανερχονται διαρκῶς εἰς τοὺς στίχους τῆς ἐκφράσεως ὡς αὐτὰ· ἥλιος, φῶς, φωστήρ, λαμπηδῶν, ἱεροφάντων.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουν εἰς αὐτὸν ἐπίσης ὕμνος εἰς τὸν Ἀπόστολον Ἀνδρέαν μὲ ἀκροστιχίδα ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ καὶ εἰς ἄλλος εἰς τὸν Ἅγιον Εὐπλουν, τοῦ ὁποίου αἱ σωζόμεναι στροφαὶ δίδουν ἀκροστιχίδα ΤΟΥ ΩΛΟΥ. Σῶζεται δὲ καὶ ἰκανὸς ἀριθμὸς στιχηρῶν τροπαρίων εἰς τὰ Μηναιᾶ, καὶ διὰ ἀρκετὰ ἰδιόμελα, τῶν ὁποίων 19 εἶναι γνωστά.

Εἰς ποῖον ἀνήκουν τὰ ἄσματα ταῦτα, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν Θεόδωρον; Εἶναι βεβαίως ἐνὸς τῶν Στουδιτῶν, τοῦ ὁποίου ὁμοῦς τὸ ὄνομα παρέμεινεν ἄγνωστον. Ὅλοι οἱ εἰρμοὶ αὐτοῦ, τοῦλάχιστον δέκα κατ' ἀριθμὸν, χρησιμοποιοῦνται μόνον εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὸ γεγονός δὲ τοῦτο, συνδυαζόμενον μὲ τὸ ἄλλο γεγονός ὅτι οὗτος ἔγραψε καὶ ὕμνον εἰς τὸν Σικελὸν μάρτυρα Εὐπλον, σημαίνει ὅτι οὗτος συνεδέετο μὲ τὴν Ἰταλίαν, εἰδικώτερον δὲ μὲ τὴν Σικελίαν, καὶ ὅτι ἐζησεν ἐκεῖ. Εἶναι ὁμοῦς προφανές ὅτι δὲν ἐζησεν ἐκεῖ ἐν ἀρχῇ καὶ βραδύτερον μετέβη εἰς τὴν Μοῆν Στουδίου, διότι τότε θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ εἰρμοὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιθανώτατα ἦτο ἐν ἀρχῇ μοναχὸς τῆς Στουδίου καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ διωγμοῦ ἐκ μέρους τῶν εἰκονομάχων ἀρχόντων κατέφυγεν εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου ἦτο γνωστὸς ὡς Στουδίτης καὶ οὕτως ἐφέρετο εἰς τὰς ἀκροστιχίδας τῶν ἔργων του συνήθως.

63. PITRA, *Analecta Sacra*, 351.

Τάλας

Μετά τὸν Ρωμανὸν ὁ φερόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομα Τάλας ὑμνογράφος ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὰ περισσότερα κοντάκια μεταξύ ὄλων τῶν ποιητῶν, 23 τὸν ἀριθμὸν, ἀφιερωμένα εἰς ἀντιστοιχοῦς ἑορτάς, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ὠρισμένα δεσποτικά⁶⁴. Οἱ βραχεῖς ὕμνοι του, κατὰ τὸ πλεῖστον πλήρως διατηρούμενοι, φέρουν ἀκροστιχίδα ΛΣΜΑ ΤΑΛΑ ἢ ΕΠΟΣ ΤΑΛΑ ἢ ΤΟΥ ΤΑΛΑ ΜΟΝΟΥ (= μοναχοῦ).

Γεννᾶται κάποια ὑπόνοια ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐνὸς ἀλλὰ περὶ περισσοτέρων ποιητῶν, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε τὸ ἐπίθετον «τάλας» χρησιμοποιεῖται ὑπὸ πολλῶν ποιητῶν μετὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἀλλὰ παρὰ ταῦτα πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ 23 ὡς ἄνω κοντάκια ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε νὰ πρόκειται περὶ προϊόντων τοῦ αὐτοῦ προσώπου. Οὗτος ἐξῆσε μετὰ τὸν ὡς ἄνω Στουδίτην καὶ κατὰ τινα τρόπον συμπληρῶναι αὐτόν⁶⁵.

Ἀρσένιος

Ἐπ' ὀνόματι Ἀρσενίου σώζονται εἰς πλήρης ὕμνος εἰς τοὺς Μακκαβαίους παῖδας (1 Αὐγούστου) καὶ μία σειρὰ δέκα περίπου ἑλλειπῶν ὕμνων εἰς διαφόρους ἑορτάς, ὧν ἀνὰ ἓνα εἰς τὴν Δευτέραν τῆς Διακαιησίμου, εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Πατέρων τῆς Νικαίας καὶ εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς ἄλλους ἀγίους. Πλὴν τούτων ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα ὑπάρχουν κανόνες εἰς τὸ εὐχέλαιον, εἰς τὸ ψυχοσάββατον τῆς Πεντηκοστῆς καὶ εἰς τὴν 10 Ἰουνίου, καὶ ἰδιόμελα εἰς ἐπισήμους ἑορτάς, ὡς εἰς τὴν τῶν ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ (8 Νοεμβρίου), εἰς τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον (29 Ἰουνίου) καὶ εἰς τὸν προφήτην Ἠλίαν (20 Ἰουλίου).

Ὁ ἀναφερόμενος μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα, τοῦ Ἀρσενίου, ἀδελφὸς τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ὁρέστου δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ ποιητὴς οὗτος, διότι ὁ ποιητὴς δὲν ἐξῆσε τόσον ἀργά ὅσον ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ὁρέστου, περὶ τὸ 1000, ὅτε ἄλλωστε δὲν συνετάσσοντο πλήρη κοντάκια⁶⁶. Ὅθεν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιλέξωμεν μετὰ τὴν δύο ἄλλων προσώπων, ἦτοι ἀφ' ἐνὸς μὲν τοῦ μητροπολίτου Κερκύρας Ἀρσενίου, ὅστις, γεννηθεὶς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ἐσπούδασεν εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐξῆσεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ βραδύτερον, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 9' αἰῶνος, ἐξελέγη μητροπολίτης Κερκύρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐνὸς Ἀρσενίου μοναχοῦ τῆς Μονῆς Στουδίου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν Θεόδωρον Στουδίτην. Ὁ δεύτερος οὗτος εἶναι πιθανῶς ὁ ἐν λόγῳ ποιητὴς.

ΣΙΚΕΛΙΩΤΑΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

Οἱ ἐκ Σικελίας καὶ Νοτίου Ἰταλίας προερχόμενοι ὑμνογράφοι αὐτῆς τῆς

64. Κυριακὴ τῶν Πατέρων πρὸ τῶν Χριστουγέννων, Μέγα Σάββατον, Μεσοπεντηκοστή.

65. Οἱ ὕμνοι αὐτοῦ παραδίδονται κυρίως ὑπὸ τοῦ κώδ. Λαύρας Γ 28, τοῦ 11' αἰῶνος.

66. Περὶ τούτου εἰς τὸν τόμον Στ' τοῦ παρόντος ἔργου.

περιόδου εἶναι ἀναλογικῶς πολυάριθμοι, ἀλλὰ πληθύνονται εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα κατὰ τοὺς πρώτους μετ' αὐτὴν αἰῶνας, ὁπότε παρετηρήθη κάποια αὐτονομία τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰταλίας, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγή διετηρήθη διὰ τῶν χειρογράφων τῆς Κρυπτοφέρρης καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν μονῶν τῆς Δύσεως. Λόγω τῆς στενότητος τῶν σχέσεων μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μερικοὶ Σικελοὶ ποιηταὶ ἐξῆσαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν, φαίνεται δὲ ὅτι συνέβη καὶ τὸ ἀντίστροφον, εἰς μικροτέραν βεβαίως κλίμακα. Εἶδομεν ἀνωτέρω τοιαῦτα περιστατικά. θά ἴδωμεν δὲ καὶ ἄλλα.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΣΙΚΕΛΙΩΤΑΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

Γεώργιος Συρακουσῶν

Εἷς τῶν πολλῶν ὑμνογράφων μετὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὁ ἐπίσκοπος Συρακουσῶν, φονευθεὶς κατὰ μίαν ἐπιδρομὴν Σαρακηνῶν τὸ 669, κατὰ σημείωσιν παλαιοῦ καταλόγου ἔγραψε τροπάρια εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὰ Θεοφάνεια. Εἶναι εὐλόγον ὅτι ὑπῆρχον περισσότερα τροπάρια τοῦ εἰς χρῆσιν τῆς Σικελικῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἀπώλεσθησαν ἀσφαλῶς ὅμως δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὸν ὁ κανὼν εἰς τὰ Θεοφάνεια, ὁ ὁποῖος φέρει ἀκροστιχίδα εἰς τὰ θεοτοκία ΓΕΩΡΓΙΟΥ, διὰ τὸν προφανῆ λόγον ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ τὸ εἶδος τῶν κανόνων δὲν εἶχε διαμορφωθῆ ὀριστικῶς⁶⁷.

Γεώργιος Σικελιώτης

Ὁ Γεώργιος οὗτος ἔγραψεν ἰδιόμελα εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον (26 Ὀκτωβρίου) καὶ εἰς τὸν Πέτρον μάρτυρα Ἰάκωβον (27 Νοεμβρίου). Ἐνίοτε εἰς τὰ μηναιὰ τὸ ἐπώνυμόν του φέρεται ἐκ παραναγνώσεως ἀντὶ Σικελιώτου ὡς Σύγκελλος, λόγῳ τοῦ ὅτι εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Γεώργιος Σύγκελλος ἦτο καλλίτερον γνωστὸς φυσικά. Καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν του περίπτωσιν πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ προσφορά του εἰς τὴν ὑμνογραφίαν ἦτο πλουσιωτέρα. Ὁ Εὐστρατιάδης ἀποδίδει εἰς αὐτὸν καὶ δέκα πέντε πλήρεις εἰρμούς, ὁπότε οὗτος εἶναι καὶ ὡς πρὸς τοὺς κανόνας μελωδός.

Ἀπὸ ἀναφορὰν τοῦ ἰδιομέλου αὐτοῦ εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον περὶ ἧττης τῶν Σαρακηνῶν συνάγεται ὅτι οὗτος ἐξῆσε πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς Σικελίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων, πιθανῶς δὲ κατὰ τὰ τέλη τοῦ η' αἰῶνος.

Θεοδόσιος Συρακουσῶν

Δύο Θεοδόσιοι ἀρχιεπίσκοποι Συρακουσῶν φέρονται ὡς ὑμνογράφοι, ἐκ τούτων δὲ ὁ μὲν πρῶτος, συνθέσας τροπάρια εἰς τὴν περίοδον τῶν Νηστειῶν, ἐξῆσε τὸν η' αἰῶνα, ὁ δὲ δεύτερος, ἀποθανὼν τὸ 880, πλὴν

67. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ κανόνος εἰς αὐτὸν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἰλλυρῆος εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ περὶ τῶν ὑμνογραφικῶν εἰδῶν ἦσαν ἀδιευκρίνιστα.

ὑμνων συνέταξε καὶ περιγραφὴν τῆς καταλήψεως τῶν Συρακουσῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΥΡΑΚΟΥΣΙΟΣ

Διεσώθησαν ὑπολείμματα τριῶν κοντακίων, ἧτοι εἰς Ἅγιον Μαρκιανόν, εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν καὶ εἰς Νικήταν τὸν Γότθον, τὰ ὁποῖα πλὴν τοῦ προοιμίου περιλαμβάνουν καὶ τοὺς τρεῖς πρώτους οἴκους, φέροντας τὴν ἀκροστιχίδα ΓΡΗ, προφανῶς ἐκ τῶν πρώτων χαρακτήρων τοῦ ὀνόματος Γρηγόριος. Ὁ Ρίττα ἐκδώσας τὸν πρῶτον τῶν ὑμνων τούτων εἰς τὸν ἅγιον Μαρκιανόν, ἐκ τῆς φράσεως «τὴν νῆσον ταύτην τῶν Σικελῶν»⁶⁸ συνάγει εὐλόγως ὅτι πρόκειται περὶ Σικελοῦ συνθέτου, τὸν ὁποῖον θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ ταυτίσῃ μὲ τὸν Γρηγόριον ἀρχιεπίσκοπον Συρακουσῶν, ἀκμάσαντα κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα, ὁ δὲ Ε. Μιονί, ὁ ὁποῖος ἐπανεξήτασε τὸ θέμα ἐν ὄψει καὶ τῶν ἄλλων ὑμνων ταυτίζει μετὰ βεβαιότητος τὸν ποιητὴν μὲ τὸν Γρηγόριον τοῦτον.

Δὲν συμφωνοῦμεν μὲ αὐτὴν τὴν ἄποψιν, διότι τὰ κοντάκια ταῦτα εἶναι σύντομα, ἀποτελούμενα προφανῶς ἀπὸ τόσους οἴκους ὅσα εἶναι τὰ γράμματα τῆς ὀνοματικῆς ἀκροστιχίδος ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ὡς συνηθίζετο κατὰ τὸν θ' αἰῶνα. Ἄν τώρα ὁ Γρηγόριος οὗτος ταυτίζεται μὲ τὸν Ἀσβεστᾶν, ἀρχιεπίσκοπον Συρακουσῶν κατὰ τὰ μέσα τοῦ θ' αἰῶνος, ζῶντα ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν ὑπάρχει κανὲν στοιχεῖον, διὰ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσωμεν ἢ νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν· δύναται νὰ εἶναι οἷοσδήποτε Γρηγόριος ζῶν ἐν Σικελία.

Ὁ συνθέτης ἔχει ἀξιοπρόσεκτον ποιητικὴν ἐμπνευσιν, ὡς δεικνύει τὸ παρατιθέμενον δείγμα τοῦ προοιμίου τοῦ ὕμνου εἰς τὸν Μαρκιανόν, ἀρχιεπίσκοπον Συρακουσῶν, ἐλθόντα ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοποθετηθέντα εἰς τὴν ἐδραν παρὰ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου.

Ἡ φωταυγῆς καὶ κορυφαία
τῶν ἀποστόλων πέτρα ἐξ ἀνατολῶν
τοῦ ἡλίου δικαιοσύνης Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ
πρῶτον σε ἀστέρι τοῖς ἐν τῇ Δύσει
ὡς ἀκτῖνα φαεινὴν ἐξαπέστειλε,
τῆς διανοίας πρὸς θεῖαν ἐπίγνωσιν καταυγάζοντα· διό

ΙΩΣΗΦ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΣ

Διαπρεπῆς Σικελὸς ὁ Ἰωσήφ, ἔζησε τὸ πλεῖστον τοῦ ὀρίμου σταδίου τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ δὴ ἐν μέρει μετὰ τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς παρουσίας περιόδου· ἐντάσσομεν δὲ αὐτὸν εἰς τὴν πυροῦσαν συνάφειαν, ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι εἶχεν ἤδη ἐκδηλώσει κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἐνδιαφέροντα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι μετέφερεν

ἐκ Σικελίας τὰς ποιητικὰς παραστάσεις. Οὗτος εἶναι ὁ τελευταῖος Ἰταλιώτης Ἑλληνας, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε τὴν ποίησίν του ἐν στενῷ συνδέσμῳ μὲ τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ οἱ μετ' αὐτὸν ἐργάζονται αὐτοτελῶς ἐπὶ τῆς ἰδικῆς των ὁδοῦ. Τὸ γεγονός πάντως ὅτι ἔζησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνετέλεσεν ὥστε τὰ ἄσματα αὐτοῦ νὰ τύχουν γενικωτέρας ἀναγνωρίσεως.

Ὁ Βίος αὐτοῦ

Τὰ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ γνωρίζομεν, θὰ ἐλέγομεν, καλῶς ἐκ τοῦ *Βίου*, τὸν ὁποῖον συνέταξεν ὁ μαθητὴς καὶ διάδοχος αὐτοῦ εἰς τὴν ἡγουμενίαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσης μονῆς Θεοφάνης⁶⁹, δευτερευόντως δὲ καὶ ἐκ τῶν εἰς αὐτὸν ἐγκωμίων ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Διακόνου καὶ τοῦ Θεοδώρου Πεδιασίμου.

Γεννηθεὶς τὸ 816 εἰς ἄγνωστον δι' ἡμᾶς πόλιν τῆς Σικελίας, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν οἰκογενειακῶς δωδεκαετῆς τὴν ἡλικίαν λόγῳ τῶν ἀραβικῶν εἰσβολῶν, αἱ ὁποῖαι μετὰ τινα χρόνον ἐπρόκειτο νὰ καταλήξουν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς νήσου, καὶ νὰ μεταναστεύσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Εἰς ἡλικίαν δεκαπέντε ἐτῶν ἀπεχωρίσθη τῶν γονέων του καὶ μετέβη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου ἐπεδόθη εἰς τὴν μοναχικὴν ἄσκησιν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ διασήμου μοναστοῦ Γρηγορίου Δεκαπολίτου, ἀσκῶν τὸ ἔργον τοῦ ὀξυγράφου, ἤτοι τοῦ ταχυγράφου.

Μεταβὰς τὰ 840 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Γρηγορίου τούτου, δὲν παρέμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ πολὺ, διότι κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀπεστάλη ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων τῆς πρωτευούσης εἰς τὴν Ρώμην πρὸς διαβουλεύειν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ διωγμοῦ παρὰ τῶν εἰκονομάχων· ἀλλὰ δὲν ἔφερον εἰς πέρας τὴν ἀποστολήν, διότι τὸ πλοῖον συνελήφθη ὑπὸ πειρατῶν καὶ αὐτὸς ὠδηγήθη μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὴν ἀραβοκρατουμένην Κρήτην, ὅποθεν ἀπηλευθερώθη διὰ θαύματος τοῦ ἀγίου Νικολάου, τὸν ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ θὰ ἐτίμα κατὰ τὸν τρόπον εὐγνώμονος λάτρου. Κατὰ τὸν βραχὺν χρόνον τῆς περιπετείας του ταύτης συνέβησαν δύο σημαντικὰ γεγονότα, ἐν ἰδιαιτέρως δι' αὐτὸν ἦτοι ὁ θάνατος τοῦ πνευματικοῦ του ὀδηγοῦ Γρηγορίου Δεκαπολίτου, καὶ ἐν διὰ τὴν Ἐκκλήσιαν ὀλόκληρον ἦτοι ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων.

Ὅταν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (843), ἔζησεν ἀρχικῶς μὲν εἰς τὴν ἀδελφότητα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀντύπα, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου κατὰ τὸ 850 ἰδρυθεῖσαν μονὴν εἰς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου, ὅπου μετέφερε τὸ λείψανον τοῦ ἀποστόλου καὶ τὸ σκῆνωμα τοῦ πνευματικοῦ του ὀδηγοῦ. Κατὰ τὸ 858 μετὰ τὴν ἐκπτώσιν τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου καὶ ἀνοδὸν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Φωτίου ἐξωρίσθη εἰς τὴν Κριμαίαν ὡς ὁπαδὸς τοῦ πρώτου προφανῶς καὶ ἴσως ὡς κατὰ τινα τρόπον λατινόφιλος. Δὲν πρέπει νὰ παρέμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ μακρόν⁷⁰, δεδομένου ὅτι, ὡς

69. Ἐπὶ τοῦ βίου τοῦτου στηρίζονται τὰ συναξάρια.

70. Ἡ φράσις τοῦ βίου «ἐφ' ἱκανόν», ἀρκετά, δυνατὸν νὰ καλύπτῃ διάστημα ἀπὸ δύο ἐτῶν καὶ ἄνω.

ἀπεδείχθη ἐκ τῆς μετέπειτα στάσεως, ὁ Φώτιος ἐξετίμα αὐτὸν ἰδιαιτέρως καὶ πιθανῶς ἀνεκάλεσεν αὐτὸν μετὰ τινα ἔτη. Πάντως, ὅταν ἀνῆλθε διὰ δευτέραν φορὰν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἰγνάτιος, ὁ Ἰωσήφ ἐγένετο σκευοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἤτοι τῆς Ἁγίας Σοφίας, διετήρησε δὲ τὴν θέσιν ταύτην καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ Φωτίου.

Ἀπέθανε κατὰ τὸ ἔτος 886, ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ ἐορτάζεται τὴν 3 Ἀπριλίου, ἡμέραν κοιμήσεώς του.

Ἡ ποίησις τοῦ Ἰωσήφ

Ὁ Ἰωσήφ ἠσχολήθη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν ὕμνογραφίαν, φαίνεται δὲ ὅτι τὰ μόνα περὶ κείμενά του εἶναι τὰ δύο ἐγκώμια εἰς τὸν προστάτην του ἀπόστολον Βαρθολομαῖον, ἐν τῶν ὁποίων ἐξεδόθη λατινιστί.

Ἡ ποίησις του ἐξετιμήθη ἰδιαιτέρως, ἀφοῦ ἄλλωστε τοῦ ἀπεδόθη ὁ τίτλος τοῦ «ὑμνογράφου» κατ' ἐξοχίαν, ὁ δὲ Νικηφόρος Κάλλιστος εἰς τὸ ἐπανεπιλημμένως μνημονευθὲν *ἱαμβικόν του ποίημα χαρακτηρίζει τοῦτον* ὡς Σειρήνα: «ξένη τε Σειρὴν Ἰωσήφ ὑμνογράφος». Ἐνῶ ὅμως τὸ ἔργον τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ ἀπόψεως ποσότητος δεσπάζει εἰς τὸ ὅλον ὑμνογραφικὸν στερέωμα καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ποιότητος εἶναι ἀξιόλογον, προξενεῖ ἐντύπωσιν τὸ γεγονός ὅτι τοῦτο ἀκολουθεῖ καθ' ὀλοκληρίαν ξένα μέτρα καὶ κατ' ἀνάγκην ἐπίσης τὴν ἐκάστοτε συνακολουθοῦσαν μελωδίαν. Κατὰ ταῦτα, παρὰ τὸν χαρακτηρισμὸν του ὡς Σειρήνος καὶ παρὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Νικηφόρου Κάλλιστου τοποθέτησιν μεταξὺ τῶν ποιητῶν «τῶν τὰ μέλη πλεξάντων ὕμνων ἐνθέων», ὁ Ἰωσήφ ἦτο μὲν ποιητής, ἀλλὰ δὲν ἦτο μελωδός, ἐκτὸς ἂν ἡ ἔρεινα ἀνεύρη περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας οὗτος συνέθεσε καὶ εἰρμούς. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι, δεδομένης τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἀτελείας τῆς μουσικῆς γραφῆς, αἱ μελωδία ἀνενεώνοντο κατὰ καιροὺς καὶ βεβαίως ποιητῆς τοῦ ἐπιπέδου τοῦ Ἰωσήφ πρέπει νὰ μετέπλασσε τὴν μουσικὴν ὀρισμένων ἐκ τῶν εἰρμῶν του, χωρὶς νὰ θίγῃ τὴν μετρικὴν. Κατὰ προτίμησιν ἐχρησιμοποίει εἰρμούς τῶν παλαιότερων συνθετῶν Ἀνδρέου Κρήτης, Κοσμᾶ Μελωδοῦ, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ τῶν συγχρόνων του τῆς Κασσιανῆς.

Εἰς τὰ βιογραφικὰ περὶ τοῦ Ἰωσήφ κείμενα παρέχονται πλούσιαι ἐνδείξεις περὶ τῆς ὑμνογραφικῆς του δραστηριότητος. Οὕτως, ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους λέγεται ὅτι «τοῖς Θεοῦ φίλοις τὰς ἁσματικὰς συνέταττε μελωδίας, ἀποστόλων χοροῖς, προφητῶν δήμοις, μαρτύρων πλήθει, ἀσκητῶν ἀγγέλαις, ἀσκουσῶν χοροστασίαις», ἀλλοῦ δὲ ὅτι συνέταξε «λυγρὰ μελωδήματα» δι' ὧν ἀνυμνοῦνται «τὰ πάθη τοῦ Δεσπότη» καὶ ἡ «ἐπὶ τοῦ θείου Σταυροῦ ἀνάρτησις» καὶ ἐπίσης «δυσωπήσεις τε καὶ ἐξιλεώσεις πρὸς τὴν πάναγον Θεομήτορα»⁷¹.

Ὁ κύριος ὄγκος τοῦ ἔργου του συνίσταται εἰς κανόνας, οἱ ὁποῖοι ἀφθονοῦν εἰς τὰ ἔντυπα βιβλία καὶ τὰ χειρόγραφα. Οὗτοι συνήθως ἐνδεικνύονται δι' ἀκροστιχίδος ἀποτελουμένης ἐξ ἰαμβικοῦ στίχου ἐπεκτεινομένου διὰ τοῦ ὀνόματός του ΙΩΝΗΦ ἢ ἐξ ἀλφαβήτου πάλιν ἐπεκτεινομένου διὰ τοῦ ὀνόματος. Ἀπὸ τὰς ἀκροστιχίδας συνάγεται ὅτι ὁ Ἰωσήφ συνέταξε τοὺς κανόνας του ἄνευ τῆς ὠδῆς β', ὅσακις δε διαπιστοῦται ἡ παρουσία καὶ αὐτῆς τῆς ὠδῆς, αὕτη ἀφηρέθη μετέπειτα κατὰ τὸν 1α' αἰῶνα.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰωσήφ εἰς τὴν ὑμνογραφικὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς Ὀκταήχου εἶναι καθοριστικὴ, δεδομένου ὅτι ἐκάλυψε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἑβδομάδος, πλὴν τῆς Κυριακῆς, τῆς ὁποίας τοὺς κανόνας εἶχον συντάξει ἕνα καὶ πλεον αἰῶνα ἐνωρίτερον Κοσμῆς ὁ Μελωδὸς καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Ἐκ τῶν 96 κανόνων τῆς ἑβδομάδος τοῦ ὀκταήχου συστήματος ὁ Ἰωσήφ συνέταξε τοὺς 64 ἦτοι διὰ τὴν Δευτέραν ὀκτῶ κατανοκτικούς εἰς τὸν Σωτήρα· διὰ τὴν Τρίτην ὀκτῶ κατανοκτικούς ὡσαύτως καὶ ὀκτῶ εἰς τὸν Πρόδρομον· διὰ τὴν Τετάρτην ὀκτῶ σταυρωσίμους καὶ ὀκτῶ εἰς τὴν Θεοτόκον· διὰ τὴν Πέμπτην ὀκτῶ εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον· διὰ τὴν Παρασκευὴν ὀκτῶ σταυρωσίμους· καὶ διὰ τὸ Σάββατον ὀκτῶ εἰς τοὺς ἁγίους πάντας, προφήτας, μάρτυρας, ὁσίους, ἱεράρχας. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ κανόνες διακρίνονται διὰ τὴν ἰσχυρὰν ἐμπνευσιν καὶ τὴν πλουσίαν ἔκφρασιν. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ ποιητὴς ἐνέταξεν εἰς τὸ σύστημα τῆς καθ' ἑβδομάδα ἐξυμνήσεως καὶ τὸν προστάτην τοῦ ἁγίου Νικόλαον κατὰ Πέμπτην. Ἐφ' ὅσον ἔχει ἀποσαφηνισθῆ ὅτι συντάκτης τῶν κανόνων τούτων εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον εἶναι ὁ ὑπ' αὐτοῦ διασωθεὶς Ἰωσήφ ὑμνογράφος καὶ ὄχι ἄλλος τις Ἰωσήφ, ὡς ὁ Στουδίτης⁷², καθίσταται ἀναμφισβήτητος καὶ ἡ πατρότης ὅλων τῶν ἄλλων κανόνων τῆς Ὀκταήχου, τῶν φερόντων τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωσήφ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τοῖς Μηναίοις.

Εἰς τὰ ἐκδεδομένα μηναῖα ὁ Ἰωσήφ εἶναι ὁ πλουσιώτερον ἐκπροσωπούμενος ὑμνογράφος, ἐφ' ὅσον διατηροῦνται ἐν αὐτοῖς 165 κανόνες του ἔχοντες ὁμοίομορφον δομὴν καὶ ἐξυμνοῦντες ἁγίους δευτέρας συνήθως ἑορταστικῆς τάξεως, δεδομένου ὅτι αἱ ἐξέχουσαι ἑορταὶ εἶχον ἤδη καλυφθῆ ὑμνογραφικῶς. Ὁ Ἰωσήφ ὁμοῦ κατώρθωσε νὰ εἰσαγάγῃ κανόνας του εἰς τὰς μεγάλας ἑορτὰς ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν προεορτίων, τοὺς ὁποίους ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ μηναῖα διὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων, τῶν Θεοφανείων, τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου, τῶν Εἰσοδίων τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ ἄλλας. Εἰς ὅλους αὐτοὺς βλέπομεν τὴν ἰδίαν παραστατικότητα, ὡς εἰς τὸν ἀλφαβητικὸν κανόνα τῆς 24 Λεκεμβρίου.

Ἀπεγράψης Καίσαρος θεσμῶ
θέλων ἀπογράψασθα βίβλω ζωῆς,
παμβασιλεῦ, τὸν ἄνθρωπον
ξένος εἰς τὰ ἴδια παρατέγονας
τὸν δεινῶς ξενιτεύσαντα ἐκ τοῦ Παραδείσου,
εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνακαλούμενος.

72. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος εἰς τοὺς *Ἰαμβοὺς περὶ θαυμάτων ἁγίου Νικόλαου*, 570-605. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολιμιτικῆς Ἐκκλησιολογίας* 4(1897), 357-360. βλ. Α. ΦΥΓΡΑΚΗ, *Ἰωσήφ ὁ Ἰμνογράφος καὶ Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης*, 15.

Ἰδιαιτέρως βέβαια συγκινεῖ ὁ κανὼν εἰς τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ εἰρμούς τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ⁷³, καὶ ὑμνεῖ τὴν Θεοτόκον μὲ ἀτελείωτον σειρὰν ἐπιθέτων καὶ εἰκόνων, ὡς ἀφλεκτον βάτον, νεφέλην ὀλόφωτον, ρόδον ἀμάραντον, μῆλον εὖσομον, περιστερὰν καὶ τὰ παρόμοια.

Οἱ κατεσπαρμένοι εἰς ἀνέκδοτα λειτουργικὰ βιβλία κανόνες αὐτοῦ, κυρίως τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἀνέρχονται εἰς μίαν περίπου ἑκατοντάδα, ἐκ τούτων δὲ ἐξεδόθησαν περὶ τοὺς 80 εἰς τὰ *Analecta Hymnica Graeca*. ἄρκετοὶ δὲ ὑπὸ μεμονωμένων μελετητῶν.

Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐξεδόθησαν βραχέα κοντάκια, πλήρη ἢ ἑλλιπῆ, τὰ πλεῖστα εἰς Ἀγίους, ἐν εἰς τὰ προεόρτια τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως καὶ ἕν εἰς τὴν Σύλληψιν τῆς Ἀγίας Ἄννης, τὰ ὅποια διατηροῦν τὸ ὄνομα τοῦ ΚΩΣΗΦ εἰς τὴν συχνάκις ἐφαρμένην ἀκροστιχίδα, πλήρες ἢ ἑλλιπές, πλὴν ἑνὸς τὸ ὁποῖον δίδει ἀπλῶς ΕΙΣ. Ὁ ἐκδότης αὐτῶν J.-B. Pitra ἐπιγράφει ἐπ' αὐτῶν τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, ἂν καὶ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἐνημερωμένος περὶ αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον τὸν θεωρεῖ συνομήλικον τοῦ Θεοδώρου. Ὅτι ὅμως πρόκειται περὶ τοῦ ἡμετέρου Ἰωσήφ τοῦ Σικελοῦ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ τέσσαρα κοντάκια, τὰ ὅποια ἐξέδωσεν ὁ Ε. Μιονί, ἀφιερωμένα εἰς πρόσωπα ἀγαπητὰ μετὰ τῶν ὁποίων συνεδέετο εἴτε φιλικῶς εἴτε λατρευτικῶς ἤτοι εἰς Γρηγόριον Δεκαπολίτην, πατριάρχην Ἰγνάτιον, ἅγιον Βαρθολομαῖον, ἁγίους Ναζάριον καὶ Γερβάσιον καὶ Προτάσιον καὶ Κέλσον. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Δεκαπολίτης ἀπέθανε ὀκτῶ ἔτη μετὰ τὸν Ἰωσήφ τὸν Στουδίτην ἀποκλείει τοῦτον ἐκ τῆς πατρότητος τοῦ οἰκείου κοντακίου καὶ ὄλων τῶν ἄλλων.

Ὅλα τὰ κοντάκια ταῦτα ἔχουν τὰ μέτρα καὶ τὰς μελωδίας τοῦ Ρωμανοῦ, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ προοίμια τὰ «Ἡ παρθένος σήμερον» καὶ «Ἐπεφάνης σήμερον». Ὅπως ὅλα τὰ κοντάκια τῆς ἐποχῆς, καὶ τὰ τοῦ Ἰωσήφ ἀντὶ τοῦ διηγηματικοῦ καὶ δραματικοῦ στοιχείου ἀκολουθοῦν τὸ ἐγκωμιαστικόν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΕΡΟΣΩΑΥΜΙΤΑΙ

Ἀνδρέας Κρήτης

Ἐκδόσεις

Λειτουργικὰ βιβλία τυπωμένα καὶ χειρόγραφα
PG 97, 1305–1444.

73. Εἰς τὴν Κοίμησιν, «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου» κ.λπ.

W. CHRIST, M. PARANIKAS. *Anthologia graeca carminum Christianorum*. Leipzig 1871, 97–98, 147–161.

- A. HESSEMBERG, «Ein iambisches Gedicht des Andreas von Kreta», *Byz. Zeit.* 10(1901), 505-514.
- ΣΠ. ΚΑΜΠΙΛΙΑΝΟΣ, «Κανών εις Μεγάλην Παρασκευήν», *Νέα Φόρμιγξ* 2(1922), 3-5.
- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἀνδρέας ὁ Κρήτης ὁ Ἱεροσολυμίτης», *Νέα Ζιὼν* 29(1934), 673-688 30(1935), 3-10. 147-153. 209-217. 269-283. 321-342. 462-477.
- E. MERCENIER, «A propos d' Andre de Crète», *Τόμος χίλιετηρίδος πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας*, 1953, 170-178.
- P. SANZ, «Ein Fragment eines neuen Kanon des Andreas von Kreta», *Jahr. Oest. Byz. Ges.* 4(1955), 1-11.
- E. FOILLIERI, «Un canone inedito di S. Andrea di Creta per l' Anunciazione», *Collectanea Vaticana in hon. card. Albareda*, vol. I (Studi e Testi 219), Roma 1962, 337-357.
- J. SCHIRO, *Analecta hymnica graeca e codicibus eruita Italiae inferioris*, Istituto di studi Bizanti, e Neoellenici, τ. I-XII. Roma 1966-1978. Μηνιαία. Βλ. Εὑρετήρια.
- M. ARCO MAGRI, «L' inedito canone di requie di Andrea Cretese», *Helikon* 9-10 (1969), 475-513.
- R. MAISANO, «Un inno inedito di S. Andrea di Creta per la Domenica delle Palme», *Riv. di storia e letteratura di religione* 6(1970), 519-572.

Μελέται

- E. ΕΜΜΚΕΛΙ, *Échos d' Or.* 21(1922), 267-271.
- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Ὁ Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτη», *Ἐκκλ. Φάρος* (1910), 501-513. (1911), 160.
- Θ. ΞΥΛΗΣ, *Ἀνδρέας Κρήτης ὁ πρῶτος κανονογράφος*, Ἀθήναι 1949.
- Π. ΤΡΕΜΠΕΛΛΗΣ, *Ἐκλογή ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, 153-160.
- Π. Κ. ΧΡΗΣΙΟΥ, *Ὁ Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτη*, Θεσσαλονίκη 1952, ἀνάτυπον ἐπὶ *Γρηγόριον Παλαμῶν = Θεολογικὰ Μελετήματα*, 4 Ὑμνογραφικά, Θεσσαλονίκη 1981, 231-275.
- G. SCHIRO, «Caratteristiche dei canoni di Andrea Cretese», *Κρητικὰ Χρονικὰ* 15-16 (1963), 113-139.
- N. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Ἀνδρέας Κρήτης», *Θρ. Πθ. Ἔγκ.* 2(1963), 674-693.

Κοσμῶς Μελωδός

Ἐκδόσεις

- Βιβλία Τριωδίου, Πεντηκοσταρίου, Μηνιαίων, Ἀγιασματρίου.
PG 98.400-524. 38.339-680.
- W. CHRIST, M. PARANIKAS, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, 161-204.
- P. DE LAGARDE, *Johannis Euchatarum episcopi quae supersunt* Göttingen 1882.
- P. M. STEVENSON, *Theodori Prodromi Commemiaru in carmina sacra melodorum Cosmian Hierosolymitani et Joannis Damasceni*, Romae 1888.
- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Byz. Zeit.* 14(1905), 519-526. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμίτικῆς Σταχυολογίας 2, 164-165.
- H. J. TILLYARD, *Byz. Zeit.* 28(1928), 25-37.
- ΣΠ. ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ, *Θεολογία* 9(1931), 340-349.
- Π. ΤΡΕΜΠΕΛΛΗΣ, *Ἐκλογή ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, 184-195.

Μελέται

- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Κοσμῶς Ἱεροσολυμίτης ὁ ποιητής», *Νέα Ζιὼν*, 28(1933), 83-99.

- 143–158. 202–218. 257–272. 330–338. 400–416. 489–505. 530–544. Μετά κειμένων.
- Σ. ΧΟΥΔΑΒΕΡΔΟΙ ΛΟΥΣ ΘΙΟΔΟΣΙΟΣ, «Κοσμάς ὁ Τεροσολιμίτης καὶ ὁ Ὅμηρος», *Νέα Σιών*, 42 (1947), 107–110.
- Θ. ΞΥΔΗΣ, «Κανόνες δεσποτικῶν ἑορτῶν Κοσμᾶ τοῦ Μαιουμᾶ», *Ἄκτινες* 12 (1947), εἰς τρεῖς συνεχεῖς καὶ ἀνάστιπον.
- P. L. BERNHARD, *Syrische Rezensionen von Kanones des Kosmas Hagiorolites*, München 1951.
- II. Κ. ΧΡΙΣΤΟΥ, «Κοσμάς ὁ Μελωδός», *Πθ. Θρ. Ἐγκ.* 7(1965), 884–887.
- Θ. Ε. ΔΕΙΤΟΡΑΚΗΣ, «Ἀνέκδοτος Βίος Κοσμᾶ τοῦ Μαιουμᾶ», *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.* 41(1974), 259–296.
- Θ. Ε. ΔΕΙΤΟΡΑΚΗΣ, *Κοσμάς ὁ Μελωδός. Βίος καὶ ἔργο*, Θεσσαλονίκη 1979

Κοσμάς ὁ Ξένος

- I. ΦΩΚΥΛΙΑΗΣ, *Ἡ ἐρὰ Λαύρα Σάββα τοῦ Ἦγισμένου*, Ἀλεξάνδρεια 1927, 287–291.
- Ε. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, «Κοσμάς ὁ Ξένος», *Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ.* 14,250.
- I. Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, «Κοσμάς ὁ Ξένος», *Θρ. Ἠθ. Ἐγκ.* 7(1965), 884.
- Θ. Ε. ΔΕΙΤΟΡΑΚΗΣ, *Κοσμάς ὁ Μελωδός ὡς ἄνω, σποράδιον*.

Ἰωάννης Δαμασκηνός

βλ. Γενικὴν Βιβλιογραφίαν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ θεολογίας τῆς εἰκονομαχίας.

Ἐκδόσεις

- Ὀκτάηχος, Μηνυαία, Τριώδιον. Πεντηκοστάριον. Εὐχολόγιον, λοιπὰ λειτουργικά βιβλία. PG 96, 818–856.
- W. CHRISI, M. PARANIKAS, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, Leipzig 1871, 117–121. 205–236. Ἔξ τροπάρια.
- M. ΓΓΑΩΝ, «Κανὼν τοῦ Πάσχα», *Ἐκκλ. Ἀλήθεια* 12(1887–1888), 190–192. «Κανὼν Μεταμορφώσεως», *Ἐκκλ. Ἀλήθεια* 12(1887–1888), 307–308. Κανόνες ἑορτῆς Κοιμησεως», 12(1887–1888), 312–313.
- ΣΠ. ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ, «Ἀνέκδοτοι ἐκκλησιαστικοὶ ἕμνοι», *Θεολογία* 9(1931), 340–349.
- Π. ΤΡΙΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ἀθῆναι 1949, 161–184.
- H. FOLLIERI, *Institia hymnorum Ecclesiae graecae*, τ. I–V bis (Studi e Testi 211–215 bis), Roma 1960–1966. Εὐρετήριον εἰς τόμ. V, 273εε.
- J. G. SCHIRO, *Analecta hymnica graeca e codicibus eruita Italiae inferioris*, Istituto di studi bizant. e neoellenici, Roma I–XII, 1966–1978. βλ. εὐρετήρια.
- A. ΝΑΥΣΚ, *Ioannis Damasceni canones*. βλ. εἰς κεφάλαιον περὶ Ἰωάννου Ἀρκλά.
- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΠΗΣ, «Ρωμανὸς καὶ Ἰωάννης Δαμασκηνός», *Byz. Zeit.* 14(1905), 234–236.
- C. EMPREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 434–439. 23(1924), 196–197.
- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός καὶ τὰ ποιητικά αὐτοῦ ἔργα», *Νέα Σιών* 26(1931), εἰς συνέχειαι, 27 (1932), ἕνδεκα συνέχειαι, 28(1933), 11–25.
- Θ. ΞΥΔΗΣ, *Οἱ ἱμνικὸὶ κανόνες τοῦ Δαμασκηνοῦ*, Ἀθῆναι 1948 (=Ἀρκλά).
- G. DE ANDRÉS, «Carta de Teodosio el Gramatico sobre el léxico de los canones de San Juan Damasceno, según el codice complutense Villamil N. 30», *Emetita* 41 (1971), 377–395.
- Κ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ, «Παρατηρήσεις στὸν κανὼνα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ», *Κληρονομία* 11(1979) 1–18.

NONNE IGNAΤΙΑ, «Prebodobnyj Ioann Damaskin v ego čerkovno-gimnografičeskom Tvorčestve», ρωσ., *Božoslovskie Trudy* 23(1982), 59–93.

Στέφανος Ἀγιοπολίτης

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Στέφανος ὁ ποιητὴς ὁ Σαβαΐτης», *Νέα Στιών* 28(1933), 593–602, 651–673, 722–737, 2(1934), 3–19, 113–130, 185–187.

Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, 204–206.

Ν. Β. ΤΣΙΜΑΔΑΚΗΣ, *Ρωμανοῦ Μελοδικοῦ ἕμνοι* 2, Ἀθήναι 1954, 11–15, 28–36. *Ρωμανικά Μελετήματα* 26–33.

Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Στέφανος», *Θρ. Ήθ. Ἐγκυκλοπαιδεία* 11, 474–476.

Σέργιος Ἀγιοπολίτης

С. EMEREAU, *Échos d'Or* 24(1925), 172–173.

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Σέργιος Ἀγιοπολίτης», *Νέα Στιών* 33(1938), 623–629, 683–685. *Εἰρηολόγιον*, Paris 1932.

Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, 206–208.

Γ. Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, «Σέργιος», *Θρ. Ήθ. Ἐγκ.* 11(1967), 405.

Γεώργιος Ἀγιοπολίτης

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Γεώργιος Ἀγιοπολίτης ὁ Ἀνατολικός», *Νέα Στιών* 37(1938), 685–691.

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Γεώργιος ὁ Ἀγιοπολίτης ἢ Ἀνατολικός», *Θρ. Ήθ. Ἐγκ.* 4(1964), 475.

Ἡλίας Β' Ἱεροσολύμων

Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολιμιτικῆς Σταχυολογίας*, 1(1891), 125–241, σποράδην, 3, 67–127, σποράδην.

ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, Ἱεροσόλυμα 1910, 299–301.

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἡλίας ὁ Β' πατριάρχης Ἱεροσολύμων», *Νέα Στιών* 31(1936), 201–208, 274–281. *Εἰρηολόγιον*, Paris 1932.

Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, 212.

Ἰωάννης Παλαιολαυρίτης

С. ВАИЛИЕ, S. PÉTRIDÈS, «Saint Jean le Paléolaureite», *Rev. d'Or. Chrét.* 9(1904), 333–358.

С. EMEREAU, *Échos d'Or*, 23(1924), 198–199.

Βαβύλας

С. EMEREAU, *Échos d'Or* 121(1922), 277.

Γραπτοὶ Θεοφάνης καὶ Θεόδωρος

J.-B. PITRA, *Hymnographie de l'Église grecque*, Roma 1867, CXIII–CXVII, CXXXI–CXXXVII. *Analecta Sacra* I, 1876, 408–410.

W. CHRIST, M. PARANIKAS, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, 1971, 236–242.

С. ВАИЛИЕ, Saint Michel le Syncelle et les deux frères Grapti», *Rev. d'Or Chrét.* 6(1901), 313–332, 610–642.

С. PÉTRIDÈS, «Office inédit de S. Romain le Mélode», *Byz. Zeit.* 11(1902), 363–369, κανών εἰς Ρωμανόν.

С. EMEREAU, *Échos d'Or*, 24(1925), 176, 25(1926), 179–182.

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Θεοφάνης ὁ Γραπτός», *Νέα Στιών* 31(1936), πολλοὶ συνέχειαι, 34(1939), πολλοὶ συνέχειαι.

- Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Εκλογή ελληνικής ὀρθοδόξου ἕμνογραφίας*, 195–204.
 Θ. ΞΥΛΗΣ, «Ὁ ἕμνογράφος Θεοφάνης ὁ Γραπτός», *Νέα Ἑστία* 59(1956), 155–160.
 Η.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzant. Reich*, 516–517.

Ἀναστάσιος

- S. PÉTRIDÈS, «Les deux mélodes du nome Anastase», *Rev. d'Or. Chr.* 6(1901), 444–452.
 Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Εκλογή ελληνικής ὀρθοδόξου ἕμνογραφίας*, 215–218.
 Σ. ΣΑΚΚΟΣ, *Περὶ Ἀναστασίων Σιναΐτων*, Θεσσαλονίκη 1964, 43, 233–236.

ΠΟΙΗΤΑΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

Γερμανὸς α΄ Κωνσταντινουπόλεως

- Λειτουργικά βιβλία. PG 98,453, ἕμνος εἰς τὴν Θεοτόκον.
 W. CHRIST, M. PARANIKAS, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, 98–99.
 S. PÉTRIDÈS, «Traité liturgiques de S. Maxime et de S. Germain traduits par Anastase le Bibliothécaire», *Rev. d'Or. Chrét.* 10(1905), 289–313, 350–364.
 C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 428–431.
 Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἡ ἕκδοσις τοῦ Μ. Σαββᾶτου καὶ τὰ μεγαλυνάρια τοῦ Ἐπιταφίου», *Νέα Σιών* 32(1937), 145–152, 209–226, 657–673, 33(1938), 433–452.
 Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Εκλογή ελληνικής ὀρθοδόξου ἕμνογραφίας*, 236–240.
 Θ. ΞΥΛΗΣ, *Ὁ ἕμνογράφος Γερμανὸς ὁ Ὁμολογητής*, Ἀθήναι 1955, ἀνάτυπον.
 Η. FOLLIERI, *Initia hymnorum Ecclesiae graecae*, τ. II V bis, Studi e Tesi 210–215 bis, 1960–1965, εὔρετήριον εἰς τ. V, σ. 259ε.
 G. SCHIRO, *Analecta hymnica graeca*, τ. I–XII, Roma 1966–1978, εὔρετήρια.
 Π. ΧΡΙΣΤΟΥ, «Ἡ προσφορά τῆς κτίσεως», *Χαριστήριον εἰς Μελίτωνα Χαλκηδώνος*, Θεσσαλονίκη 1977 = *Θεολογικὰ Μελετήματα, 4 ἕμνογραφικά*, Θεσσαλονίκη 1981, 279–286.

Ταράσιος

- J.-B. PITRA, *Analecta Sacra* I, 334–335.
 Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Εκλογή ελληνικής ὀρθοδόξου ἕμνογραφίας*, 240–241.

Βύζας, Βυζάντιος

- C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 12–14.
 Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Εἰρμολόγιον*, Paris 1932, 55.
 Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Εκλογή ελληνικής ὀρθοδόξου ἕμνογραφίας*, 137–138.

Γεώργιος Ἀμάστριδος

- C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 425.
 A. A. VASILIEV, *The Russian attack on Constantinople in 860*, Cambridge Mass. 1949, 71–79.
 Γ. ΝΟΥΒΑΚ, «Γεώργιος ὁ Ἀμάστριδος», *Θρ. 110. Ἔγκ.* 4(1964), 461–462.

Γεώργιος Ἑμνογράφος

- C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 424–425.
 Μ. Ν. ΝΑΟΥΜΙΔΗΣ, Π. Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὰ κοντακάρια τῆς Πάτριος*, Ἀθήναι 1954, Σε΄–Σστ΄, Σεζ΄–ΣΞδ΄.
 Π. Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Γεώργιος ἕμνογράφος», *Θρ. 110. Ἔγκ.* 4(1964), 475–476.

Μεθόδιος Κωνσταντινουπόλεως

- PG 99, 1768–1780, κανών Κυριακῆς Ὁρθοδοξίας, ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοδώρου Σταυδίτου.
 J.–B. PITRA, *Juris eccles. II*, 363–364, ὕμνος εἰς Ἅγιον Νικόλαον.
 L. STERNBACH, «St. Methodii Patriarchae et Ignatii Patriarchae carmina inedita», *Échos d'Or.* 4(1898), 150–152, ὕμνος εἰς εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, ὕμνος εἰς Σταυρόν.
 S. G. MERCATI, *Bessarione* 24(1920), 198–199, οἱ αὐτοὶ ὡς ἄνω δύο ὕμνοι.
 Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ἑμνογραφίας*, 259–260.

Κασσιανή

Λειτουργικά βιβλία καὶ χειρόγραφα.

- ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Γνώμαι Κασσιανῆς», *Δελτίον ἱστορ. καὶ ἐθναλογικῆς Ἑταιρείας* 4(1894), 533ε.
 K. KRUMBACHER, *Kassia*, Sitzungsber. Bayer. Ak. Wiss. 1897, 3, 347–356, εἰς κανόν, Γνώμαι.
 A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Byz. Zeit.* 10(1904), 60–61.
 K. KRUMBACHER, *Kassia*, Sitzungsber. Bayer. Ak. ὡς ἄνω, 305–370.
 L. REITH, «Notes d'histoire littéraire», *Byz. Zeit.* 7(1898), 594–598.
 S. RÉTRIDÈS, «Cassia», *Rev. d'Or. Chr.* 7(1902), 218–244.
 H. J. W. TILDYARD, «A musical study in the hymns of Cassia», *Byz. Zeit.* 20(1911), 420–485.
 Γ. ΔΑΜΙΑΚΗΣ, *Ἡ μοναχὴ Κασσιανή*, Ἀθήναι 1912.
 C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 14–16.
 Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, «Κασσία, Κασσιανή», *Ὁρθοδοξία* 1(1926), 247–251, 314–319.
 Ι. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ Κασσιανή, ὁ βίος καὶ τὰ ποιητικὰ ἔργα αὐτῆς*, Ἀθήναι 1929.
 Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Κασσιανὴ ἡ μελωδός», *Ἐκκλ. Φάρος* 31(1932), 92–112.
 V. GRUMEL, *Dict. d'Hist. et Géogr. Eccl.* 11, 1312–1315.
 Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ἑμνογραφίας*, 246–249.
 Ε. LIPSIC, «Ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν κοσμικῶν ρευμάτων εἰς τὸν βυζαντινὸν βίον τοῦ θ' αἰῶνος, Κασσία» (ρωσικῶ), *Вѣст. Врем. Нов. Сериѣ* 4(1941), 132–148.
 Χ. ΤΖΩΓΑΣ, *Ἡ Κασσιανή*, Θεσσαλονίκη 1954.
 H. SE ROCHOW, *Studie zu der Person, den Werken und dem Nachleben der Dichterin Kassia*, Berlin 1967.
 Θ. ΤΖΕΛΑΚΗΣ, *Κασσιανὴ ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας μελωδός*, Ἡράκλειον 1959.– «Κασσιανή», *Θρ. Ἠθ. Ἐγκ.* 7(1965), 385–389.

Θεόφιλος αὐτοκράτωρ

- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Θεόφιλος ὁ βασιλεὺς αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων», *Ῥωμανὸς Μελωδός* 1(1932), 21–25.

Εὐδόκιμος

- C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 492.

Ἐπιφάνιος

- S. RÉTRIDÈS, *Byz. Zeit.* 11(1902), 359.
 C. EMEREAU, *Échos d'Or.* 22(1923), 421.

Ἀνώνυμοι Κανόνες

- E. R. SMOTHERS, «Four Greek hymns», *Mélanges J. de Ghellink I*, Löwen 1951, 322–344.
 F. DÖLGER, *Byz. Zeit.* 45(1952), 157, 455.

ΣΙΟΥΔΑΠΑΙ

Θεόδωρος Στουδίτης

Λειτουργικά βιβλία γενικώς.

PG 99, 1757–1780, δύο κανόνες.

J.-B. PITRA, *Analecta sacra* I, 336–380, ὕμνοι κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ Στουδίτου

Παρακλητικὸν Κρεπτοφέρης, 1738, κανόνες Θεοδώρου καὶ Ἰωσήφ ἐκπεσόντες ἀπὸ Πεντηκοστήριον.

ΜΗΛΙΝΑ ΑΓΚΩ ΜΑΓΡΙ, «Un canone inedito di Teodoro Studita nel cod. Messanensi gr. 153». *Umanità a storia in onore di A. Altisani II*, Messina 1971, 85–101, κανὼν ἑναπαύσεως ὡς μοναχόν. «Il canone in requiem monachi di Teodoro Studita», *Helicon* 18–19 (1978–1979), 276–297.

V. PALACHKOVSKY, «S. Théodore le confesseur et l'office choral», *Studia Patr.* 13,2 (1975), 387–390.

Ἰωσήφ Θεσσαλονίκης Στουδίτης

J. GRUISEB, *Opera omnia de Sancto Cruce I*, Ingolstadt 1616, 1199–1207. II, 1734, 85–88, Εἰς Στωρὸν.

F. ARSENI, Μόσχα 1889, εἰς Ἅγιον Δημήτριον.

P. ΙΟΑΝΝΟΥ, *Anal. Boll.* 65(1947), 134–138, εἰς Βησσαρίωνα.

L. ΡΕΤΙΤ, «Les évêques de Thessalonique», *Échos d'Or.* 7(1901), 216.

J. PARCOIRE, «Les oeuvres de Saint Joseph de Thessalonique», *Échos d'Or.* 9(1907), 207–210.

C. VAN DE VORST, «La translation de Saint Théodore Studite et de Saint Joseph de Thessalonique», *Anal. Boll.* 32(1913), 27–62.

Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ἕμνογραφίας*, 219–231.

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 2(1941–1952), 25–88, μετὰ ἕμνογραφικῶν κεμένων.

A. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, *Ἰωσήφ ὁ ἕμνογράφος καὶ Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης*, Ἀθήναι 1970.

Ἀνατόλιος

W. CHRISI. M. PARANIKAS, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, XI I–XI II.

Γ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Σύμβολαι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Ἀθήναι 1890, 240–241.

C. ΕΜΕΡΕΛΟΥ, *Échos d'Or.* 21(1922), 265–266.

Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ἕμνογραφίας*, 235–236.

Κυπριανὸς Στουδίτης

Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Εἰρημολόγιον*, Παρίσιον 1932, 24. *Κυπριανὸς μοναχός*, Ἱεροσόλυμα 1936, ἀνάτυπον ἀπὸ Νεαν Σιών.

Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ἕμνογραφίας*, 234–235.

Κλήμης Στουδίτης

Λειτουργικά βιβλία

Acta sanctorum, Νοεμβρίου I, 520–521. J.-B. PITRA, *Analecta Sacra I. II*, 180ἔ.

J. GOAR, *Euchologion*, Paris 1647, 655–656.

S. ΡΕΤΡΙΩΣ, *Byz. Zeit.* 12(1903), 571–581, ἀκολουθία του.

C. EMEREAU, *Échos d'Or*, 22(1923), 17–18.

S. SALAVILLE, *Dict. Arch. Chr. Lit.*, 3, 1870–1877.

Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, 231–234.

MILINA ARCO MAGRI, *Clemente innografo e gli inediti canoni cerimoniali*, Roma 1979.

Στέφανος Στουδίτης ἕμνογράφος

J.–B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 328–330.

N. B. ΤΥΜΑΔΑΚΗΣ, *Ρωμανοῦ Μελωδοῦ ὕμνοι Β'*, 1954, 14–15, 28–36. *Ρωμανικά Μελετήματα*, 26–33

Π. Ν. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Στέφανος ἕμνογράφος Γ'», *Θρ. Υἱθ. Ἐγκ.* 11(1967), 476.

Στουδίτης

J.–B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 333–380, 590–592.

GR. DE MATONS, *Romanos le Mélode*, Paris 1977, 59–60, 113–114.

Τάλας

GR. DE MATONS, *Romanos le Mélode*, 63–64, 116–117, 228–229.

Ἀρσένιος

J.–B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 314–319.

S. PETRIDÈS, C. EMEREAU, «Saint Arsène de Corfou», *Échos d'Or*, 20(1921), 431–464.

C. EMEREAU, *Échos d'Or*, 21(1922), 274.

M. J. GIE, *Échos d'Or*, 26(1927), 416.

Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, 213–215.

GR. DE MATONS, *Romanos le Mélode*, Paris 1977, 64, 75b, 200.

ΣΙΚΕΛΙΤΑΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

Γεώργιος Συρακουσῶν

LANCIA DI BROLO, *Storia della chiesa in Sicilia II*, Palermo 1884, 35, 324.

C. EMEREAU, *Échos d'Or*, 22(1923), 427.

Γεώργιος Σικελιώτης

LANCIA DI BROLO, *Storia della chiesa*, ὡς ἄνω, 327.

C. EMEREAU, *Échos d'Or*, 22(1923), 427.

Θεοδόσιος Συρακουσῶν

C. EMEREAU, *Échos d'Or*, 25(1925), 179.

Γρηγόριος Συρακουσῶν

J.–B. PITRA, *Analecta Sacra I*, 273–274.

E. MIONI, «I Kontakia di Gregorio di Siracusa», *Bibl. Grottaferrata* 1(1947), 202–209.

K. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'*, 516.

GR. DE MATONS, *Romanos le Mélode*, 58b.

Ἰωσήφ Ὑμνογράφος

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Monumenta graeca et latina ad historiam Photii Patriarchae pertinentia*, II, Petropoli 1901, 1–14. «Θεοφάνης ὁ Σικελός», *Byz. Zeit.* 9(1900), 370–378.

- PG 105.939-976, ἔγκωμιαστικὸς λόγος Ἰωάννου.
- M. TREU, *Theodori Pechadesimi eiusque amicorum quae exstant*, Potsdam 1899, 1-14. Ἐγκωμιαστικὸς λόγος Θεοδώρου.
- PG 105.925-1426, κανόνες.
- W. CHRIST, M. PΑΡΑΝΙΚΑΣ, *Anthologia graeca carminum Christianorum*, 242-252.
- J.-B. PITRA, *Analeceta Sacra I*, 381-389.
- A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Φιλολ. Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως* 26(1826), 38-42, ἀκολουθία Νικήτα.
- J. COZZA-LUZZI, «De S. Josepho viro Mariae cantica liturgica Graecorum auctore Josepho Melodo», *Hesperiote* 5(1829), 424-448, ὕμνος εἰς Ἰωσήφ.
- E. KURTZ, *Zariski Ἀκαδημίας Πετρούπολεως* 8.6.1 (1902), 82-86.
- Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Ρωμανὸς Μελωδὸς* 1(1932), 413-421, κανὼν εἰς Ἀκάκιον. Ἀπόστολος Βαρναβᾶς 2(1932), 5-14, ἀκολουθία εἰς Θεόδοτον Κυρήνης. *Θεολογία* 13(1935), 172-179, κανὼν εἰς Ἀκάκιον Μελιτηνῆς.
- E. MIONI, «I Kontakia inediti di Giuseppe Innografo», *Boll. di Grott.* 2(1948), 87-98, 177-192.
- Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκκλησιῇ ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, 260-270.
- N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Ἀρχαίων Πόντων* 18(1953), 218-240, κανὼν εἰς ἄγιον Φωκᾶν.
- A. ΓΟΝΖΑΤΟ, «Tre canoni inediti di Giuseppe Innografo», *Atti dell' Ist. Veneto*, 1959-1960, 277-314.
- G. SCHIRO, *Analeceta hymnica Graeca* τ. I-XII, Roma 1966-1978. Εἰς τὰ οἰκεία εὑρετήρια.
- M. E. COLONNA, «Biografie di Giuseppe Innografo», *Annali Facoltà Lettere Napoli* 3(1953), 105-112.
- G. DA COSTA-LOUPEL, «Saints de Constantinople aux VIII, IXe et X^es.», *Byzantion* 25-27 (1955-1957), 812-823.
- Θ. ΞΥΔΗΣ, *Ἰωσήφ ὁ ὑμνογράφος*, Ἀθήναι 1955, ἀνάτυπον ἀπὸ τῶν *Ἐσημέριον*.
- A. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, *Ἰωσήφ ὁ ὑμνογράφος καὶ Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης*, Ἀθήναι 1970.
- DENISE PARACHRYSSANIDOU, «L' office ancien de Saint Pierre l' Athonite», *Anal. Boll* 88(1970), 27-41 (Κανὼν εἰς Πέτρον Ἀθωνίτην).
- R. HILLIER, «Joseph the Hymnographer and Mary the Gate», *Journ. Theol. Stud.* 36(1985), 311-320.

Ε΄ ΠΡΟΣΩΔΙΑΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ

Κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον συνεχίζεται ἡ σύνθεσις προσωδιακῶν ποιημάτων, τὰ ὅποια διατηροῦν μὲν τὰ ἀρχαῖα μέτρα ἢ τὴν τάσιν πρὸς τὰ ἀρχαῖα μέτρα, ἀλλὰ βαθμιαίως εἰσάγουν ἀντὶ τοῦ μουσικοῦ τόνου τὸν δυναμικὸν τόνον, τὸν τόνον τοῦ ὕψους. Τὰ ποιήματα αὐτὰ ἔχουν ἰσοσυλλαβίαν ἀπόλυτον μεταξὺ τῶν στίχων καὶ ἰσοστιχίαν ἐντὸς τῆς στροφῆς. Κατὰ τὴν ἐπὶ μέρους ἐξέτασιν καὶ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ποιημάτων εἶδομεν ἱκανὸν ἀριθμὸν προσωδιακῶν κειμένων¹ καὶ δὲν θὰ ἐπανεέλθωμεν εἰς αὐτά, περιοριζόμενοι ἐδῶ εἰς τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα τὰ ὅποια κατὰ κύριον λόγον ἐπεδόθησαν εἰς τὴν προσωδιακὴν ποίησιν, καὶ δὴ τὴν θρησκευτικὴν, εἴτε εἰσηχθησαν εἰς τὴν λατρείαν τὰ προϊόντά των εἴτε ὄχι.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΙΣΙΔΗΣ

Ὁ Γεώργιος Πισίδης, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, ὄθεν καὶ τὸ ἐπώνυμόν του, ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν προφανῶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ζ' αἰῶνος. Ὅχι μόνον ἡ συγγραφικὴ του δραστηριότης, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνδέεται μὲ τοὺς δύο κορυφαίους φορεῖς τῆς ἐξουσίας εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὸν αὐτοκράτορα Ἡράκλειον (610–641) καὶ τὸν πατριάρχην Σέργιον (610–638). Ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος προσεφώνησε τὸν Ἡράκλειον κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν, τὸ 610, ὅταν ἀνέτρεψε τὸν σφετεριστὴν Φωκῶν καὶ κατέλαβε τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Μετὰ δωδεκαετίαν, ὅταν ὁ βασιλεὺς κατὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς πρώτης ἐναντίον τῶν Περσῶν ἐκστρατείας, εἰσηλθεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας διὰ προσκύνημα μὲ μελανὰ ὑποδήματα –δειγμὰ ἐσχάτης ταπεινώσεως δι' ἓνα αὐτοκράτορα– καὶ ἔπεσε πρηγῆς, ὁ Πισίδης τοῦ εἶπεν ὡς βασιλεῦ,

«μελαμβαφῆς πέδιλον ἐνδύσας πόδα,
βάψαις ἐρυθρὸν περσικῶν ἐξ αἱμάτων»².

Ἠκολούθησε τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Περσῶν ὡς σύμβουλος καὶ συμπαραστάτης, ἠδύνατο δὲ οὕτω νὰ περιγράψῃ ἐξ αὐτοψίας τὰς φάσεις τοῦ πολέμου. Διετέλεσε διάκονος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ κατέλαβε τὰ ἀξιώματα τοῦ ρεφενδαρίου, τοῦ σκευοφύλακος καὶ τοῦ χαρτοφύλακος. Ἄν καὶ οὕτως ἦτο ἄμεσος συνεργάτης τοῦ Σεργίου, δὲν ἠκολούθησεν οὔτε αὐτὸν οὔτε τὸν Ἡράκλειον εἰς τὰς συμβιβαστικὰς των μετὰ τῶν μονοφυσιτῶν κινήσεις.

Τὰ θέματα τῶν συγγραφῶν του καὶ ἡ μέθοδος ἐπεξεργασίας των δύνανται νὰ τὸν τοποθετήσουν ἀνέτως εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἀπολογητῶν τῆς ἐποχῆς.

Ἔχει δαυτιλὴ γνῶσιν τῆς κλασικῆς γραμματείας, καὶ ἰδίως τῆς τραγικῆς ποιήσεως, τῆς ὁποίας θέλει νὰ εἶναι μιμητῆς, ἂν καὶ δὲν γράφει τραγωδίας παρά μόνον ἔπη καὶ λυρικά ἢ διδακτικὰ ποιήματα. Πιστὸς εἰς τὴν ποσοτικὴν προσωδίαν, χρησιμοποιεῖ εἰς τὴν στιχουργίαν του, ἀκόμη καὶ τὴν ἐπικήν, τὰ ἰαμβικά τρίμετρα, δηλαδὴ τὸν δωδεκασύλλαβον, καὶ μόνον εἰς ἓν μικρὸν σχετικῶς ποίημα, τὸ *Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον*, ἐφαρμόζει τὸ ἠρωϊκὸν ἐξάμετρον. Προφανῶς δὲν ἤθελε νὰ εἶναι καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ἐξηρητημένος ἀπὸ τὴν κλασικὴν ποιήσιν.

Εἶναι δεξιότηχνης εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν στίχων καὶ ὁ λόγος του ρεεὶ φυσικὸς καὶ ἀκατάσχετος καὶ εὐληπτος. Ὁ Γρηγόριος Γραμματικὸς ὁ Κορινθίος τὸν θεωρεῖ ὡς τὸ πρότυπον τῶν ἰαμβογράφων καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς διερωτᾶται,

«τίς στιχίζει κρεῖττον;
Εὐριπίδης ἢ Πισίδης»³.

Διακρίνεται ὁμως ἐπίσης καὶ διὰ τὴν πλουσίαν φαντασίαν του καὶ διὰ τὴν ὑψηλὴν ποιότητα τῶν νοημάτων. Εἶναι πράγματι ὁ καλύτερος θύραθεν ποιητῆς τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Τὸ λεξικὸν Σούδα ἀναφέρει πέντε ἔργα του, δηλαδὴ τὰ τέσσαρα κύρια ποιητικὰ δημιουργήματα καὶ τὸ ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἀναστάσιον. Ἡ παράδοσις ὁμως ἔχει διασώσει περισσότερα καὶ δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία περὶ τῆς γνησιότητος ὄλων αὐτῶν. Πλὴν τοῦ ὡς ἄνω ἐγκωμίου ὄλα τὰ ἄλλα κείμενα εἶναι ποιητικά. Ἐξ ἀπὸ τὰ ποιήματα αὐτά, ποικίλης ἐκτάσεως, ἀναφέρονται εἰς θέματα τοῦ πολιτικοῦ βίου, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἡρακλείου.

Τὸ πρῶτον ἀπὸ αὐτὰ τὰ ποιήματα εἶναι μᾶλλον σύντομον, διὰ τὰ μέτρα τοῦ Πισίδου, μόλις 89 στίχων. Εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε προσφώνημα *Εἰς τὸν Ἡράκλειον*, ἐπανακάμψαντα ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν τὸ 610, ὅτε καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον.

Τὸ *Εἰς τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν τοῦ Ἡρακλείου* ποίημα, ἐκτείνεται εἰς 1088 στίχους καὶ τρεῖς ἀκροάσεις, ἤτοι τρεῖς ἐνότητις ἀπαγγελίας. Περιγράφει τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν Περσῶν, τῆς ὁποίας ἦτο αὐτόπτης ὁ ποιητῆς, ὡς εἴπομεν.

Τὸ ποίημα *Εἰς τὴν ἐφοδὸν τῶν Βαρβάρων*, ἐκ 541 στίχων ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιθέσεως τῶν Ἀβαροσλάβων κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 626. Ἐπειδὴ ὁ Ἡράκλειος ἀπουσίαζεν εἰς νέαν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Περσῶν, τὸ βᾶρος τῆς ὑπερασπίσεως τῆς πόλεως ἐπιτεν εἰς τοὺς ὤμους τοῦ πατριάρχου Σεργίου καὶ τοῦ πατρικίου Βάνου· ἄλλ' ἢ νίκη ἦτο τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Ἄν κανεὶς θέλῃ νὰ φιλοτεχνήσῃ

ζωγραφιάν τῆς μάχης, λέγει ὁ ποιητής, ἀρκεῖ νὰ κάμη τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου:

«Τῶν ζωγράφων τις εἰ θέλει τὰ τῆς μάχης
τρόπαια δεῖξαι, τὴν τεκοῦσαν ἀσπόρως
μόνην προτάξοι, καὶ γράφει εἰκόνα»⁴.

Λόγω τῆς παρουσίας του εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τῆς γνώσεως τῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν πραγμάτων, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦτο, τοῦ ἀπεδόθη ἀβασίμως ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος.

Ἐκ τῶν Πατρικίων Βῶνον ἀφιερώνεται ἐν ἄλλο ποίημά του ἐκ στίχων 168, διὰ τὴν συμβολὴν του εἰς τὴν αἰσίαν ἔκβασιν τῆς ἀμύνης κατὰ τὴν ὡς ἄνω ἐπιδρομὴν τῶν Ἀβάρων.

Ἡ Ἡρακλειὰς εἶναι τὸ τρίτον ἐκτενές ἔπος του, παρέχον εἰς δύο τμήματα καὶ 471 στίχους μίαν ἀνακεφαλαίωσιν τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν Περσῶν. Εἰς τὸν ὑπότιτλόν του δίδεται ἡ ἀκριβὴς εὐκαιρία: «εἰς τὴν τελείαν πῶσιν τοῦ Χοσρόη βασιλέως Περσῶν», εἰς τὴν μάχην τῆς Νινευί, τὴν 12 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 629.

Τὸ ποίημα *Εἰς τὴν ἀνάκτησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ*, ἐξ 116 στίχων, ἀνάγεται παρομοίως εἰς τὰ πολεμικά, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικά, ἐπιτεύγματα τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ τίμιος σταυρὸς ἀνεκτήθη τὸ 628.

Ἐκ τῶν θρησκευτικοῦ περιεχομένου ποιημάτων τοῦ Πισίδου πρῶτον ἔρχεται τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἐξαήμερον ἢ Κοσμοουργία*, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἐκτενέστερον ὄλων, ἂν καὶ ἡ ἑκτασίς του ποικίλλει κατὰ χειρόγραφα. Εἰς τὴν ἑκδοσιν τοῦ Queerl (=PG) τοῦτο περιλαμβάνει 1910 στίχους, εἰς τοῦ Henschel δὲ 1894 στίχους. Τὸ λεξικὸν Σούδα ἔλεγεν ὅτι ἐξετείνετο «εἰς ἑπτὰ τρισχίλια», ἀλλὰ εἶναι δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἐξέπεσαν τόσον πολλοὶ στίχοι. Ἀφιερώνεται εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον, τὸν ὁποῖον μάλιστα παρουσιάζει προσευχόμενον ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις προσφάτως εἶχε καταικήσει ὀριστικῶς τοὺς Πέρσας⁵. Τὸ ποίημα τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν θαυμασίαν λυρικήν παρουσίαν τῆς ἁρμονίας καὶ σοφίας, ἡ ὁποία ἐμπερικλείεται εἰς τὴν δημιουργίαν, κατὰ τὴν χριστιανικὴν πάντοτε ἄποψιν καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νεοπλατωνικὴν ἄποψιν τοῦ Πρόκλου. Ἡ περιγραφὴ τελειώνει μὲ τοὺς στίχους:

«Μιᾶ δὲ φωνῇ πᾶν κεκράζεται στόμα
Ὡς ἐμεγαλύνθη τοῦ Θεοῦ τῶν κτισμάτων
ἡ δημιουργὸς καὶ σοφὸς παντουργία!»⁶.

Τὸ ποίημα *Εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ ἀνίστασιν*, ἐξ 129 στίχων, ἀφιερώνεται εἰς τὸν μίον καὶ σιμβασίλεα τοῦ Ἡρακλείου Κωνσταντῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον προτείνει τὸν πατέρα ὡς πρότυπον πρὸς μίμησιν. Ἐγράφη τὸ 628. Μὲ ἄψογον λυρισμὸν παριστᾷ ὁ ποιητής τὴν λαμπρότητα τοῦ γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς

4. *Εἰς τὴν Ἐφοδὸν τῶν Βαβάρων* 1-3.

5. Στίχοι 1845 ἔε. Τὸ ποίημα ἔχει μεταφρασθῆ εἰς τὴν ἄρμενικὴν καὶ τὴν παλαιοσλαβικὴν.

6. Στίχοι 1908-1910.

δύο, παλαιάν καί νέαν, καί τήν κτίσιν εἰς δύο, παρελθοῦσαν καί ἀνακαινισθεῖσαν.

«Λευχειμονοῦσα νῦν παρῆλθεν ἡ κτίσις·
τὸ γάρ σκοτεινὸν ἐκδιδύσκεται χρέως,
λευκὴν δὲ φωτὸς ἀμφιέννυται χάριν·
εὐφραίνεται δὲ πᾶσα τῶν ὄντων φύσις,
ἀνίσταται δὲ τῶν πεσόντων ἡ βᾶσις...
καὶ γειτνιώσι τοῖς ἄνω τὰ τῶν κάτω»⁷.

Τὸ ποίημα *Εἰς τὸν μάταιον τοῦτον κόσμον*, ἀφιερούμενον ἐπίσης εἰς τὸν Σέργιον παρουσιάζει μίαν θλιβεράν θεώρησιν τῶν ἐγκοσμίων πραγμάτων. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 262 στίχους, ἀλλὰ παρεδόθη κολοβὸν καὶ προφανῶς ἦτο πολὺ ἐκτενέστερον. Ἀρχικῶς εἶχεν ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ Miller ὡς ποίημα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ.

Ἐν ἄλλο μικρότερον ποίημα μὲ παρόμοιον τίτλον, *Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον*, ἀπὸ 90 στίχους, παριστᾷ καθ' ὅμοιον τρόπον τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου. Τὸ ποίημα τοῦτο ἔχει τὴν ἰδιαιτερότητα ὅτι μόνον αὐτὸ ἔχει συντεθῆ εἰς ἄλλο πλὴν τοῦ ἱαμβικοῦ δωδεκασιλλάβου μέτρου, ἦτοι εἰς τὸ ἐξάμετρον.

Τὴν σειρὰν τῶν θρησκευτικῶν ποιημάτων συμπληρῶνει τὸ *Κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Σεβήρου* ἐξ 726 στίχων. Ὁ Quezei εἶχεν ὑποθέσει ὅτι ὁ Σεβήρος οὗτος περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται ἐδῶ λόγος δὲν εἶναι ὁ γνωστὸς ἡγέτης τῶν Μονοφυσιτῶν, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε κατὰ τὸ 538, ἀλλ' ἄλλος μονοφυσίτης πατριάρχης, σύγχρονος τοῦ Πισίδου καὶ ἄγνωστος ἄλλοθεν. Τοῦτο ὁμοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν θά ἦτο δυνατόν νὰ περάσῃ ἀπαρατήρητος οἰοσδήποτε νέος Σεβήρος τοιοῦτου ἐπιπέδου, ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἐν ἀξιόλογον ποίημα τοῦ Πισίδου. Ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἐπανειλημμένως ἐνδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ παλαιοῦ, ὅταν ἀναφέρῃ ὅτι ὁ Χοσρόης κατὰ τὴν πρόσκαιρον κατοχὴν του ἐπὶ τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου διώρισεν ἀρχιεπισκόπους ἐκ τῆς αἰρέσεως τοῦ Σεβήρου.

«πῆ δὲ προέδρους τῶν Σεβήρου σκευμάτων
ὡς μυσταγωγούς χειροτονήσας πλάνης»⁸,

καὶ ὅταν κάμνη διάκρισιν μεταξὺ τοῦ (ἀπωτέρου) διδασκάλου Σεβήρου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ οἱ ὁποῖοι ἦσαν σύγχρονοι τοῦ ποιητοῦ·

«πρῶτον μὲν οὖν, Σεβῆρε συμπεφυρμένε,
πρῶτῳ γὰρ οἶμαι τῷ διδασκάλῳ πρέπει
τὴν τῶν μαθητῶν ἐγκαλεῖν ἀταξίαν»⁹.

Ὁ Χοσρόης εἶχεν ἤδη ἀποθάνει, ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἐπιστρέψει νικητὴς καὶ ὁ μονοθελητισμὸς εἶχεν ἐμφανισθῆ συνδυασμένος μετὰ τοῦ μονοφυσισμοῦ φυσικά·

«Θεὸς γὰρ ὢν τέλειος, ἀνθρώπου φύσιν
ἀσινγύτως μὲν πλήν ἀμειώτως ἔχει,
πλήρεις φυλάττων ἑκατέρας τὰς φύσεις
καὶ θάτερον ἄρα θατέρον κοινωνίας»¹⁰.

Ὁ Πισίδης ἠρέσκειτο ἰδιαίτερος εἰς τὴν σύνταξιν ἐπιγραμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώθησαν πολλά, τὰ ὅποια ἀναφερόμενα εἰς θρησκευτικὰ κυρίως θέματα καὶ πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ εἰς κοσμικά μέχρι καὶ τῆς ποδᾶγρας τοῦ ἀκόμη. μαρτυροῦν τὴν ἱκανότητα τοῦ ποιητοῦ νὰ χαρακτηρίζη πρόσωπα καὶ καταστάσεις μὲ ὀλίγους στίχους ἢ ἀκόμη καὶ μὲ πέντε λέξεις, ὡς εἶναι τὸ μονόστιχον ἐπίγραμμα εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον.

«Πλάτων σιωπᾶ, καὶ λαλεῖ σκυτεργάτης»¹¹.

Μεταξὺ τῶν ἐπιγραμμάτων καταλαμβάνει σπουδαίαν θέσιν τὸ *Εἰς ἑαυτὸν* ἐκ 33 στίχων, παρουσιάζον τὸν βίον τοῦ ποιητοῦ ἐν εὐχαριστίᾳ πρὸς τὸν Θεόν. Ἔχει διασωθῆ ἐπίσης ἐν σατυρικὸν ποίημα δι' ἓνα ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς Ἀλύπιον.

Πλήθος ἀποσπασμάτων, κυρίως ποιητικῶν, ἔχουν διατηρηθῆ ἀπὸ ἔργα τοῦ Πισίδου εἰς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς, καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὸ λεξικὸν Σούδα.

Ἀπὸ τὰ περὶ τοῦ Πισίδου, τὰ «καταλογόδη», σώζεται τὸ ἔργον *Βίος καὶ Πολιτεία καὶ ἄθλησις τοῦ Ἁγίου Ἀναστασίου τοῦ ἐν Περσίδι*. Τὸ κείμενον τοῦτο ἀποτελεῖ θρησκευτικὴν ἐπέκτασιν τῶν σχετικῶν μὲ τὸν βυζαντινο-περσικὸν πόλεμον ἐπῶν. Ὁ Ἀναστάσιος ἦτο στρατιώτης τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος μαθὼν τὰ περὶ τοῦ ἀπαχθέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν σταιροῦ ἐπίστευσεν, ἐβαπτίσθη καὶ ἐμμείνας εἰς τὴν πίστιν του, ἐμαρτύρησε κατόπιν διαταγῆς τοῦ Χορσόη κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ πολέμου (628). Τὸ ἔργον ἀποδίδεται καὶ εἰς τὸν Σωφρόνιον Ἱεροσολύμων.

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Ὁ Σωφρόνιος, τοῦ ὁποίου, κατὰ τὰ λεχθέντα εἰς τὸ εἰδικὸν περὶ αὐτοῦ τμῆμα τοῦ παρόντος ἔργου περὶ ὀρθοδόξων θεολόγων τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, ὅλη ἡ γραμματεία εἶναι διαποτισμένη ἀπὸ ρυθμὸν καὶ παρουσιάζει κάποιαν λυρικότητα, ἐπεδόθη συστηματικῶς εἰς τὴν ποίησιν καὶ προσέφερον ὑψηλῆς ποιότητος δείγματα αὐτῆς. καὶ δὴ κατ' ἀμφοτέρας τὰς μορφὰς αὐτῆς, τὴν λογίαν καὶ τὴν λειτουργικὴν.

Εἰς τὴν λογίαν ποίησιν ἀνήκουν κατὰ πρῶτον τὰ εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν φερόμενα ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀνακρεόντεια* ποιήματα, ἧτοι αἱ ὠδαί του. Φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομά του 22 ὠδαί, τῶν ὁποίων ἔχουν καθῆ αἰ ὑπ' ἀριθμὸν 14, 15 καὶ 16¹². Ἡ φερομένη ὑπ' ἀριθμὸν 23 ὠδή, ἀκολουθοῦσα μὲν τὸ προσφιλὲς εἰς τὸν Σωφρόνιον ἀνακρεόντειον μέτρον, στερουμένη ὁμως τῆς ἀπαραιτήτου εἰς τὰς ὠδὰς τούτου ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος,

10. Στίχοι 624-627.

11. PC; 92, 1732.

12. Σώζονται μόνον ὁ πρῶτος στίχος τῆς 14 καὶ οἱ δώδεκα τελευταῖοι στίχοι τῆς 16.

προφανῶς δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Σωφρόνιον Ἱεροσολύμων, πολὺ περισσότερον, καθ' ὅσον φέρει ἐπιγραφὴν «Σωφρονίου μοναχοῦ ἱατροφιλοσόφου εἰς τὸν Ἰωσήφ». Εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον ἐσημειώσαμεν ὅτι εἰς τὸ Ἐγκώμιον εἰς τοὺς Ἁγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην ἐπισυνάπτεται ἐν ἐπιγράμματι συντεταγμένον ὑπὸ τοῦ «ἱατροφιλοσόφου Σενέκω». Ἡ σύμπτωση εἶναι ἐντυπωσιακὴ καὶ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Σενέκας, γενόμενος μοναχός, ἠλλάξε τὸ ὄνομά του εἰς Σωφρόνιον κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ διδασκάλου του.

Αἱ ὠδαὶ τοῦ Σωφρονίου ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀνακρεοντείους ὀκτασύλλαβους στίχους, οἱ ὅποιοι ἀρχίζουν πάντοτε διὰ τονικοῦ ἀναπαιστού, καὶ εἰς τὴν κατάληξιν τονίζονται σταθερῶς ἐπὶ τῆς παραληγοῦσης καὶ σπανιώτατα ἐπὶ τῆς προπαραληγοῦσης. Οἱ στίχοι ἀνὰ τέσσαρας σχηματίζουν οἴκους μὲ ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα καὶ οἱ οἴκοι μὲ τὴν σειράν των ἀνὰ τέσσαρας σχηματίζουν ἄθροισμα ἀκολουθούμενον ἀπὸ δίστιχον ἐφύμνιον, δωδεκασύλλαβον καὶ ἀνεξάρτητον τῆς ἀκροστιχίδος. Ἡ ἀκροστιχὶς εἶναι πάντοτε ἀτελής ἢ διαταραγμένη, διότι ἐλλείπουν ἐξ αἰτίας πάντοτε τὰ γράμματα Η καὶ Ω, τὰ ὅποια ὁμοίως κατὰ κανόνα ἀναπληρώνονται δι' ἐπαναλήψεως τῶν προηγουμένων γραμμάτων Ζ καὶ Ψ. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν προστίθενται ἀδέσποτοι στίχοι μετὰ τοῦ ἐφύμνιου¹³.

Αἱ ὠδαὶ αὐταί, ἀφιερούμεναι εἰς ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ἄγλους τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τοὺς ἁγίους τόπους καὶ εἰς σύγχρονα περιστατικά, ἀποτελοῦν ἐξαίρετα δείγματα τοῦ λυρικοῦ λόγου.

Ἄγε δὴ, λύρη με θεῖη,
ἐπὶ δεῖπνον ἄρτι θεῖον,
ἵνα μυστικῆς τραπέζης
ἅμα Δεσπότη μετὰσχω.

Βοῶαν γὰρ ἄρτι Χριστοῦ
θεϊκὸν πάρεστι κάρτος
τυπικοῦ νόμου τε τέρμα
ὑπὸ Μωσέως γραφέντος.

Γονίμω γόνος Θεοῖο
ἐν Ὄρει πέλων ἐλαιῶν
ἱεροῖς ἔφη μαθηταῖς
προλέγων ἄναξ τὸ μέλλον.

Δίδαγμα κρατεῖτε τοῦτο,
ὅπερ ἐμφανῶς διδάσκω,
ὅτι δεῦτερον μεθ' ἡμᾶρ
γίνεται νόμου τὸ Πάσχα.

Δεῖπνον εἰς ἀμνοφόρον σπεύσατε πάντες
μυστιφόροις κραδίαις κάρτα Θεοῖο.¹⁴

13. Ὁ λόγος αὐτῆς τῆς παραλείψεως εἶναι τεχνικός· ἐπειδὴ οἱ ὀκτασύλλαβοι στίχοι τῶν ὠδῶν αὐτῶν ἀρχίζουν δι' ἀναπαιστού, ἡ πρώτη δὲ σύλλαβή τοῦ ἀναπαιστού εἶναι βραχεῖα, δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς χρῆσις τῶν γραμμάτων Η καὶ Ω, τὰ ὅποια εἶναι μακρά.

14. Τὸ πρῶτον ἄθροισμα τῆς ὠδῆς εἰς τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον.

Εἰς τὴν λογίαν ποιήσιν ἀνήκουν ἐπίσης τὰ ὀλίγα Ἐπιγράμματα τοῦ Σωφρονίου, τῶν ὁποίων τὸ ἓν εἶναι αὐτοβιογραφικὸν καὶ τὸ εἶδομεν προσηρητημένον εἰς τὸ τέλος τοῦ Ἐγκωμίου εἰς τὸν Κύρον καὶ τὸν Ἰωάννην. Δύο ἐπιγράμματα ἀφιερώνονται εἰς τὸν Ἰωάννην Ἐλεήμονα πάπαν Ἀλεξανδρείας, ἓν εἰς τὸν τόπον τοῦ ξενῶνος τοῦ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Εὐλόγιου Ἀλεξανδρείας ἰδρυθέντος, καὶ ἓν εἰς τὸν Ἰολγοθᾶν.

Οἱ λειτουργικοὶ ὕμνοι, οἱ ὁποῖοι φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σωφρονίου, εἶναι πολυάριθμοι, ἀλλὰ μόνον μέρος αὐτῶν ἔχει ἀναγνωρισθῆ ὀριστικῶς. Τὰ κυριώτερα τεμάχια εἶναι βεβαίως τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὰ ἀθροίσματα ἰδιομέλων εἰς τὰς ἀκολουθίας τῶν Ὁρῶν τῶν Χριστουγέννων, τῶν Θεοφανείων καὶ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ἂν καὶ ταῦτα δὲν ἀποδίδονται ὁμοφώνως ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς αὐτόν. Μολονότι ὑπάρχουν ὠρισμένα διαφορὰ στιχογραφικῆς μεταξὺ τῶν ἀσμάτων τούτων, γενικῶς ὁ ρυθμὸς των, ταχὺς καὶ βραχύς, εἶναι ὁ διακρίνων τὰς ὠδὰς τοῦ Σωφρονίου καὶ αἱ θεολογικαὶ ἐκφράσεις προσιδιάζουσι εἰς αὐτόν.

Εἶναι ἐξ ἄλλου ὁπωσδήποτε βέβαιον ὅτι τὰ ἰδιόμελα ταῦτα, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι τρία καθ' ὥραν, ἤτοι δώδεκα κατὰ ἀκολουθίαν, συνολικῶς δὲ διὰ τὰς τρεῖς ἀκολουθίας ὡρῶν τριάκοντα ἕξ, συνδέονται στενῶς μεταξὺ των ἐξ ἐπόψεως ἔμπνευσεως καὶ δομῆς καὶ ἐνίοτε εἶναι μεταπλάσεις ἀλλήλων. Δύο ἐξηγήσεις τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι δυναταί. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι τὰ τροπάρια τῶν νεωτέρων ἀκολουθιῶν, ἐν προκειμένῳ τῶν Ὁρῶν τῶν Θεοφανείων καὶ τῶν Χριστουγέννων, ἀπετελέσθησαν διὰ μιμήσεως ἢ καὶ ἀντιγραφῆς τῶν τῆς παλαιοτέρας. Μολονότι ὁμοῦ παρατηροῦνται τοιαῦται ἐνέργειαι εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις, θὰ ἦτο ἄδιανόητον νὰ συνταχθοῦν θεμελιώδη στοιχεῖα δύο τόσον σπουδαίων ἀκολουθιῶν δι' ἀντιγραφῆς.

Ἀπομένει λοιπὸν ἡ ἄλλη ἐξήγησις, ὅτι ὅλα τὰ τροπάρια συνετέθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ βάσει σαφοῦς σχεδίου, διὰ τοῦτο μάλιστα ὅλα αὐτὰ ἀποκαλοῦνται ἰδιόμελα, ἐνῶ μερικὰ εἶναι προσόμοια ἀλλήλων. Ἡ ὁμοιότης εἶναι γενικὴ, ἀλλ' εἰς ὠρισμένα σημεῖα παρατηρεῖται πλήρης σύμπτωσις. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ τρίτον τροπάριον τῆς θ' ὠδῆς εἶναι ταυτόσημον εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Μ. Παρασκευῆς καὶ τῶν Χριστουγέννων, τηρουμένων τῶν ἐξ ἀντικειμένου διαφορῶν. Παραθέτομεν μόνον τοῦ πρώτους στίχους αὐτῶν.

*Μ. Παρασκευῆς*¹⁵

Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου
ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας,
Στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιτίθεται
ὁ τῶν ἀγγέλων βασιλεὺς...

Προσκυνοῦμεν σου τὰ πάθη, Χριστέ,
Δεῖξον ἡμῖν καὶ τὴν ἐνδοξὸν σου ἀνάστασιν. Δεῖξον ἡμῖν καὶ τὰ θεῖα σου Θεοφάνεια.

Χριστουγέννων

Σήμερον γεννᾶται ἐκ Παρθένου
ὁ δρακί τὴν πᾶσαν ἔχων κτίσιν,
Ράκει καθάπερ βροτὸς σπαραγανοῦται
ὁ τῆ οὐσίᾳ ἀναφῆς...

Προσκυνοῦμεν σου τὴν Γένναν, Χριστέ.

15. Ἐμπνευσμένον ἐξ ὁμιλίας εἰς τὸ Μέγα Σάββατον τοῦ Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου.

Ἐν ἄλλο τροπάριον εἶναι ταυτόσημον καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἀκολουθίας ἀπὸ ἀπόψεως ἐμπνεύσεως καὶ τεχνικῆς. Παραθέτοντες τὴν ἀρχὴν, σημειοῦμεν ὅτι συνεχίζεται οὕτω μέχρι τέλους.

- Μ. Παρασκευῆς*: Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις·
λαός μου, τί ἐποίησά σοι
ἢ τί σοι παρηνώχλησα...
- Χριστουγέννων*: Τάδε λέγει Ἰωσήφ πρὸς τὴν Παρθένον·
Μαρίαν, τί τὸ δράμα τοῦτο
ὃ ἐν σοὶ τεθέαμαι...
- Θεοφανείων*: Τάδε λέγει Κύριος πρὸς Ἰωάννην·
προφήτα, δεῦρο βάπτισόν με,
τὸν σὲ δημιουργήσαντα...

Ἐπάρχει μαρτυρία ὅτι τὸ κάθισμα τοῦ Μ. Σαββάτου «Τὸν τάφον σου Σωτήρ, στρατιῶται τηροῦντες» καὶ τὸ κάθισμα τῆς Μ. Τετάρτης «Πόρνη προσῆλθε σοι» εἶναι ἐπίσης τοῦ Σωφρονίου, πράγματι δὲ καὶ τὰ δύο ἀκολουθοῦν τὰς ρυθμικὰς προτιμήσεις αὐτοῦ. Τὸ δεύτερον ὁμοίως εἶναι προσομοίον πρὸς τὸ «Τὴν ὠραιότητα τῆς παρθενίας σου» καὶ πρέπει νὰ συνεκτιμηθῇ μετ' αὐτοῦ.

Εἰς τὸν Σωφρόνιον ἀνήκει ἐπίσης καὶ ἡ θαυμασία *Εὐχὴ* τοῦ Μεγάλου Ἀγιασμοῦ, «Τριάς ὑπερούσιε, ὑπεράγαθε»¹⁶.

ΠΑΥΛΟΣ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΣ

Ὁ Παῦλος, διακεκριμένος ἀξιωματοῦχος τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. «τὰ πρῶτα τελῶν ἐν τοῖς ἀμφὶ τὸν βασιλέα σιγῆς ἐπιστάταις» κατὰ τὸν φίλον του Ἀγαθίαν¹⁷, ἦτο γόνος πλουσίας εὐγενοῦς οικογενείας, υἱὸς τοῦ ὑπάτου Κύρου. Τὸ ἐπώνυμόν του ὀφείλει εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἦτο μέλος. ὡς ὁ Ἀγαθίας βεβαιώνει, τῆς αὐτοκρατορικῆς Σιγῆς, τοῦ Σιλεντίου, τὸ ὅποιον ἀπετέλει τὸ ἀνώτατον αὐτοκρατορικὸν Συμβούλιον.

Κάτοχος μεγάλης κλασικῆς παιδείας, ἐπεδόθη ἐπιτυχῶς εἰς τὴν ποίησιν, καὶ κυρίως εἰς τὴν σύνταξιν *Ἐπιγραμμάτων* τῶν ὁποίων σώζονται 73, κυρίως ἐρωτικῶν περιεχομένου¹⁸. Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν ὁμοίως κατ' ἀνάγκην περιορίζεται εἰς τὰ δύο ἐκτενῆ περιγραφικά του ποιήματα, τὰ ὁποῖα συνετάχθησαν κατὰ τὸν χρόνον τοῦ δευτέρου ἐγκαινιασμοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας μετὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν σοβαρῶν ζημιῶν, τὰς ὁποίας ὑπέστη οὗτος ἐκ τοῦ φοβεροῦ σεισμοῦ τοῦ ἔτους 557. Ἀμφότερα εἶναι συντεταγμένα εἰς ἰάμβους καὶ ἐξάμετρα.

Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, ἐπιγραφόμενον *Ἐκφρασις ναοῦ Ἁγίας Σοφίας* καὶ ἀποτελούμενον ἐκ δύο ἀκροάσεων, δίδει μίαν πανηγυρικὴν καὶ πολὺν χρησίμον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης περιγραφὴν τοῦ ναοῦ. Ἡ πρώτη ἀκρόασις (σ. 1-410) περιλαμβάνει ἀρχικῶς ἐγκώμιον τοῦ αὐτοκράτορος

εἰς ὄγδοήκοντα ἰάμβους, ἔπειτα δὲ περιγραφὴν ἐκ πενήκοντα τεσσάρων ἰάμβων καὶ ἐν συνεχείᾳ διακοσίων ἑβδομήκοντα ἕξ δακτυλικῶν ἑξαμέτρων· ἀπηγγέλθη εἰς τὸ ἐπισκοπεῖον τοῦ πατριάρχου Εὐτυχίου. Ἡ δευτέρα ἀκρόασις συνεχίζει τὴν περιγραφὴν μὲ ἄλλα 613 ἑξάμετρα μετὰ μίαν ἑξάστιχον εἰσαγωγὴν εἰς ἰάμβους. Τὸ δεύτερον ποίημα εἶναι παρομοία Ἐκφρασις εἰς τὸν ἱάμβωνα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀποτελουμένη ἀπὸ εἰκοσιεννέα ἰάμβους (1-29) καὶ διακόσια ἑβδομήκοντα πέντε ἑξάμετρα (30-304).

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΝΑΧΟΣ ΑΡΚΛΑΣ

Ἄν καὶ πρόκειται περὶ ἑνὸς τῶν δοκιμωτάτων ποιητῶν τῆς Ὀρθοδοξίας, οἷτος παρέμεινε λησμονημένος ὑπὸ τὴν σκιάν ἄλλων ὑμνογράφων. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς θεωρεῖται ὑπὸ πάντων ὡς αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐπανεῖσηγαγεν εἰς τὴν λειτουργικὴν ποίησιν τὴν ἀρχαῖζουσαν γλῶσσαν καὶ ἐν μέρει τὰ ἀρχαῖα μέτρα, κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ θαινομένου τῶν τριῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτὸν ἱαμβικῶν κανόνων εἰς τὰς μεγάλας ἑορτάς.

<i>Χριστουγέννων</i>	Ἔσωσε λαὸν θαυματοργῶν Δεσπότης Ἐγγρὸν θαλάσσης κῦμα χερσώσους πάλαι.
<i>Θεοφανείων</i>	Στίβει θαλάσσης κιματοῦμενον σάλον, Ἦπειρον αἰθίς Ἰσραὴλ δεδειγμένον.
<i>Πεντηκοστῆς</i>	Θεῖω καλυφθεὶς ὁ βραδύγλωσσος γνόφῳ, Ἐρρητόρευσε τὸν θεόγραφον νόμον.

Παρά ταῦτα δὲν ἐπιτρέπεται ἡ στήριξις οἰασθήποτε περὶ Δαμασκηνοῦ κρίσεως εἰς τοὺς κανόνας τούτους, διότι δὲν εἶναι ἰδικοί του. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὄλοι σχεδὸν οἱ νεώτεροι, ἀκολουθοῦντες τὴν Σούδαν, προσγράφουν αὐτούς, συνήθως ἄνευ συζητήσεως, εἰς τοῦτον, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε ἐπιγράφονται εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν μὲ τὸ ὄνομα «Ἰωάννου μοναχοῦ»· ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη δὲν εἶναι ὁμόφωνος. Πράγματι ὁ κανὼν εἰς τὴν Πεντηκοστὴν φέρει συχνάκις εἰς τὴν παράδοσιν παρὰ τὸ ὡς ἄνω ὄνομα καὶ τὸ ἐπώνυμον Ἀρκλάς, τοῦτο δὲ συμβαίνει ἐνίοτε καὶ διὰ τοὺς ἄλλους. Ἡ λύσις τοῦ Α. Ἀλλατίου¹⁹, συνισταμένη εἰς τὸν ταυτισμὸν τοῦ Ἀρκλά μετὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ, εἶναι ὄχι μόνον εἰκόλος, ἀλλὰ καὶ πρόχειρος· τὴν λύσιν ὁμοῦ παρέχει ἡ εἰδησις τοῦ Ἰωάννου Μερκουροπόλου εἰς τὸν *Βίον Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ*, λέγοντος:

«Τὰς δὲ ἱαμβεῖους ὡδὰς τίς τῶν τὸ σαφὲς εἰδόντων καὶ καθαρὸν Ἰωάννου καὶ τὴν ἐκείνου περὶ τὸ γράφειν γλυκύτητα αὐτῷ προσανατέθηται; Αἱ συνετέθησαν μὲν οὐδαμῶς παρ' αὐτοῦ, παρ' Ἰωάννου δὲ τινος ἄλλου, καὶ αὐτοῦ τοὺς ἀσκητικούς ἀγῶνας ἐν τῇ κατὰ τὸν Μέγαν Σάβαν Λαύρα ἀνύοντος, ἐπονομαζομένου δ' οὕτως Ἀρκλά, ἑξαπατᾶ δ' ἡ συνωνυμία τοὺς οὐκ εἰδότας τὸ ἀκριβές»²⁰.

19. Παρὰ ΓΕΩΡΓΙΕΝ, ἔργα Δαμασκηνοῦ. Παρισιοί. 1712, I, VIII.

20. Α. ΠΑΠΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολιμιτικῆς Σταχυολογίας* 4, 349.

Εἴτε βάσει τῆς μαρτυρίας ταύτης εἴτε αὐτοτελῶς, ἀμφέβαλλον περὶ τῆς πατρότητος τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐκ τῶν παλαιῶν ὁ Γρηγόριος Κορίνθου καὶ ὁ Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός. Τὴν ἀπόδοσιν εἰς τὸν Ἀρκλῶν ἀπεδέχθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης, ἀλλὰ κανεὶς δὲν τοῦ ἔδωσε κάποια προσοχὴν, πλὴν τοῦ ἐφόρου τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης Ἰ. Βελοῦδη²¹, ἐνῶ τώρα ἡ ἀποψὶς αὐτὴ ἀρχίζει νὰ συζητῆται.

Εἶναι τόσον συνδεδεμένοι μεταξύ των οἱ τρεῖς κανόνες διὰ τῆς στιχουργικῆς τεχνικῆς, τοῦ εἴδους τῆς ἀκροστιχίδος καὶ τοῦ γλωσσικοῦ θφους, ὥστε νὰ εἶναι βέβαιον ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιον ποιητὴν. Εἶναι ὅλοι ὀκταῶδιοι, καὶ αἱ μὲν ἕξ τῶν ὠδῶν αὐτῶν ἀποτελοῦνται ἐκ τριῶν τροπαρίων ἐκάστη, αἱ δὲ λοιπαὶ δύο, ἡ δ' καὶ ἡ ε', ἐκ τεσσάρων. Οἱ στίχοι, πέντε κατὰ τροπάριον, συνίσταται ἐξ ἰαμβικῶν τριμέτρων, ὅπου ὑπεισέρχονται καὶ στοιχεῖα τῆς τονικῆς στιχοποιΐας. Οἱ κανόνες φέρουν ἀκροστιχίδα διήκουσαν δι' ὄλων τῶν στίχων τῶν τροπαρίων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν εἰρμῶν, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐκτάσεώς τῆς σχηματίζουσιν ὀλόκληρον τροπάριον ἐκ δύο ἠρωελεγειῶν²², ὡς εἶναι τοῦ κανόνος εἰς τὰ Φῶτα.

Σήμερον ἀχράντοιο βαλὼν θεοφεγγεῖ πυρσῶ
 Πνεύματος, ἐνθάπτει νάμασιν ἀμπλακίην
 φλέξας Παμμεδέοντος εὖς Πάϊς ἠπιῶν δὲ
 ἱμνηταῖς μελέων τῶνδε δίδωσι χάριν.

Ἡ μελωδία τῶν κανόνων εἶναι διάφορος ἀπὸ ὠδῆς εἰς ὠδήν, ἀκολουθοῦσα τοὺς οἰκείους εἰρμούς· εἰς τοὺς ὑπὸ ἐξέτασιν κανόνας, ἐφ' ὅσον τὰ μέτρα εἶναι ἐνιαῖα δι' ὄλους τοὺς εἰρμούς, θὰ ἦτο δυνατόν ἡ ἀρχικὴ μελωδία νὰ ἦτο ἡ αὐτὴ δι' ὅλα τὰ τροπάρια, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὰ κοντάκια, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ὅτι ὑπῆρχε κάποια μελωδικὴ διαφοροποίησις, ὅπως καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν χρῆσιν του.

Παρά τὸν ἀρχαῖσμον τοῦ μέτρου καὶ τῆς γλώσσης τὰ ἄσματα ταῦτα προκαλοῦν ἔντονον συγκίνησιν, διότι ὁ ποιητὴς αὐτῶν ἔχει τὴν ἰκανότητα βραχείας καὶ ἀκριβολόγου διατυπώσεως δογματικῶν ἐννοιῶν κατὰ τρόπον ἀπαράμιλλον, κυρίως ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἀνθρωπότητος, συνδυάζων αὐτὴν μὲ τὴν ἔκφρασιν βαθέος θρησκευτικοῦ αἰσθήματος.

Ἐλευθέρα μὲν ἡ κτίσις γνωρίζεται,
 υἱοὶ δὲ φωτὸς οἱ πρὶν ἐσκοτισμένοι
 μόνος στενάζει τοῦ σκότους ὁ προστάτης.
 Νῦν εὐλογεῖτω συντόμως τὸν αἴτιον
 ἢ πρὶν τάλαινα τῶν ἐθνῶν παγκληρία²³.

21. *Πεντηκαστίριον*, Βενετία 1875, σ. ε'.

22. Ἀηλιαδὴ ἐκ δύο διστίχων ἠρωελεγειῶν, ἐνὸς ἑξαμέτρου καὶ ἐνὸς πενταμέτρου κατὰ δίστιχον.

23. Κανὼν εἰς τὰ Φῶτα, ὠδὴ η'.

Ἰδιαιτέρως ἐκφραστικὰ εἶναι τὰ τροπάρια τῆς θ' ὠδῆς εἰς ὄλους τοὺς κανόνας, ἀφιερωμένης πάντοτε εἰς τὴν Θεοτόκον· πρέπει δὲ νὰ τονίσωμεν ὅτι, ὡς θὰ φανῆ καὶ κατωτέρω, ὁ Ἀρκλᾶς παρουσιάζει ἰδιαιτέραν προτίμησιν εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς Θεοτόκου. Ὡς δεῖγμα δίδομεν

Χαίροις, ἄνασσα, μητροπάρθενον κλέος·
 ἅπαν γὰρ εὐδίνητον εὐλαλον στόμα,
 ρητρεῦον οὐ σθένει σε μέλπειν ἀξίως·
 ἰλιγγιᾶ δὲ νοῦς ἅπας σου τὸν τόκον
 νοεῖν· ὄθεν σε συμφώνως δοξάζομεν²⁴.

Εἶναι πολὺ εὐλογον νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι εἰς τόσον μέγας ποιητῆς δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν σύνταξιν τῶν τριῶν τούτων κανόνων καὶ ὅτι μετὰ τὴν σύνταξιν αὐτῶν δὲν ἐσίγησε διαπαντός· ἀλλὰ δὲν ἔχομεν στοιχεῖα διὰ νὰ τοῦ ἀποδώσωμεν μετὰ πάσης θετικότητος οἰαδήποτε ἄλλα ποιήματα. Ἐπειδὴ ὁμοῦ οἷτος, ὁ Ἄρκλας, φέρεται εἰς τὰ ὡς ἄνω ποιήματα μὲ τὸ ὄνομα Ἰωάννης μοναχός, εἴμεθα δικαιολογημένοι νὰ ἀναζητήσωμεν μερικὰ προϊόντα αὐτοῦ κρυπτόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ δὴ ἰδιορρυθμοῦ συνθέσεως, ὡς εἶναι καὶ οἱ ἰαμβικοὶ κανόνες του, ἀλλὰ καὶ ἐμπνεύσεως, ὡς ἡ ἰδική του. Ὁ κόπος δὲν μένει ἄνευ ἀμοιβῆς, ἂν καὶ ἡ βεβαιότης δὲν εἶναι εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις ἡ αὐτή.

Θὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πρῶτον ὠρισμένα ἄθροίσματα ἀσμάτων τῶν νεκρωσίων ἀκολουθιῶν. Παρατηροῦντες ὠρισμένα φαινόμενα τῶν εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν ἀποδιδομένων ὀκταήχων ἄθροισμάτων τροπαρίων εἰς τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν ἱερέων, εἶπομεν ὅτι τὰ ἄθροίσματα ἔχουν συγκροτηθῆ ἀπὸ δύο συλλογὰς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἀνήκει εἰς τὸν Δαμασκηνόν, ἡ δὲ ἄλλη εἶναι ξένη πρὸς τὴν ποίησιν τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ οἰκεία πρὸς αὐτὴν τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν ὡς ἰδιάζουσαν εἰς τὸν Ἄρκλᾶν.

Τὴν διαφορὰν παρατηροῦμεν εἰς τὸ ἄθροισμα τροπαρίων τοῦ πλαγίου δ' ἤχου, ὅπου ὑπάρχουν δύο τροπάρια τοῦ Δαμασκηνοῦ²⁵ καὶ τέσσαρα τροπάρια τελείως διάφορα, ἀποτελούμενα ἕκαστον ἀπὸ τέσσαρας ἀλφαβητικoὺς στίχους, ἓνα μεταβατικὸν στίχον ἐκτὸς ἀκροστιχίδος καὶ τὸ ἐφύμνιον, κοινὸν εἰς ὅλα ταῦτα.

Ἦτοι·

Ἄμετρητος ὑπάρχει τοῖς ἀσώτως βιοῦσιν ἡ κόλασις,
 Βρυγμὸς ὀδόντων καὶ κλαυθμὸς ἀπυράκλητος,
 Γνόφος ἀφεγγῆς καὶ σκότος ἐξώτερον καὶ σκώληξ ἀκοίμητος,
 Δάκρυα ἀνενέργητα καὶ κριτῆς ἀσυμπάθητος.

Διὰ τοῦτο πρὸ τέλους βοήσωμεν λέγοντες, Δέσποτα Χριστέ,

Ὅν ἐξελέξω μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν σου ἀνάπαυσον.

Ἐβρόντησεν ἡ σάλπιγξ ὡς ἐξ ὕπνου· νεκροὶ ἐξανίστανται·

Ζωὴν ποθήσας τὴν οὐράνιον, Δέσποτα,

Ἦλπισεν εἰς σέ τὸν κτίστην ὁ δοῦλος σου, φιλόανθρωπε·

Θνητὸς γὰρ ὁ ἀθάνατος δι' ἡμᾶς ἐχρημάτισας.

Διὰ τοῦτο θαρροῦντες προσπίπτομεν λέγοντες, Δέξαι συμπαθῶς,

Ὅν ἐξελέξω μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν σου ἀνάπαυσον.

Τὰ τροπάρια τῆς ομάδος αὐτῆς εἶναι τέσσαρα, ὡς εἶπομεν, καλύπτοντα τὰ

24. Κανὸν εἰς τὴν Πεντηκοστήν, ὠδή θ'.

25. Μὲ πρῶτον τὸ «Θρηνοὶ καὶ ὀδύρομαι, ὅταν ἐν νοήσω τὸ θάνατον».

γράμματα Α-Δ, Ε-Θ, Ι-Μ, Φ-Ω. Ούτως έχουν χαβή ἄλλα δύο καλύπτοντα τὰ γράμματα Ν-Π, Ρ-Υ.

Ἐκ τῆν δευτέραν συλλογὴν προέρχονται καὶ τὰ δύο τροπάρια τοῦ ἤχου πλαγίου β'. «Ἀρχὴ μοι καὶ ὑπόστασις»²⁶, «Ἐτίμησας εἰκόνι σου», τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς μετὰ τῶν ὡς ἄνω δομῆς, καλύπτοντα τὰ γράμματα Α-Α καὶ Ε-Θ, ἐξ οὗ καὶ συνάγεται ὅτι ἐχάθησαν ἄλλα τέσσαρα τροπάρια ὀλοκληροῦντα τὸ ἄλφάβητον. Τὸ χαρακτηριστικὸν ἐδῶ μάλιστα εἶναι ὅτι εἰς τὸν ἤχον τοῦτον, πλάγιον β', δὲν ὑπάρχουν τροπάρια τῆς συλλογῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ, προφανῶς διότι ἐξέπεσαν. Ἐν δεχθῶμεν ὅτι ὁ ποιητὴς συνέταξε τοιαῦτα ἀθροίσματα δι' ὄλους τοὺς ἤχους, τότε τὸ σύνολον τῶν τροπαριῶν θὰ ἀνήρχετο εἰς 48, ἀλλ' ἢ ἄποψις αὕτη, καίτοι εὐλογος, δὲν εἶναι καὶ ἀσφαλῆς.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπισημανθῆ περαιτέρω εἶναι ὅτι, ἐνῶ τὰ τροπάρια τοῦ Δαμασκηνοῦ διακρίνονται διὰ τὴν ζωηρὰν παραστατικὴν τῆς ματαιώτητος τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τοῦ ἐνώπιον τοῦ θανάτου πόνου, τὰ τοῦ Ἀρκλά διακρίνονται διὰ τὰς λεπτὰς θεολογικὰς διατυπώσεις.

Παρομοίαις δομῆς καὶ τάσεως εἶναι τὰ ἐξ τροπάρια ἐνὸς ἀθροίσματος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει μέρος τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας διὰ τοὺς μοναχοὺς²⁷, ἀφοῦ ἄλλωστε εἶναι προσόμοια τοῦ πρώτου τροπαρίου τοῦ πλαγίου δ' τῆς ὡς ἄνω σειρᾶς.

«Ἀθάνατε οἰκτίρμων καὶ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν ζώντων ὁ Κύριος,
βουλήσει θεῖα ὄν ἐκ γῆς νῦν μετέστησας...

Ὁ κανὼν Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν (25 Μαρτίου), φερόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου Μοναχοῦ, ὡς εἶπομεν καὶ εἰς τὰ περὶ Δαμασκηνοῦ, εἶναι δίμορφος. Αἱ πρῶται ἐξ ὠδῶν (α', γ'-ζ') ἀκολουθοῦσαι τοὺς εἰρμούς τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου²⁸, πλὴν τῆς δ' ὠδῆς, ὅπου ἀντὶ τοῦ «τὴν ἀνεξιχνίαστον» χρησιμοποιεῖται ὁ «ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ», καὶ τῆς ζ' ὅπου ἀντὶ τοῦ «τὴν θεῖαν ταύτην» χρησιμοποιεῖται ὁ «ἐβόησεν», διαμορφώνουν κατὰ τὸν οἰκειὸν τρόπον ἄλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα ἀπὸ τροπαρίου εἰς τροπάριον, ἐνῶ οἱ δάνειοι εἰρμοὶ μένουν ἐκτὸς τῆς ἀκροστιχίδος. Αἱ ὑπόλοιποι δύο ὠδῶν ἔχουν διαφορετικὴν δομὴν, ἤτοι διαθέτουν ἰδίους αὐτομέλους εἰρμούς²⁹, ἔχουν ἐκάστη ἰδίαν ἄλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα κατὰ στίχον, ἢ μὲν ἠ' εὐθέως (Α-Ω), ἢ δὲ θ' ἀντιστρόφως (Ω-Α), καὶ παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν δομὴν πρὸς τὴν τῶν τροπαριῶν τὰ ὁποῖα ἐξητάσαμεν πρὸ ὀλίγου, ὡς βλέπει κανεὶς εἰς τὸν πασίγνωστον καὶ ἐξαιρετὸν τοῦτον εἰρμόν τῆς θ' ὠδῆς.

Ὡς ἐμπύχῳ Θεοῦ Κιβωτῷ
Ψαλέτω μηδαμῶς χεῖρ ἀμνητῶν
Χεῖλη δὲ πιστῶν τῇ Θεοτόκῳ ἀσιγήτως,
Φωνὴν τοῦ ἀγγέλου ἀναμέλλοντος,
Ἐν ἀγαλλιάσει βοάτω
Χαῖρε. Κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ.

Ὀλόκληρος ὁ κανὼν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀποτελεῖ διάλογον μεταξύ ἀγγέλου καὶ Θεοτόκου. Τόσον ἢ ιδιόρρυθμος δομῆ, ὅσον καὶ ἡ ἐκλεκτὴ ἔμπνευσις καὶ ἔκφρασις, ὀδηγοῦν εἰς τὸν Ἀρκλᾶν, μετὰ βεβαιότητος ὡς πρὸς πρὸς τὰς δύο τελευταίας ὠδὰς, μετὰ πιθανότητος, ὡς πρὸς τὰς ἔξ πρώτας.

Δύο ἄλλαι περιπτώσεις κανόνων εἶναι πολὺ ἐνδεικτικαὶ τῆς μεθόδου ἐργασίας τοῦ ποιητοῦ τούτου. Κατ' ἀρχὴν εἶναι ἡ τοῦ πρώτου κανόνος τῆς ἑορτῆς τῶν Εἰσοδίων (21 Νοεμβρίου). ὅστις ἐπιγράφεται διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ «κυρίου Γεωργίου», φέρει δὲ θεματικὴν ἀκροστιχίδα ἢ ὁποῖα διήκει διὰ τῶν τροπαρίων τῶν ἐξ πρώτων ὠδῶν (α', γ'–ζ') ἀνευ τῶν δανείων εἰρμῶν³⁰. Αἱ δύο τελευταῖαι ὠδαὶ ἀκολουθοῦν διάφορον δομὴν, ἀκριβῶς δὲ τὴν τῶν ἀντιστοιχῶν ὠδῶν τοῦ κανόνος εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, τῶν ὁποίων καὶ τοὺς εἰρμούς χρησιμοποιοῦν ἤτοι ἔχουν ἐσωτερικὴν κατὰ στίχον ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα, ἢ μία εὐθεῖαν καὶ ἢ ἄλλη ἀντίστροφον. Ἡ ὠδὴ η' ἀποτελεῖ διάλογον μεταξύ τῆς προμήτορος Ἰωνῆς καὶ τοῦ ἱερέως Ζαχαρίου, ἢ δὲ ὠδὴ θ' εἶναι λόγος ὑμνητικὸς τῶν πιστῶν πρὸς τὴν Θεοτόκον.

Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν πατρότητα τοῦ Γεωργίου ἐπὶ τῶν πρώτων ὠδῶν, καθ' ὅσον μάλιστα καὶ αὐτὸς εἰδικεύεται εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς Θεοτόκου. ἄλλ' αἱ δύο τελευταῖαι, ὡς ἐκ τῆς δομῆς, τοῦ ὕψους καὶ τῆς ἐκφράσεως, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκουν εἰς αὐτόν· εἶναι τοῦ Ἀρκλᾶ.

Ἡ δευτέρα περίπτωσις εἶναι τοῦ προεορτίου κανόνος τῆς παραμονῆς τῶν Εἰσοδίων (20 Νοεμβρίου), ὁ ὁποῖος φέρεται διὰ τῆς ἐπιγραφῆς του ὡς ἀνήκων εἰς τὸν Ἰωσήφ, βεβαίως τὸν ὑμνογράφον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀκροστιχίδος τῆς θ' ὠδῆς ΙΩΣΗΦ. Τὰ τροπάρια τῶν ἐξ πρώτων ὠδῶν (α', γ'–ζ') σχηματίζουν καὶ ἐδῶ ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα Α–Ω, χωρὶς τοὺς εἰρμούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι πάλιν οἱ τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὴν Κοίμησιν³¹. Ἡ ἠ' ὁμοῦς ὠδὴ φαίνεται ὡς ξένον καὶ αὐτοτελὲς ποίημα· ἀκολουθεῖ τὸν εἰρμόν τῆς ἀντιστοιχοῦ ὠδῆς τοῦ κανόνος εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν «Ἰακουε κόρη» καὶ ἔχει ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα κατὰ στίχον, περιλαμβάνουσαν καὶ τὸν εἰρμόν. Εἶναι προφανῶς τοῦ Ἀρκλᾶ καὶ αὐτὴ ἡ ὠδὴ.

Παρατηροῦμεν ὅτι αἱ ἄλλαι συνθέσεις τοῦ παρόντος ποιητοῦ, πλὴν τῶν τριῶν ἱαμβικῶν κανόνων οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν ὀλοκληρωμένα σύνολα, σχηματίζουν μεμονωμένα ἀθροίσματα, τὰ ὁποῖα δύνανται καθ' ἑαυτὰ νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὀλόττες, λόγω τῆς κλειστῆς ἀκροστιχίδος. Θὰ ἦτο λοιπὸν εὐλόγον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος συνέτασσε τὰ καθ' ἕκαστον ἀθροίσματα ἰδιαιτέρως καὶ δὲν ἐπέμενε νὰ ὀλοκληρώσῃ τὰς ἐνότητας. Ἐπὶ παραδείγματι, ὡς πρὸς τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν εἰς ἱερεῖς, ὅπου ἔχομεν λείψανα τῶν ὑμνολογικῶν ἀθροισμάτων τῶν ἤχων πλαγίου β' καὶ πλαγίου δ', δυνατόν νὰ συνέθεσε μόνον αὐτὰ τὰ ἀθροίσματα· καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἑλιπεῖς κανόνας δυνατόν νὰ συνέθεσε μόνον τὰς ὠδὰς η' καὶ θ' αὐτοτελῶς.

30. Οἱ ὁποῖοι εἶναι πάλιν οἱ τῆς Κοιμήσεως τοῦ Δαμασκηνοῦ, «Ἀνοιξω τὸ στόμα μου».

31. «Ἀνοιξω τὸ στόμα μου».

ἢ καὶ μόνην τὴν ἠ' ἐνιαχοῦ. Ἄλλοι ποιηταί. ὡς ὁ Γεώργιος καὶ ὁ Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος, ἐχρησιμοποίησαν μίαν τῶν ὠδῶν ἢ καὶ τὰς δύο ἕκαστος εἰς κανόνας των, ἐπιθυμοῦντες νὰ προσδώσουν μίαν εὐχάριστον ποικιλίαν μέ μιαν ἐξόχου ποιήσεως σύνθεσιν. Εἰς μίαν γνωστὴν περίπτωσιν, τὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, φαίνεται ὅτι ὠλοκλήρωσε τὸν κανόνα ὁ ἴδιος, προσθέτων τὰς πρώτας ὠδὰς με ἀλφαβητικὴν κατὰ τροπάρια ἀκροστιχίδα.

Ἐπὶ τὴν ἀκόμη μερικαὶ ἄλλαι συνθέσεις, τὰς ὁποίας θὰ ἤθελον μετὰ τινος δισταγμοῦ ν' ἀποδώσω εἰς τὸν Ἰωάννην τοῦτον. Τοῦτο πιθανολογῶ ὡς πρὸς τὰ μεγαλυτάρια τῆς Ὑπαπαντῆς (2 Φεβρουαρίου)³², τὰ ἀποτελούμενα ἀπὸ δεκατετρασυλλάβους στίχους κατὰ δίστιχα, με ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα.

Ἄκατάληπτόν ἐστι τὸ τελούμενον ἐν σοὶ
καὶ ἀγγέλοις καὶ βροτοῖς, μητροπάθηνε ἀγνή.
Βουληθεὶς ὁ πλαστουργός, ἵνα σῶσῃ τὸν Ἀδάμ.
μήτραν ὄκησε τὴν σὴν τῆς Παρθένου καὶ ἀγνῆς.

Ἐπίσης πιθανολογῶ τοῦτο καὶ ὡς πρὸς τὴν εὐχὴν εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον με τὰ ἐνδεκασύλλαβα δίστιχα καὶ τὴν ἀλφαβητικὴν πάλιν ἀκροστιχίδα, πολὺ περισσότερον δι' αὐτὴν καθ' ὅσον μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος σχηματίζει τὴν ὀνομαστικὴν ΙΩΑΝΝΟΥ.

Ἄνεσπέρου φωτὸς ἡ γεννήτρια
ἐξαγγέλλοντι πρόσχεσ μοι δέομαι.
βεβορβόρωμαι γὰρ καὶ βερύπωμαι
καὶ ζοφώδης ὁ τάλας γεγένημαι³³.

Πρέπει ὁμῶς δι' αὐτὰς τὰς τελευταίας συνθέσεις νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι χρησιμοποιοῦν γλῶσσαν δημοδεστέραν, ἐν συγκρίσει με τὰς προηγουμένας, ἴσως λόγῳ λαϊκωτέρου προορισμοῦ των.

Διὰ τὸν ποιητὴν τοῦτον, Ἰωάννην Μοναχὸν Ἀρκλᾶν, δὲν γνωρίζομεν τίποτε ἄλλο πλὴν τοῦ ὀνόματος, παραδιδόμενου διὰ τοῦ Ἰωάννου Μερκουροπόλου καὶ τινῶν ἐπιγραφῶν εἰς χειρόγραφα, καὶ τῆς δηλώσεως τοῦ πρώτου ὅτι ἐμόνασεν εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Ἁγίου Σάβα. Ἐπειδὴ πρέπει νὰ ἐξῆσε μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν (+749) καὶ πρὸ τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου (+ 886), εἶναι εὐλόγον νὰ τοποθετήσωμεν τὸν χρόνον ἀκμῆς αὐτοῦ εἰς τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ θ' αἰῶνος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεώργιος Πισίδης

J. M. Quirici, Roma 1777=PG 92,1161-1196. 1335-1754.

- J. BEKKER, *Bonnae* 1837= PG 92, 1197–1334.
- L. STERNBACH, «Georgii Pisidae carmina inedita», *Wiener Studien* 13(1891), 1–62. 14(1892), 51–68. Μικρά ποιήματα, ἐπιγράμματα.
- L. STERNBACH, *De Georgio Pisidae*, *Analecta graeco-latina*, Cracoviae 1893, 38–54. Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον.
- A. PERTUSI, *Giorgio di Pisidia Poemi I, panegyrici epici*, *Studia Patristica et Byzantina* 7, Ital 1960. Εἰς Ἡράκλειον ἐξ Ἀσριακῆς ἐπανακάμψαντα. Εἰς ἐκστρατείαν κατὰ Περσῶν. Εἰς Βῶνον πατρικίον. Εἰς τὴν ἐφοδὸν τῶν Ἀβάρων. Εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ σταυροῦ. Ἡρακλειάς. «L' encomio di S. Anastasio martire persiano», *An. Boll.* 76(1958), 5–63.
- E. MILNER, *Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ὑπὸ τὸ ὄνομα Μανουῆλ*. Φιλῆ, *Carmina II*, Paris 1857, 384–388.
- R. HERSCHER, *Claudi Aeliani de natura animalium libri 17, Varia historia, Epistolae, Fragmenta*, Lipsiae 2(1866), 601–662. Ἐξαήμερον.
- J. A. DIROYAN, ἀρμ. μετάφρ. Ἐξαήμερον, Βενετία 1900.
- J. SJARKIN, σλαβορωσικὴ μετάφρ. (τοῦ 1385) Ἐξαήμερον, St. Petersburg 1882.
- E. BOUVY, *Poètes et mélodes*, Nîmes 1886, 164–169.
- I. HILBERG, *Wiener Studien* 8(1886), 292–304. 9(1887), 207–222.
- L. STERNBACH, *De Georgio Pisidae apud Theophanem aliosque historicos reliquis*, *Dissert.* Phil. Acad. Lit. Craviensis, Ser. 2, 15(1900).
- TH. NISSEN, *Hermes* 1940, 298–325.
- Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, «Ὁ Γεώργιος Πισίδης καὶ οἱ τραγικοὶ». *Ἐπετ. Ἐτ. Ἠθς. Σπουδῶν*, 24(1954), 327–336.
- A. PERTUSI, «Dei poemi perduti di Giorgio di Pisidia», *Aevum* 30(1956), 402–405. – «Il testo dell' Exped. Pers. nel cod. Paris. suppl. gr. 690», *Silloge Bizantina in onore di S. G. Mercati*, Roma (1957), 338–352. – «Per una edizione critica dell' Exped. Persica di Giorgio di Pisidia», *Jahr. Oesterr. Byz. Ges.* 6(1957), 11–24.
- G. FERRELLIJA, «Studi sul testo delle due versioni (slava e armena) della Exaemeron di Giorgio Pisida», *Memorie dell' istituto Lombardo* 28,2 (1964), 225–234.
- A. BIANCHI, «Note sulla cultura a Bisanzio all' inizio del VII secolo in rapporto all' Esamerone di Giorgio di Pisidia», *Riv. St. Biz. Neofil.* 12 (1965), 137–143. «Sulla cultura astronomica di Giorgio di Pisidia», *Aevum* 40(1966), 35–52.
- N. ΡΟΙΚΩΝΙΤΣ, *Ἡ Ἐξαήμερος τοῦ Γεωργίου Πισίδου καὶ ἡ σλαβικὴ τῆς μετάφρασις*, Σερβιστὶ μὲ ἀγγλικὴν περιλήψιν, Βελιγράδιον 1979.
- I. SCHMID, «*Heraclius πισιδῆς ἐν Χριστῷ βασιλεύς*», *Dumb. Oaks. Pap.* 34–35 (1980–1981), 225–237.
- M. GIGANTE, «Per l' interpretazione della Restitutio crucis di Giorgio di Pisidia», *Ueberlieferungsgeschichte Untersuchungen*, εκδ. F. Paschke, Berlin 1981, 251–252.

Σωφρόνιος

- PG 87/3, 3733–3838= P. Matranga, Ἀνακρεόντεια.
- M. GIGANTE, *Saphroni Anacreontica*, Roma 1957.
- TH. NISSEN, «Die byzant. Anacreontien», *Sb. Bayer. Akad.*, 1940 H. 3, München 1940, 27–46.
- K. ΜΠΙΩΝΙΣ, «Σωφρονίου Ἱεροσολύμων ὠδαί εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἀγίου Παύλου τοῦ Ἀποστόλου», *Θεολογία* 22(1951), 213–225.
- M. PARANIKAS, «Ueber dem angebliche Triodion des heiligen Sophronius», *Sitzungsbh. Bayer. Ak.* 1870, 2, 53–74.

- II. FOLLIERI, *Initia hymnorum Ecclesiae graeciae*. V, Studi e Testi 215, Roma 1966, 30.
 N. PETRESCU, «St. Sofronie al Jerusalemului Anacreontica», *Mitr. Moldov.* 57(1981), 109-114, 547-557.
 H. DONNER, *Die anacreontischen Gedichte Nr. 19 und Nr. 20 des Patriarchen Sophronius von Jerusalem*, Heidelberg 1981.
 PG 87/3, 3421-3424, 87/3, 4009. Ἐπιγράμματα. *Anthologia Palatina* 1,123, 8,679ε, 9,787.
 PG 87/3, 4005-4009. Ἰδιόμελα.
 Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1948, 124-136.
 PG 87/3, 4001-4004, Εὐχή Ἀγιασμοῦ. *Συνέκδημος*, Ἀκολουθία μεγάλου Ἀγιασμοῦ.

Παῦλος Σιλεντιάριος

- PG 86/2, 2119-2158, 2251-2264.
 I. BEKKER, Bonn 1837, αἱ ἑμφράσεις.
 P. FRIEDLÄNDER, *Johannes von Gaza und Paulus Silentarius* Leipzig 1912.
 Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν Β', Ἀθήναι 1958², 221-223.
 VIASSINO, Torino, 1963.
 Γ. ΜΓΤΑΛΛΗΝΟΣ, «Παῦλος Σιλεντιάριος», *Θρ. Πη. Τ.γ.κ.* 10(1967), 215-217.

Ἰωάννης Μοναχὸς Ἀρκλάς

- Μηναῖα εἰς ἑορτὰς 20 Νοεμβρίου, 21 Νοεμβρίου, 25 Δεκεμβρίου, 6 Ἰανουαρίου, 2 Φεβρουαρίου, 25 Μαρτίου.
 Πεντηκοστάριον. Εὐχολόγιον.
 J. GILAR, *Εὐχολόγιον*, σ. 448ε., εἰς νεκρώσιμον μοναχῶν.
 ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ ΑΠΟΦΕΙΤΗΣ, *Ἐπιτομή ἐκ τῶν προφητοανακτοδαβητικῶν ψαλμῶν*, 1799, 129-130, τὰ ἑνδεκυσύλλαβα δίστιχα.
 A. NAUCK, «Cانونes iambici», *Δελτίον αὐτοκράτορ Ἀκαδημίας Petersburg* 6(1894), 199-224.
 L. DE STEFANI, «Il lessico ai canoni iambici di Giovanni Damasceno secondo un ms. romano», *Biz. Zeit.* 21(1912), 431-435.
 Θ. ΞΥΛΗΣ, *Οἱ ἱαμβικοὶ κανόνες τοῦ Δαμασκηνοῦ*, Ἀθήναι 1948, ἀνάτυπον.
 Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Ἐκλογή ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ἀθήναι 1949, 161, 167-173.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Α

- Ἄβγαρος Θ', ἡγεμὼν Ἐδέσσης, 579
 Ἄβράμιος, ἐπίσκοπος Κρατείας, 441.
 Ἄβράμιος, ἡγούμενος Κωνσταντινουπόλεως, 483.
 Ἀγαθίας, ἱστορικός, 541.
 Ἀγάθων, πάπας, 37ε., 229.
 ἀγάπη, 276, 422.
 Ἀγαπητός, πάπας, 31, 179.
 ἀγγλικαὶ δυνάμεις, 91ε.
 ἀγγελικοὶ ὕμνοι, 642ε.
 Ἄγιο Λικατερίνη Σινά, μονή, 171, 419, 426, 493.
 Ἄγια Σοφία, ναὸς 167, 170ε.
 ἀγιογραφικὴ γραμματεία, 437-486.
 Ἄγνοηταί, 244-246, 443, 468.
 Ἀδάμ, εἰκὼν Θεοῦ Πατρὸς, 213.
 Ἀδριανὸς Α', πάπας, 42.
 Ἀέτιος, πρεσβύτερος Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλητὴς, 486.
 Ἀθανάσιος Ἀντιοχείας, μονοθελητὴς, 263.
 Ἀθανάσιος Νισίβεως, 232.
 Ἀθηναί, φιλοσοφικὴ σχολή, 172.
 Αἴγυπτος, 457ε., 499εε. καὶ σποράδην.
 αἰδιότης, 280.
 Αἴθιοπία, 126.
 Αἰνεῖας Σοφιστῆς, 64-67.
 αἰρέσεις, 57, 160.
 αἰρεσιολόγος, 56ε.
 Ἀκάθιστος ὕμνος, 621-628.
 Ἀκάκιος Σαβαστῆς, 600.
 Ἀκέφαλοι, 185.
 Ἀκκιμητῶν Μονὴ Κωνσταντινουπόλεως, 118, 156.
 ἀκροστιχίς, 577ε.
 Ἀκτιστῆται, 243.
 ἀκτιστον, 279.
 αἰὼν, 280.
 Ἀλεξάνδρεια, σποράδην
 Ἀλέξανδρος, δεσπότης 466.
 Ἀλέξανδρος, ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, 460.
 Ἀλέξανδρος Κύπριος, ὁμιλητὴς, 499.
 Ἄλ - Μανσοῦρ, χαλίφης, 666.
 Ἀμμώνιος Ἑρμείας, 101.
 Ἀμμώνιος, πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας, 187.
 Ἀμμώνιος Σακκάς, 82.
 Ἀμοριανοὶ μάρτυρες, 469ε.
 ἀναγνώσματα βιβλικά, 567.
 Ἀνάργυροι, Κοσμάς καὶ Δαμιανός, ἄγιοι, 455.
 Ἀναστασιανὰ κείμενα, 215-217.
 Ἀναστάσιοι Σιναΐται, 196-225.
 Ἀναστάσιος Α', Ἀντιοχείας, 197-203.
 Ἀναστάσιος Β', Ἀντιοχείας, 203-211.
 Ἀναστάσιος Ἀποκρισιμίριος, 284ε., 470.
 Ἀναστάσιος Δίκουρος, αὐτοκράτωρ, 28ε., 228, 601.
 Ἀναστάσιος Κοιμιστωρ, 668.
 Ἀναστάσιος Νικαίας, 515.
 Ἀναστάσιος Πέρσης, μάρτυς, 468ε.
 Ἀναστάσιος, ποιητὴς κανόνων, 618.
 Ἀναστάσιος, ποιητὴς Κοντακίων, 668.
 Ἀναστάσιος Σιναΐτης, πρεσβύτερος, 516, 211-217.
 Ἀνατόλιος, μάρτυς, 458.
 Ἀνατόλιος Στουδίτης, ὕμνωδός, 684ε.
 Ἀνδρέας Ἐγκλειστος, 187ε., 243ε.
 Ἀνδρέας Καισουραίας, 513-515, 526.
 Ἀνδρέας Κρήτης, 486-490, 599, 650-652, 654, 669.
 Ἀνδρέας πρεσβύτερος, ἑρμηνευτὴς, 520ε, 526.
 Ἀνδρέας Σιδῶνος, 149.
 Ἀνθιμος Κωνσταντινουπόλεως, 31, 67, 173, 182, 234ε.
 Ἀντιόχεια, σποράδην
 Ἀντίοχος Σαβαστῆς, 404-406.
 Ἀντιωριγενισταί, 134ε.

Ἄντωνιος Κασιμάτης Κωνσταντινουπόλεως, 310.
 Ἄντωνιος Λαρίσσης, 513.
 Ἄντωνιος Χωζιβίτης, 445έ.
 Ἀπολινάριος Ἀλεξανδρείας, 198.
 Ἀπολινάριος Λαοδικείας, 145, 149, 175.
 ἀπολογίατὶ στ' αἰῶνος, 61-140.
 ἀπολυτικά, 583, 640έ.
 ἀπροσπάθεια, 401.
 Ἄραβες, 226.
 Ἀραβία Εἰδαίμων, 126.
 Ἀρήθας, ἅγιος, 469.
 Ἀράθας Καισαρείας, 515.
 Ἀρειανοί, 217.
 ἀρετὴ, 313έ.
 Ἀριστοτέλης, 102έ, 106, 278, 318.
 Ἀρκάδιος Κωνσταντίας Κύπρου, 445.
 Ἀρμένιοι, Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία, 346.
 Ἀρμόνιος, ποιητὴς, 580.
 Ἀρτέμιος, μάρτυς, 454έ.
 ἀσκητικὴ γραμματεία, 389-436.
 ἀσκητικὸς βίος, 369έ., 389έ.
 αὐθεντία δογματικὴ, 327έ.
 Αὐξίβιος, μάρτυς, 457.
 αὐτόμαλα, 647έ.
 Αὐτόνομος, μάρτυς, 455.
 Ἀφθαρτοδοκῆται, 147έ, 174, 202, 242-244.
 Ἀχειροποιήτος εἰκὼν Χριστοῦ, 486.

B

Βιβύλας, ὕμνογράφος 666.
 βαρβύρα, μάρτυς, 456.
 Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ, διήγησις, 325, 474.
 Βαρλαάμ, μάρτυς, 456.
 Βαρνάβας, ἀπόστολος, 457.
 Βαρσυνούσιος Μέγας, 393-397.
 Βασίλειος Εἰρηνοπόλεως, 544.
 Βασίλειος Ἱεροσολύμων, 373.
 Βασίλειος Κίλιξ, 183έ., 543.
 Βασίλειος Μέγας, 82.
 Βασιλικοὶ Μελχίται, 226.
 Βασίλισσα, μάρτυς, 457έ.
 Βηρυττός, 66, 227.
 Βιγίλιος, πάπας, 33, 174.
 Βίκτωρ Ἀντιοχεύς, 519.
 Βυζάντιος, ὕμνογράφος, 671.
 Βύζας, ὕμνογράφος, 671.

Γ

Γάζα, σχολὴ θεολόγων, μοναί, 63-73, 393, 398.
 Γαϊάνος, ἀφθαρτοδοκῆτης, 243.
 Γεράσιμος, ἅγιος, 441.
 Γερμανὸς Α' Κωνσταντινουπόλεως, 41έ., 345-450, 471, 668-670.
 Γεροντικαὶ διηγήσεις, 410-417.
 Γέσσιος, ἰατροφιλόσοφος, 64, 68.
 Γεώργιος Ἀγιοπολίτης, ὕμνογράφος, 665.
 Γεώργιος Ἀμασείριος, 447, 671.
 Γεώργιος Γραμματικὸς, 501.
 Γεώργιος Ἐλεῦσιος, 473.
 Γεώργιος Κύπριος, ἅγιος, 446.
 Γεώργιος Κύπριος, εἰκονόφιλος θεολόγος, 42, 350.
 Γεώργιος Κωνσταντινουπόλεως, 37έ, 303έ.
 Γεώργιος, μάρτυς, 453.
 Γεώργιος, μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος, 57.
 Γεώργιος Μυτιλήνης, 492.
 Γεώργιος Νάξου, 492.
 Γεώργιος Πισίδης, 703-707.
 Γεώργιος, ποιητὴς κανόνων, 632έ.
 Γεώργιος Σύγκελλος, χρονογράφος, 556έ.
 Γεώργιος Συρακουσῶν, ὕμνογράφος, 689.
 Γεώργιος, ὕμνογράφος, 671, 715έ.
 Γεώργιος Χοιροβασκός, 521.
 γνόφος, 89.
 Γολινδούχη, περσὶς μάρτυς, 442έ, 468.
 Γραπτοὶ ἀδελφοί, 374έ., 497.
 Γρηγέντιος, ἐπίσκοπος Ταφάρ, 126έ, 472.
 Γρηγόριος Ἀκράγειντος, 473, 517.
 Γρηγόριος Ἀντιοχείας, 493έ., 545έ.
 Γρηγόριος Δεκαπολίτης, 447, 691, 694.
 Γρηγόριος θεολόγος, 116έ., 272, 278, 459, 530έ., 646έ.
 Γρηγόριος Καισαρεύς, ὁμολητὴς, 456.
 Γρηγόριος Μέγας, πάπας, 35, 185, 187έ, 198, 204, 244, 518.
 Γρηγόριος Μιλήτου, 525.
 Γρηγόριος Νάσσης, 82, 278, 284.
 Γρηγόριος Β', πάπας, 307.

Δ

Δαβίδ, δαίμων, 473.
 δαίμονες, 427.

Δαλαμάτιος, άγιος, 447.
 Δαμιανός Ἀλεξανδρείας, 109έ.
 Δανιήλ, προφήτης, 447.
 Δανιήλ Σκητιώτης, 410έ.
 Δάντης Ἀλγκιέρι, 80
 Δημήτριος, μεγαλομάρτυς, 453, 490έ.
 Διάδοχος Φωτικής, 284.
 Διάσκειψ Κωνσταντινουπόλεως (532),
 29-31, 74
 διαλεκτικοί θεολόγοι, 115-118.
 Διδασκαλία Πατέρων, 217, 318έ.
 Δίδιμος Ἀλεξανδρῆς, 135.
 Δίκαιον, Σῶμα Ἀστικοῦ Δικαίου, 170.
 Διδώρος Ταρσοῦ, 162.
 Διονύσιος Ἀλεξανδρείας, 82.
 Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, 74-100, 145, 155,
 184, 272, 278, 389.
 - Τὰ συγγράμματα, 74.
 - Ὁ συγγραφεύς, 78.
 - Θεολογικαὶ ἀπόψεις, 85.
 Διονύσιος Κορίνθου, 80.
 Δομετιανός Ἀγκύρας, 132έ.
 Δομίτιος, ποιητής, 617.
 Δομνίνα, μάρτυς, 459.
 Δοσίθεος, άγιος, 398, 473έ.
 δραματικὸν στοιχεῖον ἐκκλησιαστικῆς ποι-
 ῆσεως, 589έ.
 Διωρόθεος ἁββῆς, 397-402, 474.

Ε

Εἰκόνες Χριστοῦ, Ἁγίων, 303-311, 321έ,
 331έ., 364έ, 372έ.
 Εἰκονομαχία, 40έ., 303-305, 473.
 Εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες, 306-311.
 Εἰρήνη Ἀθηναία, αὐτοκράτειρα, 42, 304.
 Εἰσμός, 586έ.
 Ἐκθεσις, ὁμολογιακὸν καίμενον, 36, 257έ.
 Ἐλένη, βασίλισσα, 450.
 Ἐλευσίνα μυστήρια, 84έ.
 Ἐλισάβετ άγία, 461.
 ἐνανθρώπησις Σωτῆρος, 623.
 ἐνέργεια Θεανδρική, 256, 260.
 ἐνέργειαι ἐν τῷ Χριστῷ, 180, 259, 294.
 ἐνότης τοῦ σώματος, 86.
 ἐνυπόστατον, 152έ., 159.
 Ἐνωσις δύο φύσεων, 152έ.
 Ἐνωσις καὶ διακρισις ἐν τῷ Θεῷ, 88έ.
 Ἐνωτικὸν Ζήνωνος, ὁμολογια καὶ διάταγ-
 μα, 69, 154, 171.

ἔξαποστειλάρια, 583, 641έ.
 Ἐξήκοντα μάρτυρες, 469.
 ἐπιγράμματα, 681.
 Ἐπιφάνιος Κατάνης, 492έ.
 Ἐπιφάνιος Κωνσταντινουπόλεως, 179.
 Ἐπιφάνιος Σηλυβρίας, 374.
 Ἐπιφάνιος ὕμνογράφος, 678.
 Ἐρασμος, ἱερομάρτυς, 456.
 ἐρμηνευτικὴ γραμματεία, 481, 508-538.
 Ἐρας θεός, 96έ., 278.
 ἔσχατα, 324.
 Εὔα, εἰκὼν Πνεύματος, 213.
 Εὐαγγελισμὸς Θεοτόκου, 483
 Εὐάγγελιος άγιογράφος, 455.
 Εὐάγγελιος Σχολαστικός, ἱστορικός, 493,
 545έ., 553.
 Εὐάγγελιος Ποντικός, 129, 135, 278, 284,
 389.
 Εὐγένιος Τριθεϊστής, 108, 240έ.
 Εὐδόκιμος ὕμνογράφος, 678.
 Εὐθύμιος Ζυγαβηνός, 335
 Εὐθύμιος Ἴβηρ, 326.
 Εὐθύμιος Μέγας, 391, 440έ.
 Εὐθύμιος Σάρδεων, 471
 Εὐκρατάδες, 413.
 Εὐλόγιος Ἀλεξανδρείας, 119, 185.
 Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας, 499έ.
 Εὐσέβιος Θεσσαλονίκης, 187έ, 490.
 Εὐσέβιος Καισαρείας, 508.
 Εὐσέβιος, «παπᾶς», 129.
 Εὐστάθιος Ἐπιφανεύς, χρονογράφος, 553.
 Εὐστάθιος, ἡγούμενος, 404.
 Εὐστάθιος, μάρτυς, 458.
 Εὐστάθιος, μοναχὸς συγγραφεὺς, 156έ.
 Εὐστράτιος, άγιος, 447.
 Εὐστράτιος Κωνσταντινουπολίτης, 443.
 Εὐτυχιανός, κληρικὸς Ἀδάνων, 474.
 Εὐτύχιος Κωνσταντινουπόλεως, 174, 180έ.
 Εὐχολόγιον, 566έ.
 Ἐφραίμ, Ἐφραίμος, Ἀντιοχείας, 134, 173,
 181-183, 594.
 Ἐφραίμ «Ἑλληνας», 593έ.
 Ἐφραίμ Σύρος, 578έ, 580έ.
 ἐπίμνιον, 587.

Ζ

Ζαχαρίας Ἱεροσολύμων, 495έ.
 Ζαχαρίας Σχολαστικός Μυτιλήνης, 66-70,
 227έ, 442, 546.

Ζηλωταί, 356, 361έ., 377.
 Ζήνων, αυτοκράτωρ, 141.
 Ζωΐλος Ἀλεξανδρείας, 176.
 Ζωσιμάς, 392έ.

Η

Ἡλίας Β' Ἱεροσολύμων, ἕμνογράφος, 665έ.
 Ἡλίας, ποιητῆς κοντακίων, 631έ.
 Ἡρακλειανὸς Χαλκηδόνος, 123έ.
 Ἡράκλειος, αὐτοκράτωρ, 36, 256έ., 258έ., 266έ., 703.
 Ἡσαίας, μοναχὸς Αἰγύπτου, 442.
 Ἡσαίας, προφήτης, 453.
 Ἡσυχία, 89, 421, 425.
 Ἡσύχιος Μιλήσιος, χρονογράφος, 551έ., 553.
 Ἡσύχιος Σιναΐτης, 424έ.

Θ

Θαλάσσιος Λίβυς, 271, 428έ.
 Θεοδωρική ἐνέργεια, 256, 260.
 θέλημα, φυσικόν, γνωμικόν, 281έ.
 θελήσεις ἐν Χριστῷ, 281, 294.
 Θεμιστιος, Ἀγνοητῆς αἰρετικός, 238, 244-246.
 Θεόγνιος, ἐπίσκοπος Βιτυλίου, 441, 473.
 Θεοδικία, 65.
 Θεοδόσιος Ἀλεξανδρείας, μοναφυσίτης, 173, 237έ.
 Θεοδόσιος Ἐφέσου, 304.
 Θεοδόσιος Κοινοβιάρχης, 441, 473.
 Θεοδόσιος μοναχός, 109.
 Θεοδόσιος πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας, 239.
 Θεοδόσιος Σιρικουσῶν ἕμνογράφος, 689έ.
 Θεοδότη κουβικουλαρία, 361.
 Θεοδώρα Α' αὐτοκράτειρα, 168έ., 172.
 Θεοδώρα Β' αὐτοκράτειρα, 45, 304, 673.
 Θεοδώρητος Κύρου, 33έ., 319.
 Θεοδωρικός, 353.
 Θεόδωρος ἀββάς, 161.
 Θεόδωρος Ἀβουκάρης, 353έ.
 Θεόδωρος Ἀλεξανδρεὺς μοναχός, 236.
 Θεόδωρος ἀναγνώστης Θεσσαλονικεὺς, 188.
 Θεόδωρος Ἀναγνώστης Ἱστορικός, 544, 546.
 Θεόδωρος Ἀντινόης, 442.
 Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς, 33, 132.

Θεόδωρος Βόστρων, 241.
 Θεόδωρος Γραπτός, 374έ.
 Θεόδωρος Δαφνοκίτης, 366.
 Θεόδωρος διάκονος Κωνσταντινουπόλεως, 263.
 Θεόδωρος ἡγούμενος Χώρας, 494.
 Θεόδωρος Ἱεροσολύμων, 352.
 Θεόδωρος Κασσιπερᾶς Κωνσταντινουπόλεως, 44, 356.
 Θεόδωρος Μοψουεστίας, 33έ., 125, 132έ., 134έ., 153, 162, 167, 530.
 Θεόδωρος Πάφου, 446.
 Θεόδωρος Πρωτασηκρητῆς, 472.
 Θεόδωρος Ραϊθηνός, 162, 187.
 Θεόδωρος Σαβαΐτης, 431.
 Θεόδωρος Σκιθοπόλεως, 135.
 Θεόδωρος Σκουδαῖος, 470.
 Θεόδωρος Στουδίτης, 310, 356, 360-373, 397έ., 447, 471έ., 679-681.
 Θεόδωρος Στρατηλάτης, 454.
 Θεόδωρος Συκεώτης, 473.
 Θεόδωρος Σύγκελλος ὁμολογητῆς, 485.
 Θεόδωρος Τήρων, 454.
 Θεόδωρος Τριμυθούντος, 446.
 Θεόδωρος Φαράν, 257έ.
 Θεόδωρος Φιλών, 238.
 Θεόκτιστος μάρτυς, 238.
 θεολογία, 86, 93-95.
 θεοπασχατικός τύπος α'. 30, 181· β'. 30.
 Θιόπεμπος, 271.
 Θεός, 87έ., 328έ. Ἐνωσις καὶ διαίρεσις ἐν Θεῷ, 88. Προσέγγισις Θεοῦ, 92-95. Ὑπερβατικότης Θεοῦ, 88έ. Καὶ σποράδην.
 Θεοστήρικτος, ἀγιογράφος, 471.
 Θεότεκνος Λιβιάδος, 495.
 Θεοτοκίον, 654.
 Θεοτόκος, 446, 453, 485, 488, 582, 620, 624, 626έ., 628έ., 712έ.
 Θεοφάνης Βυζάντιος ἱστορικός, 541.
 Θεοφάνης Γραπτός, 374έ., 489, 666-668.
 Θεοφάνης καὶ Πανσέμνη, ἄγιοι, 474.
 Θεοφάνης Ὁμολογητῆς χρονογράφος, 472, 557.
 Θεοφάνιος χρονογράφος, 558.
 Θεόφιλος αὐτοκράτωρ, 44, 310, 673έ., 676, 678.
 Θεόφιλος οἰκονόμος Ἀδαίων, 474.
 Θεοφύλακτος Σιμοκίτης, 541.

Θεράπων, μάρτυς, 457.
 Θεοπέσιος, μάρτυς, 458.
 Θωνῶς τριθεϊστής, 108ε.
 θεωρία, θεωρητική θεολογία, 418–436.
 Θράκη, 459.
 Θωμῆς Ἀκινάτος, 8, 336.
 Θωμῆς εικονόφιλος στασιαστής, 447.
 Θωμῆς Ἱεροσολύμων, 353.
 Θωμῆς Κλαυδίουζόλεως, 304, 346.

I

- Ἰάκωβος Βαραδαίος, 173, 240ε.
 Ἰάκωβος Ἐδέσσης, 231ε.
 Ἰάκωβος Νεοβίπτιστος, Διδασκαλία, 128.
 Ἰάμβλιχος, φιλόσοφος, 65.
 Ἰαννάριος, μάρτυς, 456.
 Ἰβῆς Ἐδέσσης, 33ε.
 Ἰγνάτιος Κωνσταντινουπόλεως, 621.
 Ἰγνάτιος Νικαίας, 446ε.
 ἰδιώματι φύσεων, ἀντίδοσις, 153.
 Ἰερμυχία Οὐράνιος, Ἰερμυχία Ἐκκλησιαστική, 75, 91ε.
 Ἰερεία, πόλις, σύνοδος, 41ε, 308, 351.
 Ἰερουσόλυμα, σποράδην.
 Ἰερουσαλιμίται ἕμνογράφοι, 650–668.
 Ἰννοκέντιος Μαριονείας, 178ε.
 Ἰερώνυμος Ἱεροσολμίτης, 127ε.
 Ἰουδαῖοι, κατὰ Ἰουδαίων γραμματεία, 126–128, 212, 445.
 Ἰουλιανὸς Ἀλικαρνασσοῦ, 148, 187ε., 231, 242ε.
 Ἰουλιανὸς μάρτυς, 457ε.
 Ἰουνίλιος Ἀφρικανός, 125.
 Ἰουστινιανὸς Α' αὐτοκράτωρ, 29, 32ε., 34, 68, 125, 129ε., 135, 157, 167, 168–178, 180ε, 182, 187, 228ε.
 – Πολιτική δραστηριότης, 168–171.
 – Ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ, 171–175.
 – Θεολογικὰ ἔργα, 175–178.
 Ἰουστινιανὸς Β', αὐτοκράτωρ, 39ε.
 Ἰουστίνος Β', αὐτοκράτωρ, 162, 168, 181, 198, 228ε.
 Ἰσαὰκ Σύρος, 429ε.
 Ἰσαάκιος ὄγιος, 447.
 ἱστορικοὶ συγγραφεῖς, 540–549.
 ἱστοριογραφία, 539.
 Ἰωάννης Αἰγιάτης, 543.
 Ἰωάννης Ἀλεξανδρείας Ἐλετήμων, 287, 292, 412, 415, 443ε, 472.
 Ἰωάννης Ἀλεξανδρείας Θεοδοσιανός, 208, 500ε.
 Ἰωάννης Ἀντιοχείας Μονοφυσίτης, 554.
 Ἰωάννης Ἀντιοχείας Ὁξίτης, 515.
 Ἰωάννης Ἀντιοχείας χρονογράφος, 554.
 Ἰωάννης Ἀπαμεύς, 105, 107.
 Ἰωάννης Ἀρκλᾶς ἕμνογράφος, 660, 663, 711–716.
 Ἰωάννης Γεωμέτρης, 459.
 Ἰωάννης Γοθθίας, ἅγιος, 471.
 Ἰωάννης Δαμασκηνός, 42, 312–344, 653, 658, 659–663, 711.
 – Βίος, 312–316.
 – Συγγράμματα, 316–327. Δογματικά, 317–320. Ἀντιρρητικά, 320–322. Ἀπολογητικά, 322. Ἠθικά, 322ε. Ὁμιλία, 323–325. Ἑρμηνευτικά, 325. Ἀγιολογικά, 325ε. Ποικίλα κείμενα, 326ε. Παιητικά, 659–663.
 – Διδασκαλία, 327–334. Ἡ αἰθεντία, 327ε. Ὁ Θεός, 328ε. Ὁ κόσμος 329ε. Χριστολογία 330ε. Πρότυπα ἀρετῆς, 331. Εἰκόνας, 331ε. Σωτηρία, 332ε. Πολιτεία, 333ε. Ἔσχατα, 334.
 – Ἐπίδρασις, 334–336.
 – Βιβλιογραφία, 336–344.
 Ἰωάννης Διακρινόμενος ἱστορικός, 542ε.
 Ἰωάννης Δρουγγάριος ἑρμηνευτής, 520.
 Ἰωάννης Ἐπιφανὴς ἱστορικός, 542.
 Ἰωάννης Εὐαγγελιστής, 77.
 Ἰωάννης Εὐροίας, 492.
 Ἰωάννης Ἐφέσου, 546ε.
 Ἰωάννης Ἰωάστου ἐπίσκοπος, 238.
 Ἰωάννης Α' Θεσσαλονίκης, 490–492.
 Ἰωάννης Ἱεροσολμίτης Σύγκελλος, 352.
 Ἰωάννης Δ' Ἱεροσολύμων, 495.
 Ἰωάννης Η' Ἱεροσολύμων, 312.
 Ἰωάννης Θ' Ἱεροσολύμων Μερκουρόπουλος, 312, 653, 659.
 Ἰωάννης Καισαρεύς Γραμματικός, 119–123, 230ε.
 Ἰωάννης Καλυβίτης, 461.
 Ἰωάννης Καρπάθιος, 425–428.
 Ἰωάννης Κελλῶν ἐπίσκοπος, 239.
 Ἰωάννης Κομβικουλάριος, 274.
 Ἰωάννης Κυζίκου, 275.
 Ἰωάννης Α' Κωνσταντινουπόλεως Χρυσόστομος, 54, 325, 446, 469, 525.
 Ἰωάννης Β' Κωνσταντινουπόλεως, 29, 35, 155.

- Ἰωάννης Γ' Κωνσταντινουπόλεως Σχολαστικός, 52, 128.
 Ἰωάννης Δ' Κωνσταντινουπόλεως Νηστευτής, 35, 52ε., 472.
 Ἰωάννης ΣΤ' Κωνσταντινουπόλεως, 487.
 Ἰωάννης Ζ' Κωνσταντινουπόλεως Γραμματικός, 44, 309ε., 397ε.
 Ἰωάννης Λυδός ἱστορικός, 542.
 Ἰωάννης Μαλάζας χρονογράφος, 52, 552-554.
 Ἰωάννης Μόσχος, 286ε., 288, 292, 411-415, 419.
 Ἰωάννης Νικίου χρονογράφος, 555ε.
 Ἰωάννης Παλαιολογίτης ἕμνογράφος, 666.
 Ἰωάννης ὁ Προφήτης ἀσκητικός, 393-397.
 Ἰωάννης Ρούφος ἱστορικός, 546.
 Ἰωάννης Συναστής τῆς Κλίμακος, 418-423, 474.
 Ἰωάννης Σκυθοπόλεως, 149.
 Ἰωάννης Σκυθοπολίτης Σχολαστικός, 78, 82, 183ε.
 Ἰωάννης Σκότος Ἐρίγενος, 79.
 Ἰωάννης Φιλόπονος, 101-108, 201, 529ε.
 Ἰωάννης Χωζιβίτης, 119ε.
 Ἰωάννης Ψυχαιτης ἅγιος, 472.
- Κ
- Καισάριος συγγραφεύς, 116-118, 230.
 Κανόνες, ἕμνογραφικὸν εἶδος, 591-593, 650εε., 651ε., 654ε., 661ε., 669, 678, 683, 693ε., 711εε.
 Κανόνες Πενθέκτης Συνόδου, 40.
 κανονικά κείμενα, 25ε., 51-60.
 κανονικά συλλογαί, 54-56.
 Κανὼν Παλαιῶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, 327.
 Καπαδόκαι πατέρες, 147, 150.
 Κασανή, 655, 672-676.
 Κεϋλάνη, 527, 529.
 Κήρυκος καὶ Ἰουλίττα, 459.
 Κιλικία, 459ε.
 Κλήμης Στουδίτης ἕμνογράφος, 685ε.
 Κλίμαξ πνευματικῆς τελειώσεως, 421ε.
 Κόλλουθος, 236.
 Κοντάκιον, ἕμνογραφικὸν εἶδος, 584-591, 599-639, 686-688.
 Κόνων μάρτυς, 459ε.
 Κόνων τριθεϊστής, 108, 240ε.
 Κόπται, 141, 226.
 Κοσμῆς Βεστίτωρ, 485ε.
 Κοσμῆς Ἰνδικοπλειστής, 526-530.
 Κοσμῆς Μαΐουμῆ Μελωδός, 317, 652-658, 676.
 Κοσμῆς Ξένος ἕμνογράφος, 653ε., 658ε.
 Κοσμῆς τοῦ Παναρέτου, 653ε.
 Κοσμῆς ποιητῆς κοντακίου, 632.
 κόσμος, 329ε.
 Κούκουλος ἕμνογράφος, 619.
 Κρυπτοφέρρης μονή, 661.
 Κυπριανός Στουδίτης ἕμνογράφος, 685.
 Κύπρος, 443εε., 457, 499.
 Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, 123, 147, 153, 166, 172, 182, 230, 233ε., 320, 325, 582.
 Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, 212.
 Κύριλλος Σκυθοπολίτης, 129εε., 144, 183, 438, 439-442.
 Κύρος Ἀλεξανδρείας, 38, 259-261.
 κωδικοποιήσεις κανόνων, 54εε.
 Κωνσταντῖνος Α' Μέγας αὐτοκράτωρ, 459.
 Κωνσταντῖνος Δ' αὐτοκράτωρ, 37ε, 345.
 Κωνσταντῖνος Ε' αὐτοκράτωρ, 41ε., 304, 307-309.
 Κωνσταντῖνος Στ' αὐτοκράτωρ, 361, 681.
 Κωνσταντῖνος Ζ' αὐτοκράτωρ Πορφυρογέννητος, 558.
 Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης, 335.
 Κωνσταντῖνος Ἀντιοχεύς, 527.
 Κωνσταντῖνος διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ, 484.
 Κωνσταντῖνος Μανασσῆς ἱστορικός, 550.
 Κωνσταντῖνος Νακολεῖας, 303, 346.
 Κωνσταντινούπολις, σπορῶδην
 Κώνστας Β' αὐτοκράτωρ, 261.
- Λ
- Λειτουργία, 566ε.
 λειτουργικά βιβλία, 565-571.
 Λεόντιος Ἀγίου Σάβα Ρώμης ἡγούμενος, 517.
 Λεόντιος Ἀραβισσοῦ, 486.
 Λεόντιος Ἐρημίτης Βυζάντιος, 143-153, 157, 159.
 Λεόντιος Ἱεροσολυμίτης θεολόγος, 144, 157-160.
 Λεόντιος Ἱεροσολυμίτης ὁμιλητής, 485.
 Λεόντιος Νεαπόλεως, 443-445.
 Λεόντιος πρεσβύτερος Κωνσταντινουπόλεως,

- ως ύμνητής, 485.
 Λεόντιος Σκύθης, 144, 167.
 Λεόντιος Σχολαστικός 135, 144, 161.
 Λεόντιος Ὀριγενιστής, 129, 131ε.
 Λέων Α' πᾶσις, 182, 210, 228.
 Λέων Γ' Ἰσαυρος αὐτοκράτωρ, 40, 305ε.,
 307, 314, 346.
 Λέων Δ' αὐτοκράτωρ, 42.
 Λέων Ε' Ἀρμένιος αὐτοκράτωρ, 44, 308ε.,
 356, 363, 376, 682.
 Λογγίνος ἑκατόνταρχος, 452.
 Λογγίνος Νουβίας, 238.
 Λογγοβάρδοι, 159.
 λόγοι αἰδίου προῦπάρχοντες, 279.
 Λόγος Θεοῦ, σποράδην.
- Μ**
- Μακάριος Ἀντιοχείας, 262ε.
 Μακεδόνιος Β' Κωνσταντινουπόλεως, 143,
 154.
 Μανichaίοι, 68, 118ε. Κατὰ Μανichaίων
 γραμματεία, 118–125.
 Μασθέντιος Σκύθης, 167.
 Μάξιμος Ὁμολογητής, 35ε. 79, 266–284,
 428, 470.
 – Βίος, 266–270.
 – Συγγράμματα, 270–278. Ἑρμηνευτικά
 Γραφῶν, 270ε. Ἑρμηνευτικά Πατέρων,
 271ε. Δογματικά καὶ Ἀντιρρητικά,
 272–274. Ἐπιστολαί, 274–276. Πνευ-
 ματικά κείμενα, 276ε. Λειτουργιολογι-
 κά, 277. Πρόσθετα κείμενα καὶ ἀπο-
 σπάσματα, 277ε.
 – Διδασκαλία, 278–284. Πηγαί, 278.
 Θεός, 279. Κτιστόν καὶ ἄκτιστον, 279.
 Κόσμος, 279. Τὰ ὄντα, 279ε. Χρόνος
 καὶ αἰωνιότης, 280. Κατηγορίαι ὄντων,
 280ε. Ἐνανθρώπησις, 281. Θελήσεις
 καὶ ἐνέργειαι Χριστοῦ, 281ε. Ἐκκλη-
 σία, 282. Ὁ ἄνθρωπος, 282–284. Ἀπο-
 κατάστασις, 284.
 Μάρθα ποιήτρια, 403.
 Μαρία Αἴγυπτία, 392.
 Μαρῖνος Κύπριος, 268.
 Μάρκελλος ὄσιος, 461.
 Μαρκιανός νοτάριος μάρτυς, 458.
 Μάρκος ἡγούμενος Ἀγίου Σάββα Ρώμης,
 473.
 Μᾶρκος Ὑδροῦντος ὑμνογράφος, 655.
 Μαρουθᾶς Θαυματουργός, 461.
 Μαρτῖνος πάπας, 269, 470.
 Μαρτῖνος Τουρώνης, 461.
 Μάρτυρες πίστεως 468–472, 484.
 Μαρτύριος νοτάριος μάρτυς, 458.
 μαρτυρολογικαὶ ἐκθέσεις, 465ε.
 Μάρων Ἰδεσσηνός, 226.
 Μεγάλη Λαΐρα Παλαιστίνης, 132ε., 155.
 Μέγας Κανών, 651ε.
 Μεθόδιος καὶ Κύριλλος, 212.
 Μεθόδιος Κωνσταντινουπόλεως, 45,
 375–379, 672.
 Μεθόδιος Ὀλύμπου, 582.
 Μελέχται, Βασιλικοί, 226.
 μελωδοί, 571ε.
 Μενανδρὸς Προτηκτωρ ἱστορικός, 541.
 Μερκούριος μάρτυς, 453.
 Μεσοπεντηκοστή, 445.
 μεταμύρφωσις, 630ε.
 μεταχρηδοκική θεολογία, 141ε.
 μετοχή τοῦ Θεοῦ, 87.
 μετρική, 573–577.
 Μηνᾶς ἅγιος, 452ε.
 Μηνᾶς Κωνσταντινουπόλεως, 179ε., 472.
 Μιχαήλ Ἀρχάγγελος,
 Μιχαήλ Α' Ραγκαβῆς αὐτοκράτωρ, 363,
 682.
 Μιχαήλ Β' Τραυλὸς αὐτοκράτωρ, 309, 356,
 364, 376.
 Μιχαήλ μοναχός, 360.
 Μιχαήλ Στουδίτης, 447ε., 471ε.
 Μιχαήλ Σύγκελλος α', 374ε., 472, 487ε.
 Μιχαήλ Συνάδων, 471.
 Μιχαήλ Χωνιάτης, 515.
 Μιχαήλ Ψελλός, 704.
 μνήμη Ἰησοῦ, 422, 424.
 Μόδεστος Ἱεροσολύμων, 496.
 Μοιχειανοί, 377.
 Μονοθελήται, Μονοθελητισμός, 256–264,
 470, 487.
 Μονοφυσῖται, Μονοφυσιτισμός, 29, 12,
 141ε., 148, 151, 175ε., 209, 226–253,
 321.
 μιστήρια Ἐκκλησίας, 333.
 μικτήριον Θεοῦ, 153.
- Ν**
- Νανατιανοί, 185.
 Ναυκράτιος Στουδίτης, 471.

Νέα Λαύρα, 129, 131έ.
 νεαράι, νόμοι, 170.
 νεκρώσιμος άκολουθία, 660.
 Νεοπλατωνισμός, 150, 152, 389
 Νεστοριανισμός, Νεστοριανοί, 122, 141έ.,
 148, 150, 226, 233, 430, 530, 543.
 Νεστόριος 167.
 Νεοχαλκηδόνιοι, 166-195, 174έ.
 Νηφάλιος, 228.
 Νικήτας Ἡρακλείας, 523.
 Νικήτας Κοκιάστρω, 487.
 Νικήτας Μηδικίου ἡγούμενος 373, 471.
 Νικήτας μοναχός άγιογράφος, 474.
 Νικήτας Στηθάτος, 79, 335.
 Νικίας άπολογητικός συγγραφεύς, 109.
 Νικηφόρος Γρηγόριος, 498.
 Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, 600,
 659, 692.
 Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως,
 355-360, 362έ., 447, 558.
 Νικηφόρος μάρτυς, 546.
 Νικηφόρος σκουοφύλαξ Βλαχερνών, 472.
 Νικόλαος Μεθώνης, 71, 72.
 Νικόλαος Μύρων άγιος, 459.
 Νικόλαος στρατιώτης μάρτυς, 469.
 Νικόλαος Πινάρων επίσκοπος, 473.
 νομική μεταρρύθμιση Ιουστινιανού, 170.
 Νόννος σχολιαστής, 530έ.
 Νόννος ώριγανιστής, 129έ., 131, 145.
 Νόννος ιστορικός, 541.

Ξ

Ξεντεία, 421

Ο

Οίκος, 586έ.
 Οίκουμένος έρμηνευτής, 512έ., 525έ.
 Όκτάηχος, 569, 655έ., 660έ.
 Όλυμπιάς όσα, 466.
 Όλυμπιόδωρος έρμηνευτής, 516έ.
 Όμηρίται, Ἄραβες Χριστιανοί, 126, 527.
 Όμηρος, 658.
 όμιλητική γραμματεία, 481, 483-507.
 όμολογηταί, 468-472.
 Όνώριος πάπας, 36, 257.
 Όρθοδοξία, Όρθόδοξοι, 166, 229, 266,
 341. Καί σποράδην
 Όρμίσδα άνάκτορα, 173.
 Όρμίσδα πάπα όμολογία, 28έ, 171.

οίσια, 122.

Π

Παγκράτιος μάρτυς, α' β', 455έ.
 Παλαιστίνη, 129έ., 157, 391έ., 495έ.
 Καί σποράδην
 Πάμφιλος Ἱεροσολήμων, 465έ.
 Παναγία Τριχεροῦσα, 314.
 Πανσέμνη άγία, 474.
 Παντολεων πρεσβύτερος, 497.
 Παπασκου και Φιλωνος διάλεξις, 128.
 Παρακλητική, 569.
 Πασχάλιον Χρονικόν, 555.
 πατέρες, 631.
 Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως 551.
 Πατρικιος Χαλδαίος διδάσκαλος, 527.
 Παῦλος Ἄντιοχείας Μέλας, 241.
 Παῦλος Β' Κωνσταντινουπόλεως, 36έ.,
 262.
 Παῦλος Ἑλλαδικός, 473.
 Παῦλος Εύεργετηνός, 393.
 Παῦλος Καλλίνικος, 231έ.
 Παῦλος Πέρσης, 124έ.
 Παῦλος Συλεντάριος, 710έ.
 Πελάγιος πάπας, 35.
 Πεντηκοστάριον, 569.
 Περσικά, 214.
 Πέτρος Α' Ἀλεξανδρείας, 458.
 Πέτρος Ἀλεξανδρείας, μονοφισίτης, 239.
 Πέτρος Α' Ἄντιοχείας Γναφεύς, 82, 154.
 Πέτρος Ἄντιοχείας Καλλίνικος μονοφισί-
 τής, 109έ.
 Πέτρος Β' Κωνσταντινουπόλεως, 263.
 Πέτρος Λαοδικείας, 519έ., 524.
 Πέτρος Μαΐουμᾶ επίσκοπος, 653.
 Πέτρος Πατρικιος Ιστορικός, 541.
 Πλάτων, 64έ, 66, 106, 135, 278.
 Πλάτων μοναχικός ἡγέτης, 356, 361έ., 681.
 Πλωτίνος, 84.
 Πνευματικός Παράδεισος, 430έ.
 ποιήσις εκκλησιαστική, 561-565.
 ποιηταί, 572έ.
 πολιτεία, 333φ., 371.
 Πολυχρόνιος, 512.
 Πορφύριος οὐλόσοφος, 65, 150, 318.
 Πρόβος Χαλκηδόνας, 189.
 προσόρτα, 648έ.
 Πρόκλος, 71, 74, 84, 101, 103, 167.
 Προκόπιος Ιστορικός, 167, 172, 540έ.

- Προκόπιος Πέρσης μάρτυς, 457.
 Προκόπιος Σοφιστής Γαζαίος, 70-72, 510ε.
 Προκόπιος στρατιωτικός μάρτυς, 453ε.
 προοίμιον, 587ε.
 προσοχή νούς, 423.
 προσωδία, 703.
 πρόσωπον, 151.
 προ'παρξίς ψυχών, 65.
 πρωτοκτισται, 130.
 Πυθαγόρας, 135.
 Πύρρις Α' Κωνσταντινουπόλεως, 37, 261ε.
- Ρ
- Ραβέννα, 171.
 Ραϊθώ, μάρτυρες, 469.
 ριθμός ποιητικός, 574ε.
 Ρωμάνεια ὄσματα, 646.
 Ρωμανός Μελωδός, 582, 593, 599-639, 694.
 Γλώσσα, 615. Γνήσια κοντάκια, 613ε.
 θήματα, 615. Ψευδώνυμα κοντάκια, 610ε.
 Ρωμανός νέος μάρτυς, 469.
- Σ
- Σαβαΐται μάρτυρες, 469.
 Σάβας Ἁγιασμένος, 129, 391ε. Ἁγίου Σάβα μονή, 439, 441, 487, 497, 650, 654, 716.
 Σακκουδίωνος μονή, 361.
 Σαρακηνοί, 209.
 Σεβήριος Ἀντιοχείας, 29ε., 67, 71, 78, 82ε., 120, 148, 154, 227-234, 522.
 Σειραὶ ἐρμηνευτικαί, 509-512, 516ε., 519ε., 522-526.
 Σέργιος Α' Κωνσταντινουπόλεως, 35ε., 256, 258ε., 267, 566, 620ε., 625ε., 704εε.
 Σέργιος Α' πάπας, 40.
 Σέργιος Ἀγιοπαυλίτης ὁμολογράφος, 664ε.
 Σέργιος Γραμματικός, 214.
 Σέργιος Θεοδοσιουπόλεως, 79.
 Σέργιος Κύπριος, 263.
 Σέργιος Ὁμολογητὴς ἱστορικός, 547, 665.
 Σέργιος πατὴρ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, 313ε.
 Σέργιος Ρεσαινίτης, 236.
 Σερακίων Θμούκιος, 566.
 Σερίδος ἠγρούμενος, 393ε., 395, 398ε.
 Σικελιώται ποιηταί, 688-694.
 Σιλουανός γέρων, 570.
 Σιμπλίκιος Νεοπλατωνικός φιλόσοφος, 102.
 Σινῆ μοναχοί, 215. Μάρτυρες, 469.
 Σίρα περσίς Μάρτυς, 468.
 Σκήτις, 410.
 Σπυρίδων ἄγιος, 415ε.
 Στέφανος Ἀγιοπολίτης, βλ. Στέφανος Σαβαΐτης ὁμολογράφος
 Στέφανος Βόστρων, 129.
 Στέφανος Γόβαρος, 115ε.
 Στέφανος διακονος ἁγιογράφος, 471.
 Στέφανος Θεοδοσιοσκώλεως, 82.
 Στέφανος Ἱεραπόλεως, 442ε.
 Στέφουνος Μηλής, 360.
 Στέφανος Νέος μάρτυς, 471.
 Στέφανος Σαβαΐτης ὁμολογράφος ἁγιογράφος, 313, 469, 474, 663.
 Στέφανος Σαβαΐτης Θαυματουργός, 66ε.
 Στέφανος Σοφιστής, 246.
 Στέφανος Στουδίτης ὁμολογράφος, 686.
 σιχηρά τροπάρια, 590ε., 650εε.
 σιχουργική, 573-577.
 Στουδίου μονή, 362, 370ε.
 Στουδίται ὁμολογράφοι, 678-688.
 Στρατηγίος συγγραφεύς, 406.
 στρατιῶται Νικηφόρου μάρτυρες, 469.
 στρατιωτικοὶ μάρτυρες, 452-455.
 σήμβολον πίστεως, 497.
 Συμεών ὁ Θαυμαστορεΐτης, 402ε.
 Συμεών ὁ Σαλός, 444ε.
 σύμπαν, 89ε.
 συνοδικὰ κείμενα, 25-50.
 Σινοδικὸν Ὀρθοδοξίας, 45.
 σινοδικὸς θεσμός, 27.
 σύνοδοι, 27-50.
 Σύνοδος 514 Ἀλεξανδρείας Κιλικίας, 28.
 Σύνοδος 518 Κωνσταντινουπόλεως, 28ε.
 Σύνοδος 536 Κωνσταντινουπόλεως, 31ε., 175ε.
 Σύνοδος 543 Κωνσταντινουπόλεως, 32.
 Σύνοδος 553 Ε' Οἰκουμένη, 32-36, 167, 173ε., 177.
 Σύνοδος 587 Κωνσταντινουπόλεως, 35.
 Σύνοδος 632 Κωνσταντινουπόλεως, 35ε., 172.
 Σύνοδος 632 Κωνσταντινουπόλεως, 35ε.
 Σύνοδος 646 Κωνσταντινουπόλεως, 36ε.
 Σύνοδος 649 Λατερανοῦ, 36ε., 261.
 Σύνοδος 681 ς' Οἰκουμένη, 42-44, 346.
 Σύνοδος 692 Πενθέκτη, 39ε., 508.
 Σύνοδος 754 Ἱερείας, 41ε., 308, 315ε.
 Σύνοδος 787 Ζ' Οἰκουμένη, 42-44,

315-346.

Σένοδος 815 Κωνσταντινουπόλεως, 44.
 Σύνοδος 843 Κωνσταντινουπόλεως, 44ε.
 σύντομον, ύμνογραφικόν εἶδος, 590, 649.
 Συρία, 493ε., 495.
 συριακή ύμνογραφία, 578-583.
 Σύροι, 141, 226
 Σχόλια περί αἰρέσεων, 160
 σωτηρία, 332ε
 Σωτήρης μάρτυς, 565ε
 Σωφρόνιος Α' Ἀλεξανδρείας, 374, 415.
 Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων, 266, 285-294.
 707-710

Τ

Τάλας Στοιχίτης, ποιητής κοντακίων, 688.
 ταπεινώσις, 421.
 Ταράσιος Κωνσταντινουπόλεως, 42.
 350-352, 361, 447, 670ε.
 Ταρίσιος ἀδελφὸς Φωτίου, 670ε.
 τελείωσις ἀνθρώπου, 283.
 Τιμόθεος Δ' Ἀλεξανδρείας, 228, 235ε.
 Τιμόθεος πρεσβύτερος Ἀντιοχείας, 494ε.
 Τιμόθεος πρεσβύτερος Κωνσταντινουπόλεως, 56ε.
 Τιμοθέου καὶ Ἀκύλα διάλογος, 128.
 Τίτος Βόστρων, 524.
 Τοπογραφία Χριστιανική, 528-530.
 Τρία κεφάλαια, 33ε., 134, 162, 167, 174,
 177, 530.
 Τριάς ἁγία, 278.
 Τριθεϊσταιί, 108-110, 185, 201.
 Τριώδιον, 569.
 Τρόπαια Ἰουδαίων, σύγγραμμα, 128.
 τροπάρια, ἄθροισματα, 647-649.
 Τροπολόγιον, 567ε.
 Τυπικόν, Σαβαϊτικόν, 392
 Τυπικόν, βιβλίον, 570ε.
 τυπολογικὴ μέθοδος, 271.
 Τύπος Κωνσταντος, ὁμολογιακὸν κείμενον,
 269.
 Τύχων, ἅγιος, 444, 472.

Υ

Ἵμνογραφία, 561-564.
 Ἵμνογραφικὴ ὁρολογία, 571ε.
 Ἵμνος, κοντάκιον, 583-591.
 Ἵμνοδοί, ἀνάθυμοι, 618ε.
 Ἵπακοαί, 642.
 Ἵπάτιος Ἐφέσου, 78, 81, 148, 155ε.

Ἵπαπαντή, 445, 484.
 Ἵποστάσεις θεῖαι, 159.
 Ἵποστασις, 122, 151.
 Ἵπερβατικότης Θεοῦ, 88ε.
 Ἵνωσις Σιταυροῦ, 629.

Φ

Φεβρωνία μάρτυς, 457.
 Φιλάρετος ἅγιος, 474.
 Φιλιππικὸς Βαρδάνης αὐτοκράτωρ, 346,
 487.
 Φίλιππος ἀπόστολος, 447.
 Φιλόθεος Σιναΐτης, 443ε.
 Φιλόξενος Μαββιού, 28.
 φιλοσοφία ἑλληνική, 61ε., 328.
 φιλοσοφικὴ μέθοδος, 85.
 Φίλων ἱστορικός, 546.
 Φλαβιανὸς Κωνσταντινουπόλεως, 210.
 φύσις τοῦ Λόγου, μία, δύο, 151ε., 157, 182,
 223, 282.
 Φωτεινὸς πρεσβύτερος, 53.
 Φώτιος, 81, 101, 115ε, 182ε., 184, 186ε.,
 188, 212, 258, 270, 348, 377, 510, 543,
 627, 691.

Χ

Χάζαροι, 212.
 Χαιρετισμοὶ τῆς Θεοτόκου, 622εε.
 Χαλκηδονικὴ Θεολογία, 143-165, 391.
 Χαλκηδόνος Σύνοδος 151, 166, 172.
 Χερουβικόν, 643.
 χορικά ἄσματα, 500ε., 643-646.
 Χυρίκιος, ρητοροδιδάσκαλος, 71.
 Χριστολογία, 330ε.
 Χριστοφὸρος Ἀλεξανδρείας, 373.
 χρονογραφία, 550ε.
 χρονογράφοι, 5512560.
 χρονολογία, 555ε.
 χρόνος, 280.

Ψ

Ψῆφος, ὁμολογιακὸν κείμενον, 36, 259,
 268

Ω

Ὠδαὶ βιβλικαί, 591.
 Ὠριγένης, 32ε., 34, 128-140 σποράδην
 Ὠριγενισταί, 128-140, 144, 391, 396.
 Ὠριγενιστικαὶ ἐριδες, 129ε.
 Ὠρολόγιον, λειτουργικὸν βιβλίον, 568.